This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

LSoc 653.9

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

34
1906-1907
L 5 OC 655-9

ГОДИШНИКЪ

НА

СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ.

ANNUAIRE

DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA.

III—IV.

1906—1907.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUL 24 1958

СОФИЯ
Придворна Печатница
1908.

ГОДИШНИКЪ

НА

СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ.

ANNUAIRE

DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA.

III—IV.

1906—1907.

СОФИЯ
Придворна Печатница
1908.

Стр.

Официаленъ дѣлъ . . . . . 1—108

Историко-филологически факултетъ . . . . 1—188

Физико-математически факултетъ . . . . . 1—408

Юридически факултетъ . . . . . 1—240

Table des matières.

Partie officielle.

Page.

Rapport pour l'anneé scolaire 1905/06 lu par le prorecteur I. A. Ghéorgov le 25 novembre 1906 . . . . . 3 — 36

Contre la conception absolutiste de la souveraineté, discours du recteur St. Kyrov, tenu le 25 novembre 1906. . . . . 37 - 60

Personnel académique et programmes des cours pour le semestre d'hiver de l'année 1906/7 et pour le semestre d'été de l'année 1907/8 . . . . . 61 - 69

La récente crise universitaire . . . . . 70 - 94

Société de secour aux étudiants pauvres de l'université. Rapport du trésorier pour les années 1898/1908 . . . . . 95 — 108

Partie scientifique.

I.

Faculté historico-philologique.

Dr P. Noïkov, prof. extraord.,

Les examens de maturité aux écoles pédagogiques de Choumla pendant l'année scolaire 1904/5. Recherche estesiometrique . . . . . 3 - 52

Dr N. Alexiev, docent,

Contribution à l'étude des phénomènes affectifs. (Du laboratoire psychologigue de l'Université. Avec 8 gravures). 53 128

Dr A. Ichirkov, prof. extraord.,

Notes concernant le chemin Roustchouk — Varna au XVIII siècle et les principaux lieux d'habitation autour de lui. 129 152

Appendice à cet article . . . . . 178 - 179

Dr G. I. Katzarov, prof. extraord.,

Zalmoxis. . . . . 153 — 164

Съдържание.

Официаленъ дѣлъ.

Стр.

Отчетъ за университетската 1905/6 година, четенъ отъ протектора Ив. Д. Георговъ на 25. XII. 1906 г. . . . . 3—36

Противъ абсолутистическото схващане на върховната държавна власть, рѣчь на ректора Ст. Кировъ, четена на 25.XII.1906 г. . . . . 37—60

Академически съставъ и лекции прѣзъ зимното полугодие 1906/7 и лѣтното полугодие 1907/8 г. . . . . . 61—69

Недавнашната университетска криза . . . . . 70—94

Дружество за подпомагане бѣдни студенти при Софийския Университетъ. Кратъкъ отчетъ на касиера за десетгодишната дѣйность на дружеството отъ 1898—1908 г. . 95—108

Научень дѣлъ.

I.

Историко-филологически факултетъ.

Д-ръ П. М. Нойковъ, извънр. проф.,

Зрѣлостнитѣ изпити при Шуменскитѣ педагогически училища прѣзъ 1904/5 учебна год. Естезиометрическо изслѣдване . . . . . 3—52

Д-ръ Никола Алексиевъ, доцентъ,

Приносъ къмъ учението за афекститѣ. (Изъ психологическата лаборатория при Софийския Университетъ). Съ 8 фигури . . . . . 53—128

Д-ръ А. Иширковъ, извънр. проф.,

Бѣлѣжки за пжтя Русе — Варна въ XVIII вѣкъ и за главнитѣ селища край него . . . . . 129—152

Прибавка къмъ тая статия . . . . . 178—179

Д-ръ Г. И. Кацаровъ, извънр. проф.

Залмоксисъ . . . . . 153—164

Page.

J. Radev, assistant,
Quelques notes sur le climat de la ville de Bourgas . . . 165 - 179

Dr L. Milétitch, prof. ord.,
Rapport sur: „Les contes nationaux bulgares. Essai d'une classification par M. Arnaoudov" . . . . . 180 - 188

II.

Faculté physico-mathématique.

Dr G. Bontchev, prof. ord.,
Contribution à la pétrographie des pentes méridionales du Balkan, d'Araba-konak au défilé de Marache-Vrbitza (avec une carte) . . . . . 3 — 144
Résumé (en allemand). . . . . 145 - 147

G. N. Zlatarski, prof. ord.,
Le système jurassique en Bulgarie. . . . . 148 - 222
Résumé (en français) . . . . . 223 — 228

Dr P. Raïkov, prof. ord., et **P, Tichkov,** assistant,
Recherches quantitatives sur l'action de la composition et de la construction des acides organiques sur la stabilité du groupe carboxyle en les chauffant avec de l'acide phosphorique. (Du laboratoire chimique de l'Université) 229 369

Dr G. Chichkov, prof. extraord.,
Contribution à l'étude des Copépodes d'eau douce de la Bulgarie . . . . . 300 — 350

St. Iurinitsch, prof. ord.,
Sur les Helicides de la Bulgarie . . . . . 351 — 370
Résumé (en français) . . . . . 370 - 371

N. Arnaoudov, assistant,
La flore bryologique de Vitocha 372 408
Résumé (en français) 408

III.

Faculté de droit.

Dr M. Popoviliev, prof. extraord.,
Le droit privé international et sa nature juridique (II. Nature juridique du droit privé international). . . . . 3 — 227
Résumé (en français) . . . . . 228 - 240

Ж. Радевъ, асистентъ по география,
Нѣколко бѣлѣжки върху климата на гр. Бургасъ . . . 165 Стр. 179

Д-ръ Л. Милетичъ, ред. проф.,
Рецензия върху: Българскитѣ народни приказки. Опитъ за класификацията имъ, отъ Д-ръ М. Арнаудовъ . . 180 188

II.

Физико-математически факултетъ.

Д-ръ Г. Бончевъ, ред. проф.
Приносъ къмъ петрографията на южнитѣ склонове на Балкана отъ Араба-Конашкия до Марашъ-Вѣрбишкия проходъ (съ една минералогическа карта) . . . . 3 - 144
Резюме къмъ статията (на нѣмски) . . . . . 145 — 147

Проф. Г. Н. Златарски, ред. проф.,
Юрската система въ Бъпгария . . . . . 148 — 222
Резюме къмъ статията (на френски) . . . . . 223 — 228

Д-ръ П. Н. Райковъ, ред. проф. и **П. Тишковъ,** асист.,
Количествени изслѣдвания за влиянието на състава и строението на органическитѣ киселини върху трайностьта на карбоксилната имъ група при нагрѣване съ фосфорна киселина. (Изъ химич. лаборатория при Университета. . . . . 229 - 299

Д-ръ Г. Шишковъ, извънр. проф.,
Материали за изучване сладководната фауна на България. I. Свободни Copepoda . . . . . 300 — 350

Ст. Юриничъ, ред. проф.,
По българската фауна на охлювитѣ Helicidae . . . . 351 - 370
Резюме къмъ статията (на френски) . . . . . 370 - 371

Н. Арнаудовъ, асистентъ по ботаника.
Мъховата флора на Витоша . . . . . 372 - 408
Резюме къмъ статията (на френски) 408

III.

Юридически факултетъ.

Д-ръ М. Поповилиевъ, извънр. проф.
Международното частно право и неговата правна природа (II. правна природа на международното частно право) . 3 - 227
Резюме къмъ статията (на френски) 228 240

Годишникъ на Софийския университетъ.

III—IV.

1906—1907.

Официаленъ дѣлъ

Годишенъ отчетъ за университетската 1905/906 година.

Четенъ отъ проректора **Ив. А. Георговъ** на 25. XI. 1906. г.

Почитаемо събрание,

Въ качеството си проекторъ на университета, честь ми е да ви прочета отчета за изтеклата университетска година 1905/1906.

Този отчетъ съдържа слѣднитѣ отдѣли:

I. Управление. II. Академически персоналъ. III. Учение и изпити. IV. Научно-помагални институти. V. Студенти. VI. Издръжка на университета. VII. Фондове при университета. VIII. Лѣтописни свѣдѣния.

I. Управление.

Съ изтеклата учебна година нашиятъ университетъ навърши осемнайсетгодишнина отъ своето откриване като висше училище и втора годишнина отъ прѣименуването си въ университетъ.

Пръвъ пжтъ за изтеклата година се приложи наредбата на новия законъ за университета относително избирането на управително тѣло при университета — на ректора и на академическия съвѣтъ. Именно съгласно съ членове 40 и 42 отъ закона за университета и § 21 отъ общия правилникъ професоритѣ и постояннитѣ доценти бидоха свикани на 4 юний 1905 г. за изборъ на ректоръ, а слѣдъ това, по членове 43 и 44 отъ закона и по § § 35 и 36 отъ правилника, факултетнитѣ съвѣти се събраха за избиране на деканъ и на членове за академическия съвѣтъ. Въ тия събрания на академическитѣ власти бидоха избрани: за ректоръ професоръ Ив. Георговъ, за декани — професоръ Б. Цоневъ — на историко-филологическия факултетъ, професоръ Г. Колушки — на физико-математическия факултетъ и професоръ Вл. Молловъ — на юридическия факултетъ, а за членове въ академическия съвѣтъ освѣнъ продеканитѣ, г-да професори: А. Теодоровъ М. Бъчеваровъ и М. Поповилиевъ, които по право оставаха като

членове на съвѣта, бидоха избрани професори: Д. Агура и Л. Милетичъ отъ историко-филологическия факултетъ, Н. Добревъ, Ем. Ивановъ и Ст. Юриничъ отъ физико-математическия факултетъ и Г. Т. Данаиловъ, С. Кировъ и Й. Фаденхехтъ отъ юридическия факултетъ.

Понеже прѣзъ пò прѣдишната година университетътъ бѣ останалъ безъ ректоръ, заради това за изтеклата година нѣмаше проректоръ, та споредъ § 9 отъ правилника, длъжностьта на проректоръ трѣбваше да изпълня деканътъ на историко-филологическия факултетъ г. професоръ Цоневъ, който и чете миналата година на тоя день годишния отчетъ.

Г-нъ Министърътъ на народното просвѣщение съгласно съ чл. 42 отъ закона и § 24 отъ правилника утвърди избора на ректора и новиятъ ректоръ пое на 21 септемврий 1905 г. своята служба, отъ когато почнаха да дѣйствуватъ и новитѣ декани.

Академическиятъ съвѣтъ захвана своята дѣятелность на 28 септемврий и държа прѣзъ годината 30 редовни и извънредни засѣдания, въ които, по § 14 отъ правилника, като секретари функционираха професоръ г. Й. Фаденхехтъ прѣзъ зимното полугодие и професоръ Л. Милетичъ прѣзъ лѣтното полугодие.

Една отъ първитѣ грижи на академическия съвѣтъ бѣ, да се занимае съ ония наредби въ общия правилникъ и въ правилника за дисциплината въ университета, които бѣха дали поводъ за станалитѣ прѣзъ 1904 905 учебна година нежелателни случки въ заведението. Академическиятъ съвѣтъ като желаеше да прѣмахне всѣкакъвъ поводъ за подобни недоразумѣния, каквито, по неговото схващане, бѣха прѣдизвикали поменатитѣ случки, въ засѣданията си на 12 и 29 октомврий и 2 ноемврий, рѣши, слѣдъ обстойно обсѫждане на въпроснитѣ наредби, да се внесатъ извѣстни промѣни въ общия правилникъ на университета и въ правилника за дисциплината и обяви тия рѣшения своевременно на господа студентитѣ.

Вънъ отъ това академическиятъ съвѣтъ прие окончателно новитѣ учебни планове, правилника и програмитѣ за университетскитѣ изпити, и обсѫди правилника за академическитѣ изпити, който, обаче, още не е приетъ въ окончателна форма.

Тукъ му е мѣстото да спомена още, че прѣзъ миналата година се запълни и останалата празна секретарска длъжность, като отъ кандидатитѣ, явили се на обявения за тая служба конкурсъ, който се послѣдва и съ писменъ конкурсенъ изпитъ, академическиятъ съвѣтъ прѣдложи за назначение г-на Божила Бижова, който и съ заповѣдь отъ г. министра на народното просвѣщение отъ 19 януарий т. г. биде назначенъ за секретарь на университета.

Една не отъ най-маловажнитѣ спънки за правилното развиване и напрѣдване на нашия университетъ лежи въ липсата на сгодни помѣщения, която липса се чувствува сѐ повече отъ година на година. Г-нъ министрътъ на народното просвѣщение, като дългогодишенъ членъ отъ академическия персоналъ — въ състояние да знае нуждитѣ на университета, водимъ отъ желание да спомогне, щото университетътъ да се сдобие по-скоро съ удобни сгради, още въ началото на учебната година подигна съ особено писмо до университета въпроса за построяване нови помѣщения, нагодени направо за задачитѣ на разнитѣ институти на университета. Академическиятъ съвѣтъ съ радость посрѣщна тая инициатива на г-на министра и пристжпи веднага да опрѣдѣли, отъ какви помѣщения има нужда университетътъ, както и да даде своето мнѣние относително разпрѣдѣлението на факултетскитѣ помѣщения и на зданията за институтитѣ върху двата терена, които се опрѣдѣляха за тия здания — именно княжескиятъ манежъ и подареното отъ покойния родолюбивъ благодѣтель Евлогий Георгиевъ мѣсто на ул. „Царь-Освободитель“ и булеваръ „Фердинандъ“. Възъ основа на даденитѣ отъ университета мнѣния, министерството на народното просвѣщение изработи вече подробни наредби за построяване на потрѣбнитѣ помѣщения и недавно обяви и международенъ конкурсъ за изработване проектъ за университетскитѣ сгради съ срокъ до 1 марта 1907 г. Така щото можемъ вече да бждемъ увѣрени, че въ скоро врѣме ще бждемъ честити да присжтствуваме на полагането основния камъкъ на нашето университетско здание.

II. Академически персоналъ.

Академическиятъ персоналъ на университета въ началото на учебната 1905/906 г. се състоеше отъ 40 прѣподаватели, 9 асистенти и 1 пазитель, а именно:

Въ историко-филогическия факултетъ 14 прѣподавателя (9 професори — 5 редовни и 4 извънредни, 4 лектори — двама съ заплата на първостепенни учители и двама съ заплата на второстепенни класни учители и 1 частенъ доцентъ).

Въ физико-математическия факултетъ 15 прѣподаватели (именно 10 редовни и 3 извънредни професори, 1 постояненъ доцентъ и 1 частенъ доцентъ), 9 асистенти (петима съ заплата на второстепенни, единъ съ заплата на третостепененъ и трима съ заплата на новоназначени класни учители) и 1 пазитель съ заплата на третьостепененъ класенъ учитель.

Въ юридическия факулетъ 11 прѣподаватели (1 редовенъ и 5 извънредни професори и 5 частни доценти).

Прѣзъ течение на учебната година станаха слѣднитѣ промѣни въ прѣподавателския персоналъ:

1. Редовниятъ професоръ по финансова наука и статистика г-нъ Бончо Боевъ отъ 22 февруарий 1906 г. се оттегли отъ прѣподавателската си служба въ университета (указъ № 9), като биде назначенъ за управитель на българската народна банка. По рѣшение на академическия съвѣтъ той биде поканенъ да довърши като частенъ доцентъ почнатитѣ лекции по финансова наука само прѣзъ лѣтното полугодие, ала г. Боевъ нѣмà възможность да се отзове на тая покана.

2. Бидоха повишени отъ извънредни въ редовни професори: а) г-нъ Д-ръ Георги Бончевъ отъ 1 октомврий 1905 г. (Указъ № 43), б) г-нъ Василъ Н. Златарски отъ 1 януарий 1906 г. (Указъ № 9) и в) г-нъ Д-ръ Стефанъ Кировъ отъ 15 февруарий 1906 г. (Указъ № 11).

3. Доцентътъ по ботаника г-нъ Д-ръ Стефанъ Петковъ биде повишенъ въ степень извънреденъ професоръ отъ 1 юний 1906 г. (Указъ № 34).

4. Лекторътъ по френски езикъ г. Йорданъ Ивановъ по заплата биде повишенъ въ първостепененъ класенъ учитель отъ 1 януарий 1906 г. (запов. № 2512 отъ 29 XII. 1905).

5. По рѣшение на академическия съвѣтъ отъ 7 XII. 905 г. и 4 I. 1906 г. бидоха назначени за асистенти въ университета съ заплата на врѣменно новоназначени класни учители: а) отъ 1 януарий 1906 г. (зап. № 2741.905) Захарий Караоглановъ по химия, Димитъръ Табаковъ по математика и Петъръ Бакаловъ по геология и палентология и б) отъ 1 февруарий 1906 г. (запов. № 178) Жеко Радевъ по география.

Така че слѣдъ тия промѣни прѣподавателскиятъ персоналъ прѣзъ учебната година се състоеше отъ 19 редовни и 10 извънредни професори, 4 лектори и 7 частни доценти — всичко 40 прѣподаватели, 13 асистенти и 1 пазитель, които по факултети се разпрѣдѣлятъ така:

Въ историко-филологическия факултетъ — 6 редовни и 3 извънредни професори, 4 лектори и 1 частенъ доцентъ — всичко 14 прѣподаватели и 1 асистентъ;

Въ физико-математическия факултетъ — 11 редовни и 3 извънредни професори и 1 частенъ доцентъ — всичко 15 прѣподаватели и 12 асистенти и 1 пазитель;

Въ юридическия факултетъ — 2 редовни и 4 извънредни професори и 5 частни доценти — всичко 11 прѣподаватели.

Тоя прѣподавателски персоналъ, като се спадне само единъ редовенъ професоръ въ юридическия факултетъ, остана и до края на учебната година.

Прѣзъ учебната година бидоха командирувани по рѣшение на академическия съвѣтъ слѣднитѣ прѣподаватели:

1. Професоръ Д-ръ Александъръ Теодоровъ като пратеникъ на университета да участвува на тържественото откриване на сръбския университетъ въ Бѣлградъ на 2 X 1905 г. (рѣшение на акад. съвѣтъ отъ 28/IX. 1905 г).

2. Професоръ Д-ръ Пенчо Н. Райковъ — като делегатъ на българското правителство и университета да участвува въ VI. международенъ конгресъ по приложна химия, който се свика въ Римъ прѣзъ м. априлъ т. г. (засед. на акад. съвѣтъ отъ 1, 3 и 22 мартъ т. г.).

3. Професоръ Д-ръ Петъръ М. Нойковъ биде освободенъ отъ занятие прѣзъ зимното полугодие и командируванъ въ Германия, за да направи нѣкои изучвания по експериментална педагогия (засед. на акад. съвѣтъ отъ 2/VII и 28/IX. 1095 г).

Освѣнъ това правителството бѣ командирувало професоритѣ Д. Агура, Л. Милетичъ и В. Златарски да присѫтствуватъ на погребението на покойния български историкъ Маринъ Дриновъ въ Харковъ, а министерството на търговията и земледѣлието бѣ изпратило като делегатъ на VI международень конкурсъ по приложна химия въ Римъ и г. професора Н. Добревъ.

Прѣзъ лѣтото на 1905 година бѣха се появили въ обществото слухове, подйети и въ печата, споредъ които г-ну професору П. Бахметьеву се приписваха дѣяния, които, ако се окажеха дѣйствителни, злѣ прѣпоржчваха г-на Бахметьева. По прѣдложение на физико-математическия факултетъ, академическиятъ съвѣтъ въ заседанието си отъ 7 декемврий 1905 година и 4 януарий 1906 година рѣши да натовари една комисия изъ своята срѣда да изслѣдва грижливо обвиненията, що се подигаха противъ дѣятелностьта на професоръ Бахметьева, както въ университета, така сѫщо и въ обществото. Възъ основа на доклада на тая комисия и на приложенитѣ къмъ него книжа, академическиятъ съвѣтъ, слѣдъ като проучи и обясненията на г. професора Бахметьева върху подигнатитѣ противъ него обвинения, въ заседанието си на 4 юлий т. г, намѣри, че има достатъчни дани, които изискватъ, щото г. Бахметьевъ да бѫде даденъ подъ сѫдъ, понеже фактоветѣ, които се приписваха г-ну Бахметьеву, сѫ прѣстѫпни дѣяния отъ рода на прѣдвидѣнитѣ въ буква д) отъ чл. 5 на закона за чиновницитѣ и които трѣба да бѫдатъ константирани по сѫдебенъ редъ,

за да може да се наложи дисциплинарно наказание по чл. 44 т. е) отъ сѫщия законъ. Заради това академическиятъ съвѣтъ възъ основа на чл. 38 отъ закона за университета рѣши: да се прѣпрати дѣлото по обвинението на професоръ Бахметьева въ министерството на народното просвѣщение съ прѣдложение, да се започне углавно прѣслѣдване по надлежния редъ прѣдъ сѫдилищата за казанитѣ дѣяния.

Отъ друга страна, понеже нататъшното упражнение отъ г. Бахметьева на неговата прѣподавателска дѣйность би накърнило при тия условия авторитета на заведението, съвѣтътъ, възъ основа на § 2 т. и) отъ общия правилникъ на университета, рѣши да се отстрани проф. Бахметьевъ отъ изпълнението на прѣподавателската му длъжность до окончателното свършване на прѣслѣдването, като се заличатъ отъ разписа обявенитѣ отъ него лекции за зимното полугодие 1906 907 г.

III. Учение и изпити.

Приетитѣ отъ академическия съвѣтъ на 2 юлий 1905 г. учебни планове за специалноститѣ, които се слѣдватъ въ факултетитѣ на университета, както се спомена и въ миналогодишния отчетъ, се повторно разгледаха отъ съвѣта въ заседанието му отъ 5 ноемврий 1905 г., когато се и приеха окончателно; тѣ се обявиха своеврѣменно на студентитѣ и се отпечатаха въ университетския Годишникъ и въ отдѣлни отпечатъци.

Редовното четене на лекциитѣ за зимното полугодие на миналата 1905 906 учебна година се започна на 1 октомврий 1905 г. съ 38 прѣподаватели, понеже професорътъ по финансова наука и статистика г-нъ Б. Боевъ, командированъ по разпореждане на правителството вънъ отъ България, и професорътъ по педагогия г-нъ Д-ръ П. М. Нойковъ, командированъ за научни студии въ Германия, не четоха лекции прѣзъ това полугодие. Лекциитѣ за лѣтното полугодие почнаха да се четатъ на 15 февруарий 1906 г. отъ 40 прѣподавателя, но отъ 22 февруарий т, г., откогато г. Б. Боевъ се оттегли отъ професорската длъжность въ университета, прѣподаванията се водѣха отъ 39 прѣподавателя.

По рѣшение на съвѣта на юридическия факултетъ, одобрено отъ академическия съвѣтъ (въ заседанията му отъ 12 ноемврий и 22 декемврий 1905 година) професоръ Георги Т. Данаиловъ чете прѣзъ двѣтѣ полугодия лекции по статистика съ 2 часа седмично, вмѣсто професора Б. Боевъ, като намали числото на седмичнитѣ часове по политическа икономия съ 1 часъ.

За да се улеснятъ студентитѣ отъ физико-математическия факултетъ въ изучването на френски езикъ, академическиятъ съвѣтъ въ заседанието си на 5 октомврий 1905 г. рѣши, щото френски езикъ да се прѣподава освѣнъ въ три секции по 2 часа седмично за студентитѣ отъ историко-филологическия и юридическия факултети още и отдѣлно въ три секции по два часа за студентитѣ отъ физико-математическия факултетъ.

Всички прѣподавания прѣзъ двѣтѣ полугодия възлизатъ на 206 съ 646 часа седмично (369 часа теоретически, 205 часа практически и 72 часа по езици — класически и нови).

По факултети прѣподаванията се раздѣляха тъй:

Въ историко-филологическия факултетъ имаше 14 прѣподавателя, 75 прѣподавания съ 213 часа седмично (102 теоритически, 39 практически и 72 по езици за студенти и отъ тритѣ факултели) и то:

Прѣзъ *зимното* полугодие — 13 прѣподаватели, 34 прѣподавания съ 103 часа седмично (21 теоретически съ 50 часа, 9 практиискн съ 17 часа и 4 прѣподавания съ 36 часа по езицитѣ за всички студенти).

Прѣзъ *лѣтното* полугодие — 14 прѣподаватели, 41 прѣподавания съ 110 часа седмично (25 теоретически съ 52 часа, 12 практически съ 22 часа и 4 по езици за всички студенти съ 36 часа).

Въ физико-математическия факултетъ имаше 15 прѣподавателя, 88 прѣподавания съ 330 часа седмично (175 теоретически и 155 практически) и то:

Прѣзъ *зимното* полугодие — 15 прѣподаватели, 45 прѣподавания съ 159 часа седмично (28 теоретически съ 86 часа и 17 практически съ 73 часа).

Прѣзъ *лѣтното* полугодие — 15 прѣподаватели, 43 прѣподавания съ 171 часа седмично (26 теоретически съ 89 часа и 17 практически съ 82 часа).

Въ юридическия факултетъ четоха 10 прѣподаватели, 43 прѣподавания съ 103 часа седмично (92 теоретически и 11 практически) и то:

Прѣзъ *зимното* полугодие 10 прѣподаватели, 21 прѣподавания съ 52 часа седмично (16 теоретически съ 46 часа и 5 практически съ 6 часа).

Прѣзъ *лѣтното* полугодие — 10 прѣподаватели, 22 прѣподавания съ 51 часа седмично (18 теоретически съ 46 часа и 4 практически съ 5 часа).

Вънъ отъ това студентитѣ правѣха, за да попълнятъ практически научнитѣ познания по своята специалность подъ ржководство на прѣподаватели, екскурзии изъ вжтрѣшностьта на княжеството.

Като съзнаваше голѣмата нужда отъ прѣподаване на турски езикъ за извѣстни специалности въ нашия университетъ, академическиятъ съвѣтъ още прѣзъ 1905 г. бѣ обявилъ два конкурса за тоя езикъ — единия съ срокъ до 5 юлий, а другия до 7 декемврий; но понеже тия конкурси не дадоха задоволителенъ резултатъ, съвѣтътъ рѣши да обяви новъ конкурсъ съ срокъ до 10 януарий 1906 г., но и на тоя конкурсъ не се обадиха кандидати, които напълно да отговарятъ на исканитѣ условия, поради това обявата за конкурсъ пакъ се поднови съ срокъ до 15 юний т. г., когато, отъ явилитѣ се двама кандидати, се прѣдложи за лекторъ г. Стоянъ Тилковъ, който и биде назначенъ.

Съвѣтътъ на историко-филологическия факултетъ чувствуваше отдавна потрѣба и отъ прѣподаване на английски езикъ; прѣзъ изтеклата година той най-сѣтнѣ пристжпи къмъ удовлетворение и на тая потрѣба и прѣдложи въ заседанията на академическии съвѣтъ отъ 1 мартъ и 3 май да се потърси лекторъ за този езикъ. Съвѣтътъ одобри това прѣдложение и рѣши да се обяви конкурсъ съ срокъ до 15 юний т. г. На конкурса се явиха само двама кандидати, измежду които академическиятъ съвѣтъ, по прѣдложение на историко-филологическия факултетъ, прѣдложи г-на Константинъ Стефановъ, който и биде назначенъ отъ г. Министра на Народното Просвѣщение.

За попълване и разширение на научнитѣ дисциплини въ университета, академическиятъ съвѣтъ, по прѣдложение на надлежнитѣ факултети, за слѣднитѣ рѣшения:

1. Въ заседанието си отъ 3 юлий т. г. — да се обяви конкурсъ за *доцентъ по философия*; който конкурсъ и е обявенъ съ срокъ до 15 февруарий 1907 г.

2. Въ заседанието си отъ 3 май т. г. — да се назначи при катедрата по педагогика единъ асистентъ. Слѣдъ като това послѣдно рѣшение биде одобрено отъ министерството съ писмо № 8284 отъ 24 V т. г. (засед. отъ 7 юлий т. г.), по рѣшение на съвѣта отъ 3 юлий т. г. биде прѣпоржчанъ за асистентъ по педагогия г-нъ Д-ръ Никола Алексиевъ, който е вече назначенъ за такъвъ съ заплата на врѣм. новоназначенъ класенъ учитель и който подкачи работата си отъ 1 септемврий т. г. (писмо № 12,535 — 22 VIII 90й г.).

3. Понеже обявениятъ по-рано *конкурсъ по всеобща литература* до 1 октомврий 1905 г. не даде удовлетворителенъ резултатъ, академическиятъ съвѣтъ въ заседанието ти отъ 1 мартъ т. г. одобри рѣшението на историко-филологическия факултетъ да се обяви новъ конкурсъ за доцентъ по всеобща литература съ срокъ до 1 октомврий т. г.

4. Въ заседанията си отъ 12 априлъ и 3 май т. г. — да се обяви конкурсъ за прѣподаватели по гражданско право, по наказателно право и по държавно и административно право съ срокъ до 1 мартъ 1907 год.

5. Въ заседанията си отъ 7 декемврий 1905 год. и 25 януарий 1906 год. — да се обяви конкурсъ за доценти по статистика и по философия и енциклопедия на правото съ срокъ до 25 юний т. г.

Понеже на първия конкурсъ по статистика не се яви никой, по рѣшение на акад. съвѣтъ отъ 3 юлий т. г., се обяви втори конкурсъ съ срокъ до 1 януарий 1907 год.

6. Въ заседанието си отъ 1 мартъ т. г. съвѣтътъ, откакъ се извѣсти за оттеглянето на проф. г. Б. Боевъ отъ катедрата по финансова наука, рѣши да обяви конкурсъ по тая катедра съ срокъ до 1 мартъ 1907 год., а до края на полугодието да се покани г. Боевъ да продължи прѣподаването на тоя прѣдметъ като частенъ доцентъ.

7. Въ заседанието си отъ 3 май т. г. — да се обяви конкурсъ за частенъ доцентъ по каноническо право съ срокъ до 25 юний т. г.

8. Въ заседанието си отъ 7 юний т. г. академическия съвѣтъ одобри рѣшението на юридическия факултетъ — да се въведе прѣподаването на *турско право*. Това рѣшение се утвърди отъ Министерството на Народното просвѣщение (съ писмо № 9886 отъ 26/VI т. г.) и се обяви конкурсъ за частенъ доцентъ по турско право съ срокъ до 1 октомврий 1906 г.

9. Въ заседанието си отъ 3 юлий т. г. акад. съвѣтъ одобри да се създаде при катедрата по експериментална физика една частна доцентура, за да се прѣподаватъ и основи по електротехниката и като допълнение къмъ лекциитѣ по експериментална физика.

При всичко че още прѣзъ по-миналата учебна година се нае отдѣлна сграда за помѣщение на юридическия факултетъ, несгодитѣ, поради значителното нарасяване на студентитѣ и поради отварянето на новия педагогически институтъ, не се прѣмахнаха съ новото помѣщение, та се яви нужда да се наеме пакъ ново помѣщение, въ което сега се намиратъ педагогич. институтъ и семинаритѣ: филологически, исторически и философски. Обаче и съ

това ново помѣщение не сж задоволени всички нужди отъ помѣщения, та сѐ ще бждатъ на тѣсно, докато не се построятъ новитѣ университетски помѣщения.

Стипендии за специализация въ чужбина.

По прѣпоржка на академическия съвѣтъ, прѣзъ по-прѣжнитѣ години Министерството на Народното Просвѣщение, съгласно съ чл. 58 отъ закона и § 59 отъ правилника за университета, бѣше изпратило за усъвършенствуване въ чужбина като държавни стипендияти, или като командирувани класни учители слѣднитѣ г-да, свършили курса на наукитѣ си въ университета:

1) Димитръ Хр. Стояновъ — да се усъвършенствува по римско право,

2) Александъръ Ц. Цанковъ — да се усъвършенствува по политическа икономия,

3) Димитъръ Мишайковъ — да се усъвършенствува по статистика,

4) Методий Поповъ — да се уъвършенствува по зоология,

5) Светозаръ Георгиевъ — да се усъвършенствува по всеобща история.

6) Стоянъ М. Романски — да се усъвършенствува по славянска филология,

7) Христо Стоиловъ — за усъвършенствуване по славянска филология.

По рѣшение на академическия съвѣтъ отъ 22.XII. 1905 г. биде обявенъ съ срокъ до 1 априлъ 1906 г. конкурсъ за заемане стипендиитѣ по гражданско и по търговско право, въ който да участвуватъ прѣзъ зимното resp. лѣтното полугодие на учебн. 1904/905 г. студенти отъ юридическия факултетъ. Понеже на конкурса за стипендията по гражданско право не се яви нито единъ кандидатъ, академическиятъ съвѣтъ въ заседанието си отъ 3.V. т. г. рѣши да се обяви новъ конкурсъ съ срокъ съгласно съ наредбата; а за стипендията по търговско право, съгласно съ рѣшението на съвѣта отъ 7 юний т. г., биде прѣпоржчанъ и изпратенъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение за усъвършенствуване въ странство г. Иванъ Д. Стайковъ (минист. заповѣдь № 1269 отъ 4/VII 1906 г.).

Вънъ отъ това, на 13 априлъ т. г. биде обявенъ съ срокъ до 1 октомврий т. г., конкурсъ за получаване стипендии въ странство за усъвършенствуване по енциклопедия на правото, по наказателно право, по държавно право, по административно право и по история на българското право.

IV. Научно-помагални институти.

А. Библиотека.

Работениятъ отъ нѣколко години азбученъ каталогъ на картички, система Стадерини, е привършенъ. Работата по съставянето на каталози е изобщо отъ такова естество, че не може да върви бърже напрѣдъ, ала у насъ тя върви малко по-бавно още и поради липса на достатъченъ постояненъ персоналъ. Сега се работи върху систематическия каталогъ, сѫщо тъй на картички, по споменатата по-горѣ система. Три четвърти отъ материала е вече готовъ. Остава, слѣдъ като бѫде приготвена и останалата часть, да се систематизува, но тая работа не ще може да върви твърдѣ успѣшно, ако не се даде на библиотеката добрѣ подготвенъ работенъ персоналъ, какъвто за жалость досега липсваше.

Отъ самото основание на библиотеката, поради липса на достатъчни кредити, бѣха останали доста книги неподвързани. Вънъ отъ това, че останалитѣ тъй неподвързани книги бѣха изложени на поврѣди, ала туй тѣхно състояние бѣше и прѣчка да могатъ студентитѣ да се ползуватъ отъ тѣзи книги въ кѫщи. Тази е вече третя година, какъ библиотечната управа, благодарение на извънреднитѣ кредити, които академическиятъ съвѣтъ рѣши да ѝ отпусне, е зела мѣрки да се подвърже всичко неподвързано въ библиотеката, та навѣрно въ края на учебната 1906 907 г. цѣлиятъ библиотеченъ имотъ ще бѫде напълно достѫпенъ и за г-да студентитѣ.

Като библиотеченъ комитетъ при библиотеката тая година дѣйствуваха г-да професори А. Теодоровъ, С. Юриничъ и Г. Данаиловъ — по изборъ отъ академ. съвѣтъ.

Къмъ края на уч. година въ библиотеката имаше 29,341 съчинения въ 54,926 тома, отъ които 27,169 научни и 2,172 белетристични.

Прѣзъ годината сѫ доставени 1,849 съчинения въ 2,978 тома (1811 научни и 38 белетристични), въ които влизатъ и подаренитѣ отъ министерствата, разни учрѣждения и лица 247 съчинения въ 326 тома.

Отъ библиотечнитѣ книги прѣзъ годината сѫ зимани за четене:

1. Въ читалнята —	отъ студенти . .	493	съчинения въ	536	тома
	„ частни лица .	64	„ „	82	„
	Всичко. . .	557	съчинения въ	618	тома

2. Въ кжщи — отъ прѣподаватели	.	830	съчинения въ	1003	тома
„ студенти. . . .		2100	„ „	2413	„
„ частни лица . .		90	„ „	131	„
Всичко. . .		3020	съчинения въ	3547	тома

Дадени по институти и семинари както слѣдва:

Въ семинара по философия и педагогия	503	съчинения въ	689	тома
„ историческия семинаръ.	479	„ „	936	„
„ географския институтъ	279	„ „	414	„
„ славянския семинаръ.	1536	„ „	2165	„
„ юридическия семинаръ	354	„ „	605	„
„ математическия институтъ. . . .	743	„ „	1230	„
„ физическия институтъ	611	„ „	1327	„
„ химическия „	630	„ „	1644	„
Въ минерало-геологич. институтъ . .	717	„ „	1693	„
„ зоологическия институтъ	639	„ „	1242	„
„ ботаническия „	420	„ „	810	„
Всичко. . .	6911	съчинения въ	12755	тома

Броятъ на получаванитѣ прѣзъ годината списания нарасна до 430, които, разпрѣдѣлени по факултети, се падаха така:

На историко-филологическия факултетъ.	145
„ физико-математическия „	137
„ юридическия факултетъ	98
Библиографични	21
Разни други	29
Всичко . . .	430

Отъ списанията сж четени въ читалнята:

Отъ студенти	220
„ частни лица	74
Всичко . . .	294

Броятъ на книгитѣ и списанията въ университетската библиотека къмъ края на учеб. 1905/906 г. се разпрѣдѣля по езици така:

	Книги	Списания
Английски	1068	22
Арабски	8	—
Български съ старобългарски	3738	22
Гръцки	249	2
Испански	61	1
Италиански	426	12

	Книги	Списания
Латински	314	3
Маджарски	42	1
Нѣмски	8515	177
Полски	308	4
Румънски	165	4
Руски	6216	42
Санкритски	5	—
Сърбо-хърватски	938	12
Френски	6751	114
Холандски	11	—
Чешки	405	7
Шведски	34	—
Други езици	87	7
Всичко { въ съчинения	29341	430
Всичко { въ томове	54926	

Б. Факултетски научно-помагални институти.

Прѣзъ учебната 1905/906 г. останаха при университета сѫщитѣ научно-помагални институти (§ 71 отъ общия правилникъ), както и лани, съ прибавка на два нови института: педагогически институтъ и семинаръ по икономически науки.

За уредници на тия институти факултетскитѣ съвѣти на 4 юний 1905 г. избраха. съгласно съ § 72 отъ общия правилникъ, слѣднитѣ г-да професори:

Въ историко-филологическия факултетъ.

1) На семинара и кабинета по философия и педагогия — г. Дръ Ив. А. Георговъ

2) на историческия семинаръ — г. Д. Д. Агура

3) на славянския семинаръ — г. Д-ръ Люб. Милетичъ

4) на географския институтъ — г. Д-ръ А. Иширковъ

Въ физико-математическия факултетъ.

1) На математическия кабинетъ — г. Антонъ В. Шоурекъ

1) на физическия институтъ и астрономическата обсерватория — г. Маринъ Бъчеваровъ

3) на химическия институтъ — г. Д-ръ Пенчо Н. Райковъ

4) на минерало-геологическия институтъ — г. Георги Н. Златарски

5) на зооложкия институтъ — г. Стефанъ Юриничъ.

6) на ботаническия институтъ съ ботаническата градина — г. Д-ръ Стефанъ Петковъ.

Въ юридическия факултетъ

на юридическия семинаръ — г. Д-ръ Стефанъ Кировъ.

Съгласно съ рѣшението на академическия съвѣтъ отъ 2 юлий 1905 година прѣзъ годината по залѣгане на професора г. Д-ръ Петъръ М. Нойковъ, се тури основа на педагогически институтъ съ лаборатория, а по рѣшение на съвѣта отъ 7 юлий т. г. се поиска основаването на семинаръ по економически науки и статистика, заедно съ една стопанско-техническа сбирка при него. За тия два семинара се получи и надлежното одобрение отъ министерството на нар. просвѣщение съ писма № № 8,284 и 11,192 отъ 24. V. и 20. VII. т. г.

Въ институтитѣ на университета, освѣнъ книгитѣ, които се смѣтатъ като библиотеченъ имотъ, въ края на учеб. година имаше въ наличность учебни пособия както слѣдва:

Въ кабинета по философия.		за	1,793	лева
„ педагогическата лаборатория.		„	2,594	„
„ географския институтъ		„	5,613	„
„ математическия кабинетъ		„	7,463	„
„ физическия институтъ и астрономическата обсерватория		„	104,371	„
„ химическия институтъ		„	50,278	„
„ минерало-геологическия институтъ.		„	65,269	„
„ зоологическия институтъ		„	84,938	„
„ ботаническия институтъ.	а) въ кабинета . .	„	33,137	„
	б) „ градината .	„	13,655	„
	Всичко. . .	за	369,111	лева

Прѣзъ изтеклата учебна година за взаимно развитие на студентитѣ при университета дѣйствуваха слѣднитѣ академически дружества:

Философско педагогическо дружество,
Дружество на студенти естественици,
„ „ „ химици,
Юридическо дружество,
Студентско музикално дружество и
Студентски мандолиненъ оркестръ.

В. Университетски издания.

Прѣзъ течението на учебната 1905/906 год., както и по-прѣжната година, университетътъ има като свои издания:

1. **Годишникъ на университита,** съдържащъ официална часть за уредбата на университета и научни трудове на прѣподаватели и асистенти на университета.

2. **Извѣстия на славянския семинаръ,** съдържащъ семинарни работи на студенти — членове на семинара.

3. **Геологическа карта на България.**

Годишникътъ на университета се редактира отъ редакционенъ комитетъ, съставенъ отъ професоритѣ г. г. Д-ръ Б. Цоневъ, Георги Н. Колушки и Д-ръ С. Кировъ.

Редактирането на „Извѣстия на славянския семинаръ" върши уредникътъ на семинара, професоръ Д-ръ Л. Милетичъ, а за издаване на „Геологическа карта на България" се грижи уредникътъ на минерало-геологическия институтъ, проф. Георги Н. Златарски, който е и авторътъ ѝ.

По единъ екземпляръ отъ тия издания се изпращатъ въ замѣна или даромъ до по-извѣстни университети и учени лица, по прѣдложение на редакторитѣ и съ одобрение на академическия съвѣтъ.

Къмъ това ще добавя, че академическиятъ съвѣтъ въ заседанията си отъ 28 септемврий 1905 година, като зе прѣдъ видъ, че за поощряване усърдното участие на студентитѣ въ семинарни и лабораторни занятия е необходимо да се даде възможность на надлежнитѣ уредници да обнародватъ по-добритѣ семинарни и лабораторни работи, рѣши, щото въ бѫдѫще да се издаватъ „Извѣстия на семинаритѣ и лабораториитѣ при университета", въ които да се печататъ научни трудове на студенти, участвующи въ семинарни и лабораторни занятия. За тия извѣстия академич. съвѣтъ при нареждането на университетския бюджетъ за 1907 год. прѣдвидѣ една сума отъ 4,500 л., която ще се земе отъ фонда за научни цѣли.

V. Студенти.

Прѣзъ зимното полугодие се записаха всичко 952 души (835 студенти и 117 студентки), които се раздѣлиха по факултети така:

		м.	ж.	Всичко
Въ историческо-филологическия факултетъ.	редовни . .	138 +	66 =	204
	слушатели . .	13 +	13 =	26
Въ физико-математическия факултетъ	редовни. . .	196 +	33 =	229
	слушатели . .	15 +	2 =	17

		м.	ж.	Всичко
Въ юридическия факултетъ . .	редовни. . .	429 +	2 =	431
	слушатели . .	44 +	1 =	45
Всичко. . .	редовни. . .	763 +	101 =	864
	слушатели . .	72 +	16 =	88

Прѣзъ лѣтното полугодие се записаха всичко 1060 души (935 студенти и 125 студентки), и то:

		м.	ж.	Всичко
Въ историческо-филологическия факултетъ	редовни. . .	143 +	74 =	217
	слушатели . .	13 +	14 =	27
Въ физико-математическия факултетъ	редовни. . .	201 +	34 =	235
	слушатели . .	10 +	1 =	11
Въ юридическия факултетъ . .	редовни. . .	511 +	2 =	513
	слушатели . .	57 +	— =	57
Всичко. . .	редовни. . .	855 +	110 =	965
	слушатели . .	80 +	15 =	95

Броятъ на записанитѣ прѣзъ течение на цѣлата 1905 1906 учебна година студенти и студентки, разпрѣдѣленъ по факултети и специалности, бѣше:

			м.	ж.	вс.
Въ историко-филологическия факултетъ	По философия и педагогия	редовни	54 +	22 =	76
		слушат.	13 +	6 =	19
	По история и география	редовни	32 +	21 =	53
		слушат.	1 +	3 =	4
	По славянска филология и литература	редовни	74 +	37 =	111
		слушат.	5 +	8 =	13
	Всичко. . .	редовни	160 +	80 =	240
		слушат.	19 +	17 =	36
			179 +	97 =	276
Въ физико-математическия факултетъ	По математика и физика.	редовни	112 +	18 =	130
		слушат.	6 +	1 =	7
	По химия	редовни	54 +	3 =	57
		слушат.	3 +	— =	3
	По природни науки .	редовни	51 +	16 =	67
		слушат.	6 +	1 =	7
	Всичко. . .	редовни	217 +	37 =	254
		слушат.	15 +	2 =	17
			232 +	39 =	271

			м.		ж.		вс.
Въ юридическия факултетъ	По правни и държавни науки	редовни	535	+	2	=	537
		слушат.	66	+	1	=	67
			601	+	3	=	604
Всичко въ университета		редовни	912	+	119	=	1031
		слушат.	100	+	20	=	120
			1012	+	139	=	1151

Прѣди записването си прѣзъ отчетната година студентитѣ и студенткитѣ

		м.		ж.		вс.
1. Слѣдвали по-прѣди въ университета. .	въ историко-филол. факул.	110	+	60	=	170
	„ физико-математ. „	144	+	26	=	170
	„ юридическия „	334	+	2	=	336
	Всичко. . .	588	+	88	=	676
2. Слѣдвали въ чужди висши училища и записани	въ историко-филол. факул.	13	+	10	=	23
	„ физико-математ. „	8	+	1	=	9
	„ юридическия „	33	+	—	=	33
	Всичко. . .	54	+	11	=	65
3. Дошли отъ срѣдни училища и записани	въ историко-филол. факул.	56	+	27	=	83
	„ физико-математ. „	80	+	12	=	92
	„ юридическия „	234	+	1	=	235
	Всичко. . .	370	+	40	=	410

По родина студентитѣ и студенткитѣ се подраздѣляха тъй:

		м.		ж.					
Отъ княжеството						873	+	128	= 1001
„ Турция. .	Македония . .	99	+	3		119	+	3	= 122
	Одринско . . .	17	+	—					
	Другадѣ . . .	3	+	—					
„ Сърбия						4	+	2	= 6
„ Ромжния .	Добруджа . . .	9	+	3		11	+	3	= 14
	Другадѣ . . .	2	+	—					
„ Русия						5	+	1	= 6
„ Другадѣ						—	+	2	= 2
					Всичко. . .	1,012	+	139	= 1151

Роденитѣ въ княжеството студенти и студентки се разпрѣдѣ по окржзи:

	м.	ж.	вс.
1. Търновски	175 +	27 =	202
2. Софийски	164 +	31 =	195
3. Пловдивски	111 +	15 =	126
4. Бургазки	67 +	15 =	82
5. Русенки	64 +	16 =	80
6. Ст.-Загорски	66 +	8 =	74
7. Шуменски	50 +	5 =	55
8. Плѣвенски	47 +	4 =	51
9. Варненски	35 +	4 =	39
10. Вратчански	32 +	2 =	34
11. Кюстендилски	33 +	1 =	34
12. Видински	29 +	— =	29
Всичко	873 +	128 =	1001

Отъ всички студенти и студентки родени сж:

Въ градове 814 мжжки 133 женски
„ села 198 „ 6 „

По възрасть:

	м.	ж.	вс.
На 17 години	1 +	— =	1
„ 18 „	15 +	7 =	22
„ 19 „	39 +	17 =	56
„ 20 „	94 +	32 =	126
„ 21 „	155 +	34 =	189
„ 22 „	167 +	23 =	190
„ 23 „	146 +	13 =	159
„ 24 „	107 +	2 =	109
„ 25 „	76 +	2 =	78
„ 26 „	73 +	4 =	77
„ 27 „	38 +	2 =	40
„ 28 „	28 +	— =	28
„ 29 „	17 +	2 =	19
„ 30 „	16 +	1 =	17
Отъ 30 години по-стари	40 +	— =	40
Всичко	1012 +	139 =	1151

По вѣра:

Източно православни	983 +	129 =	1112
Католици	3 +	— =	3

	м.	ж.	вс.
Протестанти	1 +	7 =	8
Армено-григорианци	1 +	— =	1
Израилтяни	24 +	3 =	27
Всичко	1012 +	139 =	1151

По народность:

Българи	979 +	134 =	1113
Сърби	— +	1 =	1
Руси	2 +	1 =	3
Чехи	3 +	— =	3
Евреи	24 +	3 =	27
Власи	2 +	— =	2
Арменци	1 +	— =	1
Гърци	1 +	— =	1
Всичко	1012 +	139 =	1151

По поданство:

Български поданници	939 +	136 =	1075
Турски „	67 +	1 =	68
Ромжнски „	3 +	— =	3
Сръбски „	— +	1 =	1
Руски „	1 +	— =	1
Австрийски „	2 +	— =	2
Други „	— +	1 =	1
Всичко	1012 +	139 =	1151

Срѣдното си образование студентитѣ и студенткхтѣ сж добили:

920 въ мжжки гимназии:

208 въ класически отдѣлъ, отъ които свършили съ зрѣлостенъ изпитъ 196 студенти и съ годишно свидѣтелство 12 студенти (8 отъ VII класъ и 4 отъ по-доленъ класъ);

712 въ реаленъ отдѣлъ, отъ които свършили съ зрѣлостенъ изпитъ 665 студенти и съ годишно свидѣтелство 47 студенти (31 отъ VII класъ и 16 отъ по-доленъ класъ).

136 въ дѣвически гимназии:

97 студентки въ общеобразователенъ гимназияленъ отдѣлъ и 39 въ педагогически отдѣлъ — всички съ зрѣлостно свидѣтелство.

Останалитѣ 92 студенти и 3 студентки сж слѣдвали въ други срѣдни специални училища (педагогическо училище, семинария, търговско училище, военно училище и пр.). Отъ тѣхъ сж прѣд-

ставили свидѣтелства за свършенъ курсъ (атестатъ) 91 студенти 3 студентки и годишно свидѣтелство 1 студентъ.

Тия студенти и студентки сѫ завършили срѣдното си образование:

	м.	ж.	Всичко
Въ България	923 +	134 =	1057
„ Турция	85 +	— =	85
Другадѣ	4 +	5 =	9
Всичко. . .	1012 +	139 =	1151

отъ които:

Студентитѣ сѫ свършили:

Варненска държавна мѫжка гимназия	68
Видинска „ „ „	24
Габровска „ „ „	76
Пловдивска „ „ „	98
Русенска „ „ „	72
Сливенска „ „ „	60
Софийска „ „ „	354
Търновска „ „ „	69
Разградска „ „ „	21
Казанлъшко държавно педагогическо училище . .	14
Кюстендилско „ „ „	18
Ломско „ „ „	5
Силистренско „ „ „	5
Шуменско „ „ „	12
Военната гимназия и военното училище въ София. .	11
Търговското училище (гимназия) въ Свищовъ . . .	3
Други срѣдни мѫжки училища въ България	13
Солунска българска мѫжка гимназия.	32
Битолска „ „ класическа гимназия. . .	19
Одринска „ „ гимназия.	13
„ „ „ католическа гимназия .	2
Скопско българско педагогическо училище. . . .	10
Сѣрско „ „ „	1
Цариградски императорски лицей	1
„ Робертъ колежъ	3
Други срѣдни училища въ Турция.	4
„ „ „ „ други държави.	4 — 1012

а студенткитѣ:

Варненска държавна дѣвическа гимназия	8
Пловдивска „ „ „	12

Русенска държавна дѣвическа гимназия	17	
Ст.-Загорска „ „ „	7	
Софийска „ „ „	80	
Търновска „ „ „	9	
Шуменска „ „ „	1	
Други срѣдни училища въ други държави.	5	— 139
Всичко. . .		1151

Прѣди постжпването си за пръвъ пжтъ въ университета студентитѣ и студенткитѣ сж били:

	м.		ж.		Всичко
Ученици.	573	+	112	=	685
Студенти другадѣ	18	+	6	=	24
Учители.	294	+	17	=	311
Чиновници.	57	+	—	=	57
Учители и чиновници. . . . , . .	15	+	—	=	15
Офицери	7	+	—	=	7
Съ друго занятие	24	+	2	=	26
Не сж имали особно занятие . . .	24	+	2	=	26
Всичко. . .	1012	+	139	=	1151

По домашно положение студентитѣ и студенткитѣ сж:

	м.		ж.		Всичко
Съ живи родители.	638	+	92	=	730
Безъ „ „	61	+	8	=	69
Само съ баща живъ	65	+	6	=	71
„ „ майка жива	248	+	33	=	281
Всичко. . .	1012	+	139	=	1151

отъ тѣхъ:

Неженени		939	+	128	=	1067
Женени и вдовци	безъ дѣца.	33	+	5	=	38
	съ 1 дѣте.	28	+	5	=	33
	„ 2 дѣца.	4	+	—	=	4
	„ 3 и повече дѣца . .	8	+	1	=	9
	Всичко. . .	1012	+	139	=	1151

Родителитѣ или настойницитѣ на студентитѣ и студенткитѣ сж живѣли:

	м.		ж.		Всичко
Въ София	263	+	79	=	342
„ софийски окржгъ	48	+	5	=	53
„ други окржзи на България . .	574	+	48	=	622
„ мѣста вънъ отъ „ . .	76	+	3	=	79
Студенти безъ родители и настойници	51	+	4	=	55
Всичко. . .	1012	+	139	=	1151

Студентитѣ и студенткитѣ по занятие на родителитѣ се дѣлятъ тъй:

	м.	ж.	Всичко
Съ родители земледѣлци	136	1	137
„ „ търговци	159	13	172
„ „ занаятчии	106	10	116
„ „ учители	25	8	33
„ „ свещенници	30	6	36
„ „ чиновници	80	27	107
„ „ на друга служба	10	—	10
„ „ съ свободно занятие (лѣкари, адвокати инженери и др.)	46	8	54
„ „ съ друго занаятие	24	1	25
„ „ безъ занятие (пенсионери, рентиери и др.)	335	57	392
„ „ безъ родители	61	8	69
Всичко	1012	139	1151

Студентитѣ и студенткитѣ сж се издържали:

	м.	ж.	Всичко
На родителски разноски	555	105	660
„ „ и роднински	26	1	27
„ „ и свои	12	—	12
„ роднински	114	13	127
„ „ и свои	22	1	23
„ свои	235	17	252
„ „ и чужди	39	1	40
„ чужди	7	1	8
„ княжески	2	—	2
Всичко	1012	139	1151

Отъ студентитѣ и студенткитѣ сж получили **помощи:**

а) *отъ министерството на Народното Просвѣщение:*

	м.	ж.	Всичко	
По 150 лева	1	—	1	150 лева
„ 100 „	2	—	2	200 „
„ 90 „ (на два пжти)	1	—	1	90 „
„ 80 „	4	—	4	320 „
„ 60 „	7	—	7	420 „
„ 50 „	4	1	5	250 „
„ 40 „	21	2	24	960 „
Всичко дадени на	41	3	44	2390 лева

б) *отъ дружеството за подпомагане на бѣдни студенти:*

		м.	лева.
По 85 лева на три пѫти (30 + 20 + 35). . .		1	= 85
„ 80 „ „ два „ (30 + 50)		1	= 80
„ 50 „ наведнъжъ.		1	= 50
„ 50 „ на два пѫти (30 + 20)		3	= 150
„ 40 „ „ „ „ (20 + 20)		1	= 40
„ 30 „ наведнъжъ.		8	= 240
„ 20 „ „		10	= 200
Всичко дадено на. . .		25	= 845 лева

Прѣзъ учебната година прѣподаванията, семинарнитѣ и лабораторни занятия бѣха посѣщавани редовно.

По поводъ на възникнали недоразумѣния между студенти и нѣкои прѣподаватели, академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 22. XII. 1905 г. рѣши да се обяви на студентитѣ, че подъ думитѣ въ § 90 отъ общия правилникъ „всѣки прѣподаватель наблюдава, дали записанитѣ по прѣдмета му студенти посѣщаватъ часоветѣ редовно“, се разбира, че всѣки прѣподаватель има право и е длъженъ да контролира, както намира за добрѣ, присѫтствието на студентитѣ.

За изтеклата 1904/905. год. получиха увѣрение за редовно посѣщение:

	м.	ж.	Всичко
Прѣзъ двѣтѣ полугодия.	727 +	104 =	831
Само прѣзъ зимното полугодие . .	85 +	5 =	90
„ „ лѣтното „ . .	135 +	20 =	155
Не сѫ получили увѣрение за редовно посѣщение	65 +	10 =	75
Всичко . .	1012 +	139 =	1151

Размѣрътъ на учеб. такса прѣзъ учебн. 1905/906. год., съгласно съ чл. 49 отъ закона и § 99 *а.* отъ общия правилникъ за университета бѣше 20 лева за полугодие. Прѣзъ зимното полугодие, както и по прѣди, плащаха такси за занятия въ институтскитѣ лаборатории студентитѣ — химици по 15 лева, естественици — 10 л. и физико-математици — по 5 лева. При тоя заведенъ редъ се случваше, щото студенти, които слѣдваха по естествена история, да иматъ лабораторни занятия и по химия и, въпрѣки това, плащаха лаборат. такса 10 лева за полугодие, когато отъ химицитѣ се искаше по 15 лева. За да се установи точно разбирането на § 99 *б.* отъ общия правилникъ за университета, академическиятъ съвѣтъ,

въ засѣданието си отъ 10. II. 1906 год. зе рѣшение, щото за лѣтното полугодие на изтеклата учебна година да се зема отъ всѣки студентъ, който има занятия въ повече отъ една лаборатория, найголѣмата такса за лабораторни занятия; а за напрѣдъ да сé искатъ отъ студентитѣ такси за лабораторни занятия не само по занятията отъ специялния прѣдметъ, а и по занятията отъ други второстепенни прѣдмети, така че единъ студентъ трѣбва да плаща всичкитѣ лабораторни такси за лабораторнитѣ занятия, които би ималъ.

Отъ учебна и лабораторна такса, съгласно съ горнитѣ наредби, се получиха слѣднитѣ суми:

а) *Отъ учебна такса:*

За двѣтѣ полугодия отъ 424 студенти и 62 студентки (486 души) по 40 лв.	19.440 лв.
За едно полугодие отъ 230 студенти и 27 студентки (257 души) по 20 лв.	5.140 „
Всичко внесоха 743 студента и студентки .	24.580 лв.

б) *Отъ лабораторна такса:*

За двѣтѣ	полугодия	отъ	14	души	по	30	лв.	420	лв.
„ „	„	„	18	„	„	25	„	450	„
„ „	„	„	14	„	„	20	„	280	„
„ „	„	„	39	„	„	10	„	390	„
„ едно	полугодие	„	16	„	„	15	„	240	„
„ „	„	„	7	„	„	10	„	70	„
„ „	„	„	24	„	„	5	„	120	„
Всичко внесоха 132 студента и студентки . . .								1.970	лв.

Прѣзъ годината по рѣшение на факултетскитѣ съвѣти бидоха освобени отъ учебна такса 355 студенти и 49 студентки, всичко 404 души, отъ които 146 (126 студенти и 20 студентки) сѫ освободени и отъ лабораторна такса; неосвободени и невнесли такса 4 (3 студенти и 1 студентка), които бидоха отписани служебно по тая причина.

Прѣзъ годината сѫ правили изпити:

а) *Полугодишни слѣти:*

		м.	ж.	Всичко
За двѣ полугодия	пъленъ изпитъ	4 +	— =	4
	непъленъ „	5 +	— =	5
За едно полугодие	пъленъ изпитъ	56 +	1 =	57
	непъленъ „	13 +	2 =	15

б) *Университетски:*

		м.	ж.	Всичко
I. изпитъ	минали успѣшно	29 +	2 =	31
	ще поправятъ изпита	40 +	8 =	48
	ще повтарятъ	5 +	5 =	10
II. изпитъ	минали успѣшно	44 +	10 =	54
	ще поправятъ изпита	9 +	3 =	12
	„ повтарятъ „	2 +	4 =	6
Отложили изпита си		118 +	15 =	133
Не подлежали на изпитъ прѣзъ учебната година. .	редовни . . .	587 +	69 =	656
	слушатели. . .	100 +	20 =	120
	Всичко. . .	1012 +	139 =	1151

Свършиха курса на наукитѣ си и получиха отпусни свидѣтелства:

Въ края на зимното полугодие:

	м.	ж.	Всичко
Отъ историко-филологическия факултетъ . . .	8 +	— =	8
„ физико-математическия „ . . .	3 +	— =	3
„ юридическия „ . . .	8 +	— =	8

Въ края на лѣтното полугодие:

„ историко-филологическия факултетъ . . .	6 +	7 =	13
„ физико-математическия „ . . .	8 +	1 =	9
„ юридическия „ . . .	33 +	2 =	35
Всичко свършили. . .	66 +	10 =	76

Прѣзъ учебната година бидоха *отписани отъ университета:*

		м.	ж.	Всичко
Отъ историко-филологическия факултетъ	редовни. . .	32 +	16 =	48
	слушатели . .	15 +	7 =	22
„ физико-математическия факултетъ	редовни. . .	51 +	8 =	59
	слушатели . .	11 +	1 =	12
„ юридическия факултетъ	редовни. . .	91 +	— =	91
	слушатели . .	26 +	1 =	27
Всичко .	редовни. . .	174 +	24 =	198
	слушатели . ,	52 +	9 =	61

А именно по слѣднитѣ причини:

	м.	ж.	Всичко
По дисциплинарни причини (врѣменно) . . .	9 +	— =	9
„ болесть	8 +	1 =	9
„ смърть	2 +	2 =	4
„ бѣдность	39 +	3 =	42
„ други причини (тука сж минати и студентитѣ, които сж прѣкарали курса на слѣдването, но не сж свършили изпититѣ си)	168 +	27 =	195

Учебната година се сключи съ 720 студента (672 редовни и 48 слушатели) и 96 студентки (85 редовни и 11 слушателки), които се разпрѣдѣлятъ по факултети, както и слѣдва:

Отъ историко-филологическия факултетъ	редовни. . .	114 +	57 =	171
	слушатели . .	4 +	10 =	14
Отъ физико-математическия факултетъ	редовни. . .	155 +	28 =	183
	слушатели . .	4 +	1 =	5
Отъ юридическия факултетъ .	редовни. . .	403 +	— =	403
	слушатели . .	40 +	— =	40

Прѣзъ учебната 1905 906 г. отъ всичкитѣ записани (1151) студенти и студентки сж прѣгледани отъ университетския лѣкарь въ 447 посѣщения 320 души, заболѣли отъ разни болести. Отъ тѣхъ болестигѣ на нервната система заематъ първо мѣсто — 6·4%; подиръ това идатъ болеститѣ на дихателнитѣ органи (5·7%) и на храносмилателнитѣ — (4%).

Изобщо зето прѣзъ послѣднитѣ двѣ години, особено прѣзъ отчетната година, процентътъ на заболѣванията е значително по-низъкъ (34·6% за 1904 905 учебна година, а само 27% за 1905 906 учебна година).

Инфекциозни заболявания е имало всичко 50, т. е 4·2%, лѣкувани въ 90 посѣщения.

Медицински свидѣтелства сж издадени на 512 студента, отъ които 90 за отпускъ и за отлагане на изпити по болестъ и 422 за констатиране здравословното състояние при записваннето имъ въ университета.

Ваксинация и реваксинация прѣзъ годината не е имало.

VI. Издръжка на университета.

Прѣзъ отчетната 1905 906 уч. год. за издръжка на университета сж изразходвани слѣднитѣ суми:

1. За персонала на университета.

За постоянни прѣподаватели (редовни и извънредни професори, постоянни доценти и лектори) . .	185,820 лева.
За частни доценти	14,295 „
„ асистенти, пазители на сбиркитѣ и лаборантъ при зоологическата сбирка.	27,623 „
„ библиотекарь, пазитель въ библиотеката, квесторь, секретарь, неговъ помощникъ, архиварь, и възнаграждение на лѣкарь	17,453 „
„ градинарь и постоянни работници въ ботаническата градина	4,342 „
„ писари, литографъ, прислужникъ въ библиотеката и за възнаграждение на семинарнитѣ библиотекари	8,655 „
„ слуги въ университетскитѣ помѣщения	19,216 „
Всичко за персонала. . .	277,404 лева.
„ за помощи дадени на 27 студенти и 3 студентки	2,390 „
Всичко за персонала и студентитѣ. . .	279,794 лева.

За научни екскурзии на прѣподаватели и студенти вжтрѣ въ княжеството сж изразходвани . . . 2,435 лева.

Сумитѣ, отпуснати прѣзъ годината направо отъ министерството на Народното Просвѣщение на прѣподаватели и асистенти за научни и други командировки, както и тия, отпускани като стипендии, пжтни разноски, изплащане учебни такси и пр. на държавнитѣ стипендианти, изпращани въ чужбина за усъвършенствуване, по чл. 58 отъ закона за университета, не сж зети въ смѣтка тука.

2. За научно-помагалнитѣ институти сж изразходвани:

За книги и подвързия			45,051 лева.
За набавка на учебни пособия и издържка на институтитѣ	по психология и педагогия	995	20,038 лева.
	„ география.	1,982	
	„ математика и аналит. механика	748	
	„ физика и астрономия .	4,678	
	„ химия	1,921	
	„ минералогия и геология	4,037	
	„ зоология	3,957	
	„ ботаника	1,711	
	„ други науки.	9	

За издържка на ботаническата градина	5,723 лева
„ прѣвозъ и други разноски по набавка на учебнитѣ пособия . , ...	2,354 „
Всичко за научно-помагалнитѣ институти . . .	73,166 лева

3. За университетски издания:

За издаване „Годишникъ на университета“	1,174 лева
„ „ „Извѣстия на славянския семинаръ“ (не е изплащано нищо).	—
За издаване „геологическа карта на България . .	1,500 „
Всичко за университетски издания. . .	2,674 лева

4. Други разходи:

За наемъ на здания . . . . . , ...	42,300 лева.
„ поправка и приспособления на зданията, цвѣтарника и астрономическата обсерватория, за постройки пристройки при тѣхъ.	28,081[1]) лв.
„ подържане и умножение на покжщнината . . .	6,440 лева.
„ топливо.	11,187 „
„ газолинъ, свѣтиво, вода, телефони, канцеларски и други разноски е изразходвано	7,032 „
„ Дрехи за слугитѣ	2,030 „
Всичко. . .	97,070 лева.

Цѣлата издържка на университета прѣзъ учебната 1905/906 година възлиза всичко на.	454,422 лева.

VII. Фондове при университета.

Прѣзъ учебната 1905/906 г. при университета имаше тия фондове (управлявани по особени правилници и наредби):

1. Общъ фондъ за научни цѣли.

Приходътъ на тоя фондъ отъ основаването му до края на годината се възкачи на сума 121,375·05 лв., а разходътъ — на 11.978·90 лева; той разполага съ сумата 109,396·25 лв.

За смѣтка на фонда прѣзъ годината постжпиха:

Отъ учебна такса . .	за отчетната година . .	430	24,680 лева.
	„ миналитѣ години . .	77·50	
„ лабораторна такса.			1,970 „

[1]) Отъ тази сума сж изплатени по бюджета на Министерството на Общест. Сгради, Пжтищата и Съобщенията 27,908 лева.

Отъ продажба на формуляри отъ студентски книжа	студентски книжки . .	430. -	1,753·35 л.
	слушателски листове . .	77.50	
	легитимационни карти .	1,067.—	
	именници	114.35	
	статистически листове .	64.50	

Отъ продажба на екземпляри отъ разписа на лекциитѣ.	123·60 л.
„ продажба на екземпляри отъ общия правилникъ за университета, правилника за дисциплината, учебни планове, правилници и програми за изпититѣ и други правилници и наредби .	181·— л.
Отъ продажба на формуляри отъ разни свидѣтелства, нужни на студентитѣ	652·70 „
Отъ такси за приготвяне отпусни свидѣтелства, свидѣтелства за отписване и свидѣтелства за университетски изпитъ	378·— „
Отъ лихви срѣщу вложени въ Българската народна Банка суми и отъ цѣнни книжа на Българския държавенъ заемъ и др	8,176·65 „
Отъ други приходи.	63·85 „
Всичко. . .	37,979·15 л.

Разходвани сж прѣзъ годината всичко 2,710.15 лв. за:

1) напечатване на формуляри отъ студентски книжа	902·80 л.
2) разлика въ курса, ажио и др. разноски при покупката на държавни цѣнни книжа.	1,060·15 „
3) пощенски разноски по изпращане университетския „Годишникъ“ до университети и лица. . . .	102·85 л.
4) командировка на професора г-нъ Теодоровъ въ Бѣлградъ	242·60 „
5) вѣнецъ и панахида на професора Маринъ Дриновъ	222·75 „
6) за разни поздравителни и съболѣзнователни телеграми . . . . . , ...	178·90 „

Прѣзъ учебната година сж правени за състоянието на фонда двѣ ревизии — на 8 февруарий и на 24 май т. г. Първата отъ тия ревизии биде направена отъ комисията състояща се отъ професоритѣ г. г. Д-ръ Алекс. Теодоровъ и Ант. В. Шоурекъ, избрана въ засѣданията на Академическия съвѣтъ отъ 3 май 1905 год. а втората — отъ комисията, състояща се отъ професоритѣ г. г. Д-ръ Алекс. Теодоровъ, Д-ръ Ник. Добревъ и Георги Т. Данаиловъ,

избрана отъ Съвѣта въ засѣданията му отъ 24 май 1906 год. Тия ревизии, по направенитѣ отъ комисиитѣ актове, сж заварили състоянието на фонда въ пълна изправность.

За да не се подбива приходътъ на фонда отъ лихви, академическиятъ съвѣтъ въ засѣданието си отъ 15 февруарий 1906 г. рѣши въ бждаще да се обличатъ фондовитѣ суми, внесени на срочна лихвена смѣтка въ Българската Народна Банта, както и тия които има да се капитализиратъ, въ цѣнни книжа отъ български държавни заеми. За проучване въпроса за изгодностьта на това биде избрана комисия въ съставъ отъ професоритѣ г. г. Б. Бобчевъ и Георги Т. Данаиловъ и квестора г. П. Русевъ. Тая комисия докладва въ засѣданието на академическия съвѣтъ отъ 22 мартъ, т. г. че най-износни за обличане фондовитѣ суми били шестпроцентовитѣ книжа отъ българския държавенъ заемъ отъ 1888 год. (Английскиятъ заемъ отъ Русе-Варненската желѣзница). Възъ основа на тоя докладъ и рѣшението на съвѣта, бидоха купени 30,000 лв. отъ тоя заемъ, за стойностьта на които се приплатиха още 750 л. (съобщение на Бълг. Народна Банка № 14933 отъ 29. III. 1996 г. на № 1517, вж. протоколъ № 22. IV. с. г.)

Споредъ това сумата 109,396·15 лева, съ която фондътъ разполага се пази:

1) Въ цѣнни книжа (облигации) отъ българ. държавенъ заемъ.	30,000	л.
2) Въ Българската Народна Банка:		
а) на срочна лихвена смѣтка	72,600	„
б) „ текуща „ „	5,583·90	„
3) Въ университетската каса (наличность) срѣщу прѣдстоящи разходи за универ. „Годишникъ“	1,212·25	„
Всичко. . .	109,396·15	л.

2. **Литературенъ фондъ „Иванъ Вазовъ“.**

Въ края на учебната година тоя фондъ имаше приходъ 15.366·47 лв., разходъ 2,249·17 лв., чистъ капиталъ	13,117·30	л.
Капиталътъ на фонда се пази:		
1. Въ Българската Народна Банка на срочна лихвена смѣтка	12,106·65	„
2. Въ Пощенската спестовна каса на текуща лихвена смѣтка	1,010·—	„
3. Наличность	— 65	„
Всички. . .	13,117·30	л.

Прѣзъ годината постжпи приходъ отъ лихви . 408·15 лв.
а е изразходвано 650 лв. за:
1. Премия на П. К. Яворовъ за стихотворната му сбирка „Срѣднощни видения“. . . . . 500·-- „
2. Възнаграждение за рецензия на 3-ма рецензенти по 50 лева . . . . . 150·— „

3. Фондъ „Екатерина—Иосифъ“.

Тоя фондъ, споредъ волята на завѣщателя (покойниятъ Йосифъ А. Ковачевъ), си остава 20,850 лв. (20,000 л. завѣщана сума и 850 л. приходъ отъ разликата въ курса на излѣзлитѣ въ тиражъ облигации), понеже приходътъ отъ лихвитѣ прибира всѣка година съпругата на покойния, г-жа Екат. Ковачева.

Тоя фондъ се намира: 1) 19,500 лева въ облигации отъ български държавни заеми; 2) 350 лв. въ облигации отъ заема на софийската градска община и 3) 1000 лв., внесени на срочна лихвена смѣтка въ Бълг. Нар. Банка.

4. Фондъ „Василъ Левски“.

Въ края на учебната година тоя фондъ се възкачи на сумата 4,950·55 лв. (приходъ 4974 л., а разходъ 23·45 лв.)

Той се пази:
1. Въ Бълг. Народна Банка на срочна лихвена смѣтка 3,546·60 лв.
2. Въ пощенската спестовна каса на текуща лихвена смѣтка . . . . . 1,314·95 лв.
3. Полица . . . . . 89·— „

Всичко . . 4,950·55 лв.

Прѣзъ годината постжпи чистъ приходъ отъ лихви за смѣтка на тоя фондъ 219·75 лв., а сж разходвани само 10 ст. за обгербуване на една разписка.

5. Фондъ „Василъ Кънчевъ“.

Съгласно съ рѣшението на академическия съвѣтъ отъ 3 юлий т. г., къмъ частнитѣ фондове на университета се причисли и фондътъ „Василъ Кънчовъ“, основанъ отъ учители при основни и класни училища въ София, по случай трагическата смърть, която на 24. I. 1902 год. постигна тогавашния министръ на народното просвѣщение, Василъ Кънчова. Цѣльта на тоя фондъ е: 1) да се даватъ отъ лихвитѣ му, кога нарасне до потрѣбния размѣръ (10,000 л.) премии за написване популярни книги (не учебници и не строгонаучни или специални съчинения), които внасятъ

у народа познания и свѣдѣния отъ отечествовѣдѣнието на цѣлокупния български народъ и 2) да се издадатъ на отдѣлни книжки между народа всички литературни трудове на покойния. Тоя фондъ разполага съ 3832·80 лв. (приходъ 3862·80 л. — разходъ 30 лева) и се пази:

а) 2981·50 л. въ Бълг. Нар. Банка, внесени на срочна лихвена смѣтка;

б) 850·85 л. въ пощенската спестовна каса на текуща лихвена смѣтка и в) 45 ст. въ наличность.

6. **Фондъ за паметникъ на Любенъ Каравеловъ.**

Вънъ отъ тия фондове при университета има и една сума отъ 385·40 лева за паметникъ на българския народенъ дѣецъ *Любенъ Каравелова*. Началото си тая сума води отъ 21 януарий 1904 г., когато Висшето училище зе живо участие при чествуването паметьта на Л. Каравелова, по случай на 25-годишнината отъ неговата смърть. Първоначалната сума 353·60 лева, внесена на сроченъ влогъ въ Българската Народна Банка, е събрана както срѣдва: а) 282·50 л. отъ прѣподавателския и служебенъ персоналъ на Висшето училище; б) 17·20 лв. отъ учителитѣ на трикласното училище въ Трънъ; в) 42·10 лв. отъ учителитѣ на самоковскитѣ класни училища и г) 11·80 лв. отъ учителитѣ на трикласното училище въ Етрополе.

Припечелени сѫ отъ лихви още 31·80 лева.

7. **Дружество за подпомагане бѣдни студенти.**

Фондътъ на дружеството въ края на учебната година възлѣзе на сумата 9,600·50 лева, които се пазятъ: 1) въ Българската Народна Банка, внесени на срочна лихвена смѣтка, и 2) въ университетската каса.

Прѣзъ годината е постѫпилъ приходъ:

а) отъ членски вносове и задължения	лева .	2.564
б) „ дарове и пожертвувания	„ .	200
в) „ лихви	„ .	629·75
Всичко	лева .	3.393·75

Разходвано е:

а) за помощи дадени взаимообразно безъ лихви на 25 студента	845·— лв.
б) за други нужди на дружеството	2·20 „
Всичко. . .	847·20 лв.

Дружеството брои 17 почетни и 64 дѣйствителни членове.

VIII. Лѣтописни свѣдѣния.

Прѣзъ учебната 1905 906 год. заслужаватъ да бждатъ отбѣлѣзани слѣднитѣ факти:

1. По рѣшение на академическия съвѣтъ отъ 28. IX. 905 г. университетътъ зе участие чрѣзъ свой прѣдставитель въ тържественото отваряне на сръбския университетъ въ Бѣлградъ на 2 октомврий 1905 год.

2. Отправи се поздравителна телеграма до университета въ Hlinois по случай инсталацията на новия му ректоръ (рѣшение на академич. съвѣтъ отъ 28. IX. 1905 год.)

3. По рѣшение на академическия съвѣтъ отъ 2. XI. 1905 год. замѣстника на проректора г. проф. Б. Цоневъ поздрави отъ името на университета редовния професоръ г. Антонъ В. Шоурекъ при отпразнуване 25-годишния му учителски юбилей.

4. Въ засѣданието на акад. съвѣтъ отъ 1. III. 1906 год., като се съобщи за смъртьта на извѣстния български историкъ Маринъ Дринова, професоръ въ Харковския университетъ, се зе рѣшение да се изпрати отъ страна на университета, съболѣзнователна телеграма до г-жа Дринова и до ректора на Харковския университетъ, като сѫщеврѣменно се помоли послѣдниятъ да възложи вѣнецъ върху гроба на покойния отъ страна на университета. Съболѣзнователни телеграми по тоя случай се отправиха и отъ историко-филологическия факултетъ както и отъ студентитѣ историци.

5. Съгласно съ рѣшението на академическия съвѣтъ отъ 1. III. 1906 год. се отправи прѣзъ септемврий т. г. поздравителна телеграма до Абердинския университетъ (Шотландия) по случай 400-годишнината отъ основаването му.

6. По покана на Министерството на Народното Просвѣщение (писмо № 3151 отъ 28. II. 1906 г.), прѣподавателското тѣло въ университета въ общото си засѣдание отъ 2 мартъ т. г., съгласно съ новия чл. 168 отъ закона за Народното Просвѣщение избра съ тайно гласуване за членове на дисциплинарния съвѣтъ професоритѣ г-да Д-ръ Алекс. Теодоровъ и Георги Н. Златарски.

7. По рѣшение на академическия съвѣтъ отъ 12. IV. 1906 г. отправи се поздравителна телеграма до Мелнбурнския университетъ по случай юбилейнитѣ тържества на 50 годишнината отъ основаването му.

8. По случай великденскитѣ празници на 2. IV. 1906 год. се отправи поздравителна телеграма до почетния магистръ на университета Негово блаженство Българския Екзархъ **Иосифъ I** (засѣдание на академич. съвѣтъ отъ 12. IV. т. г.)

9. Прѣподавателското тѣло на университета зе участие въ панахидата на 5 юлий т. г. по случай деветата годишнина отъ смъртьта на незабравимия благодѣтель Евлогий Георгиевъ.

Прѣзъ годината въ оградата на университета, освѣнъ на студентскитѣ дружества, се даде приемъ за конференции, събори и засѣдания още:

1. На учитель-лѣкарската конференция.
2. „ лѣкарския съюзъ въ България.
3. „ дружество на ветеринаритѣ-лѣкари въ България.
4. „ софийското медицинско дружество.
5. „ фелдшерско-медицинското дружество въ България.
6. „ българското дружество отъ „Черенъ Кръстъ“.
7. „ „ физико-математическо дружество.
8. „ химическото дружество.
9. „ историческото „
10. „ филологическото дружество.
11. „ педагогическото дружество.
12. „ юридическото „
13. „ годишното събрание на членоветѣ на учителската взаимно-осигурителна и спомагателна каса.

Вънъ отъ това управлението на университета позволи да се държатъ въ университетската ограда слѣднитѣ публични курсове, бесѣди, и лекции:

1) курсъ по руски езикъ и руска литература, устроенъ отъ славянското благотворително дружество въ България;

2) публични бесѣди по икономическото resp. народното стопанство на България, устроени отъ българската търговско-индустриална камара;

3) народни общеобразователни курсове, устроявани отъ софийското околийско учителско дружество „Неофитъ Рилски“;

4) публични лекции на Софийското женско образователно дружество;

5) курсъ по стенография, устроенъ отъ стенографическото дружество „Бързописъ“.

Като завършвамъ съ това отчета на университета за изтеклата година, съ радость отбѣлѣзвамъ, какво макаръ тази година и да не захвана съ добъръ признакъ, именно дѣто за пръвъ пѫть подиръ толкова години ректорътъ поради болесть не можà да присѫтствува на университетския празникъ и да каже своята академическа рѣчь, все пакъ годината мина добрѣ за цѣлото наше заведение, тъй че мога съ право да пожелая на нашата Alma mater да прѣкарва и за напрѣдъ сé такива спокойни и ползовити години.

Противъ абсолутическото схващане на върховната държавна власть.

Ректорска рѣчь на **Д-ръ С. Кировъ.**

Между всички термини, съ които оперира държавната наука, централно мѣсто заема — както и трѣбва да бѫде — понятието за *държавата.* А пъкъ главенъ признакъ на това понятие, и слѣдователно необходимо за неговото разбиране, е понятието за *върховенството* или *суверенитета на държавата.* Интересно е, обаче, че и единиятъ и другиятъ отъ тия два термина оставатъ и до днесъ още далечъ отъ едно ясно опрѣдѣление.

Ние всички живѣемъ въ държавата, образуваме държава; но когато речемъ да опрѣдѣлимъ сѫщностьта на това нѣщо, отъ което съставляваме часть, ние се намираме въ голѣмо затруднение. Въ безсилието си, ние почваме да сравняваме, да описваме, да посочваме бѣлѣзи. Ала и тия бѣлѣзи нищо не помагатъ, когато и тѣ самитѣ сѫ още по́-неопрѣдѣлени. За нещастие, такъвъ е именно случаятъ и съ качеството на *суверенство*, което прикачваме на държавата.

Споредъ едни държавата е реално олицетворение на върховенство, на суверенитетъ. Държавата не може да не бѫде върховна. И едно политическо общество, което притежава това качество, е държава. Това качество пояснява извънредно много понятието държава, толкозъ повече, че то е характеренъ бѣлѣгъ само на държавата: държавата е суверенна и само тя е суверенна; никой другъ не стои надъ нея, а тя стои надъ всичко въ нея. „Върховенство“ и „държавность“ се така почти сливатъ и ставатъ едно и сѫщо нѣщо.

Не, казватъ други, работата съвсѣмъ не е тъй проста. Ние знаемъ отъ фактитѣ, що сѫ прѣдъ насъ, че има и други политически тѣла, които се намиратъ въ самата държава и които много приличатъ на държавата, тъй като и тѣ въ нѣкои отношения не зависятъ отъ по-горня власть; и тѣмъ може, слѣдователно, да се припише качеството на . върховенство, ако не въ всичко, то поне въ нѣкои отношения.

Но това не стига, отговарятъ трети. Пълна самостоятелность е само когато едно политическо тѣло е независимо отъ всѣка друга

власть не само въ нѣкои отношения, ами въ всѣко отношение. Дотогава можемъ да имаме само автономность. Автономията се прѣвръща въ *върховенство*, когато нищо не стои надъ политическото тѣло, което я притежава, и това тѣло е тогава — държава.

Ала пакъ отъ фактитѣ знаемъ, че има политически тѣла, които отговарятъ на всичко, което до сега сме навикнали да приписваме на държавата, и при все туй не се ползуватъ съ пълна независимость отъ друга власть *въ всѣко отношение*. Така има днесъ държава, влизаща въ състава на друга държава; първата е като подчинена на втората — както частьта бива подчинена на цѣлото — и при все туй тя пакъ остава като *държава*. Значи, става наложително да приемемъ, че може да има държава, която да не притежава върховенство. Една държава, никому и въ нищо неподчинена — ще бѫде суверенна държава; а една държава, подчинена нѣкому или въ нѣщо — ще бѫде несуверенна, или непълно суверенна.

Но ако е тъй, тогава пъкъ се явява тая мѫчнотия: по какво ще отличаваме несуверенната държава, въ нейното отношение къмъ суверенната, отъ която, образува часть, — отъ една автономна область, въ *нейното* отношение къмъ държавата, отъ която тя сѫщо така е часть? И едната и другата иматъ ограничена самостоятелность. Всички части вѫтрѣ въ държавата си приличатъ по това, че тѣ всички, каквото име и да носятъ, сѫ сѐ нейни подчинени части, а *тя* единствена е *суверенна*, като никому неподчинена. По какво ще отличаваме тия подчинени части една отъ друга? И ако не е върховенството характерниятъ бѣлѣгъ на държавата, то какъвъ е бѣлѣгътъ, който прави една членъ-държава, ако и подчинена, при все туй държава? По какво тя се отличава отъ една область, която сѫщо като нея нѣма суверенство, и отъ една суверенна държава, която сѫщо като нея е държава, но е и нѣщо повече — суверенна държава?

Ето въпроси, на които удовлетворителенъ и единодушенъ отговоръ още не е даденъ.

Щомъ оставимъ на страна абстракциитѣ и се опитаме да пристѫпимъ къмъ реалния миръ, намираме се въ още по-отчаяно положение.

Прѣди всичко, ако върховенството на държавата схванемъ като *независимость* отъ по-горня власть, то може да има смисъль, когато говоримъ за отношенията на държавата спрѣмо други държави — за нейната негативна дѣйность къмъ тѣхъ: тя, юридически, заповѣдва сама на себе си, и не позволява на никоя друга държава да ѝ заповѣдва. Но това е, което най-малко ни интересува

въ вжтрѣшното държавно право; за насъ е по-важно да знаемъ въ какво — и въ какво *положително* — се изразява върховенството на държавата къмъ всичко ней подчинено. Ако тя е *върховна* и въ вжтрѣшно отношение, и ако подъ това върховенство трѣбва да разбираме една напълно независима и неограничена вжтрѣшна дѣйность, — какъ може да се примири това съ сжществуването на нѣкакви *автономни права* вжтрѣ въ държавата? Ако тия послѣднитѣ могатъ да сжществуватъ, не е ли вече това едно накърнение на върховенството на държавната власть? Очевидно, положителниятъ отговоръ се налага. Нѣщо повече даже: понеже вжтрѣшнитѣ тѣла прѣдставляватъ една градация отъ автономность по отношение на държавата, ще трѣбва да приемемъ, че и върховенството на държавата, по отношение на тѣхъ, се явява въ единъ видъ градация отъ накърненость: най-долѣ държавата ще заповѣдва почти въ всичко, най-горѣ тя ще заповѣдва съвсѣмъ малко, почти никакъ. Но щомъ е тъй, това вече е далечъ отъ всѣко върховенство, което по самото си естество е едно абсолутно понятие: то не търпи никакво ограничение.

Така теоретическитѣ мжчнотии въ схващането на върховенството на държавата се увеличаватъ до неимовѣрность, когато додемъ до практичното приложение на това понятие.

За да бжде логична съ себе си — отъ една страна, и отъ друга — за да отговарятъ нейнитѣ термини на фактитѣ отъ дѣйствителния миръ, днешната държавна наука, оплетена въ едно спекулативно схващане на държавния суверенитетъ, търси изходъ — сполучиво или не, е другъ въпросъ — въ обяснения пакъ отъ сжщия спекулативенъ характеръ. Така, казва се: правдинитѣ, които *сж дадени* на извѣстни части на държавата, сж дадени отъ държавата: тя ги дава, може и да ги земе; когато ги дава, или ги търпи, а не ги отнема, тя съ това сама ограничава себе си; слѣдователно, това не е накърнение на нейния суверенитетъ.

Би могло на всѣки случай и тукъ да се възрази: онова, което кара държавата да ограничава сама себе си спрѣмо своитѣ части — не е ли вече едно накърнение на нейното върховенство? Държава, власть, поставена подъ каквато и да е принуда, не е върховна.

Но нека приемемъ положението, на което изглежда, че днешната държавна наука се установява. — Оставяме на страна за сега въпроса за различието между една суверенна и една несуверенна държава и за различието между тая послѣдната и други по-долни единици.—Споредъ най-разпространения възгледъ, днесъ се счита, че върховенството на една суверенна държава се изразява, въ външно отношение — въ нейната *пълна независимость* отъ всѣка вън-

шна власть: тя е *независима*; въ вѫтрѣшно отношение — въ нейното *неограничено заповѣдничество* надъ всичко, що е у нея: тя е *неограничена*, или най-много—ограничава сама себе си.

И така, абсолутна *независимость* отъ всѣка външна намѣса; абсолутна *неограниченость* прѣдъ всѣко вѫтрѣшно упорство, — това е днешното понятие за онова сѫществено качество, което прави държавата *суверенна*.

А това е — всички го знаемъ — което едноврѣменно прави отъ държавата една ужасна стихия.

Ако надникнемъ въ областьта на политиката, дѣто това схващане на суверенитета прѣодолява, ние ще видимъ, че то е докарало повече врѣди, отколкото полза. Безъ голѣма стойность за науката, за която то не е донесло нищо друго, освѣнъ противорѣчия и нескончаеми прѣния, — то е било извънредно пагубно за народитѣ: то се е противопоставяло на естествения стремежъ на человѣчеството къмъ по-голѣмо сближение и обединение и къмъ извоюване по-голѣма политическа свобода.

Всѣки знае какво е положението между съсѣди. Двѣ съсѣдни държави иматъ много общи интереси, които налагатъ споразумѣние, обединение. Но това тѣ считатъ за невъзможно, тъй като всѣка завистливо пази своя *суверенитетъ*. Хората, които ги управляватъ, сѫ наслѣдили това понятие отъ своитѣ прѣдшественици и желаятъ да го прѣдадатъ неизмѣнено на своитѣ наслѣдници. Какъ ще се обединятъ двѣ държави, когато съ това тѣ ще изгубятъ своя суверенитетъ! За да се обединятъ въ траенъ съюзъ, ще трѣбва едната да се подчини на другата, или пъкъ и двѣтѣ на една третя държава, образувана отъ тѣхъ двѣтѣ. Но тая третя държава, макаръ и това да сѫ тѣ самитѣ, ще стои надъ всѣка отъ тѣхъ — ще имъ заповѣдва. И не само това. Всѣка намѣса на едната въ работитѣ на другата, работи, които живо интересуватъ и нея, е абсолутно недопустимо. Така стоятъ тѣ една до друга, обрѫжени и двѣтѣ, подозирайки една друга, старайки се да се изненадатъ, да се измамятъ — наежени една противъ друга. И най-нищожниятъ поводъ може всѣки мигъ да докара до кръвопролитно стълкновение.

Какъ е въ вѫтрѣшно отношение? Държавата е Левиатанъ. Всичко ѝ е подчинено. Като нѣщо чуждо за поданицитѣ си, тя често пѫти зема залъка отъ устата на гладния; на всѣки случай зема повече, отколкото дава; зема и това, което не може никога да даде — живота. И навсѣкѫдѣ, дѣто не срѣщне рѣшителенъ отпоръ, тя налага послушание, вериги.

Чуждитѣ налагатъ ней своята власть, ако тя не умѣе да се брани. На ония, които нѣматъ физическа сила да ѝ упорствуватъ,

тя налага своята власть: тѣ ставатъ нейни — подчинени. Съ чужди и съ свои тя воюва, за да брани или поддържа своя *суверенитетъ* — едно понятие, което се мжчно долавя като понятие, и което се прилага на дѣло само чрѣзъ въоржжена сила.

Теоретикътъ, па и практикътъ-държавникъ иматъ силно да се замислятъ: да не би, най-послѣ, тоя прѣхваленъ *суверенитетъ* да е нѣщо съвсѣмъ друго отъ онова, което теорията досега напразно се мжчи да схване? Щомъ не намираме критерий, по който да го разпознаваме, да не би съвсѣмъ да нѣма такова нѣщо? Ако туй, което досега се е наричало суверенитетъ, е просто грубата сила, или пъкъ волята на нѣкого, или законътъ, или нѣщо друго, — нека се разбере това, и нека се каже.

Суверенитетътъ важи за насъ като юридически терминъ. А да му придаваме *абсолутенъ характеръ*, не е ли да го поставяме изобщо вънъ отъ областьта на правото?

Ние днесъ не признаваме ни *суверени,* ни тѣхна *воля*, а само закони и законни *права и задължения*. Не е ли възможно да е сжщо такъвъ случаятъ и съ новия всесиленъ властелинъ — държавата? Тя, която опрѣдѣля правата всѣкиму, нима сама може да дѣйствува произволно? А щомъ тя дѣйствува — както се приема, че дѣйствува — винаги *закономѣрно*, тогава кждѣ е мѣстото за една абсолутна, независима, неограничена дѣйность? Врѣме е сериозно да се запитаме: наистина ли държавята е *абсолутно независима* по отношение на съсѣдитѣ си; наистина ли тя е *абсолутно неограничена* по отношение на своитѣ поданици, както обикновено се мисли?

Моитѣ наблюдения ме довеждатъ до *отрицателенъ отговоръ*. Азъ ще се спра само на четири мотиви, които даватъ право, мисля, да прѣдполагаме, че обикновено приеманото абсолутическо понятие за върховната власть на държавата *може и да е погрѣшно*.

* * *

I. Че има нѣкаква грѣшка въ схващането на суверенитета като едно абсолутно качество на държавата, се вижда прѣди всичко отъ *невъзможностьта да се конструира и обясни по тоя начинъ това понятие*

Разногласието у най-виднитѣ автори, които сж се занимавали съ прѣдмета, сж най-нагледното доказателство за това. Може смѣло да се каже, че нѣма двама автори въ цѣлата огромна литература по тоя въпросъ, които да сж напълно съгласни върху самото значение на думата „суверенитетъ“. Още самиятъ й създатель —

тя се дължи на Johan Bodinus, или Bodin, живѣлъ въ 16 столѣтие — още той веднага е посрѣщналъ голѣми мжчнотии да оперира съ своя новъ терминъ. Той пръвъ е схваналъ суверенитета въ абсолутическа смисъль. Суверенитетътъ е — казва той — „la puissance absolue et perpétuelle d'une république" (подъ „république" тукъ се разбира държава). Власть или сила абсолутна; всичкитѣ ѝ атрибути сж такива: тя е една — единствена, недѣлима; тя е пълна, неограничена — само единъ Богъ стои надъ нея; тя е трайна, непрѣкжсната (perpétuelle); тя не може да се отнема, ни да се възвръща въ даденъ срокъ. Тя не е законъ, защото суверенътъ стои надъ закона — той прави закона, а не закона него, и т. н. т. Цѣлото схващане на Бодена е абсолутическо.

Но вижте мжчнотиитѣ: Боденъ не може да подкрѣпи своето понятие ни исторически, ни логически, ни юридически. Не исторически, защото той приема, че суверенството е есенциалъ на държавата — олицетворенъ въ нейния суверенъ, — и при все туй е принуденъ да откаже суверенството на много държави и суверени. Не логически — защото, споредъ абсолутическото схващане, щомъ суверенитетътъ на държавата е концентриранъ на едно мѣсто — въ единъ органъ, — тогава не държавата, а тоя органъ става абсолутенъ господарь, слѣдователно никакво ограничено управление е невъзможно. Най-послѣ, не и юридически, защото се добавя и една юридическа прѣчка, която Боденъ не знае, какъ да прѣмахне. Като юристъ, той не може да отрече сжществуването на едно частно право. Частната собственость той признава за неприкосновена, и въ нея личностьта за независима. И така неограничената ужъ власть на държавата намира едно значително ограничение въ частната собственость и въ частното право изобщо.

Теорията на Бодена, както се знае, изкара до абсолутизъмъ въ Франция и другадѣ. Знае се, обаче, тъй сжщо, че абсолутизъмътъ не на всѣкждѣ можа да възтържествува. Въ повечето страни, прѣди да се закрѣпи, той породи силенъ отпоръ. Достатъчно е да поменемъ, че въ периода отъ Бодена до Лудовика XIV се броятъ редица сполучливи възстания: въ Нидерландия, Швейцария, Италия, Англия; Щатитѣ, съсловията, Лордоветѣ, добиватъ правдини, изтръгнати отъ кралската власть. — Паралелно съ тия факти върви, разбира се, и въ теорията едно течение — което можемъ да наричаме *демократическо* — противоположно на иногуираното отъ Бодена монархическо-абсолутическо. И то не се явява тепърва въ тоя периодъ, а води началото си отъ много по-рано. 250 години прѣди Бодена. Марсилъ отъ Падуа — който пъкъ върви по стжпкитѣ на св. Тома Аквински — учи, че народътъ е, който дава

властьта на краля и може и да го наказва. Сѫщо и прѣзъ врѣмето на реформацията, писателитѣ и отъ двата враждебни лагера, католически и протестантски, апелираха сé къмъ народа. И въ черковната, и въ политическата богата литература отъ тоя бурен периодъ, теорията за *народния суверенитетъ* бѣ, речи на всѣкждѣ, готова да назрѣе. Тя чакаше само да се подкрѣпи отъ събитията въ Англия прѣзъ 17. стол., за да подготви отъ своя страна ония въ Франция прѣзъ 18. стол. Най-видниятъ неинъ теоретикъ въ Англия е Джонъ Локъ; но безсъмнѣно Ж. Ж. Русо е най-разпаленият и най-популяренъ разпространитель на теорията, позната отъ него насамъ като теория на *народния суверенитетъ*.

Но интересното за насъ е да отбѣлѣжимъ, че и Русо е сѫщо такъвъ пъленъ абсолутистъ въ схващането на върховната власть, какъвто е и Боденъ. По силата на обществения договоръ, всѣки гражданинъ отстѫпва всички свои права на държавата срѣщу една часть отъ тѣхъ, които държавата ще му върне гарантирани. Държавата, наричана Etat (състояние), когато стои, е *суверенъ,* върховенъ господарь, когато дѣйствува; и тя дѣйствува *абсолутно*. По силата на самия договоръ всѣки се е задължилъ да ѝ се подчинява *безусловно*. Така разпаленият проповѣдникъ на свободата на личностьта се явява въ сѫщото врѣме като безогледенъ защитникъ на единъ абсолутенъ суверенитетъ. Русо и Боденъ се срѣщатъ.

Боденъ и Русо се срѣщатъ още и по това, че тѣ приравняватъ върховната власть на държавата съ една *воля*. Затова тѣ и не се спиратъ да разискватъ по-нататъкъ каква е сѫщината на върховната власть. Касае се за дѣйствията на държавата; държавата прилага силата на всички (на цѣлото), тъй както диктува *волята на монарха* — споредъ Бодена, или пъкъ *общата воля* — споредъ Русо. И въ двата случая дѣйствува една *абсолутна власть* (puissance absolue).

Не е тукъ мѣсто да се спираме на подробности, нито да прослѣдимъ мнѣнията на всички прѣдставители на едното и на другото течение. Едното, започнато отъ Бодена — започнато съ крайность, — другото, завършено отъ Русо и закарано до крайность отъ него — си оставатъ и до сега абсолутически: и двѣтѣ признаватъ единъ абсолутенъ суверенъ, било то едно лице, едно събрание, или цѣлъ народъ.

Ни Боденъ, ни Русо, сѣкашъ не сѫ прѣдугаждали, че могатъ купъ държави да образуватъ единъ *съюзъ,* въ който тѣ да се слѣятъ безъ да изчезнатъ, и отъ съюзяването имъ да излѣзе една нова цѣлокупна държава.

Още прѣди започването на великата французска революция тоя фактъ се осѫществи оттатъкъ Атлантика съ прѣвръщането на севѣро-американскитѣ щати въ единъ федеративенъ съюзъ. Сѫщиятъ примѣръ се послѣдва прѣзъ миналото столѣтие отъ Швейцария, която отъ конфедерация се прѣвърна въ федерация. Сѫщото стана и съ обединена Германия — за да не говоримъ и за други по-далечни примѣри. Тия нови явления възобновиха съ голѣма живость прѣнията относително суверенитета на държавата. Кой е *суверенътъ* въ съюзната държава: съюзътъ ли? отдѣлнитѣ държави ли? и двѣтѣ ли? И тритѣ тия разрѣшения на проблемата сѫ давани. А всѣко едно отъ тѣхъ прѣдполага, разбира се, различно схващане на понятието за суверенитета.

Едни, напр. швейцарецътъ Борелъ[1]), намиратъ, че само съюзътъ е суверененъ. — Щомъ суверенитетътъ е — както твърди Боденъ, — необходимо качество за държавата, то несуверенна държава не може да сѫществува. Значи въ една конфедерация всѣка отъ съюзенитѣ държави си остава държава и суверенна държава; но въ една федерация, всѣка отъ съюзенитѣ държави прѣстава да е държава. Само съюзътъ е държава и, разбира се, суверенна държава. — И така швейцарскитѣ кантони, германскитѣ държави, не сѫ даже държави. — Други, като Георгъ Либе, Йелинекъ и пр. приематъ членоветѣ на една съюзна държава за държави, само не за суверенни държави. — Само съюзътъ, и споредъ тѣхъ, е суверененъ; частитѣ му сѫ държави, но не сѫ суверенни.

Второто разрѣшение ни даватъ американскитѣ автори, на чело съ *Calhoun*. Щатитѣ на сѣверо-американския съюзъ — една федерация — сѫ суверенни, и само тѣ сѫ суверенни. Централната власть (съюзътъ) е произлѣзла отъ тѣхъ: тя упражнява само *делегирани* права.

Едно трето разрѣшение е теорията на така наречения *„сподѣленъ суверенитетъ"*, изникнала при изникването на сѣверо-американския Съюзъ. Съюзътъ се яви като нѣщо ново; яви се и теория нова, въ разрѣзъ съ старото схващане. Федерацията е държава отъ държави; всѣка си има своя суверенитетъ. И съюзътъ е суверененъ, и отдѣлнитѣ щати сѫ суверенни. Създадени сѫ двѣ правителства, двѣ власти, независими въ своята сфера, които си сподѣлятъ суверенитета. Има значи *два суверенитета* единъ до другъ.

Тия три схващания достатъчно говорятъ сами за себе си. Наистина, за да се разрѣшаватъ подобни задачи правилно, трѣбва

---

[1]) *Eugène Borel*. Etude sur la Souveraineté et l'Etat fédératif. 1886.

прѣди всичко да е установено едно правило, едно мѣрило. За да се даде точенъ отговоръ при всѣки единъ случай, трѣбва да знаемъ въ какво се състои качеството на суверенитета — каква е неговата сѫщность, какъвъ е *критерия*, по който ще го разпознаваме. Но именно по тоя въпросъ разногласията сѫ най-голѣми. Имаме толкова мнѣния, толкова опрѣдѣления, колкото и автори, но ни едно не е напълно задоволително. Всѣко мнѣние изразява, разбира се, *нѣщо* по суверенитета, но никое не го опрѣдѣля *достатъчно*, съ *пълнота*, неподлежаща на критика. — Едни иматъ прѣдъ видъ повече отношенията на държавата навънъ, други навѫтрѣ въ себе си. — Много отъ даденитѣ опрѣдѣления сѫ едно и сѫщото нѣщо, изразено въ други термини. — Всички опрѣдѣления иматъ това общо, че се изразяватъ, едни положително, други отрицателно, но всички сé съ термини *абсолутни*. Напримѣръ:

Самоопрѣдѣляне на своята компетентность (опрѣдѣление на Hänel);

Независимостъ отъ по-горня власть (на Waitz);

Самонаправляемость (на Laband);

Ненаправляемость чрѣзъ чужда воля (на Cooley);

Неподчиненость подъ контрола (на Rosin);

Задължимость изключително чрѣзъ своя собствена воля (на Jellinek), и пр. и пр.

* * *

II. Че е неудовлетворително абсолутическото схващане на суверенитета като абсолутна независимость навънъ отъ държавата и абсолутна неограниченость навѫтрѣ въ нея — се вижда още понагледно, щомъ вземемъ да прилагаме тоя възгледъ върху фактитѣ, на които той не трѣбва да противорѣчи.

Ние видѣхме, какъ още самъ Боденъ се е намиралъ въ голѣмо затруднение въ приложението на своя принципъ. За него ту суверенътъ, ту народътъ е суверенъ. Кой е суверенътъ въ Англия — той не може да каже. Римско-германскиятъ императоръ споредъ Бодена не притежава суверенство, защото тамъ сеймътъ е суверенъ, а пъкъ Дания и Полша той не признава за суверенни държави, защото нѣмали на чело абсолутни крале!

Пуфендорфъ намира, че изобщо „съюзъ“ между държави е немислимъ — защото суверенитетътъ е единъ и недѣлимъ.

Самъ Жанъ-Жакъ-Русо намираше, че „прѣдставително управление“ е невъзможно — защото всѣки гражданинъ, щомъ сложи властьта си въ рѫцѣтѣ на прѣдставители, изгубва я; суверенитетъ може да се упражнява само прѣко.

Историята флагрантно демантира и двѣтѣ тия пророчества. Трѣбва да се помиримъ както съ факта на прѣдставителното управление, тъй и съ факта на съюзната държава — тѣ сѫществуватъ.

Но за да видимъ най-нагледно противорѣчието между суверенитета на теория и приложения суверенитетъ, нека видимъ, какъ се прилага принципътъ при съюзната държава. Кой притежава тамъ суверенитета? Винаги народътъ — това е несъмнѣно за всѣки подържникъ на демократизъма; но пита се въ случая: кой народъ? — понеже народъ е цѣлото, народи сѫ и частитѣ; всѣки народъ за себе си, всѣко население, всѣка една отъ съюзнитѣ държави — сѫ ли, или не сѫ суверенни?

Какво говорятъ фактитѣ?

Борелъ казва — както видѣхме, че частитѣ не сѫ суверенни; ако да бѣха суверенни, тѣ щѣха да сѫ държави. — Значи, за да ги изкара несуверенни, теорията отива до тамъ, че имъ отказва даже правото да бѫдатъ *държави*. Но кой не знае, че напр. германскитѣ държави продължаватъ да се наричатъ *държави?* Тѣ иматъ държавни глави или съвѣти на чело, иматъ си отдѣлни конституции и мѣстно държавно право. Съюзната конституция говори на всѣкѫдѣ за отдѣлнитѣ „държави" и „правителства" като такива. Чл. 1 изрично почва съ думитѣ: „Съюзната територия се състои отъ *Държавитѣ*. . . ." — Сѫщото е и съ Съединенитѣ държави. Всѣка отдѣлна държава е „държава" (State), а пъкъ съюзътъ се нарича само съюзъ (Union). — Сѫщото е и за швейцарскитѣ кантони. Тукъ съюзната конституция говори наистина за „кантони", но пъкъ всѣка отдѣлна конституция говори за кантона като „държава".

Прѣдъ видъ на тия факти, теорията трѣбваше да отстѫпи и да признае отдѣлнитѣ държави на съюза като държави. Но старото схващане не признава несуверенна държава, а сѫщо тъй не признава и два суверена на едно мѣсто. За теорията не оставаше освѣнъ едно отъ двѣтѣ: или отдѣлната държава не е държава, или, ако е — не може да е суверенна държава. Значи трѣбва да се приеме една нова конструкция: държава безъ суверенитетъ. Изъ тоя пѫтъ ударва новата германска школа. Тя прѣдпочита да напусне старото схващане на суверенитета като есенциалъ на държавата, подържано отъ най-старо врѣме дори до днесъ, но не да се откаже отъ абсолутнитѣ свойства на суверенитета: единство, пълнота, абсолутность.

Споредъ Хенелъ. казва Либе[1]), суверенитетъ е правото на държавата да опрѣдѣля сама своята компетентность. Но това не

[1]) *Georg Liebe.* Sind die zu einem Bundesstaate vereinigten Staaten souverän? 1880.

значи, че всѣка държава има това право. То не е необходимо условие, не е есенциалъ на държавата. За да има държава, трѣбватъ три нѣща: 1) територия, 2) поданици, 3) заповѣднически права *(Hoheitsrechte)*.[1])

Това признание на отдѣлнитѣ части като държави съ свои *„държавни права"*, се прави съ цѣль да се съгласи теорията съ фактитѣ. Но съгласието пакъ не е пълно. Защото тия държави сами се считатъ, въ *тия* свои „държавни права", за *суверенни*. Швейцарската конституция говори въ своя чл. 1: „Съединенитѣ чрѣзъ настоящия съюзъ народи на 22-та *суверенни* кантони (изброява ги); и въ чл. 3: „Кантонитѣ сѫ *суверенни*, доколкото тѣхното суверенство не е ограничено отъ съюзната конституция, и като такива тѣ упражняватъ всички права, които не сѫ делегирани на съюзната власть".

Срѣщу всичко това ето какво казва *Либе*: „Германскитѣ князе могатъ да продължаватъ да се наричатъ суверени; чл. 3 на швейцарската конституция може да говори, че кантонитѣ сѫ *суверенни* — науката си остава на своето, че влѣзлитѣ въ федерация държави не могатъ по никой начинъ да бѫдатъ суверенни".

Очевидно е, че суверенитетътъ, както го схваща тоя авторъ, не е оня, за който сѫ мислили ония, които сѫ влѣзли въ германския или швейцарския съюзъ.

Сѫщото е и съ опититѣ да се приложи абсолутическото схващане на сѣверо-американския съюзъ.

Ето единъ букетъ отъ коренно противоположни отговори по въпроса за суверенитета въ тоя съюзъ, дадени отъ юристи еднакво авторитетни:[2])

Travers-Twiss: Отдѣлнитѣ щати не сѫ независими отъ съюза, но това не имъ прѣчи да бѫдатъ *суверенни*.

Wheaton, Halleck, и др.: Тѣ сѫ суверенни въ вѫтрѣшно отношение; не сѫ суверенни въ международно отношение.

Ortolan, Vollgraff, и др.: Тѣ не сѫ суверенни въ никое отношение.

Calhoun: Тѣ сѫ суверенни въ всѣко отношение и само тѣ сѫ суверенни, а не и съюзътъ, който има само делегирани права.

---

[1]) Съ този новоизмисленъ терминъ *Либе* търси да подкрѣпи новото становище за една държава *безъ върховна власть*. И днесъ *Йелинекъ* говори за *държавна власть* въ различие отъ *върховна държавна власть* или суверенитетъ.

[2]) Гл. *Georg Jellinek*. Die Lehre von den Staatenverbindungen, стр. 17.

* * *

Възпремъ ли се върху опититѣ на отдѣлни автори да подкрѣпятъ своето схващане като го приложатъ на фактитѣ, ще видимъ, че щомъ то е абсолутическо, то неминуемо довежда до противорѣчия. Понеже е невъзможно да се упорствува на фактитѣ — както прави *Георгъ Либе* — то става необходимо да се видоизмѣнява теорията. Въ „Die Lehre von den Staatenverbindungen" (1882) *Йелинекъ*, който сѫщо като *Либе* приема, че има държава несуверенна и държава суверенна, поддържаше, че първата *винаги изниква* по волята на една суверенна държава. Това учение той бѣ принуденъ да оттегли въ второто си по-голѣмо съчинение „Gezetz und Verordnurg" (1887).[1]) Сега несувереннатa държава може и да бѫде заварена като държава; нейнитѣ права не сѫ *производни*, а *първоначални*, и по това тя се отличава отъ по-долнитѣ части на държавата, *надарени отъ нея* съ извѣстни управителни права — които сѫ едноврѣменно и *длъжности* за тѣхъ. Но и на несувереннатa държава тя трѣбва да остави нейната „държавна дейность", като ѝ остави „заповѣдническитѣ права"; тя може обаче винаги и да ги отнеме, „тъй като тѣ се намиратъ въ нейната потенциална сфера".[2]) „Суверенната държава може — казва Йелинекъ — да експроприира несувереннатa, безъ *a priori* да е поставена нѣкаква формална юридическа прѣчка за това".

Отъ това би слѣдвало, че напр. Турция, като сюзеренка на България, може *законно* да си присвои всичкитѣ права на България!

Въ послѣдното си капитално съчинение *„учение за модернатa държава"*[3]) на стр. 452, Йелинекъ изрично посочва именно примѣра за България. Измѣнение въ отношението между Турция и България не може да стане, защото то е опрѣдѣлено отъ единъ международенъ актъ; но *Египетъ* напр., може да бѫде ограниченъ отъ законитѣ на Турция. — Значи явяватъ се вече и два вида несуверенни държави, гарантирани и негарантирани, отъ които първитѣ отново се изтръгватъ отъ опрѣдѣлението на несуверенна държава.

Фактическото положение на така нареченитѣ несуверенни държави, па и тѣхното юридическо положение, споредъ насъ, не позволяватъ да се приеме правото на по-горнята държава да ограничава по своя воля правата на отдѣлнитѣ държави. Една държава, членъ на съюзъ, се намира наистина въ нѣкои опрѣдѣлени отношения въ зависимость отъ цѣлата държава; но правата, които тя

---

[1]) Стр. 201, 204 бѣл. 19.
[2]) Стр. 203.
[3]) Lehre vom modernen Staat, 1900.

си е запазила, се смѣтатъ за *непокътнати*. Докато напр. въ Германската конституция стои, че никакви измѣнения не могатъ да ставатъ въ ущърбъ на една отдѣлна държава, *безъ нейно съгласие*, никакви ограничения не сѫ възможни, освѣнъ като насилие.

А сѫщо тъй и отъ факта, че отдѣлната държава не може сама да *увеличава* своитѣ права, въ ущърбъ на суверенната, не може да се вади аргументъ. И суверенната държава не може да *увеличава* своята компетентность въ ущърбъ било на подчиненитѣ си, било на съсѣдитѣ си.

И така, щомъ като отхвърлимъ допущаното отъ Йелинекъ[1]) право на суверенната държава да ограничава компетентностьта на несуверенната, и слѣдователно като приемаме, че компетентностьта и на съюза и на отдѣлнитѣ държави е прѣдварително опрѣдѣлена, мѫчнотията въ приложението си остава.

Едничката разлика, която сѫществува между една „несуверенна" държава и една „суверенна", е само тая, че първата дѣйствува, като държава, по своя собствена воля — само че въ нѣкои отношения дѣйствува и по волята на суверенната, (която воля впрочемъ се изказва и съ нейно участие) — или по-точно, наредено е суверенната да дѣйствува и за нея; а суверенната държава дѣйствува *въ всѣко отношение,* юридически, само по своя собствена воля; инакъ казано, *тя не се намира въ никаква държавно-правна връзка* съ никоя друга държава *поставена надъ нея*. Значи само сѫществуването или липсата на тая връзка — това единствено опрѣдѣля разликата между двѣтѣ. Но съ туй още далечъ не сме доказали какъвъ е характерътъ на тая връзка, на това отношение, и именно не сме доказали, че тя означава за по-горнята държава една *неограничена власть* спрѣмо всичко, което се намира вѫтрѣ въ нея.

Навикнали да схващатъ суверенството подобно на неограничената власть, която едно врѣме се е признавала на суверена — значи въ абсолутенъ видъ, — повечето автори настояватъ, че суверенната държава е *пълновластна* (всевластна) у себе си.

Но когато виждатъ, че фактически на това всесилие сѫ поставени прѣчки, тогава тѣ мислятъ, че избѣгватъ мѫчнотията, като настояватъ по-нататъкъ, че — въпрѣки всички *фактически* прѣчки — юридически, тия прѣчки не сѫществуватъ. — Но важното тукъ е, че тия прѣчки не сѫ напр. нѣкои актове, противни на установеното право или правни начала; тѣ сѫ фактитѣ, възъ основа на които трѣбва да се установи теорията — тѣ сѫ *волята и конституциитѣ на народитѣ.*

---

[1]) С. съч. стр. 451 — 2.

За абсолутното схващане *никакви прѣчки* не сѫ допустими; това е естествено; защото противното би значило да се събори издъно цѣлото понятие за суверенитета. Но щомъ виждаме, че *прѣчки,* че *ограничения*, при все туй сѫществуватъ, не е ли врѣме да се попитаме: да не би пъкъ грѣшката да е въ схващането?

Досега простата държава, съ своята власть, е нивелирвала всичко въ себе си. Днесъ — съюзната държава иде да обори това схващане и да спаси и потъпканото самоуправление. Съюзенитѣ държави идатъ да кажатъ на поставената надъ тѣхъ обща държава, че и тѣ сѫ държави като нея и точно като нея *самостояни въ своята сфера.*

Населенията, които желаятъ да оставатъ обединени, идатъ да заявятъ, че тѣ разбиратъ съюзъ само при запазване на своитѣ права — на своитѣ прѣдишни *суверенни права.* Само ако това е възможно, то и съюзътъ ще бѫде възможенъ; ако не — не.

* * *

III. Несъстоятелностьта на абсолутическото схващане на суверенитета изпѫква наявѣ още и като обърнемъ внимание на двойствения или двуличенъ характеръ на това понятие. То е като Януса — съ двѣ лица. Суверенитетътъ се проявява навънъ и навѫтрѣ, по отношение на собственитѣ части и поданници на държавата. За това и терминътъ, съ който ще означимъ неговата сѫщность, трѣбва да описва и двѣтѣ тия направления. А абсолутното схващане не може да намѣри такъвъ подходящъ терминъ.

Нека вземемъ напр. терминитѣ *независимость, неограниченость* и пр.

Е ли държавата напълно независима, неограничена и пр. навънъ и навѫтрѣ?

Навънъ, както казахме, тя е независима въ една отрицателна смисъль: тя не позволява на други да ѝ се мѣсятъ и се старае да поддържа това съ своята физическа мощь. Но неограничена на вънъ — тя съвсѣмъ не е. Другитѣ ѝ даватъ отпоръ. Нейната сфера на дѣйствие се ограничава съ собственитѣ ѝ граници, и тия граници зависятъ не само отъ нея, а еднакво толкозъ и отъ съсѣдитѣ ѝ. Съ установяване на границитѣ чрѣзъ взаименъ отпоръ, се опрѣдѣля мѣстото отъ кѫдѣто властьта на всѣка държава прѣстава; съ това се *ограничаватъ* и нейнитѣ дѣйствия. За една *неограниченость*, слѣдов., въ външно отношение, съвсѣмъ не може да става рѣчь.

Това като виждатъ, и за да запазятъ при все това абсолутическия характеръ на държавата, мнозина автори сѫ отказвали изобщо, че суверенитетътъ има какво и да е приложение навънъ, а го считатъ като чисто вѫтрѣшна проява — като вѫтрѣшна неограниченость, всесилность.

Така дохождаме до една пълна нееднаквость въ двѣтѣ направления: навънъ суверенитетътъ има само отрицателно значение; навѫтрѣ — положително.

Но като се схване добрѣ естеството на държавата и на държавната власть, би ли могло днесъ сериозно да се твърди, че и въ вѫтрѣшно отношение тая власть е всеобемлеща?

Продуктъ отъ обединението на гражданитѣ, държавната власть се нуждае отъ тѣхъ, за да сѫществува. Но щомъ тя зависи отъ тѣхъ, тѣ ще запазятъ прѣди всичко своитѣ *лични права*. А въ тия лични права — както вече поменахме — и самъ Боденъ е съзрѣлъ, че държавната власть намира чувствително накърнение.

Сѫщото можемъ да кажемъ съ още по-голѣмо право и за колективнитѣ тѣла вѫтрѣ въ държавата. Тѣ проявяватъ колективна организирана сила, която още по-лесно може да се противопоставя на излѣзлата отъ тѣхното обединение държава. Отъ факта на самото сѫществуване на тия тѣла, вече слѣдва едно голѣмо ограничение на държавната власть.

Нищо въ свѣта не е *абсолутно* — казва Блунчли; сѫщото важи еднакво и за държавата, и за нейния суверенитетъ.

Прѣзъ всички вѣкове, ужасна борба се е водила между властьта и свободата, между общностьта и отдѣлната личность. Днешната лична политическа свобода се счита като гордость на модернитѣ врѣмена — въ противоположность на онова, което е било въ древнитѣ врѣмена. Това се твърди, въ унисонъ съ фактитѣ, и отъ днешната държавна наука. Трѣбва ли само при схващането на тоя абсолутически терминъ, сѫщата тая наука да унищожава съ лѣвицата онова, което е създала съ дѣсницата? За добра честь, абсолутическото схващане, ако и общо разпространено, не е единственото. Напр., разбиранъ като *„народенъ"*, суверенитетътъ може да бѫде схванатъ не като абсолутна власть на държавата въ лицето на управляющитѣ, а като абсолутна власть на управляемитѣ (на гражданитѣ) противъ управляющитѣ. Този възгледъ, който значително се различава отъ оня на Русо, се поддържа отъ *Saint Girons*, въ съгласие съ схващането на крайнитѣ французски революционери, на чело съ Robespierre, и това схващане е сé по-право отъ абсолутическото. На всѣки случай, на неограниченото право на

държавата, на авторитета, то противопоставя неограниченото право на личностьта, на свободата.

Отъ стълкновението на тия двѣ противоположни сили се дохожда до единъ компромисъ. А отъ тоя компромисъ излѣзва, че за да се запазятъ *права* за личностьта, трѣбва властьта на държавата да се *опрѣдѣли*. А власть опрѣдѣлена е власть *ограничена*, а не *абсолутна*.

Докогато се приема, че *личностьта* прави държавата, а не обратно, до тогазъ личностьта ще опрѣдѣля на властьта държавата, и слѣдов. ще я ограничава.

Едно отъ двѣтѣ: или *личность съ права* — и слѣдов. ограничена държавна власть, или неограничена власть — и слѣдов. личность *безъ права*.

При днешното демократическо управление — възприето въ повечето страни — управление, дѣто държавата се урежда и крѣпи съ съдѣйствието на гражданина, послѣдното заключение на тая дилема е неприемливо. Не остана тогазъ освѣнъ първото.

* * *

IV. Като едно доказателство за погрѣшностьта на абсолутическото схващане на суверенитета трѣбва да посочимъ най-послѣ и на оня всемиренъ, можемъ да кажемъ инстинктивенъ, стремежъ на человѣчеството къмъ по-голѣмо обединение и по-голѣма свобода. Абсолутическото схващане на суверенитета, което подчинява всичко подъ една власть, често пжти нежелана, стои като една прѣчка на тоя стремежъ.

Махнете всички тия искуствени прѣчки, които дѣлятъ хората — и, главно, които помрачаватъ умоветѣ — и тѣ не могатъ да не съзнаятъ своята естествена солидарность. Зависимостьта на хората едни отъ други само усилва и закрѣпва тѣхното единство.

Това чувство на солидарность намира подкрѣпа и въ чувството за самосъхранение. По-много хора се защищаватъ по-лесно.

Естествено е, че личното самосъхранение ще се прѣдполага като цѣль при всѣко единение. То, самосъхранението, е на всѣки случай, поне толкова естествено, толкова инстинктивно, колкото и чувството на солидарность.

На всѣкждѣ, дѣто виждаме личностьта потисната отъ общностьта, това не може да се разбира другояче освѣнъ като плодъ на физическо или морално насилие. Нека се даде възможность всѣкиму да бжде истински човѣкъ, и той не може да не съзре, че свободата е за него така необходимъ елементъ, както е въздухътъ.

Сѫщо така е съ народитѣ.

Политическото обединение на хората не накърнява тѣхната индивидуална свобода; напротивъ то я гарантирва.

То е не само нѣщо естествено — необходимо за човѣка — но е и разумно; защото свободата на личностьта се гарантирва именно чрѣзъ обществото — чрѣзъ признаването ѝ отъ него като такава.

Само че, за гарантирване на индивидуалната свобода, намѣсто да си мислимъ, като Ж. Ж. Русо, че личностьта се прѣдава изцѣло на волята на обществото, трѣбва да си мислимъ това общество като продуктъ на обединението на хора *съ права*.

Гарантирането на правата, чрѣзъ поддържането на една обществена власть, която да замѣства прѣдишната лична самозащита, е общъ интересъ, който изниква съ самото общество, и той не е несъвмѣстимъ съ личната свобода. Че правото на самозащита не е вече апанажъ на личностьта, а вмѣсто това ней е дадено правото на защита отъ общностьта, това не значи, че личностьта е пострадала; напротивъ, тя е спечелила.

Собствено, при създаването на една общность отъ отдѣлни граждани, и на друга по-горня общность отъ отдѣлнитѣ по-малки единици, влизащи въ нея, винаги изниква една власть, която има да урежда интереси общи на всички, слѣдов. нѣща, които стоятъ вънъ или по-горѣ отъ личната сфера на дѣйствие на всѣка отдѣлна единица.

Така, когато отдѣлни хора образуватъ община, общинитѣ — окрѫгъ и т. н., по-горнята власть има да урежда отношения общи на всички по-долни единици, — интереси, които никоя отъ тѣхъ сама не е могла ни да създаде, ни да задоволява, — и *само тѣхъ*, и то безъ отдѣлнитѣ граждани или колективни единици да ѝ жертвуватъ своитѣ права, както мислѣше Русо.

Обединението върви по единъ естественъ редъ. То е продуктъ на назрѣли общи нужди, които не намиратъ никакво или намиратъ недостатъчно удовлетворение отъ отдѣлнитѣ единици. За да се посрѣщатъ тия нужди изниква новата общность, а съ самото нейно изникване, изникватъ нови отношения, които се уреждатъ или прѣглеждатъ изключително отъ нея, понеже тѣ сѫ нейни.

Това е естествениятъ развой на человѣческото политическо обединение, отъ което днешната държава се явява като сегашния му завършенъ видъ. Държавата е прѣминала прѣзъ всички стадии на по̀-долнитѣ организации. Вѣрно е, исторически, че по̀-горнитѣ организации не сѫ винаги щадили по-долнитѣ, а сѫ ги твърдѣ често поглъщали. Историята не е слѣдвала винаги естествения раз-

вой. Държавата не е изниквала винаги само отъ естествено обединение, а една малка единица се е разширявала въ ущърбъ на съсѣди. Въ историята има прѣломи, има и поврати, дължими на извънредни обстоятелства, а най-вече на умопомрачение. Но тѣ сѫ сѐ пакъ като изключения. Ходътъ, който човѣшкото общество слѣдва при нормалното си развитие, е оня, който отговаря на ламтежа на всѣки човѣкъ да подпомага на своитѣ ближни, отъ които и самъ има нужда да бѫде подпомогнатъ.

Фактитѣ ни доказватъ, че когато при тоя ходъ не е употрѣбено насилие, винаги се запазва при обединението едно необходимо условие: зачитане на дотогавашната индивидуална свобода — единъ сѫщо така вкорененъ у човѣка инстинктъ.

Насилието се обяснява съ ловкостьта на власть-имѣющитѣ, съ стремежа на всѣка власть да разширява своитѣ граници, а найглавно съ невѣжеството на маситѣ. Но фактитѣ ни доказватъ, че щомъ като настанатъ сгодни условия, хората и народитѣ никога не пропускатъ случая да манифестиратъ своята солидарность, и никога не пропускатъ случая да засилятъ своята свобода.

Фактитѣ ни доказватъ, най-послѣ, че напукъ на всичко, което се твърди въ полза на една всеобемлеща власть, излѣзла отъ обединение, отъ солидаризиране, — слѣдователно грозяща свободата, — тия два принципа, солидарностьта и свободата, сѫ *съвмѣстими;* че необходимата свобода за всѣка личность, било единична, било колективна, не само не се накърнява чрѣзъ по-нататъшно обединение, ами се и увеличава: тя се прѣчиства, тя става по-разумна; тя се опрѣдѣля, и съ това се гарантирва.

Въ прѣдишни врѣмена е имало наистина страхъ отъ всѣка по-горня власть; и примѣритѣ — твърдѣ честитѣ отклонения отъ естествения развой на человѣческитѣ обединения — сѫ най-наглядното доказателство за това.

Но откакъ се е разбрало, че *свободата* включва въ себе си прѣди всичко *правото* на гражданина *да участвува* въ работитѣ на властьта, която стои надъ него, отъ тогазъ насамъ такъвъ страхъ отъ по-нататъшно обединение не може да сѫществува. Защото чрѣзъ своето право на участие въ работитѣ на по-горнята единица, по-долнитѣ гарантирватъ прѣди всичко своитѣ собствени права.

Нищо не ни дава право да заключаваме, че по-долнитѣ единици ще признаятъ на създадената отъ тѣхното обединение единица нѣкаква абсолутна власть надъ себе си: тѣ ще ѝ признаятъ власть да урежда всичко, което е общо — а не частно — на всички тѣхъ, и то така, както тѣ го желаятъ; значи власть, каквато желаятъ да ѝ признаятъ, — власть опрѣдѣлена — ограничена.

Неограничената власть, навсѣкждѣ дѣто я срѣщаме, е плодъ на насилие и слѣдствието отъ него — невѣжеството.

* * *

До тукъ, ние бѣхме отрицатели.

Ние отричаме досегашното абсолутическо схващане на суверенитета, на основание на това, че то, при всички усилия, не се поддава на сполучливо теоретично обоснование; че то противорѣчи на фактитѣ, на които трѣбва да почива; че не прилѣга на двоякото направление на държавната власть, и най-послѣ, не отговаря на естествения стремежъ на человѣчеството къмъ по-нататъшно обединение и по-голѣма свобода.

Ако безъ абсолутическия суверенитетъ бихме изпаднали въ още по-голѣма неволя, това би било едно силно възражение противъ нашето отрицателно становище. За добра честъ, обратното е истината. Прѣмахнемъ ли абсолутическия характеръ на държавната власть, тогава именно виждаме, че тя, безъ него, може да бжде полесно схваната и че тогава тя по-точно отговоря на фактитѣ, както и на вжтрѣшния душевенъ поривъ на человѣка.

Абсолутическиятъ суверенитетъ подхожда на абсолутната монархия, и само ней, но не подхожда на днешната демократическа държава, основана на участието на всички граждани въ своето самоуправление. И намѣсто фактитѣ да се насилватъ, трѣбва теорията да се поправи.

Зародишътъ за едно ново и по-вѣрно схващане на суверенитета се забѣлѣзва вече въ самитѣ противорѣчия между по-виднитѣ теоретици. У мнозина отъ тѣхъ ние вече съзираме обрисовката на нѣщо по-избистрено и по-сполучливо.

Така, когато *Либе* и *Йелинекъ* признаватъ за „държави", — и то надарени съ свои собствени, непроизводни, самостойни права, — ония части на съюзната държава, които други — като *Борелъ, Цорнъ, Лабандъ* и др. — понижаватъ до степеньта на автономна область, това вече е голѣма стъпка напрѣдъ.

Формулата на Хенелъ, че суверенитетътъ е „право за опрѣдѣляне своята собствена компетентность" (Competenz-Competenz), е владала въ юридическата наука дълги години наредъ безпрѣкословно. — Когато днесъ единъ Йелинекъ иде да я приложи и на *несуверенната* държава — това е още по-голѣмъ напрѣдъкъ.

Остава само да направимъ още една стъпка по-нататъкъ, и да попитаме: какво отъ това, че тая така наричана несуверенна държава дѣйствувала въ нѣкои отношения въ съгласие съ други?

Въпросътъ тукъ е винаги за *сфери на дѣйствие*. Въ *своята* сфера, несуверенната държава се признава за *самостоятелна;* тамъ слѣдователно тя е *суверенна*. Тя е суверенна юридически, и само грубата сила може противъ волята ѝ да я накара да се откаже отъ своитѣ права.

Сѫщото е и за така наречената суверенна държава. — Не е вѣрно, че тая послѣднята дѣйствува *изключително по своя собствена воля*. Тя дѣйствува така, но не въ всичко, а само въ *своята сфера*, сѫщо както и несуверенната. — Суверенната държава е принудена да се отказва отъ много дѣйствия; въ работитѣ, които сѫ отъ изключителна компетентность на нейнитѣ членове, тя е *несуверенна*. Па и въ опрѣдѣлянето на нейната собствена сфера и други сѫ участвували и участвуватъ; тя е значи и юридически и фактически ограничена: ограничена е и отъ съсѣдитѣ си, и отъ подчиненитѣ си. Истината е, че тя е суверенна *само въ своята опрѣдѣлена сфера*.

По-нататъкъ:

Докато много автори търсятъ критерия на суверенството въ термини сé абсолутни — като неограниченость, неподчиненость и т. н. — признанието на единъ *Блунчли*, че и държавата, като всѣка власть, не е абсолутна — е твърдѣ цѣнно за насъ.

А самъ *Йелинекъ*, още въ най-първото си поменато по-горѣ съчинение, изрично твърди, че суверенитетътъ не трѣбва да се схваща като „безграничность" *(Schrankenlosigkeit)*, а като *„възможность за самоограничение"* (Möglichkeit der Selbstbeschränkung).[1]) — Само че, споредъ него, суверенната държава самà се самоограничава, а *може* юридически да ограничава, дори да унищожава, другитѣ. Азъ поменахъ по-горѣ, че тая прѣдполагаема юридическа възможность не се подкрѣпя отъ фактитѣ. Притурямъ: че и самоограничението на суверенната държава си има причината, а тя е — *суверенството на другитѣ*.

Когато суверенитетътъ, поддържанъ като груба сила, прѣстане, тогазъ само настава суверенитетътъ, разбиранъ като *юридически принципъ* — а той може да се разбира само като *право на държава да упражнява свободно и независимо опрѣдѣлени права*.

Ако желаемъ, можемъ да даваме на тоя купъ опрѣдѣлени прави особено име; това е безразлично за сѫщностьта на работата. По съдържание, суверенитетъ е *„компетентностьта"* на държавата, а тая компетентность тукъ значи, компетентность или пра-

---

[1]) De Lehre v. d. Staatenverbindungen, стр. 36.

вото ѝ да упражнява своитѣ държавни права — каквито щатъ и да сѫ тѣ.

Като признаваме държавата като послѣдно звѣно въ днешното политическо обединение на хората, ние разбираме тогазъ подъ суверенитетъ — сборъ отъ опрѣдѣлени дѣйствия, възложени на тая колективна единица, — дѣйствия прѣдизвикани отъ самото ѝ създаване.

Тия дѣйствия, признати формално — чрѣзъ закони, съглашения или тацитно приемане — като *нейни права,* сѫ обаче безспорно отъ сѫщия характеръ, както и правата на една автономна область, на едно самоуправително тѣло, на една единична физическа личность. Всички тия лица сѫ надарени съ субективни обществени права, които тѣ трѣбва да упражняватъ *суверенно.*

Самоуправление — автономия — държавни права — суверенни права, ако щете, — е едно и сѫщото нѣщо, давано на разнитѣ формации на политическия строй. Ние можемъ да запазимъ за найгорнята единица на политическата организация термина *суверенитетъ;* но то не значи, че само тя притежава суверенство, нито че нейната власть обгръща всички други и отрича тѣхната власть. Ние сме привикнали да казваме: *„автономна* область", а *„суверенна* държава". Но сé едно е да се казваше *автономна* область и *автономна* държава или пъкъ *суверенна* область и *суверенна* държава. Не важи името, важи *какви сѫ* правата. Но каквито и да сѫ, тѣ трѣбва да бѫдатъ опрѣдѣлени като такива, и смѣтани за *ненарушими.* Тѣ трѣбва да бѫдатъ изключително право на единицата, която ги притежава. За да сѫществува, тя трѣбва да дѣйствува, свободно и независимо — но само въ крѫга на своитѣ права.

Въ тая смисъль само може да се говори за *суверенство;* но, логично, това качество, така разбирано, принадлежи на всѣка личность участвуваща въ политическия строй.

Ако днесъ се говори само за нѣкои области като *автономни,* то е защото има области неавтономни, — както има и хора *несвободни.*

Да се говори за една *„суверенна"* държава, е най-малко плеоназъмъ.

Да се говори за една *„несуверенна"* държава е non sens.

Когато говоримъ така, то е защото виждаме държави съ нееднакви права. Но това теоретически не значи нищо. И напълно суверенитѣ държави могатъ да нѣматъ буквално сѫщитѣ права (напр. Турция сравнена съ Германия или Германия съ Англия).

Една държава — членъ въ съюзъ — урежда своитѣ работи на държава членъ въ съюзъ, а общата съюзна държава урежда об-

щитѣ работи на съюза. Но и едната и другата е напълно суверенна въ своята сфера. Едната е суверенна като съюзенъ *членъ*, другата е суверенна като *съюзъ*. Това е всичко.

За такова суверенство говори напр. швейцарската конституция.

Такава самостоятелность *въ своята сфера*, не само че не може да се отказва на една държава, ами трѣба да се признае и на всички части на държавата. *Самоуправление* значи свободно самоопрѣдѣляне — въ опрѣдѣленъ кржгъ.

Вѣрно е, че днесъ не винаги е така. Но когато на една държавоподобна единица сж отказани всѣкакви права, то е на сжщото основание, на което и на гражданитѣ биватъ отказвани всѣкакви политически права. Изключенията, насилията не доказватъ нищо. Важно е да се знае: може ли при наличностьта на една по-горня власть да се поддържа, че една по-долня единица може да бжде самостоятелна?

Отговяряме: може. Защото имаме факти, които го доказватъ.

Ние знаемъ, че отдѣлната личность *може* да бжде свободна въ държавата; така може да бжде и общината въ държавата, може и държавата въ друга държава. Така е въ сжщность и всѣка държава въ обществото на държавитѣ.

„La souveraine té est à une nation—казалъ много право *Clermont-Tonnerre* — ce que la liberté est à l'individu. C'est la liberté collective de la société[1]).

Както чрѣзъ прѣмахване на саморазправата между отдѣлнитѣ лица не се прѣмахва тѣхната свобода, тъй би било изобщо и за народитѣ. Да сжди спорове между тѣхъ единъ общъ сждия; да се грижатъ общи органи за тѣхнитѣ общи нужди—това не значи, че се отнема тѣхното суверенство — тѣхната „колективна свобода". Примѣрътъ на федеративната държава и тукъ подкрѣпя теорията и ручателствува и за бждещето. Единъ страхъ само има: да не би и въ бждеще обединената държава да послѣдва примѣра на сегашната централизирана държава и да прѣмахне всѣка колективна свобода.

На това трѣбва да отговоримъ чрѣзъ днешния възгледъ за държавата и за носителитѣ на държавната власть. Щомъ приемаме, че гражданитѣ сж притежатели на върховната власть, и че *тѣ* сж, които я повѣряватъ на опрѣдѣлени отъ тѣхъ органи, — то въ туй се намира *ключътъ* за най-сполучливото разрѣшение и на проблемата за *съдържанието на тая власть*.

Щомъ гражданитѣ, чрѣзъ своето *участие*, опрѣдѣлятъ и упражняватъ властьта, тѣ неминуемо ще гарантиратъ *своитѣ лични права*.

---

[1]) Цитуванъ отъ *Saint Girons*, Manuel de droit constitutionnel, стр. 10.

Щомъ е тъй, сферата на свободнитѣ дѣйствия за личностьта е запазена, а държавата остава да дѣйствува вънъ отъ тая сфера.

Ако приемемъ, че държавата е сборъ отъ отдѣлни колективни единици, които—когато се постжпва безъ насилие — сжщо трѣбва да участвуватъ при опрѣдѣляне правата на по-горнята единица, — то правата на всички тия колективни единици ще бждатъ сжщо тъй запазени.

Така и за държавитѣ, които влизатъ въ състава на съюзната държава.

Така, правото на гражданитѣ да *участвуватъ* въ своето самоуправление, *то е* гаранцията и основата на всѣко суверенство.

Отъ него се опрѣдѣлятъ съ математическа точность правата на *всѣка личность* и правата на *всѣка власть.*

Тоя възгледъ, противоположно на досегашния, поставя държавата на истинската ѝ основа. И до сега се говорѣше за *самоопрѣдѣляне,* като характеристика на суверенитета, но това самоопрѣдѣляне идѣше отъ върха на държавната организация, намѣсто да иде отъ основата.

Грѣшката до сега бѣ, че държавната власть се е мислила като нѣщо концентрирано само на едно мѣсто, — когато тя е разпръснята между всичкитѣ единици, които участвуватъ въ държавата и въ държавното управление.

Смѣтало се е, че върховната власть обгръща всичко, — че тя е пълна неограниченость, когато въ сжщность тя се упражнява само въ дадена сфера; приемало се е, че тя е пълна независимость въ всичко, когато тя е наистина пълна независимость, ала само въ опрѣдѣленъ кржгъ, — въ опрѣдѣлени нѣща.

Типътъ на централизираната държава — издѣлие на абсолутизъма—е наистина пагубно влиялъ върху въображението на народитѣ — всѣвалъ имъ е надмѣнность и неуважение къмъ другитѣ, или пъкъ страхъ отъ тѣхъ. Това е възпирало, разбира се, и възпира и днесъ, стремежа за обединение.

Но тоя стремежъ — като нѣщо естествено — ще наддѣлѣе и върху самия строй на днешната централистична държава — като нѣщо изкуствено.

Обединения между народи, неподготвени за това вжтрѣ въ себе си, разбира се, че не могатъ да дадатъ добри резултати. Народи, които не зачитатъ началото на *равенството* вжтрѣ у себе си, разбира се, че не биха го зачитали и въ сношенията си съ съсѣдитѣ си.

Но когато демократичното начало на равенството проникне вжтрѣ въ всѣка държава, — когато всички граждани почнатъ да

участвуватъ *наравно* въ уреждането на държавата и държавната власть, тогазъ не може да се не вѣрва, че добри съсѣди биха лесно създали една по-горня власть, която да посрѣща общитѣ имъ нужди, и която не би била опасна за никого, щомъ тѣ я създавать и крѣпятъ *съ равно участие въ нея.*

И тия идеи сѫ отдавна прѣстанали да сѫ само идеи; тѣ сѫ реализиранъ фактъ отъ повече отъ единъ вѣкъ насамъ.

Но въ наши дни повече отъ всѣкога до сега, тѣ сѣкашъ търсятъ навсѣкѫдѣ да се осѫществятъ въ една или друга форма.

Днесъ особено, когато чудовището на войната е почнало вече да ужасява народитѣ, и когато отъ друга страна желанието за споразумѣние е постигнало въ нѣколко години много повече, отколкото прѣзъ вѣкове досега — повече отъ належаще е да се прѣмахне отъ теорията за държавата тоя опасенъ анахроизъмъ — абсолутическото схващане на суверенитета.

25/XI 1906.

Академически съставъ и лекции.

Зимно полугодие 1906/907 г. | Лѣтно полугодие 1907/908 г.

А.

Управителенъ съставъ:

I.

Ректоръ: *Ст. Кировъ.*	Ректоръ: *Д. Д. Агура.*
Проректоръ: *Ив. А. Георговъ.*	Проректоръ: * * *

Декани:

В. Н. Златарски на историко-филологическия факултетъ.
Г. Бончевъ „ физико-математическия „
М. Поповилиевъ „ юридическия „

Продекани:

Б. Цоневъ на ист.-филол. факултетъ.
Г. Н. Колушки на физико-математическия факултетъ.
В. Молловъ на юридич. факултетъ.

II.

Академически съвѣтъ:

Ст. Кировъ	*Д. Д. Агура*
Ив. А. Георговъ	*Ив. А. Георговъ*
В. Н. Златарски	*Л. Милетичъ*
Б. Цоневъ	*В. Н. Златарски*
Г. Бончевъ	*Б. Цоневъ*
Г. Н. Колушки	*Г. Бончевъ*
Г. С. Данаиловъ	*Г. Н. Златарски*
Вл. Молловъ	*П. Н. Райковъ*
Д. Д. Агура	*А. В. Шоурекъ*
А. Теодоровъ	*Г. Н. Колушки*
Г. Златарски	*М. Поповилиевъ*
П. Н. Райковъ	*Г. Т. Данаиловъ*
А. В. Шоурекъ	*Й. Фаденхехтъ*
М. Поповилиевъ	*Вл. Молловъ*
Й. Фаденхехтъ	*П. Абрашевъ.*

III.

Секретарь: *Б. Б. Бижовъ.*
Квесторъ: *П. Русевъ.*

IV.

Уредници на институтитѣ:

Въ историко-филологическия факултетъ:

Ив. А. Георговъ на семинара и на кабинета по философия;
П. М. Нойковъ на семинара и лабораторията по педагогия;
Д. Д. Агура на историческия семинаръ;
А. Иширковъ на географическия институтъ;
Л. Милетичъ на славянския семинаръ.

Въ физико-математическия факултетъ:

А. В. Шоурекъ на математическия кабинетъ;
М. Бъчеваровъ на физическия институтъ и астрономическата обсерватория;
Г. Н. Златарски на минерало-геологическия институтъ;
Ст. Юриничъ на зоологическия институтъ;
Ст. Петковъ на ботаническия институтъ;
Градинарь: *Хр. Миховъ.*

Въ юридическия факултетъ:

Ст. Кировъ на юридическия семинаръ и на криминалния музей;
Г. Т. Данаиловъ на семинара за економически науки.

Въ университетската библиотека:

Библиотекарь: *Ст. Аргировъ*;
Пазитель: *К. Атанасовъ;*

Б.

Разписъ на лекциитѣ.

I.

Историко-филологически факултетъ:

Ред. проф. *Ив. А. Георговъ.*

История на древната философия 4 ч.
История на френската философия въ XIX вѣкъ 2 часа.
Философски семинаръ 1 часъ.
История на новата философия до Канта 4 часа.
Философията въ Англ. прѣзъ XIX 2 ч.
Философски семинаръ 1 часъ.

Лекторъ *К. Кръстевъ.*

Въведение въ философията 1 часъ.
Логика 3 часа.
Българска литература слѣдъ освобождението въ идейно и художествено отношение 2 часа.
Естетически семинаръ: анализи на произведения изъ новата българска литература 2 часа.
Теория на познанието (гносиология) 2 часа.
Естетика (история и обща часть) 2 часа.
Българска литература слѣдъ освобождението въ идейно и художествено отношение (продължение) 2 часа.

Извънр. проф. *П. Нойковъ.*

Обща педагогия 3 часа.
Нѣмско образование 2 часа.
Училищни упражнения 2 часа.
Експериментално - педагогически упражнения 2 часа.
Гимназиална дидактика 2 часа.
Природо-математическо обучение 2 ч.
Ходегетика 1 часъ.
Специални експериментално-педагогически упражнения 15 часа (съ асист. *Н. Алексиевъ*).

Извънр. проф. *Г. Кацаровъ.*

Въ отпускъ.

История на старитѣ източни народи 4 часа.
Александъръ Велики 1 часъ.
Исторически упражнения 1 часъ.

Редов. проф. *Д. Д. Агура.*

Развитие на европейскитѣ държави по врѣмето на феодализма 2 ч.
Развитие на монархическия абсолютизъмъ прѣзъ XVII вѣкъ 2 часа.
Идейното развитие прѣзъ XVIII вѣкъ 2 часа.
Исторически упражнения 1 часъ.
Исторически семинаръ 2 часа.
Европа въ втората половина на срѣднитѣ вѣкове 2 часа.
Вѣкъ на Людвика XIV и английската революция отъ XVII вѣкъ 2 часа.
Французка революция (уводъ) 2 ч.
Исторически упражнения 1 часъ.
Исторически семинаръ 2 часа.

Ивънр. проф. *В. Н. Златарски.*

Българска история до покръщението (включително) 3 часа.
Прѣгледъ на българската история 2 ч.
Четене и тълкуване на исторически паметници 2 часа.
България прѣзъ IX и X вѣкъ 4 ч.
Четене и обяснение на исторически паметници 2 часа.

Извънр. проф. *А. Иширковъ.*

Физическа и география 4 часа.
География на Сърбия и Черна-Гора 1 часъ.
Семинарни упражнения по география 2 часа.
Географски упражнения 4 часа.

Антропогеография 4 часа.
Общъ географически прѣгледъ на Европа 1 часъ.
Семинарни упражнения по география 2 часа.
Географски упражнения 4 часа.

Част. доцентъ *В. Добруски.*

Антична нумизматика на България 3 часа.

Антична нумизматика на България (продължение) 3 часа.

Редов. проф. *Л. Милетичъ.*

Сравнителна граматика на славянскитѣ езици (западно-славянска група) 3 часа.
Наука за основитѣ 2 часа.
Четене руски паметници 1 часъ.
Упражнения въ славянския семинаръ 2 часа.

Звукофизиология 2 часа.
Синтаксисъ на старобългарския езикъ 4 часа.
Упражнения въ славянския семинаръ 1 часъ.

Редов. проф. *Б. Цоневъ.*

Извори и помагала за историята на българския езикъ 2 часа.
Ново-българска морфология 3 часа.
Българска семазиология 1 часъ.
Упражнение по новобългарски текстове 1 часъ.

История на българското ударение 2 часа.
Методика по матеренъ езикъ 3 часа.
Българска диалектология 1 часъ.
Упражнения по новобългарски текстове 1 часъ.

Редов. проф. *Ал. Теодоровъ.*

Стара българска книжнина 3 часа.
Езикословие (наука за езика) 2 часа.
Работи по книжовни текстове 1 часъ.

Старобългарска писменость (продължение) 3 часа.
Размѣри въ поезията 2 часа.
Работи по българската книжнина 1 ч.

Лекторъ *Р. Горановъ.*

Латински езикъ: I секция 3 часа и II секция 3 часа.
Гръцки езикъ: I секция 3 часа и II секция 3 часа.

Латински езикъ: I секция 3 часа и II секция 3 часа.
Гръцки езикъ: I секция 3 часа и II секция 3 часа.

Лекторъ *Иорд. Ивановъ.*

Френски езикъ 12 часа.	Френски езикъ 12 часа.

Лекторъ *Ат. Димитровъ.*

Нѣмски езикъ 12 часа.	Нѣмски езикъ 12 часа.

Лекторъ *К. Стефановъ.*

Английски езикъ 6 часа.	Английски езикъ 6 часа.

Лекторъ *Ст. Тилковъ.*

Турски езикъ 6 часа.	

II.

Физико-математически факултетъ:

Редов. проф. *Ем. Ивановъ.*

Висши анализъ (диференциални уравнения) 3 часа.	Висши анализъ I часть (диференциални уравнения) 3 часа.
Висши анализъ I часть (теория на функциални уравнения) 3 часа.	Висши анализъ II часть (теория на функциитѣ) 3 часа.
Упражнения по диференциални уравнения 2 часа.	Упражнения по теория на функциитѣ II часть 2 часа.

Редов. проф. А. *Тинтеровъ.*	Частенъ доц. *А. Тинтеровъ.*
Основи на висшата математика I часть 4 часа.	Основи на висшата математика I часть 2 часа.
Основи на висшата математика II часть (диференциално смѣтане) 4 часа.	Основи на висшата математика I и II часть (диференциално и интегрално смѣтане 2 часа.
Упражнения по основи на висшата математика I часть 2 часа.	
Упражнения по диференциално смѣтане 2 часа.	

Редов. проф. *А. В. Шоурекъ.*

Аналитическа геометрия I часть 3 ч.	Аналитическа геометрия I часть 2 ч.
Дескриптивна геометрия 3 часа.	Проективна геометрия 3 часа.
Висша геометрия 2 часа.	Висша геометрия 1 часъ.
Упражнения по аналитическа геометрия I часть 2 часа.	Упражнения по аналитическа геометрия I часть 1 часъ.
Упражнения по дескриптивна геометрия 2 часа.	

Извънр. проф. *Сп. Ганевъ.*

Висша алгебра (теория на алгебрическитѣ уравнения) 3 часа.
Аналитическа механика (уравнения на динамиката и теория на привличането) 3 часа.
Упражнение по теория на алгебрическитѣ уравнения 2 часа.
Упражнения по аналитическа механика 2 часа.

Висша алгебра (теория на алгебрическитѣ уравнения) 2 часа.
Аналитическа механика 6 часа.
Упражнения по аналитическа механика 2 часа.

Редов. проф. *М. Бъчеваровъ.*

Сферическа съ практическа астрономия 4 часа.
Теоритическа астрономия 3 часа.
Упражнения по астрономия 2 часа.

Сферическа съ практическа астромия 3 часа.
Теоретическа астрономия 3 часа.
Упражнения по астрономия 2 часа.

Асистентъ *П. Пенчевъ.*

Упражнения по физика 6 часа.

Упражнения по физика 4 часа.

Асистентъ *Ж. Чавдаровъ.*

Упражнения по физика 4 часа.

Упражнения по физика 6 часа.

Асистентъ *Я. Въжаровъ.*

Упражнения по физика 8 часа.

Упражнения по физика 6 часа.

Редов. проф. *Н. Добревъ.*

Неорганическа химия (металоиди) 3 часа.
Неорганическа химия (рѣдки елементи) 1 часъ.
Аналитическа химия (качественъ анализъ) 2 часа.
Аналитическа химия (количественъ анализъ) 1 часъ.

Частенъ доцентъ *Н. Добревъ.*

Неорганическа химия (метали) 3 ч.
Неорганическа химия (рѣдки елементи) 1 часъ.
Аналитическа химия (количественъ анализъ) 1 часъ.

Редов. проф. *Н. Добревъ* и асистентъ *П. Тишковъ.*

Упражнения по химия (качественъ анализъ) 4 часа.

Упражнения по химия (качественъ анализъ) 8 часа.

Ред. проф. *Н. Добревъ* и асистентъ *З. Караогглановъ.*

Упражнения по химия (количественъ анализъ) 4 часа.	Упражнения по химия (количественъ анализъ) 8 часа.

Редов. проф. *П. Н. Райковъ.*

Органическа химия 5 часа.	Органическа химия 5 часа.

Редов. проф. *П. Н. Райковъ* и асистентъ *Ил. Раштановъ.*

Упражнения по химия 4 часа.	Упражнения по органическа химия 4 часа.

Редов. проф. *Г. Н. Колушки.*

Химическа технология на въглехидратитѣ (нисшесте, декстринъ, нишестна и обикновена захарь) 4 часа. Агрикултурна химия (учение за храненето и за растенето на културнитѣ растения) 2 часа.	Химическа технология (ферменти и ферметационни производства) 4 часа. Агрикултурна химия (учение за почвитѣ и за тѣхното торене) 2 ч. Упражнения по химическа технология 4 часа.
Упражнения по химическа технология 4 часа.	

Редов. проф. *Г. Н. Златарски.*

Обща геология (земна морфология и физиография; външна геодинамика — физически и химически дѣйствия на атмосферата и на водата) 4 часа. Палеозоология на безгръбначнитѣ protozoa, spongiae, costenterata) 2 ч. Упражнение по палеозоология 2 часа.	Въведение въ изучването на геологията и динамическата геология 5 часа. Упражнения по палеонтология 2 ч.

Редов. проф. *Г. Бончевъ.*

Обща минералогия 5 часа.	Минералогия, топография и физиология на минералитѣ 4 часа.

Редов. проф. *Г. Бончевъ* и асистентъ *Ил. Стояновъ.*

Упражнения по минералогия 8 часа.	Упражнения по минералогия 2 часа.

Редов. проф. *Ст. Юриничъ.*

Систематика на гръбначнитѣ животни 4 часа.

Систематика на гръбначнитѣ животни (amniota) 4 часа.

Редов. проф. *Ст. Юриничъ* и асистентъ *Д. Иоакимовъ.*

Упражнения по анатомия на гръбначнитѣ животни 2 часа.

Упражнения по систематика на животнитѣ 2 часа.

Упражнения по анатомия на гръбначнитѣ животни 2 часа.

Упражнения по систематика на животнитѣ 2 часа.

Извънр. проф. *Г. Шишковъ.*

Анатомия и систематика на безгръбначнитѣ животни 4 часа.

Анатомия и систематика на безгръбначнитѣ животни 4 часа.

Редов. проф. *Г. Шишковъ* и асистентъ *Д. Иоакимовъ.*

Упражнения по анатомия и систематика на безгръбначнитѣ животни 6 часа.

Упражнения по анатомия и систематика на безгръбначнитѣ животни 6 часа.

Извънр. проф. *Ст. Петковъ.*

Систематика на висшитѣ растения (голосѣменни и едносѣменодѣлни) 2 часа.

Вжтрѣшна морфология (анатомия) на растенията 3 часа.

Упражнения по ботаника 14 часа.

Систематика на висшитѣ растения (покритосѣменни) 2 часа.

Външна морфология на растенията (органография) 3 часа.

Упражнения по ботаника 6 часа, по висши растения 2 часа и по вътрѣшна морфология 4 часа.

Частенъ доцентъ *Ст. Георгиевъ.*

Антропология (анатомия и физиология на човѣка) 2 часа.

Екскурзии по прѣподаванията: химическа технология, геология и палеонтология, минералогия и истография, зоология, антропология и ботаника.

Антропология (хигиена) 2 часа.

III.

Юридически факултетъ.

Частенъ доцентъ *П. Данчевъ.*

Източници на римското право 1 ч.

Римско лично и военно право 1 ч.

Част. доцентъ *А. Каблешковъ.*

Търговско право: обща часть и търговски дружества 3 часа.

Редов. доцентъ *В. Ганевъ.*

Българско търговско право 3 ч.

Извънр. проф. *Й. Фаденхехтъ.*

Българско гражданско право: I обща часть и сѣмейно право 5 часа.
Учение за владѣнието 2 часа.
Упражнения по гражданско право 2 ч.

Частенъ доцентъ *Й. Фаденхехтъ.*

Българско гражданско право: часть III (облигационно право 5 часа.

Частенъ доцентъ *П. Абрашевъ.*

Гражданско сѫдопроизводство: специална часть 3 часа.

Гражданско сѫдопроизводство: обща часть 3 часа.

Извънр. проф. *Вл. Молловъ.*

Теория на българското наказателно право: обща часть 6 часа.
Семинаръ по наказателното право (за напрѣднали студенти) 2 часа

Частенъ доцентъ *Вл. Молловъ.*

Теория на българското наказателно право 6 часа

Ивънр. професоръ *М. Поповилиевъ.*

Въведение въ международното право (стълкновение на разнодържавни закони 1 часъ.
България въ междудържавно-правно отношение 1 часъ.
Междудържавно право: за войната 1 часъ.
Обща теория на правото 3 часа.

Международно частно (гражданско и търговско) право 2 часа.
Международно гражданско-процесуално право 1 часъ.
Капитулационенъ режимъ въ България 1 часъ.

Редов. проф. *С. Кировъ.*

Българско конституционно право 2 ч.
Административно право: специална часть (полиция) 2 часа.
Упражнения по държавно и административно право 2 часа.

Българско конституционно право 3 часа.
Административно право (санитарна полиция. Благоустройство. Пѫтища и съобщения) 2 часа.
Упражнения по държавно и административно право 2 часа.

Частенъ доцентъ *С. С. Бобчевъ.*

История на българското право: I източници и тѣхната история; II история на старобългарското държавно право 4 часа.

История на старото българско право: сждебно, углавно и гражданско 3 часа.

История на славянското право: източници 1 часъ.

Извънр. проф. *Г. Т. Данаиловъ.*

Политическа икономия (систематиченъ курсъ) 3 часа.

Демография 2 часа.

Упражнения по политическа икономия 1 часъ.

Част. доцентъ *Г. Т. Данаиловъ.*

Политическа икономия (систематиченъ курсъ) 3 часа.

Статистика (теория на статистиката) 2 часа.

Упражнения по политическа икономия 1 часъ.

Частенъ доцентъ *С. Ватевъ.*

Сждебна медицина 3 часа.

Сждебна медицина (психопаталогия) 2 часа.

Недавнашната университетска криза.

Политическитѣ събития прѣзъ 1906. година, които бѣха прѣдизвикали сериозни вълнения въ нашето общество, не закъснѣха да засегнатъ и нашия университетъ. Както обикновено, тѣзи вълнения се отразиха и върху студентството, което захвана да зима живо участие особено въ движенията въ края на годината. Това участие настрои твърдѣ злѣ правителственитѣ кржгове противъ университета, на който тия кржгове гледаха съ лошо око вече и заради това, дѣто нѣкои професори бѣха си позволили да критикуватъ извѣстни мѣрки и упущения на правителството и да му даватъ съвѣтъ. И когато вечерьта на 3. януарий 1907. година стана демонстрацията прѣдъ народния театъръ, правителството не се замисли много, да наложи своята тежка ржка върху университета. Още зараньта на 4. януарий министерскиятъ съвѣтъ въ отсжтствие на министра на народното просвѣщение, който бѣ боленъ, зе бързо и необмислено рѣшение, да затвори веднага за шесть мѣсеца университета и да уволни всички професори. Не бѣ дори и поискано прѣдварително мнѣнието на върховния ржководитель на учебното дѣло, ами рѣшението му биде — вѣроятно и съ нарочита умисъль — просто прѣдставено като окончателно, поради което и министърътъ трѣбаше, намирайки се вече прѣдъ единъ свършенъ фактъ, да се оттегли отъ поста си. И на 5. януарий излѣзе въ „Държавенъ вѣстникъ“ указъ бр. 2. отъ 4. януарий, съ който се постановяваше:

„I. Да се закрие университетътъ за единъ срокъ отъ шесть мѣсеца отъ днесъ.

II. Да се уволнятъ всички професори на университета, както и доцентитѣ и лекторитѣ.

III. Настоящиятъ указъ да се внесе въ народното събрание на одобрение въ настоящата му сесия.“

Изпълнението на указа се възлагаше на прѣдседателя на министерския съвѣтъ.

Тоя указъ бѣ издаденъ възъ основа на слѣдния докладъ бр. 3. отъ сжща дата, прѣдставенъ Князю отъ прѣдсѣдателя на министерския съвѣтъ:

Господарю,

Вчерашниятъ день се ознаменува съ едно събитие въ културния животъ на българския народъ — откриването на народния театъръ въ столицата. Тоя день трѣбаше да остави на потомството спомени за единъ свѣтълъ празникъ въ историята на българското изкуство. Българскиятъ театъръ, възникналъ прѣди 40 години въ тѣсни жилища и въ скромни народни училища, сдобива се съ единъ великолѣпенъ храмъ на сценичното изкуство. Българската интелигенция съ въодушевение се притече на празника. Но той бѣ помраченъ отъ безразсждниттѣ дѣйствия на една часть отъ учещата се младежь, отъ която откриването на театра трѣбаше да се посрѣщне съ най-голѣмъ възторгъ. Една група отъ студентитѣ на българския университетъ, подъ прѣдлогъ на докачени честолюбия, си позволи да докачи съ неприлични манифестации високата особа на Ваше Царско Височество, главния виновникъ за въздигането на народния театъръ.

Съ тая си постжпка една часть отъ учещата се младежь нанесе едно петно на българския народъ. Тая необузданость понижи държавата и нейния престижъ и изложи на поругание нейното достолѣпие. Едно такова нечуто злоупотрѣбение съ свободата изисква бързи и вразумителни мѣрки. Правителството на Ваше Царско Височество, проникнато отъ мисъльта за запазването достолѣпието на Държавния Глава и потресено отъ дезорганизацията въ учещата се младежь, на което снощната манифестация е скърбенъ признакъ, съ постановление на министерския съвѣтъ отъ днешна дата № 1 рѣши да реорганизува учебното дѣло и висшето учебно учрѣждение въ княжеството. И като първа мѣрка, то рѣши, университетътъ да бжде закритъ за шесть мѣсеца, а като естествено послѣдствие отъ това да се уволнятъ всичкитѣ професори при университета. Това рѣшение ще бжде внесено въ народното събрание за одобрение.“

Като стана извѣстно туй рѣшение на правителството, академическиятъ съвѣтъ веднага още въ сжщия день вечерьта, именно на 5. януарий, се събра на засѣдание, въ което зе единодушно слѣдното рѣшение:

„Ако и да намира за крайно осждителна демонстрацията, по поводъ на която е зето рѣшението на министерския съвѣтъ за закриване на университета и уволняване на прѣподавателския персоналъ, академическиятъ съвѣтъ не може да не констатира, че

1. университетътъ и всичкитѣ негови учрѣждения, като сжществуващи възъ основа на единъ дѣйствуващъ законъ, не могатъ

да бждатъ закрити или функциитѣ имъ врѣменно спрѣни чрѣзъ указъ;

2. уволняване на прѣподавателския персоналъ може да става само възъ основа на чл. 37. отъ сжщия законъ.

Затова академическиятъ съвѣтъ не намира за възможно да се освободи отъ правата и длъжноститѣ, възложени нему отъ закона за университета, докато тоя законъ е въ сила и дѣйствуване."

Съгласно съ това становище, което академическиятъ съвѣтъ зае спрѣмо настаналата внезапно криза съ университета, академическитѣ власти отстжпиха само прѣдъ силата, като прѣдадоха университета на правителството, което съ приимането на дѣлата и врѣменното водене на работитѣ натовари по извѣстна формула една тричленна комисия.

Прѣподавателското тѣло на така нагло затворения университетъ отъ своя страна рѣши да освѣтли българското общество върху беззаконната мѣрка на правителството, като посочи и замислитѣ му спрѣмо университета. Именно съ тая цѣль прѣподавателитѣ издадоха слѣдното изявление

Къмъ българското общество.

Една група млади хора, между които е имало и студенти отъ нашия университетъ, възползувана отъ слѣпотата на столичната полиция и вечерната тъмнина, на 3. т. м. устроява на българския Князъ прѣдъ театра крайно неприлична и осждителна демонстрация, за да протестира съ това противъ ужъ недемократично устроеното тържествено откриване на първия български народенъ театъръ. Слѣдъ тоя уличенъ ексцесъ, на който полиция и войска турятъ бързъ край, безъ обаче да заловятъ нѣкого отъ виновницитѣ, веднага на слѣдния день министерскиятъ съвѣтъ прибързва да изтръгне отъ Княза подписа му на единъ поднесенъ нему чудовищенъ указъ, въ силата на който българскиятъ университетъ, въ който се числятъ до 1350 студента, се закрива за шесть мѣсеца, и цѣлото професорско тѣло се уволнява отъ длъжность. Крайно изненаданитѣ професори на университета, още не успѣли да се опомнятъ отъ това чудо, извършено отъ едно българско правителство, едвамъ набързо смогватъ на 5. т. м. въ засѣданието на академическия съвѣтъ да изкажатъ само слабъ протестъ противъ беззаконностьта на правителствената мѣрка, и вече на другия день виждатъ наистина българския университетъ на сила заетъ отъ административнитѣ власти.

И сега професоритѣ, доцентитѣ и лекторитѣ на българския университетъ, принудени да се събератъ въ частно помѣщение, обградени отъ полиция и войска, рѣшиха да не мълчатъ, а да кажатъ самата истина по историята на това печално събитие, за да спасятъ съ това честьта на поруганата наша alma mater, па и честьта на България.

Не за пръвъ пжть нашиятъ университетъ въ своето кратковрѣменно сжществуване, откакъ е основанъ прѣзъ 1888. година, прѣкарва голѣми морални сътресения главно поради това, че часть отъ по-буйната универ-

ситетска младежь на нѣколко пѫти се опитвá, въ разрѣзъ съ университетската дисциплина и съ професорското тѣло, да прави непозволени политически манифестации. Професоритѣ въ тия случаи винаги единодушно и опорито се противупоставяха на тия опити на студентитѣ да отърсятъ отъ себе си ограничителнитѣ задължения, които имъ налагаше студентското имъ звание. И за жалость професоритѣ въ тоя родъ конфликти съ студентитѣ никога не биваха достатъчно морално подкрѣпяни отъ българското обществено мнѣние; напротивъ, тѣ трѣбаше търпеливо да понасятъ всевъзможни обиди и подмѣтания, защото тѣ ужъ съ своята непрѣклонна строгость принуждали непокваренитѣ още млади характери да се прѣкланятъ — да се прѣчупватъ. Именно такава бѣ моралната подкрѣпа, която професорството получи, когато за пръвъ пѫть изключи дванайсетина студенти прѣзъ врѣме на Стамболовото правителство, защото бѣха отишли твърдѣ далечъ въ своето увлѣчение да участвуватъ въ политическитѣ борби. Сѫщо така злѣ бѣ погледнато на професоритѣ, когато въ врѣме на управлението на народната партия студентитѣ устроиха противъ правителството демонстрация, и академическиятъ съвѣтъ, за да спази авторитета на университетскитѣ власти, се принуди да затвори университета и сетнѣ чрѣзъ ново записване да приеме назадъ студентитѣ. Все такъвъ бѣ дарътъ на професоритѣ, когато тѣ въ врѣме на коалиционното правителство се принудиха да изключатъ студенти, защото бѣха зели участие въ непристойни изявления по поводъ на полагането основитѣ на паметника на Царя-Освободителя, съ които протестираха противъ руския царизъмъ, на който ужъ се въздигалъ паметникъ. Не повече бѣ поддържанъ морално професорскиятъ авторитетъ и въ врѣме на избухналата прѣди двѣ години студентска „обструкция" противъ професоритѣ, когато студентитѣ се дигнаха да се освободятъ отъ оня стѣснителенъ за тѣхъ параграфъ на университетския правилникъ, споредъ който на студентитѣ се забраняваше да се занимаватъ съ политика въ качество на студенти, и то не само вѫтрѣ въ университета, но и вънъ отъ него . . .

Всичко туй се каза, само за да се напомни, какъ професоритѣ на българския университетъ винаги еднакво и добросъвѣстно сѫ се отнасяли спрѣмо своитѣ задължения, не само като хора на науката, но и като наставници, и какъ отъ друга страна сѫ се отнасяли, дори и когато сѫ на власть, нашитѣ обществени дѣйци, чието влияние върху възгледитѣ на студентитѣ касателно тѣхнитѣ права и задължения винаги е било твърдѣ голѣмо. И благодарение на неуморнитѣ професорски старания при най-тежки за научна работа условия, въ кѫсо врѣме пакъ се постигна, че науката въ нашия университетъ се издигна до надлежната висота на сѫщинската съврѣменна висша наука, като дори нашиятъ университетъ си извоюва и реципроцитетъ отстрана на чуждестранни университети. Професорското тѣло най-сетнѣ бѣ честито да види, че нашиять университетъ, импровизиранъ, тъй да се каже, прѣди непълни двѣ десетолѣтия, откъмъ научни сили и научна продукция — за гордость на България — никакъ не остана по-доленъ отъ много по-старитѣ университети на съсѣднитѣ намъ и близки по култура държави. Наистина, у студентитѣ, покрай чисто научнитѣ интереси, къмъ които по възможность ги насочваха професоритѣ, не прѣстаяше да се поддържа и живъ интересъ къмъ всичко, що става въ нашия обществѐнъ животъ, и това нѣщо професорството намираше за съвсѣмъ естествено и нормално. Свърхъ това обаче професоритѣ никога не си правѣха илузии, да мислятъ,

че въ едно хилядно множество отъ студенти нѣма да има всѣки пжть и извѣстенъ процентъ послѣдватели и на по-крайни и отрицателни доктрини, каквито особно у насъ при нашитѣ слаби културни традиции и при неоформенитѣ още политически и обществени нрави лесно проникватъ у побуйната и възприимчива младежь. При все това неоспоримо е, че числото на привърженцитѣ на толкова увлѣкателното за младежьта социалистическо учение между нашитѣ студенти е твърдѣ незначително, и че това учение е на почить главно у студентитѣ отъ първитѣ курсове. Фактъ е тъй сжщо, че университетската наука особно у насъ влияе отрѣзвително върху всѣкакви крайни и утопични увлѣчения, съ каквито именно дохождатъ много нови студенти въ университета.

Относително политическитѣ убѣждения на останалата часть отъ нашето по-събудено студенчество, като не считаме множеството индиферентни откъмъ тая страна, не може да има съмнѣние, че тѣ могатъ да бждатъ само прѣмо отражение на политико-партизанскитѣ идеи, проповѣдвани у насъ ежедневно и чрѣзъ печата и въ срѣдата, въ която студентитѣ се движатъ. Най-добро доказателство за това сж устроенитѣ въ послѣдно врѣме студенчески политически кржгове отъ всички бои на нашитѣ политически партии.

Не е чудно, че при тоя разнообразенъ съставъ на нашето студенчество се е намѣрила група студенти, която е зела участие въ устроената на 3. т. м. демонстрация прѣдъ народния театъръ — демонстрация, която отъ начало е била, както се види, замислена и насочена само противъ споменатото бюрократическо откриване на театра, но сетнѣ, по неизвѣстенъ още за насъ начинъ, се е изродила въ демонстрация противъ държавния глава. Не трѣба да се забравя при тоя въпросъ още и обстоятелството, че въ оня моментъ бѣ желѣзничарската стачка въ разгара си, и че въ редоветѣ на тълпата прѣдъ театра на 3. т. м. ще да е имало не малко разпалени привърженци на стачката, па негли и всѣкакви други раздразнени и недоволни елементи. Какво по-естествено можеше да бжде отъ това, щото слѣдъ тая демонстрация да се изловѣха участницитѣ, тѣ щателно да бѣха изслѣдвани и споредъ нашитѣ закони примѣрно наказани! Но вмѣсто туй какво стана? Нашето правителство, сѣкашъ охотно дочакало да се случи тая неприятность на държавния глава, като не взе никакви прѣдварителни мѣрки да я осуети, още на другия день, безъ да даде възможность и на академическия съвѣтъ да приложи своята дисциплинарна власть, стовари всичката си отговорность по случката върху българския университетъ! А пъкъ е всеизвѣстно, че при такова удивително бездѣйствие на полицията въ всѣка дори и най-културна държава, понеже всѣкждѣ има крайни и буйни елементи, би се случила подобна, а може би и много по-сериозна неприятность на респективния държавенъ глава. И.кое правителство въ такъвъ случай би се толкова забравило, щото съ единъ замахъ да унищожи и опозори единъ университетъ, въ нашия случай единствения храмъ на висшата наука, емблемата на народната ни цивилизация!

Та дори и въ Русия, дѣто въ послѣдно врѣме и студенти и професори явно се уличиха замѣсени въ борба противъ държавния строй и дѣто години наредъ университетскитѣ прѣподавания бидоха спрѣни, правителството не посмѣя вкупомъ да уволни всички професори нито на единъ отъ своитѣ десеть университета. Ала нашето правителство не ще може ни издалечъ да посочи и подобна вина у нашитѣ професори, за да оправдае съ що-годѣ своята груба постжпка. Извѣстно е, че университетскитѣ професори въ

всички конституционни страни се наслаждаватъ съ широки политически права и дори съ пасивно избирателно право. И въ Австрия даже, която минава за по-консервативна страна, университетскитѣ професори въ всички автономни провинции, и като политически дѣйци и като народни прѣдставители въ камаритѣ, често стоятъ на чело на най-разяренитѣ крайни партии — противни на правителствата, каквито само ожесточенитѣ национални борби въ тая страна могатъ да родятъ. И тамъ студентитѣ често правятъ непозволени отъ законитѣ демонстрации, и тѣ биватъ заради това по реда си привличани на отговорность било отъ академическитѣ, било отъ гражданскитѣ власти, ала никога никому не дохажда на умъ да иска да наказва студентитѣ чрѣзъ уволнение на тѣхнитѣ професори.

А въ сравнение съ това, що вършатъ университетскитѣ професори въ чужбина като политически дѣйци, какви сж политическитѣ права на българския професоръ и каква политическа дѣйность е могълъ той да развие до сега? Извѣстно е, че въпрѣки нашата университетска автономия, българскитѣ професори и сега се третиратъ като чиновници, като сж лишени и отъ право да бждатъ избирани за депутати и изобщо свободно да водятъ активна политика, когато такива права въ послѣдно врѣме се дадоха дори и на рускитѣ професори отъ руската ограничена конституция. Но българскитѣ професори досега не сж се оплакали сериозно поради това несправедливо ограничение на свободата си, защото съзнаваха, че е въ интереса на българската наука, която е още въ началото на своя развой, тѣ по възможность по-малко да се отвличатъ отъ нея съ политико-обществена дѣйность. Освѣнъ туй българскитѣ професори съзнателно сж се отклонявали досега отъ такава дѣйность, като сж задушвали често пжти и твърдѣ силни желания да се изкажатъ по важни политически въпроси, само и само да не спомогнатъ съ това, щото по тѣхенъ примѣръ и студентитѣ да се отвличатъ отъ науката. Съ това свое самоотричане българскитѣ професори отколѣ си навлѣкоха укора отстрана на политиканитѣ студенти и на нашитѣ обществени дѣйци, че били ужъ съвсѣмъ индиферентни спрѣмо общественитѣ работи, че били ретрогради, учени обскуранти и пр. и пр.

Наистина само двама-трима колеги въ послѣдно врѣме понапуснаха тая пасивность, но тѣхната кратковрѣменна политическа дѣйность е толкова малка, че не може да се зима въ смѣтка даже и отъ нашето правителство, когато се оцѣнява поведението на нашитѣ студенти по поводъ на станалата улична демонстрация.

Не ще може правителството ни да докаже и че автономията, дадена на нашия университетъ, злѣ влияе върху възпитанието на университетската ни младежь, защото е всеизвѣстно, че сжщината на автономната свобода се отнася само до свободата на науката, прѣподавана въ университета, и че безъ тая свобода науката изобщо не може да цъвти, а най-малко у насъ, дѣто тя при нашитѣ оскждни условия тепърва пуска корени. Вънъ отъ университетската сграда, именно дѣто студентътъ се движи като гражданинъ, университетската автономия не се простира, защото тукъ студентътъ е лишенъ отъ всѣкакви привилегии и наравно съ всѣки другъ български гражданинъ еднакво е отговоренъ прѣдъ законитѣ за своитѣ постжпки. Ясно е слѣдователно, че нашето правителство, *като се е запретнало да унищожава автономията на университета ни*, — друго не може да се разбере отъ заканата му, изразена въ доклада на министерския съвѣтъ отъ 4. т. м., именно че щѣло да *реорганизира* университета, — въ сжщность то *ще по-*

сегне да унищожи свободата на науката, като ще вкара, види се, врѣдителна за нейното прѣуспѣване административна намѣса въ университетската организация.

И тъй що-годѣ сериозенъ оправдателенъ мотивъ за незаконното закриване на университета, а още по-малко за уволнението на професоритѣ нѣма и не ще може да се намѣри. Напротивъ, досегашното минало на университета и научната и педагогична дѣйность на професоритѣ диктуватъ сега, тъкмо подиръ станалата печална случка на 3. т. м., щото държавата ни да дадѣше по-обилна и морална и материална помощь на това наше единствено висше учебно заведение, каквото професорското тѣло, досега толкова прѣнебрѣгвано и потискано, съ засиленъ авторитетъ да продължи своята благотворна дѣйность, насочвайки вниманието на студентитѣ прѣдимно къмъ главната имъ задача — къмъ чисто научни занятия. Ала вмѣсто туй правителството ни съвсѣмъ неочаквано и немотивирано тръгна досущъ по опаченъ пжть, и още повече то нанесе съвсѣмъ незаслуженъ тежъкъ мораленъ ударъ на заведението, като го прѣдстави прѣдъ непосветения въ нашитѣ задкулисни политически работи чуждестраненъ и нашъ свѣтъ въ напълно извратенъ видъ, а именно, като че ли и студенти и професори сж опасни елементи, влѣзли въ съзаклетие противъ българския държавенъ глава. И най-печалното е, че съ това само се опозори прѣдъ свѣта нашето отечество и злѣ се изложи, и то съвсѣмъ несъотвѣтно на дѣйствителностьта, престижътъ на българския Князъ, заради което дълбоко скърбимъ и силно негодуваме. А на правителството ни, което даде такова неимовѣрно прѣувеличено значение на оная напълно осждителна младежка демонстрация, заявяваме, че то съ това постжпи крайно неразумно и непатриотично, поради което тъй сжщо скърбимъ. Заявяваме още, че ние, професоритѣ на българския университетъ нѣма да прѣстанемъ да дѣйствуваме, докато не се признае напълно истината и не се възстановятъ университетътъ и неговата автономия и съ това се удовлетвори поруганата му честь. А за тази цѣль въ името на най-скжпитѣ морални отечествени интереси се обръщаме къмъ просвѣтеното българско общество и се надѣваме, че то ще ни даде своята подкрѣпа.

София, 10 януарий 1907. год.

Професори на университета: Д-ръ С. Кировъ, Д-ръ Ив. А. Георговъ, Д-ръ К. Кръстевъ, Д-ръ П. Нойковъ, Д-ръ Г. Кацаровъ, Д. Д. Агура, В. И. Златарски, Д-ръ А. Иширковъ, Д-ръ Л. Милетичъ, Д-ръ Б. Цоневъ, Д-ръ А. Теодоровъ, Р. Горановъ, Д-ръ А. Димитровъ, К. Стефановъ, Ст. Тилковъ, Ем. Ивановъ, А. Тинтеровъ, Д-ръ С. Ганевъ, М. Бъчеваровъ, Д-ръ Н. Добревъ, Д-ръ П. Райковъ, Г. Н. Колушки, Г. Н. Златарски, Д-ръ Г. Бончевъ, Ст. Юриничъ, А. В. Шоурекъ, Д-ръ Г. Шишковъ, Д-ръ Ст. Петковъ, Д-ръ Ст. Георгиевъ, Д-ръ Й. Фаденхехтъ, Вл. Молловъ, Д-ръ М. Поповилиевъ, С. С. Бобчевъ, Г. Т. Данаиловъ.

Правителството, слѣдъ като получи отъ народното събрание одобрение за своята незаконна мѣрка, продължи да върви въ своето поведение спрѣмо българския университетъ по оня необмисленъ пжть, въ който бѣ се впуснало слѣдъ случката на 3. януарий, и да осжществява своитѣ замисли противъ университета. То не за-

кънсѣ да внесе въ народното събрание и единъ чудовищенъ законопроектъ за прѣустройство на университета, който по тоя проектъ изгубваше характера на висше учебно заведение, дѣто свободно да се развива и проповѣдва науката, и се прѣобръщаше въ заведение, което дори и въ своята научна работа се поставяше въ опасна зависимость отъ всѣко тѣсно-партизанско министерство. За да изкара наявѣ прѣдъ българското общество тая тенденция, която лежеше въ основата на новия при това и съвсѣмъ неумѣло съставенъ и забърканъ законопроектъ, професорското тѣло излѣзе съ слѣдното ново изложение

Къмъ българското общество.

Нѣма съмнѣние, че постжпката на правителството ни спрѣмо университета на 4. т. м. бѣ единъ актъ недостоенъ за никое правителство, особено когато слѣдъ уволнението на професоритѣ послѣдва нечувано гонение на студентитѣ изобщо, отъ които стотини съвсѣмъ невинни тежко си пострадаха, немилостиво разкарвани по най-голѣмитѣ студове, за да бждатъ интернирани по вжтрѣшностьта на Княжеството или изпратени въ войската „за наказание". Но отъ послѣдвалитѣ подиръ това законодателни мѣрки на правителството, които засѣгатъ не само университета, ами и цѣлото учебно дѣло изобщо, става тъй сжщо несъмнѣно, че рѣшението на правителството относително университета е било изразъ на по-отколѣшни замисли спрѣмо нашето образователно дѣло изобщо.

Въ свръзка съ тия намѣрения на правителството трѣба да се оцѣняватъ и изявленията му, направени слѣдъ това въ народното събрание, какво българскиятъ народъ, който е могълъ да даде досега добри сждии, добри администратори, добри военачалници и добри министри, не е могълъ само да даде и добри професори, именно тоя народъ, който прѣзъ миналия вѣкъ така бърже се издигна като жизнеспособенъ културенъ факторъ на Балканския полуостровъ тъкмо благодарение на своитѣ училища и учители. За да бжде самоунижението, така тържествено обявено прѣдъ цѣлъ свѣтъ, подпълно, отъ министерския столъ въ събранието сериозно се доказваше още, какво само съ помощьта на чужденци професори щѣло да може да се поддържа единъ истински *националенъ* университетъ въ България!

Логическа послѣдица на едно такова малоуважение спрѣмо домашния професорски персоналъ е послѣдниятъ членъ отъ новия законъ за университета, именно чл. 60., съ който се унищожаватъ всички права и заслуги на досегашнитѣ български професори, които въ течение на 15 до 20 години въ най-трудни врѣмена сж създали и крѣпили нашия университетъ, като се дава право на господина министра на народното просвѣщение по свое лично разположение изново да назначава въ университета когото иска измежду бившитѣ професори и по свое усмотрение да имъ опрѣдѣля негли и степенята на професорското звание, досущъ както има право да постжпя все тъй въ силата на сжщия параграфъ и съ лица, които досега не сж били професори. Чл. 60. именно гласи: „До съставлението на академическия съвѣтъ, министърътъ на просвѣщението назначава съ княжески указъ про-

фесори, доценти и лектори, било отъ досегашния професорски персоналъ, било лица, които отговарятъ на условията да бждатъ професори, доценти и лектори, а не сж били досега такива".

Веднажъ така подбранъ професорскиятъ персоналъ на „реорганизирания" университетъ по личенъ изборъ на министра, пакъ не вдъхва на инспираторитѣ на закона достатъчно довѣрие за своята благонадежность, и затова въ чл. 36. на сжщия законъ е прѣдвидѣно и надлежно наказание на професоритѣ, въ случай че не бждатъ добрѣ схванали новото си положение спрѣмо властьта, тъй като споредъ тоя членъ „министърътъ на просвѣщението, по рѣшение на министерския съвѣтъ, може да поиска съ мотивиранъ докладъ до Негово Царско Височество Княза *уволнението* на нѣкое лице отъ прѣподавателския персоналъ". Излишно е да се доказва, съ огледъ къмъ поучителния примѣръ, даденъ отъ сжщото правителство съ постжпката му спрѣмо професоритѣ на 4. т. м., че авторитѣ на закона въ приведената алинея на чл. 36. не сж сериозно зимали *само* думитѣ: „рѣшение на министерския съвѣтъ" и „мотивиранъ докладъ".

Извѣстно е, че значението и на професора като педагогъ се състои не само въ неговия наученъ авторитетъ, но и въ обаянието, което произтича отъ нравственото достойнство на неговата личность. Само единъ напълно независимъ въ положението си професоръ може да упражнява благотворно влияние върху своитѣ студенти. Но какъвъ ще бжде нравствениятъ авторитетъ на професора при условията, създадени отъ новия университетски законъ! Стига да се спомене само, какво довѣрие ще вдъхва на студентството единъ такъвъ професоръ, когато, можеби, съгласно съ най-искреното си убѣждение, ще трѣба одобрително да оцѣни напр. училищната, или икономическата, или финансовата политика на правителството, безъ да може да докаже, че се ржководи само отъ свое убѣждение. Напротивъ, когато такъвъ единъ професоръ ще заима, развивайки даденъ въпросъ отъ актуаленъ характеръ, явно или прикрито отрицателно положение срѣмо възгледитѣ на правителството, не ще се нуждае отъ никакви доказателства за своята обйективность, за да спечели потрѣбното довѣрие на аудиторията. Това ще подбужда, безъ съмнѣние, професоритѣ да се изказватъ по-скоро когато има до порицаватъ, отколкото да одобряватъ. По този начинъ въ нашия университетъ ще може успѣшно да се култивира само отрицателна гражданственость, чиито гибелни послѣдици за нашия обществен животъ всѣки може да оцѣни. Излишно е да се посочватъ такива примѣри отъ държави, въ които при подобни условия цѣлото студентство се е надъхало съ революционерство. Поради сжщитѣ условия авторитетътъ на професоритѣ поотдѣлно и на академическитѣ власти ще се сведе безъ съмнѣние до минимумъ въ случай на дисциплинарни мѣрки спрѣмо студентитѣ, когато послѣднитѣ ще могатъ да подозиратъ, че тѣзи мѣрки въ даденъ случай сж диктувани отъ страхъ прѣдъ властьта. А и при изпититѣ професорътъ, чието положение споредъ новия законъ зависи изключително отъ волята на едно политическо лице, може да се намѣри въ дилема да рискува положението си или да насили съвѣстьта си. Ала освѣнъ туй, което е и най-важно, при казанитѣ условия на новия законъ главно ще пострада свободата на науката въ нашия университетъ. Административната намѣса, която споредъ закона нагледъ досѣга само личностьта на професора, въ сжщность косвено ще засѣга свободната мисъль, която професорътъ отъ катедра прѣди всичко трѣба да изказва, безъ огледъ дали тя въ даденъ моментъ може да

е дори и твърдѣ неугодна на държавнитѣ управници. Само откакъ университетитѣ си извоюваха тази пълна свобода, да служатъ на чистата наука — на истината, тѣ станаха истински университети, и въ това именно се състои толкова драгоцѣнната университетска „академическа свобода“.

Ясно е, че посоченитѣ постановления на новия законъ отъ коренъ унищожаватъ университетската автономия, безъ която е невъзможно прѣуспѣването на истинската наука. Ала на авторитѣ на закона и туй не е стигнало, та въ недовѣрието си къмъ бѫдещия професорски персоналъ сѫ отишли още по-далечъ, като сѫ дали съ членъ 18. още едно пълномощие на министра, да може докрай да държи въ рѫцѣтѣ си и професоритѣ, които ще се назначаватъ послѣ, слѣдъ като бѫде конституиранъ академическиятъ съвѣтъ отъ лица назначени по изборъ на министра споредъ членъ 60. Именно въ чл. 18., слѣдъ като сѫ указани за лице нѣкакви формалности, какъ да се подаватъ заявления отстрана на кандидати за професори, когато се обяви, че нѣкоя катедра е свободна, задължава се академическиятъ съвѣтъ да прѣдстави на министра „съ мотивиранъ докладъ *всичкитѣ* кандидати“, които сѫ подали заявления, а отъ тѣхъ „министърътъ избира и прѣдлага едного Князу за назначение“. Съ тая чудновата наредба, съ която въ сѫщность чл. 18. излиза въ прикрита форма пакъ чл. 60., се дава право на министра да назначи най-слабия кандидатъ, и по този начинъ става невъзможно и въ бѫдеще да се подбере достоенъ за званието си професорски персоналъ; защото кандидатитѣ за професори не толкова ще могатъ да се уповаватъ на своитѣ способности и научни трудове, колкото на благоволението на министра, което ще гледатъ какъ да е да си спечелятъ.

Отъ тоя членъ 18. се вижда, че съставителитѣ на новия законъ сѫ заимствували нѣкои наредби отъ ромънския университетски законъ, но съвсѣмъ сѫ ги разбъркали. Въ ромънския законъ, по изричния текстъ на чл. 74. „извънреднитѣ (agrégés) и редовнитѣ професори сѫ *несмѣняеми*“, а когато остане свободна катедра въ единъ отъ двата ромънски университета (въ Букурещъ и Яшъ), подаватъ се заявления и на двата университета, и тѣзи подирнитѣ прѣдлагатъ министру по единъ (най-добрия) кандидатъ, а министърътъ избира едного отъ двамата за назначение. По-горѣ се посочи, какъ ще бѫдатъ нашитѣ професори „смѣняеми“, и какъ ще се запълватъ свободнитѣ катедри съ нови сили, сир. двата най-добри кандидата избрани отъ двата университета въ Ромъния у насъ сѫ замѣнени съ всичкитѣ кандидати, отъ които самъ министърътъ избира когото си ще.

Споредъ чл. 18. на нашия законъ, повишението на извънреднитѣ професори у насъ въ редовни ще става чрѣзъ конкурсъ, и то така, че ще могатъ да конкурираръ и външни лица, а слѣдъ това министърътъ отъ всички конкуренти ще може да назначи когото иска, така че извънредниятъ професоръ, който е заслужилъ да бѫде повишенъ въ редовенъ, може да изгуби съвършено мѣстото си, за да го земе нѣкое фаворизирано ново и съвсѣмъ негодно за работа лице. При възможностьта да бѫде единъ извънреденъ професоръ и по този прикритъ начинъ произволно уволненъ отъ служба, кой прѣподавателъ ще се счита отъ сега нататъкъ сигуренъ въ университета, та да се прѣдава изцѣло на специална научна работа, която обикновено прави човѣка сетнѣ негоденъ за нѣкоя друга работа въ живота. Какъ ще може при тия условия да се подмладява въ бѫдеще съ надежни научни сили професорското тѣло на нашия университетъ!

Но и всичко туй се е смѣтало малко, за да се накара бждещето професорско тѣло къмъ послушность спрѣмо властьта, и затова новиятъ законъ е оставилъ още една широка врата на министра, за да се намѣсва въ университетскитѣ работи: споредъ чл. 58. „въ случай на голѣми безредици" не само академическиятъ съвѣтъ, но и „министърътъ може да затвори врѣменно извѣстни *курсове, факултети или цѣлия университетъ*"!

И тъй министърътъ назначава по свой личенъ изборъ професоритѣ, той пакъ по свое усмотрение ги уволнява, а когато иска, може да затваря цѣли факултети, дори и цѣлия университетъ, види се, за да може пакъ да уволнява професори . . .

Разбира се, че слѣдъ като по този начинъ е унищожена свободата на професоритѣ, не можеха да бждатъ забравени въ новия законъ и студентитѣ. Но и тукъ се е отишло до нечувана крайность въ чл. 58.: „За простжпки на студенти вънъ отъ университета, послѣднитѣ се наказватъ и *направо* отъ министра на народното просвѣщение". Съ тая наредба, която туря българския студентъ по-долу и отъ гимназиалния ученикъ, и която съдържа въ себе си не само унижение на студенчеството, но унижение и на академическитѣ власти, като се подкопава и малкиятъ оставенъ тѣмъ авторитетъ, се отварятъ широко врати на голѣми несправедливости и на пагубни подхлъзвания, които ще внасятъ лошъ моралъ въ университетската атмосфера. Защото сигурно ще има случаи, когато министърътъ, недоволенъ отъ наказанието, наложено на студенти отъ академическитѣ власти, ще поиска и самъ допълнително да наказва. А кой ще му набавя потрѣбнитѣ дани за виновностьта на студентитѣ, и съ какви срѣдства ще може мииистърътъ да си служи за тая цѣль — лесно е да се прѣдвиди.

Споредъ сжщия чл. 58. „за простжпки противъ дисциплината въ университета и вънъ отъ него" студентитѣ се наказватъ не само, както бѣше въ досегашния университетски законъ, само отъ академическитѣ власти (факултетнитѣ съвѣти и академическия съвѣтъ), но още и само отъ ректора или само отъ деканитѣ. И тая наредба е твърдѣ непедагогична. Въ лицето на ректора и деканитѣ, които кратковрѣменно изпълняватъ по изборъ на колегитѣ си и административна длъжность, студентитѣ не бива да прѣставатъ да виждатъ свои професори, които, слѣдъ малко освободени отъ административната функция, оставатъ за своитѣ студенти пакъ само тѣхни професори. Когато наказанието се налага отъ досежнитѣ академически власти, личностьта на ректора и деканитѣ не се излага на пристрастни критики, и съ това не се уронва тѣхниятъ престижъ прѣдъ студентитѣ, а напротивъ се подига престижътъ на академическитѣ власти, чиито рѣшения студентитѣ съ по-голѣмо довѣрие посрѣщатъ. Още по-неумѣстна е тая разпоредба въ законъ, съ който се унищожава независимостьта на професоритѣ.

И разпоредбата на чл. 40., споредъ който ректорската служба трае три години, е врѣдна по своитѣ послѣдствия за научнитѣ интереси на професорството. Главниятъ мотивъ, поради който въ досегашния законъ, по примѣръ на повечето чуждестранни университетски наредби, ректорътъ се избираше само за една година, бѣше, че е въ врѣда на самия професоръ, избранъ за ректоръ, да се отклонява отъ науката си, поради възложената му административна работа, за по-дълго врѣме. Ежегодното смѣняване на ректора не може да прѣчи толкова на редовния ходъ на университетската управа, защото въ сжщность университетътъ се управлява отъ академическия съвѣтъ на чело съ ректора, който остая спрѣмо своитѣ колеги само primus inter

pares. По такъвъ начинъ най-добрѣ се спазва и необходимата колегиалность между професоритѣ.

Най-послѣ съ прискърбие ще отбѣлѣжимъ, че въ тоя новъ законъ съвсѣмъ немотивирано се явява постановлението, съ което българскитѣ дѣвици за въ бѫдеще се лишаватъ отъ висше образование на национална почва.

Отъ горѣизложеното, съ което засегнахме само най-важнитѣ наредби на закона, става ясно, вѣрваме, че висшето учебно заведение, което ще се открие съ новия законъ пакъ подъ името университетъ, въ сѫщность нѣма да бѫде *истински университетъ*, именно защото му липсува най-сѫщественото условие — академическата свобода.

Смѣтахме за свой наложителенъ дългъ, като сме по своето минало звание толкова близки до новоизникналия университетски въпросъ у насъ и на първо мѣсто компетентни да го разберемъ, да обяснимъ на българското общество сѫдбоноснитѣ лоши послѣдици, които има новиятъ университетски законъ за висшето образование въ България. Съобразно съ това наше схващане, ние бившитѣ български университетски професори, доценти и лектори, които сме имали и имаме присърдце интереситѣ на това наше висше образование, съжаляваме, че не ще можемъ да дадемъ своето съдѣйствие, за да се осѫществи прилагането на новия университетски законъ.

София, 31. януарий 1907. год.

Бивши професори: Д. Д. Агура, С. С. Бобчевъ, Д-ръ Г. Бончевъ, М. Бъчеваровъ, Д-ръ С. Ганевъ, Д-ръ Ив. А. Георговъ, Д-ръ Ст. Георгиевъ, Райко Горановъ, Г. Т. Данаиловъ, Д-ръ А. Димитровъ, Д-ръ Н. Добревъ, Г. Н. Златарски, В. Н. Златарски, Ем. Ивановъ, Д-ръ А. Иширковъ, Д-ръ Г. Кацаровъ, Д-ръ С. Кировъ, Г. Н. Колушки, Д-ръ К. Кръстевъ, Д-ръ Л. Милетичъ, Вл. Молловъ, Д-ръ П. Нойковъ, Д-ръ Ст. Петковъ, Д-ръ М. Поповилиевъ, Д-ръ П. Райковъ, К. Стефановъ, Д-ръ А. Теодоровъ, Ст. Тилковъ, А. Тинтеровъ, Д-ръ Й. Фаденхехтъ, Д-ръ Б. Цоневъ, Д-ръ Г. Шишковъ, А. В. Шоурекъ, Ст. Юриничъ.

Като се прокара новиятъ законъ за университета и се назначи новиятъ титуларенъ министъръ на народното просвѣщение, г. Апостоловъ, правителството чрѣзъ новия министъръ се опита да узнае, при какви условия уволненитѣ професори биха се върнали назадъ въ университета. Въ прѣговоритѣ, които се заведоха между г. министра и бившата професорска колегия, професоритѣ формулираха писмено своитѣ послѣдни условия, при които тѣ само биха се съгласили да заематъ изново мѣстата си. Тия условия се съдържаха въ слѣднитѣ четири точки:

„1. Понеже професорското тѣло се смѣта за оскърбено и онеправдано отъ съвсѣмъ немотивираното уволнение, станало на 4. януарий 1907. год., то настоява да бѫде изгладена тая несправедливость и да се възстанови напълно честьта на професоритѣ, като се върне цѣлата професорска колегия обратно въ първото ѝ положение отъ дена на уволнението.

2. Понеже най-сѫщественото условие за нормалното състояние и правилното развиване на единъ университетъ, както се изложи въ двата позива на професорското тѣло къмъ българското общество, е академическата свобода, необходимо условие за която е университетската автономия, професорското тѣло настоява, щото редътъ за назначението и уволнението на прѣподавателския персоналъ въ университета да става съобразно съ наредбитѣ на закона за университета отъ 1904. година.

3. Понеже само университетската власть може да върши цѣлесъобразна контрола върху учението и поведението на студентитѣ и да упражнява дисциплинарна власть спрѣмо тѣхъ за простѫпки, които уронватъ студентското име, професорското тѣло, като съзнава своята тежка отговорность за запазване реда въ университета и неговия престижъ, настоява, щото всички дисциплинарни мѣрки било спрѣмо отдѣлни студенти, курсове и факултети, било спрѣмо цѣлия университетъ да изхождатъ отъ университетската власть.

4. Понеже професорското тѣло е най-компетентно да се произнесе и по другитѣ въпроси за уредбата на университета, необходимо е да бѫде изслушано неговото мнѣние и по другитѣ нововъведения на новия законъ, които въ нѣкои постановления сѫ противурѣчиви, а въ други нецѣлесъобразни.“

Изглеждаше, като че министърътъ на народното просвѣщение бѣ готовъ да приеме тия условия на професорското тѣло съ изключение на искането, съ което професоритѣ настояваха да бѫдатъ *всички* повърнати на своитѣ мѣста. Правителството, заявяваше министърътъ при тия прѣговори, не могло да приеме това условие, защото между професоритѣ имало нѣколцина, които не могли да се върнатъ назадъ въ университета, понеже съ своето поведение били станали невъзможни като професори. Ала министърътъ не се съгласи да посочи и по име тия професори, които правителството не искаше да назначи пакъ въ университета. Отъ своя страна лицата, които отъ името на професорската колегия водѣха прѣговоритѣ съ министра, заявяваха като отстѫпка спрѣмо становището на правителството, какво колегията е готова, слѣдъ като бѫдатъ повърнати всички професори, да подложи на грижлива и съвѣстна анкета поведението на ония, противъ които правителството мисли, че има основание да подигне нѣкакви обвинения, и да земе надлежнитѣ дисциплинарни мѣрки срѣщу тѣхъ, ако обвиненията се окажатъ основателни. Ала правителството не искаше да се съгласи и съ това прѣдложение, ами настояваше на своето становище, поради което и прѣговоритѣ бидоха прѣкѫснати.

Като видѣ правителството, че не може накара професорската колегия да приеме неговитѣ съвсѣмъ неумѣстни и неоправдани искания, прѣдявявани само отъ необмислена опоритость, то се рѣши да върви и нататъкъ по оня пакостенъ пѫть, по който еднажъ бѣ тръгнало, и намисли да се опита да отвори университета съ нови прѣподавателски сили. Съ тая цѣль то се обърна къмъ нашитѣ домашни сили. Ала по-добритѣ отъ тѣхъ и ония, които съзнаваха, колко безнравствено би било, ако при даденитѣ условия склонятъ да заематъ празнитѣ университетски катедри, отблъснаха правенитѣ тѣмъ прѣдложения. За зла честь обаче не всички поканени лица се оказаха на нужната нравствена висота. Намѣриха се все нѣколцина, у които нравственото чувство бѣ толкова тѫпо, щото тѣ, ползувайки се отъ обстоятелствата, поискаха да заематъ мѣста, за които повечето отъ тѣхъ при нормални условия нито биха могли и да помислятъ себе си подготвени. И правителството, нарушавайки при това и най-елементарни наредби на собствения свой законъ, безразборно назначи просто ония, които изказваха съгласие да бѫдатъ назначени за прѣподаватели въ университета, безъ да се гледа дори и какви катедри и съ колко лица се завзимаха. Обаче правителството като че само̀ се сепна прѣдъ своето дѣло, та изново потърси да се споразумѣва съ бившитѣ професори, съ които се подкачиха нови прѣговори. Колегията си остана при своитѣ стари искания; обаче рѫководена отъ желание да даде още единъ знакъ, че тя е готова да улесни отварянето на университета, и за да не даде поводъ на обществото да мисли, че тя съ своята опоритость оставя работитѣ да отиватъ до крайность, отъ която можеше само да пострада скѫпиятъ на всички университетъ, колегията, като бѣше дошла до убѣждение отъ новоподкаченитѣ прѣговори, че правителството подига нѣкакво обвинение собствено противъ едного отъ професоритѣ, именно г-на д-ра С. Кирова, прѣдложи на г-на министра, да приеме да се повърне тя въ университета при спазването на всички други условия и слѣдъ като указътъ за назначението на новитѣ професори бѫде отмѣненъ, като не бѫде назначенъ само г. Кировъ, за поведението на когото слѣдъ отварянето на университета академическиятъ съвѣтъ, слѣдъ като правителството прѣдстави своитѣ обвинения противъ г-на Кирова, ще направи съвѣстна анкета, съ резултата отъ която ще трѣба да се съобразятъ и двѣтѣ страни. Ала правителството, което може би отъ направената отстѫпка вадѣше погрѣшно заключение, какво професоритѣ могатъ направи и други отстѫпки, изведнажъ, макаръ само̀ да бѣ прѣдизвикало новитѣ прѣговори, се показа

по-неотстжпчиво, отколкото бѣше прѣди, и прѣговоритѣ тоя пжть се прѣкжснаха окончателно. А за да се освѣтли публиката върху всичко онова, което бѣ станало между туй, колегията излѣзе съ слѣдното ново

Съобщение по университетския въпросъ.

Професорското тѣло на бившия софийски университетъ смѣта за необходимо, подиръ послѣднитѣ събития около отварянето на новъ университетъ, да даде едно изложение прѣдъ българското общество, както за борбата, която се водѣше, така и за срѣдствата, съ които си служеха, и поведението, което държаха двѣтѣ страни.

Вѣрна на принципитѣ, които изказа въ първитѣ свои два позива, професорската колегия смѣташе, че слѣдъ закриването на сесията и наличностьта на единъ новъ законъ, основитѣ на който не се схождаха съ нейнитѣ искания за автономията на университета и свободата на науката, въпросътъ за откриване на университета оставаше отворенъ. Една надежда обаче, какво въ управляващитѣ кржгове ще настане отрѣзвение и че съзнанието, какво единъ истински български университетъ не ще може нито да вирѣе, нито пъкъ да се развива правилно безъ академическа свобода, не напущаше професорското тѣло, и то, даже слѣдъ дълго бавеното промулгиране на закона за университета, рѣши, че трѣба да остане при старитѣ свои искания, каквато и да бжде сждбата на отдѣлнитѣ професори.

Прѣзъ м. априлъ новозначениятъ министъръ на просвѣщението, г. Апостоловъ, неочаквано зе инициативата за уреждане на въпроса, като повика поотдѣлно и заедно г-да професоритѣ Д. Агура и Ив. Георговъ, Г. Златарски и Г. Бончевъ и Вл. Молловъ. Министърътъ въ тия срѣщи заявилъ, че — въпрѣки наличностьта на закона — желае да тури край на въпроса, като открие университета, и — съ сериозностьта на поста, който заима, — е пожелалъ да узнае, кои сж исканията на професорската колегия.

Въ нѣколко засѣдания наредъ професоритѣ, като излизаха отъ основнитѣ положения: 1) че съ бруталния актъ на правителството отъ 4. януарий се нанесе едно незаслужено оскърбление на цѣлата колегия; 2) че колегията е една морална единица, която може да се яви на мѣстото си отново, само ако нейната честь бжде възстановена напълно; 3) че най-подиръ спокойствието въ прѣподаванията и прѣданостьта къмъ научнитѣ занятия на професори и студенти сж възможни само при пълна автономия на университета, — рѣшиха да прѣдставятъ исканията си въ слѣднитѣ точки:

1. Понеже професорското тѣло се смѣта за оскърбено и онеправдано отъ съвсѣмъ немотивираното уволнение, станало на 4. януарий 1907. год., то настоява да бжде изгладена тая несправедливость и да се възстанови напълно честьта на професоритѣ, като се върне цѣлата професорска колегия обратно въ първото ѝ положение отъ дена на уволнението.

2. Понеже най-сжществено условие за нормалното състояние и правилното развиване на единъ университетъ, както се изложи въ двата позива на професорското тѣло къмъ българското общество, е академическата свобода, необходимо условие за която е университетската автономия, професорското тѣло настоява, щото редътъ за назначението и уволнението на

прѣподавателския персоналъ въ университета да става съобразно съ наредбитѣ на закона за университета отъ 1904. година.

3. Понеже само университетската власть може да върши цѣлесъобразна контрола върху учението и поведението на студентитѣ и да упражнява дисциплинарна власть спрѣмо тѣхъ за простжпки, които уронватъ студентското име, професорското тѣло, като съзнава своята тежка отговорность за запазване реда въ университета и неговия престижъ, настоява, щото всички дисциплинарни мѣрки било спрѣмо отдѣлни студенти, курсове и факултети, било спрѣмо цѣлия университетъ да изхождатъ отъ университетската власть.

4. Понеже университетското тѣло е най-компетентно да се произнесе и по другитѣ въпроси за уредбата на университета, необходимо е да бжде изслушано неговото мнѣние и по другитѣ нововъведения въ новия законъ, които въ нѣкои постановления сж противурѣчиви, а въ други нецѣлесъобразни.

Тази декларация на колегията биде прѣдставена въ писмена форма отъ една комисия, въ която влизаха г-да Д. Агура, Г. Златарски, Ив. Георговъ, Г. Бончевъ и Вл. Молловъ. Поднасянето се съпроводи отъ дълги устни разяснения. Министърътъ е заявилъ, че приима всички искания на колегията освѣнъ първата часть отъ първата точка, като е заявилъ, че той иска да си запази свобода въ назначението на професоритѣ, съ обѣщание, че ще повърне всички на мѣстата, освѣнъ едно „минимално малцинство" измежду визиранитѣ въ дебатитѣ на народното събрание лица. Прѣдложената отстрана на комисията анкета по обвиненията на тѣзи лица, която да се извърши отъ бждещия академически съвѣтъ на университета, не биде приета отъ министра. Понеже самото това искане на министра вече съставяше нарушение на университетската автономия, колегията слѣдъ доклада на комисията намѣри, че прѣговоритѣ ставатъ вече невъзможни, но все пакъ рѣши да чака окончателния отговоръ на министра.

Ала министърътъ Апостоловъ, намѣсто да повика комисията и даде своя отговоръ, изненада професорската колегия, па и цѣлъ свѣтъ съ назначението на „нови професори и доценти", избрани измежду гимназиалнитѣ учители. Пуснатитѣ въ свръзка съ тая нова политика на мииистерството слухове, че нѣкои измежду старитѣ професори сж се отдѣлили отъ колегията и сж пожелали да бждатъ назначени поединично въ университета, заставиха колегията да изяви публично, че нейната цѣлость и единомислие по университетския въпросъ сж напълно запазени, въ отговоръ на което послѣдва единственото несъгласие на г. Ем. Иванова. Самиятъ фактъ, че колегията не се отзова на тѣзи единични заявления на Ем. Иванова, показва, че съ обидата тя не се и занима. Но понеже въ това писмо се хвърлиха върху колегията обвинения, че тя ужъ правѣла съ университетския въпросъ политика, а къмъ него се прибави и едно заявление на г. С. Кирова, че той при сегашното правителство не желае да се върне въ университета, колегията се занима и съ този въпросъ, като намѣри единогласно, че не е правила и не бива — въ интереситѣ на самия университетъ — да прави отъ университетския въпросъ политика, а като слѣдствие отъ това рѣшение и г. С. Кировъ оттегли своето заявление.

Между това въздѣйствието на обществото върху новоназначенитѣ професори, единодушното имъ осжждане отъ всички страни и несполуката на правителствената мѣрка, види се, подѣйствуваха върху министра Апосто-

лова, и той прѣдизвика нова срѣща съ г-да Агура и Златарски. Въ тая срѣща министърътъ поддържа напълно прѣдишнитѣ си обѣщания относително университетската автономия и другитѣ точки на професорскитѣ искания, като декларира сѫщеврѣменно, че при едно съгласие на старитѣ професори да постѫпятъ въ университета, указътъ за новитѣ професори ще се смѣта за „nul et non avenu". Отъ тая срѣща комисията излиза най-накрая съ убѣждението, че главната прѣчка за отваряне на университета е г. С. Кировъ.

Така поставенъ въпросътъ, се изнася отново прѣдъ цѣлата колегия. Въ новитѣ засѣдания се изтъква, че съ тоя вторъ опитъ на министра е свързана и сѫдбата на стария университетъ, особено на юридическия факултетъ, че спечеленото съ толкова трудъ отстрана на професоритѣ и съ толкова материални срѣдства отстрана на българския народъ се намира прѣдъ перспективата да бѫде окончателно заличено, че съ затварянето на университета страдатъ интереситѣ не само на студентитѣ, но и на цѣлата българска култура; че най-подиръ захващатъ да се чуватъ въ обществото упреци, какво по тоя въпросъ професоритѣ показватъ съ своето устояване необяснима опоритость, смѣсена съ капризъ. По тия мотиви и комисията рѣши да намѣри единъ модусъ, за да се даде възможность на министра да отвори университета. Нѣкои отъ визиранитѣ колеги изказаха готовность сами да се отстранятъ, ако тѣ наистина сѫ прѣчка, само да може да се спаси положението. Ала понеже се изясни, по всички източници отъ министра и около правителството, че въпросътъ се касае само за С. Кирова, а той отсѫтствуваше отъ засѣданията, колегията пожела да го освѣтли по положението на въпроса и да чуе неговото мнѣние. Г-нъ С. Кировъ обаче нищо не прѣдприе отъ своя страна, и колегията въ негово отсѫтствие зе слѣдното рѣшение:

Понеже правителството настоява на своитѣ обвинения противъ бившия професоръ д-ръ Кировъ, то за да не стои университетътъ затворенъ, додѣ се разясни въпросътъ съ тѣзи обвинения, бившитѣ професори, доценти и лектори на университета приехме, да се отзовемъ на поканата на г-на министра на народното просвѣщение да откриемъ университета безъ г. Кирова, слѣдъ като правителството отмѣни указа за назначението на новитѣ професори и доценти и се съгласи съ исканията на професорската колегия, прѣдявени г-ну министру на народното просвѣщение въ прѣговоритѣ прѣзъ м. априлъ т. г. въ 4-тѣхъ горни точки. (Подписали: г-да Д. Агура, Д-ръ Ив. Георговъ, Г. Н. Златарски, А. Тинтеровъ, А. Шоурекъ, Д-ръ Н. Добревъ, С. Юриничъ, Д-ръ Г. Шишковъ, Г. Колушки, Д-ръ П. Райковъ, Д-ръ К. Кръстевъ, Д-ръ С. Ганевъ, М. Бъчеваровъ, Д-ръ А. Иширковъ, В. Н. Златарски, Р. Горановъ, К. Стефановъ, Д-ръ Ат. Димитровъ, Д-ръ Г. Кацаровъ, Д-ръ С. Петковъ, Д-ръ Ст. Георгиевъ, С. Бобчевъ, Г. Данаиловъ, Вл. Молловъ, Д-ръ Й. Фаденхехтъ, Д-ръ М. Поповилиевъ, Д-ръ П. Нойковъ, Д-ръ Л. Милетичъ, Д-ръ Г. Бончевъ, Д-ръ А. Теодоровъ. Г-нъ Тилковъ отсѫтствуваше отъ града. Неподписали само г-да С. Кировъ и Ем. Ивановъ.)

Чрѣзъ това рѣшение колегията още не даваше г. Кирова въ жертва, като спазваше съ него връзкитѣ си, а заедно съ това своята цѣлость и принципи, въпрѣки обстоятелството, че нѣкои отъ колегитѣ постоянно подигаха въпроса за особеното положение, което г. Кировъ бѣше заелъ съ издавания отъ него вѣстникъ и съ отсѫтствието му отъ професорскитѣ събрания.

Това рѣшение се поднесе на министра Апостолова отъ г-да Агура и Златарски съ обяснение, че макаръ колегията да е подъ впечатлението на новината, че сегашното правителство ще подаде оставка, не се подвоумѣва да се яви прѣдъ министра, защото тя никога отъ университетския въпросъ политика не прави. Министърътъ обаче и този пѫть отказва да се съгласи на такова рѣшение на въпроса, като иска да си запази свобода при назначението на професоритѣ, защото иска и други да отстрани, па даже и да отвори университета безъ юридическия факултетъ. Неговото разкаяние отива още по-нататъкъ: той начева да се формализира и по въпроса за указа на новоназначенитѣ професори, като показва дори голѣмо колебание да приеме и другитѣ точки, съ които по-рано безусловно се бѣ съгласилъ. На всѣки случай той обѣщава да даде своя отговоръ слѣдъ 3—4 дни.

Тѣзи нови неочаквани промѣни въ декларациитѣ на министра подѣйствуваха твърдѣ злѣ върху цѣлата колегия и прѣдизвикаха отвореното писмо на проф. Фаденхехта, което обаче се оказа прибързано и излишно, понеже цѣлата колегия въ послѣдвалото събрание единодушно рѣши, че никакви отстѫпки не могатъ да се правятъ по-нататъкъ и самата постѫпка на министра Апостолова е така оскърбителна, щото прави невъзможни по-нататъшнитѣ прѣговори. Само отъ учтивость колегията рѣши, да се почака обѣщаниятъ отговоръ, който и скоро послѣдва чрѣзъ началника на отдѣление въ отрицателенъ смисълъ.

Така се развиваха и свършиха професорскитѣ прѣговори съ министра Апостолова, съ когото вече никакви прѣговори не могатъ да се водятъ. Какво ще стане съ университета слѣдъ това, колегията не може да знае. Тя смѣта обаче, че отъ своя страна стори всичко възможно, щото като запази своето морално достойнство, да даде възможность на правителството да отвори единъ жизнеспособенъ, автономенъ български университетъ, значението на който е голѣмо не само за нашата младежь отъ многобройнитѣ гимназии на цѣлокупна България, но и за цѣлата наша народна култура, за нашия политически престижъ и за бѫдещата наша държавна дѣйность на Балканския полуостровъ.

София, на Петровдень 1907. год.

Професорската колегия на стария университетъ.

Като се намѣри правителството прѣдъ новото положение, създадено отъ постояннитѣ негови грѣшки, то се видѣ принудено да гледа да даде по-голѣма крѣпкость на своето безразсѫдно дѣло и съ тая цѣль по единъ крайно унизителенъ за България способъ захвана да дири и чужденци за професори въ университета. Ала и тука то срѣщна спънки; защото по-добритѣ университетски сили до които се отнесе правителството, като узнаваха, въ какво положение е изпадналъ нашиятъ увиверситетъ, отказваха да приематъ примамливитѣ прѣдложения на правителството. Намѣриха се само нѣколцина чужденци, които или бѣха вече се отрекли отъ науката, или, не притежавайки квалификация да бѫдатъ университетски професори, мислѣха тука да си създадатъ кариера, или най-сетнѣ не знаеха, въ какво положение идѣха.

Между това приближаваше вече началото на новата учебна година. Понеже бившитѣ и бѫдещитѣ студенти отвсѣкждѣ заявяваха, че нѣма да постѫпятъ въ университета, какъвто той се стъкмяваше отъ министерството, изглеждаше, че университетътъ ще остане безъ студенти.

За да се подмамятъ обаче бивши студенти на университета да се примирятъ съ новото положение и по такъвъ начинъ да се даде потикъ и други да се записватъ за студенти, министърътъ на народното просвѣщение кѫдѣ срѣдата на м. септемврий назначи една комисия отъ юристи, която да подложи на университетски изпитъ бивши студенти отъ юридическия факултетъ. По тоя поводъ професорската колегия излѣзе съ слѣдното изявление прѣдъ обществото:

Тѣзи дни българското общество биде силно изненадано отъ една нова постѫпка на министра Апостолова, който назначилъ комисия отъ сѫдебни чиновници, за да произведе „университетски" изпитъ на бивши студенти-юристи. Втора, още по-голѣма изненада бѣ за обществото, когато се узна, че назначенитѣ въ състава на тая комисия лица, а именно първиятъ прѣдседатель на върховния касационенъ сѫдъ г. д-ръ П. Данчовъ, двамата прѣдседатели пакъ на върховния касационенъ сѫдъ г-да А. Каблешковъ и Ф. Филчевъ и главниятъ секретарь на министерството на правосѫдието г. д-ръ А. Петровъ сѫ приели тази длъжность, при всичко че учрѣждаването на такава комисия е въпиюще беззаконие и небивалъ случай въ аналитѣ на университетитѣ.

Извѣстно е именно, че *университетски* изпити могатъ да се произвеждатъ *само и единствено* отъ професори при даденъ университетъ, и тъкмо заради това тѣ се наричатъ *университетски*. Ето защо и новиятъ законъ за университета подъ университетски и академически изпити разбира *изпити при университета*. Освѣнъ това за такива изпити е необходимо и прѣдварително рѣшение на надлежния факултетски съвѣтъ. Понеже споменатитѣ по-горѣ членове на комисията *сега не сѫ професори* и понеже *дори и не сѫществува юридически факултетъ въ София*, явно е, че тая „изпитна комисия" не може да има нищо общо съ единъ *университетски* изпитъ, и слѣдвателно, както се каза вече, министърътъ Апостоловъ още веднажъ се е провинилъ съ едно чудно по своята дързость незачитане на законитѣ на страната. Но отъ морално гледище много по-важно е въ случая, че такива висши жреци на законностьта въ България, каквито сѫ особено прѣдседателитѣ на касационния сѫдъ, които не могатъ да не знаятъ разликата между „държавенъ" и „университетски" изпитъ, сѫ се съгласили да станатъ сподвижници на г. Апостолова въ неговитѣ безчиния. Не могатъ г-да Данчовъ и Каблешковъ, бивши дългогодишни доценти въ нашия университетъ, да не знаятъ още, че дипломи, издадени отъ една такава комисия, не могатъ да бѫдатъ валидни, и че първата университетска власть, която би зачитала университетскитѣ наредби и традиции, ще бѫде принудена да ги прогласи за нищожни.

Професорската колегия на закрития университетъ днесъ, на 21. септемврий, слѣдъ като оцѣни постѫпката на министра и на членоветѣ на но-

вата „изпитна комисия“ отъ гледна точка на законностьта и на морала, рѣши да изкаже публично своето дълбоко възмущение отъ тая нова игра съ университета, която още веднажъ излага нашата държава на позоръ.

Отъ бившитѣ университетски професори.

Въ началото на м. октомврий стана явно, че студентитѣ странятъ отъ университета и нѣма да се записватъ. Заради това новитѣ професори се видѣха принудени да отложатъ срока за записване още съ нѣкоя недѣля и друга. И наистина полека-лека правителството успѣ да събере отъ тукъ отъ тамъ около стотина — двѣстѣ студента, отъ които голѣмо число чиновници, прѣдъ които и захванаха доста късно лекциитѣ.

Въ това врѣме се подкачиха и засѣданията на редовната сесия на народното събрание, и тука членоветѣ на правителството, озлобени отъ пълния неуспѣхъ на своята политика по университетския въпросъ, се бѣха нахвърлили съ клеветнически и обидни думи по адресъ на бившитѣ професори. За да отблъсне тия клевети, както и да изтъкне нѣкои тенденциозни изопачавания на работитѣ въ тия рѣчи, па и да изкара наявѣ новитѣ беззакония, които бѣше извършило правителството при назначаването на новитѣ професори, наши и чужденци, професорската колегия прѣзъ м. ноемврий излѣзе съ едно ново изявление прѣдъ българското общество въ видъ на

Отговоръ на правителственитѣ изявления по университетския въпросъ.

Послѣднитѣ изявления на правителството по университетския въпросъ, направени отъ трима министри въ народното събрание, ни прѣдизвикватъ пакъ да издигнемъ гласъ противъ новитѣ обиди, хвърлени върху ни, и да защитимъ истината.

Прѣди всичко ние, професоритѣ отъ затворения университетъ, протестираме най-енергично противъ безсъвѣстнитѣ клевети на министритѣ, че ужъ сме „култивирали духа за повторение на 9. августъ“. Протестираме тъй сѫщо противъ клеветата, че бившитѣ професори „били солидарни“ съ авторитѣ на демонстрацията прѣдъ народния театъръ. Заявяваме най-тържествено, че това сѫ низки клевети. Едно добросъвѣстно разслѣдване случката на 3. януарий би показало самата истина, и за защита на правдата ние искаме сѫдъ — сѫдъ доблестенъ и безпристрастенъ, който да разкрие самата истина, и който да отнеме възможностьта на правителството да експлуатира, прѣслѣдва и клевети по своя угода невинни хора!

Протестираме най-високо, задѣто правителството съ изявленията си се старае да прѣдстави нашата борба като борба не за идеи, а за личности и материални облаги. Нека се знае, че ако се борѣхме за мѣстата си, щѣхме да постѫпимъ въ университета още при първата правителствена покана.

Заявяваме тъй сѫщо, че е съвсѣмъ невѣрно твърдението, че сме искали ужъ да криемъ задъ университетска автономия и професорска солидарность виновни или неспособни професори, и че заради това сме искали „всички да влѣзатъ въ университета". Не, ние се боримъ, не за да бранимъ виновни или неспособни, а за единъ висши държавенъ и общественъ принципъ *„законность и правда"*, за който принципъ се борятъ всички съзнателни и честни хора. Ние искаме задружното връщане на всички професори, защото никому отъ тѣхъ вината или неспособностьта не е доказана по *законенъ редъ*, ала никога не сме били противъ изваждането отъ университета на когото и да било, щомъ се докаже по *законенъ пѫть* неговата вина или неспособность. Ние се боримъ противъ онзи анархистически принципъ, който правителството прокламира тъй тържествено прѣдъ самото законодателно тѣло: *„да нарушава законитѣ въ страната"* винаги, щомъ му се стори, че това е нужно „за защита на престижа на държавния глава". Ние пъкъ мислимъ, че особено отношенията между университета и държавния глава не бива да се регулиратъ *чрѣзъ тъпкане на законитѣ*, а наопаки, чрѣзъ тѣхното най-строго зачитане: това е първо и необходимо условие за възпитание на младежьта въ духъ на законность и граждаиска добродѣтель.

Водими отъ принципа на законностьта, ние протестираме, задѣто правителството тъпчи и собствения си законъ за университета. За законностьта въ страната нищо не важатъ субйективнитѣ възгледи на министра Апостолова за класификацията на сегашнитѣ или бившитѣ професори. Принципътъ на законность изисква, щото оцѣнката на тѣзи способности да става не чрѣзъ изявления на единъ партиенъ министъръ, не чрѣзъ рѫкоплѣскане на прѣдставители отъ една политическа партия, а *по прѣдвиждания въ закона редъ*. Министъръ Апостоловъ щомъ се не свѣни, може да изказва каквито ще хули противъ бившитѣ професори, но тия хули нѣматъ никакво значение, понеже постѫпването въ университета и повишаването на всѣки отъ тѣзи професори е ставало строго по реда, прѣдписанъ отъ *законитѣ и правилницитѣ, които тогава сѫ дѣйствували*. Сѫщо така не могатъ да иматъ никакво значение и думитѣ на този министъръ за способноститѣ на „новитѣ професори", докогато тѣзи способности не се докажатъ по *дѣйствуващия сега законъ*.

Като отхвърляме тѣзи и всички други клевети противъ бившитѣ професори, при които клевети министъръ Апостоловъ си е послужилъ съ невѣрни факти, ние констатираме съ особено задоволство, че събитията въ нашето отечество скоро потвърдиха сами, колко важни и нужни сѫ били тия принципи, за които се боримъ, и колко голѣми сѫ врѣдитѣ отъ тѣхното незачитане!

Тъпкането на законитѣ и „бруталностьта", която правителството тъй безогледно упражни спрѣмо университета слѣдъ 3. януарий, възбудиха общо негодуване въ страната противъ правителството, извикаха нечувани до тогава симпатии къмъ невинно пострадалитѣ професори и студенти. Чрѣзъ това правителството дотолкова изгуби своята морална сила, че даже не можа да намѣри подходещи лица да му изработятъ проектъ за „реформи" въ университета, а камоли да се наематъ съ прокарването на тия реформи. Въздържането на бившитѣ професори, на гимназиалнитѣ учители, на всички лица съ академическо образование у насъ, най-сетнѣ и на българскитѣ студенти и абитуриенти, да станатъ тъй или инакъ съпричастници въ отваря-

нето на новия „университетъ“, общото негодуване, съ което „новитѣ професори“ бѣха посрещнати отъ цѣлъ български народъ — всичко туй ще остане паметно събитие въ нашата нова история.

„Сполуката“ на правителството да намѣри най-послѣ чрѣзъ „явна борба“, съ голѣми суми и съ още по-голѣми обѣщания нѣколко лица, наши и чужденци, които да станатъ „професори“, не може съ нищо да затъмни свѣтлото поучение отъ утѣшителния фактъ, който ни говори тъй убѣдително, че тъпкането на законитѣ, *отъ когото и да било*, за каквито и да било, цѣли не намира одобрение въ нашето отечество.

Отъ друга страна унищожението на автономията, съ която бившиятъ университетъ се е ползувалъ не отъ 1903. г., както невѣрно твърди правителството, а още отъ 1894. година, когато влѣзе въ сила прѣработениятъ законъ за висшето училище, и прѣзъ което врѣме университетътъ можа да се развие и придобие извѣстность на далечни страни, биде отъ всички съзнато като фатална грѣшка. Самитѣ „нови професори“, на чело съ „ректора“ си, повикани ужъ да създадатъ университетъ безъ автономия, скоро дойдоха да заявятъ публично, че унищожаването на университетската автономия у насъ е „една много прибързана работа“. Отъ друга страна несполучливото основаване на новия „университетъ“, за което и самиятъ министъръ-прѣдседатель толкозъ много съжалява, дойде още по-добрѣ да подчертае правотата на принципа, за който се боримъ.

Правото, което при липса на университетска автономия се дава на министра, да назначава и уволнява самъ професоритѣ, и което право министритѣ въ просвѣщени държави, дѣто партизанскитѣ борби се не водятъ тъй жестоко и безогледно, използуватъ съ най-голѣма прѣдпазливость и незаинтересуваность, и то слѣдъ като зематъ мнѣнието на учени корпорации, биде схванато отъ нашия министъръ на просвѣщението като право, съ което може да се ползува, както си ще, безъ никакви скрупули. При безогледното си ползуване съ това право, министъръ Апостоловъ не иска и да знае дори най-елементарнитѣ условия, които и новиятъ законъ категорично иска отъ лицата, назначавани за професори. Отъ обясненията на министра Апостолова прѣдъ народното събрание се вижда, че той дори не си е далъ трудъ да научи, какво значатъ тия вписани въ закона думи: *образователенъ цензъ и хабилитация!* А пъкъ и самъ водительтъ на правителствената партия заявява най-тържествено прѣдъ народнитѣ прѣдставители, че отъ нѣкои професори не трѣбало да се иска изобщо никакъвъ цензъ. Какви извратени понятия за университетската наука!

По отношението на професоритѣ чужденци правителството съвсѣмъ произволно игнорира своя законъ, който изрично изисква, тия професори „да сѫ получили *право на професура*“ въ своето отечество, а пъкъ нашиятъ министъръ на просвѣщението назначава за професори у насъ такива лица, които сѫ *изгубили* това си право, или такива, които *никога не сѫ го имали*, защото сѫ били *само частни доценти*, или защото не *сѫ бивали никога въ университетъ!* Отъ тия факти може да сѫди всѣкой, какво значи за българскитѣ условия университетъ безъ автономия!

Нестѣсняванъ отъ никакви ограничения на закона и отъ опитностьта на другитѣ народи, незадържанъ отъ никаква свѣнь за репутацията на българския университетъ, министърътъ на просвѣщението е назначилъ за професори лица, които сѫ работили или сѫ се съгласили да работятъ „за престижа“ на партията. Това качество на „новитѣ професори“ се възвеличава

отъ нашитѣ министри най-много, и то се посрѣща съ най-бурни ржкоплѣскания отъ правителственитѣ депутати. Слѣдъ всичко това не е ли ясно, че ние нѣмаме напрѣдѣ си университетъ, а единъ видъ *партизански клубъ?* За каква наука, а особено за каква свободна наука може да става дума въ едно такова заведение?

Има ли нужда да говоримъ за авторитетъ на единъ такъвъ „университетъ" у насъ, авторитетъ, който правителството се намѣри принудено да спасява чрѣзъ чиновници, които се оплакватъ въ пресата, че били поставени отъ началството си въ алтернатива: да се запишатъ за студенти или да бждатъ уволнени отъ служба?

Може ли да става дума за честь и достойнство на единъ „университетъ", чиито студенти се срамуватъ отъ званието си, а пъкъ самитѣ тѣхни „професори", както и правителството, което ги е събрало отъ тукъ отъ тамъ, се страхуватъ да явятъ тѣхнитѣ имена и качества? Има ли нужда и да споменуваме, че отъ такъвъ университетъ не само никаква полза нѣма за страната ни, ами ставаме още за присмѣхъ на европейскитѣ народи, както се вижда отъ острите подигравки, които се сипятъ отъ толкова европейски вѣстници върху тоя сраменъ „университетъ".

Отъ всичко това не става ли явно, че нашата борба за законность и свобода на науката въ отечеството ни е борба за едно право дѣло? И намъ е особено драго, че тази наша борба намѣри най-голѣмо съчувствие и подкрѣпа у всички слоеве на българския народъ.

Въ своитѣ изявления министритѣ казватъ, че нашата борба би прѣстанала, ако не била „надеждата, че ще падне правителството", и ако не били нѣкои „опозиционни партии, които обѣщавали своята подкрѣпа на старитѣ професори". Ние протестираме противъ такова извратено схващане на борбата ни. Ние се боримъ на чисто идейни начала, независимо отъ всѣка политическа партия. Ако обаче партиитѣ подпомагатъ нашата борба, то е само затова, че и тѣ съзнаватъ, че каузата, за която се боримъ, е света.

Ние твърдо вѣрваме, че българскиятъ народъ, който въ миналия вѣкъ е можалъ да си извоюва, и то отъ чуждо правителство, право за свободно служене въ черковния олтарь, *ще успѣе и сега да си извоюва право за свободно служене въ храма на българската наука, ще успѣе да въдвори въ страната ни законность, правда и справедливость.*

София, 17. ноемврий 1907. год.

Отъ професоритѣ на затворения университетъ.

Най-сетнѣ общото политическо положение въ страната бѣше се дотамъ изострило, щото министерството трѣбаше да се оттегли и да стори мѣсто на ново правителство, излѣзло изъ срѣдата на демократическата партия. Новото министерство трѣбаше на първо мѣсто да се занимае съ университетския въпросъ и да тури край на тая криза, която толкова много бѣ развълнувала обществото. И то веднага влѣзе въ сношение съ бившата професорска колегия; прѣговоритѣ доведоха най-сетнѣ до едно споразумѣние, споредъ което правителството приимаше всички ония искания на колегията, които тя бѣ формулирала въ извѣстнитѣ свои четири точки по-

сочени и въ изявлението на колегията отъ Петровдень, като прѣдварително бидоха уволнени и всички новоназначени професори. Така тежката криза, въ която бѣ тикнатъ университетътъ, се завърши благополучно, благодарение на устойчивостьта на прѣподавателския персоналъ, на поведението на учещата се младежь, която въ голѣмото си болшинство отказа да влѣзе въ единъ университетъ, който бѣ едно позорно петно за българския народъ, както и благодарение на силната поддръжка, която професоритѣ намѣриха въ своята справедлива борба у всички слоеве на нашето общество. При тия условия дългъ бѣ на професорската колегия да завърши своята борба за право и честь съ слѣдната своя послѣдна дума къмъ българското общество:

„Слѣдъ опорита борба, най-сетнѣ вратитѣ на българския университетъ пакъ се отвориха, и ние, бившитѣ професори, влизаме въ него съ гордо съзнание, че заедно съ нашето студентство изпълнихме дълга си къмъ своята alma mater, като съдѣйствувахме съ слабитѣ си сили да спасимъ честьта ѝ, а съ това и своята честь. И, слава Богу, българскиятъ университетъ сега се възражда, морално още повече издигнатъ въ народната почить, и съвсѣмъ очистенъ отъ осквернението, което му се нанесе.

Не можемъ въ тоя тържественъ часъ да не дадемъ изразъ на голѣма признателность къмъ цѣлото българско общество, което като единъ човѣкъ се дигна да брани и успѣ да отбрани своя найвисшъ културенъ институтъ отъ небивало посегателство. Особна хвала изказваме на българския печатъ, на българскитѣ обществени водители и дѣйци и на всички научни и обществени корпорации, които застанаха на наша страна.

Почваме пакъ своята просвѣтителна дѣйность съ твърда воля, достойно да се издължимъ народу за подкрѣпата му и за честьта, която ни оказа, като хранимъ притуй дълбоко увѣрение, че отнетата съ законъ университетска автономия ще бѫде още въ първата законодателна сесия, съгласно съ даденото ни отъ сегашното правителство обѣщание, подкрѣпено и чрѣзъ изявленията на всички политически народни партии, изново узаконена.

Да живѣе свободата на българската наука!

София, 31 януарий 1908. г. **Отъ професоритѣ на университета.**

И. Г.

Дружество за подпомагане бѣдни студенти при Софийския Университетъ.

Кратъкъ отчетъ на касиера за 10-годишната дѣйность на дружеството отъ 1898—1908 година.

Тая година е десета, откакъ дружеството сѫществува и помага на бѣдни студенти при българския университетъ. Първиятъ вносъ отъ страна на рѣдки благодѣтели е записанъ въ приходоразходната книга на 21 юний 1898 г. на името на г. Д-ръ *Ив. Марковъ*, кюстендилски лѣкарь, съ 100 лева. На скоро слѣдъ него се редятъ още двамина благодѣтели: г. *Гавраилъ Константиновъ*, аптекарь въ Кюстендилъ, внесълъ на 26 юний 100 лева и г. *Ив. Ев. Гешовъ* отъ София — на 1 юлий 200 лева. Тѣзи трима господа сѫ били съгласно устава и първитѣ почетни членове на дружеството.

Въ кѫсо врѣме се записватъ около 120 члена и къмъ 30 окт. на слѣднята година броятъ на всички членове достига 193, а пъкъ още по-късно намираме броя на почетнитѣ членове 15 и броя на дѣйствителнитѣ 232. Но това не трае дълго. Между записанитѣ чиновници, студенти, учители, бивши възпитанници на висшето училище, адвокати и други, нѣкои внесли два вноса, нѣкои единъ, а нѣкои нито единъ!

Въ края на шестата година и първа отъ петилѣтието на сегашния касиеръ намираме въ неговия отчетъ броятъ на почетнитѣ членове 16, а броя на редовнитѣ едва 72!

Сега, петь години, по-късно дружеството брои 17 почетни членове, отъ които единъ се е поминалъ, — 74 дѣйствителни члена, отъ които *18 новозаписани* прѣди нѣколко дни.

Почетнитѣ членове сѫ:

Негово Величество Царьть.
† Н. Ц. В. Княгиня Клементина.
Д-ръ Ив. Марковъ.
Гавраилъ Константиновъ.
Ив. Ев. Гешовъ.
Георги Н. Златарски, проф. (София).

Георги Димитровъ, учитель (Пловдивъ).
Д-ръ Ив. А. Георговъ, проф. (София).
Minuteries de Bulgarie, А. Ралли (София).
Иванъ Вазовъ.
Д-ръ Кръстю Н. Михаиловски (лѣкарь въ с. Искрецъ).
Георги Георговъ (София).
Поручикъ Грозданов (нар. прѣдставитель, София).
Паулъ Кауфманъ (София).
Д-ръ Петъръ Нойковъ, проф. (София).
Братя Прошекови (Кадела, София).
Братя Иванови (София).

Родено въ интимнитѣ срѣщи на г. г. професоритѣ на тогавашното Висше Училище, дружеството само въ първитѣ двѣ години е било общегражданско благотворително общество, а въ останалото врѣме и сега си остава почти изключително професорско или академическо. Това е и твърдѣ естествено, защото слѣдъ общия ентусиазмъ въ началото, да се подпомагатъ бѣдни студенти, само академическиятъ или изобщо университетскиятъ персоналъ найдобрѣ чувствува нуждитѣ на бѣднитѣ младежи, дошли да търсятъ наука въ нашата alma mater.

Ето на това се дължи готовностьта, съ която се отзоваха нови 18 лица отъ универс. персоналъ, на поканата да станатъ членове на дружеството. Но пъкъ за забѣлѣзване е фактътъ, че дружеството не брои *студенти членове нито единъ*. Отъ бивши питомци на университета, подпомогнати на врѣмето си отъ дружеството, записали сѫ се само трима души за членове на дружеството, тѣ сѫ:

Никола Ив. Ванковъ, окр. уч. инспекторъ въ Русе.
Христо Трифоновъ, учителъ въ образ. чифл. при Русе.
Никола Г. Пановъ, замѣстникъ-прокуроръ, — София.

Споменуваме нарочно имената на тия благодарни наши бивши питомци, защото инакъ броятъ на подпомогнатитѣ до сега свършивши студенти възлиза на 379 души!

А вънъ отъ университетския персоналъ членове на дружеството сѫ:

Прѣприемачи (банкери)	2
Адвокати	5
Сѫдии и чиновници	6
Учители	2
Аптекари	1
Рентиери	2
Всичко	18

И тъй отъ всичкитѣ 74 членове на друж. 56 сѫ отъ академическия персоналъ!

За пръвъ пѫть дружеството е започнало да подпомага бѣдни студенти на 22 дек. 1898, като е раздало 1180 лв. на 28 студенти.

Раздаваната сума е достигала пò-късно годишно до 2580 лв. Само прѣзъ 1907 година нищо не бѣ раздадено.

Краятъ на десетилѣтното сѫществуване на дружеството бѣ твърдѣ скърбенъ и безъ малко щѣше да стане гебиленъ за дружеството прѣзъ врѣме на университетската криза. Подъ прѣдлогъ на ревизия, единъ финансовъ инспекторъ поиска на 13 окт. 1907 год. да вземе имота на дружеството. За съпротивлението отъ страна на касиера да прѣдаде касата, послѣдниятъ биде даденъ подъ сѫдъ за углавно прѣстѫпление! Дружеството пъкъ, за да уварди своя имотъ, въ общо събрание на 14 и 19 окт. с. г. направи нѣкои необходими за тая цѣль промѣни въ устава и избра, споредъ тѣзи промѣни, за новъ седмочлененъ управителенъ съвѣтъ г. г. Д. Д. Агура, С. Ганевъ. Б. Райковъ, М. Поповилиевъ, Й. Фаденхехтъ, Б. Цоневъ и В. Молловъ. Самиятъ управителенъ съвѣтъ избра на 19 окт. г. Агура за прѣдсѣдатель, М. Поповилиева — подпрѣдсѣдатель, С. Ганева — касиеръ, Й. Фаденхехта — дѣловодитель.

Въпросната главна промѣна въ дружествения уставъ се състои въ това, че академическитѣ власти прѣставатъ да влизатъ по право въ управ. съвѣтъ на дружеството, както искаше стариятъ уставъ.

Управителниятъ съвѣтъ сега се състои само отъ членове на дружеството, избрани отъ общото годишно събрание. Тая сѫществена промѣна поставяше и подъ формална закрила на законитѣ дружеството и неговитѣ имоти; обаче наскоро втори финансовъ инспекторъ пакъ подъ претекстъ на ревизия, сполучи съ насилие да тури рѫка на дружественитѣ книги и документи, но самия капиталъ на дружеството, пазенъ въ Б. Н. Банка и пощ. Сп. каса, остана непокътнатъ; защото послѣднитѣ заведения не позволиха да се разпорежда съ него други вънъ отъ дружеството.

Управителниятъ съвѣтъ, слѣдъ като протестира устно и писменно прѣдъ финансовия министъръ за незаконната постѫпка на финансовия инспекторъ, заведе чрѣзъ пълномощника си подпрѣдсѣдателя г. М. Поповилиева дѣло прѣдъ мировия сѫдия срѣщу държавата за незаконно задържане документитѣ при финансовата ревизия. Това дѣло започна да се гледа, но биде по-послѣ прѣкратено по искане на дружеството, защото новия финансовъ министъръ бѣ разпоредилъ да се повърнатъ заграбенитѣ документи на управителния съвѣтъ.

Заведеното пъкъ углавно дѣло противъ касиера на дружеството, се разгледа слѣдъ като Университета бѣ вече изново отворенъ, и се свърши съ оправдателна присѫда. По покана на прѣдсѣдателя на дружеството, г. Д-ръ Ал. Радевъ бѣ се благосклонно отзовалъ и сполучливо защити подсѫдимия ни касиеръ. Г-ну Радеву и тукъ дължимъ да изкажемъ повторно благодарность и отъ името на дружеството.

Такъвъ бѣ краятъ на тази неочаквана и съвсѣмъ неумѣстно подигната борба, цѣльта на която бѣ тъй явна и тъй непохвална.

Наскоро слѣдъ разрѣшението на унив. криза, дружеството трѣбваше да подпомогне поне на нѣкои отъ многото бѣдни студенти, които сега вкупомъ се връщаха отъ далечни краища въ новоотворения Университетъ.

Управителниятъ съвѣтъ въ голѣмото си желание да помогне по възможность на повече бѣдни студенти при самото имъ записване поиска писменно съгласието на дружественитѣ членове да отпусне една сума, надминаваща границитѣ, указани отъ практиката. Всички членове съ изключение на двамина (отъ които единъ наскоро се отказа отъ членството си), отговориха утвърдително. Така, че тая година се отпусна на 74 студенти 2375 лева, та можаха да се запишатъ пакъ въ университета.

Настоятелството имà 7 събрания, въ които се е занимавало съ отпущане помощи и уредба на дружествения фондъ.

Въ продължение на петь години касиерътъ на дружеството се е грижилъ да застави неизправнитѣ длъжници да повърнатъ заетитѣ суми, съгласно условията, прѣдвидѣни въ устава.

Писаха се писма лично на длъжницитѣ съ познати адреси, подканяха се нѣколко пѫти прѣзъ вѣстницитѣ, заплашваха се съ публикуване тѣхнитѣ имена, най-послѣ обявиха се тѣзи имена прѣзъ нѣколко вѣстника и въ добавъкъ се заплашваха и съ сѫдъ, но всичко това не помогна: повечето отъ старитѣ длъжници нехаятъ.

За сега такива неизправни длъжници има 68, отъ които мнозина сѫ подпомагани на нѣколко пѫти съ по-голѣмичка сума, но не благоволяватъ дори и да се обядятъ. (Вижъ списъка по-долу). Управителниятъ съвѣтъ бѣ рѣшилъ да се дадатъ подъ сѫдъ и г. Фаденхехтъ дори се бѣ съгласилъ да заведе дѣлата, но не бѣ възможно да се изпълни това рѣшение по простата причина, че не можахме да установимъ адреситѣ на длъжницитѣ.

Управ. съвѣтъ би желалъ съ едно рѣшение отъ общото събрание да се избѣгне този неприятенъ резултатъ, който прѣчи на д-вото да изпълни своята цѣль. Иска се да се постави въ задъл-

жителнитѣ, че слѣдъ изтичане на три годишния безлихвенъ срокъ да се плаща за закъснѣлото врѣме 12% лихва на заетата сума.

Ето резултата на мѣркитѣ, взети прѣзъ послѣднитѣ 5 години отъ управителния съвѣтъ за прибиране раздаденитѣ пари:

		Повърнато
1903/904 акад. година	. . . . .	563 лева
1904/905 „ „	. . . . .	340 „
1905/906 „ „	. . . . .	2145 „
1906/907 „ „	. . . . .	2015 „
1908 „ „	. . . . .	430 „

До сега има *само 72 длъжници,* които сж напълно изплатили заетата си сума.

Лесно е да се разбере, защо тъкмо прѣзъ прѣдпослѣднитѣ двѣ години е най-много повръщано, а пъкъ защо прѣзъ послѣднята размирна година — е дошла такава малка сума въ касата отъ раздаденитѣ пари.

Нека забѣлѣжимъ, че сумата 2015 лева е внесена въ едно кжсо врѣме, та можеше да бжде и много по-голѣма, ако съотвѣтната академическа година не бѣ скъсена на 4 януарий 1907 г., и останала само съ едно непълно зимно полугодие.

Прѣзъ десетгодишната работа на дружеството сж били подпомогнати 379 студенти, отъ тѣхъ 74 прѣзъ единственото (лѣтно) полугодие на отчетната академическа година.

Нека спомена и въ сегашния си отчетъ, че отъ раздадената прѣзъ февруарий 1904 г. сума 830 лева на 83 студента, по случай идването на Бѣлградскитѣ гости въпрѣки устното условие съ тогавашния ректоръ и прѣдсѣдатель на Д-вото, сж повърнали само 9 по 10 лева — 90 лева. Оставатъ още 74 неизправни длъжници.

Документитѣ на дружеството бѣха повърнати въ разположение на управ. съвѣтъ у врѣме, но касиерътъ можа да ги приеме отъ унив. квесторъ съ актъ едва на 15 май 1908, а пъкъ изново отваряне на смѣткитѣ, и то по двойно счетоводство, стана на 9 май. Смѣткитѣ се заведоха възъ основа на ревизионния актъ № 188 отъ 8. XII. 1907 на втория финансовъ инспекторъ, който бѣ извършилъ своята ревизия, както е извѣстно, въ отсжтствието и при протеста на касиера. При едно тщателно прѣглеждане на тоя актъ, касиерътъ откри нѣкои грѣшки, но при все това смѣткитѣ се заведоха съгласно акта, а пъкъ самитѣ стари или нови грѣшки, ще бждатъ изправени въ послѣдствие, като се впишатъ въ акта на прѣдаването на новия днесъ избранъ касиеръ, който ще ги впише въ съотвѣтнитѣ смѣтки.

Възъ основа на ревизионния актъ за състоянието на дружеството на 14. X. 1907 г. е изложено тукъ състоянието на дружественитѣ смѣтки на 5 Дек. 1908 г., както и днешния активъ на дружеството.

I. Балансъ на 5. XII. 1908 г.

	Да дава	Да зема
1. Капиталъ	—	20881.70
2. Каса.	5309.10	5212.65
3. Задължителни	11021.—	430.—
4. П. Сп. Каса . . . . . , .	3481.65	3131.65
5. Б. сроч. свид. (8).	6940.—	—
6. Квестура	4566.20	—
7. Разлика въ повече	—	33.35
8. Лихви	—	1032.05
9. Общи разноски	21.45	—
10. Членски вносове	—	588.—
11. Волни приноси.	—	30.—
Всичко . .	**31339.40**	**31339.40**

Провѣрили: { **А. Шоурекъ.**
Д-ръ Г. Бончевъ.

II. Печалби и загуби.

	Печалби		Загуби
1. *Лихви:*			
а) Пощ. Сп. Каса	131.65		
б) Б. Н. Банка	419.60		
в) Заеми чрѣзъ квестора .	480.80	1032.05	
2. Членски вносове:			
а) 45 за 1907 г.	270.—		
б) 53 „ 1908 „	318.—	588.—	
3. Волни приноси.		30·—	
4. Разлика въ повече . . .		33.35	
5. Разноски			21.45
За уравнение *чистъ приходъ.*			1661.95
Всичко. . .		**1683.40**	**1683.40**

Провѣрили: { **А. Шоурекъ.**
Д-ръ Г. Бончевъ.

III. Активъ на Д-вото на 5 декемврий 1908 г.

1. Задължителни	10591.—
2. Банкови срочни свидѣтелства	6940.—
3. Квестура университетска.	4566.20
4. Пощенска Сп. Каса	350.—
5. На лице въ касата.	96.45
Всичко. . .	**22543.65**

Провѣрили: { **А. Шоурекъ.** **Д-ръ Г. Бончевъ.**

IV. Капиталъ за слѣдната дружествена година.

Отъ лани	20881.70
Прибавенъ на 5. XII. 1908	1661.95
	22543.65

Най-добриятъ приходъ на дружеството е отъ лихви срѣщу заеми, правени чрѣзъ университетската квестура на дружествени членове. Приходътъ отъ членски вносове би билъ особено голѣмъ, ако броятъ на членоветѣ не бѣ се намалилъ тъй значително. Освѣнъ това оставатъ за събиране 21 членски вносове за 1908 г.

Волни приноси имаме и тая година много малко.

Разликата въ повече се явява въ резултатъ отъ финансовата ревизия. Управителниятъ съвѣтъ, като смѣташе тая сума принадлежаща на касиера, прие я съ благодарность въ полза на дружеството.

Сумата за разноски произтича отъ покупка на единъ тефтеръ, квитанции и отъ направения разходъ (9·95 л.) по дѣлото, водено срѣщу държавата за незаконно отнимане документитѣ на дружеството прѣзъ врѣме на университетската криза.

Ако вѣрваме акта на финансовата ревизия, при новото поемане на касата отъ досегашния касиеръ, смѣтката съ раздаденитѣ и повърнатитѣ пари стои тъй:

Раздадено до 14. X. 1907	**14713**	лева
Повърнато до 14/X 907.	6067	„
Останали раздадени на 14/X 907 (въ 375 записа) . .	8646	„
	14713	лева

Но понеже по открититѣ погрѣшки въ акта, както и по факта, че липсватъ редовни и подробни отчети за годинитѣ прѣди касиерството на послѣдния касиеръ, може да се допусне, че тая смѣтка е невѣрна, особно пъкъ е съмнително голѣма сумата 6067 л. повърнати.

По отчетитѣ и смѣткитѣ прѣзъ функционирането на досегашния касиеръ и при твърдѣ грижливото прѣгледване на смѣткитѣ прѣзъ по-раншнитѣ 5 години, ако и може би неточно, се явява слѣдниятъ резултатъ:

Прѣзъ	На студенти	Раздадено	Повърнато	
1898/99	53	1805 лева	—	
1899/900	50	2490 „	—	
1900/901	41	2050 „	—	
1901/902	73	1505 „	—	
1902/903	66	1226 „	320	
1903/904	148	2580 „	563	Касиерство на сегашния касиеръ
1904/905	57	1036 „	340	
1905/906	32	845 „	2145	
1906/907 (1 семестръ)	22	575 „	2015	
Всичко	542	**14112** „	**5383**	**8729 лева** оставатъ раздадени до 14/X 907 год.
1908 г. (1 семестръ)	74	2375 „	430	
Всичко	**616**	**16487** „	**5813**	**10674 лева** оставатъ раздадени на 307 лица на 5/XII 908 г.
	(379 различни лица)			
Съгласно ревизионния актъ оставатъ			**10591**	

Споредъ ревизионния актъ № 188 отъ 8/XII 1907 до 14 окт. 1907 година е имало:

	Раздадено	Повърнато	Останало
	14713	6067	8646
Разлика	601	684	83
За акта	въ повече	въ повече	въ по-малко

Единъ погледъ на тая таблица показва невѣроятностьта на цифрата 6067 за повърнатитѣ до прѣди една година пари. И наистина ако въ 4 късни години е прибрано 5063 л., то остатъка отъ кржгло *1000* л. не може по никакъвъ начинъ да се получи въ края на 5-а година отъ сжществуванието на дружеството, защото повръщането е задължително (и то ако става при най-добри условия) съгласно тогавашното искане на устава 5 години слѣдъ напущането

на Университета. Ето защо по-вѣрна е сумата, която провѣрихме **320** л. Защото при най-благоприятенъ случай за повръщане, това може да настане най-усилено въ 6-а послѣдваща година.

Сравнението на сумата на сега сѫществующитѣ задължителни по моя смѣтка и инспекторовата дава една разлика отъ **83** лева въ повече. Азъ открихъ вече въ единъ записъ 10 л. пó-малко смѣтано и съ другъ 5 повече, което ще намали тая сума на 78 лева, а вѣроятно ще може да се намали още! На всѣки случай при поемането на работитѣ отъ новия касиеръ всичко ще се уясни.

По непоправена смѣтка на инспектора дружеството е имало да взема на 14/X 907 въ (375 записа,). 8646

По поправена за сега смѣтка на сѫщата дата. . . . 8729

Разлика въ повече. . . 83

На 5/XII 908 дружеството има да зема отъ 307 подпомогнати студенти съгласно ревизионния актъ 10591

По поправена смѣтка. 10596

А по моя смѣтка 10674

Разлика въ повече . . . **78**

София, 5 дек. 1908 г.

Отчетътъ е одобренъ въ общо годишно събрание на дружеството, държано на 14 декемврий 1908 г. и по негово рѣшение публикуванъ.

Списъкъ

на неизправнитѣ длъжници, бивши студенти подпомогнати отъ д-вото, а неповърнали още заетото, макаръ срокътъ отдавна да е изтекълъ.

Име и прѣзиме	родомъ	Факул.	дължима сума
1) Георги Байкушевъ . . .	Трънъ	И. Ф.	65
2) Георги П. Василевъ . . .	Дупница	„	75
3) Димитъръ Димитровъ . .	Ломъ	„	100
4) Стоянъ Д. Дяковъ . . .	с. Логодишъ (Мак.)	„	115
5) Константинъ Икономовъ .	Котелъ	„	135
6) Иосифъ Коларовъ. . . .	Трънъ	„	65
7) Димитъръ Мамковъ . . .	Гевгелий	Юрид.	25
8) Господинъ В. Нанчевъ . .	с. Медвенъ (Котл.)	Ф. М.	40
9) Стайо Несторовъ	Панагюрище . .	И. Ф.	40
10) Василъ Пасковъ	Неврокопско . .	И. Ф.	40
11) Димитъръ Харалампиевъ .	с. Рила	И. Ф.	40
12) Георги Николовъ	Малко-Тър. (Одр.)	Юрид.	100

Име и прѣзиме	родомъ	Факул.	дължима сума
13) Стефанъ Рачевъ	Карлово	Юрид.	50
14) Ангелъ Д. Пейчиновъ . .	с. Батакъ. . . .	И. Ф.	50
15) Захария Д. Бѣлчевъ . . .	Сливенъ	Ф. М.	90
16) Георги Семерджиевъ. . .	с. Батакъ. . . .	Юрид.	140
17) Юрданъ Грънчаровъ . . .	Дупница	И. Ф.	100
18) Маринъ К. Мариновъ . .	с. Марашъ . . .	Ф. М.	50
19) Георги Д. Манушевъ. . .	Самоковъ. . . .	И. Ф.	90
20) Димитъръ П. Ивановъ . .	Сливенъ	И. Ф.	60
21) Димитъръ Г. Молеровъ. .	Банско	И. Ф.	50
22) Георги Косовски	с. Бойница . . .	Юрид.	50
23) Маринъ Ив. Палевъ . . .	Поликрайще . .	И. Ф.	75
24) Коста Матевъ	Ловечъ	И. Ф.	90
25) Г. Митевъ	с. Женско (Мак.)	Ф. М.	75
26) Йорданъ Ачковъ	Прилѣпъ	И. Ф.	50
27) Петъръ Димитровъ . . .	с. Драгоилъ Цариб.	И. Ф.	50
28) Ив. Славовъ	с. Гостин., Дрѣн. .	Юрид.	113
29) Д. П. Илиевъ	Струмица. . . .	И. Ф.	78
30) Трайко Илиевъ	София	Ф. М.	35
31) Ст. Чилингировъ	Шуменъ	И. Ф.	45
32) Д. Петровъ (Щърковъ) . .	Търново	Юрид.	50
33) Никола Желчевъ	Ст.-Загора . . .	Ф. М.	43
34) Борисъ Върбановъ . . .	Търново	Юрид.	30
35) Тодоръ Самодумовъ . . .	Дупница	И. Ф.	15
36) Н. Дюлгеровъ	Търново	Юрид.	20
37) Г. Тодоровъ	Г.-Орѣховица . .	Ф. М.	15
38) Ст. Василевъ.	Сопотъ	Ф. М.	20
39) Сл. Любеновъ	Брѣзникъ. . . .	Юрид.	20
40) Хр. Ролевъ	Габрово	Юрид.	25
41) Крумъ Стефановъ	Чирпанъ	Юрид.	20
42) Христо П. Стоиловъ . . .	с. Лешко, Г. Джум.	Юрид.	20
43) Лазаръ Димитровъ . . .	с. Дрѣнокъ Дебър.	И. Ф.	45
44) Георги Грашевъ	Прилѣпъ	И. Ф.	98
45) Руси Стасковъ	с. Драгижево Тър.	Ф. М.	47
46) Ал. Анастасовъ	Габрово	Юрид.	42
47) Дѣянъ Бѣлопитовъ . . .	Панагюрище . .	Ф. М.	75
48) Христо Атанасовъ	Велесъ	Юрид.	25
49) Ив. Костовъ	Кюстендилъ . . .	Юрид.	27
50) Хр. Кантарджиевъ. . . .	Карлово	Ф. М.	72
51) Ив. Костовъ	с. Маркамлий Одр.	Юрид.	58
52) П. Моневъ	Севлиево	Ф. М.	48
53) Маринъ Мариновъ . . .	с. Осмаръ Прѣсл.	И. Ф.	37

Име и прѣзиме	родомъ	Факул.	дължима сума.
54) Димитъръ Теневъ	Станимака . . .	Ф. М.	67
55) Л. Томовъ	с. Годлево Разлогъ	И. Ф.	68
56) Ж. Чанковъ	Шуменъ	И. Ф.	50
57) Георги Чомпаловъ . . .	с. Мухово, Пирд. .	И. Ф.	40
58) Ник. Стоицевъ	София	Ф. М.	55
59) Ат. Георгиевъ	с. К.-Бунаръ, Борис.	Ф. М.	30
60) В. П. Митевъ	Хасково	Ф. М.	20
61) Минчо Ив. Поповъ . . .	Севлиево . . .	Юрид.	55
62) Панайотъ Деневъ	Велико Търново	Юрид.	40
63) Димитъръ Мизовъ. . . .	Охридъ	Юрид.	45
64) Христо Джуровъ . . , .	Ески Джумая . .	Юрид.	40
65) Василъ Савчевъ.	Бѣлградчикъ . .	Юрид.	20
66) Вик. П. Атанасовъ. . . .	Кратово	И. Ф.	30
67) Георги Матовъ.	Велесъ.	Ф. М.	40

Забѣлѣжка. Тукъ не сѫ поставени имената на длъжници, които, макаръ и прѣхвърлили срока, но сѫ започнали да изплащатъ.

Списъкъ

на бивши студенти, които не сѫ върнали по 10 лева, заети отъ д-вото за кѫсъ срокъ по случай идването на Бѣлградскитѣ имъ гости.

Име и прѣзиме	родомъ	Факултетъ
1) Петъръ Габровски. . . .	Търново	Ф. М.
2) Кирилъ Христовъ	Битоля	И. Ф.
3) Дим. Бошняковъ	Вратца.	Юрид.
4) Ник. Бойчевъ	Хасково	Юрид.
5) Дан. Крапчевъ	Прилѣпъ.	И. Ф.
6) Стеф. Стефановъ	Габрово	Юрид.
7) Лейбо Илиевъ	Силистра.	Юрид.
8) Петъръ Язаджиевъ . . .	Търново	Юрид.
9) Дим. Пѣевъ	Тулча	Ф. М.
10) Петъръ Кидовъ.	с. Палехоръ (Макед.)	И. Ф.
11) Алек. Парушевъ	Сливенъ	И. Ф.
12) Алб. Гечевъ	Ловечъ	И. Ф.
13) Иванъ Ноевъ.	Варна	Юрид.
14) Първанъ Първановъ . . .	Вратца.	Юрид.
15) Дим. Йотовъ.	Ямболъ	Юрид.
16) Цонко Харбовъ.	Котелъ	Юрид.
17) П. Янакевъ	Търново	Юрид.

Име и прѣзиме	родомъ	Факултетъ
18) Ал. Русевъ	Търново	Юрид.
19) Ал. П. Петровъ.	София	Юрид.
20) Тома В. Томовъ	Котелъ	Юрид.
21) Иванъ Загриновъ	Харманлий	Юрид.
22) Хр. Близнаковъ.	с. Висока Могила Дуп.	Юрид.
23) Дим. Мановъ	Вратца	Юрид.
24) Богданъ Шулевъ	Видинъ	Юрид.
25) Асѣнъ Колевъ	Болградъ	Юрид.
26) Петко Николовъ	Търново	Юрид.
27) Трифонъ Бояджиевъ. . .	с. Жгленъ (Луковит.)	Юрид.
28) Стефанъ Велковъ	с. Козлуджа (Казанл.)	И. Ф.
29) Боянъ Мумджиевъ . . .	Русе.	Юрид.
30) Георги Соколовъ	Свищовъ	Юрид.
31) Янаки С. Михаиловъ. . .	Елена	Юрид.
32) Петъръ Живковъ	Видинъ	Юрид.
33) Стефанъ Георгиевъ . . .	Котелъ	Юрид.
34) Първанъ Герджиковъ . .	Лѣсковецъ	Юрид.
35) Борисъ Христовъ	Карлово	Юрид.
36) Влад. Анастасовъ	Охридъ	Юрид.
37) Илия Д. Бурмовъ	Габрово	Юрид.
38) Маринъ Ивановъ	Шуменъ	И. Ф.
39) Тодоръ Капитановъ . . .	Търново	Юрид.
40) Николай Пантелѣевъ. . .	Одеса	Юрид.
41) Стеф. Кемилевъ	Добричъ	Юрид.
42) Първанъ Бановъ	Силистра	Юрид.
43) Ст. Р. Райновъ	Османъ Пазаръ . .	Ф. М.
44) Никола Сокеровъ	Дрѣново	Юрид.
45) Юрданъ Поповъ	Сливенъ	Юрид.
46) Юрданъ Семерджиевъ . .	Русе	И. Ф.
47) Иванъ П. Георгиевъ . . .	Дервентъ Борисовгр.	Юрид.
48) Александъръ Пиронковъ .	Плѣвенъ	Юрид.
49) Вичо Райновъ	Сливенъ	Юрид.
50) Мих. Гатевъ	с. Боженци (Габров.)	Юрид.
51) Лазаръ Туйковъ	Рахово.	Юрид.
52) Цв. Цвѣтковъ	Вратца.	Юрид.
53) Георги Георгиевъ	Казанлъкъ	Юрид.
54) Борисъ Соколовъ	Радомиръ	Юрид.
55) Страш. Стефановъ. . . .	Ст. Загора	И. Ф.
56) К. Григориевъ	Пловдивъ	Ф. М.
57) Ал. Поповъ	Разградъ	„
58) Пенчо Койчевъ	Дрѣново	„

Забѣлѣжка. Тукъ не влизатъ лица, които дължатъ на д-вото и други суми.

Уставъ

на дружеството за подпомагане бѣдни студенти при Софийския Университетъ.

(Измѣненъ въ общото годишно събрание на 14 окт. 1907 г.)

§ 1. За да се улеснява материалното състояние на бѣднитѣ студенти при Университета въ София, основава се дружество съ такава цѣль подъ име *„Дружество за подпомагане бѣдни студенти при Софийския Университетъ"*.

§ 2. Дружеството отпуска взаимообразно и *безъ лихва парични помощи* срѣщу писменно задължение, че заемателтъ най-късно слѣдъ три години, откакъ свърши наукитѣ си въ Университета, ще повърне на дружеството заетата нему сума.

§ 3. *Капиталътъ* на дружеството се образува:

а) отъ годишни членски вносове,

б) отъ волни приноси и

в) отъ други приходи, постжпили въ дружествената каса, като напримѣръ: отъ забавления, устроени въ полза на дружеството и др. т.

§ 4. *Дѣйствителенъ* членъ на дружеството може да бжде всѣки гражданинъ, който бжде приетъ отъ управителния съвѣтъ по прѣпоржка на двама дружествени членове и плати поне шесть лева годишно членски вносъ.

§ 5. *Почетенъ членъ* на дружеството се прогласява оня, който пожертвува на веднъжъ поне 100 (сто) лв., въ полза на дружествената каса.

§ 6. Дружеството се управлява отъ *управителенъ съвѣтъ*, състоящъ отъ седемь члена, избирани отъ общото годишно събрание къмъ началото на учебната година.

§ 7. Членоветѣ на управителния съвѣтъ измежду си избиратъ *прѣдсѣдатель, подпрѣдсѣдатель, касиеръ* и *дѣловодитель* на дружеството за една година.

§ 8. Къмъ началото на всѣка учебна година въ *общо събрание* на дружеството прѣдсѣдательтъ чете отчетъ за изтеклата година.

Забѣлѣжка. Дружествениятъ отчетъ се изпраща въ университетската канцелария за свѣдѣние.

§ 9. Правата и длъжноститѣ на *управителния съвѣтъ* сж:

а) да надзирава състоянието на дружествения фондъ;

б) да опрѣдѣля помощи на бѣдни студенти, които сж заявили за това, и

в) да взима инициатива за прибиране даденитѣ взаемъ пари и за усилване на фонда.

§ 10. *Прѣдсѣдательтъ:* а) свиква управителния съвѣтъ на засѣдание; б) приема всички приноси, постжпили на името на дружеството, както и всички други приходи, прѣдадени нему отъ касиера, и ги внася отъ името на управителния съвѣтъ въ Българската Народна Банка на съхранение; в) подписва всички книжа, които излизатъ отъ името на дружеството; г) приема кореспонденцията, която постжпя на името на дружеството и я прѣдава на дѣловодителя за изпълнение, или за докладъ прѣдъ управителния съвѣтъ, и д) отпуща на касиера съ чекове до Банката сума за раздаване на бѣдни студенти, съгласно съ взетитѣ по това рѣшения на управителния съвѣтъ.

§ 11. *Касиерътъ:* а) събира членскитѣ вносове и ги прѣдава на управителния съвѣтъ въ лицето на прѣдсѣдателя въ най-близкото засѣдание на съвѣта; б) раздава съгласно съ рѣшението на съвѣта парични помощи и прибира оправдателнитѣ документи, и в) приподписва всички книжа, които се отнасятъ до паричнитѣ операции на дружеството.

§ 12. *Дѣловодителтъ:* а) пише протоколитѣ на засѣданията на съвѣта и дружеството; б) води дружествената кореспонденция; в) пази дружествената архива, и г) приготвя въ началото на учебната година отчета на дружеството за общото събрание.

§ 13. Отъ наличния капиталъ на дружеството $^2/_3$ се внася въ Българската Народна Банка, *запасенъ фондъ,* а $^1/_3$ могатъ да се раздаватъ за подпомагане бѣдни студенти.

§ 14. Измѣнения на тоя уставъ ставатъ само въ общото годишно събрание на дружеството.

§ 15. Въ случай че дружеството се разтури, имотътъ му се прѣдава на Университета въ София, ако послѣдниятъ е юридическо лице, а въ противенъ случай — на „Българското Книжовно Дружество“.

Забѣлѣжка. Управителниятъ съвѣтъ на д-вото раздава помощи на бѣдни студенти два пжти прѣзъ годината: прѣдъ Великденъ и прѣдъ Коледа.

Управителенъ съвѣтъ на дружеството за 1908/09 академ. година:

Д-ръ Ив. Георговъ прѣдсѣдатель
Д-ръ Т. Бончевъ подпрѣдсѣдатель
Д-ръ С. Ганевъ касиерь
Ив. Цѣновъ дѣловодитель
Д-ръ М. Поповилиевъ
А. В. Шоурекъ
Д-ръ М. Арнаудовъ.

Годишникъ на Софийския университетъ.

III.

1906—1907.

I.

Историко-филологически факултетъ.

Зрѣлостнитѣ изпити при Шуменскитѣ педагогически училища прѣзъ 1904/5 учебна година.

Естезиометрическо изслѣдване.

Отъ Д-ръ П. М. Нойковъ.

I.

Прѣдметъ и метода на изслѣдването.

Прѣзъ юний 1905 г. бѣхъ изпратенъ отъ министерството на народното просвѣщение за делегатъ при матуритетнитѣ изпити на Шуменскитѣ мжжко и дѣвическо педагогически училища. По този случай азъ имахъ възможность да наблюдавамъ цѣлия ходъ на изпититѣ, а така сжщо и да прѣдприема едно естезиометрическо изслѣдване върху прѣсилването и умората, причинени отъ тѣхъ надъ абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ. Чрѣзъ настоящието си искамъ да съобща резултатитѣ, които съмъ получилъ.

Методата, която употрѣбихъ при изслѣдването, бѣше естезиометрическата метода на Гризбаха[1]). Въ основата на тази метода, както това е извѣстно, лежи положението, че чувствителностьта на кожата се измѣнява подъ влияние на умствената работа.

Инструментътъ, съ който си послужихъ, бѣше оригиналниятъ естезиометъръ на Гризбаха, изработенъ отъ механика Брендли въ Базелъ.

Мѣстото на кожата, което бѣхъ избралъ за мѣрене, бѣше глабелата (glabella frontis). Мѣрѣхъ тъкмо въ срѣдата на вѣждитѣ, нѣщо около 5 м. м. надъ линията, която ги съединява. Опитътъ на нѣкои други изслѣдователи, да си служатъ съ ябълката на бузитѣ (jugum' a), ми се видѣ не до толкова цѣлесъобразенъ, по-

---

[1]) Вижъ: H. Griesbach: Ueber Beziehungen zwischen geistiger Ermüdung und Empfindungsvermögen der Haut. Archiv für Hygiene, Bd 24 стр. 124 сл.; — Отъ сжщия: Energetik und Hygiene des Nervensystems. München und Leipzig. 1895; — отъ сжщия: Weitere Untersuchungen über Beziehungen zwischen geistiger, Ermüdung und Hautsensibilität. Internationales Archiv für Schulhygiene I Bd, 3 Heft стр. 317 сл.

неже, както е забѣлѣзалъ това и Сакаки[1]), въ този случай се появява у момичетата извѣстна свѣнливость, която влияе върху резултатитѣ на изслѣдването. Измѣрването на палеца така сѫщо се оказваше нецѣлесъобразно, понеже тази часть на кожата е изложена на движения, чести натиски и други периферни дразнения, което сѫщо се отразява върху резултатитѣ,

Техниката при употрѣбяването на естезиометъра бѣше сѫщата, която употрѣбява и Гризбахъ; а именно, гледахъ положението на бодоветѣ да бѫде перпендикулярно къмъ повръхностьта на кожата; линията, която съединява двата бода, да бѫде перпендикулярна на направлението на мускула и, най-послѣ, двата бода да се допиратъ едноврѣменно и еднакво силно върху кожата.

За получване на числата употрѣбихъ методата на минималнитѣ измѣнения, като за всѣко измѣрване си служехъ съ двѣ числа: едно, получено чрѣзъ измѣнение разстоянието на бодоветѣ отъ минимумъ къмъ максимумъ, и друго — по обратенъ начинъ. Срѣдното арититметическо на тѣзи двѣ числа вземахъ за число, което показва пространствения прагъ въ дадения моментъ. Методата на прави и неправи случаи (der richtigen und falschen Fälle), която употрѣбяватъ Binet[2]), Креплинъ[3]) и др., ми се видѣ нецѣлесъобразна, понеже тя иска даване на по-голѣмо число бодове въ продължение на повече минути — нѣщо, което раздразнява кожата и влияе на нейната чувствителность. Врѣмето, нужно за измѣрване на едно лице, бѣше отъ $^1/_2$ минута до $1\,^1/_2$ минута.

За отстранение на всѣкакви други влияния върху измѣрвания ученикъ, азъ разполагахъ съ твърдѣ малка възможность, понеже измѣрването трѣбваше да става въ самата класна стая прѣдъ всички ученици на класа и прѣдъ изпитната комисия: но все пакъ тѣзи влияния можаха до голѣма степень да се прѣмахнатъ чрѣзъ положението, което давахъ на измѣрвания ученикъ, като го поставяхъ да сѣди всѣкога така, щото да не вижда нито другаритѣ си, нито другитѣ присѫтствующи въ стаята. Обикновено измѣрваното лице сѣдаше на единъ столъ, обърнато съ лице къмъ прозореца, а съ гърбъ къмъ другаритѣ си и масата на изпитната комисия. По този начинъ то имаше възможность да се концентрира напълно въ себе си и да внимава само върху полученото раздразнение отъ бодоветѣ на инструмента.

---

[1]) Sakaki, Jasusaburo: Mitteilungen über Resultate der Ermüdungsmessungen in vier japanischen Schulen zu Tokio. Bericht über den I Internationalen Kongress für Schulhygiene. Nürnberg. 1904, тонъ II стр. 297 сл.

[2]) L'année psychologique XI.

[3]) Psychologische Arbeiten IV Bd, I Heft. Leipzig. 1901.

Често се случваше, щото нѣкои ученици да не могатъ да се наблюдаватъ и да даватъ правилни отговори, но чрѣзъ прѣдварителни малки обяснения сполучвахъ да постигна точни самонаблюдения и у тѣхъ. Впрочемъ случаи на неумѣние въ самонаблюдение се срѣщатъ обикновено при твърдѣ малки ученици, а сѫ твърдѣ рѣдки при абитуриентитѣ, съ каквито въ дадения случай азъ имахъ работа.

Освѣнъ числата, получени чрѣзъ естезиометра, за изслѣдване на изпитната умора не малко значение иматъ и показанията на самитѣ ученици за субективното имъ състояние. И ето защо азъ употрѣбихъ голѣми усилия за събиране и на такива свѣдѣния. Начинътъ, по който постѫпвахъ въ случая, бѣше слѣдния: слѣдъ свършване на изпита си, въ момента когато се свършваше естезиометрическото измѣрване, всѣко измѣрвано лице отиваше въ канцеларията на директора на училището и тамъ даваше тѣзи си показания по една схема, изработена отъ мене. Въпроситѣ, които се съдържаха въ тази схема, се отнасяха до слѣдното: кога е вечерялъ ученикътъ въ дена прѣди изпита и кога е легналъ; що е правилъ слѣдъ вечерята; кога е станалъ; кога е закусилъ; що е правилъ до закуската; що е правилъ слѣдъ закуската до явяването му на изпитъ; какъвъ е неговиятъ апетитъ; какъвъ е неговиятъ сънъ; прѣживѣлъ ли е нѣкакви особени физиологически и психологически състояния; какви измѣнения въ живота си е направилъ ученикътъ по случай на изпита си; въ какво състояние се е намиралъ прѣди явяването на изпитъ, прѣзъ врѣме на изпита и слѣдъ него. Тѣзи свѣдѣния бѣха допълнени отпослѣ и съ данни за възрастьта и сѣмейното положиние на ученика, вземени отъ матрикуларнитѣ списъци на заведението. Въпроситѣ бѣха раздѣлени на много части така, че да можеше лесно да се забѣлѣжи всѣкаква неточностъ въ отговоритѣ при тѣхното сравнение. Съ задаването на въпроситѣ и написването на отговоритѣ се натовариха драговолно, било самитѣ директори на заведенията, било нѣкои отъ учителитѣ.

На тѣхъ, както и на всичкитѣ абитуриенти и абитуриентки — сега вече сами учители и учителки — които доброволно се подложиха на тѣзи изслѣдвания, намирамъ случай тукъ да изкажа моята благодарность за труда, който си дадоха.

Като особени условия на тѣзи изпити, може да се споменатъ слѣднитѣ нѣща. Нѣколко дена прѣди своя изпитъ абитуриентитѣ отъ мѫжкото педагогическо училище сѫ имали стачка поради неизмѣнението системата на тѣхнитѣ изпити, когато такива измѣнения бѣха вече направени въ мѫжкитѣ и дѣвическитѣ гимназии. Тази

стачка бѣше траяла нѣколко дена и отвлѣкла младежитѣ отъ тѣхнитѣ занятия, поради което тѣ сега трѣбваше да се напрѣгатъ много повече за своето приготовление за изпититѣ, отколкото това би било при нормални обстоятелства. Абитуриенткитѣ отъ дѣвическото педагогическо училище правѣха своитѣ изпити по новитѣ, твърдѣ облѣкчителни наредби, поради което резултатитѣ отъ тѣхния изпитъ не биха могли да се сравнятъ съ резултатитѣ на изпититѣ, които тѣ бѣха правили при миналитѣ по-трудни за тѣхъ наредби.

II.

Ходъ на изпититѣ и свѣдѣния за тѣхъ.

Изпититѣ ставаха почти едноврѣменно и въ мѫжкото, и въ дѣвическото педагогическо училище на града, поради която причина азъ нѣмахъ възможность да присѫтствувамъ на всички изпити въ двѣтѣ заведения; така ще се обясни липсата на свѣдѣния за писменния изпитъ у дѣвическото училище. Отъ друга страна, понеже днитѣ на устнитѣ изпити не бѣха сѫщитѣ за двѣтѣ училища, то азъ можахъ да събера данни за всички устни изпити, съ изключение на единъ въ дѣвическото педагогическо училище, който трѣбваше да се извършва, по нѣмане на врѣме, почти едноврѣменно съ другия устенъ изпитъ.

Резултатитѣ отъ всѣки единъ изпитъ сѫ дадени по-надолу въ отдѣлни таблици.

Прѣди да прѣстѫпя къмъ изложение на тѣзи резултати азъ имамъ да направя нѣкои пояснения къмъ тѣхъ.

Както абитуриентитѣ, така и абитуриенткитѣ сѫ били, както това е обичай у насъ, „разпуснати“ нѣколко дена прѣди началото на зрѣлостнитѣ изпити съ цѣль да имъ се даде възможность да се приготовляватъ за тѣхъ дома си пò на свободно. Отъ личнитѣ показания както на абитуриентитѣ, така и на абитуриенткитѣ, давани отъ тѣхъ слѣдъ всѣки отдѣленъ изпитъ, се вижда, че тѣ сѫ разбирали това разпускане така: не да си работятъ обикновено, ако и по-интензивно, като използуватъ за самостоятелни занятия и това врѣме прѣзъ деня, което по-рано е било употрѣбявано за занятия въ училището, но да започнатъ да се занимаватъ и въ врѣмето, употрѣбявано отъ тѣхъ по-рано за сънь, почивка, разходка и пр. На въпроса: „какви измѣнения въ начина на живота си сѫ направили по случай на изпита?“ всѣки абитуриентъ и всѣка абитуриентка, почти безъ изключение, отговарятъ: „намалихъ съня и почивката, прѣкратихъ съвсѣмъ разходкитѣ си“. Това обстоятелство ни обяснява факта, защо абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ още не първия изпитъ се явяватъ така уморени и изтощени.

I. Изпититѣ въ Мжжкото педагогическо училище.

а) *Писменъ изпитъ.*

Единственияпъ писменъ изпитъ, при който можахъ да направя естезиометрически изслѣдвания, бѣше третиятъ — послѣдниятъ — по педагогия. Моятъ помощникъ бѣ пропусналъ да задава на абитуриентитѣ въпроса за особеноститѣ на живота имъ прѣди явяване на този изпитъ, но тѣзи особености личатъ и отъ другитѣ тѣхни отговори, Отъ всичкитѣ 37 кандидати само 24 души, около 61.5% заявяватъ, че спали добрѣ[1]). На останалитѣ — около третината отъ всички — сънътъ е билъ неспокоенъ. Добъръ апетитъ сж имали още само 15 души, — около 45%. Всички останали — повече отъ половината — сж имали разстроенъ апетитъ още до явяването си на изпита. У нѣкои отъ тѣхъ, като напр. у абитуриентитѣ: №№ 2, 3, 15 и пр. той липсва съвсѣмъ. Много отъ абитуриентитѣ усѣщатъ вече у себе си признаци на разни заболявания, особено отъ главоболъ, изтощение, отпадналость и пр.

Въ деня на изпита — 9-ий Юний 1905 год. — когато се явихъ за пръвъ пжть въ училището къмъ 6 ч. 15 м. прѣди обѣдъ, нѣмаше още никой учитель, нито директоръ; но почти всички абитуриенти бѣха вече надошли и по отдѣлно или по групи работѣха и разсжждаваха върху изпита си. Отъ 6¼ до 7 часа азъ извъшихъ естезиометрическо измѣрване надъ всичкитѣ 37 абитуриенти и то по този начинъ. Тѣ дохождаха на групи по 4—5 души въ стаята на директора. Измѣрваното лице сѣдваше на столъ, обърнато съ лице къмъ прозореца, а другаритѣ му оставаха отзадъ или на страна да гледатъ и по този начинъ да се запознаватъ съ процедурата на измѣрването, за да не бждатъ смущавани отъ нея, кога бждатъ сами мѣрени.

Слѣдъ измѣрването, въ 7 ч. пр. об. всички абитуриенти се събраха въ една голѣма зала, гдѣто имъ се прочете темата на изпита, която гласѣше: „Будене самодѣйность у ученицитѣ и срѣдства за това“. Всички започнаха да работятъ, надзиравани отъ дежурни учители. Слѣдъ свършване на темата всѣки абитуриентъ, кога излизаше отъ изпитната зала, биваше помолванъ да дойде при мене въ директорската стая, гдѣто биваше измѣрванъ втори пжть и даваше свѣдѣния за своето субективно състояние. Полученитѣ естезиометрически числа, както и най-важнитѣ отъ свѣдѣнията на всѣки абитуриентъ се намиратъ въ таблица № 1.

---

[1]) Въ тѣзи показания на абитуриентитѣ за съня, апетита, душевното имъ състояние и пр., може-би, се намиратъ и нѣкои прѣувеличения, направени съ цѣль да послужатъ като извинителни причини при самия изпитъ. Това прѣдполагаемо прѣувеличение обаче нѣма значение за случая, понеже за настоящето изслѣдване сж важни не толкова абсолютнитѣ, колкото релативнитѣ числа.

Таблица I.

Естезиометрически числа въ mm на абитуриентитѣ отъ Педагогическото училище въ Шуменъ прѣди и слѣдъ писменния имъ зрѣлостенъ изпитъ отъ 1904/5 уч. год.

№ на абитуриента въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Възрасть	Дата на измѣрването	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометрическо число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометрическо число слѣдъ изпита	Забѣлѣжка
1	А. Д.	20	9-я Юний, 1905 година.	Между 6 1/4 и 7 пр. обѣдъ.	7·3	11·30 пр. об.	8·5	Спалъ 7 часа. Малко главоболъ.
2	Б. Н.	20			8·3	11·45 „ „	7·5	„ 6 „ Не закусилъ.
3	Б. И. С.	22			7·0	12·18 „ „	7·0	Неспокоенъ сънь. Не закусилъ.
4	Б. И.	19			10·5	12·32 „ „	10·2	Спалъ 6 ч. Нѣма апетитъ. Силенъ главоболъ.
5	Б. Н. И.	20			7·5	12·7 „ „	5·0	5 часа неспокоенъ сънь. Силенъ главоболъ.
6	Б. П. Т.	20			10·2	11·57 „ „	8·7	Спалъ 5 часа. Усѣща се изтощенъ. Безспокойствие.
7	В. Н.	18			8·5	12·8 „ „	1·0	8 часа спокоенъ сжнь. Слабъ апетитъ. Разтревоженъ.
8	Г. Д.	20			10·7	11·53 „ „	9·5	Само 4 часа спалъ. Малко главоболъ.
10	Г. П.	20			8·8	12·17 „ „	8·5	5 часа спалъ. Чувствува се изтощенъ.
11	Д. С.	20			6·1	12·26 „ „	7·0	5 „ „ Главоболие слабо.
12	Д. А.	21			10·0	12·38 „ „	8·8	5 „ неспокоенъ сънь. Малко главоболъ.
13	Д. Н.	21			8·4	12·15 „ „	2·6	Нѣма апетитъ. Малко главоболъ.
14	Д. И.	19			2·8	12·16 „ „	4·5	Малко главоболъ.
15	Д. Д.	19			6·6	12·39 „ „	6·9	5 часа спалъ Нѣма апетитъ. Слабъ главоболъ.
16	Д. П.	20			9·8	12·35 „ „	4·0	6 часа спалъ. Слабъ апетитъ. Изтощение и главоболъ.
17	Д. Д.	20			5·7	12·13 „ „	3·5	5 1/2 часа спалъ.
18	Е С.	19			6·7	11·58 „ „	6·5	Неспокойно спалъ. Малко главоболъ.
19	Ж. Ж.	20			7·3	12·23 „ „	8·0	5 ч. неспокоенъ сънь. Много добъръ апетитъ.
20	Ж. И.	27			9·3	12·40 „ „	3·8	Неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Главоболие.
21	З. П. К.	20			10·0	12·33 „ „	8·8	6 часа спалъ. Неразположенъ.
22	И. Д.	21			7·0	12·36 „ „	7·5	„ „ „ не закусилъ.
23	К. М.	21			6·1	11·30 „ „	5·5	5 „ „ „ „
24	К. И. Г.	20			6·5	11·45 „ „	6·8	4 „ неспокойно спалъ. Малко главоболъ.
25	М. Х. В.	19			10·4	11·45 „ „	11·0	6 „ спалъ.
26	М. Д.	22			6·8	12·34 „ „	6·1	5 „ „
27	М. Д.	20			3·5	12·5 „ „	11·0	4 1/2 ч. „ Малко главоболъ.
28	Н. И.	19			10·5	11·30 „ „	9·3	5 „ „ Не закусилъ. Слабъ главоболъ.
29	Р. В.	20			11·0	12·14 „ „	8·5	4 1/2 „ „ Неспокоенъ сънь. Силно главоболъ.
30	С. А.	19			10·3	12·25 „ „	13·9	Само 3 1/2 часа спалъ.
31	С. Р.	20			5·5	11·56 „ „	8·8	Спалъ само 4 1/2 часа.
32	Х. Г. Н.	18			5·4	12 „ „	7·3	Неспокойно спалъ. Нѣма апетитъ. Слабъ главоболъ.
33	Х. Т.	20			7·4	12·15 „ „	7·0	Малко главоболъ.
34	Ц. Д.	18			1·8	12·31 „ „	7·0	Неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ.
35	Ч. Д.	21			6·2	12·21 „ „	6·1	Силенъ главоболъ.
36	Ю. Х.	18			5·4	12·12 „ „	10·0	6 часа неспокоенъ сънь. Слабъ главоболъ.
37	Я. К.	19			8·0	11·30 „ „	11·3	Вчера слѣдъ обѣдъ главоболъ.
38	Ш. П. Д.	30			11·1	12·10 „ „	12·1	6 часа неспокоенъ сънь.

№ №, които не сж означени, не сж правили изпита.

Голѣмина на изпитната зала: плоскость 94 □ м.; обемъ 398 куб. метра.

Освѣтление чрѣзъ 5 голѣми прозорци, поставени на С. И.

Температура на стаята прѣзъ врѣме на изпита: въ ч. 9·37 пр. об. 22·75° С.

b) *Първиятъ устенъ изпитъ.*

Слѣдъ свършване на писменнитѣ изпити абитуриентитѣ имаха още десеть дена врѣме да се готвятъ за устнитѣ изпити. Този си разпусъ тѣ бѣха употрѣбили пакъ, както пó-рано: съ увеличена работа, а умаленъ сънь, почивка и разходка. Резултатъ отъ това бѣше, че, когато се явиха да правятъ устенъ изпитъ на 20-й юний, тѣ прѣдставляваха доста печална картина: изблѣднѣли, съ хлътнали очи, съ видъ на отпадналость и пр. Всички отбѣлѣзватъ, че прѣзъ това врѣме тѣхъ най-много мжчила неизвѣстностьта отъ резултатитѣ на изпита и страхътъ отъ тѣзи резултати. Само твърдѣ малцина заявяватъ, че се намиратъ въ обикновено душевно разположение, а повечето твърдятъ, че се намирали въ постоянно безпокойствие. Апетитътъ е останалъ добъръ само у 4 души — 10·3 %, а останалитѣ 90 % иматъ съвсѣмъ слабъ апетитъ или никакъвъ. Вечерьта срѣщу изпита всички, съ изключение само на трима души, работили; нѣкои до късно срѣдъ нощь. Абитуриентитѣ №№ 1, 5, 6, 15, 18, 21, 22, 25, 30, 32, 33 си легнали въ 12 часа; № 19 стоялъ до 1 часа; № 12 и 26 стоели до 1 ½ часа, № 38 — до 2 часа. При такива условия тѣ не сж могли и да спатъ добрѣ: само 14 души — 36.8 % — заявяватъ, че сж спали спокойно, а на другитѣ сънътъ е билъ неспокоенъ. Въ деня на изпита тѣ пакъ станали рано, къмъ 5 часа, но има и мнозина станали въ 4 часа; нѣкои (№ 21, 25, 37) — въ 3 ½ часа; № 2 станалъ въ 3 часа, а пъкъ № 10, който си легналъ въ 11 часа, станалъ въ 2 часа да работи. Слѣдъ като достатъчно сж работили сутриньта, кандидатитѣ сж отправили за изпита, като при това нѣкои отъ тѣхъ (№ № 2, 15, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 35 и 36) не закусили нищо.

Въ такова състояние абитуриентитѣ се явиха на изпитъ. Първото измѣрване, което ставаше въ самата изпитна зала (като се изолираше абитуриента отъ смущението на срѣдата по описания въ началото на студията начинъ), показваше, че абитурнентитѣ сж въ много по-лошо състояние, нежели кога излизаха отъ послѣдния писменъ изпитъ.

Устнитѣ изпити се извършваха по слѣдния начинъ: Всички прѣдмети се раздѣлиха на двѣ групи и всѣки абитуриентъ бѣше длъженъ да отговаря на прѣдметитѣ отъ всѣка група наведнъжъ. Най-напрѣдъ абитуриентътъ се повикваше, задаваха му се въпроситѣ, на които той има да отговаря, оставаше се на едно столче на страна да размисли върху въпроситѣ, въ което врѣме отговаряше другъ абитуриентъ; слѣдъ свършване изпитването на първия абитуриентъ, повикваше се вторъ да отговаря, а на негово

Таблица II.

Естезиометрически числа въ mm на абитуриентитѣ отъ Педагогическото училище въ Шуменъ прѣди и слѣдъ I-я имъ устенъ изпитъ, държанъ отъ 20 до 22 Юний 1905 год. по група прѣдмети: Педагогия, Естествена история и Математика.

№ на абитуриента въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометрическо число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометрическо число слѣдъ изпита	Дата на изпитването	Забѣлѣжка
1	А. Д	7·22 пр. об.	9·3	9·55 пр. об.	10·5	20/VI	Спалъ 5 1/2 часа неспокойно. Слаоъ апетитъ. Вчера главоболъ.
2	Б. Н.	7·23 „ „	8·7	9·38 „ „	3 9	„	4 1/2 часа неспокоенъ сънь. Станалъ въ 3 часа. Никакъвъ апетитъ.
3	Б. С.	8·7 „ „	13·2	9·35 „ „	4·6	„	Легналъ си въ 2 ч. и спалъ до 4 ч. прѣзъ нощьта, но не можалъ да заспи.
4	Б. И.	9·17 „ „	3 8	10·56 „ „	5·8	„	5 часа неспокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ. Чувствува се изтощенъ.
5	Бу. И.	9·38 „ „	3·6	11·15 „ „	6·3	„	5 часа неспокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ. Главоболъ.
6	Б. Т.	9·55 „ „	7.4	11·25 „ „	8·5	„	4 часа неспокоенъ сънъ. Кашлица и развваленъ стомахъ вчера.
7	В. Н.	10·— „ „	4·6	11·45 „ „	5·8	„	6 1/2 ч. неспокоенъ сънъ. Нѣма апетитъ.
8	Г. Д.	10·50 „ „	11·4	12·40 „ „	11·8	„	5 часа спокоенъ сънъ. Нѣма апетитъ. Кашлица и главоболъ.
9	Г. Ж.	11 8 „ „	7·5	12·15 „ „	3·3	„	5 1/2 часа спокоенъ сънъ. Нѣма апетитъ.
10	Г. П.	7·30 „ „	8·8	8·45 „ „	10·3	21/VI	3 часа неспокоенъ сънъ. Трѣскаво състояние отъ 4 деня.
11	Д. С.	7·30 „ „	6·2	8·15 „ „	3·9	„	5 ч. неспокоенъ сънъ. Добъръ апетитъ.
12	Д. А.	7·32 „ „	4·	9·— „ „	5·4	„	3 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Нѣма апетитъ. Малко главоболъ.
13	Д. Н.	8.15 „ „	1·	9·30 „ „	11·3	„	3 1/2 часа спалъ добрѣ. Прѣди изпитването силенъ главоболъ.
14	Д. И.	8·15 „ „	4·7	9·45 „ „	6·8	22/VI	3 ч. дълб. сънъ. Сл. апетитъ. Главоболъ.
15	Д. Д.	8·40 „ „	8·3	10·10 „ „	11·3	„	4 3/4 часа неспокоенъ сънъ. Нѣма апетитъ. Главоболъ.
16	Д. П.	9·15 „ „	5·	10·30 „ „	3·	„	6 1/2 часа неспок. сънъ. Добъръ апетитъ.
17	Д. Д.	9·45 „ „	4·9	10·45 „ „	3·2	„	5 1/2 часа спокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ.
18	Е. С.	10 10 „ „	5·3	11·5 „ „	3·7	„	4 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Главоболъ.
19	Ж. Ж.	10·30 „ „	11·	11·30 „ „	8·	„	3 часа неспокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ.
20	Ж. И.	10·45 „ „	5·3	12·— „ „	5·3	„	5 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Чувствува се особено уморенъ.
21	З. К.	11·5 „ „	4·6	12·10 „ „	9·3	„	3 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ. Малко главоболъ.
22	И. Д.	11·30 „ „	11·5	12·30 „ „	12·2	„	4 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Уморенъ.
23	К. М.	12·— „ „	8·6	1·— сл. об.	4·9	„	5 часа неспокоенъ сънъ. Нѣма апетитъ.
24	К. Г.	3·— сл. об.	6·3	4·— „ „	4·	„	5 „ „ „ „ „
25	М. В.	3·— „ „	7·1	— „ „	9·3	„	3 1/2 „ „ „ Не обѣдвалъ.
26	М. Д.	3·— „ „	2 6	4·15 „ „	3·9	„	3 1/2 часа спокоенъ сънъ. Не закусилъ. Болки въ гжрдитѣ.
27	М. Др.	8·45 пр. об.	8·5	10·— пр. об.	12.3	21/VI	7 часа спалъ. Слабъ апетитъ. Главоболъ.
28	Н. И.	9·— „ „	10·2	10·20 „ „	7·1	„	Спалъ 5 часа. Слабъ апетитъ. Кашлица. При четенето главоболъ.
29	Р. В.	9 30 „ „	8·9	11·20 „ „	8·8	„	Спалъ 4 1/2 часа. Не закусилъ. Главоболъ.
30	С. А.	10·— „ „	7·6	11·— „ „	9·	„	5 часа неспокоенъ сънъ. Не закусилъ. Сутринь го трѣсе.
31	С. Р.	10·20 „ „	7·1	11·26 „ „	10·5	„	5 часа спалъ много добрѣ. Не закусилъ. Спокоенъ.
32	Х. Н.	11·— „ „	6·9	11·5 „ „	9·1	„	4 ч. спокоенъ сънъ. Не закусилъ. Малко главоболъ.
33	Х. Т.	11·10 „ „	9·3	12·20 „ „	6·4	„	5 часа спокоенъ сънъ. Главоболъ.
34	С. Д.	11·28 „ „	3·5	12.5 „ „	2·8	„	8 1/2 часа спалъ. Добъръ апетитъ.
35	Ч. Д.	7·— „ „	9·5	8·— „ „	8·3	22/VI	5 часа неспокоенъ сънъ. Не закусилъ. Постоянно главоболъ.
36	Ю. Х.	7·1 „ „	6·3	8·15 „ „	7 6	„	6 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Не закусилъ. Нѣма апетитъ. Малко главоболъ
37	Я. К.	7·2 „ „	7·5	8·40 „ „	11·7	„	5 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Станалъ въ 3 1/2 часа. Билъ на баня. Гловоболъ.
38	Ш. Д.	8·— „ „	4·9	9·15 „ „	11·3	„	4 1/2 часа неспокоенъ сънъ. Легналъ си въ 2 часа прѣзъ нощьта. Главоболъ.

Моятъ помощникъ по недоразумѣние е означилъ само кржглитѣ числа на минутитѣ; така щото тука трѣбва да се разчита съ една погрѣшка отъ 2—3 минути.

мѣсто дохаждаше други да му се зададатъ въпроси и разсжди върху тѣхъ, и пр. Първото измѣрване се извършваше, прѣди да се зададатъ на кандидата въпроситѣ за изпита, а второто — слѣдъ като той бѣше отговорилъ по всички въпроси. Веднага слѣдъ второто измѣрване всѣки абитуриентъ отиваше въ стаята на директора, гдѣто даваше и свѣдѣнията за своето субективно състояние. Отъ свѣдѣнията за устния изпитъ по първа група прѣдмети — Педагогия, Математика и Естествена история — най-голѣмата и наймжчната група за кандидатитѣ, — се виждаше, че прѣзъ врѣме на изпита повечето отъ кандидатитѣ усѣщали „смущение", „уплашване", „притѣснение". № 5 ималъ „силно главоболие и разбъркаността въ главата"; № 22 усѣщалъ „смущение и умора"; № 26 — „припадъкъ"; 28 — „душно му станало"; № 30 — „замайване на главата и лошо му станало"; № 32 — „силно напрежение на мозъка"; № 35 — „смущение, главоболъ и замайване" и пр. и пр. У повечето смущението е било особено въ начало.

Полученитѣ естезиометрически числа отъ този изпитъ, който продължи три прѣдобѣда — на 20, 21 и 22 юний, заедно съ найважнитѣ отъ свѣдѣнията на абитуриентитѣ се намиратъ на таблица № 2.

c) *Вториятъ устенъ изпитъ.*

По прѣдметитѣ Законъ Божий и География, съставляващи втората група — по-малка и по-лесна за абитуриентитѣ — се изпитваше въ слѣдобѣдитѣ почти на сжщитѣ дни, прѣзъ които се изпитваше и по първата група прѣдмети, като се гледаше, щото никой кандидатъ да не се явява въ единъ и сжщи день на двата изпита. Отъ субективнитѣ свѣдѣния на кандидатитѣ се вижда, че и при тѣзи изпити тѣ сж били сжщо така неспокойни отъ „неизвѣстностьта" на изпита; обаче напрежението имъ е било по̀-малко. И тукъ много кандидати сж стояли до късно прѣзъ нощьта и сж станали рано въ зори да работятъ. И тукъ нѣколко души дошли безъ да закусятъ. Но процентътъ на тѣзи, които заявяватъ да сж имали добъръ апетитъ, се увеличава съ нѣщо, — отъ 36·8 става на 39·5 %. Сжщо се увеличава %-тъ на тѣзи, които заявяватъ да сж спали добрѣ: при прѣдния изпитъ тѣ бѣха 10·3 %. — сега сж 21 % — почти два пжти повече. Сжщо сж по-малко и по-рѣдки и оплаквавията отъ „главоболъ", „тягость и болнавость" и др. т. Изпитването и измѣрването ставаха по сжщия начинъ, както и при по-първия изпитъ. Резултатитѣ сж вписани въ таблица № 3,

Таблица III.

Естезиометрически числа въ mm на абитуриентитѣ отъ Педагогическото училище въ Шуменъ прѣди и слѣдъ II-я имъ устенъ изпитъ, държанъ отъ 20 до 22 Юний сл. об. 1905 год. по група прѣдмети: Законъ Божи и Геометрия.

№ на абитуриента въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометрическо число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометрическо число слѣдъ изпита	Дата на изпитването	Забѣлѣжка
1	А. Д.	3·— сл. об.	5·9	3·45 сл. об.	8·8	21/VI	6½ ч. неспокоенъ сънь. Добъръ апетитъ.
2	Б. Н.	3·— „	7·5	4·10 „	8·7	„	5 ч. неспокоенъ сънь. Нѣма апетитъ.
3	Б. И. С.	3·— „	9·0	4·20 „	7·2	„	Не вечерялъ. Само за единъ часъ си легналъ, но не можалъ да заспи. Слабъ главоболъ.
4	Б. И.	3·45 „	9·3	4·30 „	10·5	„	8 ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Душевно развълнуванъ по домашни причини.
5	Б. Н. И.	4·10 „	6·5	4·35 „	6·4	„	7 ч. неспокоенъ сънь. Не обѣдвалъ.
6	Б. П. Т.	6·20 „	8·0	5·— „	8·7	„	5 „ „ „
7	В. Н.	4·30 „	3·9	5·10 „	6·4	„	8 „ спокоенъ „ Нѣма апетитъ.
8	Г. Д.	4·45 „	8·0	5·30 „	9·0	„	5 „ спокойно спалъ. Никакъвъ апетитъ.
9	Г. Ж.	5·— „	5·0	5·40 „	11·2	„	6½ ч. „ „ Слабъ апетитъ.
10	Г. П.	5·10 „	9·8	6·— „	8·3	„	3 ч. неспокоенъ сънь. Нѣма апетитъ.
11	Д. С.	5·30 „	3·2	6·10 „	1.7	„	5 „ спокоенъ „ Не обѣдвалъ:
12	Д. А.	5·40 „	3·8	6·30 „	5·3	„	3½ ч. „ „ Слабъ апетитъ. Главоболъ.
13	Д. Н.	6·— „	ан.	6·45 „	3·0	„	7 часа. спокоенъ сънь Слабъ апетитъ. Главоболъ.
14	Д. И.	2·55 „	3·6	3·50 „	3·9	20/VI	9 часа спокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Главоболъ.
15	Д. Д.	2·58 „	9·5	4·10 „	14.8	„	5½ ч. Спокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Главоболъ.
16	Д. П.	3·40 „	4·6	4·30 „	4·9	„	7 ч. неспокоенъ сънь. Добъръ апетитъ.
17	Д. Д.	4·10 „	3·0	5·10 „	4·8	„	6 „ спокоенъ сънь. „Вие му се свѣтъ". Скърбенъ за болната си майка.
18	Е. С.	4·30 „	4·7	5·— „	1·8	„	5 ч. неспокоенъ сънь. Добъръ апетитъ.
19	Ж. Ж.	4·40 „	7·3	5·25 „	12·5	„	4½ ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ.
20	Ж. И.	5·5 „	5·7	5·50 „	4·0	„	5 ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ.
21	З. К.	5·25 „	4·9	6·10 „	3·8	„	4½ ч. „ „ Добъръ апетитъ. Отчаяние.
22	И. Д.	5·50 „	7·5	6·36 „	12·3	„	6½ ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ.
23	К. М.	6·10 „	5·3	6.50 „	3·8	„	2 ч. лежалъ прѣзъ нощьта, безъ да заспи. Не закусилъ.
24	К. Г.	6·35 „	6·2	7·10 „	8·2	„	5 ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Главоболъ.
25	М. В.	6·50 „	9·1	7·10 „	9·8	„	5 ч. неспокоенъ сънь. Нѣма апетитъ. Главоболъ.

№ на абитуриента въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометрическо число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометрическо число слѣдъ изпита	Дата на изпитването	Забѣлѣжка
26	М. Д.	6·55 сл. об.	2·6	7.20 сл. об.	2·0	20/VI	10 ч. спокоенъ сънь. Не закусилъ. Добъръ апетитъ.
27	М. Др.	3·20 „	12·4	4·26 „	2·5	22/VI	4 ч. дълбокъ сънь. Слабъ апетитъ.
28	Н. И.	4·— „	9·9	4·40 „	8·4	„	6 „ „ „ „ „ Често главоболъ и кашлица.
29	Р. В.	4·15 „	8·1	5·— „	8·2	„	7 ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ.
30	С. А.	4·27 „	6·9	5·25 „	6·5	„	6 „ „ „ Нѣма а етитъ.
31	С. Р.	4·41 „	6·8	5·40 „	7·0	„	Изпитътъ се прѣнася въ една не така горѣща зала. 2 ч. спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ.
32	Х. Н.	5·— „	7·8	6·— „	8·1	„	3 ч. спокоенъ сънь. Слабъ апетитъ.
33	Х. Т.	5·25 „	10·4	6·10 „	6·8	„	5 ч. спокоенъ сънъ. Не вечерялъ.
34	Ц. Д.	5·40 „	1·4	6·15 „	4·4	„	6 „ „ „ Добъръ апетитъ.
35	Ч. Ч. Д	6·— „	6·3	6·30 „	4·9	„	5 ч. неспокоенъ сънь. Не добъръ апетитъ. Главоболъ.
36	Ю. Х.	6·10 „	7·7	6·40 „	8·8	„	6 1/2 ч. неспокоенъ сънь. Накакъвъ апетитъ. Силно сърдцебиение.
37	Я. К.	6·15 „	8·9	6·50 „	5·7	„	5 1/2 ч. неспокоенъ сънь. Кжпалъ се въ баня съ душъ.
38	Ш. Д.	6·30 „	13·3	7·15 „	16·3	„	4 1/2 часа спокоенъ сънь. Слабъ апетитъ.

Забѣлѣжка. Моятъ помощникъ по недоразумение е означилъ само кржглитѣ числа на минутитѣ, поради което трѣбва да се разчита всѣкога съ една погрѣшка отъ 2 - 3 минути.

Температура на изпитната зала:

на 20/VI	на 21/VI	на 22/VI
въ 3 ч. сл. об. — 27° С.	въ 3 ч. сл. об. — 28° 30′ С.	въ 3 ч. — 26° 50′ С.
„ 5 „ 30 м. „ „ — 27° 75′ С.		„ 5 „ — 26° 50′ С.
„ 7 „ 10′ „ „ — 28°		Слѣдъ това изпитътъ се принася въ по-хладна зала.

d) *Практически изпитъ.*

На другия день слѣдъ свършване на устнитѣ изпити, на 23 юний, стана практическиятъ изпитъ на абитуриентитѣ. Той се извършваше въ едно градско основно училище, служещо като „образцово“ училище. То имаше четири отдѣления; така че можеха да работятъ четирма абитуриенти сѫщеврѣменно. Азъ правѣхъ изслѣдванията си въ учителската стая, дѣто се явяваха абитуриентитѣ прѣди и слѣдъ държането на „лекцията“ си. Нѣкои бидоха измѣрвани, за мое улеснение, не тъкмо прѣдъ започването на лекциитѣ си, а нѣколко минути по-рано. Абитуриентътъ № 25 се яви, по недоразумѣние, на второто измѣрвание цѣлъ часъ слѣдъ държането на лекцията си.

Отъ свѣдѣнията на абитуриентитѣ се забѣлѣзва голѣма промѣна въ режима имъ. Тѣ сега не сѫ стояли толкозъ до късно вечерьта, сѫщо и не сѫ станали толкозъ рано. %-тъ на тѣзи, които заявяватъ, че иматъ добъръ апетитъ се възкачва на 34·4 — съ 13 % повече отъ миналия изпитъ и съ 24 % повече отъ първия устенъ изпитъ. Сѫщо такова подобрение намиратъ абитуриентитѣ и въ съня си: 56·2 % — вече повече отъ половината — заявяватъ, че спали добрѣ. Оплакванията отъ „главоболие“ и пр. ги има още; но не така често. Безпокойствието не е тъй голѣмо, понеже е вече съобщено, кой се допуска на практически изпитъ и всички знаятъ, че „до сега“ изпитътъ имъ е вървѣлъ добрѣ. Естезиометрическитѣ числа за този изпитъ, както и по-важнитѣ отъ свѣдѣнията на всѣки абитурентъ, се намиратъ въ таблица № 4.

e) *Съобщаване резултата отъ изпита.*

На 25 юний, два деня слѣдъ свършване на всички изпити, абитуриентитѣ пожелаха да узнаятъ нѣщо по резултата отъ изпититѣ си. За тази цѣль тѣ се събраха слѣдъ обѣдъ на училището и азъ се възползувахъ отъ случая, да направя още едно измѣрване. Всѣки абитуриентъ влизаше самъ при директора на училището, който му съобщаваше, какъвъ е резултата отъ изпита му. Азъ бѣхъ измѣрилъ всички абитуриенти, още прѣди да почнатъ да влизатъ при директора; а сега измѣрвахъ всѣкиго веднага слѣдъ излизането му отъ стаята на директора, гдѣто той се бавѣше обикновенно отъ ½ до 1 минута. Табица № 5 ни дава естезиометрическитѣ числа отъ това измѣрвание, а така сѫщо и нѣкои отъ показанията на абитуриентитѣ за тѣхното тогавашно субективно състояние. Сега вече тѣхниятъ животъ е съвсѣмъ промѣненъ. Тѣ почти нищо не сѫ работили, а само сѫ почивали, спали и се раз-

Таблица IV.

Естезиометрически числа въ mm за практическия зрѣлостенъ изпитъ на абитуриентитѣ отъ Педагогическото училище въ Шуменъ прѣзъ учебната 1904/5 година.

№ на абитуриента въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Дата на измѣрването	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометрическо число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометрическо число слѣдъ изпита	Забѣлѣжка
1	А. Д.	23-й Юний, 1905 година.	3·5	4·4	3·39	4·9	7 часа спалъ спокойно. Слабъ апетитъ.
2	Б. Н.		3·14	7·3	4·4	6·4	7 часа неспокоенъ сънъ. Не закусилъ и не обѣдвалъ.
3	Б. С.		9·49	1·3	10·58	3·2	5 ½ ч. спокоенъ сънъ. Добъръ апетитъ.
5	Б. И.		9·47	5·2	10·29	8	5 ч. неспокоенъ сънь. „ „
6	Б. Т.		9·38	8·5	10·28	11·3	4 ½ ч. неспок. спалъ. Нѣма апетитъ. Силно главоболие.
7	В. Н.		3·35	2·2	4·34	6·6	8 ч. „ „ „
8	Г. Д.		9·7	10·7	10·1	10·4	4 ч. спокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ и сл. главоболие.
9	Г. Ж.		10·10	3·1	10·59	3·7	5 ½ ч. „ „ „ „
10	Г. П.		8·20	6	9·10	7·3	5 ч. „ „ Добъръ апетитъ.
11	Д. С.		8·22	2·4	8·50	2·8	7 ч. „ „ „ „
12	Д. А.		8·24	6·4	8 50	6	5 ч. „ „ Слабъ апетитъ и силни болки въ гѫрдитѣ.
13	Д. Н.		3·49	1	4·33	2·9	3 ч. неспокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ. Главоболъ.
14	Д. И.		8·23	5·4	8·51	2·4	4 ½ ч. спокоенъ „ „ „ „
15	Д. Д.		8·28	6·9	9·15	7·3	3 ч. неспокоенъ „ Нѣма апетитъ. Силенъ главоб.
16	Д. П.		4·4	2·8	4·55	2·3	8 ч. „ „ Добъръ апетитъ.
19	Ж. Ж.		8 24	8·4	9 11	10·1	6 ч. спокойно спалъ. Слабъ апетитъ.
20	Ж. И.		3·7	6·8	4·6	6·5	Не можалъ никакъ да заспи нощесъ.
21	З. К.		10·8	5·2	11·6	5·2	6 ч. спокоенъ сънъ. Добъръ апетитъ.
22	И. Д.		10·11	10·1	11·13	8·6	5 ч. неспокоенъ „ Слабъ „
23	К. М.		9·30	1·1	10	5·5	6 ч. „ „ Нѣма „
25	М. В.		8·21	4·8	8·50	9·7	Съвсѣмъ не лѣгалъ. Слабъ апетитъ.
26	М. Д.		8·30	5·8	9·50	2	7 ½ ч. спокоенъ сънъ. Не закусилъ.
27	Ма Др.		3·45	4·9	4.2	3·9	7 ч. „ „ Умѣренъ апетитъ.
28	Н. И.		9·45	8 9	10·30	8·7	5. ч. „ „ Слабъ апетитъ. Често главоболъ и кашлица.
29	Р. В.		3·13	7 9	3·40	12·1	5 ч. неспокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ.
31	С. Р.		8·52	4·9	9·34	8·2	5 ч. „ „ Добъръ апетитъ.
32	Х. Н.		9·14	7·5	10	8·7	7 ч. спокоенъ сънъ. Умѣренъ апетитъ.
34	Ц. Д.		4·6	0·9	5·4	4·2	7 ч. „ „ „ „ Главоболъ.
35	Ч. Д.		8·53	8·3	9·59	9·2	7 ч. „ „ Не закусвалъ.
36	Ю. Х.		3·9	6·6	3·37	6·7	7 ч. неспокоенъ „ „ „ Малко главоболъ.
37	Я. К.		4·17	3·5	5·23	8·4	3 ч. „ „ Нормаленъ апетитъ.
38	Ш. Д.		4·48	6·5	4·34	1 ·8	5 ½ ч. спокоенъ „ Нѣма апетитъ. Малко главоболъ.

Номеритѣ, които не сѫ означени, не сѫ правили изпита.

Температурата на различнитѣ класни стаи е била сутриньта въ 8 ч. 24°–26° С, а слѣдъ обѣдъ е достигнала до 28°–30° С.

Таблица V.

Естезиометрически числа въ m m на абитуриентитѣ отъ Педагогическото училище въ Шуменъ прѣди и слѣдъ съобщаване резултатитѣ отъ зрѣлостния имъ изпитъ отъ 1904/1905 учебна година.

№ въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Дата на измѣрването	Врѣме на I-то измѣряне	Естезиометр. число отъ I-то измѣряне	Врѣме на II-то измѣряне	Естезиометр. число отъ II-то измѣряне	Издържалъ ли е изпита	Забѣлѣжка
1	А. Д.	6 Мартъ 1905 г.	3·11 сл. об.	3·5	4·7 сл. об.	5·8	отчасти	8 ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Главоболие.
2	Б. Н.		4·— „ „	3·6	4·4 „ „	7·3	„	Не далъ свѣдѣния.
3	Б. С.		3·11 „ „	4·4	4·7 „ „	5·4	да	5 часа спок. сънь. Добъръ апетитъ.
4	Б. И.		4·10 „ „	4·5	3·55 „ „	6·8	„	5 „ „ „ „ „
5	Б. И.		3·20 „ „	6·2	3·55 „ „	3·0	отчасти	9 часа неспокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. Главоболие.
6	Б. Т.		3·22 „ „	8·9	3·58 „ „	7·3	да	8 ч. неспок. сънъ. Добъръ апетитъ.
7	В. Н.		3·20 „ „	1·8	4·— „ „	1·6	„	7 ч. добрѣ спалъ. „ „
8	Г. Д.		3·12 „ „	6·3	4·2 „ „	7·9	отчасти	8 „ „ „ „ „
9	Г. Ж.		4·25 „ „	2·8	4·27 „ „	9·4	„	7 „ „ „ „ „
10	Г. П.		3·7 „ „	7·3	4·5 „ „	7·0	да	5 „ „ „ „ „
11	Д. С.		3·15 „ „	1·9	4·5 „ „	1·3	„	9 „ „ „ „ „
13	Д. Н.		3·19 „ „	1·8	4·6 „ „	0·6	„	6 1/2 ч. добрѣ спалъ. Слабъ апетитъ.
14	Д. И.		3·10 „ „	2·0	4·8 „ „	3·1	„	9 1/2 ч. спок. сънь. Често главоболие.
15	Д. Д.		3·12 „ „	5·7	4·8 „ „	6·0	„	7 1/2 „ „ „ Слабъ апетитъ.
17	До. Д.		3·13 „ „	3·3	4·8 „ „	3·9	„	7 1/2 „ „ „ Добъръ апетитъ. Работилъ на лозе.
18	Е. С.		3·28 „ „	5·8	4·9 „ „	7·0	„	8 1/2 ч. спок. сънь. Добъръ апетитъ.
19	Ж. Ж.		3·16 „ „	6·7	4·10 „ „	5·1	„	8 ч. неспок. сънь. Слабъ апетитъ.
20	Ж. И.		4·25 „ „	8·3	4·27 „ „	6·1	отчасти	5 ч. неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Главоболие.
21	З. К.		3·10 „ „	6·5	4·11 „ „	8·4	„	6 1/2 ч. добъръ сънь. Добъръ апетитъ. Главоболие.
22	И. Д.		3·18 „ „	14·0	4·13 „ „	10·5	„	8 часа неспок. сънь. Никакъвъ апетитъ. Стомашно разстройство.
23	К. М.		3·3 „ „	7·9	4·13 „ „	10·8	да	8 часа спокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Болка въ гжрдитѣ.
24	К. Г.		3·21 „ „	3·8	4·15 „ „	2·5	отчасти	Не далъ свѣдѣния.
25	М. В.		3·9 „ „	4·1	4·6 „ „	5·3	да	8 часа спок. сънь. Добъръ апетитъ.
26	М. Д.		3·2 „ „	3·0	4·17 „ „	3·4	отчасти	6 „ „ „ Слабъ „ Болка въ гжрдитѣ.
27	Ме. Д.		3·3 „ „	5·7	4·13 „ „	4·8	„	5 ч. спокоенъ сънь. Умѣренъ апетитъ. Главоболие.
28	Н. И.		4·10 „ „	6·4	4·18 „ „	4·9	да	8 ч. неспок. сънь. Слабъ апетитъ. Често главоболие и кашлица.
29	Р. В.		3·15 „ „	5·9	4·18 „ „	11·4	отчасти	9 ч. спок. сънь. Добъръ апетитъ
30	С. А.		3·— „ „	10·0	4·19 „ „	7·6	да	6 „ неспок. сънь. Нѣма „
31	С. Р.		3·28 „ „	6·4	4·20 „ „	8·0	отчасти	9 часа неспок. сънь. Нѣма апетитъ. Не вечерялъ и не закусвалъ.
32	Х. Н.		3·17 „ „	4·3	4·21 „ „	9·1	„	7 1/2 часа спок. сънь. Не закусилъ.
33	Х. Т.		3·2 „ „	6·9	4·20 „ „	8·5	да	5 часа спок. сънь. Добъръ апетитъ.
34	Ц. Д.		4·11 „ „	0·4	4·23 „ „	11·3	„	7 „ „ „ „ „
35	Ч. Д.		4·10 „ „	7·9	4·24 „ „	5·9	„	8 „ неспок. „ „ „
36	Ю. Х.		3·16 „ „	6·5	4·26 „ „	8·7	отчасти	7 3/4 ч. неспок. сънь. Слабъ апетитъ.

Номеритѣ, които липсватъ, не сж се явили на измѣрването.

хождали. Само малцина иматъ разваленъ апетитъ и сѫ спали неспокойно. У нѣкой (№ № 1, 15, 22, 23, 26 и 28) постоянствува още главоболието, стомашното разстройство, гръдоболътъ, кашлицата и др. ненормални състояния.

II. Изпититѣ въ Дѣвическото педагогическо училище.

а) *Устенъ изпитъ.*

Кога пристигнахъ въ Шуменъ, писменнитѣ изпити на абитуриенткитѣ бѣха вече свършени, и азъ не можахъ да направя по тѣхъ никакви изслѣдвания. Сѫщо и поради малкото врѣме за устнитѣ изпити, трѣбваше да се изпитва едноврѣменно и по двѣтѣ групи прѣдмети. Ако и това изпитване да бѣше наредено така, щото една и сѫща аботуриентка да не се явява въ сѫщия день и на двѣтѣ групи прѣдмети; но менѣ бѣше невъзможно да присѫтствувамъ и при двата изпита; за това се ограничихъ само съ изпита отъ първата група прѣдмети: Педагогия, Философска пропедевтика и Български езикъ, която бѣше по-голѣма и по-мѫчна.

Изпитването по нея ставаше въ продължение на 3 дни — 13, 14, 15 Юний — по сѫщия начинъ, както и въ мѫжкото училище.

И тука абитуриенткитѣ бѣха употрѣбили нѣколкото си дена прѣди този изпитъ по сѫщия начинъ, както и абитуриентитѣ. Само твърдѣ малцина заявяватъ, че сѫ водили обикновения си животъ; грамадното мнозинство си намалило съня, почивката и разходкитѣ, а си увеличило работата. Процентътъ на тѣзи абитуриентки, които заявяватъ да иматъ още добъръ апетитъ, е по̀-голѣмъ отъ %-тъ на абитуриентитѣ (у послѣднитѣ той бѣше само 10%, тука достига до 29·5%); нъ %-тъ на тѣзи, които сѫ спали добрѣ срѣщу изпита, и тука е почти сѫщи (36·8% за момчетата, и 34% за момичетата).

Вечерьта срѣщу изпита и абитуриенктитѣ сѫ стоели да работятъ до късно прѣзъ нощьта, като сѫ станали и рано сутриньта. Абитуриенткитѣ № 8, 9, 15, 27, 44 и 47 стоели до 12 часа срѣдъ нощь; № 41 стояла до 12½ часа, № 42 — до 1 часа, № 46 — до 1½ часа. Сутриньта повечето станали между 4 и 5 часа; нъ нѣкои по-кѫсно, а само № 33 станали въ 3½ часа. Нѣкои (№ 18, 29, 32, 47, 48. 58) дошли на изпитъ, безъ да закусватъ.

Всички усѣщатъ мѫчително и болезнено състояние отъ изпитното врѣме. № 1 усѣща „страхъ", „общо отмаляване", „нужда отъ движение"; № 2 сѫщо „нужда отъ ходене" и „общо отмаляване"; № 3 — „страхъ" и „общо отмаляване" и т. н. за всички други. Особено често е оплакването: „обща органическа слабость",

Таблица VI.

Естезиометрически числа въ mm на абитуриенткитѣ отъ Дѣвическото педагогическо училище въ Шуменъ прѣди и слѣдъ устния имъ матуритетенъ изпитъ по Педагогия, Философска пропедевтика и Български езикъ на 13, 14 и 15 Юний пр. об. 1905 година.

№ на ученичката въ училищния списъкъ	Име и фамилия	Възрасть	Дата на изпита	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометр. число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометр. число слѣдъ изпита	Забѣлѣжка
1	А. М.	19	13/VI пр. об.	8·8 пр. об.	5·4	9·30 пр. об.	3·3	Чела снощи до 12 ч. Спала неспокойно и станала въ 4. Слабъ апетитъ. Уплашила се прѣзъ врѣме на изпитването. Слѣдъ изпита главоболъ.
2	А. Д.	18	„	8·5 „	10·6	9·53 „	13·0	Чела снощи до 12. Станала въ 4. Спала неспокойно. Нѣма апетитъ. Осѣща стомашни болки. Страхъ отъ изпита. Слѣдъ изпита главоболъ и изтощение.
3	Б. М.	18	„	8·9 „	12·0	10·30 „	12·3	Станала да учи отъ 2 до 3 ч. нощесъ. Слабъ апетитъ. Стомашни болки и главоболъ. Тревога отъ изпита. Слѣдъ него умора.
4	Б. Б.	18	„	8·7 „	8·5	11·5 „	6·6	Не можала да спи отъ безспокойствие за изпита. Апетитъ добъръ. Въ началото на изпитването тревога, но послѣ се успокоила.
6 [1]	В. Е.	17	„	10·45 „	анестезия	12·5 сл. об.	анестезия	Спала добрѣ 8 ч. Апетитъ добъръ. Смутила се прѣди започването на изпита. (Второто измѣрване ½ ч. слѣдъ изпита).
7	В. Ц.	18	„	10·17 „	10·5	12 ч.	7·8	Легнала въ 11 и станала 4. Добъръ апетитъ. Страхъ прѣдъ изпита, но отъ послѣ се успокоила.
8	Г. М	—	13/VI сл. об.	2·55 сл. об.	9·7	4·30 „	3·9	Спала неспокойно. Легнала въ 12 ч. и станала въ 4. Апетитъ слабъ. Страхъ отъ изпита. Отмаляване. Прѣдъ изпита главоболъ и уплашване.
9	Г. Р.	19	14/VI пр. об.	9·59 пр. об.	9.5	10·55 пр. об.	10·0	Свѣдения за субективното ѝ състояние не събрани.
10	Г. П.	18	13/VI сл. об.	2·34 сл. об.	6·7	5·58 сл. об.	3·5	5½ ч. спокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ. Страхъ. Уплашване прѣди изпита.
11	Г. Б.	18	„	4·3 „	4·7	5·32 „	5·6	6½ ч. спокоенъ сънъ. Нормаленъ апетитъ.
12	Д. Р.	17	„	5·37 „	7·8	6·14 „	6·5	7 ч. спокойно спала. Добъръ апетитъ. Уплашване отъ изпита. Главоболие.
13	Д. М.	17	„	5·38 „	4·5	6·32 „	4·9	Сънъ спокоенъ. Слабъ апетитъ. Малко главоболие.
14	Д. Ст.	18	„	5·44 „	5·0	7·32 „	4·4	Неспокоенъ сънъ. Добъръ апетитъ. Страхъ отъ изпита. Общо отмаляване. Въпроситѣ отъ изпита лесни.
15	Д. Р.	18	14/VI пр. об.	8·20 пр. об.	9·0	9·53 пр. об.	9·9	Легнала въ 12, станала въ 4. Неспокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ. Ходи ѝ се. Тревога и главоболие прѣзъ врѣме на изпитването.
16	Д. О.	19	13/VI сл. об.	6·12 сл. об	6·6	7·14 сл. об.	8·4	8 ч. спокоенъ сънъ. Слабъ апетитъ. Общо отмаляване. Тревога прѣдъ изпита. Въпроситѣ ѝ се видѣли лесни.
17	И. М.	17	14/VI пр. об.	8·20 пр. об.	3·8	9·37 пр. об.	5·7	Снощи слѣдъ вечеря се занимавала. Спала 7 ч. неспокойно. Слабъ апетитъ. Отмаляване. Не ѝ се ходи. Тревога и главоболъ.
18	И. И.	19	„	8·20 „	4·4	10·58 „	7·2	Спала спокойно 6 ч. Станала въ 5. Не закусила. Обикновенъ апетитъ. Страхъ отъ изпита. Въпроситѣ лесни.
19	И. Н.	18	„	9·15 „	3·0	10·22 „	4·8	Спала спокойно и непрѣкжснато 8 ч. Апетитъ сега добъръ, но прѣди писмения изпитъ билъ слабъ. Тревога прѣзъ всичко врѣме на матурата.
20	Ю. Е.	17	„	9·40 „	6·0	10·34 „	7·4	7 ч. спокойно спала. Слабъ апетитъ. Душевно неспокойствие.
21	К. М.	18	„	10·24 „	7·5	11·8 „	9·7	Сънъ и апетитъ обикновени. Малко страхъ прѣди изпита.
22	М. Д.	19	„	10·35 „	3·0	11·36 „	3·9	8 ч. спокоенъ и непрѣкжснатъ сжнъ. По-слабъ апетитъ. Ходи ѝ се.
23	М. П.	20	„	10·59 „	7·5	11·46 „	8·8	Спала 7 ч. спокойно и непрѣкжснато. Апетитъ намаленъ. Обща отпадналость. Главоболие прѣзъ всичко врѣме на изпита.
24	М. Ст.	20	14/VI сл. об.	2·40 сл. об	7·0	4·8 сл. об.	7·2	Неспокоенъ сънъ. Апетитъ отслабналъ. Общо отслабване. Тревога. Силно главоболие.

№ на ученичката въ училищния списъкъ	Име и фамилия	Възрасть	Дата на изпита	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометр. число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометр. число слѣдъ изпита	Забѣлѣжка
25	Н. В.	20	14/VI сл. об.	3·20 сл. об.	5·3	4·28 сл. об.	7·1	Неспокойно спала. Апетитъ намаленъ Поради слабость не й се ходи и не й се похваща нищо. Страхъ прѣзъ врѣме на изпитването.
26	Н. Я.	19	„	2·45 „	7·0	3·38 „	7·0	Спала спокойно. Добъръ апетитъ. Отслабване на цѣлия организмъ. Страхъ отъ изпита.
27	Н. Е.	19	„	2·47 „	3·8	4·52 „	8·9	4 1/2 ч. неспокоенъ сънь. Намаленъ апетитъ. Тревога и главоболие.
29	Н. Ф.	19	„	4·10 „	6·5	5·9 „	8·0	Снощи не вечеряла. Слабъ апетитъ. 6 ч. неспокоенъ сънь. Тревога и главоболие. Въпроситѣ й се видѣли лесни.
30	П. М.	18	„	4·30 „	12·0	5·36 „	6·3	Спала неспокойно, съ пробуждания 6 1/2 ч. Отслабналъ апетитъ. Тревога и глаболие.
31	П. Б.	20	„	4·55 „	5·0	5·58 „	8·7	Неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Тревога. Въпроситѣ лесни.
32	П. А.	—	13/VI пр. об.	2·36 „	5·5	4·— „	7·5	Неспокоенъ сънь. Никакъвъ апетитъ. Стомашно разстройство. Изтощаване. Смущение. Главоболъ.
33	П. Анг.	19	14/VI сл. об.	5·10 „	7·3	6·25 „	5·6	3 1/2 ч. неспокоенъ сънь. Сънувала за изпита. Снощи се занимавала до 3 1/2 ч. Много разтревожена.
34	П. Н.	18	„	5·39 „	2·2	6·38 „	1·8	Снощи се занимавала до 12. Станала въ 5 ч. Апетитъ добъръ. Не почувствувала никаква умора отъ изпита.
35	Р. Р.	17	„	5·59 „	4·8	6·52 „	2·8	Станала въ 4 ч. и се занимавала до обѣдъ. Неспокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. Страхъ. Отъ изпита не почувствувала никакво „душевно неразположение".
36	Р. П.	18	„	6·20 „	6·5	7·4 „	5·0	Сънь неспокоенъ. Апетитъ изгубенъ. Станала въ 4 ч. и до обѣдъ се занимавала въ дома. Страхъ. Почувствувала умора. Изпитътъ не й се виждалъ мжченъ.
37	Р. Т.	17	15/VI пр. об.	7·40 пр. об.	5·3	8·40 пр. об	—	Неспокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. Много се занимавала. Тревога и главоболие.
38	Р. П.	20	„	7·54 „	13·3	10·5 „	21·7	6 1/2 ч. неспокоенъ сънь. Отслабналъ апетитъ. Много голѣмъ страхъ.
39	С. Н.	20	„	7·57 „	6·3	9·26 „	7·6	Спокоенъ сънь. Апетитъ слабъ. Страхъ.
40	Т. Р.	17	„	8·43 „	6·0	9·41 „	6·0	Спок. спала 6 ч. Вечерь апет. слабъ. Страхъ. Изпитътъ й се видѣлъ не особено мжченъ.
41	Ц. Е.	18	„	9·42 „	5·8	10·54 „	7·6	Снощи се занимавала до 12 1/2 ч. и не можала прѣзъ нощьта да заспи никакъ. Нѣма апетитъ. Страхъ. Общо отслабване.
42	Ц. З.	19	„	9·54 „	4·8	11·5 „	6·8	Снощи се заним. до 1 ч. Спала неспок. и станала въ 4 1/2 ч. По-слабъ апет. Много страхъ. Устн. изп. й се видѣлъ по-труд. отъ писм.
43	Ч. Я.	18	„	10·21 „	5·5	11·18 „	7·7	Сънь неспокоенъ съ пробуждания. Апетитъ слабъ. Главоболъ.
44	Ч. Д	18	„	10·55 „	4·0	12·15 „	1·8	Снощи се занимавала до 12 ч. Апетитъ слабъ. Силно разтревожена. Главоболъ.
45	Я. Ж.	17	„	9·6 „	5·4	9·53 „	3·5	Неспокоенъ сънь. Много слабъ апетитъ. Общо отслабване. Малко тревога.
46	Я. М.	18	„	11·7 „	11·5	12.20 сл. об.	15·3	Снощи се занимав. до 1 1/2 ч Станала въ 5 1/2. Неспок. сънъ. Нѣма ап. Страхъ и смущение.
47	Г. С.	19	13/VI сл. об.	4·35 „	9·3	5·42 „	6·0	Снощи се занимавала до 12 ч. Спала неспокойно. Нѣма апетитъ. Главоболие.
48	Д. Ст.	19	„	6·— „	3·3	6·55 „	4·9	Занимавала се до 11 прѣзъ нощьта. Станала въ 4 1/2. Не закусила. Слабъ апетитъ. Неспокоенъ сънь. Отмаляване. Уплашване.
51	Ф. А.	20	15/VI пр. об.	9·27 пр. об.	7·5	10·52 пр. об.	11·0	Снощи не веч. Никакъ не спала. Не закус. Никак. апетитъ. Разстр. въ стомаха и цѣлия орган. Голѣмо душев. неспок. Заним. се непрѣк. до изпитв. й. Изпит. й се видѣлъ много мжч.

[1]) Не означенитѣ №№ не сж правили изпитъ.

Температура на изпитната зала

на 13/VI	на 14/VI	на 15/VI
въ 9 ч. прѣдъ обѣдъ 23° С.	въ 9 ч. 21 м. пр. об. 21°50′ С.	въ 8 ч. пр. обѣдъ 21° С.
въ 4 ч. слѣдъ обѣдъ 24°5′ С.	въ 11 ч. 45 м. пр. об. 23° С.	въ 10 ч. пр. обѣдъ 22°50′ С.
въ 6 ч. 30 м. сл. об. 23°5′ С.	въ 3 ч. пр. об. 22°25′ С.	въ 11 ч. пр. обѣдъ 23°50′ С.
	въ 4 ч. 15 м. пр. об. 23° С.	

„отслабване на цѣлия организмъ“. № 38 заявява, че „тоя режимъ ѝ се вижда непоносимъ“; № 39 — заявява, че ѝ се появило „силно сърцебиение“; № 51 счита тоя „режимъ за крайно мжчителенъ и непоносимъ, понеже изпитва голѣмо душевно неспокойствие“.

Особено мжчително е било състоянието на абитуриентктитѣ прѣзъ врѣме на изпитването. Почти всички, съ твърдѣ малки изключения, се оплакватъ, че сж се „уплашили,“ „смутили“, „разтревожили“. № 2 почувствувала „главоболие и изтощение“, № 3 — „тревога и малка умора“, № 4 — „тревога въ начало, нъ отпослѣ се успокоила“; № 8 — „главоболие и силно уплашване“ и т. н. Смущението и тревогата въ повечето случаи сж били въ началото на изпитването, а отпослѣ постепенно изчезватъ.

Естезиометрическитѣ числа за този изпитъ, заедно съ нѣкои отъ по-важнитѣ свѣдѣния за абитуриенткитѣ, се намиратъ изложени въ таблица № 6.

b) *Практически изпитъ.*

На слѣдния день отъ свършването на устнитѣ изпитн — на 16 Юлий, — се извърши практическия изпитъ на абитуриенткитѣ по сжщия начинъ и редъ, както и при абитуриентитѣ. Измѣрванията сжщо бѣха извършвани по сжщия начинъ.

Отъ личнитѣ показания на абитуриенткитѣ и тука се забѣлѣзва сжщото явление, както и при практическиятъ изпитъ на абитуриентитѣ. Процентътъ на тѣзи абитуриентки, които заявяватъ, че иматъ добъръ апетитъ, е порасналъ значително: отъ 29·5 при устния изпитъ — той сега е достигналъ до 63. Сжщо и сънътъ се е подобрилъ. Крайнитѣ закъснявания и подранявания сж по-рѣдки. Сжщо и повече абитуриентки заявяватъ да сж спали добрѣ: тѣхниятъ $^0/_0$ отъ 34 е достигналъ сега до 69·5. Оплакванията отъ „главоболъ“ и др. разстройства сж по-рѣдки. Таблица № 7 ни дава естезиометрическитѣ числа за този изпитъ, заедно съ най-важнитѣ отъ показанията на абитуриенткитѣ за тѣхното субективно състояние.

c) *Измѣрване слѣдъ изпита.*

Два дена слѣдъ свършване на всичкитѣ си изпити абитуриенткитѣ се бѣха събрали въ двора на гимназията, за да се фотографиратъ: Тѣ знаеха вече резултата отъ изпита си и бѣха добрѣ разположени (малцината пропаднали не присжтствуваха). Азъ се възползвахъ отъ този случай да направя още едно измѣрване, чиито резултати могатъ да се видятъ на таблица № 8. Отъ показанията на абитуриенткитѣ се вижда, че апетитътъ почти на всички

(освѣнъ на № 9 и 39) е подобренъ; а сѫщо и сънътъ (освѣнъ на № 9 и 19). Отъ главоболие се оплаква още № 39. Всички иматъ и съвсѣмъ другъ начинъ на животъ: нищо не работятъ умствено, повече почиватъ, спатъ и се разхождатъ.

Писменниятъ изпитъ на ученичкитѣ отъ V класъ.

Като не можахъ да направя измѣрване върху писмения изпитъ на абитуриенткитѣ отъ дѣвическото Педагогическо училище, азъ се възползувахъ за тази цѣль отъ изпита на ученичкитѣ отъ V класъ на сѫщото училище. Споредъ тогавашнитѣ наредби на дѣвическитѣ гимназии, ученичкитѣ отъ тоя класъ трѣбваше да държатъ единъ видъ окончателенъ изпитъ, за да могатъ да прѣминатъ въ горния курсъ на заведението. Този окончателенъ изпитъ е само писменъ и има рѣшително значение за това прѣминаване. Ето защо ученичкитѣ обръщатъ голѣмо внимание на него и азъ ще си послужа съ числата, получени отъ него, за едно косвено освѣтление върху писменния изпитъ и на абитуриенткитѣ. (Резултатитѣ отъ този изпитъ заедно съ най-важнитѣ отъ показанията на ученичкитѣ за тѣхното субективно състояние сѫ изложени на таблица № 9).

III.

Метода за разработване на естезиометрическитѣ числа.

Отъ повръхностния погледъ върху полученитѣ естезиометрически числа се вижда, че тѣ сѫ твърдѣ мѫчно обясними. Тази мѫчнотия бѣше по-голѣма особено въ врѣмето, когато правѣхъ тѣзи изслѣдвания: тогава естезиометрическата метода не бѣше още добрѣ разработена; за нея бѣше извѣстно само основното положение, че слѣдъ всѣка умствена работа се явява едно умаление на кожното усѣщане, изразявано въ увеличение на естезиометрическитѣ числа. Само единъ погледъ обаче върху полученитѣ числа ни показваше, че тука, слѣдъ една уморителна изпитна работа отъ нѣколко часа, ние имаме не само увеличение, но твърдѣ често и умаление на естезиометрическитѣ числа. Какъ трѣбваше да се обясни то? Мимоходомъ въ дотогавашнитѣ научни работи върху естезиометрията Гризбахъ [1]) Сакаки [2]) и др. споменуваха за намаление на естезиометрическитѣ числа при отпочиване: но за какво отпочиване можеше да стане тукъ дума слѣдъ единъ

[1]) H. Griesbach: Weitere Untersuchungen über Beziehungen zwischen geistiger Ermüdung und Hautsensibität. Internationales Archiv für Schulhygiene. Leipzig. Engelmann. T. I стр·388 сл.

[2]) Op. cit. стр. 219 сл.

Таблица VII.

Естезиометрически числа въ mm на абитуриенткитѣ отъ дѣвическото Педагогическо училище въ Шуменъ прѣди и слѣдъ практическия имъ матуритетенъ изпитъ въ обучение прѣзъ учебната 1904/1905 година.

№ на ученичката въ училищния списъкъ	Име и фамилия	Дата на изпита	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометр. число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометр. число слѣдъ изпита	Забѣлѣжка
1	А. М.	16-й юний, 1905 година.	3·27 сл. об.	0·5	4·1 сл. об.	6·3	Спала 9 часа спокойно. Нѣма апетитъ. Прѣзъ врѣме на обучението била спокойна. Доволна отъ работата си, но не можала да я довърши.
2	А. Д.		10·29 пр. об.	5·5	11·31 пр. „	8	Разговаряла съ домашнитѣ си до 12 часа нощесъ. Спала неспокойно. Станала въ 4 часа. Не закусила. Малко развълнувана.
3	Б. М.		8·45 „ „	12·3	9·32 „ „	11·7	Спала спокойно 7 часа. По-слабъ апетитъ. Разтревожила се отъ изпита, но си достигнала цѣльта.
4	Б. Б.		4·25 сл. „	7·9	5·16 сл. „	5·3	Спокоенъ сънъ. Добъръ апетитъ. При работата спокойна. Постигнала цѣльта.
5	Б. Я.		10·56 пр. „	9·7	11·50 пр. „	4·8	Спала спокойно 9 часа. Слабъ апетитъ. При работата била малко развълнувана и неспокойна, но чувствувала, че работила успѣшно.
6	В. Е.		3·20 сл. „	3·7	4·04 сл. „	5	Спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. Спокойна била, но не е доволна отъ работата си.
7	В. Ц.		11·9 пр. „	5·7	11·55 пр. „	5·7	Спала спокойно. Добъръ апетитъ. Прѣзъ врѣме на работата била спокойна. Чувствува, че постигнала цѣльта си.
8	Г. М.		4·19 сл. „	4·5	4·53 сл. „	12·2	7 часа неспокоенъ часъ. Намаленъ апетитъ. Прѣзъ врѣме на работата била силно неспокойна, понеже ученицитѣ не били подготвени.
9	Г. Р.		4·21 „ „	7·8	5·19 „ „	9	Работила до 1 часа прѣзъ нощьта. Спала 5 часа неспокойно. Нѣма апетитъ. При работата спокойна. чувствува, че не постигнала цѣльта.
10	Г. П.		3·5 „ „	2·6	4·— „ „	6·8	Спала спокойно. Сънь добъръ. Малко разтревожена прѣзъ работата. Чувствува се доволна.
11	Г. Б.		3·5 „ „	5·3	3·35 „ „	5·2	Спала спокойно. Добъръ апетитъ. Вчера имала малко главоболие. При работата спокойна.
12	Д. Р.		8·47 пр. „	8·5	9·30 пр. „	6	Спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. При работата не твърдѣ спокойна. Недоволна отъ нея.
13	Д. М.		10·25 „ „	6·0	11·4 „ „	5·6	Спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. Прѣзъ врѣме на работата се разтревожила. Почувствувала, че не си постигнала цѣльта.
14	Д. Ст.		4·24 сл. „	10·8	4·59 сл. „	10·2	Спала неспокойно. Добъръ апетитъ. При работата много се уплашила. Чувствува, че си постигнала цѣльта.
15	Д. Р.		10·51 пр. „	6·4	11·26 пр. „	6·5	Спокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. При работата се малко разтревожила; но почувствувала удоволствие. задѣто си постигнала цѣльта.
16	Д. О.		8·48 „ „	7·3	9·35 „ „	6·2	7½ часа спокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. При работата спокойна. Постигнала си цѣльта.
17	И. М.		8·25 „ „	8·8	9·5 „ „	5·9	Спала спокойно. Добъръ апетитъ. При работата не усѣтила никаква трудность. Мисли, че сполучила.
18	И. И.		9·41 „ „	8·3	10·10 „ „	5·3	Спала спокойно. Добъръ апетитъ. Не закусила. Прѣзъ работата била спокойна. Чуствува, че сполучила.
19	И. Н.		8·25 „ „	9·1	9·4 „ „	6·9	Спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. При работата не усѣтила никаква трудность. Мисли, че сполучила.
20	Ю. Е.		3·25 сл. „	4·3	4·38 сл. „	4	Спокоенъ сънь. По-слабъ апетитъ. Развълнувала се отъ ученичкитѣ. Чувствува, че не могла да си постигне цѣльта.
21	К. М.		3·5 „ „	4·4	4·40 „ „	5·3	Спокойно спала. Нѣма апетитъ. При работата била спокойна, но не си постигнала цѣльта по нѣмане врѣме.
22	М. Д.		4·20 „ „	7·5	5·— „ „	5·8	Сънь спокоенъ. Много отслабналъ апетитъ. Малко главоболие. При работата спокойна. Чувствува, че цѣльта е постигната.

№ на ученичката въ училищния списъкъ	Име и фамилия	Дата на изпита	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Естезиометр. число прѣди изпита	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Естезиометр. число слѣдъ изпита	Забѣлѣжка
23	М. П.	16-й юний, 1905 година.	10·4 пр. об.	7·4	10·49 пр. об.	5·4	Спала неспокойно. Слабъ апетитъ. При работата малко тревога и неспокойствие, но чувствува, че си постигнала цѣльта.
24	М. Ст.		10·36 „ „	5·2	11·25 „ „	4·9	Работила снощи до 11 часа. Станала въ 4 ч. Спала неспокойно. Нѣма апетитъ. При работата била спокойна и почувствала удоволствие.
25	Н. В.		10· 2 „ „	4·9	10·30 „ „	9	Спала спокойно. Озарана станала въ 4 часа. Добъръ апетитъ. Малко развълнувана при работата. Почувствувала удоволствие.
26	Н. Я.		9·43 „ „	7·0	10·22 „ „	5·8	Спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. При работа отначало се разтревожила, но чувствува, че постигнала цѣльта си.
27	Н. Е.		9·15 „ „	5·9	9·53 „ „	7·1	Добъръ сънь. По-добъръ апетитъ. Не била спокойна при работата, но изпитала удоволствие отъ нея.
29 [1])	Н. Ф.		11·11 „ „	5 1	12·4 пр. „	3·8	Снощи не се хранила. Работила до 10 ч. Спала неспокойно. Нѣма никакъвъ апетитъ. При работата спокойна. Чувствувала удоволствие.
30	П. М.		9·44 „ „	9·8	10·30 „ „	9·8	Добъръ сънь и апетитъ. При работата спокойна. Цѣльта си постигнала.
31	П. Б.		8 36 „ „	6·7	8·59 „ „	6·6	Спокоенъ сънь, добъръ апетитъ. Приятность отъ сполучливата работа.
32	П. А.		11·7 „ „	8·7	11·59 „ „	9·8	Спала неспокойно. Апетитъ слабъ. Неспокойствие при работата и удоволствие, че сполучила.
33	П. Анг.		3·51 сл. „	3·9	4·25 сл. „	6·3	Сънь по-спок., апетитъ по-добъръ. Спок. работила.
34	П. Н.		8·25 пр. „	8·8	9·4 пр. „	2 8	Снощи се занимавала до 11 часа. Станала въ 4½ ч. Сънь и апетитъ добъръ. Не закусила. Приятность при работата, чувствува, че постигнала цѣльта.
35	Р. Р.		11·8 „ „	5·0	12 2 „ „	3·8	Спала неспокойно. Добъръ апетитъ. Спокойно работила и доволна.
36	Р. П.		4·18 сл. „	7·2	4·40 сл. „	8·1	Добъръ апетитъ. Неспокоенъ сънь. Не закусила. При работата била спокойна.
37	Р. Т.		8·45 пр. „	9·1	9·30 пр. „	6	Занимавала се до 12 ч. нощесъ. Спала добрѣ. Добъръ апетитъ, постигнала цѣльта.
38	Р. Пант.		9·10 „ „	9·2	10·— „ „	15·8	Снощи работила до 11 ч. Спала неспокойно. Никакъвъ апетитъ. При работата била неспокойна, изпитвала силно душевно волнение.
39	Ст. Н.		3·20 сл. „	4·6	4·10 сл. „	3·3	Стан. въ 3 ч. и работ. върху лекцията си. Спала неспок. Добъръ апетитъ. Днесъ малко главоболъ. Работила спок, и е доволна, че постигнала цѣльта си.
40	Т. Р.		3·5 „ „	5·9	3·50 „ „	6·3	Спокоенъ сънь и добъръ апетитъ. При работата била бодра.
41	Ц. Е.		3·53 „ „	4·5	4·29 „ „	7·8	Спокоенъ сънь, добъръ апетитъ. Не могла да работи спокойно.
42	Ц. З.		9·12 пр. „	5·7	9·57 пр. „	5·5	Работила до 12 ч. снощи. Сънь добъръ апетитъ сѫщо. Малко неспокойствие при работата.
43	Ч. Я.		3·5 сл. „	4·7	3·37 сл. „	6·5	Занимавала се до 11 и станала въ 4½. Неспокоенъ сънь, добъръ апетитъ Не закусила. Работила спокойно. Чувствува, че постигнала цѣльта.
44	Ч. Д.		9·40 пр. „	2·4	10·21 пр. „	3	Спокоенъ сънь, добъръ апетитъ. При работата неспокойствие.
45	Я. Ж.		3·50 сл. „	2·8	4·20 сл. „	3·5	Спокоенъ сънь. Апетитъ малко отслабналъ. Озарана малко главоболие. При работата спокойна. Чувствува, че постигнала цѣльта.
46	Я. М.		10·3 пр. „	5·2	11·— пр. „	6·8	Сънь по-спокоенъ и апетитъ по-добъръ. Малко главоболъ. Спокойно работила и чувствува, че си постигнала цѣльта.
51	Ф. А.		9·17 „ „	1·3	9·40 „ „	6	Снощи работ. до 11 ч. И озарана отъ 5 ч. Не ѝ се спѣло прѣзъ нощьта. Ап. добъръ. Спок. работила.

[1]) Неозначенитѣ №№ не сѫ правили изпита.

Температурата на една отъ класнитѣ стаи, дѣто се е обучавало, е била 25° С въ начало на изпита. На другитѣ стаи и за другитѣ моменти липсватъ свѣдѣния.

Таблица VIII.

Естезиометрически числа въ mm на абитуриенткитѣ отъ дѣвическото Педагогическо училище въ Шуменъ два деня слѣдъ свършване на матуритетния имъ изпитъ прѣзъ 1904/5 уч. година.

№ въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Дата на измѣрването	Врѣме на измѣрването	Естезиометр. число	Забѣлѣжка
2	А. Д.	15-й юний, 1905 година.	5·40 сл. об.	4	Добъръ сънь. Апетитъ добъръ.
3	Б. М.		5·30 „ „	3·6	„ „ „ „
4	Б. Б.		5·40 „ „	3·5	„ „ „ „
5	Б. Я.		5·30 „ „	4·5	„ „ „ „
6	В. Е.		5·50 „ „	2	„ „ „ „
8	Г. М.		5·50 „ „	8·9	„ „ „ „
9	Г. Р.		5·50 „ „	4	Неспокоенъ сънь. „ „
10	Г. П.		6 „ „	7·5	Добъръ сънь. „ „
12	Д. Р.		5·40 „ „	5	„ „ „ „
13	Д. М.		5·40 „ „	3·3	„ „ „ „
15	Д. Р.		6·6 „ „	5·1	„ „ „ „
16	Д. О.		5·40 „ „	7	„ „ „ „
17	И. М.		5·40 „ „	5	„ „ „ „
19	И. И.		5·30 „ „	4·2	Снощи не спала. „ „
20	И. Е.		5·40 „ „	3·3	Спок. сънь. Добъръ ап. Снощи чела до 10½ ч.
21	К. М.		5·50 „ „	3.4	„ „ „ „
22	М. Д.		5·30 „ „	5·1	„ „ „ „
23	М. П.		5·50 „ „	4·7	„ „ „ „
24	М. Ст.		5·30 „ „	1·8	„ „ „ „
27	Н. Е.		5·30 „ „	2·8	„ „ „ „
30	П. М.		5·45 „ „	2	„ „ „ „ Не закусила озарана.
31	П. Б.		5·40 „ „	6·2	„ „ „ „
32	П. А.		5·30 „ „	2·7	Не дала свѣдения.
33	П. Анг.		5·30 „ „	7	Спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ.
35	Р. Р.		6	7·3	„ „ „ „
36	Р. П.		5·50 „ „	7	„ „ „ „
37	Р. Т.		5·40 „ „	4	„ „ „ „
38	Р. Пант.		5·30 „ „	7	„ „ „ „
39	Ст. Н.		5·50 „ „	3	„ „ Не твърдѣ добъръ ап. Главоб.
41	Ц. Е.		5·40 „ „	2·8	„ „ Добъръ апетитъ.
42	Ц. З.		5·50 „ „	4	„ „ „ „
43	Ч. Я.		5·40 „ „	5·6	„ „ „ „
45	Я. Ж.		5·50 „ „	1·8	„ „ „ „
46	Я. М.		5·40 „ „	4·5	„ „ „ „ Не закусила.

Не означенитѣ №№ не сж се явявали на измѣрването.
По недоразумѣние моятъ помощникъ е отбѣлѣзалъ тука само кржглото число на минутитѣ.

Таблица IX.

Естезиометрически числа въ mm на ученичкитѣ отъ V класъ при дѣвическото Педагогеско училище въ Шуменъ прѣди и слѣдъ писмения имъ зрѣлостенъ изпитъ отъ 1904/1905 учебна година.

№ въ учил. списъка	Име и фамилии	Възрастъ	Врѣме на измѣрването прѣди изпита	Число прѣди изпита въ mm.	Врѣме на измѣрването слѣдъ изпита	Число слѣдъ изпита въ mm.	Забѣлѣжка
2	А. В.	16	8·2 пр. об.	7	12·4 сл. об.	9	Спала спокойно 6 ч. Работила до 12 ч. прѣзъ нощьта прѣди изпита.
3	Б. В.	16	7·59 „	4·6	11·8 пр. об.	2·7	Спала 5 ч. несъкойно. Учила до 11 ч. снощи. Станала въ 4 ч. озарана. Нѣма апетитъ. Осѣща страхъ отъ изпита. Темата ѝ се вижда лесна.
4	В. Н.	17	7·32 „	4·1	11·35 „	5	Спала 3 часа неспокойно. Легнала въ 3½ ч. Станала въ 6½. Главоболъ. Отъ единъ мѣсецъ нѣма апетитъ и осѣща отслабване. Страхъ отъ изпита.
5	В. Р.	17	7·39 „	7·1	12·5 сл. об.	1·2	Спала 6½ ч. неспокойно. Нѣма апетитъ. Прѣди изпита малко умора.
7	Д. Ф.	17	7·40 „	5·3	12·10 „	3·9	Спала 5 ч. неспокойно. Нѣма апетитъ. Отмаляване. Страхъ отъ изпита.
8	Д. Р.	18	7·50 „	9·5	11·8 пр. об.	4·5	Неспокоенъ сънь. Легнала въ 11½ ч., станала въ 4 ч. Намаленъ апетитъ. Малко тревога въ начало на изпита.
10	Д. Ю.	16	7·35 „	5·5	12·7 сл. об.	4·1	Спала добрѣ. Слабъ апетитъ и главоболъ. Темата ѝ се видѣла лесна.
11	Ж. М.	16	7·41 „	4·8	10·15 пр об.	5·1	Спала спокойно отъ 11 до 3½ ч. Не закусила. Радость, че темата е лесна.
12	Ю. Ж.	16	7·35 „	10·3	12·4 сл. об.	8	Не може да спи. Става ѝ лошо прѣзъ деня. Много се занимава. Не ходи. Страхъ. Слабо главоболие.
13	И. В.	16	7·45 „	7	10·51 пр. об.	2·7	Спала добрѣ. Апетитъ добъръ. Темата ѝ се видѣла лесна.
14	И. Т.	16	8·— „	10·1	11·35 „	9·3	Снощи се занимавала до 11 ч., станала одзарана въ 4 ч. Сънь неспокоенъ. Апетитъ добъръ. Радость, че темата е лесна.
16	К. Ц.	17	7·30 „	5·1	11·51 „	5	Спала неспокойно отъ 11 до 4 ч. Нѣмала апетитъ. Разположена да пише.
17	К. Т.	17	8·1 „	7·9	12·3 сл. об.	7·9	Снощи учила до 12 ч., станала въ 4. Не закусила. Нѣма апетитъ. Неспокоенъ сънь. Страхъ прѣдъ изпита. Главоболие.
19	М. А.	16	7·55 „	7·1	11·19 пр. об.	5·5	Снощи учила до 12 ч., спала спокойно, станала въ 4 ч. Малко главоболие. Усѣтила, че темата е лесна.
20	М. Д.	16	7·38 „	6·2	12 ч. обѣдъ	16	Спала 7 ч. неспокойно. Намаленъ апетитъ. Кога учи, боли я глава. И прѣдъ изпита главоболъ. Не закусила.
21	М. Ю.	18	7·53 „	6·8	11·45 пр. об.	6·9	Неспокоенъ сънь. Не закусила. Никакъвъ апетитъ. Отъ начало на изпита усѣщала умора, но отпослѣ приятность.
22	Н. Ж.	15	7·54 „	5·8	11·6 „	2·4	5½ ч. спокоенъ сънь. Добъръ апетитъ. Неспокойствие прѣдъ изпита. Темата ѝ се видѣла лесна.
23	П. Х.	17	7·56 „	4·1	11·47 „	5.3	Спала 6 ч. спокойно. Станала въ 5 ч. И дошла на училище безъ закуска. Усѣща главоболие и отпадналость. Темата ѝ се вижда лесна и усѣща приятность при работенето.
24	П. В.	15	7·41 „	6·6	11·45 „	5·8	Спала спокойно 6 ч. Добъръ апетитъ. Страхъ прѣдъ изпита. Главоболие. Приятность отъ работата.
25	С. Г.	17	7·47 „	9·3	11·9 „	7·5	Не може да спи. Добъръ апетитъ. Снощи и сега малко главоболъ.
26	Т. К.	19	7·48 „	5·7	10·17 „	4·3	Неспокоенъ сънь. Слабъ апетитъ. Скърбь за домашнитѣ. Главоболъ.
27	Т. З.	18	7·43 „	5	11·45 „	1·9	5 ч. неспокоенъ сънь. Нѣма апетитъ. Отпадналость. Въ началото на изпита главоболие и умора, а отъ послѣ приятность.
28	Х. З.	17	7·37 „	2·5	10·18 „	4·5	Спала неспокойно. Нѣма апетитъ. Тревога и главоболие. Темата лесна.
29	Я. М.	16	7·58 „	5·6	12·8 сл. об.	3·5	Легнала въ 12 ч. Спала неспокойно до 5 ч. Намаленъ апетитъ Отслабване. Страхъ прѣдъ изпита.

Забѣлѣжка. №№, които липсватъ, не сѫ правили изпитъ.

Температурата на изпитната зала е била въ 11 ч. пр. об. 22° С.

нѣколкочасовъ труденъ писменъ или устенъ изпитъ? Най-чудно въ случая бѣше това, че намаленитѣ естезиометрически числа, които се получаваха, бѣха много по-малки и отъ числото на „физологическата нормала“ (при съвсѣмъ нормално положение на лицето). Трѣбва да призная, че обяснението на казанитѣ числа ми прѣдстави голѣми трудности: за да се постигне то, трѣбваше да се правятъ дълги изслѣдвания въ педагогическата лаборатория при университета.

Най-първия въпросъ, който трѣбваше да се разрѣши, бѣше въпросътъ: дали нѣма нѣкои други условия, освѣнъ умствена умора, които да влияятъ на естезиометрическитѣ числа? Отговоръ на този въпросъ можеше да се получи още отъ сравнение на числата, получени прѣди и слѣдъ съобщаване резултатитѣ отъ изпита. Тѣзи числа ни показватъ най-ясно, че освѣнъ умственото напрежение тука влияятъ и прѣживѣнитѣ чувства. Силното измѣнение на числата прѣди съобщението и слѣдъ съобщението на резултатитѣ отъ изпита не може да се обясни съ нищо друго, освѣнъ съ влиянието на чувствата, които се възбуждатъ у ученика въ този случай, Лабораторнитѣ излѣдвания, показаха, че освѣнъ чувствата, върху естезиометрическитѣ числа влияе и физическата работа. Студенти, измѣрвани прѣди и слѣдъ гимнастически упражнения, показваха съвършенно различни резултати[1]).

Освѣнъ чувствата и физическата работа, указа се по-нататъкъ, че върху естезиометрическитѣ числа влияятъ и периферни тѣ дразнения на нервитѣ въ кожата, каквито дразнения се получватъ отъ измѣнението на температурата, отъ натиска и т. н. Понеже въ дадения случай не може да се прѣдполага значително влияние на тѣзи периферични дразнения, то и при разработване на нашитѣ числа не можеше да се земе прѣдъ видъ и този факторъ.

Остава, значи, да се обяснятъ естезеометрическитѣ числа при изпититѣ отъ съвокупното влияние на умственото напрѣгане, на прѣживѣнитѣ чувства и на физическитѣ усилия на абитуриентитѣ. Влиянието на всичкитѣ тѣзи условия е собствено това, което се нарича „изпитна умора“. Влиянието на физическата работа въ дадения случай се усѣща не толкозъ отъ извършената повече физическа работа, отколкото отъ лишенията отъ разхода, игра, почивка на чисть въздухъ и т. н., които абитуриентитѣ си налагатъ.

Като вземемъ прѣдъ видъ цѣлокупното влияние на всичкитѣ тѣзи условия, а особено пъкъ напрегнатото състояние на чувствата,

---

[1]) Подобни резултати съобщава и Гризбахъ, който е измѣрвалъ войници отъ кавалерията прѣди и слѣдъ тежки упражнения. Вижъ горѣцитираната му работа. стр. 353 сл.

ние можемъ да си обяснимъ резултатитѣ на писменнитѣ изпити. При всичкитѣ писменни изпити забѣлѣзваме, че естезиометрическитѣ числа въ началото на изпита сѫ по-голѣми, отколкото въ края. Това става много ясно, като се земе прѣдъ видъ напрегнатото състояние, въ което се намиратъ абитуриентитѣ въ начало на изпита. Своятъ връхъ достига това напрѣгане, както е извѣстно всѣкиму и отъ личенъ опитъ, въ момента, кога се съобщава темата на изпита. Слѣдъ този моментъ, особено ако темата се укаже не толкозъ трудна, настава едно успокояване, което прѣдизвиква и спадане на естезиометрическитѣ числа. Особено напрѣгането при прѣписване на темата, което е отъ по-малка интензивность, спомага за повръщане на ученицитѣ въ едно по-нормално състояние. При такива условия лесно е да се разбере, какъ прѣди писменния изпитъ се получватъ по-голѣми числа, нежели слѣдъ него.

Особено трудно бѣше да се обясни намалението на естезиометрическитѣ числа подъ „физиологическа норма“ подъ „числото, което показва пространствения прагъ при неуморенъ индивидъ“; толкозъ повече, че въ всичкитѣ тѣзи случаи показанията на лицата гласѣха, че тѣ не усѣщатъ никаква умора. Разрѣшението на тази гатанка пакъ можа да се постигне чрѣзъ лобораторни изслѣдвания въ Университета, при които се указа, че кожната чувствителность на изслѣдванитѣ лица спада подъ нормата въ всички тѣзи случаи, кога тѣ се прѣсилятъ.

Напр., студентъ Р., когато дойде въ лабораторията, на 8 III. 1907 год. въ 3 ½ ч. сл. об. показваше единъ прагъ отъ 5 м. м.; слѣдъ 10-минутно уморително смѣтане, неговиятъ пространственъ прагъ показваше 9 м. м. Той бѣше така уморенъ, щото казваше, че му е станало „лошо“; но при все това, той се насили и работи още 10 минути, слѣдъ което кожното му усѣщане спадна на2·6 м. м. — Народниятъ учитель Игн. бѣше обучавалъ цѣлъ день на 12.IV.1904 въ училището си и дойде въ 6 ч. сл. об. въ лабораторията уморенъ. Слѣдъ това той извърши 10 реда гимнастически упражнения съ бухалки. Кожното му усѣщане бѣше 8 м. м. Той казваше, че е вече уморенъ, но при все това искаше да продължава гимнастиката до изтощаване и, наистина, сполучи да направи още 20 реда. Неговата умора бѣше толкозъ голѣма, щото казваше: „ако бѣхъ извършилъ още единъ редъ, щѣхъ да падна“. Тогава измѣрихъ неговия пространственъ прагъ, и намѣрихъ, че бѣше 0.8 м. м.[1]).

---

[1]) За тѣзи изслѣдвания съмъ съобщилъ въ статията си: Aesthesiometrische Ermüdungsmessungen въ Internationales Archiv fur Schulhygiene. Leipzig 1908 г. T. IV, стр. 437—481. Тамъ сѫ съобщени и нѣкои отъ даннитѣ за матуритетния изпитъ въ мѫжското Педагогическо училище въ Шуменъ.

Така трѣбва да се разбиратъ всичкитѣ тѣзи естезиометрически числа, които стоятъ подъ физиологическата нормала. Даннитѣ на лицето за неговото субективно състояние въ дадения случай не могатъ да иматъ значение, или поне такова значение, каквото самото лице иска да имъ отдаде, като казва, че то не усѣща никаква умора. Въ този случай ние имаме работа съ това явление отъ живота, когато, при непомѣрно напрежение, чувството на неприятность се вече изгубва, както е напр. при твърдѣ голѣмъ гладъ, твърдѣ голѣмъ студъ, твърдѣ голѣма нужда за сънь, твърдѣ голѣма умора при пѫтуване пѣша и т. н. Туй изчезване на неприятното чувство обаче не ни говори и за изчезване на умората. За това се убѣждаваме много ясно отъ изтощението или отъ повръждането на организма, което обикновено скоро настава слѣдъ изчезване на неприятното усѣшане, безъ изчезване на неговата причина. Въ тази смисъль можемъ да кажемъ, че и субективнитѣ данни на лицето се съгласяватъ съ числата на естезиометра, които ни говорятъ, че въ даденъ случай имаме едно прѣсилване.

За разработване, прочее, на числата, получени отъ измѣрването при изпититѣ, намъ ни е необходимо, прѣди всичко, да различимъ случаитѣ на прѣсилване[1]) отъ случаитѣ на обикновена умора; трѣбва да отличимъ случаитѣ на уморени ученици и случаитѣ на прѣсилени ученици, като приемемъ за нормална умора само движението на естезиометрическитѣ числа надъ физиологическата нормала, а спадането имъ подъ тази нормала — за прѣсилване.

IV.

Прѣсилване при изпита.

За да могатъ да се различатъ чрѣзъ помощьта на естезиометъра случаитѣ на прѣсилване отъ случаитѣ на обикновена умора, трѣбва да се знае „физиологическата нормала“. За жалость прѣзъ моето прѣбивание въ Шуменъ азъ нѣмахъ възможность да изслѣдвамъ тази норма, защото ученицитѣ и ученичкитѣ бѣха вече започнали изпититѣ и се намираха въ постоянно напрегнато състояние. Азъ си помогнахъ въ този случай донѣкждѣ съ числата, които получихъ при измѣрването два дена слѣдъ свършване на изпита. Наистина и тѣзи числа не могатъ да показватъ точно физиологическата нормала за всѣко лице. Имаше много абитуриенти и абитуриентки, които показаха и тогава признаци на умора

---

[1]) Думата „прѣсилване“ не се употрѣбява тука за означение състояние на „прѣумора“, а само за означение на отдѣлни случаи на напрежение, което надвишава силитѣ на дадено лице. Прѣумората настѫпва отъ чести прѣсилвания.

или прѣсилване; не ще съмнѣние, въ такъвъ случай тѣхнитѣ числа не можеха да се вематъ за физиологическа нормала и азъ трѣбваше да ги оставя на страна. Но понеже тѣзи послѣднитѣ ученици съставляваха болшинството на класа, то, за да се получи ясна физиономия на послѣдния по отношение на умора и прѣсилване отъ изпититѣ, трѣбваше при изчисленията да се не оставятъ и тѣ безъ внимание. За тази цѣль бѣше нужно и числото, което показва тѣхното нормално състояние. Като не ми бѣше възможно въ случая да си помогна по другъ начинъ, азъ постжпихъ така: изчислихъ срѣдната физиологическа нормала на ученицитѣ, които можаха да се признаятъ за отпочинали, и нея зехъ за физиологическа нормала на тѣзи ученици, за които нѣмахъ такава. Наистина такова постжпване не е съвсѣмъ правилно, защото физиологическата нормала за всѣко лице не е еднаква: за лице отъ възрасть на абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ тя се колебае между *3* и *7* m. m. И възможно е, приетата обща нормала да е по-голѣма или по-малка отъ нормалата на даденото лице. Обаче грѣшката въ дадения случай нѣма такова голѣмо значение, тъй като насъ не интересуватъ тука толкова абсолютнитѣ числа на умората или прѣсилването, колкото релативнитѣ: понеже възможното увеличение или намаление на абсолютнитѣ числа ще е еднакво за всички случаи, затова то не ще има голѣмо значение при релативното оцѣнение на естезоиметрическитѣ числа при разнитѣ изпити.

а) *Прѣсилване при абитуриентитѣ.*

За намиране на обща физиологическа нормала за всички абитуриенти азъ си послужихъ съ числата, получени два дни слѣдъ свършване на изпита, когато се съобщаваха резултатитѣ отъ него, и то съ числата — прѣди това съобщаване. Въ този случай не можаха да се зематъ прѣдъ видъ числата на слѣднитѣ абитуриенти: 1) на тѣзи, които не бѣха издържали изпита, 2) на тѣзи, които на 23 Юний, деньтъ на това измѣрване, показваха естезестезиометрически числа по-високи или еднакви съ числата, получавани прѣзъ врѣме на тѣхнитѣ изпити, 3) на тѣзи абитуриенти, чиито числа бѣха твърдѣ низки и стояха въ противоположностъ съ другитѣ числа — числата на абитуриентитѣ: № 7 (1·8 m. m.), № 11 (1·9 m. m.), № 13 (1·8 m. m.) и № 34 (0·4 m. m.), 4) Най-послѣ на абитуриентитѣ № 14 и 28, понеже първиятъ се оплаква отъ дълговрѣменно главоболие, а вториятъ — отъ главоболие и кашлица. По този начинъ ми оставаха само числата на абитуриентитѣ № 3, 4, 15 и 25, чието аритметическо срѣдно — 5 m. m. (4·675 m. m.) зехъ за обща нормала на класа.

По нея нормала азъ отдѣлихъ случаитѣ на прѣсилване отъ случаитѣ на обикновена умора за всички абитуренти, освѣнъ, разбира се, за ония четирма абитуренти, които имаха своята лична физиологическа нормала. Опрѣдѣлени по такъвъ начинъ случаитѣ на прѣсилване за цѣлия класъ и въ продължение на цѣлия ходъ на матуритния изпитъ сѫ означени срѣщу името на всѣкн абитуриентъ съ единъ черенъ-знакъ въ табл. № X.

Понеже отдѣлни изслѣдвания ни показаха, че числата, които показватъ хиперестезия, се увеличаватъ пакъ слѣдъ една по-нататъшна работа на лицата[1]), то въ числото на случаитѣ за прѣсилвания слѣдъ всѣки изпитъ поставихъ и тѣзи естезиометрически числа, които, ако и по-голѣми отъ нормалата, произлизаха отъ хиперестични случаи.

Отъ пръвъ погледъ на таблицата личи, че има случаи, въ които за нѣкои абитуриенти подобно прѣсилване се явява почти всѣкога. Такива сѫ абитурнентитѣ № № 7, 11, 13, 14, 16, 17, 26, 27, и 34. За други абитуриенти прѣсилване се явява само въ отдѣлни случаи, слѣдъ нѣкои изпити. Най-послѣ има абитуриенти, които никакъ не сѫ били жертва на таквозъ прѣсилване. За първата категория — почти $^1/_4$ отъ всички — лесно може да се види, че изпититѣ прѣдставляватъ единъ непоносимъ товаръ. За втората категория тѣзи изпити прѣдставяватъ случаи само на отдѣлни прѣсилвания. Най-послѣ за останалитѣ абитурненти — около $^1/_3$ отъ всички — изпититѣ прѣдставляватъ прѣдметъ на умора съотвѣтна на силитѣ имъ.

Като сравнимъ числата на прѣсилванията прѣди и слѣдъ всѣки изпитъ, забѣлѣзваме, че послѣднитѣ сѫ всѣкога повече отъ първитѣ. Така % на прѣсилването прѣди I изпитъ (писменъ) е билъ само 8·1 %, слѣдъ този изпитъ той се възкача на 21·6 %; въ начало на II изпитъ (устенъ) той е билъ 28·9 %, слѣдъ него се изкача на 47·3 %; въ начало на III изпитъ (устенъ) е билъ 28·9 %, слѣдъ него се изкача на 39·5 %, въ началото на IV изпитъ (практически) е билъ 37·5 %, слѣдъ него се изкача на 43·7 %, най-послѣ, въ началото на съобщаване резултатитѣ отъ изпита е билъ 30·3 %, а слѣдъ него се възкача на 39· %.

Най-голѣмото възкачване на процента на прѣсилването е станало слѣдъ I устенъ изпитъ, когато се е изпитвало отъ най-многобройната и мѫчна група прѣдмѣти: Педагогия, Естествена история и Математика. Сѫщо голѣмо е било възкачването слѣдъ писменния изпитъ и слѣдъ изпита отъ втората група прѣдмѣти: Законъ Божи и География. Слѣдъ практичния изпитъ (обучение въ отдѣленията) е имало сравнително малко възкачвание на прѣсил-

[1]) Вижъ горѣцитираната ми статия стр. 457 сл.

Таблица X.

За случаитѣ отъ прѣсилване на абитуриентитѣ отъ Шуменското мжжко педагогическо училище прѣзъ матуритетния имъ изпитъ отъ 1904/5 учебна година.

№ въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Писменъ изпитъ		I устенъ изпитъ		II устенъ изпитъ		Пракемически изпитъ		Съобщаване резултатитѣ		Забѣлѣжка
		Прѣдъ	Слѣдъ	Прѣдъ	Слѣдъ	Прѣдъ	Слѣдъ	Прѣдъ	Слѣдъ	Прѣдъ	Слѣдъ	
1	А. Г.							●	●	●		
2	Б. Н.				●					●		
3	Б. С.							●	●			
4	Б. И.			●								
5	Бу. И.			●							●	
6	Б. Т.											
7	В. Н.		●	●		●		●		●	●	Отслабнали нерви
8	Г. Д.											
9	Г. Г.	—	—		●			●	●	●		
10	Г. П.											
11	Д. Ст.				●	●	●	●	●	●	●	„ „
12	Д. А.			●		●						
13	Д. Н		●	●	●	●	●	●	●	●	●	„ „
14	Д. И.	●	●	●		●	●		●	●	●	„ „
15	Д. Д.											
16	Д. П.		●		●	●	●	●	●	—	—	„ „
17	Д. Д.		●	●	●	●	●	—	—	●	●	„ „
18	Е. Ст.				●	●	●	—	—			
19	Ж. Ж.											
20	Ж. И.		●				●					
21	З. К.			●		●	●					
22	И. Д.											
23	К. М.				●		●	●				
24	К. Г.				●			—	—	—	—	
25	М. В.											
26	М. Д.			●	●	●	●		●	●	●	„ „
27	Д. Ди.	●					●	●	●		●	„ „
28	Н. И.										●	
29	Р. В.											
30	Ст. А.							—	—			
31	Ст. Р.							●				
32	Х. Н.											
33	Х. Т.							—	—			
34	Ц. Д.	●		●	●	●	●	●	●	●	●	„
35	Ш. Д.						●					
36	Ю. Хр.											
37	Я. К.							●		—	—	
38	Ш. Д.			●						—	—	

— Означава, че тогава не е ставало мѣрене.

ванията. Съобщаване резултата на изпита е произвело сѫщо у нѣкои абитуренти такова анормално възбуждане на нервната системиа, каквато се явява и при прѣсилването.

Въ начало иа изпита числото на прѣсилванията е най-малко (8·1 % процентъ). Въ началото на втория изпитъ това число се възкачва вече значително (28·9 %). То си остава почти сѫщото и при втория изпитъ, а се възкача пакъ значително при практическия изпитъ, когато достига своето най-голѣмо число (37·5 %). Слѣдъ изпита числото на прѣсилванията почва да спада, но бавно. Два дни слѣдъ изпита то още не е спаднало до числото на случаитѣ прѣди започването на устнитѣ изпити, а камоли да се повърне на началното. Това показва, че прѣсилването у абитуриентитѣ не изчезва така бързо, както се появява.

Таблица № XI показва това движението на случаитѣ отъ прѣсилвания прѣди и слѣдъ всѣки изпитъ. Линията *а б* показва числото на прѣсилванията прѣди всѣки изпитъ, а линията *б с* — слѣдъ всѣки изпитъ.

б) *Прѣсилване при абитуриенткитѣ.*

Срѣдна физиологическа нормала за абитуриенткитѣ изчислихъ отъ числата, които бѣхъ получилъ при измѣрването два дни слѣдъ изпита (таблица № 8), като при прѣсмѣтането оставихъ на страна: 1) числата които бѣха по-голѣми отколкото числата прѣзъ врѣме на изпита, 2) много малкитѣ числа, стоящи въ контрастъ съ другитѣ и ясно показващи хиперестезия. Срѣдното аритметическо отъ останалитѣ 15 числа (на абитуриенткитѣ: №№ 2, 3, 4, 9, 12, 13, 15, 20, 21, 23, 37, 38, 39, 42 и 46) — 4·2 m. m. зехъ за физиологическа нормала на цѣлия класъ освѣнъ за горнитѣ 15 — които имаха числа за тѣхната физиологическа нормала, и по нея отдѣлихъ случаитѣ на прѣсилване отъ случаитѣ на обикновена умора за всички ученички.

Картината на класа отъ гледище на прѣсилване прѣзъ всички матуритетни изпити, освѣнъ писменнитѣ и втория устенъ изпитъ, за които не можахъ да правя измѣрвания, е прѣдставена въ таблица № XII, дѣто всѣки случай на прѣсилване е означенъ съ единъ черенъ знакъ, поставенъ срѣщу името на ученичката и въ графата показваща момента, въ който е станало прѣсилването.

И тука имаме такива ученички, които показватъ признаци на хиперестезия почти въ всички случаи и за които, слѣдователно, изпитътъ се е указалъ като непоносимъ товаръ. Такива

Таблица XI.

Случаитѣ на прѣсилвания прѣди и слѣдъ всѣки изпитъ на абитуриентитѣ отъ Шуменското педагогическо училище прѣзъ 1904/1905 учебна година.

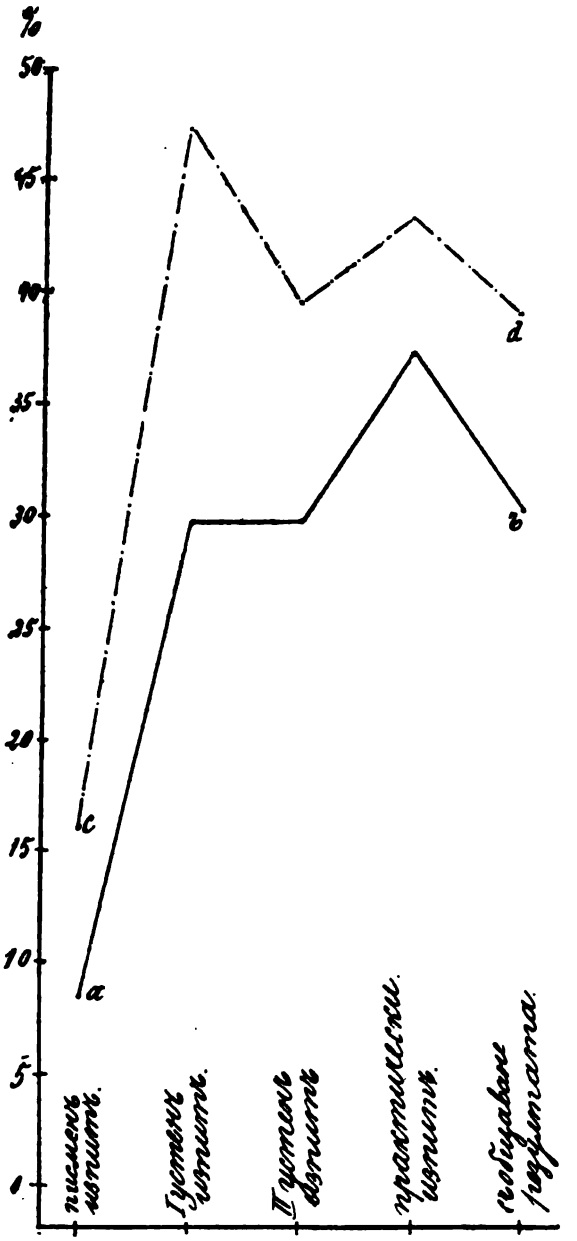

сж абитуриенткитѣ № № 1, 6, 10, 27, 34, 44, 45. Тѣхното число (7) съставлява 1/7 отъ всички ученички. Нѣкои абитуриентки сж

Таблица XII.

Случаи отъ прѣсилване на абитуренткитѣ отъ Шуменското дѣвическо педагогическо училище прѣзъ матуритетния имъ изпитъ прѣзъ 1904/5 учебна година.

№ въ учил. списъкъ	Име и прѣзиме	Устенъ изпитъ		Практически изпитъ		На 2-й день слѣдъ изпита	Забѣлѣжка
		прѣди	слѣдъ	прѣди	слѣдъ		
1	А. Н.		●	●	●	—	Отслабнали нерви.
2	А. Д.						● Означава прѣсилване
3	Б. М.						
4	Б. Б.						
5	Б. Я.		—				
6	В. Е.	●	●	●	●	●	Отслабвали нерви.
7	В. Ц.					—	
8	Г. М.		●				
9	Ч. Р.						
10	Г. П.		●	●	●		Отслабвали нерви.
11	Г. Б.					—	
12	Д. Р.						
13	Д. М.						
14	Д. Ст.					—	
15	Д. Р.						
16	Д. О.						
17	И. М.	●	●				
18	И. И.					—	
19	И. Н.	●	●				
20	И. Е.						
21	К. М.						
22	М. Д.	●	●				
23	М. П.						
24	М. Ст.					●	
25	Н. В.					—	
26	Н. Я.					—	
27	Н. Е.	●	●			●	Отслабнали нерви.
29[1]	Н. Ф.				●	—	[1]) № 28 не правилъ изпитъ.
30	П. М.					●	
31	П. Б.						
32	П. Ан.					●	
33	П. Анг.			●	●		
34	П. Н.	●	●		●	—	Отслабвали нерви.
35	Р. Р.		●		●		
36	Р. П.						
37	Р. Т.		—				
38	Р. Пан.						
39	С. Н.						
40	Т. Р.					—	
41	Ц. Е.					●	
42	Ц. З.						
43	Ч. З.						
44	Ч. Я.	●	●	●	●	—	Отслабвали нерви.
45	Ч. Д.		●	●	●	●	» »
46	Я. Ж.						
47	Я. М.			—	—	—	
48	Ди. С.	●	●	—	—	—	
51[2]	Ф. А.						[2]) № 49 и 50 не привили изпитъ.

— Показва, че тогава не е станало измѣрване.

били прѣсилени само въ отдѣлни случаи, а нѣкои — на брой 28, почти половината отъ всички - не сж били никакъ засегнати отъ удара на прѣсилването. Този сравнително по-утѣшителенъ резултатъ стои, безъ всѣко съмнѣние, въ свръзка съ обстоятелството, че ученичкитѣ правѣха изпитъ по новитѣ наредби, споредъ които матуритетния изпитъ се свеждаше на единъ годишенъ изпитъ отъ седми класъ и даже нѣщо по-малко, когато абитуриентитѣ отъ мжжкото училище, както за това споменахъ и по-рано, правѣха изпитъ по старитѣ наредби. Отъ това се вижда най-ясно, защо случаитѣ на прѣсилване у абитуриенткитѣ сж по-малко отъ тѣзи на абитуриентитѣ.

Числото на прѣсилванията слѣдъ всѣки изпитъ е по-голѣмо отъ това въ началото на сжщия изпитъ. Така въ началото на устния изпитъ 16·6% отъ изпитванитѣ лица сж се прѣсилили, когато въ края на сжщия изпитъ този процентъ е достигналъ числото 28·2. Въ начало на практическия изпитъ (въ обучение) имаме прѣсилване у 13% отъ ученичкитѣ, а въ края на сжщия изпитъ у 19·5%. При измѣрването два дни слѣдъ изпититѣ се указва че 20·5% отъ измѣрванитѣ ученички страдатъ отъ прѣсилване. Това число е малко по-голѣмо и отъ прѣсилванията слѣдъ послѣдния изпитъ. Това явление заслужва своето обяснение, което азъ тукъ не мога да направя, защото ми липсватъ още достатъчно данни. То стои сигурно въ свръзка съ факта, че много отъ лошитѣ послѣдствия на изпититѣ се появяватъ чакъ слѣдъ самитѣ изпити.

И тукъ, както и при момчетата, най-голѣмия процентъ на прѣсилвания имаме слѣдъ устния изпитъ (отъ по-мжчната група прѣдмѣти). Слѣдъ практическия изпитъ и тукъ е имало сравнително по-малко увеличение на случаитѣ на прѣсилване.

Въ началото на изпититѣ прѣсилването е било по-голѣмо при устния изпитъ, а пó-малко при практическия — отношение обратно отъ това при момчетата. Причината на това лежи сигурно въ обстоятелството, че заедно съ този (устния) изпитъ много ученички се явяваха въ сжщия день и на другъ единъ устенъ изпитъ (отъ втората група прѣдмети), за който азъ не можахъ да правя измѣрвания. Много отъ измѣрванитѣ отъ мене абитуриентки идѣха отъ този вторъ изпитъ и за това показваха признаци на голѣма умора и прѣсилване.

Таблица № XIII ни показва движението на случаитѣ отъ прѣсилване въ продължение на изпититѣ, за които има измѣрвания. По причина на малкото измѣрвани моменти, азъ прѣдставлявамъ това движение въ една крива, вмѣсто въ двѣ, както направихъ за момчетата.

Таблица XIII

за прѣсилванията на абитуриенткитѣ отъ Шуменското педагогическо училище прѣзъ врѣме на матуритетния изпитъ отъ 1904/1905 учебна година.

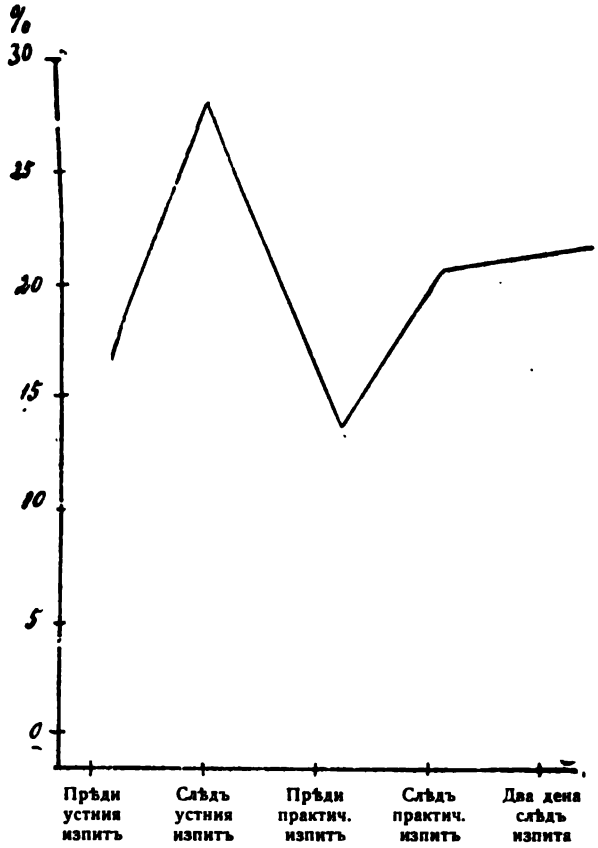

c) *Прѣсилване на ученичкитѣ отъ V класъ.*

Тука имаше само единъ писменъ изпитъ и моитѣ числа се отнасятъ само до него. Понеже не разполагахъ съ никакъвъ начинъ за установяване на физиологическата нормала на класа, то си послужихъ съ тази на абитуриенткитѣ (4·2) и приехъ като означаващи случаи на прѣсилвания всички числа по-малки отъ това число. Числата, стоящи надъ физиологическата нормала, бѣха така далечъ отъ нормалното число, щото човѣкъ лесно можеше да ги познае, даже и безъ наличность на едно нормално число. — Таблица № XIV ни показва случаитѣ на прѣсилване прѣди и слѣдъ писменния изпитъ. Отъ 24-тѣ ученички на измѣрвания класъ една е показала признаци на прѣсилване въ началото на изпита, а 8, — което е $^1/_3$ часть отъ всички — въ края на този изпитъ.

Таблица XIV.

За случаитѣ отъ присилване на ученичкитѣ отъ V класъ на Шуменското дѣвическо Педагогическо училище прѣзъ писмения имъ изпитъ отъ 1904/5 уч. година за прѣминаване въ горния курсъ на училището.

№ въ учил. списъкъ	Име и фамилия	Писменъ изпитъ		Забѣлѣжка
		прѣди	слѣдъ	
2[1])	А. В.			[1]) Ученички, чиито № е изпуснатъ, не сж измѣрвани.
3	Б. В.		●	
4	В. Н.			
5	В. Р.		●	
7	Д. Ф.		●	
8	Д. Р.			
10	Д. Ю.			
11	Ж. М.			
12	И. Ж.			
13	И. В.		●	
14	И. Т.			
16	К. Ц.			
17	К. Т.			
19	М. А.			
20	М. Д.			
21	М. И.			
22	Н. Ж.		●	
23	П. Х.			
24	П. В.			
25	С. Г.			
26	Т. К.			
27	Т. З.		●	
28	Х. К.	●	●	
29	Я. М.		●	

d) *Общо заключение за прѣсилването.*

Отъ сравнение на таблицитѣ за прѣсилването въ мжжкото и дѣвическото педагогически учицища дохаждаме до тѣзи общи заключения:

1) И при момчета, и при момичета числото на прѣсилванията слѣдъ всѣки изпитъ (писменъ, устенъ, практически) е по-голѣмо отъ числото на прѣсилванията прѣди сжщия изпитъ.

2) Прѣсилването слѣдъ устния изпитъ отъ по-голѣмата и по́мжчната група прѣдмети е по-голѣмо отъ прѣсилването при полеснитѣ устни изпити, при писменнитѣ и практическитѣ.

3) При започване на изпититѣ случаитѣ отъ прѣсилване сж твърдѣ малко, а слѣдъ тѣхното свършване числото става твърдѣ значително.

V.

Умората при изпита.

Въ противоположность на всички досегашни естезиометрически студии върху умората, които се основаватъ на всички получени естезиометрически числа, слѣдъ означеното по́-рано двояко значение на тѣзи числа — като такива, които показватъ прѣсилване, и такива, които показватъ умора, — азъ трѣбваше да основа моето изучване на умората само върху числата отъ втората категория. За тази цѣль азъ оставихъ на страна всички абитуриенти и абитуриентки, които бѣха попаднали подъ удари на прѣсилването, ако ще би само единъ пжть, и се ограничихъ да констатирамъ умората на класа само по тѣзи абитуриенти и абитуриентки, у които никога не се показваха признаци на прѣсилване. Нѣкои отъ ученицитѣ се явяваха на изпитъ съ едно много голѣмо число, което слѣдъ изпита спадаше, други — обратно. Това означаваше, че за нѣкои абитуриенти изпитътъ означава освобождение отъ едно голѣмо душевно напрежение, а за други — влизане въ едно таково напрожение. Общата физиоиомия на класа за всѣки отдѣленъ случай обаче се придобиваше отъ болшинството случаи, както и отъ голѣмината на прѣтърпѣното измѣнение отъ всѣко едно лице. На това основание, за да намѣря влиянието на изпита върху умората на абитуриентитѣ, азъ си послужихъ съ срѣдното аритметическо отъ всички случаи. Но понеже тука менъ интересуваше само релативното число, то азъ изброихъ колебанията на умората за всѣки случай надъ физиологическата нормала, която означихъ съ нула.

а) *Умората на абитуриентитѣ.*

Срѣдната умора на дванадесетьтѣхъ незасегнати никакъ отъ признацитѣ на прѣсилване абитуриенти въ началото на писменния изпитъ бѣше 3.8 m. m. надъ нулата, а слѣдъ него бѣше спаднала на 2·9 m m. Това показва, че ученицитѣ се бѣха явили на този изпитъ много напрегнати и силно уморени, което имъ напрежение постепенно е изчезнало въ продължение на изпита. Въ начало на

втория изпитъ (устенъ) умората у тѣхъ е 3·9 m m., а слѣдъ сѫщия изпитъ 4.5 m m.; което показва, че слѣдъ изпита ученицитѣ сѫ повече уморени отколкото прѣди него. Въ началото на третия изпитъ (устниятъ изпитъ отъ по-леката изпитна група) умората е 3 m m., а слѣдъ него 3·9 m m. — едно увеличение отъ 0·9 m m. На практическия изпитъ абитуриентитѣ се явяватъ съ 2·6 m m. умора, която въ края на изпита достига до 4·2 m m. Най-послѣ, два деня слѣдъ изпититѣ абитуриентитѣ показватъ 2·4 m m. надъ физиологическата нормала, а слѣдъ като чуятъ резултата отъ изпита си, 2·9 m m.

Таблица № XV показва движението на умората прѣди и слѣдъ всѣки изпитъ.

Съ най-голѣма умора ученицитѣ се явяватъ на устния изпитъ отъ по-голѣмата и по-мѫчната група прѣдмети; съ по-малка при по-малката и лесна група прѣдмети, а съ сравнително най-малка—на практическия изпитъ.

Най-голѣма умора показватъ абитуриентитѣ слѣдъ излизането си отъ устния изпитъ по по-мѫчната група прѣдмети; по̀-малка — слѣдъ излизането си отъ практическия изпитъ (обучение въ отдѣления), още по-малка—слѣдъ устния изпитъ отъ по̀-лесната група прѣдмети, а най-малка — слѣдъ излизането си отъ писмения изпитъ.

Прѣзъ врѣме на изпита най-голѣмо напрежение и умора сѫ показали абитуриентитѣ при практическия изпитъ; още по-малко— при устния изпитъ отъ по-лесната група прѣдмети; още по̀-малко — при устния изпитъ отъ по̀-мѫчната група; а най-малко — при писмения изпитъ. Това явление може да се обясни, споредъ мене, отъ двѣ обстоятелства. Едното отъ тѣхъ е умората прѣди изпита: когато ученицитѣ сѫ се явявали на изпитъ твърдѣ уморени и напрегнати, тѣ не сѫ били въ състояние да се напрѣгатъ много умствено прѣзъ врѣме на самия изпитъ. И наистина, ние забѣлѣзваме че при устнитѣ изпити напрежението на ученика прѣзъ врѣме на самия изпитъ стои въ обратно отношение съ напрегнатостьта въ началото на изпита. Това е впрочемъ и единъ много добрѣ извѣстенъ отъ практиката фактъ, че вече уморения и напрегнатия ученикъ не е въ състояние да работи умствено.

Другото обстоятелство лежи въ смущението на ученицитѣ, което тѣ изпитватъ, кога се намѣратъ прѣдъ изпитната комисия. Това смущение почти не сѫществува при практическия изпитъ (дѣто нѣма толкозъ голѣма комисия и дѣто абитуриентътъ неволно забравя да мисли за нея, като се увлича само въ ученицитѣ на отдѣлението) и за това виждаме, че при този изпитъ ученицитѣ покаватъ най-голѣмо умствено напрѣгане.

Таблица XV

за умората на абитуриентитѣ отъ Шуменското педагогическо училище прѣзъ матуритетния имъ изпитъ на 1904/1905 година.

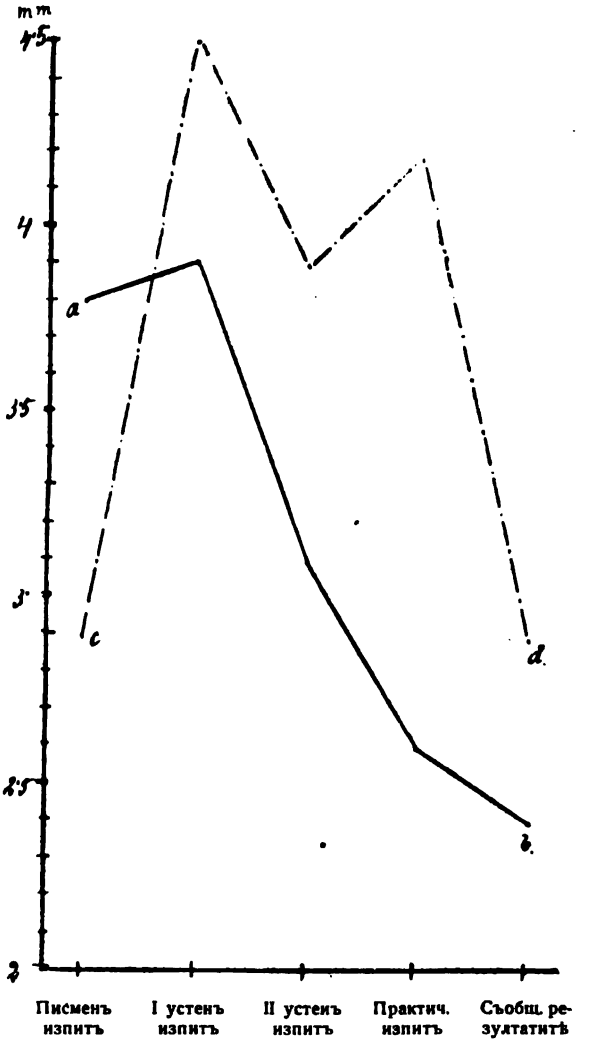

Силното спадане нае стезиометрическото число слѣдъ писменния изпитъ се дължи, освѣнъ на горнитѣ обстоятелства, навѣрно и на факта, че голѣмото напрежение на ученицитѣ изчезва още веднага, щомъ имъ се каже темата на изпита, особено пъкъ ако тя имъ се видилесна. Не малко значение ще има тука и обстоятелството, че при писменния изпитъ ученицитѣ иматъ възможность да си избератъ и такъвъ темпъ за работа, който най-добрѣ съотвѣтствува на тѣхната природа.

б) *Умората на абитуриенткитѣ.*

Отъ всички 48 абитуриентки — 28 не сѫ били никакъ засегнати отъ прѣсилване. По тѣхъ може да се прослѣди и влиянието на матуритетния изпитъ изобщо върху умората на класа.

Таблица № XVI показва движението на тази умора за петьтѣхъ момента (началото и края на едина устенъ изпитъ, на практическия изпитъ и на втория день слѣдъ изпита). Както се види отъ тази таблица, въ началото на устния изпитъ отъ пò-голѣмата и пó-мѫчната група прѣдмети ученичкитѣ сѫ се явили съ срѣдна умора 3·1 m. m. надъ физиологическата имъ нормала. Слѣдъ този изпитъ числото се покача на 3·5 m. m. На практическия изпитъ абитуриенткитѣ се явяватъ почти съ сѫщата умора, както и на устния изпитъ, която слѣдъ изпита се покачва на 3·7 m. m. Общата умора на втория денъ слѣдъ изпита е 0·5 m. m. надъ физиологическата нормала, което показва, че абитуриенткитѣ още не сѫ си отпочинали съвършенно.

Явили се почти съ еднаква умора и на устния, и на практичния изпитъ, абитуриенткитѣ сѫ се напрѣгали повече на послѣдния. Тази способность за по-голѣмо напрежение при практическия изпитъ нежели при устния, при инакъ еднаква начална умора, ще се обясни сигурно съ обстоятелството, че ученичкитѣ се смущаватъ повече прѣдъ изпитната комисия отколкото прѣдъ дѣцата въ отдѣлението и слѣдователно прѣдъ послѣднитѣ могатъ да проявятъ повече умствено напрежение нежели прѣдъ комисията. —

При писменния изпитъ на ученичкитѣ отъ V класъ имаме сѫщото явление, което имахме и при писменния изпитъ на абитуриентитѣ: на изпита ученичкитѣ се явяватъ съ едно голѣмо естезиометрическо число, — 7·4 m. m., което слѣдъ този изпитъ спада на 6·8 т. т.

с) *Общо заключение за умората.*

Отъ всичкитѣ горѣозначени данни за умората въ мѫжкото и дѣвическото педагогически училища можемъ да извадимъ тѣзи общи заключения:

1) На всѣкждѣ при устнитѣ изпити умората прѣди изпити е пò-голѣма отъ умората слѣдъ изпита.

2) На всѣкждѣ при тѣзи изпити способностьта за напрежение прѣзъ врѣме на самия изпитъ зависи отъ една страна отъ голѣмината на началната умора, отъ друга — отъ пò-голѣмото или пò-малко изпѫкване на изпитната комисия прѣдъ съзнанието на изпитваното лице.

3) На всѣкждѣ на пó-мѫчни изпити съотвѣтствува и пó-голѣма умора.

Таблица XVI.

Умората на абитуриенткитѣ отъ Шуменското педагогическо училище прѣзъ врѣме на матуритетния изпитъ на 1904/1905 учебна година.

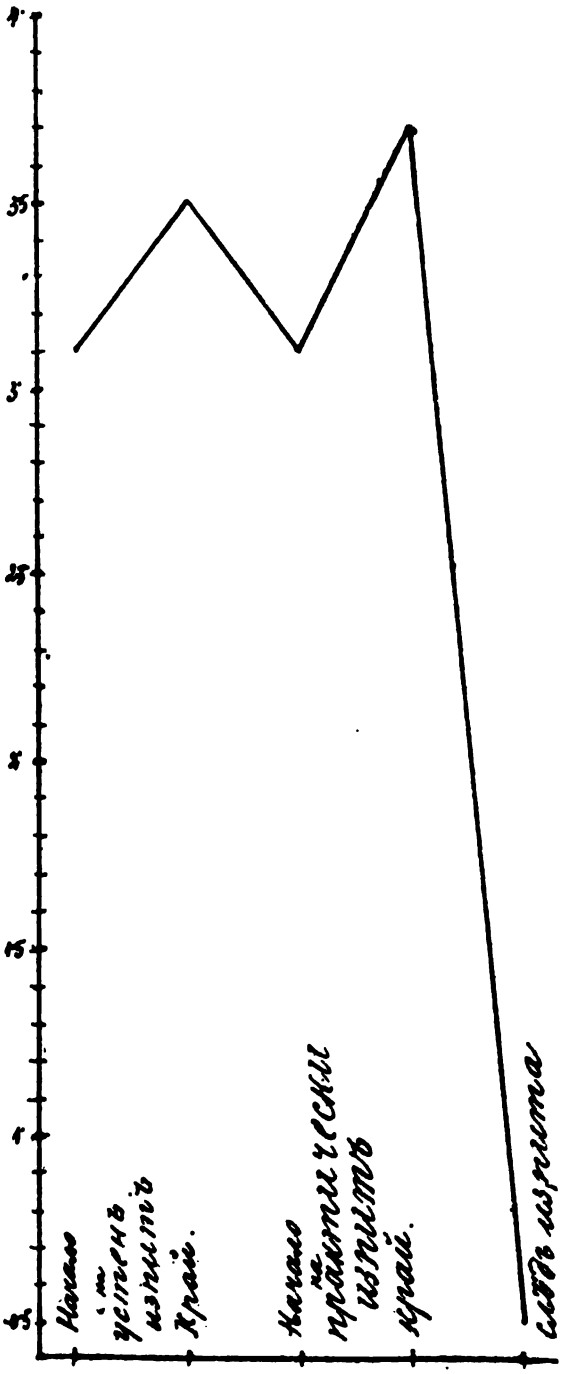

4) Най-послѣ, всѣкога напрежението на изпитванитѣ е било въ началото на писменния изпитъ пó-голѣмо нежели слѣдъ изпита; — обстоятелство, което се обяснява отчасти отъ горѣпоменатитѣ условия, отчасти отъ възможностьта, която има лицето при този изпитъ да си избере този ритмусъ на работа, който най-много съдѣйствува за повръщането му въ нормално състояние.

VI.

Сравнение на резултатитѣ отъ прѣсилването и умората.

Въ мжжкото училище слѣдъ устнитѣ изпити на най-голѣмото прѣсилване съотвѣтствува и най-голѣма умора. Така въ края на устния изпитъ отъ по-мжчната група прѣдмети имаме 47·3% прѣсилвания; на него съотвѣтствува и най-високата умора — отъ 4·5 m. m. Слѣдъ изпита отъ пó-малката и лесна група прѣдмети имаме по-малъкъ % прѣсилвания — 39·5%, на тѣхъ съотвѣтствува и една пó-малка умора — 3.9 m. m. Числото на прѣсилванията се възкача пакъ слѣдъ практическия изпитъ и достига до 43·7%; сжщо така се възкача и числото, показваще умората, като достига до 4·2 m. m. Най-послѣ слѣдъ свършване на изпититѣ процентътъ на прѣсилванията спада на 30·3%; сжщо спада и числото, показваще умората, на 2·4 m. m. Сравнително пó-голѣмото спадане на %-тъ на умората спрѣмо % на прѣсилванията показва, че умората изчезва пó-бързо нежели слѣдитѣ отъ прѣсилването.

Обратно отношение забѣлѣзваме при прѣсилването и умората въ начало на всѣки отъ устнитѣ изпити. Въ начало на I устенъ изпитъ процентътъ на прѣсилванията е 28·9%, на него съотвѣтствува и една умора отъ 3·9 m. m.; въ начало на втория устенъ изпитъ намираме, че процентътъ на прѣсилванията не се е възкачилъ, а е останалъ на 28·9, когато числото на умората при този изпитъ спадна на 3 m. m. Въ начало на слѣдния изпитъ % на прѣсилванията се възкача на 37·5%, когато числото на умората спада на 2·6 m. m. Тази обратность въ отношенията се обяснява съ обстоятелството, че слѣдитѣ отъ умората изчезватъ пó-бързо нежели слѣдитѣ отъ прѣсилването. На абитуриентитѣ е било възможно още слѣдъ първия устенъ изпитъ да се освободятъ отъ голѣмото прѣдизпитно напрежение; но понеже слѣдитѣ на прѣсилването отъ I изпитъ не сж могли да изчезнатъ до началото на II устенъ изпитъ, то естествено и % на прѣсилванията си е останалъ сжщи. Въ началото на практическия изпитъ къмъ тѣзи неизчезнали още случаи отъ прѣсилвания сж се прибавили и други и за

това виждаме, че тѣхниятъ % се увеличава още повече. Сѫщо така забѣлѣзваме, че и слѣдъ свършване на изпита, числото, показваще умората, спада бързо, когато процентътъ на прѣсилванията се намалява съвсѣмъ бавно.

При писменния изпитъ имаме друго отношение. Слѣдъ този изпитъ процентътъ на прѣсилванията се увеличава: отъ 8·1 той достига до 21·6; когато числото, показваще умората, се намалява отъ 3·8 m. m., то спада на 2·9 m. m. Това се обяснява сигурно отъ голѣмата възбуденость и напрегнатость на абитуриентитѣ въ начало на този изпитъ, което състояние е изчезнало въ продължение на самия изпитъ. Но че намалението на естезиометрическото число не показва отпочиване (а само освобождение отъ чувственото състояние на напрегнатость, неопрѣдѣленость, страхъ и пр.) ни говори фактътъ, че и слѣдъ изпита това число е значително надъ физиологическата нормала — почти на сѫщата височина, каквато е достигнало слѣдъ усилнитѣ занятия на абитуриентитѣ за II имъ устенъ изпитъ, и на една по-голѣма височина отъ числото слѣдъ усиленитѣ приготовления за практическия изпитъ. Най-послѣ и самиятъ фактъ, че слѣдъ писменния изпитъ числото на прѣсилванията на класа се увеличава, ни говори най-ясно, че при писменнитѣ изпити абитуриентитѣ не си отпочиватъ, а сериозно работятъ.

Сѫщо такова съгласие между полученитѣ резултати за прѣсилването и умората намираме и при абитуриенткитѣ. И при тѣхъ на по-голѣмия % прѣсилвания отговоря и по-голѣма умора. Въ начало на устния изпитъ %-тъ на прѣсилванията е 16.6, на него отговаря умора отъ 3·1 m.m.; въ края на сѫщия изпитъ процентътъ по прѣсилванията се изкача на 28·2% сѫщо и числото, показваще умората, се възкача и достига 3·5 m. m. Къмъ началото на практическия изпитъ процентътъ на прѣсилването спада на 13 %, сѫщо спада и числото на умора и достига 3.1 m. m. Слѣдъ този изпитъ процентътъ на прѣсилванията пакъ се изкача и достига до 19.5%, сѫщо се изкача и числото на умората, като достига до 3.7 m. m. Слѣдъ изпита %-тъ на прѣсилванията не спада бързо, даже се появяватъ и нови признаци на прѣсилени отъ по-рано абитуриентки; когато числото, показваще умората, бързо спада.

И при писменния изпитъ на ученичкитѣ отъ V класъ забѣлѣзваме сѫщото отношение между случай на прѣсилвания и умора, каквито и при писменния изпитъ на абитуриентитѣ. И тука процентътъ на прѣсилванията слѣдъ изпита се увеличава; когато естезиометрическото число се намалява. Сигурно и тука това става по-сѫщитѣ причини, по които ставаше и при абитурнентитѣ.

Таблица XVII.

Умората и прѣсилването на абитуриентитѣ отъ Шуменското педагогическо училище слѣдъ всѣки тѣхенъ зрѣлостенъ изпитъ прѣзъ 1904/1905 учебна година.

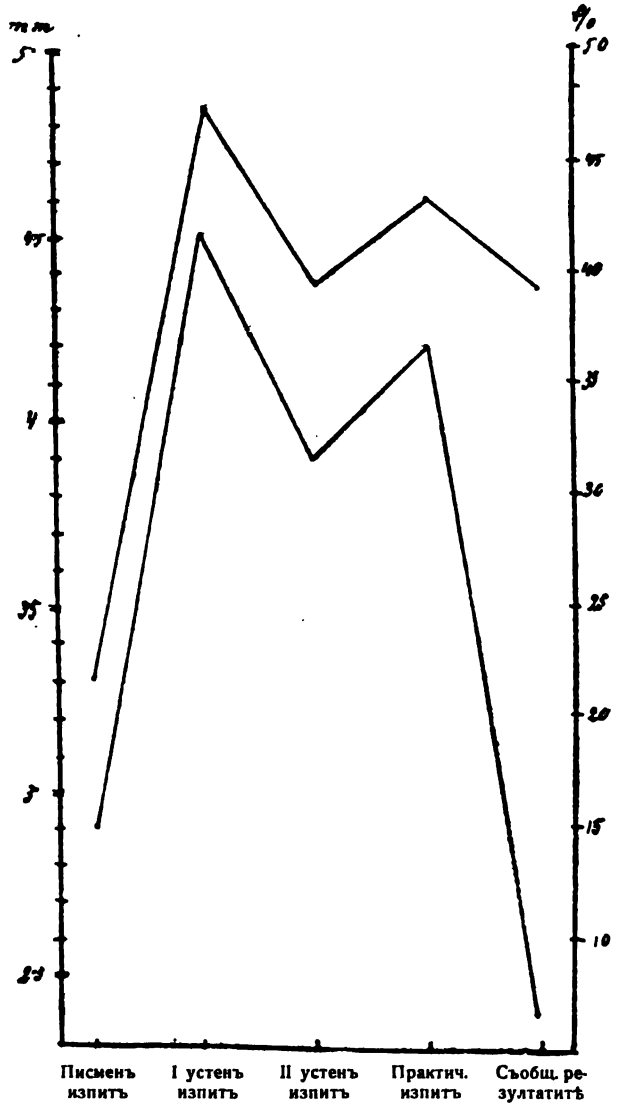

Най-ясно може да се види това съгласие между резултатитѣ отъ изпита, проявени въ прѣсилване и умора, отъ еднаквото движение на кривитѣ линии, показващи случаитѣ на прѣсилване и умора. Таблица № XVII ни дава едно такова съпоставяне на тѣзи криви. Линията а б показва случаитѣ на прѣсилвания слѣдъ изпититѣ на

абитуриентитѣ; линия с d — движението на умората въ сѫщитѣ случаи.

Сѫщото това може да се види и отъ сравнение на кривитѣ, показващи прѣсилването и умората въ дѣвическото училище (ср. таблица № № XIII и XIV).

Твърдѣ е интересно отношението на числата, които показватъ умора и прѣсилване прѣзъ врѣме на самитѣ изпити. Тука имаме обикновено едно обратно отношение: колкото повече умствено напрежение е могълъ да произведе класътъ прѣзъ врѣме на единъ изпитъ, толкозъ по-малко случаи отъ прѣсилвания е показвалъ той прѣзъ това врѣме. Това се вижда най-ясно отъ таблица № XVIII.

Таблица XVIII.

за увеличение % на прѣсилванията и умората слѣдъ всѣки изпитъ на абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ отъ Шуменскитѣ педагогически училища прѣзъ 1904/1905 учебна година.

		Писменъ изпитъ	I устенъ изпитъ	II устенъ изпитъ	Практич. изпитъ
ПРИ МОМЧЕТА	Увеличение на прѣсилванията . .	13·5 %	18·4 %	10·6 %	6·2 %
	Увеличение на умората	—0·9 mm	0·6 mm	0·9 mm	1·6 mm
ПРИ МОМИЧЕТА	Увеличение на прѣсилванията . .	—	11·6 %	—	6·5 %
	Увеличение на умората	—	0·4 mm	—	0·6 mm

Най-малко умственно напрежение сѫ били въ състояние да произведатъ абитуриентитѣ прѣзъ врѣме на I устенъ изпитъ — 0·6 m. m.; тогава тѣ сѫ дали най-голѣмъ % отъ прѣсилвания — 18·4 %. Най-голѣмо напрежение сѫ показали прѣзъ врѣме на практическия изпитъ — 1·6 m. m.; прѣзъ сѫщото врѣме сѫ дали най-малъкъ % на прѣсилвания — само 6·2 %. Абитуриенткитѣ сѫ показали най-малко напрежение при устния изпитъ — 0·4 m. m. Тогава сѫ дали и най-голѣмъ % отъ прѣсилвания — 11·6 %; при практическия изпитъ сѫ показали по́-голѣмо напрежение — 0·6 m. m., тогава сѫ дали и по̀-малъкъ % отъ прѣсилвания. Това ни показва, че при изпититѣ, когато ученицитѣ не сѫ въ състояние да се напрѣгатъ умствено, тѣ се разболяватъ.

VII.

Заключение.

До какви заключения относително нашата изпитна система можемъ да дойдемъ отъ резултатитѣ на настоящето изслѣдване? — Колкото и малко да сѫ измѣрванитѣ лица, азъ мисля, че съгласието на полученитѣ резултати е въ състояние да ни покаже нѣкои отъ особенитѣ страни на нашата изпитна система.

Много нѣщо би могло да се каже въ това отношение, ако разполагахме съ дѣйствателната физиологическа нормала на ученицитѣ и ученичкитѣ и можехме съ точность да констатираме абсолютното число на прѣсилванията при тѣзи изпити. Тогава щѣхме да можемъ да ги оцѣнимъ и отъ училищно-хигиеническо гледище. Наистина и приблизителнитѣ числа, които получихме, ни говорятъ много нѣщо въ това отношение; нъ азъ не искамъ тука да вадя никакво заключение отъ тѣхъ, докогато не ми се падне случай, да направя нови изслѣдвания надъ абитуриенти и абитуриентки, на които физиологическата нормала да ми бѫде точно позната.

Ето защо тука азъ ще искамъ да си послужа само съ тѣзи факти, които могатъ да се извадятъ отъ изучване релативната стойность на полученитѣ числа.

И най-важниятъ фактъ, който изпѫква прѣдъ нашитѣ очи при такова релативно оцѣнение на полученитѣ числа, е фактътъ, че при зрѣлостнитѣ изпити нашитѣ абитуриенти и абитуриентки въ много случаи сѫ намиратъ въ такова психо-физиологическо състояние, което не имъ дава възможность да извършватъ каквато и да бѫде сериозна интелектуална работа прѣзъ врѣме на изпитването. Естезиометрическитѣ числа ни говорятъ, че при сегашната изпитна система нашитѣ абитуриенти и абитуриентки се явяватъ на изпита или много възбудени и напрегнати (както що е при писменнитѣ изпити), или много уморени (както що е при по́-мѫчнитѣ устни изпити) и при такова състояние тѣ не сѫ повече въ състояние да произвеждатъ сериозна умствена работа. Възкачването на естезиометрическото число прѣзъ врѣме на такиви изпити е всѣкога незначително: при устнитѣ изпити неговото нарасвание стои обикновено въ обратно отношение съ голѣмината му въ начало на изпита.

Другъ единъ фактъ, който може да се констатира отъ естезиометрическитѣ числа, е слѣдниятъ: неспособностьта на нашитѣ абитуриенти и абитуриентки, да произвеждатъ прѣзъ врѣме на изпитването сериозна умствена работа, стои въ свръзка съ тѣхното явяване прѣдъ изпитната комисия. Отъ даннитѣ на изпита се вижда,

че такава неспособность ученицитѣ проявяватъ най-много, кога се явяватъ прѣдъ цѣлата изпитна комисия. При практическитѣ изпити, дѣто абитуриентитѣ не виждатъ цѣла тази комисия, дѣто тѣ, увлѣчени въ своята работа съ дѣцата, забравятъ за присѫтствието на обикновено едничкия ѝ членъ, тамъ тѣ сѫ били всѣкога способни да произведатъ по-голѣмо умственно напрѣгане. На устния и практическия си изпитъ абитуриенткитѣ, съ еднаква начална умора (3·1 m. m.), сѫ били въ състояние да произведатъ умствено напрѣгане само 0.4 m. m. на устния изпитъ — прѣдъ комисията —, когато при практическия изпитъ, въ отдѣлението на основното училище — тѣ сѫ произвели напрѣгане отъ 0.6 m. m.

Тази неспособность за интеликтуална работа прѣзъ врѣме на изпита е пò-голѣма при момичетата нежели при момчетата. При единъ и сѫщи изпитъ — практическия — момчетата сѫ били въ състояние да произведатъ умствено напрѣгане отъ 1·1 m. m., когато момичетата само 0·6 m. m., почти наполовина пò-малко.

Какви отговори очакваме отъ нашитѣ абитуриенти и абитуриентки, когато ги изпитваме при такива условия, при които тѣ, и да знаятъ нѣщо, не могатъ да си го припомнятъ, не могатъ да разсѫдятъ върху него? Това е главниятъ въпросъ върху нашата изпитна система, който се задава отъ намѣренитѣ пò-горѣ числа. Съ посочване причинитѣ на тази слаба страна въ нашата изпитна система, полученитѣ числа сѫщеврѣменно ни посочватъ и мѣркитѣ, които трѣбва да се вематъ за поправяне на злото.

Съ най-малка умствена умора и възбуденость се явяватъ абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ на практическия си изпитъ, (2·6 m. m. 3·1 m. m.), а съ най-малка умора и възбуденостъ излизатъ тѣ отъ писмения си изпитъ (2·9 m. m.., 2·6 m. m.). Отъ това слѣдва: искаме ли да подобримъ нашата изпитна система, трѣбва да я прѣуредимъ така, щото въ началото на изпититѣ си абитуриентитѣ да се намиратъ въ такова психо-физическо състояние, както прѣдъ практическия си изпитъ, а прѣзъ врѣме на изпита — въ такова състояние, въ каквото се намиратъ прѣзъ врѣме на писменния изпитъ.

Главни отличителни черти на психофизическото състояние прѣди практическия изпитъ сѫ слѣднитѣ: 1) липса на всѣка възбуденость и страхъ отъ неизвѣстностьта на темата или въпроса на изпита — както е това въ началото на писменния и на устнитѣ изпити. Тази възбуденость и страхъ липсуватъ тука по тази причина, че темата за практическия изпитъ се дава 24 часа прѣди изпита. 2) Втора отличителна черта на това състояние е, че прѣдъ практическия изпитъ абитуриентитѣ се намиратъ прѣдъ една възможностъ да покажатъ не толкозъ своето знание, колкото своето можене.

Тука тѣ не се страхуватъ, че паметьта ще имъ измѣни, че може да имъ се падне нѣщо, за което съвсѣмъ малко знаятъ, а все се надѣватъ да можатъ и сега да работятъ прѣдъ дѣцата на отдѣлението така, както сѫ работили и прѣзъ годината.

Отличителни черти на психофизическото състояние прѣзъ врѣме на писменния изпитъ е това: 1) абитуриентътъ, слѣдъ като научи темата, се намира съсрѣдоточенъ въ себе си и може да работи така, както желае. Него не смущава голѣмата изпитна комисия, за която той тука вече почти забравя; него не смущаватъ и отдѣлнитѣ въпроси и прѣкѫсвания на екзаминаторитѣ. 2) При писменния изпитъ абитуриентътъ се намира въ възможность да работи въ такъвъ темпъ, който най-съотвѣтствува за него. Това бързане и прѣсилване да отговори бързо на всички въпроси, на което сѫ подложени абитуриентитѣ при устнитѣ изпити и къмъ което тѣ сѫ принудени било отъ нетърпѣнието на изпитната комисия, което не може да се скрие отъ ученика, — било отъ ожиданието на всички други абитуриенти, — не сѫществува при писменнитѣ изпити. Тука ученикътъ си избира подходящето за него темпо, той работи, разбира се е релативно, съ отпически ритъмъ и за това най-малко се възбужда и уморява.

Най-послѣ, нека се спомене и това, че при практическитѣ изпити абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ сѫ били способни да покажатъ най-голѣмо напрежение, съпроводено съ най-малко прѣсилване.

Азъ съмъ далечъ отъ мисъльта да изказвамъ окончателна присѫда върху разнитѣ изпитни форми у насъ само възъ основа на естезиометрически данни; напротивъ, моето мнѣние е, че тѣзи данни трѣбва да се провѣрятъ и чрѣзъ други методи; защото е извѣстно, че естезиометрическата метода се намира още въ пѫтя на своето усъвършенствуване. Засега ние можемъ да сравнимъ тѣзи данни съ даннитѣ за субективното състояние на абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ.

Какъ гледатъ самитѣ абитуриенти и абитуриентки на разнитѣ изпити, може донейдѣ да се прослѣди по тѣхнитѣ отговори за субективното имъ състояние прѣзъ врѣме на всѣки изпитъ отдѣлно. Таблица № XIX ни показва % на абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ съ добъръ сънь и апетитъ при всѣки изпитъ. Наистина, може да се допусне, че нѣкои абитуриенти и абитуриентки не сѫ дали вѣрни отговори, съ цѣль да намѣрятъ едно извинително обстоятелство за изпита въ ненормалното си физиологическо състояние; но тази погрѣшка въ числата ще сѫществува за всички изпити и като константна, тя нѣма да указва такова влияние за релативното оцѣнение на числата.

Таблица XIX.

Абитуриенти и абитуреинтки при Шуменскитѣ педагогически училища, които сж имали добъръ сънь и апетитъ прѣзъ врѣме на зрѣлостнитѣ изпити на 1094/5 уч. год.

			Писменъ испитъ	I устенъ испитъ	II учебенъ испитъ	Практически испитъ
За момчета	Добъръ сънь	Абсолютно число	24	14	15	17
		%	65·1	36·8	39·5	56·2
	Добъръ апетитъ	Абсолютно число	15	4	8	11
		%	45	10·3	21	34 4
За момичета	Добъръ сънь	Абсолютно число	—	16	—	32
		%	—	34	—	69·5
	Добъръ апетитъ	Абсолютно число	—	14	—	29
		%	—	29·5	—	63

Отъ тѣзи числа се вижда че при писменнитѣ и практическитѣ изпити %-тъ на абитуриентитѣ и абитуриенткитѣ, които сж спали добрѣ и сж имали добъръ апетитъ, е много по-голѣмъ отъ % при устнитѣ изпити. Това показва, че и самитѣ абитуриенти и абитуриентки не сж се усѣщали прѣдъ писменния и практическия изпити толкозъ злѣ, както прѣдъ устнитѣ изпити.

Съ тѣзи данни се съгласяватъ и честитѣ изявления на момичетата (вижъ табл. № IX за писменния изпитъ на ученичкитѣ отъ V класъ) и момчетата (вижъ табл. № I, IV и VII), че тѣ усѣтили „приятность“ и „удоволствие“ отъ работата си при писменния и практическия изпити.

Каква форма на изпити би съотвѣтствувала най-много на тѣзи условия? — мжчно е да се каже. Явно е, споредъ горнитѣ данни, че най-добра би била тази изпитна система, която се състои въ

задаване на ученицитѣ да напишатъ, извършатъ нѣщо, което да не прѣдставлява голѣма изненада за тѣхъ. Нъ коя е тази изпитна система? — Може би за нѣкои отъ европейскитѣ висши учебни заведения — дѣто най-главната часть на изпита съставляватъ една или повече писменни работи, които се изработватъ дома въ продължение на нѣколко седмици, — е намѣрена вече тази подходяща форма на изпита; но за срѣднитѣ учебни заведения този начинъ на изпитване, по разни причини, е мжчно приспособимъ.

Въ английскитѣ и въ американскитѣ срѣдни учебни заведения сжществува такава една изпитна форма: Задаватъ се нѣколко въпроса по дадения прѣдметъ и ученикътъ е длъженъ да отговори писменно на часть отъ тѣхъ, които си избере. Тази изпитна система като че ли най се приближава до онази идеална изпитна система, която ние търсимъ. Щомъ изпитътъ е писменъ, ученикътъ се намира въ благоприятнитѣ условия на писменното изпитване. Щомъ, отъ друга страна, ученикътъ е длъженъ да пише не на една, а на повече теми, той не се намира въ онази възбуденость и страхъ, въ които се намира той, когато знае, че ще му се задава само една тема, или единъ въпросъ. Тази възбуденость и страхъ слабѣятъ още повече у ученика, когато той знае, че въпроситѣ, по които ще пише, ще може да избере отъ една по-голѣма редица въпроси. Не ще съмнѣние, че при такава една изпитна система не може да се говори толкова за провѣрка на знанията, колкото за провѣрка на умѣнието да се излагатъ тѣзи знания и да се приспособяватъ тѣ при рѣшаване на различни въпроси; но отъ едно такова прѣмѣстване центъра на тежестьта на изпититѣ отъ знанието въ умѣнието училищата ни има само да печелятъ, но не и да губятъ.

До намирането на нѣкоя по-подходяща изпитна система, мисля, че нашитѣ училища могатъ да се възползуватъ отъ опита на англичанитѣ и американцитѣ. Едничкото нѣщо, което би могло да се прибави у насъ е: да се прави и едно устно изпитване на тѣзи ученици, които по една или друга причина покажатъ слабъ успѣхъ при този изпитъ.

Повтарямъ пакъ, че не искамъ само отъ тѣзи малки по обемъ изслѣдвания да вадя сигурни заключения за сегашната наша изпитна система, както и за начина на нейното измѣнение. Моето желание е само да дамъ потикъ за научно изслѣдване на въпроса, като съмъ увѣренъ, че подобни изслѣдвания ще се извършатъ отъ учители и училищни лѣкари и въ други наши училища и че тѣ ще се повторятъ, може би, още единъ, или нѣколко пжти въ Шуменъ.

Една отъ важнитѣ спънки при тѣзи изслѣдвания е различието на условията, въ които се намира и работи всѣки абитуриентъ.

За да мога да получа данни върху изпитната умора на абитуриенти, които се намиратъ въ еднакви условия на живѣене и работа, азъ поискахъ да се възползувамъ прѣзъ миналата учебна година отъ изпититѣ на абитуриентитѣ при кадетския корпусъ въ нашето Военно училище; за жалостъ, обаче, тогавашниятъ началникъ на училището не разрѣши да стане такова измѣрване. Обичамъ да се надѣвамъ, че въ бѫдеще и началницитѣ на нашитѣ военни учебни заведения ще се покажатъ по-отзивчиви на нуждитѣ на научното изслѣдване, както сѫ и тѣхнитѣ колеги въ другитѣ държави.

24/IV. 1908.

Приносъ къмъ учението за афектитѣ.

(Изъ психологическата лабаратория при Софийския университетъ).

Отъ **Никола Алексиевъ.**

I.

Уводъ.

Дълго врѣме афектитѣ, макаръ и едни отъ най-важнитѣ и най-интереснитѣ душевни явления, не сѫ били подложени на едно строго научно психологично изучаване. Наистина философи като Аристотелъ, Тома Аквински, Декартъ, Спиноза, Шафтсбъри сѫ се занимавали доста надълго съ тия душевни явления, тѣ сѫ обръщали обаче внимание главно върху практическото значение на афектитѣ. Тѣхъ сѫ интересували не афектитѣ като такива, а тѣхното влияние върху правилностьта на нашето мислене или значението имъ за начина, по който ний дѣйствуваме. И затова тия философи не сѫ ни оставили точно опрѣдѣление на афектитѣ, макаръ, че нѣкои отъ тѣхъ, като Декартъ и Спиноза, да сѫ описали доста добрѣ извѣстни страни на тия душевни явления. По старитѣ философи обикновено разглеждатъ афектитѣ като болести на душата; тѣ ги смѣсватъ съ страститѣ и влѣченията, или пъкъ ги идентифицираръ съ придружаващитѣ ги тѣлесни движения. И затова първиятъ философъ, който се опитва да даде едно чисто психологично опрѣдѣление на афектитѣ, е Кантъ. Наистина и той се занимава съ афектитѣ главно по практически съображения, и той гледа на тѣхъ като на „болезнени състояния“ на душевния ни животъ и дава съвѣти, какъ да имъ противодѣйствуваме, при все това неговото опрѣдѣление на тѣзи душевни явления е чисто психологично. „Афектътъ е чувство на удовлствие или неудоволствие, твърди той, което господствува прѣзъ даденъ моментъ въ нашето съзнание и което не ни позволява да разсѫждаваме“ [1]). Но не само чувството е характерно за афекта. Тъй Кантъ опрѣдѣля на друго мѣсто афекта „като изненада чрѣзъ едно ново усѣщане, при

---

[1]) *Kant,* Anthropologie, herausg. von Schubert, Werke, Bd. VII § 74 стр. 174.

която се разваля разновѣсието на чувственото ни състояние (animus sui compos). Той е много бързъ, т. е. порасва до една степень на чувството, при която е невъзможно всѣко разсѫждение". Споредъ Канта, слѣдователно, афекта е чувство, възбудено отъ внезапното влизане въ нашето съзнание на едно ново прѣдставление, което чувство бързо достига до такава голѣма сила, че попрѣчва на нормалния ходъ на прѣдставленията.

Кантовото опрѣдѣление на афектитѣ господствува дълго врѣме въ психологията. Неговитѣ послѣдователи даватъ при това все по-голѣмо и по-голѣмо значение на чувството въ афекта. Това накарва Хербарта да подложи на една остра критика Кантовото опрѣдѣление. Не е истина, твърди той, че афектитѣ сѫ силни чувства, защото сѫществуватъ силни чувства, като любовь къмъ ближнитѣ или къмъ родината, които не сѫ афекти. И затова „афекти и чувства не могатъ да се мѣрятъ съ една мѣрка, тѣ не принадлежатъ едно на друго като родъ и видъ, а сѫ разнородни, макаръ и често разнообразно съединени помежду си, опрѣдѣления на душевнитѣ състояния". Подъ влияние на своята своеобразна механика на прѣдставленията Хербартъ опрѣдѣля афектитѣ като състояния на съзнанието, при които прѣдставленията сѫ значително отдалечени отъ своето равновѣсие[1]). Докато, слѣдователно, Кантъ смѣта афектитѣ за силни чувства, които измѣнятъ хода на прѣдставленията въ нашето съзнание, Хербартъ мисли, че първичното въ афекта е промѣната на хода на прѣдставленията. Мислитѣ на Хербарта се развиватъ и допълнятъ отъ негова послѣдователь Наловски. Послѣдниятъ опрѣдѣля афекта като врѣменно нарушаване на вѫтрѣшното равновѣсие, причинено отъ едно внезапно прѣдставление, което нарушение се отразява и върху организма и при което слѣдователно или само се затруднява спокойното разсѫждение и свободното самоопрѣдѣление, или за моментъ се даже унищожава[2]).

Както дефиницията на Канта, тъй и тая на Хербарта и Наловски сѫ крайно едностранчиви. Едната отъ тѣхъ обръща внимание почти изключително върху чувственитѣ процеси при афекта, другата върху промѣната на хода на прѣдставленията и придружаващитѣ ги тѣлесни процеси. Общо и за двѣтѣ е обаче твърдението, че афектътъ е едно силно промѣнение на съдържанието на нашето съзнание, причинено отъ единъ внезапенъ тласъкъ. Съ това, както Кантъ, тъй и Хербатъ и Наловски даватъ едно по-тѣсно опрѣдѣ-

---

[1]) *Herbart*, Psychologie als Wissenschaft II § 106, Werke, herausg. von Kehrbach, Bd. VI стр. 75,

[2]) *Nahlowsky*, Das Gefühlsleben[2] 1884 стр. 180.

ление на афектитѣ, като допущатъ сѫществуването на други душевни вълнения, които не сѫ афекти, и които, щомъ изненадата е сѫществен бѣлѣгъ за афектитѣ, се сѫществено различаватъ отъ послѣднитѣ. Това личи ясно у Наловски, който противопоставя на афектитѣ настроенията. „Подъ настроение разбираме, твърди той, онова само чрѣзъ своя основенъ тонъ характеризирано колективно чувствено състояние, което не позволява изпѫкването на отдѣлни чувства, нито ясно съзнаване причинитѣ, който го създаватъ“ [1]). Афектътъ, мисли сѫщиятъ психологъ, се отнася къмъ настроението, както прѣходното къмъ постоянното; бързото страдане къмъ хроничното [2]).

Дефинициитѣ на афектитѣ, направени отъ Канта и Наловски господствуватъ и въ днешната психология. Спорътъ и днесъ се води отъ една страна върху това, до колко голѣма resp. изключителна е при афектитѣ ролята на чувствата, на хода на прѣдставленията и органнитѣ промѣни, и отъ друга страна, до колко сѫществено е различието между афектъ и настроение, т. е. до колко афектътъ може да се опрѣдѣли като внезапно възбудено, силно, но кѫсо душевно вълнение.

По първия въпросъ, т. е. по въпроса за взаимното отношение на душевнитѣ процеси, които съставляватъ афекта, въ днешната психология прѣобладаватъ привърженицитѣ на Кантовото схващане. Мнозинството отъ психолозитѣ признаватъ наистина заедно съ Хербарта и Наловски, че афекта не състои само отъ чувства, че за него сѫ характерни и промѣната въ хода на чувствата и на инервацията на тѣлеснитѣ органи, което впрочемъ и Кантъ не е оспорвалъ, тѣ твърдятъ обаче, че първичното въ афекта е силното чувство, възбудено въ нашето съзнание отъ внезапно появило се прѣдставление. Тъй Ziegler опрѣдѣля афекта като едно чувство, възбудено отъ една изненада, което порасва до такава сила, че спира хода на прѣдставленията въ съзнанието ни и направя невъзможно всѣко разсѫждение [3]). Подобно опрѣдѣление дава и Jodl, който разбира подъ афектъ внезапното появяване и бързото усилване на едно чувство, свързано съ опрѣдѣлено прѣдставление, което достига до такава сила, че изтласква изъ съзнанието всѣко друго съдържание, като за изключително съдържание на съзнанието остава само това чувство съ причиняващето го прѣдставление [4]). Ziehen опрѣдѣля афек-

---

[1]) *Nahlowsky*, Das Gefühlsleben² 1884 стр. 171.
[2]) *Nahlowsky*, Das Gefühlsleben² 1884 стр. 178.
[3]) *Zigler*, Das Gefühl³ 1899 стр. 195.
[4]) *Jodl*, Lehrbuch der Psychologie², II стр. 358.

титѣ като чувства, които указватъ влияние върху асоциирането на прѣдставленията и моторнитѣ инервации[1]), а Rehmke отива до тамъ, че не намира разлика между силно чувство и афектъ[2]). Къмъ тая група, психолози трѣбва да причислимъ най-сетнѣ Wundt-а. Тъй, той опрѣдѣля афекта като ходъ отъ чувства, който е свързанъ съ промѣни въ хода и съединението на прѣдставленията и които промѣни посрѣдствомъ свързанитѣ съ тѣхъ чувства отъ своя страна въздѣйствуватъ върху афекта, като го усилватъ[3]). Афекта за Wundt-а впрочемъ не е съвокупность на изброенитѣ субективни и обективни процеси, а само ходътъ на чувства. Това ясно личи отъ опрѣдѣлението, което той дава на афекта въ друго свое съчинение. „Афектътъ е ходътъ отъ чувства, който изпжква като нѣщо цѣло по отношение на прѣдшествуващитѣ и слѣдващитѣ го душевни процеси и който въ сжщо врѣме указва по-силно въздѣйствие върху субекта, отколкото всѣко отдѣлно чувство". Афектътъ, продължава той, не се отличава отъ чувството по специфични субективни съдържания, а по въздѣйствията, които той указва, вслѣдствие на особеното съединение на опрѣдѣлени чувствени съдържания. И затова, твърди Wundt, рѣзка граница между афектъ и чувство не може да се прокара. Всѣко по-силно чувство може да прѣмине въ афектъ.[4])

Друга група психолози се мжчатъ да сведатъ афектитѣ къмъ интелектуални процеси. Тъй Stumpf,[5]) като сравнява проститѣ чувства съ афектитѣ, дохожда до заключение, че афектитѣ се градятъ на едно сжждение, когато обикновенитѣ чувства биватъ възбудени направо отъ сѣтивното раздразнение. Всички душевни вълнения, мисли той, ний отнасяме къмъ нѣщо, на което се смѣемъ, сърдимъ или гнѣвимъ, отъ което се страхуваме и пр. James[6]) и Lange[7]) пъкъ, като свеждатъ цѣлиятъ ни чувственъ животъ къмъ промѣната на инервацията на вазомоторитѣ при опрѣдѣление на афектитѣ, даватъ прѣдимство на органнитѣ усѣщания, свързани съ тия промѣни. Колкото и едностранчиво да считаме мнѣнието на послѣднитѣ, не можемъ да не признаемъ, че съ своята теория тѣ указватъ на важната роля, която играятъ вжтрѣшнитѣ усѣщания при душевиитѣ вълнения и на която ни защитницитѣ на Канто-

---

[1]) *Ziehen*, Leitfaden der physiologischen Psychologie[7], 1906 стр. 170.
[2]) *Rehmke*, Lehrbuch der allgemeinen Psychologie[2] 1905 стр. 388.
[3]) *Wundt*, Grundzüge der physiologischen Psychologie[5] III стр. 211.
[4]) *Wundt*, Grundrigs der Psychologie[7] стр. 203.
[5]) *Stumpf*, Ueber den Begriff der Gemütsbewegung, Zeitschrift für Psychologie etc. XXX стр. 49.
[6]) *James*, What ist an Emotion? Mind, vol IV, 1884 стр. 188 f.
[7]) *Lange*, Ueber Gemütsbewegungen, Leipzig 1887.

вата теория, ни тия на Хербартовата обръщатъ достатъчно внимание. Тази теория обаче дава потикъ и на опити да се опрѣдѣлятъ афектитѣ изключително по паралелнитѣ физиологични процеси. Въ тая едностранчивость изпадатъ нѣкои френски изслѣдователи, като напр. Dumas[1]). Разбира се, че съ този родъ обяснения не можемъ да се занимаваме въ настоящето си изслѣдване. Да се опрѣдѣли единъ психиченъ процесъ, като се опишатъ само паралелнитѣ физиологични процеси, е нѣщо невъзможно, особно когато нашата цѣль е да опишемъ единъ душевенъ процесъ като такъвъ.

Голѣмата роль, която играятъ вжтрѣшнитѣ усѣщания при афекти и настроения, се изтъква, може би, най-добрѣ отъ Külpe. Той опрѣдѣля афектитѣ като сливания на усѣщания и чувства. Въ тия сливания ясно изпжкватъ чувствата, когато усѣщанията не могатъ да бждатъ опрѣдѣлени точно. Това е причината, мисли този психологъ, за дѣто усѣщанията като съставни части на афектитѣ сж открити тъй късно. Не при всички афекти, обаче, вжтрѣшнитѣ усѣщания сж тъй неясни. Има афекти, каквито сж напр. състоянията на изненада или очакване, въ които едва ли влизатъ като съставни части чувствата на удоволствие или неудоволствие. При подобни състояния, чувствата съвсѣмъ не могатъ да бждатъ изтъкнати като характеристични елементи, тъй като сж възможни една приятна и неприятна изненада, едно приятно и неприятно очакване. А пъкъ не може да се отрече, че такива душевни състояния, като изненада и очакване, градятъ своитѣ особености върху опрѣдѣлени органни усѣщания, чието описание поотдѣлно би било много трудно. Като абстрахираме и отъ прѣдставленията, мисли Külpe, слѣдъ горното констирване, че удоволствие и неудоволствие не сж характеристични съставни елементи на цѣлия процесъ, за послѣдния остава като сжществено само едно съединение отъ органни усѣщания, които на двата горѣпоменати афекти даватъ съвършено различенъ характеръ. И затова Külpe различава два вида афекти: едни, въ които тъй господствуватъ органнитѣ усѣщания, че опрѣдѣлятъ характера на душевното вълнение и други, чиито сжществени свойства се опрѣдѣлятъ отъ чувствата на удоволствие и неудоволствие. Между тия двѣ крайности, твърди той, се редятъ множество афекти отъ срѣдна сила, при които органни усѣщания и чувства участвуватъ по приблизително еднакъвъ начинъ[2]). Külpe не разлага, слѣдов., всички чувства и

---

[1]) *Dumas*, Recherches expérimentales sur la joie et la tristesse, Revue philos. vol. XLI стр. 379.

[2]) *Külpe*, Grundriss der Psychologie, стр. 332.

чувствени състояния на органни усѣщания, той приема чувствата като самостоятелни психични елементи, той допуща обаче, че сѫществуватъ афекти безъ всѣкакъвъ примѣсъ отъ чувства; това той прави, впрочемъ, като стои на почвата на теорията за чувствата като състояния само на удоволствие и неудоволствие. Че подъ категориитѣ на удоволствие и неудоволствие не могатъ да се подведатъ всички афектни състояние се изтъква и отъ Wundt-а. Това обстоятелство не малко е съдѣйствувало за онова разширочаване на понятието чувство и приемането на нови категории отъ чувствени състояния, като възбуждане и успокояване, напрѣгане и отпущане, което се прави отъ този психологъ. Не приемемъ ли тази теория, ние трѣбва да допуснемъ, подобно на Külpe, сѫществуването на афекти, при които чисто субективнитѣ прѣживявания не играятъ никаква роль. Тази мисъль бива ясно изтъкната и отъ Orth, ученикъ на Külpe. Сѫществуватъ афекти, твърди той, които почти не съдържатъ чувства. За тия афекти не е сѫществено чувството, както психологическата традиция ни е карала да приемаме до сега, а тѣхнитѣ съставни части се образуватъ изцѣло отъ нѣкой видъ органни усѣщания, по нѣкога и отъ „състояния на съзнанието (Bewusstseinslage)". И, въ противоположность на Wundt-а, Orth мисли, че вмѣсто да се държимъ о приетото опрѣдѣление на афектитѣ и заради него да създаваме нови направления на чувсвата, пò цѣлесъобразно ще бѫде да изслѣдваме подробно и безъ прѣдзето мнѣние афектитѣ. „Възможно е, чрѣзъ това да се дойде до едно ново схващане на понятието афектъ или до едно ограничаване крѫга отъ явления, които обхваща то, не обаче и до приемане нови чувствени направления" [1]). Самъ Orth обаче не може да не прибѣгне къмъ създаване новъ редъ психични явления, които той нарича „положения на съзнанието". И за него слѣдователно афектитѣ не могатъ да се разложатъ изключително на органни усѣщания. Тъй, при изслѣдването на съмнѣнието, което Orth дава като примѣръ отъ афекти, при които удоволствието и неудоволствието не играятъ важна роля, той все намира нѣщо чисто субективно, което остава и слѣдъ като елиминираме всички прѣдставления и органни усѣщания.

Вториятъ въпросъ, който повдига споръ при опрѣдѣлението на афектитѣ, както изтъкнахме по-горѣ, е, доколко внезапностьта е необходимъ бѣлѣгъ за афекта и доколко сѫществено може да бѫде различието между афектъ и настроение. Ние вече видѣхме, че по този въпросъ мнѣнията на Канта и Наловски се почти схож-

---

[1]) *Orth*, Gefühl und Bewusstseinslage, Berlin 1903 стр. 116.

дать. Тѣхното становище се поддържа и днесъ отъ много психолози. Тъй, Ziegler твърди, че нито силното чувство, нито промѣната на хода на прѣдставленията сж характернитѣ бѣлѣзи на афекта. Силни чувства сжществуватъ безъ да бждатъ афекти, а пъкъ върху хода на прѣдставленията указватъ влияние и чувствата и настроенията. Първичниятъ и най-прость афектъ, мисли той, е изненадата. Всѣки афектъ дѣйствува внезапно и затова отначало неприятно, даже и когато изненадата отпослѣ се окаже приятна[1]). Подобно и Iodl смѣта афекта за начина, по който едно силно чувство, което внезапно влиза въ съзнанието, повлиява върху психофизичната обща реакция[2]). Подъ влиянието на това опрѣдѣление тия психолози, подобно на Наловски, противопоставятъ на афекта настроението. Не трѣбва да се смѣсва настроението съ афекта, мисли Ziegler, защото докато афекта е бързъ, настроението е хронично[3]). Афектъ е само тамъ възможенъ, казва Iodl, дѣто имаме едно дълбоко и внезапно нарушаване на нашето чувствено състояние. И затова настроението е тъкмо противоположната форма на чувствено възбуждение. Въ противоположность на бързото появяване на афекта той го нарича хронично възбуждение[4]).

Малко по-друго становище заема Wundt. Той твърди, че афекститѣ започватъ обикновенно съ силно начално чувство и това именно силно чувство отличава афекта отъ настроението. Настроението, мисли Wundt, започва съ слабо чувство за да достигне по нѣкога до голѣма сила, нѣкои пъкъ афекти постепенно отслабватъ, за да прѣминатъ въ настроение. И затова между настроение и афектъ не сжществува сжществена разлика. Настроенията сж афекти, които се отличаватъ по сравнително малката сила на съдържащитѣ се въ тѣхъ чувства[5]). При все това Wundt не навсѣкждѣ поддържа, че силното начално чувство е сжществена характерна черта на афектнитѣ състояния. Въ класификацията, която дава на послѣднитѣ, той говори за постепенно усилващи се афекти, като страхъ, очакване, надежда и пр. А приемемъ ли дефинициитѣ на Наловски или Ziegler за афекти и настроения, ний не ще можемъ намѣри мѣсто за тѣзи душевни вълнения. Защото тѣхъ не ще можемъ отнесе къмъ афекститѣ, понеже не започватъ съ силно чувство, не можемъ обаче да ги смѣтаме и за настроения, защото указватъ голѣмо въздѣйствие на душевния и тѣлесенъ животъ на субекта.

---

[1]) *Ziegler*, цит. съч., стр. 199.
[2]) *Iodl*, цит. съч., II. стр. 358.
[3]) *Ziegler*, цит. съч., стр. 204.
[4]) *Iodl*, цит. съч., II, стр. 361.
[5]) *Wundt*, Grundzüge der physiologischen Psychologie[5], III стр. 120.

Мнозинството отъ съврѣменнитѣ психолози, подобно на Wundt-а не намира сѫществена разлика между афектъ и настроение. Афекти и настроения сѫ за тѣхъ съединения отъ чувства, които се различаватъ помежду си или по степеньта на силата си, или по своята продължителность, или най-сетнѣ по отношението на субективнитѣ къмъ паралелнитѣ обективни душевни процеси. Тъй Stumpf опрѣдѣля настроенията като чувствени състояния отъ по-голѣма продължителность, които се градятъ отчасти на опрѣдѣлени съзнателно прѣживени и слѣдъ това забравени потици, отчасти на усѣщания въ вегетативнитѣ органи и които затова не сѫ напълно подчинени на нашата воля. Ний можемъ, слѣдователно, мисли той, да причислимъ настроенията къмъ афектитѣ въ по-широка смисъль, защото при тѣхъ, въпрѣки голѣмото участие на тѣлеснитѣ общосѣтивни усѣщания, една сѫществена часть образуватъ разни съединения на прѣдставления и сѫждения. За Stumpf-а слѣдователно и афекти и настроения се основаватъ на сѫждения, сѫществена разлика между тѣхъ нѣма [1]). Ebbinghaus опрѣдѣля настроенията като чувства откѫснати отъ възбудилитѣ ги прѣдставления, които продължаватъ да сѫществуватъ извѣстно врѣме въ свръска съ каквито и да било други прѣдставления. Въ свръска навѣрно съ откѫсването имъ отъ първичнитѣ имъ причини, мисли той, тия чувства сѫ отъ сравнително малка сила, но затова отъ голѣма продължителность. По останалитѣ бѣлѣзи обаче тѣ напълно се схождатъ съ афектитѣ и могатъ да се вематъ за проточени и затова отслабени афекти [2]).

Отъ цитиранитѣ до тукъ мнѣния на психолози отъ разни школи става явно, че при афектитѣ и настроенията ний имаме работа съ много сродни душевни явления, които мѫчно могатъ да бѫдатъ разграничени посрѣдствомъ една дефиниция. Много афекти слѣдъ бързо избухване скоро се загубватъ, като оставатъ като слѣда въ нашето съзнание едно настроение, при което сѫществуватъ още симптомитѣ на афекта макаръ и въ по-малъкъ размѣръ. Като констатирва липсата на граница между тия двѣ сродни чувствени състояния Lehmann поставя въпроса, дѣ завършва афекта и дѣ започва настроението? Едно настроение, възбудено отъ слаби външни раздразнения, или пъкъ останало като послѣдствие отъ нѣкой прѣдшествящъ силенъ афектъ, може да служи за основа на едно ново силно афектно избухване, понеже е необходимъ само единъ малъкъ тласъкъ, за да усили настроението до афектъ. Трудно е, мисли Lehmann, да се прокара една опрѣдѣлена граница между афектъ и настроение, защото разликата между тия двѣ състояния

---

[1]) *Stumpf,* цит, съч. стр. 49.
[2]) *Ebbinghaus,* Abriss der Psychologie 1908 стр. 144.

се състои главно въ различие на силата и продължителностьта. И за това подъ афектъ той разбира силнитѣ, но бързо прѣминаващи душевни вълнения, подъ настроения, слабитѣ, но продължителнитѣ [1]). Леманово мнѣние се доближава много до това на Wundt-а. Той смѣта впрочемъ за характерно у афекта не едно силно начално чувство, а единъ чувственъ ходъ, който може да започва съ слабо чувство, но който въ развитието си достига до голѣма сила.

Отъ всичко казано до тукъ става ясна задачата на настощето изслѣдване. Ний ще се помжчимъ да опрѣдѣлимъ отношението между чувственъ ходъ, органни усѣщания, ходъ на прѣдставления и тѣлесни промѣни при афектитѣ и чрѣзъ това да дадемъ една дефиниция на тия душевни състояния. Нашата задача освѣнъ това ще бжде да опрѣдѣлимъ, доколко внезапностьта е характерна черта на афектитѣ и до колко може да се прави различие между афекти и настроения.

II.

Метода на изслѣдването.

Една отъ най-труднитѣ проблеми въ днешната психология е експерименталното изслѣдване на афектитѣ. Всичкитѣ мжчнотии, които срѣщаме при изучването на чувствата се срѣщатъ въ много по-голѣмъ размѣръ при афектитѣ. При тѣхъ едно точно самонаблюдение въ момента на прѣживяването е почти невъзможно, трудно е въ сжщо врѣме и регистрирането на паралелнитѣ тѣлесни промѣни. И затова дълго врѣме афектитѣ не сж били подлагани на експериментално изучване. Психологическиятъ експериментъ се е смѣталъ за неприложимъ въ областьта на афектнитѣ състояния. Мнозинството отъ психолозитѣ сж се задоволявали съ едно повръхностно и крайно непълно описание на тия дущевни процеси по спомени за случайно прѣживѣни афекти, като сж описвали, сжщо възъ основа на случайни наблюдения, придружаващитѣ мимични и пантомимични изразителни движения. Че експериментътъ е неприложимъ при изслѣдването на афектитѣ, сж мислили не само противницитѣ на експерименталната психология, но даже и видни експерименталисти. На това мнѣние е напр. Lange, който е убѣденъ, че намъ е невъзможно да направимъ такива опити върху хора. Ний сме заставени да си служимъ само съ простото наблюдение било върху себе си, или върху околнитѣ си, или, както се изразява той, съ „клиничното наблюдение". Подъ „клинично наблюдение"

---

[1]) *Lehmann,* Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlsleben, стр. 62.

Lange разбира наблюдение на симптомитѣ, които случайно сами ни се прѣдставляватъ, съ всичката несигурность, която е свързана съ едно такова наблюдение, въ противоположность на искуствено и планомѣрно прѣдизвиканитѣ симптоми при експерименталното изслѣдване[1]).

Характерно е за първитѣ експериментални опити въ областьта на афектитѣ, че тѣ сж направени изключително възъ основа на изразителната метода. Както е извѣстно, афектитѣ сж душевни процеси, които се придружаватъ отъ различни промѣни на тѣлеснитѣ процеси, отъ силни тѣлесни движения, отъ които най-познатитѣ сж мимичнитѣ и пантомимичнитѣ. Тия тѣлесни промѣни сж обърнали много отдавна вниманието на психолозитѣ, които често при описването на афектитѣ сж се задоволявали само съ описанието на придружаващитѣ ги тѣлесни промѣни. Тѣзи промѣни сж послужили и за основа на първата научна класификация на афектитѣ, на подраздѣлянето имъ на стенични и астенични. Слѣдователно, когато при чувствата старитѣ психолози сж черпали своитѣ знания изключително изъ случайни наблючения и самонаблюдения, при афектитѣ тѣ сж обръщали прѣди всичко внимание на изразителнитѣ движения. На това обстоятелство се длъжи и факта, че при експерименталното изслѣдване на афектитѣ липсва оня споръ за прилагането на впечатлителната или изразителна метода, който срѣщаме при експерименталното изслѣдване на елементарнитѣ чувствени състояния[2]). И най-голѣмитѣ противници на изразителната метода, признаватъ, че тя е необходима за изслѣдването на афектитѣ. Нѣщо повече, при изучването на афектнитѣ състояния ний по-скоро се натъкваме на едно прѣцѣняване на значението на изразителната метода, което е слѣдствие на прѣцѣняването на значението на придружаващитѣ тѣлесни промѣни за самитѣ афекти.

Първитѣ експериментални изслѣдвания на афектитѣ носятъ съвършено случаенъ характеръ. Такива ний срѣщаме най-напрѣдъ у Mosso въ изслѣдванията му на пулса и циркулацията на кръвьта въ мозъка[3]). Тѣ сж направени изключително възъ основа на изразителната метода и както показва заглавието на самото съчинение, не сж биле главната цѣль на изслѣдването. Напротивъ на афектни състояния Mosso се натъква случайно, безъ прѣдварително да ги е подготвялъ. Едно прѣднамѣрено планомѣрно експериментално изслѣдване на тия душевни процеси прави за пръвъ пжть Lehmann[4]). Той прилага въ своето изслѣдване както впечатлителната

---

[1]) *Lange*, Ueber Gemütsbewegungen, 1884 стр. 10.
[2]) *Алексиевъ*, Основни форми на чувствата, 1907 стр. 29 ff.
[3]) *Mosso*, Ueber den Kreislauf des Blutes im menschichen Gehirn, Leipzig 1892 г.
[4]) *Lehmann*, Die Hauptgesetze des menschl. Gefühlsleben, Leipzig 1892.

тъй и изразителната метода, като се мжчи да се запознае, както съ субективното съдържание на афектитѣ, тъй и съ придружаващитѣ ги вазомоторни и дихателни промѣни. При тия свои изслѣдвания Lehmann си служи освѣнъ това съ директната метода за възбуждане на афектни състояния. Той въздѣйствува върху наблюдателитѣ си съ външни раздразнения, които прѣдизвикватъ въ субекта силни промѣни на чувственото му състояние. И тѣзи негови опити иматъ голѣмо значение като начало на едно планомѣрно експериментално изслѣдване на афектитѣ, тѣ сж обаче малко за да могатъ да служатъ за основа на една теория на тия душевни състояния.

Слѣдъ Lehmann систематически изслѣдвания на ефектитѣ прави Mentz [1]). Като прави единъ прѣгледъ на опититѣ на Mosso и Lehmann, той намира, че тѣ страдатъ отъ единъ общъ недостатъкъ — несъвършенството на метода на изслѣдването. Само едно ограничено число сродни афекти, твърди Mentz, могатъ да бждатъ направени достжпни за експериментално изслѣдване, ако при това изслѣдване бжде приложена директната метода. За да можемъ да подложимъ на експериментиране по-голѣмата часть отъ афектнитѣ състояния, ний трѣбва да прибѣгнемъ къмъ тѣхното репродуциране и той кара своитѣ наблюдатели да си припомнятъ прѣживѣни по-рано отъ тѣхъ афектни състояния и да се помжчатъ отново да вживѣятъ въ тѣхъ. По такъвъ начинъ нему се отдава да подложи на изслѣдване афекти, които при естествено възбуждане сж тъй силни, че правятъ невъзможно, както всѣко самонаблюдение, тъй и всѣко експериментиране.

Методата на Mentz се усвоява отъ много пò послѣшни изслѣдователи. Макаръ, че и тя не се оказва тъй съвършенна за да може да ни доведе до напълно задоволителни резултати. Тъй Gent въ своитѣ изслѣдвания на промѣната на пулса и дишането подъ влияние на чувственитѣ състояния си служи съ „възпроизвеждане ходътъ на прѣдставленията на единъ по-рано прѣживѣнъ афектъ заедно съ придружаващитѣ и принадлежащитѣ къмъ него чувства“ [2]) Gent не намира тая метода за съвършенна, той я прѣдпочита обаче прѣдъ директната, при която се употрѣбяватъ периферни раздразнения. Това прави защото има за цѣль да узнае, какво е влиянието на афектитѣ върху пулса и дишането. Перифернитѣ раздразнения, мисли Gent, притежаватъ по-голѣма сила,

---

[1]) *Mentz,* Die Wirkung akustischer Sinnesreize auf Puls und Atmung, Phil. Stud., Bd XI стр. 382 f.

[2]) *Gent,* Volumpulscuven bei Gefühlen und Affekten, Phil. stud. XVIII стр. 776.

но за това пъкъ дѣйствуватъ алтерираще върху изразителнитѣ криви. Наистина и репродукционната метода има своитѣ слаби страни. За нея се изисква „една по-голѣма отъ срѣднята лабилность на чувствата въ съзнанието“ и затова не може да се приложи на всѣки наблюдатель; при лесно афектиращи се обаче субекти, репродукционата метода е за прѣдпочитане прѣдъ директната (стр. 760). Възъ основа на репродукционната метода работи и Martius. Той дава заповѣдь на наблюдателитѣ си да паднатъ въ афектно състояние, като репродуцираръ нѣкое стихотворение, нѣкое собствено прѣживяване, нѣкое силно възбуждаще събитие и пр.[1]) Най-сетнѣ самъ Lehmann при повторнитѣ си изслѣдвания на чувственитѣ състояния прави опити възъ основа на репродукционната метода. За наблюдатель при това експетимантиране му служи единъ актьорь и затова той получава задоволителни резултати. При все това Lehmann изказва съмнѣние върху практичностьта на тая метода. Подобно на Gent той изтъква голѣмото значение на подбора на наблюдателитѣ при прилагането й. Послѣднитѣ трѣбва да могатъ лесно да попадатъ въ афектни състояния. Наистина, мисли Lehmann у всѣки човѣкъ може да се възбуди възпоминание за прѣживяно афектно състояние, това възпоминание се различава обаче значително отъ дѣйствителния афектъ. При повечето наблюдатели усилието, което тѣ трѣбва да направятъ, за да възбудятъ въ себе си произволно афектно състояние, е тъй голѣмо, че получаваме душевни състояния, при които господствува въ съзнанието не исканиятъ афектъ, а чувството на усилие. Естественно е слѣдъ това, че и въ регистриранитѣ криви ний ще получимъ като господствуващи симптомитѣ не на афекта, а на поменатото по-горѣ чувство[2]).

Независимо отъ горнитѣ изслѣдвания, редица психолози продължаватъ да прилагатъ директната метода. Тъй напр. Binet и Courtier, въ своитѣ изслѣдвания на влиянието на емоционалнитѣ състояния върху пулса, си служатъ прѣдимно съ периферни въздѣйствия[3]). И ако тѣхнитѣ резултати не сж тъй точни, то причината за това не се крие толкова въ приложената метода, колкото въ това, че си служатъ съ много сложни раздразнения, че не обръщатъ достатъчно внимание на самонаблюдението и най-сетнѣ, че изучаватъ едни сравнително сложни душевни процеси, прѣди да се ориентиратъ върху естеството и симптоматиката на проститѣ

---

[1]) *Martius,* Ueber die Lehre von der Beeinflussung des Pulses und der Atmung durch psychische Reize, Beiträge zur Philosophie und Psychologie Bd I стр. 473.

[2]) *Lehmann,* Körperliche Äusserungen ps. Zustände I, стр. 181.

[3]) *Binet et Courtier,* Influence de la vie émotionelle sur le coeur, la respiration et la circulation capilaire, Année psychologique III стр. 67.

чувствени състояния. Методата на директното въздѣйствие употрѣбява и Minemann[1]). Неговата работа служи като продължение на по-горѣ цитираната работа на Martius. Minemann си поставя за задача да намѣри, дали промѣнитѣ въ дихателната и пулсова криви, които Martius е намѣрилъ при изкуственитѣ настроения, сѫ сѫщитѣ и при естественитѣ афекти. Чрѣзъ разказъ, четене стихотворения, дразнене и пр., той се мѫчи да възбуди у наблюдателитѣ си естествени афекти. И той дохожда до заключение „че полученитѣ при естественитѣ афекти криви ни даватъ по-голѣма възможность да вникнемъ въ комплицираностьта на афектитѣ, отколкото възпроизведенитѣ настроения могатъ да направятъ това". (стр. 539).

Коя отъ тия двѣ методи трѣбва да прѣдпочетемъ: директната, или репродуктивната? Както видѣхме по-горѣ, при прилагането едната или другата метода, голѣма роля играе желанието на експериментаторитѣ да се регистрираръ по възможность отчетливо придружаващитѣ афекта тѣлесни промѣни. Естествено е, че при репродуктивната метода, при която афектитѣ се прѣживяватъ въ много по-слаба форма, дихателнитѣ и вазомоторни симптоми ще бѫдатъ запазени отъ всѣка опасна алтерация. Wundt отива обаче по-нататъкъ. Той твърди, че тази метода е затова още за прѣпоръчване при изслѣдването на афектитѣ, защото допуща и една по-точна субективна анализа. „Директно възбуждане у наблюдателя на радость, скръбь, гнѣвъ и пр. обикновено не може да ни се удаде, мисли Wundt, и дѣто би ни се удало, развитието на обстоятелствата малко благоприятствува за едно екзактно наблюдение". И затова, продължава той, толкова по-цѣнно е за насъ обстоятелството, че психологически упражнени наблюдатели могатъ лесно, произволно да репродуцираръ въ себе си афекти отъ всѣки видъ. Тия афекти по силата си стоятъ наистина по-долу отъ дѣйствително прѣживѣнитѣ, при все това тѣ сѫ достатъчно прилични на тѣхъ, за да могатъ да послужатъ като тѣхни замѣстници. Изразителната метода пъкъ ни служи въ сѫщото врѣме като важно помощно срѣдство. Чрѣзъ остановенитѣ непроизволни симптоми на чувственитѣ състояния тя прави възможна една контрола, като ни показва, дали репродуцираните афекти се намиратъ въ достатъчна сила въ съзнанието[2]).

Ний сме напълно съгласни съ Wundt-а, че възбуждане на естествени афекти въ лабараториитѣ е свързано съ голѣми мѫчнотии. Голѣма часть отъ по-силнитѣ и сложни афектни състояния като

---

[1]) *Minemann,* Atmung und Puls bei aktuellen Affekten, Beiträge zur Psychologie und Philosophie, I стр. 514 f.

[2]) *Wundt,* Grundzüge der physiol. Psychologie[5] стр. 266.

възмущение, ужасъ, силна радость и пр., никога не могатъ да се възбудятъ. Па и ако можеше да се постигне това, силата на афекта би направила проблематично не само всѣко регистриране на вазомоторни и дихателни криви, но и би попрѣчила на всѣко самонаблюдение. За изучаването на такива афекти, не ще съмнѣние, репродукционната метода е отъ голѣмо значение. Ний сме принудени да се задоволимъ съ възпроизвеждането на тия афекти въ по-слаба форма и да ги наблюдаваме въ врѣме на това прѣживяване, или пъкъ да опрѣдѣляме тия афекти възъ основа на случайни наблюдения или възпоминания, както обикновено се е правило до сега. Репродуктивната метода трѣбва да прилагаме обаче само въ такива случаи, при които възбуждането на естествени афекти отъ една сравнително умѣрена сила е немислимо. При нашитѣ изслѣдвания ний приложихме и двѣтѣ методи, както директната, тъй и репродуктивната. Резултатитѣ, които получихме при прилагането и на двѣтѣ методи при изслѣдването на единъ и сѫщи афектъ, не бѣха обаче много сходни по-между си. При репродуктивната метода ний се натъквахме постоянно на придружаващи явления, които не само видоизмѣняваха симптоматиката на афекта, но които и прѣчеха на самонаблюдението. Усилието на наблюдателя да възбуди въ себе си опрѣдѣлено афектно състояние го караше прѣди всичко да попадне въ силно напрѣгане и възбуждане, които състояния въ много случаи бѣха тъй силни, че заглушаваха възпроизведения афектъ. Резултатитѣ, които получихме при прилагането на репродукционната метода ни накараха да бѫдемъ по-скептични къмъ нея, отколкото сме биле по-рано, и да вѣрваме, че само при крайно благоприятни условия и при извѣстни само, лесно афектиращи се наблюдатели може да се постигнатъ, при прилагането на тая метода, добри резултати. Отъ друга страна нашитѣ опити ни показаха, че получаването на естествени афекти не е тъй мѫчно, както мислятъ много психолози. Прѣдставители на основнитѣ типове афекти могатъ да се възбудятъ винаги посрѣдствомъ външни въздѣйствия и то въ такава сила, която да не прѣчи на самонаблюдението. При нашитѣ опити много отъ тия естествени афекти се появяваха тъй непринудено, че можеше да се смѣта за несѫществуваще всѣко прѣдварително нагаждане и усилие да се помогне на развитието на афекта отъ страна на наблюдателя. Тъй, при изслѣдванията си върху основнитѣ форми на чувствата, прѣзъ зимния семестъръ 1906/7 г., ний получихме редица афекти, като употрѣбихме малко по-силни въздѣйствия. Наблюдателитѣ знаеха, че се експериментира върху чувствата и не подозираха прѣдварително, че ще се възбуждатъ въ тѣхъ и афекти. И при тия афекти тѣхнитѣ самонаблюдения бѣха тъй точни и пълни, както и при опититѣ върху проститѣ чувствени състояния. Неза-

висимо отъ тия прѣдварително съвсѣмъ неподготвени опити, ний прѣдприехме систематични изслѣдвания върху афектитѣ прѣзъ лѣтния семестъръ 1908 г. При тия опити наблюдателитѣ знаеха, че се касае до опити върху афектитѣ. Чрѣзъ редица въздѣйствия ний получихме и въ този случай афектни състояния отъ срѣдна интензивность, при които, както самонаблюденията, тъй и паралелно регистрираните обективни симптоми, се оказаха много по-точни и опрѣдѣлени отъ тия при възпроизведенитѣ афекти, каквито направихме прѣзъ сѫщия семестъръ. На основание на тия наши опити, ний сме наклонни да отдадемъ прѣдпочитание на директната метода. Тя би трѣбвало да се прилага всѣкадѣ, гдѣто се касае до изслѣдване на афекти отъ срѣдна сила. По резултатитѣ получени възъ основа на тая метода трѣбва да се рѣшава и въпроса за състава и естеството на афектнитѣ състояния. Само при крайно силнитѣ афекти, които по другъ начинъ не могатъ да се подложатъ на експериментално изслѣдване, трѣбва да се прилага репродуктивната метода. Полученитѣ обаче при нея резултати трѣбва винаги да бѫдатъ сравнени съ тия, получени по директенъ начинъ, за да се установи, доколко особенитѣ условия не сѫ видоизмѣнили характера на самия афектъ.

Настоящитѣ изслѣдвания могатъ да се смѣтатъ като продължение на опититѣ ни върху основнитѣ форми на чувствата, които направихме прѣзъ зимния семестъръ 1906/7 г. Тѣ сѫ извършени, както поменахме по-горѣ, прѣзъ сѫщия семестъръ и прѣзъ лѣтния 1908 г. въ психо-педагогическата лабаратория на Университета. За наблюдатели и при тѣхъ ни служиха около 15 студентки и студенти, членове на института. На тия госпожици и господа изказваме тукъ благодарность за усърдието, което тѣ показаха прѣзъ врѣме на експериментирането. При изслѣдването на афектитѣ си служихме съ сѫщитѣ апарати, както и при изслѣдването на чувствата. И при афектитѣ регистрирахме пулсовата крива посрѣдствомъ Мареевъ сфигмографъ и гръдното дишане посрѣдствомъ Верденовъ пневмографъ. При прилагането и употрѣбяването на апаратитѣ, както и изобщо при извършването на опититѣ спазихме сѫщитѣ условия, както въ първото си изслѣдване. Тъй, опититѣ се извършваха въ най тихата стая на института, тѣ ставаха по единично като бѣха взети мѣрки за отстраняване на всички възможни нежелателни раздразнения. При всички опити наблюдателитѣ стояха съ затворени очи освѣнъ при случаитѣ, когато гледането се налагаше отъ особеннитѣ условия на опита.[1])

[1]) По-обширно за обстановката на опититѣ читателя може да се ориентира отъ книгата ни: „Основни форми на чувствата“ 1907, стр. 47.

При нашитѣ изслѣдвания обръщахме внимание, както на точно наблюдаване на душевнитѣ процеси, тъй и на точното регистриране паралелнитѣ дихателни и вазомоторни промѣни. Останалитѣ изразителни движения не спадаха въ кржга на нашитѣ опити. Липсватъ още необходимитѣ апарати, съ които да могатъ да се регистрираръ най-тънкитѣ мимични движения на лицето. Ний нѣмахме впрочемъ на ржка въ нашия институтъ апаратитѣ на проф. Sommer за регистриране на непроизволнитѣ движения на мускулитѣ, съ които, може би, бихме уловили нѣкои отъ най-важнитѣ движения, които придружаватъ афектнитѣ състояния. Затова се задоволихме, подобно на досегашнитѣ изслѣдователи на тия състояния, да регистрираме само вазомоторнитѣ и дихателни промѣни, и да отбѣлѣжимъ, доколкото можеше да стане това, поважнитѣ отъ останалитѣ изразителни движения, възъ основа само на простото наблюдение.

Наблюдателитѣ и при тия опити имаха за задача да наблюдаватъ своитѣ прѣживявания прѣзъ врѣме на опита и слѣдъ това веднага подробно да ги опишатъ. Тѣзи тѣхни наблюдения бѣха свободни отъ влиянието, на каквато и да била психологическа теория. Защото наблюдателитѣ наистина имаха обща психологическа подготовка, не бѣха обаче ориентирани въ теорията на спорнитѣ въпроси, които изслѣдвахме. Ний давахме най-сетнѣ голѣма цѣна и на собственитѣ си самонаблюдения. Защото, ний сме убѣдени, че самонаблюденията на другитѣ наблюдатели могатъ да бждатъ разбрани и оцѣнени само тогава добрѣ, кога се сравнятъ съ собственитѣ ни прѣживявания.

При все това не можахме да спазимъ съвършенно сжщитѣ условия на експериментиране при афектитѣ, които пазихме при изслѣдването на чувствата. Тъй, при опититѣ върху чувствата момента на въздѣйствието се регистрираше отъ самия наблюдатель, който туряше въ движение, посрѣдствомъ стискане на една гумена топка, писалката на трети Мареевъ тамбуръ. Ний регистрирахме слѣдователно не момента на въздѣйствието, а началото на субективния процесъ. Колкото и да искахме да приложимъ сжщата метода при афектитѣ, като регистрираме не момента на обективното въздѣйствие, а началото на афекта, специалнитѣ условия въ случая не ни позволиха това. Силата на афектнитѣ състояния, голѣмата и често бързата промѣна въ душевния животъ, караше наблюдателитѣ да забравятъ, или най-малко да се забавятъ съ регистрирането на началото на афекта. И затова при всички естественни афекти началото се регистрираше отъ експериментатора. При тѣхъ е отбѣлѣзанъ момента на въздѣйствието, а не началото

на афекта. Разбира се, че при искуственитѣ афекти трѣбваше да приложимъ тъкмо обратната метода. Само наблюдательтъ, който имаше заповѣдь да възбуди въ себе си афектъ, можеше да опрѣдѣли началото на този душевенъ процесъ.

Едно малко отстжпление, по отношение на нашитѣ изслѣдвания на основнитѣ форми на чувствата, ний направихме и при изчислението на кривитѣ и нареждането на таблицитѣ. Промѣнитѣ въ пулсовитѣ и дихателни криви при афектитѣ бѣха по-ясни и по-разнообразни, отколкото при проститѣ чувствени състояния. Отъ една страна ний постоянно се натъквахме на особености като промѣна на нивото на кривитѣ, усилването на дикротията на пулса, появяването на дихателни вълни, на вълни отъ 2-ра степень въ пулсовата крива въ врѣме на афекта и пр. и пр. Даване само на размѣритѣ на отдѣлнитѣ пулсове и дишания не можеха слѣдователно да замѣстятъ напълно нашитѣ криви. И затова ний добавихме въ нашитѣ таблици подъ форма на забѣлѣжки всички особени промѣни, които прѣтърпяваха дихателнитѣ и пулсови криви въ врѣме на опита. Но отъ друга страна и по отношение на колебанията въ дължината и височината на пулсоветѣ, прѣзъ дадена дихателна фаза, се оказа нашето изчисление неспособно да изрази всички по тънки промѣни. При афектитѣ се оказаха голѣми колебания въ дължината и височината на пулсоветѣ, които отговарятъ на едно дишане, и това колебание се оказа отъ голѣмо значение за характера на афекта. Затова ний намѣрихме за по-цѣлесъобразно да усвоимъ напълно метода на Martius[1]) и, вмѣсто да даваме срѣдната дължина и височина на пулсовитѣ, които отговарятъ на всѣко отдѣлно дишане, да изчислимъ срѣдната дължина за по-голѣми фази отъ кривитѣ, съотвѣствуващи на промѣнитѣ въ субективнитѣ прѣживявания, като въ сжщо врѣме отбѣлѣжимъ въ особени графи дължината на най-дългия и най-кжсия пулсъ, височината на най-високия и най-ниския пулсъ прѣзъ всѣка една отъ тия фази.

Най-сетнѣ и въ това си изслѣдване ний се отказахме да изложимъ подробно всички направени опити, като публикуваме само най-типичнитѣ за всѣки афектъ случаи. Безспорно за една експериментална работа важи много числото на опититѣ и въ дадения случай едно подробно изложение на всички самонаблюдения би било отъ голѣма полза. Но то би направило нашата работа много обемиста. Натрупването на много еднообразенъ материялъ би я лишило при това отъ ясность и прѣгледность. И затова ний и въ този случай при всѣка нова група опити съобщаваме обстойно по два-три опита

---

[1]) *Martius*, цит. съч., стр. 453.

за примѣръ, като цитираме останалитѣ опити дотолкова, доколкото тѣ показватъ важни отклонения отъ цитиранитѣ опити. За по-голѣма точность ще съобщимъ слѣдъ всѣки примѣръ и числото на подобнитѣ опити, които сѫ ни довели до сѫщитѣ резултати.

III.

Собствени опити.

Въ първата глава на настоящата студия ний направихме кратъкъ прѣгледъ на мнѣнията, които господствуватъ въ съврѣменната психология по въпроса за характера и естеството на афектитѣ. Отъ този прѣгледъ ний видѣхме, че едно изслѣдване на афектнитѣ състояния трѣбва да обърне внимание главно на слѣднитѣ въпроси: 1) Отношението между хода и характера на афектитѣ, 2) значението на качеството на господствуващето чувство за афекта и отношението между чувствения ходъ и хода на прѣдставленията въ тоя душевенъ процесъ и 3) значението на силата на чувствата за афектитѣ и отношението на послѣднитѣ къмъ настроенията. Съ тия въпроси се занимаватъ и нашитѣ изслѣдвания.

А. Отношение между хода и характера на афектитѣ.

Споредъ хода на душевнитѣ процеси, които ги съставятъ, можемъ да раздѣлимъ афектитѣ на три групи 1) *внезапни афекти,* т. е. такива, които при появяването си притежаватъ голѣма сила и още въ първия моментъ завладяватъ цѣлото ни съзнание; 2) *постепенно усилващи се афекти,* т. е. такива, които започватъ съ слабо начално чувство, което обаче постепенно расте, обема цѣлото ни съзнание и достига своя максимумъ въ края на афекта и 3) *колебливи афекти*, при които чувствениятъ ходъ се колебае, както по сила, тъй и по качество, и въ развитието на които афекти могатъ да се отбѣлѣжатъ нѣколко максимума. Отъ тия три афектни форми най-познатата и най-добрѣ изслѣдваната е първата. Съ нейното изслѣдване започнахме и ний настоящитѣ изслѣдвания.

1. Внезапни афекти.

Внезапнитѣ афекти биватъ възбудени отъ неочакваното появяване въ нашето съзнание на едно прѣдставление, което е свързано съ силно чувство, или чието появяване въ съзнанието възбужда такова. Прѣдставлението и свързаното съ него чувство ставатъ причина за една основна промѣна, както на чувственото ни

състояние въ дадения моментъ, тъй и на хода на прѣдставленията, които изпълватъ съзнанието; тѣ послужватъ слѣдователно като *поводъ* за едно коренно промѣнение на съдържанието въ нашето съзнание, което промѣнение указва голѣмо влияние и върху хода на тѣлеснитѣ процеси. Най-типични за този видъ афекти сж уплахата, гнѣвътъ и изненадата.

а) *Уплаха.*

Уплахата е тъй характерна за внезапнитѣ афекти, че нѣкои психолози, които смѣтатъ за афекти само внезапнитѣ афекти, като напр. Ziegler, твърдятъ, че всѣко афектно състояние започва съ уплаха. Нашитѣ опити върху уплахата бѣха почти изключително направени по директната метода. Като поводъ обикновенно служеше силенъ ненадѣенъ шумъ, счупване на прѣдметъ, внезапенъ викъ и пр. И при много отъ нашитѣ опити уплахата бѣ тъй силна, че тѣлесното сътресение попрѣчваше на правилното регистриране на вазомоторнитѣ и дихателнитѣ промѣни. Ний получихме обаче голѣмо количество малко по-слаби афекти, при които регистрирането на обективнитѣ симптоми бѣ не само възможно, но и полученитѣ криви много ясни и изразителни. Нѣколкото опита да се възпроизведе уплаха се указаха съвършено несполучливи. При тѣхъ ний получихме като резултатъ безпокойство, неудоволствие или просто напрѣгане, намъ не се удаде обаче да получимъ афекта, който искахме да изслѣдваме. Слѣднитѣ опити могатъ да ни служатъ за примѣръ:

27/III, 1908. Наблюдатель Филковъ, слабо възбуденъ.

При започването на опита наблюдательтъ е слабо напрегнатъ. Очаква въздѣйствие, но какво, той не знае. Експериментаторътъ изтърва метически прѣдметъ. Шумътъ е много силенъ и ненадѣенъ за наблюдателя и затова той се много уплашва. Въ първия моментъ съзнанието му се замъглява. Той прѣстава да мисли. Чувствува се крайно депримиранъ. Усѣща сжщеврѣменно свиване и прѣтискане въ гърдитѣ си, той цѣлъ потреперва. Слѣдъ това съзнанието му се обхваща отъ силно неприятно чувство, което при постепенното окопитване се свързва съ силно възбуждане. Наблюдательтъ започва отново да мисли и мислитѣ му се въртятъ все около шумътъ. Той помисля, че нѣщо се е счупило, може би и кимографа. Мислитѣ му текатъ обаче бавно и замъглено, като съзнанието му продължава да бжде обхванато отъ неудоволствието и възбуждането. Постепенно мислитѣ му се изясняватъ. Дохожда му на умъ, че това е било само опитъ и при тази мисъль почувствува облегчение. Постепенно се успокоява, усмихва се даже, до края на опита не може обаче да дойде въ нормалното си състояние. Наблюдательтъ продължава да се чувствува възбуденъ подъ впечатлението на станалото, което оставя още дълго врѣме слѣди въ съзнанието му.

27/III, 1908. Наблюдатель Чукурлиевъ, спокоенъ.

Въ началото на опита наблюдательтъ е съвършенно спокоенъ. Опитътъ го слабо интересува. По едно врѣме му се струва, че експериментаторътъ подготвя нѣкакво въздѣйствие и поисква да го отгадае. Въ това врѣме послѣдниятъ пуща на земята металически прѣдметъ. Наблюдательтъ чува изведнъжъ силенъ шумъ, отъ който му писватъ ушитѣ. Шумътъ изпжжда за мигъ всички прѣдставления изъ съзнанието му. Въ първия моментъ се намира въ едно съвършенно неопрѣдѣлено състояние, което той опрѣдѣля като изненада. При нея не чувствува ни удоволствие ни неудоволствие. Чувствува се само крайно зашемеденъ и затова отпуснатъ и пасивенъ, слѣдъ този моментъ, който е много кжсъ, наблюдателътъ се обхваща отъ уплаха, като въ сжщото врѣме той усѣща тръпки по цѣлото си тѣло. Той не може да твърди, че тръпкитѣ се появяватъ слѣдъ уплахата. Той ги прѣживява едноврѣменно съ нея, може да се каже дори прѣди съзнаването на уплахата. Обхваща се и отъ силно неудоволствие, което отначало нѣкакъ-си тежи на съзнанието му, скоро обаче къмъ него се прибавя силно възбуждане. Тѣзи чувства влияятъ силно на мислитѣ му. Отначало въ съзнанието му е ясенъ само възприетия шумъ, който прѣкжсва реда на мислитѣ му. Наблюдательтъ забравя, за какво е мислилъ прѣди въздѣйствието. Постепенно се окопитва, той мисли, но смжтно подъ влиянието на господствуващитѣ чувства. Спомня си примѣри отъ уплаха. Замисля се върху опита, който изглежда да бжде сполучливъ. Това го успокоява. На края на опита наблюдательтъ е спокоенъ, не може обаче да се върне напълно въ нормално състояние.

29/III, 1908. Наблюдатель Бешковъ, малко развълнуванъ, гл. фиг. 1.

Опита силно интересува наблюдателя и затова въ началото той се чувствува малко неспокоенъ. Мжчи се да забрави, че се екпериментира съ него. Въ този моментъ го изненадва силенъ шумъ. Наблюдательтъ трепва цѣлъ, струва му се, че подскача отъ мѣстото си. Неволно отваря очитѣ си, за да види, какво е станало. Въ този моментъ всичко потъмнява въ съзнанието му. Той се чувствува зашемеденъ и унесенъ. Постепенно се съвзема и чувствува, че го е обзело силно неприятно чувство, което като че ли е единственото съдържание на съзнанието му. Дострашава го, да не би да се е счупилъ кимографътъ. Усѣща прѣтискане въ гърдитѣ. Наблюдательтъ почва отново да мисли. Той е учитель и мисли за ученицитѣ си, само за да се избави отъ неприятното настроение. Нему не се удава обаче да събере мислитѣ си. Мисли бавно. Чувствува се тжжно настроенъ до края на опита.

Върху уплахата ний направихме 17 опити, резултатитѣ отъ които напълно се схождатъ съ тия отъ горѣпосоченитѣ примѣри. Споредъ тѣхъ въ уплахата могатъ ясно да се различатъ два момента. Първиятъ отъ тѣхъ е изненадата. Той се характеризира съ моментно спиране на цѣлия душевенъ животъ, придружено отъ едно чувство на тежесть, на пасивность. Вториятъ моментъ съставлява сжщинската уплаха. Новото възприятие, което чрѣзъ своята сила и ненадѣйность е изпждило всички други прѣдставления отъ

Таблица I.

Уплаха.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебание	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Филковъ	Нормално. .	а-б	26, 25, 23·5	24·8	46, 47, 47·5	46·8	5·05	5·05	4	4	
		Уплаха. . .	б-в	24	24	40	40	4·6—5·5	5·33	3·5—2·4	3	[1]) Промѣна на нивото на дишането и пулса.
			в-г	21	21	54·5 [1])	54·5	6—4	4·33	2 5	2·5	
			г-д	18	18	23·5 [2])	23·5	4·25—5·5	5	3	3	[2]) Нова промѣна на нивото на дишането.
			д-е	20, 26	23	65, 58	61·5	4·6	4·6	3·5—4	3·75	
		Успокояване.	е-ж	24, 20, 22	22	50, 47, 45	47·3	4·25—6	5	3·5—4	3·75	
2	Чукуриевъ	Нормално. .	а-б	24, 24, 25	24·3	20, 24·5, 22	22·1	7·55	7·55	6	6	
		Уплаха. . .	б-в	26, 16	21	20, 14	17	7—8	7·65	5—6·5	5·75	Промѣна нивото на дишането. Вълни 2-ра степень при пулса. Дихателната крива назъбена.
			в-г	19, 23·5	41·25	22, 30·5	26·25	6·05—8	6·87	6·5—5·5	6	
			г-д	19, 21·5	20·25	24, 25·5	24·75	6·5—7·5	7	6—6·25	6·25	
			д-е	21·5, 25, 23	23·1	17, 16, 18	17	7—7·75	7·44	6·5—7	6·25	
		Успокояване.	е-ж	24, 22·5	23·25	21, 21	21	7·5	7·5	6	6	
3	Бешковъ	Нормално. .	а-б	25, 24, 22	23·6	11, 8, 8	9	6·80	6·85	5	5	
		Уплаха. . .	б-в	15, 19 [1])	17	8, 5	6·5	6·5—4·5	6·08	5—4·5	4·75	[1]) Неравномѣрно дишане, промѣна на нивото на пулсовата крива.
			в-г	14, 10 [2])	12	7, 2	4·5	4·5—9	5·67	4·5—2·5	3·75	
			г-д	25, 22, 23	23·3	10, 7, 6	7·6	4·5—6	5·08	3—4—3	3·5	[2]) Слаби дихателни вълни въ пулсовата крива.
			д-е	21	21	9	9	5—5·5	5·25	4	4	
		Успокояване.	е-ж	23, 23	23	8·5 8·5	8·5	6—6·1	6·06	4·5	4·5	

съзнанието, господствува въ него. То прѣдвѣщава нѣкаква неизвѣстна, но ненадѣйна опасность за субекта и затова възбужда чувства на силно неудоволствие и възбуждане, които чувства видоизмѣняватъ съвършенно хода на прѣдставленията въ този моментъ. Подъ тѣхно влияние мислитѣ текатъ трудно и бавно. Заедно съ тѣзи чувства въ съзнанието сѫ ясни силни вѫтрѣшни усѣщания, като тръпки по цѣлото тѣло, тежесть въ гърдитѣ и затрудняване на дишането. Цѣлиятъ процесъ на уплахата се развива бързо. Той достига своята максимумъ още въ първия моментъ, бързо обаче спада и се завършва или съ слабо тѫжно настроение или пъкъ прѣминава въ противоположното чувствено състояние. Много отъ наблюдателитѣ чувствуваха слѣдъ прѣживѣната уплаха голѣмо облегчение, удоволствие, което често се придружаваше и отъ смѣхъ. Тия данни на самонаблюденията напълно се потвърдяватъ и отъ придружаващитѣ пулсови и дихателни промѣни. Разгледаме ли обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ самонаблюдения (гледай табл. I и фиг. 1.) ще видимъ, че и въ тѣхъ се очертаватъ ясно двѣтѣ фази на афекта. Въ врѣме на въздѣйствието ний имаме почти винаги промѣна въ нивото на пулсовата и дихателна криви, причинено навѣрно отъ трепването на цѣлото тѣло. Слѣдъ това въ първата фраза имаме плитко, бавно дишане, въ втората фаза по-дълбоко, но неравномѣрно; при това дихателната крива е крайно начупена, симптомъ, който срѣщаме обикновенно при силното възбуждане. Постепенно дишането става по-равномѣрно и къмъ края на опита се доближава до нормалното. На голѣми промѣни е подложена и пулсовата крива. Въ първата фаза пулсоветѣ ставатъ низки, по дължината си обаче не се отличаватъ много отъ нормалнитѣ; при по-силнитѣ случаи на уплаха, въ тази фаза се срѣщатъ понѣкога и нѣколко много дълги пулсове. Въ втората фаза на афекта пулсоветѣ ставатъ покѫси, по-високи, отколкото въ първата фаза, често даже по-високи отъ нормалнитѣ. Почти при всички случаи на уплаха, които получихме, констатирахме при настѫпването на афекта и ясни дихателни колебания въ пулсовата крива, както и вълни отъ втора степень. Къмъ края на опита пулсоветѣ ставаха по-дълги и по-високи.

Уплахата е слѣдователно афектъ, който се възбужда отъ ненадѣйно появяване на едно ново прѣдставление въ нашето съзнание, което е свързано съ силно неприятно чувство. Въ него различаваме ясно двѣ фази: една астенична и друга стенична. Тия двѣ фази не сѫ характеристични само за уплахата, но и за всички внезапни афекти. И затова ний не можемъ да характеризираме този

афектъ само чрѣзъ неговия ходъ. Важна роль играе при него качеството на господствуващето чувство, както и ходътъ на прѣдставленията. Ний се оплашваме отъ нѣщо, значи, че ний се обхващаме внезапно отъ силно неудоволствие прѣдъ видъ нѣкаква ненадѣйна опасность. Чувства, прѣдставления и ходъ на тия два вида душевни процеси слѣдователно опрѣдѣлятъ даденъ афектъ. Впрочемъ до това заключение води изслѣдването и на другитѣ видове афектни състояния.

б) *Изненада.*

По хода на чувствата и прѣдставленията, които ги съставляватъ, всички внезапни афекти приличатъ на уплахата. При всички тия афектни състояния, щомъ тѣ достигнатъ опрѣдѣлена сила, могатъ да се различатъ горѣописанитѣ двѣ фази. Първата отъ тѣхъ се развива независимо отъ съдържанието на повода и качеството на придружаващитѣ го чувства и има астениченъ характеръ. Това е състоянието на изненада, което прѣдшествува всички силни внезапни афекти. При нея спира за моментъ цѣлия ни душевенъ животъ, ний се чувствуваме обхванати отъ чувство на крайна пасивность. Никакво съзнателно противодѣйствие отъ страна на субекта въ тоя моментъ не е възможно. Обикновено къмъ това чувство се присъединява и неудоволствие, то не е обаче характерно за изненадата. Въ втората фаза на внезапнитѣ афекти чувството на пасивность се замѣстя съ чувство на възбуждение, като съдържанието на повода изпжква ясно въ съзнанието и свързанитѣ съ него чувства обладаватъ душевния животъ въ този моментъ. Споредъ качеството на тия чувства ний различаваме приятни и неприятни изненади. Слѣднитѣ опити могатъ да ни служатъ за примѣръ.

28/III, 1908. Наблюдатель Филковъ, спокоенъ.

При започването на опита у наблюдателя се възбужда очакване безъ опрѣдѣлена цѣль. Мисли върху картината, която е гледалъ въ прѣдшествуващия опитъ и прѣдполага, че новото въздѣйствие ще бжде отъ сжщия видъ. Ненадѣйно изсвирване съ дѣтска свирка го сепва отначало. За моментъ съзнанието му се изпразва. Той се чувствува умаломощенъ, депримиранъ. Чувство на тежесть, свързано съ слабо неудоволствие, го обхваща. Редътъ на мислитѣ му се прѣкжсва и настава едно затишие въ съзнанието му. Това състояние продължава обаче само единъ моментъ. Звукътъ бива скоро познатъ. Той е дрезгавъ, остъръ и дращи на ухото, затова възбужда у наблюдателя неудоволствие и възбуждане. Тия чувства скоро отслабватъ, наблюдательтъ се чувствува обаче до края на опита тжжно настроенъ.

28/III, 1908. Наблюдатель Пантевъ, нормално състояние.

Въ началото на опита наблюдательтъ е малко развълнуванъ. Мисъльта, че го очаква нѣщо, го слабо безпокои. Силното изсвирване съ дѣтска свирка го стресва. Той прѣстава да мисли и за моментъ се почувствува въ крайно пасивно състояние. Чувствува и слабо неудоволствие. Скоро обаче познава звука на свирката, който го развеселява и го кара да се усмихне. Чувствува слабо възбуждение, което обаче бързо изчезва. Цѣлиятъ ходъ на мислитѣ му се измѣнява. Наблюдательтъ почва да мисли върху изсвирването, прѣдставлява си дѣца, които надуватъ свирки и това го още повече развеселява. Усѣща особна лекость въ гърдитѣ си. Веселото настроение продължава до края на опита.

Горнитѣ опити, колкото и различни да сѫ по господствуващитѣ въ тѣхъ чувства, иматъ единъ и сѫщи ходъ: и двата сѫ внезапни афекти. Както при приятната, тъй и при неприятната изненада ний имаме въ първия моментъ спиране на душевния животъ, причинено отъ внезапната поява на едно съвършенно неочаквано и непознато прѣдставление. Това прѣдизвиква чувство на силна депресия, къмъ което се присъединява и слабо неудоволствие. Въ втората фаза ненадѣйното прѣдставление става ясно за наблюдателитѣ и свързаното съ него чувство господствува въ съзнанието. Въ първиятъ отъ горнитѣ примѣри господствува неудоволствие въ втория — удоволствие. Обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ опити, сѫ изложени въ таблица II. Тѣ напълно потвърдяватъ самонаблюденията. Тъй, и при двата случая въ първия моментъ имаме плитко и затруднено дишане, низки и изобщо чести пулсове, първитѣ отъ които обаче се отличаватъ по своята по-голѣма дължина. Въ втората фаза имаме симптомитѣ на господствуващитѣ чувства. Тъй, въ първия случай неравномѣрно дишане и низки и бързи пулсове, въ втория случай — плитко дишане и бавни и високи пулсове.

По хода си, до внезапнитѣ се приближаватъ всички афекти, които започватъ съ силно чувство и които достигатъ своя максимумъ още въ първиятъ моментъ на своето развитие. Единъ отъ найтипичнитѣ за тоя родъ афекти е гнѣвътъ.

в) *Гнѣвъ.*

Опити върху гнѣва можахме да получимъ сравнително въ малко количество, макаръ че употрѣбихме за възбуждането му и двѣтѣ методи — директната и репродукционната. Въ повечето случаи намъ се удаваше да възбудимъ само едно ядосване или безпокойство. При все това намъ се удадоха 8 случая, при които гнѣвътъ бѣ силенъ и достигаше своя максимумъ още въ първия

Таблица II.

Изненада.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане				Пулсъ				Забѣлѣжка
				Дължина		Височина		Дължина		Височина		
				единична	ср.	единична	ср.	колебание	ср.	колебание	ср.	
1	Филковъ	Нормално. .	а-б	20, 21 24	21·6	32, 30, 32	31·3	4·78	4·78	4	4	
		Изненада . .	б-в	30	30	52	52	4·6	4·6	3·5	3·5	Промѣна на нивото на дишането.
		Неприятно .	в-г	40	40	6	6	5·5—6·5	5·44	2—4	3	
			г-д	14	14	11	11	4·67	4·67	3·5	3·5	
			д-е	18, 23, 26	22·3	43, 37, 47	42·3	4·63	4·63	3	3	
		Нормално. .	е-ж	29, 24, 23	25·3	47, 46, 42	45	4·5—5·75	5	3·5—4	3·75	
2	Пантевъ	Нормално. .	а-б	25, 26, 23·5	24·8	31, 38, 40	36·2	7·35	7·35	7—7·25	6·75	
		Изненада . .	б-в	32	32	16	16	7·5—6	6·80	6·5—5·5	5·75	Промѣна на нивото на дихателната крива. Вълни 2-ра ст. въ пулсовата крива.
		Приятно . .	в-г	20, 27	23·5	29, 24·5	26·8	9—7	7·78	7—8	7·5	
			г-д	26, 31	28·5	20, 22	21	6·75—8	7·25	6—7·5	7	
			д-е	28, 26, 29	27·7	34, 39, 25	32·7	7·75—7	7·45	6·5	6·5	
		Нормално. .	е-ж	30, 28	29	40, 38	39	7.15	7·15	6·75	6·75	

моментъ. Слѣднитѣ два между тѣхъ могатъ да ни послужатъ за примѣръ.

4/IV, 1908. Наблюдатель Алексиевъ, слабо развълнуванъ.

Въ началото на опита наблюдательтъ не е спокоенъ. Безпокои се, дали ще успѣе изкуствено да се разгнѣви. Чувствува се напрегнатъ, малко възбуденъ и недоволенъ. Струва му се, че опитътъ ще бжде несполучливъ; това го възбужда. „Отъ тази комедия нищо нѣма да излезе" минава му прѣзъ ума. Тая мисъль дѣйствува като електрически токъ върху него. Силно незадоволство го обзема. Той иска да прѣкжсне опита. Усѣща, че трепва цѣлото му тѣло и че кръвь се прилива въ главата му. Дишането му е тежко и затруднително. Като че ли нѣщо запушва гърлото му. Усѣща силно желание да прѣглъща. Тропва съ кракъ. Силното недоволствие като че ли разклаща отъ дъно цѣлия му душевенъ животъ. Той се чувствува и силно възбуденъ. Скоро обаче се прояснява съзнанието му. Дохожда му на умъ, че наистина се е разгнѣвилъ, това го кара да почне да се надѣва, че опитътъ е излѣзълъ сполучливъ. Тази мисъль го зарадва и успокоява. Неволно се и усмихва. Чувствува се при това умаломощенъ. До края на опита наблюдателътъ остава въ едно неприятно настроение; струва му се, че е прѣкаралъ нѣкакво страдание. При това настроение той усѣща ясно болезнени свивания въ коремната область, които чрѣзъ своитѣ неприятни чувствени тонове се сливатъ съ господствуващето чувство.

9/IV, 1908. Наблюдатель Чукурлиевъ, безразлично състояние.

Наблюдательтъ прѣдполага, че експериментаторътъ иска да установи влиянието на пушенето върху пулса и дишането. Той не е пушилъ нѣколко часа подъ редъ и затова съ голѣмо удоволствие запалва цигара въ началото на опита. Чувствува се спокоенъ и доволенъ, безпокои се малко, да не би чрѣзъ пушенето да повлияе на правилностьта на дихателната крива. Остава цигарата въ устата си и напълно се успокоява. Въ това врѣме експериментаторътъ перва цигарата, която отхвръква отъ устата му. Това силно разгнѣвява наблюдателя. Несъзнателно дига ржка, за да задържи цигарата. Силно неудоволствие изпълва съзнанието му и затъмнява всичко друго въ него. Наблюдательтъ се чувствува смазанъ. Забравя, че се експериментира съ него. Той съзнава само, че му е отнето едно голѣмо удоволствие. Това го силно възбужда и не остава да събере мислитѣ си. Възбуждението замѣстя пасивностьта на първия моментъ. Съзнанието му се постепенно прояснява. Чакъ сега той усѣща, че при отхвръкването си цигарата го е упарила по страната. Мисли бавно и тежко. Дохожда му на умъ, че се експериментира съ него и че опита навѣрно е излѣзалъ сполучливъ. Той е обаче неразположенъ до края на опита.

Отъ тия примѣри се вижда, че гнѣвътъ се малко различава по своя ходъ отъ внезапнитѣ ефекти. Той започва съ появяването въ нашето съзнание на едно ново прѣдставление, свързано съ неприятно чувство. Неприятното чувство порасва бърже, достига още въ първия моментъ до своя максимумъ и завладява цѣлото ни съз-

Таблица III.

Гнѣвъ.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебание	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Алексиевъ	Нормално. .	а-б	18, 18·5, 17·5	18	25, 27, 24	25·3	6	6	—	6·5	
		Ядосване . .	б-в	12, 10, 13, 15[1])	12·5	16, 15, 16, 18	16·2	6·25—5·5	5·83	6·5—1	6·25	[1]) Промѣна на нивото на дишането.
		Гнѣвъ . . .	в-г	20, 26, 8[2])	18	12, 11, 8	10·3	7·5—5	6	6·25—5·5	6	[2]) Вълни 2-а степень.
			г-д	20, 24, 16, 18	19·5	28, 34, 18, 25	26·2	5·5—5	5·33	8—6	6·75	
			д-е	25, 27	26	38, 36	37	5·81	5·81	7—6	6·5	
		Успокоение .	е-ж	21, 20, 22	21	20 18, 17	18·3	6·11	6·11	6·5—6	6·25	
2	Чукурлиевъ	Нормално. .	а-б	24, 21, 20, 23	24·5	15, 16, 17, 20	17	8	8	4	4	
		Гнѣвъ . . .	б-в	25, 20	22·5	20, 21	15·5	9—7·5	7·75	4—3·5	3·75	
			в-г	21·0	21·5	20	20	7·33	7·33	3—3·5	3·25	
			г-д	17, 17[1])	17	29, 28	28·5	8·38	8·38	3·5—4	3·75	Усилване на дикротизма на пулсоветѣ.
			д-е	26, 24,	25	22, 21·5	21·7	8—9	8·5	4·5—5	4·75	
			е-ж	20, 22, 22	21·3	12·5, 16·5, 15	14·7	8·52	8·52	5—4·5	4·75	
			ж-з	20, 22	21	14, 14·5	10·25	8·2	8·2	4·5	4·5	
		Успокоение .	з-н	21, 22	21·5	16·5, 15	16·8	8	8	4·25	4·25	

нание въ дадения моментъ. Неприятното чувство е свързано и съ силно възбуждение; при по-силнитѣ случаи, каквито сѫ горѣцитиранитѣ, възбуждението се прѣдшествува отъ силна депресия и съ това гнѣвътъ се доближава до уплахата. Разликата между тия двѣ афектни състояния се състои обаче въ това, че при гнѣвътъ неприятното чувство се появява прѣди депресията, когато при уплахата силното неприятно чувство слѣдва изненадата. Обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на цитиранитѣ опити, сѫ изложени въ табл. III. Отъ тая таблица ясно се вижда, че сѫществува извѣстна закономѣрность въ отношенията между душевнитѣ прѣживявания при гнѣвътъ и паралелнитѣ дихателни и пулсови промѣни. Въ нея ясно изпѫкватъ и симптомитѣ на господствуващитѣ чувствени състояния. Въ първия моментъ на афекта дишането е крайно затруднено, придружено даже отъ една промѣна на нивото. Веднага слѣдъ това то става крайно неравномѣрно, въ повечето случаи вчестено и дълбоко. Едвамъ къмъ края на опита дишанията ставатъ по-правилни и се доближаватъ до нормалнитѣ. На подобни промѣни е подложенъ и пулса. Въ първия моментъ той е низъкъ и неравномѣренъ: дълги и кѫси пулсове се редятъ единъ до други. Това продължава и въ слѣднята фаза. Въ нея става обаче едно повишаване на височината на пулса и едно видимо вчестяване. Колебание въ дължината и височината на пулсоветѣ сѫ характерни и за тая фаза на афекта. Едвамъ къмъ края на опита пулса става по-равномѣренъ, по-бавенъ и по-високъ — характерни черти на облегчението. Слѣдователно, както при уплахата, тъй и при гнѣва въ придружаващитѣ ги дихателни и пулсови промѣни господствуватъ симптомитѣ на най-силното чувствено състояние въ момента. При гнѣва въ първата фаза господствуватъ симптомитѣ на неудоволствието, въ втората, тия на възбуждането.

Сравнимъ ли резултатитѣ, които получихме при опититѣ си върху афектнитѣ състояния на уплаха, изненада и гнѣвъ ще дойдемъ до слѣдното заключение: колкото и да се различаватъ тия душевни явления по качеството на господствуващето чувство, тѣ си приличатъ по своя ходъ. Наблюдателитѣ характеризиратъ уплахата и изненадата като афекти, при които промѣната на чувственото състояние и на интелектуалнитѣ процеси става изведнъжъ, Въздѣйствието съ самото си влизане въ съзнанието разваля душевното равновѣсие, при което субекта се чувствува крайно пасивенъ и бездѣятеленъ; чакъ слѣдъ това се появява чувство на удоволствие и неудоволствие. При гнѣвътъ става сѫщото, само че неприятното чувство и възбуждането сѫ непосрѣдственитѣ причинители на цѣлото душевно разстройство.

При всички внезапни афекти, като съставни части на тия душевни процеси, се оказаха силни чувства, които господствуватъ въ съзнанието и които причиняватъ коренна промѣна на хода на прѣдставленията. Освѣнъ тия съставни части наблюдателитѣ изтъкваха като характерни за афектитѣ и комплекси отъ органни усѣщания, които чрѣзъ своитѣ чувствени тонове се сливатъ тъй добрѣ съ господствуващето чувство, че често мжчно могатъ да се отдѣлятъ отъ него. Тѣзи усѣщания се прѣживяваха едноврѣменно съ афекта; наблюдательть Чукурлиевъ даже твърдѣше при уплахата, че изтръпването на тѣлото си той усѣтилъ прѣди самото уплашване. Не можемъ слѣдователно да не приемемъ тия вжтрѣшни усѣщания като съставни части на афекта. До това заключение за състава на афектитѣ ни доведе впрочемъ изслѣдването и на другитѣ афектни форми.

2. Постепенно усилващи се афекти.

Постепенно усилващитѣ се афекти могатъ да се сведатъ къмъ очакването. При тѣхъ ходътъ на чувствата и прѣдставленията, както и силата на вжтрѣшнитѣ усѣщания, сж въ зависимость отъ едно бждно възприятие. Колкото появяването на послѣдното е поблизо, толкова афекта е по-силенъ; той достига своя максимумъ въ момента прѣди появяването на очакваното възприятие. Постепенно усилващитѣ се афекти започватъ слѣдователно съ слабо чувство, което се увеличава постепенно, а заедно съ това се увеличава и силата на вжтрѣшнитѣ усѣщания. Колкото силата на господствуващето чувство става по-голѣма, толкова и по-голѣмо става неговото влияние върху хода на прѣдставленията, който сжщо се намира въ зависимость отъ очакваното възприятие. Подобно на тоя на внезапнитѣ, характерътъ и на постепенно усилващитѣ се афекти не може да се опрѣдѣли само отъ хода имъ. Отъ голѣмо значение за опрѣдѣлението на тѣзи афекти е и качеството на господствуващето чувство. Споредъ него различаваме главно три вида постепенно усилващи се афекти — очакване, страхъ и надежда.

а) *Очакване.*

Очакването е едно отъ най-интереснитѣ афектни състояния. При него ний подготвяме нашето съзнание да възприеме едно бждще събитие. Споредъ това, дали периода на очакването е по-дългъ, или по-кжсъ, дали бждщето събитие е желателно, или нежелателно, очакването може да бжде приятно или неприятно. Удоволствието или неудоволствието не сж обаче ония сж-

ществени съставни части на този афектъ, които опрѣдѣлятъ негова характеръ и качество. Затова ония психолози, които признаватъ за чувства само удоволствието и неудоволствието, сж принудени или да не признаятъ очакването за афектъ, или да приематъ, че сжществуватъ афекти, при които чувствата не играятъ голѣма роля. Нашитѣ опити върху очакването имаха слѣдователно и цѣльта да изслѣдватъ, каква е ролята на чувствата при очакването и до колко то може да се смѣта за афектъ. Слѣднитѣ опити могатъ да ни послужатъ за примѣръ:

28/III, 1908. Наблюдатель Филковъ, слабо възбуденъ.

Въ началото на опита наблюдателтъ е слабо възбуденъ. При сигнала „сега" той започва да очаква. Прѣдполага, че експериментаторътъ ще му съобщи нѣщо. Чувствува се напрегнатъ. Напрѣгането се усилва все повече и повече. Той започва да се вълнува и колкото се продължава чакането, толкова вълнението става по-голѣмо. Усѣща сжщо напрѣгане въ ушитѣ. Набръчква си челото и усѣща, че мускулитѣ по него сж напрегнати Отначало мислитѣ му текатъ бавно, съ усилването на очакването той прѣстава да мисли. Всички прѣдставления изчезватъ изъ съзнанието му. Послѣдното е нагласено само за възприемане очакването. Очакването ясно се отдѣля както отъ прѣдшествуващето тъй и отъ слѣдващето душевно състояние. Понеже въздѣйствието се забавя, наблюдателтъ почва да чувствува неудоволствие. Въ този моментъ експериментаторътъ му съобщава, че опита е свършенъ. На наблюдателя минава прѣзъ ума, че сж го измамили; той се усмихва и си отдъхва. До края на опита той е спокоенъ.

30/III, 1908. Наблюдатель Бешковъ, опитъ съ метрономъ.

Наблюдателтъ има за задача да очаква единъ метрономенъ ударъ. Пръвъ единъ такъвъ му служи за сигналъ. При започването на опита наблюдателтъ е спокоенъ. Слѣдъ първия ударъ той концентрира вниманието и се приготвя да възприеме втория. Отначало той мисли върху други работи, постепенно обаче тия мисли изчезватъ и въ съзнанието му не остава нищо друго освѣнъ очакване на втория ударъ, което е придружено отъ сило напрѣгане. Той се чувствува и възбуденъ и възбуждението расте заедно съ очакването. Той е готовъ да възприеме удара, увѣренъ е че той веднага ще настжпи и затова чувствува едно приятно възбуждение. Ударътъ бива чутъ наистина въ момента на най-голѣмото очакване. Наблюдателтъ си отдъхва, почувствува при това едно облекчение и е доволенъ до края на опита.

Самонаблюденията отъ 25 подобни опити ни доведоха до сжщитѣ резултати. Отъ тѣхъ ний виждаме, че при очакването имаме сжщитѣ съставни части, както при чувството на дѣйность[1]).

---

[1]) Вижъ *Алексиевъ*, Основни форми на чувствата, стр. 68.

Таблица IV.

Очакване.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебание	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Филковъ	Нормално . .	а-б	20, 22, 23	21·7	24, 26, 26	25·3	6	6	4·25	4·25	
		Очакване . .	б-в	17, 19	18	20, 18	19	6·24	6·24	4·25	4·25	
			в-г	18, 23, 27	22·7	18, 15, 19	17·3	6·5—5·5	5·87	4·5—3·5	4	
			г-д	22, 14	18	21, 36	28·5	5·5	5·5	3·5	3·5	
			д-е	24, 26, 20	23·3	28, 24, 27	26·3	5·5—6	5·8	3·5—4	3·75	
		Нормално . .	е-ж	20, 21, 18	19·7	22, 24, 20	22	5·75—6·5	6·2	4—5	4·5	
2	Бешковъ	Нормално . .	а-б	22, 25, 25	24	15, 14, 12	13·7	7·14	7·14	4	4	
		Очакване . .	б-в	26, 25, 28, 29	27	9·5, 9, 9, 8	8·9	7—7·75	7·67	4·5—3·75	4	
			в-г	24, 20, 18	20·7	10, 12, 11	11	7·5—7·5[1])	6·85	4·5—3	3·75	[1]) Дихателни колебания въ пулсовата крива.
			г-д	18, 20	19	18, 16	17	6·87	6·87	3·5	3·5	
		Нормално . .	д-е	24, 26	25	15, 12	13·5	7	7	3·5—4·5	3·75	
4	Бакаловъ	Нормално . .	а-б	21, 21·5, 18	20·2	13·5, 12, 11	12·2	6·78	6·78	6·75	6·75	
		Очакване . .	б-в	25, 60	42·5	3·5, равно	3·5	7—8·25	7·42	6·75—7	6·75	
			в-г	20, 16	18	11, 7·5	9·3	7·5	7·5	6·75	6·75	
			г-д	19, 18	18·5	8, 9	8·5	8—7·5	7·6	6·5—6	6·25	
		Нормално . .	д-е	20, 22	21	10, 12·5	11·25	7·14	7·14	6·15	6·25	

Разликата между двѣтѣ състояния се състои въ това, че силата на субективнитѣ състояния при афекта е по-голѣма и че при него тѣ оказватъ голѣмо влияние върху паралелния ходъ на прѣдставленията. Отъ горнитѣ самонаблюдения се вижда освѣнъ това, че сѫществена разлика между внезапни афекти и очакване нѣма. Наблюдателитѣ посочватъ и при него на всички ония съставни части, които срѣщахме при внезапнитѣ, ходътъ обаче на тия два вида афекти е различенъ. Слѣдъ появата на повода, който е сигналъ за очакването, наблюдателитѣ се опитватъ да концентрираръ вниманието си. Господствуващето субективно състояние въ този моментъ е вѫтрѣшното напрѣгане. Съ напрѣгането е свързанъ и цѣль комплексъ отъ напрѣгателни и органни усѣщания. Посрѣдствомъ своитѣ чувствени тонове тия послѣднитѣ се сливатъ съ господствуващето чувство и то по нѣкога тъй силно, че различаването имъ се оказва много трудно. Къмъ този комплексъ отъ чувства и усѣщания се присъединява и възбуждане, което често пѫти господствува въ втората фаза на афекта. Най-сетнѣ, споредъ обстоятелствата, къмъ напрѣгането и възбуждането се присъединява удоволствие или неудоволствие безъ обаче тия чувства да играятъ нѣкаква сѫществена роля при очакването. Ний можемъ да го наречемъ само споредъ тѣхъ приятно или неприятно. Описаниятъ комплексъ отъ чувства и вѫтрѣшни усѣщания господствува прѣзъ всичкото врѣме на афекта въ нашето съзнание, като постепенно се усилва и достига до своя максимумъ въ момента на появата на очакваното събитие. Той оказва и голѣмо влияние върху паралелния ходъ на прѣдставленията. Отначало той прѣчи само на мисленето, мислитѣ ставатъ бавни и неясни. При усилването обаче на очакването всѣка мисъль изчезва и въ съзнанието, освѣнъ горѣописания комплексъ отъ чувства и усѣщания, остава едно слабо прѣдставление за очакваното въздѣйствие. Цѣлиятъ този психически процесъ се придружава и отъ промѣни въ тѣлеснитѣ процеси, които сѫ свойствени на афектитѣ. Въ таблица IV сѫ изложени обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ самонаблюдения. Тѣ подкрѣпятъ напълно тия самонаблюдения. Тъй, дишането въ врѣме на очакването е затруднено, става бавно поплитко и при силенъ афектъ, както е случая съ третия случай, цитиранъ въ таблицата, то съвършено спира. Въ първата фаза пулса е бавенъ, често по-бавенъ отъ нормалния, въ втората обаче подъ влияние на възбуждането той се вчестява. И обективнитѣ симптоми ни оказватъ слѣдователно, че господствуващитѣ субективни състояния при очакването сѫ напрѣгане и възбуждане.

б) *Страхъ.*

Страхътъ може много лесно да се смѣси съ уплахата. И наистина това сж два афекта, които почти не се различаватъ по състава си, по качеството на господствуващитѣ чувства, и които лесно прѣминаватъ единъ въ други. Даже видни психолози, като напр. Binet и Courtier,[1]) не правятъ разлика, при своитѣ изслѣдвания, между страхъ и уплаха, затова и полученитѣ отъ тѣхъ резултати сж неясни и често противорѣчиви. Различието между страха и уплахата пръвъ отбѣлѣзва Lehmann[2]). И той съ право указва на различния ходъ на чувствата въ тия два афекта. Уплахата е внезапенъ афектъ; тя се появява или слѣдъ едно силно неочаквано въздѣйствие, или слѣдъ едно по-слабо, което обаче ни заплашва съ една опасность отъ неизвѣстно естество. Нейната сила е най-голѣма въ първия моментъ. Страхътъ пъкъ е единъ афектъ, който постепенно се усилва. Той започва съ неудоволствие, причинено отъ прѣдставлението за нѣщо бжджще, появата на което се очаква. Нашитѣ опити върху страха бѣха едни отъ най-сполучливитѣ. Слѣдъ като поставяхме въ движение кимографа и регистрирахме нѣколко момента дихателната и пулсова криви, които отговаряха на нормалното състояние на наблюдателя, ний му съобщавахме да се подготви за възприемането на нѣщо много неприятно. Ний му съобщавахме напримѣръ, че силно ще го убодемъ и че много ще го заболи, че ще изгърмимъ, или че ще положимъ на езика му силенъ разтворъ отъ хининъ. И при това ний не прѣкривахме подготовленията за въздѣйствието, като съ това поддържахме и усилвахме очакването у наблюдателя. Слѣднитѣ опити могатъ да ни послужатъ за примѣръ:

9/XI, 1906. Наблюдателка Чукова, безпокойна.

Прѣди започването на опита експериментаторътъ увѣдомява наблюдателката, че ще й въздѣйствува съ хининъ. Послѣднята заявява, че не може да търпи хинина и се отказва отъ опита. Тогава експериментаторътъ измѣнява своето намѣрение и рѣшава да прави опити съ приятни въздѣйствия. Той съобщава за това и на наблюдателката. Послѣднята се успокоява и опитътъ започва. Веднага слѣдъ започването, обаче, наблюдателката започва да се страхува, че експериментаторътъ я е излъгалъ, че въ устата й ще бжде положенъ не малиновъ сокъ, а хининовъ разтворъ. Тази мисъль я силно развълнува. Тя чувствува, че се обхваща отъ силно неудоволствие. Съ приближаването на въздѣйствието неудоволствието и възбуждането растатъ. Тя не мисли за нищо друго въ момента освѣнъ за хининъ. При полагането на течностьта на езика, наблюдателката усѣща сока въ устата си и прѣди още да усѣти вкуса му е убѣдена, че е хининовъ разтворъ. Въ

---

[1]) *Binet et Courtier,* цит. съч., стр. 72 f.
[2]) *Lehmann*, Die Hauptgesetze etc., стр. 101.

тоя моментъ страхътъ е най-голѣмъ. Наблюдателката се обхваща отъ такова силно неудоволствие, че прѣстава да мисли. Цѣлото ѝ съзнание се замъглява отъ неприятното чувство. Тя не помни, какво е прѣживяла въ този моментъ. Скоро обаче се окопитва, усѣща сладкия сокъ на езика си, познава го, че е малиновъ сокъ, колебае се обаче да го приеме за такъвъ. И затова тя продължава да чувствува неудоволствие. Послѣдньото бавно изчезва, тя се увѣрява, че на езика ѝ наистина е положенъ сладъкъ сокъ и за това се малко успокоява. Тя се чувствува обаче развълнувана до края на опита.

30/XI, 1906 Наблюдателка Босилкова, нормално състояние. (Фиг. 2).

Въ началото на опита наблюдателката е спокойна. Очаква да ѝ се въздѣйствува съ приятни миризми и затова не се вълнува. При съобщението, че ще се положи на езика ѝ силенъ хининовъ разтворъ, тя си спомня за горчивината на хинина и този споменъ възбужда у нея силно неудоволствие. Това неудоволствие обзема цѣлото ѝ съзнание. Наблюдателката започва и да се вълнува. Експериментаторътъ наблюдава, какъ се бърчи челото ѝ и какъ се свиватъ мускулитѣ около устата ѝ. Тя мисли само за хинина, мислитѣ ѝ текатъ бавно и тежко. Спомня си, че не може да търпи хининъ. Тази мисъль я развълнува още по-вече. Ней ѝ се иска да помоли експериментатора да не извършва опита. Въ това врѣме тя схваща движението на послѣдния, който приближи хинина до устата ѝ. Вълнението се тъй усилва, че заглушава даже неудоволствието. Тя усѣща горчивината въ устата си, прѣди течностьта да бжде тамъ. При полагането хинина на езика ѝ, наблюдателката става неволно права, но веднага пакъ сѣда. Отначало горчивината на хинина не ѝ е тъй ясна. Тя се заглушава отъ вълнението ѝ. Тя прави усилие да ѝ противодѣйствува, но слѣдъ това веднага ѝ се удава. Усѣща ясно горчивината, — тя не ѝ се вижда обаче тъй неприятна, както е очаквала. Това я успокоява. Чувствува неудоволствие, но не тъй силно. То продължава до края на опита.

27/III 1908. Наблюдатель Филковъ, спокоенъ.

При започването на опита наблюдательтъ е спокоенъ. Мисли върху прѣдшествуващия опитъ. Когато експериментаторътъ му съобщава, че ще го уботе по челото, отъ което може би силно ще го заболи, той не почувствува веднага нѣкакво силно душевно вълнение. Постепенно обаче мисъльта за убождането завладява съзнанието му. Той си припомня неудоволствието, което е свързано съ едно силно убождане. Това го настройва неприятно. Наблюдательтъ се възбужда и почва да се вълнува. Той не може да се избави отъ тѣзи мисли и чувства. Настжпва едно коренно промѣнение на съдържанието на съзнанието му. Той се бори съ мисъльта за болката, неудоволствието и възбуждането растатъ и нему се иска по-скоро да се свърши опита, за да се отърве отъ това мжчително състояние, което се придружава и отъ силни вжтрѣшни усѣщания. Неговиятъ слухъ е напрегнатъ. Наблюдательть се мжчи да долови движенията на експериментатора. Когато послѣдниятъ започва да движи ржцѣтѣ си къмъ челото му, наблюдательтъ се развълнува по-силно. Чува туптенето на сърцето си. Той локализира прѣд-

Таблица V.

Страхъ.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебание	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Чукова	Нормално. .	а-б	20, 24, 22	22	15, 13, 16	13·7	6·85	6·85	4	4	
		Страхъ. . .	б-в	22, 24, 28	24·7	15, 12, 17	13·7	6·4	6·4	4—3	3·5	Дихателната крива начупена. Вълни 2-ра степень.
			в-г	12·5, 18, 16	15·5	21, 18, 27	22	6·1	6·1	3·25—2·8	3	
			г-д	14, 11, 10	11·7	4, 9, 12	8·3	7·25—6	6·72	2—2·5	2·25	
			д-е	28, 21·5	24·8	19, 18	18·5	6·5—5·5	6·15	2—4	3	
		Успокоение .	е-ж	24, 22	23	14, 16	15	6·5	6·5	3—4	3·75	
2	Босилкова	Нормално. .	а-б	25·5, 23, 23	23·8	35, 35·5, 30	33·8	5·18	5·18	4·5	4·5	
		Страхъ. . .	б-в	17, 15, 14	15·3	33, 40, 24	32·3	4—5	4·75	3—5	4	Дихателната крива начупена. Дишането крайно неравномѣрно. Неравномѣренъ пулсъ.
			в-г	17, 14	15·5	25, 34	29·5	4·6	4·6	2·5—4·5	3·75	
		Неудоволствие	г-д	20, 27, 21·5	22·8	29, 35·5, 35	33·2	5·4	4·75	4·5—4	4·25	
		Успокоение .	д-е	21, 22, 22	21·7	30, 31·5, 30	30·5	4·87	4·87	4·5	4·5	
3	Филковъ	Нормално. .	а-б	21, 24, 23	22·7	10, 9·5, 9	9·5	7·5	7·5	5—5·5	5	
		Страхъ. . .	б-в	21·5, 17, 20	19·5	8, 7, 8	7·7	8—7	7·44	5—4	4·75	Слаби дихателни вълни въ пулсовата крива.
			в-г	19, 22·5	20·27	7, 12	9·5	7·07	7·7	4—3·5	3·75	
			г-д	20, 22, 18	20	7, 7, 7	7	7·36	7·36	4—4·5	4·25	
			д-е	19, 26	22·5	6, 19	12·5	6·5—7·5	7·7	4—4·5	4·25	
		Успокоение .	е-ж	24, 20, 26	23·3	12, 10, 19·5	13·8	6·5—8	7·25	4—4·75	4·5	
			ж-з	16, 20, 22	19·3	12·5, 8, 10	10·2	7·5	7·5	4·5—5	4·75	

варително бѫдѫщето убодване. Усѣща че дишането му се затруднява, чувствува извѣстна тяжесть въ гърдитѣ си. Усѣща, че мускулитѣ на онова мѣсто на челото, на което той прѣдполага, че ще бѫде убоденъ, се свиватъ и като че ли искатъ да противодѣйствуватъ на бода. Той даже усѣща болка на това мѣсто. Въ момента, когато експериментаторътъ допира съ ржка до челото му, страхътъ е най-голѣмъ. Наблюдательтъ се чувствува обхванатъ отъ силно възбуждане и неудоволствие, свива силно очитѣ си и иска да забрави това, що му прѣдстои, но не може. Има илюзия на убождане, която усилва неприятното чувство. Понеже допирането продължава, а болка не сѫществува, наблюдательтъ започва да се съмнява, че ще бѫде убоденъ. Съзнанието му, което до тогава като че е било замъглено отъ неприятното чувство и силното вълнение, се избистря, на наблюдателя става ясно че го гладятъ по челото. Той си отдъхва за моментъ. Чувствува, че силното вѫтрѣшно вълнение се улегва, че диша правилно. Гърдитѣ му се освобождаватъ отъ прѣтискването, което е усѣщалъ въ продължение на опита до тогава. Отлеква му, мислитѣ му ставатъ по-бистри. Дохожда му на умъ за опита. Прѣдполага, че той е излѣзалъ сполучливъ, понеже страхътъ у него е билъ естественъ. До края на опита той е все още възбуденъ.

Отъ цитиранитѣ самонаблюдения става ясно, че ходътъ на афекта е сѫщия, както при очакването, и че разликата се състои въ качествата на господствуващитѣ чувства. При очакването главната съставна часть на афекта е постепенно усилващето се напрѣгане, при страха — и постепенно усилващето се неприятно чувство, възбудено отъ прѣдставлението за една бѫдѫща опасность. И при двата афекта като важна съставна часть влиза възбуждането, което расте съ усилването на афекта. При много силния страхъ възбуждането може да отстѫпи мѣстото си на силна депресия, какъвто е е случая горѣ при наблюдателката Чукова. При нея въ послѣдния моментъ страхътъ има всички характерни черти на астениченъ афектъ, които ний изтъкнахме при описването на силната уплаха и гнѣва.

Съотвѣтнитѣ обективни симптоми напълно потвърдяватъ самонабюденията. Тѣ ни показватъ страхътъ като единъ стениченъ афектъ, който постепенно се усилва и въ който, край възбуждението, господствува неудоволствието. Тъй, разгледаме ли таблица V (сѫщо и фиг. 2.), въ която сѫ изложени обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ самонаблюдения, ний ще забѣлѣжимъ едно пълно съгласие между даннитѣ на самонаблюдението и пулсовитѣ и дихателни промѣни. Слѣдъ сигнала, който служи като поводъ на афекта, дишането става по-плитко и крайно неравномѣрно. Дихателната крива е при това крайно начупена. Пулсътъ става тоже неравномѣренъ, обикновенно низъкъ и честъ, което е характерно за господствуващето неудоволствие. Въ втората фаза дишането става по-неравномѣрно, пулса се повишава и често над-

минава нормалния. Забѣлѣзва се особено голѣмо колебание въ височинитѣ на единичнитѣ пулсове.

До подобни резултати ни доведе проучването и на останалитѣ 27 опита върху страха. Отъ тѣхъ се вижда, че страхътъ не се отличава сѫществено отъ другитѣ афектни състояния. И той започва съ прѣдставление, което възбужда у насъ чувство, което въ първия моментъ наистина не е тъй силно, но което постепенно порасва до голѣма сила, като обладава съзнанието и оказва голѣмо влияние върху хода на прѣдставленията и изобщо на цѣлия ни душевенъ животъ въ дадения моментъ. И при страха изпѫкватъ ясно придружаващи вѫтрѣшни усѣщания, които посрѣдствомъ своитѣ чувствени тонове се сливатъ съ общото чувствено състояние. Най-сетнѣ и страхътъ е придруженъ отъ мимични изразителни движения. Единственото различие между него и ближния до него по своето съдържане афектъ на уплаха е ходътъ му. Уплахата е внезапенъ афектъ, когато страхътъ се усилва постепенно. Отъ горнитѣ опити слѣдва прочие, че внезапностьта не може да се счита като важна отличителна черта на афектитѣ. Впрочемъ до това заключение води и изучаването на надеждата.

в) *Надежда.*

По качеството на господствуващето чувство, надеждата е тъкмо противоположното афектно състояние на страха. И при нея ний имаме работа съ единъ афектъ, който постепенно се усилва и при нея ходътъ на афекта се обославя отъ едно бѫдѫще въздѣйствие и свързаното съ него чувство. Когато обаче при страха господствува неудоволствието, при надеждата господствуващето чувство на удоволствие. Слѣднитѣ опити могатъ да ни служатъ за примѣръ:

22/XI, 1906. Наблюдатель Пенчевъ, въздѣйствие съ миризма.

При започването на опита наблюдательтъ е спокоенъ. Той очаква въздѣйствие съ миризма, но каква, не знае Експериментаторътъ му съобщава, че ще му бѫде поднесено розово масло. Това съобщение задоволява наблюдательтъ. Появява се у него желание по-скоро да усѣти миризмата. Прѣдставлението за розовото масло го кара да си спомни за Казанлъкъ. Тѣзи спомени го настройватъ още по-приятно. Мислитѣ му текатъ бързо, усѣща, че диша плавно. Изобщо се чувствува бодъръ. Когато експериментаторътъ започва да движи рѫката си къмъ носа му напрѣгането порасва. Наблюдательтъ се чувствува и възбуденъ. Напрѣгането и възбуждането като че ли заглушаватъ удоволствието. Неволно се мръдва по направление къмъ експериментаторътъ. Въ послѣдния моментъ всички други мисли изчезватъ изъ съзнанието му. Той е готовъ да възприеме приятното въздѣйствие. Експери-

ментаторътъ обаче му въздѣйствува съ Valeriana. Контрастътъ между очакването и възприемането е голѣмъ. Наблюдательтъ е неприятно изненаданъ. Чувствува се разочарованъ. Него обхваща силно неудоволствие, той даже се ядосва. Прѣкжсва нишката на мислитѣ си. Усѣща тяжесть въ гърдитѣ си. Неудоволствието продължава почти до края на опита.

28/III, 1908. Наблюдатель Филковъ, спокоенъ.

При започването на опита наблюдательтъ започва слабо да очаква. При съобщението, че го очаква много приятно съобщение почувствува слабо удоволствие. Подготвя се да възприеме съобщението, чувствува се напрегнатъ. Напрѣгането постепенно се усилва, а сжщо и свързаното съ него удоволствие. Той очаква нѣщо много приятно. За моментъ у него се появява съмнѣние, че съобщението ще му причини желаното впечатление; той помисля даже, че експериментоторътъ може да го лъже — при тия мисли удоволствието отслабва. Това колебание продължава обаче много малко врѣме. Наблюдательтъ отново почва да се надѣва и бива обхванатъ отъ по силно удоволствие. Експериментаторътъ му съобщава че го е излъгалъ. Напрѣгането се прѣкжсва, наблюдательтъ се чувствува неприятно изненаданъ. Помисля си обаче веднага, че такъвъ е трѣбвало да бжде опита и затова се успокоява.

9/IV, 1908. Наблюдатель Алексиевъ (фиг. 3).

Въ началото на опита наблюдательтъ е съвършенно спокоенъ. Очаква съвсѣмъ слабо бжджщето въздѣйствие. При съобщението „приготви се за една много приятна вѣсть“ той се слабо усмихва. „Да видимъ какво ще излезе отъ това“ помисля си той. При все това желанието да чуе вѣстьта расте все по-вече и по-вече въ него. Той е любопитенъ да узнае, какво ще му съобщатъ. Напрѣгането и удоволствието растатъ. Усѣща особна лекость въ себе си. Почва да фантазира на смѣтка на опита, мислитѣ му текатъ бързо и плавно. Забавянето на въздѣйствието го прави нетърпеливъ, удоволствието се намалява. Въ това врѣме долавя движение на експериментатора. То отново възбужда надеждата въ него. Експериментаторътъ му съобщава, че опита е свършенъ и че е излѣзалъ сполучливъ. Наблюдательтъ се засмива. Той е доволенъ и спокоенъ. Въ това състояние остава до края на опита.

Отъ горнитѣ опити се вижда, че надеждата не е нищо друго, освѣнъ очакване на едно бжджще приятно прѣживяване. За нейния характеръ не е важно, дали очакването се изпълня или не. Тя расте постепенно и максимума ѝ спада обикновено съ момента прѣди появяването на въздѣйствието. Ако периода на очакването е дългъ, надеждата доближава до колебливитѣ афекти, като господствуващитѣ чувства, ту се усилватъ, ту отслабватъ. При все това тѣ достигатъ до най-голѣма сила въ послѣдния моментъ. Господствуващитѣ чувства при нея сж удоволствие и напрѣгане. Послѣдньото изпжква при нея по ясно отколкото при страха. Не липсва и възбуждането. И при надеждата става едно измѣне-

Таблица VI.

Надежда.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебание	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Пенчевъ	Нормално . .	а-б	19, 16	17·5	17, 19·5	18·25	7	7	7·75	7·75	
		Надежда . .	б-в	21, 20	20·5	24, 16·5	20·25	6·5—7	6·87	7·5	7·5	
			в-г	21, 21	21	22, 15	18·5	7—7·5	7·33	8	8	
			г-д	14, 15, 15	14·7	6, 9, 11	8·7	7·25—8	7·61	8—9	8·5	
		Разочарование	д-е	23, 31, 30 1)	27·3	32, 49, 25	35·3	7·83, 6·5, 5·83	6·5	7—9	8	1) Промѣна на нивото на дихателната и пулсова криви.
		Нормално . .	е-ж	26	26	22·5	22·5	7	7	7.5—8·25	7·75	
2	Филковъ	Нормално . .	а-б	26, 30, 15	23·7	22, 20, 10	14	7·15	7·15	4·5	4·5	
		Надежда . .	б-в	18, 20, 20	19·3	50, 19, 22	23·7	7·35	7·45	5	5	Слаби вълни отъ 2-ра степень.
			в-г	18, 20	19	21, 38	29·5	7·5—8	7·67	5—5·75	5·25	
			г-д	29, 29	29	26, 24	25	6·5—8	7·25	5·5—5	5·5	
		Разочарование	д-е	32, 28	30	26, 21	23·5	6·5—7·5	7	4—5	4·25	
		Нормала . .	е-ж	24, 25	24·5	22, 20	21	7·27	7·27	4·5	4·5	
3	Алексиевъ	Нормално . .	а-б	24, 23, 24	23·7	44, 44, 44·5	44·1	6·8	6·8	7	7	
		Надежда . .	б-в	18, 16	17	23·5, 10	16·8	5·5—7	6	6·5	6·5	Слаби вълни отъ 2-ра степень въ пулсовата крива.
			в-г	20, 18, 16·5, 21	18·8	24, 44, 35·5, 70·5	43·5	7—8	7·13	7—6·5	6·75	
			г-д	22, 28, 25	25	49, 32, 35	38·7	7—8	7·30	6·5—7	6·75	
			д-е	28, 26,	28	38, 41·5	39·8	7·5—8	7·71	7·5—7	7·25	
		Удовлетворение . . .	е-ж	34	34	42	42	7·25—7	7·5	7·5—7	7·25	
			ж-з	27, 24	25·5	35, 31·5	33·25	7·67	7·67	7·5	7·5	

ние на цѣлия ни душевенъ животъ въ тоя моментъ. Очакването на бѫдѫщето възприятие постепенно завладява съзнанието ни, всички мисли на наблюдателя започватъ да се въртятъ около него и въ момента на максимума на афекта то е единственото съдържание на нашето съзнание. Тия данни на самонаблюдението се потвърдяватъ и отъ съотвѣтнитѣ обективни симптоми, изложени въ таблица VI (сѫщо и фиг. 3). Тъй, дишането става плитко и неравномѣрно, пулсътъ е по-бавенъ и по-високъ. Тия симптоми указватъ на господствуваще удоволствие и напрѣгане. Тамъ, гдѣто надеждата е смѣсена съ безпокойство, дишането става по-неравномѣрно, а пулсоветѣ въ извѣстни моменти се вчестяватъ и намаляватъ.

Отъ 23 подобни опити ний нарочно избрахме горнитѣ три различни случаи. Независимо отъ изпълването или неизпълването на очакваното радостно събитие, тѣ ни показватъ, че надеждата въ най чистъ видъ, както е случая при Пенчева, може да се прѣживѣе само при извънредно благоприятни условия, когато очакваното възприятие е точно опрѣдѣлено и когато наблюдателтъ е напълно увѣренъ въ неговото изпълнение. Не се ли знае обаче точно отъ наблюдателя, какво ще бѫде бѫдѫщето приятно събитие, или не е ли увѣренъ той напълно въ истинностьта на увѣренията на експериментатора за естеството на бѫдѫщето въздѣйствие, тогава ходътъ на надеждата не е тъй правиленъ. Тя се явява въ такива случаи като една смѣсь отъ приятно отчакване и безспокойство, при която обаче удоволствието наддѣлява. Въ тази смѣсена форма ний прѣживѣваме надеждата ежедневно. Да се надѣвашъ значи, да очаквашъ едно приятно сѫбитие, да си увѣренъ, че то ще се случи, но все пакъ да допущашъ извѣстна възможность то да се не случи. Въ подобна колеблива форма ний прѣживяваме обикновено и страха. Ний се страхуваме, че ще се случи нѣщо неприятно, обаче у насъ все има една малка надежда, че то може би не ще се случи. Чрѣзъ тѣзи смѣсени форми отъ страхъ и надежда ний се приближаваме къмъ колебливитѣ афекти, къмъ които, по формата на своя ходъ, спадатъ почти всички по-продължителни афектни състояния.

3. Колебливи афекти.

Характерното за колебливитѣ афекти е, че тѣ въ своето развитие достигатъ до нѣколко максимума. При разни колебливи афекти тия максимуми се различаватъ обикновено по качеството и силата на чувствата, които господствуватъ въ тѣхъ въ тия моменти. Колебанието въ чувственото състояние опрѣдѣля характера на тия ду-

шевни процеси, а то става между двѣ противоположни чувства, които си оспорватъ господството въ съзнанието. Като типични колебливи афекти ний изслѣдвахме безпокойствието и неговото прѣминаване въ ядосване отъ една страна и съмнението отъ друга.

а) *Безпокойство.*

Като примѣри за безпокойство могатъ да ни служатъ слѣднитѣ опити.

20/III, 1908. Наблюдатель Филковъ, спокоенъ.

Въ началото на опита наблюдателтъ се чувствува слабо възбуденъ. При заповѣдьта на експериментатора да мисли за прѣдстоящия си изпитъ, отначало той се само напрѣга. Спомня си за мжчния материалъ по философия, който е челъ прѣзъ деня. Този споменъ му докарва голѣмо неудоволствие. Започва да се страхува, че ще пропадне на изпита. Силно възбуждане обзема съзнанието му. Усѣща силни свивания и прѣтискания въ коремната область, които се сливатъ съ общото неудоволствие, като сжщеврѣменно го усилватъ. За нѣколко врѣме той не може да се отърве отъ тази мисъль, той мисли бавно и трудно. Слѣдъ малко нему дохожда на умъ, че има още доста врѣме до изпита и че той сигурно ще успѣе да се приготви. Тази мисъль го поуспокоява. Наблюдателтъ чувствува облегчение и за моментъ даже едно удоволствие. Нему отлеква, вжтрѣшното стѣснение изчезва. Но това всичко само за единъ моментъ. Отново наблюдателтъ почва да се съмнява въ изходътъ на изпита. Спомня си много ясно, какъ тая сутрина се е мжчилъ безуспѣшно върху гръцката философия. И отново силно неудоволствие обзема цѣлото му съзнание. Той се чувствува и силно възбуденъ. Вжтрѣшнитѣ свивания се пакъ появяватъ и то въ по-силна форма. Тѣ сж придружени и отъ слаби болки. Усѣща и едно стѣснение въ гърдитѣ си. Всички тия усѣщания изпжкватъ ясно въ съзнанието му и даватъ извѣстенъ тонъ на възбуденото му състояние. Наблюдателтъ възджхва. Рѣшава, че изходътъ на изпита е изобщо съмнителенъ. Досмѣшава го слѣдъ това, че се е тъй отдалъ на мислитѣ си и почти е забравилъ, че съ него се прави опитъ. Постепенно се успокоява до края на опита.

8/IV, 1908. Наблюдатель Алексиевъ, нормално състояние (Фиг. 4).

Въ началото на опита наблюдателтъ е слабо възбуденъ. Той е прѣдоставилъ експериментирането на единъ неопитенъ наблюдатель и това го безпокои. Страхува се, че послѣдния ще направи нѣкоя пакость. При тази мисъль силно неудоволствие обхваща съзнанието му. Усѣща свивания въ коремната часть, които сж придружени и отъ слаби болки. Той се вълнува. Всички тия усѣщания и чувства се сливатъ въ едно цѣло, при което господствува неудоволствието. Постепенно обаче страхътъ намалява. „Каквото и да стане, все ще излѣзе нѣщо отъ опита“, помисля си наблюдателтъ. Тази мисъль като че ли го успокоява. Тя му доставя даже извѣстно удоволствие. Мисъльта, че експериментаторътъ не прѣдприема нищо, отново го вълнува и тревожи. Пакъ се успокоява. Движения на експериментатора го възбуждатъ

Таблица VII

Безпокойство.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина единична	Дишане: Дължина ср.	Дишане: Дължина колебание	Дишане: Дължина ср.	Пулсъ: Височина единична	Пулсъ: Височина ср.	Пулсъ: Височина колебание	Пулсъ: Височина ср.	Забѣлѣжка
1	Филковъ	Нормално .	а-б	27, 23	25	12·5, 12	12·25	7·71	7·71	4	4	
		Безпокойство	б-в	21, 20·5, 21·5	21	10·5, 12·5, 13·5	12·2	7—8·5	7·4	4—3	3·5	
			в-г	17, 17, 20, 19	18·2	14, 10, 14, 13	12·8	7—8	7·62	3·5—4·5	4	
			г-д	22, 21	21·2	14, 12	13	7—7·5	7·17	3·5—4·5 1)	4	1) Дихателни вълни въ пулсовата крива.
			д-е	21·5, 22, 23, 22	22·5	17, 15, 15, 15	15·5	7—8·25	7·5	4—5	4·5	
		Нормално .	е-ж	22, 22, 21	21·7	16·5, 18, 15	16·8	7·67	7·67	4	4	
2	Алексиевъ	Нормално .	а-б	25, 25	25	31, 22	26·5	7·14	7·14	7	7	
		Безпокойство	б-в	16, 12, 22	16·7	34, 47·5, 34	38·5	7—6	6·44	7—5	6·5	
			в-г	18, 25	21·5	52, 49	50·5	7	7	7	7	
			г-д	21·5	21·5	50·5	50·5	6·5	6·5	6·5	6·5	
			д-е	23, 23·5, 23	23·2	24, 27, 14·5	21·8	7—8	7·5	7·25—8	7·5	
			е-ж	27, 26	26·5	36·5, 17·5	27	7—8·5	7·71	6·5—9	7·5	
			ж-з	25	25	49	49	6·5	6·5	6·5—6	6·25	
			з-и	20, 21, 20, 20	20·25	31, 22·5, 29, 36	20·8	7—8·5	7·70	7·5	7·5	
3	Филковъ	Нормално .	а-б	25, 24, 24	24·3	15, 14, 16	15	8·5	8·5	4	4	
		Ядосване . .	б-в	26, 24, 20	23·1	18, 21, 17	18·7	8·25—7·5	7·83	4—3·5	3·75	Дихателната крива начупена. Слаби вълни отъ 2-ра ст. въ пулсовата крива.
			в-г	30, 26	28	12, 19	15·5	7·5—9	8	3·5—4·5	4	
			г-д	24, 22	23	26, 24	25	7·75—8·5	8·19	4—4·5	4·25	
			д-е	28	28	16	16	7·35	7·35	3·5	3·5	
			е-ж	24	24	35	35	7—9	7·75	4	4	
			ж-з	27, 26	26·5	31, 42	36·5	7·25—8·5	7·5	4·5—3	4·25	
		Нормално .	з-и	21, 23	22	20, 14	17	8·25	8·25	4	4	

отново. Наблюдательтъ се убѣждава, че нищо не ще излѣзе отъ опита. Мръщи си челото. Усѣща особна тежесть въ гърдитѣ; той си отдъхва за да си почини. „Да става каквото ще" помисля той. Тази мисъль го настройва хумористично и въ това настроение остава до края на опита.

3/IV, 1908. Наблюдатель Филковъ, ядосване.

Наблюдательтъ е увѣдоменъ, че въ врѣме на опита ще сравнява двѣ купчини точки. Опита го интерисува и затова при започването му не можа да бжде напълно спокоенъ. Отъ строгата бѣлѣжка на експериментатора да се успокои, защото иначе отъ опита нищо нѣма да излѣзе, той се почувствува обиденъ. Нему става много мжчно, чувствува се сломенъ и крайно пасивенъ. За моментъ той се намира въ недоумѣние и не знае какво да прави. Слѣдъ това прави усилие да се успокои, той се обаче само възбужда. Неуспѣхътъ го силно безпокои. Неудоволствието расте. Обзема го сжщо силно възбуждане, което е съпроводено съ силни вжтрѣшни усѣщания, особно въ коремната область. Наблюдательтъ се вижда робъ на желанието да се успокои, съзнанието му е изпълнено съ него, но колкото по-силно желае да постигне това, толкова повече расте възбуждането и затова, толкова по-голѣмо неудоволствие изпитва той. Това свое душевно състояние той опрѣдѣля като ядосване. Замисля се наново върху бѣлѣжката на експериментатора; наблюдательтъ самъ е убѣденъ, че нищо нѣма да излезе отъ опита. При тази мисъль ядосването порасва, той се чувствува даже разгнѣвенъ. Въ този моментъ съзнанието му е обзето отъ силно неудоволствие, прѣдъ което всичко друго потъмнява въ него. Възбуждането сжщо продължава. Той не мисли въ този моментъ. Дишането му отначало затруднено става по-бързо и дълбоко. Усѣща, какъ сърдцето му почва да бие посилно. Свиванията и болкитѣ въ коремната область се усилватъ. Тѣ сж придружени отъ неприятни чувства, които усилватъ общото неудоволствие. Малко се успокоява и неудоволствието за мигъ отслабва. Възобновява мислитѣ си. Спомня си за опита и отново неудоволствието и възбуждането порастватъ. Къмъ края на опита вжтрѣшното вълнение намалява. Наблюдательтъ се чувствува по-спокоенъ, той е обаче отпадналъ и крайно депримиранъ.

Първитѣ два отъ горнитѣ опити ний избрахме като характерни за афекта на безпокойство. Такива опити ний направихме около 20 съ всичкитѣ си наблюдатели и получихме подобни резултати. Безпокойството се опрѣдѣляше отъ всички наблюдатели като колебание между двѣ противоположни чувства, придружено отъ колебание въ силата на придружаващитѣ вжтрѣшни усѣщания и на хода на прѣдставленията. Колебанието става между удоволствие и неудоволствие, отъ които ту едното, ту другото господствува въ съзнанието; успоредно съ него върви и едно колебание между възбуждане и успокоение като възбуждането е свързано съ неудоволствието и успокоението съ удоволствието. Само при извънредно силни случаи, при които безпокойството прѣминаваше въ ядосване или силенъ страхъ, неудоволствието би-

ваше свързано съ депресия. Отъ удоволствието и неудоволствието по продължително господствува въ съзнанието неудоволствието. Изобщо безпокойствието е единъ колебливъ афектъ, при който има борба между удоволствие и неудоволствие, при която обаче наддѣлява неудоволствието. И затова по качеството на господствуващето чувство ний го причисляваме къмъ неприятнитѣ афекти. Паралелно съ колебанието на чувствата става и едно колебание въ хода на прѣдставленията. Редица мисли се мѣняватъ бърже една слѣдъ друга.

Характеренъ за безпокойството бѣ и фактътъ, че при него придружаващитѣ вжтрѣшни усѣщания се прѣживяваха много ясно и се отбѣлѣзваха даже и отъ ония наблюдатели, които при по-силнитѣ афекти не споменаваха за вжтрѣшни усѣщания. Отъ всички наблюдатели тия усѣщания се показваха като важна съставна часть на афекта. Тѣ биваха отбѣлѣзани придружени отъ силни чувства които се сливатъ съ господствуващето чувство, като го усилватъ. Обикновено вжтрѣшнитѣ усѣщания, които придружаватъ неудоволствието се прѣживяваха по-ясно. При удоволствието тѣ като че притежаваха по-малка сила и като че ли по-малко привличаха вниманието на наблюдателитѣ. Най-сетнѣ колкото контрастътъ между смѣняващитѣ се чувства бѣ по-голѣмъ, толкова и по-ясно се прѣживяваха вжтрѣшнитѣ усѣщания. Това ни караше да вѣрваме, че на контраста именно се дължи това ясно схващане на тия усѣщания. Той изтъква и най-слабитѣ съставни части на смѣнящитѣ се противоположни едно на друго душевни процеси.

Сжщитѣ характерни бѣлѣзи забѣлѣзахме и при другитѣ колебливи афекти. Като характеренъ примѣръ може да ни послужи горѣописаниятъ случай на ядосване. На пръвъ погледъ при него нѣмаме колебание между противоположни чувства, а между различни степени, по сила, на неудоволствие. Обърнемъ ли обаче внимание на възбуждането и напрѣгането, които душевни явления сж сжщо характерни за ядосването, ще видимъ, че съ усилването на неудоволствието е свързано едно усилване на възбуждането и напрѣгането, съ отслабването му едно отпущане и моментно успокоение. И при ядосването слѣдователно ний имаме колебание между противоположни чувствени състояния.

Резултатитѣ получени по субективенъ пжть за характера на колебливитѣ афекти се потвърдяватъ и отъ резултатитѣ получени при прилагането на изразителната метода. Обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ самонаблюдения сж изложени въ таблица VII (вижъ сжщо и фиг. 4). Въ тѣхъ ясно изпжква колебанието между противоположнитѣ чувства. Тъй низки и кжси

пулсове се редятъ слѣдъ високи и бавни, плитки и равномѣрни дишания слѣдъ дълбоки и неравномѣрни. При все това изразителната метода се показа неспособна да ни прѣдаде всички ония нюанси въ колебанието на чувственото състояние, на които ни указа субективната анализа. Господствуващитѣ чувства се придружаваха само тогава отъ съотвѣтни промѣни въ дихателната и пулсова криви, когато достигаха до извѣстна сила и когато колебанията не биваха тъй бързи. При бързо колебание обективнитѣ симптоми ни оказваха само на по-продължително и по-силно чувство.

б) *Съмнѣние.*

За възбуждане съмнѣние ний си послужихме главно съ сравнения. Наблюдателтъ при знака „сега" си отваряше очитѣ и сравняваше двѣ купчини съ точки, почти равни по число, или двѣ почти еднакви линии или фигури, като се мѫчаше да опрѣдѣли, въ коя купчина точкитѣ сѫ по-много, коя линия е по-дълга и пр. Мнозинството отъ нашитѣ наблюдатели слѣдъ по-дълго или по-кѫсо колебание рѣшаваха въ полза на едното или другото раздразнение. Имаше обаче и случаи, при които такова рѣшение не можеше да бѫде зето. При тѣхъ съмнѣнието прѣминаваше въ недоумѣние. Слѣднитѣ опити могатъ да ни служатъ за примѣръ.

30/III, 1908. Наблюдатель Чукурлиевъ, малко възбуденъ.

При започването на опита наблюдателтъ има силно желание да бѫде спокоенъ. Неволно си съсрѣдоточва вниманието върху дишането. Усѣща, че диша правилно и се успокоява. При сигнала „сега" той отваря очитѣ си и фиксира двѣтѣ купчини точки, които експериментаторътъ му показва. Въ началото той чувствува само силно напрѣгане. Насочва вниманието си ту на едната купчина, ту на другата. Наблюдателтъ ги сравнява само по обемъ. Колебае се дълго врѣме като дава прѣдпочитане ту на едната купчинка, ту на другата. Въ момента, когато се колебае, чувствува силно вѫтрѣшно напрѣгане, къмъ което се присъединява и възбуждане. Послѣдното е толкова по-силно, колкото по-голѣмо е колебанието. Въ момента, когато е рѣшенъ да приеме едната купчина за по-голѣма, той си отдъхва и успокоява. Но мисъльта, че рѣшението му не е правилно, го кара отново да се напрегне и да почне пакъ да сравнява, като пакъ се възбужда. Паралелно съ това колебание наблюдателтъ усѣща и колебание въ придружаващитѣ органни усѣщания. При сравнението мускулитѣ около очитѣ му и по челото сѫ силно напрегнати; той затаява и дишането си; въ момента на рѣшаване съотвѣтнитѣ мускули се отпущатъ и дишането му става по-плавно. Опита е безразличенъ за наблюдателя. При по-дълго колебание обаче той започва да чувствува неудоволствие, което при напрѣгането се усилва, при рѣшаването изчезва. Слѣдъ дълго колебание наблюдателтъ опрѣдѣля за по-многочислена лѣвата купчина, слѣдъ което и си затваря очитѣ. Неудоволствието обаче съ

Таблица VIII.

Съмнѣние.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебаеие	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Чукурлиевъ	Нормала .	а-б	18, 16, 17	17·3	17, 15, 15·5	15·8	5·15	5·15	4	4	
		Сравнение .	б-в	20, 22, 24	22	18, 21, 24	21	5—4·5	4·75	3·5—4.25	4	
			в-г	18, 25	21·5	25, 14	19·5	5	5	4—3	3·5	Вълни отъ 2-ра ст. въ пулсовата крива.
			г-д	20, 20	20	14, 12	13	4·5	4·5	3·25	3·25	
		Рѣшение .	д-е	28	28	40	40	4—5·5	4·32	2—4	3·25	
		Колебание .	е-ж	18, 23, 26	22·3	24, 32, 30	28·7	4—4·75	4·56	3·5	3·5	
		Нормала . .	ж-з	20, 21, 20	20·3	20, 18, 18	18·7	4·5	4·87	3·75	3·75	
2	Филковъ	Нормала . .	а-б	24, 21·5, 22	22·8	27, 23, 23	23·7	4·6	4·6	5	5	
		Сравнение .	б-в	20, 28	24	29, 35	32	5—4·5	4·64	5—5·75	5·5	Слаби вълни отъ 2-ра ст. Дихателни вълни въ пулсовата крива.
			в-г	32	32	37	37	5—4·25	4·44	5—4·2	4·75	
			г-д	20, 24	22	14, 39	26·5	4·5—5·25	4·77	5—4·2	5	
		Недоумѣние	д-е	15, 30	22·5	15, 26	20·5	4—5·25	4·42	4·75—5·25	5·25	
		Рѣшение .	е-ж	26	26	38	38	4·25—5·25	4·58	4·75—5·75	4·75	
		Нормала . .	ж-з	24, 22	28	29, 31	30	5·21	5·21	4·5—5	5	

това не изчезва, напротивъ то се усилва, защото нему се струва, че е сбъркалъ. Спомня си образитѣ на точкитѣ и тогава отново почва да се колебае. Внушава си най-сетнѣ, че наистина повече точки има въ лѣвата купчинка, слѣдъ което постепенно се успокоява.

3/IV, 1908. Наблюдатель Филковъ, спокоенъ.

Наблюдательтъ знае, че ще сравнява точки и затова е напълно спокоенъ. При сигнала „сега" той си отваря очитѣ и фиксира двѣтѣ купчини точки. Отначало у него се явява желание да прочете числото на точкитѣ за да бжде сигуренъ въ оцѣнката си, скоро разбира обаче, че не може да направи това и затова започва да ги сравнява по обемъ. Колебае се помежду двѣ почти еднакви прѣдставления и не може да се рѣши. Когато се колебае, наблюдательтъ се чувствува напрегнатъ и възбуденъ, чувствува сжщо и слабо неудоволствие; когато пъкъ е готовъ да се установи върху едното прѣдставление, той си отдъхва, чувствува облегчение, за моментъ даже и слабо удоволствие. Колкото повече сравнява, толкова повече съмнѣнието се усилва у него и той се вижда въ невъзможность да земе рѣшение. Наблюдательтъ спира за нѣколко врѣме сравнението. Гледа точкитѣ безъ ясно опрѣдѣлена цѣль, напрѣгането като че изчезва, сжщо и възбуждането, което по-рано е придружавало колебанието. Чувствува се депримиранъ, дезориентиранъ. Въ съзнанието му господствува едно тежко и тжжно чувство. Съ други думи наблюдательтъ се намира въ недоумѣние. Рѣшението като че се спира на гърлото му. Бръчкането на челото, което по-рано придружаваше сравнението прѣстава. Това състояние трае обаче само нѣколко мига. То е много мжчително за наблюдателя. И затова той приема лѣвата група за по-голѣма, само да тури край на съмнѣнието си. Затваря слѣдъ това очитѣ си, но не може напълно да се успокои. Образитѣ на точкитѣ постоянно изпжкватъ напрѣдѣ му. Той продължава да се колебае между напрѣгане и облегчение, възбуждане и успокоение. Къмъ края на опита рѣшава, че купчинитѣ сж еднакви. Това му се вижда като най-правилното рѣшение и затова се успокоява.

Върху съмнѣнието ний направихме 12 опита, които ни доведоха до сжщитѣ резултати. Споредъ самонаблюденията на наблюдателитѣ и при този афектъ става едно колебание между противоположни чувствени състояния, както и между разнородни вжтрѣшни усѣщания и почти еднакви прѣдставления. Колебанието става главно между напрѣгане и възбуждане отъ една страна и отпущане и успокоение отъ друга. Само при по-продължителнитѣ и по-интензивнитѣ случаи се появява колебание и между удоволствие и неудоволствие. Като резултатъ на съмнѣнието въ по-вечето случаи се явява рѣшението, което го унищожава. Борбата между прѣдставленията и противоположнитѣ чувства изчезва, възбуденостьта намалява, мислитѣ на наблюдателя почватъ да текатъ по-правилно, и той почувствува едно облегчение. Често пжти обаче като резултатъ на съмнѣнието се получава недумѣние, както напр. въ горѣцитирания случай съ Филкова. При него настжпва единъ застой

въ съзнанието. Прѣдставленията, между които става колебанието потъмняватъ и наблюдательтъ се чувствува подъ натиска на едно силно депримираще чувство. Недоумѣнието можемъ затова да отнесемъ къмъ депримиращитѣ настроения.

Обективнитѣ симптоми, които отговарятъ на горнитѣ самонабюдения сѫ изложени въ таблица VIII. Въ тѣхъ личатъ характернитѣ черти на колебливитѣ афекти, като се редятъ симптомитѣ на напрѣгането и възбуждането съ тия на отпущането и успокоението. Тъй, слѣдъ плитко дишане слѣдва по-дълбоко, слѣдъ редица отъ по-дълги пулсове, редица отъ по-кѫси. При все това промѣнитѣ въ дихателнитѣ и пулсови криви не сѫ тъй голѣми, както при афектитѣ, въ които господствуватъ удоволствието и неудоволствието. Тънкитѣ нюанси въ промѣнението на чувствения ходъ при съмнѣнието още по-малко може да се прослѣдятъ по обективнитѣ сиптоми, отколкото при другитѣ колебливи афекти.

Направимъ ли единъ прѣгледъ на изложенитѣ до тука опити, ще видимъ, че колкото и да е важенъ за характера на единъ афектъ неговиятъ ходъ, той пакъ не може да бѫде оня сѫщественъ бѣлѣгъ на афектнитѣ състояния, по който тѣ се различаватъ отъ другитѣ чувствени състояния. Нито внезапностьта, нито бързо усилващето се начално чувство могатъ да опрѣдѣлятъ афекта. Защото както постепенно усилващитѣ се, тъй и колебливитѣ душевни вълнения иматъ всички по-важни бѣлѣзи на едно афектно състояние. И при тѣхъ господствуващето чувство достига до голѣма интензивность, ако и не изведнъжъ, а постепенно. И при тѣхъ ходътъ на чувствата е придруженъ отъ комплексъ органни усѣщания които, посрѣдствомъ господствуващитѣ си чувствени тонове, се сливатъ съ господствуващето чувство; и при тѣхъ тоя комплексъ отъ чувства и усѣщания господствува въ нашето съзнание въ врѣме на душевното вълнение като оказва голѣмо влияние върху хода на прѣдставленията въ съзнанието. Най-сетнѣ и постепенно усилващитѣ се, както и колебливитѣ афекти, сѫ придружени отъ опрѣдѣлени изразителни процеси и движения. И затова ний не можемъ да приемемъ само внезапнитѣ афекти за афекти.

Но ходътъ на афекта не може да служи и за основа на една изчерпателна класификация на афектнитѣ състояния. Не могатъ напр. да бѫдатъ поставени въ една класа афекти като страхъ и надежда, колкото и да си приличатъ по своятъ ходъ. Нашитѣ опити ни показаха, че когато наблюдателитѣ искатъ да характеризиратъ нѣкой афектъ, тѣ правятъ това като на първо мѣсто обръщатъ внимание на господствуващитѣ чувства и прѣдимно на удоволствието и неудоволствието. Нашитѣ опити показаха отъ

друга страна, че не сѫ само удоволствието и неудоволствието, които опрѣдѣлятъ характера на даденъ афектъ, а и останалитѣ субективни прѣживявания и особено напрѣгането и възбуждането. За да си уяснимъ отношението между качеството на господствуващитѣ чувства и характера на самия афектъ ний наредихме редица отъ изслѣдвания, при които обръщахме внимание главно на господствуващитѣ чувства. Съ тая родъ опити ще се занимаваме въ слѣдната глава.

Б. Отношение между качеството на господствуващитѣ чувства и характера на афекта.

Отъ описанитѣ въ първата глава опити се вижда, че ония душевни състояния, които опрѣдѣлятъ характера на афекта сѫ чувственитѣ състояния. Отъ чувствата главна роль играятъ удоволствието и неудоволствието, възбуждането и успокоението и едвамъ на вторъ планъ напрѣгането и отпущането. Напрѣгането играе главна роль при постепенно усилващитѣ се, а заедно съ отпущането при колебливитѣ афекти. Тѣзи двѣ субективни състояния никога обаче не се явяватъ въ голѣма сила. При много отъ афектитѣ, като напр. при страхъ, безпокойство или надежда, тѣ сѫ свързани съ удоволствие или неудоволствие. Има обаче и случаи, при които напрѣгането е единственото господствуваще чувство. Такива афекти сѫ напр. очакване и съмнѣние. Напрѣгането и отпущането сѫ впрочемъ чувствени състояния, които сѫ тѣсно свързани съ хода на афектитѣ. И ний се запознахме съ тѣхната роля при изучаването на постепенно усилващитѣ се и на колебливитѣ афекти.

Другояче стои работата съ удоволствието и неудоволствието, възбуждането и успокоението. Тѣ се получаватъ много рѣдко, като зависими отъ хода на афекта. И затова тѣхното значение за афектнитѣ състояния изисква отдѣлно изучване.

1. Възбудителни и угнетителни афекти.

Възбуждането придружава почти всички афекти отъ срѣдна сила. При прѣживяването на тия душевни състояния наблюдателитѣ винаги разказватъ, че сѫ се намирали въ една особенна душевна възбуденость, че сѫ биле обхванати отъ по-голѣмо или помалко вѫтрѣшно душевно вълнение. Само при много силнитѣ афекти възбуждането изчезва и се замѣстя съ силно угнетение (депресия). Това ясно изпѫква напр. въ първата фаза на уплахата и изненадата, въ най-силната на гнѣвътъ, или при много голѣма радость и

скръбь. Това се потвърдява и отъ придружаващитѣ изразителни движения, по които още Кантъ раздѣля афектитѣ на стенични и астенични. Всички по-нови изслѣдвания, както върху естеството на афектитѣ, тъй и върху влиянието имъ върху пулса и дишането, потвърдяватъ голѣмото значение на възбуждането и депресията за афектитѣ. Споредъ тѣхъ афектитѣ ги дѣлятъ обикновенно на възбудителни и угнетителни (ексцитиращи и депримиращи).

Колкото и характерни да сѫ обаче тия душевни явления за афектитѣ, ний мѫчно можемъ да укажемъ на такива афектни състояния, при които възбуждането или угнетението да господствуватъ изключително. Тѣ сѫ почти винаги свързани съ удоволствие и неудоволствие. Само при извѣстни много силни форми тѣ господствуватъ, като заглушаватъ другитѣ чувствени състояния.

Силата на възбуждането се намира въ зависимость отъ силата на раздразнението. Колкото послѣдньото е по-силно, толкова и възбуждането е по-голѣмо. Слѣднитѣ опити могатъ да ни служатъ за примѣръ.

14/XI, 1906. Наблюдатель Стефановъ. Хининъ 5% разтворъ.

При започването на опита наблюдательтъ е спокоенъ. При полагането сока на езика му той има отначало само температурни и допирни усѣщания. Скоро обаче усѣща и горчивия вкусъ, който не може да търпи. Веднага силно неудоволствие завладява съзнанието му. То е придружено отъ силно възбуждане, което е свързано съ силни вѫтрѣшни усѣщания. На края на опита наблюдательтъ се чувствува възбуденъ и неприятно настроенъ.

17/XI, 1906. Наблюдатель Стефановъ. Хининъ 10% разтворъ. (Фиг. 5).

При започването на опита наблюдательтъ се чувствува слабо напрегнатъ. Той очаква нѣщо неприятно и това го слабо вълнува. При прилагането на разтвора на езика вълнението му се усилва. Той усѣща силна горчевина, придружена отъ силно неудоволствие. Послѣдното обхваща цѣлото му съзнание. Наблюдательтъ се почувствува и много възбуденъ. Чувствува силно вѫтрѣшно вълнение, което е придружено отъ органни усѣщания. Мѫчи се да се освободи отъ неприятното чувство но не може, това го още повече възбужда. Възбуждението порасва бърже и като че заглушава неудоволствието. Наблюдательтъ чувствува, че диша неправилно, чува ясно туптението на сърцето си. Цѣлъ се потърсва. Иска му се да стане отъ стола. За моментъ като че ли отслабва горчивината. Тогава той се малко успокоява. Намаляването, обаче, на възбуждането дава прѣднина на горчивината. Тя става по-силна, неудоволствието се усилва и съ него възбуждението, което отново заглушава всичко въ съзнанието. Цѣлото това прѣживяване е придружено съ бръчкане на челото, разтѣгане на мускулитѣ около устата, търсене на главата и пр. Въ това положение наблюдательтъ остава до края на опита. Чувствува се отпадналъ, но все още възбуденъ.

Таблица IX.

Неудоволствие съ възбуждане.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебание	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Стефановъ	Нормала . . .	а-б	22, 18, 15	18·3	12, 11, 10	11	6·14	6·44	5	5	
		Хининъ 5% .	б-в	13, 14, 15, 14	14	6, 9, 9,	8	6·5—5	5·85	4	4	Дихателната крива много начупена.
			в-г	7, 10, 17	11·3	26, 22, 38	28·7	5·28	5·28	6—3	3·75	
			г-д	23, 20, 14, 12	17·25	14, 12, 12, 8	11·5	5·75—5	5·42	5—4	4·25	
			д-е	15, 13, 18	15·3	10, 11, 13	11·3	5·54	5·54	4·5	4·5	
2	Стефановъ	Нормала . . .	а-б	28, 30, 32	30	9, 15, 13·5	12·8	6—6·5	6·21	6·25—7	6·5	
		Хининъ 10% .	б-в	24, 15	18·5	13, 5	9	5.96	5·96	6—7	6·5	Голѣма начупеность и неравномѣрность на дихателната крива. Голѣмо колебание въ височинитѣ на пулсоветѣ.
			в-г	10, 9	9·5	42, 23	32·5	4·75—5·5	5·17	5—5·5	5·25	
			г-д	13, 19	16	58, 32·5	45·25	5—6·5	5·6	6—6·5	6·25	
			д-е	16	16	27	27	6—4·5	5	9—5·5	5·75	
			е-ж	10, 13, 8	10·3	12, 18, 10	13·3	5—6	5·67	6—7·5	6·25	
			ж-з	15, 13	14	46, 7	26·5	4·5—5·5	4·83	7—5·5	6	
			з-и	10, 14, 10	11·3	12, 8, 11·5	10·5	6	6	6	6	
			и-к	5, 15, 17	12·3	6, 16, 28	16·7	4·67	4·67	4—6	5	
			к-л	24, 27	25·5	12, 49	30·5	5·25—6·5	—	5·5—6·25	6	

Съотвѣтнитѣ на горнитѣ опити симптоми сѫ изложени въ таблица IX (гл. и фиг. 5). Тѣ напълно подкрѣпяватъ самонаблюденията. При първия опитъ господствуватъ симптомитѣ на неудоволствието — дишане дълбоко и неравномѣрно, пулсъ низъкъ и кѫсъ. Само начупеностьта на дихателната крива ни указва на присѫтствието на доста силно възбуждане. Въ вториятъ случай става едно колебание между симптомитѣ на неудоволствието и възбуждането, при което симптомитѣ на послѣдньото господствуватъ. Дихателната крива е крайно начупена, дишанията неравномѣрни; тѣ постоянно мѣняватъ височината, широчината и формата си. Крайна неравномѣрность сѫществува и въ пулсовата крива. Низки и високи, кѫси и дълги пулсове се редятъ единъ до други. Всички симптоми слѣдователно ни указватъ на присѫтствуваще силно възбуждане.

При въздѣйствие съ по-силни раздразнения, възбуждането може да прѣмине въ едно привидно спокойствие, при което за моментъ всичко потъмнява въ съзнанието, цѣлиятъ душевенъ животъ спира и наблюдательтъ се чувствува крайно отпуснатъ и пасивенъ. Въ такъва случай възбудителниятъ афектъ прѣминава въ угнетителенъ. При послѣдния изчезватъ не само всички прѣдставления отъ нашето съзнание, но и всички други чувствени състояния. Затова и угнетението може да се прѣживѣе въ много почисто състояние, отколкото възбуждането. Когато обаче всички афекти отъ срѣдна сила сѫ възбудителни и затова могатъ да бѫдатъ подложени на експериментално изслѣдване, угнетителнитѣ минаватъ границата на ония душевни процеси, които сѫ въ областьта на психологическия експериментъ. За тѣхното естество, както и за придружаващитѣ ги тѣлесни промѣни, ний можахме да сѫдимъ само по нѣколкото случая при експериментирането върху гнѣва, уплахата и изненадата. Тия опити ни показаха обаче въ сѫщото врѣме, че едно рѣзко отдѣляне на угнетителнитѣ отъ възбудителнитѣ афекти не може и не трѣбва да става. Единъ и сѫщи афектъ въ една фаза може да има угнетителенъ характеръ, въ друга възбудителенъ. Чисти угнетителни афекти намъ не се отдаде да получимъ.

Разгледаме ли обективнитѣ симптоми, които придружаватъ най-силнитѣ фази на уплаха, изненада и гнѣвъ въ изложенитѣ погорѣ примѣри, ний ще видимъ, че тѣ сѫ тъкмо противоположни на обективнитѣ симптоми на възбудителнитѣ афекти. Слѣдователно по тѣлеснитѣ признаци ний напълно можемъ да раздѣлимъ афектитѣ на стенични и астенични, при първитѣ отъ които ний се натъкваме на усилена, макаръ и неравномѣрна дѣйность, на дишането и сърцето, при вторитѣ на крайно затрудняване на всички тѣ-

лесни процеси. До този резултатъ сж впрочемъ дошли и почти всички изслѣдователи на афектитѣ.

Възбуждането и успокояването ни очертаватъ двѣ голѣми класи отъ афекти. Тѣ не могатъ обаче да ни запознаятъ съ онова разнообразие по качество, което е тъй характерно за афектитѣ. Послѣдньото се обуславя въ голѣма степень отъ разнитѣ видове удоволствия и неудоволствия. Тия двѣ класи отъ чувства играятъ найсжществената роль при афектитѣ, макаръ, че не могатъ да изчерпятъ напълно тѣхното съдържание и да обяснятъ всичкото имъ разнообразие.

2. Приятни афекти.

Въ изброенитѣ до тука опити ний приведохме много примѣри отъ приятни афекти. Тъй, при внезапнитѣ афекти ний имахме приятна изненада, при постепенно усилващитѣ се надежда, при афектитѣ които се появяваха вслѣдствие на едно прѣдшествуваще очакване — задоволство, удовлетворение и пр. Обаче въ всички тия случаи не е само удоволствието, което опрѣдѣля характера на афекта. Затова ний наредихме редица опити, при които характера на афектитѣ се опрѣдѣляше почти изключително отъ господствуващето чувство на удоволствие. Слѣднитѣ опити могатъ да ни послужатъ за примѣръ:

27/III, 1908. Наблюдатель Филковъ, спокоенъ.

Прѣди започването на опита наблюдательтъ е увѣдоменъ, че ще му се покаже карикатура. При все това слѣдъ започването на опита, той се чувствува спокоенъ. Мисъльта каква ще бжде карикатурата съвсѣмъ слабо го занимава. При знака „сега“ той си отваря очитѣ и фиксира карикатурата, която експериментаторътъ държи прѣдъ очитѣ му. Отначало, наблюдательтъ не може добрѣ да се орентира, той се страхува даже, че не ще има достатъчно врѣме да разгледа рисунката. Това го възбужда. Скоро той разбира смисъла на карикатурата. Тя се отнася до едно съврѣменно събитие, което е силно интерисувало наблюдательтъ. Той бива обхванатъ отъ едно особено весело настроение. Не може да се одържи да не се засмѣе. Чувствува се приятно възбуденъ. Карикатурата възбужда въ него редица мисли, които бързо се мѣняватъ. Редица спомени, свързани съ събитието, което се карикатури, минаватъ прѣзъ съзнанието му, между които има нѣкои и неприятни. Затова той прѣживява едно слабо колебание между удоволствие и неудоволствие. Изобщо обаче господствува удоволствието. То обзема цѣлото му съзнание и като че ли улеснява мисленето. Усѣща и особна лекость въ гърдитѣ. Това настроение продължава до края на опита.

29/III, 1908. Наблюдатель Бешковъ, спокоенъ.

При започването на опита наблюдательтъ е обхванатъ отъ слабо любопитство. Не може да бжде съвършенно спокоенъ. При изсвирването съ

Таблица X.

Приятни афекти.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина: единична	Дишане: Дължина: ср.	Дишане: Височина: единична	Дишане: Височина: ср.	Пулсъ: Дължина: колебание	Пулсъ: Дължина: ср.	Пулсъ: Височина: колебание	Пулсъ: Височина: ср.	Забѣлѣжка
1	Филковъ	Нормално. .	а-б	26, 30	28	22, 23	22·5	4·53	4·53	6	6	
		Карикатура .	б-в	26, 24, 31, 34	28·7	20, 17, 28, 15	20	4·75—6	4·81	5·5—6·5	6·25	
		Смѣхъ . . .	в-г	8, 6·5, 25	13·2	36, 17, 8	20·3	4—5 [1])	4·50	5·5—7	6·5	[1]) Дихателни вълни въ пулсовата крива, усилване дикротизма на пулса
		Нормално. .	г-д	26, 24	25	22, 20	21	5	5	6	6	
2	Бешковъ	Нормално. .	а-б	20, 23, 21	21·3	14, 12, 11·5	12·5	5·78	5·78	4·5	4·5	
		Свирка. . .	б-в	24, 22, 26	24	11, 10, 12	11	5·5—6·5	6·15	4·5—5·25	5	
			в-г	17, 15, 16	16	8, 7, 6	7	5·75—7	6·5	5·5—6	5·75	
			г-д	14, 12, 24	16·7	18, 23, 14	18·3	5·5—6 [1])	5·7	5—6	5·75	[1]) Дихателни вълни въ пулсовата крива
		Нормално. .	д-е	20, 23	21·5	16, 12	16·6	5·5—6·5	6	7—7·5	7·25	
3	×	Нормално. .	а-б	22, 22, 21	21·7	9, 9, 14	10·8	5·5	5·5	6—65	6·25	
		Радость. . .	б-в	23, 21	22	16·5, 11	13·8	5·25—6·25	5·86	6·20—7	6·75	
			в-г	22	22	12	12	5·25—4·75	5	6	6	
			г-д	25, 21, 23, 22·5	22·8	11, 13·5, 12, 16·5	13·25	6—4·5	5	9—6·5	7·25	[1]) Промѣна на нивото на пулсовата крива. Дихателни вълни
			д-е	21·5, 11, 29	22·8	16, 12, 18·5	15·5	5—5·5	5·38	7—7·5	7·25	
			е-ж	20, 21	20·5	13, 12	12·5	6	6	7—7·5	7·25	
4	Чукурлиевъ	Напрѣгане .	а-б	25, 18, 20	21	12, 11·5, 14	12·5	7·38	7·38	4	4	
		Радость. . .	б-в	16	16	37	37	6·67	6·67	3—4	3 5	
			в-г	18, 20·5	19·25	18·5, 15	16·8	6·5—8	7·6	4·5	4·5	
			г-д	22, 21, 22·5	21·8	12, 23·5, 25	20·2	7·5—8·5	8·14	4—5	4·5	Усилване дикротизма на пулса.
			д-е	25·5, 19, 23	22.8	29, 22, 32·5	27·8	7·83	7·83	4·5—4	4·25	
			е-ж	23, 23·5, 25, 24·5	24	26, 22, 25, 24	24	7·5	7·5	3·75	3·75	

дѣтска свирка той се засмива. Мжчи се да се въздържи да не се смѣе, но не може. Изсмива се втори пжть. Чувствува голѣмо удоволствие, което обзема цѣлото му съзнание и оказва голѣмо влияние върху мисленето му. Мислитѣ му текатъ подъ неговото влияние бързо и леко; тѣ сж и много промѣнливи. Прѣзъ ума му минаватъ редица спомени за дѣтски игри. Чувствува и слабо възбуждение, което бързо изчезва. Усѣща, че диша леко и бързо. Насладата постепенно отслабва, но не изчезва. До края на опита наблюдательтъ се чувствува приятно настроенъ, макаръ че мисли вече за съвършенно други работи.

29/III, 1908. Наблюдатель Х., спокоенъ. (фиг. 6).

При започването на опита наблюдательтъ мисли върху прѣдшествуващия опитъ, чувствува се обаче спокоенъ. При въпроса „влюбенъ ли си?" Той се сепва и усмихва. Този въпросъ му доставя голѣмо удоволствие. Спомня, си, че дѣйствително е влюбенъ, замисля се върху това и почувствува голѣма наслада, свързана съ силно възбуждение. Наблюдательтъ се чувствува оживенъ. Мислитѣ му текатъ леко и бърже, много спомени минаватъ прѣзъ ума му, които усилватъ неговата радость. Прѣзъ всичкото врѣме на афекта, експериментаторътъ забѣлѣзва, какъ мускулитѣ около устата на наблюдателя постоянно се разтѣгатъ.

1/IV, 1908. Наблюдатель Чукурлиевъ, спокоенъ.

При започването на опита наблюдательтъ започва да очаква въздѣйствието. Съзнава обаче, че трѣбва да бжде спокоенъ и затова се мжчи да се успокои. При заповѣдьта да си спомни какъ е държалъ рѣчь на професорско-студенската срѣща, той се малко напрѣга, спомня си цѣлата обстановка на вечеринката и бива обхванатъ отъ силно удоволствие. Отначало наблюдательтъ се засмива. Слѣдъ това той бива обхванатъ отъ едно приятно вълнение, подобно на това, което е прѣживялъ въ врѣме на вечеринката. Това вълнение се придружава отъ силни вжтрѣшни допирни усѣщания. Мислитѣ му ставатъ все по-ясни, вълнението се улегва и наблюдательтъ започва да се чувствува унесенъ, замаянъ, като въ сжщото врѣме чувствува и голѣма наслада. Това душевно състояние продължава до края на опита, като наблюдательтъ мисли все върху вечеринката.

Подобни опити направихме по-вече отъ 30. При сравнението на самонаблюденията на наблюдателитѣ ний дойдохме до заключение, че характерното за всички тия афектни състояния е господството на удоволствието. Едно прѣдставление, било то ново възприятие, както е случая въ цитиранитѣ опити съ свирката и карикатурата, или репродукция, както при останалитѣ два примѣра, служи за поводъ на афекта като възбужда въ нашето съзнание силно удоволствие, дава сжщеврѣменно и начало на новъ редъ мисли. Удоволствието бързо завладява съзнанието. То се придружава обикновено и отъ комплексъ отъ вжтрѣшни усѣщания, които посрѣдствомъ своитѣ чувствени тонове се сливатъ съ господствуващето чувство като го усилватъ. Подъ влиянието на това

силно чувство текатъ прѣдставленията въ съзнанието. Тѣ текатъ бързо и плавно, наблюдателтъ се чувствува като че поощренъ да мисли. Лекиятъ ходъ на прѣдставленията отъ своя страна възбужда ново удоволствие, което се слива съ господствуващето чувствено състояние. По такъвъ начинъ при афекта става едно взаимодѣйствие между чувства, усѣщания и ходъ на прѣдставления, като главна роль при това взаимодѣйствие играятъ чувствата. Цѣлото душевно прѣживяванне се характеризира отъ единъ ходъ на чувства, който господствува надъ всичко въ съзнанието и дава тонъ на душевния ни животъ въ този моментъ. Къмъ господствувущето удоволствие обикновено се присъединява и възбуждане, наблюдателтъ се чувствува въ врѣме на афекта по-бодъръ, по-дѣятеленъ. Има случаи обаче, както е напр. при горѣцитирания опитъ съ Чукурлиева, при които удоволствието е свързано и съ успокоение. Наблюдателтъ въ врѣме на насладата се чувствува упоенъ унесенъ. Слѣдователно ни възбуждането, ни успокоението могатъ да служатъ като важни характерни бѣлѣзи на приятнитѣ афекти. тѣ увеличаватъ само разнообразието имъ. Това разнообразие обаче се опрѣдѣля главно отъ разнитѣ нюанси на удоволствието, които даватъ особенъ тонъ на всѣко едно радостно прѣживѣване.

Господството на удоволствието при горѣписанитѣ афекти се потвърдява и отъ промѣнитѣ въ дихателнитѣ и пулсови криви. Обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ самонаблюдения сѫ изложени въ таблица IX (гл. сѫщо и фиг. 6). Отъ таблицата се вижда, че дишането става по-плитко, пулса по-високъ и бавенъ. При придружаваще силно възбуждане дишането става по-неравномѣрно, пулсоветѣ се скѫсяватъ и често ставатъ по-кѫси отъ нормалнитѣ. Обективнитѣ симптоми могатъ обаче да ни окажатъ само на направлението на господствуващето чувство. Тѣ не могатъ да ни ориентиратъ въ ония тънки нюанси на чувственото състояние, които различаватъ приятнитѣ афекти единъ отъ други. Тѣхното изучаване може да стане затова само възъ основа на едно по-обстойно и съвѣстно самонабюдение.

До подобни резултати дойдохме и при изучаването на неприятнитѣ афекти.

3. Неприятни афекти.

Неприятнитѣ афекти се отличаватъ съ голѣмото си разнообразие. Тѣ сѫ и едни отъ най-достѫпнитѣ за експериментиране афекти. Защото могатъ по-лесно и по-естествено да бѫдатъ възбудени у наблюдателитѣ, отколко приятнитѣ. Разгледаме ли съобщенитѣ до тука примѣри, като обърнемъ внимание на господствува-

щето въ тѣхъ чувство, ний ще видимъ, че тѣ сж прѣдимно неприятни афекти. Тъй уплахата, гнѣвътъ, неприятната изненада, страхътъ, безпокойството, разочарованието, недоумѣнието и пр. и пр., колкото и да сж различни по своя произходъ или по своя ходъ, сж афектни състояния, които сж сродни едно съ друго по господствуващето въ тѣхъ чувство на неудоволствие. За да се запознаемъ съ ролята на това господствуваще чувство въ афекта, независимо отъ произхода и хода му, ний наредихме редица опити, при които афектитѣ се характеризираха главно по господствуващето силно неприятно чувство. При тия афектни състояния неприятното чувство се появяваше съ повода, нарасваше бързо като завладяваше цѣлото съзнание на наблюдателитѣ. Слѣднитѣ опити могатъ да ни послужатъ за примѣръ:

17/XI, 1906. Наблюдатель Пенчевъ, болка.

При започването на опита наблюдательтъ се чувствува доста спокоенъ. Мисъльта, че ще изпита болка не го много тревожи. При хващането на ухото му той се силно развълнува. Усѣща отначало допирни усѣщания, които бързо се усилватъ и прѣминаватъ въ болка, съ която е свързано неудоволствие. При по-силно стискане болката се усилва и неудоволствието порасва. То завладява цѣлото му съзнание и като че го замъглява. Наблюдательтъ прѣстава да мисли. Забравя, за какво е мислилъ по-рано. Усѣща силно притискане въ гърдитѣ си. Неволно дръпва главата си. Усѣща, че почти прѣстава да диша. Възбуждението се улѣга той, се чувствува омаломощенъ, сжщо както когато му е причерняло. Стискането прѣстава. Наблюдательтъ въздъхва силно. Като че нѣкаква тежесть пада отъ гърдитѣ му. Болката намалява и постепенно съ нея и неудовоствието. При все това той се чувствува до края на опита депримиранъ.

14/XI, 1906. Наблюдатель Стефановъ, потърсване.

Въ началото на опита наблюдательтъ е малко възбуденъ. Той се обаче постепенно успокоява, защото знае, че ще му се въздѣйствува съ приятна миризма. При поднасянето на Asa faetida той концентрира силно вниманието си за възприемането на миризмата. Миризмата е крайно неприятна и отвратителна. Наблюдательтъ не може да я понесе. Съзнанието му се обема отъ силно неудоволствие, свързано съ възбуждане. Никакво друго съдържание нѣма въ съзнанието му освѣнъ тѣзи чувства и миризмата, която той продължава да усѣща и слѣдъ отмахването ѝ отъ носа му. Той се вълнува, търси си главата, бръчка челото като не може до края на опита да се успокои. Подъ влиянието на неудоволствието наблюдательтъ не може и да събере мислитѣ си.

20/III, 1908. Наблюдатель Филковъ, отвръщение.

При започването на опита наблюдательтъ е спокоенъ. Скоро почва обаче да се вълнува, понеже не знае, какво въздѣйствие го очаква. Експериментаторътъ му поменава името на едно лице, за което знае, че е много

Таблица XI.

Неприятни афекти.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина единична	Дишане: Дължина ср.	Дишане: Височина единична	Дишане: Височина ср.	Пулсъ: Дължина колебание	Пулсъ: Дължина ср.	Пулсъ: Височина колебание	Пулсъ: Височина ср.	Забѣлѣжка
1	Пенчевъ	Нормала . .	а-б	21·5, 21, 19	20·5	17·5, 15, 15	15·8	6·75	6·75	5	5	
		Болка . . .	б-в	15, 17, 18·5, 16	16·6	17, 20, 17, 18	17·7	6·5—6	6·27	5—4·5	4·75	Слаби вълни отъ 2-ра ст. въ пулсовата крива.
			в-г	28, 20, 29	25·7	25, 25, 23	24·3	6·25—6·75	6·47	5—3·5	4·25	
			г-д	16, 20	18	19, 14	16·5	6·75—7	6·84	4·5—5·25	4·75	
2	Стефановъ	Нормала . .	а-б	35, 32, 31	32·7	17, 17, 15	16 3	5·75	5·75	5·25	5·25	
			б-в	26, 28	27	14, 11	12·5	5·75—6·25	6·03	5·25	5·25	
		Asa	в-г	42, 20, 38	33·3	24, 30, 18	24	5·32	5·32	4·5—5	4·75	Дихателни вълни въ пулсовата крива.
			г-д	24, 12, 18	18	18, 12, 17	15·7	5—6	5·84	5—6	5·5	
			д-е	28, 25, 30	27·8	20, 15, 21	18·7	5—5·75	5·65	5·25	5·25	
3	Филковъ	Нормала . .	а-б	26, 25, 25	25.3	22, 24, 25	23·7	6·14	6·14	5	5	
			б-в	15, 40	27·5	14·5, 11	12·8	6·27	6·27	4·5	4·5	
		Прѣзрѣние .	в-г	18, 25, 24, 22	22·3	30, 16, 18, 24	22	4·5—5·25	5	3·5—4·5	4	
			г-д	28, 26, 29	27·7	20, 28, 32	26·7		5·35	3·5—5·5	4·75	
		Нормала . .	д-е	23, 25	24	16, 20	18	4·5—5·5 5·84	5·84	4·5—5	4·75	
4	Чукурлевъ	Нормално . .	а-б	24, 23, 26	24·3	13·5, 14, 12	13·2	8	8	3·75	3·75	
			б-в	25, 25, 27	25·7	16, 19, 22	19	8·44	8·44	4	4	
		Възмущение .	в-г	24, 22	23	30, 23	25·5	7·67	7·67	3·5	3·5	
			г-д	36 1)	36	45	45	8—7	7·5	3·5—2	3·25	1) Промѣна на нивото на дишането.
			д-е	22, 26	24	18, 17	17·5	7·5—8·5	8	4·25—3·5	4	
		Успокоение .	е-ж	22, 24	23	14, 15	14·5	8—8·5	8·2	3·75	3·75	

неприятно на наблюдателя. Послѣдниятъ отъ начало се чувствува само напрегнатъ. Напрѣгането съпровожда събирането на мислитѣ му върху въздѣйствието. Скоро обаче образътъ на ненавистното лице изпжква ясно въ съзнанието му. Този споменъ е свързанъ съ силно неудоволствие. Той се и вълнува. Иска да прѣстане да мисли за неприятното лице, но не може. Това го още по-вече развълнува. Усѣща че не диша правилно, като че нѣщо е заседнало на гърдитѣ му. Той си стисва по-силно очитѣ и иска съ това да изпжди неприятния образъ. Съ тази цѣль прѣстава да мисли. Инстинктивно се усмихва. Постепенно образътъ изчезва, наблюдательтъ се успокоява, но до края на опита той все се чувствува притеснѣнъ и тжженъ, като неможе да събере мислитѣ си.

9/IV, 1908. Наблюдатель Чукурлиевъ, възмущение.

Понеже се касае до едно искуствено възбуждане на афектно състояние, набюдательтъ още при започването на опита е замисленъ и напрегнатъ. Мжчи се да си припомни за незаконното си арестуване прѣзъ лѣтото въ Калоферъ. Отначало въ съзнанието му господствува само силно напрѣгане, скоро обаче то намалява прѣдъ ясното изпжкване на споменитѣ. Въ тоя моментъ наблюдательтъ се обхваща отъ силно възмущение. Силно неудоволствие и възбуждане завладяватъ съзнанието му. Колкото по-ясно изпжкватъ споменитѣ въ съзнанието му, толкова по-силни ставатъ поменатитѣ чувства. Чувствата сж придружени отъ силни вжтрѣшни усѣщания, причинени отъ свивания въ коремната область. Послѣднитѣ като че ли притискатъ гърдитѣ му и затова той чувствува тежесть при дишането. Тия вжтрѣшни усѣщания сж придружени отъ силни неприятни чувствени тонове. Посрѣдствомъ тѣхъ тѣ се сливатъ съ общото чувствено състояние, което усилватъ и на което прѣдаватъ особенъ колоритъ. Споменитѣ постепенно изчезватъ и съ тѣхъ възмущението. Наблюдательтъ си отдъхва и постепенно се успокоява. Той не може обаче напълно да се освободи отъ неудоволствието. Макаръ и да мисли вече за съвсѣмъ други работи, чувствува се измжченъ и неразположенъ. Това тжжно настроение господствува и при мисъльта, че опита сигурно е излѣзалъ сполучливъ.

Подобни опити ний направихме съ всичкитѣ наши наблюдатели. Самонаблюденията отъ тия 40 опита ни доведоха до сжщитѣ резултати. Както при афектитѣ, възбудени чрѣзъ външни раздразнения, тъй и при такива, които се възбуждатъ отъ по-високи интелектуални процеси, ний срѣщаме едни и сжщи психически процеси като съставни части на тия душевни явления. Разнитѣ неприятни афекти не се различаватъ по различния си съставъ, а по различното качество на процеситѣ, които ги съставляватъ. Качеството на афекта пъкъ се опрѣдѣля отъ господствуващитѣ чувства. Различнитѣ нюанси на неудоволствието, и неговото съединяване съ възбуждане или успокоение, опрѣдѣлятъ характера на разнитѣ видове афекти. Едвамъ на второ мѣсто играятъ важна роль придружаващитѣ вжтрѣшни усѣщания съ своитѣ чувствени тонове.

Дихателнитѣ и пулсови промѣни и тука потвърдяватъ получеитѣ резултати. Обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ опити сѫ изложени въ таблица X. Въ тѣхъ изпѫкватъ на пръвъ планъ симптомитѣ на неудоволствието — неравномѣрно забавено и дълбоко дишане, ниски и кѫси пулсове — и слѣдъ това симптомитѣ на придружаващето възбуждане или успокоение. Обективнитѣ симптоми слѣдователно показватъ, дали единъ афектъ е неприятенъ и дали той притежава възбудителенъ или угнетителенъ характеръ. Тѣ не сѫ обаче въ състояние да ни запознаятъ по-отблизо съ онова разнообразие, съ което се отличаватъ неприятнитѣ афекти. По обективнитѣ симптоми ний можемъ напр. да направимъ разлика между ядосване като неприятенъ възбудителенъ и тѫга като неприятенъ угнетителенъ афектъ. Симптомитѣ обаче на афекти като ядосване, възмущение, потърсване и пр. сѫ почти едни и сѫщи. Всички тия сѫ неприятни възбудителни афекти.

И при неприятнитѣ афекти слѣдователно ний дойдохме до сѫщитѣ резутлати по въпроса за ролята на чувствата при тия душевни процеси, до каквито дойдохме при изучването на възбудителнитѣ, и приятнитѣ афекти. Афектътъ започва съ чувство, което бързо порасва до своя максимумъ, като завладява цѣлото съзнание. Това чувство е придружено съ вѫтрѣшни органни усѣщания, които посрѣдствомъ своитѣ чувствени тонове се сливатъ съ господствуващето чувство въ единъ общъ комплексъ. Този чувственъ комплексъ оказва голѣмо влияние върху паралелния ходъ на прѣдставленията като го затруднява, поощрява или съвършенно видоизмѣнява. Промѣната въ чувственото състояние обаче не оказва само влияние върху душевния животъ въ дадения моментъ, но и върху тѣлесния. При афектитѣ ний страдаме, както душевно тъй и тѣлесно. Затова афектнитѣ състояния сѫ душевни прѣживявания които отнасяме непосрѣдствено къмъ нашето азъ.

Това опрѣдѣление на афектитѣ не е обаче пълно. Защото има и други душевни проявления, които се състоятъ отъ сѫщитѣ съставни части, при които става сѫщото взаимодѣйствие между чувства, усѣщания и прѣдставления, и които при все това ний обозначаваме съ друго име — настроения. За да дадемъ едно точно опрѣдѣление на понятието афектъ ний трѣбва да опрѣдѣлимъ точно отношението между афекти и настроения. А да направимъ това, трѣбва да се запознаемъ поне накѫсо съ самитѣ настроения.

В. Настроения.

По своя произходъ, настроенията, които изслѣдвахме, бѣха два вида. Тѣ се явяваха или като слѣдствие на нѣкой прѣдшествуващъ афектъ, който, като отслабнѣше, прѣминаваше въ настроение, или пъкъ биваха възбудени отъ слаби, но продължителни външни раздразнения, придружени отъ сравнително силни чувствени тонове. Съ настроения отъ първия видъ се запознахме по-горѣ. Много отъ описанитѣ афекти завършватъ съ настроения. Затова тука ще се занимаемъ прѣдимно съ настроения отъ втория видъ. За по-голѣма прѣгледность ще ги раздѣлимъ на двѣ групи споредъ господствуващитѣ въ тѣхъ чувства на удоволствие и неудоволствие.

1. Приятни настроения.

Приятни настроения ний възбуждахме посрѣдствомъ директната и репродуктивна метода, като или въздѣйствувахме върху наблюдателитѣ съ слаби, но продължителни приятни раздразнения, или ги карахме да си припомнятъ нѣкое по-рано прѣживѣно приятно настроение. Слѣднитѣ опити могатъ да ни служатъ за примѣръ:

18/XI, 1906. Наблюдатель Пенчевъ. Продължително въздѣйствие съ роза.

При започването на опита наблюдательтъ е спокоенъ. Усѣща, че експериментаторътъ приближава раздразнението до носа му и това го малко напрѣга. Скоро усѣща розовата миризма. Тя не е особно силна, но много приятна. Той я познава. Спомня си за Казанлъкъ и този споменъ служи за поводъ на редица мисли и възпоминания. Усѣща, че диша свободно и плавно. Удоволствието не е силно, обхваща обаче цѣлото му съзнание и дава тонъ на всичкитѣ му прѣживявания. Мислитѣ му текатъ леко. Наблюдательтъ като че ли забравя миризмата; това обаче не намалява приятното му настроение. Послѣдното продължава дълго врѣме и слѣдъ оттеглянето на розата отъ носа му.

2/XII, 1906. Наблюдатель Димитровъ М., продължително гледане прѣзъ червенъ желатиновъ листъ.

При започването на опита наблюдательтъ е малко замисленъ. И за това той не чува никакъвъ шумъ, когато експериментаторътъ поставя червения листъ прѣдъ очитѣ му. По заповѣдь наблюдательтъ си отваря очитѣ и гледа прѣзъ листа на насрѣщния пейзажъ. Всичко той вижда въ една червена свѣтлина, която го възбужда, но която му прѣнася и голѣмо удоволствие. Той се чувствува веселъ. Припомня си за залѣзване на слънцето лѣтно врѣме въ полето. Съ тази мисъль се асоциратъ редица други. Тѣ текатъ бързо и плавно. Наблюдательтъ усѣща, че диша по-свободно.

Таблица XII.

Приятни настроения.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина — единична	Дишане: Дължина — ср.	Дишане: Височина — единична	Дишане: Височина — ср.	Пулсъ: Колебание — колебание	Пулсъ: Колебание — ср.	Пулсъ: Колебание — колебание	Пулсъ: Колебание — ср.	Забѣлѣжка
1	Пенчевъ	Нормално . .	а-б	27, 29, 26	23·7	21, 20, 80	19·7	6—7	6·49	7	7	
		Очакване . .	б-в	24, 26	25	16·5, 18	17·25	7·5—7	7·09	9—7	8	
		Роза. . . .	в-г	24, 24, 25, 28	25·25	17, 16, 14, 17	16	6·92	6·92	8·75—7·25	8·25	
		Настроение .	г-д	27, 22	24·5	14, 15	14·5	6·71	6·71	8	8	
			д-е	21, 25, 23	23	15, 14, 16	15	6·54	6·54	8—7·5	7·75	
2	Димитровъ	Нормала . .	а-б	17, 24, 20	20·3	26, 28, 27	27	6	6	8·5	8·5	
		Весело настроение .	б-в	22, 21, 18, 23	21	37·5, 29, 30, 24	30·9	6—6·5	6·17	8—9·5	8·75	Слаби вълни отъ 2-ра ст. въ пулсовата кр.
			в-г	18, 17	17·5	31, 26	28·5	6—7	6·48	8·5—9	8·75	
			г-д	19, 17	17·5	33, 30	31·5	6—6·5	6·28	8·5	8·5	
3	Филковъ	Нормала . .	а-б	26, 30, 31	29	24, 26, 29	26·3	5·75—6·25	6	4	4	
		Приятио настроение .	б-в	30, 25, 28	27·7	21, 16, 17	18	6—6·5	6·28	4—4·5	4·25	
			в-г	37, 25	31	30, 24	27	5·5—6·25	5·87	3.75—4·25	4	
			г-д	24, 32, 22	26	24, 25, 18	22	5·75—6·25	6·15	4·5	4·5	
			д-е	23, 24, 28	25	30, 26, 24	27·3	6·07	6·07	4	4	
4	Алексиевъ	Нормала . .	а-б	25, 24, 28	25·7	29, 31, 36	32	5·92	5·92	7—8	7·5	
		Весело настроение .	б-в	19, 29, 21	23	48·5, 58, 75	60·5	8—6·5	6·55	6·5—8	7·5	
			в-г	15, 16, 20, 24	18·8	23, 23, 40, 30	29	8—7	7·25	7—8·5	8	
			г-д	27, 26	26·5	55·5, 48	51·8	7·25—8	7·64	8—9	8·5	
			д-е	12, 6, 20	12·7	38, 27, 42	35·7	7—8	7	7—8	7·75	
		Смѣхъ . . .	е-ж	23, 27, 20	28·3	47, 57, 29	44·3	7—8	7·28	7·75 -9	8·25	

Чувствува особна лекость въ гърдитѣ си и слаби вжтрѣшни усѣщания на гъделичкане, които поддържатъ настроението му. Това душевно състояние продължава и слѣдъ отмахването на листа. Удоволствието и възбуждението не сж силни, но продължителни. Тѣ обхващатъ цѣлото му съзнание, като улесняватъ мисленето му. Той е веселъ и доволенъ, макаръ, че къмъ края на опита да мисли за съвършенно други работи, като забравя причинитѣ на веселото си настроение. Послѣдното отслабва бавно, но не изчезва до края на опита.

3/IV, 1908. Наблюдатель Филковъ, спокоенъ.

При започването на опита наблюдательтъ е съвършенно спокоенъ; почти не очаква раздразнението. Експериментаторътъ му съобщава, че това е послѣдния опитъ върху афектитѣ. Наблюдательтъ попада въ едно колебливо настроение. Отъ една страна, му е неприятно, че се свършватъ опититѣ, които той е слѣдилъ съ такъвъ голѣмъ интересъ, отъ друга страна се радва, че ще има за напрѣдъ повече свободно врѣме. Въ съзнанието му господствува ту едно тжжно чувство, ту удоволствие съ успокоение. Тжжното чувство като че ли усилва удоволствието, което слѣдва слѣдъ него. Общиятъ характеръ на прѣживяването е тоя на едно приятно настроение, колебанието на чувствата е свързано съ силни вжтрѣшни усѣщания. Тѣ сж по силни при тжгата и като че ли изчезватъ при удоволствието. Тѣ се сливатъ съ господствуващитѣ чувства и наблюдательтъ мжчно може да ги отличи едни отъ други. Въ това настроение той остава и слѣдъ опита.

9/IV, 1908. Наблюдатель Алексиевъ, спокоенъ. (фиг. 7).

Въ началото на опита наблюдательтъ е малко напрегнатъ. За да възбуди въ себе си приятно настроение, той мисли върху добрия ходъ на опититѣ. Тѣзи мисли го наистина радостно настрояватъ. Наблюдательтъ почва да фантазира за смѣтка на полученитѣ резултати и крои планове за бжджщи изслѣдвания. Подъ влияние на удоволствието, което обладава цѣлото му съзнание, горнитѣ мисли текатъ легко и плавно. Съ удоволствието сж свързани вътрѣшни усѣщания, които ясно изпжкватъ въ съзнанието на наблюдателя. Тѣ сж придружени отъ силни чувствени тонове, чрѣзъ които се сливатъ съ господствуващето чувство. Този комплексъ отъ чувства и усѣщания господствува въ съзнанието, придружава всички душевни прѣживявания, като имъ дава особенъ тонъ. Той ту отслабва, ту се усилва не достига обаче до такава сила, която да укаже силно влияние на душевнитѣ и тѣлесни процеси. Но затова господствува дълго въ съзнанието на наблюдателя даже и слѣдъ свършването на опита.

Подобни опити направихме около 20. Самонаблюденията и на другитѣ наблюдатели се схождаха съ горѣизложенитѣ. Споредъ тѣхъ приятното настроение се отличава на първо мѣсто по господствуващето чувство. Послѣдното не е тъй силно, но пъкъ затова по-продължително. То господствува въ нашето съзнание по-дълго врѣме, отколкото това става при афектитѣ, като съ него се сливатъ други чувства, особно тия, които придружаватъ неиз-

бѣжнитѣ органни усѣщания. Понеже силата на чувствата не е голѣма, вжтрѣшнитѣ усѣщания изпжкватъ въ съзнанието съ по-голѣма сила, тъй че много наблюдатели изтъкваха тия усѣщания заедно съ тѣхнитѣ чувствени тонове като много по-характерни за настроенията, отколкото самото първоначално чувство. Характерна за настроенията бѣ и слабата връзка между повода и самото настроение. Причината на послѣдното често се забравяше. Наблюдателитѣ неволно внимаваха само върху комплексътъ отъ чувства и усѣщания, който бѣ най-характерна часть отъ цѣлия процесъ. Този комплексъ прѣминава отъ една редица прѣдставления къмъ друга, безъ да бжде въ голѣма връзка съ послѣдната. Той остава като единъ особенъ колоритъ на съзнанието, въ който се развиватъ плавно и леко мислитѣ на наблюдателитѣ.

Дихателнитѣ и пулсови промѣни потвърдяватъ даннитѣ на самонаблюденията. Обективнитѣ симптоми, които съотвѣтствуватъ на горнитѣ самонаблюдения сж изложени въ таблица XII (гл. сжщо и фиг. 7). Тѣ сж малки, често едва забѣлѣзвани, но пъкъ затова по-постоянни и по-продължителни. Не особно изразителни сж промѣнитѣ въ дихателната крива, дишането е малко по-плитко и въ по-вечето случай забавяно. И въ пулсовата крива липсуватъ голѣми колебания; пулсовитѣ ставатъ малко по-дълги и по-високи. Слѣдователно и въ дихателната и въ пулсовата крива господствуватъ симптомитѣ на удоволствието.

2. Неприятни настроения.

Характернитѣ черти на настроенията изпжкватъ по-ясно при неприятнитѣ настроения. Послѣднитѣ ний възбуждахме по сжщия начинъ както и приятнитѣ. Отъ една страна въздѣйствувахме съ продължителни неприятни външни раздразнения, отъ друга карахме наблюдателитѣ да възпроизведатъ по-рано прѣживявани неприятни настроения. Слѣднитѣ опити могатъ да ни служатъ за примѣръ:

2/XII, 1906. Наблюдателка Босилкова, продължително гледане прѣзъ моравъ желатиновъ листъ (фиг. 8).

При започването на опита наблюдателката се слабо напрѣга. Очаква въздѣйствието съ бои и е готова всѣки моментъ да си отвори очитѣ. Шумоленето на листа усилва очакването. При знака „сега“ тя си отваря очитѣ и гледа прѣзъ тъмно моравия листъ на отсрѣщния пейзажъ. Той й се вижда мраченъ и тжженъ, сжщото като прѣдъ буря. Наблюдателката се чувствува притисната, обхваща я мжчително, неприятно настроение. Усѣща ясно вжтрѣшни усѣщания, които ту отслабватъ, ту се усилватъ. Усѣща сжщо и

Таблица XIII.

Неприятни настроения.

№	Наблюдатель	Ходъ на опита	Фаза	Дишане: Дължина единична	Дишане: Дължина ср.	Дишане: Височина единична	Дишане: Височина ср.	Пулсъ: Дължина келебание	Пулсъ: Дължина ср.	Пулсъ: Височина колебание	Пулсъ: Височина ср.	Забѣлѣжка
1	Босилкова	Нормала . .	а-б	25·5, 20, 22	22·5	24, 28, 26	26	6·75—5	5·75	4·5	4·5	
		Депресия . .	б-в	36, 35	35·5	26, 18·5	22·25	5·75	5·75	5—275	4	
			в-г	26, 18	22	24, 17·5	20 75	5·5	5·5	3—4	3·75	
			г-д	28, 21	24·5	26·5, 26	26·25	5·2	5·2	3·5	3·5	
			д-е	26, 20	23	30, 25	27·5	5·5—4·5	5	3·75—4·25	4	
			е-ж	25, 25, 24	24·7	30, 31, 32	31	5·58	5·58	4—5	4·5	
2	Чукурлиевъ	Нормала . .	а-б	24, 24	24	16, 15	15·5	8·5	8·5	3·5	3·5	
		Скука . . .	б-в	24·5, 25, 25·5	25	16, 18, 18	17·3	7·83	7·83	3—4	3·25	
			в-г	25, 26, 22	24·3	17, 19, 19	18·3	8·5—7·25	8·15	3—3·5	3	
			г-д	30, 26	28	17, 20	19	7—7·75	7·35	3—3·5	3·25	
			д-е	23, 22, 27	24	24, 24, 21	23	7·75	7·75	3·5	3·5	Слаби дихателни вълни въ пулсовата крива.
			е-ж	26, 25, 24	25	20, 32, 41	31	7—8	7·5	3—4	3·75	
			ж-з	18, 22	20	28, 22	25	8·25	8·25	3·25—3·75	3·5	
3	Алексиевъ	Нормала . .	а-б	20, 24, 22	22	22, 26, 30	26	6·25	6·25	9·5	9·5	
		Тжга. . . .	б-в	21, 27	24	15, 45	30	5·75—6·5	6·06	8·5—9·25	9	
			в-г	31, 30, 31	30·7	38, 33, 32	34·3	6·5—7	6·23	8—10	9·25	Вълни отъ 2-ра степень въ дихателната крива.
			г-д	31, 25	28	39, 82	35·5	6—6·25	6·05	10—8·5	9·25	
			д-е	24, 30	27	37, 39	38	6·5—6	6·28	9—9·75	9·5	
			е-ж	21, 21, 20, 26	22	34, 30, 32, 34	32·5	6—6·5	6·35	9—9·5	9·25	
			ж-з	25, 25	25	34, 30	32	6·5	6·5	9·25	9·25	

тежесть въ гърдитѣ си. Тия усѣщания се сливатъ съ господствуващитѣ чувства, които обхващатъ цѣлото й съзнание. Подъ тѣхно влияние тя мисли бавно и затруднено. Настроението продължава и слѣдъ махването на желатиновия листъ. Тя забравя за послѣдния; при все това една особна тжга господствува въ съзнанието й, като дава тонъ на душевния й животъ и слѣдъ опита.

3/IV, 1908. Наблюдатель Чукурлиевъ, скука.

Експериментаторътъ иска да направи опитъ върху безцѣлно очакване. И затова малко слѣдъ започването на опита дава сигнала „сега". Наблюдательтъ попада въ недоумѣние. Той не знае, какво въздѣйствие трѣбва да очаква. Не може обаче да бжде и напълно спокоенъ. Ходътъ на мислитѣ му се затруднява. Не му се мисли върху това, за което е мислилъ до тогава, не може обаче и да мисли върху неизвѣстното, което го очаква. „Глупавъ опитъ", си помисля той, като попада въ едно неприятно и крайно пасивно състояние. Чувствува една празнота въ душевния си животъ, нѣма обаче съ какво да я изпълни. Опитва се за нищо да не мисли, но не успѣва. Започва тогава да мисли върху състоянието, въ което се намира, но тѣзи мисли поддържатъ неудоволствието въ съзнанието му като въ сжщо врѣме и слабо го възбуждатъ. Това прѣживяване е придружено съ слаби вжтрѣшни усѣщания. То продължава до края на опита.

6/IV, 1908. Наблюдатель Алексиевъ, нормално състояние.

Въ началото на опита наблюдательтъ се чувствува слабо напрегнатъ и възбуденъ. Прави усилие да попадне въ тжжно настроение. За да постигне това, той си припомня Шопенова трауренъ маршъ. Този споменъ възбужда въ него ходъ отъ чувства на удоволствие и неудоволствие, които чувства се мѣняватъ бързо едно слѣдъ друго, наддѣлява обаче чувството на неудоволствие. Тоя чувственъ ходъ не е тъй интензивенъ, но затова пъкъ продължителенъ. Въ сжщо врѣме наблюдательтъ усѣща болезнени свивания въ коремната область, които се усилватъ съ появяването на недоволствието и изчезватъ за моментъ при удоволствието. Чрѣзъ своитѣ чувствени тонове тия усѣщания се сливатъ съ господствуващето чувство въ единъ общъ процесъ, който господствува въ съзнанието и дава тонъ на всички други процеси въ него прѣзъ врѣме на опита. Музикалнитѣ спомени бързо изчезватъ, обаче настроението остава, като влияе върху мислитѣ, които занимаватъ наблюдателя слѣдъ опита.

Подобни бѣха самонаблюденията и на останалитѣ наблюдатели. Отъ тия наши опити се потвърдяватъ резултатитѣ, които получихме при изслѣдване на приятнитѣ настроения. Тѣ ни прѣдставятъ настроенията като сливания отъ чувства и вжтрѣшни усѣщания, които не достигатъ до голѣма сила, които обаче се отличаватъ по своята продължителность. Прѣзъ врѣме на траенето на настроението, господствуващитѣ чувства и усѣщания могатъ да се мѣняватъ по сила. Съ това тѣ доближаватъ до колебливитѣ афекти, между които и настроенията границата не е тъй рѣзка. При много

отъ настроенията господствува едно колебание между противоположни чувства особенно между удоволствие и неудоволствие. Отдѣлнитѣ чувства сѫ обаче слаби, сѫщо и тѣхното контрастиране, и затова то се почти изгубва въ общото настроение, като му дава само единъ специфиченъ колоритъ, както е напримѣръ, при тѫгата, грижата и пр. При такива настроения само едно внимателно самонаблюдение може да открие контрастиращитѣ се чувства.

Обективнитѣ симптоми, които отговарятъ на горнитѣ самонаблюдения, сѫ изложени въ таблица XIII (гл. сѫщ. и фиг. 8). Промѣнитѣ въ пулсовата и дихателна криви сѫ малки, но постоянни. Тѣ ни указватъ на господствуващето чувство на неудоволствие и въ нѣкои случаи на колебанието между удоволствие и неудоволствие, както е при послѣдния опитъ. Въ тѣхъ не могатъ обаче да се прослѣдятъ тънкитѣ нюанси, които отличаватъ единъ неприятенъ афектъ отъ други.

До сѫщитѣ резултати ни доведе и проучването на настроенията, които се прѣживяватъ като слѣдствие отъ прѣдшествуващи афекти. Всички почти наши опити върху афектитѣ се завършваха съ настроения. Послѣднитѣ служеха като отзвукъ на първитѣ. При тия настроения се възстановяваше развалення отъ афекта правиленъ ходъ на мислитѣ, силнитѣ органни промѣни изчезваха, съзнанието обаче продължаваше да се намира подъ влиянието на ходъ отъ чувства, по-слаби, но по-продължителни отъ тия при афекта. Тия чувства биваха или продължение на господствуващитѣ въ прѣдшествуващия афектъ, или се явяваха само като реакция на тѣхъ и затова бѣха противоположни по своето качество. Господствуващитѣ чувства при тия настроения бѣха слѣдователно въ зависимость отъ прѣдшествуващия афектъ и затова тѣхната връзка съ паралелния на тѣхъ ходъ отъ прѣдставления бѣ слаба. Най-сетнѣ и въ тия случаи наблюдателитѣ отбѣлѣзваха придружаващи вѫтрѣшни усѣщания, които чрѣзъ своитѣ чувствени тонове се сливаха съ господствуващия въ съзнанието ходъ на чувства. Слѣдователно настроенията, които прѣживѣваме слѣдъ афектитѣ, по своя съставъ не се отличаватъ отъ настроенията, които се възбуждатъ у насъ отъ слаби външни или вѫтрѣшни раздразнения.

На основание на всичко казано до тука ний можемъ да опрѣдѣлимъ настроенията като сливания на слаби, но продължителни чувства съ вѫтрѣшни органни усѣщания и тѣхнитѣ чувствени тонове, послѣднитѣ отъ които по силата си надминаватъ често първоначалнитѣ чувства. Тѣзи сливания, при които господствуватъ чувствата, които опрѣдѣлятъ качеството на цѣлия този процесъ, могатъ да бѫдатъ възбудени отъ прѣдшествуващъ афектъ, отъ про-

дължителни слаби раздразнения или отъ спомени. Тѣ продължаватъ да господствуватъ въ съзнанието и слѣдъ изчезването на тѣхнитѣ подбудители, като даватъ на всички психически процеси, които се прѣживяватъ отъ субекта въ тоя моментъ, особенъ колоритъ. Вслѣдствие на тази слаба връзка между чувства и паралелния ходъ отъ прѣдставления, у насъ липсува често ясно съзнание за причинитѣ на настроенията. На това се дължи и малката сила на господствуващитѣ чувства, както и малкитѣ промѣни, на които е подложенъ душевния и тѣлесния ни животъ въ врѣме на тия психични процеси.

IV.

Заключение.

Слѣдъ горното изложение на нашитѣ опити намъ прѣдстои да отговоримъ на зададенитѣ още въ увода на настоящата студия въпроси. Кои душевни прѣживявания трѣбва да наречемъ афекти и какво е тѣхното отношение къмъ ближнитѣ до тѣхъ субективни процеси? Отъ резултатитѣ на нашитѣ изслѣдвания става ясно, че афектитѣ трѣбва да причислимъ къмъ душевнитѣ вълнения, т. е. къмъ оня родъ психически явления, при който ходъ отъ чувства господствува въ нашето съзнание и въздѣйствува на цѣлия ни душевенъ животъ въ дадения моментъ. Афектитѣ започватъ съ едно начално чувство, възбудено отъ едно ново възприятие или отъ едно възпоминание; това чувство постепенно или бързо се усилва, завладява цѣлото съзнание и като измѣнява хода на прѣдставленията въ тоя моментъ, отдѣля рѣзко тия душевни процеси отъ прѣдшествуващитѣ и слѣдващитѣ ги прѣживявания.

Но дали всѣки афектъ е прѣдимно ходъ отъ чувства? Както видѣхме въ увода на настоящата студия, на този въпросъ много психолози отговарятъ отрицателно. Нашитѣ опити обаче ни показаха, че не може да се приеме, че сѫществуватъ афекти, въ които главнитѣ съставни части да не бѫдатъ чувствата. Приемемъ ли обратното твърдение, ний ще трѣбва да отречемъ най-сѫществения бѣлѣгъ на афектитѣ, оня бѣлѣгъ, който ги характеризира като особни вѫтрѣшни прѣживявания. Но при това ний трѣбва пъкъ да признаемъ, че ако смѣтаме за чувства само удоволствието и неудоволствието, трѣбва да приемемъ, че сѫществуватъ и афекти безъ чувства. Защото, какъ ще си обяснимъ тогава афекти като очакване, съмнѣние или възбуждане? Да отречемъ афективния характеръ на тия душевни състояния сѫщо не можемъ. Това би значило да си затворимъ очитѣ прѣдъ фактитѣ.

Тѣ сж психични процеси, които указватъ непосрѣдствено на състоянието на субекта. Ний трѣбва тогава или да разширимъ понятието чувство върху всички субективни прѣживявания, както правятъ Wundt или Lipps, и да приемемъ, че сжществуватъ край удоволствието и неудоволствието и други чувства и че нѣкои отъ послѣднитѣ сж главни съставни части на горѣизброенитѣ афектни състояния, или пъкъ трѣбва да приемемъ, както Orth, нови класи отъ елементарни душевни процеси, край усѣщания и чувства, които да притежаватъ всички по-важни бѣлѣзи на субективнитѣ прѣживявания. И въ едина и въ другия случай ще трѣбва да приемемъ обаче,че афектитѣ не могатъ да се разложатъ само на усѣщания и прѣдставления и че въ тѣхъ играятъ главна роля процеси, които изразяватъ състоянието на нашето съзнание.

Като приемаме горньото, т. е. че чувствата, resp. нашитѣ субективни прѣживявания, сж най-важната съставна часть на афектитѣ, ний не твърдимъ обаче, че послѣднитѣ се изключително състоятъ отъ чувства или ходъ отъ чувства. Покрай чувствата вжтрѣшнитѣ усѣщания играятъ голѣма роль въ афектитѣ. Само при максимума на афекта, когато за наблюдателитѣ всѣка мисълъ бѣ невъзможна, още по-малко пъкъ и едно правилно самонаблюдение, само въ такива моменти наблюдателитѣ твърдѣха, че въ тѣхното съзнание нѣма нищо друго освѣнъ едно силно чувство. При поумѣренитѣ, както и въ останалитѣ фази на силнитѣ афекти, вжтрѣшнитѣ усѣщания играеха важна роля и затова се изтъкваха като нераздѣлна часть отъ афекта. Наблюдателитѣ не можаха да си помислятъ афекта отдѣленъ отъ тия усѣщания и тѣхнитѣ чувствени тонове. Между господствуващитѣ чувства и вжтрѣшнитѣ усѣщания става, както ни убѣдиха и собственитѣ ни самонаблюдения, едно тѣсно съединяване, едно сливане, въ което усѣщанията изгубватъ своята ясность прѣдъ господствуващитѣ чувства.

Не по-малко характерно е за афектитѣ и самото промѣняване на хода на прѣдставленията подъ влиянието на господствуващитѣ чувства. Защото не всѣки ходъ отъ чувства можемъ да наречемъ афектъ. Само оня ходъ отъ чувства, който оказва силно въздѣйствие върху душевния ни животъ въ даденъ моментъ, можемъ да причислимъ къмъ тоя родъ душевни прѣживявания. Едно начално възприятие или репродуцирано прѣдставление влиза въ съзнанието като възбужда въ него едно ново чувство. Послѣдното се съединява съ комплексъ отъ органни усѣщания посрѣдствомъ тѣхнитѣ чувствени тонове и постепенно или бърже завладява цѣлото съзнание. Това чувство става причина за коренно промѣняване на дотогавашния ходъ на прѣдставления въ съзнанието, като въ по-ве-

чето случаи сѫществуващия ходъ на мисли бива съвършенно измѣненъ. Започва се едно силно взаимодѣйствие между господствуващия ходъ на чувства и хода на прѣдставления. Ний мислимъ въ врѣме на афекта по-легко или по-затруднено, чувственитѣ тонове на прѣдставленията пъкъ отъ своя страна се съединяватъ съ господствуващия ходъ чувства като го усилватъ, отслабватъ или видоизмѣняватъ. При това взаимодѣйствие обаче господствуватъ почти изключително чувствата. Тѣ движатъ нашия душевенъ животъ въ дадения моментъ, като обусловятъ и направляватъ нашето мислене. Спрѣмо тѣхъ субекта се чувствува крайно пасивенъ, той имъ се отдава безъ да може да имъ противодѣйствува до края на афекта.

Характерни най-сетнѣ за афектитѣ сѫ и тѣлеснитѣ промѣни, които ги придружаватъ. Господствуващиятъ ходъ отъ чувства оказва влияние не само върху душевния, но и върху тѣлесния животъ на човѣка. Мимични и пантомични движения придружаватъ и най-слабия афектъ. Тѣхното планомѣрно изучване не бѣ задача на нашето излѣдване, толкова по-вече, че липсватъ още апарати, чрѣзъ които да можемъ точно да ги регистираме. Но затова пъкъ ний обърнахме голѣмо внимание на придружаващитѣ пулсови и дихателни промѣни. Изложенитѣ въ прѣднята глава таблици ни показватъ, доколко тия промѣни сѫ характерни за афектитѣ. Ний виждаме, че и при послѣднитѣ, както при чувствата, по промѣнитѣ въ дихателната и плусова крива можемъ да сѫдимъ за станали промѣни въ нашия душевенъ животъ. Резултатитѣ обаче тука не сѫ тъй ясни както при чувствата. Въ обективнитѣ симптоми най-ясно се отразява силата на афекта. Най-ясни промѣни имаме затова тамъ, гдѣто контраста между афекта и прѣдшествуващето и слѣдващето душевно състояние е много голѣмъ. Самитѣ промѣни обаче и въ тия случаи ни оказватъ на качеството на господствуващитѣ чувства и прѣдимно на възбуждането и успокоението, които субективни състояния сѫ въ тѣсна връзка съ силата на душевното вълнение въ дадения моментъ. Отъ резултатитѣ на нашата работа се потвърдява слѣдователно и твърдението на много психолози, че по тѣлеснитѣ изрази можемъ да раздѣлимъ афектитѣ главно на двѣ групи възбудителни и угнетелни, стенични и астенични, дѣление направено още отъ Канта. При случаитѣ обаче, дѣто възбуждането не играе толкова голѣма роля, и при които изпѫкватъ като господствуващи душевни процеси чувства отъ други направления, ний получихме въ дихателнитѣ и пулсови криви доста ясно очъртани симптомитѣ на господствуващето чувство, особно на удоволствие и неудоволствие. Нашитѣ опити върху афектитѣ ни водятъ слѣдователно

до заключението, че върху пулса и дишането указватъ влияние главно чувствените състояния, като на разнитѣ чувства отговарятъ опрѣдѣлени промѣни. Нашитѣ резултати затова се напълно съгласяватъ съ твърдението на Wundt-а, че дихателнитѣ и вазомоторни промѣни, които придружаватъ афекта, указватъ на господствуващитѣ чувства въ това душевно състояние. При афектитѣ тия промѣни бѣха по-ясни и опрѣдѣлени, което се обясняваше съ по-голѣмата сила на съотвѣтствуващитѣ чувства. Като особни промѣни при афектитѣ можемъ да изтъкнемъ появата на ясни дихателни вълни, както и вълни отъ втора степень въ пулсовата крива, усилване на дикротизма на пулса, промѣна на нивото на дихателната и пулсова криви и пр. Тѣзи промѣни се явяваха обаче винаги съ увеличаването на силата на афекта. Друга връзка между тѣхъ и паралелнитѣ душевни прѣживявания не можахме до откриемъ.

Отъ горньото ясно се вижда, че изслѣдването на придружаващитѣ афекта дихателни и вазомоторни промѣни не оправдава очакванията, които обикновено се възлагатъ върху него. То не може да ни посочи опрѣдѣлени органни промѣни, които сѫ нераздѣлна часть отъ единъ опрѣдѣленъ афектъ. Ний нѣма да отидемъ тъй дълечъ, както прави Lehmann, който твърди, че ролята на тѣлеснитѣ промѣни при афектитѣ е била до сега много прѣувеличавана и че тѣ не сѫ тъй сѫществени за афекта, както обикновено се мисли[1]); не можемъ обаче да не констатираме факта, че при нашитѣ опити не можа да се установи една ясна връзка между опрѣдѣленъ афектъ и строго опрѣдѣлени тѣлесни промѣни. Само по съотвѣтнитѣ симптоми не можемъ напримѣръ да отличимъ силниятъ гнѣвъ отъ уплахата или неприятната изненада. На основание на обективнитѣ симптоми можемъ само да констатираме, какви сѫ господствуващитѣ чувства въ афекта въ даденъ моментъ и какъ тѣ се мѣняватъ по сила и по качество при неговия ходъ. Тѣзи резултати служатъ впрочемъ за потвърдение на резултатитѣ, получени отъ самонаблюденията, а именно, че афектитѣ не сѫ особенъ родъ душевни явления, а сложни процеси, въ които главната роль играятъ съединения отъ чувства.

Слѣдъ всичко казано до тука ние можемъ да дадемъ слѣднята дефиниция на афектнитѣ състояния. Афектитѣ сѫ сложни душевни процеси, при които ходъ отъ чувства господствува въ нашето съзнание. Като започва съ едно начално чувство възбудено отъ влизането на едно външно или вътрѣшно раздразнение въ съзна-

---

[1]) *Lehmann,* Elemente der Psychodynamk, Leipzig 1905 стр. 503.

нието тоя ходъ отъ чувства нараства въ скоро врѣме до извѣстенъ максимумъ и като се слива съ придружаващитѣ го вжтрѣшни усѣщания посрѣдствомъ тѣхнитѣ чуствени тонове, указва голѣмо влияние както върху хода на прѣдставленията въ дадения моментъ тъй и върху тѣлеснитѣ процеси, които се развиватъ паралелно съ него. Промѣнитѣ въ хода на прѣдставленията и изразителнитѣ движения отъ своя страна въздѣйствуватъ върху хода на чувствата като усилватъ и понѣкога видоизмѣняватъ даже господствуващитѣ чувства. Цѣлиятъ този процесъ се рѣзко отличава отъ обикновенното състояние на съзнанието, на което разваля равновѣсието, той изпжква като нѣщо цѣло, което прѣчи на нормалното развитие на мислитѣ, на логичното мислене. Този процесъ се развива при това бързо, не трае дълго, като въ по-вечето случаи прѣминава въ по-слаба форма, за да избухне отново при първиятъ благоприятенъ случай.

Явява се сега въпросътъ: какво е отношението между афекти и настроения? Сж ли тѣ единъ и сжщи родъ душевни процеси, които се отличаватъ единъ отъ други само по своята сила, или сж двѣ сжществено различни душевни прѣживявания? Второто твърдение не може да се съгласи съ дѣйствителностьта. И афектитѣ и настроенията сж душевни вълнения, т. е. психични съединения, при които господствуватъ чувствата. И при тия два вида душевни процеси имаме едно сливане на чувства и вжтрѣшни усѣщания, което господствува въ съзнанието прѣзъ опрѣдѣленъ периодъ и указва голѣмо влияние върху цѣлия душевенъ животъ прѣзъ това врѣме. Най-сетнѣ и настроенията, макаръ и въ много по-слаба форма, указватъ влияние върху функционирането на нашитѣ тѣлесни органи. Това, което отличава еднитѣ отъ другитѣ, е прѣди всичко силата на господствуващитѣ чувствени състояния. Чувствата при настроенията не сж тъй силни; тѣ не господствуватъ сами въ съзнанието и макаръ да указватъ влияние върху хода на прѣдставленията, като улесняватъ или затрудняватъ мисленето, не измѣняватъ изъ дъно реда на прѣдставленията. Характерна за настроенията обаче не е само тѣхната по-малка сила, но и тѣхната по-голѣма продължителность. Когато афектитѣ изтичатъ сравнително бързо, за да отстжпятъ мѣстото си на едно настроение, послѣдньото обикновено продължава дълго и може да се прѣобърне въ едно привично душевно състояние. Причинитѣ на това изглежда да се криятъ въ произхода и отношението между чувства и прѣдставления при настроението. И тамъ е най-важното различие между афектъ и настроение, и обърнемъ ли върху него внимание, ний не можемъ да не говоримъ за двѣ класи, макаръ и сродни душевни

процеси. Афектътъ започва съ едно чувство, възбудено отъ едно ново прѣдставление, което бързо обхваща съзнанието и дава ново направление на цѣлия душевенъ животъ. И това става въпрѣки волята на субекта, който чувствува въ врѣме на афекта, че не е господарь на своитѣ мисли, които се въртятъ все около първоначалното прѣдставление. Слѣдователно, както ходътъ на чувствата при афекта се опрѣдѣля отъ първоначалното чувство, тъй и ходътъ на прѣдставленията отъ първоначалното прѣдставление. При настроението първоначалното прѣдставление служи само за възбуждане на чувственото състояние, въ много случаи то остава и съвсѣмъ неясно въ съзнанието като сегисъ-тогисъ изпъква за моментъ, за да усили настроението; въ повечето случаи обаче то съвсѣмъ изчезва. Чувствата оставатъ обикновенно сами въ съзнанието и указватъ влияние на хода на прѣдставленията, безъ първоначално да сѫ биле въ връзка съ него. Съ други думи връзката между хода на чувствата и паралелния ходъ на прѣдставления не е тъй голѣма при настроенията, както при афекта. Послѣдньото личи особно при настроенията, които се явяватъ като слѣдствия на прѣдшествуващи афекти. При тѣзи случаи афекта и паралелния ходъ отъ прѣдставления изчезватъ, а чувствата макаръ и въ послаба форма оставатъ, като прѣминаватъ отъ едни прѣдставления въ други. И затова, когато при афекта намъ винаги е извѣстно раздразнението, което е причинило афектирането, при настроението ний не знаемъ често, защо сме весели или тѫжни. Прѣнасянето на чувствения ходъ отъ една редица прѣдставления върху друга е характерно за настроенията.

Афекти и настроения слѣдователно не се различаватъ по вида на психическитѣ процеси, които съставляватъ еднитѣ и другитѣ. Настроението съдържа всички съставни части на афекта и затова то винаги лесно може да прѣмине въ афектъ. При наличностьта на чувства и вътрѣшни усѣщания, достатъчно е едно ново слабо раздразнение, което съ своя чувственъ тонъ да усили чувствата и да даде надмощие на послѣднитѣ, за да се развали съвършенно душевното равновѣсие, което при настроението се само заплашва. Афекти и настроения обаче се различаватъ по своя произходъ, по силата и хода на съставляващитѣ ги процеси. Настроението стои много по-близо до проститѣ чувства, взаимодѣйствието между хода на чувствата и прѣдставленията, при него е по-слабо, когато афекта е по близо до волевия актъ. Взаимодѣйствието между чувствата и ходъ на прѣдставления образува една отъ неговитѣ сѫществени черти, при всичко че важната роль при това взаимодѣйствие играе чувствения ходъ.

Спорътъ за приликата или различието между афекти и настроения би се най-лесно изравнилъ, ако се направи разлика между душевни вълнения (Gemütsbewegungen) и афекти, които за много психолози сѫ едни и сѫщи душевни прѣживявания. Въ такъвъ случай ние ще опрѣдѣлимъ като душевни вълнения ония душевни прѣживявания, при които единъ комплексъ отъ чувства господствува прѣзъ опрѣдѣленъ периодъ въ съзнанието, като оказва влияние върху хода на прѣдставленията и съ това ясно отдѣля нашитѣ прѣживявания въ този моментъ отъ другитѣ душевни процеси. Душевнитѣ вълнения обаче трѣбва да раздѣлимъ на афекти и настроения, различията между които изтъкнахме по-горѣ.

Отъ опрѣдѣлението, което даваме на афектитѣ личи и какво може да бѫде нашето становище по отношение на въпроса за класификацията на тия душевни процеси. Афектитѣ не могатъ да се класифициратъ само възъ основа на различия въ въздѣйствията, които тѣ оказватъ на тѣлеснитѣ процеси, както днесь правятъ много психолози и физиолози. Dumas напр. различава два вида радость и три вида скръбъ споредъ вазомоторнитѣ промѣни, съ това обаче той нищо не допринася за разбирането на самитѣ афекти като душевни процеси[1]). Нашитѣ опити показаха, както изтъкнахме по-горѣ, колко неясна е симптоматиката на афектитѣ и колко слаба е връзката между тая симптоматика и характера на всѣки афектъ като такава. И затова много опасно е да сѫдимъ за различия между афектитѣ по придружаващитѣ вазомоторни и дихателни промѣни. Още по-трудно е да класифицираме афектитѣ по придружаващитѣ ги мимични или пантомимични движения, връзката между които и афектното състояние е още по-слаба и по-проблеметична, па и не е и още добрѣ изслѣдвана. Изразителнитѣ процеси и движения могатъ да ни укажатъ само на господствуващето чувство въ даденъ афектъ. Тѣ не могатъ да ни разкриятъ обаче неговото съдържание.

Сѫщо тъй мѫчно можемъ да направимъ една класификация на афектнитѣ състояния изключително възъ основа на формата на тѣхния ходъ. Внезапни, постепенно усилващи се и колебливи афекти — това сѫ изрази, които могатъ да ни послужатъ за едно подраздѣление, тѣ не могатъ да служатъ обаче за главна основа на една изчерпателна класификация.

Най-добрата класификация може да се направи само възъ основа на качеството на господствуващитѣ чувства. И при кла-

[1]) *Dumas*, Recherches experimentales sur la joie et la tristesse, Revue philos XLI стр. 379

сификацията на афектитѣ слѣдователно играятъ главна роль чувствата и то тия на удоволствие и неудоволствие. Край тѣхъ голѣма роля играятъ и чувствата на възбуждане и успокоение, споредъ които можемъ да раздѣлимъ афектитѣ на възбудителни и угнетителни. Най-сетнѣ и напрѣгането е характерно за афектитѣ, които сж въ зависимость отъ бждщи възприятия като очакване надежда и пр. Но и една класификация само възъ основа на качеството на господствуващитѣ чувства не може да изчерпи всичкото афектно разнообразие. Ний не можемъ напр. само възъ основа на качеството на чувствата да направимъ разлика между страхъ и уплаха, радость и надежда. За опрѣдѣляване на разликата между тия афекти необходимо е да се вземе подъ внимание и тѣхния ходъ. И затова най-правилната и най-пълна класификация на афектитѣ може да се направи възъ основа на една комбинация между качеството на господствуващето чувство и хода на афектитѣ. Само при тѣзи условия могатъ да се опрѣдѣлятъ основнитѣ форми на афектнитѣ състояния. Впрочемъ разрѣшаването на този въпросъ не влиза въ рамкитѣ на настоящето изслѣдване.

Обяснение на фигуритѣ.

Фиг. 1. (Стр. 72). Уплаха вслѣдствие шумъ, причиненъ отъ изтър
лически прѣдметъ (б-е).

Фиг. 2. (Стр. 86). Страхъ прѣдъ въздѣйствие съ силенъ хининовъ р
слѣдъ това неудоволствие (г-д).

Фиг. 3. (Стр. 90). Надежда за благоприятенъ изходъ на опита (б-е)
удоволствие (е-з).

Фиг. 4. (Стр. 93). Безпокойство, че опита не ще излезе сполучливъ

Фиг. 5. (Стр. 103). Силно възбуждане и неудоволствие, вслѣдствие
ствие съ силенъ хининовъ разтворъ (б-л).

Фиг. 5. (Стр. 107). Радость (удоволствие съ възбуждане), възбудена
запитване (б-ж).

Фиг. 7. (Стр. 115). Весело настроение (б-д).

Фиг. 8. (Стр. 116). Неприятно настроение (б-ж).

Фигуритѣ сж намалени на половина.

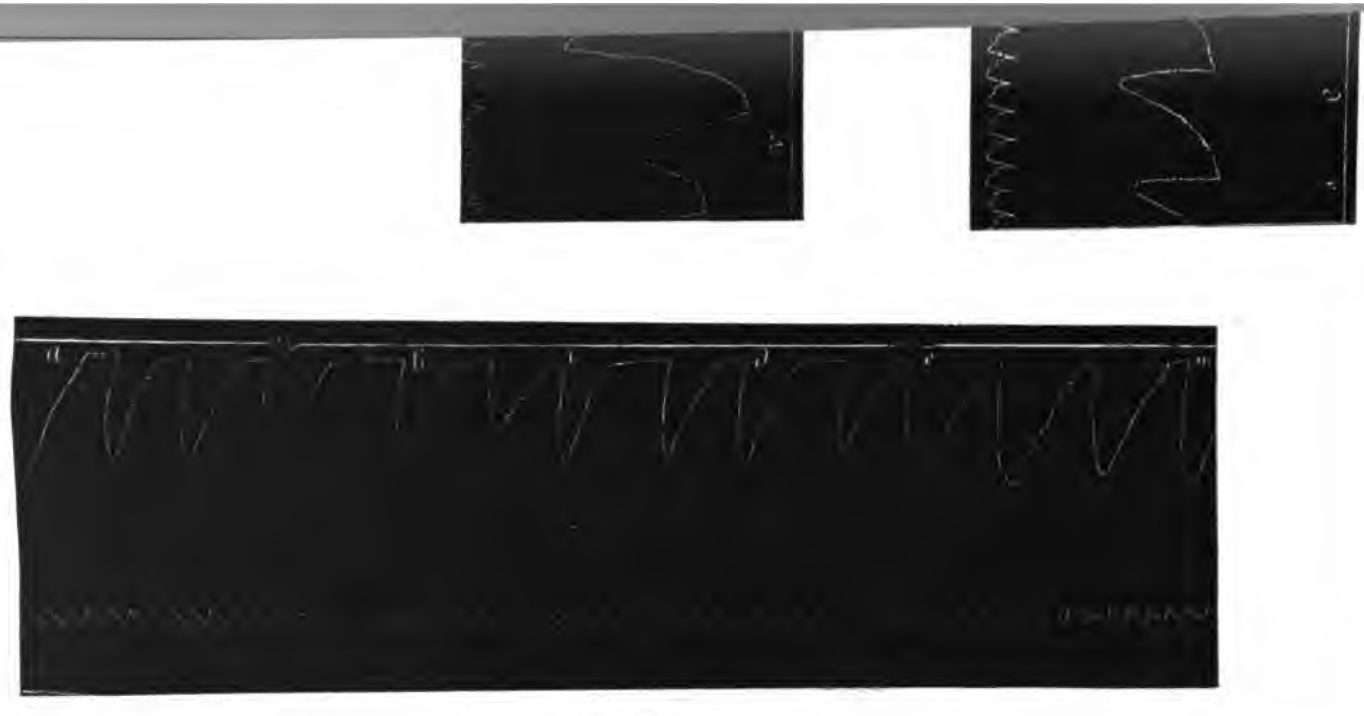

Фиг. 8.

Бѣлѣжки за пѫтя Русе—Варна въ XVIII вѣкъ и за главнитѣ селища край него.

Отъ **А. Иширковъ.**

Добруджа, заградена отъ Черно море и Дунавъ, напомня полуостровъ и изпълня много отъ функциитѣ на полуостровно положение. Провлакъ на полуострова Добруджа въ тѣсна смисъль на думата е Черна-вода — Кюстенджа, въ широка смисъль Русе—Варна. Първиятъ провлакъ е по-естественъ, вториятъ по-значителенъ. Голѣмото антропогеографско значение на провлака Русе — Варна се дължи на особеното положение на неговитѣ крайни градове — Русе и Варна. Докато Черна-вода и Кюстенджа служатъ главно на транзита, сѫ мѣста, прѣзъ които се извършва движението на хора и стока отъ Ромъния за прѣзморски страни и обратно, Русе и Варна прѣдставятъ сѫщеврѣменно най-главнитѣ търговски градове на цѣла Дунавска България. Орохидрографскитѣ особености на послѣдната и нейната голѣмина сѫ помогнали много, щото къмъ крайщата и срѣдата на провлачния пѫть да се съединятъ и други важни пѫтища; а това прави крайнитѣ провлачни градове Русе и Варна главни пунктове и за износна и вносна търговия на Дунавска България.

Ако проучимъ военната история на Балкански полуостровъ, ще видимъ, че най-голѣмо значение за източната часть на полуострова сѫ имали провлацитѣ Черна-вода — Кюстенджа и Русе-Варна. Въ руско-турскитѣ войни на миналото столѣтие доби особена важность за защита на Турция укрѣпениятъ четиримѫгълникъ Силистра — Русе — Шуменъ — Варна.

Когато модернитѣ срѣдства за съобщение си пробиха пѫть и въ Балкански полуостровъ, първитѣ желѣзни пѫтища се прѣкараха прѣзъ посоченитѣ по-горѣ провлаци на полуостровъ Доброджа: Черна-вода — Кюстенджа въ 1860, Русе — Варна въ 1867 година.

Земята между Дунавъ и Черно море на провлака Русе—Варна припада изцѣло къмъ кредната столова земя на Дунавска България, която се характеризира чрѣзъ хоризонтално наслагани

пластове. Въ източната часть, край морето, се явяватъ по-млади палеогенни и неогенни образувания, а на сѣверъ, близу до Дунава, скалитѣ на столовата земя сѫ покрити съ дебелъ слой льосъ, който на много мѣста образува стръмния спускъ на Дунавския брѣгъ, както е случай и въ Русе.

Въ орографско отношение източната часть на провлачната область, басейнътъ на Провадийска рѣка, се отличава съвсѣмъ отъ сѣверозападната — басейнътъ на р. Ломъ.

Въ източната часть столовата земя съ срѣдна височина 350 метра е разпокѫсана чрѣзъ главната долина — канонъ на Провадийска рѣка и отъ многочисленитѣ нейни притоци на отдѣлни блата, планини и могили, чиито горни скалисти покривки си кореспондиратъ. Тамъ, дѣто текатъ наблизу успоредно двѣ рѣки, както е случай на нѣкои мѣста съ Провадийска рѣка и Камчия, се образуватъ ерозивни планини. Отъ платата особено важни сѫ Шуменското, Кюлевченското и Съртоветѣ, отъ могилитѣ — Войводина могила на сѣверъ отъ с. Абоба, отъ ерозивнитѣ планини — Новоселската и Авренската. Платата се спущатъ съ стръмни склонове; тѣхната повърхнина е съставена главно отъ баремски варовикъ, който пропуща водата, и затова тя е съвсѣмъ слабо ерозирана.

Басейнътъ на р. Ломъ, който прѣдставя типичната часть на Дели-Орманъ, има съвсѣмъ други изгледъ. При Шейтанджикъ, станция на желѣзопѫтната линия, се издигатъ най-голѣмитѣ височини на този край, около 500 метра. Тѣ образуватъ начало на многочислени потоци, които текатъ къмъ всички небесни посоки: на югъ и югоизтокъ къмъ Провадийската рѣка, на западъ и сѣвероизтокъ къмъ многочисленитѣ суходолия, които характеризиратъ най-много Дели-Орманъ. Тука имаме долове и долини съ слабо наклонени спускове, земята добила изцѣло вълнисть характеръ; само тамъ, дѣто рѣкитѣ се вдълбали въ тѣсни скалисти канони, което е типично за много части на Дунавска България, имаме между тѣхъ по-пространи равнища.

Между двѣтѣ орографски различни части отъ Русе-Варненски провлакъ се разстила Абобската пространна низина, която ограждатъ отъ различни страни спусковетѣ на платата отъ първата и слабитѣ наклони отъ втората половина на столовата земя между Русе и Варна.

Градоветѣ и пѫтищата си въздѣйствуватъ взаимно едни на други: градоветѣ иматъ нужда отъ пѫтища, а пѫтищатата помагатъ да възникватъ край тѣхъ нови градове. Въ Русе — Варненския провлакъ билъ основанъ, навѣрно, първо градъ Варна и послѣ

се създалъ пѫтя за Русе. Варна е старъ градъ, основанъ 585 години прѣди Христа отъ милетяни; тогазъ вътрѣшностьта на нашето отечество се населявала отъ траки, чиято култура била много по-низка отъ гръцката. Като имаме прѣдъ очи факта, че старитѣ гърци се ограничили съ своитѣ колонии само край брѣга на Черно море, едва ли би могле да смѣтаме, че прѣди идването на римлянитѣ въ днешна Дунавска България е сѫществувала особено тѣсна връска между Варна и Дунава. Тепърва при римлянитѣ, най-добритѣ строители на пѫтища, когато по десния брѣгъ на Дунава възникнали цѣла редица градове и крѣпости за защита на двѣтѣ Мизии, биле прокарани и пѫтища, по които се извършвало съобщението съ вътрѣшностьта.

Както при устията на повечето Дунавски притоци въ България имало въ римско врѣме градове и крѣпости, сѫщо и при устието на Русенски Ломъ се издигала крѣпостьта Cexanta Prista; това узнаваме отъ римскитѣ старини, изкопани въ Русе и отъ итинераритѣ на крайдунавскитѣ римски селища [1]).

Мнозина искатъ да свържатъ името на римското градище Prista съ думата Pristis, която означава особенъ видъ рѣченъ корабъ. Mannert прѣдполага, че тука е стояла римската флота [2]); характерно е, че при Русе държали и турцитѣ, държимъ и ние сега своята Дунавска флота.

Доброто географско положение на Prista, разсипана въ бурнитѣ врѣмена на силнитѣ народни движения, могло да се уползотвори тепърва подъ турцитѣ.

На мѣстото на старата крѣпостъ Prista възниква градъ Русе (Руси, Russi). Той се споменува за първи пѫть въ мира между унгарцитѣ и турцитѣ въ 1503 година: въ списъка на крайдунавскитѣ крѣпости стои и Русе [3]). Въ картата, приложена къмъ съчинението на S. Munster, 1544 год., е отбѣлѣзанъ градъ Russi, сѫщо и въ Меркаторната карта отъ 1584 година; сѫщото име срѣщаме въ всички по̀ сетнешни карти и пѫтеописания, него употрѣбявали дубровчани и католически мисионери, то било мѣстното българско име, а името Русчукъ, което доби особено голѣмо разпространение на западъ въ свръзка съ руско-турскитѣ войни, изглежда да е турско умалително име отъ Русе.

---

[1]) F. Kanitz, Donau-Bulgarien, 2 Ausg. I. стр. 133. Д-ръ Б. Филовъ: Помощнитѣ войски на римската провинция Мизия. Извѣстия на историческото дружество въ София. Кн. II. стр. 69.

[2]) Konrad Mannert, Geographie der Griechen und Römer. Landshut. 1812. т. VI, стр. 113.

[3]) К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 267.

Хаджи Калфа забѣлѣзва право, че Русе се явява като замѣстникъ на старобългарската крѣпость Червенъ, чиито развалини се издигатъ и до днесъ въ с. Червенъ, разположено въ единъ завой на р. Ломъ, 25 килом. на югъ отъ Русе. Това наслѣдство се изразява сега въ титлата на Русенския митрополитъ „Доростоло — Червенски".

Като основа за приблизително вѣрно описание на градъ Русе въ XVIII вѣкъ, ще приведа думитѣ на Хаджи Калфа († 1658): „Русчукъ лежи единъ день пѫть по-горѣ отъ Силистра въ една равнина край Дунавския брѣгъ, той е голѣмъ градъ съ около 6000 кѫщи. Отъ тукъ до Цариградъ сѫ нужни 10 дена пѫть. На брѣга е крѣпостьта, има митница, хубава чешма, нѣколко бани, два хана и 9 джамии. Така наречената стара джамия, ще да е правена отъ султанъ Сулеймана. Двѣтѣ рѣки Бѣли Ломъ, които идатъ отъ западъ, се съединяватъ при село Челингиръ (Cselingir) и се изтичатъ при Русе въ Дунава. Баки паша съгради въ Русчукъ една джамия и единъ безистенъ. Муртеза паша възстанови крѣпостьта. Но понеже кѫщитѣ сѫ дървени, често горѣха".

„Старата крѣпость и стариятъ градъ лежаха нѣкога половинъ день пѫть далеко отъ Дунава и се наричаха Червенъ (Csernov). Подиръ завоеванието той пропадна и се издигна Русчукъ. Виждатъ се още развалинитѣ на града, но той изглежда като бѣдно християнско село" [1]).

Подъ турското владичество градъ Русе се бързо развива като главенъ градъ на съобщение, търговия, индустрия и стратегия въ Дунавска България; той изпрѣвари градоветѣ Никополъ и Силистра, които бѣха най-важнитѣ крайдунавски градове въ началото на турското владичество, затъмни тѣхната слава и отне главнитѣ имъ функции.

Пѫтешественицитѣ отъ XVIII вѣкъ ни рисуватъ Русе като главенъ търговски градъ. Клееманъ, който отбиралъ отъ търговия, посѣтилъ градъ Русе въ 1768 година и го описва като важенъ търговски и индустриаленъ градъ. Той посѣтилъ дюкенитѣ и намѣрилъ у тѣхъ: чуждестранни сукна, главно французки, атласъ, дамаскъ, плиса, материи, бои, бразилско дърво, захаръ, кафе, суровъ памукъ, книга, дроги, сушени плодове, нюренбергски стоки, крушумъ, желѣзо, живакъ, мѣдь и други. Голѣма търговия се въртѣла тамъ съ фабрикати, кожи, сахтиянъ, восъкъ, тютюнъ, вълнени сукна, (тѣ били груби и грапави), муселинъ, преденъ памукъ, коприна,

[1]) Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna geografisch beschrieben von - . Aus dem Türkischen übersetzt von Joseph von Hammer. Wien, 1812, стр. 43 — 44.

овча вълна и други[1]). Доминиканскиятъ егуменъ Сестини прѣброилъ въ Русе (1779 година) около 3000 кола, впрегнати съ биволи и волове, пълни съ житни храни: жито, ечемикъ и царевица. Тѣзи храни се изпращали отъ Русе за Цариградъ[2]). Въ книгата Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire, Paris, 1805, чийто авторъ не е означенъ, се говори, че Русе, заедно съ Гюргево, служилъ за износъ и на Ромъния. Корабитѣ изнасяли изъ Ромъния, България и Добруджа прѣзъ пристанищата Варна, Бургасъ, Русе и Галацъ зърнени храни, орисъ, медъ, восъкъ, говежди и биволски кожи, червишъ, тютюнъ, желѣзо, заешки кожи и жълти зърна за боядисване. Голѣмата търговия въ Русе привличала и чуждестранни търговци, между които първо мѣсто заемали дубровчанитѣ; тѣ дохождали още въ 1581 година, но образували собствена „Colonna", по-късно, когато се разтурили колониитѣ въ Търново и Провадия; тѣ се споменуватъ въ годинитѣ 1673—1755. Сестини споменува и нѣмци отъ Трансилвания, които търгували съ Германия. За голѣмата търговия на Русе въ XVIII вѣкъ говорятъ още Niebur[3]), Wil. Wittman[4]) и други.

Всичкитѣ извѣстия, които ни говорятъ за Русе, споменуватъ и градската крѣпость къмъ брѣга. Католическиятъ епископъ Богданъ разправя (1640 год.), че русенската крѣпость била въоржжена съ топове и имала 5 кули, и тази, която се издига по срѣдата, била по-висока отъ другитѣ и се пазѣла отъ гвардия денѣ и нощѣ, понеже Русе е на влашката граница[5]). Но Русе придобива особено важно стратегическо значение въ руско-турскитѣ войни, като почнемъ отъ врѣмето на Екатерина Велика и свършимъ съ послѣдната руско-турска война.

Къмъ голѣмото търговско, индустриално и голѣмото стратегическо значение на гр. Русе въ XVIII вѣкъ трѣбва да прибавимъ и неговата голѣма важность като главенъ пунктъ на съобщение. Пжтътъ отъ Полша, Седмиградско и Ромъния за Цариградъ минавалъ прѣзъ Русе. Сжщо и пжтницитѣ, които плували съ корабъ по Дунава на пжть за Цариградъ, скжсявали дългото растояние прѣзъ устието на Дунава, като слизали въ Русе и вървѣли по

[1]) Tagebuch der Reisen von N. E. Kleemann. Prag, 1783, стр. 43—44; Сравни Д-ръ Х. Кесяковъ: Стари пжтувания прѣзъ България. Мсб. т. 11, стр. 189.

[2]) Sestini, Viaggio da Constantinopoli a Bucaresti, fatto l'anno 1779. Roma, 1794 стр. 46.

[3]) C. Niebuhr's Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umligenden Ländern. Dritter Band, Hamburg, 1837, стр. 176.

[4]) W. Wittman's Reisen nach der Türkei, Kleinasien, Syrien und Aegyptenin den Jahren 1799, 1800 und 1801. Прѣводъ отъ английски. Weimar, 1805, стр. 196.

[5]) Fermenzin, Acta Bulgariae ecclesiastica. Zagrabiae, 1887, стр. 74.

суша направо за Цариградъ, или отивали въ Варна и продължавали пѫтя по море.

Азъ прѣдпочетохъ да разгледамъ въ тази си статия пѫтя Русе —Варна и селищата край него въ XVIII вѣкъ, защото тъкмо отъ това врѣме може да се изнесе повече ново за историческата география на България.

Пѫтьтъ Русе—Варна можемъ да раздѣлимъ на два главни дѣла: а) Русе—Разградъ и б) Разградъ—Варна. Първиятъ дѣлъ съставлява часть и отъ пѫтя Русе—Цариградъ по суша.

Като основа за описание на пѫтя Русе—Варна ще зема пѫтьописа на Нибура и ще го допълна и поясна съ извадки отъ пѫтьописитѣ на други автори отъ това врѣме.

Karsten Niebuhr, роденъ на 17 Марта 1733 г. въ Lüdingworth (Хановеръ), умрѣлъ на 20 Априлъ 1815 год. въ Meldorf (Холщайнъ), се училъ въ Гетингенъ математика, станалъ въ 1760 год. дански инженеръ поручикъ и въ годинитѣ 1761—1767 прѣдприелъ по поржчка на данското правителство пѫтуване по Арабия, Персия и съсѣднитѣ земи. Неговитѣ цѣнни бѣлѣжки отъ това дългогодишно пѫтуване сѫ публикувани въ три тома: C. Niebuhr's Reisen durch Syrienn und Palästina, nach Cypern, und durch Kleinasien und die Türkey nach Deutschland und Dännemark. Hamburg, 1837 г. Пѫтнитѣ бѣлѣжки върху България сѫ помѣстени въ трети томъ.

Нибуръ тръгналъ на 8 юни 1767 год. отъ Цариградъ за Дания по суша. Въ Одринъ той се присъединилъ къмъ дружината на единъ еничерски ага, който пѫтувалъ отъ Русе за Очаковъ заедно съ секретара си и 16 слуги, сé еничери. Пѫтуването по отдѣлно въ това врѣме било съвсѣмъ несигурно, затова съобщението и прѣносътъ на стока ставали само съ кервани. „Моятъ ага, пише Нибуръ, бѣше около 70-годишенъ и пѫтуваше въ турска, т. е. твърдѣ лоша каруца. Той бѣше натоварилъ една кола жени. Всичкитѣ негови слуги, еничаритѣ, бѣха конници и добрѣ въоржжени. И азъ земахъ една кола, която нѣмаше сѣдалища, както нашитѣ пощенски кола, но бѣше покрита съ платно и достатъчно голѣма за мене, слугата ми и каруцара (т. III, стр. 166).

Ще прѣведа само оная часть отъ Нибуровото пѫтьописание, което се отнася до пѫтя Разградъ—Русе.

„Въ селата отъ сѣверна страна на Балкана живѣятъ повече турци, отколкото на южната. Въ връзка съ това стои може би обстоятелството, дѣто носията на тукашнитѣ българи селяни се приближава повече до турската, отколкото на другитѣ. Но християнскитѣ селянки не носятъ и тука гащи и не покриватъ своето лице въ присѫтствие на чужденци. Не само стѣнитѣ, но дори

и коминитѣ на селскитѣ кѫщи въ този край сѫ отъ плетъ. Нивитѣ изглеждатъ да сѫ обработени тука по-добрѣ, отколкото наблизо до Цариградъ и Одринъ.

На 22 юний пѫтувахме отъ Богаръ[1]) $5^1/_2$ часа до Разградъ. Това е малъкъ градъ въ плодородна и добрѣ разработена покрайнина[2]). Селището има много джамии, и между тѣхъ двѣ, които сѫ покрити съ олово и изобщо твърдѣ хубаво съградени[3]). Тука се намиратъ и нѣколко добри ханища. Слѣдъ като не срѣщнахъ въ Египетъ, Арабия, Индия, Персия и въ цѣла Турция отъ Басра до Балкана никаква часовникарска кула, видѣхъ наново една въ Разградъ. Но отпослѣ намѣрихъ още въ Черна-вода (Tschernavada) въ Руссе и Егрю (Ägrü), а гърцитѣ иматъ въ Букурещъ твърдѣ много. Въ Разградъ живѣятъ освѣнъ българи и гърци, сѫщо и 50 до 60 арменци. Тукашнитѣ махамеданци сѫ познати като твърдѣ зли; естествена послѣдица отъ това е, че повечето граждани се наричатъ еничари; и при това тѣ сѫ отъ двѣ различни орди (ortac) или дружини, които тука отъ дълго врѣме живѣятъ помежду въ постоянно несъгласие[4]). Ний отидохме днесъ още два часа по на-

[1]) Това е селото Бухларъ, дѣто се срѣщатъ пѫтищата Прѣславъ—Разградъ и Шуменъ—Ески-джумая. Срѣща се и името Боуларъ (Военно-топографическое описание дорогъ: Отъ гор. Туртукая чрѣзъ г. Карнабатъ, Факи, Карклиси, Люлебургасъ, Чорлу и Сиврію до мѣс. Кучукъ-Чекмедже, составленное Генеральнаго Щаба подпуручикомъ Верегинымъ въ 1827 год. Спб. 1827, стр. 8).

[2]) На von Gugomos много харесалъ Разградъ и неговото положение: „Той лежи въ края на една два часа дълга хубава долина, която кръстосватъ бистри потоци; на послѣднитѣ лежатъ хубаво съградени воденици. По склоноветѣ се издига тукъ-тамѣ гора“ (Von Gugomos, Reise von Bucharest, der Hauptstadt in der Wallachei, über Giurgewo, Rustschuk, durch Oberbulgarien bis gegen die Gränzen von Rumelien, und dann durch Unterbulgarien über Silistria wieder zurück, in Jahre 1789 Landshut, 1812, стр. 23). Споредъ едно съобщение на Парчевича отъ 1656 година Разградъ ималъ 1700 кѫщи съ 4000 турски жители, градътъ билъ столица на мюфтия. Едно руско извѣстие отъ 1793 година ни сочи повече отъ 1000 кѫщи българи, гърци и турци, много дюкени, тука се сбирали много пѫтища (Военно-топографическое описаніе дороги отъ Журжи и Рущука чрѣзъ Шумлу въ Константинополь. Изъ свѣденіи собранныхъ бившаго Генеральнаго Штаба Полковникомъ Леномъ въ 1793 год. Спб. 1821, стр. 7). Въ размирнитѣ врѣмена на Пазвантоглу Разградъ билъ ограденъ съ глинести зидове и колове (палисади), а за съобщение служили само двѣ врати. W. Wittman, Reise nach der Türkei и т. н. стр. 197.

[3]) F. Kanitz описва голѣмата джамия, построена отъ срѣдствата на Ибрахимъ паша въ 1614 година (F. Kanitz, Donau—Bulgarien, III, 320).

[4]) Прѣзъ 1759 година Разградъ билъ силно опустошенъ отъ турски разбойници Въ султанската заповѣдь отъ 1760 год. четемъ слѣдното: „Отъ съдържанието на този мой украсенъ съ височайшитѣ ми царски знакове императорски актъ, който ще ви пристигне тамъ, ще узнаете обстоятелството, че голѣма мюсюлманска въоржжена тълпа, съставена отъ жителитѣ на село Юнерсъ-Абдалъ, Делиорманска нахия, Разградска каза, Никополски санджакъ, била нападнала градъ Разградъ, като ограбила всичкия имотъ на населението тамъ, особено на бѣдната рая. Казаната тълпа е посегнала на честьта, имота и живота на населението, което кански е пропищяло отъ нея“. Отъ списъка на главнитѣ разбойници, които сѫ зели участие въ разорението на Разградъ, личатъ най-много еничари разградчани; тѣ се дѣлѣли на калпакчии и сараци (чалмоносци). Гледай „Мѣрки противъ разбойническитѣ нападения на делиорманскитѣ турци върху българитѣ прѣзъ 1759—1760 години отъ Д. Ихчиевъ. Спсп. LXVIII, стр. 464—468.

татъкъ и останахме слѣдната нощь въ Stranoviza[1]) дѣто наблюдавахъ звѣздата *a* Corona и по нея опрѣдѣлихъ полярната височина на това село 43° 36′. По пѫтя срѣщнахме една кола, пълна съ кокошки, които сѫ изминали вече пѫть 24 часа (16 до 18 нѣмски мили) и ще пѫтуватъ още 80 часа (60 нѣмски мили) до Цариградъ. И въ Stranoviza измрѣлъ тази година много добитъкъ отъ прилѣпчива болесть.

На 23-ий юний стигнахме послѣ 3½ часа до Ветово (Vetova),. едно село, дѣто живѣятъ главно мохамедани. Пѫтьтъ върви найвече врѣме прѣзъ гори, и поради постоянния дъждъ бѣше много лошъ. Моятъ ага квартируваше заедно съ всички свои хора прѣзъ цѣлото пѫтуване у християни, ако и по-голѣмата часть отъ жителитѣ на селището да биваха мохамедани. Бѣднитѣ християни селяни трѣбваше да му доставятъ овци, кокошки, на кѫсо всички хранителни срѣдства даромъ, или срѣщу съвсѣмъ малка цѣна, ако не искаха да бѫдатъ бити. Въ Ветово, дѣто селянинътъ не искаше нищо да му донесе и не се оставяше да го биятъ, трѣбаше турцитѣ да отидатъ на ханъ и тука живѣха съ най-голѣма пестеливость. Но тѣ знаеха отъ по-рано, че въ това село нищо нѣмаше да имъ подарятъ, и затова вчера бързаха и взеха много пѫть, за да не прѣнощуватъ тука и се охарчватъ. Ние пѫтувахме днесъ още 3½ часа до Чернавода, дѣто живѣятъ много българи, власи и гърци, и тѣ можаха хубаво да ги нагостятъ. Понеже моитѣ съпѫтници търсѣха квартира у селянитѣ, то не можахъ тука, както и въ другитѣ села, да отида да спа самъ въ голѣмия ханъ, и затова отидохъ въ една кръчма, дѣто имахъ малко спокойствие прѣзъ нощьта. Защото тамъ се събираха както мохамедани, така и християни, дори и еничаритѣ отъ моята дружина; и нѣкой бѣха се така напили, че трѣбаше да ги носятъ въ квартиритѣ имъ. Въ този крй виното е много ефтено, но лошо. На този пѫть се срѣща сѫщо тъй рѣдко село безъ кръчма, както въ Германия, на пощенски пѫть село безъ бирария, и не само възрастни християни пиятъ както трѣбва, но и тѣхнитѣ дѣца, които едвамъ можатъ да ходятъ.

. . . . . , ...

. . . . . .

На 24 ни оставяха само два часа до Русе. Този градъ има малка крѣпость (Castell) на дунавския брѣгъ. Иначе е съвсѣмъ отворенъ и твърдѣ на широко построенъ; числото на кѫщитѣ смѣтатъ около 2200, и между тѣхъ лежатъ много градини. Той върти доста силна търговия и има митница. За арсеналътъ и галериитѣ

[1]) с. Дрѣновецъ.

(Galeeren), които имали турцитѣ тука въ врѣме на война, не можахъ нищо да узная. Може би сѫ прѣнебрѣгнали всичко това, понеже тѣ живѣятъ вече дълги години въ миръ съ християнскитѣ държави. Дунавътъ е тука, споредъ очна мѣрка, около 800—1000 двойни крачки широкъ и тече отъ СЗЗ къмъ СИИ. Миналата зима водата била много низко и така силно замръзнала, че минавали съ кола на срѣща въ Влашко. Но сега, слѣдъ като валѣ дъждъ два мѣсеца почти всѣкидневно, бѣ много придошла. Русе принадлежи къмъ губернията на пашата, който резедира въ Видинъ. Разстоянието, между тѣзи два града се смѣта на 40 до 44 часа и остътацитѣ отъ така нареченията *Траяновъ мостъ* лежатъ нѣщо по срѣдата на пѫтя. Nicopolis, или както турцитѣ казватъ Nebol, лежи къмъ сѫщата страна около 18 часа отъ Русе. На другата страна отъ този градъ и сѫщо на Дунава лежи Тутраканъ (Tutrakàn), около 12 часа, и Силистра (Silistria) около 24 часа отдалечена. Отъ Одринъ до Русе сѫ споредъ по-рано споменатия пѫть 53 часа.

Жителитѣ на този градъ сѫ отчасти турци, отчасти българи, отчасти власи. Послѣднитѣ двѣ народности сѫ отъ гръцка вѣра.

Тука има сѫщо и едно римо-католическо духовно лице, което носи титлата Никополски епископъ". (III, стр. 174—176).

Като сравнимъ Нибуровия маршрутъ съ тоя на другитѣ пѫтници отъ това врѣме личи ясно, че въ XVIII вѣкъ пѫтьтъ Русе — Разградъ не е билъ още фиксиранъ, а прилично на сегашнитѣ коларски пѫтища допущалъ прѣдпочитане на този или оня пѫть въ връзка съ неговото състояние наспроти годишнитѣ врѣмена. Von Gugomos миналъ отъ Русе за Разградъ прѣзъ Щръклево (Cadi Cieni = Кадикйой) и Торлакъ[1]). Jackson споменува по пѫтя Русе—Разградъ само село Осенецъ (Uchensha = Хюсенче[2]). Споредъ полковникъ Ленъ пѫтьтъ вървѣлъ прѣзъ Черна-вода, Торлакъ и Осенецъ[3]) Sestini споменува само Торлакъ[4]). По-рано (1595 год.) Павелъ Георгевичъ споменува между Ресе и Разградъ само селото Черна-вода (Cerno Waivoda)[5]). Маршрутътъ на Нибура виждаме прокаранъ на английската карта отъ W. Faden: European Dominisions of the Ottomans or Turkey in Europa. London. 1795.

При Разградъ има зидове отъ старо римско укрѣпление (Хисарлъкъ) и въ околностьта много могили, който криятъ въ себе си

[1]) Von Gugomos, Reise von Bucharest etc., стр. 20—21.
[2]) Jackson's Tagebuch einer Landreise aus Ostindien nach Europa (1797). Weimar, 1803, стр. 175.
[3]) Военно-Топографическое описаніе дороги отъ Журжи и Рущука etc, стр. 5—7.
[4]) Sestini, Viaggio de Constantinopoli a Bucoresti, стр. 45.
[5]) Rad jugoslav. Akademije kn. CXXX, стр. 107.

неолитски и тракийски остатъци[1]). Като имаме прѣдъ очи многото прѣисторически и римски слѣди между Разградъ и Русе, можемъ да прѣдполагаме, че още въ най-старо врѣме е водилъ горѣ-долу фиксиранъ пѫть между тѣзи двѣ селища. Старинитѣ, които сѫ намѣрени при селата Хасанларъ, Осенецъ, Езерче и Писанецъ, ни посочватъ пѫтя отъ Разградъ къмъ устието на Ломъ[2]). Характерно е, че днешното шосе върви покрай сѫщитѣ села.

Отъ Разградъ за Варна водили въ XVIII вѣкъ два главни пѫтя: а) направо прѣзъ Нови Пазаръ и б) прѣзъ Шуменъ.

За първия пѫть имамъ на рѫка само едно свидѣтелство и то отъ по-къснешно врѣме — 1827 година. На страница 9 въ съчинението „Военно Топографическое описаніе дорогъ: отъ гор. Туртукая чрезъ г. Корнобатъ, Факи etc. Составленное Генеральнаго Штаба подпоручикомъ Верегинымъ въ 1827 году", срѣщамъ указание за слѣдния най-кѫсъ пѫть между Разградъ и Варна: Разградъ, Кабакулакъ, Канали, Мурашларъ (не сѫществува сега), Ассикіой (Хассѫ), Каиледере (Каялѫ-дере), Каеджикъ (има Каеджикъ-тимаръ и Каяджикъ-хасъ), Текеркіой (Текеръ), Абоба, Хнибазаръ (Нови Пазаръ), Геюсетчи (Гьоджеджи), Бейликіой (Бейли), Девнія, Карагюисъ (Карагюръ), Варна. Пѫтьть се взема за 25½ часа. Като свѣримъ посочения маршрутъ на картата, се вижда, че Каяджикъ би трѣбало да се спомене между Хассѫ и Каялѫ дере.

Ако прослѣдимъ орографскитѣ особености и остатъцитѣ отъ стари селища на юго-изтокъ отъ Разградъ, ще видимъ, че най-стариятъ пѫть отъ Разградъ за Абобската долина е засѣгалъ повечето мѣстности, прѣзъ които вървѣлъ пѫтя и въ 1827 година. Споредъ К. Шкорпилъ отъ Разградската крѣпость пѫтьтъ отивалъ на изтокъ по брѣга на Ломъ и неговия притокъ Фандакли-дере. По тази линия на западъ отъ с. Демирджилеръ се намиратъ развалини отъ старо селище. По сѫщата линия на пѫтя по-нататъкъ между с. Демерджилеръ и с. Канали има стръмно мѣсто, което се нарича Демиръ-капу (Желѣзни врата). Пѫтьтъ се спущалъ по-нататъкъ въ Абобската долина или наблизо до крѣпостьта „Хисаръ-кале" у с. Оруклу-еникйой, като минава по долината на Канарадере, или у старото селище Бунарджикъ на пѫтя отъ Никополъ (с. Никюпъ) за Маркианополъ (Девня). Интересно е, че прѣзъ сѫщитѣ мѣста щѣло да минава проектираното стратегическо шосе Разградъ—Варна; то било направено дори до с. Канали, но като се построила желѣзната линия Русе—Варна (1865—68) било изоста-

[1]) Извѣстія Русскаго Археолог. Института въ Константинополѣ. т. 10 стр. 489—190.

[2]) Ibid; стр. 491—492.

вено. Шосето щѣло да прѣхвърли низкия вододѣлъ между Фандакли-дере и Хассжкйойската рѣчица (Канара-дере) между селата Орманкйой и Олуклу Еникйой, а послѣ прѣзъ селата Хассж, Каялидере, Текерь и Абоба щѣло да отиде въ Нови-пазаръ и по-нататъкъ за Варна. Това шосе носи името Варна-джадеси[1]).

Отъ Нови-пазаръ за Варна пжтьтъ въ XVIII вѣкъ се отклонявалъ съвсѣмъ малко отъ стария пжть Никополъ — Маркианополъ — Одесосъ (Варна) и отъ сегашното шосе.

Между старитѣ и сегашни селища на пжтя Разградъ—Варна най-важни сж: Абоба, Нови-пазаръ и Маркианополъ.

Абоба лежи въ широка ерозивна равнина, къмъ която се спущатъ стръмно спусковетѣ на околнитѣ плата. Тази равнина била важно кръстопжтище въ източната часть на Балкански полуостровъ, защото прѣзъ нея минавали пжтищата отъ Дунава за Цариградъ и отъ вжтрѣшностьта на Дунавска България за Черно море, за Варна. За насъ българитѣ околностьта на Абоба има особено значение, защото тука е процъвтѣла първата българска столица, тука се турили здравитѣ основи на българското царство въ Балкански полуостровъ. И сега, ако иска българинъ да се изпълни съ гордость отъ миналото ни, трѣбва да посѣти развалинитѣ при Абоба. Само тамъ имаме монументални български остатъци, които сочатъ висока култура и голѣмо богатство.

Първи бѣлѣжки за грандиознитѣ остатъци отъ първата столица на българскитѣ царе ни дава Andreas de Palatio въ своето описание на Владиславовия походъ въ 1444 година. Той пише че Владиславъ тръгналъ отъ Никополъ (на Дунава) за Варна по старъ римски пжть, дѣто цѣнни сгради и мраморни паметници съ гръцки и римски надписи, грандиозни арки и високи колони показвали съ своитѣ разсипни разрушителния бѣсъ на турцитѣ[2]).

Ф. Каницъ описва по-отблизо развалинитѣ при Абоба и посочва тѣхното голѣмо значение за българската археология[3]). По-късно Иречекъ описва развалинитѣ на крѣпостьта и, макаръ да ѝ приписва римски произходъ, прави остроумни догадки за името, като приема възможностьта да е Плиска (Плисковъ, Πλίσκοβα), градъ, който се споменува отъ Лъвъ Дякона между Прѣславъ и Силистра, а отъ Анна Комнена — между прохода Сидера и Силистра въ съсѣдство съ „Симеоновъ връхъ“ (Шуменъ) и който се величае въ Видѣнията на Исаия като първа българска столица[4]).

[1]) Извѣстія Русск. Арх. Инст. т. 10 стр. 492.

[2]) D-r A. Prochaska, Andreas de Palatio, Litterae de chladearmensi. Lwow, 1885, стр. 25. Такива остатъци би могле да се видятъ само при Никополъ и Абоба.

[3]) F. Kanitz, Donau-Bulgarien, III 255—256.

[4]) Княжество България, II, 872.

Пръвъ посочи развалинитѣ на Абоба като остатъци отъ стара столица на българскитѣ езически князе Карлъ Шкорпилъ въ 1898 година [1]), а тепърва разкопкитѣ на Руския Археологически институтъ въ Цариградъ въ 1899 и 1900 година установиха това положително; доказа се сѫщеврѣменно, че столицата при днешна Абоба сѫществувала и тогазъ, когато е билъ създаденъ и Прѣславъ. Съ голѣма вѣроятность можемъ да отнесемъ великолѣпния царски дворъ, който ни описва Іоанъ Екзархъ, въ Абобската столица, защото тамъ намираме остатъци отъ грандиозенъ дворецъ. Чаталрскиятъ Омортаговъ надписъ, намѣренъ въ 1905 г., ни учи, че българската столица при с. Абоба се казвала Плиска и била по-стара отъ Прѣславъ, който станалъ столица въ 832 година. Името срѣщаме въ много стари карти поставено тъкмо на мѣстото си; за примѣръ ще посоча доста детайлираната карта Carte géographique de Téatre de la Guerre etc. 1771 отъ Tobie Conrad Lotter.

Резултатитѣ отъ разкопкитѣ на Руския Археол. Институтъ въ Плиска сѫ изложени въ томъ X на институтскитѣ извѣстия (1905 г.) подъ името Материалы для болгарскихъ древностей. Абоба—Плиска.

Кога се е разсипала столицата Плиска, не знаемъ. По намѣренитѣ монети и надписи може да се заключи, че е сѫществувала до похода на Светослава. Плиска е загинала чрѣзъ ужасна катастрофа; това личи отъ състоянието на остатъцитѣ, които се намѣриха въ развалинитѣ.

Нови пазаръ или Ени-пазаръ по турски се споменува за първи пѫть въ похода на Владислава за Варна 1444 година. Beheim въ своята поема на похода ни дава въ стиховетѣ 401—423 слѣднитѣ бѣлѣжки:

Wol zwen tag warn sy auff den painn,
am driten kamen sy sur ain
markt und ain sloss darynne.

Jenge passer genant waz daz,
newmarkt ez teutsch gehaissen waz,
alz ich mich reht versynne.

Die kristen da uor lagen,
am uirden tag waz ez verlarn
wy uil turken darinnen warn
dy wurden all erslagen.

Uil leut geflahen warn darein,
dy liten all dez dotez pein.
dy kristen mit geuerde

---

[1]) К. Шкорпилъ, памятници на гр. Одесосъ — Варна, въ годишний отчетъ на Варненската гимназия, 1898, стр. 5, Могили. Варна, 1898, стр. 153.

Da flagen leut und uih ze tot,
waz sy pegriffen, daz leid not
kainer waht auff dy erde.

Kain fuss geseczen plasse,
er tret auff tot leut wu er ging.
des turken uolks was sünderling
vil erslagen an masse.

Der kristen uolk zu ruwen pflag
leut und ross pis an uirden tag.
sloss vnd stat wart verprennet[1]).

Въ единъ документъ отъ края на XVI столѣтие[2]), печатанъ отъ Engel въ 31 часть, 2 томъ, стр. 5 на Vortsetzung der Algemeinen Welthistorie der neuern Zeiten, Halle, 1798, се споменува наредъ съ Провадия, Пазарджикъ (Добричъ) и други градове отъ вжтрѣшностьта на Силистренския санджакъ и Нови пазаръ (Novo basaro).

Стариятъ Нови пазарь билъ разположенъ сѣвероизточно отъ Сегашния градъ, при политѣ на Стана-баири, край пжтя за с. Сюлейманскьой. Селцето на стария градъ се нарича Старъ Новъ пазарь (Ески-ени-пазарь). По прѣдание икономъ Ив. К. Радевъ разправя, че сегашния Нови пазарь билъ основанъ около половината на XVII столѣтие отъ турцитѣ Ахмедъ паша и Али паша. Вж. Х. К. Шкорпилъ. Походътъ на Владислава прѣзъ България въ 1445 г. и битката при Варна; (Сражението при Варна въ 1445 г., изданне на Варненското Археологическо Дружество, 1908 г. стр. 50, заб. 3); Нови Пазаръ, съобщава икономъ И. К. Радевъ. Втори годишенъ отчетъ на Варненското Археолог. Дружесто за 1907 год. Варна 1908, стр. 42.

Въ XVIII вѣкъ Нови пазаръ билъ едно отъ главнитѣ кръстопжтища въ източна България, но не можалъ да се издигне като

---

[1]) Понеже изданието на Beheim-овитѣ стихове за Владиславовия походъ прѣдставя библиографическа рѣдкость, рѣшихъ да прѣдамъ извадки, които се отнасятъ до крѣпости на пжтя за Варна. Бехаймовитѣ пѣсни сж издадени въ съчинението Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte Literatur und Kunst. Wien. 1849. Въ свободенъ прѣводъ горнитѣ стихове гласятъ слѣдното: Християнитѣ бѣха два дни на кракъ; на третия день дойдоха прѣдъ единъ пазаръ съ крѣпость (кула) вжтрѣ, наричаше се Ени-пазаръ, на нѣмски ще рече Neumarkt, доколкото си спомнямъ. Християнитѣ се разположиха прѣдъ него, на четвъртия день го прѣвзеха и избиха всички турци, които бѣха вжтрѣ. Много хора бѣха избѣгали въ него и тѣ всички прѣтърпѣха смъртно мжчение. Християнитѣ избиваха коларитѣ и добитъка, всичко пострадваше каквото тѣ заловѣха и понеже никой не погребваше мъртвитѣ, то, дѣто да отидѣше човѣкъ, на лешове трѣбаше да стжпа. Безмѣрно много турци бѣха избити. Християнитѣ и конетѣ имъ си отпочиваха 4 дена. Градътъ и крѣпостьта бѣха изгорени.

[2]) Descriptio Italica Regni Bulgariae et praefecturarum in ea Turcicarum per Georg. Mart. Rhagusyum Brassovie. 29 Jun. 1596 . . . .Sono altre sei terre in queste medisimo Sangia cato, poste infra terra et sono queste: Provato, Novo basaro, Pasagirch, Aitos, Carasui et Babba di questa una parte fu arsa da hajduchi l'anno passato 1597.

значителенъ градъ. Бошковичъ, който миналъ прѣзъ него въ 1762 година, го описва като градецъ съ 300 кжщи, отъ които само 50 български[1]).

За Маркианополисъ писахъ въ Годишника на Софийския университетъ, II, година 1905—1906: Девненскитѣ извори и тѣхното поселищно стопанско значени, стр. 245—255.

За Варна писахъ въ Периодическо списание, кн. LXV, 1904: Градъ Варна, културно-географски бѣлѣжки, стр. 191—236 и въ Списанието на Българското Икономическо Дружество, год. X. кн. 4: Изъ срѣдневѣковата търговска история на гр. Варна, стр. 230—241. Сега ще прибавя още само слѣднитѣ данни за градъ Варна въ XVIII вѣкъ:

Въ нашето Черноморско крайбрѣжие най-важенъ градъ въ XVIII вѣкъ билъ Варна. Неговото пристанище се посѣщавало отъ много турски и гръцки кораби подъ турско знаме[2]). Французинътъ Lechevallier, който се отбилъ въ края на XVIII вѣкъ въ Варна, пише, че въ пристанището пристигатъ много кораби, които товарятъ за Цариградъ житни храни, жива стока, яйца, масло и сирене, сжщо и вино за Херсонесъ. Градътъ ималъ 16000 жители, двѣ гръцки църкви, единъ часовникъ-кула. Лоши пжтища водѣли за Варна[3]).

Вториятъ пжть за Варна минавалъ прѣзъ Шуменъ.

Градъ Шуменъ датира отъ срѣднитѣ вѣкове. Иречекъ прѣдполага, че името Шуменъ стои въ свръзка съ името на царь Симеона († 927 год.). Алексий Комненъ въ похода за Дръстеръ (Силистра) прѣзъ прохода Сидера (при Върбица) въ 1088 год. квартирувалъ въ Шуменската покрайнина на Симеоновия връхъ (ἀκρολοφία του Συμεῶνος). Арабинътъ Идриси споменува при Прѣславъ градъ „Мисионосъ", старъ и прочутъ, при политѣ на върхове, въ добрѣ напоявана и прѣкрасно обработвана покрайнина, съ значителна търговия; Томашекъ чете това име като Симеоносъ и го тълкува, че е Шуменъ[4]).

---

[1]) Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait à la suite de son exellence Mr. Jaq. Porter, ambassadeur d' Angletterre par R. P. Joseph Boscowich, de la comp. de Jésas, en 1762; Lausanne 1772; Сравни Л. Милетичъ, стари пжтувания прѣзъ България. Мсб. т. VI, стр. 155.

[2]) Военно-топотрафическое описаніе береговой дороги Чернаго моря, отъ крѣпости Тульча чрезъ Бабадагъ, Мангалію, Варна etc. въ Константинополь. Спб. 1827, стр. 36.

[3]) J. C. Lechevalier, Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin, Paris, 1802, стр. 370—371.

[4]) Tomaschek, Zur Kunde d. Haemus-Halbinsel, 2, 30; сравни Иречекъ, Княжество България, II, стр. 866.

При поробването на България Шуменската крѣпость била прѣвзета чрѣзъ капитулация отъ Али паша, синъ на Мурадавия везиръ Хайрединъ паша въ 1387 година. Въ поемата на Бехайма за Владиславовия походъ въ 1444 година се описва подробно обсадата на Шуменската крѣпость. Ето и текста:

Sy zogen aber furpaz me
Und kamen fur ain purk, Schemle
haist sy han ich gehöret

Sy het ain velsen vnd ain perk,
darauf lag sy, kain ring antwerk
moht sy leithlich gewinnen.

Mang türk darin geflohen waz.
dy kristen dy arbaiten daz
gesloss mit weisen synnen.

Der kung waz unverdrossen
er sturmet allen tag daran,
vnd er uerlass mer guter man
dann ee uor allen slossen.

Da uor liten sy angst und my.
am driten tag gewanen sy
daz haus mit ainem sturme.

Da sy es ein genamen drot,
erslugen sy uil türken tot.
dy hauptleut in den turme

Entwichen uor dem here.
etlich mit in endrunnen, daz
ir pei funffczigen darauff waz.
di stalten sich zu were.

Erst mustens sunder arbeit han,
mit gerusten giengen sy daran
vnd mit prechzeug pesunder.

Da prachen sy ein loch dar ein,
s ro holcz was da gab feures schein
daz stiessen sy dar under.

Da daz dy türken sahen
sy warffen wer und pogen hin
vnd heten sich gern geben in,
daz warn dy cristen smehen.

Es halff alles nit vmb ain har,
sy mussten all verderben zwar
da waz kain frid noch gnade.

Vnd da die turken sahen, daz
kain gnad in disen kristen waz,
Da uielen sy sich zu tode.

Uon den turm her nider.
also gewunnen sy den turm.[1])

Въ многочисленитѣ слѣди и развалини отъ стари крѣпости по Шумненското плато, които Шкорпилъ описва детайлно[2]), трѣбва да диримъ мѣстото на описаната отъ Бехайма крѣпость и кула.

Когато турцитѣ прѣвзели градъ Шуменъ, той ималъ само 800 кжщи, но скоро порасълъ и станалъ важенъ и военен центъръ. Въ XVIII вѣкъ, споредъ думитѣ на турския историкъ Вассифъ, Шуменъ ималъ около 4—5000 кжщи. Пжтешественицитѣ отъ XVIII вѣкъ (Sestini, Jacksn, von Gugomos и др.) описватъ Шуменъ като голѣмъ градъ съ около 36000 жители, главно турци, съ много джамии, между които Тумбулъ Джамиси, построена отъ везира Шерифъ паша въ 1059 (1649) година, краси и сега града. Правилъ силно впечатление на пжтницитѣ часовникътъ, който билъ построенъ отъ турчинъ и биелъ часоветѣ и четвъртинитѣ (Sestini). Градътъ не билъ силно укрѣпенъ, нѣмалъ нито стѣни, нито валове (von Gugomos), но той е твърдина поради своето естествено положение, като има задъ себе си стръмна планина, която образува половина джга, и на която турцитѣ сж поставили нѣколко батареи топове. Въ послѣдната война (1774 год.) се яви въ равнината прѣдъ града значителна руска войска и разби турцитѣ. Послѣднитѣ се оттеглиха въ града и издигнаха насипи и направиха ровове и отъ двѣтѣ страни на града и планината и ги палисадираха... На западната страна на планината е гжсть лѣсъ, недостжпенъ за войска" (Jackson).

---

[1]) Християнитѣ заминаха по-нататъкъ (отъ Нови пазаръ) и дойдоха въ една крѣпость, наречена Шемла (Шуменъ), доколкото чухъ. Тя лежеше върху скалата на една планина и не можеше да се прѣвземе съ лека обсадна машина. Турцитѣ се бѣха прибрали въ крѣпостьта и християнитѣ само чрѣзъ добъръ разумъ можаха да я турятъ на тѣсно. Кралътъ бѣше неуморенъ, той атакуваше крѣпостьта всѣки день и той изгуби тука много повече добри хора, отколкото по-рано прѣдъ всички крѣпости: затова християнитѣ се измжчваха и безпокояха. На третия день тѣ прѣзеха сградата съ щурмъ. И понеже бързо земаха крѣпостьта, то избиха много турци. Но главатаритѣ можаха да избѣгатъ въ кулата, съ тѣхъ заедно избѣгаха още около 50 души и захванаха да се защитяватъ. На Християнитѣ прѣдстоеше тежка работа; тѣ направиха скеля и докараха ударна машина, съ която пробиха дупка въ стѣната на кулата и напъхаха въ нея слама и дърва и ги запалиха. Пушъкътъ задушаваше турцитѣ и тѣ хвърлиха оржжие и лжкове и на драго сърце се биха прѣдали, но като виждаха, че не ги чака миръ и милость отъ страна на християнитѣ, хвърлиха се отъ кулата и намѣриха смъртьта си и християнитѣ прѣвзеха кулата (стихове 48—468).

[2]) Извѣстія Арх. Инст. X, стр. 428—450

[3]) Chadschi Chalfa, стр. 36, забѣлѣжка отъ Хамера.

Въ XVIII вѣкъ Шуменъ билъ важенъ индустриаленъ и търговски градъ. Търговията въртѣли евреи, ерменци и гърци, имало и малко дубровчани, но за тѣхъ не говорятъ пѫтишественицитѣ отъ XVIII вѣкъ[1]), българи имало малко (1659 година 120 кѫщи съ 1200 души) и тѣхъ пѫтешественицитѣ смѣтали за гърци. Въ Шуменъ процъфтявало особено много мѣдникарството (казанджилъкътъ). Сурова мѣдь се донасяла отъ Трапезундъ, а тука се изработвала въ всевъзможни мѣдени съсѫди: котлета, тепсии, ибрици сахани и др.

Изработената мѣдна стока се носила въ Цариградъ прѣзъ Черно море. Главни търговски прѣдмети биле още: коприна (12 гроша оката), вълна, восъкъ, медъ, масло, тютюнъ на листа и др. (Sestini, стр. 44). Полковникъ Ленъ говори, че въ Шуменъ имало много богати хора.

Като прѣлиствахъ рапортитѣ на австрийския и цариградски посланникъ отъ 1780 година въ тайната архива въ Виена, срѣщнахъ да се разправя съ дата 2 Май 1780 год., че турското правителство изпратило Мехмедъ паша съ войска да накаже възстаналитѣ аяни и първенци, които испѫдили отъ града магистративнитѣ лица. Пашата посрѣщналъ съпротивление и той трѣбвало да обсажда града, който билъ укрѣпенъ съ ровове и палисади. Съ писмо отъ 2 юни сѫщата година посланикътъ съобщава, че Мехмедъ паша сполучилъ да прѣвземе градъ Шуменъ.

За климата и здравовото отношение на Шуменъ въ XVIII вѣкъ имаше най-противоположни свѣдѣния: докато Вассифъ хвали мекия климатъ и хубавицитѣ на града и von Gogomos говори, че между жителитѣ имало много старци, що се дължало на въздуха и водата, които изглеждали много здрави, щомъ привикне човѣкъ единъ пѫть на тѣхъ, Sestini пише: „Мѣстото е много нечисто, защото има много мандри и стада, градътъ е въ мизерно положение, кѫщитѣ бѣдни и направени отъ каль и слама; въздухътъ е много лошъ и жителитѣ страдатъ отъ тридневна треска“.

Пѫтьтъ между Шуменъ и Разградъ е описанъ много на кѫсо отъ пѫтешественицитѣ на XVIII вѣкъ и никой не споменува изцѣло селата, прѣзъ които сѫ минали. Jackson пише слѣдното: „Около 5 часътъ напуснахме Шуменъ, яздихме заедно прѣзъ добрѣ разработена мѣстность и около 12 часътъ дойдохме въ голѣмия градъ Арнаутка, който лежи въ една долина. Около 1 часътъ стигнахме Разградъ, който е отдалеченъ отъ Шуменъ 32 английски мили (стр.

[1]) За тѣхъ знаемъ отъ рапортитѣ на католическитѣ мисии и то за врѣмето 1581—1656 година. Сравни Fermenžin, Acta Bulgariae ecclesiastica, Zagrabiae, 1887, стр. 76, 263.

175). Sestini пише, че на пѫть отъ Шуменъ за Разградъ минали три села и едно населено само отъ цигани; слѣдъ 7 часа пѫть тѣ пристигнали при голѣмото и широко село Арнауткйой, наречено така поради арнаутитѣ, които го населяватъ[1]). Тамъ има голѣмъ трафикъ на германски стоки; около селото има голѣми черничеви плантации и се вади много коприна (стр. 44). Сестини видѣлъ по пѫтя Rhus Cotinus, много разпространенъ въ България и Vaccinium, наречено по турски герметче (Ghiermecie), отъ което правятъ цигарлъци и го товарятъ въ голѣмо количество за Цариградъ. Полковникъ Ленъ споменува по пѫтя Шуменъ—Разградъ само селото Узунларъ, което лежи на десно отъ сегашното шосе. Селата, прѣзъ които е вървѣлъ пѫтя между Арнауткйой и Узунларъ можемъ да допълнимъ отъ итинерера на Ami Boué отъ 1837 год., когато още нѣмаше поменъ отъ сегашното шосе; тѣ сѫ: Ютюклеръ и Боазъ-кесенъ[2]). Посоката на пѫтя Шуменъ—Разградъ, очертанъ отъ споменатитѣ четире села, ни показва, че той вървѣлъ не по долината на р. Ломъ, а по вододѣлнитѣ височини, което е обикновено явление за пѫтищата въ турско врѣме. Тежкото подържане на пѫтищата въ долинитѣ, които се прѣсичатъ отъ много странични притоци, е карала пѫтницитѣ да прѣдпочитатъ височинитѣ, по които и разбойницитѣ не сѫ могле съвсѣмъ безопасно да вървлуватъ.

Отъ Шуменъ за Варна водѣли два пѫтя: единиятъ прѣзъ Нови пазаръ, другиятъ прѣзъ Провадия.

Първиятъ пѫтъ отъ Шуменъ до Нови Пазаръ се съвпадалъ съ главнитѣ пѫтища, които водили отъ Цариградъ—Карнобатъ—Стара планина—Шуменъ—Нови пазаръ—Добричъ—Молдава и съ пѫтя отъ Търново за Варна. Въ тази часть отъ пѫтя Бошковичъ споменува едничкото село Буланъкъ (Bulangie); той казва още, че отдесно видѣли с. Калугерица (Calierze[3]).

Пѫтьтъ Шуменъ—Провадия е старъ и той вървѣлъ не въ долината на Провадийска рѣка, дѣто минава сега желѣзницата, а горѣ по Кюлевченското плато и Съртоветѣ. Този пѫть е най-кѫсия. Въ XVIII вѣкъ пѫтешественицитѣ ни описватъ Съртоветѣ като много плодородна земя, съ богати и гѫсто населени български села. Тука имало хубави лозя, сѣяли тютюнъ и просо, добивало се много медъ, восъкъ и коприна, имало хубави пасбища и огромни стада (Sestini, 42—43). Ето какъ описва Jackson пѫтя Провадия—

[1]) За сѫдбата на тѣзи арнаути въ XVIII вѣкъ гледай у Д-ръ Л. Милетичъ: Старото българско население въ сѣвероизточна България. София, 1902, стр. 142—143.
[2]) Ami Boue, Recueil d' itinéraires dans la Turquie d' Europe. Vienne, 1854, I, 115.
[3]) Boscovich, Journal d'un voyage etc., стр. 128.

Шуменъ: „Като дойдохме на планината отъ западна страна (надъ Провадия), откри ни се добъръ изгледъ къмъ близката околность; върху върха на планината отъ източна страна лежи още единъ голѣмъ градъ Джиздаркьой [Disdarchue—Sziszow[1])].

„Дойдохме въ една хубава покрайнина и пѫтувахме прѣзъ голѣмо множество села, въ които навсѣкѫдѣ господствуваше най-висока култура и навсѣкѫдѣ се виждаха овощни градини и лозя. Повечето овощия бѣха зрѣли, въ най-голѣмо изобилие и съвсѣмъ ефтини; сѫщо тъй бѣше и съ другитѣ срѣдства за храна.

„Нашиятъ пѫть сега вървѣше западно и ние пѫтувахме прѣзъ една извънредно хубава покрайнина въ съсѣдство съ Кюлефча (Chelepchha), двайсеть английски мили западно отъ Провадия. На пѫть отъ Кюлевча дойдохме на десно покрай селото Мадара (Madara), яздихме тогасъ двайсеть английски мили по пространна равнина и около три часътъ дойдохме въ Шуменъ“ (стр. 178).

Пѫтьтъ Шуменъ—Провадия по Съртоветѣ като дѣлъ отъ прѣзбалканския пѫть го описватъ още и рускитѣ офицери въ 1827 година[2]). Прѣзъ него миналъ и Дибичъ Забалкански. Картографически е добрѣ поставенъ този пѫть въ картата на генералъ А. Jochmus, помѣстена въ статията му: Notes on a Journey into Balkan, or Mount Haemus, in 1847 въ The Journal of the Royal geogr. society. Vol. the twenty-fourth, 1854. Сѫщо и въ картата, приложена къмъ съчинението на Major George Keppel: Narrative of a iourney across the Balkan, by the two passes of Selimno and Privadi etc. London. 1831.

Сигурно е имало старъ пѫть и въ низината, дѣто е лежало старото българско укрѣпление Вѣнчанъ, сега село съ сѫщото име. Али паша въ своя побѣдоносенъ походъ въ България миналъ прѣзъ Айтоската планина, вземалъ съ хитрина Провадия и послѣ прѣвзелъ подъ редъ градоветѣ Вѣнчанъ (Venuzena, Ventzina), Мадара (Madira) и Шуменъ (Sumni), които се прѣдали безъ бой[3]).

Soclimus описва на стр. 79 този пѫть, а го е нанесълъ и на картата си. Той върви отъ Шуменъ за Мадара и послѣ сѐ въ дефилето до Вѣнчанъ и Провадия.

---

[1]) Вижъ за това село у Иречека, Кн. България II, стр. 160—162.

[2]) Военно-топографическое описаніе дорогъ: Шумлы до Провады, отъ Провады чрезъ Аитосъ въ Бургазъ, и отъ Бургаза до Факи. Составленное Гвардейскаго Генеральнаго Штаба Штабсъ-Капитаномъ Дюгамелемъ въ 1827 год. Спб. 1827, стр. 3—5.

Военно-топографическое описаніе дорогъ: отъ гор. Туртукая чрезъ г. Карнобатъ, Факи ете. Составленое Генеральнаго Штаба подпоручикомъ Веригиньемъ въ 1827 году. Спб. 1827, стр. 15.

[3]) H. Lewenklaw, Neuwer Musulmanischer Histori. Franckfurt a/M. 1595, стр. 165.

При голѣмия изворъ на Мадарската рѣка (Дерменъ-дере) надъ с. Мадара лежало старо селище, въ което сѫ напластени културни остатъци отъ прѣисторическо, тракийско, римско, византийско, българско и турско врѣме. Разкопкитѣ, които направи тамъ Рафаилъ Поповъ, учитель въ Шуменъ, сѫ дали богати резултати; изкопанитѣ цѣнни прѣдмети отъ Мадара сѫ изложени въ Шуменския музей [1]).

Пѫтьтъ Шуменъ—Провадия се изкачвалъ при с. Кюлевча върху платото и вървѣлъ по вододѣла на р. Провадийска и нейния притокъ Анна-дере.

Провадия е срѣдневѣковенъ градъ; той наслѣдилъ Маркианополисъ, въ чието съсѣдство се намира. Неговата срѣдневѣковна крѣпость върху скалата надъ града е отъ оня типъ срѣдневѣковни крѣпости, каквито сѫ Петричката, Търновската, Ловчанската, Урвичката и други. Името Провадия произлиза отъ гръцката дума Πρόβατον = овца, отъ тамъ и славѣнското име Овечь, което срѣщаме въ стари списания. Хаджи Калфа дава слѣдното описание на града: „Провадия (Паравади), чиято крѣпость прѣвзелъ въ 789 (1379) Яхя бегъ, синъ на Тимурташъ паша, единъ отъ султанъ Мурадовитѣ емири. Отъ Провадия се смѣта единъ день пѫть до Хаджи-Оглу Пазарджикъ (Добричъ), Шуменъ и Карнобатъ. Провадия лежи между двѣ скалисти планини, които се издигатъ като два стръмни зида. Прѣзъ срѣдата на града лежи малка рѣкица, върху която е посроенъ мость. Тука има нѣколко джамии и бани. Горѣ на града и до върха на планината се разпростиратъ развалинитѣ на една крѣпость отъ врѣмето на невѣрнитѣ. Отдалеченостьта на двѣтѣ планини, между които лежи Провадия е само половина миля. На планината се намиратъ скали съ голѣми желѣзни халки, затова жителитѣ сѫ на мнѣние, че тази планинска долина била нѣкога протокъ, както е Босфора, и че тия халки сѫ служили да привързватъ о тѣхъ корабитѣ [1]). Най-близкото пристанище до Провадия е Варна, отдалечена единъ день пѫть отъ нея (стр. 31—32).

Турцитѣ наричали Провадийската крѣпость Ташъ-хисаръ. Това узнаваме отъ Леунклава и Бехайма. Послѣдния ни дава въ своята поема за Владиславовия походъ противъ турцитѣ описание на крѣпостьта и ни разправя сѫщеврѣменно за борбата между Владиславовитѣ войници и турцитѣ за нея въ слѣднитѣ стихове:

Ain schloss, waz taschassar genant,
Daz lag ob ainem wasser,

[1]) Подробно описание на старинитѣ около Мадара ни дава Шкорпилъ въ Извѣстія Арх. Инст. X, стр. 395 и слѣд.

Es waz zu teutsch genant Stainpürk.
Daz ein geflohen waz mang türk
es het uorhof und graben.

Der grab ging in den uelsen tieff
da durch das selbig wasser lieff.
das reht sloss waz erhaben

Jn vels gehawen schone,
dy staffeln giengen in den stein,
wer zu dem selben sloss wolt ein,
der musst dy stiege auff gone.

Da sturmpten sy daz sloss also,
den vorhof sy gewanen, da
wart manig turk erslagen.

Etlich endrunnen in das haus
das waz gehawen in dy claus,
gar uil klaider da lagen

Und sunst von gut des pesten.
Dez lud etlich unger so vol
ross und klaider, daz er nit wol
moht komen auss der vesten.

Der Kunig pladislan daz wert,
dy tor er an dem slos verspert,
den geicz waz er versmehen.

Er sprach „dez verffleut von euch gar,
wir kamen noch, ob got wil, dar,
da wir das nit ansehen?“

Waz gucz vnd claider wuren,
daz legt er an den turm hinan,
dürr holcz und feür waz geren pran
daz praht man an den turen.

Dy turken heten sich gern gewert,
da waz dy hicz in uil zu hert
so ainer plikt fur hause,

Bei hundert pfeilen zu im gy.
daz sloss wart ab gelauffen, dy
turken gewarffen ausse.

Also daz sloss wart sider
gewonnen vnd zustaret hy.
sy lagen zwen tag still piz sy
daz sloss geprachten nider [489 530][1])

[1]) Една крѣпость наречена Ташъ-хисаръ лежеше край рѣка. По нѣмски се наричаше каменна крѣпость (Steinburg). Въ нея бѣха избѣгали турци. Тя имаше придворие и хендекъ. Послѣдниятъ отиваше далеко въ скалитѣ, прѣзъ него течеше самата рѣка. Крѣпостьта бѣше величествена, хубаво издѣлани въ скалата стжпала водѣха въ камъка. Който искаше да влезе въ крѣпостьта, трѣбваше да възлезе по стълбата. Християнитѣ атакуваха крѣпостьта, прѣвзеха придворието, при което бѣха избити нѣ-

За уцѣлѣли кули въ провадийската крѣпость пише Трифунъ Коробейниковъ (Drugo putovanje Trifona Korobejnikova od g. 1593 въ Rad jugoslav. Akad. kn. CXXXVI, стр. 70); Богданъ (1640 г.) въ Acta Bulgariae etc., стр. 76 и др.

Подъ турцитѣ, особено въ XVI и XVII вѣкъ градъ Провадия, който лежалъ на главния пѫть за Цариградъ, ималъ богата околность и тѣсна свръзка съ Дунава и Черно море, процъфтявалъ, билъ богатъ и въртѣлъ голѣма търговия. Въ него имало мнозина дубровчани, и католическа черква и католицитѣ отъ цѣла източна България идвали тукъ да се причестяватъ. Цѣла редица пѫтишественици отъ това врѣме ни описватъ Провадия като великолѣпенъ търговски турски градъ[1]).

И пѫтишественицитѣ отъ XVIII вѣкъ ни описватъ Провадия като фабриченъ и голѣмъ търговски градъ. Рускиятъ полковникъ Ленъ описва Провадия въ 1793 година като голѣмъ градъ съ 3000 кѫщи, 5 джамии, доволно число търговски дюкяни; главното число на жителитѣ биле турци, малко християни[2]); обработвали сафтияни и други кожи (стр. 23—24). Jackson, който посѣтилъ Провадия въ 1797 година, пише за града: „Това е голѣмъ и многолюденъ градъ, има твърдѣ хубави сгради. Той лежи въ тѣсна долина между стръмни скалисти планини, които се протакатъ отъ сѣверъ къмъ югъ“ (стр. 174).

Прѣзъ кѫдѣ е минавалъ пѫтя отъ Провадия за Варна въ XVIII вѣкъ не намѣрихъ указания, но той е можалъ да върви по пѫтя Провадия—Добричъ, който билъ много работенъ въ това врѣме, докато прѣсѣче пѫтя Нови-Пазаръ—Варна и се отбие по него; но той е можалъ да застигне главния пѫть още на нѣколко мѣста, напр. при Девня и Гебедже. Знае се отъ друга страна, че краль Владиславъ въ 1444 година стигналъ за единъ день отъ Провадия до крѣпостьта Петричъ, която се намира върху отвѣсната скала срѣщу устието на р. Девня, недалекъ отъ с. Бѣлово (Гебедже).

колко турци. Други пъкъ избѣгаха въ сградата, изсѣчена въ скалитѣ; тамъ имаше много облѣкла и други най-хубавъ имотъ. Нѣкои унгарци взеха да плячкосватъ, но краль Владиславъ запрѣти това и заповѣда да натрупатъ дрехитѣ и различенъ имотъ и сухи дърва и всичко, което лесно гори, въ кулата и ги запалятъ. Турцитѣ биха се охотно защитявали, но горещината ги много морѣше, а погледне ли нѣкои изъ сградата, полетяваха къмъ него стотини стрѣли. Крѣпостьта бѣше атакувана и турцитѣ изхвърлени изъ нея. Крѣпостьта бѣше прѣвзета и разрушена. Християнитѣ останаха тука на почивка два дена, докато сринатъ крѣпостьта.

[1]) Гледай Pismo Gjure Doose o svom putu и Carigrad god. 1597 въ Rad, CXXXVI, стр. 85; описанието на поляка Oswiecim отъ 1636 год. въ Период. Сп. кн. 19, стр. 66; Описанията на Петра Богдана отъ 1640 г. и на Филипа Станиславовъ отъ 1659 г. въ Acta Bulgariae ecclesiastica, стр. 76 и 263 и др.

[2]) Въ 1640 година 50 кѫщи, съ 300 души; въ 1659 г. — 100 бълг. кѫщи съ 500 души жители, съ една черква, подчинена на Месемврийския епископъ.

Майоръ Keppel ни описва пжтя Провадия—Тестеджи—Емирлеръ—Варна, а генералъ Jochmus Провадия—Тестендже—Авренъ—Варна. Пжтьтъ минава провадийската рѣка по моста Shukur (Синделъ или Суфуларъ?) и върви покрай Петричката крѣпость.

Никое описание на крѣпости у Бехайма не се посрѣща тъй хубаво съ дѣйствителностьта, както описанието на Петричката крѣпость съ нейнитѣ изсѣчени въ скалата хендеци и високи стѣни и скритъ входъ въ скалата (стихове 531—592). Горещо прѣпоржчвамъ на туристи и любители на нашата старина да посѣтатъ Петричката крѣпость, която е твърдѣ характерна и интересна въ много отношения.

Пжтьтъ Русе—Варна въ XVIII вѣкъ не е билъ съвсѣмъ точно фиксиранъ, затова можатъ да се посочатъ съ положителность само главнитѣ станции по него. Тукъ липсуватъ прочутитѣ кервансараи на пжтя Цариградъ—Бѣлградъ. Главнитѣ причини, които сж карали пжтницитѣ да измѣнятъ посоката на пжтя, сж стоели въ свръзка съ метеорологическитѣ явления и разбойничеството. Пжтьтъ Русе—Варна не е билъ посланъ съ калдаръмъ. Когато врѣмето било кишаво и придойдатъ рѣкитѣ, по които рѣдко е имало мостове, пжтницитѣ сж избирали пжтища по височинитѣ и прѣзъ мѣста, които не сж се лесно разкалвали. Sestini, като описва пжтя между Разградъ и Русе, пише: „Кога вали дъждъ, пжтищата ставатъ непроходни поради многото каль, която се разбива чрѣзъ колата, впрегнати съ волове и биволи, що минаватъ постоянно; и това се случава по всички пжтища (стр. 46). Нибуръ пише: „Въ цѣлото пжтуване отъ Одринъ до Русе всѣки день прѣваляваше дъждъ, отъ което пжтищата между храсталацитѣ и мочурливитѣ мѣста бѣха много лоши“.

Пжтницитѣ промѣняли посоката на пжтищата, за да отбѣгнатъ разбойницитѣ: тѣ избирали обикновено високитѣ открити мѣста, а отбѣгвали грижливо глухитѣ долини и гориститѣ покрайнини. Тѣ промѣняли сжщо посоката на пжтя, щомъ чуятъ, че станало буйство или обиръ по пжтя, който мислили изпърво да минатъ. А всички пжтешественици разправятъ съ ужасъ за голѣмото разбойничество, което вълрувало покрай главнитѣ пжтища. Най-страшнитѣ мжчения и жестоки гонения, на които биле изложени разбойницитѣ, не ги спирали отъ тѣхнитѣ злосторства. Набити на колъ разбойници, обѣсени, набучени на вълрини разбойнически глави, изложени по пжтищата за плашило, не помагали. Sestini хвали провадийския управитель Мехмедъ паша, че изтрѣбилъ хайдутитѣ и разбойницитѣ, като отсичалъ почти всѣки день раз-

бойнически глави, и, когато отишелъ да го посѣти, видѣлъ 12 глави прѣдъ палата му. Самъ Sestini не се рѣшилъ да замине отъ Разградъ за Тутраканъ, по който пѫть единъ день по-рано станалъ обиръ, и тръгналъ за Русе и то пакъ съ страхъ отъ разбойници. Von Gugomos пише, че въ горитѣ между Разградъ и Шуменъ, както изобщо въ цѣла България, имало много разбойници (стр. 25).

Като послѣдица на голѣмото разбойничество било задружното пѫтуване, въ кервани. Всѣки пѫтникъ чакалъ да се присъедини къмъ нѣкой керванъ. Така Wittman намѣрилъ въ Варна керванъ отъ турци и гърци, които отивали за Русе и Букурещъ, и се присъединилъ. „На другия день пѫтувахме прѣзъ най-страшнитѣ мѣста и срѣщахме много малки кервани, които поради несигурностьта сѫ единствения начинъ на пѫтуване. . . нощитѣ прѣкарвахме въ колата, които събирахме на ґѫсто и се пазѣха отъ кервана“ (стр. 197).

Пѫтуването по пѫтя Русе—Варна въ XVIII вѣкъ се извършвало най-обикновено на коне, които сѫ пригодни за сѣкакви пѫтища. Но отъ пѫтеописанията въ този вѣкъ се вижда, че сѫ пѫтували често и съ каруци, както е случай съ Нибура и Витмана, който се возилъ въ каруца, теглена отъ единъ конь. Пѫтьтъ траялъ 5 малки дни. Отъ началото на XVII вѣкъ (1605 г.) имаме извѣстие, че прѣнасянето на пѫтницитѣ се извършвало и съ камили. На послѣднитѣ закачали кошове и въ тѣхъ се настанявали по четирма души пѫтници[1]).

---

[1]) Nicolaus Schmidt, Warhafftige Beschreibung seiner fünff Jahrigen harten. Gefängniss, welche er unter den Türken etc. Dresden. 1638, стр. 11.

Залмоксисъ.

Отъ Д-ръ Г. И. Кацаровъ.

Въ своята рецензия върху книгата на Roth, Geschichte der christlichen Balkanstaaten, извѣстниятъ ромънски историкъ N. Jorga[1]) казва слѣдното: „Една история на християнскитѣ Балкански държави никъкъ не е невъзможность; ала тя изисква твърдѣ широкъ кржгъ идеи и може да се изложи само възъ основа на изчерпателно познаване всички тракийски, римски, византийски прѣдусловия и на националното развитие на разнитѣ племена, страни и култури. Трѣбва най-напрѣдъ да се изрови тракийското прѣдание въ земледѣлието, въ домостроежа, въ облѣклото, въ езика, въ цѣлата етническа душа".

Не ще съмнѣние, тия думи на учения историкъ сж много прави. Изучаването на старитѣ траки трѣбва да бжде важна задача на домашната ни историческа наука. Трѣбва да се събератъ и проучатъ всички свѣдѣния на класическитѣ автори върху тракитѣ, колкото и оскждни да сж тѣ; трѣбва да се изровятъ изъ недрата на земята остатъцитѣ отъ тракийската култура, които ще бждатъ още по-цѣнни отъ писменнитѣ свидѣтелства на авторитѣ; само така ще можемъ да проучимъ влиянието, което сж упражнили тракитѣ върху съсѣдитѣ си, така ще можемъ да издиримъ и тракийскитѣ елементи въ българската култура.

Въ слѣднитѣ редове ще се занимаемъ съ едно отъ важнитѣ тракийски божества, именно съ бога на гетитѣ Залмоксисъ.

Най-важното извѣстие за Залмоксиса ни дава Херодотъ. Изобщо трѣбва да забѣлѣжимъ, че неговитѣ свѣдѣния за нравитѣ, обичаитѣ, религията на разнитѣ народи и племена, иматъ голѣма стойность. Благодарение на неизчерпаемото си любопитство, на развитата си наблюдателна дарба, той можалъ да събере богатъ етнографически материалъ, който ни дава право да дадемъ Херодоту важно мѣсто и въ областьта на етнографическата наука[2]).

[1]) Literar. Centralblatt, 1907, n⁰ 41, c. 1301.
[2]) в. Grassl, Herodot als Ethnologe, 1904, стр. 70.

Наистина Херодотъ ни поучава повече върху култа, отколкото върху сѫществото на божеството, но при все това трѣбва да излѣземъ отъ неговитѣ свѣдѣния.

Въ IV кн. гл. 94 на съчинението си, като говори за гетитѣ, Херодотъ казва:

„За безсмъртието тѣ мислятъ така: тѣ не вѣрватъ, че умиратъ, ами че умрѣлиятъ отива при бога (δαίμονα) Салмокисъ. Едни отъ тѣхъ наричатъ тоя сѫщия Гебелеизисъ. Всѣки петь години избиратъ съ жрѣбие помежду си едного, когото пращатъ пратеникъ при Салмокисъ, и му порѫчватъ това, отъ което всѣки пѫть се нуждаятъ. Изпращатъ го по тоя начинъ: нѣколцина отъ тѣхъ, отредени за това, държатъ три копия, други пъкъ улавятъ пратеника за краката и рѫцѣтѣ, размахватъ го въ въздуха и го хвърлятъ върху копията; ако умрѣ, прободенъ отъ тѣхъ, вѣрватъ че богътъ имъ е благосклоненъ; ако не умрѣ, тѣ обвиняватъ пратеника и казватъ, че е лошъ човѣкъ; слѣдъ като сѫ го обвинили, пращатъ другиго; порѫчкитѣ обаче му даватъ, додѣ е още живъ. Сѫщитѣ тия тракийци хвърлятъ стрѣли срѣщу гърма и свѣткавицата нагорѣ къмъ небето и заплашватъ бога, вѣрвайки, че нѣма други богъ освѣнъ тѣхния. 95. Както се научавамъ отъ гърцитѣ, които живѣятъ по Хелеспонта и Понта, тоя Салмоксисъ билъ човѣкъ и служилъ като робъ въ Самосъ, и то на Питагора, сина на Мнесарха. Слѣдъ това билъ освободенъ, спечелилъ си много богатство, съ което се върналъ у дома си. Понеже тракийцитѣ жиживѣели злѣ и били глупавички, тоя Салмокисъ — който познавалъ йонийския начинъ на живота и по-прѣфинени нрави, отколкото тракийскитѣ, понеже се събиралъ съ Елинитѣ и съ Питагора, единъ отъ първитѣ гръцки мѫдърци — си съградилъ една зала, въ която приемалъ на-гости първенцитѣ граждани и като ги угощавалъ ги училъ, че нито той самъ, нито сътрапезницитѣ му, нито потомцитѣ имъ ще умратъ нѣкога, ами че ще идатъ въ едно мѣсто, дѣто ще живѣятъ вѣчно и ще иматъ всичко добро. Додѣто вършелъ и говорѣлъ това, сѫщеврѣменно накаралъ да му направятъ подземно жилище, и когато било готово, изчезналъ отъ тракитѣ, и слѣзълъ долу въ подземното си жилище, дѣто прѣкаралъ три години. Тѣ (тракитѣ) чезнѣли за него и го оплаквали като умрѣлъ. Но на четвъртата година той наново се явилъ между тракитѣ и така тѣ повѣрвали въ това, което имъ говорилъ Салмоксисъ. 96. Това направилъ той, както казватъ. Азъ пъкъ относително подземното жилище, не искамъ да не вѣрвамъ, но не мога и да вѣрвамъ много. Азъ мисля, че тоя Салмоксисъ е живѣлъ много години прѣди Питагора. Дали е сѫществувалъ нѣкой чо-

вѣкъ Салмоксисъ, или той е нѣкой домашенъ богъ (δαίμων) на гетитѣ, достатъчно за него“ [3]).

Думитѣ на Херодота: Οὗτοι οἱ αὐτοὶ Θρῄκες καὶ πρὸς βροντήν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀπειλέουσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον, даватъ поводъ за извѣстно съмнѣние; въпросътъ е именно, какъ да разбираме думата τῷ θεῷ слѣдъ ἀπειλέουσι. Stein въ коментираното си издание на Херодота (II т. 2 кн., 4-то изд. стр. 91) мисли, че τῷ θεῷ се отнася къмъ Залмоксисъ и че слѣдователно той е богъ на небото. Сѫщото мнѣние подържатъ и други. Противъ него обаче се изказва E. Rohde[4]); ако подъ τῷ θεῷ разбираме гетския Залмоксисъ, казва той, тогава мотивирането на заплашването съ това, че гетитѣ считатъ него за едничкия истински богъ, е безсмислено. Затова Rohde мисли, че тукъ подъ думата τῷ θεῷ трѣбва да се разбира „небото“ споредъ гръцката употрѣба на думата.

И нне мислимъ, че Херодотъ не се е изразилъ тука съвсѣмъ коректно. Той, между друго, се научилъ, че гетитѣ имали обичай да стрѣлятъ срѣщу заплашващата буря и вметналъ това извѣстие въ срѣдата на разказа си за Залмоксиса. Като знаелъ сѫщо, че Залмоксисъ е главния гетски богъ, Херодотъ си обяснява тоя обичай отъ гръцко гледище: гетитѣ стрѣляли нагорѣ къмъ небото, значи заплашвали Зевса[5]), защото мислѣли, че не сѫществуватъ други богове, освѣнъ тѣхния богъ Залмоксисъ.[5a])

Обичая, да се стрѣля срѣщу облацитѣ, за да се отклони бурята, намѣрваме и у други народи. Къмъ наведенитѣ отъ Rohde[6]) паралели ще прибавимъ българския обичай отъ Кюстендилско[7]). „Лѣтно врѣме, кога заплашва буря, излиза отъ селото гола[8]) стара жена съ запалена свѣщь, зачувана отъ бѫдни вечерь, съ нѣколко червени яйца, боядисани на велики четвъртъкъ и съ едно сито, търчи срѣщу облака да го върне и вика: „върни се, върни

[3]) Отъ Херодота черпи Псевдохеланикъ: Müller, Fragm. Hist. Graec. I p. 69. Ср. и Lucian, Scyth. 1. Deor. conc. 9.

[4]) Psyche 3 изд. т. II, 29, заб. 2.

[5]) Тъй тълкува и Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, III, 127.

[5a]) A. Xénopol, Histoire des Roumains, стр. 30 сл. приема дуализъмъ въ тракийската религия; той мисли, че гетитѣ освѣнъ бога на свѣтлината (и на виното), почитали и единъ богъ на тъмнината; тѣ стрѣляли срѣщу облацитѣ, за да ги отдалечатъ отъ лицето на слънцето. Обаче изворитѣ не ни позволяватъ да приемемъ това мнѣние на учения историкъ: явно опрѣдѣленъ дуалистиченъ характеръ въ тракийската религия не се забѣлѣзва.

[6]) ц. м. II, 28, заб. 2.

[7]) Споредъ Любеновъ, Баба Ега, 1887 год. стр. 37.

[8]) Голотата прогонва злия духъ на бурята: в. Krauss, Anthropophyteia, т. I, 1 сл. III, 325.

се, облаче джермане[8a]), и иди дека е пуста гора, дека сѫ диви звѣрове, дека човѣкъ не седи, дека петелъ не пое, дека ягне не блѣе и пр". Тогава палятъ и слама по улицитѣ, хващатъ свинье да квичатъ и отъ всѣкждѣ хвърлятъ пушки срѣщу облака, за да уплашатъ и пропѫдятъ заедно съ него и орлитѣ[9]), които ужъ прѣдвождали градушката".

Свѣдѣнията на Херодота за Залмоксиса се допълватъ отъ Страбона (VII, p. 297 сл.); и неговото извѣстие ще приведемъ тука изцѣло: „разказва се, че единъ гетъ, на име Залмоксисъ, служилъ на Питагора като робъ и научилъ отъ него нѣщо отъ небеснитѣ работи (τῶν οὐρανίων), други нѣща научилъ отъ Египтянитѣ, до които достигалъ въ скитанията си. Като се върналъ у дома си, билъ високо почитанъ отъ водителитѣ и отъ народа, защото имъ прѣдсказвалъ поличбитѣ (τὰς ἐπισημασίας). Най-послѣ убѣдилъ царя да го приеме като другарь въ управлението, понеже е способенъ да извѣстява волята на боговетѣ. И отначало той билъ назначенъ жрецъ на бога, който най-много се почиталъ у тѣхъ, слѣдъ това и самъ билъ нареченъ богъ. Той се поселилъ въ една пещеря, недостѫпна за други, и живѣлъ тамъ, безъ да се сношава често съ външни хора, съ изключение на царя и неговитѣ слуги. Царьтъ държалъ съ него, защото виждалъ, че хората му се покоряватъ много повече, отколкото по-рано, откогато почналъ да издава заповѣдитѣ си по съвѣта на боговетѣ. Тоя обичай траеше дори до наши дни, тъй като постоянно се намѣрвалъ единъ, който служилъ като съвѣтникъ на царя и се наричалъ у гетитѣ богъ (θεός). И планината се считала свѣщена и така я наричатъ: името ѝ е Κωγαίονον[10]), както на покрай текущата рѣка. И когато Бурвиста властуваше надъ гетитѣ, противъ когото божествения Цезарь бѣше вече приготвилъ похода си, тоя санъ се заемаше отъ Декенея"[11]).

Сега можемъ да разгледаме по-подробно горѣ приведенитѣ извѣстия. Херодотъ казва, че Залмоксисъ, при когото се събиратъ

[8a]) Името Германъ, джерманъ, ще да стои въ свързка съ „Германъ", извѣстния обичай, съ който се проси дъждъ (Стоиловъ Мсб. 18, 651). Германъ е тракийско име а, може би, и име на божество: вж. G. Kazarow, Zur Religion der alten Thraker II, въ Klio, VI (1906), 169 сл.

[9]) S. Reinach, Rev. Archéol. 1907, II, 59 сл., Conférences au musée Guimet, 1907, стр. 81, е обърналъ внимание на свещения характеръ на орела; старитѣ го считали за носачь на мълнията и вѣрвали, че само той не билъ удрянъ отъ гръмъ; образътъ му билъ поставянъ върху фронтона на храмоветѣ, за да отблъсква мълнията.

[10]) За това име в. Tomaschek, Thraker II, 1, 65.

[11]) Ср. стр. 762: καὶ ὁ παρὰ τοῖς Γέταις θεός, τὸ μὲν παλαιὸν Ζάμολξις, Πυθαγόρειός τις, καθ' ἡμᾶς δὲ ὁ τῷ Βυρεβίστᾳ θεσπίζων, Δεκαίνεος. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че гетитѣ сѫ близко сродни съ дакитѣ; старитѣ автори често ги смѣсватъ; в. Brandis, у Pauly-Wissowa, Realenc. der klass. Altert. IV, 1951.

умрѣлитѣ[11a]), се наричалъ и съ друго име: Γεβελέιζις. Обикновено послѣдниятъ се счита за гетския богъ на небето[12]), защото ние знаемъ, че тракитѣ дѣйствително почитали единъ богъ на небето[13]). Извѣстието на Херодота за идентичностьта на тия два бога — въ истиностьта на което нѣма защо да се съмняваме — може да се обясни, ако приемемъ, че Залмоксисъ е билъ племененъ гетски богъ, който добилъ такова надмощие, щото станалъ сѫщеврѣменно и универсаленъ богъ на природата и си присвоилъ и функциитѣ на бога на небето[14]).

Понататъкъ Херодотъ съобщава, че гетитѣ „правѣли хората безсмъртни" (Γέται οἱ ἀθανατίζοντες). Ние знаемъ и за други тракийски племена, че вѣрвали въ безсмъртието на душитѣ; така напр. кробизитѣ, които живѣли около Одесосъ (Варна) и по източния край на Стара планина, и тѣхнитѣ съсѣди теризитѣ[15]). Rohde прѣдполага, че това „прѣселване" на душитѣ въ по-добъръ животъ не било окончателно: навѣрно гетитѣ вѣрвали, че умрѣлиятъ пакъ ще се върне отъ оня свѣтъ[16]). Отъ тукъ се обяснява и оная рационастическа гръцка приказка за Залмоксиса, върху която ще се повърнемъ: гърцитѣ забѣлѣжили сродство между Питагоровото учение за странствуването на душитѣ и тракийското вѣрване. Значи и тракитѣ сѫ вѣрвали, че душитѣ се връщатъ, за да се въплощаватъ отново, затова сѫ безсмъртни. Това се потвърдява донѣкѫдѣ и отъ едно извѣстие у Еврипида (Хекаба, 1265), на което е обърналъ внимание Rohde.

Впрочемъ, не трѣбва да се чудимъ, че намѣрваме и въ Тракия вѣрата въ странствуването на душитѣ. Справедливо бѣлѣжи A. Dieterich въ хубавото си съчинение „Mutter Erde"[17]), че тая идея се намѣрва още въ първобитното мислене: „както душата дохожда отъ земята, връща се въ земята, за да излѣзе отъ тамъ отново за раждане и тъй нататъкъ, това е кръгътъ на рожданията (κύκλος γενέσεων), който фактически принадлежи на примитивното мислене". Тая народна вѣра, която едно врѣме се намѣрвала и въ

[11a]) в. Grimm, Deutsche Mythologie, I, 120.

[12]) Tomaschek, ц. м. стр. 62; K. Brandis, у Helmolt, Weltgesch. IV, 83.

[13]) в. Kretschmer, Einleit. in die Gesch. der griech. Sprache, 241.

[14]) в. Ed. Meyer, Gesch. der Altertums, I, 1, 2-о изд. § 51. — Припомняме си за върховния богъ на славянитѣ, за когото казва Прокопъ (de bello Goth. 3, 14): θεὸν μὲν γὰρ ἕνα, τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργὸν ἁπάντων κύριον μόνον αὐτὸν νομίζουσι εἶναι; ср. Krek, Einleitung in die Slav. Literaturgesch., 378. L. Leger, la Mythologie Slave, 47, 59.

[15]) Tomaschek, I, 97, Rohde, II 29; Müllenhoff, ц. м. III 126.

[16]) Suidas s. v. Ζάμολξις: τοὺς ἀποθανόντας ὡς Ζάλμοξιν φασιν οἴχεσθαι, ἥξειν δὲ αὖθις. Καὶ ταῦτα ἀεὶ νομίζουσιν ἀληθεύειν. Θύουσι δὲ καὶ εὐωχοῦνται ὡς αὖθις ἥξοντος τοῦ ἀποθανόντος. Ср. Pomp. Mela, 2, 18; alii redituras putant animas obeuntium.

[17]) стр. 33, 56. Ср. и Pokorny, Mitteil. der anthropolog. Gesell. т. XXXVIII, 1908, стр. 37.

Гърция, е била развита систематически отъ Питагорейцитѣ: мистиката често е черпила отъ народната религия. Съ врѣме тя изчезнала у народа, но продължавала да живѣе въ разни сектански учения[18]).

Както се вижда, тая вѣра била развита силно у гетитѣ и затова е правила впечатление на гърцитѣ, които, естествено, не могли да допуснатъ, че тя е израсла у тия варвари независимо отъ чуждо влияние; затова тѣ казвали, че е заета отъ Питагора.

Има и друго тракийско вѣрване, което е сродно съ това на Γέται ἀθανατίζοντες: това е вѣрата въ Хиперборейцитѣ[19]), въ единъ свещенъ, щастливъ народъ, който живѣлъ нѣкждѣ надъ планинитѣ, на небото, въ вѣчно блаженство, далечъ отъ земни грѣхове, нещастия и бѣди. Schroeder[20]) е доказалъ че тая вѣра въ Хиперборейцитѣ — собствено блаженитѣ души на умрѣлитѣ — е тракийска; тя е била приета и развита по-нататъкъ отъ гърцитѣ, найнапрѣдъ въ Беотия. Близкото сродство между щастливия животъ на Хиперборейцитѣ и тоя на умрѣлитѣ гети, които отиватъ при Залмоксиса, е съвсѣмъ ясно; Schröder[21]) справедливо бѣлѣжи, че богътъ на тия траки, които вѣрвали въ Хиперборейцитѣ, ще да е приличалъ на Залмоксиса или на Диониса.

Историята за Залмоксиса, която ни разказва Херодотъ, съдържа елементи, заети отъ гетската вѣра и прѣобразувани по евхемеристиченъ начинъ[22]). Скриването на Залмоксиса въ подземна пещеря е измислено възъ основа на вѣрването, че тоя богъ живѣе въ планинска пещеря (споредъ Страбона Когайононъ), сѫщо както Резосъ, богъ на тракийскитѣ Едони, който живѣелъ въ една пещеря въ планина Пангей[23]). Може да се прѣдполага, че и душитѣ на умрѣлитѣ отивали въ оная планина, за да живѣятъ тамъ съ своя богъ. Съ това се обяснява извѣстието на Мнасеасъ (ок. 200 г. пр. Хр.) у Фотия: Ζάλμοξις, ᾧ Γέται θύουσι Κρόνον νομίζοντες[24]). Залмоксисъ се сравнява съ Кроносъ, защото и двамата властвуватъ надъ духоветѣ въ Елизиумъ[25]). — Както душитѣ се връщали да се въплотяватъ отново, тъй и самиятъ богъ се явявалъ периодически на земята: къмъ това сочи разказътъ на Херодота, че Залмоксисъ

[18]) Dieterich, Mutter Erde, стр. 56.
[19]) A. Dieterich: Nekyia, стр. 35.
[20]) Arch. für Religionswiss. VIII (1904), стр. 69 сл.; моя рефератъ въ Пер. Спис. LXVI (1905), 130.
[21]) ц. м. стр. 84.
[22]) За слѣдното E. Rohde, Psyche, II, 30, заб.
[23]) Rohde, ц. съч. I, 161; Maass, Orpheus, 67; Rohde, Kl. Schriften, II, 202, заб. 1.
[24]) Fragm. Hist. Graec. III, 153, 13: ср. и Hesychios, s. v. Σάλμοξις.
[25]) в. Tomaschek, II, 1, 62.

се крилъ три години и послѣ отново се явилъ. Може би гетитѣ очаквали появата на бога слѣдъ изтичането на всѣки три години[26]).

Друго обяснение дава Maass[27]). Споредъ него Залмоксисъ отговаря точно на гръцкия Орфей. Орфей слизалъ въ Ада и слѣдъ извѣстно врѣме пакъ излѣзълъ; тъй сѫщо и Залмоксисъ; и двамата умрѣли и пакъ оживѣли, за да увѣрятъ почитателитѣ си въ това, що видѣли на оня свѣтъ; както умрѣлитѣ траки отивали при Залмоксиса, тъй ще да е било и съ почитателитѣ на Орфея. Като взима това прѣдъ видъ, Maass константира двѣ противоположни вѣрвания за оня свѣтъ у тракитѣ: Дионисовото и това на Залмоксиса. Сѫщо и изпращането посланикъ при Залмоксиса имало паралела у орфицитѣ: послѣднитѣ давали на умрѣлия въ гроба написани таблици[28]).

Мнѣнието на Maass не може да се приеме; безъ да се впущаме въ подробности, ще забѣлѣжимъ само, че въпросътъ за Орфея е много споренъ. Томашекъ мисли[29]), че сказанието за Орфея е тракийско; Maass го счита гръцки богъ; споредъ други той е фингирана личность. Въ послѣдно врѣме по тоя въпросъ се изказа и S. Reinach[30]); той счита Орфея за тракийски; споредъ най-разпространеното сказание Орфей билъ разкѫсанъ отъ менадитѣ, които се наричали Бассари, въ планина Пангей. Reinach доказва, че първоначално било разкѫсвано и изядано отъ почитателитѣ едно свещено животно (тотемъ), което при по-нататъшното антропоморфично развитие на религията било замѣстено съ божество — човѣкъ. Така Дионисъ замѣстилъ бика; тъй сѫщо и Орфей замѣстилъ едно свещено животно, именно лисицата (βασσάρα значи по тракийски лисица). Reinach изтъква добрѣ и аналогията между Дионисъ-Загрея и Орфея.

Въ всѣки случай орфиката е израсла възъ основа на тракийския Дионисовъ култъ и неговитѣ мити[31]); ала сходство между

---

[26]) Споредъ Томашека (Thraker, II, 1, 63) тритѣ най-лоши зимни мѣсеци, прѣзъ които природата спи, сѫ обориати въ мита на три години, прѣзъ които богътъ спи въ земята; на четвъртата той пробива покривката си („кожата") и дава отново плодородие; неговата епифания се чествувала съ буйни ентусиастични празднци.

[27]) Orpheus, стр. 158.

[28]) O. Gruppe, griech. Mythologie, II, 1030, мисли напротивъ, че слизането на Залмоксисъ въ Ада е копирано отъ това на Орфея. Споредъ него тия свѣдѣния за Залмоксиса били заети отъ мистически пѫтеописания, произлѣзли въ гръцкитѣ колонии на Понта (ibid. 1032). — A. Dieterich, Nekyia, 130, обръща внимание на обстоятелството, че и за Питагора се разказвало, че слизалъ въ Ада, единъ разказъ подобенъ на тоя за Залмоксиса; това е обяснимо, защото и Залмоксисъ е свързанъ съ орфическо-питагоровата легенда. — За таблицитѣ на орфицитѣ в. Dieterich ц. м. 85 сл. Harrison, Prolegomena стр. 573 сл.

[29]) ц. м. II, 1, 51.

[30]) Cultes, Mythes et Religions, II, стр. 85.

[31]) B. Rohde, Psyche, II, 103 сл. Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgesch. 3[0] изд. II, 352 сл. Schömann-Lipsius, Griech. Altert. II, 378.

Замолксиса и Орфея не сѫществува, както изтъква и Rohde[32]); сѫщо ние не виждаме никаква прилика между изпращането на посланникъ при Залмоксиса и таблицитѣ на орфицитѣ.

Има достатъчно основания да приемемъ, че Залмоксисъ е гетския Дионисъ[33]). Rohde е изтъкналъ аргументитѣ, които говорятъ въ полза на това мнѣние. Едно интересно мѣсто у Платона (Charmid. 156 Д) ни учи, че въ култа на Залмоксиса не е липсвалъ ентусиазъмътъ, сѫщо както въ Дионисовия култъ. На това мѣсто казва Сократъ: „научихъ това баене (ἐπῳδή = магйосно изречение) въ похода отъ едного отъ тракийскитѣ лѣкари на Замолксиса, за които се казва, че вѣрватъ въ безсмъртието на душата. Тоя тракиецъ казваше, че елинскитѣ лѣкари имали право, като твърдѣли, че единъ членъ не може да се изцѣри, безъ да се гледа сѫщеврѣменно цѣлото тѣло. Но Замолксисъ, нашиятъ царь, който е богъ — каза той — казва, че, както не бива да се почва да се лѣкуватъ очитѣ безъ главата и главата безъ тѣлото, така и тѣлото — безъ душата... тъй като всичко излиза отъ душата, добро и лошо; баенията и пѣснитѣ, съ които трѣбва да се лѣкува душата, това сѫ добритѣ учения". По-долу (стр. 158) четемъ: „ако си трезвенъ и умѣренъ, нѣма нужда нито отъ баенията на Замолксиса, нито отъ тия на Хиперборейския Абарисъ"[34]).

Тия тракийски лѣкари, за които говори Платонъ, отговарятъ точно на тъй наречениятѣ Medicinmänner у дивитѣ племена, които не само лѣкуватъ, но сѫ и врачове, могатъ да изпадатъ въ екстазъ, за да се сношаватъ съ духоветѣ. Залмоксисъ билъ най-добриятъ лѣкарь-магйосникъ. У дивацитѣ често пѫти тия Medicinmänner се считатъ за въплотени божества[35]) и получаватъ божески почести. Frazer[36]) навежда примѣри; интересна е една африканска паралела за единъ бого-човѣкъ, който живѣлъ въ една пещеря,

Gomperz, Griech. Denker, I, 437 мисли, че Rohde надцѣнява влиянието на тракитѣ върху орфиката; той приема и египетско-вавилонски влияния върху орфическитѣ учения (ц. съч. 77; 111). Ср. и A. Dieterich, Nekyia, стр. 73 сл.

[32]) Kleine Schirften, II, 309. Противъ Maass в. и Погодинъ, Къ вопросу о Ѳракійцахъ, стр. 20 сл.

[33]) Chantepie de la Saussaye, II, 310. — Мнѣнието на Rösler, Romän. Studien стр. 59, че Залмоксисъ отговаря на Аресъ, не може да се приеме; сѫщо и Брунъ, Черноморье I 255 счита Залмоксиса богъ на войната. Schneider (Anzeiger der Akad. der Wiss. in Krakau, 1905, nº 3—5, стр. 40 сл.) е изказалъ мнѣние, че Залмоксисъ означава единъ змѣй, който живѣе въ искуствена подземна пещера. Споредъ него и Залмоксисъ и Гебелеизисъ произхождатъ отъ Изтокъ: послѣдниятъ се почиталъ въ форма на бикъ по планински върхове. Първоначално тѣзи богове били различни, по-послѣ били отѫждествени подъ финикийско влияние. Тия мнѣния, па и етимологиитѣ на Шнайдера ни се виждатъ много проблематични.

[34]) Εἰ σώφρων ἱκανῶς, οὐδὲν ἔτι σοι δεῖ οὔτε τῶν Ζαμόλξιδος οὔτε τῶν Ἀβάριδος τοῦ Ὑπερβορέου ἐπῳδῶν.

[35]) Frazer, Lectures on the early history of the Kingship, стр. 130 и на др. м.

[36]) Цит. съч. стр. 135.

невижданъ отъ никого, сѫщо като жрецътъ-богъ въ по-горѣ съобщеното извѣстие на Страбона.

Съ оргиастическия култъ е тѣсно свързано и пророчеството; и наистина и Залмоксисъ се явява като пророкъ (μάντις)[37]). Въ култа на Диониса служителитѣ му често се идентифицират съ самия богъ; и това намѣрваме у гетитѣ; главния жрецъ се нарича „богъ". И жъртване на човѣкъ, което срѣщаме въ Дионисова култъ[38]), не липсува у гетитѣ; както видѣхме, Херодотъ описва, какъ се пращалъ пратеникъ на Залмоксиса; това не е нищо друго освѣнъ човѣшка жъртва[39]).

Вѣрването, че Залмоксисъ живѣлъ едно врѣме като човѣкъ[40]), е лесно обяснимо; ако сегашния жрецъ носѣлъ името „богъ", могло да се приеме, че и богъ Залмоксисъ сѫщо билъ човѣкъ. Не е чудно значи, дѣто Залмоксисъ се описва и като законодатель. Така четемъ у Порфирия (Vita Pythag. 14, 15): Питагоръ ималъ едно момче, което купилъ отъ Тракия, на име Замолксисъ, защото при раждането му хвърлили надъ него една меча кожа, а пъкъ тракитѣ наричатъ кожата ζαλμός. Питагоръ го обичалъ и го обучавалъ въ учението за небеснитѣ нѣща (τὴν μετέωρον θεωρίαν) и въ всичко, относеще се до жъртвоприношенията и богослужението. Нѣкои пъкъ казватъ, че той се наричалъ и Талесъ (Θαλῆς). Като Херкулесъ го почитали варваритѣ. Дионисифанъ (непознатъ писатель) казва, че той билъ робъ на Питагора, но падналъ въ ржцѣтѣ на разбойници и понеже билъ стигматизиранъ[41]), привързалъ си лицето поради бѣлѣзитѣ; нѣкои казватъ, че името Замолкисъ значи „чуждъ човѣкъ" (ξένος ἀνήρ)[42]). Тукъ, значи, Залмоксисъ е номотетъ, който учрѣдилъ цѣлия култъ. Отъ сѫщото извѣстие заключаваме, че гетитѣ си прѣдставлявали своя богъ тетовиранъ, както тракитѣ — Ареса[43]). Защо Залмоксисъ се почиталъ и като Херкулесъ, не може да се каже сигурно; споредъ Томашека

[37]) В. напр. Strabo, 16, p. 762.

[38]) В. Rohde, Psyche II, 45. Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion, 485, 489. Kern у Pauly — Wissowa, Realenc. s. v. Dionysos, Sp. 1033.

[39]) За човѣшки жъртви у гетитѣ в. Ovid. Ex ponto 4, 9, 84; тѣ ни напомнятъ жъртвуванията на човѣци, които ставали всѣки петь години у Келтитѣ: в. Diodor, V, 32, 6; ср. C. Jullian, Histoire de la Gaule, II, 102.

[40]) Племето Вадое вѣрва, че главниятъ mzimu (mizimu се наричатъ духоветѣ на умрѣлитѣ) билъ едно врѣме човѣкъ и голѣмъ магесникъ, в. Velten, Schilderungen der Suaheli, стр. 195 сл.

[41]) Т. е. тетовиранъ.

[42]) Споредъ прѣвода у Müllenhoff D. Alt. III, 130.

[43]) За тетовирането на тракитѣ в. Müllenhoff, III, 51 заб. Tomaschek, I, 116 сл.

това указва на нѣкакви борби на бога съ неприятелскитѣ природни сили[44]).

Антоний Диогенъ[45]) разказва, че Астрей (Ἀστραῖος) съ приятелитѣ си Деркилисъ и Мантиниасъ (братъ и сестра) избѣгълъ у тракитѣ при Залмоксиса, приятеля на Астрея; Залмоксисъ имъ дава оракулъ, който имъ заповѣдва да идатъ въ Туле. Астрей, сѫщо почитанъ божески отъ гетитѣ, останалъ при Залмоксиса, а другаритѣ му тръгнали да странствуватъ по-нататъкъ. За Астрея Антоний Диогенъ ни казва по-рано, че билъ намѣренъ отъ Мнесарха, бащата на Питагора, като малко дѣте, билъ нареченъ Астрей и отхраненъ съ неговитѣ синове; по-послѣ той подарилъ Астрея на сина си Питагора, който го изучилъ. Това извѣстие ни напомнюва по-рано споменатото, че Залмоксисъ билъ робъ на Питагора; може да се приеме, че Астрей е прозвище на Залмоксиса, което олицетворява небеснитѣ познания на бога, които му се приписватъ отъ Страбона[46]).

И у Диодора[47]) Залмоксисъ се явява като номотетъ и учитель, чрѣзъ чиято уста говори Хестия. Томашекъ прѣдполага, че и Хестия била почитана отъ тракитѣ, ако и да не знаемъ тракийското ѝ име. Трѣбва да споменемъ и бѣлѣжката на Suidas: Ζάμολξις, θηλικῶς, ὄνομα θεᾶς, т. е. имало и богиня съ това сѫщото име; ала отъ това кратко извѣстие не можемъ да вадимъ никакво заключение.

Интересно е и извѣстието на Хесихия: Σάλμοξις· Ὁ Κρόνος, καὶ ὄρχησις· καὶ ᾠδή; значи съ думата Залмоксисъ се означавалъ единъ танцъ и една пѣсенъ. Томашекъ[48]) мисли, че тая бѣлѣжка си води началото отъ нѣкоя комедия, въ която се прѣдставялъ гетски танцъ съ мечове (καλαθρισμός). Това прѣдположение едва ли е приемливо. Ние се съгласяваме съ Müllenhoff[49]), който мисли, че това извѣстие на Хесихия ни учи нѣщо за култа на Залмоксиса: навѣрно танцитѣ и пѣснитѣ, които се устройвали и пѣли въ честь на бога, носѣли неговото име. Като паралела, която потвърждава

[44]) Споредъ Cassius Dio, 51, 26 титанитѣ, слѣдъ като били побѣдени отъ боговетѣ, избѣгали въ пещерята Κεῖρις (въ западния Хемъ); в. Томашекъ, ц. м. II, 1, 66.

[45]) Erotici scriptores, ed. Hirschig, p. 509 — Тоя писатель се поставя въ I в. сл. Хр.: писалъ единъ романъ върху „чудесата отвъдъ Туле": Rohde, der griech. Roman, 250 сл. Christ, Gesch. der griech. Litt. 3⁰ изд., 816.

[46]) B. Müllenhoff, III, 129.

[47]) I, 94: Παρὰ μὲν τοῖς Ἀριανοῖς Ζαθραύστην ἱστοροῦσι τὸν Ἀγαθὸν δαίμονα προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι, παρὰ δὲ τοῖς ὀνομαζομένοις Γέταις τοῖς ἀπαθανατίζουσι Ζάλμοξιν ὡςαύτως τὴν κοινὴν Ἑστίαν, παρὰ δὲ τοῖς Ἰουδαίοις Μωυσῆν τὸν Ἰαῶ ἐπικαλούμενον θεόν. — Ср. Сѫщо Jordanes, get. 39.

[48]) Ц. съч. II, 1, 67.

[49]) Цит. съч. стр. 130.

това мнѣние, можемъ да наведемъ извѣстието на Ксенофонта (Anab. VI, 1, 6): καὶ ὁ μὲν σκυλεύσας τὰ ὅπλα τοῦ ἑτέρου ἐξῄει ᾄδων τὸν Σιτάλκαν. Значи, както е имало пѣсень съ име Σιτάλκας, която се пѣла въ честь на Ситалкъ, тъй ще да е било и съ Залмоксиса.

Остава ни да кажемъ нѣколко думи за формата и етимологията на името. Формата на името се колебае между Ζάλμοξις и Ζάμολξις: втората се срѣща обикновенно у по-къснитѣ писатели. Ние трѣбва да прѣдпочетемъ първата (Σάλμοξις), която намѣрваме въ най-добритѣ ржкописи на Херодотовото съчинение; тя се потвърдява и отъ личнитѣ имена, въ които срѣщаме елемента: — ζέλμης, — ζέλμις, — σέλμις[50]).

Споренъ е въпросътъ за етимологията на думата; споменахме вече по-горѣ, че споредъ Порфирия тракийския демонъ Залмоксисъ билъ нареченъ така, защото веднага слѣдъ раждането му го завили съ мечешка кожа; а пъкъ кожа на тракийски се казва ζαλμός. Съ право бѣлѣжи G. Meyer[51]), че ζαλμὸς споредъ старитѣ значи само „кожа", а не „мечешка кожа", както мисли напр. Томашекъ[52]). Fick, като излиза отъ формата Ζάλμολξις, която срѣщаме у Свидасъ, сближава ζαλμὸς съ гръцкото χλαμυς, а втората съставна часть — съ ἕλκω; значението на името ще бжде споредъ него „облѣченъ въ кожа" (Fellträger)[53]). G. Meyer[54]) казва, че, ако точната форма е σαλμ — или σελμ —, може да се сравни най-добрѣ съ староинд. çárman — (кожа, покривка), както бѣше прѣдложилъ още J. Grimm. Тълкуването на втората часть на името е още понесигурно[55]). Ако свѣдѣнията на Порфирия изобщо заслужватъ нѣкакво довѣрие, то бихме могли да приемемъ, че гетитѣ първоначално си прѣдставлявали своя богъ като мечка, т. е. бихме имали слѣда отъ тотемизъмъ[56]). Споредъ едно тракийско сказание Полифонта, внучка на Ареса, прѣзирала любовьта, т. е. Афродита; за наказание послѣднята ѝ вдъхнала любовь къмъ една мечка, отъ която тя родила Агрия и Орея[57]). Само по себе си това прѣдположение не е невѣроятно, защото има и други слѣди отъ тотемизъмъ у старитѣ траки, както е показалъ S. Reinach. Обаче рис-

---

50) B. Tomaschek, Thraker, II, 2, 39. Ср. и името на града Σαλμυδησσός.

51) Beiträge zur Kunde der Indogerm. Spr XX, 122.

52) Цит. м. II, 1, стр. 10, 66.

53) Fick, die ehemalige Spracheinheit der Indogerm., стр. 418. — Подробно в. Hehn-Schrader, Kulturpflanzen und Haustiere, 7ᵉ изд. 544.

54) Цит. м., стр. 122.

55) B. Tomaschek, II, 1, 67. — Cless, у Pauly, Realenc. s. v., сравнява Ζάμολξις съ литовския Zemeluks (за когото в. Usener, Götternamen, 104).

56) B. S. Reinach, Cultes, Mythes, I, стр. 20.

57) B. Pauly-Wissowa, R. E. II, 2761. Rohde, Psyche, II, 8, заб.

ковано е да правимъ по-нататъшни заключения върху една несигурна етимология.

Казахме вече по-горѣ, че Залмоксисъ е гетския Дионисъ; щомъ е така, и за него ще важи характеристиката, която дава Kern[58]) за Диониса. И Замолксисъ трѣбва да се счита за единъ великъ богъ, комуто е подчинена цѣлата природа, а главно човѣкътъ[59]). Съ това се обяснява и обстоятелството, дѣто той се идентифицита съ Гебелеизисъ, Кроносъ и пр.

Идеята за безсмъртието на душата, която завзимала толкова важно мѣсто въ народната религия, не е останала безъ влияние върху обществения и политически животъ на гетитѣ. Отъ нея се развилъ извѣстенъ аскетизъмъ, за който имаме и други извѣстия[60]). Царетѣ, които сж искали да ободрятъ народа въ врѣме на нещастия, сж могли да се възползуватъ отъ тия идеи. Така напр. въ врѣмето на Бурвиста главния жрецъ Декеней, който самъ се считалъ „богъ", игралъ голѣма роль като помощникъ на царя въ реформаторскитѣ му стремежи[61]). Старитѣ автори разказватъ за тракитѣ, че прѣзирали смъртьта и често я желаяли: тоя тѣхенъ характеръ се дължи отчасть пакъ на сжщата идея за безсмъртието на душата[62]).

---

[58]) Pauly-Wissowa, R. E. V, 1013.

[59]) Schneider, Wiener Stud. XXV (1903) стр. 153, мисли че единствения богъ на гетитѣ е билъ богътъ на слънцето Хелиосъ; за доказателство навежда Sophocl. Tereus fr. 523: Ἥλιε, φιλίππους Θρηιξὶ πρέσβιστον σέβας; ала трѣбва да се забѣлѣжи, че Софоклъ привежда едно орфическо мнѣние; Орфей именно почиталъ само слънцето и го наричалъ Аполонъ; ние нѣмаме основание да приписваме това вѣрване на тракитѣ: в. Wilamowitz, Griech. Tragödien, II, 30 заб. 2.

[60]) B. Strab. VII, 296. Brandis у Pauly-Wissowa, IV, 1954 сл.

[61]) Strab. p. 304: Πρὸς δὲ τὴν Εὐπείθειαν τοῦ ἔθνους συναγωνιστὴν ἔσχε Δεκαίνεον ἄνδρα γόητα, πεπλανημένον κατὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ προσημασίας ἐκμεμαθηκότα τινάς, δι' ὧν ὑπεκρίνετο τὰ θεῖα καὶ δι' ὀλίγον καθίστατο θεός.

[62]) Tomaschek, I, 129. Сжщото разказватъ старитѣ автори и за келтитѣ, които тоже вѣрвали въ безсмъртието на душата (в. Dottin, Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique, 258 сл.); влияние на тракитѣ върху учението на Друидитѣ приема Barth, über die Druiden der Kelten, (1826), цитирано у C. Jullian, Histoire de la Gaule, II, 87, заб. 5. — Дисертацията на Rhousopoulos, de Zamolxide (Göttingen, 1852) не бѣше ни достжпна.

Нѣколко бѣлѣжки върху климата на гр. Бургасъ.

Отъ Ж. Радевъ,
асистентъ по география.

Метеорологията не се занимава съ въпроса за прѣдсказване на врѣмето. Нейнитѣ задачи сѫ пó опрѣдѣлени; тя има за цѣль да открие връзката и взаимоотношението, които сѫществуватъ между атмосфернитѣ явления и да обясни произходещитѣ въ нея промѣни. Свѣдѣнията, които ще дамъ досежно атмосфернитѣ особености на Бургасъ, сѫ повече климатологични. Метеорологическитѣ данни, що намирамъ по тоя въпросъ, сѫ далеко недостатъчни, за да се направятъ положителни изводи по въпроса, който ме интересува. При все това азъ пакъ ще ги използувамъ, понеже вѣрвамъ, че тѣ иматъ важно научно и практично значение. Казвамъ и практично значение, защото отъ атмосфернитѣ условия зависи въ голѣма степень сѫществуването на културно-земледѣлчески стопанства, а сѫщо и на сухоземнитѣ и морски съобщения.

Доколко изводитѣ отъ толкова кратки наблюдения сѫ само приблизителни, показва изчислението на *Ханъ*. Той е прѣсмѣталъ, че за да се получи срѣднята температура, напр. на мѣсецъ декемврий, съ точность до $0{\cdot}1^0$, *сѫ потрѣбни* 480 годишни наблюдения[1]).

Ще дамъ свѣдѣния за температурата на въздуха, атмосферното налѣгане, влажность на въздуха, валежа и облачностьта на небето.

Температура. Срѣднята температура на Бургасъ, като се има прѣдъ очи, че градътъ е разположенъ на 42^0 и $29'$ с. ш., изчислена по формулата на Spitaler'a:

$T = 2{\cdot}43 + 17{\cdot}61 \cos v + (7{\cdot}05 + 19{\cdot}29\, n) \cos 2\, v$ —[2]) е равна на **$11{\cdot}78^0$**. Обаче всѣки опитъ да се правятъ какви и да е точни изводи на срѣдня температура по каква да е формула е много далечъ отъ положителнитѣ жизнени условия на атмосферния организмъ. Атмосферниятъ организмъ е извънмѣрно сложно поставенъ. Нему

[1]) Метеорологія В. Традертъ стр. 44.

[2]) T — температура, v — географична ширина, n — отношението на сушата и водата при дадената ширина. Понеже е мѫчно да се намѣри това отношение при всѣка ширина, то се взема общото отношение на сушата къмъ водата = 0·2443.

оказватъ влияние, освѣнъ многобройнитѣ фактори, които сж присжщи на земята, но и тия, що произлизатъ отъ космоса. Като се вземе прѣдъ видъ и това, че намъ не сж извѣстни още всички фактори, които влизатъ въ функцията на атмосферата, става ни понятно, какво опитътъ, да се изкара срѣднята годишна температура, като се има на ржка само количеството на слънчевата енергия и географичното положение на страната, не ни дава сигурни резултати. Затова изкараната цифра за срѣднята топлина, макаръ само отъ десетгодишни наблюдения, ни се вижда да е по-близка до дѣйствителностьта.

Изчислението по формулата на Spitaler'а ни дава за географската широчина, на която лежи Бургасъ, срѣдня годишна температура *11·78°*. Прѣсмѣтната послѣднята по десеть годишнитѣ наблюдения — отъ 1894 до 1903 год. се получава *12·7°*. Тъй че срѣднята температура отъ наблюденията е по-висока отъ срѣднята математична близо съ единъ градусъ. Тази разлика въ *повече* може да се отдаде на непосрѣдното влияние на морето.

Таблица за срѣднята мѣсечна и годишна температура и за екстремнитѣ температури.

Мѣсеци.	Температура.							Екстремни температури.					
	Срѣдня темп. въ 7 ч.	въ 14 ч.	въ 21 ч.	Срѣдня	Максимумъ 0° ‖ V дни	Миним. 0° ‖ V дни	Максим. 0° ‖ Λ дни	Срѣденъ максимумъ	Срѣденъ минимумъ	Абсолутенъ максимумъ	Абсолутенъ минимумъ	Срѣдно колебание	Абсолутно колебание
Януарий . .	—0·2	4·8	1·6	2·(1)	5·3	19·8	—	5·7	—1·9	18·6	—13·0	7·6	31·6
Февруарий	1·5	6·6	3·4	3·8	1·6	13·6	—	8·0	0·0	24·9	—13·0	8·0	37·9
Мартъ . . .	3·5	9·1	5·6	6·(1)	0.6	8·5	0·1	10·3	1·9	25·5	—10·3	8·4	35·8
Априлъ . .	6·8	13 7	9·8	10·7	—	0·6	0·7	15·5	6·1	32·8	— 3·0	9·4	35·8
Май	14·4	18·7	14·6	15·9	—	—	5·0	20·2	11·3	32·5	+ 4·0	8·9	28·5
Юний . . .	18·8	23·8	19·0	20·3	—	—	17·5	25·5	14·8	35·2	5·5	10·7	29·7
Юлий. . . .	20·9	26·9	21·6	23·1	—	—	28·1	28·2	16·4	35·1	10·6	11·8	24·5
Августъ . .	19·8	27·2	21·5	22·8	—	—	27·5	28·3	16·5	39·6	9·9	11·8	29·7
Септем. . .	15·5	23·9	18·2	19·2	—	—	14·5	24·7	13·2	32·7	3·6	11·5	28·9
Октомврий	12·0	19·6	14·6	15·4	—	0·1	4·9	20·4	10·7	32·4	— 0·3	9·7	32·7
Ноемврий .	5·6	11·4	7·4	8·1	0·4	5·6	0·1	12·1	4·3	25·5	—13·0	7·8	38·5
Декемврий.	2·2	6·8	3·6	4·2	3·1	13·6	—	7 5	0·7	20·1	—12·6	6·8	32·7
Срѣдно за година . .	10·2	16·3	11·7	12·7	11·0	61·8	98·4	28·3	—1·9	39·6	—13·0	30·2	52·6

Отъ приложената тукъ подробна таблица за срѣднята мѣсечна и годишна температура се вижда, че най-низка температура имаме

прѣзъ мѣсецъ януарий, слѣдователно той е най-студенъ мѣсецъ въ Бургасъ. Обаче има значителна разлика между срѣднята за сѫщия мѣсецъ, като се взематъ разнитѣ врѣмена на наблюдение. — Тъй, за 7 часа сутринь тя е — 0·2⁰, за 14 часа е 4·8⁰ и за 21 часа е 1·6⁰. Никѫдѣ въ цѣлата таблица не се срѣща срѣднята седемь-часова да спада по-долу отъ 1·5⁰ — така че пакъ януарската седемь-часова е *по-низка*.

Най-високата срѣдня температура се пада на мѣсецъ юлий, — тя е 23·1⁰, а най-висока мѣсечна е за 14 часа прѣзъ августъ = 27·2⁰. Амплитудата на Бургасъ е 21⁰. По дѣлението на *проф. Зупанъ* тукъ имаме континенталенъ климатъ.

Срѣднята температура на гр. Варна, за който имаме сѫщо десетгодишни наблюдения е 12·0⁰. Като се вземе прѣдъ видъ, че Варна лежи на 44′ пó на сѣверъ отъ Бургасъ, то пакъ срѣднята температура на Бургасъ е съ 0·3⁰ по-висока отъ колкото на Варна. А това произлиза отъ по-низката юлска температура на Варна.

По-низката юлска температура при високата януарска би дала по-малка годишна амплитуда и тогава за Бургасъ бихме получили морски климатъ. Обаче на подирното прѣчи низкото и открито за сѣвернитѣ вѣтрове Анхиалско поле.

Годишната амплитуда на Варна е 20·4⁰, а тая на София, която има срѣдня годишна температура 9·9⁰, е 22·6⁰. Отъ тия цифри се вижда, че Варненскиятъ климатъ е най-близъкъ до морския. Годишната амплитуда на Варна е съ 0·6⁰ по-малка отъ тая на Бургасъ.

Че най-студения мѣсецъ въ Бургасъ е януарий се вижда отъ графата за максимумъ ≦ 0⁰. Най-много дни съ масимумъ ≦ 0⁰ имаме прѣзъ януарий — 5·3 дена срѣдно за десетьтѣхъ години; подиръ него иде декемврий съ 3·1 дни.

Най-горещиятъ мѣсецъ има и най-много дни съ температура ≧ 25⁰ — срѣдньо за юлий тѣ сѫ 28·1 дни.

При всичко че годишната амплитуда е висока, но морето пакъ указва своето грамадно влияние за по-умѣрени екстремни температури.

Докато срѣдниятъ минимумъ въ Плѣвенъ [1]) за януарий е — 5·2⁰, а срѣдниятъ максимумъ 2·3⁰, то за Бургасъ тѣ сѫ — 1·9⁰ и 5·7⁰. Отъ тия числа се види, че срѣдньото януарско колебание въ Плѣвенъ — при все че има по-низка температура — е съ 0·1⁰ по-малко отъ Бургаското. Обаче вземемъ ли срѣдния юлски максимумъ за поменатитѣ градове, ще намѣримъ една значителна разлика; — така, за Плѣвенъ той е 30·2⁰, а за Бургасъ само 28·3⁰. При срѣдньото годишно коле-

[1]) Правя сравнение съ тоя градъ, защото почти и двата града се намиратъ при еднакви условия — и двата сѫ полски градове, открити за с. и. вѣтрове. Разлика — Бургасъ е малко по-южнъ и до море.

бание разликата става още по-значителна — за Плѣвенъ тя е — $5{\cdot}3^0 + 30{\cdot}2^0 = 35{\cdot}4^0$, а за Бургасъ само — $1{\cdot}9^0 + 28{\cdot}3^0 = 30{\cdot}2^0$.

Направимъ ли сравнение между абсолютния максимумъ и минимумъ на Плѣвенъ съ абсолютния максимумъ и минимумъ на Бургасъ, то голѣмото влияние на морето за Бургасъ изпжква съ още по-голѣма сила. Докато абсолютния максимумъ въ Плѣвенъ е $41{\cdot}8^0$, въ Бургасъ той е $39{\cdot}6^0$; при абсолютния минимумъ тая разлика става още пò значителна — въ Плѣвенъ той е — 24·3, а въ Бургасъ е само — $13{\cdot}0^0$. Тъй че при годишното абсолютно колебание на двата града получаваме вече една разлика отъ (въ Плѣвенъ то е — $24{\cdot}3^0 + 41{\cdot}8^0 = 66{\cdot}1^0$, въ Бургасъ — $13{\cdot}0^0 + 39{\cdot}6^0 = 52{\cdot}6^0$) $66{\cdot}1^0 - 52{\cdot}6^0 = \mathbf{13{\cdot}5^0}$.

За да се види, какъ е вариирала годишната амплитуда между абсолутния минимумъ и абсолутния максимумъ за десеть годишния периодъ отъ 1894 до 1903 год. давамъ слѣднята таблица:

Екстремна годишна амплитуда за 1894—903 г.

№ по редъ	Години	Абсолутенъ минимумъ въ C⁰	Абсолутенъ максимумъ въ C⁰	Годишна амплитуда
1	1894 год. . . .	— 13·0	34·8	47·8
2	1895 „ . . .	— 11·0	34·0	45·0
3	1896 „ . . .	— 12·0	33·0	45·0
4	1897 „ . . .	— 13·0	34·0	47·0
5	1898 „ . . .	— 11·0	33·6	44·6
6	1899 „ . . .	— 10·3	35·9	46·2
7	1900 „ . . .	— 6·9	34·3	41·2
8	1901 „ . . .	— 13·0	35·0	48·0
9	1902 „ . . .	— 11·8	39·6	51·4
10	1903 „ . . .	— 10·9	35·2	46·1

Най-голѣма екетремна годишна амплитуда е $51{\cdot}4^0$ — прѣзъ 1902 г., а най-малката е $41{\cdot}2^0$ — прѣзъ 1900 г. За Плѣвенъ най-голѣмата екстр. годишна амплитуда е $62{\cdot}4^0$, а най-малката прѣзъ сжщия десетгодишенъ периодъ е $48{\cdot}9^0$.

Въздушно налягане.

Срѣдното въздушно налягане е прѣсметнато по наблюдения за седемьтѣхъ години — 1897 до 1903 година. За Бургасъ то

е равно на 761.6 мм. По-долу давамъ таблица, отъ която се вижда, какъ върви срѣдньото и екстремно налягане и абсолутното колебание по мѣсеци:

Мѣсеци	Срѣдньо въ мм.	Екстремно				Абсолутно колебание въ мм.
		Максимумъ въ мм.	День и година	Мминимумъ въ мм.	День и година	
Януарий . . .	*764·9*	778·9	19— 98 г.	743·1	4— 99 г.	35·8
Февруарий . .	762.6	778·5	19—903 „	746·0	3— 99 „	32·5
Мартъ. . . .	760·7	777·9	10—900 „	741·7	21—901 „	36·2
Априлъ . . .	759·7	772·7	16— 98 „	744·4	4— 98 „	28·3
Май	759·0	768·6	15—903 „	746·9	28— 97 „	21·7
Юний	*758·8*	767·8	5— 99 „	747·9	24—903 „	19·9
Юлий	*758·1*	764·6	31—902 „	749·8	10—900 „	14·8
Августъ . . .	759·5	765·5	23— 98 „	751·1	13—902 „	*14·4*
Септемврий . .	762·6	771·7	26—903 „	749·0	12— 99 „	22·7
Октомврий . .	763·3	774·8	25—902 „	747·6	10—901 „	27·2
Ноемврий . .	*765·3*	779·4	12— 97 „	747·3	30— 97 „	32·1
Декемврий . .	764·2	779·1	20— 99 „	742·2	2—900 „	*36·9*
Срѣдньо годиш.	761·6	779·4	12/XI—97	741·6	21/III 901 г.	37·7

Отъ горнята таблица се вижда, че най-голѣмото налягане е ноемврийското, а най-малко юнското.

Абсолутното колебание е най-малко прѣзъ августъ — само 14·4 мм., а най-голѣмо прѣзъ декемврий — 36·9 м. м. Ако сравнимъ тия числа съ числата въ таблицата на влажностьта на въздуха въ гр. Бургасъ, ще видимъ едно поразително сходство: Когато абсолутната влажность е най-малка, то барометричното налягане е най-голѣмо и наопаки, — когато имаме най-голѣма абсолутна влажность — мѣсецъ юлий — тогава барометричното налягание е най-малко.

Друго сѫщо характерно съвпадение имаме между абсолутното барометрично колебание и релативната влага на въздуха. При най-малката релативна влага — 72.8% имаме най-малко абсолутно колебание, само 14·4 м. м., а при най-голѣмата влажность — 83·9% имаме най-голѣмо абсолутно колебане — 36.9 м. м.

По годишни врѣмена за барометрично налягане имаме слѣднитѣ резултати:

пролѣть	лѣтѣ	есень	зимѣ	срѣд. годишн.
759.8 м.м.	758·8 м.м.	763·7 м.м.	763·9 м.м.	761·6 м.м.

Сжщитѣ числа, редуцирани на морската повърхнина, ни даватъ (Бургаската наблюд. станция е 14 м. надморското равнище) за —

пролѣть	лѣтѣ	есень	зимѣ	срѣдн. годишно
761·7 м. м.	759·9 м. м.	765.0 м. м.	765·2 м. м.	762.9 м. м.

Облачность.

Понеже липсватъ материали за формата и височината на облацитѣ, то ще се задоволя да дамъ само срѣднята облачность на Бургаското небе. Отъ долнята таблица се види, какъ се разпрѣдѣля облачностьта по часове на наблюдение:

Облачность на Бургаското небе (0—10).

	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Августъ	Септемврий	Октомврий	Ноемврий	Декемврий	Срѣд. въ год.
Въ 7 часа . .	6·6	6·2	6·9	6·3	5·9	4·2	2·7	2·8	4·1	6·3	7·2	*7·4*	5·5
Въ 14 часа . .	6·4	6·5	6·6	6·1	5·9	5·2	3·6	3·4	3·3	5·1	7·0	7·0	5·5
Въ 21 часа . .	5·4	5·4	5·7	4·9	4·4	4·0	2·1	*1·9*	2·0	4·4	6·3	6·5	4·4
Годишно. . .	6·1	6·0	6·4	5·7	5·4	4·5	2·8	*2·7*	3·1	5·3	6·8	*6·9*	*5·1*

Най-малката облачность се пада на мѣсецъ августъ — 2·7, а най-голѣмата на мѣс. декемврий — 6·9. За поменатитѣ мѣсеци срѣднята облачность, напримѣръ, на Габрово е 3·6 и 6·9. Значи при равна декемврийска облачность имаме съ близо 1 по-голѣма августска. Различието произлиза отъ това, че Бургасъ е разположенъ на равнина, около която нѣма близки планински височини, които бърже изстудяватъ воднитѣ пари, както е случай въ Габрово.

Сжщитѣ причини намаляватъ изобщо срѣднята пролѣтна и лѣтна облачность на Бургасъ — при почти равна есенна и зимна облачность — и правятъ срѣднята му годишна облачность съ 0·4 по малка отъ тая на Габрово. Това най-ясно се вижда отъ слѣднята таблица:

Градове	Пролѣть	Лѣтѣ	Есень	Зимѣ	Срѣд. год.
Бургасъ.	5·8	3·3	5·0	6·4	5·1
Габрово.	6·1	4·4	5·0	6·5	5·5

Бургаската облачность, разпрѣдѣлена по годишни врѣмена и часове на наблюдение, дава за:

Годишно врѣме	Въ 7 часа	Въ 14 часа	Въ 21 часа	Ср. год.
Пролѣть	6·4	6·2	5·0	5·8
Лѣтѣ.	*3·2*	*4·1*	*2.7*	*3·3*
Есень	5·9	5·1	4·2	5·0
Зимѣ.	6·7	6·6	5·8	6·4
Срѣдньо годишно .	5·5	5·5	4·4	5·1

Небето на Бургасъ прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци е повече чисто, а най вече къмъ 9—10 часа подиръ обѣдъ, когато за цѣлото лѣто имаме за десетгодишния периодъ само 2·7 облачность.

Влажность на въздуха.

Понеже за годинитѣ 1894 и 95 не сж правени наблюдения за абсолутната влажность на въздуха, то даденитѣ цифри сж изкарани само за осемьтѣхъ години до 1903 год.

Таблица за абсолутната и релативна влажность на въздуха по мѣсеци.

Родъ на влажностьта	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Августъ	Септемврий	Октомврий	Ноемврий	Декемврий	Срѣдн. год.
Абсолут. въ м/м.	*4·4*	5·2	5·9	7·5	10·5	13·7	*15·8*	15·1	12·7	10·6	6·8	5·4	9·5
Релативна въ %.	82·3	82·0	81·0	77·0	78·8	75·7	75·0	*72·8*	75·0	81·1	81·5	*83·9*	78·5

Голѣмо значение за органичния свѣтъ има количеството на воднитѣ пари, които може да поеме и задържи въздухътъ при извѣстна температура. Това е относителната влажность на въздуха. Отъ графата за тия данни се вижда, че срѣднята относителна влажность на Бургаския въздухъ е 78.5%. Като се има прѣдъ очи, че градътъ е разположенъ до брѣга на морето, посрѣдъ три грамадни морски лагуни, лесно се обяснява тая голѣма влажность. София, която

лежи приблизително на сѫщата ширина и която има срѣденъ годишенъ валежъ 714 м. м. — значи по-голѣмъ отъ тоя на Бургасъ — има относителна влажность 74%. Габрово при 894.2 м. м. валежъ има относителна влажность само 70%.

За да дамъ по-хубава илюстрация за силното влияние на морето върху екстремнитѣ температури на Бургасъ, азъ го сравнихъ съ Плѣвенъ, като забѣлѣзахъ, че и двата тия наши градове се намиратъ почти при еднакви условия — като изключимъ морето до Бургасъ.

И при характеристиката на влажностьта на Бургаския въздухъ азъ ще направя едно съпоставяне на Бургасъ съ Плѣвенъ. Отъ това съпоставяне ще се истъкне на ново силното морско влияние за количеството на воднитѣ пари въ Бургаския въздухъ.

Сравнителна таблица за абсолутната и релативна влага, на Бургасъ и Плѣвенъ по мѣсеци за 10 годишенъ периодъ — отъ 1893 до 1904 год.

Мѣсеци	Бургасъ		Плѣвенъ		Бургасъ	Плѣвенъ
	Абсолутна влага въ м. м.	Относителна влага въ %	Абсолутна влага въ м. м.	Относителна влага въ %	Ср. м. температура	Ср. м. температура
Януарий	4·4	82·3	3·5	83	2.1	1·3
Февруарий . . .	5·2	82·—	4·2	78	3·8	2·2
Мартъ	5·9	81·—	4·9	71	6·1	6·1
Априлъ	7·5	77·—	6·4	65	10·7	11·6
Май.	10·6	78·8	9·1	65	15·9	16·9
Юний	13·7	75·7	11·1	61	20·3	21·4
Юлий	15·8	75·—	12·2	58	23·1	23·7
Августъ	15·1	72·8	11·1	59	22.8	22·—
Септемврий . . .	12·7	75·—	9·4	64	19·2	17·9
Октомврий . . .	10·6	81·1	8·—	73	15·4	13·—
Ноемврий. . . .	6·8	81·5	5·3	81	8·1	4·9
Декемврий . . .	5·4	83·9	4·1	86	4·2	0.1
Срѣдньо за година	9·5	78·5	7·5	71	12·7	11·5

Понеже между всички метеорологични елементи най-тѣсна е връзката между топлината и влажностьта, то за по-силно основание при сравнението, като втора часть на таблицата давамъ срѣднята мѣсечна температура на Бургасъ и Плѣвенъ.

При 16·4° топлина абсолутната влага на въздуха — споредъ А. И. Воейковъ — може да стигне до 13·80 м.м. Отъ горнята таблица се вижда, че най-близката до тая температура, както за Бургасъ, така и за Плѣвенъ е срѣднята за мѣсецъ Май. За Бургасъ тая срѣдня е съ 0·5° по-малка, а за Плѣвенъ съ 0·5° по-голѣма. Ако при срѣднитѣ абсолутни за тоя мѣсецъ прибавимъ — за Бургасъ 0·40 м. м. и отнемемъ за Плѣвенъ 0·40 м. м. — (За всѣки градусъ отъ 15° до 20° — се прибавя по 0·75 м. м. абсолютна влага — Воейковъ, метеорология стр. 239.) ще получимъ срѣднята абсолутна влага за Бургасъ 10·5 + 0·40 = 10·9 м. м., а за Плѣвенъ 9·1 — 0·4 = 8·7 м. м. Абсолутната влага на Бургаскиятъ въздухъ е съ (13·8 — 10·9 =) *2·9* м. м. пò ниска отъ нормалната, а тая на Плѣвенъ е съ (13·8 — 8·7 =) **5·1** м. м. Отъ тия числа явно се види, какво влияние оказва близостьта на морето за количеството на воднитѣ пари на Бургаския въздухъ.

И мѣсецъ марта ни дава добра основа за съпоставяне. Срѣднята температура и за двата града прѣзъ десетгодишния периодъ за тоя мѣсецъ е 6·1°. Абсолутната влага на Бургасъ за марта е съ 1 м. м., а относителната — съ 10% по-голѣма отъ тая на Плѣвенъ.

Валежъ.

Отъ всички досега изброени атмосферни особности — топлината, налягането, облачностьта и влажностьта — най-голѣмо значение има *валежътъ*. Отъ него изключително, може да се каже, зависи всичкиятъ културно-земледѣлски и стопански напрѣдъкъ на дадена страна. Неговото количество и разпрѣдѣление по годишни врѣмена има рѣшаваще значение за органическия свѣтъ на областьта. Ето защо азъ ще дамъ подробни свѣдѣния както за количеството на валежа и разпрѣдѣлението му по годишни врѣмена, така и за абсолютния валежъ, за валежа съ повече отъ 25 м. м. и др. Понеже и снѣжната покривка е отъ грамадно значение — особно за мѣста, дѣто духатъ силно и безпрѣпятствено сѣв. и с.-и. студени вѣтрове, а сѫщо и за продължителното изстиване на въздуха, — то ще дамъ свѣдѣния и за числото на днитѣ съ снѣженъ валежъ и траенето на снѣжната покривка. Важно е да се знае числото на днитѣ съ градъ и мъгла, защото и тѣ даватъ силенъ отпечатъкъ на културата на земята въ страната.

По долу давамъ една таблица, въ която сѫ застѫпени всички поменати по-горѣ явления. Тия свѣдѣния сѫ за десетгод. периодъ 1894—1903 г. и раздѣлени на мѣсеци.

Валежътъ въ Бургасъ за годинитѣ 1894—1903.

Мѣсеци	Количество на валежа м. м.	Число на днитѣ съ валежъ 0·1 и 0·2 м.	Дни съ валежъ повече отъ 25 м. м.	Абсолутенъ 24 максимумъ м. м.	Число на днитѣ съ снѣгъ	Срѣдно траене на снѣжната покривка дни	Число на днитѣ съ сугарница	Число на днитѣ съ градъ	Дни съ мъгла	Дни съ гръмотевица	Вѣроятность за валежъ
Януарий	46·2	12·1	0·1	50·5	*5·5*	*7·9*	0·3	—	3·0	0·1	0·40
Февруарий . . .	55·9	12·1	0·4	46·6	3.7	2·0	0·3	—	3·1	0·1	0·40
Мартъ	38·8	13·1	—	21·8	2·3	1·1	0·1	0·4	*4·6*	0·6	0·44
Априлъ	57·8	11·0	0·4	46·5	0·4	—	0·1	0·5	1·7	1·5	0·37
Май	55·2	13·6	0·2	65·5	—	—	—	*0·8*	2·0	3·4	0·45
Юний.	*94·4*	*13·7*	*0·5*	*94·0*	—	—	—	0·6	0·6	*5·5*	*0·46*
Юлий.	35·5	6·5	0·4	48·9	—	—	—	0·1	0·7	3·0	0·21
Авсустъ	37·8	5·8	0·2	36·4	—	—	—	—	0·4	2·8	0·19
Септемврий. . .	19·7	5.1	0·2	41·0	—	—	—	—	1·7	0·5	0·17
Октомврий . . .	40·5	7·7	0·1	37·3	—	—	—	—	4·4	1·1	0·28
Ноемврий . . .	56·5	9·9	0·3	34·8	1·2	—	—	—	3·3	0·1	0·33
Декемврий . . .	55·4	12·7	0·4	44·3	2·9	1·8	0·2	—	3·1	0·2	0·42
Годишно. . . .	593·7	123·3	3·2	94 13/VI 97.	16·0	12·8	1·0	2·4	28·5	18·9	0·34

Срѣдниятъ годишенъ валежъ за Бургасъ е 593·7 м. м. Най-много вали прѣзъ мѣсецъ юний 94·4 м. м. На сѫщия мѣсецъ се пада и най-голѣмия абсолютенъ 24 часовъ максимумъ — 94 м. м.; и днитѣ съ валежъ по-голѣмъ отъ 25 м. м., и числото на днитѣ съ 0·1 и 0·2 м. метровъ валежъ, и днитѣ съ гръмотевица; и най-голѣмата вѣроятность — 0·46 на валежъ.

Най-много снѣгъ вали въ Бургасъ прѣзъ м. Януарий — срѣдньо 5·5 дни. Сѫщо и снѣжна покривка се задържа най-много прѣзъ тоя мѣсецъ.

Най-малко снѣжни дни отъ наблюденията, които сѫ правени по разнитѣ кѫтове на България, се падатъ на Бургасъ. Въ София има снѣжна покривка 49·4 деня. Въ Габрово — 57·4 деня, а въ Бургасъ само 12·8 деня.

Най-голѣма вѣроятность за валежъ на градъ е м. май. — Отъ 2·4 дни за година съ градъ, 0·8 дни се падатъ на м. Май. Мъгливиятъ мѣсецъ за Бургасъ е Марта — $^1/_6$ отъ всичкитѣ мъгляви дни се падатъ нему.

Валежътъ по черноморското крайбрѣжие за сѫщия периодъ е

за Каварна . . . . . 509·8 м. м.
за Варна . . . . . 513·8 м. м.
за Бургасъ . . . . . 593·7 м. м.
за Месемврия . . . . 486·6 м. м.

по крайбрѣжието срѣдньо за година се пада *523·5* м. м. Срѣдниятъ валежъ за тоя периодъ въ цѣлото Княжество, изкаранъ отъ наблюденията на 114 пункта е *629·6* м. м.

Отъ тия числа се вижда, че Бургаскиятъ валежъ е по-голѣмъ отъ срѣдньото количество за черноморското крайбрѣжие съ *70·2* м. м., а по-малъкъ отъ срѣдния валежъ на цѣла България съ 35·9 м. м.

Свѣдѣнията отъ горнята таблица, систематизирани по годишни врѣмена, ни даватъ:

Таблица за валежа въ Бургасъ по годишни врѣмена за периода 1894—1903 год.

Годишни врѣмена	Количество на валежа м. м.	Число на дни съ валежъ 0·1 и 0·2 м. м.	Дни съ валежъ повече отъ 25 м. м.	Абсолутенъ 24 часовъ максимумъ м. м.	Число на дни съ снѣгъ	Срѣдно траене на снѣжната покривка дни	Число на дни съ сугарица	Число на дни съ градъ	Дни съ мъгла	Дни съ гръмотевица
Пролѣть	151·8	*37·7*	0·6	133·8	2·7	1·1	0·2	0·9	8·3	5·5
Лѣтѣ	*167·7*	26·0	*1·1*	*179·3*	—	—	—	*1·5*	1·7	*11·3*
Есень	116·7	22·7	0·6	113·1	1·2	—	—	—	*9·4*	1·7
Зимѣ	157·5	36·9	0·9	141·4	*12·1*	*11·7*	*0·8*	—	9·2	0·4
Ср. годишно . .	593·7	123·3	3·2	179·3	16·0	12·8	1·0	2·4	28·5	18·9

Отъ тая таблица се види, че най сухото годишно врѣме въ Бургасъ е есеньта, но въ сѫщо врѣме тя е и най-мъглива.

Вѣтрове.

Не малъкъ интересъ прѣдставятъ даннитѣ за силата на вѣтъра, който вѣе въ Бургасъ и околноститѣ му, обаче липсватъ свѣдѣния по тоя въпросъ. Равното Анхиалско поле, а така сѫщо безхълмната водна повърхнина не даватъ възможность да се образуватъ въ Бургасъ чести и силни депресии, които причиняватъ обикновенно силни бури, каквито често се образуватъ въ Софий-

ското поле и Габрово. Въ Бургасъ буритѣ сж сравнително поредки, силата и посоката на вѣтроветѣ сж по-постоянни. Това обстоятелство, — равномѣрното вѣене на вѣтроветѣ по морското крайбрѣжие, — може да се използува отъ мѣстното население много умѣло. И въ Бургасъ има построени вѣтърни мелници.

Посоката на вѣтроветѣ, що духатъ въ Бургасъ, може да се характсризира съ двѣ само думи — тукъ вѣятъ прѣдимно западниятъ и източниятъ вѣтрове. Западниятъ вѣе прѣдимно прѣзъ мѣсецитѣ априлъ, май, юний, юлий, августъ, септемврий и октомврий а източния — ноемврий, декемврий, януарий, февруарий и марта. Максимума си тѣ достигатъ въ срѣдата на зимата и лѣтото — прѣзъ януарий и юлий.

Продължително духатъ сжщо сѣверо-западниятъ и сѣверниятъ вѣтрове, тѣхниятъ максимумъ достига — на първия въ края на пролѣтьта — мѣсецъ май, а на втория въ края на есеньта — прѣзъ мѣсецъ ноемврий.

За илюстрация на посоката на вѣтроветѣ давамъ слѣднята таблица. Въ нея числата сж дадени въ дни и проценти.

Посоката на вѣтроветѣ за периода отъ 1894 до 1903 год. въ дни и въ проценти.

Мѣсеци	Въ дни									Въ проценти								
	Сѣверъ	Сѣв. изт.	Изтокъ	Юго изтокъ	Югъ	Юго западъ	Западъ	Сѣв. зап.	Тихо	Сѣверъ	Сѣр. изт.	Източенъ	Юго изт.	Югъ	Юго запад.	Западенъ	Сѣв. запад.	Тихо
Януарий . .	*13·7*	6·7	2·8	0.5	2·3	11·0	*21·2*	9·0	25·8	*14·7*	7·2	3·0	0·5	2·5	*11·8*	*22·8*	9·7	27·8
Февруарий	*12·2*	*12·8*	7·2	1·5	0.8	7·5	*15·0*	6·9	18·4	14·8	*15·4*	8·8	1·8	1·0	9·1	18·3	8·4	22·4
Мартъ . . .	11·2	*18·6*	13·9	2·0	1·0	8·5	*13·7*	5·6	18·5	12·0	*20·0*	14·0	2·1	1·1	9·1	15·7	6·0	20·0
Априлъ . .	7·5	*18·0*	*20·0*	2·1	1·3	10·5	10·8	3·1	16·7	8·3	20·0	*22·2*	2·3	1·5	11·7	12·0	3·4	18·6
Май	5·9	*19·6*	*22·7*	2·2	1·9	9·7	9·9	2·8	18·5	6·3	*21·0*	*24·4*	2·3	2·0	10·4	10·6	3·0	20·0
Юний	4·8	9·8	*16·6*	3·8	1·8	9·0	15·4	4·6	25·2	5·1	10·2	*18·5*	*4·1*	2·0	10·0	17·1	5·0	28·0
Юлий	4·9	10·5	*23·0*	3·7	2·2	8·1	11·0	4·4	24·6	5·5	11·5	*24·8*	4·0	2·4	8·7	11·9	4·7	26·5
Августъ . .	7·3	12·4	*22·0*	3·7	2·0	9·1	8·4	4·7	22.4	7·8	13·3	*23·6*	4·0	2·1	9·8	9.4	5·4	24·6
Септемврий	8·8	13·9	*19·7*	3·2	2·1	7·2	7·6	2·7	24·5	9·8	15·5	*22·0*	3·6	2·4	8·0	8·5	3·0	27·2
Октомврий	11·1	11·5	*14·7*	3·0	2·6	8·3	11·5	3·4	26·9	12·0	12·2	*16·0*	3·2	*2·7*	8·8	12·3	3·4	*28·4*
Ноемврий .	*23·7*	9·4	5·9	1·7	1·4	8·0	*12·5*	6·2	21·2	*26·3*	10·4	6·5	1·9	1·5	8·9	14·0	6·9	23·6
Декемврий.	*19·9*	7·9	3·6	1·1	1·0	8·4	*19·6*	6·0	25·5	*21·4*	8·5	3·9	1·2	1·1	9·0	21·1	6·4	27·4
	131·5	152·1	*171·4*	28·6	20·4	105·2	*157·2*	59·4	269·3	12·0	13·8	*15·7*	2·6	1·9	9·5	*14·5*	5·4	24·6

Източниятъ и западния вѣтрове, това сж краибрѣжнитѣ вѣтрове, които вѣятъ и се смѣняватъ правило. Особно правилно се

смѣняватъ тѣ прѣзъ тихитѣ ясни лѣтни дни. Вече слѣдъ 12 часътъ подиръ полунощь започва слабо да подухва западниятъ вѣтъръ, който иде отъ изстиналия въздухъ надъ сушата, усилва се и къмъ изгрѣвъ-слънце се обраща въ доста силничко и приятно хладно течение. Слѣдъ 9 часа настава затишие и къмъ 11 часа започва да се чувствува слабо течение откъмъ изтокъ, отъ хладнитѣ водни повърхнини, което къмъ 5 -6 часътъ слѣдъ обѣдъ се чувствува най-силно и носи крайно приятенъ хладъ.

Крайбрѣжнитѣ вѣтрове иматъ голѣмо практическо значение за съобщаване по море. Лодкаритѣ, които прѣнасятъ пѫтници и стока за Бургасъ отъ близкитѣ крайбрѣжни градове Созополъ и Анхиало или отъ тия градчета за Бургасъ, знаятъ много умѣло да се ползуватъ отъ тѣхъ. Така тѣ тръгватъ за Бургазъ най-рано къмъ 12 часътъ по обѣдъ, а отъ Бургаското пристанище навънъ къмъ 12 часътъ прѣзъ нощьта. Само прѣзъ мѣсецитѣ февруарий. марта, октомври и ноември има по-честички дни, въ които инакъ много практичнитѣ и съобразителни моряци се замислюватъ подълго на брѣга, прѣди да се рѣшатъ да се впуснатъ на пѫть по море. Тогава изобщо процентътъ на тия вѣтрове е много малъкъ.

Прибавка къмъ статията „Бѣлѣжки за пжтя Русе—Варна въ XVIII вѣкъ и за главнитѣ селища край него".

Когато проучавахъ литературата върху пжтя Русе-Варна въ XVIII вѣкъ, знаехъ, че Sestini е описалъ този пжть на 1780 год., но нѣмахъ на ржка нито оригинала, нито французкия прѣводъ на неговото пжтеописание. Статията ми бѣше вече напечатана, когато се сдобихъ съ французкия прѣводъ, печатанъ въ Nouvelles Annales des Voyages, V Serie, 1854, Paris. t. II p. 129—180, t. III p. 5—22 подъ заглавие: Voyage de Vienne à Roustchouk par le Danube, de là par terre à Varna, et de Varna à Constantinople par la Mer Noire. Fait au 1780 par Domenico Sestini, traduit pour la première fois de l'italien.

Въ това Сестиново пжтеописание, както можеше да се очаква, има много цѣнни данни за моята работа, но врѣмето не ми позволява сега да ги използувамъ; ще съобща отъ тѣхъ като допълнение къмъ моята статия само нѣколко факта, а при първи удобенъ случай ще издамъ коментиранъ прѣводъ на тази часть отъ Сестиновото пжтеописание, която засѣга нашето отечество.

Сестини пжтувалъ съ керванъ отъ биволски кола отъ Русе за Варна въ началото на м. октомврий н. с. 1780 год. Той миналъ по съвсѣмъ другъ пжть, отколкото пжтешественицитѣ, за които говорихъ въ моята горѣозначена статия. Неговиятъ маршрутъ билъ въ главни черти слѣдния: Русе—Кулата—Кадикйой (Щръклево)—Кацелево—Опака—Спахиларъ—Айладънъ—Бухларъ—Градище—Нови Пазаръ—Геоджеджи—Бейли—Кутлубей—Девна—Карагюръ—Кадакйой—Варна. Пжтьтъ Русе—Варна, който билъ добъръ при сухо врѣме, изминали за 9 дена.

Варна билъ укрѣпенъ градъ. Жителитѣ били турци, гърци и ерменци. Евреитѣ не били допуснати. По-рано имало дубровчани. Годишно дохождали триста гръцки и турски кораби въ Варненското пристанище и отнасяли зърнени храни, бобъ и просо. Килото било 160 оки, но другадѣ въ България — 120. За транспортъ отъ Варна за Цариградъ вземали 12 пари за 100 кгр. стока и прѣнасяли 600

мѣха отъ биволска кожа пълни съ масло, всѣки единъ тежъкъ отъ 300 до 400 оки; 10000 човала кашкавалъ идещъ отъ Влашко, всѣки човалъ съдържалъ 40 пити и тегнѣлъ отъ 100 до 160 оки; 250 човала пастарма и суджуци отъ всѣкаква форма, но най-вече подковообразна. Смѣта се, че всѣки човалъ съдържалъ месото на 15 вола или бивола, приготвено на пастарма и суджуци. Много била жива търговията съ орѣхи, лѣшници и смрадлика. За Цариградъ се изнасяли много птици, а отъ тамъ докарвали за Варна оризъ, кафе, захарь, лимони и друго.

А. Иширковъ.

Българскитѣ народни приказки. Опитъ за класификация. Отъ Д-ръ М. Арнаудовъ. София, 1905. (Печ. въ Сб. за нар. умотв кн. XX отд. отпеч. стр. 110).

Съ огледъ къмъ цѣльта, съ която ми е прѣдадено за оцѣнка горѣспоменатото съчинение на г. М. Арнаудовъ, азъ го разгледахъ не само като чисто наученъ трудъ, но и като образецъ, по който бихме могли да си съставимъ мнѣние и за способностьта на автора да излага една обширна научна материя накратко, систематично и ясно, именно за тия най-важни качества у единъ лекторъ отъ университетска катедра, за какъвто е аспирантъ авторътъ на това съчинение.

Работата на г. Арнаудова по прѣдмета си е фолклорна, и като такава тя спада въ областьта на сравнителната литературна история.

Ядка на съчинението, а заедно съ това и самостоенъ приносъ къмъ фолклорната наука, е прѣдложената отъ автора класификация на българскитѣ приказки възъ основа на тѣхното сѫществено съдържание или материална класификация, както инакъ се казва. Разпоредбата на цѣлокупната материя въ общи и специални категории и подкатегории се основава върху сродството на мотивитѣ, — близостьта на версиитѣ. За образецъ на разпрѣдѣлбата е послужилъ автору единъ подобенъ опитъ за класификация на чешки народни приказки отъ V. Tille (вж. české pohádky, печ. въ Národopisný sborn. českosl. I. c. 19 нат.).

Не може да не бѫдемъ съгласни съ автора, че за сега е възможна само една материална класификация на приказкитѣ, тъй като формалниятъ моментъ въ приказкитѣ не се подава на никаква формулировка, а слѣдовно, и на обективна оцѣнка, та една „формална“ класификация на приказкитѣ, за каквато сѫ изказвани до сега въ науката само едни празни пожелания, надали нѣкога ще може реално да се прокара. А че има нужда отъ една класификация на приказкитѣ по съдържание, това е отколѣ общесъзнато въ науката, макаръ че досега и да не е направено твърдѣ много за да се задоволи тая нужда. Добрѣ забѣлѣжи Арнаудовъ още на 1901 год., въ края на своята разправа „Народнитѣ приказки и тѣхното потекло“ (вж. Училищенъ Прѣгледъ год. VI кн. XI,) че заплетениятъ въпросъ върху потеклото на приказкитѣ ще може

да се постави на правилно разрѣшение само тогава, когато бѫде изслѣдвано по-голѣмо количество народни приказки, когато се опрѣдѣлятъ тѣхнитѣ главни типове възъ основа на всичкия достѫпенъ материалъ отъ фолклора на разни страни, та тогава именно ще се види, колко случаи отъ сходство се дължатъ на миграция, колко на праетническо сродство и колко на еднакви социални условия.“ (ц. с. 873.) Именно за да може, слѣдъ като така съ огледъ къмъ съдържанието на приказкитѣ се систематизува цѣлокупниятъ огроменъ материалъ отъ приказки, да се прѣмине къмъ обективно разрѣшение на въпроса за потеклото имъ, самата систематизация не трѣбва никакъ да става съ огледъ къмъ разнитѣ теории за произхода на приказкитѣ, а напротивъ класификацията трѣбва да бѫде „простъ схематиченъ прѣгледъ на приказничнитѣ теми“ и то първомъ само въ прѣданието на единъ народъ, както е постѫпилъ въ случая и г. Арнаудовъ, рѫководенъ отъ началото, че „тепърва кога се сдобиемъ съ подобни класификации на приказкитѣ на много или на всички народи, ще може да се пристѫпи къмъ съпоставяне, съ цѣль да се установятъ по-общи категории“. (ц. с. 17). И тъй еминентното значение на труда на г. Арнаудова, като новъ приносъ въ науката, се основава върху неоспоримата нужда отъ класификация на приказкитѣ на отдѣлнитѣ народи, като първо условие, за да се пристѫпи къмъ окончателно рѣшение на мѫчния проблемъ относно потеклото и историчния развой на приказкитѣ. Ала вънъ отъ това авторътъ съ право посочва и други двѣ изгоди, които ще послѣдватъ специално за българския фолклоръ отъ тоя пръвъ опитъ за класификация на нашитѣ приказки: той ще улесни въ значителна мѣра сравнителнитѣ фолклорни студии, доколкото тѣ обръщатъ внимание на българскитѣ материали, а при туй този систематиченъ прѣгледъ на приказкитѣ ни ще даде потикъ и възможность щото въ бѫдеще по-систематично да се събиратъ народни приказки у насъ. Забѣлѣжителенъ е фактътъ, който авторътъ изтъква като резултатъ отъ прѣгледания отъ него цѣлокупенъ приказниченъ материалъ, а именно че и тая область на нашия фолклоръ се указва несравнено по-добрѣ изучена въ западна отколкото въ източна България. Това нѣщо е констатирано и за другитѣ наши събрани материали отъ народнитѣ ни умотворения. Трудътъ на Арнаудова ще спомогне, щото етнографска България да се проучи равномѣрно и откъмъ приказкитѣ, а така сѫщо той ще упѫтва записвачитѣ да знаятъ, кои приказнични теми сѫ повече и кои по-малко познати до сега.

Като схваща авторътъ подъ име приказки „всѣки народенъ разказъ, който има за цѣль да дѣйствува върху фантазията и има

за основа нѣкоя измислена история, интересна било поради своята невѣроятность и чудни приключения, било поради религиозната си подплата, било най-сетнѣ поради хумористичнитѣ си ситуации", раздѣля приказкитѣ на четири главни дѣла: 1) приказки за авантюри на герой или героиня, 2) легенди, 3) приказки за животни и 4) анекдоти, като оставя неразгледани само тъй нар. етиологически легенди и анекдотитѣ — по причини, които за сега може да се взематъ за доста оправдателни.

Задачата си въ прѣдложената класификация на българскитѣ приказки авторътъ е изпълнилъ твърдѣ удовлетворително, особено като се вземе прѣдъ видъ, че неговиятъ опитъ у насъ е пръвъ отъ своя родъ, та авторътъ е трѣбвало да прѣкара прѣзъ ржцѣ грамаденъ материалъ, пръснатъ по разни наши фолклорни издания и литературни и политически журнали. Не е добрѣ сторилъ авторътъ, че не е изброилъ всичкитѣ източници, които е използувалъ за темата си, въ особенъ библиографиченъ сводъ, макаръ че тѣ се споменуватъ при отдѣлни приказнични теми и варианти. Такъвъ сводъ щѣше да улесни всѣкиго, който би ималъ възможность да надникне въ нѣкой пропуснатъ приказниченъ материалъ, за да допълни класификацията на автора. Не е нужно да изтъквамъ тукъ грамадната работа, която авторътъ е вложилъ въ тая своя разпрѣдѣлба на нашитѣ приказки по ржководнитѣ имъ теми, защото тя се разбира, па и добрѣ се вижда отъ постояннитѣ литературни посочвания, които слѣдятъ изложението на подгрупитѣ по теми и варианти. Отдѣлитѣ и подотдѣлитѣ, които се разпадатъ на групи и подгрупи, сж издържани докрай съобразно съ ржководното начало на разпрѣдѣлбата; а тази подирнята е доста прѣгледна. Изобщо цѣлата работа по прецизното си изпълнение и по спазената всжду мѣрка въ сбитото и чисто вещно прѣдаване приказничнитѣ сюжети издава автора филологъ. Това качество на автора още повече личи и въ уводнитѣ бѣлѣжки къмъ труда му, за които по-долу ще спомена[1]).

Една така сполучливо прокарана систематизация на разнообразенъ и разбърканъ материалъ, какъвто е този, съ който е боравилъ г. Арнаудовъ, докато е успѣлъ да го групира въ схемитѣ на своята класификация, е добъръ доказъ, че авторътъ притежава

---

[1]) Нека тукъ да споменемъ думитѣ на Густавъ Майера, които и Polivka цитува въ своитѣ бѣлѣжки къмъ сравнителното изучване на народнитѣ прѣдания (Narodop. sbor. II. 1): Jch glaube derjenige wird der beste Märchenforscher sein, der auf der tüchtigen Grundlage philologischer Bildung steht. Die kritische Sichtung, die methodologische Vergleichung, das formelle wie sachliche Verständniss eines so weitläufigen und häufig so fragwürdigen Materials kann der philologischen Bildung nicht entbehren.

твърдѣ цѣнното педагогично качество на добъръ систематикъ, безъ което единъ доцентъ на университетска катедра, при днешното обширно разграничение на научния материалъ въ всѣка научна область, не може да бѫде твърдѣ полезенъ на своята аудитория. Нека само си спомнимъ, какъ дори и една проста библиографична класификация денъ днешенъ не тъй лесно всѣкиму се удава, за което тъкмо въ нашата книгописна литература има доста бѣлѣжити примѣри. И наистина класификацията на една що-годѣ сложна материя е плодъ на уморителна и остроумна синтеза, макаръ че резултатитѣ на тая душевна работа обикновено твърдѣ неугледно се изразяватъ въ прости кѫси заглавия на отдѣлни групи и подгрупи. Именно като оцѣнявамъ и отъ това гледище класификацията на Арнаудова, мисля, че тя, както е спретно прокарана, свидѣтелствува за методичность и бистрота на ума у автора.

Сѫщо такова впечатлѣние въ полза на автора правятъ и уводнитѣ му бѣлѣжки, съ които той накратко обяснява сегашното състояние на въпроса върху сѫщностьта и потеклото на народнитѣ приказки, за да мотивира именно съ туй, както се каза погорѣ, нуждата отъ една материална класификация на приказкитѣ, безъ което условие, споредъ автора — и то съ пълно право и по мое мнѣние — досегашнитѣ теории върху потеклото на приказкитѣ не ще могатъ окончателно рѣши тоя най-важенъ проблемъ въ изучването на приказкитѣ.

По въпроса, що сѫ приказкитѣ въ сѫщность, авторътъ рѣшително се поставя на най-модерно становище, което вижда въ приказкитѣ прѣди всичко народно-художествени умствени произведения, та ги съпоставя направо на романа и повѣстьта, като произведения все отъ тоя родъ въ литературата на образованитѣ класи. Ето какъ се изразява авторътъ: „Приказкитѣ сѫ продуктъ на склонностьта къмъ фабулиране, свойствена въ голѣма или малка мѣра на всички народи. Тѣ иматъ за цѣль да задоволятъ литературнитѣ потрѣби на широката народна маса и заематъ споредъ това между произведенията на народната словесность сѫщото мѣсто, което въ литературата на образованитѣ класи заематъ повѣститѣ и романътъ. Въ приказкитѣ трѣбва да съзираме слѣдователно източникъ на естетическа наслада, а не на поука; епическа а не дидактическа поезия имаме ний тукъ, — поезия, на която сѫ чужди всѣкакви нравоучителни тенденции. Извѣстни отклонения отъ правилото образуватъ само нѣкои легенди, въ които разказътъ изглежда да бѫде апликация на народнитѣ религиозно-етически идеи; но тъкмо тия легенди не спадатъ въ кржга на сѫщинскитѣ приказки“. (1). Авторътъ се изказва солидаренъ съ ония по-

нови изслѣдовачи на народнитѣ приказки, които не подържатъ изцѣло ни една отъ досегашнитѣ главни теории по въпроса за потеклото на приказкитѣ, а при все туй признаватъ на миграционната теория сравнително най-голѣми прѣдимства[1]. Защото като народно-художествени словесни произведения, приказкитѣ, съчинявани безъ нѣкаква друга тенденция освѣнъ да служатъ за забава, и то съчинявани отъ единични даровити народни художници, сѫ били прѣнасяни отъ мѣсто на мѣсто и отъ народъ у народъ не само устно но и съ помощьта на литературата. Колкото сходства, които се откриватъ въ приказкитѣ отъ разни мѣста, и да се изтълкуватъ като случайни, сир. по теорията на самозараждането (антропологичната) на Langa, пакъ тия случаи ще бѫдатъ малобройни въ сравнение съ голѣмото мнозинство случаи, гдѣто сходствата сочатъ къмъ единъ пратипъ, произведение на индивидуално творчество. Именно за това Арнаудовъ, колкото и да се изказва сега резервирано относно достоинствата на теорията на заимствуването, пакъ допуска, че тя сир. „интернационално-литературната хипотеза", както той я нарича, разполага съ по-голѣми доказателства, нежели „антропологичната", сир. теорията на самозараждането. И въ това е напълно правъ, а по мое мнѣние, можеше и сега да се изкаже съ по-малко резерви въ полза на сѫщата теория[2], тъй като и най-новитѣ скептици, които биха отрекли дори и всѣко практично значение за науката отъ по-нататъшното издирване потеклото на приказкитѣ, най-малко можаха да изнесатъ доказателства противъ ядката на миграционната теория, а само разклатиха нейнитѣ крайности, както и крайноститѣ на ан-

---

[1]) Срав. напр. слѣднитѣ мнѣния по сѫщия въпросъ за първобитния характеръ на приказкитѣ. Споредъ Bedier Jos. (Les Fabliaux, II. изд. 1895) приказкитѣ не сѫ нищо друго освѣнъ извѣстни словесни произведения, които отъ вѣкове па дори и днесъ още служатъ за забава на широкитѣ народни слоеве досущъ тъй, както писанитѣ повѣсти на грамотнитѣ хора. Приказката поради това винаги е нѣгдѣ отъ нѣкого измислена — съчинена. Кога, гдѣ и отъ кого? — това е другъ въпросъ. — Споредъ Karl Reuschel (Volksthümliche Streifzüge, Dresden 1903), приказката е плодъ на човѣшкото творчество, на дълбоко засѣдналата у човѣка любовь къмъ измисляне и разказване (вж. и Polívka, Národop. sbor. XI. стр. XXVI.) Споредъ Karl Krohn приказкитѣ не бива да се изучватъ като източници на митоветѣ, нито като източници на старовѣчни навици, обичаи и социални възгледи и пр., ами трѣбва да се изслѣдватъ просто като извѣстно словесно произведение; — приказкитѣ трѣбва да бѫдатъ самостоенъ прѣдметъ на науката и нищо повече (вж. Národopis. sborn. II. 41). Споредъ Поливка приказкитѣ сѫ били съчинявани отъ отдѣлни забѣлѣжителни личности, досущъ както и епическитѣ пѣсни (руски и др.) сѫ били съчинявани отъ специални пѣвци „членове на княжески дружини, носители на домашната култура." (вж. Polívka, Národopis. sbornik II. 16) и пр. и пр.

[2]) Въ своята студия върху „Народнитѣ приказки и тѣхното потекло" печат. въ Училищенъ Прѣгледъ 1901 г. год. VI. 819 нат. Арнаудовъ, очевидно въ съгласие съ Polívka (O srownávacím studiu tradic lidových (Národopis. sborn. II. 1898. с. 2. нат.) е по-рѣшителенъ привърженикъ на Бенфая, но пакъ съ извѣстнитѣ вече твърдѣ умѣстни ограничения.

тропологичната школа (виж. по-подробно у J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cili, печат. въ Národopis. sbor. X. св. 2.) По поводъ на тия нови критични отзиви и проф. Поливка, който въ студията си „O srovnávacím studiu tradic lidových" (Nar. sbor. II.) се обяви рѣшителенъ привърженикъ на миграционната теория, слѣдъ това (виж. O směrech и пр.) тъй сѫщо изказа, подържайки пакъ теорията на заимствуването, още нѣкои резерви.

Като оставимъ на страна тия умѣстни ограничения на крайноститѣ на реченитѣ двѣ теории, нѣма съмнѣние, че и двѣтѣ запазватъ отъ часть своята цѣна въ науката, и то така, че се допълватъ една друга.

Това се признава най-сетнѣ и на митологичната школа, само че съ още по-голѣми ограничения на първоначалнитѣ ѝ изводи, които се указаха напълно несъстоятелни, защото по метода на сравнителното езикознание тая школа изкарваше отъ сходството на приказнитѣ сюжети у разни индоевропейски народи доказателство за спазени праиндоевропейски митологични елементи въ приказкитѣ досущъ тъй както по сходството на езикови форми се заключава за единъ праезиченъ индоевропейски източникъ на тия форми, та дори се и реконструиратъ такива първични езикови праформи. Въ този смисълъ, мисля, и Арнаудовъ, ако и малко рѣзко, се изразява противъ „митологичната хипотеза", като казва, че лично за него „стои твърдо, че тя трѣбва да се зачеркне като фолклористиченъ методъ, понеже основнитѣ ѝ прѣдпоставки се указватъ изцѣло погрѣшни" (стр. 14). И наистина, слѣдъ като се указаха сходства и между приказкитѣ на индоевропейски и неиндоевропейски народи, и то такива, за които не могатъ се допусна взаимни културни влияния въ минало врѣме, съвсѣмъ е погрѣшно да диримъ първоначални митове въ приказкитѣ. Ала отъ това надали и г. Арнаудовъ би изкарвалъ до крайность заключение, че въ приказкитѣ не е възможно да се спазватъ и митологични възрѣния, щомъ се приема, че единъ праиндоевропейски сюжетъ, като е могълъ да отразява въ себе си и съврѣменни възгледи, — инди и митологични възгледи, — е могълъ заедно съ цѣлата приказка да уцѣлѣе и до денъ днешенъ у индоевропейцитѣ. Ала това сѫ рѣдки случаи, и митологичната ексегеза трѣбва да намѣри мѣсто тепърва тогава, когато прѣдварително е направенъ опитъ за обяснение съ помощьта на историко-сравнителния методъ. Въ този смисълъ и А. Н. Веселовски, който самъ тъй сѫщо стои на становището на миграционната теория, приема и другитѣ двѣ теории, като казва, че и тритѣ междусобно се допълнятъ и като дава на митологичната теория твърдѣ

скромно мѣсто.[1]) А така гледатъ днесъ почти всички по-видни фолклористи на сѫщия въпросъ па и самъ професоръ Поливка, който пакъ така не отрича и на антропологичната и на митологичната теория право на сѫществуване, а напротивъ признава, че могатъ, въ извѣстни граници, да спомагатъ за рѣшениото на въпроса върху потеклото и развитието на народнитѣ прѣдания (вж. Národopis. sbor. II). И Драгомановъ сѫди за тритѣ теории тъй именно, че тѣ не се изключватъ взаимно (вж. Славянскитѣ прѣправки на Едиповата история, Мин. Сбор. V—VI, стр. 6 отд. отпеч., вж. и Polivka, Narodopis. sbor. II, 47.) Съ тия посочвания искамъ да кажа, че и Арнаудовъ, като се изразява противъ митологичната школа и то именно противъ нейния методъ, не ще да мисли инакъ изцѣло за тая теория, отколкото споменатитѣ учени, защото и самъ той на друго мѣсто казва, какво отъ досегашнитѣ изслѣдвания на фолклористи, които не сѫ били обладани отъ никакви априорни прѣдпоставки по въпроса за генезиса на приказкитѣ, се доказало, че „разнитѣ хипотези не се изключватъ всѣкога една друга и по нѣкога само всички вкупомъ обясняватъ дадена приказка. Дали, обаче реченитѣ хипотези не могатъ да се прилагатъ изобщо, независимо една отъ друга и дали всички иматъ еднакви прѣимущества, това е въпросъ, на който ний трѣбва да отговоримъ отрицателно“ (13—14).

По-подробно, ала при все това твърдѣ сбито, Арнаудовъ оцѣнява тритѣ теории върху произхода на приказкитѣ въ началото на своитѣ уводни бѣлѣжки (стр. 3—13)

По тая тема много по-лесно е да се говори подробно, да се излага на широко историята на досегашното научно изслѣдване на приказкитѣ въ свръзка съ развоя на споменатитѣ главни теории, отколкото да се укажатъ на кѫсо най-характеристичнитѣ и сѫдбоносни моменти въ речената история възъ основа на едно здраво познаване цѣлокупната литература по въпроса, както е сторилъ Арнаудовъ въ случая. Отъ единъ новакъ въ науката по-скоро очакваме да прояви стремежъ къмъ разточено изложение, прѣпълнено съ подробности, отколкото такова сбито изложение, което обикновено иде сржки само на писатели, които сигурно владѣятъ цѣлата материя и съзнателно умѣятъ да избѣгватъ несѫществено-то, за да изтъкнатъ както трѣбва сѫществено-то, ядката на прѣдмета. Именно такъвъ сбитъ и ядровитъ е прѣгледътъ на историята на

---

[1]) Срав. Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ (1872, стр. I.) Виж. и въ „Разысканія въ области рус. духов. стиховъ“ (V. вып., стр. 115), гдѣто тъй сѫщо Веселовски твърди, че фактически само тритѣ теории, приложени заедно, довеждатъ до по-положителни резултати.

приказкитѣ въ науката, която ни се дава тукъ и който именно съ тая своя особеность рѣзко се отличава отъ обикновенитѣ и банални вече изреждания на всичкитѣ фазиси, прѣзъ които мина развоятъ на досегашнитѣ теории върху произхода на приказкитѣ, като се захване отъ първата и най-наивна — митологичната, та до скептицизъма, що е обхваналъ нѣкои най-нови писатели, които искатъ да отрекатъ дори всѣко научно значение на стремежа, да се освѣтли генезиса на приказкитѣ по кой да е начинъ. Че Арнаудовъ е могълъ да направи петь и десетъ пѫти по-обширенъ уводъ къмъ своята класификация на приказкитѣ все по сѫщата тема, за това ясно свидѣтелствува споменатиятъ неговъ очеркъ върху потеклото на приказкитѣ, печатанъ прѣди четири години въ „Училищенъ прѣгледъ", когато авторътъ не е билъ проучилъ ни десета часть отъ оная литература по тоя прѣдметъ, върху която е основалъ сегашния свой кѫсъ очеркъ, за който е думата. Очевидно е, слѣдовно, че авторътъ, като е далъ такава форма и такъвъ ограниченъ размѣръ на тая часть отъ своитѣ уводни бѣлѣжки, съзнателно се е водилъ по оная художествена мѣрка, по която размѣритѣ на отдѣлнитѣ части на едно съчинение истински се налучватъ само при дълбоко схващане значението на третиранитѣ въпроси въ свръзка съ дотогавашния имъ развой въ науката. И наистина въ дадения случай едно развлѣчено изложение на споменатитѣ моменти отъ историята на приказкитѣ би правило ефектъ на никому ненуженъ баластъ, компилативно набранъ отъ множество подобни исторични прѣгледи на научнитѣ възгледи по потеклото на приказкитѣ, а въ ущърбъ на ядката на съчинението — класификацията на приказкитѣ.

Спрѣхъ се повечко върху тая страна на съчинението на г. Арнаудова, защото тя ми се чини твърдѣ важна относно главната цѣль, която има тази моя критика. Разбира се, че и чисто научната страна въ дадения случай е напълно задоволителна: мѫчно може нѣщо сѫществено да се приговори на всичко туй, що твърди Арнаудовъ, като критикува прѣдимствата и слабитѣ страни на тритѣ главни теории и до сега наложенитѣ тѣмъ ограничения. Арнаудовъ постѫпя на всѣка крачка твѣрдѣ прѣдпазливо — методично, и въ цѣлия критиченъ прѣгледъ на досегашнитѣ научни възгледи по потеклото на приказкитѣ, както вече споменахъ по-горѣ, ясно се забѣлѣзватъ прѣдимствата на филологичната подготовка на автора. Тукъ-тамѣ се забѣлѣзватъ и нѣкои по-смѣли положения, ала при все това нигдѣ не е пропуснато въ такъвъ случай да се подкрѣпи мисъльта съ потрѣбнитѣ доводи отъ досежната научна литература. Ако при все това сѫ възможни и

други мнѣния по сѫщитѣ въпроси, това лежи въ тѣхния проблематиченъ характеръ, поради който още дълго врѣме ще се борятъ старитѣ хипотези и ше придойдатъ негли и други, по-нови. Колкото се отнася лично до мене, безъ колѣбание напълно се присъединявамъ къмъ мнѣнието на автора, като изключимъ рѣзкото зачеркване митологичната школа отъ страна на автора, за което се спомена по-горѣ.

Нека най-сетнѣ спомена, че езикътъ на съчинението е много хубавъ и правиленъ, което е рѣдкость у насъ, особно у единъ младъ писатель. За мене това не е новость, понеже върху тая дарба на Арнаудова въ сѫщия смисълъ съмъ се произнасялъ и другъ пѫть.

Възъ основа на всичко изложено до тукъ смѣя да кажа, че авторътъ на разгледаното съчинение, г. Арнаудовъ, има необходимитѣ качества, за да бѫде допуснатъ за доцентъ въ нашия факултетъ, а неговата научна подготовка и проявенитѣ му до сега научни и писателски достоинства даватъ основателна надежда, че той съ врѣме ще може да напрѣдне още повече и да стане цѣнна научна сила въ нашия факултетъ.

София. 18. XII. 1905 год.

Проф. Д-ръ Л. Милетичъ.

Годишникъ на Софийския университетъ.

III.

1907—1908.

II.

Физико-математически факултетъ.

Приносъ къмъ петрографията на южнитѣ склонове на Балкана отъ Арабоконашкия до Марашъ-Върбишкия проходъ.

Отъ Д-ръ Г. Бончевъ.

1. Обща характеристика на балканскитѣ склонове и обиколкитѣ въ тѣхъ.

Южнитѣ отдѣли на Балкана въ означенитѣ граници заематъ по-голѣмата часть отъ южната половина на Балканската верига отъ извиването ѝ въ източна посока до свършека ѝ въ Черно море. Тия отдѣли образуватъ широка ивица съ з.-и. посока, която за сѣверна граница има главната гребенова линия на планината по граничната линия между сѣверна и южна България, а за южна — съсѣднитѣ до планината низки котловини (Стъргелска, Златишка, Карловска, Казанлъшка) и прилежащитѣ до тѣхъ седла: Гължбецко, Кознишко и Калоферско, въ просѣка на главнитѣ пжтища по тѣхъ, както и равнището Сливенъ-Стралджа. Въ тия прѣдѣли на Балкана спадатъ най-стръмнитѣ склонове на планината, които се рѣзко очертаватъ отъ съсѣднитѣ котловини и равнища, а сжщо и най-високитѣ върхове по гребена, на който гребеновата лакатушна линия къмъ сѣверо-югъ, продължава съ постепенно снижване къмъ изтокъ. Тия стръмни склонове принадлежатъ на главния планински гребенъ, който почти единиченъ продължава чакъ до Демиръ-капия с.-з. отъ Сливенъ и послѣ трояко се разклонява и доста сниженъ продължава къмъ своя край. Склоноветѣ въ по-голѣмата си часть прѣдставляватъ едно цѣло безъ специфични особности, а слѣдователно и безъ самостойни характерни наименования. Даже и отдѣлнитѣ потоци съ своитѣ тѣсни корита не проникватъ навсѣкждѣ дълбоко въ тѣхъ и не ги разграничаватъ на самостойни по-малки единици. Затуй и тѣ въ повечето случаи се именуватъ по заселищата около тѣхъ или по върховетѣ на гребеновата линия, които спадатъ въ тѣхнитѣ области, напр. Златишка планина, Клисурски балканъ, Карловски балканъ, Сливенски балканъ и пр. или Амбарица, Пашовица, Чумерна и пр. Само тукъ-тамъ нѣкои планински отдѣли иматъ специфични имена на самостойни планини,

а тѣ сѫ горѣ-долу и пò ясно очертани отъ осталия планински край; такива сѫ напр. Радина планина надъ Буново, Кавладана надъ Рахманлари, Вѣнцитѣ надъ Иганово, Чифударица надъ Митиризово, Пашовица надъ Голѣмо село, Матейска планина надъ Сотиря, Гребенецъ надъ Трапоклово, Стидово надъ Градецъ и пр.

Липсата на специални разграничения въ склоновитѣ отдѣли на тая часть отъ Балкана се е опазила и въ разграничението на гребена, но въ него отдѣлнитѣ върхове сѫ добрѣ изтъкватъ и очертаватъ и сѫ съ свои специфични имена. Такива има доста много, но за характеристика на гребеновата линия ще наведемъ само слѣднитѣ: седлото Арабаконакъ (950 м.) и Илдъзъ-табия (1642) надъ Стъргелъ, Баба (1787) надъ Буново-Мирково, Свѣщиплазъ (1885) надъ Златица, Паскалъ (2027·7) надъ Лѫджани, Вѣженъ (2191·3) надъ Клисура, Юмрукъ (1921) на Рахманлари до Рибарския проходъ, Амбарица (2116) и Купена (1163) надъ Карлово, Юмрукъ-чалъ (Фердинандовъ връхъ) (2368) надъ Калоферъ, Кадемлия (2268) въ Пашовица надъ Голѣмо село, Чифута (1520) надъ Имитлий, Св. Никола (1326) надъ Шипка, Бедекъ (1483) надъ Енина, Хаински прѣдѣлъ (681), Чумерна (1533) надъ Чамъ-дере, Българка (1177·8) надъ Сливенъ, Стидово (1007) надъ Градецъ, Сухобърдо въ Козестремския балканъ (1024) надъ Медвенъ и Тепе-гьозъ (907·3) надъ Кадъръ-факлий.

Балканскитѣ отдѣли въ споменатитѣ граници въ по-голѣмата си часть, а особено въ прѣдѣлитѣ на гребена, сѫ голи и само съ тревиста покривка. Въ съвсѣмъ стръмнитѣ отдѣли и въ сиповетѣ тѣ сѫ канаристи и безъ нея.

Като високи балкански краища тѣ не сѫ безъ значение и въ хидрографско отношение. Тѣ сѫ началото на многобройни и доста пълноводни рѣки и потоци, които се вливатъ въ Искъръ, Марица, Тунджа и Черно-море; такива сѫ Малинската рѣка, която започва откъмъ Илдъза, Буновската рѣка — отъ къмъ Баба, Равна рѣка — откъмъ Вѣженъ, Стрѣма — отъ Козница, Бѣла рѣка — отъ Юмрукъ-чалъ, Тунджа по на изтокъ отъ него, Тѫжа — отъ Марагидикъ, Поповска — откъмъ Бурущица, Хаинска — отъ Хаинския прѣдѣлъ, Бинкоска отъ прѣдѣлитѣ надъ Бѣла-Чешлий, Коруча — откъмъ Колунитѣ, Мараша — отъ Стидово, Камчията — отъ прѣдѣлитѣ на Демиръ-капия надъ Раково и пр. пр. Освѣнъ това Балканътъ отъ западнитѣ прѣдѣли до къмъ Демиръ-капия надъ Сливенъ се явява като вододѣлна линия между Черно и Егейско море, понеже водитѣ отъ прѣдѣлитѣ на Арабаконакъ и Илдъзъ-табия чрѣзъ Малинска рѣка, Искъръ прѣзъ Дунава се вливатъ въ Черно море, както и водитѣ на Камчията направо въ него, докато

осталитѣ водни вѣни прѣзъ Марица и Тунджа ги прѣпращатъ въ Егейско море.

Тия Балкански отдѣли, пълни съ интересъ въ географско отношение, не по-малко интересъ прѣдставятъ въ петрографско и геолошко отношение и затуй тѣ отдавна сѫ привличали вниманието на ученитѣ върху си и сѫ бивали прѣдмѣтъ на изслѣдвания отъ тѣхъ. Пръвъ ги е посѣтилъ Ami Boué[1]). Той ги е прѣсѣкълъ въ Сливенско отъ Сливенъ, Ичира, Жеравна, Котелъ и Демиръ-капия; Казанлъкъ, Шипка, Габрово и въ Етрополе-Златишкия балканъ. Въ прѣдѣлитѣ на Шипченския балканъ е билъ по-късно и Fr. Schröckenstein[2]), а още по-късно е миналъ и Anton Pelz[3]) Въ Сливенскитѣ прѣдѣли на Балкана е билъ и Ferd v. Hochstetter[4]), а сѫщо и H. Sanner[5]). Прѣзъ Троянъ — Амбарица —Сопотъ е миналъ и проф. K. v. Fritch[6]). Но отъ всички тия чужденци-учени най-много се е бавилъ въ Балканскитѣ прѣдѣли проф. Fr. Toula[7]); той е пропѫтувалъ визирания отъ насъ край на нѣколко мѣста, и то главно по проходитѣ, а именно: Исуплии, Мокрени, Марашъ, Голѣмо-Александрово; Котелъ, Ичира, Сливенъ; Сливенъ, Демиръ-капия, Елена, Кортенски бани; Хаинскиятъ проходъ; Казанлъкъ, Селци, Трѣвна; Шипка, Габрово, Софилари; Калоферъ, Мара-Гидикъ; Троянски монастиръ, Рахманлари; Тетевенъ; Челопечъ, Златица, Етрополе, Орхание, Арабаконакъ.

Отъ наши българи въ тия балкански отдѣли сѫ били: Г. Н. Златарски, Д-ръ Л. Ванковъ, и Н. Пушкаровъ. Г. Н. Златарски[8]) е миналъ прѣзъ Арабаконакъ, билъ е въ високитѣ отдѣли на Златишкия балканъ, а сѫщо е минавалъ Шипка и Сливенско между Сливенъ, и Котелъ. Д-ръ Ванковъ е обикалялъ въ Шипченския балканъ[9]), а Н. Пушкаровъ въ Златишко—Лѫдженския[10]).

---

[1]) Esquisse géologique de la Turquie d'Europe, 1840.

[2]) Von Czipka-Balkan (Jahrb. d. k. k. geol. R.-Anst. B. XXII, 1872. s. 234—240).

[3]) Reisenotizen aus Mittelbulgarien. Petrographische Mittheilungen über die Routen Rustschuk-Tirnova, Gabrovo—Schipka—Kazanlik. (Verhandl. d. k. k. geol. R.-Anst. 1883, s. 115—124).

[4]) Die geologischen Verhältnisse des östl. Theiles d. europäischen Türkei (Jahrbuch d. k. k. geol. R.-Anst., B. XX, 1870).

[5]) Beiträge zur Geologie der Balkan-Halbinsel (Zeitschr. f. d. geol. Gesellschaft, B. XXXVII, 1885, S. 470—518).

[6]) Beitrag zur Geognosie des Balkan (Hallenser Ver. Schriften, 1879, S.769—775).

[7]) Grundlinien der Geologie d. westlichen Balkan, 1881, S. 14. — Geologische Untersuchungen im centralen Balkan, 1889, s. 1—101; Geologische Untersuchungen im östlichen Balkan etc. I. 1890.

[8]) Геологически профилъ отъ София прѣзъ Саранци, Араба конакъ и пр. (П. спис. кн. IV, 1883). — Сенонскитѣ образования въ източния и отчасти въ централния балканъ и пр. (П. сп. кн. LXVI 1905.).

[9]) Šipčanski balkan i okolica u geoložkom i petrografskom pogledu (Rad Jugosl. Akademije, kn. CVI, 1892).

[10]) Приносъ къмъ Петрографията на високия балканъ между върховетѣ Илдъзъ табия и Вѣженъ (Сборникъ за нар. умотвор. и пр. кн. I (XIX), 1903).

Въ течение на редъ години доста подробни обиколки направихъ и азъ по Балкана, и за часть отъ тѣхъ съмъ направилъ нѣкои съобщения[1]), но по-голѣма часть отъ тѣхъ засѣгатъ разгледванитѣ сега отъ мене Балкански отдѣли. Възъ основа на тия обиколки ще се постарая да характеризувамъ петрографски тия отдѣли. Обиколкитѣ ми по тия Балкански отдѣли сѫ слѣднитѣ: Стъргелско поле, Арабаконакъ, Илдъзъ-табия, Радина планина, Баба; Долно-Камарци, Гълѫбецъ, Челопешко, Клисекьой, билото на Балкана около Свѣщиплазъ и Говедарника; Златица прѣзъ билото на Балкана въ мѣстностьта Гроба и Хайдушка поляна за Лопенъ; по рѣката Костина прѣзъ върха Боатинъ за Лѫджани и прѣзъ Кознишкото седло за Клисура; отъ Клисура прѣзъ Равна рѣка за Рибаришкия проходъ и по билото на Балкана прѣзъ Влахъ-бунаръ за върха Вѣженъ; отъ тамъ по южнитѣ склонове на Вѣженъ за Клисура. Отъ Клисура за върха Юмрукъ, Демиръ-капия и Капуджика въ Кавладанския балканъ надъ р. Бѣлъ-Осъмъ и прѣзъ Карагьолъ, Чанакчийца за Рахманлари; Кърнари по Троянския пѫть за билото на Балкана. Отъ Иганово до Балканското било къмъ Саржгьолъ и обратно прѣзъ другъ пѫть. Отъ Сопотъ за Амбарица и надъ нея по Дълги-дѣлъ по пѫтеката до върха Купена и обратно за Карлово. Отъ Карлово по високитѣ балкански склонове надъ Арапово и прѣзъ Кочмаръ-кая въ Чифударица, Кривинитѣ и обратно въ политѣ между Арапово и Митиризово. Отъ тамъ по пѫтя за Калоферъ и прѣзъ Стражата подъ Митиризово за Карлово и по шосето до Баня и Калоферъ. Отъ Калоферъ прѣзъ манастиря за въ политѣ на Юмрукъ-чалъ и прѣзъ Равно-поле за въ града. По Тунджа, по пѫтеката за Розалито-поле и Марагедикъ и по Тѫжа-рѣка въ западнитѣ поли на Пашовица и Кадемлия до Голѣмо-село и прѣзъ ливадитѣ на Калоферъ за въ града. Отъ тамъ прѣзъ Кръстецъ, Малко и Голѣмо село, по политѣ на Балкана за Софилари. Отъ послѣдното село прѣзъ върха Патарещица до върха Корита и отъ тамъ прѣзъ Акъ-дере, въ източнитѣ поли на Демиръ-капия, обратно въ Софилари. Отъ тамъ за Имитлии и прѣзъ Възъ-аланъ за върха Чифутъ и Вѣтро-поле, а прѣзъ р. Голѣма Варовита за Балканскитѣ поли. Отъ Св. Никола за Шипка и отъ тамъ прѣзъ Градището за Бузлуджа, Курвина могила, Бедекъ и обратно прѣзъ Катунитѣ за Енина и околностьта ѝ въ Балканскитѣ поли. Отъ Енина прѣзъ Драгулица и източнитѣ отдѣли на върха Българка за Радевци и върха Кръстецъ. Отъ Казанлъкъ прѣзъ Гюсово и Селци до въ мѣстностьта поляна Пиз-

[1]) Еруптивнитѣ скали около Глушникъ и Горно-Александрово. (Пер. сп., кн. LXI). — Петрографски обиколки въ България (Сборникъ IV (XXII и XXIII), 1907).

дица и обратно прѣзъ Селци за Мъглишъ. Отъ Мъглишъ прѣзъ Джбовския проломъ за Поповци, Радунецитѣ, Борущица. Отъ Поповци за Ралевци, Сливето, Жерговецъ, Юрта, Хаинитѣ и Хаинския проходъ. Отъ Лаханлий по южнитѣ поли на Дебелецъ за Николаево, Запалня, Атлари, Кортенски бани. Отъ тамъ прѣзъ Оризари за Твърдица и билото на Балкана прѣзъ Паскалевъ-мостъ до спасителния домъ, Еловъ-Чукаръ и обратно по шосето за Твърдица. Отъ Твърдица по политѣ на Балкана прѣзъ Козосмоде, Конари за Хаинитѣ и по Лазова рѣка къмъ Балканското било. Отъ Хаинитѣ по равнището за Икисча, Бинкосъ, Чамъ-дере, Чумерна, Бѣла-Чешлии, Саржяръ, Еникьой, върха Качулка, Бѣла, Чочовенъ, Гаврилово и обратно за Бѣла. Отъ Бѣла за Кьомюрджи-чифликъ, Колунитѣ и прѣзъ Арсеновския проходъ за Сливенъ, равнището до Тунджа, Карасарлий, Чочовенъ, Бѣла, Сливенъ. Отъ тамъ прѣзъ Дикъ-баиръ, Черешката, Българка, Нейково, Жеравна, Котелъ прѣзъ Разбойна за Юрушката стѣна и обратно Котелъ, Жеравна, прѣзъ Вида, Ичира, Кушъ-бунаръ, Чаталка Сливенъ, Джендемитѣ, Чуката, Ичира, Градецъ, Катунища, Медвенъ, Садово, върхъ Тепе-гьозъ, Кадъръ-факлий, Феклачъ, Исуплий, Каябашъ, Джбравата до Градецъ и отъ тамъ прѣзъ Мокрени, Марашкия проходъ до Стралджа и обратно за Горно-Александрово, Трапоклово, Глушникъ и Сливенъ.

2. Подробно описание на терена.

Подробното описание на терена ще бжде по реда на обиколкитѣ, които току що изложихъ; то ще съдържа повръшно разкритие на петрографскитѣ материали и тѣхнитѣ взаимни отношения. Освѣнъ туй въ него ще се изтъкне и тектониката имъ въ разнитѣ находища, както и тектониката въ разнитѣ части на едно и сжщо находище, безъ да се правятъ каквито и да били общи заключения за тѣхъ.

1. *Стъргелско поле, Арабаконакъ, Илдъзъ-табия, Радина планина, Баба.* За тоя планински край, както и за още нѣкои други, дадохъ кратка характеристика въ пò ранни мои трудове (Петрографски обиколки въ България, — Сборникъ, кн. XXII, 1907); но едно общо прѣдставление за тѣхъ нѣма да бжде излишно, още повече, че то въ свръзка съ прѣдставленията за другитѣ Балкански отдѣли се налага, понеже картината за цѣлото ще бжде по-изразителна.

Стъргелското поле образува тъй наречената Стъргелска котловина, която отъ Балканскитѣ отдѣли на сѣверъ я заграждатъ

Арабаконашката седловина и южнитѣ отдѣли на Илдъзъ-табия; отъ изтокъ я ограничава планина Гължбецъ съ своитѣ западни отдѣли. Стъргелското поле е заето отъ скални насипи, които сж навлѣчени отъ околнитѣ краища; но тъй като тѣхнитѣ камъни сж архаични и палеозоични, то не ще и съмнѣние, че и насипитѣ сж такива.

Арабаконашката седловина отъ низкитѣ си поли до високото било е заета отъ едни и сжщи материали: тънко наплочени и сдробени палеозоични шисти, които въ западна посока, въ Горно Камарци, свършватъ въ архаични шисти (гнайси), но и. — ю.-и. продължаватъ и заематъ южнитѣ поли на Илдъзъ-табия до Стъргелъ. Материалитѣ сж изключително аргилошисти съ тъмно-сива и свѣтло-сива боя и голѣма блѣскавина; тѣ наподобяватъ полукристалинни шисти. Тия материали заематъ пространството и на южнитѣ високи склонове на възвишението Илдъзъ-табия и продължаватъ до билото на планината, по пжтя за Етрополе, въ тъй наречената Радина планина, която и цѣла заематъ; тѣ заематъ сжщо билото и южнитѣ отдѣли на планина Баба. Тия скали се простиратъ на югъ въ сѣвернитѣ отдѣли на Гължбецката планина и въ землището на с. Буново до бърдата Бряза и Чичулецъ. Материалитѣ въ повечето отдѣли на находещето сж тъждествени съ прѣдходнитѣ, на които сж и продължение, но въ повисокитѣ планински отдѣли тѣ измѣнятъ общия си изгледъ, боята и блѣсъка си, отъ което се показватъ като да сж по-млади отъ първитѣ, сир. отъ по-горни етажи. Освѣнъ туй въ тѣхъ намѣста (подъ Илдъзъ-табия) се забѣлѣжватъ сиви ситно-зърнести кварцитизувани пѣсъчници, които сж съгласно разположени съ тѣхъ.

Всичкитѣ шисти въ тоя край сж еднакво разположени; тѣ иматъ главно ю.-и. разпространение и полегатъ ю.-з. наклонъ, но на нѣкои мѣста (въ високитѣ планински отдѣли) се показатъ доста сбърчени съ бръчки отъ малка и голѣма мѣрка.

2. *Долно-Камарци по Гжлъбецъ за Челопечъ, Клисекьой, Свѣщиплазъ и Говедарника.* Отъ Долно-Камарци, което е разположено въ ю.-и. кжтъ на Стъргелската котловина пжтя води по Гължбецъ, подъ Буново, Мирково, рида Гусенецъ и подъ Тавшанъ-тепе за Челопечъ. По тоя пжть очертавамъ южната граница на Балкана до въ Златишката котловина. Цѣлиятъ Гължбецъ въ пространството между Стъргелъ—Долно-Камарци, Стъргелъ—Буново, Буново—Мирковската котловина и шосето е заето отъ архаични кристалинни шисти, които кждѣ Стъргелъ съдържатъ амфиболово вещество, а къмъ Долно-Камарци сж изключително мусковитови и то намѣста съ повече мусковитъ, а на други (въ високото) и по-

бѣдни съ него; тѣ сѫ мусковитови шисти смѣсени съ мусковитови гнайси. Отъ тѣхъ въ западнитѣ отдѣли прѣобладава типичниятъ шистъ, а по високото и източнитѣ отдѣли — гнайсътъ. Скалитѣ сѫ тънкослойни люспести съ сплѣскани лещи отъ пегматитъ, които сѫ разположени успоредно съ наслоението имъ. Тѣ намѣста сѫ дребни и уединени, а на други по-едри и въ свръзка съ по-дебели — мусковито-пегматитови жили, които неправилно кръстосватъ скалната маса. Изъ тѣхъ се намѣрватъ импрегнирани едри рутилови кристали и зърна, а сѫщо и турмалинъ. Въ западнитѣ отдѣли на находището шиститѣ показватъ прѣдимно з.-ю.-з. наклонение, а въ високото и източнитѣ отдѣли на Гълѫбецъ гнайситѣ сѫ наклонени къмъ ю. и ю.-и.

Тия шистозни материали продължаватъ и въ източна посока; тѣ заематъ Балканскитѣ поли между Буново и Мирково и малко надъ него; тѣ ограждатъ отъ сѣверъ малката Мирковска котловина, продължаватъ въ с.-и. ѝ отдѣли и я ограждатъ отъ изтокъ въ рида Гусенецъ. Тѣ въ туй находище иматъ обратно разположение: въ западнитѣ му отдѣли, въ землището на Буновско сѫ прѣдимно гнайсови, а въ източнитѣ, Мирковскитѣ — мусковито-шистни. Еднитѣ и другитѣ въ структурно и съставно отношение се показватъ тъждествени съ прѣходнитѣ; тѣ и повръшно се показватъ като продължение на тѣхъ. Тия материали се простиратъ прѣзъ Тавшанъ тепе, дѣто се и криятъ подъ наноситѣ и насипитѣ на Златишката котловина. Тѣхъ въ най-източнтиѣ отдѣли на тоя край отъ сѣверъ огражда ивица отъ еруптивенъ материалъ, а пò на западъ, надъ Мирково, па чакъ до Буново, широка ивица отъ глинести и мергелни шисти, пѣсъчници и варовици отъ кредна възрасть, които сѫ продължение отъ Петричъ-Смолскитѣ на Срѣдна гора. На изтокъ отъ Тавшанъ-тепе въ политѣ на Балкана за Челопечъ, пространството е заето отъ еруптивни материали, но въ по-високитѣ отдѣли тѣ прѣслояватъ съ седименти отъ прѣходния типъ. Най-ярка е картината въ Челопешкото землище, на сѣверъ отъ селото, по р. Въздолъ. Селото Челопечъ е разположено въ устието на Въздолския проломъ на полегатъ насипанъ конусъ, но часть отъ краищата му засѣгатъ и становити скали. Послѣднитѣ въ сѣверна посока въ рѣчното легло иматъ слѣдното разпрѣдѣление: при входа на пролома се появяватъ еруптивни скали, които въ видъ на тѣсна ивица съ зап.-изт. протежение опасватъ основитѣ на Балканскитѣ поли. Слѣдъ тѣхъ въ сѣверна посока се появяватъ червени мергелови варовици отъ кредна възрасть, които заематъ западнитѣ високи отдѣли на рѣчното корито и часть отъ които минаватъ и въ източнитѣ, въ посока за прѣ-

дѣлитѣ на Бѣла рѣка. Въ низкото на рѣката тѣ се разполагатъ надъ тъмносиви компактни и дебелослойни, едро напукани слюдени пѣсъчници, които сж удобни за практически цѣли; отъ тѣхъ приготовляватъ бордюри, стжпала, материалъ за облицовки на мостове и др. Тия пѣсъчници се криятъ въ западнитѣ отдѣли на рѣчното корито подъ мергеловитѣ варовици, но въ източнитѣ се широко разкриватъ, като заематъ и високитѣ повръшни отдѣли на края съ протежение на изтокъ къмъ Бѣла рѣка. Тия пѣсъчници се ограждатъ отъ сѣверъ съ ивица отъ шарени конгломерати, слѣдъ която се появяватъ еруптивни скали съ шарена повръхность (ръждива, зеленикава, червеникава, черна, жълтеникава), и напрѣднало промѣнение, отъ което и повръхностьта имъ е задобила споменатата шарка. Тия еруптивни скали заематъ цѣлото рѣчно корито надъ конгломератитѣ. Тѣ въ по-горнитѣ отдѣли се мѣсятъ съ потъмносиви до зеленикави порфирови скали, които иматъ интензивно разпространение и въ сѣверна посока стигатъ палеозоичнитѣ отдѣли въ планинскитѣ склонове. Тия два вида еруптивни материали и външно се значително различаватъ; сивитѣ иматъ изгледъ на пѣсъчникъ, а тъмнитѣ сж типични порфирови скали по бѣлия фелдшпатъ. Еднитѣ и другитѣ въ дълбокитѣ си прѣдѣли сж едро паралелопипедно напукани, а повръшно сдробени, но отъ тѣхъ само сивитѣ, въ по-голѣмитѣ си кжсове, сж жилави, а като и малко порозни употрѣбяватъ ги за воденични камъни. Ако тъмносивитѣ порфирови еруптивни скали не сж важни въ туй отношение, тѣ заслужватъ пълно внимание въ друго; тъй напр. тѣхното находище въ високитѣ ридови отдѣли е насѣчено отъ рудоносни жили съдържащи пиритъ, халкопиритъ, галенитъ и сфалиритъ, които иматъ важно монтанистическо значение. Разкритието на послѣднитѣ въ по-голѣмо количество показва, че тоя планински прѣдѣлъ е намѣрилъ добро мѣсто въ реда на рудоноснитѣ краища въ страната ни.

Въ Клисекьойското землище Балканскитѣ поли свръшватъ съ тѣсна ивица мусковитови шисти, която въ сѣвернитѣ свои прѣдѣли се разсича отъ тънка еруптивна ивица. Тия шисти сж отъ типа на Гусенишкитѣ, слѣдователно въ тоя край тѣ се явяватъ като сѣверна граница на шистозното Пирдопско находище. Шиститѣ сж тънкослойни и съдържатъ гранатъ. Въ тѣхъ има тънка ивица хлоритошисти, които сж се образували отъ промѣната на амфиболити. Надъ тия шисти пространството до въ високото планинско било къмъ върха Свѣщиплазъ и къмъ Говедарника е заето отъ тъмни и сиви, блѣщиви и матови палеозоични шисти, които сж продължение на ония отъ къмъ Арабаконакъ и Илдъзъ-табия.

Тия шисти по цѣлото си протежение иматъ единъ и сѫщи изгледъ и еднакви свойства. Разнообразие въ тѣхъ съставляватъ нѣколкото еруптивни порфирови и порфиритови жили, които сѫ съ разна дебелина (0·50—6) и съ почти изт.-западна посока на разпространение. Отъ тѣхъ порфировитѣ жили сѫ въ прѣдѣлитѣ на Балканското било, около Свѣщиплазъ, а порфиритовитѣ въ склоноветѣ и политѣ му. Освѣнъ туй въ прѣдѣлитѣ на билото, къмъ извора на пѫтя Пирдопъ—Етрополе, часть отъ шиститѣ иматъ червеникава (румена) боя и се прѣслояватъ съ конгломаратови и брекчо-конгломератови прослойки отъ сѫщата боя. Говедарникътъ цѣлъ е заетъ отъ палеозоични шисти, които въ тоя край иматъ повече ю.-и. протежение съ неясенъ наклонъ; намѣста сѫ и доста сбърчени, но понеже повръшно сѫ доста дълбоко наплочени и грифелно надробени, не личи ясното имъ падение.

3. *Златица за билото на Балкана въ мѣстностьта Гроба и Хайдушка поляна.* Отъ Клискьой за Златица Балканскитѣ поли въ насипа на Златишката котловина завръшватъ съ прѣдходнитѣ мусковитови шисти, които на с.-и. отъ градеца се губятъ въ палеозоичнитѣ шисти; тъй че отъ тамъ прѣзъ хаджи Павловата воденица и по на изтокъ отъ нея самитѣ поли се заематъ отъ палеозочни шисти прѣдходенъ типъ. Тия шисти продължаватъ по Балканскитѣ склонове къмъ билото на Балкана до Атъ-бунаръ. Тѣ въ началото сѫ синкави, синкаво зеленикави, пепеляви до графитово сиви, блѣщиви, наплочени, а на мѣста и налистени. Въ тия Балкански прѣдѣли тѣ заематъ цѣлото пространство до билото, безъ да се просѣчени отъ другъ скаленъ материалъ, освѣнъ съ рѣдки и тънки жили отъ бѣлъ, млѣченъ кварцъ, а при Атъ-бунаръ и отъ прожилки отъ бозавъ порфировъ материалъ. Тия шисти сѫ продължение на прѣдходнитѣ. Тѣ се простиратъ и на изтокъ по южнитѣ Балкански склонове; отъ тѣхъ сѫ заети склоноветѣ на върхове Разбой (1817) и Косица между Златица и Лѫджани.

Надъ Атъ бунаръ въ посока за билото къмъ Гроба и Хайдушка поляна землището е заето отъ порфирно зърнестъ бозавъ масивенъ материалъ; такъвъ заема билото на пѫтеката до Хайдушка поляна и на сѣверъ отъ нея, а сѫщо и околнитѣ била и гребени. Отъ него сѫ източнитѣ и сѣверни отдѣли на Свѣщиплазъ, а сѫщо и отдѣлитѣ на върхове Разбой, Косица, Паскалъ и съсѣднитѣ на тѣхъ гребени. Тоя масивенъ материалъ е съ зърнесто порфиренъ и гранитовъ изгледъ и съ неправелно повръшно напукване и надобряване. Той е резистентенъ на хидрохимическитѣ метаморфни процеси, но податливъ на замръзванията, затова и доста дълбоко се е разрахлилъ и прѣвърналъ на пѣсъченъ чакълъ.

4. *Върхътъ Боатинъ, Лѫджани, Козница. Клисура.* На върха Боатинъ (2049) се изкачихъ откъмъ Костина рѣка прѣзъ Братаница. Върхътъ въ сѣвернитѣ си отдѣли, въ самото било и отчасть въ южнитѣ е заетъ отъ прѣдходнитѣ масивни гранитови скали, които продължаватъ откъмъ върха Паскалъ. Тѣ сѫ повечето едрозърнести амфиболови гранити, но въ тѣхъ има и дребнозърнести и слабопрфирни, които се вдаватъ въ тѣхъ отъ къмъ западъ като неправилни заливи. Тия гранитови материали се ограждатъ отъ южна страна съ тѣсна ивица ситнолюспести мусковитови шисти, която въ южнитѣ си отдѣли съдържа амфиболитошисти и хлоритошисти. Тия послѣднитѣ сѫ въ контактъ съ шиститѣ на палезоичната ивица отъ южнитѣ Балкански отдѣли, която въ тоя край е значително стѣснена и заета отъ пепеляво-зеленикави, сиви, тъмно бойни шисти, които рѣдко се просичатъ съ бѣли кварцови жили. Тая палеозоична ивица наближава низкитѣ поли надъ с. Лѫджани и завърша въ тѣсна ивица отъ мусковитови шисти, които заематъ основата на Балканскитѣ поли надъ Лѫджани и се простиратъ въ западна посока до прѣзъ границата между сѣверна и южна България. Тая ивица се разширява въ политѣ на изтокъ отъ селото и свързана съ прѣдходната надъ палеозоичнитѣ шисти, огражда ги отъ изтокъ въ склоноветѣ надъ Кознишкитѣ развалини.

Лѫджани е разположено въ основитѣ на планинскитѣ поли въ насипъ, свлѣченъ отъ Балканскитѣ стръмнини, слѣдователно въ крайнитѣ образования на Златишката котловина. Такива сѫ образованията и на изтокъ отъ Лѫджани чакъ до раздѣлата на пѫтищата за Коприщица и Козница и малко пò на с.-и. отъ нея. Въ тия отдѣли е източната граница на Златишкото поле. Отъ тамъ въ източна посока къмъ Козница на повръхностьта се разкриватъ становититѣ скални материали, които въ началото сѫ мусковитови шисти, но пò нататъкъ се мѣсятъ и съ биотитови и съ гнайси двослюдни и биотитови. Тия архаични шисти сѫ продължение на шиститѣ отъ Пирдопско и Душанско; тѣ сѫ тънкослойни съ тънки и дебели кварцови и пегматитови жилки и прослойки. Шиститѣ иматъ и.-с.-и. разпространение и полегатъ (5°—20°) ю.-и.-ю.-з. наклонъ. Въ нѣкои отъ по-височкитѣ отдѣли на терена тѣ сѫ и посбърчени и съ другъ наклонъ и посока на разпространение. Близо къмъ билото на Козница, въ прѣдѣлитѣ на Въртопската рѣка гнайсовитѣ скали взематъ връхъ надъ шиститѣ; тѣ сѫ сѫщо тънко слойни, разнобойни (сиви и бозави) и съ полегатъ западенъ наклонъ. Въ седлото на Козница гнайситѣ сѫ прѣдимния материалъ въ терена; тѣ съдържатъ и прослойки отъ шисти, само че пò нарѣдко и доста тънки. Въ посока за Клисура пакъ гнайситѣ сѫ

главниятъ скаленъ материалъ на терена, само че въ низкото тѣ съдържатъ ивица отъ кварцошисти, която се простира въ планинскитѣ склонове съ ю.-и. посока на рапространение, но и слѣдъ нея гнайситѣ оставатъ едничкитѣ скали до Клисура, като при нея, близо до Дълга-рѣка, съдържатъ малко хлоритови вариации съ сиви жили и тънко наслоение. Изобщо гнайситѣ по цѣлото протежение на находището сѫ зърнесто люспести, отъ което устройство на много мѣста се показватъ съ повръшенъ гранитогнайсовъ изгледъ. Такъвъ изгледъ особено добрѣ е изразенъ въ гнайса около Клисура и въ землището на което е разположенъ самия градецъ и подъ него до въ леглото на Стара рѣка. Тоя гнайсъ, въ тия прѣдѣли, по туй си устройство напълно съотвѣтствува на гранитогнайсъ. Той е повечето едрозърнестъ и въ западнитѣ отдѣли на Клисура червеникавъ (отъ фелдшпата), а въ южнитѣ и източнитѣ сивъ.

5. *Клисура по Равна рѣка за билото на Рибаришкия (Тетевенския) проходъ и по билото на Балкана прѣзъ Влахъ-бунаръ за връхъ Вѣженъ, а по южнитѣ му склонове за Кознишкото седло и Клисура.* Отъ Клисура прѣзъ Кривинитѣ, Дименца, Черни връхъ и Равна рѣка, както и горѣ въ високото по Тетевенската пѫтека до билото на прохода, скалниятъ материалъ остава единъ и сѫщъ — гнайсъ, само че на разни мѣста отъ находището е съ разноустройство, разенъ съставъ, а слѣдователно и съ разенъ изгледъ и разна боя. Въ Клисура и надъ нея гнайсътъ е едрозърнестъ, червеникъвъ гранитогнайсъ, пò на горѣ-сивъ дребнопорфировъ гнайсъ, надъ него сивъ, безъ слюда ронливъ и сипкавъ гнайсъ. При Чаталъ-чучуръ гнайсътъ е червеникавъ и зърнестолюспестъ. Въ прѣдѣлитѣ на Равна рѣка и въ южнитѣ отдѣли на главното Балканско било той е ясно наслоенъ и съ прѣходъ въ порфировъ гнайсъ по едроразвития изъ него сивъ фелдшпатъ; такъвъ остава и въ самото било на прохода. Тоя видъ гнайсъ се простира въ западна посока по билото на Балкана на извѣстно разстояние и по нататъкъ минава въ гранитогнайсова вариация съ амфиболъ. Въ прѣдѣлитѣ на Влахъ-бунаръ се появява тънко наслоенъ и дребнонаплоченъ гнайсъ съ зеленикава боя и кварцошистовъ изгледъ; той продалжава до въ срѣднитѣ отдѣли на връха Каменица, източно отъ Вѣженъ, дѣто се появява едрозърнестъ амфиболовъ гранитъ съ прѣходъ въ гранитогнайсъ. Отъ него е заетъ и самия връхъ Вѣженъ и гребенътъ на западъ отъ него чакъ на Върѫтопъ; той продължава и по на западъ по Балканския гребенъ и се свързва съ гранитовитѣ материали надъ Лѫджани. Въ южна посока отъ Вѣженъ той стига политѣ на връха, дѣто изчезва въ ситно зърнестъ тънконаслоенъ

гнайсъ, който образува доста широчка ивица подъ него. Слѣдъ тоя гнайсъ въ южна посока се появяватъ румени ситно-зърнести фелдшпатови скали съ ю.-и. посока на разпространение, но тѣхъ има и въ с.-з. посока; тѣ съотвѣтствуватъ на гранитогнайси. На малко протежение въ южна посока тѣ отстжпватъ мѣсто на сиви гнайси гранитовъ типъ, отъ каквито е заета и мѣстностьта Въртопъ надъ Козница, въ склоноветѣ на Балкана. Тия гнайси отъ югъ се ограждатъ отъ червеникави едрозърнести и люспести гнайси отъ типа на Клисурскитѣ, на които ще да сж продължение въ с. з. посока, а пó надолѣ отъ тѣхъ се появяватъ зеленикави ситно надробени крѣхки гнайси, които продължаватъ по източнитѣ склонове на рида. И слѣдъ тѣхъ въ южна посока чакъ до Кознишкото седло скалнитѣ материали оставатъ прѣдимно сиви и тъмно-бозави гнайси, каквито продължаватъ въ източна посока, по Балканскитѣ поли, чакъ до надъ Клисура.

Всичкитѣ тия разновидни гнайсови, гранитогнайсови и гранитоидни материали по протеженията си сж почти еднородни: тѣ освѣнъ рѣдкитѣ и тънки кварцови и пегматитови жили други разнородни материали не съдържатъ. Тѣ сж неправилно напукани и повръшно разно надробени.

6. *Клисура, връхъ Юмрукъ, Демиръ-капия и Капуджика въ Кавладанския балканъ, Карагьолъ, Рахманлари, Кърнари, Троянски пжть за билото на Балкана.* Землището на изтокъ отъ Клисура чакъ до леглото на Равна рѣка, на пжтя за Рахманлари, е заето отъ гнайсови скали; такива заематъ южнитѣ поли на Черни-връхъ и отдѣлитѣ на съсѣдния до него ридъ; тѣ продължаватъ въ южна посока до леглото на Стара-рѣка (Стрѣма) и прѣзъ него въ отдѣлитѣ на Срѣдна-гора. Гнайсътъ отъ това находище е прѣдимно сивъ зърнестолюспестъ гнайсъ съ прѣходъ къмъ гранитогнайсъ, но има мѣста и съ типично гнайсово устройство — наслоенъ гнайсъ. Въ тоя гнайсъ прѣобладава слюда мусковитъ.

Отъ Клисура за Демиръ-капия минахъ по пжтя прѣзъ Равна рѣка и се отдѣлихъ отъ Тетевенската пжтека въ мѣстностьта Дойковъ гробъ. До туй мѣсто минахъ и когато отивахъ за Вѣженъ. Отъ това мѣсто по пжтеката за Демиръ-капия въ началото установихъ сивозеленикави гнайси съ гранитоидовъ изгледъ и съ зеленикавъ хлоритъ и амфиболъ; въ него има прослойки и отъ ситнозърнестъ амфиболитъ. Тоя материалъ продължава чакъ до основитѣ на върхъ Юмрукъ (1921). Послѣдниятъ е заетъ отъ тънкослойни зеленикави шисти, гнайсовъ типъ, въ които зеленото вещество е съ свойства на хлоритъ; тѣ иматъ ю.-и. посока на разпространение и стръменъ наклонъ, който въ западнитѣ поли на

Юмрука, по пжтеката за Демиръ капия, на много мѣста е почти отвѣсенъ. Тия материали въ с.-и. посока за Демиръ-капия свършатъ до самия връхъ и се замѣстятъ съ зърнести гнайси, които заематъ билото на гребена, самата Демиръ-капия (1650), едничъкъ зидовъ проходъ въ гребена съ надвисени надъ него огромни скални маси, и се спускатъ въ с.-и. посока въ склоноветѣ ѝ, като продължаватъ въ посока за Капуджика (1616·6), само че въ по низкитѣ отдѣли гнайсътъ е повече наслоенъ и фелдшпатътъ му е червеникавъ. Въ подема за Капуджика, който е въ гребена на Кавладанския балканъ, гнайситѣ осивяватъ и започватъ да се показватъ все по-ясно наслоени и даже тънкослойни; тѣ напълно подхождатъ на гнайситѣ отъ Балканското било на пжтя за Тетевенъ. Въ високитѣ отдѣли на Капуджика тѣ сж сиви, силно блѣщиви, тънкослойни и наплочени гнайси. Съ тѣхъ свърша кристалинното находище въ тоя край, съ тѣхъ то граничи съ седиментитѣ на мѣстностьта.

Седиментитѣ, които непосрѣдствено граничатъ съ гнайситѣ сж кварцитизувани пѣсъчници, които повръшно сж тухлено червеникави, а въ основитѣ си сж сиви; такива продължаватъ къмъ входа на Капуджика. Съ тѣхъ въ съдружие има тънка прослойка тъмносиви, тънкослойни слюдени и гнилести пѣсъчници, които отъ сѣверъ се ограждатъ отъ сивъ доломитовъ варовикъ, който е въ съгласие съ тѣхъ. Отъ тоя варовикъ е заета мѣстностьта на Каподжика — тѣсенъ прорѣзъ съ привидно зидово очъртание въ балканското било, колкото да мине една кола. Отъ тѣхъ е заетъ гребена на Кавладанския балканъ, който има ю.-и. посока на разпространение и мѣстностьта на сѣверъ отъ него, но той въ южна посока отъ гребена се заема отъ комплексъ седиментно и съгласно наслоени скални материали. Седиментитѣ въ контакта съ кристалиннитѣ шисти показватъ и.-ю.-и. разпространение и доста стръменъ с. и. наклонъ (до 60°); но пò на сѣверъ отъ тѣхъ тѣ спазватъ сжщата посока на разпространение, ала измѣнятъ наклона си, който значително намалява (до 20°), а то показва, че първиятъ наклонъ не е резултатъ само на проста седиментация, а на послѣдвалъ по-късенъ натискъ отъ къмъ посока на кристалиннитѣ шисти, който все по-малки слѣди е оставилъ въ по-далечнитѣ отъ контакта прѣдѣли.

Отъ Демиръ-капия прѣзъ Карагьолъ и Чанакчиица до Рахманлари теренътъ въ по-голѣмата си часть е кристалинно-шистенъ, но въ по-долнитѣ планински отдѣли съдържа и седименти. Отъ Демиръ-капия до Карагьоль и прѣзъ него скалнитѣ материали се явяватъ продължение на съотвѣтнитѣ на Демиръ-капия и върхъ Юмрукъ; тѣ сж сиви и зеленикави, зърнести и тънконаслоени гнайси.

Отъ гнайси е заето и цѣлото пространство на рида Чанакчиица, само че тѣ сж сиви и дребнозърнести. Тѣхъ на югъ отъ Влашкитѣ колиби покрива тѣсна ивица (повече отъ $^1/_2$ к. м. шир.) седименти креденъ типъ, а именно тъмно-сиви мергелови варовици, които иматъ и.-з. разпространение и повече източно разкритие къмъ Бички дере (на зап. свършватъ до Лѣсковъ долъ); тѣ сж вѣроятно продължение на Текийскитѣ.

Южно отъ тия кредни материали наново се появяватъ гнайси, само че сж гжсти и безъ различимъ съставъ — наподобяватъ шисти; тѣ сж разнообразни: сиви, червеникави, зеленикави; всичкитѣ повръшно сж ситно сдробени. Южно отъ тѣхъ се появяватъ едрозърнести сиви и червеникави гнайси отъ типа на Клисурскитѣ, а на нѣкои мѣста и гранитовидни. Тѣ заематъ скàта надъ Рахманлари чакъ до въ насипа на полето до селото, като се разкриватъ тукъ-тамъ и подъ него. Повръшно тѣ сж доста разрахлени и прѣвърнати въ пѣсъчно-чакълна маса, която се дроби и отъ силата на ржчно стискане. Тия гнайсови материали заематъ ридовитѣ поли надъ селото въ с.-и. посока къмъ с. Текия и свършватъ въ бърдата надъ него, а въ западна посока стигатъ и минаватъ отдѣлитѣ на Лѣсковъ долъ и Равна рѣка и се свързватъ съ Клисурскитѣ, на които сж източно продължение. На югъ отъ Рахманлари до въ леглото на Стрѣма землището е равнище заето отъ пѣсъцитѣ и на-сипитѣ на околнитѣ стръмнини; то съставлява часть отъ Карловската котловина, на която е западенъ граниченъ отдѣлъ.

Отъ наносъ е заето землището отъ Рахманлари до Кърнари и на изтокъ отъ него до Иганово, Сопотъ, Карлово, понеже то е въ основата на стръмнитѣ Балкански поли въ тоя край, отъ които всѣки потокъ свлича огромно количество насипъ въ него. За типъ може да ни послужи Чифутъ-дере, което иде отъ високитѣ Балкански отдѣли надъ с. Текия и на което леглото се врѣзва дълбоко въ такива насипи.

Кърнари е разположено сжщо на такива насипи, но тѣ на сѣверъ отъ селото отъняватъ и въ долищата си разкриватъ пепелявосиви и червеникави кредни мергелови варовици, които на сѣверъ отъ ханчето се разкриватъ на повръхностьта и заематъ цѣлия край. Тѣ въ западна посока се простиратъ чакъ до въ с. Текия, а въ източна изклинено завършватъ въ балканскитѣ склонове между Кърнари и Иганово. На сѣверъ по шосето, за къмъ билото на планината, заематъ планинския скатъ до надъ серпентинитѣ (завоитѣ) по пжтя и свършватъ надъ окопа въ кристалинни шисти. Тѣ въ горнитѣ планински отдѣли се показватъ повечето съ изгледъ на гжсти варовици. Понеже повръшно не показватъ ясно наслоение

и сж неправилно надробени, не може да имъ се установи точно разпространението и наклона, обаче за първото, по нѣкои бѣлѣзи, слѣдва да се прѣдполага, че е и.-ю.-и.

Сѣверно отъ тия седименти се появяватъ кристалинни шисти, които стигатъ билото на планината по пжтя за Троянъ (1644). Тоя шистенъ теренъ е най-тѣсенъ въ прѣдѣлитѣ на тоя високъ Балканъ; той е продължение отъ шиститѣ надъ Рахмалнари и Текия. Такъвъ продължава по билото на Балкана въ югоизточна посока и заема гребенъ Вѣнцитѣ надъ Иганово.

Шиститѣ отъ тоя теренъ сж прѣдимно тънкослойни сиви мусковитови гнайси съ ю. и. разпространение, но въ нѣкои отдѣли тѣ сж доста озърнени и съ порфировъ изгледъ по фелдшпата, а на други и аплитови. Послѣднитѣ два вариетета показватъ по голѣмо развитие въ сѣвернитѣ отдѣли на находището и въ прѣдѣлитѣ на мѣстностьта Орлино гнѣздо.

Тия шисти отъ сѣв. страна по цѣлото имъ протежение до надъ Вѣнцитѣ, Амбарица и Купена сж оградени съ триасова доломитова и доломитъ-варовикова ивица, която на повърхностьта си е напукана и дълбоко разядена въ видъ на шари или крати.

Тая ивица въ билото на Троянския пжть ограждатъ отъ сѣверъ тъмни глиннести шисти и пѣсъчници отъ юрска възрасть, както и първитѣ образуватъ тѣсна ивица и свършатъ въ кредитѣ образования на края.

7. *Иганово, височинитѣ на Балкана къмъ Саржгьолъ и обратно въ политѣ му прѣзъ Аиево за Сопотъ и Карлово.* Отъ Иганово по реброто Келъ-кая за къмъ височинитѣ къмъ Саржгьоль се минава въ начало по насипъ въ Балканскитѣ поли, на какъвто е застроено и самото село Иганово. Тоя насипъ на сѣвѣръ отъ селото заема доста широка ивица, въ сѣвернитѣ отдѣли на която започватъ да се показватъ разрушени кристалинни шисти гнайсовъ типъ бѣдни на слюда, които образуватъ въ политѣ тѣсна ивица. Въ тая ивица освѣнъ споменатия гнайсъ има тънка прослойка отъ зеленикави шисти и такива, които съдържатъ сплескани лещи и други типъ гнайсъ, прѣпълненъ съ кварцови и румено-червени пегматитови жили, съ напрѣднало промѣнение и грифелно надробяване. Тая гнайсова ивица, която има ю.-и. разпространение, се огражда отъ сѣв. страна съ още по-тѣсна отъ нея ивица отъ мергелово варовитъ материалъ, смѣсенъ съ конгломератъ съ варовита основа и варовити и аргилитови кжсове отъ типа на Кърнарския въ кривинитѣ на Троянския пжть. Надъ тая ивица се появяватъ тъмни тънкослойни шисти филитоидонъ типъ, а въ сжщность полукристални палеозоични шисти, които заематъ голѣма частъ отъ Балканскитѣ

склонове и които изклинено завръшватъ на западъ въ склоноветѣ между Иганово и Карнари. Тая шистозна ивица въ сѣв. посока се простира до мѣстностьта Келъ-кая, дѣто и завършва въ гнайсовъ теренъ, който стига и минава Балканското било на Вѣнцитѣ. Гнайсътъ въ тия отдѣли на Балкана е биотитовъ. Той е съ люспесто-зърнесто устройство, а намѣста и съ едрофелдшпатови зърна, които му придаватъ очнопорфирно устройство. Гнайсътъ на голѣми протежения е еднороденъ; разнообразието му причиняватъ само тънкитѣ и рѣдки кварцови и пегматитови жили, а въ боята заруменелитѣ повърхни отдѣли отъ напрѣдналото промѣнение. Тоя гнайсъ има интензивно източно и западно протежение; въ послѣдното той стига Ашикларската поляна и западния рътъ отъ нея. Въ тия отдѣли той се простира и въ южна посока и свръшва въ находището на палеозоичнитѣ шисти, въ края на които се появява другъ типъ зърнестъ, наслоенъ гнайсъ. Слѣдъ палеозоичнитѣ шисти, които стигатъ низкитѣ поли, наново се появява бѣденъ на слюда и богатъ на фелшпадъ гнайсъ, а слѣдъ него и мергелно-варовита ивица, която въ тия отдѣли има изт.-ю.-източно разпространение и ю.-ю.-з. наклонъ (10^0—25^0). Тя и въ тоя отдѣлъ отъ своето находище е разположена на кристалинни-шисти, които на югъ отъ нея сѫ тънкослойни, насукани, сбърчени и съ повечко жили отъ кварцово вещество. Нѣкои отъ тия кварцови жили съдържатъ галенитъ и халкопиритъ съ свойственнитѣ имъ окислени производни вещества. На югъ отъ тѣхъ се появяватъ малко зеленикави (хлоритови) гѫсти шисти, които наподобяватъ филити и които съдържатъ много кварцъ. Съ тѣхъ свършва кристалинно-шистната ивица въ низкитѣ поли на Балкана и се скрива подъ насипитѣ на края, които, както и по рано отбѣлѣзахъ, опасватъ основитѣ на Балканскитѣ поли въ цѣлата Карловска котловина. Тѣ сѫ доста дебели около Аиево и Сопотъ и на изтокъ отъ него, но къмъ Карлово тѣ значително отъняватъ и разкриватъ находещитѣ се подъ тѣхъ становити скали. Тъй напр. въ Карловскитѣ лозя въ отдѣлитѣ на дола Солу-врачъ разкриватъ шиститѣ, които сѫ продължение отъ Балканскитѣ, а пó къмъ югъ до шосето разкриватъ и гранитова маса, която найвѣроятно е продължение отъ Мранчево-Дуганджийския гранитъ, който отъ тамъ до прѣзъ Карлово цѣлъ е скритъ подъ дебелитѣ насипи на котловината.

8. *Карлово по р. Сушица, Купена, сѣв. отъ Амбарица, Сопотъ.* Карлово е разположено на наносъ, който въ рѣчнитѣ отдѣли е доволно едъръ — блоковъ; той въ сѣв. посока се простира до фабриката и Сучурума, отдѣто изподъ него започватъ да се показватъ сѫщинскитѣ скали на Балканскитѣ поли въ тоя край, които

сж тънкослойни, тъмни, сиви, зеленикави и силно набърчени шисти; тѣ по устройството си наподобяватъ филити. Тѣхъ тукъ-тамъ покрива едъръ насипъ, въ който има кжсове отъ гнайсъ, тъменъ шистъ и мергеловъ варовикъ отъ типа на Кърнарския, на който малкитѣ находища се намиратъ въ западнитѣ отдѣли на рѣчното корито. Слѣдъ прѣдходнитѣ шисти въ сѣв. посока, по рѣчното корито, се появяватъ гнайси съ слабо очно устройство, намѣста и съ аплитовъ изгледъ и съ доста много и тънки кварцови жили. Тия гнайси сж тънко наслоени и неправилно плочесто паралелопипедно напукани; тѣ сж въ съгласно разположение съ първоотбѣлѣзанитѣ шисти, сир. съ изт.-зап. разпространение и доста стръменъ южeнъ наклонъ (40°—50°). Това гнайсово находище, което достига почти мѣстностьта Бадема, свършва въ тъмни до черни и синкави полублѣщиви палеозоични шисти съ фитиловъ изгледъ, които заематъ цѣлото пространство по протежението на Малка-рѣка, а сжщо отдѣлитѣ на рѣка Сушица къмъ Кривинитѣ и по-голѣмата часть отъ пространството по пжтеката за билото на планината между Амбарица и Купена. По цѣлото протежение на находището шиститѣ сж еднородни и безъ примѣси отъ чужди вещества; тѣ сж дребно напукани и нацѣпени и то успоредно съ нанаслоението имъ. Тия шисти близо до планиското било завършватъ въ архаични шисти кварцошистовъ типъ и безъ слюда. Отъ тѣхъ е заето планинското било и мѣстностьта прѣзъ него въ сѣверна посока, дѣто свършватъ въ пѣсъчникови и конгломератови скали съ ситно и едро зърнесто устройство и слаба червенина. Тия послѣднитѣ пó на сѣверъ се редуватъ и съ мергелови варовици и пѣсъчници креденъ типъ. Шиститѣ на планинското било сж съ неясно разпространение и наклонъ; тѣ на мѣста сж и дребно-очно устроени.

Тия шисти въ западна посока заематъ билото на планинския гребенъ и на с.-западъ отъ Амбарица, на пжтеката за Сопотъ, свършватъ въ сиви варовици и по-тъмни доломити съ грапава повърхность и отъ триасова възрасть; тѣ сж продължение на седиментитѣ отъ Троянския прѣдѣлъ.

Шиститѣ въ южна посока заематъ отдѣлитѣ на Амбарица и западнитѣ ѝ прѣдѣли, като се простиратъ и въ отдѣлитѣ на билото къмъ Саржгьолъ, Вѣнцитѣ. Тия шисти сж продължение на Купенскитѣ, а именно сиви, зеленикави съ тънко наслоение, а намѣста и слабо очно устройство; тѣ сж неправилно напукани и дребноплочесто сдробени. Въ западнитѣ поли на Амбарица, въ мѣстностьта Чаталъ-чучуръ, тѣхъ накжсва еруптивна кварцо-порфирова жила съ юго-западно разпространение. На югъ отъ тая мѣстность и въ височкитѣ отдѣли на пжтя за Сопотъ, тѣ се показватъ сиви,

зеленикави и съ дребно очно устройство; тъй че дребни кжсове отъ тѣхъ на пръвъ погледъ правятъ впечатление като да сж кжсове отъ масивна скала. Тия шисти заематъ пространството къмъ Влашкитѣ колиби на изтокъ отъ Сарж-гьолъ, но въ посока за спуска къмъ Сопотъ тѣ се показватъ наслоени по мусковита и по-едро зърнести и очни, съ което повече подсѣщатъ на порфирни еруптивни скали. При сбирането на двата пжтя въ единъ за Сопотъ гнайситѣ съдържатъ тънка прослойка отъ чернитѣ палеозоични шисти, която има с.-и. посока на разпространение, а до нея и кварцопорфирова жила съ ю.-з. разпространение. Гнайсътъ продължава и по-надолѣ отъ тѣхъ, дѣто на $^1/_2$ клм. и повече наново се разсича отъ друга порфирова жила съ разпространението на прѣдходната. Слѣдъ тая жила се появяватъ палеозоичнитѣ шисти, които сж ю.-з. продължение на ония надъ Карлово. Тѣ въ тия отдѣли сж сиви и тъмни, тънко-плочесто нацѣпени съ сѣверо-източна посока на разпространение и ю.-з. наклонъ (30°—40°). Шиститѣ и въ тия отдѣли на находището, както и въ прѣдходнитѣ, сж еднородни; съдържатъ само бѣли кварцови жили и лещи, които сж едничкото имъ разнообразие. Тѣ въ южна посока стигатъ до Бѣлата пръсть, дѣто тѣсни ивици отъ сивъ аплитовъ гнайсъ ги дѣли отъ тѣхъ. Гнайсътъ е отдѣленъ отъ Бѣлата пръсть, която за основа има сдробенъ сивъ гнайсъ, съ тѣсна ивица полигенъ едъръ и дребенъ конгломератъ, на който кжсоветѣ сж отъ гнайсъ, черенъ шистъ, кварцъ и мергеловъ варовикъ. Тая конгломератова ивица е ю.-изт. продължение на съотвѣтната надъ Иганово. На югъ отъ Бѣлатата пръсть, както и въ източна и западна посока отъ тая мѣстность, материалитѣ сж типични стари шисти. Тѣ подъ нея сж блѣдо-зелени, въ източнитѣ прѣдѣли, надъ манастиря, сиви, бѣлѣзникави, а къмъ самитѣ поли зеленикави (хлоротови) и ситно налющени. Западно отъ Сопотския манастиръ, въ лозята и прѣзъ тѣхъ за къмъ селото Аиево, землището е заето отъ сиви биотитови гнайси, които на мѣста повръшно сж ситно сдробени и прѣвърнати на пръсть, а на други заръждавѣли; въ по-низкитѣ прѣдѣли тѣ се криятъ подъ насипитѣ на мѣстностьта.

9. *Карлово, по Балканскитѣ склонове надъ Арапово за Кочмаръ-кая и Чифударица, Митиризово, Калоферъ, Банята.* Балканскитѣ поли въ с.-и. отдѣли на Карлово сж заети отъ слабо зеленикави шисти, които още въ самитѣ основи се показватъ на мѣста сиви или сивозеленикави, а на други червеникави отъ хематитовъ пигментъ. Тия шисти заематъ и подема на височината и се вдаватъ въ по-горнитѣ отдѣли на стръмнитѣ Балкански склонове. Въ тия послѣднитѣ тѣ прѣслояватъ съ ивица отъ сиво-

зеленикави и тъмнобойни метаморфни шисти. Тоя видъ гнайсови шисти заематъ и по-високитѣ Балкански склонове. Отъ тѣхъ е заето пространството на Кара-мандра; тѣ достигатъ основитѣ на Кочмаръ-кая и свършватъ въ зоната на палеозоичнитѣ шисти, която и тамъ повръшно се показва съ широки размѣри и заема високитѣ отдѣли на Чифударица. Южно отъ тия високи отдѣли цѣлото пространство по стръмнитѣ склонове на Чифударица е заето отъ прѣдходнитѣ шистозни материали, които сѫ продължение на Карловскитѣ. Отъ тѣхъ сѫ заети мѣстноститѣ Калайлѫ-тазъ, Семеръ-кая, Гебе-бурунъ и околноститѣ имъ.

Въ спуска по Гебе-бурунъ покарай мѣстностьта Дупката — пещерата, шистознитѣ гнайсови материали не търпятъ голѣмо измѣнение въ състава и разположението си, но съ наближаване на послѣднята съ тѣхъ въ съдружие се появяватъ тъмни варовикови маси, безъ ясно напластяване, които се показатъ като вложени въ тѣхъ, а въ сѫщность тѣ сѫ на повърхностьта имъ разположени. Слѣдъ тѣхъ въ южна посока се явява наново шистозенъ седиментенъ материалъ съ масивенъ изгледъ, въ който е и тъй наречената пещера. Той е съ тъмна боя, неправилно наслоение и южeнъ наклонъ (20⁰—25⁰). По изгледъ наподобява по-старъ материалъ отъ кредитѣ.

Него огражда отъ южна страна малко насипъ, изъ който въ по-низкитѣ отдѣли тукъ-тамъ се разкрива гранитоиденъ материалъ, който продължава къмъ Арапово. Сѫщиятъ материалъ заема низкитѣ поли на Чифударица и се простира и къмъ с. Митиризово; такъвъ остава и въ по-голѣмата часть отъ пространството между Арапово и Митиризово. Тоя масивенъ материалъ въ западнитѣ отдѣли на находището е повечето съ бѣла слюда, но въ източнитѣ му наддѣлява черната слюда. Материалътъ е еднороденъ и само бѣлитѣ и по-компактни пегматитови жили изчерпятъ разнообразието му. Гранитовиятъ материалъ въ източнитѣ отдѣли на Митиризово значително измѣня боята си въ тъмнозеленикава, понеже въ него хлоритътъ зема върхъ надъ биотита; въ тоя отдѣлъ на находището скалнитѣ пукнатини сѫ запълнени съ повечко метаморфни продукти.

Сѣверо-източно отъ Митиризово гранитоидната маса свършва въ гнайсова отъ двослюденъ гнайсъ, въ която биотитътъ количествено е повече и управлява скалната боя. Гнайсътъ е тънко слоянъ; съдържа тънки и дебли кварцови и пегматитови жили, отъ които първитѣ сѫ разположени успоредно съ наслоението, а вторитѣ го кръстосватъ по разни посоки. Тоя гнайсъ продължава до леглото на Бѣла-рѣка и прѣзъ него въ източна посока къмъ

леглото на Тунджа, а въ ю.-и. наближава Калоферъ и надъ него въ лозята свръшва въ сѣвѣрнитѣ отдѣли на Калоферското гранитово находище. Гнайсътъ по цѣлото протежение на изминатия пѫть е почти съ еднакви свойства: той е ясно наслоенъ, а намѣста и набърчанъ и нееднакво наклоненъ къмъ земната повръхность; тукъ-тамъ се явява и въ видъ на глави. Понеже съдържа много слюда той е доста мекъ и ронливъ. Въ граничнитѣ отдѣли той съдържа тъмни и тъмнокафяви прослойки отъ кварцошисти, които съдържатъ дебели и чести кварцови жили.

Калоферскиятъ гранитъ заема землището на града и цѣлата му околность. Той въ западна посока по шосето заема Стражата и продължава чакъ до въ прѣдѣлитѣ на Бѣла рѣка, дѣто въ низкитѣ отдѣли на съсѣднитѣ съ рѣчното легло ридови поли той пакъ се явява, само че наслоенъ и покритъ съ наносни маси. Съ него свършватъ ридовитѣ поли въ отдѣлитѣ на Карловската котловина. Гранитътъ отъ това находище е срѣднозърнестъ еднороденъ, тъмнобозавъ, биотитовъ гранитъ; той е напуканъ на едри кѫсове, които сѫ повръшно сдробени и прѣвърнати въ пѣсъчна маса.

Въ равнището на Карловската котловина по пѫтя за с. Баня, по-голѣмата частъ отъ землището е насипъ отъ околнитѣ планински прѣдѣли; само въ прѣдѣлитѣ на Чаталъ-тепе и около Доганджии изподъ насипа се подаватъ гранитови скали. Отъ тѣхъ е заето цѣлото пространство на Чаталъ-тепе отъ с. Маджери при Бѣла-рѣка до прѣзъ шосето подъ с. Дуганджии, както и отъ Доганджии на западъ до Карловското шосе. Гранитовитѣ скали въ тия находища сѫ двояки: въ отдѣлитѣ на Чаталъ-тепе тѣ сѫ прѣдимно двослюдени гранити, но има отдѣли въ Чаталъ-тепе, въ които черната слюда количествено е много повече отъ бѣлата, а по нея и гранитътъ се показва биотитовъ.

Въ областьта на Доганджии гранитътъ е повечето отворено сивъ, понеже съдържа само бѣла слюда; тамъ той е типиченъ мусковитовъ гранитъ.

10. *Банята, Карлово, Арапово, Калоферъ.* Селото Баня е разположено въ равнището между ю.-з. отдѣли на Чаталъ-тепе и леглото на р. Стрѣма. Землището му е заето отъ рѣченъ наносъ. Отъ Банята въ посока за Карлово, по шосето, само въ прѣдѣлитѣ на Дуганджийскитѣ лозя и землището на разваленото село Мранчево повръшно се разкриватъ основнитѣ скали на терена; другѫдѣ, по цѣлото протежение на пѫтя до въ Карлово, е наносъ и то поедъръ въ близко съсѣдство съ Балканскитѣ прѣдѣли. Разкрититѣ основни скали на терена сѫ гранитови и то мусковитови и биотитови гранити. Тѣ заедно съ Чаталъ-тепенскиятъ гранитъ сѫ

едничкитѣ остатъци отъ хлътналия масивъ, на който се е развила Карловската котловина.

Наносни сж материалитѣ на котловината на югъ отъ Карлово прѣзъ Джбени дори до въ леглото на Стрѣма въ тоя край.

Между Карлово и Арапово, въ низкитѣ поли на Балкана, материалитѣ сж продължение на ония отъ пролома на р. Сушица надъ Сучурума. Тамъ има мусковитови гнайси съ прослойки отъ зелени шисти, а намѣста и зеленитѣ шисти наддѣляватъ надъ тѣхъ, които сж тъждествени съ шиститѣ надъ фабриката. Надъ Араповското аязмо тия шисти отстжпватъ на гнайсовия материалъ, въ който не личи нито ясно наслоение, нито повръшно опрѣдѣлено разпространение. Въ по-нискитѣ отдѣли между Карлово и Арапово землището отъ началото чакъ до бърдата прѣдъ Арапово е заето отъ насипъ. Въ послѣднитѣ се разкриватъ основнитѣ скали на края; тѣ сж прѣдимно мусковитови гнайси, които на много мѣста съдържатъ и пегматитови жили. Сжщо такива гнайси, които тукъ-тамъ показватъ прѣходъ въ гранитогнайси, изобилватъ на изтокъ отъ селото. На югъ отъ Арапово по пжтя за Калоферъ теренътъ повръшно се показва насипъ, но въ по-височкитѣ мѣста и дълбочки долища се разкрива становитиятъ скаленъ материалъ на края, който е гранитоиденъ съ обилие на пегматитови жили. Насипниятъ материалъ е отъ околнитѣ Балкански склонове. Такъвъ насипъ продължава до входа на пролома на Бѣла-рѣка, отдѣто започва Калоферскиятъ гранитъ, който въ прѣдходната обиколка отбѣлѣзахме.

11. *Калоферъ, Калоферския манастиръ, високитѣ поли на Юмрукъ-чалъ, въ р. Бжзовица, обратно прѣзъ Равно поле за Калоферъ, по Тунджа, Заграденица за Розалито поле и Марагедикъ, по р. Тжжа (зап. отдѣли) за Голѣмо село и прѣзъ ливадитѣ за Калоферъ.* Отъ Калоферъ по пжтя за манастира въ началото сж зърнести биотитови гранити, които повръшно се рушатъ пѣсъчно; слѣдъ тѣхъ се появяватъ биотитови тънкослойни гнайси съ дебелички кварцови жили, които продлъжаватъ до прѣзъ манастиря въ рѣчното легло. Тѣхъ ограждатъ отъ сѣверъ тъмни глинести варовици юрски типъ, които намѣста съдържатъ бѣли калцитови жилки; надъ тѣхъ се явяватъ черни глинести шисти съ блѣскава повръхность, които заематъ широчка ивица съ изт. западно протежение. Тѣ проникватъ и въ южнитѣ склонове на Чифударица. Въ тия шисти се забѣлѣзватъ и прослойки отъ едри тъмни и свѣтли полигенни конгломерати, които съдържатъ еруптивни и седиментни кжсове, които въ сравнение съ основата сж малко. По пжтеката по заногата между рѣки Кудре-

щица и Тунджа за къмъ билото въ южнитѣ поли на самия връхъ Юмрукъ-чалъ, слѣдъ чернитѣ шисти се появяватъ гнайси, а слѣдъ тѣхъ и мергелови варовици, които сѫ съ с.-з. посока на разпространение и изкачатъ доста високо по заногата и навлизатъ въ първата падина на Бъзовица. И тѣ иматъ сѫща възрасть на шиститѣ въ високитѣ отдѣли, въ самитѣ ѝ стръмнини, на която продължаватъ пò на високо къмъ сѣвѣро-западъ. Тѣ сѫ хоризонтално наслоени. Въ първата падина тѣ се разполагатъ надъ зеленикави и черни блѣскави палеозоични шисти, които продължаватъ откъмъ високитѣ прѣдѣли на Чифударица, която въ с.-и. си отдѣли, въ областьта на Пръскалската рѣка, е заета изключително отъ тѣхъ. Тия стари шисти и въ тоя отдѣлъ на находището имъ, който прѣдставлява с.-и. пограниченъ край, както и въ отдѣлитѣ на Чифударица, иматъ еднакво полегато ю.-и. наклонение.

Въ по-горнитѣ отдѣли на р. Бъзовица надъ тия шисти се разполага триасовъ доломитъ и варовикъ съ кремъчно съдържание въ дебели слоеве, сиви и червеникави пѣсъчници и тукъ-тамъ доломитова брекча, а надъ тѣхъ отгорѣ сѫ наслагани прѣдходнитѣ мергелно-варовити образования. Тия материали свършватъ въ самитѣ южни отдѣли на върхъ Юмрукъ-чалъ, който е заетъ отъ гнайсови скали.

Обратно за Калоферъ прѣзъ заногата по Равно-поле въ началото се върви по седименти, които заематъ и отдѣлитѣ на рѣка Тунджа въ тоя край и които свършватъ на югъ, въ Равно-поле, съ едри конгломерати. Слѣдъ тѣхъ се появяватъ гнайси, които продължаватъ чакъ до гранитовото легло надъ Калоферъ. Тия гнайси сѫ продължение на гнайситѣ откъмъ Митиризово; тѣ иматъ еднакъвъ съставъ, но разно устройство, а слѣдователно и разенъ изгледъ. Гнайситѣ сѫ тънкослойни съ тънки и дебели кварцови и пегматитови жили и лещи; тѣ нѣматъ опрѣдѣленъ наклонъ и повръшно не се рушатъ еднакво.

Тия гнайсови материали продължаватъ въ източна посока и заематъ отдѣлитѣ на Тунджа надъ Калоферъ, само че намѣста сѫ зеленикави; такива продължаватѣ въ сѣверна посока до изхода отъ пролома въ отдѣла на ливадитѣ. Тамъ тѣ свършватъ въ едрозърнестъ гранитогнайсъ, който заема равнището на ливадитѣ до въ политѣ на стръмнината, по която поема пѫтеката за Розалито поле и Марагедикъ. Въ политѣ се появява зеленикава скала съ метаморфенъ изгледъ и пѣсъчниковъ типъ, а до нея полигенъ едрозърнестъ конгломератъ съ кѫсове отъ варовикъ и пѣсъч-

никъ и съ пѣсъчникова основа. Той има изт.-западно протежение и е въ свързка съ конгломерата отъ заногата надъ Равно поле. Слѣдъ него въ сѣверна посока по политѣ се появява глинестъ гжстъ варовикъ съ кремъчни ядки, който заема завидно протежение къмъ сѣверъ и с.-з. и се огражда отъ сѣверъ съ тѣсна пѣсъчникова ивица. Тая седиментна ивица, въ тия планински отдѣли, заема пространство на широчина около 1 ½ клм. и се простира на западъ къмъ отдѣлитѣ на Тунджа и Кудрещица, горенъ отдѣлъ на Бѣла-рѣка, а на изтокъ се разширява повече въ с.-и. посока къмъ прѣдѣлитѣ на рѣка Тжжа. Материалитѣ ѝ притежаватъ и.-з. разпространение и южeнъ полегатъ наклонъ.

На сѣверъ отъ тия седименти се разкриватъ гнайси, които въ сѣверна посока продължаватъ прѣзъ върха Заграденица (2087), Пирова ливада, Юмрукъ-чалъ, Розалито-поле, Русалски гробища, Юрушки грамади, Пръскалото на сѣверъ отъ Юмрукъ-чалъ, Марагедикъ и свършватъ въ сѣвернитѣ отдѣли на послѣдния проходъ въ пѣсъчникови седименти юрски типъ, които продлъжаватъ отъ къмъ Червена локва и Дебелдѣлска поляна на с.-изтокъ отъ Пашовица. Тия гнайси, ако и на далечни разтояния да иматъ единъ и сжщи съставъ, притежаватъ разно устройство, а слѣдователно иматъ и разенъ изгледъ. Тѣ въ началото (южнитѣ отдѣли на находището) сж зеленикави тукъ-тамъ бѣлѣзникави слабо порфирни и тънко наслоени; къмъ Заграденица започватъ да се отличаватъ съ по едри фелдшпатови зърна и да приематъ очно порфирно устройство, съ което оставатъ и въ останалитѣ отдѣли на находището, а именно въ прѣдѣлитѣ на Пирова ливада, на западъ отъ нея къмъ Юмрукъ-чалъ, Розалито-поле, Юрушки грамади, Пръскалото и пр. Намѣста едропорфирностьта имъ е рѣдка, на други очестява, та скалната маса приема изгледъ на масивна скала, но въ сжщность тя е шистъ, който най-добрѣ го изтъква наслоението. Сжщитѣ скали продължаватъ и въ горнитѣ отдѣли на р. Тжжа, въ посока за Пашовица, и свършватъ прѣзъ първия притокъ на Тжжа отъ източна страна, само че тамъ тѣ се показватъ по-дребнозърнести. До тѣхъ отъ южната страна се появяватъ отъ къмъ източна посока, отъ високитѣ прѣдѣли на Пашовица, тъмни гжсти варовици, въ съдружие съ дебелослоенъ тъменъ пѣсъчникъ и черни глинести шисти. Тъй продлъжаватъ наслагитѣ до втория източенъ притокъ на Тжжа на югъ отъ Ганювъ камъкъ, срѣщу Козя-стѣна. Тия материали прѣминаватъ и въ западнитѣ стръмни отдѣли на рѣчното корито и отъ тѣхъ сж заети стръмнитѣ зидове на Козя-стѣна, въ които боята, наслоението и

наклона на материалитѣ иматъ най-добрия си изразъ; тамъ тѣ се показватъ тънко и дебелослойни, червенобойни и съ сѣверенъ наклонъ до 15°. Въ тия отдѣли тѣ продължаватъ въ западна посока. Сѫщитѣ скали продлъжаватъ и южно по спуска на нѣколко стотини метра и свръшватъ въ тѣсна ивица гнайси отъ прѣдходнитѣ. Тия гнайси ги раздѣлятъ отъ доломитъ, триасовъ типъ, който се явява на югъ отъ гнайсовата ивица. Доломитътъ е сивъ захаровиденъ и придруженъ отъ пѣсъчникъ. Той заема широка ивица, нѣколко десятки метра и има изт.-западно разпространение, но безъ ясенъ наклонъ.

Тоя доломитъ съ пѣсъчника отъ югъ ограждатъ тъмносиви глинести шисти, които сѫ по-тънкослойни отъ прѣдходнитѣ. Една широка ивица насипанъ гнайсовъ материалъ отъ високитѣ планински отдѣли повръшно ги дѣли отъ другъ доста дебелъ доломитовъ слой съ разпространението на прѣходния, който е съ по-гѫсто устройство и съ по-тъмна боя отъ него. И той, както и прѣдходниятъ, отъ южна страна е заграденъ съ ивица бѣлъ захаровиденъ кварцовъ пѣсъчникъ, който се редува съ мергеловъ варовикъ и пакъ пѣсъчникъ. Слѣдъ тия седименти въ южна посока се появяватъ тънкослойни черни блѣскави шисти, които се трѣсковидно цѣпятъ и ситно лющатъ. Тия шисти въ повечето свои разкрити отдѣли иматъ боята на прѣдходнитѣ шисти, но нѣкѫдѣ сѫ и зеленикави; тѣ сѫ силно смачкани. Шиститѣ въ всичкитѣ свои отдѣли показватъ ю.-и. разпространение и стръменъ ю.-ю.-з. наклонъ. Такива шисти се явяватъ и къмъ изхода на пѫтеката отъ пролома, но намѣста се губятъ понеже се разкриватъ лежащитѣ подъ тѣхъ червеникави гнайси отъ типа на Заграденскитѣ. Въ самия изходъ отъ пролома тѣ показватъ по-широко разкритие и сѫ съ типиченъ старъ палеозоиченъ изгледъ. Надъ тѣхъ има натъркаляни едри канари отъ тъмно-червенъ конгломератъ, който ще да е разположенъ надъ тѣхъ въ по-високитѣ планински отдѣли.

Шиститѣ се простиратъ въ южна посока по ската и заематъ мѣстностьта на Равна-поляна, въ която има сѫщо тъй много натъркаляни млѣчно бѣли, и желѣзно черни, като лидитова маса кварцови канари. Слѣдъ Равна-поляна, въ която шиститѣ показватъ ясно разпространението и наклона си, които сѫ съгласни съ съотвѣтнитѣ положения на шиститѣ отъ по-високитѣ находища, въ южна посока се появяватъ другъ видъ шисти, които иматъ полукристалиненъ хабитусъ; тѣ сѫ въ съгласно разположение съ прѣдходнитѣ, но по-стари отъ тѣхъ; тѣ сѫ типични палеозоични шисти. Тѣ сѫ въ контактъ съ сиви и бѣли гнайси гранитоиденъ

типъ, които отъ южна страна дружатъ съ тъмносиви, ясно наслоени и къмъ югъ наклонени кварцошисти.

Бѣлата ивица гранитоидни гнайси се простира на изтокъ въ Балканскитѣ поли и свършва тамъ надъ Голѣмо село. Въ западна посока продлъжава подъ седиментитѣ и се свръзва съ гранитогнайситѣ на ливадитѣ надъ Калоферъ.

Отъ рѣката Тѫжа, въ тия отдѣли наричена Манастирска рѣка, на западъ по пѫтя за Калоферъ землището е кристалинно-шистно и то изключително отъ зърнести и порфирни (очни) гранитогнайси. Тѣ намѣста сѫ отворено-бойни, а на други и тъмно-бозави, понеже въ тѣхъ прѣобладава чернослюденото вещество; тѣ заематъ цѣлото пространство до въ ливадитѣ и на югъ бърдата надъ Малко село. Гранитогнайситѣ въ по-низкитѣ отдѣли на находището сѫ гладко и равно заоблени, но по височинитѣ завършватъ съ уединини или сбрани на купъ зѫбери. Тия гранитогнайси сѫ едропаралелопипедно напукани и безъ примѣси отъ други скални вещества. Тѣ въ прѣдѣлитѣ на рида надъ Калоферъ завръшватъ въ гранитовия теренъ на края, а въ прѣдѣлитѣ на ливадитѣ и на югъ отъ тѣхъ въ тънкослойнитѣ гнайси.

12. *Калоферъ, Малко село, Голѣмо село, Софилари и Балканскитѣ отдѣли къмъ върховетѣ Патерещица и Корита и обратно по Акъ-дере за Софилари.* Калоферското землище и въ източнитѣ отдѣли по съсѣдния ридъ е заето отъ гранита на околностьта, който въ тѣхъ има сѫщитѣ особности, както и въ прѣдходнитѣ. Едничката разлика, която може да се изтъкне тадѣва, е, че въ тия отдѣли гранитътъ по-начесто съдържа тъмни петна отъ конкрециониранъ биотитъ.

Отъ Калоферъ по шосето за Малко село прѣзъ Кръстецъ гранитовото находище се простира до първото долче надъ с. Доймушларъ. И въ него гранитовиятъ материалъ по цѣлото протежение е еднороденъ и сходенъ съ гранита отъ Калоферския край.

Отъ тамъ надъ Малко село (Борисово) до въ прѣдѣлитѣ на Манастирската рѣка цѣлиятъ сѣверенъ ридъ е заетъ отъ едрозърнеститѣ и очни гранитогнайси на Калоферскитѣ ливади. Отъ политѣ на рида на югъ чакъ до въ прѣдѣлитѣ на Тунджа землището е заето отъ наносъ и насипъ отъ съсѣднитѣ рѣки и ридове. Туй землище е западния край на Казанлъшката котловина.

Отъ манастирската рѣка прѣзъ Голѣмо село и въ основитѣ на Балканскитѣ поли по пѫтя, прѣзъ лозята, за Софилари землището е заето отъ едъръ наносъ и насипъ и то смѣсенъ въ западнитѣ прѣдѣли, а еднороденъ, седиментинъ, въ срѣднитѣ и източнитѣ. На югъ отъ тоя пѫть, въ равнището къмъ Тунджа, оставатъ пакъ

наноси само че по-дребно-зърнести. Само подъ Търничени на пжтя за с. Александрово въ двѣтѣ близки могили се разкрива гранитова скала, която е продължение отъ Срѣдногорския гранитъ. На сѣверъ отъ пжтя, започватъ Балканскитѣ поли и стръмно изкачатъ въ високитѣ Балкански отдѣли къмъ гребена, който въ тия прѣдѣли се явява двоякъ и се раздѣля отъ върха Кадемлията на Пашовица планина. Единиятъ отъ тия гребени завръша въ високото надъ Голѣмо село; въ него спада връхътъ Мазжлатъ, а по на изтокъ, между Оба-дере и Акъ-дере — Демиръ-капия. Другиятъ е сѣверенъ, той е въ главния Балкански гребенъ. Въ него сж познатитѣ мѣстности: Дебелдѣлска поляна, Червена локва, Маловска поляна, Корита и пр. Въ низкитѣ поли и високитѣ Балкански склонове между Голѣмо село и Софилари материалитѣ сж изключително седименти отъ палеозоична и триасова възрасть. Тѣ по низкото сж глинести шисти и глинести пѣсъчници, а по високото доломитъ съ варовикъ. Шиститѣ сж синкави, зеленикави, тъмни до тъмночервени; тѣ сж плочесто напукани и надробени и повръшно съ слабъ загасналъ блѣсъкъ. По високитѣ отдѣли на Мазжлатъ има и червеникави и сиви пѣсъчници, а сжщо и сиви зърнесто-ивичести гнайси. Къмъ Оба-дере тъмнитѣ седиментни скали започватъ да засивяватъ, понеже въ тѣхъ зематъ връхъ сиви пѣсъчници, а въ отдѣлитѣ на рѣчното легло се показватъ по-начесто бѣложилчести варовици. Послѣднитѣ сж почести и къмъ Суфилари, дѣто въ западнитѣ отдѣли на рида, прѣдъ Акъ-дере, показватъ интензивно развитие; тѣ заематъ и политѣ до въ с. Софилари. Сѣвероизточно отъ Софилари въ Балканскитѣ поли се появява синкавъ доломитъ, който въ сѣверна посока по заногата къмъ Патерещица се простира на около 1 ½ к. м. разстояние и свърша въ червеникави тънкослойни глинести варовици по низкитѣ отдѣли на находището си е припокритъ съ тѣсна ивица едъръ чакъловъ насипъ, дебелъ около 50 см. Глинестиятъ варовикъ, който го огражда отъ сѣверъ, е яснонаслоенъ, но доста смачканъ. Той отъ сѣв. страна е ограниченъ отъ тъмни и сиви глинести шисти, които се редуватъ съ тъмни глинести пѣсъчници. Тия послѣднитѣ иматъ по-интензивно разпространение въ сѣв. посока къмъ Патерещица, но въ прѣдѣлитѣ на послѣднята съ тѣхъ заедно се прѣслояватъ и синкави мергелови варовици. Отъ мѣстото на тия варовици до въ прѣдѣлитѣ на мѣстностьта Влашки колиби землището е заето изключително отъ тъмни глинести и компактни пѣсъчници. Тамъ тѣ се накжсватъ отъ тѣсна ивица гжстъ варовикъ, съ която въ съдружие има друга отъ зацапано зеленикавъ пѣсъчникъ. Слѣдъ тия мате-

риали до въ планинския гребенъ на мѣстностьта Корита землището е заето отъ единъ и сѫщъ петрографски материалъ — тъменъ глинестъ пѣсъчникъ, който само на едно мѣсто прѣслоява съ глинести мергелови шисти. Пѣсъчницитѣ въ по-низкото сѫ по-твърди и по-жилави, но по високото тѣ сѫ по-меки и съ помалко слюда. При наваляне за отдѣлитѣ на леглото на р. Акъ-дере оставатъ пакъ сѫщитѣ пѣсъчници, които чакъ въ рѣчното легло се измѣнятъ съ други седименти.

Цѣлиятъ тоя комплексъ отъ разни седименти по цѣлото си протежение въ споменатия пѫть има еднакво протежение.

Пѣсъчницитѣ отъ отдѣлитѣ на Корита се простиратъ въ западна посока и заематъ главния гребенъ на планината въ прѣдѣлитѣ на Маловска поляна, Червена локва и Дебелдѣлска поляна до въ източнитѣ отдѣли на Пашовица и върхъ Кадемлия, които сѫ заети отъ гнайсови скали. Сѣвернитѣ отдѣли на по-низкия южeнъ гребенъ, въ прѣдѣлитѣ на Мазѫлатъ и Демиръ-капия, сѫ заети повечето отъ доломитъ и варовикъ, но въ тѣхъ има разкритъ гнайсъ, а на с.-з. отъ него и широка ивица отъ прѣдходнитѣ пѣсъчници.

Въ горнитѣ отдѣли на леглото на р. Акъ-дере и на югъ отъ Червена локва се разкриватъ дебели слоеве отъ червеникавъ мергеловъ варовикъ припокритъ отъ сивъ варовикъ. Тоя варовиковъ материалъ показва ю.-изт. разпространение и ю.-з. наклонъ. Той се простира по течението на рѣката на значително разстояние и свършва въ доломитъ, който заема почти цѣлото пространство до селото. Изъ него тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ червеникави пѣсъчници и червеникави шисти и варовици. Доломитътъ отъ това находище е дебелослоянъ, гѫстъ, сивъ, а намѣста и синкавъ. По̀ къмъ сѣвернитѣ отдѣли на находището се показва съ с.-и. наклонъ (до 15°), а въ южнитѣ отдѣли съ ю.-западенъ; въ срѣднитѣ отдѣли показва голѣми бръчки.

Доломитътъ свърша надъ селото въ глинести шисти и варовици, които сѫ лещовидно лющатъ. Въ тѣхъ има и сиви ръждиви пѣсъчници. Съ тоя видъ материали свършатъ Балканскитѣ поли надъ село Софилари; тѣ сѫ ясно наслоени, но сбърчени въ с.-и. посока.

13. *Софилари, Имитлий, Вѣтрополе, Голѣма Варовита, Шипка.* Отъ Софилари до Имитлий по пѫтя се върви по доломитовъ насипъ, а въ отдѣлитѣ на леглото на р. Лѣшница и по смѣсенъ, доломитовъ и пѣсъчниковъ шистозенъ насипъ. Тоя насипъ даватъ стръмнитѣ поли и склонове на планината, които сѫ заети изключително отъ доломитъ, а въ по-низкитѣ, пѣсъчникъ и насипи

по високитѣ прѣдѣли на западната половина на находището и доломитъ по всички отдѣли на източната половина. При Имитлий се показва малко пѣсъчникъ, който отдѣля доломита отъ старитѣ шистозни материали на мѣстностьта, които започватъ въ планинскитѣ поли надъ селото. По пѫтя за върха Чифута и гребена въ прѣдѣлитѣ на Вѣтрополе се минава прѣзъ мѣстностьта Възъ-аланъ (Момина поляна). По тоя пѫть въ началото се върви по ръждиви блѣщиви стари шисти, които отъ сѣверна страна се заграждатъ отъ други черни шисти импрегнирани съ пиритъ, отъ промѣната на който тѣ се покриватъ съ бѣлѣзникавъ прахъ, по който и по хабитуса си наподобяватъ на стипцошисти. Тия шисти отъ сѣвѣрна страна дружатъ съ други пакъ тъмни, но по-жилави шисти. Съ тѣхъ свършатъ чернитѣ шисти своето находище въ сѣверна посока и разкриватъ по-стари скали — гнайси. Тия послѣднитѣ сѫ сиви зърнести гнайси, които въ по-низкото сѫ по-дребно зърнести, а въ срѣдата и въ високото едрозърнести. Такива заематъ мѣстностьта Възъ-аланъ и изкачатъ горѣ прѣдѣлитѣ на върха Чифута. Въ послѣдния край тѣ се ограждатъ съ тѣсна ивица черни блѣщиви шисти, които сѫ доста жилави; тѣ съдържатъ тънки прожилки отъ варовита маса. По цѣлото протежение на пѫтя до това мѣсто доломитътъ остава отъ лѣвата (западна) страна на пѫтя и заема заногата надъ Имитлий, по която е западния пѫть за върха Чифута.

На сѣверъ отъ чернитѣ шисти появява се ивица отъ варовикъ, която опасва южнитѣ поли на върха Чифута и която на едно-двѣ мѣста съдържа глинести шисти. Слѣдъ тая ивица отъ варовиковъ материалъ се показва разкритъ доломитъ въ голѣми размѣри. Той обема върха Чифута (1520), съсѣднитѣ върхове и мѣстности около му, както и срѣщнитѣ върхове и мѣстности на главния Балкански гребенъ къмъ Малуша и Св. Никола. Той е продлъжение на доломита откъмъ низкитѣ прѣдѣли на Софилари—Имитлий. По всичкитѣ отдѣли на своето разкритие доломитътъ се показва дебелослоенъ, едронапуканъ и повръшно-ситно сдробенъ или каровидно наяденъ. На него личи и наслоението му, а сѫщо и наклонътъ, който е прѣдимно ю.-з. полегатъ (15⁰—20⁰). Доломитътъ на мѣста е типиченъ доломитъ, на други варовитъ, а нѣкѫдѣ (по високото на пѫтечката за Вѣтрополе) съдържа и прослойки отъ тъменъ гѫстъ варовикъ. Вѣтрополе е заето отъ глинести шисти и пѣсъчници тъмна и тъмносива боя и слаба блѣскавина.

Чифутскиятъ доломитъ се простира и на изтокъ отъ върха чифута и заема горнитѣ отдѣли на коритото на р. Голѣма Варо-

вита, но той въ по-низкитѣ рѣчни прѣдѣли достига и къмъ срѣдата на леглото ѝ. Въ послѣднитѣ той дружи и съ варовици, които тукъ-тамъ сѫ румено червеникави. Тия седименти въ прѣдѣлитѣ на сѫщата рѣка, отъ южна страна, се ограждатъ отъ ивица червеникави пѣсъчници, които сѫ конгломерувани и които сѫ стръмно (50°—70°) наклонени къмъ ю.-з. Слѣдъ тѣхъ се появяватъ стари тъмни шисти, които свръшатъ въ зърнеститѣ гнайси, които сѫ въ и.-с.-и. продължение на кѫзъ-аланскитѣ. Тѣ образуватъ широка ивица въ рѣчния проломъ и свършатъ въ стари зеленикави и тъмни тънко наслоени палеозоични шисти, съ каквито свръша общиятъ проломъ въ Казанлъшката котловина. Тѣ сѫ въ свързка съ Имитлийскитѣ въ Балканскитѣ поли, а продължаватъ въ с.-източна посока къмъ Шипка, като заематъ отдѣлитѣ на стръмнитѣ планински поли, часть отъ склоноветѣ, ограждатъ разположенитѣ на сѣверъ отъ тѣхъ ситно зърнести сиви аплитови гнайси.

14. *Шипка, Балканскитѣ отдѣли къмъ върховетѣ св. Никола и Бузлуджа, Курвина могила, Бедекъ, Катунитѣ, Енина, Драгулица, пѫтя за Радевци прѣзъ Българка, по билото за Кръстецъ, Селци, Гюсово, Казанлъкъ.* Отъ Шипка по шосето за Балканското било до послѣдното се прѣминаватъ само три вида скални материали: тъмни и сиви филитоидни палеозоични шисти въ политѣ и склоноветѣ на Балкана, слѣдъ тѣхъ, въ по високитѣ отдѣли, ивици отъ аплитоиденъ гнайсъ съ с.-и. разпространение, а въ билото, около св. Никола—доломитъ. Отъ Шипка въ посока къмъ Бузлуджа прѣзъ Градището землището е заето изключително отъ стари шисти палеозиченъ типъ, които сѫ продължение на прѣдходнитѣ и ония откъмъ Имитлий. Тѣ сѫ черни, тъмни, жълтеникави и ръждиви; повръшно сѫ плочесто, люспесто и грифелно надробени. Тѣ по цѣлото си протежение сѫ еднородни и съдържатъ само лещи и жилки отъ бѣлъ млѣченъ кварцъ. Въ мѣстностьта на Градището туй еднобразие на шиститѣ се разваля понеже тамъ се появява тѣсенъ езикъ отъ зърнестъ пѣсъчникъ, който се вдава въ ю.-и. посока, но слѣдъ него до Бузлуджа, шиститѣ сѫ пакъ едничкитѣ материали на мѣстностьта. Тѣ едва въ мѣстностьта Люляката започватъ да се смѣняватъ съ ситнозърнестъ бѣлъ, синкавъ и сивъ мраморъ, отъ който е заетъ изключително Бузлуджанскиятъ връхъ до въ политѣ си. Тоя мраморъ е вложенъ въ палеозоични шисти, по което се заключава, че той е тѣхенъ метаморфенъ варовикъ.

Около Бузлуджа па чакъ до върха Бедекъ и Курвина могила землището е заето отъ прѣдходнитѣ черни шисти, които сѫ тънкослойни, намѣста силно сбърчани, а въ прѣдѣлитѣ на Курвина мо-

гила и съ ясенъ ю.-з. наклонъ (до 25°). Тѣ повръшно сѫ напукани, нацѣпени, а намѣста и налющени; и въ тия отдѣли тѣ съдържатъ само лещи отъ млѣчно бѣлъ кварцъ, само че въ прѣдѣлитѣ къмъ Курвина могила въ тѣхъ има прослойки отъ циполиновъ мраморъ и двѣ-три тѣсни жили отъ еруптивна порфирова скала съ и.-з. рапространение. Въ прѣдѣлитѣ на Курвина могила тѣ граничатъ сѫ червенъ кварцовъ пѣсъчникъ, който съдържа едри млѣчнобѣли зърна отъ кварцъ, които му придаватъ изгледъ на конгломератъ. Тия пѣсъчници заематъ връха на Курвина могила; тѣ сѫ въ съгласно разположение съ шиститѣ. Послѣднитѣ заематъ мѣстностьта на източнитѣ отдѣли на Бузлуджа, дѣто сѫ гробоветѣ на нашитѣ юнаци Хаджи Димитръ и другаритѣ му; тѣ се простиратъ и по заногата къмъ с. Хасътъ, а сѫщо и въ източна посока къмъ Атово падало и Ичумка, съсѣдни мѣстности на Бедекъ. Въ посока за с. Енина сѫщитѣ шисти продължаватъ до Катунитѣ, само че въ горнитѣ отдѣли на находището сѫ черни, въ по-низкитѣ зеленикаво синкави и блѣщиви, а при границата имъ съ по старитѣ скали, тъмно сиви и съ дървенисто устройство. Тѣ и въ тия отдѣли на находището сѫ тънкослойни и силно смачкани.

Слѣдъ тия шисти се появяватъ сиви зърнести гнайси, които заематъ мѣстностьта Катунитѣ и продлъжаватъ по спуска за Енина чакъ до въ бърдата надъ селото. Въ послѣднитѣ има тъмни шисти въ прослойки съ сиви зърнести гнайси и шисти. Отъ послѣднитѣ нѣкои съдържатъ и пиритова маса, отъ окислението на която сѫ заръждавѣли, а други по своя външенъ изгледъ наподобяватъ кварцити. И тѣ, както и прѣдходитѣ палеозоични шисти, съдържатъ кварцови жили и лещи отъ разна дебелина. Тия шисти се простиратъ въ източна и западна посока по Балканскитѣ поли. Въ западна посока за къмъ устието на Ашка-дере планинскитѣ поли сѫ заети изключително отъ тѣхъ, само че на мѣста сѫ по бѣли, а на други по-тъмни. Тия шисти свръшатъ прѣдъ устието на Ашка-дере. Въ устието на послѣдната рѣка се разкрива синкавъ, гѫстъ и кристалиненъ доломитъ, който повръшно е ситно сдробенъ. Послѣдниятъ заема малко пространство отъ двѣтѣ страни на устието, а сѫщо и навѫтрѣ по рѣчното легло, като се огражда отъ сѣверъ отъ полигенъ шистенъ конгломератъ и пѣсъчникъ, слѣдъ които въ сѣверна посока сѫ развити палеозоични шисти съ тъмна и отворена боя. Тия шисти продлъжаватъ въ западна посока и заематъ Балканскитѣ отдѣли до Шипка.

На изтокъ отъ Енина Балканскитѣ поли, въ прѣдѣлитѣ на пѫтя за къмъ Радевци, прѣзъ мѣстностьта Драгулица, сѫ заети отъ

тъмни и сиви кристалинни шисти, които на мѣста съдържатъ и зърнести гнайси. Такива изкачатъ до прѣдѣлитѣ на пѫтеката, която отбива направо въ селото на сѣверна страна отъ тая мѣстность. Сѣверно въ посока за Драгулица землището е заето отъ зърнеститѣ гнайси на Катунитѣ, които на мѣста сѫ ситнозърнести и ясно наслоени, а другѫдѣ и съ очно устройство. Отъ тия гнайси е заето землището на Драгулица и пространството на сѣверъ отъ него, само че въ тия отдѣли тѣ на мѣста се явяватъ и зеленикави, обаче пакъ съ сиви гнайси се свърша находящето имъ въ сѣверна посока. Слѣдъ гнайситѣ се появява доломитъ, който е продължение отъ доломита надъ село Селци. До доломита се явява и ситнозърнестъ пѣсъчникъ съ малко глинени шисти, въ които на пѫтя се разкриватъ и вѫглищни прослойки.

Тия седиментни материали ограждатъ стари палеозоични зеленикави шисти, които сѫ с.-и. продължение на шиститѣ отъ мѣстностьта Катунитѣ надъ Енина. Въ високитѣ отдѣли на гребена, въ прѣдѣлитѣ на връха Българка, оставатъ сѫщитѣ стари шисти, само че сѫ повечето синкави, графитови и съ по-силна блѣскава повръхность. Тоя видъ шисти заематъ връха Българка, неговитѣ източни прѣдѣли и прѣвалятъ прѣзъ билото на Балкана до прѣдѣлитѣ на Суха рѣка на пѫтя за Радевци. Тамъ тѣ граничатъ съ червеникави пѣсъчници отъ типа на Курвино-могилскитѣ, слѣдъ които се появява доломитъ, който заема широка ивица въ сѣверна посока за с. Радевци.

Балканското било между върховетѣ Българка и Кръстецъ е заето отъ пѣсъчници и шисти креденъ типъ, доломитъ (триасовъ) и тѣсна ивица кристалинни шисти. Въ основитѣ на Кръстецъ има тѣсна базалтова жила съ и.-с.-и. посока на разпространение; тя накѫсва кредитѣ седименти на края. Тия материали въ тоя край иматъ юго-източно разпространение; тѣ се явяватъ и на югъ отъ Балканското било по пѫтя за къмъ Селци. Въ прѣдѣлитѣ на мѣстностьта поляна Пиздица, изподъ кредитѣ образования, които на мѣста сѫ и вѫгленосни, се разкриватъ малко кристалинни шисти и до тѣхъ доломитъ, които иматъ източна посока на разпространение. На югъ отъ тѣхъ чакъ до мѣстностьта Суварака и Кашана землището е заето отъ кредни седименти (глинести и мергелови шисти, глинести и мергелови пѣсъчници), които свършатъ пакъ въ доломитъ, който се явява въ тѣсна ивица съ източна посока. Доломитътъ отъ югъ ограждатъ кредни пѣсъчници и шисти, които въ курията разкриватъ тѣсна ивица зеленикави кристалинни шисти. Отъ тѣхъ надолѣ прѣзъ Дупника за Селци кредитѣ седименти иматъ прѣобладаещо разпространение въ края;

тѣ въ Дупника разкриватъ широка доломитова ивица съ ю.-и. посока на разпространение, която минава прѣзъ рида Калоянка, въ мѣстностьта Бѣлитѣ брѣгове и навлиза въ прѣдѣлитѣ на Поповска рѣка. Сѫщата доломитова ивица и въ с.-з. посока минава въ горнитѣ отдѣли на Селишката рѣка и прѣзъ нея въ посока за къмъ Българка, но източно отъ рѣчното легло отдѣля клонъ въ с. посока, който е западно отъ пѫтя прѣзъ Кашана за Селци. Отъ него е доломитовата ивица между Кашана и Суварака. Доломитътъ е синкавъ и повръшно сдробенъ; на нѣкои мѣста (надъ Селци) цѣлата му повръхность е прѣвърната въ доломитовъ пѣсъкъ и пепелъ. Въ тия отдѣли доломитътъ тукъ-тамъ на повръхностьта си показва много неправилни зѫбери.

Селци е разположено надъ кредни глинести шисти и пѣсъчници, които се простиратъ ю.-и. страна и свръшатъ въ западнитѣ отдѣли на Селишката рѣка. Шиститѣ въ тоя прѣдѣлъ сѫ повечето глинени и съ черна вѫглищна боя, но въ тѣхнитѣ отдѣли има и вѫглищни наслаги (с.-з. отъ Селци).

Изобщо кредниттѣ образоваиия, които въ по́-горнитѣ отдѣли сѫ тъмни и ръждиви, глинести и кварцитизувани пѣсъчници, а въ долнитѣ прѣдимно глинести шисти, иматъ ясно наслоение съ и.-с.-и. посока на разпространение и ю.-ю.-з. наклонъ намѣста доста стръменъ (до 60°).

Западно отъ Селци кредниттѣ образувания свръшватъ въ източнитѣ отдѣли на върха Купена въ стари кристалинни шисти. Въ такива свръшатъ и ю.-з.-отъ Селци на пѫтя за Гюсово, само че тамъ надъ тѣхъ има малко находище отъ доломитъ, което е откѫснато отъ общото доломитово находище надъ Селци. Шиститѣ въ тоя отдѣлъ сѫ дребноочни синкаво-зеленикави гнайси, които съдържатъ тънка прослойка отъ хлоритошистъ. Гнайситѣ иматъ с.-з. разпространение и стигатъ въ южнитѣ поли на Купена.

Гнайсовъ остава терена и въ западна посока на пѫтя, който върви по сѣвернитѣ отдѣли на рида Копикъ, само че тамъ гнайсътъ е сивъ и съ ясно наслоение, а на мѣста и ситнозърнестъ. Той съдържа доста много кварцови жили. Гнайсътъ заема и мѣстноститѣ на вододѣла, въ прѣдѣлитѣ Сарѫяръ и Копика, само че тамъ има и амфиболитови прослойки, които, промѣнени, ръждаво боядисватъ околната маса.

Отъ вододѣла въ посока за Гюсево планинскитѣ склонове и поли сѫ заети пакъ отъ прѣдходния сивъ гнайсъ, само че въ тия отдѣли той повръшно е много раздробенъ и се показва като насипъ, свлѣченъ отъ високото. Типиченъ, като становитъ материалъ, има въ прѣдѣлитѣ на Срѣдно Гюсово, но и отъ тамъ до въ низ-

кото равнище, на пѫтя Енина-Черганово, пакъ е насипъ, само че по-дребно чакъленъ. Гюсовскиятъ гнайсъ се простира въ източна посока къмъ Санѫръ-дере, а въ западна посока къмъ Енина. Понеже е зърнестъ и при това съ малко слюда, той на пръвъ погледъ прави впечатление на масивенъ гранитъ, но внимателното разглеждание го установява въ повечето му отдѣли като гранито-гнайсова вариация. Въ гнайсовия материалъ надъ с. Горно Гюсово, а особено въ дола надъ него, се намѣрватъ натъркаляни кѫсове отъ базалтъ, което показва, че въ тия прѣдѣли ще има нѣкое базалтово легло, каквото и Toula отбѣлѣзва, но не можахъ да го установя; вѣроятно ще да е малко разкрито на повръхностьта и при това затрупано съ насипъ. На югъ отъ Гюсево по бърдата и долищата до шосето надъ Черганово землището е заето отъ мусковитовъ гнайсъ съ синкава повръхность и рѣдки кварцови жили, но въ лозята близо до самото шосе, дѣто тоя гнайсъ дружи съ ситнолюспестъ сивъ мусковитошистъ, кварцовитѣ му жили сѫ по-дебели. Гнайсътъ прониква и въ източнитѣ отдѣли на рѣчното легло, въ бърдото на което сѫ разположени Чаргановскитѣ лозя. Въ западна посока, къмъ Казанлъкъ, цѣлото бърдо надъ шосето, съ полегатата му равнина къмъ Гюсево, както и бърдата въ сѣверна посока, на изтокъ отъ Енинската рѣка, сѫ заети отъ сиви мусковитови гнайси, които сѫ зърнесто-люспесто устроени, неправилно надробени и съ много кварцови жили. Тоя гнайсъ се разкрива и въ Казанлъкъ, въ с.-и. му отдѣли, съсѣдни на старитѣ лозя. Другата, по-голѣмата часть отъ Казанлъкъ, е застроена на дребно чакъленъ и размѣсенъ съ глина наносъ и насипъ.

15. *Казанлъкъ, Салтъково, Мъглишъ, околнитѣ бърда на селото и ония къмъ Селци, Джбово.*

Казанлъшкото землище на западъ и югъ отъ града е наносно, насипно; такова остава до леглото на Тунджа на югъ и ю.-и. отъ града прѣзъ топлитѣ бани, Емишлери и Чаргановското землище. Въ западна посока къмъ Салтъково остава пакъ сѫщото, само че татъкъ има огромни наслаги отъ гранитовъ пѣсъкъ, а въ могилата на западъ отъ селото и гранитъ, който повръшно е прѣвърнатъ въ пѣсъчна маса.

Отъ Казанлъкъ до Мъглишъ по пѫтя въ планинскитѣ поли насипъ, свлѣченъ отгорѣ, но тукъ-тамъ въ рѣчнитѣ легла, както и въ съсѣднитѣ до пѫтя Балкански поли се разкриватъ и основнитѣ скали на терена, които сѫ отъ рода на старитѣ скали — кристалинни шисти. Отъ такива се заематъ Балканскитѣ отдѣли въ своитѣ склонове и поли чакъ до с. Мъглишъ. Селото Мъглишъ е разположено въ скрития низъкъ отворъ на рѣчния

проломъ на Селишката рѣка (тамъ наричана Мъглишка) въ Казанлъшката котловина. Понеже околнитѣ бърда на селото сѫ високи и стръмни, а рѣчното легло малко завито, то затуй и голѣма часть отъ селото не се вижда, догдѣ не се дойде въ селото вѫтрѣ.

Бърдата, склоноветѣ и политѣ на планината, на изтокъ отъ селото сѫ заети прѣдимно отъ гнайсовъ материалъ, който е продължение на материалитѣ отъ пó източнитѣ Балкански прѣдѣли на края; такива оставатъ и срѣднитѣ планински отдѣли надъ Мъглишъ, въ посока за монастиря св. Никола. Гнайситѣ въ тия планински прѣдѣли сѫ сиви и ясно наслоени; тѣ съдържатъ и амфиболитови прослойки, които намѣста сѫ прѣвърнати въ епидотова маса. Тия материали се простиратъ и въ западнитѣ планински дѣлове на селото; тѣ заематъ бърдо, прѣзъ което се отива за лозята. Отъ тѣхъ сѫ заети и южнитѣ отдѣли на рида Побока. По цѣлото повръшно разкритие на материалитѣ се забѣлѣзва една и сѫща особность, а именно съвършено сдробяване и прѣвращане на масата въ дребенъ чакълъ. Понеже въ тѣхъ на слоението е съвършено, тукъ-тамъ личи и ясенъ наклонъ, който въ пó-голѣмата часть отъ находището имъ е ю.-западенъ и сравнително стръменъ (до 30°).

Тия материали въ с. посока, къмъ билото на планината, въ отдѣлитѣ на Побока, свършватъ въ типични сиви зърнести гнайси, които на много мѣста се показватъ и съ особноститѣ на гранитогнайсови скали. Отъ тоя видъ скали сѫ заети по-голѣмата часть отъ върха Побока и бърдата около Санѫръ-дере; тѣ сѫ продължение на Гюсовскитѣ гнайси откъмъ Сарѫ-яръ и Копика. Тѣ продължаватъ и въ и.-ю.-и. посока и заематъ върховетѣ Стефанча и Крестилча и продължаватъ къмъ Лаханлийския (Дѫбовския) проломъ. Въ сѣверна посока тѣ стигатъ почти до селото Селци, дѣто отъ кредитѣ шисти ги отдѣля тѣсна ивица порфировъ гранитогнайсъ съ червеникавъ едъръ фелдшпатъ.

Еднакви по съставъ, еднакви се показватъ и по другитѣ си физикални особности, а еднакви оставатъ и по устройство и тектоника. Тѣ въ повечето свои отдѣли сѫ повръшно доста много разрушени, но обща повърхность показватъ равна и гладка; само въ дълбокитѣ водни изрѣзи съдържатъ канариста и зѫберна повръхность, която имъ придава дивъ красивъ горски изгледъ.

Отъ Мъглишъ до Дѫбово пространството е заето отъ наносъ и насипъ; такъвъ остава и на югъ отъ Дѫбово до рѣчното легло, само че въ тия отдѣли насипътъ е намаленъ до минимумъ, а наносътъ увеличенъ до максимумъ. Такова е и землището между Мъглишъ, Тулово, Долно-Софилари (сега Мѫдреци) и леглото на р. Тунджа.

16. *Джбово, Джбовски проломъ, Поповци, по Поповската рѣка до Борущица и обратно прѣзъ Дълбокъ-долъ, Радунецитѣ, Явровецъ, Ралевци, Сливето, Жерговецъ, Юрта, Хаинитѣ.* Отъ Джбово въ посока за пролома землището е пакъ насипно; насипътъ расте съ наближаване до устието на пролома, въ прѣдѣлитѣ на което той е и доста едъръ. Отъ устието до изхода му въ падината подъ Поповци проломътъ е заетъ отъ кристалинни шисти, изключително гнайси, само че въ началото му сѫ малко съ шистенъ типъ, а въ края, при изхода, гранитогнайсови. Гнайситѣ въ началото сѫ ясно наслоени и доста сдробени; въ тѣхъ слюденото вещество е малко, а хлоритътъ повече. Слѣдъ тѣхъ се явяватъ мусковитови гнайси, които свръшатъ на малко протежение и отстѫпватъ мѣстото си на биотитови гнайси, които заематъ по-голѣмата часть отъ пролома и съсѣднитѣ до него бърда и склонове; такива минаватъ и въ основитѣ на гребена Дебелецъ, който разграничава Юртенската котловина отъ Казанлъшката.

Въ падината подъ Поповци, западнитѣ ѝ отдѣли сѫ пакъ гнайсови, но източнитѣ сѫ заети отъ седименти младо-терциерна възрасть. Такива продължаватъ въ сѣв. посока до завоя ѝ къмъ селцето, дѣто свръшатъ въ гнайсово землище, което е продължение на онова отъ западнитѣ отдѣли на котловината. Тия младотерциерни седименти въ тоя отдѣлъ сѫ пѣсъчници, едри конгломерати, глинести шисти, вѫглищни прослойки, глинести и чисти пѣсъци. Повечето отъ тѣхъ сѫ само сбити отъ процеса на таложението; тѣ сѫ безъ циментъ, затова се и леко ронятъ и лесно поддаватъ на атмосферилиитѣ. Тѣ повръшно сѫ голи и отъ воднитѣ струи дълбоко врѣзани. Теренътъ въ тѣхъ е доста слабъ и подвиженъ.

Гнайситѣ, които ги ограждатъ отъ сѣв. и. с.-з. страна, сѫ повръшно доста дълбоко промѣнени и съ изгледъ на гнили терциерни скали. Въ тѣхъ не се забѣлѣзва слюдено вещество, понеже е цѣло промѣнено въ ръждива маса, а и фелдшпатното е почти изчезнало, понеже цѣлото се е прѣвърнало въ глинеста маса. Тоя видъ гнайси образуватъ широка ивица (около километъръ) съ с.-и. посока на разпространение и съ гранични материали на споменатитѣ терциерни скали; тѣ заедно съ другитѣ гнайси сигурно сѫ дали доста много материалъ за тѣхъ.

До Поповци въ контактъ съ гнайситѣ се явяватъ черни глинести шисти отъ кредна възрасть, които въ тия отдѣли сѫ доста смачкани и пълни съ вода. Тѣхъ има отъ двѣтѣ страни на рѣчното легло до Поповци. Тѣ отъ сѣверна и западна страна граничатъ съ доломитова ивица, която свръшва с.-и. надъ Поповци въ гнайса.

Доломитовата ивица, която прѣсича рѣчното лѣгло, има з.-с.-з. посока на разпространение; тя заема южнитѣ високи отдѣли на рѣчното легло на Поповската рѣка и въ с.-з. посока се свързва съ доломита на Селци. Доломитътъ отъ това находище е здравъ компактенъ гжстъ доломитъ съ синкава боя и грапава повръхность. Той се придружава и отъ брекчозна маса, която заедно съ него свръшва до устието на Явровския долъ въ Поповската рѣка. Отъ тамъ въ западна посока по рѣчното легло до завоя му къмъ сѣверна посока и по цѣлото му протежение въ с. посока до надъ Горна Борущица землището е заето отъ горно кредни глинести и пѣсъчникови шисти, а сжщо и отъ глинести и кварцитизувани пѣсъчници; само на югъ отъ Долна Борущица има тѣсна ивица гжстъ компактенъ варовикъ съ и.-з. посока, който на югъ отъ Борущица раздѣля пѣсъчниковитѣ маси отъ глинеститѣ и мерилноглинести, които сж разположени на сѣверъ отъ нея.

Тия кредни образувания, които заематъ такова обширно пространство въ тия прѣдѣли, иматъ съгласно наслоение, еднакво почти и.-з. разпространение и ю.-з. наклонъ, дѣ пó-стръменъ, дѣ полегатъ. Тѣ образуватъ единъ комплексъ отъ слоеве, който въ разнитѣ си отдѣли има разенъ съставъ, а слѣдователно и разенъ изгледъ. Тъй напр. въ близкитѣ отдѣли на рѣчното легло той е съставенъ отъ тънкослойни и повечето глинесто-шистни слоеве, слѣдъ които, въ по-високото, започватъ да прѣобладаватъ пѣсъчниковитѣ и въ срѣднитѣ отдѣли тѣ сж най-много и дебелослойни; въ тѣхъ сж и кварцитизуванитѣ пѣсъчници, които на мѣста сж и конгломерувани. Въ най горнитѣ отдѣли, както и прѣди изтъкнахъ, тѣ сж глинесто и мергелно-шистни.

Пѣсъчницитѣ и шиститѣ на тоя пластовъ комплексъ сж повечето съ тъмна боя, но тукъ-тамъ, особено въ горнитѣ мергелови отдѣли, сж по-отворено-бойни. Всичкитѣ сж съ загасналъ блѣсъкъ.

Отъ тия шисти е заетъ цѣлиятъ околенъ край; тѣ продължаватъ въ землището на колиби Радунеци, Бжнзари и Явровецъ, само че въ прѣдѣлитѣ на послѣдното село се разкрива тѣсна ивица отъ доломитъ съ ю.-з. посока на разположение, а надъ него пѣсъчникъ и тънкослоенъ глинестъ варовикъ, който продължава въ сѣверозападна посока,

Сжщитѣ пѣсъчници и шисти продлъжаватъ и въ сѣверна посока къмъ Балканското било въ прѣдѣлитѣ на колибитѣ Новосело, както и въ прѣдѣлитѣ на Косовъ-рътъ; отъ такива е заето и самото Балканско било. На мѣста тѣ съдържатъ и вжглищни прослойки, но въ малки количества.

Тоя видъ шисти въ по-долнитѣ отдѣли на Балкана, надъ Поповци, свръшатъ въ разрушени гнайси; така свръшатъ и въ

Ралевската долина по високото надъ Ралевци, а сѫщо и кѫдѣ Папратьта на Сливето. Ивицата отъ гнайси, която има с.-и. посока на разпространение свръша току до Ралевци и Сливето въ младотерциернитѣ образования, които въ тия прѣдѣли сѫ едрокѫсови и съ агломератовъ хабитусъ. Такива оставатъ и въ Димовци, а тукъ-тамъ и въ низкитѣ отдѣли на дълбокитѣ долища между Сливето и Жерговецъ. Въ тия послѣднитѣ мѣстности споменатитѣ материали сѫ слоево развити и малко по-компактно ствърдѣли; тамъ тѣ прѣслояватъ съ пѣсъчни, и отчасть гнилопѣсъчникови слоеви. Тия глинесто-пѣсъчни, изобщо младотерциерни материали, въ южна посока продължаватъ до въ сѣвернитѣ поли на гребена Дебелецъ, който въ сѣвернитѣ си отдѣли е заетъ отъ гранитогнайсови скали, които сѫ продлъжение отъ Хаинскитѣ. Въ източна посока тѣ заематъ землището на Юрта на сѣверъ отъ Дебелецъ и онова въ посока за Димовци и Брѣстовци до леглото на рѣки Хараващица и Хаинска рѣка, само че и въ ония отдѣли на находището тѣ сѫ по-дребнозърнести. На югъ отъ Хараващица скалитѣ сѫ отъ отдѣлитѣ на Дебелецъ (гранитогнайси), а прѣзъ Хаинска рѣка до въ с. Хаинето (Колупчии) тѣ сѫ пакъ продлъжение на прѣдходнитѣ младотерциерни седименти.

17. *Хаинето, Хаински проходъ до Прѣдѣла, по Лазова рѣка къмъ Буковецъ* и *околностьта на Конари.* Отъ Хаинето въ посока за Хаинския прѣдѣлъ до устието на прохода въ Юртенската полегата котловина, землището по съставъ съвпада съ материалитѣ отъ споменатата котловина, но часть отъ него, въ прѣдѣлитѣ на самото устие, има и насипъ отъ прохода. Сѣверно отъ него, въ политѣ на Балкана, материалитѣ сѫ гнайси и гранитогнайси съ порфирно устройство по червеникавия фелдшпатъ.

Отъ устието на прохода до мѣстностьта на долнитѣ колиби отъ Пчелински рътъ землището е заето отъ прѣдходнитѣ гнайсови и гранитогнайсови порфирни скали. Тѣ сѫ зеленикави и съдържатъ доста много кварцови и пегматитови жили. Тѣхъ огражда отъ сѣверъ тѣсна ивица отъ типични кристалинни шисти, слѣдъ която се появяватъ глинестоваровити шисти съ тънкоплочесто нацѣпване и голѣмо набърчване. Тѣ по-нагорѣ разкриватъ тѣсна доломитова ивица съ с.-и. разпространение, която въ ю. з. посока е вѣроятно въ подземна връзка съ доломитовата ивица подъ Поповци, понеже има направлението на послѣднята. Сѣверно отъ тая ивица землището е заето пакъ отъ сѫщитѣ шисти, които въ по-горнитѣ отдѣли се мѣсятъ съ глинести, пѣсъчникави и варовити. Въ южнитѣ си отдѣли съдържатъ и вѫглищни прослойки. Тоя видъ шисти заематъ цѣлото про-

странство на прохода чакъ до прѣдѣла му въ Балканското било. Тия шисти сѫ продължение на ония отъ прѣдѣлитѣ на Поповци, Борущица и сѣверно отъ нея. Тѣ иматъ прѣдимно с.-и. разпространение и ю.-и. наклонъ (до 15°), но въ нѣкои отдѣли тѣ сѫ и по́ полегато наклонени, даже и почти хоризонтални (2°—3°); въ други сѫ и доста силно сбърчени, тъй че иматъ и сѣверенъ наклонъ съ голѣми стръмнини.

Тоя видъ шисти, които сѫ отъ кредна геологическа възрасть, продлъжаватъ въ с.-и посока къмъ Ощдремъ, Буковецъ и Сѣчена стѣна въ Балканското било. Въ прѣдѣлитѣ на Буковецъ тѣ съдържатъ повечко и по-дебелослойни прослойки черни вѫглища.

Отъ Хаинето по Лозова рѣка нагорѣ въ началото се върви по рѣченъ насипъ, но слѣдъ него се разкрива основния камъкъ, който и тамъ въ началото е сивозеленикавъ гранитогнайсъ, изъ който тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ и типични гнайсови отдѣли безъ порфирно устройство. Сѫщиятъ материалъ остава и въ по горнитѣ планиниски отдѣли надъ върха и колибитѣ Чокаръ, слѣдъ който се появяватъ типични шисти като продължение отъ Крипчанскитѣ (надъ Конари). Като особностъ на гранитогнайсовитѣ отдѣли въ тоя край заслужва да се изтъкне съдържанието на жили отъ тъмнозелено-зърнесто скално вещество диоритовъ типъ. Сѣверно отъ тия гранитогнайси, въ високитѣ отдѣли сѫ типични гнайси съ прослойки отъ амфиболитъ, а надъ тѣхъ и доломитова ивица, която е продължение отъ ония въ Хаинския проходъ. Въ свръзка съ нея се разкрива кварцъ-порфирово находище, на което порфирътъ е червеникавъ; то се огражда отъ сѣверъ съ кредитѣ шистозни материали на края.

Между Хаинето и Конари, както и на изтокъ отъ него, въ равнището и около Балканскитѣ поли, землището е насипъ изподъ който тукъ-тамъ (въ нѣкои долища) се появяватъ глинесто-пѣсъчни материали отъ младотерциерна възрастъ, а то показва, че и тая часть отъ равнището е влизала въ прѣдѣлитѣ на терциерния заливъ, въ който сѫ се сформирували материалитѣ на Юрта-Ралевската котловина. Балканскитѣ поли въ тия прѣдѣли сѫ заети отъ гранитогнайситѣ надъ Хаинето. Тия послѣднитѣ изкачатъ и по високитѣ отдѣли на склоноветѣ къмъ Чокарскитѣ колиби. Около Конари материалътъ прѣдставя по-голѣмо разнобразие; селото е разположено на насипенъ конусъ. На изтокъ отъ селото въ политѣ на Балкана се явяватъ тъмни глинести шисти и пѣсъчници съ слюда; тѣ се простиратъ въ западна посока до дарака на Стара-рѣка. Съ тѣхъ заедно има и тънка прослойка гѫстъ варовикъ, а въ високото между двѣтѣ рѣки (Малка и Стара) се раз-

крива и малко доломитъ. Сѣверно отъ тия материали Балканскитѣ отдѣли сѫ заети отъ гнайси, които се простиратъ по високото кѫдѣ Черна-стѣна, надъ Крипча (1205·5) до отдѣлитѣ на върхъ Остри-гръбъ (1301), дѣто граничатъ съ долмитовата ивица, която се простира въ с. и. посока къмъ Твърдишкия проходъ. Тия гнайси сѫ ясно наслоени и съдържатъ прослойки отъ тъмнозеленъ амфиболитъ съ рѣдки, и тъмни жили отъ кварцъ.

Южно отъ чернитѣ шисти надъ селото се намира широка ивица отъ зеленикавъ гранитогнайсъ, която е продължение на гранитогнайса отъ прѣдѣлитѣ на Лазова-рѣка и който въ тия краища има своята източна граница. Надъ тоя гранитогнайсъ има и аплитовъ гнайсъ, който, както и гранитътъ, е сдробенъ на повръхностьта. Тоя гнайсъ се простира въ сѣверна посока по Малка-рѣка, която въ горнитѣ си отдѣли, съдържа и ситно-люспестъ мусковитошистъ. Въ тия отдѣли и въ високитѣ бърда има и наслоенъ гнайсъ, а сѫщо и микашистъ метаморфенъ типъ, какъвто го издава хабитусътъ му, ситния и обиленъ гранатъ и петната които наподобаватъ остатъци отъ разрушенъ ставролитъ (?).

Тамъ надъ селото, подъ воденицитѣ, до гранита се разполага дебелъ слой отъ сипкавъ глинестопѣсъченъ материалъ съ синкава боя, който намѣста съдържа и по-едри кѫсове. Той е цѣлъ неправилно напуканъ и изъ пукнатинитѣ му или въ стоелитѣ дълго на въздуха отдѣли, той е пожълтялъ отъ ръждавина. Тоя материалъ е остатъкъ отъ младо-терциерния басейнъ, който нѣкогашъ е заемалъ цѣлото равнище подъ Конари.

18. *Хаинето, Нова махала, Николаево, Запалня по Меджирлика за Атлари на Тунджа, Кортенски бани, Оризари, Твърдица, къмъ върхъ Пчена, Паскалевъ мостъ, Черни връхъ, Чокара, (прѣдѣла) и обратно по шосето за Твърдица.* Отъ Хаинето, по пѫтя за Нова махала, до леглото на Хаинската (Радова) рѣка землището е заето отъ старъ и съврѣмененъ насипъ. Отъ рѣчното легло прѣзъ източния отдѣлъ на гребена Дебелецъ до южнитѣ поли на послѣдния, надъ Нова-махала, землището е заето отъ двоякъ материалъ: въ сѣвернитѣ отдѣли отъ гранитогнайсъ (порфиренъ), а въ южнитѣ — отъ едролюспестъ мусковитовъ гнайсъ. Послѣдниятъ се простира по южнитѣ поли на Дебелецъ въ западна посока до прѣзъ Сливовска рѣка, дѣто извива въ с.-западна посока и съ такава просича Дѫбовския проломъ, като тѣсна ивица. Тоя гнайсъ въ срѣднитѣ и източни отдѣли на Дебелецъ е повечко разпространенъ, отколкото въ западнитѣ. Въ първитѣ изкача и прѣхвърля билото на гребена, а въ послѣднитѣ едва достига западнитѣ му краища. Гнайсътъ е срѣдно

зърнестъ, съ голѣмички люспи отъ мусковитъ и съ повечко кварцъ; поради тая причина той на много мѣста получава изгледъ на мусковитошистъ. Той съдържа дебелички пегматитови и кварцови жили.

На югъ отъ гнайса до Нова-махала, както и на югъ отъ нея до Тунджа, и изобщо на югъ отъ Дебелецъ до Тунджа, землището съставлява часть отъ Казанлъшката котловина; и то е наносно и насипно. Такова остава землището между Нова-махала и Николаево, а сѫщо и на изтокъ и с.-изтокъ отъ него до Тунджа, само че въ послѣднитѣ отдѣли то е доста тѣсно, понеже има плосъкъ ридъ отъ порфировъ гранитогнайсъ, който е въ свръзка съ ридъ Ямурджа прѣзъ Тунджа и продължение на Дебелешкия ридъ отъ западна посока. Сѣверно отъ Тунджа въ отдѣлитѣ на равнището на югъ отъ Конари, се разкриватъ и постари образувания отъ тѣхъ, а именно хартийни сиви глинести шисти отъ младо-терциерна възрасть. Тия глинести шисти сѫ хоризонтално разположени и на дебелина около метъръ и половина. Надъ тѣхъ се разполага пѣсъчникъ отъ типа на Юртенско-Сливоския. Тия шисти се виждатъ добрѣ близо до коленчестия завой на Тунджа въ южна посока къмъ Долно-Чинакчий, но има ги и въ с.-западния отдѣлъ и ридчето Шумата, на с.-з. отъ с. Зàпалня. Ридчето Шумата, както и съсѣдния до него ридъ Ръта, които сѫ южни гранични отдѣли на Хайникьой—Терзобазската терциерна котловина, сѫ заети отъ тъмно-сивъ зърнесъ гнайсъ, който се цѣпи на трѣски.

Зàпалня въ с.-и. и южни отдѣли е разположена на гнайсъ, но въ другитѣ е на насипи отъ Бебешката, а особно отъ Твърдишката рѣка, която минава прѣзъ тамъ за въ Тунджа. На югъ отъ Зàпалня ридъ Меджерликъ е заетъ изключително отъ стари кристалинни шисти прѣдимно гнайси. На югъ и ю.-и. отъ Зàпалня, по пѫтя за Атлари, Меджерликътъ е заетъ отъ зърнести гнайси съ малко слюда; въ тѣхъ има и хлоритошистови прослойки, а на ю.-з. отъ Зàпалня и серпентинозни. Зърнестъ гнайсъ заема и билото на Меджерликъ; тамъ той е ситно надробенъ и съ рѣдки кварцови жили. Въ спуска надъ Атлари гнайсътъ измѣня изгледа и устройството си, което въ тия отдѣли е типично дървенисто. Тоя гнайсъ показва почти зап.-източно разпространение и ю.-з. наклонъ. Той заема широка ивица отъ южнитѣ отдѣли на Меджерликъ и се огражда отъ южна страна съ други по-едро-зърнестъ и съ зеленикава бойна отсѣнка гнайсъ. И той спазва разпространението и наклона на прѣдходния, само че не е тъй разрушенъ като него; той се цѣпи на голѣми плочи, които

могатъ да иматъ практическо приложение. Тоя гнайсъ се простира на западъ къмъ върха Острецъ, а сѫщо и на изтокъ за Кортенскитѣ бани, но отъ него сѫ заети и бърдата прѣзъ Тунджа срѣщу Атлари. Въ източна посока за къмъ банитѣ, още въ първия завой на пѫтя, въ него започватъ да се показватъ прослойки отъ амфиболитъ, а въ село Атлари и прослойки отъ полупорфиренъ гнайсъ съ дребени бѣли кварцови зърна и широки тъмни кварцови жили, които неправилно се прѣплитатъ. Между Атлари и банитѣ прѣобладава зърнестиятъ гнайсъ, който на мѣста е повече зърнестъ и съ малко слюда, та приема аплитовъ изгледъ. Отъ него сѫ заети ю.-и. отдѣли на Меджерлика до банитѣ и прѣзъ тѣхъ въ съсѣдния източенъ и плосъкъ ридъ до леглото на Тунджа; въ тия прѣдѣли на Меджерлика на мѣста има хлоритошистии прослойки, нѣкои отъ които сѫ съ серпентиновъ изгледъ.

Отъ село Баня въ посока за с. Оризари и Твърдица се минава по продлъжението на Меджирликовия ридъ, който въ тия отдѣли е полегатъ и плосъкъ. Отъ началото до прѣдъ сбирането на пѫтищата отъ Терзобасъ и Оризари землището се заема отъ прѣдходния гнайсъ, но слѣдъ него се настѫпва въ гранитовъ теренъ, какъвто продължава до кръстопѫтя Оризари—Икисча и Твърдица—Банята; но той продължава и въ с.-западна посока къмъ Оризари и свръшва на югъ отъ селото. Гранитътъ по цѣлото протяжение е еднороденъ, сивъ зърнесъ гранитъ съ слаба ръждива отсѣнка. Той по цѣлото протежение на находището въ тия отдѣли е гладко заобленъ и покритъ отъ тънакъ пѣсъчноглинесть слой, образуванъ отъ собственото му разрушение.

На сѣверъ отъ кръстопѫтя землището е заето отъ по-дебелъ глинестопѣсъченъ слой, който дълбоко скрива гранита подъ себе си, но до могилитѣ между села Оризари и Джумалий гранитътъ наново се показва на повръхностьта и се простира до леглото на рѣката която свлича водитѣ си откъмъ върховетѣ Чакалица и Колотина и минава прѣзъ Оризари. На западъ отъ гранита на тоя рѣченъ отдѣлъ се появява синкавъ и повръшно ситно сдробенъ доломитъ, който продлъжава въ ю.-западна посока и освѣнъ мѣстностьта около рѣката заема бърдата Лагуна и Енева могила. Доломитътъ се огражда отъ наноситѣ и насипитѣ на котловината, които въ сѣверна посока, къмъ Балканскитѣ поли, ставатъ по-едри, а въ рѣчнитѣ и поточни устия и едроблокови; такива сѫ насипитѣ и около Твърдица. Балканскитѣ отдѣли и поли надъ с. Джумалий сѫ седиментни: тѣ сѫ заети отъ черни и тъмни глинести и варовити шисти и пѣсъчници креденъ типъ. Такива продлъжаватъ въ сѣверна посока къмъ върховетѣ Чакалица, Беюкъ-тепе (1312),

Стръмница, Кучеста (1427) и Чумернà (1531). Тия материали продължаватъ и въ източна посока къмъ Терзобазскитѣ планински отдѣли, но въ западна тѣ свършатъ до Твърдица въ по-високитѣ отдѣли на политѣ, понеже низкитѣ поли сѫ заети отъ кристалинни шисти.

Шиститѣ отъ Балканскитѣ поли около Твърдица сѫ талковидни гнайси, гнайсошисти и сиви очни гнайси; тѣ иматъ и.-с.-и. разпространение и полегатъ (до 20°) ю.-ю.-з. наклонъ. По пѫтя за Балкана въ началото (низкитѣ отдѣли) шистити сѫ изблѣднѣли сиви очни гнайси, които по-нагорѣ съдържатъ и дебеличъкъ слой талкозни микашисти. Но въ по високитѣ отдѣли на политѣ прѣобладаватъ очнитѣ гнайси, съ каквито свършва и шистозното землище въ гранитовата маса на завоя при сѣчения камъкъ. Шиститѣ сѫ повечето тънкослойни и еднородни; тѣ не съдържатъ и много кварцови жили.

Гранитътъ надъ Твърдица показва обширно повръшно разкритие. Той на западъ отъ шосето заема мѣстностьта Дълга поляна и прѣзъ Бабешката рѣка се простира въ прѣдѣлитѣ на Черна стѣна. Въ сѣверна посока въ съсѣдство съ склоноветѣ на Бѣла-рѣка свръшва въ доломитъ, а по шосето изкача ридовѣтѣ до чешмата (голѣмиятъ завой на пѫтя), дѣто пакъ свършва въ доломитъ. На изтокъ заема ридоветѣ прѣзъ Твърдишката рѣка и надъ връха Кучеста продлъжава въ прѣдѣлитѣ на Беле-дере (Чамъ-дерско-землище, Сливенска околия).

Гранитътъ е тъмнобозавъ съ едри червени фелдшпади. Той по цѣлото си протежание е еднороденъ. Съдържа рѣдки петна отъ дребнозърнестъ амфиболъ. Въ него нѣма кварцови и пегматитови жили, но изъ пукнатинитѣ му има епидотова маса. Гранитътъ е напуканъ и се дроби на малки неправилни паралелопипедни кѫсове. Повръхностьта въ поголѣмата частъ отъ находището му е гладко заоблена и не се изтъква съ особности надъ осталата околна повръхностъ, но въ по стръмнитѣ отдѣли тя е канариста и доста назѫбена.

Сѣверниятъ граниченъ материалъ на гранита въ прѣдѣлитѣ на Твърдишкия балканъ, доломитътъ заема голѣма часть отъ южнитѣ отдѣли на Балкана въ тоя край. Въ посока за върха Пчена (1250) той заема пространство на ширъ около километъръ и повече широка ивица, която засѣга и отдѣлитѣ на Пчена. По на изтокъ, по пѫтя за къмъ Паскалевъ мостъ, широчината на тая доломитова ивица нараства, но тя постига максимално развитие въ прѣдѣлитѣ на шосето като, заема прѣдѣлитѣ на послѣдното отъ голѣмия завой надъ чешмата до въ прѣдѣлитѣ на завоя надъ спа-

сителния домъ. Доста разширена и на изтокъ отъ шосето тя настига Еловъ-чокаръ и свършва въ прѣдѣлитѣ на Свинска-глава. Тая доломитова ивица, която и въ тоя Балкански отдѣлъ показва с.-и. разпространение е продължение отъ тѣсната доломитова ивица на Хаинския проходъ. Заетото пространство отъ доломита по цѣлото си протежение остава еднородно. Ридоветѣ, заети отъ него, отдалечъ изглеждатъ гладко заоблени, но отъ близо повръхностьта имъ се показва ситно разрахлена. Въ прѣдѣлитѣ на рѣчнитѣ и поточни корита по скатоветѣ има и доста голѣми зжбери. Доломитътъ на повече мѣста показва ю.-ю.-и. наклонъ (до 25°).

Надъ доломита се показва кредното землище, което заема цѣлото пространстство до Балканското било. Материалитѣ на туй землище сж продължение на ония отъ къмъ Хаинския проходъ; тѣ сж глинести шисти и глинести и обикновени пѣсъчници, а по високото и бѣложилчести тъмно-синкави варовици и пѣсъчникъ съ сѣверенъ наклонъ (30°). Всичкитѣ сж ясно наслоени и съ слоеве въ съгласно положение. Тѣ и въ тия отдѣли съставляватъ комплексъ отъ слоеве, които въ южнитѣ отдѣли сж повече глинесто-шистни, а въ сѣвернитѣ повечето пѣсъчникъ. Въ първитѣ отдѣли съ шиститѣ заедно има и дебели прослойки (1-6 м.) черни вжглища, които сж ситно сдробени. Такива има въ прѣдѣлитѣ на Паскалевъ мостъ и въ областьта на Черни-връхъ. Тия вжглищни слоеве сж продължение на съотвѣтнитѣ отъ Пчелински рътъ и Буковецъ, само че отъ насукването на Балкана тѣ сж се накжсали и се явяватъ като самостойни легла въ видъ на малки и по-голѣми лещи.

Отъ Твърдица въ посока за село Козосъ-моде и по на западъ за Конари Балканскитѣ поли и склонове сж заети прѣдимно отъ очни гнайси, но въ тѣхъ има и прослойки отъ амфиболитъ сж прожилки отъ кремъкъ. Между първитѣ двѣ села въ политѣ има и малко находище отъ доломитъ. Между послѣднитѣ двѣ села землището въ политѣ и склоноветѣ на Балкана е заето изключително отъ шисти и то главно сивозеленикави очни гнайси съ прослойки отъ амфиболошисти. Такова остава землището въ политѣ чакъ до Конарскитѣ лозя, и по високото къмъ Черна-стѣна.

19. *Твърдица, Алобазъ, Икисча̀, Бинкосъ, Чамъ-дере, Сарж-яръ, Бѣла-чешлий, билото на Балкана, Юренджикъ, Еникьой, връхъ Качулка, Бѣла, Кьомюрджи-чифликъ, Сливенъ.* Отъ Твърдица въ посока за Алобазъ прѣзъ равнището подъ Джумалий се върви по главния пжтъ чакъ до кръстопжтя за банитѣ и Икисча по наносъ, но отъ тамъ въ посока за Алобазъ и Икисча̀ се настжпва въ гранитовото землище между банитѣ и Оризори, което се простира

въ източна посока до въ високитѣ доломитови бърда надъ с. Бинкосъ, а въ ю.-и. прѣзъ селата Алобазъ и Икисча̀ почти до леглото на р. Тунджа. На югъ отъ Алобазъ до самото рѣчно легло има малко доломитъ, който е въ с.-и. продължение на доломита подъ Банята и Тунджа и на ю.-з. отъ нея. Въ източна посока гранитътъ продължава на пѫтя за Бинкосъ чакъ до Трѣскава-чешма. Гранитътъ по цѣлото протежение на находището е еднороденъ, сивъ зърнестъ гранитъ съ зеленикави петна и безъ жили. На югъ отъ гранита до рѣката е наносъ, но на сѣверъ отъ него доломитъ. Тоя доломитъ заема бърдата на с.-з. отъ Бинкосъ, чакъ до равнището подъ Терзобазъ; той е съ типичния за доломита изгледъ. Такъвъ доломитъ заема бърдата надъ Бинкосъ, южнитѣ поли на които свършватъ току до селото. Сѫщиятъ доломитъ продължава и на изтокъ отъ Бинкоската рѣка, дѣто близо до моста разкрива малко гранитово находище и минава въ отдѣлитѣ на бърдо Сулу-кая и завръшва прѣзъ него въ бърдата на западъ отъ пѫтя Карасарлий-Голѣмо Чочовенъ. Сѣверно отъ Банкосъ той заема цѣлото пространство до Терзобазскитѣ лозя и всичкия околенъ край. На югъ отъ лозята се огражда отъ 50-60 м. ивица захаровиденъ пѣсъчникъ съ източно разпространение. Доломитътъ по цѣлото си протежение се показва съ еднакви особности: гѫстъ, синкавъ, повръшно сдробенъ, а изобщо едро-канаристо напуканъ. Въ всичкитѣ отдѣли на находището има еднаква и.-с.-и. посока на разпространение и наклонъ въ сѣверна посока, но съ разна стръмнина; тъй напр. въ сѣв. отдѣли на находището му наклонътъ е около 30°, а въ отдѣлитѣ на рѣчния завой подъ воденицата и по̀ на югъ отъ нея наклонътъ достига до 50°.

На сѣверъ отъ пѣсъчника въ Терзобазскитѣ лозя се показватъ тъмно-сиви глинести шисти съ пѣсъчници, които иматъ западъ-източно протежение въ високитѣ отдѣли на върха Кузейна (1057·5) и южeнъ полегатъ наклонъ. Тѣ въ западна посока почти настигатъ селото Терзобасъ. Тия шисти въ сѣверна посока продължаватъ до основитѣ на стръмното бърдо въ лозята (по което е стария пѫть за Чамъ-дере) и свършватъ въ бѣли кварцитизувани пѣсъчници съ стръменъ сѣверенъ наклонъ (до 50°); тѣ заематъ билото на рида и свръшватъ въ него. Тѣ иматъ разпространението на прѣдходнитѣ седименти.

Къмъ леглото на рѣката и на западъ отъ нея, въ посока за Терзобазъ, тия пѣсъчници ограждатъ широка ивица отъ гѫстъ тъмносивъ доломитъ, която ще да е откѫсната отъ голѣмото доломитово находището въ бърдата надъ Бинкосъ. Доломитътъ

отъ сѣверна страна се огражда отъ тънъкъ слой (1-2 м.) моногенна доломитова брекча, намѣста и конгломерувана, слѣдъ която се появява ивица отъ едъръ млѣчнокварцовъ конгломератъ, който е въ свързка съ бѣлозърнестия кварцовъ пѣсъчникъ отъ билото на пѫтя на изтокъ отъ рѣката. До тая гранична ивица се разполага дебелослойна сивозеленикава пѣсъчникова маса, която намѣста показва и конгломерувани отдѣли, а слѣдъ нея идатъ чернитѣ шисти на Карабаиръ. Доломитътъ въ туй находище е ясно наслоенъ и слоеветѣ му по дебелина вариратъ между 40-90 см. Тѣ сѫ въ съгласно наслоение и съ стръменъ (65°-70°) почти сѣверенъ наклонъ. Сѫщото тектоническо положение спазватъ и съсѣднитѣ брекчи и конгломератъ, но другитѣ съсѣдни пѣсъчници и шисти го измѣняватъ.

Отъ билото на пѫтя по завоитѣ на Карабаиръ, чакъ до подъ селото Чамъ-дере землището е заето отъ кредни седименти, които въ източна посока се простиратъ въ сѣвернитѣ отдѣли на върха Кузейна, а въ западнитѣ въ бърдата надъ Терзобазъ. Тия седименти иматъ и.-с.-и. разпространение и южeнъ наклонъ, който на разнитѣ мѣста е различенъ, но не надминава повече отъ 45°. Тия седименти сѫ прѣдимно тъмни глинести и мергелни шисти съ по-дебели прослойки отъ тъмни пѣсъчници, но въ тѣхъ има и прослойки отъ мергелови и глинести варовици (въ южнитѣ отдѣли), а сѫщо и тъмни и тъмносиви кварцитизувани пѣсъчници (въ сѣвернитѣ отдѣли) и тънки прослойки отъ черни вѫглища (срѣдни прѣдѣли). Въ сѣвернитѣ гранични отдѣли на находището има глинести и мергелови варовици съ съвсѣмъ тънки прослойки отъ глинести пѣсъчници, които, както и първитѣ, съдържатъ бѣли калцитови жилки. Въ тия отдѣли и наклонението на слоеветѣ намѣста е доста полегато (достига до 5° ю.-з. наклонъ). Надъ тия шисти въ посока за с. Чамъ-дере се появяватъ терциерни образования, а слѣдъ тѣхъ въ низкитѣ прѣдѣли на Чамъ-дере и блоковъ наносъ, който съдържа едри канари отъ червенъ порфировъ гранитъ.

Отъ Чамъ-дере въ ю.-з. посока за къмъ Терзобазъ, къмъ мѣстностьта Кеатлъка, землището остава терциерно на значително разтояние, чакъ до леглото на Лѫджа-дере; въ ю. посока границата му е отъ леглото на водитѣ на самия долъ Лѫджа-дере по права линия въ източна посока до леглото на Бастънлъкъ-дере, което иде отъ кѫдѣ с. Бѣла. Землището е съставено отъ нествърдѣли тънкоплочести пѣсъчници съ съгласно взаимно наслоение, а сѫщо и отъ дебело-слойни и дебелоплочести нацѣпени сипкави пѣсъчници въ съдружие съ хартийни глинести шисти и дебели (75—135 см.)

прослойки отъ вжглища-лигнитъ. Въ послѣдния слоевъ комплексъ се намѣрватъ и вкаменелости отъ редоветѣ: Planorbis, Limneus и пр.

Слоеветѣ на терциернитѣ образования сж съгласно наслоени съ почти източна посока на разпространение и сѣверенъ наклонъ 30°—50° (въ прѣдѣлитѣ на вжглищнитѣ слоеве).

На западъ отъ Лжджа-дере землището е заето отъ кредитѣ шисти на Карабаирския край, които въ низкитѣ отдѣли на Лжджа дере разкриватъ малко доломитово находище. Въ леглото на Лжджа-дере се намѣрватъ и кжсове отъ червенъ кварцовъ порфиръ, които показватъ, че въ коритото на туй дере, което започва отъ високитѣ бърда на югъ отъ Чумернà, ще да има нѣкждѣ тънка кварцъ-порфирова жила.

Младотерциеренъ остава теренътъ и между Чамъ-дере и с. Бѣлачешлий, а сжщо и къмъ с. Сарж-яръ и на югъ отъ него до прѣзъ рѣчното легло. Въ отдѣлитѣ между първитѣ двѣ села терциернитѣ образования достигатъ по-често повърхностьта: повече сж разкрити въ прѣдѣлитѣ на Чамъ-деренското землище, а пó-малко въ Бѣлачешлийското, понеже то съдържа огромни насипи отъ червенъ кварцитизуванъ пѣсъчникъ. Въ Сарж-ярско сжщо терциернитѣ образования прѣсичатъ земната повръхность и се простиратъ на изтокъ къмъ с. Бѣла. И тамъ има насипи отъ кварцитизувани пѣсъчници, но по-рѣдко и при това по-малки и съ по дребенъ материалъ.

Терциерниятъ басейнъ въ сѣверна посока свръшва въ с. Бѣла чешлий, Юренджикъ и надъ Еникьой. Въ зап. посока то е малко разкрито въ Бѣла-чешмийско, а повече въ Чамъ-деренското землище; тамъ стига до завоитѣ на пжтя за върха Чумернà. Въ Бѣла чешлий терциерното землище свършва съ блоковъ материалъ отъ кварцитизуванъ пѣсъчникъ, пръснатъ изъ гнила пѣсъчникова и пѣсъчна маса, която въ низкитѣ отдѣли е само пѣсъчна.

Отъ Бѣла-чешлий по Беюкъ-дере, на югъ отъ Керезлика, въ посока за Скока, материалитѣ сж терциерни глинести шисти, покрити отъ блоковъ насипъ, който се състои отъ кварцови конгломерати (блокове около 1^3 м.), сивъ и бѣлъ кварцовъ пѣсъчникъ, доломитова брекча, гжстъ варовикъ и зеленъ порфиръ-гранитъ. Тоя наносъ продължава по рѣчното легло. Терциерниятъ материалъ продължава до Коджаташъ и се разполага надъ тъмно-синкава доломитова брекча, която отъ източна страна огражда порфиро-гранитовата ивица въ края, на която материалътъ повръшно е много сдробенъ. Тя е съ с.-и. разпространение и съ одебеляване въ ю.-з. посока. Отъ сѣверъ тая ивица се огражда съ бѣлъ ронливъ пѣсъчникъ съ

изгледа на терциеровъ материалъ. Западно отъ гранитовата ивица се показва тъменъ варовикъ въ дебели слоеве, който продължава почти (до 200 м.) до Скока. Той е съ с.-и. разпространение и ю.-и. наклонъ до 30°. Тоя варовиковъ дебелослоенъ материалъ кждѣ Скока съдържа прослойки отъ тънконаплоченъ (намѣста листено) глинесто-варовиковъ материалъ съ отпечатаци отъ Littothamnia. Въ тия прѣдѣли на варовиковото находище има натъркаляни огромни камъни (5-20 тона) отъ кварцовъ конгломератъ съ бѣли и едри като лѣшникъ и орѣхъ кварцови зърна. Тамъ въ съгласно разположение съ глинестия варовикъ се появяватъ слоеве отъ варовитъ конгломератъ съ кжсове голѣми като юмрукъ. Той граничи съ бѣлъ захаровиденъ пѣсъчникъ, пакъ въ съгласно разположение съ него; отъ такъвъ е заетъ и самия Скокъ.

Отъ Бѣла-чешлий за къмъ Чумерна въ началото, по рътлината, пакъ се минава по наносъ, въ който по голѣмата часть отъ блоковетѣ сж отъ компактенъ кварцовъ пѣсъчникъ, но има изъ него и блокове отъ доломитъ и по-малки отъ гнилъ ръждивъ пѣсъчникъ. Въ по-високитѣ прѣдѣли се появява и самия терциеренъ пѣсъчникъ; но понеже е покритъ отъ глинестъ пѣсъкъ помѣсенъ съ чакъленъ, на него не може да се различи нито посока на разпространение, нито наклонъ. Ако може вѣрно да се заключи отъ едничкото разкрито мѣсто при политѣ на рътлината, наклонътъ е с.-з. до 15°, а разпространението — юго-западно.

Надъ пѣсъчника въ западна посока по пжтя се разкрива доломитовъ воровикъ съ бѣли жили, а туку до него еруптивната гранитъ порфирова ивица, която въ ю.-з. посока прѣзъ Беле-дере минава въ високитѣ сѣв. отдѣли на върха Кучеста и се свързва съ Твърдишкия гранитъ. Гранитътъ отъ з.-с.-з. страна се огражда отъ бѣложилчестъ варовикъ, който на малко разстояние се замѣстя отъ тънкоплочестъ мергеловъ варовикъ, който е въ съгласно разположение съ първия, но и той отстжпя на другъ, въ който мергелниятъ хабитусъ е по-изразителенъ; той се дроби грифелно. Въ срѣднитѣ отдѣли на послѣдния се забѣлѣзва банка отъ компактенъ кварцовъ пѣсъчникъ, която е неправилно напукана и сдробена. Тоя пѣсъчникъ е най-старата скала въ тоя край; той съотвѣтствува наймного на юрски (прилича на Жеравненския отъ Дойнини могили).

Надъ тоя варовикъ започватъ да се явяватъ сиви, тъмносиви и черни, а на мѣста и ръждасали глинесто-шистни, глинесто-пѣсъчникови и глинесто-варовити слоеве, които се тънко лющатъ. Въ по-високитѣ отдѣли на находището имъ се забѣлѣзватъ и прослойки отъ черни вжглища. Тия седименти въ тия прѣдѣли показватъ доста стръменъ (45°—65°) ю.-ю.-з. наклонъ.

Тѣ въ тия отдѣли иматъ интензивно повръшно разкритие, само че по пжтя на много мѣста се затрупватъ отъ едри блокове отъ захаровиденъ сивъ и бѣлъ пѣсъчникъ, които сж съборени отъ съсѣдния сѣверенъ гребенъ, който е заетъ отъ такъвъ пѣсъчникъ. Прѣдходнитѣ шистозни материали продължаватъ въ с.-з. посока чакъ до къмъ върха Чумерна; отъ тѣхъ сж заети и отдѣлитѣ на Свинска-глава както и прѣдѣлитѣ на Балканския гребенъ на с.-и.-з. отъ Чумерна; високитѣ юго-източнитѣ отдѣли на Чумерна съдържатъ прослойки отъ черни въглища, които сега се разработватъ. Такива вжглищни пластове сж намѣрени нѣколко въ разкопитѣ, прѣдприети отъ Ст. Миновъ. Вжглищата се намиратъ между черни глинесто-шистни пластове, въ които има и черни глинести пѣсъчници. Вжглищнитѣ пластове сж около десетина и на разно разстояние единъ отъ другъ (между 5, 10, 15 м.). Тѣ се разкриватъ на километъръ и повече разстояние. Дебелината на пластоветѣ е различна; максималната е до 0·80 м. Вжглищнитѣ слоеве сж въ съгласно разположение съ шистнитѣ, което е ю.-зап. и съ стръменъ (65⁰—75⁰) ю.-ю.-и. наклонъ.

Подобни вжглищни слоеве се намиратъ и въ прѣдѣлитѣ на Свинска-глава и Еловъ-чокаръ; тѣ сж продължение отъ вжглищата на Буковецъ, Черни-връхъ и пр., само че находищата имъ не сж въ непрѣкжсната връзка, а накжсани и уединени отъ тектоническитѣ процеси на Балканската верига.

Отъ Бѣла-чешлий въ посока Съртъ-аланъ (границата съ Еленско) по Кючюкъ-дере материалътъ е въ началото наносъ, който покрива терциернитѣ пѣсъчници и пѣсъци, но въ леглото на рѣката подъ тѣхъ се показватъ слоеве на едрозърнеста доломитова брскча, която се явява и въ Беюкъ-дере.

На сѣверъ отъ нея се показватъ кварцитизувани пѣсъчници, слѣдъ които се появяватъ дребно напукани глинести шисти, които сж въ съдружие съ тъмни и синкави варовици съ пѣсъчни зърна, които пò къмъ сѣверъ съдържатъ и прослойки отъ мергелови варовици. Тѣхъ отъ сѣверна страна ограждатъ дебелослойни кварцитизувани пѣсъчници и конгломерати, които на малко разстояние пакъ отстжпватъ на глинести шисти, съ глинестъ бѣложилчестъ варовикъ, който наново се допира до дебелослоенъ пѣсъчникъ. Слѣдъ тоя пѣсъчникъ се появява глинестъ и мергеловъ бѣложилчестъ варовикъ, който се редува съ бѣложилчестъ варовитъ пѣсъчникъ, какъвто материалъ продължава чакъ до долътъ прѣдъ Съртъ-аланъ. Всичкитѣ тия седименти сж съ взаимно и съгласно наслоение, съ и.-с.-и. разпространение и съ ю.-ю.-з. наклонъ (40⁰-50⁰). Изобщо въ седиментния

комплексъ, който заема тоя планински отдѣлъ въ горнитѣ му, сѣверни, прѣдѣли, прѣобладаватъ шиститѣ съ глинесто варовития ситнозърнестъ пѣсъчникъ, а въ долнитѣ (откъмъ селото) — пѣсъчникъ съ плочестия варовикъ.

Сѣверно отъ Бѣла-чешлий, въ леглото на рѣката, се показва порфиръ-гранитова ивица, само че въ нея гранитътъ е разсипанъ и съ зелена боя. Тя продължава изтънено въ с.-и. посока. С.-източно отъ нея, въ бърдото, има землени пирамиди, които се състоятъ отъ мергелно-варовиково и ситно-кварцитово вещество, но съ тѣхъ има и глинестошистни материали, които се дребно лющатъ. Въ тия мѣста се намиратъ черупкови кѫсове отъ Exogyra и части отъ Serpula. Надъ тѣхъ се разполага синкавъ ситно сдробенъ доломитъ, който въ долищата на Коджамаръ-дере показва малки зѫбери. Въ тия отдѣли и по нагорѣ къмъ Арпалъкъ-бурунъ тоя доломитъ огражда отъ ист. страна гранитъ-порфировата ивица, която тадѣва свърша, както и въ прѣдѣлитѣ на Беюкъ-дере; тъй че той тамъ се явява като продължение на прѣдходния въ с.-и. посока, но въ горнитѣ отдѣли на ридоветѣ къмъ Саса-дере той показва обширно повръшно разкритие, което подъ Чардакмитѣ надъ Юренджикъ се извива въ ю.-и. посока и свръзва съ доломита на върхъ Качулка (1079) надъ с. Еникьой.

Въ мѣстностьта Арапалъкъ-бурунъ и на сѣверъ отъ него къмъ граничнитѣ гребенови отдѣли, както и къмъ мѣстностьта въ високото, землището се заема изключително отъ седименти отъ горно-кредна възрасть, които сѫ глинести, пѣсъчникови и мергелни шисти заедно съ варовици и типични пѣсъчници, които сѫ продължение на съотвѣтнитѣ откъмъ отдѣлитѣ на Чумерна, Бѣла-крава и Тъмна-гора надъ Бѣла-чешлий. Въ тия високи Балкански прѣдѣли се разкрива и жила отъ кварцовъ порфиръ, която има изт.-западна посока и която дава наносни кѫсове както въ прѣдѣлитѣ на Коджамаръ-дере надъ Бѣла-чешлий, тъй и въ ония на Саса-дере къмъ Еникьой.

Землището между Бѣла-чешлий и Юренджикъ е терциерно, но то въ повръшнитѣ си отдѣли съдържа въ изобилие едри блокови отъ кварцовъ пѣсъчникъ и конгломератъ, пръснатъ изъ ронливия глинесто-пѣсъченъ терциеренъ материалъ на края; има обаче отдѣли, дѣто то е и безъ такива блокове.

Терциерно е землището и между Юренджикъ и Еникьой. И въ тия отдѣли материалитѣ му оставатъ сѫщитѣ, както и въ прѣдходнитѣ, само че въ тѣхъ терциерниятъ пѣсъчникъ очестява, заема бърдата на изтокъ отъ Юренджикъ, но въ селото той се крие дълбоко подъ насипа, въ който компактнитѣ пѣсъчникови блокови

сж много и едри. Надъ Юренджикъ, както надъ Еникьой има гнили ръждиви пѣсъчници отъ кредна възрасть, които заематъ тѣсна ивица и надъ Юренджикъ съдържатъ и глинести шисти. Тѣ отъ сѣв. страна граничатъ съ доломитовото находище, което заема широка ивица надъ тѣхъ и прѣзъ тѣсна ивица отъ шисти граничи на сѣв. съ ситно-зърнестъ компактенъ пѣсъчникъ отъ сжща възрастъ съ доломита; той слѣди и разпространението му. Мѣстностьта въ гребеновитѣ отдѣли е заета отъ пѣсъчници и шисти креденъ типъ, които продължаватъ къмъ прѣдѣла Демиръ-капия (Вратника) (1094) и върхъ Софра-кая (1067) подъ Узунъ-баиръ.

Въ околностьта на Еникьой терциерното землище се заема отъ сиви и ръждиви пѣсъчници, които, докато сж прѣсни, се показватъ синкави. Въ тѣхъ има остатки отъ червейни ходове, а сжщо и части отъ черупки на Ostrea multicostata. Въ самото село има и синкави глинести материали въ прѣслойки съ черни битуминозни шисти и вжглища (лигнитъ). Такива се забѣлѣзватъ въ дола подъ зданието на общината. Въ тѣхъ личатъ и части отъ леко трошливи мидени черупки, които по устройството си наподобяватъ черупки на Cardium.

Въ с.-и. посока отъ Еникьой къмъ върхъ Качулка терциерното землище свръша въ тѣсна ивица кредни ръждиви и гнили пѣсъчници, слѣдъ които настжпва доломитътъ на върха Качулка. Както и по-рано отбѣлѣзахъ, той е съ ю.-и. повръшно разкритие, което стѣснено минава подъ Градището на Узунъ-баиръ въ източна посока, въ землището на Кьомюрджи-чифликъ. Доломитътъ повръшно е гладко заобленъ, но ситно разрахленъ, обаче има и уединени голи зжбери, какъвто е Цигански-камъкъ надъ с. Еникьой.

Доломитътъ отъ сѣв. страна загражда ивица отъ черни кредни шисти, които съдържатъ прослойки отъ черни вжглища, които сега се разработватъ, но надъ тѣхъ има червеникави компактни пѣсъчници, които иматъ съгласно разположение съ прѣдходнитѣ. Тѣ въ сѣверна посока по Узунъ-баиръ, къмъ билото на Балкана, въ прѣдѣлитѣ на Суфра-кая и Демиръ-капия, отстжпятъ на кредитѣ тъмни пѣсъчници и шисти.

Въ отдѣлитѣ на Качулка шисти и доломитъ показватъ почти изтокъ-западно разпространение и сѣверенъ стръменъ наклонъ, който за шиститѣ е почти отвѣсенъ (до 85°), а за доломита до 60°.

Доломитътъ южно отъ Качулка по Хамза-дере продължава на малко растояние и свръша въ дебела прослойка доломитова брекча; Той по цѣлото си протежение е еднороденъ синкавъ гжстъ доломитъ съ повръшно ситно сдробяване; на мѣста

е покритъ и съ пепелно пѣсъчна доломитова покривка. На югъ отъ доломитовата брекча се показва ивица кредни пѣсъчници надъ Еникьой, която продължава къмъ изтокъ въ Чифлишко. Но отъ тамъ близо до село Бѣла рѣчното легло е заето отъ смѣсени насипи, обаче въ по-високитѣ странични отдѣли личатъ образованията на терциера въ тоя край, които найдобрѣ се изтъкватъ въ околностьта на с. Бѣла. Тамъ тѣ сѫ бѣли пѣсъчникови материали, ивичесто размѣсени съ червеникави, морави и синкави, които сѫ съгласно наслонени и къмъ сѣверъ полегато (до 12°) наклонени. Тия материали свръшатъ прѣзъ дерето Бастънлъкъ на югъ отъ селото Бѣла, въ сѣвернитѣ прѣдѣли на върхъ Сиврия.

Отъ Бѣла за с. Кьомюрджи-чифликъ въ началото се върви по пѣсъчниковъ терциеръ, който на далечно разстояние отъ Бѣла е покритъ съ кѫсове отъ едъръ кварцитовъ пѣсъчникъ. Въ билото на прѣвала едриятъ насипъ урѣдява и на повръхностьта остава само жълтеникавъ почвенъ слой. При спуска за въ низкото и тоя почвенъ слой почва да се изгубва и на повръхностьта се показватъ мергелно-глинеститѣ материали на терциера. Тѣ продължаватъ въ низкото и на мѣста съдържатъ въ изобилие черупки отъ Ostrea multicostata. И въ тия мѣста, въ дълбоко прорѣзанитѣ долища, ясно се види, какъ тия мергели покриватъ сивъ дебелослоенъ пѣсъчникъ, подобенъ на Бѣленския, но въ подирната мѣстность тѣхъ ги нѣма, отъ което слѣдва да се прѣдполага, че тамъ ще сѫ измити и отнесени.

Терциернитѣ пѣсъчникови материали се показватъ и въ низкото на рѣчното легло, но въ подема на пѫтя за къмъ Кьомюрджи-чифликъ се разкриватъ само глинестопѣсъчни и глинесто-варовити тънкослойни образования, които стигатъ до селото и надъ него и свършатъ въ слоеве отъ варовити брекчи съ полегатъ (10°) южeнъ наклонъ. Тия послѣднитѣ сѫ полигенни брекчи; съдържатъ глиннесто-шистни и глинесто-варовити кѫсове отъ прѣдходнитѣ скали, което показва, че тѣ сѫ по-млади отъ тѣхъ, слѣдователно и тѣ терциерни. Съ тѣхъ свръша и границата на терциерния басейнъ надъ с. Кьомюрджи-чифликъ.

Сѣверно отъ тѣхъ въ посока за Балканското било, по пѫтя за Демиръ-капия и с. Раково, землището е заето отъ кредни тънкослойни и ситно сдробени черни глинести шисти, които на мѣста прѣслояватъ и съ червеникави мергелови варовици съ бѣли калцитови жилки. Съ тѣхъ има и тъмни шисти, които поради своето повръшно мергелно надробяване съотвѣтствуватъ на типични мергели. Тоя комплексъ отъ седименти съ тънки слоеве

показва съгласно наслоение, източно разпространение и южен наклонъ до 36°.

Тоя видъ материали се простиратъ и въ сѣверна посока и заематъ Балканското било, само че въ него тѣ се редуватъ съ пѣсъчникови наслаги. Отъ тѣхъ сѫ заети и съсѣднитѣ на селото върхове Голѣмо-Орань (1982), Мало-Орань (1024) и ридоветѣ въ с.-и. посока отъ тѣхъ за къмъ Колунитѣ (малъкъ и голѣмъ). На югъ отъ първитѣ връхове въ южнитѣ имъ отдѣли се разкрива доломитова ивица, която се прѣкѫсва въ прѣдѣлитѣ на пѫтя и съсѣдното поточно легло. Тя свързва доломита на Качулка съ доломитовото находище на Сливенския край.

Отъ Кьомюрджи-чифликъ въ посока за Сливенъ прѣзъ Арсеновския проломъ пѫтя води по рѣчното легло, само че въ началото е по доста стръменъ спускъ. На югъ отъ селото той е въ терциерно землище, но слѣдъ него минава въ кредно и по него продължава чакъ до Сливенъ. Материалитѣ на едното и другото землище сѫ едни и сѫщи съ съсѣднитѣ, а именно терциернитѣ сѫ продължение на ония отъ къмъ Бѣла, а кредитѣ: глинести шисти, глинести и мергелови варовици и мергелови ситнозърнести пѣсъчници. Еднитѣ и другитѣ сѫ съ съотвѣтнитѣ наслоения на другитѣ материали отъ края. Кредитѣ седименти въ горния съставъ стигатъ до рѣчното легло и малко на изтокъ отъ него, но отъ тамъ до въ мѣстностьта Прѣдѣла материалитѣ сѫ прѣдимно мергелови варовици съ прослойки отъ глинесто мергелни и глинестоваровити скали. Само на с.-з. отъ Магарешка рѣка се появява доломитовъ ржкавъ, който съ своето повръшно разкритие стига почти до леглото на рѣката. Близо къмъ Прѣдѣла има широка ивица отъ глинести шисти, които сѫ тънко нацѣпени и грифелно надробени. Тѣ продължаватъ въ ю.-и. посока и влизатъ въ състава на материалитѣ на връха Врахилица. Сѣверно отъ пѫтя и рѣчното легло тѣ свръшатъ въ политѣ на с.-и. ридъ отъ Врахилица, който въ билото и склоноветѣ си цѣлъ е заетъ отъ доломитъ, а въ низкитѣ поли отъ кварцитизуванъ захаровиденъ пѣсъчникъ. И това доломитово находище, както и прѣдходното, въ ю.-з. посока едва стига до рѣчното легло, но въ с.-и. то има голѣмо протежение и се свързва съ главното доломитово находище на Синитѣ камъни надъ Сливенъ.

Източно отъ Прѣдѣла, между пѫтищата отъ Сливенъ за Бѣла и за Кьомюрджи-чифликъ, въ низкитѣ основи на съсѣдното бърдо се забѣлѣзва сивъ, червеникавъ и синкавъ терциеренъ пѣсъчникъ; той е ю.-з. граниченъ материалъ отъ терциерната котловинка,

която има главната си ширина въ прѣдѣлитѣ на Аблановската рѣка. Въ тоя терциеръ има и въглищни (глинесто-лигнитови) прослойки. Обаче слѣдъ него въ източна посока, по пжтя, еднообразието на материалитѣ не се нарушава чакъ до Сливенъ; тѣ сж тънкослойни и наплочени мергелови варовици въ прослойки съ глинеста мергелова маса. Варовицитѣ иматъ тъмна и сива боя и матовъ блѣсъкъ.

Цѣлиятъ креденъ комплексъ въ Арсеновския проломъ, който заема и цѣлия околенъ край, има съгласно взаимно наслоение, еднаква посока на разпространение, (ю.-ю.-з. — с.-с.-и.) и еднакво набърчаване (въ з.-с.-з. посока), но не и еднакъвъ наклонъ; намѣста наклонътъ е полегатъ до 10°, а на други достига и до 25°. Въ отдѣлитѣ надъ Прѣдѣла тѣ иматъ и по стръменъ, до 50°, ю.-и. наклонъ.

20 *Сливенъ, равнището до Тунджа, около Хамамъ-баиръ, за Гавраилово, Карасарлий, Голѣмо Чочовенъ, Бѣла, Сливенъ.*

Сливенъ е разположенъ на насипи и насипни конуси образувани отъ материалъ, свлѣченъ отъ Балканскитѣ надъ него отдѣли; само нѣкои високи отдѣли отъ Еврейската махала, както и южнатап оловина на махалата Клоцохоръ, сж на становити скали, продлъжение отъ прѣдходния креденъ теренъ.

Цѣлиятъ Хамамъ-баиръ, който огражда Сливенъ отъ ю.-з. страна, е заетъ отъ тоя видъ материали, които тамъ сж изключително тънко и дебелослойни мергелови варовици. Като продлъжение на тѣхъ сж и материалитѣ въ бърдата на равнището на изтокъ отъ пжтя Сливенъ—Ямболъ, а именно Шекерджийскитѣ бърда. По цѣлото протежение на равнището отъ Сливенъ до Тунджа, тѣ сж едничкитѣ становити скални материали. Другата частъ отъ равнището, особено въ Балканскитѣ прѣдѣли, е насипано отъ чакълъ, който намѣста бѣлѣжи самата повръхность, а на други е скритъ подъ наносната почва. Отъ тоя видъ материали е заетъ цѣлия край къмъ селата Артаклари и Турсунлий, а сжщо и мѣстностьта Касъмовскитѣ лозя, около Чаирлии (Красаво поле), и на югъ отъ Гавраилово и Карасарлий до Тунджа. Въ послѣднитѣ отдѣли на равнището има малъкъ ридъ съ ю.-и. посока, нареченъ Тавшанъ-тепе, който въ по-голѣмата частъ отъ западната си половина е заетъ отъ доломитъ, а останалото отъ кредни шисти отъ типа на Карасарлийскитѣ.

Материалитѣ отъ Хамамъ-баиръ продлъжаватъ въ западна посока по рида на Касъмовскитѣ лозя чакъ надъ Малко Чочовенъ и Гавраилово, съ тая само разлика, че въ западнитѣ отдѣли покрай многото мергелови скали тѣ съдържатъ и шисти, а тукъ-тамъ и пѣсъчници. Хубавъ примѣръ за тѣхъ въ тоя западенъ отдѣлъ

на хълма ни прѣдставя профила Карасарлий, Гол. Чочовенъ, Бѣла. Въ околностьта на с. Карасарлий се показватъ жълтеникави ронливи пѣсъчници съ изт. разпространение и юж. наклонъ (до 10°), но въ самото село има и глинести шисти и пѣсъчници въ съдружие съ слюдени пѣсъчници. Тоя типъ седименти продължаватъ въ сѣв. посока за къмъ Чочовенъ, като завръшатъ прѣдъ него. Въ тия отдѣли на находището имъ тѣ спазватъ почти посоката на разпространенито на прѣдходнитѣ, но измѣнятъ малко посоката на наклона въ ю.-з., както и стръмнината му (до 10°).

Подъ Чочовенъ започватъ да се появяватъ тънкоплочести глинести и мергелови варовици съ ю.-и. наклонъ, а надъ тѣхъ и други такива, но съ по-тъмна боя и съ калцитови жилки. Подирнитѣ въ съдружие съ първитѣ (които намѣста сж и червеникави) и съ малко глинести шисти изкачатъ почти билото на пжтя въ източнитѣ отдѣли на върха Кузейна и свръшатъ въ бѣли и сивобѣли тънко и дебелоплочести мергелови варовици, които заематъ цѣлото пространство до рѣчното легло и прѣзъ него, по пжтя за с. Бѣла, като съдържатъ една малка прослойка отъ глинестъ варовикъ. Сжщитѣ материали продължаватъ и къмъ село Бѣла и заематъ надъ него и на изтокъ отъ него рида (бърдото), по което минава пжтя отъ Сливенъ за Бѣла. Тѣ оставатъ въ основата на терциернитѣ материали по склона и съсѣдното на него землище на Бѣла. Тия материали иматъ повече ю.-з. наклонъ (10°-15°), но прѣзъ билото и малко с.-и. (до 10°); по него слѣдва да се заключи, че тѣ сж части на антиклинала, на която посоката е и.-ю.-и.

Терциернитѣ материали въ южнитѣ и ю.-и. отдѣли на Бѣла сж сиви, жълтеникави, червеникави и бѣли ронливи пѣсъчници отъ еднакъвъ съставъ и съ неясно наслоение. Тѣ сж продлъжение отъ срѣщното на Бѣла бърдо Сиврията, както и отъ мѣстностьта Олелията.

Варовиковитѣ материали на източното бърдо надъ Бѣла продължаватъ въ източна посока чакъ до Шумавото дере, само че въ завоя на послѣдното подъ тѣхъ се показватъ слабо румени и дребно напукани пѣсъчници, които сж по-стари отъ варовика. Послѣдниятъ и въ тия отдѣли на находището се показва съ ю.-з. наклонъ (10°—25°) и съ едро напукване, както и въ прѣдходнитѣ, но тадѣва не личи ясно разпространението му.

Отъ чешмата подъ Шумовото дере до сбирането на пжтищата на изтокъ отъ рида Врахилица, скалниятъ материалъ значително измѣня на прѣдходния и повече съотвѣтствува на материалитѣ отъ Арсеновския проломъ. Тамъ прѣобладаватъ тъмнитѣ и тъмносиви мергелови варовици, а на едно двѣ мѣста прѣсло-

яватъ и съ гнили ръждивобойни пѣсъчници. Въ тия отдѣли на находището материалитѣ сѫ доста сбърчани и показватъ ю.-з., зап. и ю.-и. наклонъ. Въ източнитѣ прѣдѣли на находището имъ, дѣто сѫ и повечето мергеловитѣ варовици тѣ спазватъ разпространението на седиментитѣ отъ Арсеновския проломъ и въ прѣдѣлитѣ на притока му Колешница. Отъ туй мѣсто до Сливенъ материалитѣ отбѣлѣзахъ въ прѣдходната обиколка.

21. *Сливенъ, Раково, Кипиловски балканъ, Нейково, Жеравна, Котелъ прѣзъ Песи-долъ и Разбойна. Тритѣ вѣтра, Юрушка стѣна, обратно Котелъ и Жеравна прѣзъ Града и Ромова курия.*

Отъ Сливенъ за Раково и Демиръ-капия се върви прѣзъ селището въ източнитѣ отдѣли на Бармука и прѣзъ Гаговецъ. Землището на града до политѣ на Бармука (779.5) и Гаговецъ е насипанъ конусъ; отъ тамъ въ подема на пѫтя по Гаговецъ се разкриватъ становити скали, които сѫ изключително глинести и мергелови варовици. Такива заематъ пространството на пѫтя чакъ до вливането на Албановската рѣка въ Селската, която иде откъмъ билото Черешата (900). Отъ тия материали е заетъ и Бармука и околностьта му въ с. посока до леглото на Албановската рѣка, а сѫщо и сѣвѣрния отъ него ридъ Дикъ-тепе. Въ отдѣлитѣ на пѫтя до Кавраковата воденица тия материали се покриватъ отъ тѣсна ивица терциерни ситнозърнести ронливи пѣсъчници, които сѫ въ съдружие съ глинесто-пѣсъчни маси, които съдържатъ тънка прослойка отъ лигнитъ. Тия материали иматъ из.-зап. разпространение; тѣ проникватъ и въ устието на Албановската рѣка и въ горнитѣ отдѣли на Дикъ-тепе, но има ги разкрити като малъкъ самостоенъ басеинъ и на западъ отъ него. Въ сѣверна посока тѣ свръшатъ надъ чешмичката на пѫтя въ кварц-порфирово еруптивно находище, което се вдава като езикъ въ западна посока и заема малка часть отъ западния ридъ до пѫтя; на пѫтя има ивица отъ мергелноваровитъ насипъ, който дѣли терциернитѣ седименти отъ еруптивнитѣ скали и самото находище на кредитѣ мергелови варовици, отъ които е заетъ и самия ридъ Дикъ-тепе. Еруптивното находище е заето отъ сивъ, зеленикавъ и червеникавъ гѫстъ кварцовъ порфиръ, въ който дребнопорфирови се показватъ само бѣлитѣ минерали. Повръхностьта на землището е неправилна; съдържа доста много зѫбери и неправилно заоблени канари. Еруптивното землище е заето отъ еднородно порфирово вещество; въ него не личатъ даже и кварцови жили.

Надъ него, по пѫтя, се разкрива на ново седиментното землище, което и въ тия отдѣли се заема въ началото отъ сивъ тънко

плочестъ набърченъ варовикъ, който въ по̀-високото става по̀тъменъ и съдържа доста много флинтово вещество. Варовикътъ по цѣлото си протежение въ с. посока показва еднакво и.-з. разпространение и полегатъ южeнъ наклонъ (10⁰—15⁰). Въ тая посока е и набърчението на варовика. Той въ източнитѣ отдѣли на изворитѣ надъ Манастирището съдържа доста дебели калцитови жили, въ които има и кристални друзи съ едри калцитови кристали.

На незначително разстояние надъ изворитѣ варовикътъ на ново свръша въ кварцовъ порфиръ, който като тѣсенъ езикъ изхожда отъ областьта на върха Кутелка и се вдава въ западна посока къмъ Дикъ-тепе и завръша на изтокъ отъ новото шосе. И въ тоя отдѣлъ на еруптивното находище, както и въ прѣдходното, материалътъ остава единъ и сѫщъ; той е типиченъ риолитовъ кварцъ, порфиръ безъ примѣси отъ други минерални и скални вещества.

Сѣверно отъ тоя порфиръ се появява синкавъ гѫстъ доломитъ, който заема цѣлото пространство по пѫтя и околноститѣ му до билото Черешата, дѣто отъ сѣверна страна се огражда отъ тънко плочестъ руменъ мергеловъ варовикъ съ ю-.з. разпространение.

Доломитътъ е повръшно разрахленъ и на много мѣста прѣвърнатъ въ чакълъ и пѣсъкъ, които на мѣста сѫ затвърдѣли въ брекча. Тоя доломитъ има отъ една страна ю.-и. разпространение къмъ мѣстностьта Кушъ-бунаръ, а отъ друга ю.-з. и зап. въ посока за къмъ Врахилица-Арсеновски проломъ и къмъ Кьомюрджи-чифликъ. Той въ източнитѣ си отдѣли прѣдставя по тѣсна ивица, която огражда отъ югъ върха Българка (1178.5), но въ западнитѣ той широко се разкрива и заема въ високото цѣли пространства между Магарешката рѣка и отдѣлитѣ на Бармука.

Червеникавиятъ мергеловъ варовикъ, който огражда отъ сѣверъ доломита на Черѣшата, граничи отъ сѣв. страна съ тъмносивъ глинестъ мергеловъ шистъ, който има посока на разпространение като варовика; той свръша въ сивъ и зеленикавъ порфиръ съ изгледъ на ситнозърнестъ пѣсъчникъ, който е с.-з. продължение на порфира отъ връха Българка. Него огражда отъ сѣверъ малко доломитъ, който е изпъстренъ съ порфира. Той въ прѣдѣлитѣ на голѣмъ Бурни-долъ свръша припокритъ отъ еруптивенъ насипъ отъ едри порфирови бълвани. Въ тоя прѣдѣлъ свръша и еруптивния материалъ на Българка.

Прѣзъ дола въ сѣверна посока започватъ да се появяватъ глинести мергелови шисти и варовици, които се редуватъ и ограждатъ отъ сѣв. страна съ тъмно сиви мергели и сиви глинести пѣсъчници, въ които има тънки и по̀-дебели банки отъ

варовикъ. Тоя седиментенъ комплексъ има съгласно взаимно наслоение и почти южeнъ (до 25°) наклонъ (въ мѣстностьта Даулъ-дювенъ). Въ сѣвернитѣ отдѣли на тоя комплексъ, който заема голѣмо пространство отъ тия високи Балкански прѣдѣли, се появяватъ и варовици съ кварцови зърна, а тъй сѫщо и конгломерувани пѣсъчници, пакъ отъ сѫщитѣ зърна. Въ тия отдѣли варовикътъ е повечко разкритъ, но съ него има и глинестъ варовикъ; тамъ той на мѣста показва и с.-и. полегатъ (до 10°) наклонъ. Такъвъ наклонъ показва и пѣсъчникътъ.

Въ склона при наваляне за Раковска рѣка (началото на Камчията) по тъй наречената Дълга-поляна и Дебела-могила варовикътъ свръша въ сивъ ронливъ, намѣста и гнилъ пѣсъчникъ съ слюденъ съставъ. Тоя видъ пѣсъчникъ продължава въ сѣверна посока и настига отдѣлитѣ на Раково и Нейково. Той заема и Балканското било по пѫтя за къмъ Демиръ-капия, както и отдѣлитѣ между Нейково и Раково (мѣстностьта Брѣзовица, Суватъ-дере и пр.) само че въ рѣчнитѣ легла между послѣднитѣ двѣ села има доста едъръ блоковъ (като юмрукъ и глава) наносъ отъ кристалини шисти (гнайси) и гранитъ; но такива камъни влѣче и Раковската рѣка откъмъ прѣдѣлитѣ на Демиръ-капия.

Около Раково пѣсъчницитѣ сѫ синкави и тънко-плочести; такива сѫ и около Нейково. На сѣвѣръ отъ Раково за къмъ мѣстностьта Гериша, въ граничнитѣ прѣдѣли на Кипиловския Балканъ, землището е заето пакъ отъ пѣсъчникъ, но той е ръждиво жълтеникавъ и сипкавъ. Отъ тоя пѣсъчникъ е заето бърдото по пѫтя за високия и низкия Геришъ, прѣдѣлитѣ на Раковска рѣка въ източнитѣ и с.-и. отдѣли на Демиръ капия, околноститѣ на Соукъ-бунаръ, Харемъ-бунаръ, Плочитѣ, отдѣлитѣ, на граничната линия въ Кипиловско, къмъ околчеста поляна по Кипиловския пѫть за Нейково и Жеравна до Крива рѣка и Осѣница. На сѣверъ отъ Осѣница пѣсъчникътъ е другъ видъ компактенъ кварцитизуванъ пѣсъчникъ, който въ нѣкои отдѣли е и конгломеруванъ. Прѣдходниятъ пѣсъчникъ на обширния Балкански край продължава и въ Равно усое (Нейковско) и отъ тамъ до село Нейково, само че въ Кривинитѣ надъ Нейково съдържа ивица отъ тънки плочести и глинести пѣсъчници, каквито отбѣлѣзахме и на западъ отъ Нейково.

Отъ Кривинитѣ, както и отъ Нейково до р. Бараковецъ и прѣзъ нея, въ с.-и. посока кѫдѣ Драганова нива, Нейчинъ долъ, Блата, а сѫщо и кѫдѣ Мавровецъ, Димчова и Попова-курия, Куковъ-виръ, къмъ полето и Долна курия подъ Жеравна, сѫ заети отъ прѣдходнитѣ пѣсъчници, които на мѣста сѫ доста компактни,

а на други сипкави и ронливи. Въ нѣкои тѣхни отдѣли тѣ се показватъ и конгломерувани. Въ всичкитѣ отдѣли на пѣсъчниковото находище пѣсъчницитѣ се характеризуватъ съ ясно наслоение, почти и.-з. посока на разпространение и ю.-ю.-и. или южeнъ полегатъ наклонъ 10°-30°; само въ прѣдѣлитѣ на Бараковецъ тънкослойнитѣ пѣсъчници се показватъ съ по-стръменъ ю. наклонъ (45°-50°). Въ находището на тоя пѣсъчникъ с.-и. отъ Нейково и въ източния отдѣлъ на Бараковецъ, на пѫтя за Жеравна, има огромни насипи отъ едъръ като юмрукъ и глави полигенъ агломератъ, който съдържа въ изобилие кѫсове отъ еруптивни скали (порфирити и порфири), гранитъ, диоритъ и стари кристалинни шисти.

Като прѣдходнитѣ тънкослойни пѣсъчници на Бараковецъ има въ прѣдѣлитѣ на Попова-курия и до Дарацитѣ въ Жеравненско, но частъ отъ тѣхъ минаватъ и въ отдѣлитѣ на полето подъ Жеравна. Ю.-з. отъ селото, въ прѣдѣлитѣ на Ортабакалова-чешма, надъ пѣсъчницитѣ се появяватъ конгломерати, които сѫ въ съгласно разположение съ пѣсъчницитѣ; тѣ продлъжаватъ на западъ въ прѣдѣлитѣ на Димчова-курия, а източно кѫдѣ Пирниковецъ и подъ него. Сѫщитѣ съ малка прослойка отъ пѣсъчници минаватъ и въ селото и заематъ неговата южна и ю.-з. часть по Бърдо и Могилата и завръшватъ срѣдъ село. Конгломератитѣ сѫ полигенни дребно и едрозърнести, на мѣста съ повече основа, а на други като сбита чакълна маса. Въ прѣдѣлитѣ на Могилата сѫ съставени отъ едри като юмрукъ кѫсове и прѣдставятъ смѣсенъ агломератъ. На сѣверъ отъ тѣхъ землището на селото е заето отъ прѣдходнитѣ пѣсъчници, които въ нѣкои отдѣли сѫ рѣдко конгломерувани. Въ с.-и. отдѣли на селото въ тѣхъ има глинести шисти и мергели въ тънкослоево разположение. Надъ селото се показватъ сиви и повръшно бѣли мергелови варовици (мѣстностьта Старча, Бѣлитѣ-камъни), но въ западнитѣ отдѣли до Кринча и червеникави.

Западно отъ селото въ мѣстностьта Боцуръ е границата между мергелитѣ, мергеловитѣ варовици и конгломератитѣ и то на сѣверъ оставатъ първитѣ, а на югъ вторитѣ. Послѣднитѣ въ границата на съприкосновението си сѫ едрочакълни полигенни конгломерати съ кѫсове отъ кристалинни шисти, еруптивни скали, пѣсъчникъ, кварцъ и пр. и при това съ стръменъ южeнъ наклонъ (50°), но по къмъ югъ кѫсоветѣ имъ одребняватъ и сѫ повечето отъ бѣлъ кварцъ; въ тѣхъ има и бѣла слюда.

Мергеловитѣ варовици сѫ тънкоплочести, намѣста и лиснати (Blätterkalk). Тѣ сѫ съ бѣла и сива боя и съ много и тънки калцитова жили. Тия варовици, които въ по-горнитѣ отдѣли се по-

казватъ и по-дебелослойни, заематъ рида на Черковната курия къмъ Власевъ пжть, Орѣша, рида надъ Крайница за къмъ Гумница. Отъ тѣхъ въ мѣстностьта на Орѣша извиратъ доста обилни извори, надъ които се издига голѣма маса бигоръ — Варовица, отъ която и мѣстностьта носи послѣдното наименование.

Глинесто-мергеловитѣ варовици прѣзъ воденицитѣ продължаватъ въ западна посока, по рида Крайница и на югъ отъ нея, въ прѣдѣлитѣ на Мавровецъ, дѣто на всички мѣста на югъ свръшватъ въ пѣсъчливи конгломерати. Въ Песи-долъ, на пжтя Нейково-Котелъ, както и на югъ отъ него къмъ Нейково, землището е заето отъ прѣдходнитѣ пѣсъчници между Нейково и Жеравна, но на сѣвѣръ отъ него къмъ Хайдушкото и Солено кладенче, въ областьта на Разбойна, както и високитѣ отдѣли на Крайница и Гумница, сж заети отъ компактенъ кварцитизуванъ пѣсъчникъ, отъ какъвто е заета и цѣлата область на върха Разбойна (1125). Тоя пѣсъчникъ продлъжава въ с.-и. и и. посока и заема голѣма часть отъ сѣвернитѣ отдѣли на билото Потъка — Вѣтрила, но самитѣ била на послѣднитѣ връхове, както и голѣма часть отъ съсѣднитѣ на тѣхъ отдѣли, сж заети отъ сивия мергеловъ варовникъ надъ Жеравна. Въ сѣверна посока на пжтя за Котелъ пѣсъчницитѣ на Разбойна стигатъ сѣвернитѣ поли на върха и се ограждатъ отъ черни и червеникави глинести шисти на юрска възрасть, които стигатъ до рѣчното легло подъ града. Въ тѣхъ има доста много вкаменелости, а особено членчета отъ стъбла на Crinoida.

На западъ отъ Котелъ къмъ извора, Дрѣновскитѣ пещери и Сухи-дѣлъ землището е повечето варовиково и то изключително варовици отъ кредна възрасть. Голѣмитѣ котленски извори извиратъ подъ тѣхъ на западъ отъ града. Въ западна посока тѣ се мѣсятъ и съ тъмни и бѣли пѣсъчници, които сж въ свръзка съ ония на Разбойна и съдържатъ и бѣли кварцови конгломерати. Тия варовици се отличаватъ главно по своето изобилие на флинтова маса, която било като уединени буци, било като такива сбрани въ пластова форма, пълнятъ варовика на западъ отъ Котелъ. Сжщо такива флинтови маси има и въ варовика по Сухи-дѣлъ и неговитѣ високи отдѣли до Балканското било, но тамъ тѣ сж по-рѣдки. Съ тоя варовикъ завръша Балканското било на зап. и с. зап. отъ Котелъ въ прѣдѣлитѣ на Кипиловския гребенъ.

Котелъ въ източнитѣ си отдѣли е разположенъ на тъмни, неправилно наслоени, глинести варовици съ бѣли калцитови жили, но по̀ къмъ сѣверъ кждѣ Гърньовецъ и Попъ-Гергевото, землището се заема отъ сиви глинести мергели старъ типъ (триасови, които се редуватъ и съ глинести варовици, прѣпълнени съ вка-

менелости родоветѣ отъ Coralla, Crinoida, Parkeria, Serpula. Тѣхъ отъ сѣверъ до града огражадатъ чернитѣ юрски глинени шисти и глинести маси, смѣсени съ сиви глинести мергели и мергелови варовици, които нѣматъ много вкаменелости, но изобилватъ съ дребни гипсови кристали. Тѣ заематъ пространството до втория завой на шосето и отстѫпятъ на ивица тъменъ тънкоплочестъ глинестъ бѣложилчесть варовикъ, който съдържа кавернозенъ ръждивъ кварцъ, слѣдъ който се появява плочестъ варовикъ и варовика на високитѣ отдѣли на Сухи-дѣлъ. Такъвъ заема пространството на пѫтя до Тритѣ вѣтра, дѣто отъ сѣверна страна, въ завоя, къмъ с.-и. има доста много едъръ чакъловъ насипъ отъ еруптивни и стари шистозни скали. Такъвъ се явява и къмъ Кадийската чешма. Билото на гребена (Юрушка стѣна) въ с.-и. посока, както и сѣв. отдѣли кѫдѣ мѣстностьта Талимъ-таши, е заето отъ масивенъ варовикъ съ бѣли кварцови зърна; той продължава на изтокъ и заема голѣма часть отъ гребена въ посока за Козестримската планина.

Варовикътъ отъ гребена, както и прѣдходниятъ на югъ отъ него, а сѫщо и по старитѣ глинести и мергелови материали около Котелъ, сѫ конкордантно разположени и съ с.-и. посока на разпространение, но съ неясенъ наклонъ.

Ю.-и. отъ Котелъ, по шосето за Мокрени, въ началото се появяватъ тъмнитѣ неправилно наслоени и съ криви повръхнини глинести варовици, които заематъ пространството чакъ до пѫтеката, която отбива за Жеравна прѣзъ Грашки-долъ — Вѣтрила. Тамъ тѣ свръшатъ въ дебелослойни тъмни кварцитизувани пѣсъчници, които иматъ стръменъ (до 45°) ю. наклонъ. Слѣдъ тѣхъ сѣвернитѣ отдѣли надъ пѫтя и високитѣ бърда до тѣхъ сѫ заети отъ прѣдходния глинестъ бѣложилчестъ варовикъ, който въ изт. посока става все по-тънкослоенъ, а намѣста даже и хартиенъ. Такъвъ свръша въ отдѣлитѣ близо до високия връхъ Града въ по-дебелослоенъ и съвършено наслоенъ тънко-плочестъ мергеловъ варовикъ, който заема сѣв. и изт. отдѣли на Града и минава въ Плѣшивица. Въ прѣдѣлитѣ на Сѣчената канара, наричана още Желѣзни врата, той е силно набърчанъ, съ бръчки въ сѣверъ-южна посока, отъ голѣма и малка мѣрка и съ разна стръмнина.

Западнитѣ отдѣли на Града, по които е пѫтя за Жеравна прѣзъ Кореникъ и Ромова-курия, сѫ заети отъ мергелови варовици, шисти и тънко-слойни пѣсъчници, които сѫ продължение откъмъ ю.-з. страна. Тѣ достигатъ устието на Грръшки-долъ въ

Котлешница, продлъжаватъ въ ю.-ю.-и. посока до тъй наречената мѣстность Портитѣ на Града.

Отъ тамъ започватъ сиви и бѣли мергелови ребрести варовици, които заематъ пространството до Кореникъ, Кашана, Ромова курия, Търпановъ-трапъ, Кокошинка и билото на рида надъ Горно-село и Папратьта. Тѣ иматъ ю.-з. протежение съ ю.-и. полегатъ наклонъ и се свързватъ съ съотвѣтнитѣ материали на Жеравна (Бѣлитѣ камъни, Старченска и Циганска курия, Старча и пр.), а въ с.-и. посока — съ ония на Гризно-блато, Усоито, Калишникъ (Жеравненско,) Котленскитѣ лозя, Плѣшивица, Козестримъ балканъ и Равно буче (Медвенско).

Отъ Папратьта до Жеравна прѣзъ Каменливка землището е заето отъ пѣсъчникъ и то въ прѣдѣлитѣ на самата Каменливка сивъ ситнозърнестъ захаровиденъ пѣсъчникъ, а отъ тамъ до селото съ тъмно-сивъ глинестъ и ронливъ пѣсъчникъ. Послѣдниятъ пѣсъчникъ е и въ източнитѣ отдѣли на селото; той заема широка ивица въ източна посока къмъ Петранка и Макаради, а сѫщо и по голѣмата часть отъ хълма Добромярица (658), както и южнитѣ ѝ отдѣли въ посока за долнитѣ лозя, Сираковъ камъкъ, Дойнини могили. Въ послѣднитѣ прѣдѣли на много мѣста пѣсъчницитѣ губятъ своя типиченъ пѣсъчниковъ изгледъ и минаватъ въ конгломерувани пѣсъчници или конгломерати. Отъ послѣднитѣ е заетъ и монолитътъ Сираковъ камъкъ, на междата между Жеравна и Катунища.

Пѣсъчницитѣ на Добромярица които, както и другитѣ, сѫ повръшно ръждиви и ронливи, а вѫтрѣшно сиви и компактни, продлъжаватъ и на изтокъ отъ нея подъ Юрта и минаватъ въ Божилъ, кехайова курия (Каменица) въ отдѣлитѣ на р. Котлешница и Медвенско. Въ отдѣла на Юрта, както и на с.-и. отъ Добромярица, въ низкия ридъ се прѣслояватъ съ глинести тънкослойни и тънконацѣпени варовици. Освѣнъ туй тѣ разкриватъ пó-стари и по-компактни сиви ситнозърнести кварцитизувани пѣсъчници, каквито сѫ при Каменливка и Разбойна, а именно на връхъ Добромярица, на Макаради, Дойнини могили, Гола-циганка, Каменица и пр. Първитѣ пѣсъчници въ свързка съ варовика иматъ съгласно разположение, и.-с.-и. посока на разпространение и полегатъ южeнъ наклонъ. Тѣ сѫ продължение на материалитѣ отъ западнитѣ отдѣли на селото.

22. *Жеравна, Ичира, прѣзъ Кушъ-бунаръ за Сливенъ и обратно прѣзъ Джендемитѣ, Чуката за Ичира.* На югъ отъ Жеравна въ посока за Ичира материалитѣ сѫ пакъ ръждивожълти глинести и ронливи пѣсъчници, които заематъ полето и стигатъ прѣзъ

Старата курия до леглото на Долня-рѣка, въ прѣдѣлитѣ на което се мѣсятъ съ тънкослойни и глинести пѣсъчници. Тѣ и въ тия отдѣли на находището, както и въ прѣдходнитѣ, иматъ сѫщото съгласно разположение, и.-с.-и. посока на разпространение и южeнъ наклонъ, който при селото е пó стръменъ, а въ полето и къмъ рѣката полегатъ. Понеже иматъ източно разпросранение, тѣ продължаватъ къмъ Катунища и заематъ пространството прѣзъ долнитѣ лозя чакъ до въ селцето.

Прѣзъ рѣката въ подема на рида, който дѣли леглото на Долня-рѣка отъ Кобилишница, тънкослойнитѣ пѣсъчници продължаватъ къмъ югъ, само че измѣнятъ наклона си въ ю.-и., но горѣ, въ високото, отстѫпватъ мѣсто на пó-дебелослойнитѣ, на които наклонътъ е сѣверенъ. Такива манаватъ прѣзъ билото въ отдѣлитѣ на Кобилишница, дѣто показватъ синклиналенъ изрѣзъ, по който е леглото на рѣката. Въ подема къмъ югъ за мѣстностьта Грънмата-туркиня, Трънкосливката, наклонътъ на сѫщия типъ пѣсъчници се измѣня въ ю.-и., а на мѣста даже и източенъ неясенъ. На самия връхъ започватъ да се явяватъ мергелови плочести варовици въ прѣслойка съ пѣсъчника, но по-къмъ югъ, надъ селото, тѣ съвършено се замѣстятъ отъ по-дебелослойни варовици. Въ тия отдѣли на находището материалитѣ се явяватъ антиклинално развити съ ось на антиклината въ ю.-и. посока и съ стръмни южни склонове (45⁰-60⁰). Такива стигатъ селото Ичира, дѣто се замѣнятъ отъ пѣсъчници, които намѣста сѫ глинести, а на други варовити и съ пó-едри бѣли кварцови зърна; тѣ сѫ прѣдимно дебелослойни, но има и тънкослойни. И въ тия отдѣли пѣсъчницитѣ спазватъ посоката на набърчаването на билото; и тамъ тѣ сѫ съ бръчки въ ю.-и. посока, само че бръчкитѣ сѫ по-гѫсти.

На западъ отъ Ичира се появява варовикъ сроденъ на прѣдходния; той е въ дебели банки и разположенъ между глинестъ мергеловъ материалъ, на който слоеветѣ сѫ по-дебели отъ слоеветѣ на варовика. Тамъ има и пѣсъчници отъ типа на ония подъ мѣстностьта Грънмата-туркиня, на които спазватъ и посоката на разпространението, но варовицитѣ и мергелитѣ сѫ съ и.-з. наклонъ. Въ тоя отдѣлъ землището е доста смачкано.

Прѣзъ рѣката въ южна посока, по сѣвернитѣ поли на високия южeнъ Балкански гребенъ скалитѣ сѫ тънкоплочести мергелови варовици въ алтернация съ сѫщо такива пѣсъчници. Такива оставатъ материалитѣ и въ прѣдѣлитѣ на Габрова-поляна, само че татъкъ варовицитѣ сѫ тънко и дебело плочести и съ ю.— ю.-и. наклонъ. Въ по-високото тѣ се мѣсятъ и съ пѣсъчници и слѣдъ нѣколко малки прослойки въ тѣхъ тѣ изчезватъ. Отъ това

мѣсто да чакъ до връха на Лѣскова-поляна, а сѫщо и отдѣлитѣ на връхъ Руина и прѣзъ него въ началото на голѣмия Джендемъ, както и при завоя за Равна-рѣка (Сливенско землище), Деве-балканъ, цѣлото пространство е заето изключително отъ пѣсъчници. Послѣднитѣ въ тия прѣдѣли сѫ тъмни, жълтеникави и сиви, повечето ситнозърнести и глинести. Тѣ иматъ ю.-и. наклонъ; дробятъ се на тънки плочки, а въ по́-дебелитѣ банки и на едри паралелопипеди. Тия пѣсъчници се значително отклоняватъ отъ съотвѣтнитѣ на западъ отъ Ичира, понеже послѣднитѣ сѫ повечето мергеловидни и съ разна боя: тъмнозеленикави, синкави, а нѣкои даже и слабо румени.

Въ завоя за Равна рѣка съ пѣсъчницитѣ заедно се появяватъ и варовици отъ типа на ония, които отбѣлѣзахме при Ичиренската рѣка въ подема за билото на Балкана. Тия варовици се явяватъ въ нѣколко прослойки; тѣ сѫ тъмносиви съ бѣли калцитови жили и съ ю.-з. наклонъ, но тѣ не съдържатъ глауконитови жили и петна като първитѣ, а и не се цѣпятъ равноплочесто както тѣхъ. При наваляне за Равна рѣка появява се синкавобѣлъ и гѫстъ варовитъ материалъ, който повръшно е ситно сдробенъ, безъ ясно наслоение и безъ посока на разпространение; той е доломитовъ. Отъ него е заето Балканското било въ тия отдѣли, а именно мѣстностьта около извора Кушъ-бунаръ, (1077·7) и на изтокъ отъ нея въ посока за прохода Ичира — Сливенъ. Той се простира въ с.-з. посока по билото и се свръзва съ доломита на мѣстностьта Черешата. Въ тия отдѣли той разграничава кварцъ-порфировото еруптивно находище на двѣ части, като отдѣля двата бѣлѣжити връха въ тѣхъ Българка и Кутелка. На югъ доломитовото находище се простира до сѣвернитѣ отдѣли на върха Чаталка (малка и голѣма), която е въ главния планински гребенъ надъ Сливенъ; отъ нея се отлѣля съ тѣсна ивица ситнозърнестъ кварцитизуванъ пѣсъчникъ. Доломитътъ по цѣлото протежение на находището е еднороденъ и съ еднакви свойства, каквито отбѣлѣзахме за отдѣлитѣ му въ Черешата. Балканскиятъ гребенъ надъ Сливенъ, въ състава на който влиза Чаталка (малка и голѣма), е заетъ отъ кварцовъ порфиръ. Тоя кварцовъ порфиръ въ източна посока се простира до прѣдѣлитѣ на Ичиренския пѫть, а на западъ до отдѣлитѣ на Дикъ-тепе. Въ неговия съставъ влиза и връхъ Кутелка, както и мѣстностьта на югъ отъ гребена до лозята надъ Ново село и Сливенъ отъ прѣдѣлитѣ на Молловата курия до надъ Гаговецъ и Аблановската рѣка. Кварцовиятъ порфиръ по цѣлото протежение на находището е съ еднакавъ хабитусъ, съ еднакавъ главенъ минераленъ съставъ и съ еднакво дребно порфирово устройство, но съ разна боя, която

се длъжи на промѣнението на нѣкои отъ частитѣ му, а особно на основата. Въ високитѣ планински отдѣли (Чаталка, Кутелка) той е червеникавъ или руменъ, но има го (въ перифернитѣ отдѣли) сивъ, сиволявъ, зеленикавъ, червеникавъ и синкавъ. Послѣднитѣ бои се забѣлѣзватъ по цѣлото протежение на находището, по което е неправилно напуканъ и накжсанъ повечето на дребни кжсове. Той нѣма примѣси отъ други вещества освѣнъ тънки бѣли и червеникави кварцови жили. Повръхностьта, заета отъ него, е прѣпълнена съ отвѣсни и непристжпни хълмове и зжбери, които въ по-низкитѣ си отдѣли сж заоблени отъ насипи на съборенитѣ отъ тѣхъ кжсове. Надъ Новоселскитѣ лозя има и брекча отъ такъвъ насипъ. Въ лозята слѣдъ еруптивния насипъ се показватъ тънкоплочести мергелови варовици, които сж продлъжение на ония отъ Гаговецъ, но въ низкитѣ поли землището е заето отъ смѣсенъ насипъ отъ еруптивни и седиментни скали.

Отъ Сливенъ прѣзъ Ново-село за Ичиренския проходъ се върви въ началото, въ землището на лозята, по прѣдходния насипъ, но въ източнитѣ прѣдѣли се разкриватъ и седименти отъ терциерна възрасть. Тѣ сж сиви, жълтеникави и синкави ситнозърнести и малко глинести ронливи пѣсъчници, прѣпокрити съ наносъ и насипъ отъ по-късно врѣме. Въ тия подирнитѣ се намиратъ остатъци отъ Rhinoceros (носорогъ) въ видъ на зжби и челюсти, а на мѣста и тънки и по-дебели прослойки отъ лигнитови вжглища. Тия терциерни седименти заематъ пространството на Новоселскитѣ лозя, продължаватъ къмъ с. Сотиръ и прѣзъ рѣката завръшватъ въ ю.-и. поли на Балканскитѣ отдѣли въ тоя край (Котката, Катжгово). Тѣ въ низкитѣ си прѣдѣли сж прѣпокрити отъ съврѣмененъ наносъ и насипъ. Въ посока за Молловата курия, както и на изтокъ отъ нея въ сѣвернитѣ отдѣли надъ Сотиръ, продължаватъ пакъ сжщитѣ терциерни материали, само че тамъ завръшатъ близо до рѣчното легло, но тѣ въ с.-и. посока продлъжаватъ и прѣзъ курията и свръшатъ високо надъ нея въ глинести пѣсъчници по-старъ (креденъ) типъ, които се простиратъ отъ източна страна, понеже западно свръшатъ въ кварцовия порфиръ на стръмния скатъ. По цѣлото протежение на находището имъ и въ отдѣлитѣ, разкрити на повръхностьта, тѣ оставатъ едни и сжщи: по-едрозърнести пѣсъчници съ глинесто мергелови маси, а сжщо и ситнозърнести по-компактни пѣсъчници. Послѣднитѣ изобилватъ на вкаменелости отъ типа на Nummulites, а първитѣ на вкаменелости отъ пó-съвършенъ видъ. (Gastropoda, Lammellibranchiata, Wermes). Особно много има Ostrea multicostata изъ мергелитѣ надъ Сотиря, а сжщо Turritella и др.

Слѣдъ глинеститѣ пѣсъчници на пжтя въ сѣв. посока се разкрива доломитъ, който стига голѣмия Джендемъ. Тоя доломитъ на изтокъ прѣминава пжтя и изклинено завръшва въ по-низкитѣ отдѣли на рѣката Чобановъ долъ. Въ тоя Балкански край е и най-източното протежение на доломита въ Балкана. Доломитътъ въ западна посока показва голѣмо разкритие, а въ сѣверна стига южната половина отъ голѣмия Джендемъ и по дола високо изкача билото на планината, дѣто се свързва съ доломита отъ Кушъ-бунарскитѣ краища. Въ низкото, по пжтя, доломитътъ се огражда отъ по-млади седименти мергелови и глинести варовици които сж тънко плочести и съ корубести повръхнини; отъ тѣхъ сж заети и източнитѣ планински отдѣли прѣзъ Чобановъ долъ. Часть отъ доломита се явява и въ сѣвернитѣ отдѣли на голѣмия Джендемъ. Съ него наедно въ тия планински отдѣли дружатъ и слюдени тъмносиви пѣсъчници, глинести и мергелови варовици съ калцитови жили, глинести пѣсъчници съ тъмна и ръждиво-жълта боя, гленести шисти, и синкави пѣсъчници. Тия материали заематъ низкитѣ отдѣли на двата Джендема, а въ голѣмия минаватъ и въ по-високитѣ сѣверни отдѣли. Тѣ продлъжаватъ въ източна посока и заематъ околнитѣ планински краища.

Почти сжщия видъ седименти продлъжаватъ въ сѣверна посока, къмъ Чуката, само че въ политѣ и по-низкитѣ отдѣли на пжтя, който поема за Чуката, до кантона, прѣобладаватъ тънкослойни мергелови и глинести варовици въ алтернация съ сиви и синкави пѣсъчници, а отъ тамъ до самата Чука, (билото на планината въ отдѣлитѣ на пжтя) сиви и слабо ръждиви ситно-зърнести пѣсъчници. Въ тѣхъ на югъ отъ кантона има и конгломерати съ варовикова основа. И въ тия отдѣли на седиментното находище прѣобладава с.-и. и и. разпространение на материалитѣ съ прѣдименъ наклонъ въ южна посока, но и тамъ теренътъ е доста сбърчанъ, само че съ плитки бръчки.

Отъ Чуката до Ичира землището се заема изключително отъ пѣсъчници съ тъмна и по-отворена ръждива боя, тънко и дебело наслоение и и.-ю.-и. посока на разпростанение, които въ сѣвернитѣ по-низки отдѣли съдържатъ малко мергеловъ варовикъ (въ бърдото Подището), както и тукъ-тамъ пропластка отъ полигенъ конгломератъ. Въ тоя отдѣлъ седиментниятъ комлексъ показва почти източно разпространение и южен полегатъ наклонъ (до 10°).

23. *Ичира, Градецъ, Катунища, Медвенъ, Садово, върхъ Тепегьозъ.* На изтокъ отъ Ичира землището е заето отъ дебело и тънкослойни пѣсъчници, въ които има доста много глинести мер-

гели и глинести пѣсъчници. Тѣ и въ тоя отдѣлъ спазватъ общото източно разпространение на материалитѣ съ ю.-ю.-и. главенъ наклонъ, но понеже повръшно сѫ набърчени, то и голѣмината му варира. Сѣверо-източно отъ пѫтя за Градецъ, въ посока за Катунища, съ тия седименти въ съдружие се явяватъ и ронливи ръждиво-жълти слюдени пѣсъчници, които повечето сѫ дебелослойни, неправилно напукани и повръшно заоблени. Въ тѣхъ и наклонътъ е пó-стръменъ — намѣста варира отъ 30°—60°. Съгласно съ тѣхното наслоение тѣ съдържатъ тънкоплочесто нацѣпени пѣсъчници, съ които дружатъ гѫсти мергелови варовици, които въ прѣдѣлитѣ на лозята сѫ и въ пó-дебели слоеве. Тия седименти отъ сѣв. страна се ограждатъ съ пѣсъчници, които прѣзъ Кобилишница се простиратъ чакъ до въ Катунища. Тия послѣднитѣ по цѣлото си протежение въ с. и с.-и. посока спазватъ общото разпространение на материалитѣ отъ околния край, а сѫщо и наклона, който е прѣдимно южeнъ, но при Катунища тѣ показватъ сѣверенъ наклонъ (15°—25°). Въ тия пѣсъчници прѣобладаватъ ситнозърнести едро напукани и тънко наплочени вариации, които се използуватъ и за практични цѣли като материалъ за покриви и постелки.

Между Ичира и Градецъ землището е заето пакъ отъ седименти отъ прѣдходния типъ и възрасть, даже, и на повечето мѣста, сѫщата посока на разпространение, само че въ разнитѣ отдѣли тѣ сѫ съ разенъ наклонъ. Отъ Ичира до половината пѫть за Градецъ прѣобладаватъ пѣсъчницитѣ, но съ тѣхъ заедно има и глинести и пѣсъчни шисти и мергелови варовици, само че послѣднитѣ сѫ малко. Тия материали иматъ и.-ю.-и. посока на разпространение, а въ западнитѣ отдѣли и южeнъ полегатъ (до 10°) наклонъ, но въ източнитѣ — сѣверенъ и по-стръменъ (до 30°). Останалата часть отъ пространството до въ Градецъ, въ низкитѣ отдѣли на пѫтя, е заето изключително отъ ситнозърнестъ и съ еднаква боя (сиво-синкава) пѣсъчникъ, който въ сѣвернитѣ си отдѣли се прѣслоява и съ глинести шисти, прѣзъ които пѣсъчницитѣ сѫ съ послаба консистенция. Пѣсъчницитѣ и другитѣ шисти отъ тоя отдѣлъ се простиратъ и на югъ отъ пѫтя и заематъ високитѣ отдѣли на гребена Стидово, който има с.-и. посока на разпространение.

На изтокъ и ю.-и. отъ Градецъ, въ посока за Джбравата, землището е заето пакъ отъ пѣсъчниковъ материалъ, който въ околностьта на Градецъ е повечето слюденъ, тънкослоенъ и глинестъ съ тъмна и ръждива боя, но по къмъ изтокъ кѫдѣ Бъчовенъ и въ западнитѣ отдѣли на Джбравата, той е тънкоплочестъ, и по компактенъ. Въ Джбравата пѣсъчникътъ е дебелослоенъ и дебелопло-

честъ, а намѣста и доста гнилъ; въ тия послѣднитѣ отдѣли той е ръждиво-сивъ. И въ тия отдѣли на находището на пѣсъчницитѣ разпространението е и.-ю.-и., но наклонътъ сѣверенъ и сѣверо-източенъ, а намѣста и доста стръменъ (до 60°).

На сѣверъ отъ Градецъ, въ посока за Катунища, материалитѣ сѫ изключително тънкоплочести и доста слюдени пѣсъчници; тѣ спазватъ разпространението на пѣсъчницитѣ отъ Кобилишница, но мѣнятъ наклона имъ, който подъ пѫтя е повече с.-и., а надъ пѫтя ю.-и. Въ Катунища, въ рѣчното легло пѣсъчницитѣ се показватъ почти водоравни.

Сѫщитѣ пѣсъчници продължаватъ въ западна посока и заематъ околния край на селцето, само че тамъ има и дебелослойни синкави пѣсъчници. Тоя видъ пѣсъчници продлъжаватъ въ с.-з. посока къмъ Жеравна, съ ю.-и. наклонъ (до 20°), а въ сѣверна посока, прѣзъ курията, къмъ Куртовъ-чаиръ и Котлешница съ ю. и ю.-и. наклонъ.

По шосето за Медвенъ, на изт. отъ Градешко-Медвенскитѣ лозя, землището се заема отъ пѣсъчницитѣ прѣдходенъ типъ, само че сѫ дебело и тънкослойни, но повече послѣднитѣ. Въ тѣхъ наклонътъ е и.-с.-и. и полегатъ. Въ съсѣдство съ Медвенъ прѣдимството остава на дебелослойнитѣ, но въ селото има и глинести шисти съ полегатъ ю.-з. и стръменъ с.-и. наклонъ. До тѣхъ отъ сѣв. страна има бѣли ронливи конгломерати и пѣсъчници, които като тѣсна гребенеста ивица ги отдѣлятъ отъ другитѣ материали.

Югозападно отъ Медвенъ до Казаковъ-чаиръ и извора Бучникъ землището е заето отъ прѣдходнитѣ пѣсъчници, които продължаватъ отъ ю.-и. отдѣли на селото; но отъ тамъ по Бучанскидолъ (наричанъ още Рударски) землището е заето отъ едъръ блоковъ полигенъ агломератъ (насипъ), който продължава до леглото на р. Котлешница. Блоковитѣ на тоя насипъ по-голѣмина сѫ различни; вариратъ отъ 10—60 с. м. въ диаметъръ. По съставъ сѫ отъ диорити, гранити, порфири, порфирити, кварцити, черни гѫсти варовици съ пиритъ, варовици съ флинтъ и конгломерати. Тѣ сѫ гѫсто сбити и междинитѣ имъ съ пѣсъкъ запълнени. Сѫщитѣ материали заематъ голѣма часть и отъ долищата Дялски и Кокошерски и околнитѣ отдѣли на рѫтлинитѣ, само че въ тѣхъ тѣ сѫ по-дребни, а по рѫтлинитѣ и съ много жълта пѣсъчна и глинесто пѣсъчна маса, размѣсена съ чакълъ. Тоя послѣденъ материалъ заема рътлината Сарж-яръ, отъ който вѣроятно и тя носи названието си. Тоя материалъ свръша въ сѣв. посока въ прѣдѣлитѣ на дола, отъ който поема пѫтя отъ Котелъ за Медвенъ.

По Котелския пжть за Медвенъ тия наноси и насипи, въ свръзка съ глинеститѣ варовици, свръшатъ въ втория брѣгъ прѣзъ първото долче и се ограждатъ отъ изтокъ съ тънко-и дебело-слойни глинести шисти, глинести пѣсъчници и мергелни глини, които сж съ с.-и. разпространение и ю.-и. наклонъ (до 20°). Близо до бърдото надъ Медвенъ тѣхъ замѣстятъ тънко и дебело-плочесто напукани пѣсъчници, които въ тънкитѣ си слоеве сж ронливи, а въ дебелитѣ компактни. Въ тѣхъ има и конгломерувани партии.

Въ източнитѣ отдѣли на селото Медвенъ глинеститѣ шисти сж повечко; въ тѣхъ посоката на разпространението е с.-и., а наклонътъ ю.-и. Тѣхъ ограждатъ отъ сѣв. страна ронливи пѣсъчници и конгломерати, слѣдъ които наново се показватъ глинести шисти, които заематъ голѣма частъ отъ срѣщния брѣгъ; тамъ тѣ сж въ съдружие съ дебелослойни пѣсъчници съ полегатъ (до 5°) източенъ наклонъ, които тукъ-тамъ съдържатъ и тънки прослойки отъ шиститѣ.

По на изтокъ отъ тѣхъ се появяватъ сиви ронливи пѣсъчници, които заематъ землището на мѣстностьта Новачка чакъ до първия по-дълбокъ долъ прѣдъ Садово, който носи водитѣ си отъ високитѣ отдѣли на Козестримския балканъ и който е заетъ отъ глинести и мергелови варовици. Отъ тоя долъ до Садово землището, въ низкото, е жълтоглинестъ пѣсъчниково-шистенъ насипъ, но въ високитѣ отдѣли на околнитѣ му бърда материалитѣ сж пѣсъчници и пѣсъчникови и глинести шисти отъ типа на прѣдходнитѣ, на които сж и продължение въ източна посока. Тѣ и въ тия отдѣли спазватъ посоката на разпространението и наклона на прѣдходнитѣ материали. Въ високитѣ отдѣли, коритото на Садовското дере, землището слѣдъ пѣсъчницитѣ се заема отъ глинесто мергеловия варовикъ на Козестримската планина, който заема и планинскитѣ отдѣли на върха Тепегьозъ.

24. *Тепегьозъ (Върбишки проходъ), Исуплий, Мокрени, Марашки проходъ, Стралджа, южнитѣ Балкански поли между Мараша и Сотиря.* Въ високитѣ отдѣли на Тепегьозъ минава пжтя на Върбишкия проходъ, който свързва Сѣверна България при Прѣславъ—Шуменъ, съ Южна въ Стралдженското равнище. Високитѣ отдѣли на прохода въ околностьта на Тепегьозъ до навалянето имъ къмъ Върбица и малко на сѣверъ сж заети отъ сивъ глинестъ мергеловъ варовикъ отъ типа на воровика въ прѣдѣлитѣ на Жеравненското землище; той заема цѣлото било, по което пжтя криволи; той се простира въ южна посока прѣзъ тритѣ голѣми завоя на пжтя и свръша въ пѣсъчникови образования. Варовикътъ и въ тия отдѣли показва особеноститѣ на Же-

равненския варовикъ, само че измѣня посоката на разпространението му и наклона; отъ послѣднитѣ първата е и.-ю.-и., а вториятъ — ю.-ю.-з. и доста стръменъ (до 60°). Пѣсъчниковиятъ теренъ слѣдъ варовика се заема отъ тънкослойни пѣсъчници и глинести шисти, които тукъ-тамъ съдържатъ сиви глинести варовици и варовити пѣсъчници. Тия материали спазватъ посоката на разпространението и наклона на прѣдходнитѣ варовици. Тѣ въ южна посока продължаватъ до срѣднитѣ отдѣли нь Тепегьозския ридъ, отдѣто започватъ жълтитѣ и меки пѣсъчници на Садовския край, които се простиратъ до политѣ на рида и се покриватъ съ ситно-зърнесто глинести насипи образувани отъ тѣхъ. Послѣднитѣ криятъ повръхностьта и на пѣсъчнитѣ наслаги въ низкото чакъ до с. Садово. Мекитѣ пѣсъчници продължаватъ въ източна посока кждѣ с. Кадърфаклий и Феклачъ, а въ южна — кждѣ с. Исуплий; и тамъ въ низкитѣ мѣста се покриватъ отъ дебелъ слой глинесто пѣсъченъ насипъ. Понеже сж меки и повръшно доста дълбоко разрушени, разпространението имъ едва се забѣлѣзва, но наклонътъ на нѣкои мѣста личи да е полегатъ и с.-източенъ. Пѣсъчниковитѣ образувания продължаватъ и на югъ отъ Исуплий въ посока за Каябашъ и пжтя за с. Мокрени, само че тамъ тѣ сж повечето дебелослойни, обаче има между тѣхъ и тънкослойни и едроплочесто напукани; послѣднитѣ се използуватъ отъ околното население за покривни плочи. Въ тия отдѣли на пѣсъчниковото находище материалитѣ показватъ с.-и. посока на разпространниието и ю.-и. наклонъ до 30°.

Въ отдѣлитѣ на пжтя прѣзъ Джбравата прѣобладаватъ дебелослойнитѣ пѣсъчници; тѣ се простиратъ на западъ и изтокъ отъ пжтя. Тѣ сж повечко и въ землището на Каябашъ, въ з. и с.-з. му отдѣли. Въ послѣднитѣ между изоклиналнитѣ слоеве се разполагатъ двѣтѣ Каябашки блата: Святото и Сухото. Първото е доста голѣмо и брои около километъръ въ дългата си ось, която е въ с.-и. посока, а второто е много малко и почти безводно. На първото не личи явенъ притокъ и отокъ, но долътъ, който води началото си отъ с.-и. му отдѣли и който въ долнитѣ си части е воденъ, може да се приеме за неговъ постояненъ подземенъ отокъ.

Дебелослойнитѣ пѣсъчници въ тия прѣдѣли сж прѣдимно повръшно жълтеникави и ронливи, но измежду тѣхъ има и такиви съ сива боя. Еднитѣ и другитѣ сж дребно-зърнести съ и безъ слюда, но първитѣ въ нѣкои свои отдѣли сж конгломерувани, а вторитѣ сж сбити и компактни; тѣ по-мжчно се рушатъ отъ първитѣ. Пѣсъчницитѣ по изгледъ и съставъ съотвѣтствуватъ на Жеравненскитѣ пѣсъчници отъ Макаради и Дойнини могили. Отъ

тѣхъ сѫ заети и околнитѣ по-височки бърда около блатата и шосето за Мокрени.

На югъ отъ пѫтя Каябашъ—Градецъ до Мокрени, прѣобладаватъ прѣдходнитѣ дебелослойни глинести мусковитови пѣсъчници съ конгломерувани прослойки отъ типа на Жеравненскитѣ, но и въ тѣхъ, както и въ прѣдходнитѣ, има и прослойки отъ гнили тънкослойни пѣсъчници и мергелно-глинести маси. Отъ тия пѣсъчници е заето и бърдото надъ Мокрени, само че въ него има доста прослойки отъ едри конгломератови маси и такива, които се издаватъ като чакъленъ агломератъ съ кѫсове едри като юмрукъ. Послѣдниятъ е полигенъ: съдържа кѫсове отъ еруптивни скали (порфирити), кристалинни шисти и седименти прѣдимно отъ глинесто варовити маси (червеникави). Понеже той се руши по-лесно отколкото съсѣднитѣ пѣсъчникови маси, повръхностьта около му е засипана отъ него. Въ тоя отдѣлъ на бърдото седиментитѣ иматъ с.-и. посока на разпространение съ с.-з. полегатъ наклонъ.

На западъ отъ Мокрени, както и на з.-ю.-з. отъ него къмъ Ново село землището е заето отъ пѣсъчници съ прослойки отъ мергелноглинести маси. Тия материали сѫ продължение отъ материалитѣ на Стидовския планински гребенъ. Такива оставатъ и въ горнитѣ прѣдѣли на р. Марашъ, която свлича водитѣ си отъ къмъ Ичиренския балканъ.

Въ падината на югъ отъ Мокрени е наносъ и насипъ, но въ южнитѣ ѝ отдѣли, които образуватъ плоското било между нея и леглото на р. Марашъ, която протича по Марашкия проходъ, отъ която и той носи своето название, на повръхностьта на землището започватъ да се показватъ тъмни пѣсъчници, които сѫ тънкослойни. Въ билото на пѫтя и южнитѣ му отдѣли тѣ започватъ да орѣдяватъ и отстѫпятъ мѣстото си на глинести и мергелови пѣсъчници, които прѣобладаватъ въ цѣлия Марашки проходъ. Въ южнитѣ отдѣли на прохода съ тѣхъ прѣслояватъ доста много тъмни глинести и мергелни шисти, въ които прѣдходнитѣ, а на мѣста и тънкослойнитѣ мергелови варовици, се явяватъ като банки (пояси) въ тѣхъ, които крѣпятъ общата имъ маса. Отъ тия материали е заетъ Марашкия проходъ и съсѣднитѣ му бърда въ източна и западна посока.

Материалитѣ въ тия Балкански отдѣли сѫ ясно наслоени, но доста силно сбърчени, бърчкитѣ на които сѫ въ разенъ видъ и съ разна стръмнина но най-добрѣ се виждатъ въ източния отдѣлъ на прохода покрай леглото на рѣката. Тамъ въ срѣднитѣ отдѣли има навити и насукани бръчки, а сѫщо и бръчки зигъ-загова

форма съ доста остри рогове, но въ южнитѣ отдѣли бръчкитѣ сѫ полегати и свръшатъ въ равнището съ юженъ наклонъ. Отъ положението на бръчкитѣ слѣдва да се заключи и за посоката на разпространението на слоеветѣ, което е изтокъ за падно, а сѫщо и за натиска, на който сѫ били изложени тия Балкански отдѣли, който е билъ отъ югъ къмъ сѣверъ и обратно.

На югъ отъ Марашкия проходъ е Стралдженското равнище; то е заето отъ насипи отъ околнитѣ крайща и наноси отъ по-далечни мѣста. Южнитѣ Балкански склонове и поли между Марашкия проходъ и Сотиря—Сливенъ, въ случая склоноветѣ и политѣ на ридъ Гребенецъ, сѫ заети прѣдимно отъ прѣдходнитѣ седименти на Балкана, но въ тѣхъ, въ низкото, има еруптивни скали, кварцови порфии и андезити съ туфи, а сѫщо и червеникави и сиви мергелови варовици. Часть отъ тѣхъ съмъ подробно прѣдставилъ въ статията си: „Еруптивнитѣ скали отъ Глушникъ и Горно-Александрово“ (Пер. спис. кн., LXI. 1900).

Отъ подробното описание на Балканското землище въ обозначенитѣ отдѣли може да се извади и общо заключение за скалнитѣ видове, тѣхното качество и количество, тѣхното общо разпространение, вида на находищата имъ и тѣхната геологична възрасть, а възъ основа на тѣхъ и да се състави понятие и за общата тектоника на тия Балкански отдѣли.

1. Скалнитѣ видове, които влизатъ въ състава на тия Балкански отдѣли сѫ прѣдставители на четиретѣхъ главни скални типа, а именно: *масивни скали, кристалинни шисти, прости и кластични скали.* Тѣ сѫ: гранити, гранитогнайси, порфири, порфирити, андезити, базалти, гнайси, микашисти, амфиболити, хлоритошисти, кварцошисти, мрамори, доломити, варовици, вѫглища, пѣсъчници, конгломерати, брекчи, туфи, глинести шисти, мергели и агломерати (пѣсъци и чакълъ).

Отъ тѣхъ гранити има въ високитѣ гребени на Златишкия до Клисурския Балканъ, въ низкитѣ поли на Карловско и около Калоферъ, въ склоноветѣ и политѣ на Твърдишкия балканъ между Твърдица, Панитѣ и Икисла. Тѣ въ Балкана иматъ източната си граница въ прѣдѣлитѣ на Бинкосъ (Сливенско).

Гранитогнайси има въ свързка съ гранита въ високия Балкански гребенъ надъ Клисура, а въ по низкото на Енина, Мъглишъ, по ридъ Дебелецъ надъ Хаинито и Конари, въ низкитѣ

поли около Клисура, Рахманлари, Арапово, Митиризово, и с.-и. отъ Калоферъ въ рида надъ Борисово и надъ Голѣмо село.

Кварцовитѣ порфири сѫ въ Златишкия, Карловски, Енински, Хаински и Сливенски балкански гребенъ.

Порфирититѣ сѫ забѣлѣзватъ само въ Златишкитѣ балкански прѣдѣли и то въ политѣ, склоновтеѣ и гребена.

Андезити има само въ Балканскитѣ поли, въ прѣдѣлитѣ на Марашкия проходъ.

Базалти — въ Балканския гребенъ надъ Радевци и въ политѣ около Гюсово.

Гнайси и останали кристалинни шисти (микашисти, амфиболити, хлоритошисти, кварцошисти), които винаги се явяватъ задружно, има въ по-голѣмата часть на Балканскитѣ отдѣли. Тѣ на изтокъ свръшватъ въ Твърдишкитѣ поли на Балкана. Такива има въ Стъргелско, Гълѫбецъ, Мирковскитѣ и Златишки поли на Балкана, а сѫщо въ политѣ и гребена на Балкана въ Лѫдженско. Отъ тѣхъ сѫ заети Балканскитѣ отдѣли въ Кознишко и по-голѣмата часть отъ Клисурско, Рахманларско, надъ Кърнари, Иганово и Сопотъ, Балканскитѣ поли въ Карловско, Араповско и Митиризово, надъ Калоферъ, гребенътъ надъ Карлово, гребенътъ и по-голѣмата часть отъ планинскитѣ склонове надъ Калоферъ, гребеновитѣ отдѣли и поли на Голѣмо село, надъ Имитлии, въ Енинско отъ политѣ до южнитѣ отдѣли на върхъ Българка, въ политѣ около Казанлъкъ, Гюсово и Мъглишъ до прѣдѣлитѣ на Селци, въ Балканскитѣ поли надъ Дѫбово до въ землището на Поповци, въ Хаинския проходъ до Пчелински рѫтъ, въ Балканскитѣ отдѣли надъ Конари и въ политѣ на Дебелецъ и почти цѣлия Меджерликъ.

Мраморъ има на върхъ Бузлуджа и около Курвина-могила.

Доломитътъ се срѣща въ гребена на Кърнарския балканъ до прѣзъ Амбарица, като сѣв. гранична скала на шиститѣ, въ южнитѣ поли на върхъ Юмрукъ-чалъ, въ Балканскитѣ склонове надъ Голѣмо-село, въ политѣ до Софилари, въ склоноветѣ и гребена надъ Имитлий и Шипка, на сѣверъ отъ върхъ Българка и на изтокъ отъ него по гребена, въ политѣ до Енина, както и въ южнитѣ склонове надъ Селци и ю.-и. отъ него въ посока за Поповци. Като тѣсна ивица се простира въ с.-и. посока прѣзъ Хаинския проходъ въ землището на колибитѣ Пчелински рътъ, надъ Ошдремъ по Балканския гребенъ надъ Конари и Твърдица, до прѣдѣлитѣ на Чумерна. Има го и на югъ отъ Твърдица въ Оризарската котловина, а особно много е развитъ въ землището на с. Бинкосъ. Въ Балканскитѣ отдѣли на Сливенско има го надъ селата Бѣлачешлий, Юренджикъ, Ени-кьой и Бѣла, въ гребеновитѣ отдѣли

на Балкана и съсѣднитѣ на тѣхъ склонове, но повече е развитъ въ високия Балкански гребенъ на Синитѣ камъни, Черешата и на западъ въ прѣдѣлитѣ на Магарешка рѣка. Той свръша въ Балкана въ южнитѣ склонове на прохода Сливенъ—Ичира.

Варовикъ има въ Балканскитѣ поли на Буновско, Текия-Кърнарско, Рахманаларско, Карловско, въ склоноветѣ на Софиларско, подъ Борущица, подъ Явровецъ, въ склоноветѣ и гребена на Хайнския проходъ, въ гребена надъ Конари и Твърдица, въ склоноветѣ и политѣ на Сливенския балканъ, около Бѣла, Чочовенъ, Кьомюрджи-чифликъ, Карасарлий, Сливенъ, въ гребена надъ него, въ землището на Ичира, Жеравна, Нейково, въ гребеновитѣ и склонови отдѣли на Кипиловския и Котелския балканъ, на Града, Плѣшивица, Козестримски балканъ до Тепегьозъ, а сѫщо и въ политѣ на Гребенецъ около Глушникъ и Горно-Александрово.

Вѫглища има въ гребена на Балкана около Радевци и Кръстецъ, надъ Селци, въ землището на Поповци, Пчелински рѫтъ, около Ошдремъ, Паскалевъ-мостъ и Черни-връхъ, въ Твърдишко, въ областьта на Чумерна, около Чамъ-дере, Еникьой и Бѣла.

Пѣсъчници има въ прѣдѣлитѣ на Илдъза надъ Стъргелъ, въ Мирковско, Челопечъ, Клисекьой, надъ Игановo, въ ливадитѣ надъ Калоферъ, въ Балканскитѣ отдѣли надъ Голѣмо село, Софилари, Имитлий, въ Градището надъ Шипка, около Енина, въ билото на Балкана надъ Радевци и Селци, въ Балканскитѣ отдѣли на Поповци, Борущица, Юрта, Хаинито, Конари, Твърдица, Терзобазъ, Чамъ-дере, Бѣла-чешлий, Юренджикъ, Еникьой, Кьомюрджи-чифликъ, Карасарлий, Сливенъ, Сотиря, Глушникъ, Трапоклово, Горно-Александрово, Мокрени, Исуплий, Тепегьозъ, Садово, Медвенъ, Жеравна, Котелъ, Градецъ, Ичира, Нейково, Райково, Демиръ-капия. (Вратника).

Конгломерати и брекчи има въ Челопешко, Игановско, Аиевско, Калоферско, Голѣмо селско, Софиларско, Селско, Поповско, Юртско, Хаинско, Конарско, Твърдишко, Бѣла-чешлийско, Раковско, Нейковско, Жеравненско, Ичиренско, Градешко, Мокренско, Исуплийско, Садовско, Медвенско и Котелско.

Туфи еруптовни има въ Глушнишко, Трапокловско, и Горно-Александровско.

Глинести шисти (стари и млади) има въ склоноветѣ на Балкана отъ Арабаконакъ до Козница, Игановско, Сопотско, Карловско, Араповско, Митиризовско, Калоферско, Голѣмо селско, Софиларско, Имитлийско, Шипченско, Енинско, Селско, Поповско, Хаинско, Конарско, Твърдишко, Западско, Терзобазско и на изтокъ

до Върбишкия проходъ въ землищата на всичкитѣ села и градове, които влизатъ въ тия Балкански отдѣли.

Мергелитѣ сѫ въ свързка съ варовицитѣ, тѣхъ има въ Буновско, Рахманларско, Текийско, Софилари, Голѣмо-селско и на изтокъ въ прѣдѣлитѣ на седиментнитѣ скали на Балкана.

Агломерати (пѣсъци и чакълъ) има въ низкитѣ поли на Балкана, въ равнищата около му и въ рѣчнитѣ и поточни легла; но освѣнъ тамъ явяватъ се огромни блокови насипи и въ Балканскитѣ отдѣли на Котелъ, Медвенъ, Жеравна, Нейково, Ичира, Юрта, Ралево, Конари и пр.

Нагледно това разпространение на скалитѣ въ тия Балкански отдѣли се прѣдставя въ приложената къмъ текста петрографска скица.

2. Отъ повръшнитѣ разкрития зависятъ и количественитѣ отношения на скалитѣ.

Отъ масивнитѣ скали първенството въ туй отношение пада върху гранита; другитѣ масивни скали сѫ съ ограничено развитие, но най-малко е развитъ базалтътъ.

Отъ кристалиннитѣ шисти най-много сѫ гнайситѣ; слѣдъ тѣхъ по развитие идатъ микашиститѣ. Другитѣ шисти сѫ ограничено развити.

Отъ проститѣ скали най-много е доломитътъ, послѣ мергеловиятъ варовикъ; по-малко е гѫстиятъ варовикъ, мраморътъ, а най-малко вѫглищата.

Отъ кластичнитѣ скали старитѣ глинести (аргилитни) шисти сѫ най-много, но съ тѣхъ по количество съперничатъ пѣсъчницитѣ; останалитѣ кластични скали, като конгломерати, мергели, брекчи сѫ по-малко отъ тѣхъ, но най-малко сѫ туфитѣ. Агломератитѣ въ своитѣ ситнозърнести маси сѫ доста много, но въ едрокѫсовитѣ, тѣ сѫ сѫщо малко развити.

По скални типове повръшното развитие на скалитѣ е сѫщо различно. Първенството въ туй отношение пада върху седиментитѣ; слѣдъ тѣхъ по развитие слѣдватъ кристалиннитѣ шисти, а най-малко сѫ масивнитѣ скали.

По количество на развитието си отдѣлнитѣ скални родове иматъ слѣдния редъ: стари глинести (аргилитови) шисти, гнайси, пѣсъчници, глинести шисти (по-млади), пѣсъци съ глини, доломитъ, гранитъ, варовикъ, гранитогнайси, кварцови порфири, конгло мерати, по-млади кристалинни шисти, мергели, едри агломерати, андезити, порфирити, туфи, вѫглища и базалтъ.

3. Формата на находищата и повръшниятъ изгледъ на тия скали зависи отъ самото имъ естество и отъ начина на образуванието имъ. Старитѣ масивни скали, като интрузивни и отпослѣ

разкрити, явяватъ се въ видъ на голѣми масивни легла, на които повръхностьта е поставена въ зависимость отъ условията, на които е била изложена слѣдъ появяването ѝ надъ земята. Тя не се изтъква съ особности прѣдъ другитѣ скални маси и понеже разрушението ѝ на голѣми протежения е еднакво, тя е гладко заоблена.

Порфиритѣ въ своитѣ по-стари вариетети и порфирититѣ се явяватъ въ жилни находища; тѣ разсичатъ палеозоични и кристалинни шисти. Въ мѣста, дѣто тѣ се явяватъ като по-компактни маси отъ околнитѣ скали, прѣдставятъ се като тѫпо издигнати или назѫбени гребени; въ другитѣ тѣ слѣдятъ общото развитие на терена. По-младитѣ кварцови порфири се явяватъ повечето въ масиви съ типиченъ еруптивенъ характеръ, но има ги и въ видъ на жили, които не се различаватъ отъ околната маса. Масивнитѣ находища на тия порфири иматъ неправилна повръхность; тѣ освѣнъ неправилнитѣ зѫбери, които има въ тѣхъ, съдържатъ и тѫпо заоблени конуси, които повръшно сѫ доста разядени.

Въ сѫщо такива находища се явява и андезитътъ, само че повръхностьта му (около Горно-Александрово) е по-типична вулканическа, понеже конуситѣ сѫ повечко и по-добрѣ запазени.

Базалтътъ се явява само въ тънки жили, които само по боята на материалитѣ си се различаватъ отъ околната маса.

Всичкитѣ кристалинни шисти сѫ въ слоеви легла, на които наслоението не е тъй изразено както при типичнитѣ седименти, но все пакъ въ тѣхъ на повечето мѣста личи привидно напластяване и посока на разпространение, а нѣкѫдѣ и наклонъ. Понеже тѣ сѫ неправилно напукани и нацѣпени, повърхностьта имъ е разрахлена, а на мѣста и доста назѫбена. Въ отдѣлитѣ, дѣто нацѣпването е едро-паралелопипедно, особно въ гранитогнайсовитѣ отдѣли, тамъ находищата имъ се прѣдставятъ масивни.

Седиментнитѣ скали се явяватъ въ пластови комплекси отъ малки и голѣми размѣри, но агломератитѣ въ едроблоковитѣ си вариации не показватъ наслоение. Наслоението на разнитѣ седименти не е еднакво; то е най-съвършенно въ тънконаслоенитѣ скали сир. въ глинестошистнитѣ, пѣсъчникови, мергелови и мергелно-варовити материали; въ нѣкой отъ дебелослойнитѣ е ясно, но въ други то е маскирано отъ неправилното имъ напукване и повръшно сдробяване. Съобразно съ повръшното имъ разкритие, наслоение и наклонъ къмъ хоризонта и теренитѣ, заети отъ тѣхъ, иматъ специфиченъ повръшенъ изгледъ. Понеже тънкослойнитѣ сѫ повечето сбърчени въ разни посоки и дребно напукани, тѣ се ронятъ и заглаждатъ повръхностьта си. Въ тѣхъ воднитѣ артерии проникватъ бързо на дълбоко и образуватъ голѣми и дълбоки

долища. По-дебелослойнитѣ и по-компактнитѣ образуватъ разрахлена канариста повръхность и долища съ назжбени склонове. Дебелослойнитѣ гжсти варовици образуватъ стръмни и отвѣсни гребени и на много мѣста свръшватъ съ уединени ерозивни монолити и до тѣхъ едри натъркаляни карпи (канари-блани). Доломитовитѣ повръхности сж голи и отдалечъ съ изгледъ на гладко и равно заоблени форми, но отблизо тѣ сж дребно разрахлени и покрити съ дребенъ пѣсъченъ чакълъ, който повечето се сцементирва въ брекча. Но въ доломитовитѣ повръхнини има и стръмни склонове, а сжщо и доста много разновидни ерозивни фигури. По повечко бѣлѣзи доломитовиятъ теренъ отдалечъ наподобява еруптивенъ край. Наноситѣ и насипитѣ иматъ полегата — конусова или равна повръхность.

Въ всичкитѣ наслоени материали, както и въ повечето кристалинни шисти, прѣобладава почти източна и с.-и. посока на разпространение съ прѣдимно южeнъ стръменъ и полегатъ наклонъ, но има и сѣверенъ, а сжщо ю.-з., ю.-и. и с.-з. Тия послѣднитѣ сж въ типичнитѣ седименти.

Тия тектонически особности за разнитѣ скални видове сж различни въ разнитѣ находища и съ различна съвършенность въ разнитѣ части на едно и сжщо находище. Особно изразителни сж за кристалиннитѣ шисти въ Мирковско, Златишко, Клисурско, Калоферско, Твърдишко, и въ Меджерлика. За старитѣ палеозоични шисти — въ Златишкия балканъ, въ Карловския и въ Шипченския. За другитѣ шисти тия тектонически особности сж най-добрѣ прѣдставени въ източната половина на тия отдѣли. Прѣгледно сж изтъкнати въ приложената къмъ статията скица.

Геологическата възрасть на скалитѣ въ тия Балкански отдѣли, а слѣдователно и на самитѣ Балкански отдѣли е различна; тамъ има прѣдставители на всичкитѣ геологически епохи и на повечето отъ геологическитѣ формации. Най-стари, архаични, сж гнайситѣ, гранитогнайситѣ, микашиститѣ и свързанитѣ съ тѣхъ други шисти; тѣ сж отъ долнитѣ и срѣдни отдѣли на архаичната епоха. Но освѣнъ тѣхъ има и други, по-млади шисти, които по своето устройство и метаморфна натура, съотвѣтствуватъ на шисти отъ горнитѣ прѣходни етажи на архаикума. Такива сж шиститѣ надъ Кърнари, Иганово, Сопотъ, Карлово и отчасть надъ Арапово и шиститѣ въ околностьта на Твърдица. Отъ сжщата възрасть ще да е и гранитътъ въ своитѣ разни находища.

По-млади отъ тѣхъ сж аргилитнитѣ шисти и находещитѣ се въ тѣхъ кварцитни пѣсъчници; тѣ сж отъ палеозоична възрасть и

то отъ долнитѣ формации на палеозаикума, понеже сѫ доста много промѣнени и приели изгледа на филити. Такива сѫ шиститѣ на планинскитѣ краища въ Арабаконашко, Стъргелско, Златишко до Въртопа надъ Лѫджане—Козница, а сѫщо тъй и шиститѣ отъ ивицата надъ Кърнари, Иганово, Сопотъ, Карлово, Арапово, Митиризово, Калоферъ и Голѣмо село, както и шиститѣ надъ Имитлий, Шипка, въ Бузлуджанската околность къмъ Бѐдекъ и върха Българка, съ тая само разлика, че шиститѣ отъ послѣдната ивица въ високитѣ Балкански прѣдѣли показватъ хабитусъ на по́-млади палеозоични скали; тѣ вѣроятно ще да сѫ карбонски—кулмовъ типъ.

По-млади палеозоични скали ще да сѫ кварцовитѣ порфири на Амбарица и околноститѣ ѝ надъ Аиево и Иганово, както и кварцовитѣ порфирити отъ Златишкия балканъ понеже тѣ разсичатъ само палеозоични шисти, кристалинни шисти и гранитъ.

Доломитътъ и свързаниятъ съ него пѣсъчникъ въ всичкитѣ свои отдѣлни находища има еднакви особности, слѣдователно той е единъ и сѫщъ и отъ една и сѫща геологична възрасть — триасова. Той въ повечето отъ находищата си граничи отъ южна страна съ по-стари отъ триаса скали, като напр. въ Тетевенско съ гранитъ и кристалинни шисти, отъ Кърнарския проходъ до с.-з. отдѣли на Юмрукъ-чалъ, въ Имитлийско, Шипченско до въ Радевско, въ Селско и Поповско, въ Хаинския проходъ до надъ Конари, въ Бинкоско и въ околностьта на Кортенскитѣ бани съ кристалинни шисти. Въ сѣвернитѣ си отдѣли той граничи съ по-млади отъ себе скали. Обаче има случаи, дѣто въ нѣкои отъ находищата му, като напр. въ южнитѣ поли на Юмрукъ-чалъ, въ отдѣлитѣ на Кадемлията, около Енина, той се огражда отъ сѣверъ съ по-стари отъ него скали, но то се длъжи на увиването на Балкана отъ тектонически процеси, при които той е падналъ на югъ отъ по-стари отъ себе си скали. Въ всички други находища въ Сливенско доломитътъ и неговиятъ съдружникъ пѣсъчника се разкриватъ въ по-младитѣ седименти. Причината на това сѫ пакъ прѣди споменатитѣ процеси, отъ които горнитѣ слоеве на доломита сѫ се накѫсали и сѫ го разкрили изъ подъ себе.

Мергелно-глинести триасови образования има и около Котелъ.

По-млади отъ Триасовитѣ образования сѫ глинеститѣ шисти и пѣсъчници, както и мергелнитѣ варовици надъ Софилари и Имитлий до билото на гребена. Тѣ сѫ юрски образования отъ сѣвернитѣ Балкански отдѣли на Тетевенско и Габровско прѣвити въ южнитѣ. Юрски образования се разкриватъ и около Котелъ.

Доста много сѫ развити и горно-кредни образования. Тѣ сѫ пѣсъчници, конгломерати, глинести и мергели шисти и разни ва-

ровици. Тѣхъ има въ Буновското и Мирковско землище, откжсани отъ кредитѣ образования на западна Срѣдна гора, въ землището на Рахманлари, Текия, Кърнари и Карлово, прѣвити и паднали отъ сѣвернитѣ Балкански отдѣли на тия мѣстности. Особно много сж кредитѣ образования въ източната половина на тия Балкански прѣдѣли. Тѣ започватъ отъ високиятъ Балкански гребенъ надъ Енина—Радевци и продлъжаватъ въ сѣверо-източна посока по гребена и отдѣлитѣ му надъ Селци, Поповци, като се спущатъ южно до самитѣ села, заематъ голѣма часть отъ Хаинския проходъ по гребена чакъ до прѣдѣлитѣ на Чумерна̀, но отъ тамъ и отъ Твърдица въ източна посока до Върбишкия проходъ тѣ заематъ почти $^{9}/_{10}$ отъ материалитѣ на Балканскитѣ склонове въ тия му отдѣли.

Отъ сжщата възрасть сж и находещитѣ се изъ тѣхъ черни вжглища като напр. на Марковъ топъ, Селци, Явровецъ, Борущица, Хаински проходъ въ Пчелински рътъ, Буковецъ, Паскалевъ-мость, Черни-връхъ, Чумерна̀, Свинска-глава и Качулка (Еникьой — Сливенско).

Терциерни образования има два вида: старотерциерни и младотерциерни. Първитѣ сж около Сотиря, надъ Сливенъ и отчасть въ котловината Чамъ-дере—Бѣла, а вторитѣ сж въ котловината между Меджерлика и Дебелецъ отъ югъ и Балканскитѣ поли отъ сѣверъ; тая послѣднята може да се именува Юртенско-Оризарска котловина. Материалитѣ отъ първата принадлежатъ на долнитѣ отдѣли на стария терциеръ — Еоцена, но надъ тѣхъ, въ Чамъ-дере—Бѣленската котловина, има и младотерциерни образования отъ горнитѣ етажи на младия терциеръ. Младотерциернитѣ образования отъ втората котловина сж отъ етажитѣ на горнитѣ отдѣли на тоя терциеръ, които въ тия отдѣли е билъ повечето сладководенъ.

Агломератитѣ сж повечето кватернерни и съврѣменни; такива сж материалитѣ отъ горнитѣ отдѣли на котловинитѣ и равнищата около Балканскитѣ поли. Но ония едри блокови агломерати, които се срѣщатъ особно много надъ кредитѣ образовия въ Котелския край, ще да сж по̀-стари отъ кватернера, понеже тѣ сж навлѣчени отъ далечни краища, тъй като такива скали въ околноститѣ, на далечни разстояния, нѣма. Тѣ ще да сж терциерни наноси и то още отъ тогава, когато Балканътъ не е ималъ настоящия си видъ, сир. прѣди неговото сформиране.

5. Отъ изложеното до тукъ за петрографския съставъ на тия Балкански отдѣли, за неговото видово отличие, повръшно разкритие, и взаимно отношение, за неговата посока на разпростра-

нение и наклонъ, се дава доста цѣненъ материалъ за другъ единъ важенъ въпросъ въ геологично отношение — тектониката на Балкана въ тия му отдѣли, която възъ основа на горѣказаното може подробно да се прослѣди; но тъй като тя е въпросъ отъ друга научна область, отъ геологията, оставямъ я на разположение на заинтересованитѣ.

3. Характеристика на скалитѣ [1]).

А. Масивни скали.

Гранити.

Биотитови, амфиболови и амфиболъ биотитови — гранити.

1. *Високитѣ планински гребени отъ Златишко до прѣзъ върха Вѣженъ въ Клисурско.* Както и по-рано отбѣлѣзахъ, това гранитово находище заема само малка часть отъ южнитѣ отдѣли на гребеновата линия на Балкана въ тоя край; то повече е разпространено въ сѣвернитѣ му отдѣли и е въ свръзка или продължение отъ гранитовото находище на Етрополско. Въ всичкитѣ отдѣли на находището гранитътъ е съ еднакви особности; той е срѣдно-до едрозърнестъ, отворено-боянъ, а намѣста и тъмно-бозавъ гранитъ съ слаба румена отсѣнка. На него съ просто око могатъ да се отчетатъ всичкитѣ му главни съставни минерали, които се отличаватъ по своитѣ специфични особности; такива сѫ черния и тъмнозеленъ зърнестъ и кристаленъ амфиболъ, черниятъ блѣщивъ биотитъ, стъклення кварцъ, заруменѣлия ортоклазъ, бѣлиятъ и слабо засиялъ плагиоклазъ. Видовото имъ отличие изтъква и индивидуалната имъ голѣмина, която еднаква за повечето отъ тѣхъ, тукъ-тамъ показва разлика въ индивидитѣ на амфибола, ортоклаза и плагиоклаза, отъ които първитѣ двѣ намѣста изтъкватъ полупорфирность въ устройството на скалната маса. При всичко, че зърнетостьта на скалната маса е доста изразителна, отъ която и общото скално устройство е типично гранитово, пакъ намѣста разположението на обагренитѣ бисиликати, а особно онуй на амфиболовитѣ индивиди, се показва приблизително въ правилни редове, които прѣдаватъ наслоенъ видъ на скалното устройство, та донѣкѫдѣ влияятъ и на скалното наименование: прѣдставятъ гранита като гранитогнайсъ. Туй разположение на амфибола и биотита е дало поводъ и на г-нъ Пуш-

---

[1]) Характеристиката на скалитѣ ще обхваща всичкитѣ скални видове и поважни вариетери, но не отъ всичкитѣ отдѣли на всѣко отъ находищата, нито пъкъ отъ всичкитѣ находища, а само отъ такива мѣста, въ които материалитѣ сѫ важни по нѣкои свои особности. Характеристиката ще бѫде кратка и ще има повечето морфологически характеръ.

карова [1]) да ги отбѣлѣжи за гранитогнайсъ, който въ основата си е правъ, обаче туй наименование не е трѣбвало да се разпростре върху цѣлата скална маса на находището, понеже скалитѣ въ основата си сѫ типично зърнести.

Минералниятъ съставъ на гранита отъ това огромно находище макро- и микроскопски е почти единъ и сѫщи; разлика показватъ само ситнитѣ и рѣдки, спорадично развити, минерали, както и метаморфнитѣ продукти, които не реагиратъ на простата очна диагноза. Тия минерали сѫ: магнетитъ, апатитъ, цирконъ, хлоритъ и каолинъ. Тия минерали, дѣ повече дѣ по-малко, се намиратъ на всѣкждѣ изъ скалната маса.

Особноститѣ на минералитѣ въ гранита сѫ слѣднитѣ: Фелдшпатътъ ортоклазъ е въ зърнести неправили форми, които сѫ напукани, периферно по-бистри, а въ срѣдата замѫтнѣли отъ промѣната въ каолинъ и мусковитъ. Зърнеститѣ ортоклазови форми, както въ по-голѣмитѣ, тъй и въ по-малкитѣ зърна, сѫ прости индивиди или карлсбадски сраслеци. Като отроклазътъ е и плагиоклазътъ, който е изключително алкаличенъ плагиоклазъ съ тѣсни и по-широки ламели. И неговиятъ матаморфенъ продуктъ е какъвто и на ортоклаза, само че той е по-бистъръ отъ него.

Амфиболътъ е въ кристали, кристални кѫсове и зърна; тѣ сѫ рѣзко ограничени отъ околната маса и ясно се изтъкватъ надъ нея. Въ еднитѣ и другитѣ тѣ сѫ повечето прости индивиди и съ просто кристално очъртание; само тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ срасли по 100. Черни и тъмнозелени за простата диагноза въ препаратитѣ се показватъ зелени съ изразителенъ плеохроизъмъ отъ сламеножълтъ до тъмнозеленъ. Тѣ сѫ се отчасть промѣнили въ хлоритъ, като сѫ отдѣлили ситенъ магнетитъ.

Привързани къмъ тѣхъ, или отдѣлно развити, се показватъ и биотитовитѣ форми, въ много отъ които се забѣлѣзва полигонално очъртание. Понеже сѫ съ напрѣднало промѣнение въ тъмнозеленъ хлоритъ, тѣ почти сѫ загубили първичната си боя, която е била тъмно-кафява. Различаватъ се най-добрѣ по слѣдитѣ отъ характерната имъ цѣпителность, която е запазена и при хлоритовото вещество и въ празнинитѣ, изъ които е отложенъ отдѣления при метаморфозата магнетитъ и лещенъ епидотъ.

Кварцътъ заема другото пространство на скалната маса. Той е въ неясно ограничени зърнести маси, които се мѣсятъ съ по-бистритѣ фелдшпатови. При всичко че и неговитѣ зърна сѫ изпрѣ-

---

[1]) Приносъ къмъ пертографията на високия Балканъ, между върховетѣ Илдъзъ-табия и Вѣженъ. Сборникъ I (XIX), 1903; отдѣл. отпечатъкъ стр. 5—9.

мрѣжени съ мъгляви включения, които го прѣдставатъ замжтнѣлъ, но той е най-бистрия минералъ отъ всичкитѣ.

Първичниятъ магнетитъ е рѣдъкъ; той е дребнозърнестъ и привързанъ повечето къмъ обагренитѣ бисиликати; вторичниятъ е повече. Въ сжщитѣ скали по-отчетливъ е зърнестиятъ и кристаленъ апатитъ, но него има пръснатъ и изъ фелдшпата и кварца. Въ фелдшпата се забѣлѣзватъ и цирконови зрънца. Въ тѣхъ е и каолинътъ и мусковитътъ. Хлоритътъ е само въ прѣдѣлитѣ на биотитовитѣ и амфиболови индивиди.

Отъ взаимното разположение на минералитѣ въ гранита и отъ тѣхното очъртание може да се установи и редътъ на втвърдяването имъ. И въ това гранитово находище, както и въ други наши гранитови находища, се установява слѣдния редъ на минералното затвърдяване въ масата: най-напрѣдъ се изкристализували магнетитътъ, апатитътъ и цирконътъ; слѣдъ тѣхъ обагренитѣ бисиликати, отъ които пръвъ е билъ биотитътъ, но догдѣ се тѣ изкристализували изъ магмата, послѣднята е била още доста подвижна, та е дала възможность на тѣхното кристалноочъртание.

Слѣдъ тоя стадий на индивидуализация започва стадия на фелдшпатовото отдѣляне въ по-голѣма маса; но то е започнало въ периода на отдѣлянето на обагренитѣ бисиликати, затова тукъ-тамъ намираме и по-едри фелдшпатови индивиди. Най-послѣ ствърдява кварцътъ; той се явява като единъ видъ цементъ, който заема празното мѣсто, което му сж оставили другитѣ минерали на скалата. Той сковава всичката минерална маса на гранита.

Отъ количественитѣ отношения на главнитѣ минерали, а особно отъ ония на обагренитѣ бисиликати зависи и наименованието на гранита. Общо се установява, че биотитъ и амфиболъ има на всѣкждѣ въ гранитовитѣ скали, но има мѣста, дѣто биотитътъ взема връхъ надъ амфибола и обратно. Спорѣдъ тѣхъ въ туй гранитово находище различаваме, биотитови гранити съ амфиболъ, амфиболъ-биотитови гранити и амфиболови гранити съ биотитъ, а отъ напрѣдналото промѣнение на бисиликатитѣ въ хлоритъ и — хлоритовъ гранитъ. По устройството имъ различаваме типични гранити и гранитогнайси. Но както първитѣ, тъй и вторитѣ нѣматъ рѣзка граница въ находищито и неможе съ положителность да се посочатъ тѣхнитѣ отдѣлни находища въ общото.

2. *Митиризово.* Землището на селото Митиризово и на неговата непосрѣдствена околность е заето отъ гранитови скали, които сж продължение на гранита отъ Калоферския край, който въ тия прѣдѣли има своята с.-з. граница. Той на западъ отъ Митиризово се простира до половината пжть къмъ Арапово, на сѣверъ отъ

него едва достига километъръ протежение и свръша въ кристалинни шисти, а къмъ югъ едва ли надминава сѣверното протежение и се крие подъ разрушения свой собственъ материалъ, който образува почвата на мѣстностьта. Въ тоя отдѣлъ на находището повръхностьта на гранита прѣдставлява равнище, което изпъстрятъ нѣколко могилки, заети изключително отъ гранитъ, който и въ тия мѣста се крие подъ собственъ тънъкъ пѣсъченъ слой. Отъ разкритията на гранита на повръхностьта се узнава, че гранитовиятъ масивъ на всѣкждѣ е почти еднороденъ; разнородностьта му съставляватъ рѣдкитѣ и тънки пегматитови жили и ония пукнатини, които сж запълнени съ вторични зеленикави вещества. Боята на гранита е тъмна до тъмно-бозъва, а тя се длъжи на изобилието на биотита и неговитѣ вторични продукти; но въ западнитѣ гранични прѣдѣли на находището гранитовата боя е сива и румена, понеже тамъ гранитътъ е мусковитовъ. Гранитътъ е дребно-до срѣднозърнестъ. Въ пó-чиститѣ повръхности може да се отчете и точниятъ му минераленъ съставъ, който е отъ биотитъ, амфиболъ, мусковитъ, кварцъ и фелдшпатъ, но въ пó-нечиститѣ биотитътъ изчезва прѣдъ изобилието на хлорита. Подирниятъ на всѣкждѣ се явява въ формитѣ на биотита, отъ което слѣдва да се заключи, че е неговъ вториченъ продуктъ. Освѣнъ горнитѣ минерали, опрѣдѣлени съ просто око, съ помощьта на микроскопа се установяватъ още магнетитъ, апатитъ, цирконъ и епидотъ, а фелдшпатътъ се разпада на ортоклазъ, микроклинъ и плагиоклазъ. Всѣкой отъ тия минерали показва бѣлѣзи, които не сж рѣдкость въ съотвѣтнитѣ минерали на други гранитови находища. Тъй напр. биотитътъ е въ единични или сбрани на купища люспи, които много на рѣдко сж съ първичното си вещество; повечето сж прѣвърнати въ тъмнозеленъ хлоритъ и дребнозърнестъ епидотъ. И тия вторични продукти показватъ, че биотитътъ е билъ чистъ отъ разни примѣси и че е съдържалъ само игли отъ апатитъ и зрънца отъ цирконъ.

Отъ фелдшпата най-много е ортоклазътъ; той е и най едрия минералъ въ скалата. Формитѣ му сж зърнести и продълговати кристални индивиди и карлсбадски сраслеци, които освѣнъ коалинъ съдържатъ малко епидотъ, кварцъ и по нѣкоя биотитова люспа. Другитѣ два фелдшпата сж по малко отъ ортоклаза и привързани къмъ него; тѣ сж повечето единични и полисинтетни индивиди.

Кварцътъ е дребнозърнестъ и агрегиранъ въ по-едри кварцови маси: той е най бистрия материалъ въ гранита. Апатитътъ е рѣдъкъ и въ дребни кристалчета, а цирконътъ е спорадиченъ. Магнетитътъ е повече отъ другитѣ акциорни минерали; срѣща се въ уединени зрънца като първиченъ минералъ и въ ситни агре-

гатни маси изъ хлорита като вториченъ продуктъ. Амфиболътъ се явява въ рѣдки и уединени кристали съ тъмнозелена боя и силенъ плеохроизъмъ.

Понеже количественитѣ отношения на минералитѣ по цѣлото протежение на гранитовото находище не сѫ еднакви, а на едни мѣста прѣобладаватъ, или се развити, само едни минерали, а на други втори, то и наименованието на скалната маса не може да бѫде общо за скалата. Тъй напр. въ западнитѣ гранични прѣдѣли на находището е развита повече бѣлата слюда надъ черната (а и устройството е малко наслоено), слѣдователно тамъ гранитътъ ще бѫде именуванъ по нея мусковитовъ гранитъ, а по устройство и — гранитогнайсъ. Около Митиризово той е типиченъ биотитовъ гранитъ или гранититъ, понеже съдържа биотитъ съ малко амфиболи; а въ с.-и. и изт. посока отъ селото прѣобладава гранитъ съ обилно хлоритово вещество, по което би заслужилъ името си хлоритовъ гранитъ.

3. *Чаталъ-тепе и Доганджийскитѣ могили (Карловско).* Южно и ю.-з. отъ Митиризово въ широката Карловска котловина има многобройни тумули, които доста красятъ равнището, но измежду тѣхъ личатъ и такива, които сѫ по голѣми и приематъ формата на малки хълмове или ридчета, а слѣдователно сѫ естествени; такива сѫ могилитѣ около Мранчово, Доганджий и Карловска баня — Чаталъ-тепе, въ мѣстностьта Мàрино поле. Послѣднитѣ сѫ заети отъ масивенъ гранитъ, а около тѣхъ е наносъ и насипъ. Първоначално по-високи, а вѣроятно и повръшно повече разкрити, тѣ сега сѫ значително снижени отъ ерозията, а отъ наноситѣ и насипитѣ и разграничени. Тѣ сѫ въ подземна връзка и остатъци отъ хлътналата планинска часть, която е образувала Карловската котловина. Тѣхниятъ гранитъ е едничкиятъ компактенъ камъкъ по цѣлото протежение на равнището на котловината, а тѣхнитѣ връхове сѫ най-високитѣ точки за околнитѣ низки краища. Отъ тия хълмове най-обширниятъ е Чаталъ-тепе; той мѣри 4 клм. на дължина и до 2 на ширина. Той е ридъ съ седлестъ гребенъ, на който най-стръмнитѣ отдѣли сѫ въ околностьта на с. Маджери, а полегатитѣ въ с.-з. страна. Гранитовиятъ материалъ на Чаталъ-тепе по изгледъ и устройство е отъ типа на Калоферския, а по бо̀я малко по-сивъ отъ него. Той е зърнестъ гранитъ съ съставъ отъ кварцъ, ортоклазъ, микроклинъ, съвсѣмъ малко плагиоклазъ, биотитъ, мусковитъ, магнетитъ, апатитъ, хлоритъ, епидотъ и коалинъ. Въ него най-едриятъ минералъ е микроклинътъ; биотитътъ е ситнолюспестъ. Кварцътъ е едро и ситнозърнестъ, но и едритѣ му форми сѫ сѫщо назърнени. Неговитѣ зърна, както и фелдшпатовитѣ индивиди,

показватъ ондулаторно потъмнѣние. Хлоритътъ е въ биотитови форми; въ тѣхъ е и рѣдкиятъ зърнестъ епидотъ.

Гранитътъ по цѣлото протежение на Чаталъ-тепе нѣма еднакъвъ съставъ, а слѣдователно не може да има и едно име. Той въ източната половина на рида е съ биотитовъ съставъ, а слѣдователно и името му биотитовъ гранитъ — гранититъ. Въ западната половина на мѣста е само съ биотитово съдържание, на други съ биотитово и мусковитово, а на трети, въ с.-з. му поли въ надвѣсения надъ с. Доганджий край, само мусковитово. Тъй че покрай горното наименование иматъ мѣсто още други двѣ: двослюденъ гранитъ и мусковитовъ гранитъ. Отъ тѣхъ първиятъ е пó-компактенъ, а вториятъ по-рахълъ, ронливъ и съ изгледъ на пегматитъ. Послѣдниятъ е съ отворена сива боя; мусковитътъ му е малко и въ уединени люспи.

Отъ сѫщитѣ гранити сѫ заети и могилитѣ до шосето въ Мранчевското землище.

4. *Стражата до Калоферъ.* Хълмътъ Стражата и околностьта, която съставлява напрѣчния ридъ, който свързва Балкана съ Срѣдна гора, на западъ отъ градеца Калоферъ, сѫ заети отъ тъмнобозавъ едро-зърнестъ гранитъ, който съставлява часть отъ гранитовото находище на Калоферъ, което е заето отъ биотитовъ гранитъ или гранититъ. Гранитътъ е еднороденъ и безъ странични примѣси; той е напуканъ и накѫсанъ на голѣми канари, които повръшно сѫ гладко заоблени. Съдържа биотитъ, кварцъ, ортоклазъ, мусковитъ, магнетитъ, апатитъ и пр. По-подробно за гранита отъ тоя край вижъ статията ми въ Сборникъ за нар. умотвор. и пр. кн. I (XIX), 1903 г.; отд. отп. стр. 37—39.

5. *Калоферски ливади.* Гранитътъ отъ това находище е едрозърнестъ до порфиренъ (по фелдшпата). Той е бозавъ съ сивъ и заруменѣлъ фелдшпатъ. Въ него фелдшпатътъ е най-много, а биотитътъ най-малко; послѣдниятъ е сбранъ въ групи отъ по-нѣколко люспи, вслѣдствие на което и по-лесно се изтъква надъ другитѣ минерали. Биотитътъ не е прѣсенъ; той е започналъ да се прѣвраща въ хлоритъ, отъ което е изгубилъ много отъ блѣсъка си и приелъ изгледъ на хлоритъ. Гранитътъ е еднороденъ на голѣмо протежение; само рѣдкитѣ кварцови и дребно пегматитови жили нарушаватъ еднообразието на боята му. Той е едро-напуканъ и повръшно почти гладко заобленъ, понеже разрушението му е равномѣрно въ всичкитѣ скални отдѣли. Понеже обагрениятъ му минералъ е биотитъ, то той съотвѣтствува на гранититъ.

6. *Сѣверно отъ Твърдица.* Тамъ има разновидни на гледъ и устройство гранити: порфирни, тоналити, биотитови и амфи-

болъ-биотитови. Първитѣ по съставъ, относително обаренитѣ си бисиликати, сж като послѣднитѣ, или прѣдпослѣднитѣ, а по боя сж доста пъстри и приятни на гледъ. Тия гранити иматъ срѣднозърнеста основа съ порфиренъ 1—2 см. ортоклазъ или микроклинъ. Порфирнитѣ индивиди на мѣста сж по-рѣдки и тогава порфирностьта на скалата е по-изразителна, а на други по-чести и съ постепененъ прѣходъ къмъ едрозърнестата основа, отъ което и тя доста губи въ своята изразителность. Въ съставно отношение еднитѣ и другитѣ не показватъ голѣма разлика; тя се изтъква само въ количественното различие на обагренитѣ бисиликати. Общиятъ минераленъ съставъ на тоя гранитъ е отъ ортоклазъ, микроклинъ, олигоклазъ, кварцъ, биотитъ, амфиболъ, магнетитъ, апатитъ, титанитъ, хлоритъ, епидотъ и каолинъ. Всичкитѣ минерали сж съ свойствата на обикновенитѣ минерални видове.

Биотитовитѣ гранити се различаватъ отъ прѣдходнитѣ само по устройетвото си и присжтствието само на биотита безъ амфиболъ.

Тоналититѣ се различаватъ съставно; въ тѣхъ ортоклазътъ и плагиоклазътъ сж почти въ равни количества, а покрай биотитътъ има и амфиболъ. Тѣ сж срѣднозърнести, и тукъ-тамъ съ порфирови части.

Амфиболъ-биотитовитѣ гранити сж едрозърнести до порфирни; тѣ сж и тъмно-бозави, понеже въ тѣхъ количеството на обагренитѣ минерали е почти еднакво съ онова на сиво-червеникавитѣ.

Тия разновидни гранити сж отъ едно находище и прѣминаватъ едни въ други; между тѣхъ рѣзка граница не може да се постави.

7. *Широка рѣка (Лазова) надъ с. Колупчий (Хаинитѣ).* Тамъ въ гранитогнайсовитѣ скали има дребнозърнести жилни маси, които на пръвъ погледъ правятъ впечатление на ситнозърнестъ диоритъ, но съ микроскопа се установяватъ за гранитови. Тѣ сж съставени отъ зърнестъ ортоклазъ размѣсенъ съ иглестъ амфиболъ и люспестъ биотитъ, а измежду тѣхъ импрегниранъ кварцъ, който е заелъ мѣстото, което сж му оставили другитѣ минерали; тъй че той въ прѣрѣзъ се явява като иероглифи. Освѣнъ тѣхъ има още минерали: титанитъ, апатитъ и малко магнетитъ. Въ биотита му има и много рутилови игли въ сагенитово положеиие. Фелдшпатътъ му е прѣпълненъ съ ситни мусковитови люспици. Понеже съставътъ на скалата е гранитовъ, а освѣнъ туй биотитътъ е почти въ еднакво количество съ амфибола, то тя напълно заслужва наименование амфиболъ-биотитовъ гранитъ.

Двослюденъ гранитъ.

Между Алобазъ и Кортенскитѣ бани. Гранитътъ е зърнестъ, съставенъ главно отъ фелдшпатъ и кварцъ, къмъ които е примѣсена ситнолюспеста бѣла и черна слюда. Той повръшно е сивъ съ черни петна и въ разтрошенитѣ си части съ изгледъ на пѣсъчникъ. На повръхнини, изложени дълго на влиянието на атмосферилиитѣ, той е почти безслюденъ и се прѣдставя като аплитова вариация, но въ скоро отломени изтъква се изобилието на ситнитѣ слюдени люспи, възъ основа на които той получва и даденото му название. Тоя гранитъ състои отъ ортоклазъ, малко плагиоклазъ, кварцъ, биотитъ, мусковитъ, рѣдъкъ ръждасалъ магнетитъ, апатитъ и коалинова маса. Отъ тоя материалъ най-едъръ и най-обиленъ е ортоклазътъ; едъръ като него е и рѣдкиятъ плагиоклазъ. Кварцътъ е ситно-зърнестъ, бистъръ и мозаично агрегиранъ, но има го и като отдѣлни заоблени зрънца. Биотитътъ и мусковитътъ сѫ пръснати изъ скалната маса между зърнеститѣ минерали; отъ тѣхъ мусковитътъ е чистъ, а биотитътъ въ зачатъчна метаморфоза въ хлоритъ; той е частично заръждевѣлъ. Вложенъ между зърнеститѣ минерали е и ситно-зърнестия магнетитъ. Апатитътъ е включенъ въ фелдшпата. Послѣдниятъ е коалинизуванъ.

Мусковитовъ гранитъ.

Около с. Икисчà. Гранитътъ е дребнозърнестъ, сивъ, съ слаба зеленикава отсѣнка. Той е твърдъ, но крѣхъкъ, дроби се на пѣсъкъ. На него се различаватъ минералитѣ сивъ и руменъ фелдшпатъ, застъкленъ кварцъ и бѣла блѣскава слюда. Сѫщитѣ минерали оставатъ и при наблюдение съ въоржжено око, само че къмъ тѣхъ се прибавя рѣдъкъ и ситенъ магнетитъ. И въ тая скала ортоклазътъ е доста много развитъ, но не е малко и плагиоклазътъ, който се различава само при кръстосани николи по своитѣ полисинтетни ламели, понеже въ всичко друго той се схожда съ ортоклаза. И въ тоя гранитъ кварцътъ е дребнозърнестъ и мозаично агрегиранъ; той е най-бистрия минералъ въ него. Слюдата е дребнолюсепста, сбърчана, а нѣкѫдѣ и смачкана. Тя е сравнително помалка отъ другитѣ минерали.

Тоя видъ гранитъ има и въ плоското било надъ Кортенскитѣ бани за Оризари, както и въ бърдата между Оризари и Джумалий.

Порфиръ-гранитъ.

1. *Рѣката Голѣма Варовита.* Скалата е съ сива бозава боя и порфирно устройство по едро кристалния бѣлъ фелдшпатъ и

стъкления зърнестъ кварцъ. Обагрениятъ минералъ е дребнолюспестъ тъмнозеленъ хлоритъ. Той заедно съ по-дребния кварцъ и фелдшпатъ съставляватъ основата на скалата, изъ която сѫ пръснати порфирнитѣ кристали, които сѫ отъ разна голѣмина (4—12 мм.) и количествено еднакво съ дребнозърнестата основа. Понеже обагрениятъ му минералъ е хлоритъ, той заслужва наименование хлоритовъ порфиръ-гранитъ. Но тъй като едритѣ му фелдшпати сѫ кристални съ полигонални ограничения, а при това има и дребно зърнеста гранитова основа той прѣхожда къмъ гранитовитѣ порфири. Обаче на простата диагноза реагира и като порфировъ гранитогнайсъ, а нѣкждѣ и като гнайсъ.

2. *Бѣла-чешлий по Беюкъ-дере.* Гранитътъ отъ туй находище е едрозърнестъ и порфиренъ по-едрия и виолетово-червенъ ортоклазъ. Той е пъстъръ и съ приятенъ за окото изгледъ. Гранитътъ е твърдъ и компактенъ, но крѣхъкъ и повръшно ронливъ. Неговиятъ главенъ минераленъ съставъ се установява и съ просто око, но точниятъ съставъ и особноститѣ на главнитѣ му минерали се изтъкватъ съ помощьта на микроскопа. Гранитътъ съставляватъ минералитѣ: кварцъ, ортоклазъ, малко плагиоклазъ, хлоритъ, магнетитъ, сфенъ, апатитъ и ситни вторични продукти. Всичкитѣ минерали сѫ зърнести, съ изключение на хлорита, който е люспестъ и лиснатъ. Между първитѣ има и кристални, отъ които ортоклазътъ завзема първо мѣсто. Ортоклазътъ въ сравнение съ другитѣ минерали е най-много и при това най-едъръ; има кристали, които достигатъ 2—3 см. голѣмина. По тѣхъ и устройството му отъ зърнесто минава въ порфирно, което, въ сравнение съ другитѣ особности на гранита се изтъква най-добрѣ, затова и той заслужава да бѫде именуванъ по него. Ортоклазътъ е въ единични и сраслични индивиди, повечето прѣсенъ, но пигментиранъ отъ хематитово вещество. Въ него има и заоблени зрънца отъ кварцъ и прожилки отъ плагиоклаза олигоклазъ.

Кварцътъ на гранита е едро- и дребно-зърнестъ; той заедно съ листената хлоритова маса и дребния фелдшпатъ образуватъ зърнестата основа на гранита, изъ която сѫ пръснати порфирнитѣ ортоклази.

Хлоритътъ е въ форми на амфиболъ и биотитъ, отъ което слѣдва да се заключи, че той е тѣхенъ епигентенъ минералъ. Магнетътътъ е въ рѣдки и дребни зрънца, но тукъ-тамъ показва и зърнести маси. Титанитътъ е въ единични кристали и кристални кѫсове; намѣста цѣлъ е промѣненъ въ левкоксенъ. Апатитътъ е рѣдъкъ и ситенъ.

Понеже въ тоя гранитъ обагреният минералъ е вторичният хлоритъ, то той по него може да се именува хлоритовъ гранитъ, но както отбѣлѣзахъ по-горѣ, понеже порфирностьта на скалата е по-изразителенъ бѣлѣгъ, прѣдпочетохъ него при наименовàнието му.

Сѫщиятъ гранитъ се намѣрва и въ землището на Чамъ-дере по Беле-дере, но тамкашниятъ гранитъ въ нѣкои отдѣли се показва като типиченъ порфиръ-гранитъ, а въ други и прѣходенъ къмъ едрозърнестия гранитъ, понеже червениятъ му ортоклазъ, който е доста много и който диктува красивия изгледъ на скалата, е по-дребенъ. По всичко друго той е тъждественъ съ прѣдходния.

3. *Между Бинкосъ и Икисчà.* И тоя гранитъ е порфиренъ по ортоклаза си, само че послѣдниятъ е въ по-дребни форми отъ ортоклазовитѣ форми на прѣдходния. И въ него ортоклазътъ е червенъ, само че червенината му има по-слаба бойна отсѣнка и се показва румена. Осталиятъ минераленъ съставъ е като съотвѣтния въ прѣдходнитѣ гранити и съ особноститѣ на него съ тая само разлика, че първичниятъ биотитъ, по който той може да се именува биотитовъ гранитъ, е прѣвърнатъ не само въ хлоритъ, но повечето въ епидотъ; а освѣнъ туй въ него не се забѣлѣзватъ слѣди и отъ амфиболъ и ортоклазътъ му е повече глинасялъ.

Такъвъ е гранитътъ и въ находището на изтокъ отъ с. Бинкосъ до моста, само че той е пó-пъстъръ отъ прѣдходния.

Хлоритовъ гранитъ.

1. *Между Бѣла-чешлий и Чамъ-дере,* Тоя гранитъ е отъ гранитовото находище на порфировия гранитъ въ тоя край, но се различава отъ него, че е сдробенъ и че порфирностьта му е изгубена; а освѣнъ туй биотитътъ и амфиболовото му вещество е цѣло промѣнено въ хлоритъ и тъй измѣнено, че отъ него не сѫ спазени никакви слѣди. Въ него кварцътъ и фелдшпатътъ сѫ ситно сдробени и прѣвърнати на пѣсъчна маса, а хлоритовото вещество сдребнено и ограничено въ пукнатинитѣ на скалната маса. Изобщо цѣлиятъ гранитъ е съ съвършено промѣненъ изгледъ.

2. *Малка-рѣка около Конари.* Гранитътъ е зърнестъ съ слаба порфирность по блѣднорумения фелдшпатъ. Той е компактенъ и сбитъ съ блѣдна пъстра боя съ слаба зеленикава отсѣнка. Въ попрѣснитѣ отдѣли минералниятъ му съставъ се различава и съ просто око, но въ промѣнени той се маскира отъ ръждавината.

Точниятъ му съставъ се опрѣдѣля съ помощьта на микроскопа; той е: стъкленъ кварцъ, глинясълъ сивъ и руменъ фелдшпатъ, биотитъ окончателно прѣвърнатъ въ хлоритъ, магнетитъ самъ и съ хематитъ, хематитъ, мусковитъ, апатитъ и рутилови игли. Отъ тѣхъ ортоклазътъ е типиченъ, само че е изпълненъ съ многобройни мусковитови микролити — плодъ на динамометаморфоза. Кварцътъ е стъкленъ и мозаично устроенъ. Биотитътъ изчезналъ и на негово мѣсто развитъ хлоритъ и епидотъ, но въ първия сж спазени цѣпителнитѣ пукнатини и многобройнитѣ рутилови игли въ сагенитова посока. Магнетитътъ е отчасть промѣненъ въ хематитъ, но има и самостоенъ хематитъ. По право тоя гранитъ е билъ гранититъ, но промѣната въ състава му промѣня и названието му въ хлоритовъ гранитъ.

Гранитогнайсъ.

1. *Около гр. Клисура, на Вртопската пѫтека надъ седлото Козница и въ билото на Балкана.* Въ Клисура и околностьта ѝ архаичното землище е заето отъ едрозърнеси гранитогнайсови материали, които на мѣста (сѣверно отъ града) се показватъ повечето гнайсови, а на други (южно и ю.-и. отъ града) гранитови. Въ тоя гранитогнайсъ прѣобладаватъ зърнеститѣ минерали, а люспеститѣ сж съвършено малко. Гранитогнайсътъ въ прѣдѣлитѣ на града и неговата непосрѣдствена околность е прѣдимно съ румена боя, понеже фелдшпатътъ имъ е червеникавъ, но въ по-далечни отдѣли отъ града (южно и ю.-и.) той е сивъ. Гранитогнайсътъ е зърнестолюспесто устроенъ. Той е компактенъ, доста жилавъ и напуканъ на едри бълванести паралелопипеди. Повръшно се равно руши. По цѣлото си протежение е еднороденъ и съдържа само кварцови жили. Него съставляватъ минералитѣ: ортоклазъ, рѣдъкъ плагиоклазъ, кварцъ, черната слюда биотитъ, която е цѣла или отчасть прѣвърната въ хлоритъ и бѣлата мусковитъ. Другиятъ му минераленъ съставъ сж ситнитѣ акцесорни минерали на гранититѣ; магнетитъ, апатитъ и цирконъ. Вторични сж: хлоритъ рѣдъкъ епидотъ, лимонитъ и каолинъ. Отъ тия минерали наймного е ортоклазътъ, по-малко кварцътъ, а най-малко и най-дребенъ биотитътъ. Той на повръхнини изложени дълго на влиянието на атмосверилнитѣ е почти изчезналъ и тогава скалата наподобява аплитовъ вариететъ или пегматитъ.

Тоя видъ гранитогнайсъ има и въ кривинитѣ надъ Клисура за Равна-рѣка, само че татъкъ става по-дребнозърнестъ, а на мѣста прѣминава и въ типиченъ гнайсъ. Тоя гранитогнайсъ въ с.-з. посока и въ политѣ на върха Вѣженъ е съвсѣмъ дребнозърнестъ

и почти безъ слюда. Тамъ той се явява въ видъ на широка ивица, която има с.-з. посока на разпространение.

На югъ отъ Вѣженъ въ посока за Кознишкото седло, източно отъ Въртопа, гранитогнайсътъ е срѣдно-зърнестъ и съ тъмна бозава боя. Въ него черната слюда е изключителния люспестъ минералъ.

Южно отъ тоя гранитогнайсъ, който е повечето гнайсовъ а по-малко гранитовъ, има по-обширно гранитогнайсово находище, което слиза низко до самото седло на Козница. Въ него гнайсътъ е тухлено червеникавъ и руменъ, както и Клисурския гранитогнайсъ, само че тоя е по-едрозърнестъ отъ Клисурския. Той спада въ с.-з. посока на разпространението на първия. И въ него слюдата, която е черна, е редуцирана на минимално количество.

Гранитогнайси има и въ билото (кордела) на Балкана на западъ отъ Тетевенската пжтека къмъ Влахъ-бунаръ и върха Каменица. Тамъ гранитогнайсътъ е отъ типа на съсѣдния гранитъ — амфиболовъ или амфиболъ-биотитовъ гранитогнайсъ. Той е срѣднозърнестъ съ изразително наслоение по обагренитѣ минерали амфиболъ и биотитъ (прѣвърнатъ въ хлоритъ). Въ него сивиятъ фелдшпатъ е повече отъ червеникавия, слѣдователно плагиоклазътъ е повече отъ ортоклаза, а и пъстрината му е по-голѣма. Той е недѣлимъ отъ съсѣдния гранитъ, на който е повръшенъ материалъ.

2. *Надъ Рахманлари.* Скалата е едрозърнеста — а на мѣста и рѣдко порфирна по едрокристалния фелдшпатъ, който се явява въ кжсове и плочи до сантиметъръ и по-голѣми. Гранитогнайсътъ е тъмно-бозъвъ, съ ръждива отсѣнка въ околностьта на биотитовитѣ петна. Той въ извѣстни мѣста и въ извѣстни посоки се показва масивенъ и съ изгледъ на порфиръ гранитъ, но въ други той е като зърнесто-люспестъ гнайсъ. На него съ просто око се различаватъ минералитѣ: ортоклазъ, кварцъ, черна слюда отчасть или изцѣло промѣнена въ хлоритъ и рѣдъкъ и ситнолюспестъ мусковитъ. Той съотвѣтствува на биотитовъ гранитогнайсъ. Въ отдѣлитѣ, дѣто и мусковитътъ е повечко развитъ гранитогнайсътъ може да бжде именуванъ двослюденъ, а въ други, дѣто биотитътъ цѣлъ е прѣвърнатъ въ хлоритъ — хлоритовъ. Тоя гранитогнайсъ е еднороденъ и не съдържа чужди примѣси; въ него има само рѣдки и тънки пегматитови и кварцъ-пегматитови жили.

3. *Въ политѣ на Равна-ливада, с.-з. отъ Голѣмо-село.* Гранитогнайсътъ отъ това находище е повечето сиво-бѣлъ и срѣднозърнестъ. Въ него фелдшпатовото вещество е повече отъ кварцовото, а обагрениятъ минералъ почти изчезналъ като оставилъ на

скалната маса бойната отсѣнка на метаморфния си продуктъ — хлорита. Понеже и тоя послѣдния въ повръшнитѣ отдѣли на скалата е почти изчезналъ, послѣднята се показва съ аплитовъ хабитусъ; обаче въ по-вжтрѣшнитѣ той е ясенъ и въ формитѣ на биотита.

4. *На югъ отъ Калоферскитѣ ливади, въ рида.* Гранитогнайсътъ отъ това находище е бозавъ и едрозърнестъ, а на мѣста и слабо порфиренъ по фелдшпата. Състои се отъ фелдшпатъ, кварцъ и биотитъ; отъ тѣхъ най-много и най-едъръ е фелшпатътъ, който въ повечето си индивиди е заруменѣлъ; по-малко и по-дребенъ е кварцътъ, а ситенъ — биотитътъ и акцесорнитѣ минерали. Други характерни особности не притежава.

5. *Между Мъглишъ и Селци, въ мѣстностьта Момитѣ.* Гранитогнайсътъ е зърнестъ и съ изгледа на гранитъ, но положението на слюденото му вещество въ една посока го издава за прѣходенъ между гранита и гнайса. Той е сивъ и захаровиденъ. Него съставляватъ главно минералитѣ ортокласъ съ микроклинъ, кварцъ, мусковитъ и тукъ-тамъ хлоритъ, но и неговиятъ точенъ минераленъ съставъ не показва голѣма разлика отъ съотвѣтния на прѣдходнитѣ гранитогнайси. Въ него най-много и най-едъръ е фелдшпатътъ, по-малко и дребенъ е кварцътъ, а най-малко мусковита. Послѣдниятъ се явява въ уединени или сбрани въ групици люспи, които обикновено сж равни, а само тукъ-тамъ смачкани. Освѣнъ тоя първиченъ мусковитъ, който е рѣдъкъ и едъръ има и други въ фелдшпата, който е ситенъ, но обиленъ. Той е метаморфенъ продуктъ на фелдшпата. Въ послѣдния освѣнъ него има и дребенъ цоизитъ — епидотъ, който по-едъръ се явява между частитѣ на скалната маса. Понеже слюдата на тоя гнайсъ е бѣла, то наименованието му е мусковитовъ гранитогнайсъ.

По̀ на сѣверъ отъ туй находище гранитогнайсътъ значително измѣня въ изгледа, устройството и състава си; той на нѣкои мѣста се явява и като типиченъ гнайсъ.

При завоя за Селци гранитогнайсътъ има слѣднитѣ особности; той е отворено-бозавъ и зърнесто-люспетъ съ по-изразително наслоение. И на него както и на прѣходния съставътъ може да се опрѣдѣли на око, но по̀-точно се установяватъ минералитѣ: ортоклазъ, плагиоклазъ, кварцъ, биотитъ, малко мусковитъ, хлоритъ, цоизитъ, епидотъ, апатитъ и цирконъ съ помощьта на микроскопа. Въ него глинясването на фелдшпата е започнало, но пакъ мусковитизуването му е по̀-изразително. Понеже биотитътъ въ гранитогнайса е много и ясенъ, то по него ще бжде и наименоването му — биотитовъ гранитогнайсъ.

Тоя типъ гранитогнайсъ остава и въ западна посока отъ тоя край, въ прѣдѣлитѣ на землището на Гюсово и къмъ рида Саржяръ (Жълтъ сипей). И тамъ гранитогнайсътъ е повечето биотитовъ и съ биотитъ въ ситни люспи, които на повръхностьта на скалитѣ изчезватъ или се маскиратъ и скалитѣ се прѣдставятъ като аплитови вариации; но тукъ-тамъ изъ общото находище на тоя гранитогнайстъ има и зеленикави вариации, които се длъжатъ на присжтствието на повечко хлоритъ и епидотъ, образувани отъ промѣната на биотита.

6. *Джбовски проломъ, сѣверни отдѣли.* Гранитогнайсътъ отъ туй находище показва частично отклонение отъ прѣдходнитѣ, а именно, че е рѣдко порфиренъ по едритѣ и заруменели фелдшпати. Въ съставно отношение той е тъждественъ съ тѣхъ, понеже съдържа минералитѣ: ортоклазъ, плагиоклазъ, кварцъ, биотитъ, ситенъ мусковитъ, повече хлоритъ, епидотъ, цоизитъ, апатитъ и цирконъ. И въ него сосюритизацията на фелдшпата е доста изразителна, но мусховитизуването е взело връхъ надъ нея. Хлоритътъ е образуванъ изключително отъ биотита на скалата.

Гранитогнайсътъ е биотитовъ. Той е компактенъ и жилавъ камъкъ. Боята му има зеленикава отсѣнка, а блѣсъкътъ му е слабо мастенъ.

Тоя гранитогнайсъ продължава на изтокъ въ рида Дебелецъ и му заема сѣверната половина. Отъ него сж заети и бърдата около Тунджа — Николаево. Гранитогнайсътъ въ повечето отдѣли на туй находище спазва изгледа и свойствата на прѣдходния, но на други той е прѣтърпѣлъ промѣна въ нѣкои отъ съставнитѣ си части, затова е измѣнилъ и боята си; кждѣ Николаево е повече порфиренъ и затова по право му съотвѣтствува названието порфировъ гранитогнайсъ.

7. *Хаински проходъ.* Гранитогнайсътъ е еднозърнестъ съ рѣдка порфирность по фелдшпата. Той е биотитовъ гранитогнайсъ, но въ отдѣли съ по-изразителна порфирность — порфировъ гранитогнайсъ. Скалата е масивна, компактна съ сива боя и слаба пъстрина. На повръхнини, изложени дълго на влиянието на атмосферилиитѣ, отъ които сж изчезнали обгрѐнитѣ ѝ минерали, тя се прѣдставя като гранитова, но въ скоро отломенитѣ съ слюдата заедно, тя се показва като типиченъ гранитогнайсъ. Въ него фелдшпатътъ е червенъ и сивъ (ортоклазъ и плагиоклазъ), а биотитътъ хлоритизуванъ.

Сжщиятъ гранитогнайсъ се простира въ източна посока надъ село Хаинето (Колупчий) и по на изтокъ отъ него къмъ с. Конари, но въ тия отдѣли на находището той не е толкова порфиренъ и

при това биотитовото му вещество е по-изразително. По всичко друго той е сходенъ съ прѣдходния. Но тъй като на мѣста зърнетостьта на скалата е по-изразителна отколкото наслоението, то въ тѣхъ тя минава въ гранитъ и споредъ естеството на обагрения му минералъ получва и съотвѣтнитѣ наименования.

Аплитовъ гранитогнайсъ.

1. *Димчова пѫтека надъ Клисура за Тетевенъ.* Гранитогнайсътъ е едрозърнестъ съ съставъ отъ сивъ фелдшпатъ и почти стъкленъ кварцъ. На повръхностьта му не личи слюда, а такава малко се забѣлѣзва и на скороотломени повръхнини. Той изъ пукнатинитѣ си е слаборъждасалъ, отъ което се показва и зачервенѣлъ.

Сѫщо такъвъ има и при Чаталъ-чучуръ, само че тамъ е руменъ.

2, *Надъ Козница.* Южно отъ червения гранитогнайстъ, въ политѣ и склоноветѣ надъ седлото се показва тъменъ камъкъ съ слабозеленика отсѣнка, съ дребно зърнесто устройство и изразено наслоение. На него съ просто око се различава само кварцъ и фелдшпатъ, но съ микроскопа се установява и бѣла слюда, а сѫщо и хлоритовото вещество, което диктува бойната отсѣнка. Другитѣ спорадични минерали сѫ безъ значение за скалата.

Тоя гранитогнайсъ се простира въ източна посока, въ политѣ и склоноветѣ и застига мѣстностьта на шосето. Въ тия отдѣли той е по-едрозърнестъ и съ още по-малко слюда.

Амфиболитовъ диоритъ.

Между Шипка и Бузлуджа. Тая скала се намира въ по-високитѣ Балкански склонове и се изтъква съ своята тъмнозелена боя и зърнесто устройство. Въ нея количеството на амфибола е повече отъ сивата, съ слаба червеникава отсѣнка, минерална маса. На скалата съ просто око се различава само минералътъ амфиболъ, но съ микроскопа покрай него се установяватъ още биотитъ, фелдшпатъ, кварцъ, хлоритъ, апатитъ, епидотъ и магнетитъ. Отъ тѣхъ най-много и най-добъръ е амфиболътъ; еднакъвъ по голѣмина съ него е биотитътъ. А сивото фелдшпатово вещество, както и осталитѣ минерали, сѫ дребни до ситни; то образува единъ видъ цимента на едритѣ минерали и количественно е по-малко отъ тѣхъ.

Едритѣ амфиболи въ по-голѣмия си брой сѫ съ полигонално очертание, но има и такива съ правилно очертание. Тѣ сѫ тъмнозелени съ силенъ, свойственъ на тѣхъ, плеохроизъмъ. Пове-

чето сѫ прѣсни, но нѣкои показватъ частична промѣна въ хлоритъ и епидотъ. Биотитътъ се познава по своето очертание и цѣпителность; иначе цѣлъ е промѣненъ въ хлоритъ. Фелдшпатътъ е дребенъ, кристаленъ и доста промѣненъ; той въ повечето свои индивиди показва хабитуса на плагиоклазъ. Кварцътъ е зърнестъ и бистъръ; той е пръснатъ между фелдшпатовата маса. Апатитътъ е много и ситно кристаленъ; пръснатъ е на всѣкждѣ изъ скалната маса. Магнетитътъ е рѣдъкъ и дребно-зърнестъ. Хлоритътъ е въ листна маса, а епидотътъ въ дребно-зърнести групи и въ поедри уединени зърна.

Понеже скалата съдържа като главни съставни минерали амфиболъ и фелдшпатъ-плагиоклазъ и при това съ зърнеста структура, тя съотвѣтсвува на типиченъ диоритъ; но тъй като тя показва наслоение, което ѝ придава изгледъ на амфиболити, а понеже и амфиболътъ ѝ е повече отъ осталата минерална маса, затова ѝ дадохъ прилагателното амфиболитовъ.

Кварцовъ порфиръ.

1. *На западъ отъ Амбарица, Ашикларското дере и между Иганово и Кърнгри.* Кварцъ-порфировитѣ находища въ тия Балкански отдѣли сѫ жили изъ кристалиннитѣ шисти; тия жили сѫ тѣсни до метъръ и повече и въ съгласно взаимно разположение съ и.-с.-и. посока на разпространение. Тѣ повръшно не се изтъкватъ надъ околния материалъ, а слѣдятъ повръшно неговото развитие; само на с.-и отъ Иганово, въ склоноветѣ, еруптивната жила се показва, като зидъ надъ околната маса. Кварцовиятъ порфиръ отъ разнитѣ жили се показва съ еднакво типиченъ порфировъ изгледъ, който въ отдѣлитѣ съ напрѣднало промѣнение се губи и скалата наподобява андезитова маса. Изобщо кварцовиятъ порфиръ отъ тоя край е едропорфиренъ по румения и бѣлъ фелдшпатъ и по стъкления кварцъ. Основата му е гѫста и съдържа зеленикави петна, които придаватъ тъмна отсѣнка на сивата ѝ боя. По количество основата е повече отъ порфирно развититѣ ѝ части.

Отъ порфирнитѣ минерали най-едъръ и най-обиленъ е румениятъ фелдшпатъ; по-дребенъ е бѣлия, а най-дребенъ е кварцътъ. Румениятъ фелдшпатъ е отроклазъ, а бѣлиятъ плагиоклазъ. Единиятъ и другиятъ сѫ съ ясни полигонални очертания. Кварцътъ е сѫщо ясно очъртанъ отъ основата, но заобленъ отъ нея, която тукъ-тамъ доста дълбоко продира въ него. Отъ основата е зачекнатъ и ортоклазътъ. Съ порфирнитѣ минерали заедно се показватъ субпорфирни зеленикави хлоритови петна, които по формата

си показватъ, че сѫ заели биотитови индивиди. Въ тѣхъ начесто се забѣлѣзва и епидотова маса. Порфировата основа е дребнозърнеста и състои отъ кварцъ и фелдшпатъ пегматитно срасли; тя рѣзко се ограничава отъ порфирно развититѣ части и показва, че въ порфиритѣ сѫ били два самостойни периода на затвърдяване на масата.

Тоя порфиръ напълно се схожда съ порфира отъ околностьта на Свѣщи-плазъ надъ Златица. (Сборникъ XXII и XXIII, III отдѣлъ, страница 102.)

2. *Синитѣ камъни надъ Сливенъ и надъ Хаинето.* Двѣтѣ находища сѫ самостойни; отъ тѣхъ по-голѣмо е находището надъ Сливенъ, а по-малко онова надъ Хаинето. Въ първото спадатъ характернитѣ върхове на Сливенския балкански гребенъ: Читалка (малка и голѣма), Кутелка и Българка. Порфиритѣ и на двѣтѣ находища сѫ едни и сѫщи, но различни отъ прѣдходнитѣ порфири. Тѣ освѣнъ че сѫ геологично по-млади отъ тѣхъ, но и на гледъ се значително различаватъ отъ тѣхъ; тѣ наподобяватъ риолити. И въ тѣхъ порфирно развититѣ минерали сѫ фелдшпатътъ и кварцътъ, но единиятъ и другиятъ сѫ дребни зърна, пръснати изъ основната маса. Послѣднята е гѫста, червеникава или виолетова съ фелзитовъ изгледъ, намѣста съ флуидално устройство и количествено много повече отъ дребнитѣ порфирни части. Порфирътъ отъ двѣтѣ находища е съ еднакви свойства и еднороденъ; само тукъ-тамъ напрѣдналото промѣнение влияе върху боята и консистенцията на скалата и ги измѣня значително отъ първоначалнитѣ. Порфировата маса е еднородна; само рѣдкитѣ и тънки кварцови жили нарушаватъ нейното единство. Минералниятъ съставъ на порфиритѣ е отъ зърнестъ и кристаленъ кварцъ и ортоклазъ, люспестъ биотитъ, тукъ-тамъ магнетитъ и обиленъ хематитъ. Въ нѣкои отдѣли съдържатъ и хлоритъ.

3. Находкитѣ отъ порфиръ въ прѣдѣлитѣ на с. Еникьой въ леглото на р. Саса, както и въ леглото на Магарешка рѣка (Сливенско) и Лѫджа-дере съотвѣтствуватъ на прѣдходния порфиръ, а тѣ показватъ, че въ високитѣ Балкански прѣдѣли ще да се намѣрватъ тѣхни легла.

4. Такъвъ е и кварцовия порфиръ около с. Глушникъ. (Пер. спис. кн. LXI, 1900; отд. отп. стр. 12—15), само, че той съотвѣтствува на фелзитовъ порфиръ.

5. *Южно отъ Курвина могила въ Бузлудженския край.* Находището на порфира сѫ нѣколко жили съ и.-з. посока; тѣ прѣсичатъ чернитѣ палеозоични шисти на края. Порфирътъ е съ потъмна и отворена червеникава боя отъ обилния хематитовъ пиг-

ментъ и съ матова повръхность. Той е компактенъ и жилавъ камъкъ. Устроенъ е порфирно по червеникавия фелдшпатъ, на който голѣмината на кристалитѣ едва достига до 7—8 мм.; послѣдниятъ въ сравнение съ основата е по-малко. Освѣнъ ортоклазътъ другъ минералъ съ просто око не може да се различи, но съ помощьта на микроскопа се установява точния минераленъ съставъ, който е отъ минералитѣ: ортоклазъ, амфиболъ, биотитъ, кварцъ, апатитъ, сфенъ, цирконъ, магнетитовъ и хеметитовъ прахъ и метаморфни продукти на първитѣ. Понеже най-много сѫ разпространени въ скалата първитѣ четири минерали, то тя по-право заслужава даденото ѝ наименование.

Тоя порфиръ за пръвъ пѫть е билъ открытъ и описанъ отъ Г. Ванкова (Sipčanski balkan i okolica, 1892. s. 69), но той го прѣдставя за сиенитовъ порфиръ, а не за кварцовъ порфиръ. Туй наименование дадено отъ Г. Ванковъ е само възъ основа на малкото кварцъ, който е установилъ на изслѣдванитѣ отъ него скални кѫсове, но отъ направенитѣ отъ мене подробни изслѣдвания върху разни кѫсове, се увѣрихъ, че тя по право заскужава даденото ѝ по-горѣ наименование, понеже при него количеството на кварца, което е досто много, не трѣбва да се игнорира.

Базалтъ.

Върхътъ Кръстецъ. Базалтътъ отъ това находище е черна, (смолеста) компактна и жилава еруптивна скала, съ слабъ просвѣтливъ блѣсъкъ по повръхностьта. Той е гѫстъ до ситно кристалиненъ и на гледъ еднороденъ; само бѣлѣзникавитѣ петна, които сѫ отъ вториченъ материалъ (халцедонъ и опалъ) сѫ едничкото му разнообразие по боя. Но съ тѣхъ заедно има и черни стъклени петна, наречени базалтови, които внасятъ извѣстно разнообразие въ общия изгледъ на скалата. Минералниятъ съставъ на базалта, инактивенъ на простата очна диагноза, на силно въоржжената се показва отъ слѣднитѣ минерали: авгитъ, оливинъ, плагиоклазъ, магнетитъ, серпентинъ, хлоритъ, калцитъ, халцедонъ, опалъ и амфиболоподобна маса. Отъ минералитѣ най-много е авгитътъ и магнетита, а най-едъръ — рѣдкиятъ базиченъ плагиоклазъ. Оливинътъ му е цѣлъ прѣвърнатъ въ серпентинъ, но спазени сѫ още формитѣ му, по които се познава. Минералитѣ му по форма и свойство сѫ тъждествени съ съотвѣтнитѣ на базалта отъ Кънчовъ трапъ (Vankov стр. 70, табл. 14), а сѫщо и на базалтовитѣ съставни части отъ базалта намѣренъ на Сарж-яръ (Базалтътъ въ България; Пер. сп. кн. LXV, 1905 г. отд. отп. стр. 18, таб. I фиг. 4),

които сѫ доста подробно описани, тъй че нѣма да повтарямъ описанието имъ. Той е повечето авгитовъ базалтъ или лимбургитъ. Такъвъ е и базълтътъ отъ базалтовата жила кѫдѣ с. Плачковци (Трѣвненско).

Б. Кристалинни шисти.

Биотитовъ гнайсъ.

Надъ Иганово. Гнайсътъ е зърнестолюспестъ съ бозава боя и ясно наслоение. Въ него се различаватъ всичкитѣ му главни съставни части, отъ които най-едъръ се явява фелдшпатътъ; той е най-разпространения минералъ въ скалата. Кварцътъ е дребнозърнестъ и сбранъ въ групи. Биотитътъ е дребнолюспестъ и групиранъ въ люспести маси, които поради ясното си разположение въ една посока, опрѣдѣлятъ наслоението на скалата. Въ скалата има и малко хлоритъ, но той е образуванъ отъ биотита. Изобщо скалата е типиченъ биотитовъ гнайсъ.

Двослюденъ гнайсъ.

1. *До Клисура (зап. страна) на шосето.* Гнайсътъ е тънко наслоенъ и силно блѣщивъ отъ изобилието на слюдата, която съдържа въ себе, и която на пръвъ погледъ го издава за микашистъ. Той е съ тъмнобозава боя и силна ръждива отсѣнка. Гнайсътъ е мекъ и лесно се цѣпи и лющи успоредно на наслоението си. На него съ просто око се различава само слюдата, но съ микроскопа се установява точниятъ му съставъ, който е отъ минералитѣ: мусковитъ, биотитъ, кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ и тукъ-тамъ нѣкои спорадично развитъ минералъ отъ свойственитѣ за гнайса. Минералитѣ му не показватъ характерни особности. Слюдитѣ сѫ люспести, а останалитѣ минерали-зърнести; тѣ не сѫ редуватъ правилно, а сѫ размѣсени. Понеже гнайсътъ е тънкослоенъ и ситнолюспестъ, и при туй съ повечко слюда, той показва прѣходъ къмъ микашиститѣ и може да носи и наименуването гнайсошистъ. Такъвъ гнайсъ има на много мѣста на западъ отъ Клисура чакъ до Кознишкото седло.

2. *Съв. отъ Клисура, за Равна рѣка прѣдъ Чаталъ-чучуръ.* Гнайсътъ отъ това находище е сивъ, слабо бозавъ и зърнестолюспестъ. Той е крѣхъкъ и доста сдробенъ. Той на изложени дълго на въздуха повръхнини се показва почти масивенъ, но въ скоро отломени отдѣли изразява своето наслоение и своя двослюденъ съставъ, съ тая само разлика, че въ него бѣлата слюда е повече; тъй че на мѣста може да се вземе и за типиченъ мусковитовъ

гнайсъ. Минералитѣ му не показватъ специфични особности, а се показватъ като минерали отъ други архаични скали. Отъ тѣхъ най-много и най-едъръ е фелдшпатътъ, по-малко и по-дребнозърнестъ — кварцътъ, а люспестъ — слюдата.

Тоя гнайсъ заема голѣмо пространство въ тоя край, но, както и по-рано споменахъ, въ нѣкои отдѣли на находището, а тѣ сѫ повечето, може да се вземе за мусковитовъ гнайсъ бѣденъ на слюда, а другѫдѣ и за аплитова вариация.

Мусковитовъ гнайсъ.

1. *На пѫтя Енина за върха Българка, подъ мѣстностьта Драгулица.* Гнайсътъ е сивъ срѣднозърнестъ съ изгледъ на гранитъ, особно на кѫсове, стоели дълго на земната повръхность; въ тѣхъ слюдата повръшно е малко и съвсѣмъ дребно люспеста, но въ вѫтрѣшностьта имъ е повече и съ ясно наслоение. Послѣдното тукъ-тамъ на повръхностьта изтъкватъ и редуванията на осталитѣ два главни съставни минерали, но не пакъ въ всички посоки, а само въ нѣкои. Гнайсътъ е компактенъ, но крѣхъкъ; дроби се на дребни ронливи кѫсове и пѣсъкъ. Той е еднороденъ; съдържа само прожилки отъ кварцъ и пегматитъ.

2. *И.-ю.-и. отъ гр. Клисура, въ рѣчното легло на Стара-рѣка (Стрѣма).* Мусковитовиятъ гнайсъ отъ туй находище е зърнесто-люспестъ съ сива боя и масивенъ изгледъ. Той е крѣхъкъ и се дроби на малки кѫсове. Състои отъ ортоклазъ, кварцъ и бѣла слюда (мусковитъ); но къмъ тѣхъ има и други акцесорни минерали, отъ които пълно внимание заслужватъ апатитътъ и цирконътъ. Минералитѣ му сѫ съ свойствата на обикновенитѣ минерални видове. Слюдата му се явява въ единични люспи и въ групи отъ такива; тя е доста едра тъй че и най малката ѝ люспа реагира на простата очна диагноза. Гнайсътъ съдържа пегматитови и кварцови жили.

3. *Капуджика въ Рахманларския Балканъ.* Гнайсътъ е сивъ съ зеленикава и румена отсѣнка, съ тънко наслоение, дребно очно устройство и доста изразително набърчаване. Той е крѣхъкъ и се цѣпи неправилно. Неговиятъ минераленъ съставъ, който и съ просто око се различава, е отъ ситнозърнестъ кварцъ, по едъръ сивъ и заруменялъ фелдшпатъ и листнатъ мусковитъ. Другиятъ минераленъ съставъ е ситенъ и рѣдъкъ. Отъ първитѣ минерали най-много е фелдшпатътъ; той освѣнъ единичнитѣ зърна, пръснати изъ дребнозърнестата маса като очни форми, образува и проточени ивици, които заедно съ кварцовата маса съставляватъ скалната маса.

Мусковитътъ е дребнолюспестъ; той е като уединени люспи или кожести маси, разположени успоредно между зърнестата маса.

4. *Сѣв. отъ с. Атлари.* Гнайсътъ е отворенобоенъ — сивъ съ червеникави петна и блѣщиви люспи отъ мусковитъ. Той е зърнесто-люспестъ, неправилно наслоенъ и крѣхъкъ; дроби се на зърнести трѣсковидни части. Той се състои отъ ортоклазъ, плагиоклазъ, кварцъ и мусковитъ. Отъ тѣхъ най-много и най-едъръ е плагиоклазътъ олигоклазъ, тъй че по него той може да се именува плагиоклазовъ или олигоклазовъ гнайсъ. Кварцътъ е ситнозърнестъ и мозаично агрегиранъ. По едритѣ слюдени люспи сѫ порѣдки, но ситнитѣ много; тѣ изпълнятъ фелдшпатнитѣ индивиди

Дървенистъ гнайсъ.

Сѣв. отъ с. Алтари. Външно гнайсътъ показва устройство, което наподобява устройството на дървенитѣ стълба; затова му дадохъ и горното название. Гнайсътъ е тънкослоенъ, съ сивочервеникава боя и тънки и тѣсни ивички отъ зеленикави или черни ивички, които изтъкватъ равничностъ въ него. Той е доста якъ и жилавъ камъкъ; цѣпи се на малки плочки съ приблизително равни повръхнини. Гнайсътъ се състои главно отъ кварцъ и ортоклазъ, отъ които кварцътъ е по-малко и по-ситно зърнестъ, а ортоклазътъ повече и по-едрозърнестъ. Тия два минерала, ако и взаимно да се мѣсятъ съ единични зърна въ по-голѣмото си количество показватъ правилно взаимно прѣслояване. Освѣнъ тѣхъ гнайсътъ съдържа малко и дребенъ чернокафявъ биотитъ, а сѫщо и зрънца отъ цоизитъ, епидотъ, гранатъ и магнетитъ (съвсѣмъ рѣдъкъ). Тѣ сѫ съ свойствата на обикновеннитѣ минерални видове. Единиятъ и другиятъ сѫ пръснати въ единични форми паралелно на наслоението; тѣ съставляватъ тънкитѣ и черни жици и ивици въ скалата.

Оченъ гнайсъ.

Сѣверно отъ с. Енина, до мѣстностьта Драгулица. На сѣвѣръ отъ гранитогнайсовитѣ прѣдѣли въ тоя край се появява наслоенъ гнайсъ съ очно устройство. На него освѣнъ едритѣ и слабо заруменѣли фелдшпатови лещовидни зърна и ситнитѣ черни амфиболови, както и тънкитѣ полусбърчени чернослюдени ивици, другъ минераленъ съставъ не се различава. Скалата е бозава и съ ясно наслоение; тя е компактна, но крѣхка. Точниятъ ѝ минераленъ съставъ отчетенъ въ тънкитѣ препарати е слѣдния: ортоклазъ, плагиоклазъ, кварцъ, биотитъ, амфиболъ, хлоритъ, епидотъ,

апатитъ и хематитъ. Отъ тѣхъ ортоклазътъ е едъръ (оченъ) и дребенъ и въ повечето свои зърнести индивиди замжтнялъ, а въ едритѣ пò-бистъръ. Плагиоклазътъ е пò-дребенъ. Кварцътъ е въ зърнести маси сами или съ фелдшпатъ заедно; тия два минерала образуватъ широчкитѣ сиви ивици въ скалата, които се редуватъ съ биотитовитѣ. Послѣднитѣ сж заети отъ дребнолюспестъ биотитъ, сбранъ въ ивичести групи; намѣста е още прѣсенъ и спазилъ свойствата на типичния биотитъ, а на други промѣненъ въ хлоритъ. По едъръ отъ него е амфиболътъ. Той се явява въ уединени или групирани индивиди, които тукъ-тамъ показватъ и полигонално очъртание. Тѣ сж разположени успоредно на наслоението и то сами или въ свръзка съ биотитовитѣ ивици. Хлоритътъ е повечето въ биотитовитѣ люспи, а епидотътъ около амфиболовитѣ. Хематитътъ е въ уединени кристални зърна.

Порфировъ гнайсъ.

Заграденица, Розалито поле, Юрушка грамада и пр. (Калоферски балканъ). Порфировиятъ гнайсъ заема високитѣ отдѣли на Калоферския балканъ. Той по цѣлото протежение на находището си е еднороденъ. Гнайсътъ е сивъ бозъвъ, отъ тъмнозеления обагренъ минералъ, който се явява като уединени петна или свързана сплошна маса, която прониква между сивитѣ минерали на скалата. Послѣднитѣ минерали сж бѣлъ, сивъ, заруменѣлъ и глинясалъ фелдшпатъ, и стъкленъ кварцъ. Отъ всичкитѣ минерали фелдшпатътъ е наймного; той е и най-едриятъ минералъ. Единичнитѣ му или срасли индивиди достигатъ на голѣмина отъ 0·5—2 с. м.; тѣ намѣста сж правилно полигонално очертани, а на други заоблени или заокржжени. Послѣднитѣ придаватъ очната вариация въ порфировото устройство на гнайса. Освѣнъ едриятъ фелдшпатъ има и по-дребенъ който, както и първиятъ, е неправилно разхвърлянъ изъ скалната маса. Съ послѣдния е размѣсенъ и зърнестия кварцъ, който намѣста сбранъ образува групи, които по голѣмина наподобяватъ пó-дребнитѣ фелдшпатови форми. Тъмнозеленото минерално вещество, което почти на всѣкждѣ е чистъ хлоритъ, е сжщо неправилно разхвърляно изъ масата, но въ него на повечето мѣста се установява ориентация, приблизително въ една посока, която изтъква наслоението на скалитѣ; него подкрѣпя и ситната бѣла слюдена маса, която се явява тукъ-тамъ. Въ другитѣ посоки скалитѣ се показватъ за масивни, или за гранитогнайсови. Въ нѣкои отдѣли на находището (кждѣ Заграденица) наслоението на скалитѣ изтъкватъ и зърнеститѣ минерали, които се редуватъ помежду

си, но и въ тѣхъ по-голѣма изразителность му дава тъмно зелената ивичеста хлоритова маса. Хлоритътъ, ако и да е съ свойствата на типиченъ хлоритъ, не е първиченъ, а вториченъ, произлѣзълъ отъ промѣната на биотита; тая му генеза изтъкватъ найдобрѣ биотитовитѣ форми, въ които се явява. Въ Розалито поле има мѣста, въ които порфировиятъ гнайсъ се явява съ съвсѣмъ ситна до гѫста основа; въ него порфировитѣ зърна сѫ по-дребни.

Ако се вземе въ внимание порфировото устройство на гнайса като по-изразителенъ външенъ бѣлѣгъ, той по право заслужва даденото му название; но обоснове ли се наименованието и на състава, а особно на обагрения минералъ, тогава той ще бѫде именуванъ хлоритовъ гнайсъ. Въ отдѣлитѣ, дѣто порфирностьта е по-слаба, наименованието ще бѫде по хлорита. Такива сѫ отдѣлитѣ на находищата на югъ отъ Заграденица. Тамкашниятъ гнайсъ ще бѫде хлоритовъ гнайсъ. Послѣдниятъ е по-тъменъ; съдържа повече хлоритово вещество и доста много фелдшпатъ, който е тухлено червенъ.

Хлоритовъ ще бѫде гнайсътъ въ източнитѣ отдѣли на Юмрукъ-чала, дѣто порфирностьта не е добрѣ изразена, а наслоението по хлорита изразително. Той намѣста прѣминава въ гранитогнайсъ.

Аплитовъ гнайсъ.

1. *Сѣв. склонове на върхъ Амбарица.* Тамъ кристалинно-шистната ивица отъ Балканския гребенъ е заета отъ сиви едрозърнести, съ дребно очно устройство, гнайси, на които съ просто око се установява само фелдшпатовото вещество. Съ микроскопа освѣнъ него се забѣлѣзва кварцъ, мусковитъ, хлоритъ и каолинъ, а фелдшпатътъ се разпада на ортоклазъ и плагиоклазъ. Всичкитѣ тия минерали се показватъ съ свойствата на обикновенитѣ минерални видове. По съставъ скалата съотвѣтствува на обикновенъ мусковитовъ гнайсъ; но понеже мусковитътъ ѝ не реагира на простата очна диагноза, затуй по право заслужва даденото ѝ наименование.

2. Тоя видъ материалъ продължава и въ западна посока по гребена Вѣнцитѣ и съсѣднитѣ му склонове, но той е още по-гѫстъ отъ прѣдходния, а и по устройство наподобява филитъ; затова той съотвѣтствува на филитовъ гнайсъ.

3. Аплитовъ гнайсъ заема и гребена и склоноветѣ на Балкана по Троянския пѫть надъ Кърнари, надъ варовика, кѫдѣ стражарницата, Побитъ камъкъ и мѣстностьта Дерѝ-магаре, но татъкъ гнайсътъ е по-едрозърнестъ, а на мѣста и съ повече и ясна бѣла слюда,

отъ която прѣминава и въ типиченъ мусковитовъ гнайсъ. Въ него, въ нѣкои отдѣли, наслоението е доста изразително, но въ други и очното устройство е по-едро. Отъ тоя гнайсъ е заета цѣлата гребенова ивица на кристалиннитѣ шисти въ тоя Балкански край.

4. *Южнитѣ поли на Балкана въ Сопотско, Карловско и Араповско.* Въ тоя Балкански отдѣлъ тоя видъ гнайсъ има интензивно разпространение; той е изключителния камъкъ на кристалиннитѣ шисти. Въ всичкитѣ отдѣли на находището той е съ еднакъвъ изгледъ, еднакви свойства и еднакъвъ съставъ. Гнайсътъ е сивъ и тукъ-тамъ съ слаба зеленикава отсѣнка и почти загасналъ и матовъ блѣсъкъ. Той въ нѣкои отдѣли на находището (кѫдѣ Гебебурунъ, Карловскитѣ лозя) е ясно, а даже и съвършенно наслоенъ; но въ други наслоението е слабо изразено (надъ Сопотъ, Арапово) понеже и устройството му е почти очно, но сбито; отъ него и скалитѣ приематъ изгледа на сбити и неясно наслоени седименти.

На тоя гнайсъ съ просто око може да се различи само фелдшпата; но на нѣкои кѫсови повръхнини личи и хлоритъ въ видъ на слаба мазнина, а тукъ-тамъ и нѣкоя блѣщива мусковитова люспица. Съ помощьта на микроскопа се установява, че той се състои отъ кварцъ, ортоклазъ, ситенъ мусковитъ, тукъ-тамъ биотитъ прѣвърнатъ въ хлоритъ и епидотъ. При нѣкои кварцътъ е повече отъ ортоклаза и както слюдата и хлоритътъ малко; тѣ наподобяватъ кварцошисти, понеже въ тѣхъ кварцовитѣ зрънца сѫ проточени въ една посока. При други кварцътъ и фелдшпатътъ сѫ почти въ еднакви количества и доста едри; но и при тѣхъ тия два минерала иматъ зърнеститѣ си индивиди проточени въ една посока. При всичкитѣ обаче слюдата и хлоритътъ сѫ много малко; затова тѣ се прѣдставятъ като типични аплитови гнайси. Въ прѣдѣли на находището, дѣто хлоритътъ се явява повече гнайсътъ минава въ хлоритовъ гнайсъ (надъ Сопотския манастиръ), а при по-малко фелдшпатъ и въ хлоритовъ шистъ. Въ прѣдѣли, дѣто освѣнъ слюдата се явява и малко фелдшпатъ, тѣ минаватъ въ кварцошисти (надъ пещерата — Араповско).

5. *С.-и. отъ с. Имитлий кѫдѣ Къзъ-аланъ.* Аплитовиятъ гнайсъ и въ това находище е доста много разпространенъ. Той е едрозърнестъ до порфиренъ и на повръхностьта му се вижда само зърнестия кварцъ и фелдшпатъ безъ каквато и да била слѣда отъ слюда. Понеже е съставенъ отъ едъръ фелдшпатъ и кварцъ, на разрахленитѣ повръхнини се издава за гранитоиденъ, за гранулитъ, но въ отдѣлитѣ съ по-компактна повръхность наподобява пегматитъ. Обаче алтернацията на двѣтѣ вещества, която е привидно слоева, както и разположението на рѣдкитѣ слюдени и хлори-

тови люспици въ скоро отломенитѣ части, му опрѣдѣлятъ мѣстото между гнайситѣ.

6. *Катунитѣ надъ с. Енина.* Цѣлата мѣстность Катунитѣ и околностьта ѝ е заета отъ аплитовъ гнайсъ. Послѣдниятъ въ туй находище е сивъ дребнозърнестъ гнайсъ и съ изгледа на дребнозърнестъ пегматитъ. Повръшно на него се различаватъ само двата му главни съставни минерали кварцъ и фелдшпатъ, но на скоро отломени повръхнини личатъ и рѣдкитѣ слюдени люспи, които колкото и да сѫ неправилно разпръснати изъ скалната маса и, да я прѣдставятъ зърнесто устроена като гранитъ, въ нѣкои посоки се показватъ приблизително въ една равнина и я прѣдставятъ като гранитогнайсъ или по-право гнайсъ; затова му дадохъ и съотвѣтното название.

Такъвъ минава и на изтокъ отъ Катунитѣ въ областьта на пѫтя за Радевци. Тамъ между другиятъ гнайсъ има и гнайсъ съ ситнозърнеста основа и слаба порфирность по фелдшпата. Но слюденото му вещество е почти изчезнало или поне обагрено ръждиво, та не реагира на очната диагноза. Съ помощьта на микроскопа въ скалата се установява рѣдка хлоритова маса и епидотъ, които показватъ, че тѣ сѫ епигенетни отъ биотитъ. А всичко туй дохожда да потвърди, че първоначално гнайсътъ е билъ биотитовъ, но отъ промѣната на биотита и излужването на вторичнитѣ му продукти той е приелъ аплитовъ изгледъ.

7. *Ю.-и. отъ с. Зàпалня.* Гнайсътъ на пръвъ погледъ прави впечатление на гранитогнайсъ аплитова вариация, което до нѣкѫдѣ и съ микроскопа не се отрича, но като се взремъ въ него установява се, че той е типиченъ зърнестолюспестъ гнайсъ. Боята му е сива съ слаба зеленикава отсѣнка. На него повръшно се различава само фелдшпатово и кварцово вещество, а съ микроскопа се установява и ситно-люспеста биотитова маса, прѣвърната въ мусковитъ, а сѫщо и ситнозърнести епидотови повлаци, които причиняватъ зеленикавата му отсѣнка. И въ тоя гнайсъ, както и въ много други, най-едриятъ минералъ е фелдшпатътъ, който въ тая скала показва и микроклинови индивиди. И тамъ фелдшпатовитѣ индивиди се показватъ прѣпълнени съ мусковитови мембрани и съ епидотови зърна, което показва, че промѣната на фелдшпата е слѣдствие на приемане на течности, но не излужване на масата му.

Плагиоклазовъ гнайсъ.

1. *Кривинитѣ надъ Твърдица.* Гнайсътъ е зеленикаво-червеникавъ и съ ръждиви напукани повръхнини. Той е съвършено на-

слоенъ и съ очни части отъ слоеветѣ; послѣднитѣ сѫ тънки. На него се различава червеникавъ зърнесто-ивичестъ фелдшпатъ и зеленикава маса, която е сравнително повече отъ заруменѣлия фелдшпатъ. Съ помощьта на микроскопа се установява, че гнайсътъ съдържа минералитѣ: ортоклазъ, микроклинъ, много плагиоклазъ, олигоклазъ, кварцъ, ситно-мембраненъ мусковитъ въ фелдшпата и ситно-зърнестъ епидотъ. Освѣнъ тѣхъ има и левкоксенови части, образувани отъ сфенъ. Фелдшпатитѣ сѫ едрозърнести кристални индивиди съ неправилни очъртания; отъ тѣхъ най-много е олигоклазътъ. Фелдшпатътъ ортоклазъ и плагиоклазътъ сѫ серицитизувани и сосюртизувани; микроклинътъ е чистъ. Кварцътъ е ситнозърнестъ мозаиченъ и повечето въ ивичести форми разположенъ. Понеже гнайсътъ повръшно и вѫтрѣшно не показва слѣда отъ първиченъ обагренъ минералъ, той се явява като аплитовъ типъ и може да носи неговото име, но тъй като плагиоклазътъ му е обиленъ, прѣдпочетохъ названието му по него.

2. *Надъ Твърдица, подъ кривинитѣ.* Находището на тоя гнайсъ въ тия отдѣли съставлява часть отъ прѣдходното; въ него и гнайсътъ е като прѣдходния, само че съ по-другъ изгледъ отъ него. Въ него серицитизуването е много голѣмо и затова скороотломенитѣ му повръхнини блѣщатъ слабо копринено. Въ тоя гнайсъ процесътъ на динамометаморфозата особно добрѣ се е изтъкналъ, понеже периферно е назѫбилъ фелдшпатитѣ и втикналъ клинове отъ серицитъ и кварцъ въ зѫбитѣ имъ.

Биотитъ-хлоритовъ гнайсъ.

1. *Надъ Сопотъ, въ отдѣлитѣ на Сарѫ-гьолъ.* Гнайсътъ е зърнестъ съ сива боя и тъмнозеленикави петна и жилки. Той е компактенъ и въ повръхнини, стоели дълго на въздуха се прѣдставлява за аплитовъ гнайсъ, но въ скоро отломенитѣ му повръхнини се показва за типиченъ гнайсъ. Неговиятъ минераленъ съставъ се установява и съ просто око, но по-точно опрѣдѣление получава съ помощьта на микроскопа. Той е отъ кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, биотитъ прѣвърнатъ въ хлоритъ, епидотъ и хлоритъ, а тукъ-тамъ и миниционзни частички отъ апатитъ и ръждива материя. Отъ минералитѣ най-много и най-едъръ е ортоклазътъ. Кварцътъ е по-малко и по-дребнозърнестъ. Биотитътъ е люспестъ и цѣль прѣвърнатъ въ хлоритъ, но освѣнъ тоя хлоритъ има и други въ широки мембрани, който се придружава и отъ зърнестъ епидотъ. По тия обагрени минерали, а особно по хлорита, той съ право получава даденото му название.

2. *Южно отъ гранита на върха Вѣженъ.* Гранитътъ на върха Вѣженъ, отъ южна страна се огражда отъ гнайсъ. Тоя гнайсъ е яснозърнестъ и по тритѣ си главни минерала (ортоклазъ, кварцъ и слюда), понеже всичкитѣ сѫ изтеглени въ една посока и съ взаимно редуване. Фелдшпатътъ на тоя гнайсъ е червеникавъ; по съставъ е ортоклазъ, но има и малко плагиоклазъ. Кварцътъ е зърнестъ, но масата му образува проточени ивици, които се редуватъ съ фелшпатовитѣ и биотитовитѣ. Слюдата биотитъ е наймалко; тя въ напрѣченъ размѣръ на наслоението се явява като тънки жички, но успоредно на наслоението като листена маса. Тя е запазила формитѣ си, а на мѣста и веществото си, но на други тя ги е промѣнила въ хлоритови, затова и скалата отъ нея получава даденото ѝ название.

Хлоритовъ гнайсъ.

1. *Голѣма Варовита.* Гнайсътъ е съ тъмнозелена боя и съ малко сиво вещество, което го издава за скала отъ групата на амфиболититѣ. Гнайсътъ е компактенъ и жилавъ; дроби се на едри и неправилни кѫсове, съ каквито се характеризува надробението на масивнитѣ скали. Той е зърнесто-люспестъ; наслоението си дължи на разположението на хлорита. Съставатъ на скалата е неясенъ за простата диагноза; установява се съ помощьта на микроскопа. Той е отъ кварцъ, фелдшпатъ (ортоклазъ) и хлоритова маса; тукъ-тамъ има и малко магнетитъ. Кварцътъ е дребнозърнестъ и събранъ въ групи; ортоклазътъ е въ по̀-едри зърна отъ кварцовитѣ, а хлоритътъ люспестъ и въ групи отъ по нѣколко индивида. Той е произлѣзълъ отъ биотитъ, който се е цѣлъ промѣнилъ въ него, а слѣдователно и скалата отъ биотитовъ гнайсъ е прѣвърната въ хлоритовъ.

2. *Билото на Балкана надъ Рибаришката пѫтека.* На изтокъ отъ гранитовия и гранитогнайсовъ прѣдѣлъ се появява и гнайсъ съ тѣхния съставъ, обаче въ него всичкото биотитово вещество е промѣнено въ хлоритъ, а отъ амфиболовото сѫ запазени тукъ-тамъ слѣди. Въ него и фелдшпатътъ е запазилъ формитѣ и боята на съотвѣтния съ гранита и гранитогнайса, само че е развлѣченъ и напуканъ. По̀ въ източнитѣ отдѣли на находището, къмъ Юмрука, а сѫщо и на самата пѫтека за Рибарица, гнайсътъ е значително промѣненъ. Неговитѣ фелдшпатови зърна сѫ доста развлѣчени и разкѫсани, наслоениенето по-съвършено, а слойчетата му по-тънки и се сливатъ едни съ други. Въ него хлоритътъ не е ограниченъ на мѣстото на биотита и амфибола, а проникналъ изъ цѣлата скална маса, като спазилъ тукъ-тамъ и нѣкои форми на самостойни люспи.

По всичко личи, че и тоя гнайсъ се длъжи на промѣната на съсѣдния гранитогнайсъ.

3. *Въ околностьта на върха Юмрука.* На западъ отъ върха Юмрука, по пѫтеката за Демиръ-капия остава прѣдходния гнайсъ, който на мѣста е дотолкова богатъ на хлоритъ, че цѣлата му маса е получила боята и изгледа на хлоритошистъ.

Въ тия отдѣли съ прѣдходния гнайсъ прѣслоява другъ поедрозърнесть, въ който червеникавото фелдшпатово вещество е доста едро. Той по него наподобява зърнеста масивна скала, но изобилието на хлорита и неговото разположение му опрѣдѣля мѣстото между гнайситѣ. Въ нѣкои отдѣли камъкътъ е доста озърненъ и прѣминава къмъ гранитогнайситѣ на околния край. Тоя типъ скали сѫ особно много на ю.-з. отъ Юмрука, въ отдѣлитѣ между двѣтѣ пѫтеки за Клисура (Тетевенска и Демиркапийска). Тамъ тѣ сѫ доста добрѣ спазили и формитѣ на първитѣ си обагрени минеррли, биотитътъ и амфиболътъ, по които могатъ и да се именуватъ — биотитъ-амфиболови гранитогнайси.

Въ околностьта на Демиръ-капия тѣ спазватъ изгледа на прѣдходнитѣ, само че сѫ по-дребнозърнеси. Въ тѣхъ минералитѣ ортоклазъ, плагиоклазъ, кварцъ и хлоритъ ясно личатъ, само че послѣдниятъ още спазва формитѣ на биотита и амфибола. Общата имъ боя е тъмно-шарена отъ тъмнозеления хлоритъ и червеникавъ фелдшпатъ.

С.-източно отъ Демиръ-капия въ ската гнайсътъ се отличава съ пò-отворена боя; въ него хлоритовото вещество е малко, но покрай него има и ситнолюспестъ мусковитъ. Гнайсътъ е ясно наслоенъ и съ червенъ фелдшпадъ. Той съ пò-голѣмо право трѣбва да се именува хлоритовъ гнайсъ, но понеже въ нѣкои отдѣли хлоритътъ е малко, а червената боя на скалата по-изразителна и при туй мусковитътъ малко, явява се като прѣходенъ къмъ аплитовъ гнайсъ.

4. *Чанакчийца.* Хлоритовъ гнайсъ заема цѣлата Чанакчийца. Той на мѣста е дребнозърнестъ съ гранитогнайсовъ изгледъ, а на други ясно наслоенъ и съ малко хлоритъ-гнайсъ. Съставатъ на единия и другия е единъ и сѫщи, само разликата е въ устройството. И двата съдържатъ червеникавъ ортоклазъ, бѣлъ плагиоклазъ, стъкленъ кварцъ и тъмнозеленъ хлоритъ; минералитѣ по нищо се не отличаватъ отъ съотвѣтнитѣ на прѣдходнитѣ скали.

5. *Мара-гедикъ.* Тамъ гнайсътъ е зърнестъ до порфировъ, понеже нѣкои отъ фелдшпатовитѣ му индивиди сѫ доста едро развити; по-дребни отъ тѣхъ сѫ кварцовитѣ зърна но сгрупирани тѣ образуватъ по-едри зърна съ порфировъ изгледъ. Най-малко е

хлоритовото вещество, което и въ тия скали е произлѣзло отъ биотитъ. То е въ уединени петна или въ малки групици отъ такива, които — проточени въ една посока, изтъкватъ доста релиефно скалното наслоение. Ситнитѣ минерали въ гнайса сж малко и безъ значение въ всѣко отношение.

Такъвъ остава гнайсътъ и въ отдѣлитѣ на р. Тжжа въ съсѣдство съ Мара-гедикъ, съ тая само разлика, че хлоритовата му маса е ситна и неправилно разхвърляна изъ скалата. Понеже тя индивидуално не реагира на окото, а като зеленикава окраска на скалното вещество, то на послѣдното може да бжде погледното като на аплитова вариация на хлоритовия гнайсъ.

Биотитовъ шистъ.

Тунджа, сѣв. отъ Калоферъ. Тунджeнскиятъ проломъ надъ Калоферъ е заетъ изключително отъ кристалинни шисти, въ които се намира и споменатия биотитовъ шистъ. Послѣдниятъ е люспестозърнестъ съ дребно устройство и съ тъмна до тъмно-зелена боя, понеже голѣма часть отъ биотитовото му вещество е замѣнено отъ хлоритъ.

На скалата съ просто око се установява само люспеетия чернокафявъ биотитъ и зърнестия кварцъ, но личи и тъмнозеленикавата основа на скалата, която показва коприненъ до атлазенъ блѣсъкъ. Послѣднята е смѣсь отъ биотитъ, мусковитъ и хлоритъ. Скалата е яснонаслоена; тя е мека и се цѣпи, безъ да издава шумъ отъ удара. Понеже съдържа и ситенъ магнетитъ, който се лесно прѣвраща въ желѣзенъ хидратъ, затова повръхностьта по пукнатинитѣ му е ръждясала.

Хлоритовъ шистъ.

Влахъ-бунаръ, до Въженъ. Хлоритовиятъ шистъ отъ туй находище има изгледа на тънкослоенъ филитъ, къмъ който и прѣминава. Той е тънкослоенъ съ дребно-лещено де ситно-очно устройство по фелдтшпата. Повръшно се цѣпи и лющи на тънки листя, които сж меки, а на пипане и на гледъ мазни. Хлоритошистътъ е съ зелена боя съ сива отсѣнка, което показва, че той ще да е метаморфенъ продукъ на гнайсъ. Точниятъ му съставъ се установява съ помощьта на микроскопа, а той е главно отъ кварцъ, фелдтшпатъ и хлоритъ. Понеже съставътъ му е много дребенъ той показва прѣходъ къмъ филита.

Слюденъ амфиболошистъ.

Стара-рѣка при с. Конари. Скалата е тежка, тъмнозелена съ голѣма блѣскавина и съ изразително наслоение. Тя е твърда, жилава и се ломи на трѣски. На нея се различава само синкаво зеленикаво вещество, което е основата на скалата, блѣщиви мусковитови люспи, пиритови кристалчета и зърна и ситни точки отъ сиво вещество. Съ микроскопа се установява: амфиболъ, цоизитъ, епидотъ, хлоритъ, мусковитъ, магнетитъ, пиритъ, апатитъ и цирконъ. Отъ тѣхъ най-много е амфиболътъ, по-малко кварцътъ и слюдата, а най-малко акцесорнитѣ минерали. Амфиболътъ е въ продълговати кристални маси съ напрѣчни пукнатини; той е синкавозеленъ съ съотвѣтни плеохроитни и поляризационни бои. Цоизитътъ е кристаленъ и кристалиненъ въ продълговати кристални и кристалинни форми. Той не показва плеохроизъмъ, а изразителни поляризационни бои. Епидотътъ е зърнестъ. Магнетитътъ е въ уединени зърна и ситнозърнести ивици, разположени успоредно на наслоението. Пиритътъ е въ видъ на кристали и зърна, които сѫ пръснати навсѣкѫдѣ изъ скалната маса. Хлоритътъ е привързанъ къмъ амфибола, понеже отъ него се образува. Ситнитѣ минерали апатитъ и цирконъ сѫ въ видъ на ситни кристални кѫсове и зърна, отъ които ония на апатита сѫ напрѣчно напукани, а цирконовитѣ цѣли.

Биотитъ-амфиболовъ шистъ.

Източно отъ с. Атлари. Скалата е синкавозелена съ слаба сива отсѣнка и почти матовъ блѣсъкъ, а по повръхнинитѣ на наслоението силно блѣщива отъ слюденото разположение. Тя е мека, но доста тежка. На нея се различаватъ минералитѣ: черна слюда, амфиболъ и фелдшпатъ, които оставатъ главни минерали за нея и тогава, когато съставътъ ѝ се опрѣдѣля съ микроскопъ. Съ послѣдния къмъ тъхъ се прибавя още малко ситнозърнестъ кварцъ и рѣдъкъ магнетитъ съ епидотъ. Съ него се доказва, че амфиболътъ е най-обилния минералъ въ скалата и че е кристалиненъ, че биотитътъ е съ кафява боя и изпълненъ съ рутилови иглици сагенитово положение. Фелдшпатътъ е едрозърнестъ и съ мусковитови включения, а отчасть и каолинизуванъ. Магнетатътъ е хидратизуванъ. Понеже скалата е съ съвършенно наслоение и съ повече амфиболъ отколкото биотитъ тя би получила названието си по него; но тъй като и биотитъ е много и реагира на всѣко наблюдение не можахъ да го игнорирамъ при наименованието на скалата, затова и дадохъ и горното наименование.

Гранатошистъ.

Малка-рѣка надъ Конари (находка). Шистътъ е блѣщивъ съ типиченъ атлазенъ блѣсъкъ. Той въ основата си е гѫстъ и съставно не реагира на простата диагноза, но той съдържа и по-едри части, които се опрѣдѣлятъ съ нея; тѣ сѫ едъръ като грахъ и лѣшникъ гранатъ и иглестъ до лѫчестъ хиастолитъ. Отъ тѣхъ гранатътъ е повече, а хиастолита па-малко. Тия два минерала, а изобщо и конструкцията на скалата показватъ, че послѣднята е отъ метаморфна зона. Другъ минераленъ съставъ на шиста е дребноиглестия и зърнестъ рутилъ, който пълни скалната основа и чернитѣ хиастолитови игли, но въ послѣднята има черна и прашеста маса неопрѣдѣливо естество. Въ шиста има и рѣдъкъ магнетитъ, а въ едритѣ гранати много ръжда. Около гранатовитѣ зърна слюденото вещество е въ по̀-едри люспи, но въ общата скална маса то е ситно мембранно. Кварцъ въ скалата има много малко, а слюдено вещество много затова и тя е мнего мека. Понеже скалата съдържа едроразвититѣ минерали въ голѣмо количество, тя може да бѫде именувана по двата или само по едина отъ тѣхъ, който е по-характеренъ. Въ тоя случай не може да се игнорира важностьта на хиастолита като специфиченъ минералъ за скалата, но тъй като той количествено е по-малко отъ граната, прѣдпочетохъ наименованието ѝ по-послѣдния.

Амфиболитъ.

1. *Въ отдѣлитѣ на върха Булваня.* Въ сѣвернитѣ отдѣли на тоя връхъ, както и въ южнитѣ около Голѣмия кладенецъ (изворъ), землището е заето отъ богата на амфиболъ скала и съ фелдшпатъ, вслѣдствие на който тя се явява тъмно-зелена съ фелдшпатови петна. Скалата се дроби на едри неправилни кѫсове, по повърхностьта на които се изтъква устройството ѝ, което е прѣходно между гранитовото и онова на шиститѣ, но съ по-голѣмо приближение къмъ шиститѣ; затуй тя заслужва да бѫде именувана амфиболитъ. Тоя амфиболитъ съставятъ минералитѣ: амфиболъ, биотитъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, епидотъ, хлоритъ, кварцъ, магнетитъ и цирконъ. Отъ тѣхъ най-много е амфиболътъ, а най-едъръ ортоклазътъ. Прѣдпослѣднитѣ два минерала сѫ малко развити и сѫ вторични. Амфиболътъ е кристалиненъ и зърнестъ, а биотитътъ люспестъ. Епидотътъ образува повлаци, които заематъ празнитѣ пукнатини на скалата.

Въ отдѣлитѣ на находището (южна страна), дѣто промѣнението на скалната маса е по̀-напрѣднало, по-голѣмата частъ отъ

фелдшпата е прѣвърнатъ въ каолинъ, биотитътъ въ хлоритъ, а тъмнозеленият амфиболъ е промѣненъ въ отворено бойна амфиболова вариация съ по-интензивни поляризационни бои.

2. *Тунджа надъ Калоферъ.* Амфиболитътъ е ситнозърнестъ и на пръвъ погледъ се показва съ изгледа на ситнозърнестъ пѣсъчникъ; разгледанъ по-внимателно, издава се за типиченъ амфиболитовъ шистъ. Той е тъмнозеленъ съ сива отсѣнка и слабо блѣскава повръхность. На него се различаватъ дребнитѣ иглести амфиболи и сивото кварцъ-фелдшпатово вещество. Понеже състава му е дребнозърнестъ, той съотвѣтствува на амфиболошистъ.

Кварцошистъ.

На сѣверъ отъ с. Енина. Кварцошистътъ прѣдставлява гжста и компактна кварцова маса съ сива боя и слаба зеленикава отсѣнка и матова повръхность. Той е сбитъ и жилавъ; дроби се на трѣски съ остри ржбове. Съдържа само ситнозърнестъ кварцъ, размѣсенъ съ бѣла каолинова маса. Изглежда на жиленъ материалъ.

Черенъ кремъченъ шистъ.

Равна-поляна надъ Голѣмо-село. Скалата е черна като вжглища, компактна съ матова повръхность и тукъ-тамъ слабо просвѣтляване. Тя е съставена отъ чиста и гжста черна кварцова маса, която тукъ-тамъ съдържа и хематитово вещество. Понеже е компактна и сбита, а при туй и жилава, тя мжчно се ломи на трѣски съ остри ржбове. Съотвѣтствува на лидитъ.

В. Прости скали.

Мраморъ.

Бузлуджа. Мраморното находище е едничко въ цѣлия срѣденъ и източенъ Балканъ. То заема върха Бузлуджа и неговата непосрѣдствена околность, но има го малко въ видъ на тънки прослойки и на сѣверъ отъ него въ прѣдѣлитѣ на Курвина могила изъ палеозоичнитѣ шисти. Мраморътъ е дребно зърнестъ кристалиненъ до гжстъ, но въ нѣкой отдѣли на находището намѣрва се и по-едрозърнестъ мраморъ. Той е бѣлъ, сивъ, на мѣста и слабо зеленикавъ, а тукъ-тамъ и малко заръждевѣлъ. Мраморътъ е чистъ и не съдържа много чюжди примѣси освѣнъ хлоритово вещество и и тукъ-тамъ нѣкое кварцово зърно. Тънкослойниятъ около Курвина могила съдържа повече шистозни частици, а сжщо и люспи отъ

слюда. Понеже мраморътъ е дребнозърнестъ и чистъ, той е пригоденъ за практически цѣли, но понеже е доста напуканъ, немогатъ да се вадятъ отъ него едри блокове; той излиза на малки канари, които се обработватъ споредъ случаитѣ.

Гжстъ варовикъ.

1. *Върхътъ Патерещица, до мандрата.* Варовикътъ е гжстъ, компактенъ съ чести бѣли жилки, които неправилно анастомизиратъ. Веществото му е чистъ калциевъ карбонатъ безъ други примѣси; той не съдържа и вкаменѣлости. Той има сжщата геологическа възрасть, както и околнитѣ пѣсъчници.

2. *Вѣтрополе.* Сѣверно отъ върхъ Чифута къмъ Вѣтрополе въ доломитовитѣ варовици има и гжсти, тъмни и тъмно-сиви варовици, които външно малко се различаватъ отъ другитѣ. Тѣхната разлика се изтъква въ наслоението и повърхностьта имъ, но още по-лесно съ солната киселина. Тѣ сж компактни и на повърхностьта цѣли, а не тъй сдробени, както доломитовитѣ; освѣнъ туй по тѣхъ има малки и голѣми шари или крати. Такива варовици продължаватъ и къмъ върха Малуша.

3. *Загорска пжтека, надъ Голѣмо село.* Тамъ варовикътъ се явява съ пѣсъчницитѣ заедно. Той е тъменъ до тъмносивъ, прошаранъ съ многобройни тънки калцитови жилчици. Варовикътъ е компактенъ, но крѣхъкъ; дроби се на остро-ржби кжсове. Въ него не личатъ едри вкаменѣлости, а не се доказватъ и ситни микроскопически.

4. *Южно отъ Долна-Борущица.* Тамъ гжстиятъ варовикъ е съ отворено-сиво боя и съ голѣма компактность. Той е матовъ, неправилно напуканъ и кавернозно наяденъ. Дроби се на кжсове съ неправилно повръшно очертание. Въ него се не забѣлѣзватъ слѣди отъ едри вкаменѣлости, но ситни, микроскопически, отъ групата на Foraminifera не сж изключени. Той съдържа и калцитови жилки, но тѣ сж рѣдки и съвсѣмъ тънки.

5. *Сѣверно отъ Българка, надъ Сливенъ, на пжтя за Вратника.* Тамъ гжстиятъ варовикъ значително се отличава отъ прѣдходнитѣ. Той нагледъ прѣдставлява гжста компактна маса, но въ основата си е пó-едрокристалиненъ отъ прѣдходнитѣ. Въ него има и едри като грахъ бѣли кварцови зърна, които ако и рѣдки, но му придаватъ изгледъ на конгломератова скала.

Тоя типъ варовикъ има и надъ Котелъ, въ Юрушка-стѣна и по рида на изтокъ отъ нея до прѣзъ прѣдѣлитѣ на Талимъ таши.

6. *Изворитѣ надъ Котелъ.* Варовикътъ отъ туй находище е гжстъ сбитъ варовикъ съ отворена пепеливо-сива боя. Той въ основата си е ситнокристалиненъ. Съдържа и бѣли калцитови жилки. Варовикътъ е дебелослоенъ и неправилно напуканъ. Дроби се на едри кжсове съ неправилна форма и повечето заоблени. И въ него нѣма едри вкаменѣлости, но ситни не сж рѣдкость. Той е прѣпълненъ съ флинтови буци, които намѣста образуватъ цѣли слоеве изъ него. Изъ него извиратъ голѣми води, които образуватъ рѣката Котлешница, която е виденъ притокъ на р. Камчия.

Мергеловъ варовикъ.

1. *Сѣв. отъ с. Софилари надъ доломита.* Тия варовици ограждатъ отъ сѣверна страна широката доломитова ивица надъ Софилари и се простиратъ въ с.-з. посока къмъ Акъ-дере и въ сѣв.-и. къмъ отдѣлитѣ на връхъ Чифута. Варовицитѣ сж тънкослойни съ съгласно разположение на пластоветѣ и съ тънки и по-дебели бѣли калцитови жили, които сж разположени напрѣчно на наслоението. Пластовитѣ повръхнини на тия варовици не сж равни и гладки, а повечето корубести или изкривени, понеже цѣлиятъ пластовъ комплексъ е смачканъ. Варовицитѣ сж тъмносиви, бѣлѣзникави или тухлено-червеникави; тѣ сж доста глинести и безъ вкаменѣлости.

2. *Подъ Чанакчийца, до влашкитѣ колиби, надъ Рахманлари.* Варовикътъ е гжстъ, черенъ и крѣхъкъ; той се цѣпи на плочи и паралелопипеди съ неправилна повръхность, които и отъ слабъ ударъ неправилно се пукатъ. Той съдържа глинесто-варовита маса и тукъ-тамъ ръждиви петна. Изъ неговитѣ пукнатини има и бѣлъ кристалиненъ калцитъ.

3. *Пераджикъ, надъ Калоферъ.* Варовикътъ на гледъ е като прѣдходния, само че е по-компактенъ отъ него, което показва, че калцитовото вещество е повече. По боя е тъменъ, а по естество еднороденъ; само бѣлитѣ калцитови жилчици нарушаватъ еднородностьта му, и неговата еднаква боя. Сжщо такъвъ, само че съ по-отворена боя варовикъ има и надъ Калоферскитѣ ливади по зàногата за Розалито поле.

4. *Рѣка Тжжа, въ горнитѣ ѝ отдѣли.* Тоя варовикъ е повече прѣходенъ къмъ гжститѣ варовици. И той е тъмнобоянъ както прѣдходния, само че е съ пò-отворена боя. Той е крѣхъкъ; дроби се на кжсове и трѣски съ остри ржбове. Тоя варовикъ може да се причисли и къмъ гжститѣ варовици.

5. *С.-източно отъ Калоферския манастиръ.* Мергеловиятъ варовикъ отъ туй находище е тъменъ до тъмночеренъ, тънкослоенъ, тънкоплочестъ, съ криви повръхнини, което показва, че той, още добрѣ не стврѣдналъ, е билъ подложенъ на натискъ. Въ него бѣложилчестиятъ калцитовъ материалъ е много, но повечето ограниченъ на голѣмитѣ пукнатини. Тънкитѣ калцитови жили не изобилватъ много въ него. Глинестото вещество въ тоя варовикъ е доста много и то се е отразило на устройството му, а слѣдователно и на цѣпителностьта му, която е тънко трѣсковидна. По него и наименованието му може да прѣтърпи промѣна въ глинестъ варовикъ.

6. *Пещерата надъ Арапово.* Тамъ варовикътъ е черенъ съ матова повръхность и тънко наслоение. Той е компактенъ, но крѣхъкъ. Неговиятъ съставъ не реагира на очната днагноза, но съ микроскопа се установява, че той състои отъ ситни кварцови и фелдшпатови зрънца, тукъ-тамъ слюдена люспа, варовиково вещество и черна материя. Той съдържа черупки отъ Foraminifera.

Такъвъ е и мергеловиятъ варовикъ надъ Рахманлари. По всичко показва, че той е тъждественъ и отъ една геологическа възрасть съ него.

Такъвъ варовикъ има и въ отдѣлнитѣ находища с.-з. отъ Карлово въ планинскитѣ поли.

7. *Серпентинитѣ надъ Кърнари.* Мергеловиятъ варовикъ отъ туй находище е сивъ. Той е доста якъ и намѣста се издава за компактенъ гжстъ варовикъ; обаче въ него има прослойки, които сж доста мѣки и глинести, които по право съотвѣтствуватъ на сивъ глинестъ мергелъ или на мергеловъ шистъ. Тоя варовикъ съдържа само варовито вещество и глинеста маса.

8. *Надъ Сливенъ.* Варовикътъ е синкавосивъ до тъмносивъ съ бѣла варовита повръхность и съ калцитови жили изъ пукнатинитѣ му. Той е гжстъ, компактенъ, звънливъ и доста крѣхъкъ. Цѣпи се на неправилни плочести паралелопипеди съ гладки и равни повръхнини. Той се състои отъ глинесто-варовита маса, въ която варовитото вещество е много повече отъ глинестото. Въ него има много остатки отъ Foraminifera и главно отъ Globigerina.

9. *Между Чочовенъ и Бѣла.* Мергеловитѣ варовици сж тънко и дебелослойни. Първитѣ сж въ съдружие съ глинести и варовити шисти, а вторитѣ сами заематъ голѣмо пространство. Първитѣ сж по-тъмни или червеникави и съ рѣдки бѣли калцитови жили, а другитѣ сж бѣли или отворено сиви и съ по-чести, а намѣста и доста дебели калцитови жили. Послѣднитѣ неправилно се пукатъ успоредно и напрѣчно на наслоението и повръхнинитѣ на отломенитѣ кжсове сж винаги корубести.

10. Подобенъ на Бѣленския мергеловъ варовикъ има и въ землището на с. Жеравна (Бѣлитѣ камъни, Усоито и пр.). Той се схожда съ него по общия си изгледъ, но въ подробность значително се отклонява отъ него. Мергеловиятъ варовикъ отъ туй находище е двоякъ: единъ тънко-наслоенъ и на тънки плочи, съ равна повръхнина, надробенъ, а други въ по-дебели слоеве съ повече бѣли калцитови жили и съ голѣмо набърчване; той се дѣли на голѣми канари съ неправилна повръхность и се дроби на малки и тънки трѣски съ остри ржбове.

11. Тоя типъ варовикъ продлъжава въ с.-и. посока, минава надъ Медвенъ и свръшва въ Върбашкия проходъ около Тепегьозъ, само че той въ послѣдното си находище е пó-тънкослоенъ, но спазва всичкитѣ други особности на първия.

Тънкоплочестиятъ варовикъ отъ Жеравна продлъжава сжщо въ с.-и. посока като се разполага на сѣверъ отъ дебелослойния. Той заема землището на Града, Сѣченъ камъкъ на шосето и минава въ Плѣшивица, като изчезва въ Козестримската планина. Той и въ тия отдѣли на находището си по нищо не отличава отъ варовика на първото находище. Неговата особность е, че, повече сбърченъ и че намѣста съдържа повечко глинеста маса, която му причинява по дребно наплочване.

Покрай тоя варовикъ въ Жеравненско има още други двѣ вариации: едната е съ изгледа на грифелния шистъ, а другата като листнатъ варовикъ. (Blätterkalk). Първата е сива съ румена отсѣнка и повръшно грифелно напукване: тя е мека и може да пише по аргилитови плочи. Втората въ леглото си се прѣдставя като дебелослойна, но на повръхностьта си, откакъ изгуби влагата си, тя се дроби на тънки листи, които сж меки и лесно се дробятъ и между пръститѣ на човѣка. И тя е мека като прѣдходната, само че не е тъй сбита като нея.

12. *Сѣв. отъ Бѣла-чешлий и източно отъ Котелъ.* Мергеловиятъ варовикъ отъ тия двѣ раздѣлени едно отъ друго находища се значително различава не само отъ прѣдходния, но и помежду си. Мергеловиятъ варовикъ отъ първото находище е тънко-слоенъ, тъменъ съ виолетова отсѣнка и съ много калцитови жили; по тѣхъ той по право би носилъ името бѣложилчестъ варовикъ. Въ него и варовитото вещество е повече отколкото при обикновенитѣ варовици, затова и масата му е напетнена отъ бѣлѣзникави варовити петна. Котелскиятъ варовикъ напротивъ е съ по-малко варовито вещество и съ повече глинесто, затова и неговото надробяване приближава повече къмъ онова на глинеститѣ шисти отколкото къмъ

типичното мергелово. И той има калцитови жилки, но тѣ сѫ пòрѣдки и пó-дебели. Въ него и глинестото вещество съдържа и ситни люспици отъ слюда. Той е тънкослоенъ и се цѣпи на голѣми плочи съ неправилна повръхность.

13. *Горно-Александрово.* Тамъ мергеловия варовикъ е сивъ и червеникавъ, тънко и дебелослоенъ и съ доста много калцитови жили. Той е сбърчанъ, неправилно напуканъ и нацѣпенъ и съ особноститѣ на дебелослойния сивъ мергеловъ варовикъ надъ с. Бѣла. Той се отличава отъ него, че съдържа вкаменѣлости отъ групата на Echinodermata (Ananchites ovata, Lam.).

Доломитъ.

1. *Ашка-дере, на з. отъ с. Енина.* Тамъ доломитътъ е въ устието на дерето и заема двѣтѣ страни на отвора му и малко по навѫтрѣ. Доломитътъ е гѫстъ и съ сивосинкава боя. Той по цѣлото си протежение е еднороденъ; само рѣдки и тънки сивобѣли калцитови и жълтеникави, доломитови, жили нарушаватъ еднообразието. Чистото доломитово вещество не реагира на рѣдката солна киселина, но жилкитѣ и бѣлиятъ прахъ, който е по повръхностьта му веднага закипяватъ отъ нея. Въ нѣкои отдѣли на находището доломитовата повръхность е сдробена на дребенъ до ситенъ чакълъ, който се слѣпва въ брекча, а на други тя е цѣла, но пакъ компактна и съ ръждиви петна или заръждивѣли бѣли жили.

2. *Акъ-дере надъ Софилари.* И тамъ доломитътъ е гѫстъ както прѣдходния, но той е съ пó-отворено сива боя отъ него. Въ нѣкои отдѣли (по-долнитѣ) той е по-тъменъ и по-озърненъ, но зрънцата му сѫ ситни и едва реагиратъ съ своето блѣщукане на очната диагноза. Послѣдниятъ изложенъ дълго на атмосферилиитѣ повръшно се разрахлява и боде на пръститѣ. Ясно е, че неговото вещество е по-чисто доломитово отколкото на сивия гѫстъ доломитъ, понеже послѣдниятъ по бърже реагира на солната киселина; той има повечко калциевъ карбонатъ, слѣдоватълно той е прѣходенъ между доломитовитѣ варовици и доломита. Въ всѣко друго отношение той се схожда съ прѣдходния доломитъ.

3. *Мазѫлатъ.* Тамъ доломитътъ е гѫстъ тъмносивъ и съ чести бѣли едрокристалинни жили отъ доломитово вещество. Въ всички други отношения той е както прѣдходнитѣ гѫсти доломити.

4. *Врьхътъ Чифута.* Неговиятъ доломитъ въ общи чърти е сходенъ съ Мазѫлатския, но се различава отъ него, че е повече варовитъ; но и неговитѣ бѣли кристалинни жилчици сѫ доломитови. Той показва прѣходъ къмъ доломитовитѣ и сѫщинскитѣ варовици.

5. *Капуджика надъ Демиръ-капия.* Тамъ доломитътъ е съ изгледа на варовикъ. Той е гжстъ компактенъ, но на пипане се показва ситнограпавъ. Съдържа тънки и по-дебели бѣли и жълтеникави ръждиви жилки отъ кристалиненъ доломитъ. И двата слабо реагиратъ на разредената солна киселина. Въ микроскопа цѣлата му маса се показва ситно кристалинна.

6. *Бжзевица по Юмрукъ-чалъ.* Тамкашниятъ доломитъ е гжстъ до ситнокристалиненъ. Той е компактенъ и повръшно малко напуканъ и снабденъ съ бѣли и червеникави жилчици отъ едро кристалиненъ доломитъ. Съставътъ му е изключително отъ ситни доломитови частици, които реагиратъ само на силно въоржжено око.

7. *Загорска пжтека, надъ Голѣмо село, въ завоитѣ.* Тамъ има и гжстъ доломитъ като прѣдходния, но има и дребнозахаровиденъ, който повръшно е порозенъ и на пипане грапавъ. Доломитътъ е сивъ и съ дребно кристалинно устройство.

8. *Надъ Селци, около Кръстецъ, при Поповци, Хаински проходъ, Твърдишки проходъ, Бѣла-чешлий, Кьомюрджи-чифликъ Черешата и Синитѣ камъни надъ Сливенъ.* Доломитътъ отъ всичкитѣ споменати находища е съ еднакъвъ изгледъ, почти еднаква тъмносива и синкава боя и еднакво устройство. Въ повечето отъ находищата доломитътъ повръшно е ситно сдробенъ и припокритъ съ дребния ржбатъ чакълъ, но има мѣста, дѣто е и съ брекчозна повръхность. Той по цѣлото протежение на находището е еднороденъ; само тънкитѣ и тукъ-тамъ по-дебели кристалинни доломитови и калцитови жили причиняватъ неговото разнообразие. Въ него нѣма ни слѣда отъ вкаменелость. Въ микроскопа цѣлъ се показва съставенъ отъ ситно кристалинна маса, която е плътно сбита.

9. *Около Бинкосъ, Терзобасъ и землището на Чамъ-дере.* Въ първата мѣстность доломитътъ има доста интензивно разпространение, въ послѣднитѣ е малко разкритъ. Доломитътъ е синкавъ гжстъ и тукъ-тамъ съ ситнозърнеста слаба индивидуализация. Въ тия находища той е ясно наслоенъ, силно извитъ и съ опрѣдѣлена посока на разпространение. Той е неправилно напуканъ и повръшно чакълно сдробенъ, тъй че и той на много мѣста съдържа нàсипи отъ доломитова брекча. По всички други особности той се схожда съ доломита отъ прѣдходнитѣ находища.

Черни вжглища.

Чумернà, Свинска глава, Еловъ чукаръ и пр. Вжглищата сж черни блѣщави отъ кредна геологическа възрасть (сенонски катъ). Тѣ се явяватъ съ глинестошистни материали. Вжглищата въ своитѣ легла сж

сбита и компактна маса, но извадени отъ тамъ тѣ сѫ надробяватъ на дребно. Тѣ се запалватъ лесно, горятъ съ ясенъ пламъкъ, като издаватъ приятна ароматна миризма и развиватъ голѣма топлина (иматъ около 7000 калории). Тѣ сѫ добъръ индустриаленъ артикълъ, обаче иматъ лоши транспортни условия.

Тоя видъ черни вѫглища има въ областьта на върха Качулка (Бѣленско землище), Паскалевъ мостъ и Черни връхъ (1—3 м. дебели слоеви). Твърдишко, Ошдремъ, (Хаинско или Колупчийско), Пчелински ржтъ, Борущица, Марковъ топъ и пр. На всѣкждѣ вѫглищата сѫ по възрасть и свойства еднакви. Тѣхнитѣ слоеви легла отъ уформянето на Балкана сѫ накѫсани, засукани и прѣвърнати въ лещи отъ разна голѣмина.

Лигнитъ.

Чамъ-дере. Лигнитътъ е въ слоеве, отъ които най-дебелия едва достига около 1.40 м. Той е черенъ съ кафява чърта и смолестъ блѣсъкъ. Лигнитътъ е лѣкъ (има отн. т. 1.32), мѣкъ и трошливъ. Лесно се запалва и гори (при слаба въздушна струя) съ голѣмъ пламъкъ пъленъ съ сажди, задушливъ димъ и оставя много пепелъ. Той нѣма голѣма топлотна сила; тя се равнява съ оная на Пернишкия лигнитъ. Лигнитътъ е чистъ; не съдържа странични примѣси, освѣнъ пиритъ, който не е въ такова голѣмо количество като въ Пернишкия. Тоя видъ вѫглища има и въ другитѣ терциерни находища, но сѫ малко.

Поповци. Въ землището на Поповци, на изтокъ отъ входа въ Лаханлийски проходъ, въ терциернитѣ образования има и лигнитови вѫглища, които се значнтелно различавтъ отъ прѣдходнитѣ. Тѣ количественно сѫ по-малко отъ тѣхъ, а и качествено не сѫ подобри. Тия лигнитови вѫглища сѫ тънкослойни и съ прѣслойки отъ горливи шисти. Тѣ сѫ доста глинести и съ съвсѣмъ слаба горителна сила. Понеже съдържатъ и пиритни вещества при горенето си издаватъ задушлива миризма. Тоя видъ вѫглища се разкриватъ и сѣверно отъ Зàпалня, а сѫщо и въ землището на Николаево, обаче тѣ тамъ сѫ по-малко и още по нечисти. Слѣди отъ тѣхъ има и въ другитѣ отдѣли на младотерцнерния басейнъ.

Бигоръ (варовица).

1. *Орѣша (Жеравненско).* Тамъ бигорътъ образува голѣма скална маса, изподъ която сега извиратъ пълноводни извори. Той е порозенъ, едро кавернозенъ и на повръхностьта си покритъ отъ бѣла пръсть образувана отъ собственото му разрушение. Бигорътъ

е съставенъ отъ дребно кристалинно и прашесто варовито вещество, въ което има и малко примѣсь отъ пѣсъчникови кжсове и кварцови зърна. Въ него доста на често се срѣщатъ прави цѣвести шуплини отъ разенъ диаметъръ, които сж остатъкъ отъ вкоренитѣ растителни стъбла, които сж изтегляли CO_2 отъ киселия варовитъ карбонатъ за своя потрѣба. Въ него има и листени отпечатъци.

Сжщо такъвъ бигоръ въ голѣмо количество има въ околностьта на Гризно-блато — Усоито (Жеравненско) само че не е толкова много, както въ първото находище.

2. Бигоръ има и въ Сливенско отъ водитѣ на Кушъ-бунаръ (надъ Молловата курия), както и подъ манастирището до Дикъ-тепе, само че той е по-малко и по-нечистъ. Въ него има и обли кжсове отъ варовикъ и други скали.

Такъвъ е и багорьтъ отъ прѣдѣлитѣ на рѣката Голѣма Варовита. Малко бигорни вещества има при отворитѣ на всички извори отъ варовиковитѣ терени.

Г. Кластични скали.

Обикновенъ пѣсъчникъ.

1. *Капуджика надъ Рахманлари.* Пѣсъчникътъ е сивъ, срѣднозърнестъ и съ по-малко лѣпиво отколото зърнеста маса. Той е полигенъ компактенъ и жилавъ пѣсъчникъ; само на повърхнини дълго изложени на влиянието на атмосферилинитѣ е разрахленъ. Пѣсъчникътъ се състои отъ бѣли почти стъклени кварцови зърна, бѣли и румени фелдшпатови зърна и тукъ-тамъ по нѣкоя бѣла люспа отъ мусковитъ. Лѣпивото му е бѣло глинесто, образувано отъ фелдшпата. По възрасть пѣсъчникътъ отговаря на съсѣдния триасовъ доломитъ. Понеже той е ясно наслоенъ, а въ склоноветѣ нѣкой отдѣли съдържатъ и по-едри, като грахъ и лѣшникъ кварцови зърна, той показва прѣходъ къмъ съотвѣтнитѣ конгломерати; изобщо той може да носи и прилагателното конгломеруванъ.

2. *Рѣка Тжжа, горни отдѣли.* Пѣсъчникътъ е дребнозърнестъ, компактенъ и жилавъ. Той е съ тъмна до тъмносива боя, а въ по-извѣтрелитѣ части и съ ръждива отсѣнка. Неговиятъ съставъ е главно отъ ситна кварцова маса размѣсена съ слюдени люспи и съ частици отъ желѣзна руда. Основата му е глинеста, но съдържа и калцитово вещество, затова и скалата е компактна.

Освѣнъ него тамъ има и други видъ пѣсъчникъ. Тоя пѣсъчникъ се схожда съ пѣсъчника отъ Капуджика, само че е по-твърдъ отъ него. Той съдържа бѣли и сиви кварцови зърна, румени

фелдшпатови и слюдени люспи, но има и кжсчета отъ черни шисти. Понеже кварцовата му маса е едра и ситна, то послѣднята се е сбила въ основа и образува лѣпилото на скалата. Затуй и скалата показва прѣходъ къмъ кварцитизуванитѣ пѣсъчници.

3. *Сѣв. отдѣли на Мара-гедикъ.* Пѣсъчникътъ на гледъ се схожда съ прѣдходния, но се отличава отъ него, че е по-тънкоплочестъ, съ по-отворена боя, по-голѣма порозность и по-малка твърдость и жилавина. Въ него желѣзното вещество е по-малко, но хлоритовото повече. Той се цѣпи и дроби по-лесно отъ прѣдходния.

4. *Рѣка Бъзевици, Юмрукъ-чалъ.* Съ другитѣ седменти, доломититѣ, заедно се показва и червеникавъ до тъмно виолетовъ пѣсъчникъ, който значително се отличава отъ прѣдходнитѣ. Той е яснонаслоенъ и съвсѣмъ ситнозърнестъ, тъй че на скоро отломени кжсове се прѣдставя като гжста компактна скала, но изложенитѣ дълго на въздуха го издаватъ за типиченъ ситнозърнестъ пѣсъчникъ. Той състои отъ ситни кварцови зърна размѣсени съ слюдени люспи и глинеста основа, въ която има и малко калцитово вещество. Пѣсъчникътъ е компактенъ и доста жилавъ; дроби се на кжсове съ остроржби краища.

Кварцитизуванъ пѣсъчникъ.

1. *Въ прѣдѣлитѣ на върха Патерещица.* Тъмносивъ компактенъ и жилавъ пѣсъчникъ съ зеленикава бойна отсѣнка и бѣли компактни кварцови жили. Отъ обилната и сбита кварцова маса на повърхнини отломени той се показва мастно блѣскавъ. Тоя пѣсъчникъ се състои изключително отъ кварцови зърна, които сж сбити по между си. Тукъ-тамъ между тѣхъ се забѣлѣзва и зеленикаво-хлоритово лѣпило, което причинява едничкото разнообразие въ скалния съставъ и което е причината на зеленикавата отсѣнка. На мѣста въ пѣсъчника се забѣлѣзватъ шупли, празни или заети отъ ръждива материя, която показва, че тѣ сж били заети по рано отъ пиритово вещество, което се промѣнило въ лимонитъ и послѣ лесно измило.

2. *Между Шипка и Бузлуджа (Градището),* Пѣсъчникътъ е ситнозърнестъ съ захаровиденъ изгледъ. Той е сивъ и изключително кварцовъ. Неговитѣ кварцови зърна сж сбити едно до друго и безъ цементна маса помежду имъ или съ такава, която се е образувала отъ разрушението на по-едритѣ кварцови зърна. Пѣсъчникътъ повръшно е червеникавъ, но има и виолетови партии изъ него. Той напълно съотвѣтствува на тигровъ пѣсъчникъ.

3. *Сѣверно отъ Поповци — Радунецитѣ.* Пѣсъчникътъ е черенъ и тъмносивъ съ слаба повръшна мазнина отъ изобилието на слѣтия кварцъ. Той е компактенъ, твърдъ и жилавъ; цѣпи се на малки и голѣми паралелопипеди. Състои се изключително отъ кварцови зрънца срѣдня гоѣмина, но има тука-тамъ и по-едри, които му прѣдаватъ порфирово устройство и го правятъ прѣходенъ къмъ конгломератитѣ. Той има интензивно разпространение въ тоя край и е отъ горно кредна възрасть.

4. *Сѣверно отъ с. Юренджикъ.* Пѣсъчникътъ е дребно до срѣднозърнестъ, сивъ съ червеникава отсѣнка или повръшно ръждиво червенъ. Неговиятъ съставъ е изключително отъ кварцъ. Въ него почти не личи основа и той се прѣдставя като сбита пѣсъчна маса, на която зърната сѫ безъ цементъ слѣпени. Тоя пѣсъчникъ се дроби на едри паралелопипедни кѫсове, които лесно се разбиватъ и повръшно стъклено заглаждатъ. И въ него, както и въ прѣдходния, се показватъ по едри бѣлѣзникави кварцови зърна, но тѣ сѫ рѣдки и не го прѣдставятъ прѣходенъ къмъ конгломератитѣ.

Такъвъ е и пѣсъчникътъ отъ прѣдѣлитѣ на Качулка (Еникьойско), само че той не е много кварцитизуванъ. Въ него още личи лѣпилото.

5. *Разбойна надъ Жеравна.* Пѣсъчникътъ отъ туй находище на едни мѣста е дребенъ до срѣднозърнестъ, на други по едрозърнестъ и прѣходенъ въ конгломератъ, а на трети се прѣдставя за типиченъ кварцитовъ конгломератъ. Скалата е съ сива боя въ прѣснитѣ отдѣли, а съ ръждиво жълтеникава отсѣнка въ извѣтрѣлитѣ. Пѣсъчникътъ е сбитъ, компактенъ, жилавъ, цѣпи се на неправилни остроржби паралелопипеди, които мѫчно се дробятъ на чакълна маса. Той се състои отъ сбити помежду си кварцови зърна съ малко глинесто вещество, но съдържа и рѣдки фелдшпати, пиритни зърна и тукъ-тамъ слюда. Понеже съдържа вещества, които лесно се излужаватъ, затова и той на кѫсове дълго изложени на атмосферното влияние се показва шупливъ й порозенъ, а по пукнатинитѣ ръждивъ. Въ него има и чисти кварцови жили. Той е траянъ строителенъ материалъ, но за груба работа; за друга не е пригоденъ, понеже мѫчно се обработва.

6. *На югъ отъ Терзобазскитѣ лозя по пѫтя за Чамъ-дере.* Тамъ пѣсъчникътъ е ситнозърнестъ, сбитъ и тукъ-тамъ съ малки пори и каверни. Пѣсъчникътъ е и съ сивъ ясенъ мастенъ блѣсъкъ. Той е чистъ. Дроби се на малки паралелопипедни кѫсове, които образуватъ чакъла въ околностьта на находището.

Захаровиденъ пѣсъчникъ.

1. *Между Чумернà и Бѣла-чешлий.* Пѣсъчникътъ е бѣлъ и сивъ. Той е якъ, жилавъ но порозенъ, съ изгледа на захарь, отъ който получава и названието си. Пѣсъчникътъ е съставенъ отъ ситни като просо ржбати и заоблени кварцови и отчасть фелдшпатови зърна, които не отъ всѣкждѣ сж сбити и не се плътно допиратъ едно до друго, вслѣдствие на което оставатъ пори помежду имъ, затуй той на гледъ е порозенъ, а на пипане грапавъ. Въ него лѣпило нѣма. Пѣсъчникътъ се пука неправилно на кжсове съ неравна и корубеста повръхнина.

2. *Макаради и Дойнини могили (Жеравненско).* Пѣсъчникътъ отъ туй находище по устройство е като прѣходния, но пажъ се различава значително отъ него. Той е по-ситнозърнестъ отъ него, но съдържа и повечко фелдшпатъ, а освѣнъ туй има и рѣдки поедри кварцови зърна. Въ него се забѣлѣзватъ и ръждиви петна, които се длъжатъ на хидратизиранъ магнетитъ и окисленъ и прѣвърнатъ въ лимонитъ пиритъ. Изобщо той не е тъй чистъ като прѣдходния. Той се цѣпи неправилно и дроби на голѣми кжсове съ неправилна повръхностъ, която атмосферилиитѣ лесно заоблятъ. Въ нѣкой свои отдѣли той прѣминава въ кварцитизуванъ пѣсъчникъ и наподобява пѣсъчника отъ Разбойна.

Него пѣсъчникъ има и въ Божилъ-кехайова курия, Гола-циганка, Каменливка и отчасть въ Добромярица (Жеравненско).

Хлорнтовъ пѣсъчникъ.

Между Патерещица и Куритà. До мандрата на изтокъ отъ влашкитѣ колиби, на сѣверъ отъ гжстия тъменъ варовикъ, се показва зеленикава скала, която прави впечатление на гжста и промѣнена еруптивна скала. Тя е съ тъмно-зелена хлоритова боя, изъ която се виждатъ бѣлѣзникави зрънца, които наподобяватъ фелдшпатъ. Обаче разгледана въ тънки препарати тя се показва съставена отъ ситнозърнеста кварцова маса, размѣсена съ фелдшпатова и споена съ зеленикава хлоритова основа. Понеже послѣднята е доста много тя диктува и общата боя на скалната маса. Особностьта на тоя пѣсъчникъ и неговата метаморфна натура се изтъква по хлоритовата маса и по формата на зърната му, които сж повечето проточени въ една посока, както и тѣхното несъвършено паралелно разположение въ малка и голѣма мѣрка съ каквото се отличаватъ другитѣ пѣсъчникови наслаги. Въ тоя видъ той се прѣдставя като прѣходенъ типъ между типичнитѣ пѣсъчници и полукристалнни шисти.

Слюденъ пѣсъчникъ.

1. *Капуджика надъ Рахманлари.* Пѣсъчникътъ е тънко слоенъ и ситнозърнестъ сивъ пѣсъчникъ, който по повръхнинитѣ на напукването си е слабо заръждивѣлъ. Той е мекъ и сипкавъ. Съставенъ е отъ ситни фелдшпатови и кварцови зърна, размѣсени съ мусковитови люспи, които сѫ повечко и по едрички въ посока на наслоението. Понеже съдържа и малко магнетитовъ прахъ, той отъ окисление се прѣвраща въ лимонитъ и причинява ръждавина по скалата.

2. *Дѫбравата на изтокъ отъ Градецъ.* Слюдениятъ пѣсъчникъ отъ туй находище се намира обикновено между глинеститѣ пѣсъчници. Той може да се вземи като прѣходенъ между глинестия и обикновенъ пѣсъчникъ. Слюдениятъ пѣсъчникъ е тънкслоенъ и плочесто надробенъ. Той е тъменъ, тъмносивъ, ръждивъ и отворено жълтъ. Съставенъ е главно отъ пѣсъчни зърна размѣсени съ бѣла слюда и глинесто варовито вещество за цементъ. Зърната му сѫ ситни като просо и по-ситни отъ него, а слюденитѣ люспи като тѣхъ или малко по-голѣми. Слюдениятъ пѣсъчникъ съ повече слюда и глинесто лѣпило е мѣкъ и лесно се поддава на удара, а оня въ лѣпилото на който има повече варовито вещество е по-жилавъ и мѫчно съ дроби. Въ него слюденото вещество е по-малко; то напрѣчно на наслоението не се изтъква добрѣ.

3. Тоя видъ слюденъ пѣсъчникъ има на много мѣста въ землището на Градецъ, Ичира, Медвенъ, Жеравна, Нейково, Раково; той на мѣста се показва като първата вариация, на другитѣ като втората, но има го и такъвъ, на който зърната на кварца сѫ по-едри и слюденитѣ люспи по-голѣми, а лѣпилото много малко. Такъвъ се прѣдставя за прѣходенъ типъ къмъ конгломератитѣ; той е особно много въ Жеравненското землище. Въ него основата е глинесто пѣсъчна или само пѣсъчна, но не споена добрѣ, поради която и той се показва ронливъ, гнилъ.

4. Слюдени пѣсъчници има и въ землищата на селата Мокрени, Ново-село, Гавраилово, Чочовенъ, Кьомюрджи-чифликъ, Хаинския проходъ, Поповци, Селци и прѣдѣлитѣ на Кръстецъ. И тамъ тѣ сѫ вложени въ другитѣ кредни седименти, и тамъ пакъ сѫ съ особноститѣ на прѣдходнитѣ, но безъ рѣзки очъртания на находищата имъ. Тѣ сѫ повечето съ тъмна боя, съ бѣла слюда и прѣхождатъ къмъ глинеститѣ пѣсъчници.

Ронливъ гнилъ пѣсъчникъ.

1. *Южно отъ Долна Борущица подъ варовика.* Пѣсъчникътъ е ситнозърнестъ и на пипане се сипе между пръститѣ. Пѣсъчникътъ е сивъ, но съ ръждавина, която дълбоко е проникнала въ масата му, вслѣдствие на което и тя се явява матова. Той е мекъ и отъ удара на чука не издава силенъ звукъ. Неговиятъ съставъ е прѣдимно отъ ситни и обли кварцови зърна размѣсени съ фелдшпатови, които не сѫ по-между си здраво споени. Въ него лѣпило не личи, а и оная часть отъ състава му, която играе ролята на послѣдното, не е яка и не прѣдава здравина на ситнитѣ зърна. Тоя пѣсъчникъ отъ влиянието на атмосферилиитѣ повръшно се заобля и приема форми, които сѫ въ зависимость отъ разрушителната имъ способность и здравата вѫтрѣшна връзка на пѣсъчника. Пѣсъчникътъ е нацѣпенъ на неправелни паралелопипеди, които лесно се разсипватъ на пѣсъкъ. Той е отъ кредна възрасть.

2. *Жерговецъ, Юрта, Сливито, Ралевци, Поповци.* Въ младотерциерната котловина на Сливито и околностьта му между другитѣ седименти има и пѣсъчници съ горното наименование. Пѣсъчникътъ отъ туй находище е сѫщо сивъ съ ръждива отсѣнка и по едрозърнестъ отъ прѣходния, а на мѣста и съ прѣходъ въ конгломератъ. Неговиятъ съставъ е главно отъ кварцъ, фелдшпатъ и слюда, въ който тѣ сѫ само сбити, но не и слѣпени помежду си, отъ което и пѣсъчникътъ нѣма нуждната жилавина и компактность. Тая слаба вѫтрѣшна връзка на съставнитѣ му части го прави да се поддава и на най-слаби водни струи да го разяждатъ неправилно и на дъжда повръшно да го прѣвръща на пѣсъчна маса.

Тоя ронливъ пѣсъчникъ въ разнитѣ отдѣли на находището е съ еднакъвъ съставъ, но съ разна жилавина, а слѣдователно и съ разновиденъ повръшенъ изгледъ. Въ него нѣма други примѣси, освѣнъ прослойки отъ по-глинести или чакълови маси.

3. *Бѣла (Сливенско).* Тамъ тоя видъ пѣсъчникъ образува доста мощни пластове, но се различава отъ прѣходния, че е по-компактенъ и по-жилавъ, а слѣдователно и по-резистентенъ на външни влияния. Пѣсъчникътъ е кварцовъ съ повече или по-малко слюда. Той е пъстаръ, ивичестъ (тигровъ), понеже багрилното му вещество е на ивици и то успоредно на наслоението; то е виолетово и румено. Иначе по-голѣмата частъ пѣсъчниковата маса е сива съ слаба ръждива отсѣнка. Освѣнъ тая разлика отъ прѣдходния пѣсъчникъ той прѣдставлява разлика и въ величината на зърната: по-голѣмата часть отъ зърната сѫ отъ просена до житена голѣмина, но има и конгломерувани ивици; въ тѣхъ има и по-едри като грахъ кварцови зърна.

Къмъ Еникьой и Юренджикъ има другъ видъ ронливи пѣсъчници; тѣ иматъ изгледа на гнила маса. Пѣсъчницитѣ сѫ жълтеникави, дребнозърнести и съ глинесто лѣпило, което размѣсено съ ситнитѣ зърна прѣдава имъ горния изгледъ. Въ тѣхъ има и доста ситна слюда. Тѣ се цѣпятъ неправилно и отцѣпенитѣ плочести маси сѫ съ грапави и неравни повръхнини.

4. *Надъ Сливенъ, около Аблановската рѣка и въ Новоселскитѣ лозя.* Пѣсъчникътъ отъ туй находище е като ронливия пѣсъчникъ отъ първото находище; той е ситнозърнестъ, жълтеникавъ съ малко лѣпило и глинеста маса. Той е доста сбитъ, но се влияе отъ атмосферилиитѣ; рони се и отъ по-силенъ дъждъ.

Такъвъ пѣсъчникъ има и въ Новоселскитѣ лозя при Сливенъ, а сѫщо и въ землището на с. Сотиря. Въ всичкитѣ находища той е отъ една геологична възрасть — терциерна.

Глинестъ пѣсъчникъ.

1. *Въ прѣдѣлитѣ на върха Патерещица и между нея и връха Коритá.* Тамъ глинестиятъ пѣсъчникъ има интензивно развитие и въ разнитѣ отдѣли приблизително съ еднакви особности. Той е прѣдимно дребнозърнестъ и на едни мѣста съ повече глинесто основа, а на други съ по-малко. Пѣсъчникътъ е тъменъ до тъмно-сивъ. Той е и матовъ; само въ отдѣлитѣ, дѣто съдържа повечко слюдени люспици се показва на повръхностьта слабо блѣщивъ. Пѣсъчникътъ, въ който глинестата основа е по-малко, на пипане се показва грапавъ и веднага попива течноститѣ; оня съ повече глинеста маса на пипане е мекъ. Такъвъ, ако и зрънцата му сѫ ситни, прѣминава въ глинестъ шистъ. Въ тоя видъ пѣсъчници се намѣрватъ отпечатъци и вкаменелости отъ Ammonit-ова фауна. Нѣкои отъ тия пѣсъчници съдържатъ и по-едрички и бѣли кварцови зърна, а сѫщо бѣла и черна слюда, както и черни скални кѫсове. Такъвъ съдържа и повече ръждива маса и е по-порозенъ. Споредъ съдържанието и голѣмината на пѣсъчнитѣ зърна и количеството на глинестата основа и слюдата могатъ да се различатъ нѣколко варитета като напр. глинестъ пѣсъчникъ, слюденъ пѣсъчникъ глинестошистенъ пѣсъчникъ, порозенъ пѣсъчникъ, гнилъ пѣсъчникъ и др.

2. *Въ прѣдѣлитѣ на Акъ-дере, Мазжлатъ и пр.* Прѣдходнитѣ пѣсъчници продължаватъ въ западна посока и заематъ гребеновитѣ отдѣли къмъ Кадемлия и Пашовица, но тѣ се спущатъ на югъ къмъ Акъ-дере и Мазжлатъ. И тамъ тѣ оставатъ съ особноститѣ на прѣходнитѣ, само че въ нѣкои отдѣли сѫ по-компактни,

а въ други и съ ситни набърчавания; послѣднитѣ наподобяватъ палеозоични пѣсъчници.

3. *Въ билото на Балкана надъ Радевци.* Тамкашнитѣ глинести пѣсъчници, които сѫщо тъй се явяватъ въ дебелъ слоевъ комплексъ, сѫ по-едрозърнести отъ Патерешкитѣ, но и тамъ има и като тѣхъ. По-едрозърнеститѣ съдържатъ по-малко глинеста основа, но сѫ и по-компактни; тѣ освѣнъ кварцови зърна съдържатъ и фелдшпатови, а сѫщо и доста ясни слюдени люспи. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ частично кварцитизувани, затова сѫ и доста жилави, а други сѫ захаровидни, поради което сѫ и порозни.

Въ тия отдѣли на Балкана заедно съ доломита се явява и червенъ (виолетовъ) пѣсъчникъ, какъвто го отбѣлѣзахме и въ отдѣлитѣ на Курвина могила; той има различенъ хабитусъ отъ прѣдходнитѣ. Той на гледъ е порозенъ и съ слаби кварцови зърна, глинесто бѣли фелдшпатови, слюдени люспи и ръждива материя. Той е рахълъ и рониливъ пѣсъчникъ. Понеже съдържа и доста едри кварцови зърна, които по голѣмина значително се отличаватъ отъ околната маса, тѣ го правятъ прѣходенъ къмъ конгломератитѣ; затова той по-право заслужава прилагателното конгломерувaнъ.

4. *На сѣверъ отъ Калоферскитѣ ливади.* Пѣсъчникътъ е сивъ и съ зеленикава бойна отсѣнка. Той е мекъ и матовъ, понеже съдържа много глинеста основа. По-едритѣ му частички, които сѫ повечето кварцови зърна сѫ рѣзко ограничаватъ отъ основата и се явяватъ като единъ видъ конгломерувани кѫсове изъ нея. Намѣста съдържа и по-едри кварцови зърна, които го прѣдставятъ прѣходенъ къмъ конгломератитѣ.

5. *Поповци — Радунецитѣ.* Тамъ глинестиятъ пѣсъчникъ е двоякъ: тънкослоенъ тъменъ до черенъ и по-дебелослоенъ ръждивожълтъ. Първиятъ е въ алтернация съ чернитѣ глинести шисти и на мѣста доста якъ, а на други мекъ — ронливъ; въ него има и слюдена маса. Той се цѣпи на тънки плочи, трайностьта на които зависи отъ свойствата на лѣпилото. Другиятъ освѣнъ по боя различава се отъ него и по консистенция; той въ по-дебелитѣ си слоеве е по-компактенъ, въ тънкитѣ е ронливъ и наподобява глинесто пѣсъчна маса. Въ него освѣнъ че пѣсъчнитѣ зърна по-голѣмина сѫ нееднакви, но и слюдата на мѣста е по-едра и повечко. Тѣ сѫ прѣходни пѣсъчници къмъ гнилитѣ.

Тоя видъ пѣсъчници има въ землището на Селци и въ Хаинския проходъ; тѣ сѫ продължение на първитѣ. Глинеститѣ пѣсъчници въ послѣдното находище на нѣкой мѣста сѫ прѣпълнени съ слюдена маса, вслѣдствие на което сѫ по-блѣщиви и по-мѣки; тѣ прѣхождатъ къмъ слюденитѣ пѣсъчници.

6. *Черни върхъ надъ Твърдица.* Тамъ глиеститѣ пѣсъчници сѫ по-здрави отъ прѣдходнитѣ; тѣ сѫ и по-дебелослойни отъ тѣхъ. Цѣпятъ се на широки дебели плочи съ грапава повръхность. Пѣсъчницитѣ сѫ тъмнобойни съ смѣсени пѣсъчни зърна, изразителенъ порозитетъ и малко слюда. Нѣкои пѣсъчни отдѣли сѫ по-компактни, но другитѣ сѫ слаби; затова първитѣ прѣхождатъ къмъ обикновенитѣ пѣсъчници, а другитѣ къмъ ронливитѣ, гнилитѣ.

7. *Бѣла-чешлий.* Между разновиднитѣ пѣсъчници въ това землище има и глинести пѣсъчници, но тѣ сѫ отъ разна възрасть и съ разенъ изгледъ. Глинеститѣ пѣсъчници (чернитѣ, тъмнитѣ) порозни и и въ туй находище сѫ дребнозърнести и съ слюда: тѣ сѫ яки, но грапави. Въ тѣхъ глинестото лѣпило не е много, но външно изразително; на-мѣста тѣ съдържатъ и ръждива материя. Отворенобойнитѣ иматъ ръждива отсѣнка и на-мѣста сѫ сбити и яки; на други глинестото имъ лѣпило е малко и се показватъ порозни, ронливи и гнили. Въ пѣсъчницитѣ на терциерния басейнъ глинеститѣ пѣсъчници на повръхностьта си се показватъ като глинесто пѣсъчна маса.

8. *Колунитѣ, билото надъ Раково.* Тамъ пѣсъчникътъ е тъменъ и тъмносивъ дребнозърнестъ пѣсъчникъ. Той е дебелъ и тънкослоенъ и въ алтернация съ глинеститѣ шисти на мѣстноститѣ. Дебелослойниятъ се пука успоредно на наслоението на малки и голѣми плочи съ корубеста и неравна повръхность. Пѣсъчникътъ е мекъ, на пипане грапавъ и податливъ на атмосферилииитѣ. Тамъ дѣто глинестото вещество въ основата му е много, той отъ постояната влага се сипи, но дѣто то е малко, а зърната по-голѣми, той е по-жилавъ, но прѣходенъ въ конгломератъ.

Тоя видъ пѣсъчникъ има на много мѣста въ землището на Раково, Нейково, Ичира, Жеравна, Градецъ, Катунища, Медвенъ, Садово, Исуплий и Мокрени. Пѣсъчникътъ отъ разнитѣ находища въ общи черти е сходенъ; въ много отъ тѣхъ той е продължение отъ едни и сѫщи легла, само че разкѫсани или измѣстени. Ако въ нѣкои се явява разлика, тя е въ количеството на едритѣ кварцови зърна, на слюденитѣ люспи, на глинестото лѣпило или порозностьта.

Казаното за дебелослойния пѣсъчникъ може да се приложи отчасть и на тънкослойния, но подирниятъ има и свои специфични особности.

Тънколойниятъ пѣсъчникъ, който е въ свръзка съ дебелослойния повече се приближава къмъ него, но се отличава, че неговитѣ пѣсъчни зърна сѫ по-дребни и че той е по-мекъ и погнилъ отъ него. Другиятъ тънкослоенъ пѣсъчникъ, който е въ връзка съ глинеститѣ шисти е компактенъ и по-жилавъ, понеже има въ себе повече глинесто варовитъ циментъ, който причинява

тая жилавина. Той се дроби на плочести кжсове, които околовръстъ се заоблятъ и рѣдко успоредно на наслоението се напукватъ.

Нѣкои отъ тѣхъ наподобяватъ мергелови пѣсъчници.

Андезитовъ туфъ.

Глушникъ, Трапоклово, Горно-Александрово. Въ землището на тия села андезитовиятъ туфъ има едничкото си по-обширно развитие въ южнитѣ Балкански отдѣли въ споменатитѣ граници. Той въ землището на първитѣ двѣ села се явява като самостоенъ петрографски членъ въ алтернация съ другитѣ кредни седименти, а въ послѣдното е въ свръзка и съ самитѣ еруптивни скали, като тѣхенъ ограничителенъ материалъ; но и тамъ пакъ е въ свръзка съ мергелови варовици и други шисти. Андезитовиятъ туфъ е разенъ по изгледъ, което ще рече, че той е разно устроенъ съ разенъ съставъ и разна боя. Туфътъ е кристаловъ туфъ; боята му е синкава, синкаво-зеленикава, тъмна, тъмнокафява и ръждива. Туфътъ е порозенъ, сбитъ съ матова повръхность и разна грапавина. Него съставляватъ ситнитѣ съставни части на еруптивната скала, но той съдържа и по-едри кжсове отъ скалата, както и дребни самостойни кристали отъ авгитъ. Разнообразието въ изгледа и устройството му, причинено отъ състава му, се подкрѣпя и увеличава и отъ промѣната на състава му, на който се дължи главно и разнообразието въ боята му.

Еднороденъ по цѣлото си протежение, той е напуканъ и често пукнатинитѣ му сж запълнени съ вторични материали, извлечени повечето отъ страничната на тѣхъ скална маса. Тия вторитѣ материали сж повече зеолити, калцитъ и кварцъ; въ тѣхъ има и рудни вещества, а често и самородна мѣдь (по подробно за тия туфи вижъ статията ми въ Пер. спис. кн. LXI, 1900). Около Глушникъ туфътъ е фелзитъ-порфировъ брекчовъ туфъ.

Брекчи.

а) Еруптивни.

Около Горно-Александрово. Тия брекчи сж авгитъ андезитови; тѣ не показватъ голѣмо отклонение отъ туфитѣ. Брекчитѣ сж съ порфирно устройство и порфирни ржбати кжсове отъ андезитъ, които сж пръснати изъ туфовата основа. Брекчитѣ сж тъмни, матови и тукъ-тамъ съ ръждива отсѣнка. Тѣхната основа не се различава отъ едритѣ кжсове. Тя е порозна, мека, а на мѣста и доста гнила. Въ нея има излжчени дребни авгитови кристали. Брекчитѣ

освѣнъ своето собствено вещество, съдържатъ и прожилки отъ калцитъ, кварцъ и зеолити, които на мѣста сѫ кръвно-червени отъ хейландита. Брекчитѣ на изтокъ отъ селото сѫ по-меки, на с.-з. и на зап. отъ него тѣ сѫ по-компактни и по-твърди.

Андезитова брекча има и около Глушникъ. Порфирнитѣ ѝ части не сѫ на всѣкждѣ по протежението на находището въ еднакво количество; намѣста сѫ повече на други по-малко. Тѣ въ количествено отношение отстѫпватъ на основната маса, която въ тая брекча по твърдость се схожда съ съотвѣтната на брекчитѣ на западъ отъ Горно-Александрово, но се различава отъ нея, че е прѣпълнена съ калцитово вещество. Тя не съдържа много авгитови кристалчета.

б) Седиментни.

1. *Около Бѣла-чешлий.* Брекчата е прѣдимно моногенна-доломитова, понеже състои повечето отъ едри като орѣхъ и яйце доломитови кѫсове, размѣсени съ малко кварцови. Едритѣ брекчозни кѫсове сѫ пръснати изъ ситнозърнеста до гѫста тъмно-сива пѣсъчникова основа, която на мѣста, по количество, е повече отъ тѣхъ, а на други по-малко. Изобщо брекчозната маса е сбита и компактна. Кърти се на едри кѫсове съ неправилна повръхность.

2. *С. зап. отъ с. Поповци.* Брекчата отъ туй находище е едра, канариста, но има и по-дребна обаче кѫсоветѣ ѝ не сѫ по-дребни отъ орѣхъ. Тая брекча е компактна и кѫсоветѣ ѝ не сѫ здраво слѣпени, понеже въ основата си има много варовито вещество. Брекчата въ нѣкои отдѣли на находището е почти моногенна доломитова брекча, но въ другитѣ тя е полигенна. Съдържа много едри канари отъ кварцъ.

3. *Черешкаша, Синитѣ камъни, Качулка надъ Еникьой и пр. и пр.* Брекчата отъ тия находища е дребна, монегенна, доломитова брекча. Нея съставляватъ дребни като грахъ и лѣшникъ ржбати кѫсчета отъ сдробенъ доломитъ, които сѫ слѣпени съ ситно варовико-доломитово вещество, което въ сравнение съ едритѣ брекчозни кѫсове е по-малко. Брекчата въ срѣдата си е компактна, а на повръхностьта разрахлена. Тя се разполага на повръхностста на доломитовитѣ находища или въ тѣхно съсѣдство въ тѣхнитѣ сипеи.

Тоя видъ брекча се намира и въ другитѣ доломитови находища кждѣ Бинкосъ, р. Чамъ-дере, Ашка-дере, при Енина, Софилари и пр.

Около Кьомюрджи-чифликъ има варовита брекча съ кѫсове голѣми като орѣхъ. Въ нея лѣпилото е повече отъ кѫсовитѣ части; тя е въ свръзка съ конгломератъ.

Доломитова пепел.

Находищата ѝ сѫ, дѣто и ония на дребнозърнестата брекча. Особно много я има въ областьта на Синитѣ камъни надъ Сливенъ Качулка, Ашкѫ-дере и Софиларско. Тя не е еднакво едра; обикновено е ситна, но има и по-едри камъчета изъ нея. Пепелта е найдобрия материалъ за цементовото вещество на доломитовата брекча. Обикновенно е еднородна, чиста, но по нѣкога, споредъ мѣстото, съдържа и странични примѣси.

Конгломерати.

1. *Надъ Калоферскитѣ ливади, новото шосе.* Конгломератътъ отъ туй находище е едрозърнестъ полигенъ; отдѣлнитѣ му зърна достигатъ голѣмината на орѣха. Той е сивъ и доста компактенъ, понеже основата му е варовито-пѣсъчна. Тя е ситнозърнеста, кристалинна и количеството ѝ повече отъ едритѣ порфирни части. Послѣднитѣ сѫ прѣдимно отъ варовикъ; другитѣ сѫ кѫсове отъ еруптивна маса, глинести шисти и кварцъ.

Сѫщиятъ конгломератъ се простира на западъ по Курнизица, само че тамъ той е почти блоковъ конгломератъ, понеже едритѣ му заоблени кѫсове достигатъ голѣмината на юмрукъ, даже и глава. И тамъ кѫсоветѣ сѫ отъ разни скали: еруптивни, седиментни и кристалинни шисти и намѣста доста много, даже повече отъ глинесто-пѣсъчната основа. Въ тия отдѣли той е доста ровъкъ и наподобява полигенъ агломератъ.

2. *Беюкъ-дере при Бѣла-чешлий.* Тамъ конгломератътъ е блоковъ и едъръ — полигенъ конгломератъ. Въ първия има заоблени кѫсове голѣми като глава и юмрукъ, а въ втория тѣ сѫ едри като орѣхи и картофи. Но и въ двата има и по-дребни зърна като лѣшникъ. Конгломератътъ е полигенъ, но повечето кварцовъ; него съставляватъ главно кѫсове отъ бѣлъ кварцъ и кварцитъ, но има и примѣсь отъ други скали; но пакъ повечето кварцови. Основата (лѣпилото) на конгломерата е бѣло кварцитово и доста сбито, затова и отломената му повръхность има мастенъ блѣсъкъ. Конгломератътъ е жилавъ; ломи се мѫчно на трески съ корубеста повръхность и съ остри рѫбове. Той е твърдъ, жилавъ и негоденъ за практически цѣли.

Такъвъ има и въ отдѣлитѣ на р. Чамъ-дере прѣдъ устието ѝ въ Терзобазскитѣ лозя.

3. *Жеравна.* Конгломератътъ отъ находището въ селото (южна страна) и на югъ и западъ отъ него е полигенъ конгломератъ, само че на разнитѣ мѣста съ разенъ скаленъ съставъ и разни го-

лѣми кѫсове. Въ селото най голѣмитѣ обли кѫсове на конгломерата достигатъ голѣмината на яйце, картофъ и юмрукъ, а извънъ селото сѫ по-малки и въ нѣкои отдѣли най-голѣмитѣ имъ зърна сѫ колкото лѣшникъ или грахъ; такива има и въ селото. Особностьта на конгломератитѣ въ селото и извънъ него е тая, че едриятъ и дребенъ конгломератъ въ селото показва значително по-голѣмо съдържание на зърна отколкото оня извънъ селото; освѣнъ туй и селскиятъ е повече гнилъ отколкото извънселския. Послѣдната причина се крие въ слабата консистенция на основата, която, при всичко че и въ двата случая е една и сѫща — слюдено пѣсъчникова — но въ селото е повече глинеста, а извънъ него, намѣста, повече варовита. Въ послѣднитѣ и нейното количество въ сравнение съ порфирнитѣ части е повече.

Порфирнитѣ части на тоя конгломератъ сѫ отъ различни кристалинни шисти (гнайси, микашисти, филити и пр.) кварцъ, кварцити, пѣсъчници, варовици, доломити и масивни и еруптивни скали (гранити, диорити, порфири и порфирити). Нѣкои отъ тѣхъ сѫ още цѣли и доста жилави, но други полуразрушени, а има и съвършено изчезнали.

Конгломератитѣ отъ тоя край не сѫ до тамъ твърди и жилави; тѣ сѫ глинести, слюдени и матови. Отъ удара на чука се дробятъ на кѫсове и чакълъ, безъ да издаватъ голѣмъ звукъ.

Такива конгломерати, само че съ по дребни зърна, има и на ю.-з. и ю.-и. отъ селото, но и тѣ по своята жилавина сѫ като прѣдходнитѣ. Голѣма часть отъ тѣхъ показватъ прѣходъ къмъ пѣсъчници, едно, че зърната имъ съ по̀-дребни и второ, че сѫ по̀ рѣдки и на слоеве разположени между пѣсъчниковитѣ пластове.

4. Тоя типъ пѣсъчникови конгломерати има твърдѣ много въ седиментитѣ на Раково, Нейково, Ичира, Катуница, Градецъ, Медвенъ, Садово, Исуплий, Мокрени и пр. А има ги и въ землищата на Пчелински ржтъ, Поповци, Явровецъ, Радунецитѣ — Борущица и Джбовския прѣвалъ.

5. На ю.-и. отъ Поповци и отчасть въ землището на Ралевци, има едроблоковъ и смѣсенъ конгломератъ отъ младотерциерна възрасть. Тоя конгломератъ е почти моногенъ: него съставляватъ едри като юмкукъ и глави кѫсове отъ гнайси и отъ гранитогнайси. Тѣ сѫ помѣстени изъ гнила пѣсъчникова маса, която на мѣста е повече отъ едритѣ кѫсове, а на други по-малко отъ тѣхъ. Тия конгломерати се издаватъ за типични конгломератови скали, докато сѫ въ леглото си, понеже тамъ изглеждатъ по̀-компактни; но щомъ се извадятъ отъ тамъ, тѣ не могатъ да отраятъ и се разпадатъ на агломератна маса, а даже и кѫсоветѣ имъ се дробятъ, затова тѣ сѫ гнили конгломерати.

Такива конгломерати освѣнъ въ горѣспоменатитѣ мѣстности има и въ землището на Сливето, Юрта, Жерговецъ и съсѣдната околность.

6. *Пещеритѣ (Котелско).* Тамъ конгломератовото находище се състои отъ бѣлъ кварцовъ конгломератъ. Зърната на конгломерата сѫ бѣли и едри колкото грахъ и лѣшникъ, а и основата е бѣла кварцова и кварцитова, тъй че цѣлата скала е бѣла и съ слаба мазнина по повръхностьта. Конгломератътъ е твърдъ и жилавъ; ломи се на дребни кѫсове съ остри рѫбове.

7. *Надъ Мокрени.* Тамкашното конгломератово находище е прослойка между другитѣ седименти. Конгломератътъ е едъръ и полигенъ; кѫсоветѣ сѫ му голѣми колкото яйце и юмрукъ, но между тѣхъ има и пó-едри. Кѫсоветѣ на конгломерата сѫ доста много и въ сравнение съ основата повече отъ нея. Послѣдната е глинесто пѣсъчна и съ слаба жилавина, затова и едритѣ зърна лесно се отдѣлятъ отъ нея — ронятъ се. Конгломерътъ е тъменъ и матовъ. Той не е удобенъ за практически цѣли.

8. *Около Кьомюрджи-чифликъ.* Конгломератътъ отъ туй находище е отъ терциерна геологическа възрасть. Той е полигенъ конгломаратъ, съставенъ отъ заоблени и брекчозни едри като лѣшникъ, орѣхъ и яйце кѫсове отъ варовикъ, разновиденъ пѣсъчникъ и кварцъ. Тѣ сѫ пръснати изъ глинесто пѣсъчна основа, която съдържа слюда и варовито вещество, поради която е и доста жилава. Тя е повече отъ едритѣ кѫсове на конгломерата.

Палеозоични шисти.

1. *Надъ с. Лѫджани, въ планинскитѣ склонове.* Тоя видъ шисти въ тоя край сѫ продлъжение на съотвѣтнитѣ шисти отъ къмъ Арабаконакъ — Златишко. Послѣднитѣ сѫ подробно характеризувани въ статията ми: Петрографски обиколки въ България. (Сборникъ IV и V (XXII и XXIII), III отдѣлъ, стр. 138—140). Сѫщитѣ шисти оставатъ и въ тоя отдѣлъ. И въ него тѣ сѫ разнобойни: графитно-черни, синкави, зеленикави, блѣди, бѣлѣзникави и пр. Тѣ сѫ ясно наслоени, но силно сбърчани, тъй че бръчкитѣ на нѣкои стигатъ до минимални размѣри както при филититѣ. Нѣкои отъ тѣхъ съ доста меки и лесно се цѣпятъ, наплочватъ, лющатъ, но повечето сѫ компактни и крѣхки. Повечето се отличаватъ съ доста силенъ блѣсъкъ, който намѣста прѣминава и въ скаленъ сяй, но има ги и съ матова загаснала повръхность. Въ тоя отдѣлъ на находището тѣ значително сѫ изгубили изгледа на типични глинести шисти или аргилити и сѫ прѣминали въ полукристалинни шисти

хлоритошистовъ, талкошистовъ, микашистовъ или филитовъ типъ. Тѣхнитѣ съставни минерали сѫ доста ситни и съ просто око неопрѣдѣливи, но микроскопа ги открива като зрънца, мембрани, люспици и игли отъ хлоритъ, хематитъ, лимонитъ, турмалинъ, рутилъ и глинеста маса. Споредъ прѣобладанието на обагренитѣ минерали и скалитѣ получаватъ своитѣ бои.

2. *Въ Сопотския, Карловски и Калоферски балканъ.* Палозоичнитѣ шисти въ тия Балкански прѣдѣли иматъ сѫщо тъй интензивно разпространение; тѣ започватъ като тѣсна ивица надъ Кърнари, която продължава въ Вѣнцитѣ надъ Иганово и се разширява къмъ Сопотъ и Карлово, като заема отдѣлитѣ на Китката, Суха и Малка-рѣка, високитѣ склонове на Амбарица и Купена, минава на изтокъ въ Кривинитѣ и Чифударица и подъ Юмрукъ-чалъ свръшва въ изворнитѣ отдѣли на р. Тунджа. Шиститѣ на всѣкждѣ сѫ почти съ еднакво устройство, тънко наслоени, но съ разна боя (тъмно до черна, тъмно-кафява, зеленикаво-тъмна, сивозеленикава и пр.), въ която черната съ кафява отсѣнка взема върхъ надъ останалитѣ. Тѣ въ извѣстни отдѣли на находището сѫ матови, но въ повечето показватъ слабъ сяй. Тънкото наслоение на шиститѣ се забѣлѣзва на всѣки скаленъ кѫсъ, за който не е чуздо и набърчването, което въ нѣкой кѫсове се явява и въ минимални размѣри. Палеозоичнитѣ шисти и въ туй находище сѫ напукани успоредно и напрѣчно или диагонално на наслоението и по тия пукнатини сѫ надробени на малки и повечето тънки плочи съ четвъртита, ромбна или ромбоидална форма. И въ тѣхъ, както и въ прѣдходнитѣ, нѣма други минерални или скални маси, освѣнъ тѣсни жилки отъ млѣчнобѣлъ кварцъ.

Минералниятъ имъ съставъ съ просто око не може да се установи, но съ микроскопа той се уяснява и въ миниционзнитѣ му частички. Него съставятъ минералитѣ: кварцъ, кафявъ биотитъ, хлоритъ, мусковитъ, магнетитъ, тукъ-тамъ турмалинъ, пиритъ, и цирконъ, фелдшпатни частици, каолинъ и епидотъ. Отъ тѣхъ наймного е кварцътъ, кафявия биотитъ, хлоритътъ и черния зърнестъ и прашестъ минералъ, който опрѣдѣлямъ като магнетитъ. Но и въ тѣхъ хлоритътъ не се забѣлѣзва на всѣкждѣ. Кварцътъ е зърнестъ и зрънцата му подъ микроскопа вариратъ отъ грахова до ситна барутова голѣмина; тѣ сѫ пръснати на всѣкждѣ изъ скалната маса и повечето размѣсени съ биотита и хлорита. Кафявиятъ биотитъ въ нѣкои отдѣли на скалното находище е въ едрички и проточени мембрани и люспи, на които и цѣпителностьта се установява, но въ други той е съвсѣмъ ситенъ и едва реагира на силно въоржженото око. Той повечето е въ уединени мембрани съ цѣли

краища, които съ дългитѣ си оси сѫ разположени въ една взаимнопаралелна посока, която изразява наслоението. Въ ония шисти, дѣто вмѣсто слюда има хлоритъ, послѣдниятъ заема горното положение. Чернорудниятъ прахъ е неравномѣрно разхвърлянъ изъ скалната маса; има мѣста, които сѫ съвършено лишени отъ него, но въ други той е въ голѣми количества, които маскиратъ прогледностьта на осталитѣ минерали. Той е въ уединени зърна или въ купища отъ такива, но въ еднитѣ и въ другитѣ той заема положението на наслоението, като слѣди и набърчаването му; тъй че по него наслоението и набърчването въ малка мѣрка сѫ доста изразителни. Фелдшпатътъ и произлѣзлиятъ отъ него каолинъ сѫ въ уединени зърна и землеста маса. Пиритътъ е въ дребни кристални групи и уединени кристалчета, които отъ промѣнението се прѣвръщатъ въ лимонитъ.

Турмалинътъ е въ дребни кристални кѫсове; въ сѫщо такива е и рѣдкиятъ цирконъ и апатитъ. Епидотътъ е въ зрънца и зърнести маси въ промѣненитѣ шисти.

Тия шисти въ нѣкои свои отдѣли малко се отличаватъ отъ шиститѣ на прѣдходното находище, но въ повечето тѣ сѫ повече промѣнени и съ по-типиченъ изгледъ на филити, особно чернитѣ съ тъмнокафява отсѣнка въ прѣдѣлитѣ на Амбарица, Купена, Суха- и Малка-рѣка; затова тѣ по-право заслужватъ наименование филитови шисти. Въ Иганаовското землище, въ мѣстностьта Тумбабозалъкъ, палеозоичнитѣ шисти сѫ зеленикави, хлоритни и съ повече и по-дебели кварцови жили; тѣ наподобяватъ сѫщински кристалинни шисти. Въ тѣхъ биотитътъ едва се забѣлѣзва, мѣстото му се заема отъ хлоритъ, но въ тѣхъ има повечко и по-едъръ мусковитъ. Освѣнъ туй и кварцътъ имъ е по-едъръ. Изъ тия шисти въ кварцовитѣ жили се намиратъ рудни маси отъ галенитъ и халкопиритъ. Тоя видъ палеозоични шисти съ ясенъ прѣходъ въ типични кристалинни шисти има доста и въ съсѣднитѣ на тая мѣстность краища.

Въ прѣдѣлитѣ на високия връхъ Купена има сивозеленикави шисти съ напукването и наплочването на прѣдходнитѣ; тѣ сѫ наслоени и набърчени като тѣхъ, но нѣматъ оня хабитусъ на палеозоични шисти; тѣ отговарятъ повече на типични кристалинни шисти. Тѣхъ и вѫтрѣшното устройство издава за такива. Тѣ съотвѣтствуватъ на хлоритови филити.

3. *Около Имитлий.* И тамъ палеозоичнитѣ шисти сѫ съ разновиденъ външенъ изгледъ както и въ Златишко. Тамъ има бѣли бѣлѣзникави, пепелявосиви, графитно черни, тъмни и повечето повръшно по малко заръждавели, а нѣкои и съвсѣмъ ръждиви. Тѣ

сѫщо тъй сѫ тънкослойни съ ясно очетливи, а даже и лесно дѣлими слойчета. Понеже сѫ напукани напрѣчно на наслоението въ отвѣсна и коса посока, дѣлятъ се на малки и тънки плочки съ разна форма. Въ повръхнини изложени дълго на въздуха или заръждивѣли тѣ сѫ матови, но въ скоро отломенитѣ тѣ се показватъ слабо блѣщиви (тъмнообагренитѣ) и силноблѣщиви (свѣтлобойнитѣ). Първитѣ притежаватъ сравнително по-едрички съставни части, затова и тѣ въ нѣкои свои отдѣли се показватъ прѣходни къмъ пѣсъчникови и кварцитови материали; такива и на пипане сѫ по-грапави. Вторитѣ сѫ съ съвсѣмъ ситни частици и съ повече слюдено вещество, което ги прѣдставя по-меки и на пипане мазни. Въ тѣхъ личатъ и по-едрички уединени кварцови кристалчета като примѣси, които като цѣли и прѣсни имъ причиняватъ красивъ изгледъ, а като изпадали — шуплива повръхность. И въ шиститѣ отъ това находище набърчаването на пластоветѣ е доста изразително, но то и въ тѣхъ достига до малка мѣрка, която мѣри до единъ или нѣколко милиметра.

Минералниятъ съставъ на шиститѣ е както и на прѣдходнитѣ. И тѣ, както тѣхъ, съдържатъ кварцови жили.

4. *Въ южнитѣ отдѣли на Св. Никола.* Тамъ шиститѣ сѫ продължение на прѣдходнитѣ, но въ тѣхъ шисти сѫ съ отворено сива или бѣла боя нѣма. Шиститѣ отъ тоя отдѣлъ сѫ тъмни, блѣщиви и съ филитовъ изгледъ, затова и тѣ, както и часть отъ прѣдходнитѣ, сѫ отбѣлѣзани като филити и кварцити (Vankov, str. 56). Понеже тектоничната метаморфоза въ тоя отдѣлъ на находището е била по̀-силна, то и палеозоичнитѣ шисти сѫ приели изгледа на типични архаични скали, но въ сѫщность тѣ си оставатъ палеозоични шисти.

5. *Между Шипка, Бузлуджа, Курвина могила, Бедекъ, Българка, Катунитѣ, Ашка-дере.* Шиститѣ отъ прѣдходния Балкански отдѣлъ прѣминаватъ и въ тия отдѣли, дѣто постигатъ най-интензивно повръшно разкритие и съ него свършватъ. Въ тоя отдѣлъ тѣ показватъ най-голѣмо разнообразие, а намѣста (въ южнитѣ отдѣли на планината) и повече сходство съ типичнитѣ кристалинни шисти, отколкото всѣкѫдѣ другѫдѣ. Между Шипка и Бузлуджа тѣ сѫ повечето тъмнобойни съ ръждиви петна и жилно кварцово съдържание; тѣ сѫ доста блѣскави, но пакъ не изгубватъ специфичната си особность на палеозоични шисти. Въ тѣхъ намѣста зеленото хлоритово вещество е доста много, отъ което показватъ прѣходъ къмъ хлоритови шисти. Такива минаватъ и въ отдѣлитѣ на Стара рѣка.

Въ прѣдѣлитѣ на Ашка-дере тѣ показватъ по̀-голѣмо разнообразие въ боята си, а слѣдователно и въ главния си минераленъ съставъ. Тамъ има почти бѣли, бѣлѣзникаво-зеленикави, сивозеле-

никави и тъмни. Въ тѣхъ и кварцовото вещество е повече и не само като съставна часть на жилнитѣ имъ материали, но и като тънки прослойки въ общата скална маса, която състои главно отъ хлоритови и слюдени люспици. Такива минаватъ въ хлоритови и мусковитови шисти.

Не малко е разнообразието на шиститѣ и въ ридоветѣ надъ Катунитѣ за Бузлуджа и Бидекъ. Въ тоя отдѣлъ шиститѣ до толкова сѫ промѣнени, че наистина въ нѣкои отдѣли могатъ да се взематъ като архаични шисти. Разнообразието не е само въ боята имъ, която се длъжи на състава, но и въ устройството имъ; тамъ има шисти съ дървенисто устройство, съ люспесто, като устройството на филититѣ, тънкоплочесто и пр. Нѣкѫдѣ и съставнитѣ имъ части, мусковитъ и хлоритъ, сѫ до толкова едри, че реагиратъ на проста очна диагноза. Тѣ и тамъ, както и въ Ашка-дере, сѫ силно сбърчени, намѣста даже смачкани, но частитѣ имъ сѫ повторно здраво слѣпени.

Въ по-високитѣ планински отдѣли кѫдѣ Бузлуджа и Бедекъ прѣобладаватъ шисти съ тъмна даже и съ черна вѫглищна боя. Такива сѫ особно много въ отдѣлитѣ на Бузлуджа къмъ Курвина могила и Бедекъ. Въ тѣхъ разнообразието причиняватъ жилитѣ и доста голѣмитѣ лещи отъ бѣлъ млѣченъ кварцъ. Тамъ шиститѣ сѫ тънкоплочести, а намѣста и хартийни; тѣ сѫ по-равнослойни. Накъсани на дребни плочки и паралелопипеди съ разни четвъртити геометрични фигури тѣ се цѣпятъ успоредно на наслоението на плочки дебели 1—2 м. м. Въ тѣхъ особно добрѣ е изразено ситното набърчване, което слѣди и най-тънкитѣ имъ листове. Тѣхниятъ съставъ е отъ кварцъ, слюда и черно вещество. Отъ тѣхъ послѣдното диктува боята, второто блѣсъка, а първото здравината на шиста.

Въ прѣдѣлитѣ на Българка прѣобладаватъ пакъ тъмнитѣ шисти, които сѫ продължение на прѣдходнитѣ, но и въ тѣхъ зеленикавата бойна отсѣнка взема връхъ надъ черната. Тамъ шиститѣ сѫ пò-ръждиви и се цѣпятъ на пò-дебели плочи. Обаче и тамъ на мѣста се забѣлѣзватъ партии, въ които, кварцовото вещество е повече и бѣлата слюда по-едра. Послѣднитѣ сѫ прѣходни къмъ мусковитошиститѣ.

Споредъ състава на обагрения минералъ послѣднитѣ могатъ да получатъ и разни наименования: хлоритови, мусковитови и кварцови шисти; споредъ блѣсъка: блѣщиви и матови, а споредъ боята: черни, зелени, зеленикави, бѣли и сиви. Но сравнени съ съотвѣтнитѣ отъ архаичната епоха тѣ съотвѣтствуватъ на мусковитови, хлоритови, талкови шисти и филити. По устройство тѣ сѫ: листени, люспести, тънкоплочни, дървенисти.

6. *Въ юго-източнитѣ отдѣли на Юмрукъ-чалъ, въ областьта на р. Бъзевица.* Палеозоичнитѣ шисти тамъ сѫ продлъжение отъ ония на Чифударица и кривинитѣ отъ областьта на Суха рѣка. Шиститѣ притежаватъ свойственитѣ за тоя видъ скали наслоения, набърчавания; и нацѣпки, както и въ другитѣ шистни находища отъ тоя видъ скали, тѣ сѫ напукани напрѣчно или косо на наслоението, а слѣдователно и тѣхното надробяване е плочесто, четвъртито или ромбоидално. Шиститѣ и тамъ, както и въ Шипченския балканъ сѫ разнобойни: черни (аргилитови), синкавочерни, синкавозеленикави, ръждивозеленикави. Всичкитѣ сѫ тънконаслоени съ гладки и равни повръхнини на наслоението, но нѣкои сѫ сбърчени до минимална мѣрка. Шиститѣ сѫ компактни и съ слаба блѣскавина; само чернитѣ сѫ по-матови. Всичкитѣ по съставъ сѫ еднородни, сир. отъ ситенъ кварцъ, глинеста и слюдена маса, хлоритъ, черно рудно вещество, но отъ прѣобладанието на едното или другото вещество тѣ получаватъ и съотвѣтната боя. Повечето компактни и заети отъ еднородно вещество, нѣкои се показватъ намѣста порозни и кавернозни, а други съдържатъ и бѣли кварцови жили.

7. *Равна поляна надъ Голѣмо село.* И тамъ шиститѣ сѫ като отъ прѣдходното находище, съ тая само разлика, че въ нѣкои отъ тѣхъ, въ самата Равна поляна, желѣзнорудното вещество (хематитътъ) е толкова много, че тѣ се показватъ блѣщиви като желѣзни шисти. Тии материали се простиратъ на изтокъ въ склоноветѣ на планината надъ Голѣмо-село и стигатъ кѫдѣ прѣдѣлитѣ на отвора на р. Мазѫлатъ, само че тамъ сѫ съ изгледъ на сини пѣсъчникови скали. Палеозоичнитѣ шисти въ туй находище, а именно кѫдѣ отвора на пѫтеката Равна-поляна, тѣ иматъ повечето изгледъ на типични архаични скали, обаче и въ тѣхъ съставътъ, тънкото наслоение и устройството имъ опрѣдѣлятъ мѣстото къмъ правитѣ палеозоични шисти. И въ тѣхъ, както и въ съотвѣтнитѣ отъ други находища, разнообразието на материалитѣ имъ съставляватъ бѣлитѣ кварцови жили, но тамъ има блѣскави хематитови жили, а по тѣхъ и натъркаляни черноквoрцови — лидитни — бълвани. Явно е, че и тия шисти сѫ източно продължение на съотвѣтнитѣ отъ Чифудорско-Юмрукчалскитѣ отдѣли.

Глинестъ шистъ.

1. *Въ прѣдѣлитѣ на върха Курита до чешмата.* Шистътъ е тънкослоенъ и наплоченъ. Той е съ тъмно-сива боя и матова повръхность на кѫсове, изложени дълго на влиянието на атмосфери-

литѣ, а съ ситно блѣщукане на кѫсове, скоро отломени. На него съ просто око съставъ не се различава освѣнъ ситнитѣ бѣлослюдени люспи. Съ микроскопа се узнава, че той е съставенъ отъ едва видима ситно-зърнеста кварцова маса прошарена съ по̀-едри зрънца отъ кварцъ и ситни мусковитови люспи. Освѣнъ тѣхъ, има и бѣла глинеста маса, а сѫщо и черенъ прахъ. Скалата е мека и на пипане слабо мастна. Дроби се лесно и отъ нокътя се лющи.

2. *Въ южнитѣ отдѣли на върха Чифута.* Тамкашниятъ глинестъ шистъ е по̀-компактенъ отъ прѣдходния. Той е съ изгледа на старъ палеозоиченъ шистъ. И въ него се забѣлѣзва минералния съставъ на прѣдходния шистъ, но въ него кварцътъ е повече, слюденото вещество до толкова ситно, че не реагира на простата диагноза; освѣнъ туй и черниятъ прахъ е повече, затова и бойната отсѣнка на скалата е слабо синкава. Въ него има кварцови ситнозърнести партии, които сѫ пропити съ ситнопиритно вещество, което отъ излужването си прави ги порозни и ръждиви.

3. *Голѣмъ връхъ на Троянския пѫть.* Тамъ шиститѣ сѫ черни, глинести, тънко наслоени и наплочени. На тѣхъ съ просто око съставъ не може да се разбере, но съ микроскопа се установява ситнозърнестъ кварцъ, глинеста маса и черна материя, която прѣдава и боята на скалната маса, която е съ матова повръхность. Шистътъ е отъ юрска възрасть.

4. *Рѣката Тѫжа, на Загорската пѫтека, въ горнитѣ отдѣли; втори притокъ отдѣсно.* Шиститѣ сѫ тъмни до тъмносиви; тѣ сѫ ситно устроени, тъй че тѣхниятъ съставъ не реагира на проста очна диагноза. Тѣ сѫ тънкослойни и напрѣчно и косо на наслоението напукани. Цѣпятъ се успоредно на наслоението, но въ плочи съ неправилни повръхнини. И тоя шистъ е отъ възрастьта на прѣдходния.

5. *Около Поповци.* Тамъ шиститѣ сѫ черни и съдържатъ бѣли калцитни жили; тѣ сѫ тънкослойни и доста много смачкани, тъй че се дробятъ на неправилни кѫсове съ заострени ребра. Тѣ съдържатъ глинеста маса, съвсѣмъ ситенъ пѣсъкъ, малко слюда и черно вещество, което имъ управлява боята.

Въ землището на Поповци, освѣнъ тоя видъ шисти има и други, но тѣ се значително отличаватъ отъ първитѣ. Тѣ сѫ по-тънкослойни отъ тѣхъ и сѫ по-тънко наплочени, но съ плочки съ равна и гладка повръхность. Тия шисти сѫ тъмни, но съ по-отворена боя отъ прѣдходнитѣ. Тѣ напити съ влага се прѣдставятъ по̀-дебелослойни, но, като изсъхнатъ, се напукватъ на тънки плочки, а нѣкои и разлистватъ. Шиститѣ сѫ матови, но нѣкои показватъ съвсѣмъ слаба блѣскавина, която се длъжи на миниционз-

нитѣ слюдени люспици, които съдържатъ въ себе. Въ пукнатини напрѣчни на наслоението тѣ притежаватъ слаба повръшна ръждавина, която е утайка на просмукванитѣ прѣзъ тѣхъ води. Шиститѣ сѫ еднородни и освѣнъ рѣдкитѣ калцитови жили, които пълнятъ нѣкѫдѣ напрѣчнитѣ имъ пукнатини, други странични вещества нѣматъ. Само тукъ-тамъ показватъ малки като грахъ глинести конкреции, които сѫ ръждиви, а то показва, че тѣ ще да сѫ били пиритови групици, смѣсени съ глина, които отпослѣ сѫ се прѣвърнали въ глинесто ръждива материя.

Тоя видъ шисти сѫ разпространени доста-много въ тоя край и заематъ голѣми пространства въ землището на колибитѣ Явровецъ, Радунецитѣ, Бънзаритѣ, Борущица. Въ послѣднята мѣстность тѣ показватъ извѣстно отклонение отъ първитѣ, а именно, че не сѫ тъй сбити както първитѣ, че не се крѣпятъ отъ по-здрави пѣсъчникови пропластки и че кварцовото имъ вещество е малко поедро и повечко, затова и тѣ се показватъ по-разрахлени; намѣста се показватъ прѣходни къмъ глинестомергелови маси.

6. *Паскалевъ мостъ и Черни връхъ надъ Твърдица.* Въ тоя прѣдѣлъ на Балкана глинеститѣ шисти сѫ продължение на прѣдходнитѣ прѣзъ Хаинския проходъ. Тѣ сѫ сѫщо тъй черни и тъмносиви, но тамъ като че ли сѫ повече сдробени отколкото въ прѣдходното находище. По всичко тѣ съотвѣтствуватъ на тѣхъ, само че и тамъ, както и въ първото находище около вѫглищата сѫ по̀черни, отколкото по-далече отъ тѣхъ; въ послѣднитѣ отдѣли тѣ съдържатъ слѣди отъ вкаменелости и ситенъ пиритъ. Въ тѣхъ и калцитовитѣ вещества сѫ по-малки, а раздроблението имъ по̀голѣмо.

Тоя видъ шисти сѫ и въ областьта на върха Чумерна̀ и неговитѣ източни поли, съ тая само разлика, че въ западнитѣ отдѣли сѫ по̀-черни, а въ източнитѣ доста засивѣли. И тамъ надробяването е дребноплочесто до хартийно.

Такива сѫ и шиститѣ на югъ отъ Чамъ-дере до Терзобаскитѣ лозя, само че тѣ на всѣкѫдѣ сѫ еднакво черни и съ еднакви особности.

Глинести шисти има и въ прѣдѣлитѣ на Кьомюрджи-чифликското землище въ сѣверна посока къмъ билото и Раково, но тамъ тѣ сѫ по-малко, въ по̀-тънки прослойки и не тъй характерни като Чумерненскитѣ.

Между мергеловитѣ варовици и глинести пѣсъчници има и глинести шисти въ прѣдѣлитѣ на Арсеновския проходъ, между Кьомюрджи-чифликъ и Сливенъ, само че тѣ сѫ по-малко и повечето съ глинесто мергелевъ хабитусъ.

Глинести шисти има и въ прѣдѣлитѣ на Ичиренския балканъ, само че тѣ сѫ повече прѣходенъ типъ къмъ ситнозърнеститѣ глинести пѣсъчници. Тѣ сѫ по́-черни отъ прѣдходнитѣ и съ повече слюдено вещество отъ тѣхъ, затова показватъ и слаба блѣскавина.

7. *Марашкия проходъ.* Въ тоя проходъ, както и на западъ отъ него, въ прѣдѣлитѣ на землището на селата Горно Александрово и Трапоклово отъ областьта на рида Гребенецъ и въ Седларовско има типични глинести шисти въ доста голѣмо изобилие. Тѣ въ сравнение съ тънкослойнитѣ глинести пѣсъчници и мергелови варовици, съ които се редуватъ, сѫ повече, но въ сравнение по твърдость съ тѣхъ тѣ сѫ много меки. Шиститѣ сѫ тъмни и тъмносиви, матови; дробятъ се на малки плочи и листя съ равна повръхнина и се трошатъ безъ звукъ. Ония отъ тѣхъ, които иматъ и малко варовито вещество сѫ по́-компактни и резистентни на влиянието на атмосферилитѣ. И въ тѣхъ нѣма вкаменѣлости.

Хартнйни шисти.

1. *Поповци, с.-з. отъ Зàпалня.* Тоя видъ скали сѫ явяватъ развити въ младотерциерния басейнъ въ съсѣдство съ каменовѫгленнитѣ слоеве. Тѣ сѫ тънкослойни, тъмно сиви, съ матовъ блѣсъкъ, мѣки и леки. Докато съдържатъ почвена влага, сѫ по дебелослойни, но като я изгубятъ, тѣ се напукватъ успоредно на наслоението на тънки подобни на хартия слоеве, отъ които полугватъ и наименованието си. Съставатъ на тия шисти е повечето отъ глинеста маса, но тѣ съдържатъ и по-едри кварцови зърна, които имъ причиняватъ грапавина по повръхностьта. Тѣ съдържатъ и растителни отпечатъци.

2. *Кеатлъка — Чамъ деренско.* Тамъ хартийнитѣ шисти сѫ доста много развити (на едно пространство отъ 1200 м.) и типични. Тѣ сѫ цѣпятъ на листове 2-3 десятки сантиметра дълги и широки и около 1 м. м. дебели. Шиститѣ отъ туй и находище сѫ черни, до тъмно сиви; отъ влиянието на въздуха избѣляватъ. Тѣ сѫ мѣки и се дробятъ между пръститѣ.

Горливъ шистъ.

Тоя видъ скали се намѣрватъ въ разнитѣ находища на чернитѣ и лигнитови вѫглища. Въ тѣхъ той се явява или на повръхностьта на вѫгленитѣ слоеве или вложени съ самитѣ вѫглища. Той е обикновено черенъ, матовъ и съставенъ отъ глинеста тиняста маса пропита съ разни битуми (вѫглеводороди) но, съдържа на мѣста и много пиритова маса, а сѫщо и разни растителни останки, както

и черупки отъ мекотѣлна фауна. Въ повечето отъ своитѣ находища той показва доста ясни наслоения, но има и такива, дѣто тѣ не сж ясни. Съ почвената влага заедно той се показва гжстъ и сбитъ, но изложенъ на влиянието на въздуха той разрахлява и губи отъ боята си, която става все по отворена или бѣла. Послѣднята се длъжи на промѣната на пиритовото вещество.

Глинести мергели.

1. *Около Котелъ.* Глинеститѣ мергели отъ туй находище сж доста типични; тѣ сж тънкослойни и сбити до като сж въ леглото си и съ своята влага; но на повръхноста на леглата си или извънъ тѣхъ, като изгубятъ влагата си, тѣ се прѣвращатъ на пръсть и сж повечето гнили. Тамъ има тъмни, червеникави и сиви мергели. Отъ тѣхъ първитѣ сж прѣпълнени съ дребни гипсови кристалчета и кристални групи, вторитѣ съдържатъ много вкаменѣлости отъ Crinoida, а сжщо и отъ Brachiopoda, Lammellibianchiata и Ammonites; третитѣ сж прѣпълнени съ Parkeria, Coralla и членчета отъ стъблата на Crinoida.

2. *Крайница около Жеравна.* Тамкашниятъ глинестъ мергелъ е съставенъ повечето отъ бѣла варовита глина, която мѣстното население използува за своя потрѣба — мазане на зидове, камини и комини. Мергелътъ е доста силенъ и съ изгледа на обикновена пръсть. Той прѣхожда въ *бѣла варовита пърсть.*

Мергели отъ първия типъ има на много мѣста отъ кредитнитѣ образования (напр. въ прѣдѣлитѣ на Гребенецъ и пр.) и въ всичкитѣ тѣ сж приблизително съ свойствата на първитѣ, обаче вкаменѣлости въ тѣхъ не се забѣлѣжватъ.

Агломерати.

Едъръ, блоковъ, чакълъ.

1. *Рударски долъ (Медвенско).* Чакълътъ е едъръ и отъ разенъ скаленъ съставъ. Него съставляватъ заоблени кжсове въ диаметъръ 20—70 с. м., но има и по-дребни отъ тѣхъ; ситенъ чакълъ и пѣсъкъ има по-малко. Кжсоветѣ и блоковетѣ сж отъ разнородни скали: гранити, диорити, гранито-гнайсигнайси, и др. шисти, порфири, порфирити, кварцити, доломити, а даже и андезити. Повечето отъ тѣхъ сж компактни и жилави съ спазенъ първиченъ изгледъ и устройство, но има и промѣнени въ боя и съставъ; такива сж повечето шиститѣ и пѣсъчницитѣ. Понеже съдържатъ повечето стари масивни скали, които сж златоносни, прѣди въ тоя долъ сж плавили злато; отъ това му е названието Рударски долъ.

2. *Тритѣ вѣтра и къмъ Кадийската чешма надъ Котелъ.* Кѫсоветѣ на чакъла отъ тоя насипъ сѫ по-дребни; обикновенитѣ сѫ като юмрукъ, но има голѣми и като глава. Тѣ и по съставъ се различаватъ отъ прѣдходнитѣ; обикновено сѫ отъ еруптивни порфирови и порфиритови скали, но има и пѣсъчникови и отъ постари варовици, а рѣдко отъ шисти и гнайси. Въ тѣхъ има много глинесто-пѣсъчна маса. Такива сѫ и агломератитѣ надъ с. Мокрени.

3. *Бараковецъ и с.-и. отъ Нейково.* И въ двѣтѣ находища чакълнитѣ кѫсове, въ по-голѣмия си брой, сѫ едри като глави, но въ тѣхъ има и по-дребни като юмрукъ. По-естество сѫ както материалитѣ отъ прѣдходнитѣ двѣ находища, съ тая само разлика, че кѫсоветѣ отъ седиментитѣ и по-младитѣ масивни скали сѫ повече. Въ послѣдното находище кѫсоветѣ сѫ по-дребни отъ юмрукъ до орѣхъ. Въ тѣхъ кварцовитѣ и кварцитовитѣ кѫсове прѣобладаватъ, но не сѫ рѣдкость и кѫсове отъ шисти.

Тоя видъ екзотични агломерати сѫ и надъ Мокрени.

Тѣ съотвѣтствуватъ на секундарно вложенитѣ скали въ кредитѣ образования на Габрово и Трѣвненско (Вижъ Toula, Vankov).

4. Едъръ блоковъ чакълъ има въ политѣ на планината и въ устията на рѣкитѣ и на потоцитѣ ѝ, които изхождатъ отъ планината като напр.: около Златица, Лѫджани, Рахманлари, Карлово, Манастирска рѣка при Голѣмо село, Мазѫлатъ, Акъ-дере, Варовита, Мѫглишъ, Поповска, Хаинска, Лазова, Бинкоска, Арсеневска, Марашъ, Камчия и пр. и пр. Той е съврѣмененъ наносъ смъкнатъ отъ коритата на съотвѣтнитѣ потоци и рѣки, въ устията на полята, на които образуватъ насипни конуси; тѣ на разнитѣ мѣста сѫ съ различенъ скаленъ съставъ и разна единична голѣмина. Въ него блоковетѣ сѫ повечето направилни, рѫбати паралелопипеди и канари натрупани споредъ увѣса на леглото на рѣката или потока и соритровани споредъ силата на водната имъ струя. Намѣста тѣ сѫ разхвърлени и постояно се мѣстятъ, а на други сѫ стабилизирани и даже дълбоко врѣзани. Има и такива които се явяватъ въ видъ на въздълги тераси.

5. *При Ралевци и на ю.-и. отъ Поповци.* Тамъ агломератитѣ сѫ младотерциерни. Тѣ сѫ натрупани на слоеве. Съставени сѫ прѣдимно отъ гнайсови и гранито-гнайсови кѫсове, на които голѣмината варира отъ орѣхова до оная на юмрукъ и човѣшка глава. Кѫсоветѣ сѫ повечето заоблени и сбито едни до други наместени. Въ нѣкои отдѣли, тѣ посрѣдствомъ пѣсъкъ сѫ слабо свързани и наподобяватъ гнилъ блоковъ конгломератъ.

Пѣсъци.

1. *Между Поповци и Ралевци, Юрта, Сливито.* Въ младотерцерната котловина на Поповци — Сливето-Юрта покрай другитѣ седименти има и доста пѣсъчни нàслаги. Тѣ сѫ разположени между по-компактни пѣсъчници отъ естеството и едрината на сѫщитѣ пѣсъци. Пѣсъцитѣ сѫ дребно до срѣднозърнести, но тукъ-тамъ показватъ прослойки и отъ по-едри зърна. Зърната на пѣсъцитѣ сѫ прѣдимно заоблени и загладени; тѣ сѫ повечето кварцови, но има и отъ фелдшпатъ. Пѣсъцитѣ сѫ повечето жълтобойни и ръждиви, но тукъ-тамъ се показватъ и сиви пѣсъци. Тѣ сѫ доста набити; когато сѫ влажни показватъ взаимна придръжка, но сухи тѣ сѫ ронятъ и сипятъ.

2. *Конари.* Пѣсъцитѣ около Конари съставляватъ часть отъ младотерциернитѣ пѣсъци на прѣдходната котловина. Тамъ пѣсъчнитѣ нàслаги иматъ еднакво голѣми пѣсъчни зърна. Боята на тия пѣсъци е ръждива до тъмна; намѣста и само черни. Ръждивата материя и въ тия играе ролята на цементъ, та нѣкои тѣхни отдѣли сѫ полузатвърдели.

3. *Котловинитѣ Стъргелска, Мирковска, Златишка, Карловска, Тунженска.* Пѣсъцитѣ на тия котловини сѫ повечето съврѣмени; тѣ не сѫ чисти пѣсъци, а такива размѣсенн съ глина и чакълъ, споредъ увѣсътъ на повръхностьта на котловината и споредъ мѣстата имъ спрѣмо приточнитѣ артерии. Пѣсъкътъ е различенъ по голѣмина и разнороденъ по съставъ; съобразно материалитѣ, отъ които се е образувалъ той е: кварцовъ, кварцъ-фелдшпатовъ, слюденъ, доломитовъ, варовиковъ, мергеловъ, шистенъ и пр. Той въ чиститѣ си и кремъчни отдѣли, както и въ рѣчнитѣ рàзливи, е стериленъ, но въ ония, дѣто съдържа повече глинеста маса и е отъ разнообразни частички, покрива се отъ растителность, образува плодна почва.

Въ прѣдѣлитѣ на Салтъково (Казанлъшко) огромнитѣ пѣсъчни нàслаги сѫ по-стари отъ прѣдходнитѣ; тѣ съотвѣтствуватъ на прѣддилувиални.

4. *Новоселскитѣ лозя при Сливенъ.* Тамъ пѣсъцитѣ сѫ по-стари отъ прѣдходнитѣ; тѣ сѫ типични терциерни. Пѣсъцитѣ сѫ жълтеникави и сиви ситно-зърнести и тукъ-тамъ сѫ чакълни примѣси, но на нѣкои мѣста тѣ съдържатъ значително количество глинеста маса и прѣминаватъ въ глинеста пѣсъчна маса.

Такива има и въ прѣдѣлитѣ на Аблановската рѣка, а сѫщо и въ Арсеновския проломъ до раздѣлата на пѫтищата около рида Врахилица.

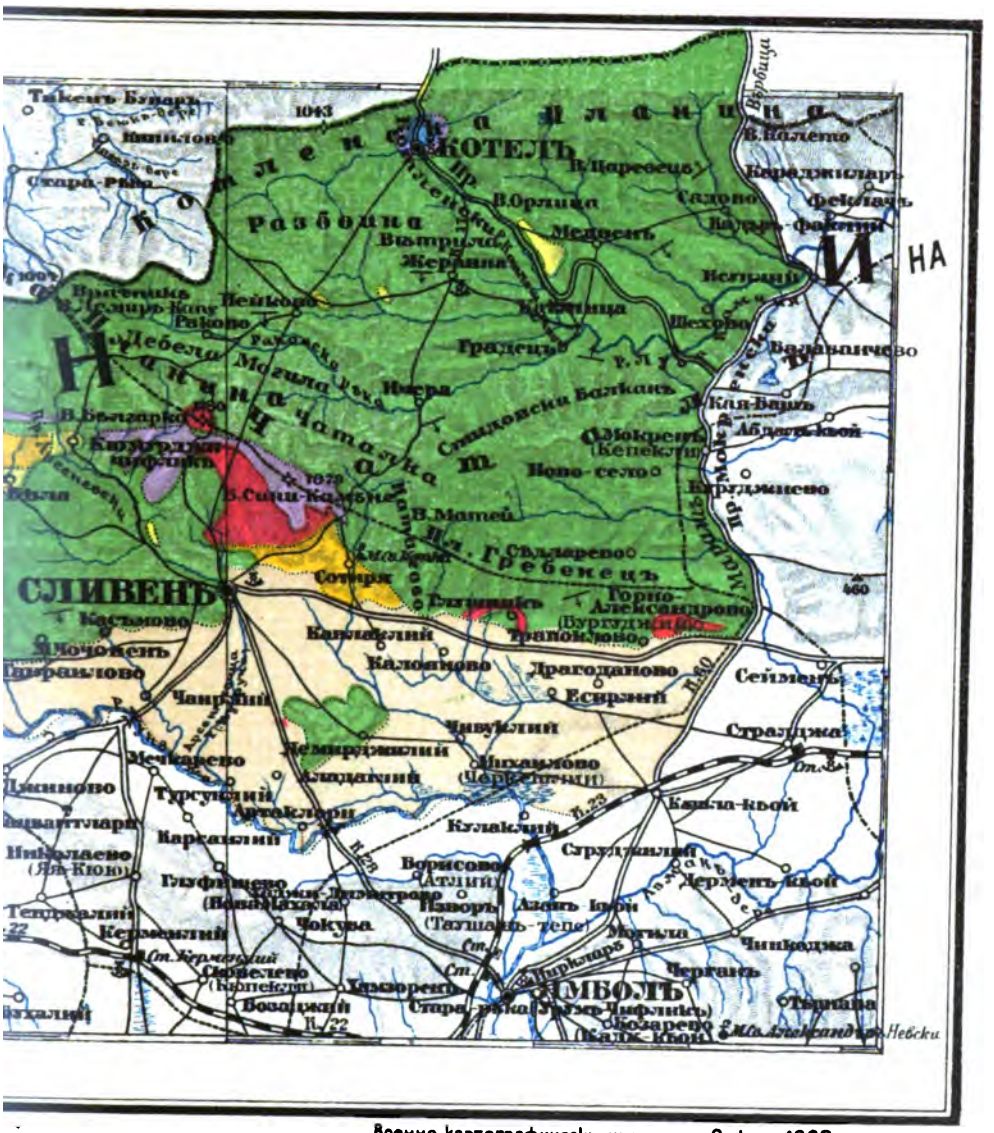

Военно картографически институтъ, София. 1908 г.

[redacted] — ѣзалтъ.

[redacted] — палеозойчни шисти.

[redacted] — мраморъ.

[redacted]

ѧ

чи наноси и насипи. наклонъ и разпространение на пластоветѣ.

mäss wird festgestellt, dass diese Balkanabtheilungen *massige Gesteine, krystallinische Schiefer, einfache und klastische (Trümmer-) Gesteine* enthalten, welche durch die verschiedensten Arten vertreten sind. Die

[illegible] маса и пръстливитѣ въ тинеста пѣсъчна маса.

Такива има и въ прѣдѣлитѣ на Аблановската рѣка, а сѫщо и въ Арсеновския проломъ до раздѣлата на пѫтищата около рида Врахилица.

Глини.

Тѣхъ има прѣдимно въ котловинитѣ около низкитѣ поли на склоноветѣ, но има ги и въ самитѣ склонове тукъ-тамъ, а сѫщо и въ прѣдѣлитѣ на билото. Глинитѣ въ разнитѣ свои находища иматъ разенъ съставъ, а слѣдователно разна боя и разна консистенция. Прѣдимно глинитѣ сѫ жълтеникави, но има и черни хумозни глини, а сѫщо и бѣли варовити и мергелови.

Глинитѣ сѫ повечето пѣсъчни и варовити; мазни и тинясти сѫ по малко; послѣднитѣ сѫ повечето въ низкитѣ прѣдѣли на рѣчнитѣ и поточни легла — около мочурищата. Глинитѣ въ своитѣ легла биватъ по обемисти, понеже съдържатъ влага, но споредъ състава си, биватъ рохкави, клисави и мазни; еднитѣ като изсъхнатъ спазватъ своята рохкавостъ, но другитѣ се спичатъ и прѣдставятъ компактни и жилави маси. Тамъ, дѣто глинитѣ сѫ резултатъ на наносъ и талогъ, въ тѣхъ едри скални кѫсове сѫ по рѣдки, но дѣто тѣ се образуватъ отъ разрушението на съсѣдни скални маси послѣднитѣ сѫ по-чести.

Die Abhandlung *Beitrag zur Petrographie der südlichen Balkantheile des Arabakonakpasses bis zum Marach-Warbitzapass* enthält eine allgemeine Charakteristik der Balkantheile innerhalb dieser Grenzen und giebt die genaue Beschreibung des Terrains, die allgemeine Eintheilung der Gesteinsarten, wie auch deren genaue Fundorte und Beschaffenheit, das geologische Alter der Gesteine und deren makro- und mikroskopische Charakteristik.

Die allgemeine Charakteristik der Gebirgsabtheilungen enthält die Orographie des Terrains in allen seinen Theilen, seine hydrographische Beziehung zur Umgebung und den nachbarlichen Meeren. Es werden auch die von den nachstehenden Autoren wie: Boué, Hochstetter, Schrökenstein, Fritsch, Pelz, Toula, Zlatarsky, Vankov, Puschkaroff, besuchten Gegenden bezeichnet. Genauer beschrieben ist die Excursion des Verfassers, welche verhältnissmässig weitausgedehnter ist (bestehend aus 35—40 Quer-Durchschnitten der Balkanabhänge) und umfasst auch solche Gegenden, die von den obengenannten Autoren nur theilweise besucht worden sind.

Die ausführliche Beschreibung des Terrains ist eben nach den Marschrouten des Verfassers in west-östlicher Richtung gemacht. Demgemäss wird festgestellt, dass diese Balkanabtheilungen *massige Gesteine, krystallinische Schiefer, einfache und klastische (Trümmer-) Gesteine* enthalten, welche durch die verschiedensten Arten vertreten sind. Die

Vertreter der massigen Gesteine sind verschiedene Granite, Granitgneise, Quarzporphyre, Porphyrite, Andesite, Basalt; die der krystallinischen Schiefer — verschiedenartige Gneise und Glimmerschiefer, Chloritschiefer, Amphibolite, Quarzschiefer; die der einfachen Gesteine — Dolomit, körnige, dichte und mergelige Kalksteine, Schwarzkohle und Braunkohle; der klastischen Gesteine — verschiedene Sandsteine (quarzitartige, zuckerartige, thonige, mergelige, konglomeratartige), polygene Konglomerate und Breccien, Tuffe, jüngere und ältere Thonschiefer, Mergel und Aglomerate (grob- und kleinkörnige).

Von diesen Gesteinstypen haben sich die Sedimente am meisten entwickelt, besonders aber palaeozoische und Kreide-Sedimente (Thonschiefer, mergelige Kalksteine, Sandsteine). Eine beschränkte Verbreitung haben z. B. Dolomite, Tuffe, körnige Kalksteine und Kohlen. Agglomerate finden sich in den Becken und Flussbetten, mit Ausnahme auch in den Gegenden von Neikowo, Żerawna, Kotel und Medwen, wo sie auch in den höheren Regionen des Gebirges zu finden sind.

Die massigen Gesteine sind in den verschiedenen Theilen der Balkanabhänge zerstreut, doch sind sie verschiedenartiger und in grösserer Menge in der östlichen Hälfte der Abhänge. In der westlichen Hälfte finden sich krystallinische Schiefer, welche sich auch östlich bis zu der Umgebung von Twarditza und dem Dorfe Banja an der Tundja ausdehnen. Von diesen krystallinischen Schiefern sind die Gneise am meisten verbreitet, weniger verbreitet sind die Glimmerschiefer und sehr wenig die anderen Schieferarten.

Die Form der Fundorte der verschiedenen Gesteinstypen hängt eben von der Natur der Arten ab. In den Sedimenten ist diese Form schichtenartig; in den krystallinischen Schiefern stellt sie verlängerte und in den älteren massigen Gesteinen massige Betten vor, während sie in den jüngeren Eruptivgesteinen als Adern, Decken, Kuppeln und dachförmige Betten vorkommt. Es ist bemerkenswert, dass alle Fundorte östliche und nordöstliche Richtung haben, die auch die Hauptrichtung des Balkans ist, was auch die beiliegende Skizze ganz deutlich darstellt.

Das geologische Alter der Gesteine ist verschieden: die krystallinischen Schiefer und Granite haben archäische Abstammung. Die Thonschiefer von Arabakonak bis Ladjene, von Karnari bis Golemo selo und von Skobelevo (Imitlii) bis zum Gipfel Bedek-Balgarka gehören hauptsächlich zum älteren Palaeozoicum; nur in den höheren Theilen von Buzludja findet man Materialien von Carbon. Dasselbe Alter hat auch der dortige Marmor. Die Quarzporphyre von den Balkantheilen in der Nähe des Gipfels Kurwinamogila, westlich von Ambaritza, sowie auch die Porphyre und Porphyrite vom Zlatitza-

Balkan, sind palaeozoisch, jedoch von den jüngsten Formationen des Palaeozoicum; die Quarzporphyre oberhalb des Dorfes Koluptschii (Haïneto), oberhalb von Sliven und in der Nähe von Glušnik gehören der Kreideformation an. Die Dolomite und die mit ihnen verbundenen Sandsteine haben das Triasalter, sie gehören namentlich den unteren Stöcken des Trias an. Es giebt auch Triasbildungen bei Kotel. Die jüngeren Thonschiefer gemengt mit Sandsteinen und Konglomeraten sowie auch die dichtenmergeligen Kalksteine und Mergel haben zweifaches geologisches Alter — Jura und Kreide. Jurassisch sind die Materialien westlich vom Schipkapasse bis zum Paschowitzagebirge in der Umgebung vom Maragedikpass und zur Kreide gehören die von den östlichen Theilen des Jénina-Balkans bis sum Marasch-Warbitzapass; diese Materialien gehören zur Oberkreide. Dasselbe Alter haben auch die dort befindlichen schwarzen Kohlen. In der Nähe von Kotel sieht man zwischen ihnen auch untere jurassische Mergel. In der östlichen Hälfte dieser Balkantheile finden sich Sandstein und Mergel von dem älteren Tertiär wie z. B. bei Bela — Kjomjurdjičiflik, oberhalb von Sliven und beim Dorfe Sotira. Solche Materialien mit Konglomeraten und Papierschiefern und mit Braunkohle, die den oberen Stöcken des jungeren Tertiärs angehören, findet man in der Umgebung von Tcham-dere, östlich von Sliven und dem Becken Popowtzi—Jurta—Orizari. Das tertiäre Alter hat auch der Basalt in der Ortschaft Gjusovo und in dem Gipfel Krastetz oberhalb Radewtzi. Die Ablagerungen der Flussbecken sind quaternär und alluvial, jene jedoch in den höheren Theilen des Balkans, wie bei Kotel, Neikowo, Žerawna und Medwen, sind älterer, d. h. sie sind dort angehäuft, bevor noch der Balkan seine jetzige Aussicht bekommen hat.

Юрската система въ България.

Отъ **Проф. Георги Н. Златарски.**

Встжпление.

При настжпването на юрския периодъ, почти всички южнобългарски области заедно съ Македония сж влизали още въ Тракийско-Ориенталния масивъ. Юрското море, което начева да наводнява въ началото на този периодъ нашитѣ земи, като се е вдавало въ видъ на пространенъ заливъ въ споменатия масивъ, оставило е ясни слѣди въ сѣверната и западната половина на Княжеството, въ източна Сърбия, въ Банатъ и Ромжния. Първитѣ наслаги, които намираме отъ лейасовото море, сж крайбрѣжни, плитководни или кластични и едва къмъ срѣдата и завършването на юрската епоха тѣ ставатъ прѣимуществено варовити, като произведение на органическа дѣятелность и наслагани не въ бурни или немирни, но въ тихи и спокойни води.

Юрскитѣ образувания, които заематъ не по́-малко пространство отъ триасовитѣ въ България, откриватъ се на длъжъ и на ширъ въ западнитѣ и централнитѣ Балкани, както и въ юго-западнитѣ планини. Въ източнитѣ, обаче, части тѣ излизатъ въ сбърчанитѣ прѣдѣли на Балкана и то само тамъ, гдѣто пластоветѣ на кредната система сж прѣпукани и измити; въ тия прѣдѣли тѣ афльориратъ, прочее, единствено въ извѣстни дислокирани мѣстности на Стара-Планина, като напр. на югъ отъ Ески-Джумая, при Котель, на югъ отъ ришкия проходъ, между с. с. Айваджикъ и Киримитликъ, въ долината на р. Елешница (Делиджи-дере) и на сѣверъ отъ с. Бѣла.

Въ послѣднитѣ прѣдѣли долня Юра, макаръ и добрѣ развита, остава обаче скрита подъ кредитѣ пластове. Отворенитѣ пъкъ седименти отъ сжщата система, по най-вече лежатъ върху триасови мергели, варовити или червени пѣсъчници; има обаче случаи, гдѣто тѣ сж наслагани върху палеозойски аргилошисти, или пъкъ непосрѣдно върху кристалинни шисти. Юрскитѣ пластове се нахождатъ въ конкорданция спрѣмо триасовитѣ и сж прѣпокрити тоже кон-

кордантно съ кредни пластове. Извѣстна часть отъ тѣхъ, изложена дълго врѣме на атмосфернитѣ агенти, е денудирана.

Съ изключение на най-долния или ретския катъ, сѫществуването на който още не е доказано, въ България сѫ застѫпени достойно главнитѣ серии на юрската система: долнята или *Лейаса* (série liasique), срѣднята или *Догера* (série mésojurassique) и горнята или *Малма* (série néojurassique).

Долня юрска серия или Лейасъ.

Лейасътъ завзема доста голѣми размѣри въ главната посока на балканската верига, отъ западъ къмъ изтокъ и на всѣкѫдѣ извѣстни негови пластове сѫ отбѣлѣзани съ богата типична фауна.

Западна България.

Въ западнитѣ части на България лейасовата серия, която прѣминава отъ Сърбия, явява се най-първо върху малко пространство около Връшка Чука, а къмъ изтокъ потъва подъ малмскитѣ варовици и особено подъ долньо-креднитѣ, баремски пѣсъчници. Сѫщата въ малко по̀-голѣми размѣри се открива отъ двѣтѣ страни на р. Калиманица, около село Гаганица и къмъ юго-изтокъ се изклинва недалеко отъ шосето, което води отъ Берковица къмъ Фердинандово. Въ врачанската планина тази серия афльорира на нѣколко мѣста изподъ малмскитѣ варовици, а върху Осиковското плато останали се виждатъ отъ нея само нѣколко малки оазиси върху триасовитѣ варовици.

Около Връшка-Чука и с. Гаганица лейасовата серия е съставена отъ твърди кварцови пѣсъчници и пѣсъчливи мергели отъ долний катъ и тъмни пепеливи, твърди варовици, тъмни слюдни, мергелни пѣсъчници и глинено-варовити пѣсъчници отъ срѣдний Лейасъ. Въ врачанския балканъ между с. Згориградъ и Мѣдна, на западъ отъ първото село и около с. Дупни-Връхъ, Лейасътъ преимуществено е съставенъ отъ червени ужълто-зеленикъви варовити глинници. Само около Замбина ливада и Осиковскитѣ колиби, се забѣлѣзватъ, освѣнъ първитѣ, още червеникави кварцови пѣсъчници, които на мѣста сѫ отчасти и варовити.

По височинитѣ и по южнитѣ склонове на западнитѣ Балкани, Лейасътъ съставлява двѣ, почти отдѣлни зони, които отъ една страна достигатъ до сърбската граница, а отъ друга прѣминаватъ Искъра, къмъ изтокъ. Първата отъ тия зони е много по̀ цѣла отъ втората и най-голѣмо разширение постига около Искърския про-

ломъ и особено сѣверно отъ с. Церово. Тя завзема височината Бовъ-Лакатникъ, прѣминава къмъ западъ Искъра и съставлява основата на високитѣ възвишености между селата Заселье, Зимевица и Загажене, между с. Брѣзье и гинскитѣ ханища и между с. с. Бракьевци и Гинци; на сѣверо-изтокъ отъ послѣдньото село лейасовитѣ пластове съставляватъ тѣсни ивици на сѣверъ отъ селата Комщица и Каменица, която прѣдъ с. Сѣнокосъ прѣминава въ Сърбия.

Тая зона, съ малки изключения, съставена е почти на всѣкждѣ еднакво; въ основата излизатъ бѣли кварцитни пѣсъчници въ банки, отъ 1—2 м. дебели, безъ слѣди на вкаменености отъ долний Лейасъ, а надъ тѣхъ слѣдва цѣла серия отъ тъмни, па даже и черни пѣсъчни глини и глинени пѣсъчници съ фосили, върху които лежатъ синкави глини, по̀-бѣдни на вкаменелости и нечисти пѣсъчници, които се завършватъ най-горѣ съ черни глинени шисти.

Другата зона се намира по̀ на югъ и завзема главно депресията на западъ отъ с. Годечъ, като начева отъ село Туденъ и свършва близо до с. Смиловци; западно тя достига до с. Бачево, а южно до селата Калотина и Прѣкьрстье. На този начинъ лейасовата серия завзема голѣма часть отъ Забърдьето. Близо с. Мургашъ Лейасътъ изчезва, за да се яви по̀ на юго-изтокъ, къмъ с. Поноръ, въ тънка ивица не по̀-дебела отъ километръ, която се направлява къмъ Крива рѣка, на сѣверо-изтокъ отъ Беледие-ханъ и отъ тамъ прѣзъ Градецъ слиза дори до Софийската котловина, недалеко с. Балша. Сжщата почти тѣсна ивица съ сжщия почти петрографски характеръ показва се и прѣзъ Искъра, на сѣверъ отъ с. Кремиковци.

Въ южната зона, Лейасътъ е съставенъ малко по̀ иначе отъ колкото въ сѣверната. Тъй напр. около с. Туденъ въ срѣдния Лейасъ прѣобладаватъ глинени варовици, които лежатъ тоже върху кварцитни пѣсъчници; послѣднитѣ, които сж тоже въ банки, иматъ изцѣло по̀-голѣма дебелина, отколкото долньо-лейасовитѣ пѣсъчници въ сѣверната зона; освѣнъ това тѣ съдържатъ и глинени прослойки. Въ тая зона лейасовата серия се завършва съ глинени шисти, между които има и хубави черни вжглища, както и на Връшка-Чука, при с. Добра и с. Рготина въ Сърбия, обаче безъ да иматъ значителна дебелина.

Такова е приблизително устройството на долнята юрска серия въ цѣлия онзи прѣдѣлъ на западъ отъ с. Туденъ, макаръ и една голѣма часть отъ нея да е измита.

Въ тѣсната юрска ивица между с. Поноръ и Крива рѣка, както и на сѣверъ отъ с. Кремиковци, по сѣверния ржбъ на Софийската котловина, Лейасътъ е прѣдставенъ по най-вече съ едрозърнестъ, червеникавъ, пѣсъчливъ варовикъ прѣмрѣженъ съ хематитни жилки и жилчици.

Раздѣление, съставъ и фауна. — Въ западна България черната Юра или Лейасътъ е напълно прѣдставенъ. Най-слабо развита се оказва долнята часть или *хетангския (Hettangien)* и *синемюрския (Sinémurien) катъ,* срѣднята носи бѣлѣзитѣ на *Чармоутския (Charmouthien) катъ* и се отличава по своята богата фауна; напоконъ горниятъ Лейасъ или *тоарския катъ (Toarcien)* има тоже голѣмо разпространение.

Долнята часть на Лейаса въ западнитѣ Балкани е съставена почти на всѣкждѣ отъ кварцови пѣсъчници, отъ черни глинени шисти и отъ тъмни пѣсъчни мергели. Първитѣ се явяватъ въ доста дебели банки, бѣдни сж на бѣла слюда и се отличаватъ главно съ свѣтливъ цвѣтъ и съ дребно и едрозърнеста структура. Пѣсъчницитѣ, които иматъ една дебелина отъ 2 до 8 метра, наклонени сж подъ слабъ жгълъ къмъ юго-западъ и сѣверо-изтокъ, а на мѣста банкитѣ имъ се показватъ даже и хоризонтално намѣстени. Въ тия пѣсъчници, до сега, не сж забѣлѣзани още никакви фосили; тѣ иматъ до негдѣ изгледъ на хетангскитѣ пѣсъчници. Само въ тъмнитѣ мергелни глини и пѣсъчни мергели отъ синемюрска възрасть е намѣрена на югъ отъ с. Загажене:

Pholadomya Idea var. Deshayesi Chap. et Dew.

Отъ лейасовата серия най-добрѣ развитъ се показва *срѣдниятъ* или *чермоутскиятъ катъ,* а отъ Квенщетовитѣ зони γ и δ. Той е констатиранъ почти на всѣкждѣ гдѣто афльорира Лейасътъ и се отличава съ извънредно богата и типична фауна.

Седиментитѣ на този катъ, колкото и разнообрани да се показватъ, могатъ да се групиратъ на двѣ. Отъ една страна на тъмни, сиво-пепеливи и пѣсъчни твърди варовици или тъмни, глинени варовити пѣсъчници; на тъмни, слюдни, мергелни или глинени пѣсъчници, изпълнени на мѣста съ глинени, елипсоидални и желѣзнохидроксидни конкреции, между които се намиратъ и пѣсъчни варовици. Отъ друга пъкъ страна на червени и ужълто-червеникъви варовити глиненици, червеникъви или тъмни кварцови пѣсъчници и нечисти пѣсъчни варовици. Първитѣ се цѣпятъ и чупятъ неправилно и съдържатъ често доволно богата фауна, когато въ другитѣ вкаменелоститѣ се забѣлѣзватъ по̀-рѣдко.

Отъ до сега събранитѣ фосили въ срѣдния Лейасъ на западна България, ще споменемъ тука само най-типичнитѣ. Тѣ сж:

Pentacrinus basaltiformis Miller,
Spiriferina rostrata Schloth.,
Spiriferina pinguis Ziet.,
Spiriferina Haueri Suess,
Spiriferina semicircularis Böse,
Spiriferina verrucosa Quenst. sp.
Rhynchonella rimosa Buch,
Rhynchonella belemnitica Quenst. sp.,
Rhynchonella tetraëdra Sow.,
Rhynchonella variabilis Schloth.,
Terebratula punctata Sow.,
Terebratula subpunctata Dav.,
Terebratula Lakatnikensis Toula,
Terebratula Perrieri E. Deslongs.,
Waldheimia numismalis Lam. sp.,
Waldheimia cornuta Sow.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten textorius Schloth.,
Pecten acuticostatus Lam.,
Pecten aff. priscus Schloth.,
Hinnites Zlatarskii Toula,
Plicatula spinosa Sow.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Modiola scalprum Sow.,
Pleuromya unioides Gldf.,
Pholadomya corrugata Koch u. Dunker,
Pleurotomaria expansa Sow. sp.,
Pleurotomaria anglica Defr.,
Nautilus striatus Sow.,
Phylloceras cfr. heterophyllum Sow. sp.,
Phylloceras aff. Loscombi Sow. sp.,
Aegoceras (Microceras) capricornus Schloth. sp.,
Amaltheus spinatus Brug.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites clavatus Schloth.,
Belemnites compressus Stahl.

Доста голѣмо е разпространението и на *горния Лейасъ* или *Тоарсиена*, но той като измитъ на много мѣста, е станалъ недостжпенъ за наблюдения. Този катъ има пó-простъ петрографски съставъ и е прѣдставенъ съ синкаво-глинени пѣсъчници, или зеленикави пѣсъчливи глини и едрозърнести мергелни пѣсъчници,

между които излизатъ и глинести прослойки. Въ тѣхъ намѣрени сж до сега:

Rhynchonella Moorei Dav.,
Ostrea aff. eduliformis Schloth. sp.,
Nautilus aff. truncatus Sow.,
Harpoceras radians Reinecke,
Harpoceras aff. radians Rein.,
Harpoceras aff. bifrons Brug.,
Harpoceras aff. bicarinatum Wrig.,
Coeloceras (Dactylioceras) aff. anguinum Rein. sp.,
Stephanoceras cfr. anulatum Sow.,
Stephanoceras cfr. crassum Young,
Belemnites tripartitus Schloth.

Локални описания. — За да се видятъ локалнитѣ особености на лейасовата серия, въ разнитѣ части на западна България, ще дадемъ нѣколко кратки описания на по̀-важнитѣ афльорменти.

Около Връшка-Чука въ сѣверо-западна България, Лейасътъ се вижда прѣдставенъ съ синкаво пепеливи глиненици и червеникави кварцитни пѣсъчници, по̀вечето едрозърнести. Между първитѣ се намиратъ и черни каменни вжглища, които се експлоатиратъ вечъ отдавна отъ другата страна на Чуката въ Сърбия. Кварцитнитѣ пѣсъчници съставляватъ не само основата на въглищнитѣ пластове, но въобще основата на самата лейасова серия въ тая область. Това се потвърдява отъ изслѣдванията на проф. Свет. Радовановича, направени върху събранитѣ фосили въ отворения каменовжглищенъ рудникъ на сърбска територия. Сжществуването на най-долния Лейасъ или на хетангския катъ въ основата на Връшка-Чука е вече неоспоримъ фактъ и той е прѣдставенъ съ слѣднята крайбрѣжна фауна, твърдѣ богата на нови видове:

Lima intermedia Radov.,
Gervillia Pančići Radov.,
Modiola parva Radov.,
Cucullaea suboblonga Radov.,
Cucullaea infraliassica Radov.,
Cardium Philippianum Dunk.,
Ampullaria rotundata Radov.,
Ampullaria bicarinata Radov.,

Ampullaria semidepressa Radov.,
Ampullaria planoconvexa Radov.,
Cerithium Čukense Radov.,
Cerithium acuminatum Radov. [1]).

Около рѣката Калиманица при с. Гаганица и къмъ Златовъ-долъ на югъ и юго-западъ отъ послѣднето село, освѣнъ долния безъ фосили Лейасъ, по̀-ясно се откриватъ пластоветѣ на срѣдния катъ, въ които *Fr. Toula* е намѣрилъ въ лѣвия брѣгъ на рѣката:

Spiriferina rostrata Schloth.,
Avicula (Monotis) cfr. substriata Münster,
Pecten cfr. priscus Schloth.,
Pecten liasinus Nyst.,
Gryphaea cfr. fasciata Tietze,
Belemnites sp. [2]).

Въ основата тамъ прозиратъ пѣсъчливи мергели и едрозърнести, твърди, кварцови пѣсъчници отъ долньо-лейасовата серия, а надъ тѣхъ слѣдватъ пластове отъ тъмно-пепеливи, глинено-варовити и пѣсъчни мергели съ конкреции, въ които сѫ намѣрени горнитѣ срѣдньо-лейасови вкаменелости. Профила се попълва съ пластоветѣ, които се откриватъ върху дѣсния брѣгъ на р. Калиманица, гдѣто въ основата излизатъ пакъ основнитѣ тъмни, пѣсъчни мергели съ елипсоидални конкреции, надъ които лежатъ твърди, варовити пѣсъчници и тъмни, твърди варовици съ меки, мергелни прослойки. Послѣднитѣ могатъ да бѫдатъ догерски, а сиво-пепеливитѣ варовици надъ тѣхъ, съ флинтъ, сѫ навѣрно малмски. Цѣлиятъ този комплексъ отъ конкордантни пластове е наклоненъ къмъ сѣверо-източна посока.

Къмъ Златовъ-долъ се показватъ само глинено-варовити пѣсъчници и синкави глинести варовици, чиито пластове алтернираръ помежду си; въ тѣхъ Белемнититѣ сѫ въ изобилие. Основата на юрската система около Калиманица почива върху триасови варовити конгломерати.

Въ врачанската планина долнята часть отъ лейасовата серия още не е наблюдавана, а срѣднята има малко по̀-другъ петрографски бѣлѣгъ.

[1]) *D-r S. Radovanović.* — Über die unterliassische Fauna von Vrška Čuka in Ostserbien. (Геолошки Анали Балканскога Полуострова. Књ. пета, део други стр. 60—70. Београд 1900).

[2]) *Franz Toula.* — Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan. Wien 1881, p. 11.

На пѫтя отъ с. Згори-градъ къмъ Мѣдна червенитѣ варовити глиненци и пѣсъчници, що лежатъ непосрѣдно върху триасовитѣ и изподъ малмскитѣ варовици, вземаме за срѣдньо-лейасови. Тѣхната дебелина е малка и тѣ несъдържатъ никакви фосили. Сѫщитѣ, придружени още и отъ ужълто зеленикави глиненици се забѣлѣзватъ и на западъ отъ с. Згори-градъ и при Кравье бачище, поставени въ сѫщитѣ стратиграфски условия. Обаче къмъ Ошлигърбъ или Замбина ливада, освѣнъ тия червени глинени шисти, показватъ се още червеникави, кварцови пѣсъчници и тъмни, нечисти пѣсъчни варовици съ *Belemnites* и други лейасови форми, съ които се удостовѣрява, повсѣка вѣроятность, срѣдния Лейасъ. Недалеко осиковскитѣ корита, на сѣверъ и сѣверо-изтокъ отъ с. Дупни-върхъ, изново могатъ да се наблюдаватъ червенитѣ варовито-глинени, плочести банки, придружени отъ глинени шисти, както и пó на изтокъ. Тѣ и тука сѫ въ пълна конкорданция съ триасовитѣ варовици и наклонени къмъ юго-западъ. Върху Осиковското плато, на което сѫ построени истоименнитѣ колиби, твърдѣ ясни сѫ червеникавитѣ и тъмнитѣ лейасови пѣсъчници, които отчасти сѫ и варовити.

На юго-изтокъ отъ с. Дупни-върхъ, по пѫтя за Враца, сѫществующитѣ тамъ червеникави глиненици сѫ раздробени, а въ самитѣ колиби се забѣлѣзватъ подъ тѣхъ и червени пѣсъчници съ изобилие на *Pecten, Ostrea, Belemnites* и др.; върху послѣднитѣ ясно се виждатъ пепеливи, зеленикави и червеникави глинени пѣсъчници съ още пó-голѣмо изобилие на вкамененности, между които прѣобладаватъ Белемнититѣ. Пластоветѣ на това мѣсто сѫ стръмни, почти вертикално положени.

На югъ отъ Комскитѣ височини, около с. Сѣнокосъ къмъ сърбската граница, срѣдния Лейасъ въ сѣверната юрска зона, се явява съ варовити пѣсъчници и тъмни варовици наклонени къмъ юго-юго-западъ, въ които сѫ изобилни родоветѣ: *Spiriferina, Terebratula, Ostrea, Belemnites* и др., а на юго-западъ отъ послѣдньото село, къмъ, с. Каменица, доста голѣмо пространство заематъ и чернитѣ пѣсъчни глини. Тукъ е доказанъ и горния Лейасъ или Тоарсиена съ *Nautilus truncatus Sow.* Въ сѫщата ивица, пó на изтокъ, къмъ сѣверния изходъ на Комщичката клисура, срѣдниятъ Лейасъ се явява като глинени и пѣсъчни варовици, между които най-обикновени сѫ: *Rhynchonella, Terebratula, Gryphaea, Belemuites,* а подъ тия излизатъ червени, глинени шисти и твърди тъмни, глинено-варовити банки съ изобилие на *Belemnites* и други срѣдньо-лейасови форми. Тѣ захващатъ именно тамъ, гдѣто се събиратъ баритѣ, които образуватъ Криводолската рѣка, и лежатъ непосрѣдно върху триасови варовици.

По́ на изтокъ, около село Гинци, срѣдниятъ Лейасъ лежи непосрѣдно върху червени пѣсъчници, както и по сѣверния склонъ на „Вѣнецъ". Тукъ не се забѣлѣзватъ слѣди отъ долния катъ и най-долу край рѣката откриватъ се тъмни, глинени, напластени, пѣсъчници съ:

Spiriferina verrucosa v. Buch,
Spiriferina rostrata Schloth. sp.,
Rhynchonella acuta Sow.,
Pecten sublaevis Phyll.,
Pecten liasinus Nyst,
Pleuromya unioides Gldf.,
Belemnites paxillosus Schloth. и пр.

Надъ тия слѣдватъ синкави, глинени пластове по́-бѣдни не вкамененности, по́-горѣ варовити пѣсъчници, а най-горѣ черни глинени шисти, които могатъ да бѫдатъ и отъ догерска възрасть, тъй като върху тѣхъ лежи малмския катъ. Дебелината на цѣлата лейасова серия, отъ нивото на Гинската рѣка до границата на горна-Юра износи около 40—50 м.

Около гинскитѣ ханища, край главното шосе, подъ тъмнитѣ глинени пѣсъчници и глинени шисти, на спуска излизатъ и бѣли пѣсъчници въ доста дебили банки отъ хетангска възрасть, каквито съществуватъ и въ Искърския проломъ, на сѣверъ отъ с. Церово, при с. Загѫжене и пр. При Кумичина дупка доказва се и горния Лейасъ съ:

Rhynchonella Moorei Dav.

Но сѫщитѣ тъмни, пѣсъчливи глини и варовити пѣсъчници афльориратъ и въ юго-източна посока, въ долнитѣ части на Сърбеница, която се издига надъ триасовото плато, между Гинскитѣ ханища и с. Брезье, припокрити съ горньо-юрски образувания.

Срѣдньо-лейасовитѣ пластове при с. Брезье сѫ обѣлѣзани съ:

Rhynchonella oxynoti Quenst. sp.,
Rhynchonella variabilis Schloth.,
Rhynchonella amalthei Quenst. sp.,
Terebratula punctata Sow.,
Trochus sp.,
Belemnites paxillosus Schloth. sp. и др.

а горния Лейасъ съ:

Harpoceras cfr. bifrons Brug.

Въ сѫщитѣ условия тѣ сѫ ризвити прѣкрасно и въ основата на „Лупова глава“, между с. с. Загажене, Зимевица и Заселье, както и прѣзъ Искъра между селата Бовъ и Лакатникъ; обаче, и въ двѣтѣ тия области, освѣнъ срѣдния — излиза и долния катъ, прѣдставенъ съ пѣсъчници и глинени шисти, а така сѫщо и горния, отбѣлѣзанъ съ характерни фосили.

На югъ отъ с. Загажене въ долния Лейасъ е намѣрена:

Pholadomya Idea var. Deshayesi Chap. et Dew.

а около сѫщото село отъ богатата срѣдньо-лейасова фауна имаме събрани:

Pentacrinus basaltiformis Mill.,
Pentacrinus cfr. punctiferus Gldf.,
Rhynchonella cfr. variabilis Schloth.,
Rhynchonella aff. oxynoti Quenst. sp.,
Rhynchonella sp.,
Terebratula punctata Sow.,
Waldheimia numismalis Lam.,
Hinnites Zlatarskii Toula,
Plicatula sp.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Pleuromya sp.,
Pleurotomaria sp.,
Phylloceras cfr. heterophyllum Sow.,
Aegoceras capricornu Schloth., sp.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites sp.

Отъ горния пъкъ Лейасъ имаме:

Harpoceras cfr. bifrons Brug.,
Harpoceras cfr. bicarinatum Wrig.,
Stephanoceras cfr. anulatum Sow.

Отъ с. Заселье къмъ село Зимевица излизатъ тъмни глинени и глинено-варовити пластове съ изобилие на желѣзни конкреции; тѣ сѫ богати съ фосили и слабо наклонени къмъ юго-западъ. Около с. Зимевица тъмнитѣ глинени варовици сѫ пѣсъчливи и се измѣняватъ съ пѣсъчно-глинени прослойки; освѣнъ тъмни пластове, между тѣхъ, на мѣста, се забѣлѣзватъ и сиво-пепеливи, па даже и червеникави.

Богата е срѣдньо-лейасовата фауна около с. Зимевица; отъ нея ще споменемъ само:

Spiriferina rastrata Schloth.,
Rhynchonella tetraëdra Sow.,
Rhynchonella cfr. calcicostata Quenst. sp.,
Rhynchonella cfr. variabilis Schloth.,
Waldheimia cornuta Sow.,
Waldheimia numismalis Lam.,
Avicula inaequivalvis Sow.,
Pecten acuticostatus Lam.,
Pecten cfr. textorius Scholoth.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Plicatula spinosa Sow.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Gryphaea fasciata Tietze.,
Pleuromya (Lyonsia) unioides Gldf.
Pleuromya viridis Tietze.,
Amaltheus spinatus Brug.

Високото равнище Бовъ-Лакатникъ, може да се каже, е съставено отъ лейасови пластове[1]); само върху Бовската възвишеность се намиратъ и пó-млади образувания отъ Титонъ и Неокомъ, както и на Изремецъ. Основата на Лейасовата серия и тукъ е отъ бѣли пѣсъчници, както и на западъ отъ Искъра, разположени почти въ хоризонтални банки; и тукъ тѣ иматъ слаба дебелина и прѣдставляватъ долния катъ на серията. Както при с. Бовъ, така и при с. Лакатникъ, тия пѣсъчници лежатъ непосрѣдно върху долньо-триасови образувания: около първото село върху червени глинени пластове и червени пѣсъчници, а въ Пешнишки долъ при с. Лакатникъ само върху червени пѣсъчници, отъ които твърдѣ ясно се разпознаватъ.

Надъ бѣлитѣ хетангски пѣсъчници около с. Бовъ слѣдватъ срѣдньо-лейасови тъмно-сиви или черни варовици, прѣмѣсени съ пѣсъкъ, които се цѣпятъ неправилно и съдържатъ:

Rhynchonella sp.,
Terebratula punctata Sow.,
Terebratula subovoides Römer,
Gryphaea cymbium Lam.

[1]) Около Искърското дефиле юрската система отъ източната страна на прома ний разгледваме тука като да принадлежи къмъ западнитѣ Балкани.

На източния край на селото надъ тъмнитѣ варовици съ фосили слѣдватъ синкави и сиво-пепеляви глинени пластове, които намѣста сж отчасти пѣсъчни; въ тѣхъ се забѣлѣзва единъ слабъ наклонъ къмъ юго-западъ. Сжщитѣ се измѣняватъ съ шарени не много твърди глинени пѣсъчници, въ които пó-рѣдко се забѣлѣзватъ фосили; но дали послѣднитѣ не сж отъ пó-горенъ хоризонтъ?

Прѣдъ с. Лакатникъ и около самото село излизатъ пакъ глиненитѣ пластове съ:

Harpoceras radians Reinecke,
Coeloceras aff. anguinum Reinecke sp.

отъ горний Лейасъ, подъ които се показватъ тъмно-сиви пѣсъчни мергели и глини, глинени варовити скали, богати на фосили, между които най-често се намиратъ форми отъ срѣдата на този катъ, като:

Spiriferina Haueri Suess,
Rhynchonella tetraëdra Sow.,
Rhynchonella belemnitica Quenst.,
Rhynchonella argotinensis Radov.,
Rhynchonella sp.,
Terebratula punctata Sow.,
Terebratula Lacatnikensis Toula.,
Waldheimia numismalis Lam.,
Waldheimia sumbnumismalis Dav.,
Waldheimia cornuta Sow.,
Pecten acuticostatus Lam.,
Ostrea sp.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Pleurotomaria sp.,
Belemnites paxillosus Schloth. и пр.

На изтокъ отъ Царибродъ въ „Забърдье", а именно между с. с. Мъзгошъ, Протопопинци, Калотина и Туденъ, Лейасътъ е малко пó-другояче съставенъ отъ описаната пó на сѣверъ юрска ивица. Тукъ той завзема доста голѣмо пространство и състои отъ варовити пѣсъчници, на мѣста глинени, пѣсъчни варовици, глиненци, кварцови пѣсъчници, тъмни и черни глинени шисти съ черни каменни вжглища въ ограничено количество. Пластоветѣ имъ сж разположени върху червени, долньо-триасови пѣсъчници и срѣдньо-триасови варовици, а сж припокрити съ горньо-юрски и долньо-кредни образования.

Между с. с. Смиловци и Протопопници изподъ баремскитѣ пластове излизатъ варовити пѣсъчници, а подъ тия глиненици, чиито пластове сѫ наклонени къмъ юго-западъ. Къмъ с. Мъзгошъ срѣдниятъ Лейасъ е прѣдставенъ съ глинено-пѣсъчни, нечисти варовици, изпълнени съ изобилна фауна, особено богата на *Brachiopoda*. Отъ юго-западнитѣ прѣдѣли на послѣдното село имаме събрани:

Spiriferina rostrata Schloth.,
Spiriferina pinguis Ziet.,
Spiriferina Haueri Suess,
Spiriferina semicircularis Böse,
Spiriferina aff. Gillieroni Haas,
Rhynchonella rimosa v. Buch,
Rhynchonella tetraëdra Sow.,
Rhynchonella variabilis Schloth.,
Rhynchonella amalthei Quenst. sp.,
Terebratula Lakatnikensis Toula,
Terebratula subpunctata Dav,
Terebratula punctata Sow.,
Waldheimia (Zeilleria) numismalis Lam. sp.
Waldheimia cornuta Sow.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten acuticostatus Lam.,
Plicatula spinosa Sow.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Pholadomya corrugata Koch und Dunker,
Pleurotomaria Anglica Defr.,
Pleurotomaria expansa Sow. sp.
Nautilus sriatus Sow.,
Aegoceras (Microceras) capricornus Schloth.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites compressus Stahl.

Отъ горний Лейасъ имаме само:

Ostrea aff. eduliformis Schloth. sp.

При Мъзгошкитѣ воденици, върху триасовитѣ варовици лежатъ черни глинени шисти, между които се забѣлѣзватъ и малко лейасови черни, камени вѫглища. Къмъ с. Бребевница, както и пó на югъ, лейасова теренъ е окрозно жълтъ, а въ ровинитѣ на потоцитѣ открива се и падението на пластоветѣ къмъ юго-западъ.

Въ с. Върдловци подъ църквата, въ тъмнитѣ глинени варовици намѣрени сж:

Rhynchonella belemnitica Quenst. sp.,
Rhynchonella tetraëdra Sow.,
Rhynchonella variabilis Schloth.,
Terebratula subpunctata Dav.,
Waldheimia cornuta Sow.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten subulatus Münster,
Pecten textorius Schloth. sp.,
Lima sp. (aff. Lima acuticosta Quenst),
Gryphaea cymbium Lam.,
Pholadomya sp.,
Belemnites compressus Stahl.

Най-ясниятъ профилъ, на срѣднята и долнята часть отъ лейасовата серия, въ тая область се открива при с. Туденъ. въ долътъ, нареченъ „Циганско падалище". Ний ще прослѣдимъ профила отъ горѣ на долу. При зачалото на дола показва се:

1. Глиненъ, твърдъ варовикъ, а като разпуканъ той изглежда като ядкъстъ варовикъ; отличава се съ тъмно-сивъ, или свѣтло-пепеливъ цвѣтъ и е особено богатъ на вкамененности, между които изпжкватъ на първо мѣсто, разни *Rhynchonella, Terebratula, Waldheimia, Pecten, Gryphaea,* и пр. Подъ него слѣдва:

2. Другъ глиненъ варовикъ, повечето прѣобърнатъ въ жълто окрозна глинена маса, въ която се виждатъ *Pecten*-и, *Belemnites*-и и др. Прѣсната скала отъ този хоризонтъ е извънредно твърда и недопуща изваждането отъ нея на цѣли фосили. Цѣлата му дебелина износи 20—25 м.; пó-долу се показва:

3. Бѣла и бѣлизняво-бѣла глина, която бързо се замѣнява пакъ съ жълта както пò-горѣ при (2).

4. Глиненъ, сиво-пепеливъ твърдъ варовикъ съ ужълто, свѣтло-пепеливъ цвѣтъ върху извѣтрѣлата повръхность. Напластяването му е ясно и между пластоветѣ се забѣлѣзватъ глинени прослойки. Този глиненъ варовикъ, чиято дебелина достига 12—15 м., прилича много на най-горния твърдъ, глиненъ варовикъ и се отличава по извънредното си богатство на вкамененности.

5. Кварцови дребно-зърнести пѣсъчници, на мѣста твърдѣ богати на окъръ. Отначало тѣ се показватъ и глинено окрозни, но отъ два метра надолу тѣ биватъ твърди червеникави кварцити, а пò-низко явяватъ се изново жълто-окрознитѣ глинени пѣсъчници,

ту пò-твърди, ту пó-мегки, които се дробятъ неправилно. Послѣднитѣ се завършватъ съ кварцитни бѣли, ситно и едро-зърнести пѣсъчници, които само на повръхностьта и въ пукнатинитѣ сѫ червено боядисани.

6. Най-долу Лейасътъ се завършва съ тъмно боядисани и черни, мергелни глини, между които се забѣлѣзватъ и прослойки отъ черни каменни вѫглища, на които дебелината варира отъ 0,04 м. до 0,40 м.

Цѣлата тази серия отъ разновидни наслаги лежи въ конкорданция върху единъ сиво-пепеливъ, плочастъ, отчасти глиненъ варовикъ съ флинтови ядки.

Богата е срѣдньо-лейасовата фауна въ описания пó-горѣ долъ; въ хетангския катъ освѣнъ вѫглища друго се не намѣри.

Отъ дола Циганско падалище, отъ мѣстностьта Попово лозе, между Туденската църква и дѣдо Иотовата кѫща имаме събрани:

Pentacrinus basaltiformis Miller,
Spiriferina pinguis Ziet.,
Spiriferina Haueri Suess,
Spiriferina aff. Haueri Suess,
Spiriferina semicircularis Böse,
Spiriferina sicula Gemm.,
Spiriferina Walcotti Sow. sp.,
Spiriferina sp.
Rhynchonella rimosa v. Buch,
Rhynchonella Gümbeli Opp.,
Rhynchonella belemnitica Quenst sp.
Rhynchonella aff. belemnitica Quenst. sp.
Rhynchonella tetraëdra Sow.,
Rhynchonella oxynoti Quenst. sp.,
Rhynchonella variabilis Schloth.,
Rhynchonella amalthei Quenst. sp.
Terebratula punctata Sow.,
Terebratula punctata var. Radstockiensis Dav.,
Terebratula subpunctata Dav.,
Terebratula Lakatnikensis Toula,
Terebratula (Megerlea) Perrieri E. Deslongs.,
Waldheimia (Zeilleria) numismalis Lam. sp.,
Waldheimia cornuta Sow.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten aff. priscus Schloth.,
Plicatula spinosa Sow.,

Gryphaea cymbium Lam.,
Modiola scalprum Sow.,
Modiola n. sp.
Ceromya sp. *(C. aff. conformis Ag.),*
Pholadomya sp.,
Pleurotomaria aff. multicincta Schübler,
Aegoceras (Microceras) capricornus Schloth. sp.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites clavatus Schloth.,
Belemnites compressus Stahl.

Къмъ с. Букоровци излизатъ сжщитѣ пластове, както и при с. Туденъ, само, че пѣсъчницитѣ се виждатъ пó-твърди отъ туденскитѣ. На сѣверната страна на Чепана, въ падината между първата и втората тераса, показватъ се къмъ с. Букоровци варовити пѣсъчници, а около с. Беренде-Изворъ само черни глинени твърди варовици, изпълнени съ *Gryphaea, Belemnites* и др.

Срѣдниятъ Лейасъ афльорира и по южния склонъ на Балкана, около с. Поноръ на сѣверо-западъ отъ София. Ограниченъ на тънка ивица, която отначало отива отъ западъ къмъ изтокъ, а послѣ приема юго-източна посока, свързва се съ лейасовитѣ образования въ Крива рѣка и се спуща дори до Софийската котловина, около с. Балша. Въ околностьта на с. Поноръ и къмъ берковското шосе, на сѣверъ отъ Беледие-ханъ, Лейасътъ се показва като червеникъвъ кристализиранъ варовикъ, отчасти пѣсъчливъ и прѣмрѣженъ, на мѣста, съ хематитни жилчици. Пластоветѣ му особено ясни ставатъ въ долътъ на Крива-рѣка и лежатъ изподъ горньо-юрскитѣ корални варовици. Тукъ въ срѣдньо—лейасовитѣ пластове се намиратъ:

Spiriferina verrucosa Quenst. sp.,
Rhynchonella curviceps Quenst. sp.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Belemnites paxillosus Schloth.,

а въ горния Лейасъ на Крива-рѣка е намѣренъ:

Harpoceras radians Reinecke.

Продължението на долньо-юрската ивица около Искъра е измита; обаче сжщата може да се прослѣди и на сѣверо-западъ,

сѣверъ и сѣверо-изтокъ отъ с. Кремиковци. Въ първия локалитетъ, около пждарската колиба, въ глинеститѣ червени пѣсъчници най-обикновени сж:

Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten acuticostatus Lam.,
Pecten sp.,
Belemnites paxillosus Schloth.

а на сѣверъ и сѣверо-изтокъ отъ сжщото село, въ разнообразния теренъ намиратъ се и други още по̀-характерни фосили. До Кремиковския мънастиръ Св. Георги, Лейасътъ излиза съ твърди, варовити пѣсъчници съдържащи *Terebratula punctata* Sow., неясни *Belemnites* и др. Надъ тѣхъ лежатъ и кристализирани червеникави варовици, както и къмъ Крива-рѣка. Въ по̀-високо ниво пластоветѣ ставатъ глинени и между тѣхъ прѣобладаватъ червени глинени пѣсъчници въ които най-често се намиратъ:

Spiriferina rostrata Schloth.,
Rhynchonella belemnitica Quenst.,
Rhynchonella triplicata Quenst.,
Terebratula punctata Sow.,
Terebratula Lakatnikensis Toula,
Waldheimia numismalis Lam.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten sp.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Pleuromya sp.,
Pholadomya sp.,
Pleurotomaria sp.,
Phylloceras aff. Loscombi Sow.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites aff. compressus Stahl и др.

Надъ тия слѣдватъ едро-зърнести мергелни пѣсъчници, които се измѣняватъ съ глини, а въ тѣхъ подобно на пластоветѣ въ Крива-рѣка, къмъ Беледие-ханъ, разпознаватъ се:

Harpoceras aff. radians Rein. и
Belemnites sp.

отъ горний Лейасъ (тоарски катъ).

Централенъ и източенъ Балканъ.

Разпространението на лейасовата серия въ централния Балканъ пò-малко се вижда отколкото въ западния, а още пò-ограничено се явява въ източния Балканъ.

На изтокъ отъ арабаконашкия проходъ, въ посока къмъ Етрополе и пò-на изтокъ, Лейасътъ се открива на нѣколко мѣста изподъ догерскитѣ добрѣ развити пластове, които заематъ въ тая часть на Балкана, както и въ Тетевенско доста голѣма широчина. Но тъй като седиментитѣ му по петрографскитѣ си бѣлѣзи се слагатъ съ догерскитѣ надъ него, тѣ мѫчно могатъ да се различатъ едни отъ други; даже на много мѣста тѣ се сливатъ заедно и само тамъ могатъ да се разпознаятъ лейасовитѣ отъ догерскитѣ пластове, гдѣто въ тѣхъ се намиратъ вкамененности. Присѫтствието прочее на долньо-юрската серия въ Етрополскитѣ планини, а така сѫщо въ тетевенскитѣ и голѣмото ѝ разпространение изподъ догерскитѣ образования е напълно доказана съ разновидна фауна на западъ отъ Етрополе, при колиби Равно, около горньото течение на Лопенската рѣка, около Тетевенъ, въ долньото течение на Градешничка рѣка, въ Васильова рѣка и пр. Сѫщиятъ Лейасъ съ малки прекѫсвания се простира отъ колиби Дивчево, прѣзъ Рибарица къмъ Троянския Балканъ и отъ тамъ тѣсната юрска ивица като се придържа по височинитѣ на Стара-Планина и по сѣвернитѣ ѝ склонове, най-послѣ достига до Имитлийския проходъ на севѣръ отъ с. Скобелево. Въ Габровския и Трѣвненския Балканъ Лейасътъ афльорира въ твърдѣ ограничени партии, смѣстени между Триаса и Титона, както това е на югъ и юго-изтокъ отъ с. Етъра, измежду доломитнитѣ триасови варовици и сенонскитѣ образувания въ концесийтѣ на минитѣ „Бѫджще“, на „Князъ Борисъ“, или пъкъ просто изподъ кредитѣ образувания, както е при Бѣлновърхъ.

Въ източния Балканъ съ типична фауна е доказанъ Лейасътъ при Котель, на югъ отъ Ришкия проходъ, между с. с. Айваджикъ и Киримитликъ, на югъ отъ Камчия около брѣговетѣ на р. Елешница (Делидже-дере); сѫшиятъ афльорира и на югъ отъ Ески-Джумая около с. Стратиджа.

Съставъ, раздѣление, фауна. — Съставътъ на Лейасътъ по цѣлото протежение на централния Балканъ съ нѣкои малки промѣни е почти сѫщия: глинени и мергелни, на мѣста пѣсъчни шисти, тъмни шистозни пѣсъчници, пѣсъчно-глинени шисти, пѣсъчно-глинени тъмни варовици, варовити пѣсъчници и пр.

Всички тия пластове се отличаватъ съ разновидна фауна, съ помощьта на която може да се подраздѣли Лейасътъ въ централния Балканъ на *срѣденъ* и *горенъ Лейасъ.*

Въ срѣдния или чармоутския катъ личатъ форми като:

Spiriférina rostrata Schloth.,
Spiriferina verrucosa v. Buch,
Rhynchonella amalthei Quenst.,
Rhynchonella tetraëdra Sow.,
Rhynchonella variabilis Schloth.,
Terabratula punctata Sow.,
Waldheimia numismalis Lam. sp.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten disciformis Schloth.,
Plicatula spinosa Sow.,
Gryphaea cymbium Lam.,
Cypricardia Balcanensis Toula,
Gresslya (Pleuromya) ovata Röm.,
Pholodomya ambigua Sow., sp.,
Pholadomya bulgarica Toula,
Nautilus intermedius Sow.,
Nautilus striatus Sow.,
Aegoceras brevispina Sow.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites compresus Stahl и много други.

Въ горния Лейасъ или тоарския катъ фосилитѣ сѫ по́-рѣдки, но за това пъкъ твърдѣ характеристични като:

Inoceramus dubius Sow.,
Harpoceras bifrons Brug.,
Harpoceras radians Rein. sp.,
Harpoceras (Ludwigia) aalensis Ziet.,
Coeloceras commune Sow., sp.,
Belemnites exilis d'Orb.

Въ източния Балканъ пластоветѣ на Лейаса сѫ тъмни, на мѣста битуминозни или свѣтли мергелни и глинени шисти, между които лежатъ тънкоплочести пѣсъчници и варовици, както и пѣсъчни варовици. Възъ основа на фауната въ тѣхъ се разпознаватъ и тритѣ раздѣления на Лейаса: *долний, срѣдний* и *горний,* обѣлѣзани още и съ нѣкои твърдѣ типични Цефалоподи.

Въ долнята часть най-обикновени сѫ:

Arietites aff. Bucklandi Sow.,
Arietites aff. brevidorsalis Quenst.,

Aegoceras (Schlotheimia) aff. posttaurinum Wähner,
Schlotheimia angulata Schloth. sp.

Въ срѣднята часть на лейасовата серия се намиратъ:

Cyclocrinus aff. Amalthei Quenst. sp.,
Pentacrinus basaltiformis Miller,
Extracrinus subangularis Miller sp.,
Spiriferina pinguis Ziet.,
Spiriferina Haueri Suess,
Spiriferina verrucosa v. Buch,
Spiriferina Walcotti Sow.,
Rhynchonella cfr. variabilis Ziet.,
Waldheimia cornuta Sow. sp.,
Ostrea rugata Quenst.,
Aegoceras capricornus Schloth. sp.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites clavatus Schloth.,
Belemnites compressus Stahl.

Напоконъ въ най-горнитѣ пластове на лейасовата серия или въ тоарския катъ, около Котель обикновени сѫ:

Phylloceras heterophyllum Sow.,
Lytoceras aff. Jurense Ziet.,
Belemnites tripartitus Schloth.,
Belemnites exilis d'Orb.

Локални описания. — Ако се изключатъ долньо-юрскитѣ образувания на изтокъ отъ Искърския проломъ, които разгледахме заедно съ западно-българскитѣ, отъ които тѣ наистина немогатъ да се раздѣлятъ, най-западнитѣ афльорменти на Лейаса въ централния Балканъ могѫтъ да се търсятъ около колиби Равно на западъ отъ Етрополе. Тамъ въ нечиститѣ тъмни, глинести варовици отъ срѣднята часть на серията се намиратъ:

Pecten aequivalvis Sow.,
Belemnites aff. compressus Stahl,

а въ свѣтлитѣ мергели на горнята часть:

Harpoceras (Ludwigia) aalensis Ziet.,
Belemnites exilis d'Orb.

Къмъ сѫщитѣ наклонни сме да причислимъ сиво-пепеливитѣ глинени шисти, придружени отъ глинени, синкави и сиво-пепеливи варовици съ *Pecten, Belemnites* и др., които се откриватъ на изтокъ отъ Етрополе, къмъ Лопенската рѣкичка, слѣдъ спуска отъ колиби Падешъ.

Особено богата и характерна е долньо-юрската фауна, която се открива и отъ двѣтѣ страни на рѣката Витъ, около Тетевенъ. Раздѣлението на *срѣдний* и *горний* Лейасъ е много пò-очевидно и пò-ясно тукъ, отколкото на много други мѣста.

На югъ отъ Тетевенъ, прѣзъ рѣката, между Козница и Искрански долъ, подъ горнитѣ сиво-пепеливи, пѣсъчни и глинени варовици съ *Inoceramus dubius* Sow. излизатъ пластове отъ срѣдний катъ състоящи отъ нечисти пѣсъчни, варовити глини и тъмни варовици съ:

Spiriferina rostrata Schloth. sp.,
Spiriferina aff. Haueri Suess,
Rhychonella Amalthei Quenst.,
Terebratula punctata Sow.,
Pecten aff. liasinus Nyst,
Pecten aequivalvis Sow.,
Lima sp.,

Пластоветѣ на цѣлия юрски теренъ сѫ вълнообразно надиплени и сѫ наклонени между Козница и Искрански долъ къмъ юго-западъ.

На сѣверъ отъ р. Витъ около Манастирски долъ, при Тетевенъ, пò пълно излиза лейасовата серия. Най долу се показватъ синкави мергели, както и въ Козница, изпълнени само съ *Belemnites*. Надъ тѣхъ слѣдватъ сиво-пепеливи шисти, които се цѣпятъ въ тънки листове, богати тоже на сѫщитѣ фосили, съ които въ съдружие идатъ още *Pecten aequivalvis* Sow. и нѣкои амонити. Като се издигаме надъ дола, по западната рътлина до манастиря се показватъ синкаво-пепеливи, мергелни шисти, отъ които нѣкои сѫ и пѣсъчни; въ тѣхъ прозиратъ и банки отъ глинени, синкави варовици, въ които най изобилно се намиратъ фосили отъ срѣдния Лейасъ. Между послѣднитѣ не сѫ рѣдки и пѣсъчнитѣ варовици, които изложени пò дълго на въздуха, се променяватъ въ окрозни шупли пѣсъчници; тѣхъ придружаватъ още и синкави варовици съ *Crinoidea*.

Отъ богатата фауна около манастирския долъ ще споменемъ отъ срѣдния Лейасъ:

Apiocrinus sp.,
* *Spiriferina verrucosa* v. Buch,
Rhynchonella tetraëdra Sow., sp.,
* *Rhynchonella variabilis* Schloth.,
Terebratula punctata Sow.,
* *Waldheimia numismalis* Lam. sp.,
* *Pecten aequivalvis* Sow.,
* *Pecten acuticostatus* Lam.,
* *Pecten strionatis* Quenst.,
Pecten disciformis Schloth.,
Pecten aff. textorius Schloth.
Lima aff. acuticostata Gldf.,
Plucatula spinosa Sow.,
Gryphaea cymbium Lam.,
* *Cardium* n. sp. (Toula),
* *Cypricardia Balcanensis* Toula.
Ceromya sp.,
* *Pleuromya (Lyonsia) unioides* Gldf.,
Pholadomya ambigua Sow. sp.,
* *Pholadomya bulgarica* Toula,
* *Pholodomya ambigua* Sow. *var. balcanensis* Toula,
Pholadomya decorata Hartm.,
Trochus sp.,
Nautilus intermedius Sow.,
Nautilus striatus Sow.,
Nautilus sp.,
Aegoceras (Platypleuroceras) brevispira Sow. sp.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites compessus Stahl.

Отъ горниятъ катъ на Лейасъ заслужаватъ да се споменатъ:

Myoconcha crassa Sow.,
Pholadomya aff. Voltzi Ag.,
Harpoceras radians Reinecke sp.,
Harpoceras bifrons Brug.,
Coeloceras commune Sow sp. [1])

---

*) Означенитѣ съ звѣздица фосили изъ околноститѣ на Тетевенъ, споменува *Franz Toula* въ *Geologische Untersuchungen im Centralen Balkan. Wien* 1889, p. 54.

[1]) Първитѣ слѣди на юрската система около Тетевенъ най-първо намѣрихме въ екскурзията си прѣзъ 1880 год. въ Тетевенския Балканъ, а събранитѣ фосили въ Манастирски долъ показахме на проф. *Fr. Toula* при прѣминаването му въ сѫщата година прѣзъ София. „*Diese Bildungen,* казва той, *dürften sich weiter*

Прѣзъ планината, на сѣверъ отъ Тетевенъ, пѣсъчни глини съ *Rhynchonella, Waldheimia numismalis* Lam., *Belemnites* и др. намиратъ се около долньото течение на Градешничка рѣка, гдѣто срѣдниятъ Лейасъ излиза изподъ кварцитнитѣ догерски пѣсъчници, на които сбърчанитѣ пластове сж наклонени ту къмъ юго-западъ, ту къмъ сѣверо-изтокъ.

Около устието на Васильова рѣка, на юго-изтокъ отъ Тетевенъ, особено ясенъ е горния Лейасъ, прѣдставенъ съ черни, пѣсъчни, глинени шисти, и твърди глинени варовици, въ които найчести сж:

Harpoceras bifrons Brug.,
Coeloceras commune Sow. sp.,
Belemnites sp.[1]).

Въ сжщия долъ пó на изтокъ афльориратъ подъ тѣхѣ и срѣдньо-лейасови образувания съ *Rhynchonella, Terebratula, Pecten, Gryphaea, Lyonsia, Belemnites* и др.

Ако прослѣдимъ отъ Дивчево къмъ изтокъ етрополската юрска зона, на нѣколко километра южно отъ устието на Рибарица въ р. Витъ, лейасовитѣ пластове съставени отъ тънки слюдни варовити пѣсъчници, отъ които пó-вечето сж вече получили жълто-кафявъ цвѣтъ, лежатъ непосрѣдно върху палеозойски аргилошисти. Тѣ лесно се разпознаватъ по порозната си структура, а върху повръхнинитѣ на плочеститѣ скали забѣлѣзватъ се и изпжкнали фигури, каквито не сж рѣдкость и въ крéднитѣ пѣсъчници. Отъ събранитѣ въ тѣхъ

Spiriferina verrucosa v. Buch,
Rhynchonella cynocephala Rich.,
Astarte cfr. elegans Ziet.,
Avicula inaequivalvis Sow.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten cfr. priscus Gldf.,
Pecten disciformis Schloth.,
Ostrea sp.,
Glyphaea cfr. amalthei Quenst.

се установява срѣдния Лейасъ[2]).

---

nach Osten hin erstrecken, und wenigstens bei Teteven sicher anstehen, von wo mir mein Begleiter, Herr Zlatarski, eine Anzahl von Juraversteinerungen, einen grossen Nautilus, Belemniten, Pecten und Terebratela vorlegte". (Franz Toula. — Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan. Wien 1881, p. 25.

[1]) *Fr. Toula. — Geolog. Untersuch. im centralen Balkan. Wien 1889,* p. 52.

[2]) *Fr. Toula. — l. c. p.* 51.

Сѫщитѣ сѫ констатирани и пò на изтокъ въ Троянския проходъ, както и на югъ отъ Троянския манастиръ, въ посока на Черни Осъмъ. Около „Жидовъ рътъ“ червеникавитѣ пѣсъчливи варовици съдържатъ и доста голѣмъ процентъ желѣзенъ окисъ и сѫ прѣпълнени на мѣста съ *Rhynchonella, Terebratula* и *Belemuites*; измежду първитѣ най-ясно се распознава *Rhynchonella polymorpha* Suess, която се срѣща почти въ всичкитѣ катове на Лейасъ.

Въ Имитлийския проходъ, между Калоферския и Шипченския Балканъ, по южния склонъ на планината къмъ с. Скобелево, Лейасътъ е съставенъ отъ жълто-кафяви раздробливи и порозни варовити пѣсъчници, както и отъ тъмни, пепеливо-черни пѣсъчни варовици въ които, както въ еднитѣ така и въ другитѣ най-често се срѣщатъ слѣднитѣ вкамененности:

Rhynchonella variabilis Sow.,
Lima cfr. duplicata Sow.,
Lima sp.,
Pecten aequivalvis Sow.,
Pecten cfr. acuticostatus Lam.,
Pecten cfr. priscus Gldf.,
Pecten или *Hinnites Sofilariensis* Toula,
Pecten cfr. textorius Schloth.,
Pecten disciformis Schloth.,
Pecten cfr. strionatis Quenst.,
Hinnites sp.,
Plicatula spinosa Sow.,
Ostrea sp.,
Gryphaea sp.,
Belemnites sp.[1]).

Но Лейасътъ афльорира и на изтокъ прѣзъ Шипченския проходъ, но въ твърдѣ ограничени пространства. Въ Габровския Балканъ съставътъ му е единъ и сѫщъ: разѣдени пѣсъчни варовици, шисти и пѣсъчници, каквито се виждатъ и на западъ; въ тѣхъ отъ вкамененоститѣ могатъ да се споменатъ:

Pentacrinus basaltiformis Miller,
Belemnites paxillosus Schloth.

бивалвитѣ като *Pecten* и други сѫ неясни. На юго-изтокъ отъ с. Етъра лейасовитѣ пластове лежатъ подъ титонскитѣ, а пó на из-

---

[1]) *Fr. Toula.* — l. c. p. 41.

токъ въ каменновжглищнитѣ концесии на минитѣ „Бждаще“ и „Князъ Борисъ“ както и на Бѣлновръхъ въ Трѣвненския Балканъ, изподъ сенонскитѣ образувания.

Въ източния Балканъ най-добрѣ се разкрива лейасовата серия около Котелъ; тамъ макаръ и да не завзема голѣми пространства, тя е представена на малко мѣсто съ долний, срѣдний и горний Лейасъ. Въ нискитѣ мѣста покрай Глогова рѣка излизатъ тъмни шисти, а надъ тия сиво-пепеливи глини съ тъмно-пепеливи, плочести варовици, изпълнени съ бѣли калцитни жилчици. Тия пластове въ сѣвероизточна-посока се откриватъ до мѣстото, гдѣто се събиратъ Голѣма и Малка Глоговица. Сжщитѣ се простиратъ сѣверно, западно и южно отъ Котелъ и наврѣдъ гдѣто тѣ се намиратъ, теренътъ е твърдѣ подвиженъ и въ него има доста изпълзяли мѣста. Но при все това падението на пластоветѣ е спазено, малко или много, въ двѣ главни посоки: къмъ юго-юго-западъ и сѣверо-сѣверо-изтокъ. На сѣверъ въ Гърньовица долньо-юрскитѣ образования състоятъ отъ синкави мергели изпълнени съ фосили.

Но Лейасътъ е ясенъ и прѣзъ рѣката Сухайка, на югъ отъ града; той достига до Черковището и излиза почти въ сжщитѣ условия измѣжду пластоветѣ на надипляния доста разровенъ теренъ.

Интересна е фауната на Лейаса около Котель.

Отъ *долния катъ* имаме:

Nautilus sp.,
Arietites aff. Bucklandi Sow.,
Arietites aff. brevidorsalis Quenst. sp.,
Aegoceras (Schlotheimia) aff. posttaurinum Wähner,
Aegoceras sp.,
Schlotheimia angulata Schloth. sp.,

Отъ *срѣдния катъ* могжтъ да се споменатъ:

Pentacrinus basaltiformis Miller,
Extracrinus subangularis Miller sp.,
Aegoceras capricornus Schloth. sp.,
Belemnites paxillosus Schloth.,
Belemnites clavatus Schloth.,
Belemnites sp.;

Въ *горния катъ* намѣрени сж до сега въ Гърньовица и около Черковището:

Phylloceras heterophyllum Sow. sp.,
Phylloceras sp.,
Lytoceras aff. Jurense Ziet.,
Lytoceras sp.,
Belemnites tripartitus Schloth.,
Belemnites exilis d'Orb.

Въ Ришкия или Чаликавашкия проходъ срѣдния Лейасъ излиза изподъ горньо-креднитѣ образувания. Той е представенъ съ тъмно-боядисани, сиво-пепеливи, па даже на мѣста и червеникави, глинено-мергелни шисти, въ тънки прослойки и банки отъ пѣсъчници и пѣсъчни варовици, изпълнени съ калцитъ. Пластоветѣ, наклонени къмъ юго-западъ, сѫ процѣпени отъ порфиритна или андезитна жилка 15—20 м. дълга, насочена отъ ИЮИ. къмъ ЗСЗ. Лейасътъ държи едвамъ 150 до 200 м., потъва наново подъ креднитѣ образувания и въ измитата антиклинала изново се показватъ лейасовитѣ пластове и то на четири или петь мѣста и винаги въ сѫщитѣ условия, като: мергелни шисти, тънки пѣсъчници и пѣсъчни варовици въ банки, навсѣкадѣ изпълнени съ фосили като:

Cyclocrinus aff. Amalthei Quenst. sp.,
Pentacrinus basaltiformis Miller,
Extracrinus subangularis Miller sp.,
Spiriferina pinguis Ziet.,
* *Spiriferina Haueri* Suess,
* *Spiriferina verrucosa* v. Buch,
* *Spiriferina Walcotti* Sow.,
* *Rhynchonella cfr. variabilis* Ziet.,
Waldheimia cornuta Sow. sp.,
* *Ostrea rugata* Quenst.,
* *Belemnites paxillosus* Schloth.,
Belemnites compressus Schloth. [1]).

Пó на изтокъ въ Балкана на сѣверъ отѣ с. Кереметликъ, къмъ Айваджишкиятъ долъ, отъ ново се показватъ червени лейасови варовици въ плочи съ *Apiocrinus, Terebratula* и *Belemnites*. Пó ниско подъ тѣхъ излизатъ и синкави, тъмни, шистозни глини, между които се забѣлѣзватъ и плочести пѣсъчници; тѣ сѫ твърдѣ надиплени и не съдържатъ никакви фосили. Послѣднитѣ се виждатъ и отъ двѣтѣ

---

[1]) Означенитѣ съ звѣздица * споменува и Проф. *Fr. Toula* въ „*Geologische Untersuchungen im östlichen Balkan und in den angrenzenden Gebieten. Wien 1890,* p. 39. (359).

страни на Айваджишкото дере и се простиратъ къмъ истоименното село. Юрскиятъ теренъ, както и въ Ришкия проходъ е проникнатъ съ порфирна, или андезитна ганга.

Черни битуминозни шисти съ тъмни пѣсъчни прослойки, вѣроятно отъ лейасова възрасть, се показватъ на югъ отъ Камчия по р. Елешница (Делидже дере) и то тамъ, гдѣто този потокъ се обръща къмъ изтокъ. Пластоветѣ се откриватъ подъ ценоманскитѣ пѣсъчници и сѫ наклонени къмъ юго-западъ. Въ чернитѣ шисти излизатъ и твърди кременни плочи, върху повръхностьта на които се забѣлѣзватъ едни особени, конусообразни зараснали въ скалата конкреции, каквито *Quenstedt* е намѣрилъ и въ германския Лейасъ и Догеръ и е нарекълъ „Nagelkalk". Подобни, наречени *Dutenmergel*, сѫ намѣрени и въ щайердорфския Лейасъ въ Банатъ, а у насъ освѣнъ въ р. Елешница още и въ лейасовия теренъ при Котелъ. Въ тъмнитѣ шисти не сѫ рѣдки и ядки като сомуни, въ които не се указватъ никакви фосили.

Подъ мѣстностьта „Ярамазъ-кая", при извора Чортленъ въ сѫщата долина на Елешница, измежду натъркалянитѣ камъни забѣлѣзватъ се и червеникави конгломерати, пѣсъчни варовици, прѣмрѣжени съ бѣли калцитни жилки и жилчици, въ които се разпознаватъ: *Crinoidea, Spiriferina Walcotti* Sow. и *Terebratula* отъ Лейасъ.

Пó на изтокъ отъ тия два локалитета не сѫ намѣрени вече лейасови, или въобще юрски афльорменти.

Напоконъ, около с. Стратиджа на югъ отъ Ески-Джумая, подъ неокомскитѣ мергели, откриватъ се варовити пѣсъчници съ концентрично набраздени Pecten- и пѣсъчници придружени отъ тъмни мергелни шисти съ *Belemnites*.

Фауна. — Въ слѣдующата листа ще отбѣлѣжимъ всичката до сега събрана фауна въ лейасовата серия, заедно съ мѣстонаходището на всѣка форма, въ долний или хетангски и синемурски катъ, срѣдний или чармоутски катъ и горний или тоарски катъ.

Долний Лейасъ.

Pholadomya Idea var. Deshayesi Chap. et Dew. — Загжжене.
Nautilus sp. — Южно отъ Котель прѣзъ рѣката.
Arietites aff. Bucklandi Sow. — Гърньовица при Котель.
Arietites aff. brevidorsalis Quenst. sp. — Южно отъ Котелъ прѣзъ рѣката.

Aegoceras (Schlotheimia) aff. posttaurinum Wähner. — Южно отъ Котель прѣзъ рѣката.
Aegoceras (Schlotheimia) angulatum Schloth. sp. — Гърньовица и Черковището при Котель.
Aegoceras sp. — Южно отъ Котель прѣзъ рѣката къмъ Разбойна.

Срѣдний Лейасъ.

Apiocrinus sp. — Манастирски долъ при Тетевенъ; на с. отъ Айваджикъ.
Cyclocrinus aff. Amalthei Quenst. sp. — Ришки проходъ.
Pentacrinus basaltiformis Miller. — Туденъ; южно отъ Загажене; габровски Балканъ; Котелъ; Ришки проходъ.
Pentacrinus cfr. punctiferus Gldf. — Южно отъ Загажене.
Extracrinus subangularis Miller sp. — Котелъ; Ришки проходъ.
Spiriferina rostrata Schloth. — Гаганица: Мъзгошъ; Гинци; Зимевица; на с. отъ Кремиковци; на ю. отъ Тетевенъ, между Козница и Искрански долъ.
Spiriferina pinguis Ziet. — Мъзгошъ; Туденъ; Лакатникъ; Ришки проходъ.
Spiriferina Haueri Suess. — Мжзгошъ; Туденъ; Лакатникъ; Ришки проходъ.
Spiriferina aff. Haueri Suess. — Туденъ; на ю. отъ Тетевенъ между Козница и Искрански-долъ.
Spiriferina verrucosa v. Buch. — На с. отъ Беледие-ханъ; Гинци; Манастирски долъ при Тетевенъ: южно отъ устието на Рибарица (тетевенски Балканъ); Ришки проходъ.
Spiriferina Walcotti Sow. sp. — Туденъ; Ришки проходъ; въ долината на Елешница.
Spiriferina semicircularis Böse. — Мъзгошъ; Туденъ.
Spiriferina sicula Gemmellaro. — Туденъ.
Spiriferina aff. Gillieroni Haas. — Мъзгошъ.
Spiriferina sp. — Туденъ; Зимевица и пр.
Rhynchonella rimosa v. Buch. — Мжзгошъ; Туденъ.
Rhynchonella Gümbeli Opp. — Туденъ.
Rhynchonella acuta Sow. — Гинци.
Rhynchonella belemnitica Quenst. sp. — Туденъ; Върдловци; Лакатникъ; на с. отъ Кремиковци.
Rhynchonella aff. belemnitica Quenst. sp. — Туденъ.
Rhynchonella tetraëdra Sow. — Мъзгошъ; Туденъ; Върдловци; Зимевица; Лакатникъ; манастирски долъ при Тетевенъ.
Rhynchonella argotinensis Radov. — Лакатникъ.

Rhynchonella curviceps Quenst. sp. — На с. отъ Беледие-ханъ.
Rhynchonella aff. oxynoti Quenst. sp. — Южно отъ Загажене.
Rhynchonela variabilis Schloth. — Мъзгошъ; Туденъ; Върдловци; Брѣзье; Загажене; Зимевица; манастирски долъ при Тетевенъ; имитлийски проходъ.
Rhynchonella cfr. variabilis Schloth. — Ришки проходъ.
Rhynchonella triplicata Quenst. — На с. отъ Кремиковци.
Rhynchonella amalthei Quenst. sp. — Мъзгошъ; Туденъ; Брѣзье; на ю. отъ Тетевенъ, между Козница и Искрански долъ.
Rhynchonella cfr. calcicostata Quenst sp. — Зимевица.
Rhynchonella cynocephala Rich. — На ю. отъ устието на Рибарица въ Бѣлий Видъ.
Rhynchonella polymorpha Suess. — Жидовъ рътъ на ю. отъ троянския манастиръ.
Rhynchonella quinqueplicata Ziet. — Ришки проходъ.
Rhynchonella sp. — Бовъ; Лакатникъ; около долньото течение на Градешничка рѣка; Васильова рѣка и пр.
Tarebratula punctata Sow. — Мъзгошъ; Туденъ; Брѣзье; на ю. отъ Загажене; Бовъ; Лакатникъ; на с. отъ Кремиковци; Манастирски долъ при Тетевенъ; на източния край на Тетевенъ; на ю. отъ Тетевенъ, между Козница и Искрански долъ.
Terebratula punctata var. Radstockiensis Dav. — Туденъ.
Terebratula subpunctata Dav. — Мъзгошъ; Туденъ; Върдловци.
Terebratula Lakatnikensis Toula. — Мъзгошъ; Туденъ; Лакатникъ; на с. отъ Кремиковци.
Terebratula subovoides Römer. — Бовъ.
Terebratula (Megerlea) Perrieri E. Deslongs. — Туденъ.
Terebratula sp. — Васильова рѣка; Жидовъ ржтъ на ю. отъ троянски манастиръ; на с. отъ Киримитликъ и пр. пр.
Waldheimia (Zeilleria) numismalis Lam. sp. — Мжзгошъ; Туденъ; на ю. отъ Загжжене; Зимевици; Лакатникъ; на с. отъ Кремиковци; Манастирски долъ при Тетевенъ; около долньото течение на Градешничка рѣка.
Waldheimia subnumismalis Dav. — Лакатникъ.
Waldheimia cornuta Sow. — Мъзгошъ; Туденъ; Върдловци; Зимевица; Лакатникъ; ришки проходъ.
Avicula inaequivalvis Sow. — Зимевица; на ю. отъ устието на Рибарица.
Avicula (Monotis) cfr. substriata Münster. — Гаганица.
Lima aff. acuticostata Gldf. — Върдловци; Манастирски долъ при Тетевенъ.

Lima cfr. duplicata Sow. — Имитлийски проходъ.
Lima sp. — На ю. отъ Тетевенъ, между Козница и Искрански долъ; Имитлийски проходъ.
Plagiostoma sp. — Зимевица.
Pecten aequivalvis Sow. — Мъзгошъ; Туденъ; Върдловци; Зимевица; на с. отъ Беледие ханъ; на з. отъ Кремиковци, около пждарската колиба; на с. отъ Кремиковци; Колиби Равно; на з. отъ Етрополе; Манастирски долъ при Тетевенъ; на ю. отъ Тетевенъ, между Козница и Искрански долъ; на ю. отъ устието на Рибарица; Имитлийски проходъ.
Pecten liasinus Nyst. — Гинци.
Pecten aff. liasinus Nyst. — На ю. отъ Тетевенъ, между Козница и Искрански долъ.
Pecten sublaevis Phill. — Гинци.
Pecten subulatus Münster. — Върдловци.
Pecten textorius Schloth. — Върдловци; Зимевица.
Pecten aff. textorius Schloth. — Манастирски долъ при Тетевенъ; Имитлийски проходъ.
Pecten acuticostatus Lam. — Мъзгошъ; Зимевица; Лакатникъ; на з. отъ Кремиковци около пждарската колиба; Манастирски долъ при Тетевенъ.
Pecten aff. acuticostatus Lam. — Имитлийски проходъ.
Pecten aff. priscus Schloth. — Гаганица; Туденъ; южно отъ устието на Рибарица; Имитлийски проходъ.
Pecten disciformis Schloth. — Манастирски долъ при Тетевенъ; на ю. отъ устието на Рибарица; Имитлийски проходъ.
Pecten strionatis Quenst. — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Pecten aff. strionatis Quenst. — Имитлийски проходъ.
Pecten Sofilariensis Toula. — Имитлийски проходъ.
Pecten sp. — На з. отъ Кремиковци къмъ пждарската колиба; на с. отъ Кремиковци около долньото течение на Градешничката рѣка; габровски Балканъ и пр.
Hinnites Zlatarskii Toula. — На ю. отъ Загажене.
Hinnites sp. — Имитлийски проходъ.
Plicatula spinosa Sow. — Мъзгошъ; Туденъ; Зимевица; Манастирски долъ при Тетевенъ; Имитлийски проходъ.
Plicatula sp. — На ю. отъ Загажене.
Ostrea (Gryphaea) Trnensis Toula. — Южно отъ устието на Рибарица.
Ostrea cfr. irregularis Quenst. — Южно отъ устието на Рибарица.
Ostrea rugata Quenst. — Ришки проходъ.
Ostrea sp. — Лакатникъ; южно отъ устието на Рибарица; Имитлийски проходъ.

Gryphaea cymbium Lam. — Мъзгошъ; Туденъ; Върдловци; на ю. отъ Загажене; Зимевица; Бовъ; Лакатникъ; на с. отъ Беледие-ханъ; на с. отъ Кремиковци; Манастирски долъ при Тетевенъ.

Gryphaea aff. cymbium Lam. *(Gryphaea fasciata* Tietze*)*. — Зимевица.
Gryphaea cfr. amalthei Quenst. — На ю. отъ устието на Рибарица.
Gryphaea cfr. fasciata Tietze. — Гаганица.
Gryphaea sp. — Около долньото течение на градешничка рѣка; на с. отъ Текията; Имитлийски проходъ.

Modiola scalprum Sow. — Туденъ.
Modiola n. sp. — Туденъ.
Astarte cfr. elegans Ziet. — Южно отъ устието на Рибарица.
Cardium n. sp. (Toula). — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Cypricardia Balcanensis Toula. — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Pleuromya (Lyonsia) unioides Gldf. — Гинци; Зимевица; Манастирски долъ при Тетевенъ.

Pleuromya viridis Tietze. — Зимевица,
Pleuromya sp. — На ю. отъ Загажене; Зимевица; на с. отъ Кремиковци.
Gresslya (Pleuromya) ovata Römer. — На източния край на Тетевенъ.
Ceromya sp. *(aff. Cer. conformis* Ag.). — Туденъ.
Ceromya sp. (?). — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Pholadomya corrugata Koch. u. Dunker. — Мъзгошъ.
Pholadomya ambigua Sow. sp. — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Pholadomya ambigua Sow. sp. var. *balcanensis* Toula. — Манастирски долъ при Тетевенъ.

Pholadomya bulgarica Toula. — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Pholadomya decorata Hartm. — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Pholadomya sp. — Туденъ; Върдловци; на с. отъ Кремиковци.
Pleurotomaria expansa Sow. sp. — Мъзгошъ.
Pleurotomaria Anglica Defr. — Мъзгошъ.
Pleurotomaria aff. multicincta Schübler. — Туденъ.
Pleurotomaria sp. — На югъ отъ Загажене; Лакатникъ; на с. отъ Кремиковци.

Trochus sp. — Брѣзье; Манастирски долъ при Тетевенъ.
Nautilus striatus Sow. — Мъзгошъ; Манастирски долъ при Тетевенъ.
Nautilus intermedius Sow. — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Nautilus sp. — Манастирски долъ при Тетевенъ.
Phylloceras cfr. heterophyllum Sow. — На югъ отъ Загажене.
Phylloceras aff. Loscombi Sow. — На с. отъ Кремиковци.
Aegoceras (Microceras) capricornus Schloth. — Мъзгошъ; Туденъ; на ю. отъ Загажене; Котель.

Aegoceras (Platypleuroceras) brevispina Sow. — Манастирски долъ при Тетевенъ.

Amaltheus spinatus Brug. — Зимевица.

Belemnites paxillosus Schloth. — Мъзгошъ; Туденъ; Гинци; на с. отъ Беледие-ханъ; Брѣзье; на ю. отъ Загажене; Лакатникъ; на з. отъ Кремиковци; Манастирски долъ при Тетевенъ; Габровски Балканъ; Котель; Ришки проходъ.

Belemnites clavatus Schloth. — Туденъ; Котель.

Belemnites compresus Stahl. — Мъзгошъ; Туденъ; Върдловци; Манастирски долъ при Тетевенъ; Ришки проходъ.

Belemnites aff. compressus Stahl. — На с. отъ Кремиковци; Колиби Равно на з. отъ Етрополе.

Belemnites sp. — Гаганица; на ю. отъ Загажене; Зимевица; около долньото течение на градешничката рѣка; Манастирски долъ при Тетевенъ; южно отъ устието на Рибарица; на с. отъ Текията; Жидовъ ржтъ; Имитлийски проходъ; Котель; на с. отъ Киримитликъ и пр.

Горний Лейасъ.

Rhynchonella Moorei Dav. — Около Кумичина-дупка къмъ Гинци.

Inoceramus dubius Sow. — На ю. отъ Тетевенъ, между Козница и Искрански долъ.

Ostrea aff. eduliformis Schloth. sp. — Мъзгошъ.

Myoconcha crassa Sow. — Манастирски долъ при Тетевенъ.

Pholadomya aff. Voltzi Ag. — Манастирски долъ при Тетевенъ.

Nautilus aff. truncatus Sow. — Между Каменецъ и Сѣнокосъ.

Phylloceras heterophyllum Sow. — Около Котель.

Phylloceras sp. — Около Котель.

Lytoceras aff. Jurense Zieten. — Около Котель.

Lytoceras sp. — Около Котель.

Harpoceras radians Reinecke sp. — Крива-рѣка на СИ. отъ Беледие-ханъ; около Лакатникъ; манастирски долъ при Тетевенъ.

Harpoceras aff. radians Reinecke sp. — На с. отъ Кремиковци.

Harpoceras bifrons Brug. — Манастирски долъ при Тетевенъ; около устието на Васильова рѣка.

Harpoceras aff. bifrons Brug. — Брѣзье; на ю. отъ Загажене.

Harpoceras (Ludwigia) Aalensis Ziet. — Колиби Равно на з. отъ Етрополе.

Harpoceras cfr. bicarinatum Wrig. — На ю. отъ Загажене.

Coeloceras (Dactilylioceras) aff. anguinum Reinecke sp. — Около Лакатникъ.

Coeloceras commune Sow. sp. — Манастирски долъ при Тетевенъ; около устието на Васильова рѣка.
Stephanoceras cfr. anulatum Sow. — На ю. отъ Загажене.
Stephanoceras cfr. crassum Young. — Около Церово.
Belemnites tripartitus Schloth. — Около Церово; около Пещера (Лакатнишко).
Belemnites exilis d'Orb. — Колиби Равно на з. отъ Етрополе; около Котель.
Belemnites sp. — Колиби Равно, на з. отъ Етрополе.

Срѣдня юрска серия или Догеръ.

Не по̀-малко важно мѣсто заема въ България и срѣднята Юра, позната подъ името Догеръ; но въ сравнение съ прѣдидущата тя е още слабо изучена. Въ слѣднитѣ страници ний ще изложимъ всичко, що знаемъ до сега за тъзи серия.

Срѣднята юрска серия съпровожда, доста често, въ западната часть на Княжеството долнитѣ катове на юрска система, а въ централния и източния Балканъ, тя е почти нераздѣлна другарка на лейасовата, върху която лежи изключително.

На сѣверъ отъ Св. Николската и Чипровската Стара-планина, а така сѫщо и въ юго-западнитѣ планини, около Трънъ, догерскитѣ седименти се показватъ по̀-самостоятелно и въ първия случай лежатъ върху червени пѣсъчници и конгломерати отъ долньо-триасова възрасть, а само отчасти върху палеозойски аргилошисти, а въ втория върху Триасови пѣсъчници. И въ двата случая повечето отъ тѣхъ сѫ прѣпокрити съ горньо-юрски или малмски образувания и се намиратъ въ пълна конкорданция както къмъ еднитѣ, така и къмъ другитѣ.

Раздѣление и разпространение. — Отъ досегашнитѣ изслѣдвания най-добрѣ е доказанъ у насъ *долния Догеръ* или *байоския катъ (bajocien)*; *горния Догеръ* или *батския катъ (bathonien)* показва по̀-слаби слѣди отъ първия, или пъкъ съвършенно отсѫтствува.

Западенъ Балканъ.

Въ сѣверо-западната часть на България, сѣверно отъ Балканската верига, догерскитѣ пластове прѣминаватъ отъ Сърбия, недалеко с. Салашъ, на сѣверъ отъ Каджбоазския проходъ и въ тѣсна ивица се спущатъ покрай с. Праужда — между с. с. Върбово и Бостанъ-махале — близо селата Търговище и Долний Ломъ

къмъ юго-източна посока; тѣ се завършватъ въ Широка-планина на сѣверъ отъ с. Бѣлимелъ, безъ да достигнатъ до с. Камена-Рикса.

Тази тънка догерска ивица е съставена по цѣлото протежение отъ пѣсъчници, варовити пѣсъчни глини и отъ глинено-пѣсъчни варовици, придружени отъ мергелни шисти. Пѣсъчицитѣ къмъ основата си сж едрозърнести, а въ пó-високъ хоризонтъ тѣ прѣминаватъ въ дребнозърнести. Почти на всѣкадѣ догерската серия е прѣпокрита само отъ горньо-юрски варовици.

Догерската зона съ малки измѣнения показва почти на всѣкждѣ сжщитѣ петрографски бѣлѣзи и съдържа доста интересна фауна. При с. Салашъ, подъ малмскитѣ варовици, лежатъ конкордантно варовито-пѣсъчни глини, между които се показватъ синкави и сиво-пепеливи пѣсъчници въ банки. Дебелината имъ не е голѣма и въ тѣхъ се забѣлѣзватъ неясни *Rhynchonella, Terebratula,* разни *Bivalvae* и *Ammonites.*

На юго-изтокъ отъ този локалитетъ, върху сѣверната часть на Върбовското устие, Догерътъ поставенъ тоже подъ горньо-юрски варовици, е съставенъ отъ зеленикави пѣсъчни, тънкослойни мергели, съ растителни на мѣста увжглени остатъци, между които се забѣлѣзватъ и пó-твърди, синкаво-пепеливи банки; подъ тѣхъ слѣдватъ шистозни, глинени пѣсъчници съ едри и дребни зърна, въ които се намиратъ:

Monotis elegans Gldf.,
Lima (Plagiostoma) cfr. semicircularis Gldf.
Pecten demissus Phill.
Pecten cfr. Buchi Römer,
Ostrea sp.,
Belemnites cfr. canaliculatus Schloth. и др.[1]).

При с. Долний-Ломъ догерскитѣ пластове сж доволно маскирани, но при всичко това, тамъ се откриватъ синкави и нечисти глинено-пѣсъчни, доволно твърди варовици. Тѣхнитѣ извѣтряли повръхнини прѣдставляватъ ужълта, шуплива, пѣсъчна скала, която ни издалечъ нѣма твърдостьта на прѣснитѣ пѣсъчливи варовици. Дебелината имъ едвамъ достига 80 до 100 м. и въ тѣхъ има доста богата фауна като:

Rhynchonella varians Schloth. sp.
Terebratula perovalis Sow.

---

[1]) *Fr. Toula.* — Ein geologisches Profil von Osmanieh am Arčer, über den Sveti-Nikola-Balkan, nach Ak-Palanka an der Nišava. (Sitzb. d. k. Akad. der Wissensch. in Wien. 75 Bd, 1877, p. 507).

Terebratula perovalis Sow. *aff. var. Kleinii* Lam.,
Terebratula globata var. Birdlipensis Walker,
Terebratula sphaeroidalis Sow.,
Terebratula aff. decipiens E. Deslongs.,
Waldheimia bullata Sow.,
Pecten (Entolium) aff. cingulatus Phill.,
Myacites sp. (aff. M. abdructus Ziet.),
Belemnites aff. canalicutus Schloth.

Въ основата на тия варовици въ конкорданция излизатъ червени и бѣли пѣсъчници въ дебели банки.

За догерски можемъ да вземемъ и ония юрски образования въ продължението на сѫщата ивица къмъ „Парасини", на сѣверъ отъ с. Бѣлимелъ. Изподъ тънконаслоенитѣ глинени пластове провиратъ се червенкави пѣсъчници и конгломератни пѣсъчници съ *Pecten, Belemnites,* вѣроятно *Belemnites giganteus* Schloth. и други неясни фосили. Тия се завършватъ най-долу съ нечисти варовици, съдържещи тоже вкаменелости и почиватъ върху червени долньо-триасови пѣсъчници.

Въ западния Балканъ, на югъ отъ билото, тоже подъ малмскитѣ варовици и върху лейасовитѣ седименти, срѣдньо-юрскитѣ образувания се явяватъ като глинени и пѣсъчно-глинени шисти съ тъменъ или сиво-пепеливъ цвѣтъ. Макаръ и не много дебели, тѣ афльориратъ на извѣстни мѣста и отъ двѣтѣ страни на Искърския проломъ: източно между селата Бовъ и Лакатникъ, а западно между с. с. Заселье и Загажене, а отъ с. Брѣзье на сѣверо-западъ къмъ Гинци и по̀-далеко. Тия догерски пластове отбѣлѣзани сѫ около с. Лакатникъ съ:

Rhynchonella quadriplicata Ziet.,
Pholodomya ovulum Ag.,
Belemnites giganteus Schloth.,
Belemnites Blainvillei Voltz,

а около с. Загажене се отличаватъ съ:

Pholadomya cfr. Murchisoni Sow.,
Belemnites canaliculatus Schloth.,
Belemnites semihastatus Blainv.

Централенъ Балканъ.

Въ централния Балканъ долниятъ Догеръ или байоскиятъ катъ, особено е разпространенъ и хубаво разкритъ, на изтокъ отъ

Арабаконашкия проходъ, къмъ Етрополе и пò на изтокъ отъ този градъ, както и въ Тетевенския Балканъ. Около Етрополе, Догерътъ може да се наблюдава на изтокъ и западъ отъ р. Езера или малкия Искъръ и на сѣверъ и югъ отъ р. Ябланица, а въ тетевенския Балканъ отъ двѣтѣ страни на р. Витъ около послѣдния градъ, на сѣверо-западъ, на сѣверъ и особено на изтокъ отъ Тетевенъ къмъ с. Шипково, а така сѫщо между послѣднето и село Лѣсидрѣнъ; но слѣдитѣ на Догера се распознаватъ и на западъ отъ послѣдньото село.

Около Етрополе, източно и западно отъ града, всички синкави и тъмни глинени шисти, а между тѣхъ тъмнитѣ глинени варовити банки съ малки и голѣми конкреции, както и сиво-пепеливитѣ или тъмнитѣ пѣсъчливи, твърди, глинени шисти и кварцитнитѣ пѣсъчници, отъ пò-високо ниво, сѫ всички отъ догерска възрасть. Почти съ сѫщитѣ пластове е прѣдставена срѣднята юрска серия и около Тетевенъ, гдѣто особено изпѫкватъ тъмнитѣ и пѣсъчни, мергелни шисти и тъмнитѣ глинено-варовити, твърди банки съ конкреции; и тукъ, както и при Етрополе, се забѣлѣзватъ въ пò-горнитѣ хоризонти, кварцитни пѣсъчници, придружени отъ тъмни шисти. И въ двата прѣдѣла се намира доста богата фауна, между която байоскитѣ цефалоподи изъ етрополскитѣ околности заематъ първо мѣсто. Пò-забѣлѣжителни отъ тѣхъ сѫ:

Harpoceras aff. Eduardianum d'Orb. sp.,
Oppelia subradiata Sow. sp.,
Stephanoceras Humphriesianus Sow. sp.,
Stephanoceras Braikenridgii Sow. sp.,
Sphaeroceras Gervillii Sow. sp.,
Perisphinctes arbostigerus d'Orb. sp.,
Belemnites Blainvillei Voltz,
Belemnites giganteus Schloth.

Догерътъ около Етрополе и Тетевенъ. — Ний ще се позапремъ тука, за да разгледаме пò подробно догерскитѣ пластове, както около Етрополе, така сѫщо и около Тетевенъ.

Етрополската широка, догерска зона се появява най-първо между Било-планина и Шиндарникъ, на изтокъ отъ Арабаконашкия проходъ. Въ съсѣдство съ палеозойскитѣ аргилошисти и пѣсъчници, излизатъ бѣли пѣсъчници и тъмно-синкави варовици безъ фосили, а подъ тѣхъ на сѣверо-изтокъ отъ Шиндарникъ се откриватъ тъмно-пепеливи, глинени шисти, прѣмрѣжени съ бѣли калцитни жилки, тоже безъ фосили.

Юрскиятъ теренъ къмъ Етрополе заема доста голѣмо пространство. Върху височинитѣ се издигатъ варовици отъ горньо-юрска възрасть, подъ тѣхъ афльориратъ шисти и кварцитни пѣсъчници отъ срѣдня-Юра и глинени шисти отъ Лейасъ, а въ нискитѣ мѣста, особено въ долищата, палеозойски шисти. Догерскитѣ пластове се отличаватъ съ своитѣ синкави, тъмни, глинени шисти и кварцитни пѣсъчници, а Лейасовитѣ съ свѣтло пепеливитѣ си глиненици, между които къмъ основата излизатъ и черни варовици съ *Pecten* sp. *(aff. P. aequivalvis)* Sow. и *Belemnites* sp.

Измежду догерскитѣ глинени шисти има и тънки прослойки отъ глинени варовици, изпълнени на мѣста съ малки и голѣми конкреции отъ орѣхова голѣмина па до хлѣбни пити. Въ тѣхъ се намѣриха:

Stephanoceras Humphriesianus Sow.,
Stephanoceras linguiferus d'Orb. sp.,
Belemnites Blainvillii Voltz,
Belemnites giganteus Schloth.

Около Етрополе отдалечъ се забѣлѣзватъ тъмнитѣ догерски глинени шисти, които сѫ дълбоко разровени и измити отъ атмосфернитѣ води. На сѣверъ отъ града, покрай лѣвия брѣгъ на р. Езера, надъ палеозойскитѣ метаморфни шисти, се открива слѣдния разрѣзъ на юрскитѣ образувания:

1. Най-долу въ основата се показватъ пѣсъчливи, тъмни, глинени шисти, които на мѣста сѫ черни като вѫглища; тѣ се цѣпятъ отначало въ тънки листове, а пó-горѣ

2. и въ тъмни, доста твърди банки съдържещи конкреции въ видъ на голѣми пити, галети, както и пò-дребни;

3. пѣсъчни, тъмни, твърди, слюдни, глинени пластове въ тънки слойове, наклонени всички къмъ юго-юго-западъ. Надъ тѣхъ се показватъ

4. тъмни и синкави глинени шисти, които се цѣпятъ въ тънки и пò-дебели пластове;

5. синкави, варовити мергели и

6. най-горѣ, синкави, на мѣста пò мергелни варовици съ черъ флинтъ (кремъкъ), между банкитѣ на които се явяватъ въ прослойки и синкави варовити мергели. Послѣднитѣ синкави мергели и варовици принадлежатъ на Малмъ (Оксфордски катъ), а всички останали подъ тѣхъ — на Догеръ.

Пластоветѣ, които се откриватъ покрай р. Езера, на югъ отъ палеозойскитѣ шисти, сѫ ясно сбърчани; образуванитѣ синклинали и антиклинали особено хубаво могатъ да се видятъ отъ тая точка

къмъ „Кръстьта“ прѣдъ Етрополе, а на югъ отъ града къмъ Суха рѣка. Малмскитѣ варовици се не виждатъ на всѣкадѣ върху височинитѣ, понеже голѣма часть отъ тѣхъ е измита и разнесена; но подъ тѣхъ се откриватъ само догерскитѣ глинени пластове, придружени отъ пѣсъчно-варовити глиненци, тоже тъмни, твърди и изпълнени, както и първитѣ съ конкреции. Въ околнитѣ рътлини около гробищата и „Кръстьта“, недалеко Етрополе най-добрѣ могатъ да се видятъ тия пластове, които сѫ доста богати на фосили и особено на Цефалоподи. Отъ тия мѣста сме събрали:

Astarte sp.,
Turbo sp.,
Harpoceras (Hildoceras) hecticus compressus Quenst.,
Harpoceras (Dorsetensia) aff. Eduardianum d'Orb. sp.,
Oppelia subradiata Sow. sp.,
Stephanoceras Humphriesianus Sow.,
Stephanoceras Braikenridgii Sow.,
Stephanoceras linguiferus d'Orb.,
Sphaeroceras Gervillii Sow.,
Sphaeroceras Gervillii grandis Quenst.,
Perisphinctes arbostigerus d'Orb., sp.
Belemnites (Belemnopsis) Blainvillii Voltz,
Belemnites giganteus Schloth. и др.

На югъ отъ р. Ябланица, къмъ прохода, малко по̀-другъ е разрѣза на догерскитѣ пластове. Най-долу сѫ свѣтли глинени и мергелни шисти, наклонени къмъ юго-юго-западъ, между които изпѫкватъ 0,10—0,15 м. дебели банки отъ тъменъ, глиненъ варовикъ. Въ по̀-високо ниво свѣтлитѣ шисти ставатъ сиво-пепеливи, а по̀-послѣ и тъмни, нечисти мергелни, пѣсъчливи глинени шисти, между които се забѣлѣзватъ още банки отъ глинени варовици. Въ послѣднитѣ къмъ върха „Обийденъ“, сѫ намѣрени само:

Rhynchonella sp.,
Pecten aff. demissus Gldf.,
Belemnites giganteus Schloth.

Надъ тия слѣдватъ кварцитни пѣсъчници въ дебели банки, раздѣлени съ пѣсъчно глинени-прослойки, въ които на мѣста се намиратъ разни бивалви. Пѣсъчницитѣ сѫ доволно твърди; тѣ сѫ бѣли, а на мѣста ужълти и разпукани. Най-горѣ къмъ споменатия върхъ седиментарната серия се завършва съ гѫсти, свѣтли, сиво-пепеливи, а на мѣста и синкави варовици. Всичкитѣ описани скали

заедно съ кварцитнитѣ пѣсъчници, могжтъ да се причислятъ къмъ догерската серия, а варовицитѣ къмъ оксфордския катъ.

Подъ обийденскитѣ варовици, къмъ югъ излизатъ бѣлизняви кварцитни пѣсъчници въ доста дебели банки; обаче тия сж тукъ пó-малко отколкото къмъ сѣверъ. Надъ тѣхъ се показватъ на първо мѣсто пѣсъчни, мергелни глини, въ видъ на шисти и на банки, а подъ тия кварцитни пѣсъчници въ дебели банки. Пò-ниско афльориратъ и тъмнитѣ шисти, които достигатъ до Суха рѣка, а вѣроятно прѣминаватъ и прѣзъ нея. Тѣ граничатъ къмъ югъ съ палеозойски и гранитоидни скали.

На изтокъ отъ Етрополе, прѣзъ рѣка Езера, се продължаватъ сжщитѣ тъмни глинени шисти и кварцитнитѣ пѣсъчници. Къмъ Падешкитѣ колиби въ единъ долъ се забѣлѣзватъ и червенкави конгломерати.

Слѣдъ послѣднитѣ колиби при спуска къмъ Лопенската рѣкичка, кварцитнитѣ пѣсъчници ставатъ рѣдки и само тъмно-пѣсъчливитѣ глинени шисти се явяватъ. Долу въ долината горнитѣ скали се цѣпятъ като шисти, или се показватъ въ банки, а между тѣхъ има и кварцитни пѣсъчници, отъ които нѣкои се отличаватъ съ червеникавъ цвѣтъ. Малко пó- на югъ отъ устието на р. Черна, догерскитѣ пластове потъватъ подъ малмскитѣ, а къмъ изтокъ тѣ прѣминаватъ къмъ Осеновъ рътъ, Черни Витъ и отъ Дивчовскитѣ колиби прѣзъ Костина рѣка се направляватъ къмъ Рибарица, подъ които излиза Лейасътъ.

Но догерскитѣ образувания завзематъ още пó-голѣми пространства въ Тетевенския Балканъ, а именно около рѣка Витъ както сѣверно така и източно отъ тая рѣка. На югъ отъ Тетевенъ прѣзъ рѣката по дола Козница се откриватъ тъмни, пѣсъчливи мергели, между които има вмѣтнати и варовити, синкави и тъмни мергели въ твърди банки; въ тия мергели най-чести сж белемнититѣ. Пò на западъ отъ сжщия долъ, а имено въ Искрански долъ излизатъ черни шисти и тъмни твърди, глинено-варовити банки, съдържещи по най-вече лимонитни конкреции. Въ тѣхъ се намиратъ:

Nucula variabilis Sow.,
Turbo n. sp.,
Cerithium sp. *(aff. C. costellatum* Mstr).,
Harpoceras Murchisone Sow. sp.,
Belemnites (Pachyteuthis) breviformis Voltz,
Belemnites (Belemnopsis) Blainvillii Voltz.

съ които се доказва байоский катъ. Надъ тия лежатъ варовито-глинени и пѣсъчно-глинени шисти, а пò-високо излизатъ кварцитни

пѣсъчници придружени отъ тъмни шисти. Цѣлиятъ комплексъ е прѣпокритъ отъ горньо-юрски варовици и вълнообразно надипленъ, както и около Етрополе.

Въ Тетевенъ около Манастирски-долъ, върху лейасовата серия слѣдватъ догерскитѣ синкави шисти съ лимонитни конкреции, а надъ тия пѣсъчно-глинени шисти и нѣколко дебели банки отъ бѣлизняви кварцитни пѣсъчници. Къмъ източния край на града се намѣри само

Gresslya aff. peregrina Phill. sp.

Послѣднитѣ се срѣщатъ и на сѣверъ отъ Тевевенъ, къмъ върха „Острегъ", както и къмъ „Конски-долъ" и тѣ слѣдятъ сѫщия редъ на серията, както и пò на югъ. Въ тая часть, прочее, на Тетевенския Балканъ, съ изключение на долния Лейасъ, се намира почти цѣлата юрска система.

Най-сѣвернитѣ слѣди на догерскитѣ пластове се намиратъ около с. Лѣсидрѣнъ, гдѣто сѫ прѣдставени съ кварцитни пѣсъчнци въ банки, съ тъмни а на мѣста съ червенкави и червени глинени шисти и пѣсъчни варовици; въ тъмнитѣ именно шисти излизатъ и камени вѫглища. Кварцитнитѣ пѣсъчници къмъ с. Голѣма Желѣзна сѫ червенкави, ужълти, твърдѣ разпукани и разтрошени.

Източенъ Балканъ.

Догерътъ е ясенъ и въ източния Балканъ около Котель, гдѣто въ конкрециитѣ на тъмнитѣ глинени и мергелни шисти при попъ-Гьоргевото се намиратъ до рѣката:

Stephanoceras Humphriesianus Sow. sp.,

а въ Гърневица:

Belemnites sulcatus Miller,
Belemnites tripartitus Schloth.,
Belemnites canaliculatus Schloth.,
Belemnites Blainvillii Voltz,
Belemnites giganteus Schloth.;

послѣдниятъ белеменитъ е намѣренъ и въ долътъ срѣщу „Бабинъ-камъкъ".

Юго-западни планини.

Въ юго-западнитѣ планини около гр. Трънъ и на сѣверъ Догерътъ се явява съ варовици, съ глинени шисти и пѣсъчници; по-

слѣднитѣ играятъ второстепенна роля. Въ тая часть на Княжеството срѣдньо-юрската серия е доказана положително на сѣверъ отъ Трънъ около устието на р. Ломница, на пѫтя къмъ Трънското ждрѣло, около с. Петàченци, къмъ с. Одоровци, на юго-изтокъ отъ Трънъ въ долината подъ Драговишки-върхъ, въ Парамунската планина и пр. Около южнитѣ и източнитѣ поли на Руй-планина Догерътъ е съмнителенъ.

На сѣверъ отъ Трънъ, около ждрѣлото на р. Ерма (Сукава) се забѣлѣзватъ варовити брекчи, оолитни варовици, сиво-пепеливи и тъмни, отчасти пѣсъчни, глинени варовици, прѣмрѣжени съ бѣли калцитни жилчици, твърдѣ богати на фосили. По̀-забѣлѣжителнитѣ отъ тѣхъ сѫ:

Rhynchonella varians Schloth. sp.,
Rhynchonella quadriplicata Ziet. sp.,
Rhynchonella spinosa Schloth. sp.,
Terebratula perovalis Sow. sp.,
Terebratula aff. perovalis Sow. sp.,
Terebratula aff. globata Sow. sp.,
Terebratula maxillata Sow.,
Pecten demissus Phill.,
Pecten personatus Gldf.,
Pecten aff. textorius Gldf.,
Pecten aff. spathulatus Römer,
Gresslya (Pleuromya) unioides Römer sp.,
Goniomya aff. Duboisi Agassiz,
Goniomya angulifera Sow. sp.,
Goniomya V. scripta opalina Sow.,
Alaria Lorieri d'Orb.,
Rostellaria (Alaria) cochleata Quenst.,
Parkinsonia Parkinsoni Sow.,
Parkinsonia Garantianus d'Orb. sp.,
Belemnites aff. giganteus Schloth.

Около с. Петàченци въ основата на пѣсъчливитѣ варовици, афльориратъ въ тънки и дебели банки и сиво-пепеливи кварцити, а надъ тѣхъ излизатъ горньо-юрски пѣсъчници съ растителни увѫглени остатъци. Около послѣдньото село, на дѣсно отъ р. Ерма, варовицитѣ образуватъ три, твърдѣ високи стѣни, доста на раздалечъ една отъ друга, които прорѣзва напрѣко споменатата рѣка. Напрѣчната варовита зона има по̀вече отъ километъръ и достига дори до Ломнишка рѣка въ прохода.

Къмъ с. Одоровци отъ дѣсна страна на пролома сиво-пепеливитѣ криноидни варовици могатъ да бѫдатъ тоже догерски; въ тѣхъ сѫ намѣрени:

Ostrea aff. Knorri Ziet.
Ostrea (Gryphaea) Trnensis Toula[1]);

сиво-пепеливитѣ варовици, обаче, надъ тѣхъ могѫтъ да бѫдатъ горньо-юрски.

На изтокъ отъ Трънъ при входа на тѣсната долина, подъ Драговски върхъ, отъ лѣвата страна на рѣката, споредъ *проф. Toula* излизатъ ситнозърнести, зеленикаво-пепеливи шистозни пѣсъчници. Тѣ съдържатъ доволно много органически нѣжни остатъци, между които се разпознаватъ:

Pecten cfr. disciformis Zieten,
Anomia sp. *(aff. A. numismalis* Quenst. или *A. opalina)*

отъ долния Догеръ. Покрай тѣзи шистозни пѣсъчни наслаги се намира и варовитъ пластъ отъ сѫщата старость, която е съставена отъ сиво-пепеливъ брекчесть варовикъ съ

Pecten demissus Gldf. и
Pecten textorius Gldf.

Въ Парамунската планина най-добрѣ може да се наблюдава срѣдня Юра около Ездимирския манастиръ Св. Богородица, на западъ отъ с. Филиповци. Изподъ тъмно-пепеливитѣ варовици и доломитнитѣ варовици отъ малмска възрасть, които се простиратъ въ тънка ивица отъ сѣверо-западъ къмъ юго-изтокъ, слѣдва варовитъ оолитъ съ

Pecten sp.
Isocardia sp.
Pholadomya Murchisoni Sow.,

а на по̀-нисъкъ хоризонтъ въ сѫщия се намѣриха Корални остатъци, цидаритни радиоли, *Terebratula perovalis* Sow. и *Ostrea* sp. Още по̀-ниско варовицитѣ прѣминаватъ въ сиво-пепеливъ зърнестъ и мергеленъ варовикъ, въ който особно чести сѫ:

Ostrea Knorrii obscura Sow.[2]).

[1]) *Fr. Toula.* — Von Pirot nach Sofia, auf den Vitoš, uber Pernik nach Trn und über Stol nach Pirot (Sitzb. der к. Akademie der Wissench. in Wien. 88 Bd. 1883, p. 34.
[2]) *Fr. Toula.* — l. c. p. 26, 27.

Подъ тѣхъ се появяватъ и банки отъ ситнозърнестъ пѣсъчникъ съ варовитъ цементъ, а подъ тѣхъ зърнестъ доломитенъ варовикъ, който пò-долу прѣминава въ оолитенъ варовикъ. Цѣлия този догерски комплексъ лежи върху триасови образувания.

Фауна.

Събраната до сега фауна въ пластоветѣ на догерската серия е слѣднята:

Rhynchonella varians Schloth. — Долний Ломъ; Ломница; отъ билото на пжтя до трънското ждрѣло.

Rhynchonella sp. *(aff. Rh. varians* Schloth. sp.). — На изтокъ отъ с. Звонци.

Rhynchonella quadriplicata Ziet. sp. — Отъ билото на пжтя до Трънското ждрѣло.

Rhynchonella spinosa Schloth. sp. — Отъ билото на пжтя до Трънското ждрѣло.

Rhynchonella sp. — Обийденъ при Етрополе.

Terebratula perovalis Sow. sp. — Долний Ломъ; отъ билото на пжтя при Трънското ждрѣло.

Terebratula perovalis Sow. *aff. var. Kleinii* Lam. — Долний Ломъ.

Terebratula aff. perovalis Sow. sp. — Долний Ломъ; отъ билото при Трънското ждрѣло; измежду с. Издимирци и манастиря Св. Богородица.

Terebratula globata var. Birdlipensis Walker. — Долний Ломъ.

Terebratula aff. globata Sow. sp. — Отъ билото при Трънското ждрѣло.

Terabratula maxillata Sow. — Отъ билото при Трънското ждрѣло.

Terebratula sphaeroidalis Sow. — Долний Ломъ.

Terebratula aff. decipiens E. Deslongs. — Долний Ломъ.

Terebratula sp. — Между Петроханъ и Гинскитѣ ханища.

Waldheimia bullata Sow. sp. — Долний Ломъ.

Avicula (Monotis) elegans Gldf. — Върбовски проходъ.

Posidonomya sp. *(aff. P. opalina* Quenst.). — На ю.и. отъ Трънъ.

Posidonomya sp. — Между Петроханъ и Гинскитѣ ханища.

Pinna sp. — Върбовски проходъ.

Lima (Plagiostoma) sp. *(aff. L. semicircularis* Gldf. — Върбовски проходъ.

Pecten demissus Phill. — Върбовски проходъ; между Петроханъ и Гинскитѣ ханища; около Трънското ждрѣло.

Pecten aff. demissus Phill. — Между Петроханъ и Гинскитѣ ханища; Ломница; Обийденъ при Етрополе.

Pecten aff. spathulatus Römer. — Отъ билото при Трънското ждрѣло.
Pecten aff. cingulatus Phill. — Долний Ломъ.
Pecten personatus Gldf. — Около Ждрѣлото при Трънъ.
Pecten textorius Gldf. — На ю.и. отъ Трънъ.
Pecten aff. textorius Gldf. — Около Ждрѣлото при Трънъ.
Pecten sp. *(aff. P. Buchi* Römer). — Върбовски проходъ.
Pecten sp. *(aff. P. disciformis* Zieten). — На ю.и. отъ Трънъ.
Pecten sp. Измежду с. Издимирци и манастиря Св. Богородила.
Anomia sp. *(aff. A. numismalis* Quenst. или *A. opalina).* — На ю.и. отъ Трънъ.
Ostrea (Gryphaea) Trnensis Toula. — Къмъ с. Одоровци.
Ostrea aff. Knorri Ziet. — Къмъ с. Одоровци.
Ostrea Knorri obscura Quenst. — Между с. Издимирци и манастиря Св. Богородица.
Ostrea sp. — Върбовски проходъ; на ю.и. отъ Трънъ; между с. Издимирци и манастиря Св. Богородица.
Nucula variabilis Sow. — Искрански дóлъ при Тетевенъ.
Astarte sp. — Етрополски гробища.
Isocardia sp. — Измежду с. Издимирци и манастиря Св. Богородица.
Gresslya (Pleuromya) unioides Römer. sp. — Отъ билото при Трънското ждрѣло.
Gresslya aff. peregrina Phill. sp. — Източния край на Тетевенъ.
Myacites sp. *(aff. M. abductus* Ziet.). — Долний Ломъ.
Goniomya angulifera Sow. sp. — Около Трънското ждрѣло.
Goniomya V. scripta opalina Sow. sp. — Отъ билото около Трънското ждрѣло.
Goniomya aff. Duboisi Agass. — Отъ билото около Трънското ждрѣло.
Pholadomya Murchisoni Sow. — Измежду с. Издимирци и манастиря Св. Богородица.
Pholadomya ovulum Agass. — Лакатникъ.
Turbo n. sp. — Искрански долъ при Тетевенъ.
Turbo sp. — Етрополе при гробищата.
Cerithium sp. *(aff. Cer. costellatum* Mstr.). — Искрански долъ при Тетевенъ.
Alaria Lorieri d'Orb. — Отъ билото около Трънското ждрѣло.
Alaria (Rostellaria) cochleata Quenst. — Отъ билото около Трънското ждрѣло.
Harpoceras Murchisonae Sow. sp. — Искрански долъ при Тетевенъ.
Harpoceras (Dorsetensia) aff. Eduardianum d'Orb. sp. — Етрополе при Кръстьта.
Harpoceras (Hildoceras) hecticus compressus Quenst. — Етрополе при гробищата.

Oppelia subradiata Sow. sp. — Етрополе при гробищата.
Stephanoceras Humphriesianus Sow. — Етрополе при гробищата; на западъ отъ Етрополе; Котель; Гьоргевото до рѣката.
Stephanoceras Breikenridgii Sow. — Етрополе при гробищата.
Stephanoceras linguiferus d'Orb. — Етрополе при гробищата; на западъ отъ Етрополе.
Sphaeroceras Gervillii Sow. — Етрополе при гробищата.
Sphaeroceras Gervillii grandis Quenst. — Етрополе при Кръстьта.
Perisphinctes arbustigerus d'Orb. sp. — Етрополе.
Parkinsonia Gerantianus d'Orb. — Отъ билото при Трънското ждрѣло.
Parkinsonia Parkinsoni Sow. — Малко на изтокъ отъ Трънското ждрѣло; отъ билото при сѫщото ждрѣло.
Belemnites giganteus Schloth. — Лакатникъ; етрополскитѣ гробища; Обийденъ при Етрополе; на з. отъ Етрополе; Котель въ дола срѣщу „Бабинъ камъкъ".
Belemnites aff. giganteus Schloth. — Парасини на сѣвѣръ отъ с. Бѣлимелъ; отъ билото при Трънското ждрѣло.
Belemnites (Belemnopsis) Blainvillii Voltz. — Лакатникъ; Искрански долъ при Тетевенъ; Етрополе при Кръстьта; на западъ отъ Етрополе; Гърньовица при Котель.
Belemnites (Pachyteuthis) breviformis Voltz. Искрански долъ при Тетевенъ.
Belemnites sulcatus Miller. — Гърньовица при Котель.
Belemnites sp. *(aff. B. canaliculatus* Schloth.). — Долний Ломъ; Върбовски проходъ.
Belemnites sp. — Между Петроханъ и Гинскитѣ ханища.

Горня юрска серия.

Горньо-юрската серия, принадлежаща на медитеранската провинция, е не пó-малко развита отъ останалитѣ членове на юрска система въ Княжеството. Тя взема участие въ състава на високитѣ планински части, особено въ западнитѣ и централнитѣ Балкани и нейнитѣ варовици обикновено се издигатъ, отсѣчени вертикално отъ едната страна, върху догерскитѣ и лейаскитѣ образувания, както и върху триасовитѣ варовици, червени пѣсъчници и палеозойски шисти. Отсѣчкитѣ на варовицитѣ, по най вече, се намиратъ отъ къмъ сѣверната страна и се издигатъ 20—40 метра надъ основата си, а на мѣста и пó-вече метра. Откъмъ противоположната страна варовититѣ банки биватъ, малко или много, наклонени и затова минаватъ незабѣлѣзани. Има обаче и такива

горньо юрски образувания, които се издигатъ въ грамадни варовити масиви, какъвто е този на сѣверо-западъ отъ София.

Върху горньо-юрскитѣ варовици слѣдватъ на мѣста неокомски пластове, които петрографски почти никакъ не се различаватъ отъ тѣхъ, а напротивъ забѣлѣзва се истинско продължение въ седиментитѣ; даже и внимателно прослѣдени не може да се постави гранична линия, между еднитѣ и другитѣ. Тъй напр. височината „Бърдо", която се простира отъ гр. Фердинандово (бив. Кутловица) на западъ, къмъ селата Долня — и Горня Вереница, съставена е откъмъ южната страна отъ неокомски, а отъ къмъ сѣверната отъ горньо-юрски пластове; безъ надлежнитѣ фосили, тукъ мѫчно може да се каже, гдѣ прѣставатъ еднитѣ и гдѣ начеватъ другитѣ, тъй като литоложкитѣ бѣлѣзи на еднитѣ и другитѣ сѫ едни и сѫщи. Неокомскитѣ варовици и мергелни варовици въ тая планина лежатъ, прочее, върху ново-юрскитѣ въ пълна конкорданция и сѫ наклонени подъ еднакви ѫглове къмъ ю.-западъ.

Горньо-юрската серия е прѣдставена въ западния и централния Балканъ главно съ варовици, но въ юго-западнитѣ планини: около Трънъ, на югъ отъ този градъ, между рѣки Ерма и Струма, около Радомиръ, въ Конява планина и пр., както и на изтокъ отъ Розалския проходъ въ централния Балканъ, прѣзъ Курита, Зелено-дърво къмъ с. Етъра и пó далеко въ Габровския Балканъ, тази серия е прѣдставена главно отъ пѣсъчливъ и глинено-мергеленъ фациесъ, подобенъ на Карпатскитѣ или на Флишкитѣ пѣсъчници, а второстепенно отъ варовици. Първиятъ или варовитиятъ фациесъ има доста голѣмо разпространение и се отличава съ пó-богата фауна отъ пѣсъчно-глинения, който е твърдъ бѣденъ на вкаменелости; възрастьта на послѣдния фациесъ е опрѣдѣлена въ юго-западна България само съ

Perisphinctes cfr. triplex Quenst. sp.,
Perisphinctes sp. *(aff. P. Richteri* Oppel), и
Lytoceras aff. montanum Oppel sp.

а въ Габровския Балканъ, на юго-изтокъ и юго-западъ отъ село Етъра — съ нѣколко титонски, неясни

Perisphinctes- и,
Hoplites- и, и
Aptychus- и.

Ерозията на подземнитѣ и надземнитѣ води е оставила въ горньо-юрскитѣ варовици дълбоки слѣди. Тѣ сѫ неправилно раз-

пукани и измитата имъ повърхность има особенъ изгледъ, свойственъ за тия и нѣкои кредни варовици. Тѣ сѫ покрити съ грапавини и украсени съ разновидни хубави *карри* или *шрати*, съ малки и голѣми каньони и съ вълтопи, наредени на сѣверо-западъ отъ София, почти отъ изтокъ къмъ западъ; послѣднитѣ, като запълнени повечето съ плодна пръсть и покрити съ зеленина, прѣдставляватъ малки оазиси въ каменита пустиня. При това въ вѫтрѣшностьта на варовицитѣ се намира и голѣмо число пещери, между които нѣкои се отличаватъ по голѣмината си. Малмскитѣ, прочее, варовици, върху които изчезватъ още и всѣкакъвъ видъ текущи води, се отличаватъ съ типични карстови явления.

Раздѣленне. Съставъ. Разпространение. Споредъ събраната фауна въ варовития фациесъ на горньо-юрската серия съ положителность тя може да се раздѣли на три отдѣлни ката, които незабѣлѣзано прѣминаватъ единъ въ другъ, безъ да може да се постави нѣкаква граница между тѣхъ. Къмъ това трѣбва да се прибави, че пò-голѣмата часть отъ долнитѣ пластове на тая серия принадлежатъ на Малма, т. е. на пластоветѣ подъ портландския катъ и само пó-малката часть принадлежи на Титона.

Отъ Горня-Юра доказани сѫ до сега въ България: *оксфордския, кимериджския* и *титонския катъ*.

Оксфордскиятъ катъ се явява съ свѣтло-пепеливо-синкави и тъмни мергелни варовици, садържещи черъ флинтъ, а между тѣхнитѣ банки въ прослойки се забѣлѣзватъ синкави мергели. На извѣстни мѣста тѣ сѫ тъмно-пепеливи, доломитни варовици, прѣмрѣжени съ бѣли калцитни жилчици и на повърхностьта разпукани. Както еднитѣ, така и другитѣ сѫ доста твърди, даже нѣкои отъ тѣхъ сѫ пó-твърди отъ варовицитѣ на слѣднитѣ катове. Оксфордски варовици се издигатъ върху догерскитѣ образувания отъ двѣтѣ страни на р. Езера, около Етрополе и сѫ обѣлѣзани съ амонита

Peltoceras Arduennensis d'Orb.

отъ долний Оксфордъ; сѫщитѣ варовици съ черъ флинтъ се намиратъ и около гр. Тетевенъ. При с. Батковци, недалеко отъ София, горньо-оксфордски сѫ варовицитѣ съ

Perisphinctes triplicatum albis Quenst.,

а като такива могатъ да се взематъ и нѣкои варовици около Трънъ; въ Конява планина тъмнитѣ варовици съ

Phylloceras aff. mediterraneum Uhl.

сж отъ долний Оксфордъ, а пò на изтокъ при с. Горня-Козница могатъ да се взематъ сжщо за Оксфордски тъмнитѣ глинени варовици съ

Cryptocaenia octonaria d'Orb. sp.

и тъмнитѣ пѣсъчни варовици съ

Rhynchonella astieriana d'Orb.,
Pecten vitreus Römer,
Anomia aff. undata Centej. и др.

Нѣма съмнение че сжщия катъ ще се докаже и на много други мѣста.

Кимериджскиятъ катъ е прѣдставенъ тоже съ варовици, малко или много глинени. Тѣ сж свѣтли, сиво-пепеливи, синкави или пò-тъмни, компактни, доволно твърди, или пò-меки варовици, наслагани обикновено въ банки отъ 0,10 до 0,20 м., а по нѣкога и въ доста дебели банки. Изложената имъ повърхностъ бива често неправилна, грапава или ядчеста и раздѣлена съ прослойки отъ зеленикава хума, като въ „Вѣнецъ" при Бѣлоградчикъ, около с. Върбово и пр. Въ мергелнитѣ варовици твърдѣ често се забѣлѣзватъ легла, изпълнени съ черъ флинтъ, и то въ видъ на ядки, или пъкъ въ тънки, не много пространни слойеве. Но кремъкъ има и съ свѣтла червеникава боя, гдѣто на мѣста свѣтлия прѣобладава надъ тъмния; но той се намира въ пó-ограничени количества отъ послѣдния. Къмъ с. Челюшница и „Гламата", на югъ отъ с. Бѣлотници, забѣлѣзано е че флинтовитѣ ядки лежатъ въ най-долнитѣ пластове и че въ горнитѣ като да отсжтствуватъ. На сжщото мѣсто е забѣлѣзано още, че пó-горнитѣ пластове сж пó-глинени и пó-лесно се цѣпятъ отъ долнитѣ; тѣ се приближаватъ пó-вечето къмъ хотривскитѣ, които лежатъ надъ тѣхъ.

Кимериджскитѣ варовици ясно могатъ да се раздѣлятъ на два хоризонта: на доленъ, пò-тъменъ въ който вкаменелоститѣ сж рѣдкость, и на горенъ пó-свѣтливъ пò-глиненъ и изпълненъ съ разнообразна, богата амонитна фауна; но фосилитѣ, като зараснали въ самата скала, твърдѣ мжчно могатъ да се вадятъ отъ нея. Тукъ заслужва да се спомене, че повърхностьта на Кимериджскитѣ варовици е покрита на много мѣста съ тъмни и пò-свѣтли, даже и съ червеникави петна, които произлизатъ отъ бракчестата структура на скалата. Брекчестото, а на мѣста конгломератното даже естество на тѣзи варовици показва, че тѣхното образувание се е извършило въ специални условия. Тамъ, гдѣто цемента на варовика е пó-вечето мергеленъ, на такива мѣста брекчеститѣ твърди банки прѣминаватъ въ единъ видъ конгломератъ отъ варовити ядки.

По́-забѣлѣжителни фосили въ кимериджскиятъ катъ сѫ:

Phylloceras tortisulcatum d'Orb. sp.,
Phylloceras saxonicum Neum.,
Oppelia compsa Opp. sp.,
Oppelia nobilis Neum,
Oppelia tenuilobata Oppel,
Haploceras cfr. Staszycii Zeuschn. sp.
Perisphinctes polyplocus Rein. sp.,
Perisphinctes Roubyanus Font.,
Perisphictes colubrinus Rein. sp.,
Perisphinctes aff. crussoliensis Font.,
Simoceras Doublieri d'Orb.
Aspidoceras acanthicum Oppel.
Belemnites semisulcatus Münster и др.

Разпространението на кимериджскитѣ варовици е твърдѣ голѣмо въ Княжеството.

Титонскитѣ варовици споредъ петрографскитѣ си бѣлѣзи не се различаватъ много отъ кимериджскитѣ. Прѣди всичко скалитѣ на първитѣ сѫ по бѣли, свѣтли, или бѣлизняви варовици, прѣмрѣжени на мѣста съ бѣли калцитни жилчици, като напр. при Магура около с. Гаганица, на сѣверо-западъ отъ София и пр. Обаче и въ този катъ се намиратъ гѫсти, сиво-пепеливи, мергелни варовици съ петна и ядчести конкреции, съ една дума и въ Титона не е изключена брекчестата структура, каквато е разпространена особено въ кимериджския катъ. Като характерни фосили за Титона въ Българското Княжество сѫ:

Pygope diphya Colon.,
Aptychus punctatus Voltz,
Lytoceras aff. municipale Opp. sp.,
Haploccras elimatum Opp.,
Perisphinctes transitorius Oppel,
Perisphinctes aff. Richteri Oppel.

Локални особености. — За да бѫдемъ по̀-пълни въ изучването на горньо-юрскитѣ образувания и да се запознаемъ съ разпространението имъ, ний ще наченемъ да ги разгледваме отъ западъ къмъ изтокъ, като изтъкваме на всѣкадѣ по̀-важнитѣ локални особености на оксфордския, кимериджския и титонския катъ.

Западни Балкани.

Най западнитѣ слѣди на Горня-Юра се намиратъ на Връшка-Чука и на изтокъ отъ нея. Тѣ сѫ бѣлизняви варовици, прѣмрѣжени

съ калцитни жилчици и приличатъ на Гаганишкитѣ, които се издигатъ на сѣверъ отъ селото; между тѣхъ има и пепеливо-синкави, гѫсти глинени варовици. Всички тия лежатъ върху по̀-долни пластове отъ юрска система, когато пъкъ ония отъ сѫщата възръсть варовици, които се откриватъ между с. Киряево и пѫтя, който води за манастиря св. Троица, ограничени между два дола на твърдѣ малко пространство, почиватъ върху палеозойски шисти. На сѣверъ надъ тѣхъ се забѣлѣзватъ долньо-кредни, баремски пѣсъчници, които както и първитѣ сѫ извънредно бѣдни на фосили.

Височината Магура, на сѣверо-западъ отъ Бѣлоградчикъ, съставена е отъ свѣтли, бѣли варовици, изпълнени съ калцитни жилчици въ които тоже не сѫ чести вкамененоститѣ. Послѣднитѣ отсѫтствуватъ съвършено въ източната страна на бърдото, но въ сѣверната и западната му часть сѫ намѣрени:

Montlivaultia cfr. dispar Haime (= *Anthophyllum obzoricum* Gldf.),
Thecosmilia sp.,
Thamnastraea cfr. discrepans Beck.,
Rhynchonella sp.,
Terebratula sp.,
Pecten sp.,
Nerinea (Itieria) cfr. Staszycii Zeuschn. sp.,
Nerinea cfr. Moreana d'Orb. и др.[1]),

които свидѣтелствуватъ за титонската имъ възрасть.

По̀ голѣмата часть отъ източната половина на планина Столови и на Вѣнецъ, надъ Бѣлоградчикъ, състоятъ отъ кимериджски варовици съ съотвѣтствующа доста богата фауна. На първо мѣсто излизатъ слабо глинести варовици въ банки, между които има прослойки отъ зеленикава хума. Варовицитѣ се отличаватъ съ брекчоидна структура и съдържатъ не само тъменъ, но и свѣтливъ флинтъ; послѣдниятъ даже прѣобладава надъ черния. Въ по̀ високъ хоризонтъ прѣобладаватъ сиво-пепеливитѣ варовици и пластоветѣ имъ сѫ наклонени къмъ сѣверо-изтокъ.

Въ тия варовици се намира голѣмата пещера Башевица, на която главниятъ ходникъ се простира отъ изтокъ къмъ западъ. Тия варовици, които отъ къмъ сѣверъ излизатъ на Видинското шосе, прѣсичатъ въ юго-източна посока Ломското шосе и лежатъ непосрѣдно върху червени и бѣли пѣсъчници отъ долньо-триасова възрасть.

---

[1]) *Fr. Toula.* — Ein geologisches Profil von Osmanieh am Arčer, über den Sveti-Nikola-Balkan, nach Ak.-Palanka an der Nišava. (Sitzb. der k. Akad. der Wissensch. in Wien. Bd. 75 (1877), p. 468,469.

Слѣднята фауна, събрана отъ Вѣнецъ надъ Бѣлоградчикъ, отбѣлѣзва кимериджската възрасть на тия варовици:

Lytoceras sp.,
Oppelia nobilis Neumayr,
Perisphinctes Roubyanus Font.,
Perisphinctes aff. colubrinus Reinecke,
Perisphinctes aff. crusoliensis Font.,
Simoceras Doublieri d'Orb. sp.,
Aspidoceras Acanthicum Oppel,
Belemnites sp.

Сѫщитѣ варовици подъ сѫщитѣ условия афльориратъ и къмъ с. Бѣлотинци. Височината на югъ отъ селото, наречена „Гламата" е съставена отъ глинени, синкави гѫсти варовици, между които въ по-долнитѣ части, като въ селото, излизатъ и ядки отъ черъ кремъкъ. Тѣхъ придружаватъ и синкави варовити мергели, наклонени както и първитѣ къмъ юго-юго-западъ. Обаче при излизането отъ с. Бѣлотинци къмъ с. Гюргичъ, падението става сѣверо-източно. Тукъ подъ тѣхъ се показватъ триасови варовици.

Много по важна е варовитата кимериджска зона, която прѣминава при с. Салашъ (кадабоазски проходъ) отъ Сърбия въ България и се простира къмъ юго-източна посока; тая зона ту се стѣснява, ту разширочава и свършва на нѣколко километри западно отъ Фердинандово (Кутловица).

Прѣдъ с. Салашъ надъ старитѣ юрски глинени пластове и пѣсъчници излизатъ познатитѣ мергелни варовици съ кременни ядки свѣтла боя, които незабѣлѣзано прѣминаватъ въ варовити неокомски мергели. Тия кимериджски варовици особено добрѣ могатъ да се разгледатъ къмъ юго-изтокъ при с. Върбово, гдѣто тѣ излизатъ подъ баремски пластове. Мергелнитѣ варовици съставляватъ тамъ сиво-пепеливи банки, които съдържатъ черъ флинтъ, но никакви фосили; пластоветѣ имъ сѫ наклонени къмъ юго-западъ. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ тъмно-пепеливи, а други свѣтло-пепеливи, гѫсти, глинени варовици, твърдѣ подобни на нашитѣ литографски отъ горня-Креда. Но освѣнъ компактни, тамъ се намиратъ още разпукани, а ситнитѣ имъ пукнатини сѫ изпълнени съ бѣлъ калцитъ. Извѣтрѣлата повърхнина на нѣкои сиво-пепеливи варовици е брекчеста. Ето и редътъ на пластоветѣ:

Подъ баремскитѣ пѣсъчно-глинени пластове афльориратъ сиво-пепеливи мергелни варовици въ банки, съ черъ кремъкъ, а подъ тия гѫсти, глинени, свѣтли варовици, които по дълбоко прѣмина-

ватъ въ сиво-пепеливи, тоже съ флинтъ изпълнени. Всички сѫ въ пълна конкордация и наклонени къмъ юго-западъ.

Къмъ срѣдата на Клисурата подъ послѣднитѣ се показватъ глинести, сиво-пепеливи варовици, въ които на мѣста се забѣлѣзватъ характеристичнитѣ петна, или брекчестата структура на кимериджскитѣ или титонскитѣ варовици. И тѣзи сѫ въ банки, както и първитѣ, но тукъ банкитѣ иматъ правилни дебелини отъ 0·10 до 0·20 м.; при това Амонититѣ заедно съ разни Аптихуси сѫ въ изобилие, обаче тѣ не сѫ до тамъ добрѣ спазени. Най-многото фосили се намиратъ въ прослойкитѣ, изпълнени съ зеленикава мазна глина. Тази е до сега събраната въ тѣхъ фауна:

Collyrites sp. *(cfr. Col. Verneuili* Cotteau),
Rhynchonella Agassizi Zeuschn. sp.,
Rhynchonella cfr. sparsicostata Quenst.,
Aptychus cfr. latus Park.,
Aptychus bulgaricus Toula,
Phylloceras isotipum Benecke sp.,
Phylloceras tortisulcatum d'Orb. sp.,
Oppelia compsa Opp. sp.,
Oppelia Holbeini Opp. sp.,
Perisphinctes polyplocus Rein. sp.,
Perisphinctes colubrinus Rein. sp.,
Simoceras Doublieri d'Orb. sp.,
Aspidoceras orthoceras d'Orb. sp.,
Belemnites cfr. semisulcatus Münster,
Sphenodus macer Quenst. sp.,
Lepidotus maximus Wagn. [1]).

Кимериджскитѣ варовици при с. Върбово, при с. Орѣшецъ (на изтокъ отъ Бѣлградчикъ) и на много други мѣста, прѣкрасно се дѣлатъ и обработватъ за което въ тѣхъ има отворени кариери отдѣто вадятъ материали за приготвяне на хубави стълби, бордюри, памятници и други, които изнасятъ къмъ дунавскитѣ градове.

При с. с. Горний-Ломъ, Прѣвала, Горня-Лѫка и Митрово малмскитѣ скали сѫ тоже сиво-пепеливи, на мѣста бѣлизняви, гѫсти варовици, върху чията повърхность се забѣлѣзва брекчеста структура; при с. Митрово освѣнъ първитѣ излизатъ още и червенкави варовици. Но както въ еднитѣ, така и въ другитѣ се забѣлѣзватъ неясни *Aptychus*-и, *Ammonites*-и и *Belemnites*-и, а върху

---

[1]) *Fr. Toula.* — l. c. p. 508, 509.

повръхнината на тѣзи скали на всѣкждѣ личатъ хубави *карри* или *шрати*.

Къмъ селата Горня и Долня-Вереница и въобще въ височината „Бърдо", на западъ отъ градъ Фердинандово (Кутловица), много добрѣ сж застжпени кимериджскитѣ глинени, синкави, синкаво-пепеливи, гжсти варовици, между които има и изпълнени съ черъ флинтъ въ ядки. Варовицитѣ сж въ доста дебели банки и въ пълна конкорданция съ неокомскитѣ *resp.* валанжиенскитѣ надъ тѣхъ, отъ които петрографски никакъ не се различаватъ, и се спущатъ къмъ юго-западъ, като съставляватъ къмъ сѣверъ вертикални отсѣчки. Кимериджскитѣ варовици лежатъ тамъ непосрѣдно върху червени пѣсъчници, но на западъ отъ с. Камена-Рикса подъ тѣхъ се показватъ и пó-стари юрски образования. Въ този теренъ едничкитѣ амонити

Perisphinctes n. sp.

сж намѣрени при мѣстностьта „Мала могила" на юго-западъ отъ с. Камена-Рикса.

На югъ отъ послѣдньото село варовицитѣ се показватъ доста тъмни, гжсти и запълнени съ флинтъ, но между тѣхъ не сж рѣдки и свѣтлитѣ кремъци. Тѣ завзематъ както Мала-, така и Голѣма-Могила. И тукъ кимериджскитѣ варовици се отличаватъ съ брекчеста структура, а петната, които се забѣлѣзватъ върху повръхностьта на скалитѣ, ставатъ още пó-ясни, поради червенкавостьта на слѣпенитѣ частици. Флинтътъ, освѣнъ въ ядки, има го и въ тънки слоеве.

Тѣзи малмски варовици въ дебели банки, сж наклонени подъ жгълъ 28—34° къмъ юго-западъ. Отличаватъ се съ синкавъ, тъменъ или пó свѣтливъ цвѣтъ, но намиратъ се и по-тъмни. Едни сж пó-малко глинени, а други пóвече; брекчестото естество на скалитѣ е твърдѣ прононсирано и поради разновиднитѣ бои, главно червенкаститѣ на слѣпенитѣ парчета, тѣ изглеждатъ на нѣкои мѣста като истински мозаикъ. Заслужва да се спомене още, че флинтътъ се намира въ най долнитѣ пластове, а въ горнитѣ той като да отсжтствува. Тъй напр. варовицитѣ надъ червенитѣ пѣсъчници и конгломерати сж флинтовни, обаче къмъ с. Челюшница въ пó-високитѣ хоризонти варовицитѣ сж свободни отъ кремъкъ; освѣнъ това въ пó горнитѣ пластове се забѣлѣзва на това мѣсто, че варовицитѣ ставатъ пó-глинени и се цѣпятъ на тънки плочи, подобни на неокомскитѣ около Фердинандово.

Като малмски ний вземаме и ония варовици, които лежатъ на сѣверъ отъ с. Бѣлимелъ и на западъ отъ с. Камена-Рикса; и

тѣ сѫ гѫсти, глинести и се отличаватъ съ брекчеста структура, а при това иматъ сиво-пепеливъ, или червенкавъ цвѣтъ. Лежатъ непосрѣдно върху червени пѣсъчници и заематъ доста широка зона, която начева отъ „Градище", на сѣверо-западъ отъ с. Камена-Рикса и се простира къмъ западъ. Тѣ сѫ въ свръзка съ бърдото „Върхъ", и отъ тѣхъ сѫ съставени най-голѣмитѣ височини на Бърдото. Тия варовици начеватъ откъмъ югъ въ мѣстностьта Кàлевица и на сѣверъ свършватъ при Хайдушка поляна.

Една тѣсна, незначителна ивица отъ кимериджско-титонски варовици излиза на югъ отъ послѣднята и въ западната си половина лежи върху триасови варовици, а въ източната — върху лейасови образования. Въ тая ивица при Лопушненския манастиръ св. Иванъ, афльориратъ сиво-пепеливи свѣтли, брекчести варовици съ черъ флинтъ, но безъ фосили. Сѫщитѣ се явяватъ на западъ отъ Бистрилица, чиито пластове почти вертикално сѫ намѣстени и само слабо наклонени къмъ сѣверо-изтокъ. Всичкитѣ имъ банки, наедно взети, иматъ 80 до 100 м. дебелина. Надъ тѣхъ слѣдватъ сиво-пепеливи и червенкави, глинени и бракчести варовици, не пó-дебели отъ 10 до 15 м. и надъ тия излизатъ по-свѣтли пакъ глинени варовици, но безъ да се забѣлѣзва въ тѣхъ познатата брекчеста структура. Височината пъкъ на сѣверъ отъ с. Гаганица е съставена отъ бѣлизняви варовици, прѣплетени отъ бѣли калцитни жилчици, въ които не се забѣлѣзва нито слѣда отъ вкаменелости.

Въ Врачанската планина доста голѣмо разпространение заематъ Горньо-юрскитѣ или малмскитѣ варовици; петрографски тѣ се слагатъ съ първитѣ, но фосилитѣ въ тѣхъ сѫ рѣдки.

При гр. Враца, недалеко „Вратцата" къмъ югъ, Малмътъ лежи непосрѣдно върху триасовитѣ варовити пластове; но тукъ пластоветѣ му сѫ стръмно положени и слабо наклонени къмъ юго-западъ. Варовицитѣ сѫ доста гѫсти, плътни и съ сиво-пепеливъ или тъменъ цвѣтъ; върху грапавата имъ повърхнина рѣдко се забѣлѣзва брекчестата структура. Границата имъ къмъ долньо-кредитѣ, баремски варовици мѫчно може да се постави, понеже тѣ много си приличатъ. Къмъ „Вратцата" се намѣриха зараснали въ скалата само:

Cidaris sp., само радиоли,
Rhynchonella aff. lacunosa Schloth.,
Terebratula sp.,
Belemnites semisulcatus Münster.

Отъ с. Згори-градъ къмъ Мѣдна, около блатото се виждатъ горѣ само малмски варовици, подобни на послѣднитѣ при „Врат-

цата"; тукъ обаче върху повърхнинитѣ на скалитѣ пò често се забѣлѣзватъ петна и брекчовидната структура става пó-обща. Въобще варовицитѣ сѫ твърдѣ разпукнати и покрити съ грапавини, съ малки карри или шрати.

На изтокъ отъ Мѣдна къмъ с. Челопечъ се откриватъ само горньо-юрски варовици. Платото е цѣлъ карстовъ теренъ, прошарено съ голѣми и малки вълтопи; въ първитѣ съ диаметръ 400—600 м. има и второстепенни пó малки вълтопи, покрити на дъното съ хубави ливадки. Останалото е голо, каменито, а скалитѣ почти на всѣкждѣ сѫ тъмно пепеливи и се отличаватъ на мѣста и съ познатата брекчеста структура, която става характерна за малмскитѣ варовици.

Въ западна България на югъ отъ Балканскитѣ височини, малмскитѣ варовици на всѣкждѣ сѫ вѣренъ другаръ на юрскитѣ образувания отъ пò-доленъ хоризонтъ и особено на Лейаса. Ако се прослѣди юрската зона на изтокъ отъ с. Славиня (на сърбската граница) къмъ Гинци, а прѣзъ Искъра къмъ с. с. Бовъ и Изремецъ, на всѣкждѣ горня Юра заема височинитѣ и се распознава по вертикалнитѣ отсѣчки на варовицитѣ си.

Между села Сѣнокосъ и Каменица надъ долньо-юрскитѣ пластове излизатъ полусвѣтли, типични кимериджски варовици съ *Perisphinctes* и *Belemnites,* между които особено къмъ послѣдното село се забѣлѣзватъ синкави, па и брекчести глинени варовици съ сиво-пепеливъ и червенкавъ цвѣтъ. Около с. Каменица, и особено къмъ с. Славиня, варовитиятъ комплексъ се завършва съ гѫстъ, свѣтло-сивъ варовикъ, съ червеникавъ флинтъ, разположенъ въ банки отъ 0,08 до 0,15 м. дебели, които населението употрѣбява за градежъ на дворищата си. Споредъ намѣренитѣ Цефалоподи въ послѣднитѣ варовици

Perisphinctes sp.,
Belemnites semisulcatus Münster

не може да се откаже и присѫтствието на титонския катъ, който къмъ югъ потъва подъ неокомскитѣ пластове.

Пó на изтокъ въ Комщичката клисура, на сѣверъ отъ истоименото село, непосрѣдно подъ Неокома наново се показватъ титонскитѣ и кимериджскитѣ варовици, които образуватъ тоже цѣлъ масивъ отъ гѫсти, глинени варовици, чиито пластове сѫ наредени въ банки, не пó-дебели отъ 0,20 м. Около една воденица въ пластоветѣ се забѣлѣзва една малка гънка съ падение къмъ сѣвѣро-източна посока, обаче тѣ бързо заематъ юго-западна по-

сока, съ наклонъ 15—20°. Въ пó-низкитѣ хоризонти на малмския комплексъ, заедно съ синкаво-пепеливитѣ и червенкаво-глиненитѣ варовици, откриватъ се къмъ сѣверъ и съ ядчеста или брекчеста структура, каквито не сѫ рѣдки и пò на западъ. Въ послѣднитѣ сé пòвече изпѫкватъ амонити отъ кемериджска възрасть, но като зараснали въ скалитѣ, мѫчно могатъ да се извадятъ отъ тѣхъ. Още пó на сѣвѣръ подъ тѣхъ афльориратъ пакъ синкави гѫсти варовици, които при завършването си къмъ сѣверъ образуватъ въ „Вѣнецъ" красиви отсѣчки (escarpements).

При с. Гинци надъ тъмнитѣ глинено-пѣсъчни наслаги се открива почти сѫщия редъ на малмскитѣ пластове, както и къмъ западъ; надъ синкавитѣ плътни варовици слѣдватъ свѣтло-пепеливи, тоже безъ вкаменелости, които въ пó-горенъ хоризонтъ прѣминаватъ въ пò-свѣтли, па даже и червеникави съ богата амонитна фауна. Тия варовици прѣдставляватъ конгломератъ отъ кимериджски фосили, между които най-вече изпѫкватъ:

Phylloceras saxonicum Neum.,
Lytoceras sp.,
Oppelia compsa Opp. sp.,
Oppelia tenuilobata Oppel,
Oppelia cfr. flexuosus pinguis Quenst. sp.,
Oppelia Bulgarica Toula,
Oppelia Balkanensis Toula,
Haploceras elimatum Oppel,
Haploceras cfr. Staszycii Zeuschn. sp.,
Stephanoceras sp.,
Perisphinctes polyplocus Rein. sp.,
Perisphinctes cfr. polygyratus Rein. sp.,
Perisphinctes sp.,
Simoceras cfr. Doublieri d'Orb. sp.,
Simoceras n. sp. и др.

На югъ отъ Гинци сѫщитѣ глинени, свѣтли и червеникави гѫсти варовици съ Амонити и особено съ *Oppelia* лежатъ конкордантно върху триасови варовици и пластоветѣ имъ сѫ наклонени къмъ юго-западъ.

Високото плато „Вѣнецъ", което се издига надъ Гинскитѣ ханища, е съставено тоже отъ горньо-юрски варовици съ

Perisphinctes colubrinus Rein sp.

а така сѫщо и варовицитѣ върху височинитѣ Сърбница, Луповаглава, Яворецъ и Изремецъ.

Високата варовита часть на Лупова-глава, между с. с. Заселье и Загажене образува ясна антиклинала, на която южното крило пада къмъ югъ, а сѣверното е наклонено къмъ сѣверъ. Дебелината обаче и на двѣтѣ не е твърдѣ голѣма; онова къмъ сѣверъ има около 15 м., а другото къмъ югъ като да има по-голѣма дебелина. Скалисти отсѣчки тукъ се виждатъ не само на сѣверната но и на южната страна. Въ Лупова-глава малмския варовикъ може да се подраздѣли, както и при Гинци, на двѣ главни половини, отъ които долнята е съставена отъ тъмни варовици, бѣдни на фосили, а горнята половина — отъ свѣтли, глинени, брекчести варовици съ мергелни прослойки, доста богати на амонити, твърдо зараснали въ скалата, като:

Oppelia sp.,
Haploceras elimatum Oppel. sp.,
Perisphinctes colubrinus Rein. sp. и други.

Тукъ горньо-юрскитѣ варовици напълно се слагатъ съ гинскитѣ и носятъ всичкитѣ тѣхни не само петрографски, но и полеонтоложки бѣлѣзи.

Продължението на тия варовици се намира и прѣзъ Искъра къмъ височинитѣ Яворецъ и Изремецъ. И на двата върха въ основата излизатъ тъмни глинени варовици безъ фосили, а въ по-свѣтлитѣ надъ тѣхъ, сиво-пепеливи и червеникави съ голѣмо изобилие на кимериджски вкаменелости. Въ Яворецъ изобилни сѫ:

Lytoceras sp.,
Oppelia sp.,
Haploceras sp.,
Perisphinctes aff, colubrinus Rein. sp.,
Perisphinctes aff. polyplocus Rein. sp.,
Simoceras sp. и др.

Прѣди обаче да се стигне най-голѣмата височина на Яворецъ, въ свѣтлитѣ варовици, се намиратъ и

Pygope diphya Colon.;

прѣходътъ отъ Кимериджъ къмъ Титонъ е неясенъ и пластоветѣ на първия катъ въ нищо не се различаватъ отъ титонскитѣ.

Въ много по̀-голѣми масиви се явяватъ горньо-юрскитѣ варовици въ височинитѣ на Чепанъ, на Три-уши и на Голѣма-Глава и

се завършватъ между селата Батковци и Балша къмъ софийската котловина. На западъ тѣ достигатъ до с. с. Драгоманъ и Драгоилъ, а отъ чепанската зона единъ клонъ се отдѣля отъ с. Прѣкърсье прѣзъ с. Калотина до с. Бачево. Къмъ тѣхъ трѣбва да се причисляватъ и ония варовити острови, които изникватъ прѣзъ госавскитѣ пѣсъчници при с. с. Несла, Владиславци, между Габеръ и Братушково, на сѣверо-изтокъ отъ с. Алдомировци („Козякъ") и около с. Сливница. Първитѣ варовици лежатъ върлу лейасови и триасови образувания, прѣпокрити съ дилувиаленъ чакълъ, съ младо-терциерни или плиоценски пѣсъци, госавски и баремски пластове.

Огромнитѣ варовити масиви, които се издигатъ на сѣверозападъ отъ София, петрографски могатъ да се раздѣлятъ на три: въ основата излизатъ глинени, тъмни, тъмносиви, гжсти варовици, надъ тѣхъ сиво-пепеливи тоже плътни варовици, прѣмрѣжени както и първитѣ съ тънки и дебели калцитни жилки; въ по̀-горенъ хоризонтъ показватъ се и свѣтло-пепеливи тоже гжсти варовици, а най-горѣ ясно-сиви или бѣли, на мѣста ужълти и червеникави, по̀вече гжсти, а по́-малко ситнозърнести варовици. Всички тия сж разпукани на повърхностьта и измити въ разновидни форми; върху тѣхъ често се забѣлѣзватъ малки и голѣми самостоятелни вълтопи, които ако се съединятъ образуватъ депресии. Въ такава една депресия, отъ нѣколко вълтопа или понори е напревено селото Поноръ, недалеко Беледие-ханъ. И пещеритѣ не липсватъ въ тия варовити масиви.

Петрографското раздѣление, което направихме тука, много по́-ясно се вижда въ източната половина на Голѣма-Глава, гдѣто въ кариеритѣ около с. Батковци могатъ да се видятъ най-долнитѣ два ката. Въ тъмнитѣ варовици намѣри се

Persphinctes triplicatum albus Quenst. sp.

изъ оксфордския катъ, въ сиво-пепеливитѣ надъ тѣхъ —

Perisphinctes aff. colubrinus Rein. sp.

изъ Кимериджъ, а въ най-горнитѣ или бѣлитѣ варовици около Беледие ханъ проф. *Fr. Toula* е распозналъ:

Trochocyathus sp.,
Epistreptophyllum sp.,
Epismilia sp.,

Plaeophyllia sp.,
Chaetetes aff. Coquandi Mich.,
Terebratula insignis longa Quenst.,
Pecten sp.[1]).

Въ останалитѣ не сѫ намѣрени още фосили, за да се потвърди прѣдположението ни. Само на сѣверния склонъ на Чепанъ се намѣри избрусена една неясна *Chamacea*, която отговаря по-вече на *Diceras*, отколкото на *Requienia*. И въ Чепанъ, както и въ Голѣма-Глава може да се види споменатото вече раздѣление на горньо-юрскитѣ варовици.

Централни Балкани.

Въ централния Балканъ Горня Юра се явява най-първо около Етрополе и отъ двѣтѣ страни на р. Езера. Всичкитѣ варовици, които се издигатъ върху догерскитѣ пластове, съ стръмни стѣни, придружени съ синкави варовити мергели сѫ горньо-юрски. Тѣ сѫ най-горѣ синкави мергелни, на мѣста тъмно-пепеливи варовици, съ черъ флинтъ, наслагани въ банки и твърдѣ много разпукани. Въ тѣхъ освѣнъ

Peltoceras Arduenensis d'Orb. sp.

и нѣкои неясни *Belemnites*- и, други фосили не сѫ намѣрени. Тукъ имаме прочее Оксфордски катъ.

Къмъ върхъ „Обийдень", на югъ отъ Етропопе, сѫщитѣ се явяватъ като гѫсти, сиво-пепеливи, свѣтло-сиви върху извѣтрѣлитѣ повърхнини, а на мѣста и синкави варовици. Пò на югъ сѫщитѣ прѣминаватъ въ доломитни; послѣднитѣ слабо кипятъ въ киселини, твърдѣ сѫ разпукани и много мѫчно изпрепариратъ; при тѣхъ прѣобладава сиви-пепеливата боя.

Източно отъ р. Езера височинитѣ надъ манастиря Св. Троица сѫ заети само отъ тия горньо-юрски, тъмно-пепеливи и доломитни варовици, които сѫ прѣплетени още и съ бѣли калцитни жилчици.

На югъ отъ с. Лопенъ излизатъ и брекчести варовици, тоже отъ сѫщата възрасть, а по височинитѣ, особено отъ лѣва страна на рѣката, се забѣлѣзватъ тъмно-сивитѣ, отчасти доломитни варовици, съдържащи флинтови ядки, както и около Етрополе. Къмъ „Куклитѣ" (твърдѣ сполучливо наречени, понеже измититѣ ликове

---

[1]) *Fr. Toula.* — Ein geologisches Profil von Sofia über den Berkovica-Balkan nach Berkovac (Sitzb. dep к. Акад. der Wissensch. in Wien, 77 Bd, (1878), p. 248.

подхождттъ на кукли) варовититѣ банки начеватъ да ставатъ стръмни, а при самитѣ кукли тѣ сѫ почти вертикално положени, Но ерозията, която е измила твърдѣ бизарно тия пластове, образувала е отъ тѣхъ прѣкрасни пирамиди, разновидни зѫбери и фигури, които се разпростиратъ особено къмъ изтокъ.

Още прѣдъ с. Лопенъ горньо-юрскитѣ варовици потъватъ подъ долньо-креднитѣ и едва около р. Витъ, къмъ Тетевенъ, тѣ излизатъ изново пакъ върху догерскитѣ образувания. Тѣ се явяватъ най-първо между „Прѣдѣлъ" и р. Витъ, близо мѣстото, дѣто се събиратъ Черний и Бѣлий Витъ. Тѣ се явяватъ изподъ неокомскитѣ мергели като твърди, тъмни, разпукани и изпълнени съ калцитни жилки варовици; но между тѣхъ провиратъ и по-свѣтли, глинени които приличатъ много на малмскитѣ въ западна България. Тия варовици се простиратъ къмъ устието на Черний Витъ и се явяватъ отъ двѣтѣ страни на рѣката, като глинени тъмносини и черни варовици, съдържещи черъ флинтъ. При „Грапавия виръ" въ тѣхъ се намѣри само единъ вретенообразенъ белемнитъ подходящъ на

Belemnites Coquandus d'Orb.

изъ Оксфордъ. Върху тѣхъ въ Климашки долъ (притокъ отъ западна страна) излизатъ сиво-пепеливи, мергелни, брекчести варовици, както и синкави варовици, отъ които първитѣ сѫ кимериджски, а другитѣ титонски; обаче ясно разграничение между тѣхъ не може да се направи. Ето събраната фауна около долньото течение на Черни Витъ, която проф. *D-r V. Uhlig* е опрѣдѣлилъ:

Terebratula cfr. Bilimeki Suess,
Terebratula sp.,
Aptychus punctatus Voltz,
Phylloceras ptychoicum Quenst. sp.,
Phylloceras serum Oppel sp.,
Phylloceras sp.,
Lytoceras sp. *(aff. Lyt. municipale* Oppel sp.),
Oppelia sp. *(aff. Opp. psilosoma* Zitt.),
Haploceras aff. elimatus Opp. sp.,
Haploceras cfr. verruciferum Mengh.
Perisphinctes colubrinus Reinecke sp.,
Perisphinctes cfr. Richteri Oppel sp.,
Perisphinctes sp. [1]).

[1]) *Fr. Toula.* — Geologische Unfersuchungen im Centralen Balkan. Wien 1889, p. 54.

Малмъ излиза още на югъ и сѣверъ отъ Тетевенъ. Около Бѣлий Витъ по височинитѣ се открива, южно и западно отъ рѣката, а на сѣверъ съставлява височинитѣ „Трѣскавецъ“ и „Червенъ“; и въ двата случая той лежи върху догерската серия и показва въ основата тъмни, а по-високо свѣтли, гжсти варовици. Южно отъ Бѣлий Витъ, при спуска отъ „Четири поляни“ къмъ Кознишки долъ афльориратъ сиво-пепеливи мергелни варовици, въ тънки и дебели банки съ *Lytoceras* и *Oppelia*. Въ по-долнитѣ пластове излизатъ и тъмно-сини масивни варовици, украсени върху повърхнинитѣ на дебелитѣ банки съ петна. Близо водопада на дола Козница въ свѣтлитѣ твърди варовици се забѣлѣзватъ доста много Амонити, зараснали въ скалитѣ, отъ които едва можихме да извадимъ нѣколко части отъ *Lytoceras* sp., почти цѣли *Oppelia*-и, между които най-ясни сж:

Oppelia flexuosa gigas Quenst sp.

както и други Амонити.

Сиво-пепеливитѣ гжсти варовици, които се откриватъ недалеко Тетевенъ въ сѣверна посока, ограничени на малко пространство, не сж на своето мѣсто; тѣ сж хлътнали въ дислокирания теренъ и прѣдставляватъ „Гребенъ“. Тукъ прочее освѣнъ тангенциални забѣлѣзватъ се и радиални дислокации.

„Голо-Бърдо“ на изтокъ отъ с. Лѣсидрѣнъ (сѣверо-източно отъ Тетевенъ) съставено е тоже отъ малмски свѣтли, на мѣста брекчести варовици, които сж твърдѣ разпукани и изпълнени съ карбонатъ-калциеви жилчици. Между тѣхъ не сж рѣдки сиво-пепеливитѣ и тъмни варовици, които лежатъ върху догерски пѣсъчливи, тъмни варовици и кварцитни пѣсъчници. Тия варовици, не въ много дебела зона, се простиратъ къмъ юго-изтокъ и се отличаватъ на югъ отъ с. Голѣма-Желѣзна къмъ Шипково, съ брекчеста структура. Тукъ различаваме два вида брекчести варовици; едни иматъ свѣтливъ цементъ и тъмни варовити кжсове, а другитѣ пѣсъчно-глиненъ червенъ цементъ, съ който сж слѣпени сиво-пепеливи варовити парчета; полирани и двата прѣдставляватъ прѣкрасенъ мозаикъ. Сжщитѣ се явяватъ и при пещерата Топля, както и на юго-изтокъ отъ нея по билото.

Но нека се повърнемъ на Черний Витъ. Горньо-юрскитѣ варовици съ тъмно-синкавъ цвѣтъ и черъ флинтъ, които по́-горѣ разгледахме не далеко устието на тая рѣка, продължаватъ отъ двѣтѣ страни на рѣката и образуватъ доста високи стѣни. Въ основата имъ се виждатъ, въ коритото на рѣката и пѣсъчливитѣ син-

кави, твърди догерски варовици, обаче първитѣ се откриватъ дори до Пеловото, гдѣто изчезватъ изподъ неокомскитѣ варовити мергели. Обаче къмъ Острилски долъ, който се влива въ Черний Витъ, малко пó на югъ отъ колиби Черний Витъ отново излизатъ подъ долньо-креднитѣ пластове, глинени и брекчести, червеникави малмски варовици; на завоя малко пó на югъ горньо-юрскитѣ варовици сѫ доломитни и приличатъ на Етрополскитѣ.

Нѣма съмнѣние че тия варовици, които слѣдятъ балканската верига, се простиратъ въ тѣсна ивица, прѣкѫсната тукъ-тамъ и на изтокъ отъ колиби Дивчево, къмъ Климашъ. Костина-рѣка прѣсича въ малкия Климашъ, тъкмо при Кърраво езеро плътнитѣ червеникави и брекчести варовици отъ тази ивица, която излиза изподъ неокомскитѣ мергели [1]).

Сѫщата е констатирана около горньото течение на Бѣлъ Осъмъ въ Троянски проходъ и на сѣверната страна на Остра-могила, около Черни Осъмъ. Въ посоката на послѣдната рѣка, южно отъ Троянския манастиръ, изподъ неокомскитѣ пластове забѣлѣзватъ се въ горньо-юрската ивица червеникави и свѣтло-пепеливи варовици, подъ които лежатъ мергелни и конгломератни варовици. Амонититѣ, които се откриватъ въ тѣхъ, сѫ неясни, но носятъ бѣлѣзитѣ на титонскитѣ или кимериджскитѣ. Нѣколко километра източно, между р. р. Черни Осъмъ и Видимата и на сѣверъ отъ Кривинитѣ се завършва чистиятъ варовитъ фациесъ на горньо-юрскитѣ образувания.

По сѣвернитѣ склонове на Габровския Балканъ, къмъ Курита, Топлешъ, Зелено-дърво и източно отъ Шипченския проходъ къмъ с. с. Етъръ, Трапезковци, горньо-юрскитѣ образувания иматъ смѣсенъ фациесъ: пѣсъчно мергеленъ и варовитъ фациесъ; обаче първиятъ прѣобладава надъ втория.

Около с. Топлешъ тѣ се показватъ като ситно и едро-зърнести, синкави пѣсъчници, чиито банки се измѣняватъ съ мергелни и пѣсъчни глини; нѣкои отъ тѣхъ се отличаватъ и съ пó-тъмни бои, напоени съ битуми и въ тѣхъ растителнитѣ остатъци сѫ въ голѣмо изобилие. Въ глиненитѣ пѣсъчници около Топлешка рѣка се забѣлѣзватъ неясни *Lytoceras*-и и *Perisphinctes*-и, пó на югъ въ мергелитѣ се виждатъ само парчета отъ *Belemnites,* а отъ тъмно-пепеливитѣ глинести мергели Д-ръ Л. Ванковъ е събралъ доволно цефалоподи, между които Проф. *V. Uhlig* е разпозналъ:

[1]) За приятенъ дългъ считамъ да поблагодаря тука на г-да учителитѣ Мих. Койчевъ и Мар. Милчевъ за указаната ми услуга при събирането материали за тая ми студия въ Тетевенско, а така сѫщо и на г-на Н. Пушкаровъ, който ме придружи въ пѫтуването ми по Етрополско, Тетевенско и Троянско. Хвала на моитѣ любезни бивши ученици.

Aptychus Beyrichi Opp.,
Aptychus latus Park.,
Aptychus punctatus Voltz,
Aptychus cfr. axculptus Schauı ,
Lytoceras sp.,
Holcostephanus cfr. Grotei Opp.,
Perisphinctes cfr. moravicus Opp.,
Perisphinctes sp.,
Belemnites (Duvalia) latus Blainv.
Belemnites Conradi Kilian,
Belemnites cfr. semissulcatus Münster[1]).

Въ тъмно-пепеливитѣ пъкъ мергели на юго-западъ отъ с. Зелено-дърво, сѫщиятъ е намѣрилъ само парчета отъ *Lytoceras*. Между с. с. Зелено-дърво и Вѣтрополе въ шистознитѣ глинени мергели излизатъ и тъмни варовици съ

Belemnites Conradi Kilian,

обаче въ мергелитѣ не е намѣрено нищо. Къмъ с. Вѣтрополе освѣнъ тъмни, показватъ се още и бѣли доломитни варовици, между които има вложени зеленикави и червеникави мергели.

Източно отъ Шипченското шосе и на югъ отъ с. Газурници прѣзъ с. Варчовци, с. Етъръ по пѫтя за Габровския манастиръ, горня-юра е прѣдставена изключително съ пѣсъчно-мергеленъ фациесъ. Подъ свѣтлитѣ варовици на Гарвановъ-камъкъ излизатъ синкави, пъсъчни, мергелни глини, между които афльориратъ пѣсъчници въ банки. Послѣднитѣ не сѫ чисти; тѣ съдържатъ малко или много мергелни глини, слюдни люспи, а на мѣста сѫ изпълнени съ растителни увѫглени части. Пѣсъчнитѣ пъкъ глини, които постепенно прѣминаватъ въ мергели, освѣнъ синкави показватъ се още зеленикави, па даже на мѣста и битуминозни. Всички тия сѫ ясно надиплени и затова пластоветѣ имъ сѫ наклонени ту къмъ сѣверна, ту къмъ южна посока. Фосилитѣ сѫ намѣрени около с. Етъръ, около мѣстото, гдѣто се влива Стражка-рѣка въ Сивска рѣка и около с. Трапезковци; а тѣ сѫ:

Aptychus Beyrichi Opp.,
Aptychus sp. вѣроятно новъ видъ,
Holcostephanus sp.,
Perisphinctes sp.;

послѣдниятъ принадлежи навѣрно къмъ титонската транзиториева група (transitorius-gruppe).

[1]) *Lazar Vankov.* — Šipčanski Balkan i okolica u geoložkom i petrografskom pagledu. Zagreb 1892, p. 14.

Юго-западна България.

Малмскиятъ варовитъ фациесъ въ юго-западна България се явява по южнитѣ поли на Руй пл., а на изтокъ въ „Гърковъ-камъкъ", около Трънъ, послѣ въ Парамунската планина и въ Голобърдо, между Перникъ и Радомиръ.

Около Руй-планина малмскитѣ пластове почиватъ върху триасови варовити образувания и начеватъ съ тъмни, полу-тъмни и сиво-пепеливи, гжсти варовици, съдържещи ядки отъ черъ флинтъ. Тѣ сж бѣдни на фосили и едва тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ въ тѣхъ нѣкои неясни бивалви и белемнити, които Проф. *Fr. Toula* взема за догерски. Въ по-високъ хоризонтъ се забѣлѣзватъ и по-свѣтли сиво-пепеливи гжсти варовици, украсени съ бѣли калцитни жилчици, на които банкитѣ се измѣняватъ съ мергелни слойове; и въ тѣхъ не сж намѣрени фосили, но сж богати на кременни ядки. Сжщитѣ се простиратъ непрекжснато и къмъ западъ.

Прѣдъ с. Туряковци излизатъ свѣтло-пепеливи варовици съ червени, окрозни мѣста и съ кремъкъ, а така сжщо и едни отчасти доломитни варовици, съ *Belemnites*. Както еднитѣ, така и другитѣ сж разпукани, а пукнатинитѣ имъ — запълнени съ калцитъ. Въ с. Забѣлъ върху Триаса лежатъ освѣнъ варовици още и глиненици и пѣсъчници.

Върхъ „Гърковъ-камъкъ", който се издига на сѣверо-западъ отъ гр. Трънъ, е съставенъ тоже отъ малмски, сиво-пепеливи, свѣтли и полу-тъмни варовици, подъ които се отварятъ нечисти, мергелно-глинени пѣсъчници, съ зеленикаво-мергелни и глинени прослойки, които иматъ флишки *habitus*; въ тѣхъ не сж рѣдки и растителни отпечатъци. Въ основата на пѣсъчницитѣ излизатъ триасови варовици, а най долу и триасови червени пѣсъчници. Тукъ пѣсъчницитѣ заедно съ варовицитѣ надъ тѣхъ, които изглеждатъ да иматъ 40—50 м. дебелина, трѣбва да се причислятъ тоже къмъ горня-Юра. Ний ще имаме случай да говоримъ по-послѣ за тия пѣсъчници и за тѣхната фауна, а за сега ще прибавимъ само, че сжщитѣ малмски образувания, могатъ да се намѣрятъ и по възвишеноститѣ на югъ отъ Трънъ.

На западъ отъ Ездимирския манастиръ св. Богородица, изподъ баремскитѣ, зоогенски варовици афльориратъ тъмно-пепеливи, гжсти варовици, изпълнени на мѣста съ криноидни дръжки, а подъ тѣхъ — доломитни варовици, въ които досега още не сж намѣрени фосили; тѣ лежатъ направо върху догерскитѣ оолитни скали. Но малмскитѣ варовици въ сжщата планина се продължаватъ и по на

югъ и се откриватъ въ проходитѣ на западъ отъ с. с. Люлянци и Ребро. На западъ отъ послѣдньото село, върху триасовитѣ пластове лежатъ синкави, малко или много тъмни варовици, въ които до сега само Белемнити сѫ забѣлѣзани. Прѣдставени въ тънка ивица тѣ бързо потъватъ подъ зоогенскитѣ баремски варовици.

Върху Любаша, надъ с. Ребро, малмскитѣ варовици сѫ гѫсти, съ сиво-пепеливъ или пó-тъменъ цвѣтъ, а на мѣста тѣ биватъ и червенкасто обагрени; въ нѣкои отъ тѣхъ се виждатъ и бѣли калцитни жилчици. Малмскитѣ варовици съдържатъ на мѣста ядки отъ хидратиранъ флинтъ, а твърдѣ рѣдко фосили. Измежду послѣднитѣ могѫтъ да се споменатъ само нѣкои части отъ *Perisphinctes*-и и нѣкои неясни *Belemnites*. Сѫщитѣ плътни, свѣтло-пепеливи и полу-тъмни варовици излизатъ и на гребена на Голо-Бърдо.

Много пò-вече развитъ се показва пѣсъчно-мергелния фациесъ на Горня-Юра въ юго-западна България, отколкото въ централния Балканъ.

На западъ отъ Влашка-планина и Гребенъ-пл., на изтокъ и западъ отъ Трънъ, както и на югъ отъ този градъ, особено развитъ се показва пѣсъчния фациесъ, но поради голѣмата оскѫдность въ него на фосили, присѫтствието на Горня-Юра въ тия крайща е доказано твърдѣ късно.

Въ състава на Горня-Юра, въ тия части на България взематъ най-първо мѣсто пѣсъчницитѣ и мергелнитѣ глини съ флишки бѣлѣгъ, които най-често сме научени да гледаме въ креднитѣ образувания. Ето защо *A. Boué, Ferd. v. Hochstetter,* а отчасти и *Fr. Toula*, сѫ ги причислили къмъ креднитѣ образования. Д-ръ Лаз. Ванковъ, комуто бѣ възложено, прѣзъ 1897 год., изучването геологическото устройство на тоя край, подведенъ отъ авторитета на своитѣ прѣдшественици е попадналъ въ сѫщата грѣшка; той е потеглилъ въ картата си зелената кредна боя върху всички почти пѣсъчници, които се намиратъ между Трънъ и Кюстендилъ, безъ да се взра въ тѣхъ съ пò-младежко око и потърси нужнитѣ фосили[1]).

Горня Юра, съставена главно отъ пѣсъчници и конгломератни пѣсъчници, може да се види на изтокъ отъ Трънъ, а въ долината на р. Ерма особено къмъ сѣверо-западъ, излиза цѣлия комплексъ на пѣсъчнитѣ пластове съ тѣхнитѣ прослойки. Въ първата мѣстность, т. е. на изтокъ отъ Трънъ, отъ двѣтѣ страни на шосето, надъ Триасовитѣ варовици се показватъ доста варовити пѣсъч-

---

[1]) *Д-ръ Л. Ванковъ.* — Геологически изучвания на пограничната мѣстность на западъ отъ Трънъ—Кюстендилъ. Съ една геолог. карта въ мащабъ 1 : 126,000. (Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, Кн. XVI и XVII).

ници въ тънки и дебели банки съ пѣсъчни, мергелни и глинени свѣтло и тъмно-пепеливи прослойки. Върху пѣсъчнитѣ плочи лъщатъ бѣли, слюдни люспици, както и петна отъ карбонизирани растителни остатъци. Зърната на пѣсъчницитѣ нѣматъ еднаква голѣмина и често се забѣлѣзватъ банки, съставени и отъ по̀-едъръ кварцовъ пѣсъчникъ, който на мѣста прѣминава и въ конгломератенъ. Главното падение на пластоветѣ е къмъ сѣверо-изтокъ, но тъй като тѣ сѫ сбърчени или надиплени, забѣлѣзва се и противоположно падане. Едничкиятъ фосилъ, който положително разрѣши въпроса за тѣхната възрасть бѣше:

Perisphinctes cfr. triplex Quenst. (= *Perisph. plicatilis* Sow.)

изъ Оксфордъ *(Transversarius Zone)*.

Сѫщитѣ пѣсъчници съ флишки бѣлѣгъ се откриватъ и на сѣверъ отъ Трънъ, дѣто тѣ лежатъ тоже върху триасови варовици съ *Myophoria costata* Zenk., а въ долината на р. Ерма, къмъ с. с. Одоровци и Кусоврана, тѣхната основа е маскирана. Червената ивица, която се простира по дѣснитѣ стръмнини на р. Ерма, изподъ свѣтлитѣ долньо-кредни варовици на гребена, не може да се вземе за членъ на червенитѣ пѣсъчници отъ долния Триасъ, първо по положението, което тя заема между другитѣ пѣсъчници, а второ, и по петрографския си съставъ. Тази ивица, съставена отъ червени глинени, ситнозърнести пѣсъчници, афльорира изподъ бѣлитѣ зоогенски, баремски варовици на Влашка- и Гребенъ-планина и се появява най-първо въ видъ на ужълто-окрозни, полуразтрошени пѣсъчници. Подъ червенитѣ пѣсъчници излизатъ на свѣтъ пепеливо-глинени варовити пѣсъчници съ бѣла слюда, които се цѣпятъ на тънки банки и въ по̀-низъкъ хоризонтъ прѣминаватъ и въ пѣсъчни глини. По̀-долу слѣдватъ и синкави слюдни пѣсъчници, чиито пластове сѫ разставени съ глини и мергели.

Профилътъ, който даваме тукъ, може да се разгледа между Влашка-планина и рѣка Ерма, на пѫтя отъ с. Власи къмъ с. Кусоврана; сѫщиятъ редъ на пластоветѣ и съ наклонъ къмъ сѣверо-истокъ се забѣлѣзва по цѣлата дължина на западъ отъ планина Гребенъ и затова при с. с. Искровци, Одоровци и Кусоврана, почти безъ прѣкѫсване се наблюдаватъ тия червени пѣсъчници. Ние имахме случай да ги видимъ и между Шушковата и Звонци, но съ противоположно падение къмъ юго-западъ, но тукъ тѣ бързо завзематъ първоначалното си падение.

На сѣверъ отъ с. Звонци ясни сѫ пѣсъчницитѣ съ флишки бѣлѣгъ, както е около сѫщото село, дѣто подъ тѣхъ излизатъ и

червеникави конгломерати въ доста дебели банки; първитѣ сѫ сиво-пепеливи пѣсъчници, а въ вторитѣ се забѣлѣзватъ парчета отъ еруптивни порфировидни скали; както еднитѣ, така и другитѣ биватъ на мѣста и червенобоядисани на повърхностьта.

Между с. Звонци и устието на р. Блатъшница (притокъ на р. Ерма, който минава прѣзъ Звонци) пѣсъчницитѣ сѫ въ дебели банки и доволно кварцитизовани; промѣна се забѣлѣзва и въ глиненитѣ пластове между пѣсъчницитѣ, които сѫ прѣобърнати въ глиненици. Тази метоморфизация може да се отдаде на еруптивната ганга, която се открива на западъ отъ с. Звонци.

На Сѣверо-западъ отъ Трънъ заедно съ пѣсъчницитѣ се намиратъ варовици въ тъмни банки, които съставляватъ извѣстни височини; тѣ сѫ главно сиво-пепеливи, полутъмни или свѣтли, прѣмрѣжени съ бѣли калцитни жилчици. Тия варовици излизатъ по цѣлото протежение на „Голѣмия връхъ“ отъ сѣверо-западъ къмъ юго-изтокъ, като прѣминаватъ даже и Ломнишката рѣкичка; тѣ съставляватъ, послѣ, голѣма часть отъ „Огледалния-камъкъ, а по́-малко отъ Черний върхъ и се явяватъ на югъ отъ послѣдния върхъ. Въ тѣхъ, освѣнъ нѣкои прѣрѣзи отъ *Crinoidea* или *Pentacrnus* и отпечатъци отъ неясни *Terebratula*-и, други знакове отъ животински остатъци не можихме да забѣлѣжимъ.

Докато около Трънъ личатъ само увѫглени растителни частици, на източното подножие на Влашка планина, отъ Погановския манастиръ къмъ с. Власи и по на сѣверъ, подъ баремскитѣ варовици излизатъ пепеливо-бѣли и червени пѣсъчници, както и по̀едри конгломератни пѣсъчници, разставени съ сиво-пепеливи пѣсъчни мергели, въ които се отварятъ и тънки легла отъ каменни вѫглища. Въ дола Аса, дѣто водитѣ сѫ отворили доста дълбоки ровини, се забѣлѣзватъ въ тъмно-синкавитѣ пѣсъчни мергели съ бѣла слюда и черни увѫглени растителни остатъци и нѣколко тънки вѫглищни слойчета, чиято дебелина достига отъ 0,01—0,10 м., за което тия вѫглища нѣматъ практическо значение. Въ пѣсъчнитѣ мергели се забѣлѣзватъ и марказитни конкреции.

Въ окòлноститѣ на с. Милославцп, западно отъ гр. Трънъ, ясни сѫ тоже малмскитѣ синкави, нечисти пѣсъчници, а между тѣхъ и глиненитѣ шисти. Тукъ освѣнъ дребнозърнести излизатъ и едрозърнести пѣсъчници съ бѣли кварцови зърна отъ лѣшникова голѣмина. Обаче източно и западно отъ споменатото село тѣ сѫ изпечени и доволно промѣнени отъ трахитнитѣ ерупции, които сѫ си отворили пѫть, доста късно, прѣзъ горньо-юрскитѣ образувания вѣроятно прѣзъ терциерна епоха. Варовицитѣ, които се издигатъ

надъ пѣсъчницитѣ около с. Насалевци, както и къмъ с. Ранилукъ, сѫ тоже промѣнени отъ трахитнитѣ жилки.

Въ много пó-голѣми размѣри се вижда развита Горня-Юра съ пѣсъчливъ фациесъ между рѣки Ерма и Струма; нейнитѣ слѣди достигатъ къмъ западъ до с. Горня-Мелна, колиби Лѣва-рѣка, Пенкьовската рѣка и с. Пещера, на юго-изтокъ прѣминава р. Струма къмъ Конявска планина, Радомирското равнище и пó на югъ, а къмъ изтокъ до линията, която можемъ потегли отъ с. Банишоръ къмъ Радомиръ. Ний ще прѣцѣпимъ този теренъ въ разни посоки, за да се запознаемъ съ петрографскитѣ му бѣлѣзи, както и съ варовицитѣ, които лежатъ върху пѣсъчницитѣ.

Къмъ с. Цигриловци, недалеко р. Ерма, върху пѣсъчницитѣ се издигатъ синкави, глинени варовици въ тънки и дебели плочи, подобни на Насалевскитѣ, които сѫ промѣнени около трахитнитѣ ерупции въ варовити шисти. Между с. с. Стайчевци и Костуринци, варовицитѣ се потеглятъ само по височинитѣ, а подъ тѣхъ въ нискитѣ мѣста излизатъ глинени, зеленикави и тъмни шисти, между които не сѫ рѣдки и пѣсъчницитѣ; пластоветѣ на еднитѣ и другитѣ сѫ наклонени къмъ юго-западъ. Около Костуринци бѣлослюднитѣ пѣсъчници сѫ придружени отъ конгломератни банки, въ които се забѣлѣзватъ и кѫсове отъ свѣтливъ и тъменъ варовикъ.

Но югъ отъ с. Мраморъ върху варовицитѣ съ *Gervillia socialis* Quenst. излизатъ зеленикави, синкави, дребно и едрозърнести пѣсъчници въ тѣсна дружба съ пѣсъчни, синкави глинени слойеве, наклонени въ първата юго-западна посока.

Между с. Видраръ и Лѣва-рѣка върху повърхностьта излизатъ пакъ сѫщитѣ пѣсъчници, прѣцѣпени на много мѣста съ трахатни жилки, а между Лѣва-рѣка и с. Докьовци — тъмно-пепеливи гѫсти варовици съ разпукана повърхность; въ нѣкои отъ тѣхъ се забѣлѣзватъ неясни, зараснали въ скалата корали, като *Thamnastraea* и други.

На сѣверъ отъ с. Пенкьовци по стръмнинитѣ и височинитѣ се издигатъ тъмни, отчасти промѣнени варовици, а подъ тѣхъ се виждатъ глинено-пѣсъчни, тъмно-синкави пластове съ бѣла слюда, които затварятъ тънки и дебели синкави и зеленикави пѣсъчни банки. Освѣнъ дребно-зърнести, между пѣсъчницитѣ има и едрозърнести, па даже и конгломератни пѣсъчници, съдържещи и варовити, заоблени бѣли и синкави кѫсове. Сѫщо и на югъ отъ Пенкьовци и на юго-западъ отъ с. Дивля върху пѣсъчницѣ съ изпѫкнали фигури, лежатъ сиво-пепеливи, полу-тъмни варовици, прѣплетени съ карбонатъ-калциеви жилчици. Въ нѣкои отъ тѣхъ има и корали.

Надъ триасовитѣ варовици, между с. с. Горня-Врабча и Еловъ-долъ слѣдватъ зеленикави, тъмни пѣсъчници съ пѣсъчно-глинени прослойки, а надъ тия по източнитѣ височини излизатъ пакъ свѣтли и тъмни глинени варовици; сѫщитѣ се показватъ и на самия върхъ надъ с. Горня-Врабча, както и въ сѣверния му склонъ прѣдъ с. Еловъ-долъ, дѣто подъ тѣхъ афльориратъ ужълти разтрошени, нечисти мергелни пѣсъчници.

Ако се прослѣди отъ послѣдньото село пѫтя покрай върха „Главичка" къмъ с. Горня-Сѣкирна, отива се най-първо върху малмски варовици и конгломерати, а пó-послѣ върху пѣсъчници, глинени шисти и конгломератни пѣсъчници, които къмъ с. Горня-Сѣкирна сѫ пронизани на нѣколко мѣста съ хубави трахитни скали. Източно отъ послѣдньото село, върху пѣсъчницитѣ изново се показватъ свѣтлитѣ и сиво-пепеливитѣ гѫсти варовици, наклонени къмъ сѣверо-изтокъ, обаче не слѣдъ много, пластоветѣ както на еднитѣ така и на другитѣ завзематъ изново юго-западното си падение. Варовицитѣ се простиратъ къмъ с. Долня-Сѣкирна, дѣто се свършватъ съ пепеливо-полу-тъмни брекчести, гѫсти варовици, подобни на кимериджскитѣ въ западна България.

Къмъ коритото на р. Свѣтла излизатъ само дребно- и едрозърнести пѣсъчници, па даже и конгломерати съ бѣла слюда. Пѣсъчницитѣ сѫ нечисти, варовито-глинени и изпълнени съ растителни остатъци; тѣ прѣминаватъ на мѣста и въ пѣсъчни глиненици, съ пепеливо-сивъ и зеленикавъ цвѣтъ. Наклоненитѣ къмъ сѣверо-изтокъ пластове достигатъ до върха и прѣзъ него могатъ да се прослѣдятъ до с. Кошарево; въ тѣхъ на всѣкадѣ могатъ да се видятъ растителнитѣ отпечатъци. Само на най-високия върхъ, нареченъ Бълчарь, се вижда единъ малъкъ, изолиранъ варовитъ островъ.

Западно и сѣверно отъ с. Кошарево, заедно съ горньо-юрскитѣ пѣсъчници излизатъ и едни бѣли и бѣлизняви варовити глиненици; сѫщитѣ на мѣста сѫ синкави, полутъмни и битуминозни, а на мѣста споредъ казването на мѣстното население съдържатъ и по малко вѫглища. Въ полутъмнитѣ варовити глиненици се намѣриха въ изобилие малки бивалви съ бѣли чурупчици, които наподобяватъ на малки: *Ostrea, Plicatula, Astarte* обаче като неясни тѣ оставатъ поне за сега неопрѣдѣлими. Послѣднитѣ особено добрѣ могатъ да се наблюдаватъ и отъ двѣтѣ страни на пѫтя, който води за с. Банишоръ. Източно отъ това село, както и отъ Кошарево подъ малмскитѣ пѣсъчници излизатъ палеозойски аргилошисти.

На западъ отъ с. Лѣсковецъ (сѣверо-западно отъ Радомиръ) горньо-юрскитѣ пѣсъчници лежатъ пъкъ надъ червени и бѣли

триасови пѣсъчници. По пѫтя камъ с. Сиришникъ и на югъ отъ това село тѣ сѫ разставени съ пѣсъчно-глинени прослойки и съ едрозърнести, отчасти конгломератни пѣсъчници; на три километра прѣдъ послѣдньото село въ едрозърнеститѣ пѣсъчници се намѣри

Perisphinctes sp. indet.

По̀ на югъ ний прѣцѣпихме сѫщия теренъ на западъ отъ Радомиръ къмъ с. Пчелинци и намѣрихме сѫщитѣ сиво-пепеливи слюдни пѣсъчници съ флишо-подобни длъгнести фигури, разположени въ тънки и дебели банки; тѣ се измѣняватъ твърдѣ често съ синкави и зеленикави мергелни и глинени прослойки, наклонени заедно съ първитѣ главно къмъ юго-западъ, а по̀-рѣдко къмъ сѣверо-източна посока.

Като се стигне височината надъ с. Пчелници, върху повръхностьта се забѣлѣзватъ разхвърляни парчета отъ тъмно-синъ, на мѣста брекчесть варовикъ съ неясни *Pecten*-и, който варовикъ навѣрно е прѣпокривалъ тамъ цѣлия пѣсъчливъ комплексъ, а сега е измитъ. Въ пѣсъчницитѣ още горѣ се намѣриха първитѣ отпечатъци отъ *Perisphinctes*, между които може да се распознае

Perisphinctes aff. Richteri Oppel sp.

изъ Титонъ, а по̀-долу около с. Пчелинци се намѣри и другъ *Perisphinctes*, но по̀ неясенъ отъ първия.

Слѣдъ Пчелинци върху пѣсъчницитѣ се вижда една ивица, съставена отъ доломитна брекча, а по̀-послѣ къмъ с. Лобошъ и глинени, тъмни или червенкави плътни варовици, а на мѣста и конгломератни варовици, въ които се виждатъ червени мергелни жилки. Въ послѣднитѣ се намѣриха само

Pecten-и съ ребра и
Hinnites spondyloides Roemer

Въ с. Лобошъ и на западъ отъ това село се откриватъ само описанитѣ пѣсъчници; тѣ сѫ сѫщитѣ и къмъ с. Жабляно, обаче прѣди да се слезе до Струма, отново излизатъ глинени, полутъмни и червеникави варовици съ малки кременни ядки въ които се разпознаватъ:

Pecten vitreus Römer,
Hinnites spondyloides Römer и
Ostrea sp. (подобна отчасти на *O. bruntrutana* Thurmann);

всички тия вкаменелости сѫ оксфордски форми.

Сѫщитѣ варовити скали се потеглятъ по височинитѣ къмъ села Жабляно и Пещера.

При Жабляно горньо-юрскитѣ образувания прѣминаватъ р. Струма и завзематъ височинитѣ почти на цѣлата Конявска планина, опасватъ отъ къмъ сѣверъ и западъ Бобовдолската младотерциерна котловина, а подъ Кюстендилската се появяватъ на сѣверъ отъ с. Рашка-Гращица и съ нѣколко прѣкжсвания достигатъ къмъ Вѣтренъ македонската граница, прѣзъ която навѣрно се простира Горня-Юра въ Македония.

На югъ и юго-изтокъ отъ Бѣловския манастиръ при р. Струма надъ триасовитѣ варовици се явяватъ малмскитѣ пѣсъчници заедно съ глиненцитѣ помежду тѣхъ, както и конгломератнитѣ пѣсъчници, които заематъ всичкитѣ височини около Чуклево, както и самия прѣдѣль.

Къмъ Цървенино нашитѣ пѣсъчници стоятъ почти вертикално и съ слабъ жгълъ пластоветѣ имъ сж наклонени къмъ сѣверна посока; тукъ излизатъ още и червени пѣсъчници, както и червени пѣсъчни шисти отъ сжщата старость и тѣ навѣрно ще лежатъ надъ другитѣ пѣсъчници. На сжщото мѣсто се показватъ и свѣтли сиво-пепеливи и пó тъмни разпукани, тоже горньо-юрски варовици, които поради дислокационни причини изглеждатъ да лежатъ подъ пѣсъчницитѣ. Въ единъ брекчестъ варовикъ надъ Цървеняно, съставенъ отъ тъмни, гжсти варовити кжсове се намѣри единъ малъкъ непъленъ амонитъ, който прилича най-вече на

Harpoceras hecticus Rein.

Въ тъмния варовикъ на Конява планина *Aug. Viquesnel* е намѣрилъ единъ Амонитъ, който *d' Archiac* е описалъ подъ името *Ammonites Guettardi* Rasp. изъ *oxfordien*[1]). Обаче внимателно изученъ този амонитъ, може пó-вече да се причисли къмъ

Philloceras mediterraneum Uhlig,

отколкото къмъ *A. Guettardi* Rasp. И този е оксфордски видъ.

Пó на изтокъ къмъ Горня-Козница горньо-юрскитѣ пѣсъчници съ креденъ изгледъ и флишки типъ се появяватъ отново, които се простиратъ отъ Габрешевска махала къмъ с. с. Долня Козница, Голѣмъ Върбовникъ и пó на югъ. Недалеко отъ поменатата махала надъ пѣсъчницитѣ излизатъ и доломитни варовици, измити въ видъ на стълбове.

Около Лѣва рѣка, надъ Горня-Козница, пѣсъчницитѣ иматъ

---

[1]) *Aug. Viquesnel.* — Voyage dans la Turquie d' Europe. Paris 1868, toma II, p. 450 pl. XXIVa fig. 13, 13a.

наклонъ къмъ юго-западъ; при входа на дефилето, дѣто тѣ изчезватъ, надъ тѣхъ излизатъ сиво-пепеливи, полусвѣтли и свѣтли доломитни варовици, които неправилно се разпадатъ. Падението имъ, освѣнъ къмъ юго-западъ, ясно е и къмъ сѣверо-изтокъ. Надъ тѣхъ, по-горѣ, слѣдватъ тъмни глинени варовици съ пиритни зрънца, въ които се намѣри

Cryptocaenia octonaria d'Orb. sp.

Въ други тъмно-синкави пѣсъчни варовици, вѣроятно отъ сѫщото ниво, се намѣриха:

Rhynchonella astiériana d'Orb.,
Terebratula sp.,
Pecten vitreus Römer,
Pecten sp.,
Lima sp.,
Anomia aff. undata Contej. (= *A. nerinea* Buvignier),
Belemnites sp.,

изъ Оксфордския катъ.

Понеже терена е твърдѣ надипленъ, къмъ горньото течение на Лѣва-рѣка излизатъ само пѣсъчници въ банки заедно съ конгломерати и се измѣняватъ съ синкави глинени шисти. Въ конгломератитѣ взематъ участие главно варовити заоблени парчета, кѫсове отъ червени пѣсъчници и други. Едвамъ къмъ Арамлийския кладенецъ се показватъ тъмнитѣ варовици надъ пѣсъчницитѣ, но по̀-надолу тѣ се виждатъ само въ раскѫсано състояние. Къмъ с. Изворъ, прѣзъ Поповъ-изворъ — източно отъ шосето — афльориратъ само пѣсъчници и синкави глинени шисти. Сѫщитѣ се откриватъ и въ Радомирското поле, дѣто измежду селата Буборацн и Върба се намѣри една часть отъ *Lytoceras* sp., който подхожда почти на

Lytoceras aff. montanum Opp. sp.

Горньо-юрскитѣ пѣсъчници съ описанитѣ бѣлѣзи, съ тѣхнитѣ глинени шисти, изпѫкнали хиероглифни фигури и увѫглени растителни остатъци, явяватъ се и на юго-истокъ отъ Кюстендилъ, къмъ с. с. Рашка-Гращица, Пелатиково и по на югъ. Но тукъ се поражда въпросъ, дали и смоличенскитѣ тъмни, гѫсти варовици, както и много други около Струма и къмъ границата не ще бѫдатъ малмски, вмѣсто триасови, както ги взематъ нѣкои? Този въпросъ остава да разрѣшимъ въ една бѫдаща екскурзия по тия погранични страни.

Фауна.

Въ слѣднитѣ редове излагаме събранитѣ фосили въ оксфордскитѣ кимериджскитѣ и титонскитѣ пластове, съ които сега разполагаме въ варовития и пѣсъчния фациесъ.

Placophyllia sp. — Около Беледие-ханъ.
Cryptocaenia octonaria d'Orb. sp. — Надъ Горня-Козница.
Montlivaultia cfr. dispar Haim. — Магура.
Thecosmilia sp. — Магура.
Epistreptophyllum sp. — Около Беледие-ханъ.
Thamnastraea cfr. discrepans Beck. — Магура.
Trochocyathus sp. — Около Беледие-ханъ.
Epismilia sp. — Около Беледие ханъ.
Chaetetes aff. Coquandi Mich. — Около Беледие-ханъ.
Cidaris sp. — Вратцата при Враца.
Collyrites sp. *(aff. Col. Verneuili* Cotteau). — Върбово.
Rhynchonella astieriana d'Orb. — Около Горня-Козница.
Rhynchonella Agassizi Zeuschner sp. — Върбово.
Rhynchonella aff. sparsicostata Quenst. — Върбово.
Rhynchonella aff. lacunosa Schloth. — Вратцата при Враца.
Rhynchonella sp. — Магура.
Terebratula insignis longa Quenst. — Около Беледие-ханъ.
Terebratula cfr. Bilimeki Suess. — Долньото течение на Черни Витъ; около Горня-Козница,
Terebratula sp. — Магура; Вратцата; долньото течение на Черни Витъ; надъ Горня-Козница.
Pygope diphya Colon. — Яворецъ.
Lima sp. — Около Горня-Козница.
Pecten vitreus Römer. — Около Жабляно; около Горня-Козница.
Pecten sp. — Магура; около Беледие ханъ; надъ Пчелинци; Лобошъ; около Горня-Козница.
Hinnites spondyloides Roemer. — Лобошъ; около Жабляно.
Anomia aff. undata Contej. *(=A. nerinea* Buvignier). — Около Горня-Козница.
Ostrea sp. *(aff. O. bruntrutana* Thurmann). — Около Жабляно.
Nerinea (Itieria) Staszycii Zeush. sp. — Магура.
Nerinea cfr. Moreana d'Orb. — Магура.
Aptychus Beyrichi Oppel. — Около Топлешъ.
Aptychus cfr. exculptus Schaur. — Около Топлешъ.
Aptychus punctatus Voltz. — Долньто течение на Черни Витъ; около Топлешъ.
Aptychus latus Park. — Около Топлешъ.

Aptychus cfr. latus Park. — Върбово.
Aptychus bulgaricus Toula. — Върбово.
Phylloceras isotipum Benecke sp. — Върбово.
Phylloceras tortisulcatum d'Orb. sp. — Върбово.
Phylloceras saxonicum Neumayr. — Гинци.
Phylloceras ptychoicum Quenst. sp. — Долното течение на Чер. Витъ.
Phylloceras serum Oppel sp. — Долното течение на Чер. Витъ.
Phylloceras mediterraneum Uhlig. — Коняво.
Phylloceras sp. — Долното течение на Чер. Витъ.
Lytoceras sp. *(aff. Lyt. municipale* Oppel sp.). — Долното течение на Чер. Витъ.
Lytoceras sp. *(aff. Lyt. montanum* Oppel sp.). — Между селата Буборацн и Върбово (Радомирско).
Lytoceras sp. — Вѣнецъ надъ Бѣлградчикъ; Гинци; Яворецъ; близо водопада на дола Козница; Топлешка рѣка; около Топлешъ.
Harpoceras aff. hecticus Rein. — Цървеняно.
Oppelia compsa Oppel sp. — Върбово; Гинци.
Oppelia Holbeini Oppel sp. — Върбово.
Oppelia nobilis Neum. — Вѣнецъ надъ Бѣлградчикъ.
Oppelia flexuosa gigas Quenst. sp. — Близо водопада на дола Козница.
Oppelia Bulgarica Toula. — Гинци.
Oppelia Balkanensis Toula. — Гинци.
Oppelia tenuilobata Oppel. — Гинци.
Oppelia cfr. flexuosus pinguis Quenst. sp. — Гинци.
Oppelia sp. *(aff. Op. psilosoma* Zitt.). — Долното течение на Чер. Витъ.
Oppelia sp. — Лупова глава; Яворецъ.
Haploceras elimatus Oppel. — Гинци; Лупова-глава.
Haploceras aff. elimatus Oppel. — Долното течение на Чер. Витъ.
Haploceras verruciferum Mengh. — Долното течение на Чер. Витъ.
Haploceras cfr. Staszycii Zeusch. sp. — Гинци.
Haploceras sp. — Яворецъ.
Stephanoceras sp. — Гинци.
Holcostephanus cfr. Grotei Oppel. — Около Топлешъ.
Perisphinctes polyplocus Rein. sp. — Върбово; Гинци.
Perisphinctes aff. polyplocus Rein. sp. — Яворецъ.
Perisphinctes Roubyanus Font. — Венецъ надъ Бѣлградчикъ.
Perisphinctes colubrinus Rein. sp. — Върбово; Вѣнецъ надъ гинскитѣ ханища; Лупова глава; долното течение на Чер. Витъ.
Perisphinctes aff. colubrinus Rein. sp. — Вѣнецъ надъ Бѣлградчикъ; Яворецъ; около Батковци.
Perisphinctes cfr. polygyratus Rein. sp. — Гинци.

Perisphinctes aff. crussoliensis Font. — Вѣнецъ надъ Бѣлградчикъ.
Perisphinctes cfr. Richteri Oppel sp. — Долньото течение на Чер. Витъ; надъ с. Пчелници.
Perisphinctes triplicatum albus Quenst sp. — Около Батковци.
Perisphinctes cfr. moravicus Oppel. — Около Топлешъ.
Perisphinctes cfr. triplex Quenst. (= *Per. plicatilis* Sow.). — Източно отъ Трънъ.
Perisphinctes n. sp. — Мала Могила на юго-западъ отъ Камена Рикса.
Perisphinctes sp. — Славиня; Гинци; долньото течение на Чер. Витъ; Топлешка рѣка; около Топлешъ; около Ребро; около Сиришникъ; около Пчелинци и пр.
Peltoceras Arduenensis d'Orb. sp. — Етрополе.
Simoceras Doublieri d'Orb. sp. — Мала Могила на юго-западъ отъ Камена Рикса; Върбово.
Simoceras cfr. Doublieri d'Orb. sp. — Гинци.
Simoceras n. sp. — Гинци.
Simoceras sp. — Яворецъ.
Aspidoceras Acanthicum Oppel. — Вѣнецъ надъ Бѣлградчикъ.
Aspidoceras orthocera d'Orb. sp. — Върбово.
Belemnites Conradi Kilian. — Около Топлешъ; между Зелено-дърво и Вѣтрополе.
Belemnites cfr. semisulcatus Münster. — Върбово; Вратцата; Славиня; около Топлешъ.
Belemnites aff. Coquandus d'Orb. — Грапавъ-виръ при Тетевенъ.
Belemnites (Duvalia) latus Blainv. — Около Топлешъ.
Belemnites sp. — Вѣнецъ надъ Бѣлградчикъ; Топлешка рѣка; около Ребро; около Горня Козница и пр.
Sphaenodus macer Quenst. sp. — Върбово.
Lepidotus maximus Wagn. — Върбово.

Le système jurassique en Bulgarie

par le **Prof. Georges N. Zlatarski.**

Après un préliminaire sur la paléogéographie de la Principauté et des pays limitrophes pendant la période jurassique, l'auteur étudie la distribution géographique, stratigraphique et paléontologique de ce système en le divisant en trois séries: *liasique* ou *lias*, *mésojurassique* ou *dogger* et *néojurassique* ou *malm*.

La série liasique.

Le lias occupe une assez grande étendue dans la direction de la chaîne balkanique et est caractérisé partout par une faune typique. Il se subdivise en *hettangien* et *sinémurien*, en *charmouthien* et en *toarcien*.

Dans le Balkan occidental l'étage hettangien est composé partout par des grès quartzeux, par des argiles schisteuses et des marnes gréseuses, foncées et même noirâtres. Les premiers en bancs assez épais se distinguent par leur couleur claire et par leur pauvreté en mica; ils sont inclinés vers Sud-Ouest et Nord-Est, mais en certains endroits ils ont une position même horizontale. Ces grès portant le type des grès hettangiens sont partout privés des fossiles, à l'exeption des argiles foncées et des marnes gréseuses sinémuriennes au Sud du village Zagajéné, où on a trouvé *Pholadomya Idea* var. *Deshayesi* Chap. et Dew.

Dans la série liasique l'étage charmouthien semble être le plus devéloppé. Il est constaté à peu près partout ou affleure le jurassique inférieur et se distingue par sa faune trop riche. La composition lithologique de cet étage est la suivante: des calcaires argileux, sableux assez durs, des grés argileux-marneux renfermant des nodules et des concrétions argileuses et marneuses, des grès quartzeux etc. Voici leur faune: *Pentacrinus basaltiformis* Miller, *Spiriferina rostrata* Schloth., *Sp. pinguis* Ziet., *Sp. Haueri* Suess, *Sp. semicircularis* Böse, *Sp. verrucosa* Quenst sp., *Rhynchonella rimosa* Buch, *Rh. belemnitica* Quenst. sp., *Rh. tetraëdra* Sow., *Rh. variabilis* Schloth., *Terebratula punctata* Sow., *Ter. subpunctata* Dav., *Ter. Lakatnikensis* Toula, *Ter. Perrieri* E. Deslongs., *Waldheimia numismalis* Lam. sp., *W. cornuta* Sow., *Pecten equivalvis* Sow., *P. textorius* Schloth., *P. acuticostatus* Lam., *P. aff. priscus* Schloth., *Hinnites Zlatarskii* Toula, *Plicatula spinosa* Sow.,

Gryphaea cymbium Lam., *Modiola scalprum* Sow., *Pleuromya unioïdes* Gldf., *Pholadomya corrugata* Koch u. Dunker, *Pleurotomaria expansa* Sow. sp., *Pl. Anglica* Defr., *Nautilus striatus* Sow., *Phylloceres cfr. heterophylum* Sow., *Phyll. aff. Loscombi* Sow., *Aegoceras (Microceras) capricornus* Schloth., *Amaltheus spinatus* Brug., *Belemnites paxillosus* Schloth., *Bel. clavatus* Schloth., *Bel. compressus* Stahl.

Le toarcien occupe lui aussi une assez grande étendue à l'Ouest de Bulgarie, mais une grande partie de ses sédiments a été enlevée grâce à l'influence de l'érosion. Il se distingue par une composition beaucoup plus simple représentée principalement par des grès argileux-marneux et des argiles schisteuses. Ces couches sont caractérisées par la faune suivante: *Rhynchonella Moorei* Dav., *Ostrea aff. eduliformis* Schloth. sp., *Nautilus aff. truncatus* Sow., *Harpoceras radians* Reinecke, *Harp. aff. radians* Rein., *Harp. aff. bifrons* Brug.; *Harp. aff. bicarinatum* Wrig., *Cœloceras (Dactylioceras) aff. anguinum* Rein. sp., *Stephanoceras cfr. anulatum* Sow., *Steph. cfr. crassum* Young, *Belemnites tripartitus* Schloth.

Dans le Balkan central la série liasique est plus limitée que dans celui de l'Ouest. Elle affleure dans les montagnes d'Etropolé et de Teteven sous les couches du dogger qui peuvent difficilement être séparées les unes des autres. C'est grâce aux fossiles qu'on trouve en plusieurs endroits que M. Zlatarski a pu diviser la série liasique en deux étages, charmouthien et toarcien. Le premier est caractérisé par; *Spiriferina rostrata* Schloth., *Sp. verrucosa* v. Buch, *Rhynchonella amalthei* Quenst., *Rh. teraëdra* Sow., *Rh. veriabilis* Schloth., *Terebratula punctata* Sow., *Waldheimia numismalis* Lam. sp., *Pecten aequivalvis* Sow., *P. disciformis* Schloth., *Plicatula spinosa* Sow., *Gryphaea cymbium* Lam., *Cypricardia Balcanensis* Toula, *Gresslya (Pleuromya) ovata* Röm., *Pholadomya ambigua* Sow. sp., *Phol. bulgarica* Toula, *Nautilus intermedius* Sow., *Naut. striatus* Sow., *Ægoceras brevispina* Sow., *Belemnites paxillosus* Schloth., *Bel. compressus* Stahl etc., et le second ou le toarcien est caractérisé par: *Inoceramus dubius* Sow., *Harpoceras bifrons* Brug., *Harpoceras radians* Rhein. sp., *Harp. (Ludwigia) aalensis* Ziet., *Cœloceras commune* Sow. sp., Belemnites exilis d'Orb.

Enfin, dans le *Balkan oriental* la série liasique est encore beaucoup plus limitée; elle peut être subdivisée en étage inférieur avec: *Arietites aff. Bucklandi* Sow., *Arietites aff. brevidorsalis* Quenst., *Ægoceras (Schlotheimia) aff. posttaurinum* Wähner, *Schotheimia angulata* Schloth. sp., en étage moyen avec *Cyclocrinus aff. Amalthei* Quenst sp., *Pentacrinus basaltiformis* Miller, *Extracrinus subangularis* Miller sp., *Spiriferina pinguis.* Ziet., *Sp. Haueri* Suess, *Sp. verrucosa* v. Buch. *Sp. Walcotti* Sow., *Rhynchonella cfr. variabilis* Ziet., *Wald-*

heimia cornuta Sow. sp., *Ostrea rugata* Quenst., *Ægoceres capricornus* Schloth. sp., *Belemnites paxillosus* Schloth., *Bel. clavatus* Schloth., *Bel. compressus* Stahl, et en étage supérieur, caractérisé par: *Phylloceras heterophyllum* Sow., *Lytoceras aff. Jurense* Ziet., *Belemnites tripartitus* Schloth., *Belemnites exilis* d'Orb.

On peut voir la liste complète de la faune liasique aux pages 174 à 180 du texte bulgare.

La série mésojurassique.

La série mésojurassique ou le dogger accompagne souvant le lias dans la partie Ouest de la Principauté, mais au centre et à l'est du Balkan il ne se sépare pas de lui, sur lequel il repose exclusivement. Généralement, en Bulgarie l'étage *bajocien* est beaucoup mieux repré senté que le *bathonien.*

Au Nord de la chaîne balkanique les couches mésojurassiques apparaissent près de la frontière serbe (village Salache) et, par une zone très étroite, elles se dirigent dans le Sud-Est jusqu'à Chiroka-planina, au Nord du village Belimel. La composition de cette zone est uniforme; on y apperçoit des calcaires argileux-sableux et des grès bleuâtres et verdâtres assez riches en brachiopodes bajociens et d'autres. Nous citerons des premiers: *Rhynchonella varians* Schloth, sp., *Terebratula perovalis* Sow., *Ter. perovalis aff. var. Kleinii* Lam., *Ter. globata var. Birdlipensis* Walker, *Ter. sphaeroidalis* Sow., *Ter. aff. decipiens* E. Deslongs., *Waldheimia bullata* Sow. et des autres: *Avicula elegans* Gldf., *Lima (Plagiostoma) cfr. semicircularis* Gldf., *Pecten demissus* Phill., *P. cfr. Buchi* Römer, *P. aff. cingulatus* Phill., *Myacites aff. abdructus* Ziet., *Belemnites aff. giganteus* Schloth.. *Bel. aff. canaliculatus* Schloth.

Dans la partie occidentale, au Sud du sommet de la chaîne balkanique, les couches mésojurassiques, placées entre le lias et le malm, sont composées d'argiles schisteuses et de schistes argileux-sableux, ayant une couleur foncée. Elles affleurent des deux côtés du defilé de l'Isker: à l'Est entre les villages Bow et Lakatnik et à l'Ouest de cette rivière entre les villages Zaselé et Zagajené et au Nord-Ouest du village Brezé vers Ghintzi. Ces sédiments aux environs de Lakatnik sont caractérisés par: *Rhynchonella quadriplicata* Ziet., *Pholadomya ovulum* Ag., *Belemnites giganteus* Schloth. et *Bel. Blainvillii* Voltz et aux alentours de Zagajéné par: *Pholadomya cfr. Murchisoni* Sow., *Belemnites canaliculatus* Schloth. et *Bel. semihastatus* Blainv.

Dans le Balkan central le bajocien a une grande étendue à l'Est du passage de l'Araba-Konak vers Etropolé et plus à l'Est de cette ville, ainsi que dans le Balkan de Teteven. Ici on apperçoit des deux

côtés de la rivière du Vit, aux environs de la ville de Teteven, ensuite au Nord-Ouest, au Nord et surtout à l'Est de cette ville vers les village Chipkovo et Lessidren. Mais on reconnaît les traces du dogger aussi à l'Ouest du dernier village.

A Etropolé, à l'Est et à l'Ouest de la ville, tous les schistes argileux bleuâtres et foncés entre lesquels s'intercalent des bancs calcaires argileux remplis de concrétions, ainsi que les schistes argileux-sableux et les grès quartzeux sont tous de l'âge mésojurassique. Aux environs de Teteven ils sont représentées par les mêmes couches parmi lesquelles on distingue surtout les schistes marneux et sabloneux et les bancs argileux calcareux avec des concrétions foncées. Dans les horizons supérieurs on apperçoit aussi comme à Etropolé, des grès quartzeux en compagnie avec les schistes fonçés. Une assez riche faune se trouve dans ces deux endroits, ou les céphalopodes bajociens occupent la première place, surtout aux alentours d'Etropolé; ce sont: *Harpoceras (Hildoceras) hecticus compressus* Quenst., *Harpoceras (Dorsetensia) aff. Eduardianum* d'Orb. sp., *Oppelia subradiata* Sow. sp. *Stephanoceras Humphriesianus* Sow., *Steph. Braikenridgii* Sow. sp., *Steph. linguiferus* d'Orb., *Sphaeroceras Gervillii* Sow., *Sphaer. Gervillii grandis* Quenst., *Perisphinctes arbostigerus* d'Orb. sp., *Belemnites (Belemnopsis) Blainvillii* Voltz, *Bel. (Pachyteuthis) breviformis* Voltz.

Enfin le dogger est clair aussi dans le Balkan oriental, près de Kotel. Là il est caractérisé par: *Stephanoceras Humphriesianus* Sow. sp., *Belemnites sulcatus* Miller, *Bel. Tripartitus* Schloth., *Bel. canaliculatus* Schloth., *Bel. Blainvillii* Voltz et *Bel. giganteus* Schloth.

Dans la partie Sud-Ouest de la Principauté aux environs da Trn et notamment à l'Ouest de cette ville, ainsi que autour de défilé de la rivière Ierma ou Soukava, au Sud-Ouest de Trn, près de Dragovitza et à l'Ouest du monastère Sv. Bogoroditza, les couches mésojurassiques forment un tout autre type. Outre les schistes argileux-sableux, en mélange avec un peu de calcaire, au Nord de Trn, pas loin du défilé de l'Ierma, on trouve la faune suivante: *Rhynchonella varians* Schloth. sp., *Rh. quadriplicata* Ziet. sp., *Rh. spinosa* Schloth. sp., *Terebratula perovalis* Sow. sp., *Ter. aff. perovalis* Sow. sp., *Ter. aff. globata* Sow. sp., *Terr. maxillata* Sow., *Pecten demissus* Phill., *P. personatus* Gldf., *P. aff. textorius* Gldf., *P. aff. spathulatus* Römer, *Gresslya (Pleuromya) unioides* Römer sp., *Goniomya aff. Duboisi* Agassiz, *Gon. angulifera* Sow. sp., *Gon. V. scripta opalina* Sow. sp., *Alaria Lorieri* d'Orb., *Rostellaria (Alaria) cochleata* Quenst., *Parkinsonia Parkinsoni* Sow. sp., *Park. Garentianus* d'Orb., *Belemnites aff. giganteus* Schloth.

Vers Dragovitza an Sud-Est de Trn dans les bancs de grès et les calcaires on trouve: *Pecten disciformis* Ziet., *P. demissus* Gldf., *P. textorius* Gldf. etc.

Enfin, tout près du monastère Sv. Bogoroditza, au Sud-Ouest de Filipovtzi, les couches de dogger sont composées des grès calcareux, des calcaires marneux et oolithiques, des marnes, des calcaires dolomitiques etc.; dans ce complexe on rencontre le plus souvent: *Terebratula perovalis* Sow., *Ostrea Knorri obscura* Sow., *Pholadomya Murchisoni* Sow. et autres.

La liste des fossiles, decouverts dans le dogger bulgare, ce trouve à la page 190 et suivantes.

La série néojurassique.

La série néojurassique appartient à la province méditerranéenne. Elle est représentée, dans le Balkan occidental et central, principalement par des calcaires à type vaseux: mais dans les parties Sud-Ouest de la principauté, comme aux environs de Trn, au Sud de cette ville, entre les rivières Ierma et Strouma, aux environs de Radomir, dans le Koniava planina etc., et dans le Balkan central à l'Est du passage Rosalia vers le village Ietara et plus loin dans le Balkan de Gabrovo, cette série est représentée principalement par un type gréseux et argileux-marneux, semblable au flysch des Karpathes et rarement par des calcaires. Le premier type ou le type vaseux a une trop grande étendue et se distingue par une faune plus riche que le type argileux-gréseux ou le flysch, qui est pauvre en fossiles; l'âge du dernier type est déterminé, dans la Bulgarie Sud-Ouest seulement, par *Perisphinctes cfr. triplex* Quenst. sp., *Perisphinctes* sp. *(aff. Per. Richteri* Oppel*)* et *Lytoceras aff. montanum* Oppel sp. et dans le Balkan de Gabrovo, par quelques formes tithoniques *(Perisphinctes, Hoplites* et *Aptychus).*

D'après la faune du type vaseux, la série néojurassique peut positivement être subdivisée en trois étages qui passent insensiblement l'un dans l'autre sans qu'on puisse tirer une limite entre eux. En outre la plus grande partie des couches de cette série appartient au malm et seule une petite partie appartient au tithonique.

Dans le jurassique supérieur on a constaté, jusqu'à présent, dans les pays balkaniques; *l'oxfordien*, *le kimeridgien* et *le tithonique.*

L'étage oxfordien est composé des calcaires marneux contenant du silex noir; entre leurs bancs s'interposent des marnes bleuâtres. Parfois les calcaires sont dolomitiques et trop fendillés, mais les uns et les autres sont assez durs. Près d'Etropolé, sur les couches mésojurassiques, s'élèvent des calcaires d'âge oxfordien inférieur, caractérisés par *Peltoceras Arduenensis* d'Orb.; les mêmes calcaires avec de silex foncé se trouvent aussi aux environs de Teteven. Près de Batkovtzi, pas loin de Sofia, les calcaires à *Perisphinctes triplicatus albis* Quenst. font

partie de l'oxfodien supérieur; au même âge appartiennent quelques calcaires des environs de Trn. Les calcaires foncés dans la Koniava planina à *Phylloceras aff. méditerraneum* Uhl. sont de l'oxfordien inférieur. Plus à l'Est, près du village Gorna-Koznitza, les calcaires argileux foncés à *Cryptocaenia octonaria* d'Orb. sp., et les calcaires sableux foncés à *Rhynchonella astieriana* d'Orb., *Pecten vitreus* Römer, *Anomia aff. undata* Contej. peuvent être considérés aussi comme oxfordien.

Le kiméridgien est aussi réprésenté par des calcaires, plus ou moins marneux, avec des intercalations des argiles verdâtres, comme dans le „Vénetz" près de Bélogradtchik, près de Vrbovo etc. Les calcaires marneux contiennet souvent du silex en bancs et en rognons siliceux de couleur noire, rougeâtre et même blanchâtre. Vers le village Tcheluchnitza et Glamata, au Sud du village Belotintzi, on remarqe que le silex se trouve concentré dans les couches inférieures et que les calcaires à un niveau plus élevé sont plus argileux et se rapprochent lithologiquement vers les couches valanginiennes et hauteriviennes, qui reposent sur elles.

Les calcaires kiméridgiens, M. Zlatarski les subdivise en deux: en horizon inférieur, plus foncé, contenant rarement des fossiles, et en horizon supérieur qui est moins foncé, plus argileux ou marneux et rempli d'une faune amonitique très riche. La surface de ces calcaires est recouverte par des tâches plus ou moins foncées et même rougeâtres d'une nature bréchoïde ou une sorte de conglomerat de nodules calcaires. Voici les plus remarquables fossiles de l'étage kiméridgien: *Phylloceras tortisulcatum* d'Orb. sp., *Phyl. saxonicum* Neum., *Oppelia compsa* Opp. sp., *Op. nobilis* Neumayr, *Opp. tenuilobata* Oppel, *Haploceras cfr. Staszycii* Zeuschn. sp., *Perisphinctes polyplocus* Rein. sp., *Perisph. Roubyanus* Font., *Perisph. colubrinus* Rein. sp., *Perisph. aff. crussoliensis* Font., *Simoceras Doublieri* d'Orb., *Aspidoceras Acanthicum* Oppel, *Belemnites semisulcatus* Münster etc.

Au point de vue lithologique les calcaires tithoniques ne diffèrent guère de ceux de l'étage kiméridgien.

Ils sont moins foncés et même tout à fait blancs, mais ils possèdent aussi une structure bréchoïde comme les précédents. Pour le tithonique de la Principauté sont caractéristiques: *Pygope diphya* Colon., *Aptychus punctatus* Voltz, *Lytoceras aff. municipale* Opp. sp., *Haploceras elimatum* Opp., *Perisphinctes transitorius* Oppel, *Perisph. aff. Richteri* Oppel.

La liste détaillée de la faune néojurassique se trouve aux pages 220 et suivantes du texte bulgare.

Количествени изслѣдвания за влиянието на състава и строението на органическитѣ киселини върху трайностьта на карбоксилната имъ група при нагрѣване съ фосфорна киселина.

Отъ д-ръ П. Н. Райковъ и П. Тишковъ.

(Съобщение изъ химическата лаборатория при Университета въ София).

Прѣзъ 1905 години публикувахме [1]) резултатитѣ отъ нашитѣ изслѣдвания върху стабилностьта на метилестеритѣ отъ около 50 органически киселини при висока температура, които изслѣдвания имаха за цѣль да се намѣри, каква зависимость сѫществува между състава и строението на естера и трайностьта на естерната му група. Употрѣбената тогава метода се състоеше въ общи черти въ слѣдуещето: Смѣсвахме въ колба отъ около 200 куб. см. нѣколко грама отъ изслѣдвания естеръ съ 60 куб. см. при 200° обезводена ортофосфорна киселина и нагрѣвахме извѣстно врѣме смѣсьта на металическа мрѣжа направо съ бунзенова лампа. Колбата бѣше снабдена съ обратенъ хладникъ. Ако при това се образуваха газове (метилетеръ, вѫгледвуокисъ, вѫглеокисъ, и пр.), то ги пропущахме най-първо прѣзъ шише съ концентрирана сѣрна киселина, дѣто се задържаше метилитерътъ, послѣ което събирахме газа въ шише надъ вода и слѣдъ свършване нагрѣването го анализирахме. Методата бѣше само качествена и достатъчно чувствителна за гонимата тогава цѣль, така че постигнатитѣ резултати даваха възможносъ да се знае изобщо, какъ влияятъ разнитѣ субституенти въ естера върху стабилностьта на етерната му група. Полученитѣ резултати позволяваха да раздѣлимъ изслѣдванитѣ естери на двѣ групи: въ едната падаха естеритѣ, чиято естерна група оставаше при казанитѣ условия непромѣнена, а въ другата — всички естери, които, при сѫщитѣ условия, отдѣляха CO_2.

Колкото интересни и да бѣха постигнатитѣ резултати за една обща ориентировка относително влиянието на субституентитѣ върху трайностьта на естеритѣ, все пакъ тѣ, като качествени, не даваха

---

[1]) Периодическо списание на Българското книжовно дружество. LXVI. — Chemiker-Zeitung, 1905, № 98.

възможность да се вникне по-дълбоко въ сѫщностьта на въпросната зависимость, за да можемъ точно да класифицираме разнитѣ субституенти по степеньта на тѣхното влияние върху естерната група. Тъй напр., отъ таблицата, приложена къмъ поменатата статия, узнаваме, че, ароматно свързани, субституентитѣ CH_3, OH, NH_2, и Cl лабилизиратъ естерната група на метилбензоата, обаче, отъ сѫщата таблица не се вижда, дали всички тия субституенти влияятъ еднакво интензивно или различно и — кой въ каква степень. Послѣдното би се постигнало само, ако опитнитѣ резултати за всѣкой естеръ биха могли да се изразятъ числено. Значи по-нататъшното развитие на изслѣдваниятъ отъ насъ въпросъ водѣше къмъ прѣвръщането на досегашната качествена метода въ количествена. Разбира се, че ние още въ началото на нашитѣ изслѣдвания съзнавахме ясно прѣимуществата на количествената метода прѣдъ качествената, обаче тогава трѣбваше да се задоволимъ съ послѣднята, понеже при количествената се срѣщаха прѣчки, които неможехме да прѣодолѣемъ. Съ врѣме, обаче, прѣчкитѣ бѣха една слѣдъ друга отстранявани, тъй че първоначалната качествена метода се прѣвърна въ количествена. Веднъжъ това постигнато, ние имахме вече възможность да изразяваме числено резултатитѣ отъ направенитѣ опити, а слѣдователно, и да класифицираме разнитѣ субституенти, по степеньта на тѣхната активность, относително лабилизирането на карбоксилната група у естеритѣ.

Новата метода, по която направихме по-долу описанитѣ количествени изслѣдвания, е въ основата си еднаква съ описаната по-прѣди качествена метода, обаче въ отдѣлнитѣ си части тя се отличава отъ нея значително. Ето сѫщностьта на методата въ общи черти:

За да могатъ полученитѣ резултати да бѫдатъ сравнени помежду си, земахме отъ изслѣдваната киселина, не произволно количество, както по-прѣди, но всѣкога толкова грамове, на каквото число отговаря $^1/_{30}$ отъ еквивалентното ѝ тегло. Тъй напр., отъ бензойната киселина, $C_6H_5.COOH$, на която еквивалентното тегло е 122, зехме за изслѣдване $122:30=4.067$ гр., а отъ мелитовата кис., $C_6(COOH)_6$, на която еквивалентното тегло е 57, зехме 1.9 гр. и пр.. За краткость, нарекохме едно еквивалентно тегло грамове отъ нѣкое съединение съ думата *„екви“*[1]); тъй че за из-

[1]) Думата *„екви“* образувахме аналогично на думата „молъ“, която е вече въ употрѣбение въ химия Както подъ единъ „молъ“ разбираме едно молекуларно тегло грамове отъ нѣкое съединение, тъй и подъ думата *„екви“* въ настоящата работа се разбира едно еквивалентно тегло грамове отъ нѣкое съединение (киселина).

Ако $^1/_{30}$ „екви“ отъ нѣкоя органическа киселина се разпадне тъй, че карбоксилната ѝ група да се откѫсне отъ молекулата на киселината въ видъ на CO_2, то послѣдниятъ ще бѫде 744.6 куб. сант. при 0^0 и 760 милиметра живаченъ натискъ.

слѣдване ние взехме отъ всѣка киселина по $^1/_{30}$ „екви". Това количество киселина турнахме въ колба *М* съ обло дъно (фиг. 1.), която събираше около 200 куб. сант. и въ която имаше 40 куб. сант. фосфорна киселина (отн. т. 1.78), прѣдварително нагрѣта до 200° и

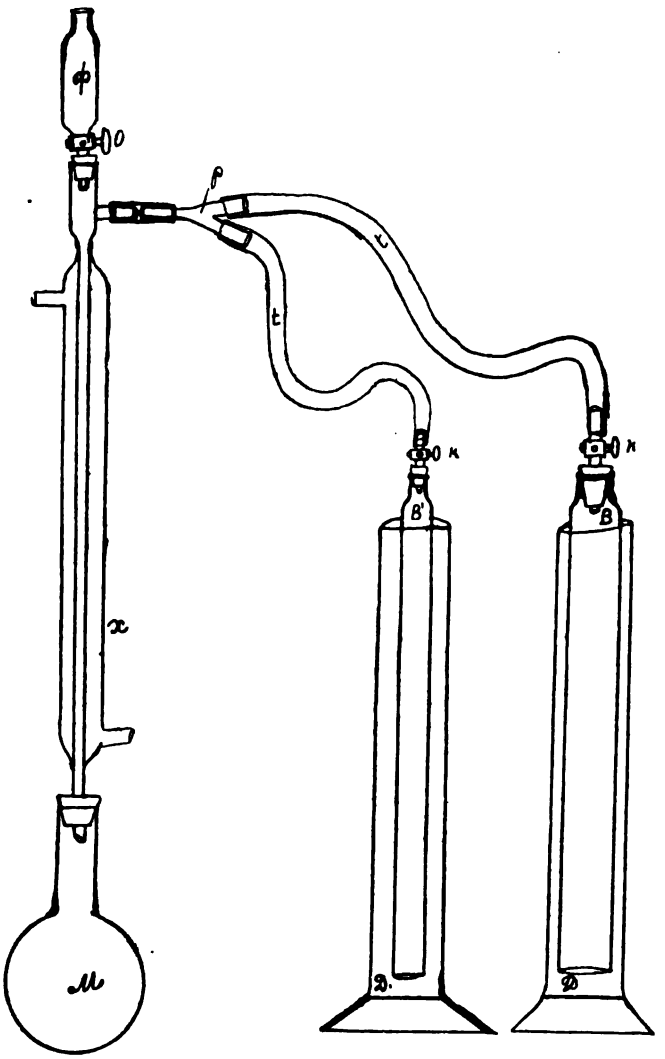

Фиг. 1.

послѣ охладена. Колбата *М* снабдихме съ обратенъ хладникъ *х*, дълъгъ около 70 сант. Горниятъ край на хладника бѣше затуленъ съ двойно пробита гумена затулка; въ едната ѝ дупка бѣше пъхната дѣлителната хуния *ф*, а въ другата — прѣкривената стъклена разклонка (раздвоена тржбица) *р*. Двата края на разклонката бѣха

свързани посрѣдствомъ дебелостѣнни каучукови тржби *t* и *t'* съ по една широка ,градуирана, стъклена тржба *B* и *B'*, на които горнитѣ отвърстия бѣха затулени съ каучукови тапи, снабдени съ стъклени канелки *K K'*; едната отъ тржбитѣ събираше 750, а другата 500 куб. сантиметра. Всѣка отъ тржбитѣ бѣше пъхната въ отдѣленъ стъкленъ цилиндъръ, *D* и *D'*, напълненъ докждѣ $^2/_3$ отъ обема му съ живакъ; така че, ако потопѣхме тржбата *B*, при отворена канелка *k*, живакътъ можеше да стигне чакъ до горния край на тапата ѝ. Тия тржби служеха за улавяне на газоветѣ, които се образуваха, когато нагрѣвахме изслѣдваната киселина въ *M*; при това най-първо улавяхме газа въ едната тржба, а чакъ слѣдъ напълнянето ѝ захващахме да го събираме въ другата, чиято канелка дотогава биваше затворена.

Твърдѣ важно за точностьта на полученитѣ резултати бѣше и начина на нагрѣването изслѣдваната киселина, и то както относително продължителностьта на нагрѣването, тъй и височината на температурата. Затова обърнахме особно внимание на тая страна на опититѣ, и нагрѣвахме колбата *M* не на металическа мрѣжа, както по-прѣди, но въ маслена баня, снабдена съ терморегулаторъ и съ термометъръ.

При експериментирането пазѣхме всичкитѣ опити да бждатъ направени при едни и сжщи условия, затова постжпахме при всѣкой опитъ по слѣдния начинъ: Най-първо нагрѣвахме въ колбата *M* безъ хладникъ и на метилическа мрѣжа 40 куб. сант. фосфорна киселина, докато потопениятъ въ нея термометъръ покажеше 200°. Слѣдъ това затуляхме колбата хлабаво и я оставяхме спокойно да истине докждѣ 50°. Тогава туряхме въ нея $^1/_{30}$ екви отъ изслѣдваната киселина и снабдявахме колбата съ хладникъ *x*, който е свързанъ съ останалитѣ части на уреда, споредъ както е показано на чертежа. Сега потопявахме калбата до начало на шийката ѝ въ маслена баня и я закрѣпявахме въ това положение посрѣдствомъ единъ стативъ. Слѣдъ това затваряхме канелка *o* на дѣлителната хуния *ф*, въ която наливахме нѣколко кубически сантиметра живакъ. Отъ канелки *K* и *K'* изваждахме въртежкитѣ (вретената) и потопявахме тржбитѣ *C* и *C'* въ живака (въ стъкленитѣ цилиндри DD_1), докато послѣдниятъ се подигнѣше до долния край на тапитѣ; въ това положение затваряхме канелката на по-малката тржба *B'* и я оставяхме свободна, а по-голѣмата тржба *B* закрѣпявахме съ желѣзенъ стативъ въ това ѝ положение, отворена (значи напълнена съ живакъ). Така приготвенъ, уредътъ бѣше готовъ за експериментиране съ него. Сега захващахме да нагрѣваме маслената баня съ бунзенова лампа, докогато

потопениятъ въ маслото термометъръ се подигнѣше точно до 50°; при тая температура туряхме въртежката въ канелка *k*, която поставяхме тъй, че тржба *B* да комуницира съ колбата *M*, значи канелката бѣше отворена. Отъ сега нататъкъ държахме тржбата *B* съ помощьта на желѣзенъ стативъ въ таково положение, че живакътъ въ нея се намираше постоянно на нѣколко сантиметра по-високо, нежели вънъ отъ нея въ цилиндра *D*, тъй че прѣзъ траенето на опита въ апарата имаше постоянно единъ малъкъ негативенъ натискъ. Това бѣше необходимо, за да се прѣдпази изтичането на газъ навънъ отъ апарата, въ случай че нѣкоя тапа или канелка не затваряше добрѣ. Слѣдъ като температурата на маслената баня се подигнѣше тъкмо до 100°, поставяхме лицето на живака въ тржба *B* и въ цилиндра *D* на една и сжща височина и отчитахме, при кое дѣление отъ тржбата то се намираше. По сжщия начинъ повтаряхме отчитането оттукъ нататъкъ слѣдъ всѣко подигане температурата на маслената баня съ 10°, напр. при 110°, 120°, 130° и т. н., докато термометърътъ достигнѣше 190°. До тукъ нагрѣвахме банята съ цѣлъ пламъкъ на бунзенова лампа, но при 190° вече свързвахме лампата съ терморегулаторъ, който бѣше потопенъ въ маслената баня и оставяхме температурата да се подига по-бавно. При 195° отчитахме обема на газа още веднажъ и най-послѣ при 200°.[1]) Оттамъ нататъкъ подържахме съ терморегулатора температурата на банята въ продължение на единъ часъ при 200°[2]) и отчитахме обема на газа не слѣдъ всѣко повишение на температурата съ 10°, както правѣхме досега, но слѣдъ всѣко десетминутно нагрѣване на колбата при 200°; тъй че до края на опита отчитахме обема на газа още 6 пжти, или при всѣкой опитъ правѣхме всичко 18 отчитания на обема на газа въ апарата.

Слѣдъ послѣднето отчитане изваждахме колбата изъ маслената баня и я оставяхме на въздуха да изстине отъ самосебе си подъ 100°, послѣ което пристжпахме къмъ прѣхвърлянето на всичкия газъ отъ апарата въ стъкленитѣ тржби *B* и *B'*. За тая цѣль напълняхме съ живакъ дѣлителната хуния *ф* и послѣ отваряхме малко канелката ѝ *o*, тъй че живакътъ въ нея течеше на тънъкъ лжчъ прѣзъ хладника въ колбата *M* и това продължаваше, до когато колбата и хладникътъ се напълнѣха съ живакъ чакъ до горѣ. Прѣзъ това врѣме оставяхме още ненапълнената съ газъ тржба B' или B да плува въ живака свободно, така че въ нея се съби-

[1]) За повишаване на температурата отъ 50° до 200° се изисква около 15 минути.

[2]) Въ сжщность температурата не бѣше постояно 200°, а се движеше около нея въ тѣсни граници отъ нѣколко градуса. Това е обаче за резултатитѣ отъ опита почти безъ всѣко значение.

раше всичкиятъ газъ, който живакътъ постепенно изпждаше изъ колбата и хладника. По такъвъ начинъ ние изпждахме съ живакъ газа изъ колбата и хладника и го събирахме пакъ надъ живака въ тржбитѣ *B* и *B*. Слѣдъ събирането на газъ въ тржбитѣ, затваряхме канелкитѣ к и к' и оставяхме газа да стои поне два часа при обикновена температура, послѣ което отчитахме обема му, барометрическото налѣгане и температурата на въздуха до самата тржба.

Получения газъ изслѣдвахме качествено за CO_2 и CO, а въ отдѣлни случаи и за други газове, като амонякъ, азотни окиси и пр. Количествено опрѣдѣляхме само CO_2.

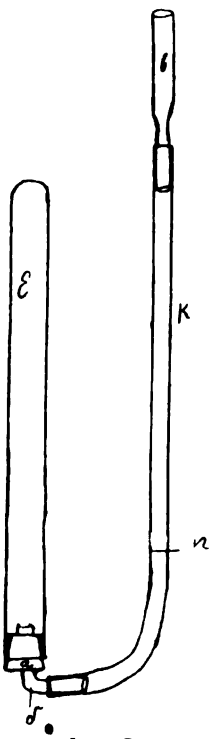

Фиг. 2.

За CO_2 изпитвахме газа, като пропущахме отъ него прѣзъ нѣколко кубически сантиметра бистра варна вода и наблюдавахме, ще ли се образува бѣла мжтилка отъ $CaCO_3$, или не. — За CO опитвахме газа, като пропущахме отъ него прѣзъ 2 куб. сант. паладиевъ хлоридъ и наблюдавахме, дали ще стане редуциране, или не. Сжщо опитвахме газа, да ли може да гори направо, или пъкъ слѣдъ като го прѣчистѣхме отъ CO_2 посрѣдствомъ KOH.

При количественото опрѣдѣляне на CO_2 постжпахме по слѣдния начинъ: прѣкарвахме въ напълнения съ живакъ евдиометъръ *E* (фиг. 2.) около 50 куб. сант. отъ изслѣдвания газъ, който затуляхме съ гумена запушалка *а*, снабдена съ прѣкривената стъклена тржбица *б*; свободниятъ край на послѣднята бѣше свързанъ съ дебелостѣнна каучукова тржба *к*, която свършваше съ стъклената тржба *в*. Прѣди да затулвахме евдиометъра, потопявахме подъ живакъ тржбицата *б* заедно съ тапата *а*, послѣ посмуквахме при *в* и, когато живакътъ достигнѣше докждѣ срѣдата въ каучуковата тржба, пристискахме послѣднята при чертичката *n* съ щипка, така че долнята часть, подъ щипката, оставаше пълна съ живакъ и не съдържаше въздухъ. Сега затуляхме евдиаметъра съ тапа *а*, която, за по-голѣма сигурность, привързвахме съ канапъ о него, послѣ напълняхме съ живакъ прѣзъ *в* горнята половина на каучуковата тржба, като изпждахме изъ нея въздуха съвършено чрѣзъ пристискане тржбата съ ржка, слѣдъ което отстранявахме щипката. Тъй приготвения евдиометъръ потопявахме въ голѣмъ сждъ съ вода, дѣто го оставяхме около единъ часъ, за да приеме температурата на водата, която измѣрвахме съ

потопенъ въ нея термометъръ. Слѣдъ това изравнявахме нивото на живака въ евдиометъра съ онова на тржбицата *в* и отчитахме обема на газа при температурата на водата и при налѣгането, показвано отъ барометра. Послѣ това потопявахме долния край на евдиометра въ стъкленъ цилиндъръ, пъленъ съ воденъ разтворъ отъ калиева основа, и оттуляхме евдиометъра прѣдпазливо; при това живакътъ изтичаше, а въ евдиометъра нахлуваше калиева основа която свързваше CO_2. Чрѣзъ разплакване основата въ евдиометъра въ продължение на десетина минути, газътъ се прѣчистяше напълно отъ CO_2. Сега прѣхвърляхме евдиометъра въ цилиндъръ съ чиста вода и слѣдъ 1 часъ отново отчитахме обема на газа въ него и намирахме обема на погълнатия отъ основата вжгледвуокисъ. Тъй намѣреното количество CO_2 изчисляхме върху цѣлото количество газъ, полученъ отъ опита, и послѣ редуцирахме обема му на 0^0 и 760 милиметра барометрическо налѣгане.

Понеже, както видѣхме по-горѣ, $^1/_{30}$ екви отъ нѣкоя органическа киселина може, като се откжсне карбоксилната ѝ група, да образува 744·6 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м. м., то ние изчисляхме опитно намѣреното количество CO_2 въ проценти къмъ теоретически възможното. Така полученитѣ процентни числа изразяватъ непосрѣдствено, сжщо и колко процента отъ зетото количество киселина сж се промѣнили при опита, като сж отдѣлили карбоксилната си група въ видъ на вжгледвуокисъ.

Както видѣхме по-горѣ, при всѣкой опитъ ние отбѣлѣзвахме отъ начало докрай образуваното въ извѣстни интервали количество газъ; така полученитѣ за всѣкой опитъ 18 числа даваха възможность, при извѣстни условия, да се сжди за хода на реакцията, а именно: 1) приблизително при коя температура се почева образуването на CO_2; 2) кога настжпа края на отдѣлването на CO_2 и 3) какъ става отдѣлването на CO_2: дали буйно или тихо, дали равномѣрно или неравномѣрно и т. н. Ясно е, че направенитѣ по тия три точки заключения могатъ да иматъ само качественъ характеръ, а въ извѣстни случаи тѣ могатъ да бждатъ дори и погрѣшни; послѣднето важи особно за заключенията по първата точка, когато изслѣдваната киселинаври при сравнително низка температура. Заключенията относително края на отдѣлването CO_2 сж свободни отъ подобни грѣшки. — Поради казанитѣ несъвършенства на намѣренитѣ при всѣкой опитъ 18 числа за нарасването обема на образувания газъ отъ начало до края на опита, считаме за безцѣлно да съобщаваме таблицитѣ, съставени отъ казанитѣ числа за всѣкой опитъ, а ще се задоволимъ, колкото за примѣръ, да съобщимъ само 1—2 отъ тѣхъ, а отъ другитѣ таблици

ще се ползуваме само чрѣзъ общи бѣлѣжки, било за приблизително означаване началото на отдѣлването CO_2, било за други цѣли.

Относително литературата на тукъ разгледвания въпросъ, трѣбва да поменемъ, че тя е твърдѣ оскждна. Отдѣлни наблюдения за отнасянето на органически киселини при висока температура се срѣщатъ тукъ-тамѣ въ литературата, но тѣ иматъ обикновено случаенъ характеръ и сж намирани като второстепенни фактове при изслѣдването на киселини въ други посоки. По-важнитѣ отъ тия свѣдѣния сж споменати по-долу при съотвѣтнитѣ киселини. Едничката по-систематична работа въ тая посока е направена отъ P. Cazeneuve[1]), който е изслѣдвалъ около 30 органически киселини, като е търсилъ да намѣри, какъ влияятъ разнитѣ субституенти у ароматнитѣ киселини върху стабилностьта на карбоксилната имъ група. Изслѣдванията на Cazeneuve сж само качествени и условията, при които сж направени опититѣ, нѣматъ оная простота, която е наобходима, за да могатъ направенитѣ отъ автора заключения да бждатъ напълно сигурни. Cazeneuve е работилъ, като е загрѣвалъ извѣстно количество отъ изслѣдваната киселина съ анилинъ или съ друга ароматна основа въ отворена колба или пъкъ въ заварена стъклена тржба; при това той наблюдавалъ въ първия случай, при коя температура се почва отдѣлянето на CO_2, а въ втория случай — дали, при нагрѣването на киселината до извѣстна максимална температура, ще се образува CO_2, или не. Възъ основа на така полученитѣ квалитативни разулгати авторътъ изважда нѣколко правила за влиянието на извѣстни радикали върху стабилностьта на карбоксилната група у ароматни киселини, за които правила ще споменемъ по-нататъкъ, при съотвѣтнитѣ киселини.

Понеже изслѣдваниятъ отъ насъ въпросъ — стабилностьта на органическитѣ киселини въ зависимость отъ тѣхния съставъ и строение — е отъ такова естество, че за сигурното му рѣшаване се изисква да се изслѣдватъ по възможность повече киселини съ разнообразенъ съставь и строение, то при нашитѣ изслѣдвания ние имахме това прѣдвидъ, и се стрѣмихме да задоволимъ тия искания, доколкото това бѣше възможно при нашитѣ условия.

Изслѣдванитѣ отъ насъ киселини разпрѣдѣлихме въ слѣднитѣ три главни групи: *А. Киселини съ ароматно свързана карбоксилна група. Б. Киселини съ алифатно свързана карбоксилна група и В. Хидроароматни, пиридинови и камфорни киселини.* Киселинитѣ отъ

---

[1]) За тия изслѣдвания на P. Cazeneuve (печатени въ Comptes rendus, вж. по-нататъкъ!) ние узнахме едвамъ слѣдъ слѣдъ като настоящитѣ изслѣдвания бѣха вече къмъ края си, затова именно нищо не сме споменали въ първата си работа, напечатана въ кн. LXVI на „Периодическо списание" отъ 1905 год.

всѣка група раздѣлихме по-нататъкъ, споредъ природата на субституентитѣ имъ, на по нѣколко подгрупи.

Слѣдъ казаното дотукъ ние прѣминаваме къмъ изложение на самитѣ опити и добититѣ отъ тѣхъ резултати; при това въ настоящата статия ще помѣстимъ опититѣ съ киселини отъ първата група (А), значи, чиито карбоксилни групи сѫ свързани ароматно.

А.

I. **Бензойна киселина,** $C_6H_5.COOH$. 4·07 гр. химически чиста бензойна киселина (= $^1/_3$ „екви") нагрѣхме въ колба по описания по-горѣ начинъ съ 40 куб. сант. при 200° обезводена чиста фосфорна киселина. Слѣдъ като изпѫдихме газа изъ колбата и хладника съ живакъ и го изслѣдвахме за CO_2 и CO, намѣрихме, че той не съдържаше ни дири отъ тия съединения. При повторение на опита се получи сѫщия негативенъ резултатъ, отъ което слѣдва, че при нагрѣване чиста бензойна киселина въ продължение на единъ часъ при 200° съ фосфорна киселина не се получава ни диря отъ CO_2 и бензойната киселина се не промѣнява. Когато за трети опитъ зехме вмѣсто химически чиста бензойна кис. „Acidum Benzoïcum ex Urina, resubl. albisim.", значи най-чиста „пикочна-бензойна киселина", получихме 3 куб. сант. CO_2, отъ което слѣдва, че тая киселина, макаръ да изглеждаше чиста, е съдържала примѣси, които при условията на опита се разпаднаха и образуваха намѣренитѣ 3 куб. сант. CO_2.

За голѣмата трайность на бензойната киселина спрѣмо висока температура срѣщаме въ литературата слѣднитѣ данни: Hohenemser[1]) нагрѣвалъ при 250° въ продължение на 3 часа въ заварена тржба смѣсь отъ 1 часть бензойна киселина и $4^1/_2$ части сѣрна киселина, съдържеща 70% анхидритъ и не получилъ ни дири отъ CO_2. P. Cazeneuve[2]) нагрѣвалъ бензойна киселина съ анилинъ въ заварена тржба дълго врѣме при 240° и сѫщо не се образувалъ CO_2. Ако въ първия случай трайностьта на бензойната киселина може да се отдаде на това, че отъ сѣрната киселина тя се е била прѣвърнала въ *m*-дисулфобензойна киселина, $C_6H_3\begin{cases}COOH\\SO_3H\\SO_3H,\end{cases}$ или пъкъ ако трайностьта ѝ въ втория случай може да се дължи на това, че при смѣсването ѝ съ анилина тя се е прѣвърнала въ анилинбензоатъ, $C_6H_5.COO.NH_3.C_6H_5$, то при нашитѣ опити подобни компликации на опита не сѫществуваха и бензойната киселина слѣдъ опита бѣше сѫщата, каквато и прѣди опита. Отъ това слѣдва, че, ма-

[1]) W. Hohenemser, Berichte d. deutschen chemischen Gesellschaft, 1902 г. 2305 стр.
[2]) P. Cazeneuve, Comptes rendus, 1892 г Г. CXV. 183. p.

каръ бензойната киселина по строение да е терциерна киселина, тя, въ противоположность на другитѣ терциерни киселини, които сѫ твърдѣ непостоянни[1]), се отличава съ голѣма трайность, а това ѝ свойство стои, безъ съмнѣние, въ зависимость единствено отъ особното строение на бензолното ядро.

II. **Алкилбензойни киселини.** Отъ досегашнитѣ изслѣдвания се знае, че субституиранитѣ бензойни киселини сѫ изобщо по-нетрайни отъ самата бензойна киселина, обаче систематични изслѣдвания въ тая посока, особно пъкъ съ алкилирани бензойни киселини, не сѫ още направени; затова възъ основа на досегашнитѣ изслѣдвания трудно бѣше да се знае, какъ влиятъ ароматно свързани алкили върху стабилностьта на карбоксила у бензойната киселини и въ каква зависимость стои влиянието отъ величината, строението и мѣстото на алкила. Единственитѣ данни, по които би могло да се направи извѣстно заключение за влиянието на алкилитѣ върху стабилностьта на карбоксила у бензойната киселина, сѫ намѣренитѣ отъ насъ фактове за разпадането на тритѣ метилтолуати при нагрѣване съ фосфорна киселина[2]); отъ тѣхъ се вижда, че метилътъ, като субституентъ въ бензойната киселина, лабилизира нейната карбоксилна група. Относително влиянието на алкилитѣ, като субституенти, върху ацидитета (киселинностьта) на бензойната киселина и на фенолитѣ, има доста много изслѣдвания[3]) напр. отъ Schaller, Ostwald, Bader и др., обаче резултатитѣ, получени при това отъ разни автори и по разни методи, сѫ често пѫти твърдѣ противорѣчиви и затова сѫ незгодни за спекулиране по въпроса, който тукъ ни интересува, още повече, че ние нищо незнаемъ за зависимостьта между трайностьта на киселинитѣ при висока температура и степеньта на електролитната имъ дисоциация. — По нѣмане повече материалъ трѣбваше да се ограничимъ съ изслѣдването само на слѣднитѣ четире прѣдставители отъ тая група:

1. *o*-Толуилова киселина, $C_6H_4 \begin{cases} CH_3 & (2) \\ COOH & (1). \end{cases}$ Нагрѣхме по показания по-горѣ начинъ въ маслена баня при 200° смѣсь отъ 4·53 гр. ($= 1/30$ екви) *o*-толуилова киселина и 40 куб. сант. при 200° обезводена фосфорна киселина. Слѣдъ опита намѣрихме, че изпжденията изъ апарата газъ не съдържаше CO, но съдържаше 153 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. натискъ; намѣреното количество CO_2 отговаря на 20.5% отъ онова количество, което би се образувало, ако всичкото количество талуилова кис. бѣше се раз-

[1]) A. Bistrzycki и B. v. Siemeradzki, Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft, 1906 г., 62 стр.

[2]) Райковъ и Тишковъ. Период. списание, кн. LXVI, 1905 г., 572 стр.

[3]) Ср. „Chemiker-Zeitung". 1903 г. № 63 и 91.

паднала на толуолъ и CO_2. Отъ това слѣдва, че при казанитѣ условия разпадането на *о*-толуиловата кис. става толкова бавно, че прѣзъ врѣмето на траянето на опита отъ зетото количество киселина сж се разпаднали само 20.5%, а 79.5% сж останали непромѣнени.

За да се получи прѣдставление за хода на реакцията при тукъ описанитѣ опити, ще съобщимъ за примѣръ таблицата за промѣната на обема на газа прѣзъ врѣме на опита съ *о*-толуиловата киселина. Нагрѣването стана по извѣстния начинъ въ маслена баня, като затворихме канелката *к* точно, когато температурата на банята се подигна до 50°. Първото отчитане стана при 100°. Ето получеитѣ резултати:

	Куб. сант.	Разлика.
При: 100° C	13	
„ 110	15	2
„ 120	18	3
„ 130	20	2
„ 140	25	5
„ 150	30	5
„ 160	35	5
„ 170	40	5
„ 180	45	5
„ 190	50	5
„ 195	53	8
„ 200	58	37
Слѣдъ 10 минути при 200	95	20
„ 20 „ „ 200	115	40
„ 30 „ „ 200	155	35
„ 40 „ „ 200	190	28
„ 50 „ „ 200	218	17
„ 60 „ „ 200	235	

Понеже *о*-толуилова кис. ври при 259°, то прѣзъ врѣме на нагрѣването ѝ отъ нея не сж се образували пàри, които да бъркатъ на опита. Отъ послѣдната колона на таблицата се вижда, че увеличаването обема на газа за всѣки 10° температура е врѣло равномѣрно, а неравномѣрностьта настжпа едвамъ при 200°. Отъ това слѣдва, че разпадането на *о*-талуиловата кис. се е захванало едвамъ кждѣ 200° и е продължавало при понататъшното нагрѣване при тая температура. Тъй като при отчитането обема на газа не е могло да се обръща внимание на температурата му, която прѣзъ всѣкой моментъ отъ опита е била твърдѣ колеблива, то послѣднитѣ 7 числа иматъ само качественъ характеръ и ни показватъ само, че образуването на газъ е продължавало прѣзъ всичкото врѣме на нагрѣването при 200°. — Подобни таблици съставихме за всѣка изслѣдвана киселина, но ще се ограничимъ съ при-

веждането само на тая за примѣръ, а отъ останалитѣ ще се ползуваме изобщо. — Къмъ таблицитѣ ще забѣлѣжимъ още, че когато изслѣдваната киселина не освобождава CO_2 или другъ нѣкой газъ, щомъ температурата стигне 200° и прѣзъ първитѣ послѣдуещи 10 минути температурата на газа въ апарата приблизително се изравни, то при понататъшно нагрѣване при 200° обемътъ на газа повече не се промѣнява.

2. *m*-Толуилова киселина $C_6H_4<^{CH_3\ (3)}_{COOH\ (1)}$. Отъ нея нагрѣхме по извѣстния начинъ сѫщо $^1/_{30}$ екви (4·53 гр.) и 40 куб. сант. при 200° обезводена фосфорна кис. Газътъ слѣдъ нагрѣването не съдържаше CO, а само 2.3 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., което отговаря на 0.3% отъ теоретически изчисленото количество. Присѫтствието на CO_2 въ газа констатирахме и чрѣзъ образуване калциевъ карбонатъ, тъй че образуването на CO_2 при тоя опитъ е несъмнѣно. Другъ е въпросътъ, дали намѣрениятъ газъ е образуванъ отъ разпадане на минимални количества *m*-толуилова киселина, или пъкъ неговото образуване се дължи на малко примѣсъ отъ отъ друга нѣкоя киселина, напр. отъ изомернитѣ на изслѣдваната. Въ получената таблица за тая киселина числата за обема на газа къмъ края на опита оставатъ непромѣнени, отъ което слѣдва, че при опита се е разпаднала не *m*-киселината, а нѣкой примѣсъ къмъ нея, който се е привършилъ, прѣди още опитътъ да е билъ доведенъ до края. По тия съображения считаме, че *m*-толуилова киселина при горнитѣ условия остава съвършено непромѣнена.

3. *p*-Толуилова киселина $C_6H_4<^{CH_3\ (4)}_{COOH\ (1)}$. Нагрѣхме по извѣстния начинъ 4.53 гр. (= $^1/_{30}$ екви) отъ тая кис. съ 40 куб. фосфорна кис. и получихме всичко 24.6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., което количество отговаря на 3.3% отъ теоретически възможното. CO нѣмаше. Образуването на CO_2 се захвана едвамъ кѫдѣ 200° и продължаваше до края на опита. Смѣсьта въ колбата бѣше слѣдъ свършека на опита, както и при другитѣ двѣ прѣдходни, съвсѣмъ бѣзцвѣтна.

4. *p*-Изопропилбензойна киселина, $C_6H_4<^{CH<^{CH_3\ (4)}_{CH_3}}_{COOH\ (1)}$, *(куминова киселина)*. За трайностьта на тая киселина при висока температура нищо не се знае; за нея не се знае, дори, и при коя температураври. Отъ електропроводностьта на тая киселина се вижда, че тя е само незначително „по-слаба“ киселина отъ *p*-толуиловата кис., отъ което слѣдва, че радикалитѣ изопропилъ, $-CH<^{CH_3}_{CH_3}$ и метилъ, $-CH_3$, на пара мѣсто почти еднакво силно влияятъ

върху киселинностьта (ацидитета) на бензойната киселина, като я намаляватъ малко.

За нашия опитъ взехме 5.47 гр. (= $^1/_{30}$ екви) куминова киселина и я нагрѣхме, както обикновено съ 40 куб. см. фосфорна киселина. Газъ захвана да се образува кждѣ 180° и къмъ края на опита отдѣлването бѣше се почти привършило. Всичко се получиха 300.4 куб. см. CO_2 при 0° и 760 м.м., които образуватъ 40.3% отъ изчисленото количество. Слѣдъ опита смѣсьта въ колбата бѣше тъмно кафяна, отъ което слѣдва, че съ куминовата киселина бѣше станала и нѣкоя второстепена реакция, покрай отдѣлянето на CO_2.

Ако се сжди по-факта, че куминовата киселина захвана да се разпада вече при 180°, а къмъ края на нагрѣването отдѣлването на CO_2 бѣше почти прѣстанала, трѣбва да се заключи, че, ако реакцията ставаше само по единъ начинъ, трѣбваше да се разпадне всичката киселина и, слѣдователно, да се получеше 100% CO_2. Понеже при опита се получи само 40.3%, слѣдва, че около 60% отъ взетата за опита куминова киселина се е промѣнила по другъ начинъ, безъ да освободи CO_2. Това заключение се потвърдява донѣйдѣ и отъ факта, че слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата имаше тъмно-кафянъ цвѣтъ и бѣше непрозирна. За сжщностьта на тая промѣна на часть отъ куминовата киселина ще може да се узнае нѣщо, само слѣдъ специално изслѣдване на образуванитѣ нови съединения.

Резултатъ. Макаръ че изслѣдванитѣ алкилбензойни киселини сж трайни съединения и вратъ безъ разпадане — напр. толуиловитѣ киселини между 259—264° — все пакъ при условията на горнитѣ опити нѣкои отъ тѣхъ освободиха CO_2, и при максимална температура 200°. Понеже при тия условия бензойната киселина не се промѣнява, слѣдва, че чрѣзъ алкилиране на бензойната киселина, нейната карбоксилна група се лабилизира. Интензитета на лабилизирането зависи както отъ голѣмината и строението на алкила, тъй и отъ мѣстото му спрѣмо карбоксилната група: *p*-метилбензойна киселина захвана да отдѣля CO_2 едвамъ кждѣ 200°, и прѣзъ врѣме на опита се разпаднаха само 3.3% отъ зетото количество, когато *p*-изопропилбензойна киселина заотдѣлва CO_2 кждѣ 180° и къмъ края на опита отдѣлването бѣше почти привършено. Наистина ние получихме само 40.3% CO_2, но ако реакцията ставаше гладко, сигурно разпадането щѣше да бжде квантитативно. Мѣстото на алкила спрѣмо карбоксилната група е отъ голѣмо значение за неговото влияние: митилова група отъ орто-мѣсто лабилизира карбоксилната група доста силно, отъ пара-мѣсто — сравнително слабо

а отъ мета-мѣсто не се забѣлѣзва никакво влияние. Тоя редъ за влиянието отъ тритѣ мѣста при бензолното ядро се спазва, както ще видимъ, и за другитѣ „активни“ субституенти (сравни накрая „заключение!“).

III. **Фенолни киселини.** За киселинитѣ отъ тая група се знае, че карбоксилната имъ група е свързана съ бензолното ядро изобщо по-слабо, нежели у проститѣ киселини. Cazeneuve[1]) изслѣдвалъ качествено трайностьта на нѣколко фенолни киселини чрѣзъ нагрѣване съ анилинъ и намѣрилъ, че карбоксилната група се откжсва отъ ядрото въ видъ на CO_2 толкова по-лесно, колкото повече хидрокисни групи съдържа фенолната киселина. — Че една фенолна хидрокисна група влияе отъ тритѣ мѣста при бензолното ядро нееднакво интенсивно върху карбоксилната група е много пжти констатирано. По тоя въпросъ въ ржководството по химия отъ Meyer и Jacobson[2]) е казано: „При нагрѣването на фенолни киселини сами за себе или въ присжтствие на ароматни основи, или съ концентрирана солна киселина се вижда, че у метафенолнитѣ киселини карбоксилната група е свързана твърдѣ яко съ бензолното ядро, когато пъкъ орто- и пара- фенолнитѣ кисилини сравнително лесно се разпадатъ на CO_2 и феноли“. — При своитѣ класически изслѣдвания върху електропроводностьта на органическитѣ киселини. W. Oswald[3]) намѣри, че оксикиселинитѣ сж изобщо „по-силни“ киселини, нежели съотвѣтнитѣ прости киселини, и че хидрокисната група усилва ацидитета на киселината толкова повече, колкото поблизо по строение или пространствено тя стои до карбоксилната група. Напримѣръ, α-оксипропионова киселина, $CH_3.\overset{OH}{C}H.COOH$, е „по-силна“, нежели ней изомерната β-оксипропионова киселина, $\overset{OH}{C}H_2.CH_2.COOH$. Познати сж обаче и изключения отъ това правило, дѣто оксикиселината се явява „по-слаба“, нежели съотвѣтната ней проста киселина. Напримѣръ, *p*-оксибензината киселина е „по-слаба“ отъ самата бензойна киселина, когато орто- и мета- оксибензойната киселина сж „по-силни“ отъ послѣднята. — При изслѣдването на Kolbe'вата реакция за образуване фенолни киселини

[1]) *P. Cazeneuve:* „Sur l'instabilité du carboxyle dans les acides-phénols“. Comptes rendus, 1892, CXV. 2, 182.

[2]) *V. Meyer* и *P. Jacobson:* Lehrbuch der organischen Chemie. II, 626 p. (1902)

[3]) *W. Ostwald:* „Ueber den Einfluss der Zusammensetzung und Constitution der Säuren auf ihre elektrische Leitfähigkeit“. Journal für praktische Chemie. B. 32 p. 300- 374 (1885).

въ индиферантни разтворители Oddo и Mameli[1]) намѣриха, че „най-лесно се образуватъ ония фенолни киселини, които най-лесно могатъ да се разпаднатъ отново на CO_2 и фенолъ". Сѫщеврѣменно тѣ намѣриха, че „негативнитѣ групи, именно NO_2, OH, COOH, прѣчатъ на съединяването на CO_2 съ фенола".

Отъ приведенитѣ до тукъ фактове се вижда, че количественото изслѣдване стабилностьта на фенолнитѣ киселини при условията, подбрани отъ насъ, прѣдставляваше особенъ интересъ. Отъ тая група киселини ние имахме на разположение само слѣднитѣ деветь:

1. *o*-Оксибензойна киселина, $C_6H_4\begin{cases}OH\ (2)\\COOH\ (1)\end{cases}$ (салицилова киселина). За тая киселина, която добиватъ фабрично въ голѣмо количество, се знае[2]), „че ако я нагрѣваме прѣдпазливо, сублимира безъ разпадане...., а при бързо нагрѣване тя дестилира, като донѣйдѣ се разпада на фенолъ и CO_2; ако я нагрѣваме дълго врѣме при 200—220°, по-голѣмата часть отъ нея се прѣвръща въ салолъ, $C_6H_4\begin{cases}OH\\COO.C_6H_5\end{cases}$". — Cazeneuve (l. c. стр. 183) нагрѣвалъ салицилова киселина съ анилинъ и намѣрилъ, че тя захваща да отдѣлва CO_2 едвамъ при 220°, а при 240°, въ заварена тръба, отдѣлването става твърдѣ буйно. — Понеже е намѣрено, че ако нагрѣваме салолъ при 240° въ заварена тръба, той не се промѣнява[3]), то не бѣше възможно да се прѣдвиди, дали при условията на нашитѣ опити салициловата киселина ще се разпадне на фенолъ и CO_2 и ако се разпадне така, дали всичкото зето за опита количество ще прѣтърпи това промѣнение или само часть отъ него, и каква.

За нашия опитъ зехме 4·6 гр. ($=1/30$ екви) салицилова киселина и 40 куб. сант. при 200° обезводена фосфорна киселина и нагрѣвахме смѣсьта както обикновено. Газъ захване да се отдѣля кѫдѣ 170°; между 190 и 200° отдѣлването бѣше твърдѣ буйно, а къмъ края на опита то бѣше вече почти прѣвършено. Полученитъ газъ образуваше съ бистра варна вода голѣма утайка отъ CaCO, но не промѣняваше паладиевъ хлоридъ, значи не съдържаше CO. Всичко получихме 697.6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 93.6% отъ теоретически възможното количество CO_2. Ние не изслѣдвахме продуктитѣ въ колбата слѣдъ опита,

[1]) *Oddo* и *Mameli:* „Ueber die Kolbe'sche Reaktion der Bildung von aromatischen Oxysäuren in Gegenwart indifferenter Lösungsmittel." Chemisches Zentralblatt. 1902. I, 312.

[2]) *Meyer* и *Jacobson*, Lehrbuch der organischen Chemie, II, 629.

[3]) *F. Beilstein*, Handbuch der organischen Chemie, II, 1493.

затова не можемъ да знаемъ положително, дали липсата на 6.4 % CO_2 произлиза отъ това, че такава часть отъ салициловата киселина се е промѣнила по другъ начинъ, напр. като е образувала салолъ (ср. по-горѣ!), или пакъ — че реакцията е станала гладко и докрай, но казаната липса се дължи на нѣкоя случайна грѣшка при опита. Ние считаме първото прѣдположение за по-вѣроятно. Интересенъ е при горния опитъ фактътъ, че кога нагрѣваме салицилова киселина съ фосфорна, тя захваща да се разпада при температура много по-низка, отколкото кога я загрѣваме сама за себе или съ анилинъ.

2. *m*-Оксибензойна киселина $C_6H_4\begin{cases}OH\ (3)\\COOH\ (1)\end{cases}$ е позната[1]) като твърдѣ трайно съединение; тя дестилира безъ разпадане, не образува CO_2, ако я нагрѣваме при 210° съ сѣрна киселина, а едвамъ при нагрѣване съ натриева основа до 300° се разпада на фенолъ и CO_2. Cazeneuve (l. c.) нагрѣвалъ *m*-оксибензойна кис. съ анилинъ въ продължение на три часа при 240°, безъ да се образува CO_2. — При нашия опитъ нагрѣхме 4.6 гр. *m*-оксибензойна кис. ($^1/_{30}$ екви) съ 40 куб. сант. H_3PO_4 и получихме само 3.1 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 0·4 % отъ теоретическото количество; присѫтствието на CO_2 въ газа биде констатирано и съ варна вода. CO нѣмаше, а слѣдъ опита не можахме по мирисъ да констатираме фенолъ въ колбата. Дали намѣреното незначително количество (0·4 %) CO_2 е образувано отъ изслѣдваната *m*-оксибензойна киселина, или пъкъ отъ случайно примѣсени въ нея малки количества нейни изомерни, не можахме да рѣшимъ опитно; послѣдното прѣдположение обаче изглежда по-вѣроятно.

3. *p*-Оксибензойна киселина $C_6H_4\begin{cases}OH\ (4)\\COOH\ (1)\end{cases}$. Знае се, че при бързо нагрѣване тая киселина се разпада напълно на фенолъ и CO_2. Ние загрѣхме по извѣстния начинъ 4.6 гр. ($^1/_{30}$ екви) *p*-оксибензойна кис. и 40 куб. сант. H_3PO_4; кѫдѣ 170° захвана да се отдѣлятъ CO_2 и около 30 минути срѣди свършъка на опита отдѣлването се прѣвърши. Получихме 695.2 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 93.4 % отъ теоретически възможното количество. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата слѣдъ нагрѣването миришеше силно на фенолъ. Интересно е, че макаръ отдѣлването на CO_2 да се прѣвърши половинъ часъ прѣди свършването на опита, все пакъ се получиха 6·6 % CO_2 по-малко отъ теоретическото количество, — почти тъкмо толкова, колкото липсваха при *o*-оксибензойната киселина! Прѣдполагаме, че и тукъ

[1]) *F. Beilstein*, Handbuch der organischen Chemie, II, 1516.

липсата произлиза отъ това, че при нагрѣването на смѣсьта покрай главната реакция става и второстепенна, при която се образуватъ нѣколко процента салолъ, $C_6H_3\begin{cases}OH\\COO.C_6H_5\end{cases}$, или друго съединение, които не се промѣняватъ при условията на опита.

4. Протокатехова киселина, $C_6H_4\begin{cases}OH & (4)\\OH & (3)\\COOH & (1)\end{cases}$; се топи при 199°, като при това отдѣля CO_2, а при дестилиране се разпада на CO_2 и пирокатехинъ, $C_6H_4\begin{cases}OH & (2)\\OH & (1)\end{cases}$. Ние нагрѣхме 5·13 гр. ($=1/30$ екви) протокатехова кис. съ 40 куб. сант. фосфорна кис.; кждѣ 170° захвана да се отдѣля газъ; който кждѣ 190° се усили значително, но отдѣлването на газъ продължи бавно до края на опита. Получихме 622.5 гр. CO_2 при 0° и 760 м. м., които отговарятъ на 83.6% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Слѣдъ опита остатъкътъ въ колбата бѣше бистъръ и съ тъмно-червенъ цвѣтъ. Дали липсалитѣ 16.4% CO_2 произлизатъ отъ второстепенна реакция, подобна на оная, по която се образува салолъ отъ о-салицилова киселина, или отъ това, че реакцията не е била довършена, не можемъ каза съ положителность, понеже не сме направили специални изслѣдвания въ тая посока.

5. β-Резорцилова киселина, $C_6H_4\begin{cases}OH & (2)\\OH & (4)\\COOH & (1)\end{cases}$ за тая кис, се знае, че при стопяването ѝ (204—206°) отдѣля CO_2. („Beilstein, II. 1736 р.). Като нагрѣхме 5.18 гр. ($1/30$ екви) отъ нея съ 40 куб. сант. фосфорна кис. по извѣстния начинъ, захвана да се отдѣля газъ кждѣ 150°. Слѣдъ свършъка на опита получихме 616.5 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м. м. или 82.8% отъ теоретически възможното количество. CO нѣмаше. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата имаше тъмно-червенъ цвѣтъ и незначително вжглясване. Като се има прѣдвидъ, че β-резорциловата кис. захвана да се разпада при по-низка температура (150°) отколкото всички до тукъ поменати киселини, не може да се допусне, че реакцията не е била довършена до края на опита, затова и тукъ липсата на 17.2% CO_2 се дължи, вѣроятно, на нѣкоя второстепенна реакция.

6. Шикалчена киселина, $C_6H_2\begin{cases}OH & (5)\\OH & (4)\\OH & (3)\\COOH & (1)\end{cases}$. Знае се, че се топи при 222—240° съ разпадане, а при дестилиране, както и при нагрѣване съ анилинъ се разпада на CO_2 и пирогалолъ. Още се знае, че, ако нагрѣваме шикалчена киселина съ концентрирана сѣрна киселина („витриолово масло"), тя се прѣвръща въ руфишикалчена

киселина (хексаоксиантрахинонъ). Послѣдниятъ фактъ дава право да прѣдположимъ, какво подобна промѣна ще стане и при нагрѣване на шикалчена киселина съ фосфорна кис., което обаче, както ще видимъ, не се збждна. — За нашия опитъ нагрѣхме по извѣстния начинъ 6.3 гр. ($^1/_{30}$ екви) шикалчена киселина съ 40 куб. сант. фосфорна кис. Газъ захвана да се птдѣлякждѣ 170°; въ него нѣмаше CO. Получиха се 707.6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 95% отъ теоретическото количество. И тукъ липсата на 5% CO_2 се дължи, вѣроятно, на второстепенна реакция.

7. *o*-Крезотинова киселина, C_6H_3<(CH3 (3), OH (2), COOH (1)). За тая киселиа се знае, че, ако я нагрѣваме въ заварена тржба съ концентрирана солна киселина при 210°, тя се разпада на CO_2 и *o*-крезолъ. — Ние нагрѣхме по извѣстния начинъ 5.07 гр. (= $^1/_{30}$ екви) *o*-крезотинова киселина съ 40 куб. сант. H_3PO_4, при което газъ захвана да се образува кждѣ 180°. Получиха се 536.1 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на на 72% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата бѣше винено червена, миришеше силно на крезолъ и нѣмаше вжглясване.

8. *m*-Крезотинова киселина, C_6H_3<(CH3 (4), OH (2), COOH (1)). За *m*-крезотиновата киселина се знае, че, въ противоположность на *o*-киселина, е твърдѣ трайна. Тъй напр. намѣрено е, че тя се топи при 206—207° бѣзъ разпадане, та дори и „при нагрѣване въ заварена тржба съ силно концентрирана солна киселина до 207° не се промѣнява“ [1]). Тия данни въ литературата за трайностьта на *m*-крезотиновата киселина при висока температура изглеждаха твърдѣ невѣроятни, понеже тѣ не хармонираха съ резултатитѣ, които бѣхме добили съ разни други производни на бензойната киселина. Възъ основа на послѣднитѣ трѣбваше *m*-крезотиновата киселина да се разпада по-лесно, но по никой начинъ не по-трудно отъ *o*-крезотиновата киселина. — За нашия опитъ зехме 5.07 гр. *m*-крезотинова кис. и 40 куб. сант. фосфорна кис., които нагрѣхме както обикновено. Газъ захвана да се отдѣля кждѣ 180° и се получиха 650.2 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 87.3%, отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата миришеше силно на крезолъ и имаше жълтеникавъ цвѣтъ. — Получниятъ резултатъ потвърди горнитѣ наши заключения относително лабилностьта на *m*-крезотиновата киселина.

[1]) Beilstein, Haudbuch d. org. Chemie. II, 1549.

9. *p*-Крезотинова киселина, $C_6H_3\begin{cases}CH_3 & (5)\\ OH & (2)\\ COOH & (1).\end{cases}$ За тая киселина се знае, че се топи безъ промѣна при 151°, а, при нагрѣване до 185° съ концентрирана солна киселина, се разпада на CO_2 и *p*-крезолъ". (Beilstein l. c. II, 1546). — Ние нагрѣхме по правилото 5·07 гр. (1/30 екви) *p*-крезотинова киселина и 40 куб. сант. фосфорна киселина. Газъ захвана да се отдѣля кждѣ 190° и продължи до края на опита. Получиха се 658 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 88%. CO нѣмаше.

Резултатъ. Отъ резултатитѣ на горнитѣ деветъ опита съ фенолни киселини се вижда, че ароматно свързана хидрокисна група, споредъ мѣстото си при бензолното ядро, може да влияе съвършено различно върху стабилностьта на ароматно свързана карбоксилна група; отъ мета-мѣстото тя не причинява никакво отслабване на връзката между бензолното ядро и карбоксилната група, когато отъ орто-или отъ пара-мѣсто тя лабилизира послѣдната въ голѣма степень: отъ изслѣдванитѣ фенолни киселини само *m*-оксибензойната киселина не образува CO_2, а всички други отдѣлиха CO_2 при температура по-низка отъ 200°. Между послѣднитѣ е и *m*-крезотинона киселина, за която се знаеше, че ужъ не образува CO_2 и при нагрѣване съ конц. солна киселина до 270°. — Макаръ че почти сички фенолни киселини захванаха да отдѣлятъ CO_2 при температура значително по-низка отъ 200° и макаръ, че отдѣлването на CO_2 обикновено се свършваше прѣди края на опита, все пакъ никоя отъ ислѣдванитѣ киселини не освободи 100% CO_2, а напротивъ, при всѣкоя липсуваха по нѣколко процента CO_2. Липсата произлиза вѣроятно отъ това, че покрай главната реакция ставаше и второстепенна, естерифицираше една часть отъ киселината съ образувания фенолъ, което сигурно е вече доказано за орто- и за пара-оксибензойнитѣ киселини. По причина на тая второстепенна реакция, и понеже почти у всичкитѣ изслѣдвани киселини промѣната бѣше пълна, нѣмаше възможность при тия условия да се прослѣди квантитатовно влиянието, което упражнява върху стабилностьта на карбоксилната група вмъкването на втора и трета хидрокисна група при бензолното ядро. Обаче, ако се сждн по факта, че β-резорциловата киселина, която съдържа двѣ хидрокисни групи на активни мѣста (*o*- и *p*-), захваща да се разпада кждѣ 150, когато всички други, киселини само съ по една хидрокисна група на активно мѣсто, захващатъ да се разпадатъ между 170 и 190°, то ще трѣбва да дойдемъ до заключение, че у полиоксикиселинитѣ хидрокиситѣ на *m*-мѣсто стоятъ пасивно, а ония на орто-

и пара-мѣста взаимно си подпомагатъ въ лабилизирането на карбоксилната група.

IV. **Етерни, естерни и алдехидни производни на бензойната киселина.** Като изслѣдвалъ качествено стабилностьта на етернитѣ киселини спрѣмо висока температура въ присжтствие на анилинъ, P. Cazeneuve[1]) намѣрилъ, че ароматно свързана етерна група лабилизира карбоксилната група по-слабо нежели фенолна група, така че етернитѣ киселини сж по-трайни, нежели фенолнитѣ киселини. Той сжщо намира, че чрѣзъ естерифициране на фенолната група у фенолнитѣ киселини, послѣднитѣ ставатъ по-трайни спрѣмо висока температура.

1. Анизова киселина, $C_6H_4\begin{cases}O.CH_3 & (4)\\ COOH & (1),\end{cases}$ е позната като твърдѣ трайно съединение, което дестилира при 275—280° безъ разпадане. При нагрѣване съ анилинъ анизовата киселина не образува CO_2 и при 240°.[1]) При все това, ние намѣрихме, че тая толкова трайна киселина се разпадна при нагрѣване съ фосфорна киселина сравнително лесно. Нагрѣхме по познатия начинъ 5·07 гр. ($^1/_{30}$ екви) анизова киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина и газъ захвана да се отдѣля още кждѣ 170° и продължаваше бавно до края на опита. Получиха се 674·7 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 90% отъ теоретическо количество. CO нѣмаше. Слѣдъ опита смѣсьта въ колбата бѣше винено-червена и имаше анизолова миризма.

2. Ванилинова киселина, $C_6H_3\begin{cases}OH & (4)\\ O.CH_3 & (3)\\ COOH & (1).\end{cases}$ Знае се, че тая киселина се топи при 207 и сублимира безъ разпадане. — За нашия опитъ зехме $^1/_{30}$ екви и 40 куб. сант. фосфорна кис.; газъ захвана да се образува кждѣ 170°. Получихме 694·9 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 93·3% отъ теоретическото количество. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата бѣше винено-червена.

3. Вератрумова киселина, $C_6H_3\begin{cases}O.CH_3 & (4)\\ O.CH_3 & (3)\\ COOH & (1),\end{cases}$ е позната като твърдѣ трайно съединение. което се топи при 180° и сублимира. — Нагрѣхме отъ нея 6·07 гр. ($^1/_{30}$ екви) съ 40 куб. сантиметра фосфорна киселина по извѣстния начинъ и кждѣ 180° захвана да се отдѣля газъ. Получиха се 770·6 куб. сантм. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 103·5% отъ теоретическото количество. Дали намѣренитѣ 3·5% излишенъ CO_2 се дължатъ на нѣкое по нататъшно промѣнение на образувания вератролъ $C_6H_4\begin{cases}OCH_3 & (2)\\ OCH_3 & (1)\end{cases}$ или

[1]) P. Cazeneuve, Bull. Soc. chim. Paris [3], 15, 72—82. (Ср. сжщо Chemisches Zentralblatt. 1896 г. I, 495).

пъкъ на случайна грѣшка при опита, не изслѣдвахме специално, но, понеже вератролъ е доста трайно съединение, второто прѣдположение изглежда да е по-вѣроятно. CO нѣмаше.

4. Пиперонилова киселина, $CH_2\begin{matrix}(3)\\ O\\ O\\ (4)\end{matrix}C_6H_3.COOH$ (1), се топи при 228° и сублимира безъ разпадане. Ако я нагрѣемъ въ заварена тржба съ разрѣдена солна киселиа при 170°, тя се разпада на протокатехува киселина, $\begin{matrix}(3)\ HO\\ (4)\ HO\end{matrix}C_6H_3.COOH$, и вжглеродъ. Сжщо тъй се разпада тя, ако я нагрѣемъ въ заварена тржба съ вода при 210°[1]) — Ние нагрѣхме по извѣстния начинъ 5·53 гр. ($^1/_{30}$ екви) пиперонилова киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина; кждѣ 150° захвана да се образува газъ, който кждѣ 200° прѣстана да се образува повече, тъй че прѣзъ врѣме на нагрѣването на смѣсьта при 200° въ продължение на единъ часъ, количеството на газа въ апарата остана почти непромѣнено. Получихме CO_2 всичко 161·1 куб. сант. при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 21·6% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. При нагрѣването, когато температурата на маслената баня се подигна до кждѣ 165°, смѣсьта въ колбата захвана да се пѣни силно, а слѣдъ свършване на опита остатъкътъ въ колбата бѣше вжглясалъ и имаше черъ цвѣтъ.

Отъ получеиия резултатъ съ пиперонилова кис. слѣдва, че само 21·6% отъ зетото за опита количество отъ тая киселина сж се разпаднали съ освобождаване CO_2, а останалитѣ 73·4% сж се промѣнили по другъ начинъ безъ да освобождаватъ CO_2. Тоя „другъ начинъ" трѣбва да е отличенъ отъ ония, познати до сега за промѣняването на тая киселина, защото, ако не се образуваше протокатехова кис., тя при 170° сама захваща да се разпада съ отдѣлване CO_2 и при опита съ нея, както видѣхме по-горѣ, се получиха 83·6% CO_2. — Въпросътъ за промѣната на пиперониловата кис. при горнитѣ условия ще може да се рѣши само чрѣзъ обстоятелно изслѣдване на разпаднитѣ ѝ продукти, което ще бжде прѣдметъ на едно специално изслѣдване.

5. Оцетносалицилова киселина, $C_6H_4\begin{matrix}OOC.CH_3\ (2)\\ COOH\ \ \ (1).\end{matrix}$ За тая киселина се знае,[2]) че при продължително нагрѣване при 140°—170°, тя се разпада на оцетна киселина и на анхидридъ $C_{14}H_{10}O_5$. Ние нагрѣхме, както обикновено 6·0 гр. ($^1/_{30}$ екви) киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина и кждѣ 160° се захвана образуването на газъ, което се прѣвърши, прѣди свършването на опита.

---

[1]) Beilstein. l. c. II, 1743.
[2]) Beilstein l. c. II, 1496.

Получихме 755·8 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., които отговарятъ на 101·5 %. Смѣсьта въ колбата бѣше слѣдъ свършека на опита бистра и съ тъмножълтъ цвѣтъ.

6. Оцетна-*m*-оксибензойна киселина, $C_6H_4 \begin{cases} OOC.CH_3 & (3) \\ COOH & (1) \end{cases}$. За трайностьта на тая киселина при висока температура нищо не се знае. — Ние нагрѣхме 6·0 гр. отъ нея съ 40 куб. сант. H_3PO_4 и получихме всичко 1·9 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 0·2 % отъ теоритическото количество. Твърдѣ е вѣроятно, че намѣреното незначително количество CO_2 произлиза не отъ изслѣдваната киселина, а отъ незначително количество примѣсь отъ нейнитѣ изомерни.

7. Опианова киселина, $C_6H_2 \begin{cases} O.CH_3 & (6) \\ O \cdot CH_3 & (5) \\ COH & (2) \\ COOH & (1) \end{cases}$ се прѣвръща при 160^0 въ анхидридъ, $C_{20}H_{18}O_9$, а при нагрѣване съ много концентрирана сѣрна киселина образува се тетраоксиантрахинонъ. — Като нагрѣхме 7·0 гр. ($^1/_{30}$ екви) опианова кис. по извѣстния начинъ, кждѣ 175^0 захвана да се образува газъ, който къмъ края на опита бѣше вече прѣстаналъ. Получихме 561·8 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 75·4 % отъ теоретич. количество. CO нѣмаше. Слѣдъ като нагрѣвахме смѣсьта десетина минути при 200^0, тя захвана да се пѣни силно, но скоро слѣдъ това пѣненето прѣстана. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата бѣше тъмнокафяна.

Резултатъ: Изслѣдванитѣ киселини отъ тая група сж още твърдѣ малко на брой, за да може да се направи сигурно заключение за влиянието на етерната група и пр. върху стабилностьта на карбоксилната група у ароматнитѣ етерни киселини. Ако сравнимъ *p*-оксибензойна киселина, $HO.C_6H_4.COOH$, която образува 93·4 % CO_2 съ *p*-метоксибензойна кис., $CH_3.O—C_6H_4.COOH$, която дава 90 % CO_2, трѣбва да заключимъ, че етерната (метоксилова) група лабилизира карбоксилната група малко по-слабо, нежели хидрокисна група. Обаче отъ сравнението на срѣднитѣ три киселини:

протокатехова	кис.	$\begin{matrix}(3)\ HO \\ (4)\ HO\end{matrix} > C_6H_3.COOH\ (1)$	образува	83.6 % CO_2,
ванилинова	„	$\begin{matrix}(3)\ HO \\ (4)\ CH_3O\end{matrix} > C_6H_3.COOH\ (1)$	„	93.3 „ „ и
вератрова	„	$\begin{matrix}(3)\ CH_3O \\ (4)\ CH_3O\end{matrix} > C_6H_3.COOH\ (1)$	„	103.5 „ „

излиза, тъкмо обратното, а именно, че етерна (метоксилова) група лабилизира карбоксилната група по-силно нежели хидрокисна (фенолна) група. Това противорѣчие между приведенитѣ примѣри се

дължи, вѣроятно, на обстоятелството, че при фенолнитѣ киселини покрай главна за тоя случай реакция — образуването на CO_2 отъ карбоксилната груба — сѫщеврѣменно става и второстепенна реакция, при която една часть отъ още непромѣнената киселина или се естерифицира съ образувания фенолъ, или пъкъ образува други продукти, у които карбоксилната група се ангажира било чрѣзъ конденсиране, било по другъ начинъ и така се спира откѫсването ѝ въ видъ на CO_2. Чрѣзъ етерифициране на фенолнитѣ групи, казаната компликация въ промѣната се отстранява, поради което процентътъ на освободения CO_2 се увеличава. Това увеличение се дължи обаче не на по-интензивно влияние на етерната група, а на отстранението на възможностьта да стане покрай главната и второстепенна реакция. Въ дадения случай опититѣ съ *p*-оксибензайна кис. и *p*-метоксибензайна кис. прѣдставляватъ най проститѣ случаи отъ тая категория, за това съ тѣхъ полученитѣ резултати трѣбва да иматъ рѣшаеще значение, а тѣ говорятъ, че карбоксилната група се лабилизира отъ хидрокисна по силничко, нежели отъ етерна. — По отнасянето си при висока температура пиперониловата киселина прави изключение отъ другитѣ етерни киселини, понеже, въ противоположность на тѣхъ, нейната етерна група се промѣнява сравнително твърдѣ лесно, и то съвсѣмъ изключително, като се освобождава вѫглеродътъ отъ метеновата група. На тая особность на пиперониловата киселина се дължи ненормалностьта на получения съ нея резултатъ, именно, че отъ една страна тя захваща да се разпада при най-низка температура отколкото всички други изслѣдвани киселини, а отъ друга страна пъкъ образува само 21.6 % CO_2. Очевидно е, че при тая киселина второстепеннитѣ реакции ставатъ въ много по-голѣмъ размѣръ нежели главната реакция. — Отъ резултатитѣ съ двѣтѣ оцетно-оксибензойни киселини слѣдва, че чрѣзь естерифициране на ортофенолна група нейното лабилизирано влияние върху карбоксилната група се усилва, когато пъкъ метафенолна група и слѣдъ естерифициране си остава все пакъ безъ видимо влияние, както и кога не е естерифицирана.

V. Цианбензайни киселини.

1. *o*-Цианбензойна киселина, $C_6H_4<^{CN\ (2)}_{COOH\ (1)}$, се топи при 180—19?° и при това се прѣвръща въ фталимидъ. — Ние нагрѣхме, както обикновено, 4.9 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина, но получихме само дири $CO_2.CO$ нѣмаше. Газътъ (въздухъ) въ апарата миришеше слабо на цианъ, но съ сребъренъ нитратъ не се получи утайка.

2. *m*-Цианбензойна киселина, $C_6H_4<^{CN\ (3)}_{COOH\ (1)}$, се топи при 217° и сублимира не безъ разпадане. — Като нагрѣхме $^1/_{30}$ екви отъ киселината съ 40 куб. сант. фосфорна кис., кждѣ 200° захвана да се образува газъ бавно, който продължи прѣзъ всичкото врѣме на опита. Всичко получихме 54.5 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 7.3 % отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Газътъ миришеше слабо на цианъ, но не се промѣни отъ сребъренъ нитратъ.

Резултатъ: Прѣдвидъ на голѣмата аналогия въ отнасянето на циана и хлора, можеше съ голѣма вѣроятность да се прѣдскаже, че цианбензойнитѣ киселини ще бждатъ твърдѣ трайни при нагрѣване съ фосфорна кис., сжщо тъй, както сж трайни и хлорбензойнитѣ киселини. Както ще видимъ, субституентъ на мета-мѣсто е изобщо или напълно индиферентенъ къмъ карбоксилната група, или пъкъ я лабилизира твърдѣ слабо, когато пъкъ отъ орто-мѣсто той лабилизира карбоксилната група обикновено твърдѣ силно. У цианбензойнитѣ киселини срѣщаме тъкмо обратното: цианътъ отъ мета-мѣсто лабилизира по-силно, нежели отъ орто-мѣсто. Сжщото изключение се повтаря и при хлорбензойнитѣ киселини, отъ които ортокиселината образува 1.3% а метакиселината 3.2% CO_2. На какво се дължи това изключително отнасяне на циана и хлора, за сега остава необяснено; фактътъ обаче е само по себе небезинтересенъ.

VI. **Карбоксилни производни на бензойната киселина,** (поликарбонови киселини).

1. *o*-Фталова киселина, $C_6H_4<^{COOH\ (2)}_{COOH\ (1)}$. Фабричното добиване на тая киселина отъ нафталинъ чрѣзъ нагрѣване при 300° съ концентрирана сѣрна кис. показва, че тя е твърдѣ трайно съединение спрѣмо висока температура. Сжщото намѣрихме и ние, като нагрѣхме по извѣстния начинъ $^1/_{30}$ екви *o*-фтолова киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина, понеже при това не се образува ни диря отъ CO_2 или CO. Смѣсьта въ колбата слѣдъ нагрѣването бѣше почти безцвѣтна.

2. *m*-Фталова киселина, $C_6H_4<^{COOH\ (3)}_{COOH\ (1)}$ е позната като твърдѣ трайно съединение, което се топи надъ 300° и сублимира безъ разпадане. Ние нагрѣхме по извѣстния начинъ $^1/_{30}$ екви и получихме 3.4 куб. сант. CO_2 при 0° 760 м.м. или 0.5% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Не изслѣдвахме специално, дали намѣреното незначително количество CO_2 произлиза отъ изслѣдваната киселина, или пъкъ отъ нѣкоя случайна въ нея примѣсь;

обаче по хода на реакцията (къмъ края на нагрѣването обемътъ на газа въ апарата прѣстана да се увеличава) ние приемаме послѣдното прѣдположение за по-вѣроятно, затова считаме, че при горнитѣ условия *m*-фталовата кис. остава непромѣнена.

3. *p*-Фталова кисетина, $C_6H_4<^{COOH\,(4)}_{COOH\,(1)}$, сублимира безъ разпадане. — При нашия опитъ съ $^1/_{30}$ екви фталова кис. ние получихме 3.5 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 0.5%. CO нѣмаше. И за тая киселина ние прѣдполагаме, че намѣреното малко количество CO_2 е произлѣзло отъ нѣкоя случайна примѣсь, затова считаме, че *p*-фталовата кис. при условията на горния опитъ не образува CO_2.

4. Мелитова киселина, $C_6(COOH)_6$, е позната като твърдѣ трайно съединение: тя се топи въ заварена тржбица при 288^0, безъ промѣна, а при дестилиране се разпада на пиромелитова киселина $C_6H_2(COOH)_4$ и CO_2. — Ние нагрѣхме по извѣстния начинъ 1.9 гр. ($^1/_{30}$ екви) мелитова кис. съ 40 куб. сант. фосфорна киселина, но не се образува ни диря отъ CO_2 или CO.

Резултатъ: Макаръ че изслѣдванитѣ поликарбонови киселини сж малко на брой, обаче между тѣхъ сж тъкмо най-висшия и най-нисшия прѣдставители на ароматнитѣ киселини; и понеже никоя отъ тѣхъ не образува вжгледвуокистъ, то съ значителна вѣроятность може да се заключи, че и срѣднитѣ членове отъ тая група киселинн при горнитѣ условия ще останатъ непромѣнени. Отъ тукъ можемъ да извадимъ правило, че чрѣзъ замѣстване единъ, нѣколко или всички 5 ароматно свързанн водородни атоми у бензойната киселина съ карбоксилни групи трайностьта на получеитѣ поликарбонови киселини спрѣмо висока температура не се намалява. Значи, *карбоксилна група като субституентъ не лабилизира ароматно свързана карбоксилна група.* Тая индиферентность на карбоксилната група въ горния случай — като субституентъ въ бензойната киселина — трѣба да се счита като изключителна, защото почти всички други изслѣдвани радикали, като субституенти лабилизиратъ въ малка или въ по-полѣма степень карбоксила на бензойната киселина. Карбоксилната група е силно електронегативенъ радикалъ, а пъкъ се знае, че „електронегативни групи при бензолното ядро лабилизиратъ субституентитѣ (халогени, NO_2, NH_2), особно ония, които сж на орто- и пара- мѣсто“[1]). Значи, карбоксилната група прави изключение отъ това правило. Впрочемъ, подобно изключение за карбоксилната група биде констати-

[1]) J. Schmidt, Sammlung Chem. u. chemisch-technischer Vorträge. Band VII, Heft 1. 283 p.

рано и отъ Perkin[1]), при неговитѣ класически изслѣдвания „върху магнетната циркуларна поляризация на съединенията въ зависимость отъ тѣхната химическа направа". Перкинъ именно намѣри, че чрѣзъ замѣстяне водородъ у алифатни въглеводороди съ халогени или съ други радикали магнетната ротация на въглеводорода се усилва, когато пъкъ радикалътъ карбоксилъ, COOH, дѣйствува тъкмо обратно. Перкинъ пише: „Ротацията на COOH е, по всѣка вѣроятность, голѣма, при все това, интересно е, че тая група намалява магнетната ротация на свързания съ нея алкилъ". „Това влияние на карбоксила, продължава П., е твърдѣ интересно", и той не може да си го обясни. Небезинтересно е да забѣлѣжимъ още, че има и други случаи, дѣто карбоксилната група се отнася, не както другитѣ радикали. Тъй напр. „трайностьта на триметиленовото ядро, $C<^{C}_{C}$ се намалява, ако вмъкнемъ при него нѣкой алкилъ, когато пъкъ чрѣзъ вмъкване карбоксилна група то става по-трайно"[2]).

VII. **Халогенни производни на ароматнитѣ киселини.** При изслѣдването, какво влияние оказва ароматно свързанъ халогенъ върху трайностьта на ароматно свързана карбоксилна група P. Cazeneuve (l. c. 182—186 p.) намѣрилъ, че ако нагрѣваме трибромбензойна киселина съ анилинъ въ заварена тръба при 250°, не се образува CO_2. Сръщеврѣменно, обаче, той намѣрилъ, че чрѣзъ замѣстяне водорода съ хлоръ у фенолна киселина трайностьта на карбоксилната ѝ група при нагрѣване съ анилинъ се намалява. Отъ това той вади слѣднитѣ двѣ правила: 1. Замѣстянето съ халогенъ водорода на ароматнитѣ киселини съ проста функция не влияе върху трайностьта на карбоксилната имъ група и 2. лабилностьта на карбоксилната група у фенолнитѣ киселини расте чрѣзъ субституиране водорода имъ съ халогени.

1. *o*-Хлорбензойна киселина, $C_6H_4<^{Cl}_{COOH}$ $^{(2)}_{(1)}$. За нейната трайность спрѣмо висока температура нищо не намѣрихме въ литературата. При нашия опитъ нагрѣхме 5·2 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина по извѣстния начинъ. Слѣдъ нагрѣването констатирахме съ бистра варна вода присжтствието на CO_2; CO или ClH нѣмаше. Всичко се получи 9·5 куб. санс. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 1·3% отъ теоретическото количество.

[1]) W. H. Perkin, Journal für praktische Chemie. Band 31, 481—513 и Band 32 523—621 (1885 год.).

[2]) O. Aschan, Chemie der alicyklischen Verbindungen. p. 243. (1905 год.).

2. *m*-Хлорбензойна киселина, $C_6H_4<^{Cl\ (3)}_{COOH\ (1)}$ За трайностьта на тая киселина спрѣмо висока температура сѫщо нищо не се знае. Ние нагрѣхме както обикновено $^1/_{30}$ екви отъ нея и получихме 24·2 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 3·2% отъ теоретическото количество. CO и ClH не се образуваха. Слѣдъ опита смѣсьта въ колбата бѣше сивозелена и отъ вода стана жълтокафяна.

3. *p*-Хлорбензойна киселина, $C_6H_4<^{Cl\ (4)}_{COOH\ (1)}$. Понеже нѣмахме отъ тая киселина достатъчно количество, зехме за изслѣдване само 1·4 гр., и ги нагрѣхме по извѣстния начинъ. Не се образуваха ни дири отъ CO_2, CO или ClH.

4. *o*-Бромбензойна киселина, $C_6H_4<^{Br\ (2)}_{COOH\ (1)}$. Нагрѣхме отъ нея 6·7 гр. ($^1/_{30}$ екви) и получихме 18·3 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 2·5% отъ теоретическото количество. Други газове не се образуваха.

5. *m*-Бромбензайна киселина, $C_6H_4<^{Br\ (3)}_{COOH,}$ даде, по сѫщия начинъ нагрѣта, само 1·8 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 0·2% отъ теоретическото количество.

6. *p*-Бромбензойна киселина, $C_6H_4<^{Br\ (4)}_{COOH\ (1)}$. Нагрѣхме както обикновено $^1/_{30}$ екви и получихме 8·0 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 1·1% CO_2.

7. *o*-Йодбензойна киселина, $C_6H_4<^{I\ (2)}_{COOH\ (1)}$. Нагрѣхме 8·27 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина при 200^0 по общото правило и получихме 297·3 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 39·9% отъ теоретич. количество.

8. *o*-Йодозобензойна киселина, $C_6H_4<^{IO}_{COOH}$ или $C_6H_4<^{I<^{OH}_{O}}_{CO}$. 8·8 гр. ($^1/_{30}$ екви) йодозобензойна киселина нагрѣхме по общото правило съ 40 куб. сант. фосфорна киселина и кѫдѣ 200^0 захвана да се образува газъ. Получиха се 282·5 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 37·9% отъ теоретическото количнство. CO не се образува.

9. Дихлорфталова киселина, $C_6H_2Cl_2(COOH)_2$. Нагрѣхме отъ нея $^1/_{30}$ екви по общото правило, но не се образува ни дири CO_2 или другъ газъ.

10. Тетрахлорфталова киселина, $C_6Cl_4(COOH)_2$, нагрѣта по сѫщия начинъ, не образува ни дири CO_2 или другъ газъ.

11. Йодсалицилова киселина, $C_6H_3<^{I\ (5)}_{OH\ (2)}_{COOH\ (1)}$. Нагрѣхме

8·8 гр. ($^1/_{30}$ екви) йодсалицилова киселина съ 40 куб. сант. фосфорна кис. по общото правило. Газъ захвана да се образува кждѣ 170°. Получихме 751·9 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 76·8%, отъ теоретическото количество. CO не се образува. Слѣдъ свършването на опита въ колбата имаше много свободенъ иодъ.

12. Дийодсалицилова киселина, C_6H_2 — I (5), I (3), OH (2), COOH (1). 13·0 грама ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина, нагрѣти съ 40 куб. сант. фосфорна кис. по общото правило, образуваха 408·7 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 54·9%. CO нѣмаше. Иодъ захвана да се освобождава вече кждѣ 160° и слѣдъ края на опита имаше въ колбата много свободенъ йодъ.

Резултатъ. Даннитѣ, получени съ изслѣдванитѣ 12 халогенирани киселини, могатъ да се формулиратъ изобщо както слѣдва: 1. Чрѣзъ халогениране ароматни киселини съ проста функция, стабилностьта на карбоксилната имъ група изобщо се намалява или незначително, или пъкъ никакъ не се накърнява; интересно е, че тетрахлорфталова киселина, у която, значи, всичкитѣ четире водородни атоми сж замѣстени съ хлоръ, сжщо тъй не даде ни дири отъ CO_2, както и самата фталова киселина. 2. Интензитетътъ, съ който халогенитѣ лабилизиратъ карбоксилната група стои въ зависимость отъ величината на атомнитѣ имъ тегла и е толкова по-голѣмъ, колкото по-голѣмо е атомното тегло[1]). Това правило важи поне за изслѣдванитѣ отъ насъ киселини:

o-хлорбензойна	киселина	образува		1·3%	CO_2,
o-бром	„	„	„	2·5%	„
o-иод	„	„	„	39·9%	„

3. Че мѣстото на халогена спрѣмо карбоксилната група не е безъ значение за интензитета на влиянието му, личи и отъ резултатитѣ съ хлор- и съ бромбензойнитѣ киселини, у които съ изключение на *m*-хлорбензойната кис. — което изключение вѣроятно се дължи на нѣкоя случайность (примѣсь или опитна грѣшка) — се забѣлѣзва, че влиянието е най-силно отъ ортомѣсто, и най-слабо отъ метамѣсто. Наистина, броятъ на изслѣдванитѣ киселини е недоста-

[1]) При разни случаи е намѣрвано, че има извѣстна зависимость между атомнитѣ тегла на халогенитѣ и влиянието имъ върху свойствата на съединенията, въ които се намиратъ. Такава зависимость откриха недавно сжщо Cohen, Zortman и Armes (Chemiker Zeitung, 1907 г., 223 р.), като изслѣдваха оптическата активность на ментилбензоата и неговитѣ хлорни и бромни производни, добити чрѣзъ халогениране бензойна киселина. — Сжщо и Perkin намѣри (Journal f. prakt. Ch. 1885 год. B. 31 и 32), че магнетната ротация на органич. съединения се усилва чрѣзъ халогенирането му и то пропорционалнс на атомното тегло на халогена.

тъченъ, за да се направи окончателно заключение по тоя въпросъ, обаче резултатитѣ отъ монойодсалициловата и дийодсалициловата киселини показватъ твърдѣ ясно, че йоденъ атомъ отъ мета-мѣсто вмѣсто да лабилизира, напротивъ, стабилизира карбоксилната група на салициловата киселина:

салицилова кис.,	$C_6H_4<^{OH\ (2)}_{COOH\ (1)}$,	образува	93·6%	CO_2
m-йодсалицилова „	$C_6H_3<^{I\ (5)}_{OH\ (2)}_{COOH\ (1)}$,	„	76·8%	„
m-дийодсалицилова „	$C_6H_2<^{I\ (5)}_{I\ (3)}_{OH\ (2)}_{COOH\ (1)}$,	„	54·9%	„

Тия резултати съ йодиранитѣ салицилови киселинн не само не хармониратъ съ второто правило, намѣрено отъ Cazeneuve, което съобщихме въ началото на тоя параграфъ, но сж тъкмо противоположни нему. Cazeneuve, наистина, е изслѣдвалъ не иодиранитѣ, а хлориранитѣ и бромиранитѣ салицилови киселини; това обаче не може да бжде причината на противорѣчието между правилото му и намѣренитѣ отъ насъ резултати. Понеже видѣхме по-горѣ, че лабилизираното дѣйствие на халогенитѣ расте съ голѣмината на атомното имъ тегло, затова тъкмо йодсалициловитѣ кис. би трѣбвало да не правятъ изключение отъ правилото на Cazeneuve, толкова повече, че изслѣдванитѣ отъ насъ киселини иматъ сжща структура, каквато и изслѣдванитѣ отъ Cazeneuve, хлорирани и бромирани салицилови киселини. Причината на поменатото разногласие лежи вѣроятно въ нееднаквостьта на условията на неговитѣ и нашитѣ опити, тъй като Cazeneuve работи въ основна (анилинъ), а ние въ кисела срѣда (фосфорна киселина).

VIII. **Нитрирани ароматни киселини.** За отнасянето на нитриранитѣ бензойни киселини спрѣмо висока температура не намѣрихме въ достжпната намъ химическа литература нѣкои специални изслѣдвания. Изобщо за нитроароматнитѣ съединения се знае, че тѣ сж по-нетрайни, отколкото съотвѣтнитѣ ненитрирани съединения. Освѣнъ това, знае се, че присжтствието на нитрогрупа при бензолното ядро ослабя афинитета между послѣднето и останалитѣ радикали при него. Познато е още, че нитрогрупата усилва ацидитета (киселинностьта) на ароматнитѣ киселини и на фенолитѣ. Ние изслѣдвахме слѣднитѣ нитроароматни киселини:

1. *o*-Нитробензойна киселина, $C_6H_4<^{NO_2\ (2)}_{COOH\ (1)}$. 5.57 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина нагрѣхме съ 40 куб. сант. при 200° обез-

водена фосфорна киселина по общото правило; газъ захвана да се образува при 200°. Получихме 766 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 102.6% отъ теоретическото количество. CO не се образува. Полученияъ излишъкъ отъ 2·6% CO_2 се дължи, безъ съмнѣние, на нѣкоя опитна грѣшка.

2. *m*-Нитробензойна киселина, $C_6H_4<^{NO_2\ (3)}_{COOH\ (1)}$, изслѣдвана по сжщия начинъ даде 75.2 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 10.1% отъ теоретическото количество.

3. *p*-Нитробензойна киселина, $C_6H_4<^{NO_2\ (4)}_{COOH\ (1)}$. 5.57 гр. селина нагрѣхме както обикновено и получихме 636.9 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 85.8% отъ теоретическото количество. Имаше дири отъ CO. Газъ захвана да се образува едвамъ слѣдъ като смѣсьта бѣше нагрѣвана десетина минути при 200°, като едноврѣменно съ това смѣсьта бърже захвана да потъмнява, което показва, че отдѣлването на газъ е свързано съ вжглясване на съединението. Слѣдъ опита смѣсьта въ колбата бѣше тъмно-черна.

Реакцията съ тритѣ нитробензойни киселини, изглежда да става твърдѣ комплицирано и отлично отъ изслѣдванитѣ до тукъ ароматни киселини. Слѣдъ свършването на опититѣ съ тия три киселини, ние обработихме остатъка въ колбата отъ всѣкоя отъ тѣхъ съ водна пара, като прѣдварително направяхме смѣсьта силно алкалическа. Въ никой отъ полученитѣ водни дестилати нѣмаше ни дири отъ нитробензолъ, както не би трѣбвало да бжде, ако реакцията ставаше нормално; сжщо нѣмаше ни дири отъ анилинъ, но всички дестилати съдържаха амонякъ: дестилатитѣ отъ орто-и отъ пара нитрокиселинитѣ миришеха силно на амонякъ, а дестилатътъ отъ мета-киселината не миришеше на амонякъ, но съ Неслеровъ разтворъ даде утайка. Отъ това слѣдва, че реакцията съ тритѣ нитробензойни кис. е станала твърдѣ комплицирано, при което нитрогрупата се е откжснала и прѣвърнала въ амонякъ. Потрѣбниятъ за това водородъ се зема отъ самата нитрокиселина, при което бензолното ядро се разрушва и съединението вжглясва. Вжглясването и редуцирането трѣбва, слѣдователно, да ставатъ едноврѣменно, затова ние виждаме, че съ образуването на газъ настжпя и потъмняване на смѣсьта въ колбата, или, по-вѣрно ще бжде, ако кажемъ, че образуването на CO_2 е слѣдствие отъ вжглясването на нитробензойнитѣ киселини; вжглясването настжпя, едвамъ слѣдъ като смѣсьта бжде нагрѣвана при 200° десетина минути. Отъ това слѣдва, че при казанитѣ условия нитрогрупата лабилизира карбоксилната група само косвенно, като прѣдварително причинява разпадането на молекулата на нитрокиселината.

4. *m*-Динитробензойна киселина, C_6H_3<(NO₂ (5), NO₂ (3), COOH (1)). 7.07 г. отъ тая киселина, нагрѣти съ фосфорна кис. по общото правило, дадоха само 5.5 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 0.8% отъ теоретическото количество. Трайностьта на тая киселина не хармонира съ резултата, полученъ съ *m*-нитробензайната киселина, която образува 10%CO_2.

5. Тринитробензойна киселина, C_6H_2<(NO₂ (6), NO₂ (4), NO₂ (2), COOH (1)). Даннитѣ въ литературата за трайностьта на тая киселина при нагрѣване не сж съгласни помежду си. Тъй напр., въ Richter'ова учебникъ по органическа химия (стр. 241) е казано за нея, че „се топи при 210° съ освобождаване на CO_2“, когато пъкъ въ Beilstein'овото ржководство по органическа химия (томъ II, стр. 1239) стои, че въпросната кис. се топи при 190° и може да сублимира. Понеже и тритѣ нитрогрупи у тринитробензойната кис. се намиратъ на мѣста, отдѣто всѣка за себе си отдѣлно силно лабилизира (поне косвено) карбоксилната група, то би трѣбвало да се очаква, че тя ще образува CO_2 много по-лесно нежели орто- и паранитробензойнитѣ киселини, което обаче опитътъ не потвърди. — При опита съ тая киселина ние нагрѣхме 8.57 гр. отъ нея ($^1/_{30}$ екви) съ 40 куб. сант. по общото правило и получихме 154.7 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 20.8% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Газъ захвана да се образува едвамъ при 200°. Въ противоположность на прѣдходнитѣ нитробензойни киселини, смѣсьта въ колбата бѣше слѣдъ опита бистра и съ жълтъ цвѣтъ. — Голѣмата трайностъ на тринитробензойната киселина спрѣмо висока температура е твърдѣ интересенъ фактъ. Ако всѣка отъ тритѣ нитрогрупи влияеше все по единъ и сжщи начинъ (макаръ и въ нееднаква степень), то трѣбваше тринитробензойната киселина да вжгляса много по-лесно и по-съвършено, отколкото ортонитробензайната киселина, обаче опитътъ показа обратното — тринитробензайната киселина никакъ не вжгляса. Отъ тоя фактъ слѣдва твърдѣ ясно, че при взаимодѣйствието на радикалитѣ въ молекулата на едно органическо съединение, като активни фактори се явяватъ не само химическата природа, величината и положението на радикала, но — че има и други фактори, които ние още не познаваме, но които въ нѣкои случаи играятъ първостепенна роля и могатъ да парализиратъ дѣйствието на познатитѣ намъ фактори. Тия още непознати фактори сж, които прѣчатъ да мо-

жемъ при всѣкой случай да прѣдсказваме, какъ ще се отнесе извѣстно органическо съединение спрѣмо висока температура.

Нитросалицилови киселини. За трайностьта на тия киселини спрѣмо висока температура не можахме да намѣримъ въ химическата литература специални изслѣдвания. Отъ това, що е наблюдавано при отдѣлни случаи, излиза, че нитросалициловитѣ киселини не се промѣняватъ отъ сѣрна киселина при обикновена температура, а при нагрѣване съ нея се разрушаватъ.

6. *o*-Нитросалицилова киселина, C_6H_3<(NO₂ (6), OH (2), COOH (1)), се топи при 208°. Нагрѣхме 6.1 гр. (1/30 екви) отъ нея съ 40 куб. сант. при 200° обезводена фосфорна киселина и кждѣ 160° захвана да се отдѣля газъ. Слѣдъ двадесетминутно нагрѣване при 200° образуването на газъ се прѣвърши. Получихме 737.4 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 99.0% отъ теоретическото количество. Газътъ уловихме послѣдователно въ двата цилиндра, и то въ едина до 180°, а въ другия отъ тая температура до края на опита. При изслѣдването се оказа, че въ първия цилиндъръ нѣмаше ни дири CO, когато вториятъ цилиндъръ съдържаше значително количество CO, отъ което слѣдва, че въ началото реакцията става гладко и се образува само CO_2, а къмъ края тя захваща да се усложнява, поради което почева да се образува като второстепененъ продуктъ CO. — При *o*-нитросалициловата киселини имаме случай, когато двата субституента (OH и NO_2) на двѣтѣ орто-мѣста дѣйствуватъ еднообразно и се подпомагатъ въ лабилизирането на карбоксилната група, тъкмо противоположно на онова, що намѣрихме при тринитробензайната киселина, у която тритѣ групи си противодѣйствуватъ въ лабилизирането на карбоксилната група.

7. *m*-Нитросалицилова киселина, C_6H_3<(NO₂ (5), OH (2), COOH (1)). За тая киселина се знае, че се топи безъ разпадане при 230°, а при нагрѣване съ калциевъ окисъ разпада се на CO_2 и *p*-нитрофенолъ. — Ние нагрѣхме 6.1 гр. (1/30 екви) киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина по извѣстния начинъ. Газъ захвана да се отдѣля едвамъ при 200°. Получихме 347.5 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 46.6% отъ теоретическото количество. И тукъ както и при послѣдния случай, уловихме газа послѣдователно въ двѣтѣ тржби и констатирахме, че едвамъ къмъ края на опита захваща покрай CO_2 да се образува и CO. Слѣдъ свършването на опита смѣсьта въ колбата бѣше тъмно-зелена и миришеше не неприятно. Нѣмаше вжгляване.

8. *p*-Нитросалицилова киселина, C_6H_3^{NO_2 (4)
OH (2)
COOH (1).} При нагрѣване $^1/_{30}$ екви по познатия начинъ газъ захвана да се образува при 200°. Слѣдъ като бѣхме нагрѣвали смѣсьта въ продължение на десетина минути, тя захвана силно да се пѣни и скоро колбата и хладникътъ се напълниха съ гранатночервена пѣна, която едвамъ можахме да задържимъ да не се прѣхвърли въ тржбата, прѣдназначена за улавяне на газа. Получихме 174.4 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 23.4% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. — При *p*-Нитросалициловата киселина имаме случай, когато, въ противоположность на *o*-киселината, двата субституента (OH и NO_2) си противодѣйствуватъ въ лабилизирането на карбоксилната група, макаръ че и двата се намиратъ на мѣста *(o, p)* отдѣто, кога сж по отдѣлно, подпомагатъ образуването на CO_2.

9. *m*-Хлор-*o*-Нитробензойна киселина C_6H_3^{Cl (3)
NO_2 (2)
COOH (1).} 6.7 гр. ($^1/_{30}$ екви), нагрѣта по правилото, захвана да образува газъ при 200°. Получихме 153.6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 20.6% отъ теоретическото количество. CO не се образува.

10. *v*-Нитрофталова киселина, C_6H_3^{NO_2 (3)
COOH (2)
COOH (1),} се топи при 220° и при прѣдпазливо нагрѣване сублимира. — Нагрѣхме 3.51 гр. ($^1/_{30}$ екси) отъ нея както обикновено и получихме 24.9 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 3.3%. CO не се образува.

11. *α*-Нитрофталова киселина, C_6H_3^{NO_2 (4)
COOH (2)
COOH (1).} 3.51 гр. отъ нея нагрѣхме по правилото и получихме 281.6 куб. сант. CO_2, които отговарятъ на 37.8% отъ теоретичиското количество. CO нѣмаше. Газътъ миришеше твърдѣ лошо.

Резултатъ. У киселинитѣ съ проста функция нитрогрупата лабилизира прѣмо (директно) карбоксилната група изобщо твърдѣ слабо, дори и когато въ една молекула се намиратъ повече отъ една нитрогрупа, обаче нитрогрупа може косвенно (индиректно) да лабилизира карбоксилна група твърдѣ силно, като причини вжглясване на съединението, при което карбоксилната група може, споредъ строението на киселината, да образува CO_2 квантитативно. Способностьта на нитрогрупата да причинява вжглясване е най-голѣма отъ орто-мѣсто, а най малка отъ мета-мѣсто; изглежда обаче, че тая способность на нитрогрупата се влияе и отъ други, още непознати условия, понеже *o*-нитробензайната киселина вжгляса лесно съ квантитативно отдѣлване на CO_2, когато при тринитробензайната

киселина съ двѣ нитрогрупи на ортомѣсто не стана въглясване или поне не стана пълно въглясване и се отдѣлиха само 20.8% CO_2. Изобщо казано, у нитрокиселинитѣ съ проста функция влиянието на нитрогрупата е малко комплицирано и не всѣкога може да бъде прѣдсказано. У фенолнитѣ киселини, специално у салициловата киселина, директното влияние на нитрогрупата върху стабилностьта на карбоксилната група е различно споредъ мѣстото на първата: отъ орто-мѣсто нитрогрупа лабилизира силно карбоксилната група на салициловата киселина, безъ да причинява въглясване; отъ мета-мѣсто, напротивъ, тя стабилизира много карбоксилната група на салициловата кис., а отъ пара-мѣсто — още повече, както се види отъ слѣднята табличка:

салицилова кис.	C_6H_4 < COOH (1), OH (2)	за распадва се кждѣ	170°	и образува	93.6 % CO_2
o-нитросалиц.	„ C_6H_3 < OH (2), COOH (1), NO_2 (6)	„ „	160°	„ „	99.3 % „
m- „ „	C_6H_3 < OH (2), COOH (1), NO_2 (5)	„ „	200°	„ „	46.6 % „
p- „ „	C_6H_3 < OH (2), COOH (1), NO_2 (4)	„ „	200°	„ „	23.4 % „

Намѣренитѣ отъ насъ резултати съ нитросалициловитѣ киселини не хармониратъ съ едно правило, изказано отъ Cazeneuve[1]), което гласи така: „Лабилностьта на карбоксилната група у фенолнитѣ киселини расте чрѣзъ субституиране (водороднитѣ атоми при ядрото) съ хологени или други радикали". Отъ горнята табличка се вижда, че мѣстото на радикала (нитрогрупата), което Cazeneuve игнорира въ горнето правило, е, за изслѣдванитѣ отъ насъ съединения, мѣродавно.

IX. **Амидоароматни киселини.** Чрѣзъ замѣстяне ароматно свързани водородни атоми у ароматнитѣ киселини съ амидни групи киселинностьта (ацидитета) имъ, както е извѣстно, се намалява значително, тъй че амидокиселинитѣ сж обикновено твърдѣ слаби киселини. Успоредно съ това се намалява и трайностьта на карбоксилната имъ група спрѣмо висока температура; затова при дестилиране, амидокиселинитѣ обикновено се разпадатъ съ отдѣляване CO_2. Още не сж правени систематични изслѣдвания за отнасянето на амидокиселинитѣ спрѣмо висока температура.

[1]) P. Cazeneuve. Comptes rendus. 1892 год. томъ CXV, стр. 182 –185.

1. *o*-Амидобензойна киселина, $C_6H_4<^{NH_2\ (2)}_{COOH\ (1)}$. Знае се за нея, че при прѣдпазливо нагрѣване тя може да сублимира, но при бързо нагрѣване тя се разпада на CO_2 и анилинъ. При нагрѣване съ концентрирана йодоводородна киселина въ заварена тржба при 220° тя се разпада на амонякъ, CO_2, анилинъ и бензойна киселина[1]). — Ние нагрѣхме 4·6 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина съ 40 куб. сант. при 200° обезводена фосфорна киселина по общото правило. Газъ захвана да се образува кждѣ 180° и прѣстана, слѣдъ като смѣсьта бѣше нагрѣвана около 20 минути при 200°. Получихме 728 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 97.8% отъ теоретическото количество. CO не бѣше се образувалъ. Прѣзъ врѣме на нагрѣването въ хладника не се появиха ни дири сублиматъ, отъ което слѣдва, че при опита не бѣше се образувала бензойна киселина. Слѣдъ нагрѣването въ смѣсьта имаше анилинъ, но нѣмаше амонякъ. Понеже образуването на газъ прѣстана нѣщо 40 минути прѣди свършването на опита, и понеже отдѣлването на CO_2 стана гладко безъ да се образува амонякъ или бензойна кис., отъ това слѣдва, че липсата на 2.2%CO_2 се дължи само на случайна грѣшка, затова трѣбва да считаме разпадането за квантитативно — 100%-но.

2. *m*-Амидобензойна киселина, $C_6H_4<^{NH_2\ (3)}_{COOH\ (1)}$. За нея се знае, че при нагрѣване отъ часть сублимира безъ разпадане, но съ концентрирана IH при 180° се разпада гладко на амонякъ и бензойна киселина; нагрѣта съ конц. сѣрна киселина, тя образува CO_2 и *p*-анилинсулфонова киселина. — Ние нагрѣхме 4.6 гр. ($^1/_{30}$ екви) *m*-амидобензойна киселина съ 40 куб. сант. фосфорна киселина по общото правило и получихме 7.6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 1% отъ теоретическото количество. Понеже къмъ края на нагрѣването обемътъ на газа въ апарата никакъ не се увеличаваше, слѣдва, че полученитѣ нѣколко куб. сант. газъ (7.6) сж се отдѣлили не отъ самата *m*-амидобензайна кис., но отъ малко количество случайна примѣсь въ нея, която се е разпаднала още въ началото на нагрѣването кждѣ 200°. Тая примѣсь, вѣроятно, е отъ нѣкоя изомерна на изслѣдваната киселина; затова правилно ще е, да считаме, че *m*-амидобензайната киселина при условията на направения опитъ остава непромѣнена.

3. *p*-Амидобензойна киселина, $C_6H_4<^{NH_4\ (4)}_{COOH\ (1)}$, при нагрѣване съ конц. йодоводородна киселина до 200° се разпада, както е извѣстно, на амонякъ, CO_2, анилинъ и бензойна киселина,

[1]) Kwisda. Monatshefte für Chemie 12. 427 p.

а при нагрѣване съ умѣрено конц. солна киселина при 180° се разпада гладко на CO_2 и анилинъ. — Ние нагрѣхме 4.6 гр. ($^1/_{30}$ екви) *p*-амидобензойна киселина по общото правило; газъ захвана да се образува кждѣ 175° и прѣстана, слѣдъ като смѣсьта бѣше нагрѣвана около 20 минути при 200°. Получихме 735.9 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 98.8% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. И тукъ по сжщитѣ причини, поменати при *o*-амидобензойната киселина, трѣбва да считаме разпадането за квантитативно.

4. *m*-Диамидобензойна киселина, C_6H_3

За тая киселина се знае, че при суха дестилация се разпада на CO_2 и *m*-диамидобензолъ. — Ние нагрѣхме 6.07 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ нея съ фосфорна кис. по общото правило и получихме само 2.1 куб. сант. CO_2 при 0° 760 м.м., сирѣсъ 0·3% отъ теоретическото количество. CO не се образува. Твърдѣ вѣроятно е, че това минимално количество CO_2 се дължи не на изслѣдваната киселина, а на нѣкоя примѣсь.

5. *m*-Амидосалицилова киселина, C_6H_3

За тая киселина се знае, че при суха дестилация се разпада на CO_2 и *p*-амидофенолъ. За нашия опитъ излѣзохме не отъ свободна киселина, а отъ нейната хлороводородна соль, като нагрѣхме отъ нея 6.8 гр. ($^1/_{30}$ екви) по общото правило. Газъ захвана да се образува кждѣ 125° (газътъ е билъ, вѣроятно, HCl!). Слѣдъ свършването на нагрѣването абсорбирахме хлороводорода съ 2 куб. сант. вода, послѣ което свързахме CO_2 съ калиева основа и т. н. Получихме 300° куб· сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговярятъ на 40.3% отъ теоретическото количество. CO не се образува.

Резултатъ. Отъ горнитѣ опити съ амидокиселини слѣдва, че амидогрупа на орто- или на пара-мѣсто лабилизира твърдѣ силно ароматно свързана карбоксилна група, когато пъкъ амидна група на метамѣсто не лабилизира карбоксилната група. Послѣднето е случай сжщо, когато и второто мета мѣсто при бензолното ядро е заето отъ втора амидна група: *m*-диамидобензойна киселина е сжщо тъй трайна при условията на нашитѣ опити, както и *m*-амидобензойната киселина. По-голѣмата трайность на *m*-амидосалициловата киселина (40.3 % CO_2) въ сравнение съ салицилота киселина (93.6 % CO_2) говори най-ясно, че амидна група на мета-мѣсто не само не лабилизира ароматно свързаната карбоксилна група, но, напротивъ, тя дори силно я стабилизира, като парализира повече

отъ наполвина лабилизирното дѣйствие на фенолната група у салициловата киселина.

X. **Ароматни производни на ароматнитѣ киселини.** Дотукъ съобщихме опититѣ съ такива ароматни киселини, които съдържатъ въ молекулитѣ си само едно бензолово ядро. Въ противоположность на това, въ тоя параграфъ сж събрани опититѣ съ такива ароматни киселини, които съдържатъ въ молекулата си двѣ или повече бензолови ядра, свързани помежду си или посрѣдствено, или непосрѣдствено, или най-послѣ чрѣзъ конденсация.

1. *o*-Фенилсалицилова киселина, $C_6H_3\begin{cases}C_6H_5 & (6)\\ OH & (2)\\ COOH & (1).\end{cases}$ За отнасянето на тая киселина спрѣмо висока температура се знае, че тя се топи при 159°, а отъ концентрирана сѣрна киселина се прѣвръща въ оксидифениленкетонъ. — За изслѣдване зехме 7.18 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина и нагрѣхме по общото правило съ фосфорна киселина. Получихме 9.2 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. които отговарятъ на 1.2% отъ теоритическото количество. Присжтствието на CO_2 въ апарата констатирахме и съ варна вода. CO не се образува. Прѣзъ врѣме на нагрѣването при 200° въ гърлото на колбата се появиха тъмни безцвѣтни иглици, които съ врѣме се набраха толкова, че задръстиха гърлото. отъ което слѣдва, че при тия условия *o*-фенилсалициловата киселина сублимира доста лесно. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата бѣше напълно безцвѣтна, значи, не бѣше станало ни вжглясване, ни всмолясване.—Извънредно голѣмата трайность на *o*-фенилсалициловата киселина бѣше съвсѣмъ неочаквана и не хармониираше съ резултатитѣ, получени съ салициловата и *o*-нитросалициловата киселина, $C_6H_3\begin{cases}NO_2 & (6)\\ OH & (2)\\ COOH & (1),\end{cases}$ които отдѣлиха CO_2 квантитативно. Индиферентностьта на *o*-фенилсалициловата киселина спрѣмо висока температура показва, че фениловата група отъ ортомѣсто вмѣсто да улеснява откжсването на карбоксилната група, напротивъ, тя я толкова стабилизира, че напълно парализира силно лабизирното дѣйствие на фенолната група отъ ортомѣсто. Изглежда, че това дѣйствие на фениловата група е специфично за нея, защото познато е като общо правило, че субституенти на орто-мѣсто лабилизиратъ карбоксилната група у ароматнитѣ киселини[1]), но не я стабилизиратъ.

2. *o*-Бензоилбензойна киселина, $C_6H_4\begin{cases}OC.C_6H_5 & (2)\\ COOH & (1).\end{cases}$ За тая

---

[1]) Сравни *Ahrens*, Sammlung chemischer und chemisch-technischer Vorträge. VII, 317.

киселина, която се топи при 127°, се знае[1]), че при нагрѣване съ P_2O_5 до 180°—200° се прѣвръща въ антрахинонъ, безъ отдѣлване на CO_2. — При опита който направихме по общото правило съ $^1/_{30}$ екви отъ тая киселина, не се образуваха ни дири CO_2 или CO.

3. *o*-Нафтоилбензойна киселина, $C_6H_4\begin{cases}OC.C_{10}H_7 & (2)\\ COOH & (1),\end{cases}$ се прѣвръща отъ концентрирана сѣрна киселина въ нафтантрахинонъ. Ние нагрѣхме 9.2 гр. ($^1/_{80}$ екви) отъ тая киселина по общото правило, но не се образува ни диря CO_2 или CO. Слѣдъ нагрѣването киселината въ колбата бѣше се прѣвърнала въ мека еластична маса.

4. Трибензоилшикалчена киселина, $C_6H_2\begin{cases}OOC.C_6H_5 & (5)\\ OOC.C_6H_5 & (4)\\ OOC.C_6H_5 & (3)\\ COOH & (1).\end{cases}$ За отнасянето ѝ спрѣмо висока температура нищо не се знае. — Нагрѣхме по общото правило 16.07 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина и газъ захвана да се отдѣля кждѣ 200°, и се поусили, едвамъ слѣдъ като нагрѣвахме смѣсьта около 20 минути при 200°. Получихме 609.8 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 81.8% отъ теоретическото количество. CO не се образува. Прѣзъ врѣме на нагрѣването, кагато температурата на смѣсьта достигна кждѣ 130°, въ гърлото на колбата се появиха тънки листца, а кждѣ 200° имаше много тънки безцвѣтни иглици. Въ края на опита гърлото на колбата бѣше задръстено съ дълги плоски иглести кристали, а смѣсьта въ колбата бѣше чернокафяна и лѣплива.

5. Фенолфталеинъ, $C_6H_4\begin{cases}C\begin{cases}=(C_6H_4.OH)_2\\ -CO\end{cases}\\ O\end{cases}$, образува при нагрѣване съ сѣрна киселина до 200°, оксиантрахинонъ. — Нагрѣхме по общото правило 10.6 гр. ($^1/_{30}$ екви) фенолфталеинъ, но не се образуваха ни дири CO_2 или CO. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата миришеше силно на фенолъ и пробичка отъ смѣсьта реагираше съ калиева основа, както непромѣненъ фенолфталеинъ.

6. Дифенова киселина, $C_6H_4\begin{cases}C_6H_4.COOH & (2)\\ COOH & (1).\end{cases}$ 8.07 гр. ($^1/_{30}$ екви) нагрѣхме както обикновено; кждѣ 200° смѣсьта захвана да се пѣни и пѣната се подигна дори въ хладника. Получихме 19.8 куб, сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 2.6% отъ теоретическото количество. CO не се образува.

Нафтойни киселини. Нѣма специални изслѣдвания за трайностьта на тия киселини при висока температура. Знае се обаче, че субституентитѣ при нафталиновото ядро сж свързани изобщо

[1]) Beilstein Handbuch der organischen Chemie II, 1703.

по слабо, нежели при бензолното ядро. Отъ резултатитѣ, получени съ нафталинсуфанови киселини и тѣхни окси и амидо производни, слѣдва сигурно, че на β-мѣсто радикалитѣ сж свързани съ нафталиновото ядро несравнено по-яко, отколкото на α-мѣсто; отъ това слѣдва, че *α*-нафтойната киселина би трѣбвало да се промѣни при нагрѣване по-лесно нежели β-нафтойната киселина.

7. α-Нафтойна киселина, 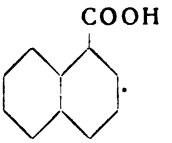

. Нагрѣхме по общото правило 5.7 гр. ($^1/_{30}$ екви) *α*-нафтойна киселина получихме 111.7 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. които отговарятъ на 15.0% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата миришеше слѣдъ нагрѣването силно на нафталинъ.

8. β-Нафтайна киселина, 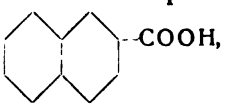

е позната като твърдѣ постояно съединение, което дистилира надъ 300^0 безъ разпадане. При нашия опитъ съ 5.7 гр. ($^1/_{30}$ екви) ние получихме 6.9 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 0.9% отъ теоретическото количество. Остатъкътъ въ колбата миришеше на нафталинъ.

9. α-Окси-β-нафтойна киселина, 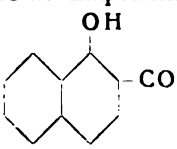

Нагрѣхме по извѣстния начинъ 6.27 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ тая киселина и получихме 262.8 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., които образуватъ 35.8% отъ теоретическото количество.

10. α-Окси-α-нафтойна киселина, 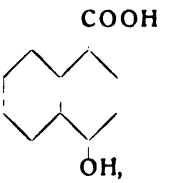

се топи при 234—37^0 безъ разпадане. Ние нагрѣхме както обикновено 6.27 гр. ($^1/_{30}$ екви) отъ нея и кждѣ 200^0 захвана да се образува газъ доста буйно. Получихме 709.9 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. които отговарятъ на 95.8% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше.

Резултатъ. Съединенията отъ тая група не сж по строение напълно еднородни, каквото да може да се направи отъ получениятѣ резултати общо заключение; при все това отъ тѣхъ се вижда, че фенилова група, кога е свързана прямо или косвено, не само

не лабилизира, но, напротивъ, въ нѣкои случаи силно стабилизира карбоксилната група. (Дифенова кис., фенилсалицилова кис. и трибензоилшикалчена киселина). У нафтойнитѣ киселини едното отъ двѣтѣ конденсирани бензолни ядра дѣйствува у α-нафтойнитѣ киселини като ортосубституентъ, а у β-нафтойнитѣ киселини — като мета-субситуентъ.

Общо заключение. За по-голѣма прѣгледность на резултатитѣ намѣрени при описанитѣ дотукъ опити, наредихме процентнитѣ числа за образуваното при всѣкой опитъ количество CO_2 въ слѣднята таблица, въ която по редъ сѫ показани и формулитѣ за съотвѣтнитѣ ароматни киселини. Тия формули сѫ обаче написани малко по-иначе, отколкото тѣ сѫ пишатъ обикновено; това отклонение направихме съ цѣль да се постигне по-голѣма нагледность въ групировката на субституентитѣ по отношение на карбоксилната група. За по-лесно разбиране на тия формули, считаме за умѣстно да кажемъ нѣколко думи за начина, по който тѣ сѫ образувани.

Ако означимъ най-простото ароматно съединение, бензолъ, съ слѣднята центрична формула 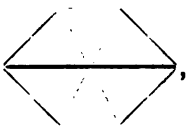 , то бензойната киселина ще има слѣднята формура: 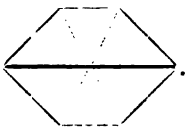 .COOH. Ако сега, за по-голѣма простота, изхвърлимъ шестьтѣ периферни и четиретѣ централни връзки (означени съ по-тънки линии), то горнята формула за бензола и за бензойната киселина ще се прѣвърнатъ въ слѣднитѣ: и – COOH. Производнитѣ на бензойната киселина, които се получаватъ чрѣзъ замѣстяне на ароматно свързанитѣ ѝ водородни атоми съ разни радикали, се означаватъ, като се прибави къмъ горнята формула за бензойната киселина съотвѣтната на радикала централна връзка като цѣла линия и при свободния ѝ край напишемъ формулата на радикала. Тъй напр. орто, мета и пара-толуиловитѣ киселини ще иматъ слѣднитѣ формули: – – – –.COOH, CH₃ CH₃ –COOH и CH₃ – — COOH, *p*-хлорсалициловата киселина ще има тая формула Cl. – OH –.COOH, шикалчената киселина — тая формула HO HO HO — —.COOH, и т. н. (Гл. стр. 270 и 271).

При разглеждане на тая таблица виждаме, че разнитѣ ароматно свързани радикали оказватъ разно влияние върху стабилностьта на ароматно свързана карбоксилна група. Степеньта на влиянието зависи както отъ мѣстото на радикала спрѣмо карбоксилната група, така и отъ неговата химическа природа.

Колкото се отнася до въпроса за зависимостьта между влиянието на извѣстенъ радикалъ върху стабилностьта на карбоксилната група и мѣстото му спрѣмо нея, то отъ горната таблица слѣдва, че *радикалитѣ на мѣта-мѣсто, независимо отъ химическата имъ ирирода, сж или напълно пасивни, или пъкъ лабилизиратъ карбоксилната група твърдѣ незначително.* Сжщата индиферентность на радикалитѣ спрѣмо стабилностьта на карбоксилната група се проявява, и когато двѣтѣ мета-мѣста у бензойната киселина сж заети едноврѣменно съ два радикала (*m*-динитробензойна киселина и *m*-диамидобензойна киселина). — *Когато субституентътъ се намира на орто- или на пара-мѣсто, той упражнява, споредъ химическата си природа, твърдѣ различно силно влияние върху стабилностьта на карбоксилната група.* Затова могли бихме въ това отношение да наречемъ мета-мѣстото *пасивно мѣсто,* а орто и пара мѣстата — изобщо *активни мѣста.* Такава една противоположность между мета-мѣсто, отъ една страна, и орто и пара мѣста, отъ друга, и при разни други случаи, но все пакъ е констатирана не и при всички.

Химическата природа на единъ субституентъ при бензолното ядро има важно значение за неговото влияние върху стабилностьта на карбоксилната група; количеството на CO_2, който освобождаватъ разнитѣ субституенти на активни мѣста у бензойната киселина, се движи между 0^0 и $100^0/_0$ отъ теоретическото количество. Въ това отношение изслѣдванитѣ радикали (субституенти) могатъ да се раздѣлятъ на: *твърдѣ активни, умѣрено активни* и *слабо активни* или *пасивни.* Къмъ първитѣ падатъ: NH_2, OH, $O.CH_3$, и $OOC.CH_3$; къмъ вторитѣ —: I, IO, CH_2, алкили и NO_2, а къмъ третитѣ – : H, Cl, Br, CN, COOH, C_6H_5, $C_6H_4.COOH$, $C_6H_5.CO$, $C_{10}H_7.CO$ и $C(C_6H_4.OH)_2$. Колкото до нитрогрупата, трѣбва да забѣлѣжимъ тукъ, че тя, понеже може да дѣйствува окислително, може да лабилизира карбоксилната група при згодни условия и косвено: въ такъвъ случай откжсването на карбоксилната група въ видъ на CO_2 се явява като слѣдствие отъ всмоляване или вжглясване на изслѣдваната нитрирана киселина (*o*-нитробензойна киселина и др.), Тамъ, дѣто нитро групата неможе да причини подобни странични промѣни, а влияе само направо, тя лабилизира карбоксилната група доста слабо (тринитробензойна киселина.)

Таблица I-ва за процентното количество CO_2, образуванъ при опита съ съотвѣтната киселина.

№ по редъ	Формули на изслѣдванитѣ киселини	Процентно количество на образуванитѣ CO_2
	I.	
1	.COOH	0.0% CO_2
	II.	
2	CH3 .COOH	20.5%
3	CH3 .COOH	(0.3)
4	CH3. .COOH	3.3
5	CH3 CH3 CH. .COOH	40.3
	III.	
6	OH .COOH	93.6% CO_2
7	HO .COOH	(0.4)
8	HO. .COOH	93.4
9	HO. OH COOH	82.8
10	HO HO COOH	83.6
11	HO HO HO COOH	95.0
12	CH3 OH COOH	72.0
13	CH3. OH COOH	87.0
14	CH3 OH COOH	88.8
	IV.	
15	CH3.O COOH	90.0% CO_2
16	CH3.O HO COOH	93.3
17	CH3O. CH3O COOH	103.5
18	CH2 O O COOH	21.6
19	OOC.CH3 COOH	101.5
20	CH3.COO COOH	(0.2)
21	COH COOH CH3O. O.CH3	75.4
	V.	
22	CN COOH	0.0% CO_2
23	CN COOH	7.3
	VI.	
24	COOH COOH	0.0% CO_2
25	HOOC COOH	(0.5)
26	HOOC. COOH	(0.5)
27	HOOC COOH HOOC. COOH HOOC COOH	0.0
	VII.	
28	Cl COOH	1.3% CO_2
29	Cl COOH	3.2%
30	Cl. COOH	0.0
31	Br COOH	2.5
32	Br COOH	0.2
33	Br COOH	1.1
34	J COOH	39.9
35	JO COOH	37.9
36	COOH Cl COOH(?) Cl	0.0

№ по редъ	Формули на изслѣдванитѣ киселини	Процентно количество на образуванія CO_2
37	Cl, Cl, Cl, COOH, COOH, Cl	0.1
38	OH, J, COOH	76.8
39	J, J, OH, COOH	54.9
	VIII	
40	NO_2, COOH	102.6% CO_2
41	NO_2, COOH	10.1
42	NO_2, COOH	85.5
43	NO_2, NO_2, COOH	0.8
44	NO_2, NO_2, NO_2, COOH	20.8
45	OH, NO_2, COOH	99.0
46	OH, NO_2, COOH	46.6
47	NO_2, OH, COOH	23.4
48	Cl, NO_2, COOH	20.6
49	NO_2, COOH, COOH	3.3
50	NO_2, COOH, COOH	37.8
	IX.	
51	NH_2, COOH	97.8% CO_2
52	NH_2, COOH	(1.0)
53	NH_2, COOH	98.8

№ по редъ	Формули на изслѣдванитѣ киселини	Процентно количество на образуванія CO_2
54	NH_2, NH_2, COOH	(0.3)
55	OH, COOH, $HCl.NH_2$	40.3
	X.	
56	OH, COOH, C_6H_5	1.2% CO_2
57	COOH, $OC.C_6H_5$	0.0
58	$OC.C_{10}H_7$, COOH	0.0
59	$C_6H_5.COO$, $C_6H_5.COO$, $C_6H_5.COO$, COOH	81.8
60	C, $C_6H_4.OH$, $C_6H_4.OH$, O, CO	0.0
61	$C_6H_4.COOH$, COOH	2.6
62	COOH	15.0
63	COOH, OH	0.9
64	COOH, COOH	35.3
65	OH	95.3

Стабилностьта на карбоксила у бензойната киселина се намалява, ако киселината съдържа два или повече пасивни субституенти.

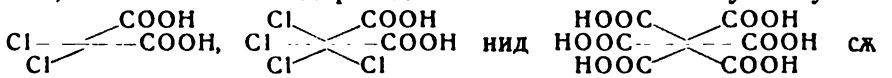

сжщо тъй трайии, както 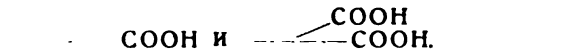

Когато въ молекулата на бензойната кеселина се намиратъ два или повече активни или активни и пасивни субституенти, то влиянието на всѣкой единъ отъ тѣхъ се видоизмѣнява отъ останалитѣ твърдѣ сжществено. Досега изслѣдванитѣ киселини сж още твърдѣ малко, за да можемъ да се ориентираме въ това отношение и да откриемъ правилата, по които става взаимното влияние на нѣколкото субституенти. Отъ много примѣри въ горната таблица обаче се вижда, че лабилнзирното влияние на единъ силно активенъ радикалъ (OH) на орто-мѣсто върху карбоксилната група на бензойната киселина се отслабява въ по-голѣма или по-малка степень отъ присжтствието на други субституенти. Доколко това отслабяване зависи отъ химическата природа и отъ мѣстото на субституентитѣ, може най-добрѣ да се види отъ слѣднитѣ примѣри отъ моносубституирана салицилова киселина:

Салицилова киселина		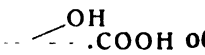	образува	93.6 % OC_2
m-амидосалицилова киселина		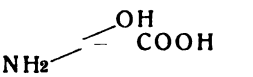	„	40.3 % „
p-нитро	„ „	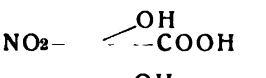	„	23.4 % „
m-нитро	„ „	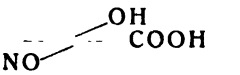	„	46.4 % „
o-нитро	„ „	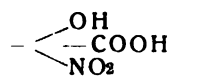	„	99.0 % „
o-фенил	„ „	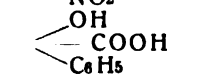	„	1.0 % „
m-йод	„ „	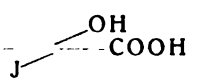	„	76.8 % „
m-дийод	„ „	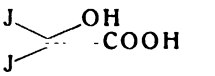	„	54.9 % „

Второто бензолно ядро у нафталинкарбоновитѣ киселини влияе като орто или като мета субституентъ върху стабилностьта на карбоксилната група, споредъ това дали тя е на α или на β-мѣсто,

Б.

Киселини съ алифатно свързана карбоксилна група.

У киселинитѣ отъ тая група карбоксилната група е свързана алифатно (мастно), сирѣчъ, тя е свързана посрѣдствено съ бензолно ядро. Между прѣдставителитѣ отъ тая група има такива, които не съдържатъ въ молекулата си бензолно ядро, напр. оцетна киселина $CH_3.COOH$, но има сѫщо и такива, които съдържатъ бензолно ядро, напримѣръ фенилоцетна киселина $C_6H_2.CH_2.COOH$. Съ изключение на мравената киселина, всички киселини отъ тая група могатъ да се разглеждатъ като производни на оцетната киселина, получени отъ нея чрѣзъ замѣстяне единъ, два или всичкитѣ три водородни атоми на метилевата ѝ група съ прости или сложни радикали.

Опититѣ съ тия киселини извършихме по сѫщия начинъ, както и съ киселинитѣ отъ първата група, като земахме за изслѣдване отъ всѣка киселина по $^1/_{80}$ екви. И тукъ, за по-голѣма прѣгледность, разпрѣдѣлихме киселинитѣ на нѣколко подгрупи, споредъ природата на радикалитѣ, чието влияние върху стабилностьта на карбоксилната група изслѣдваме.

Едноосновни мастни киселини:

XI. 1. Мравена киселина, $H.COOH$. За тая киселина се знае, че при нагрѣване кѫдѣ 160° се разпада на CO_2 и H_2, а ако я нагрѣемъ съ концентрирана сѣрна киселина, тя се разпада на CO и H_2O. Въ послѣдния случай мравената киселина се разпада тъй, както се разпадатъ *α*-оксикиселинитѣ.

Напр. $\begin{matrix} CH_2—OH \\ \vdots \\ COOH \end{matrix} \rightarrow CO + H_2O + COH_2$; $H\text{-}COOH \rightarrow CO + H_2O$.
(*α*-оксиоцетна к.)

Въ това отношение мравената киселина прави изключение отъ всичкитѣ други киселини на тоя хомоложенъ редъ. — За нашия опитъ зехме 1·5 гр. ($^1/_{30}$ екви) мравена кис. и я нагрѣхме по познатия начинъ съ 40 куб. сант. при 200° обезводена фосфорна кис. Газъ захвана да се образува кѫдѣ 150°; той не съдържаше ни дири CO^2, а горѣше съ ясносинь пламъкъ и редуцираше паладиевъ хлоридъ, значи, при тия условия мравената киселина се разпада квантитетовно на CO и H_2O. Остатъкътъ въ колбата не съдържаше оксалова киселина и бѣше безцвѣтенъ.

2. Оцетна киселина, $CH_3.COOH$, при нагрѣване съ H_3PO_4 по извѣстния начинъ не образува CO_2 и, изобщо, не се промѣни.

3. Пропионова кис., $CH_3.CH_2.COOH$, сѫщо не се промѣни.

4. Маслена киселина, $CH_3.CH_2.CH_2.COOH$. За отнасянето ѝ при висока температура нищо не се знае. При нашия опитъ съ 2·9 гр. ($^1/_{30}$ екви) маслена киселина получихме 6·4 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., които отговарятъ на 0·8 % CO_2 отъ теоретическото количество. Нѣмаше CO. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата миришеше доста интензивно на петролей.

5. Изомаслена киселина, $\begin{matrix}CH_3\\CH_3\end{matrix}\!\!>\!CH.COOH$ не образува CO_2 или CO.

6. Валерианова кис., $CH_3.CH_2.CH_2.CH_2.COOH$, образува, при нагрѣването ѝ по общия начинъ, 4 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 0·5 % CO_2. Газътъ редуцираше твърдѣ слабо паладиевъ хлоридъ и миришеше на петролей.

7. Нанилова к., $CH_3(CH_2)_7.COOH$ не образува CO_2 или CO.

8. Ундецилева к., $CH_3(CH_2)_9.COOH$ не образува CO_2 или CO.

9. Лаврова кис. $CH_3(CH_2)_{10}COOH$ „ „ „ „ „

10. Стеаринова кис., $CH_3(CH_2)_{16}.COOH$. Нагрѣхме 8·14 грама ($^1/_{30}$ екви) отъ нея по общото правило и получихме 3 куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 0·3 % CO_2. Нѣмаше CO. Остатъкътъ въ колбата бѣше безцвѣтенъ и безъ дѫхъ.

11. Кротонова кис., $CH_3.CH:CH.COOH$, ври при 180° безъ промѣна. Нагрѣхме 2·86 гр. отъ нея както обикновено и получихме 3·1 $ст^3$ CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 0·4 % CO_2. Нѣмаше CO. Слѣдъ нагрѣването остатъкътъ въ колбата бѣше тъмнокафянъ и миришеше силно на оцеталдекидъ.

12. Олеинова кис., $CH_3.C_{16}H_{30}.COOH$, не образува CO_2 или CO и не се промѣни.

Резултатъ: Отъ горнитѣ опити слѣдва, че карбоксилната група у едноосновнитѣ мастни киселини е свързана твърдѣ яко съ останалата часть отъ молекулата, независимо отъ нейната голѣмина и строение, тъй че при условията на опита киселинитѣ или никакъ не се промѣняватъ, или пъкъ образуватъ само незначителни количества CO_2. Интересенъ е фактътъ, че нормалната маслена кис. е по-нетрайна отъ изомаслената киселина, когато би трѣбвало да се очаква по-скоро обратното. — Знае се, че киселинностьта (ацидитетътъ) на мастнитѣ киселини отслабва твърдѣ бърже съ увеличаване молекуларното имъ тегло, тъй че солитѣ на висшитѣ киселини отъ тоя хомоложенъ редъ, напримѣръ на палмитиновата и др., отъ вода се разпадатъ хидролитно, когато пъкъ солитѣ на оцетната киселина не се разпадатъ. Понеже при описанитѣ по-горѣ опити не се забѣлѣзва разлика въ трайностьта между

нисшитѣ и висшитѣ киселини, отъ това слѣдва, че степеньта на ацидитета у едноосновнитѣ мастни киселини не оказва никакво видимо влияние върху стабилностьта на карбоксилната имъ група. Тоя фактъ е толкова по-интересенъ, че у хомоложнитѣ на бензойната киселина — толуиловитѣ и куминовата киселини — карбоксилната група е несравнено по-слабо свързана съ бензолното ядро, нежели у бензойната киселина. — Понеже изслѣдванитѣ непрѣдѣлни киселини — кротонова и олеинова — образуватъ помалко CO_2 нежели маслената и стеариновата, то слѣдва, че съ създаването една двойна връзка въ молекулата на прѣдѣлни едноосновни киселини, стабилностьта на карбоксилната имъ група се поувеличава. — По отнасянето си спрѣмо висока температура мравената киселина прави изключение отъ другитѣ едноосновни мастни киселини, сѫщо както тя прави изключение и по строението си.

Двуосновни и триосновни мастни киселини.

1. Оксалова киселина, HOOC—COOH, при нагрѣване съ концентрирана сѣрна киселина се разпада на CO_2, CO и H_2O, За нашия опитъ зехме 1·5 гр. оксалова кис. ($^1/_{30}$ екви) и нагрѣхме както обикновено. Газъ захвана да се образува кѫдѣ 160° и продължи до края. Образува се 264·5 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м.. които отговарятъ на 35.5 % отъ онова количество, което би се образувало, ако и двѣтѣ карбоксилни групи отъ молекулата на оксаловата киселина се отдѣлѣха като CO_2. Първоначалниятъ газъ редуцираше паладиевъ хлоридъ и слѣдъ отстранението на CO_2 горѣше съ синь пламъкъ.

2. Малонова киселина, HOOC.CH_2.COOH, се топи при 132° а при по-висока температура се разпада на CO_2 и оцетна киселина. Съ концентрирана азотна кис. се разпада и при обикновена температура, като се отдѣля отъ една молекула малонова кис. двѣ молекули CO_2. Ние нагрѣхме както обикновено 3·46 гр. малонова кис. ($^2/_{30}$ екви), газъ захвана да се образува кѫдѣ 170° и прѣстана да се отдѣля нѣщо 30 минути прѣди края на опита. Получихме 711·6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 95·6% отъ теоретическото количество. Нѣмаше CO. Слѣдъ нагрѣването смѣсьта въ колбата съдържаше оцетна киселини. Слѣдователно, при условията на нашия опитъ малоновата киселина се разпадна квантитативно, както и при дестилирането ѝ, на CO_2 и оцетна киселина.

3. Янтарна киселина, HOOC.CH_2CH_2.COOH, е позната като твърдѣ трайно съединение. При нашия опитъ тя не образува ни дири CO_2 или CO.

4. Трикарбалилова кис. $\begin{array}{l} CH_2.COOH \\ | \\ CH.COOH \\ | \\ CH_2.COOH \end{array}$ сжщо не образува CO_2 или CO и не се промѣни.

5. Малеинова кис. $\begin{array}{l} H—C—COOH \\ \| \\ H—C—COOH, \end{array}$ е позната сжщо като твърдѣ трайно съединение: при варение прѣминува въ анхидридъ, койтоври при 202° безъ промѣна. При нашия опитъ съ 3·86 гр. ($^2/_{30}$ екви) малеинова кис. газъ захвана да се образува кждѣ 200° и продължи до края на опита. Получиха се 593·2 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 79·6% отъ теоретическото количество, което би се образувало, ако се откжснѣше като CO_2 само едната карбоксилна група. Първоначалниятъ газъ редуцираше силно поладиевъ хлоридъ и слѣдъ отстранението на CO_2 горѣше съ синь пламъкъ, значи имаше CO. Газътъ миришеше ясно на ацеталдехидъ.

6. Фумарова киселина, $\begin{array}{l} H—C—COOH \\ \| \\ HOOC—H \end{array}$ е позната като сравнително трайно съединение, тя „сублимира при 200° почти безъ разпадане, а при по-висока температура се прѣвръща въ малеинова кис., която се анхидрира въ малеиновъ анхидридъ, като сжщеврѣменно значителна часть отъ киселината вжглясва. При нашия опитъ нагрѣхме по правилото 3·86 гр. фумарова кис. ($^2/_{30}$ екви) и газъ се заотдѣлва при 200° и продължава до края на опита. Получихме всичко 454·6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 61·1% отъ теоретическото количество, което би се образувало, ако се откжснѣше само едната карбоксилна група. Първоначалниятъ газъ миришеше силно на ацеталдехидъ, редуцираше паладиевъ хлоридъ и слѣдъ отстранението на CO_2 горѣше съ синь пламъкъ, значи имаше CO.

7. Цитраконова кис., $\begin{array}{l} CH_3—C—COOH \\ \| \\ H—C—COOH, \end{array}$ при дестилиране прѣминува въ анхидридъ, койтоври при 213°. Ние нагрѣхме по обикновеному 2·16 гр. ($^1/_{30}$ екви) цитраконова кис. и газъ захвана да се образува бавно при 200. Получихме всичко 44·2 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 5·9% отъ теоретич. количество, което би се получило, ако се откжснѣха двѣтѣ карбоксилни групи, или пъкъ — 11.8%, ако се откжснѣше само единъ карбоксилъ. Първоначалниятъ газъ редуцираше слабо паладиевъ хлоридъ и миришеше на ацеталдехидъ. Остатъкътъ въ колбата бѣше тъмножълтъ съ ацеталдехидна миризма,

8. Мезаконова кис. $\begin{array}{c} HOOC—C—CH_3 \\ \| \\ H—C—COOH, \end{array}$ топи се при 202° и сублимира безъ разпадане. Нагрѣхме съ фосфорна кис. по правилото 2·16 гр. ($^1/_{30}$ екви) и газъ захвана да се образува при 200°. Получихме 46·5 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 6·2 % респективно 12.4 % (в. цитраконова кис.) отъ теоретич. количество. Газътъ редуцираше слабо паладиевъ хлоридъ, а слѣдъ абсорбирането на CO_2 остатъкътъ отъ газа не горѣше.

9. Итаконова кис. $\begin{array}{c} CH_2=C—COOH \\ | \\ H_2C—COOH, \end{array}$ 2·16 гр. ($^1/_{30}$ екви), нагрѣта както обикновено, заотдѣлва газъ при 200°, образува всичко 12·7 куб. сант. или 1·7 % отъ теоретич. количество. Нѣмаше CO.

Резултатъ: Отъ полученитѣ данни слѣдва, че влиянието на радикала карбоксилъ, COOH, върху стабилностьта на карбоксилната група у алифатнитѣ киселини зависи както отъ положението на карбоксила въ молекулата на киселината, така и отъ строението и конфигурацията на послѣдната. Лабилностьта на първитѣ двѣ киселини, оксаловата и малоновата, можеше да се прѣдскаже възъ основа на познатитѣ досега данни за тия киселини. Интересенъ е фактътъ, че около 30 % отъ оксаловата киселина се разпадна не тъй, както теорията прѣдвижда, а по другъ начинъ, при който CO_2 не се образува.. Голѣмата трайность на янтарната киселина сѫщо можеше да се прѣдвиди отъ познатото досега за това съединение, обаче голѣмата стабилность на трикарболиловата киселина се явява като изключителна, понеже се знае, че тая киселина при стопяването си (158°) отчасть се разпада, значи, при 200° и въ присѫтствието на фосфорна киселина разпадането трѣбваше да бѫде значително по-голѣмо, което, обаче, опитно не се потвърди. — Твърдѣ интересенъ е фактътъ, че двойната връзка, която въ молекулата на едноосновнитѣ киселини (кротонова, олеинова) не оказа никакво видимо влияние върху стабилностьта на карбоксилната имъ група, у двуосновнитѣ киселини, напротивъ се явява като твърдѣ активенъ факторъ, и лабилизира интенсивно карбоксилната имъ група: малеиновата кис., $\begin{array}{c} CH \quad COOH \\ \| \\ CH- \quad COOH, \end{array}$ която се отличава отъ янтарната, $\begin{array}{c} CH_2—COOH \\ | \\ CH_2- \quad COOH, \end{array}$ само по това, че има повече една двойна връска, даде 79.6 % отъ теоретическото количество CO_2, когато янтарната кис. не даде ни дири отъ тоя газъ. Сѫщиятъ фактъ се повтаря при цитраконовата и итаконовата киселини, отъ които първата, съдържаща двойна връска, образува

5.9% CO_2, а втората, която не съдържа такава, образува само 1.7% CO_2. Отъ сравнението на малеиновата кис., $\begin{array}{c} H—C—COOH \\ | \\ H—C—COOH \end{array}$ (образува 79.6% CO_2) съ цитраконовата, $\begin{array}{c} CH_3-C—COOH \\ | \\ H—C—COOH, \end{array}$ (образува 5.9% CO_2), се вижда, че метиловата група у послѣднята почти изцѣло парализира лабилизирното влияние на двойната връзка върху карбоксилната група.

XII. Хлорни и цианови производни на мастни киселини.

1. Монохлороцетна киселина, $Cl.CH_2COOH$, ври при 187° и при продължително нагрѣване съ вода се разпада напълно на HCl и гликолова киселина. За нашия опитъ зехме 3·15 гр. хлороцетна кис. (1/30 екви); газъ захвана да се образува, едвамъ когато температурата достигна 200° и се получи смѣсь отъ ClH, CO и CO_2. Отъ смѣсьта отстранихме ClH, като ѝ прибавихме нѣколко куб. сант. вода, послѣ което въ газа намѣрихме 14·9 ст³ CO_2 при 0° и 760 м.м., което отговаря на 2% отъ теоретическото количество. Присжтствието на CO въ газа констатирахме както съ паладиевъ хлоридъ тъй и по това, че газътъ горѣше съ синь пламъкъ. Слѣдъ нагрѣването остатъкътъ въ колбата бѣше черно-кафянъ.

2. Дихлороцетна киселина, $Cl_2CH.COOH$. ври при 189—190° и при дълго нагрѣване съ вода въ затворена тржба при 100° разпада се бавно. — Ние нагрѣхме 4·3 гр. (1/30 екви) отъ киселината и получихме 160 куб. сант. CO_2 при 0² и 760 м.м., или 21·5% отъ теоретическото количество. Остатъкътъ въ колбата бѣше слѣдъ нагрѣването черенъ.

3. Трихлороцетна киселина, $Cl_3C.COOH$. Отъ досегашнитѣ изслѣдвания съ тая киселина се знае, че, споредъ веществата, съ които я нагрѣваме, тя се разпада различно: при нагрѣване съ алкалии, вода, резорцинъ или крезоли, тя се разпада на $CHCl_3$ и CO_2, ако ли пъкъ я нагрѣваме съ фенолъ или тимолъ, тя се разпада на HCl, $COCl_2$ и CO.[1]) При нашия опитъ нагрѣхме 5·45 гр. трихлороцетна кис. (1/30 екви) по познатия начинъ и газъ захвана да се образува едвамъ при 200°, който се състоеше отъ HCl, CO_2 и CO. Отстранихме HCl съ малко вода и получихме 346 куб. сант. CO_2, или 46·4% отъ теоретическото количество. Остатъкътъ въ колбата миришеше силно на хлороформъ. Отъ намѣренитѣ резултати слѣдва, че при горнитѣ условия 46·4% отъ зетото

[1]) O. Anselmino. „Einwirkung von Phenolen auf Trichloressigsäure". (Chemiker-Zeitung Repert. 1907, p. 3).

количество трихлороцетна киселина се разпаднали на CO_2 и хлороформъ, а останалата часть изцѣло или частично се разпаднала на CO, HCl и $COCl_2$.

4. Цианоцетна киселина, $CN.CH_2.COOH$, е позната като доста лабилно съединение, което при нагрѣване се разпада на CO_2 и ацетонитрилъ ($CH_3.CN$). При нашия опитъ съ 2·89 гр. цианоцетна кис. захвана да се отдѣля газъ доста буйно вече кждѣ 170° и разпадането се свърши, къмъ края на първитѣ 20 минути отъ нагрѣването при 200°. Получиха се 716·2 куб. сант. CO^2 при 0° и 760 м.м. или 96·2% отъ теоретическото количество. CO или CN нѣмаше ни дири.

Резултатъ: Чрѣзъ замѣстяне α-водороденъ атомъ у мастни киселини съ хлоръ стабилностьта на карбоксилната група се намалява и то толкова по-силно, колкото повече хлорни атоми сж вкарани на *α*-мѣсто. Хрориранитѣ киселини обаче не се разпадатъ гладко, но сжщеврѣменно се образува и CO. Цианова група на α-мѣсто лабилизира твърдѣ силно карбоксилната група тъй че CO_2 се образува квантитативно.

Амидо, окси и ацилови производни на мастни киселини.

1. Амидооцетна киселина, $NH_2.CH_2.COOH$ (гликоколъ) се топи надъ 232° съ разпадане; природата на разпаднитѣ продукти не е установена. Ние нагрѣхме по извѣстния начинъ 2·5 гр. ($^1/_{30}$ екви) амидооцетна кис. и получихме 35·5 $ст^3$ CO_2 при 0° и 760 м.м. или 4·7% отъ теоретич. количество. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата бѣше тъмно кафянъ и не миришеше на ацеталдехидъ, обаче, слѣдъ като го наситихме съ калиевъ хидрокисъ, появи се слаба миризма на алдехидни смоли.

2. α-Амидопропионова кис., $CH_3.CH(NH_2).COOH$ (аланинъ) се топи при 255° и сублимира, като се разпада донѣйдѣ на CO^2, CO, NH_3 и алдехидъ. При нашия опитъ съ 2·96 гр. аланинъ, послѣдниятъ остана непромѣненъ.

3. α-Амидокапронова киселина, $CH_3.CH_2.CH_2.CH_2.CH(NH_2).COOH$ (левцинъ), е позната като твърдѣ трайно съединение, което се топи при 270° безъ разпадане. При нашия опитъ съ 4·36 гр. левцинътъ не образува CO_2 или CO, но смѣсьта въ колбата слѣдъ нагрѣването миришеше на горящъ рогъ и съ Nesler'овъ реактивъ се констатира въ нея свободенъ амонякъ.

4. Амидоянтарна кис., $HOOC.CH_2.CH(NH_2).COOH$, (аспарагинова кис.). При нагрѣване съ концентрирана йодоводородна киселина при 200° се разпада на пропионова кис., NH_3 и CO_2. При

нашия опитъ съ 2·21 гр. ($^1/_{30}$ екви) аспарагинова кис. получихме 26·9 ст^3 CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 3·6% отъ теоретическото количество. Газътъ редуцираше слабо паладиевъ хлоридъ. Остатъкътъ въ колбата бѣше бистъръ и слабожълтеникавъ съ неприятенъ мирисъ.

5. Оксиоцетна киселина, $HO.CH_2.COOH$, (гликолова кис.). Знае се, че, ако я нагрѣваме сама за себе при 240—280^0, образува полигликолъ ($C_2H_3O_2$) и незначително количество формалдехидъ. Ние нагрѣхме по познатия начинъ 2·53 гр. ($^1/_{30}$ екви) гликолова кис. и получихме газъ, който не съдържаше CO_2, но много CO. Остатъкътъ въ колбата бѣше черъ и миришеше интенсивно на формалдехидъ. Значи при казанитѣ условия гликоловата кис. се разпадна по правилото за разпадане на α-оксикиселинитѣ, на CO, H_2O и алдехидъ.

6. Пировинена киселина, $CH_3.CO.COOH$, (ацетилъ мравена кис.). Знае се за нея, че при нагрѣване въ затворена тръба съ разрѣдена сѣрна киселина при 150^0, разпада се на ацеталдехидъ и CO_2. Ние нагрѣхме по общото правило 2.$_{93}$ гр. ($^1/_{30}$ екви) пировинена кис. и получихме 298.$_1$ куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м. или 40% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Слѣдъ опита смѣсьта въ колбата имаше тъмночервеникавъ цвѣтъ и слаба миризма на карамелъ. Газътъ миришеше на ацеталдехидъ. При нагрѣване кждѣ 200^0 смѣсьта въ колбата захвана силно да се пѣни и продължи това до края на опита.

7. Ливулинова киселина, $CH_3.CO.CH_2.CH_2.COOH$, (ацетилпропионова кис.) ври при 250^0 съ малко разпадане. — При нашия опитъ нагрѣхме съ фосфорна киселина 3.$_{86}$ гр. ($^1/_{30}$ екви) левулинова кис. и газъ захвана да се отдѣля бавно едвамъ при 200^0 До края на опита се получиха 95.$_2$ куб. сант. CO_2 при 0^0 и 760 м.м., или 12.$_8$% отъ теоритич. количество. CO нѣмаше.

Резултатъ. Въ пълна противоположность на ароматнитѣ орто- и пара-амидокиселини и окси-киселини, които захващатъ да образуватъ CO_2 при температура по-низка отъ 200^0 и отдѣлването е квантитативно, изслѣдванитѣ амидо- и окси алифатни киселини се оказаха твърдѣ трайни съединения, отъ които нѣкои при условията на опита, никакъ не се промѣниха, а нѣкои образуваха само незначително количество CO_2. Въ това отношение алифатнитѣ амидо и окси киселини се явяватъ напълно аналогични на ароматнитѣ мета-амидо- и окси-киселини, които сжщо сж трайни спрѣмо висока температура. Тия фактове показватъ твърдѣ ясно, че влиянието на единъ радикалъ върху стабилностьта на карбоксилната група на киселинитѣ зависи не само отъ неговата химическа при-

рода, и отъ мѣстото му въ молекулата на киселината, но още и отъ нейното химическо строение. — Отъ резултатитѣ съ пировинената и левулиновата киселини слѣдва, че карбонилната група, CO, лабилизира карбоксила на алифатнитѣ киселини значително и то толкова по-силно, колкото структурно по-близо тя се намира до карбоксилната група.

XIII. Алфилови производни на мастни киселини, у които бензоловото ядро е свързано посрѣдствено съ карбоксилната група.

1. Фенилоцетна кис. $C_6H_5.CH_2.COOH$, при нагрѣване съ фосфорна киселина по извѣстния начинъ не се промѣни.

2. Дифенилоцетна кис. $(C_6H_5)_2CH.COOH$, образува споредъ Bestrzycki и Siemiradzki[1]) „съ димяща сѣрна кис. при обикновена температура доста буйно CO_2". Въ противоположность на това ние намѣрихме при нашитѣ изслѣдвания, че при нагрѣване до 200° съ фосфорна кис. дифенилоцетна кис. не се промѣнява ни най-малко.

3. β-Фенилпропионова кис. $C_6H_5.CH_2.CH_2.COOH$, (хидроканелена кис.) не се промѣни при нагрѣване съ фосфорна киселина.

4. α-Фенилакрилова кис., $CH_2=C(C_6H_5).COOH$, (атропова киселина), дестилира при 267° не безъ разпадане, но за природата на разпаднитѣ продукти нищо не се знае. Ние нагрѣхме както обикновено 4.9 гр. етропова кис. Газъ захвана да се образува при 200°. Получихме 10.8 $ст^3$ CO_2 и 1.4% отъ теоретическото количество. Полученият газъ редуцира енергично паладиевъ хлоридъ и гори съ синь пламъкъ, значи съдържа CO.

5. β-Фенилакрилова кис.. $C_6H_5.CH=CH_2.COOH$, (канелена кис.) се разпада при продължително нагрѣване на CO_2 и стиролъ, а при варение съ 50% на сѣрна кис. се разпада на CO_2, дистиролъ и дистиренова киселина. При нашия опитъ съ 4.9 гр. ($^1/_{30}$ екви) канелена киселина се образуваха 415 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 55.5% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата бѣше свѣтло-жълтъ и съ особна миризма. При нагрѣването газъ захвана да се образува кждѣ 150°, кждѣ 180° той се усили значително, и слѣдъ 30-минутно нагрѣване при 200° вече прѣстана да се образува. Отъ това слѣдва, че 44.5% отъ канелената киселина при казанитѣ условия се е промѣнила въ нѣкое по-трайно съединение безъ освобождаване CO_2.

[1]) Berichte der d. ch. Gesellschaft. 1907 г. 64 p.

6. *o*-Нитроканелена кис., $NO_2—C_6H_4.CH=CH—COOH$ се топи безъ промѣна при 237° и може отчасть да сублимира. Ние нагрѣхме 6.48 гр. ($^1/_{30}$ екви) киселина и получихме 289.3 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 38.9% отъ теоретическото количество. CO не се образува. Образуването на газа почна при 200° и продължи до края на опита.

7. *m*-Нитроканелена кис., $NO_2—C_6H_4.CH=CH—COOH$, даде при нагрѣване съ фосфорна кис. 450.4 куб. сант. CO_2 или 60.5% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Газъ започна да се образува кждѣ 200° и продължи до края на опита.

8. *p*-Нитроканелена кис., $NO_2—C_6H_4.CH=CH.COOH$, се топи при 286°. При нашия опитъ газъ захвана да се образува кждѣ 180°, а при 190° отдѣлянето ставаше доста буйно. Като нагрѣхме 30 минути при 200°, отдѣлването на газъ се прѣвърши. Получи се 654.9 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 87.9% отъ теоретическото количество. Отъ казаното слѣдва, че 12% отъ кисдлината се промѣниха по другъ начинъ безъ освобождаване CO_2.

9. Пиперинова кис., 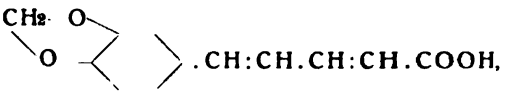 , се топи при 215° и при по-висока температура сублимира. При нашия опитъ нагрѣхме 7.2 гр. киселина и кждѣ 150° захвана да се образува газъ, като сжщеврѣменно смѣсьта въ колбата почна да се пѣни силно. Получи се 183 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 24.5% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата имаше слѣдъ опита катраненъ изгледъ и цвѣтъ. Понеже отдѣлването на газъ захвана при сравнително ниска температура (150°) и къмъ края на опита бѣше прѣстанало, трѣбваше да се получатъ 100% CO_2. Причината, дѣто се получи толкова малко CO_2, се дължи, безъ съмнѣние, на обстоятелството, че покрай главната реакция сж станали и второстепенни, безъ отдѣлване на CO_2.

10. Бадемена кис., $C_6H_5.CH(OH).COOH$, (фенилгликолова кис.), се разпада при дестилиране на мравена кис. и бензалдехидъ. Ние нагрѣхме по извѣстния начинъ 5.06 гр. ($^1/_{30}$ екви) бадемена кис. и газъ захвана да се образува при 200°. Получиха се 29.6 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 3.4 $^1/_0$. Имаше и малко CO. Остатъкътъ въ колбата бѣше кафяночервенъ и миришеше на бензалдехидъ.

11. Тропова кис., $\begin{matrix} CH_2—OH \\ C_6H_5—CH—COOH, \end{matrix}$ при нагрѣване съ кон. солна кис. до 140° прѣминува въ изатропова кис., а при 180° обра-

зува тропидъ, безъ освобождаване на CO_2. Ние нагрѣхме 5.5 гр. твопова кис. ($^1/_{30}$ екви). Газъ захвана да се образува бавно при 200° и се полуди 18.4 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м. или 2.4%. Сѫщо имаше доста много CO. Остатъкътъ въ колбата бѣше полутечна червеникъва маса и миришеше на бензалдехидъ.

12. Бензоилмравена кис., $C_6H_5.CO.COOH$, се разпада при дестиларане главно на CO и бензойна кис., а донѣйдѣ и на CO_2 и бензалдехидъ. Ако пъкъ я понагрѣемъ съ конц. H_2SO_4, разпада се на бензойна кис. и CO, при това се получаватъ само дири CO_2. Ние нагрѣхме 5.0 гр. киселина ($^1/_{30}$ екви) и газъ захвана да се образува при 200° а слѣдъ 30-минутно нагрѣване при 200° газъ не се отдѣляше повече. Получихме 30.4 ст³ CO_2 при 0° и 760 и.м.. или 4.1 % отъ теоретическото количество. Главната маса отъ полученията газъ бѣше CO. Първоначалниятъ газъ горѣше съ синь пламъкъ и редуцираше енергично паладиевъ хлоридъ. Остатъкътъ въ колбата миришеше силно на бензалдехидъ.

13. Бензоилпропионова кис., $C_6H_5.CO.CH_2.CH_2.COOH$, дестилира отчасти безъ разпададе. Нагрѣвахме по общото правило 5.98 гр. киселина ($^1/_{30}$ екви) и получихме 47.1 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 6.3% отъ теоретическото количество. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата меришеше на канеленъ алдехидъ.

Резултатъ. Отъ горнитѣ опити слѣдва: 1. Стабилностьта на карбоксилната група у прѣдѣлнитѣ мастни киселини не се намалява, ако вмъкнемъ въ молекулата на киселината на α или β-мѣсто фенилова група. (Фенил-и дифенилоцетна киселина сѫщо и β-фенилпропионова киселина сѫ сѫщо тъй трайни, както и самата оцетна киселина). 2. Въ непрѣдѣлни мастни киселини фениловата група влияе различно споредъ мѣстото си спрѣмо карбоксилната група: на α-мѣсто тя остава почти индиферентна, когато отъ β-мѣсто тя силно лабилизира карбоксилната група. (Атропова киселина захваща да се разпада едвамъ при 200° и образува 1.4 % CO_2, когато канелена кис. се разпада вече при 150° и даде 55.5 % CO° вмѣсто 100 %, само защото 44.5 % отъ киселина сѫ промѣни по другъ начинъ). 3. Интересни сѫ резултатитѣ, получени съ тритѣ нитроканелени киселини: и у тритѣ разпадането се захвана при 200°, когато у канелената киселина то захвана кѫдѣ 150°, отъ което слѣдва, че ароматно свързана нитро-група стабилизира карбоксилната група на канелената кис. и то отъ орто-мѣсто най-силно, а отъ пара — най-слабо. 4. У оксимастнитѣ кис. фениловата група лабилизира слабо карбоксилната група.

B.

Хидроароматни, пиридинови и камфорна́ киселини.

Въ тая, трета, група сѫ събрани нѣколко прѣдставители отъ киселини, които по строение и свойства стоятъ изобщо между ароматнитѣ и мастнитѣ киселини. Изслѣдванитѣ киселини отъ тая група иматъ това общо по между си, че карбоксилнитѣ имъ групи сѫ свързани непосрѣдствено съ склюнени ядра, които обаче се отличаватъ малко или много отъ бензоловото ядро.

XIV. **Хидроароматни киселини.** Киселинитѣ отъ тая група прѣдставляватъ истински прѣходни съединения отъ ароматнитѣ къмъ мастнитѣ: чрѣзъ послѣдователно притъкмяване два, четире или шесть водородни атоми къмъ молекулата на ароматни кис., напр. на фталовата кис.. получаваме послѣдователно дихидрофталова, тетрахидро фталова и хоксахидрофталова киселини, които нѣматъ вече ароматенъ характеръ, и отъ които първитѣ двѣ се отнасятъ като непрѣдѣлни мастни киселини, а послѣдната като прѣдѣлна мастна киселина. По-горѣ видѣхме, че у фталовата киселина карбоксилнитѣ групи сѫ свързани твърдѣ яко съ бензолното ядро и якостьта имъ не се намалява, ако замѣстимъ единъ или дори всичкитѣ ѝ четире ароматно свързани водородни атоми съ силно негативни радикали, като хлоръ или карбоксилни групи. Като се има прѣдъ видъ, че и янтарната киселина се отличава съ сѫщата трайность, когато пъкъ фумаровата и малеиновата киселини сѫ до́ста нетрайни, явява се въпросъ, какъ ще се измѣни трайностьта на фталовата киселина, чрѣзъ послѣдователно хидрогениране и дали трайностьта на карбоксилнитѣ групи на тия киселини не ще се промѣнява аналогично на трайностьта на тия киселини спрѣмо окисляването имъ съ калиевъ перманганатъ. Ние изслѣдвахме слѣднитѣ три дроароматни киселини:

1. $\triangle^{2,6}$ Дихидрофталова киселина, $C_6H_6\begin{cases}COOH\ (1)\\COOH\ (2)\end{cases}$ или

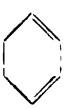
COOH
COOH,

добихме отъ фталовъ анхидридъ чрѣзъ редуциране съ натриева амалгама въ соденъ разтворъ; тя се топѣше при 215°. За тая киселина се знае, че при дестилиране образува фталовъ анхидридъ и бензойна киселина. За нашия опитъ зехме 2.8 гр. киселина ($^1/_{30}$ екви) и я нагрѣхме по извѣстния начинъ съ 40 куб. сант. фосфорна киселина, обезводена при 200°. Газъ захвана да се образува кѫдѣ 200° и продължи равномѣрно до края на опита. Получиха се 538.5 куб. сант. CO^0 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ

на 72.3% отъ теоретическото количество, ако се откжснѣха и двѣтѣ COOH групи. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата миришеше слѣдъ опита на тимолъ, и миризмата не се изгуби и слѣдъ като смѣсьта бѣше прѣситена съ алкали, прикоето всичко се разтвори.

2. Δ^2-Тетрахидро-фталова киселина, $C_6H_8(COOH)_2$

или 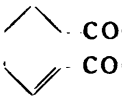 получихме сжщо отъ фталова киселина, като я редуцирахме съ натриева амалгама въ соденъ разтворъ. За отнасянето на тая киселина при висока температъра се знае[1]), че надъ 215° тя се прѣвръща въ анхидридъ на Δ^1-тетрахидрофталова киселина. За нашия опитъ зехме 2.83 гр. киселина ($^1/_{30}$ екви) и газъ захвана да се образува едвамъ при 200°. Получиха се 85.4 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 11.4% отъ теоретическото количество, ако се откжснѣха и двѣтѣ COOH групи. CO нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата слѣдъ нагрѣването миришеше на тимолъ.

Макаръ че не изслѣдвахме най-висшата отъ хидрогенираните фталови киселини хиксахидрофталовата киселина, обаче отъ даннитѣ въ литеритурата, — именно, че тая киселина се топи при 215° безъ разпадане, и при бързо нагрѣване дестилира непромѣнена, а при по-дълговрѣменно нагрѣване не прѣминува въ анхидритъ — може съ голѣма вѣроятность да се заключи, че хексахидрофталова кис. при нагрѣване съ фосфорна киселина до 200° нѣма да образува CO_2. Въ такъвъ случай за трайностьта на фталовата киселина и нейнитѣ хидрогенни производни при условията на нашитѣ опити получаваме слѣднята картина:

(фталова кис.)	(дихидрофт. кис.)	(тетрахидрофт. кис.)	(хексахидрофт. кис.)
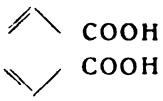	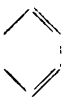	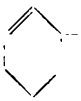	
Образува: 0%	72.3%	11.4%	0% CO_2

Ако разгледаме тия четире киселини, излизайки отъ хексахидрофталовата кис. и послѣдователно прѣминемъ къмъ тетрахидро, дихидро, и най-послѣ къмъ самата фталова киселина, то намираме, че хексахидрофталова киселина, подобно на прѣдѣлнитѣ алифатни киселини (напр. янтарна кис.), се явява като твърдѣ трайно съединение и не образува CO_2; тетрахидрофталова кис., коятоима една двойна връзка, е по-нетрайна отъ първата и образува 11.4% CO_2; дихидрофталова киселини, която има двѣ двойни връзки, е по-нетрайна и образува 72.3% CO_2. У фталовата кис. има три двойни връзки, за-

[1]) *O. Aschan*, Chemie der alicyklischen Verbindungen (1905 г.), стр. 771.

това трѣбвало би тая киселина да бжде още по-нетрайна и да образува още повече CO_2, отколкото прѣдходнитѣ кисел,, обаче вмѣсто товатая киселина се отнася като твърдѣ трайно съединение, и при условията на нашитѣ опити не образува ни дири CO_2! Това изключително отнасяне на фталовата киселина не хармонира и съ общото правило за трайностьта на мастнитѣ киселини; споредъ което тѣ ставатъ изобщо толкова по-лабилни, колкото по-много двойни или тройни връзки притежаватъ. Сжщо такова изключително отнасяне на фталовата киселина намѣрилъ и A. Baeyer. когато окисляваль съ калиевъ перманганатъ фталовата киселина и нейнитѣ хидропроизводни: и той констатиралъ, че послѣдователната промѣна на стабилностьта на тия киселини спрѣмо калиевъ перманганатъ се нарушава твърдѣ рѣзко при прѣминуването отъ дихидрофталова кис. къмъ фталова кис. Причинитѣ на поменатата ненормалность въ отнасянето на фталовата кис. се дължатъ, безъ съмнѣние, на нееднаквостьта въ строението между фталовата киселина и нейнитѣ хидропроизводни. Резултатитѣ отъ нашитѣ опити съ фталовитѣ киселини сж ново доказателство за Baeyer'овото мнѣние, споредъ което ядрото на бензола се отличава по строение отъ онова на хидробензоловитѣ съединения Baeyer приема, както се знае, че „ароматниятъ характеръ" на бензоловитѣ съединения се дължи на тъй нареченото „центрично строение" на бензолното ядро, при което шестьтѣ свободни валенции отъ ядрото се насищатъ взаимно:

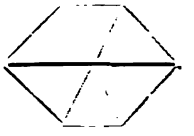

3. Хиннова кис., $C_6H_7(OH)_4COOH$ или

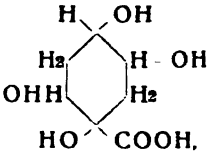

се топи при 162°, а при дестилиране се разпада на фенолъ, хидрохинонъ, салицилалдехидъ и бензойна кис. Ако дѣйствуваме върху хиннова кис. съ концентрирана сѣрна киселина, образува се CO. Ние нагрѣхме по правилото 7.0 гр. ($^1/_{30}$ екви) хиннова кис. и газъ захвана да се отдѣля при 200°, като при това смѣсьта захвана да се пѣни силно. Слѣдъ нагрѣването се получиха всичко 49.4 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., което отговаря на 6.6 % отъ теоретическото количество. Главната маса отъ получения при опита газъ бѣше CO, което доказахме както чрѣзъ горѣнието на газа съ синь пламъкъ, тъй и по редуцирането на паладиевъ хлоридъ. Остатъкътъ въ колбата слѣдъ нагрѣването мирищеше силно на фенолъ.

Резултатъ: Отъ получените резултати слѣдва, че по стабилностьта на карбонилната си група хидроароматнитѣ киселини стоятъ между ароматнитѣ и алифатнитѣ киселини. Частично хидрираните ароматни киселини се отнасятъ като непрѣдѣлни алифатни киселини, и образуватъ CO_2, чийто количество намалява съ увеличаване степеньта на хидрогенирането. Относително хинновата киселина се намѣри, че тя се разпада при нашитѣ опити не само като прѣдѣлна α-оксикиселина — съ образуване CO —, но донѣйдѣ и като непрѣдѣлна алифатна каселина или като оксиароматна киселина — съ образуването на CO_2.

XV. б. **Пиридинови киселини.** Макаръ че азотниятъ атомъ въ пиридиновото ядро да проявява силно електроположителенъ характеръ, поради което пиридинъ се явява като силно основно съединение, все пакъ както Markwald[1]) намѣри, той упражнява върху новопостжпаещитѣ субституенти, както и върху реакционната способность на постжпилитѣ субституенти, таково влияние, като да има силно електронегативенъ характеръ. Тъй напр., извѣстно е, че електропозитивнитѣ субституенти при бензолно ядро ориентиратъ новопостжпаещитѣ радикали всѣкога на орто и пара мѣсто, а електронегативнитѣ субституенти ориентиратъ на мета-мѣсто. У пиридина новопостжпаещиятъ радикалъ отива всѣкога на β-мѣсто, което отговаря на мета-мѣсто у бензола и субсиституентитѣ на това мѣсто се отличаватъ съ голѣма стабилность. Субституентитѣ у пиридина, които се намѣратъ на α и γ-мѣста, се отличаватъ пъкъ съ голѣма подвижность, особно пъкъ, ако на орто — или пара-мѣсто спрѣмо тѣхъ се намиратъ нѣкои електронегативни радикали, като карбоксилъ и др. Казанитѣ познати правила се констатираха и при отнасянето на пиридоновитѣ киселини спрѣмо висока температура, тъй като и тукъ карбоксилна група на β-мѣсто се явява като много по-стабилна, нежели на α-мѣсто.

1. β-Пиридинкарбонова киселина, $C_5NH_4.COOH$ или

(никотинова киселина), е позната като трайно съединение, което се топи при 229° и при по-висока температура сублимира безъ разпадане. За нашия опитъ зехме 4.1 гр. никотинова киселина и получихме само 2 куб. сант. CO_2, или 0.2 % отъ теоретическото количество. CO или азотни окиси нѣмаше. Остатъкътъ въ колбата слѣдъ опита нѣмаше никаква миризма. Дали намѣре-

[1]) *Berichte* d. d. ch. Gesellschaft, 31, 979 p. (Ahren's Sammlung Chem. Vorträge. 7, 313).

ното незначително количество CO_2 се е образувало наистина отъ изслѣдваната киселина или пъкъ се дължи на малко примѣсь отъ слѣдната киселина, което е доста вѣроятно, не изслѣдвахме специално.

2. Хинолинова киселина, $C_5NH_8(COO)_2$ или 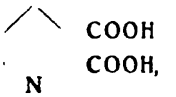

е позната като доста нетрайно съединение, за което се знае, че „при нагрѣване се разпада гладко на CO_2 и на β-пиридинова киселина". При нашия опитъ нагрѣхме по извѣстния начинъ 2.78 гр. ($^1/_{30}$ екви) хинолинова кис. и газъ захвана да се образува кждѣ 180°, като продължи до края на опита. Получихме 334.5 $cm^3 CO_2$ при 0° и 760 м.м., или 44.9 % отъ теоритическото количество, което би се образувало, ако се откжснѣха и двѣтѣ карбоксилни групи. Полученията първоначаленъ газъ бѣше безцвѣтенъ, не съдържеше CO, но миришеше силно на азотни окиси. При анализирането на газа азотнитѣ окиси (вѣроятно само NO) не отстранявахме прѣдварително, затова въ намѣреното количество CO_2 (334.5 куб. сант.) пада и количеството на азотнитѣ окиси, които при анализирането сж били абсорбирани отъ калиевата основа.

XVI. в. **Камфорна киселина и нейния анхидритъ.** За изучаване структурата на камфора, камфорната киселина, която стои съ него въ генетическа връзка, е била досега прѣдметъ на многобройни и разнообразни изслѣдвания. При това е намѣрено, между другото, че обикновената (дѣсна) камфорна киселина, която се топи при 187° „при нагрѣването надъ тая температура прѣвръща се въ камфоренъ анхидридъ, който се топи при 221° и ври при 270°". Лесното анхидриране на камфорната киселина и голѣмата трайность на камфорния анхидридъ даватъ право да се прѣдположи, че камфорната кис. и нейниятъ анхидритъ ще се отнасятъ при условията на нашитѣ опити еднакво и че, вѣроятно, и двѣтѣ тия съединения ще останатъ не промѣнени.

1. Анхидридъ на камфорната кис., 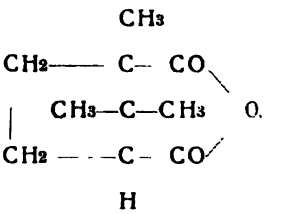

е познатъ като твърдѣ трайно съединение, което ври при 270°. Ние нагрѣхме 3.03 гр. ($^1/_{80}$ екви) камфоренъ анхидридъ съ 40 куб. сант. при 200° обезводна фосфорна кис. Газъ захвана да се отдѣля кждѣ

180° и къмъ края на опита отдѣлването бѣше привършено. Получиха се 372.9 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., или 50% отъ теоретическото количество, ако и двѣтѣ CO групи се откжснѣха като CO_2; ако ли пъкъ се откжснѣше само едната група, то полученията CO_2 отговаря на 100% отъ теоретическото количество. Първоначалниятъ газъ редуцираше енергично паладиевъ хлоридъ и горѣше съ синь пламъкъ, значи, имаше CO. Слѣдъ нагрѣването въ колбата имаше жълтеникаво масло, съ петролейна миризма, което дестилира съ водни пари, не се разтваря въ алкалии и е вѣроятно вжглеводородъ. Отъ намѣренитѣ данни слѣдва, че камфоренъ анхидридъ се е разпадналъ при условията на нашия опитъ квантитативно и сравнително лесно, вѣроятно, споредъ слѣдното равенство:

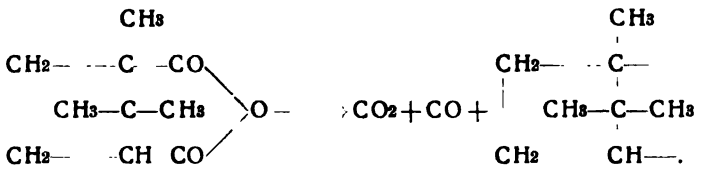

Дали двѣтѣ освободени валенции у вжглеводорода сж се наситили при тая реакция взаимно въ една и сжща молекула, или пъкъ чрѣзъ свързване двѣ молекули въ една обща, което изглежда по-вѣроятно, и дали насищането е придружено отъ молекуларно размѣстяне, не сме още установили. Отъ почнатитѣ вече специални изслѣдвания на това съединение изглежда, като че образуваниятъ вжглеводородъ е смѣсь отъ двѣ съединения съ твърдѣ различни точки на кипѣния, отъ които едното е безцвѣтно, а по-висококипещето е жълто. Намѣреното разпадане на камфорния анхидритъ е твърдѣ интересно и навежда на мисъль, дали то неще да е общо за разпадането изобщо на киселиннитѣ анхидриди? Въ такъвъ случай ние бихме могли съ успѣхъ да използуваме тая реакция за синтезата на разни съединения, излизайки отъ съотвѣтни киселини. И въ тая посока сж започнати изслѣдвания въ тукашната лаборатория.

2. Камфорна кис., 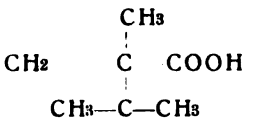 зехме за опита 3·3 грама ($^1/_{30}$ екви) и нагрѣхме по правилото; газъ захвана да се образува при 180° и трая до края на опита. Полученият газъ съдържаше 226 куб. сант. CO_2 при 0° и 760 м.м., които отговарятъ на 30.3% отъ теоретическото количество, или на 60.6%, ако само едната COOH група се откжснѣше като CO_2. Газътъ редуцираше

паладиевъ хлоридъ и горѣше съ синь пламъкъ, значи, имаше CO. Въ колбата имаше слѣдъ нагрѣването масло, съ петролеенъ мирисъ и не се разтваряше въ алкалии. Отъ това слѣдва, че камфорната киселина се бѣше разпаднала подобно на нейния анхидридъ, въ който тя прѣдварително прѣминува. Това анхидриране на киселината става обаче постепенно и бавно, затова прѣзъ врѣмето на опита една часть отъ киселината е останала непромѣнена, или поне не се е промѣнила, както главната маса.

Резултатъ. Пиридиновата и хинолиновата киселини сѫ въ химическо отношение напълно сходни съ бензойната и *о*-фталовата киселини, отъ които се отличаватъ по строение само по това, че вмѣсто една метенова група, CH, съдържатъ въ молекулата си по единъ азотенъ атомъ. За послѣднитѣ двѣ киселини ние видѣхме, че спрѣмо висока температура сѫ твърдѣ трайни и при нагрѣване съ фосфорна киселина до 200° не образуваха ни дири CO_2. Сѫщиятъ резултатъ се получи и съ мелитовата киселина, $C_6(COOH)_6$, отъ което слѣдва, че карбоксилна група като субституентъ при бензолно ядро не лабилизира карбоксила на бензойната кис. Съ това правило хармонира напълно резултатътъ, добитъ съ β-пиридиновата киселина, която даде само 0.2% CO_2. Не такъвъ е обаче резултатътъ отъ хинолиновата киселина, която при условията на нашитѣ опити даде 44.9% CO_2 (или по-точно 89.8%, понеже се е отдѣлила само едната карбоксилна група). Прѣдвидъ голѣмата трайность на *о*-фталовота и пиридиновата киселини, лабилностьта на хинолиновата киселина не можеше да се прѣдвиди à priori, и образува твърдѣ интересно изключение, дѣто „ароматно“ свързана карбоксилна група се явява като силенъ лабилизаторъ въ молекулата на пиридиновата киселина. Тоя фактъ дава право да се усѫмнимъ въ еднаквостьта на строението на бензоловото и пиридиновото ядра, при всичко че тия двѣ групи съединения иматъ много сходни помежду си химически свойства. Прослѣдяването отнасянето на по-голѣмъ брой киселини, подобни на пиридиновата, прѣдставлява значителенъ интересъ; за жалость, обаче, оскѫдностьта на университетската химическа сбирка прѣчи на тия изслѣдвания и ние бѣхме принудени да се ограничимъ само съ изслѣдванитѣ двѣ.

Резултатитѣ, добити съ камфорна кис. и нейния анхидридъ, прѣдставляватъ интересъ отъ нѣколко страни. Прѣди всичко тѣ сѫ циклени съединения, на които сключеното ядро се отличава напълно отъ онова на бензола и пиридина, — камфорната киселина нѣма „ароматенъ“ характеръ. При сегашното състояние на въпроса за строението на камфорната киселина, послѣднята се разглежда

като цикленно прѣдѣлно алифатно съединение. Въ сравнение пъкъ съ ароматнитѣ съединения у камфорната кис. двѣтѣ карбоксилни групи се намиратъ на мѣста, които изобщо отговарятъ на метамѣстата у фталовата, или по-точно, у хексахидрофталовата киселина. Послѣднитѣ двѣ киселини обаче не образуватъ CO_2 при условията на нашитѣ опити, когато камфорната кис., напротивъ, отдѣля CO_2 твърдѣ лесно. И тукъ полученията резултатъ поставя интересенъ въпросъ на понататъшнитѣ изслѣдвания въ тая посока.

Въ слѣдната таблица сѫ събрани, за по-голѣма прѣгледность, полученитѣ резултати отъ изслѣдванитѣ органически киселини съ неароматно свързана карбоксилна група. При това, както и въ попървата таблица (стр. 270—1) сѫ показани процентитѣ на добития CO_2, които числа сѫшеврѣменно означаватъ и какъвъ процентъ отъ взетото количество киселина се е разпаднал съ отдѣлване на CO_2.

Таблица II-ра за процентното количество CO_2, образуванъ при опита съ съотвѣтната киселина.

№ по редъ	Формули на изслѣдванитѣ киселини	Процентното количество на образувания CO_2
	Б.	
	XI	
1	$H.COOH$	0.0% CO_2
2	$CH_3.COOH$	0.0 „
3	$CH_3.CH_2.COOH$	0.0 „
4	$CH_3.CH_2.CH_2.COOH$	0.8 „
5	$\begin{matrix}CH_3\\CH_3\end{matrix}\!\!>\!CH.COOH$	0.0 „
6	$CH_3(CH_2)_3.COOH$	0.5 „
7	$CH_3(CH_2)_7.COOH$	0.0 „
8	$CH_3(CH_2)_9.COOH$	0.0 „
9	$CH_3(CH_2)_{10}.COOH$	0.0 „
10	$CH_3(CH_2)_{16}.COOH$	0.4 „
11	$CH_3.CH:CH.COOH$	0.4 „
12	$CH_3(CH_2)_7.CH:CH.(CH_2)_7.COOH$	0.0 „
13	$HOOC-COOH$	71.0 „
14	$HOOC.CH_2.COOH$	95.6 „

№ по редъ	Формули на изслѣдванитѣ киселини	Процентното количество на образувания CO_2
15	$HOOC.CH_2.CH_2.COOH$	0.0% CO_2
	$COOH$	
16	$HOOC.CH_2.CH.CH_2.COOH$	0.0 „
17	$CH—COOH$	79.6 „
	$\parallel$	
	$CH—COOH$	
18	$HOOC—CH$	61.1 „
	$\parallel$	
	$HC—COOH$	
19	$CH_3—C—COOH$	5.9 „
	$\parallel$	
	$H—C—COOH$	
20	$HOOC—C—CH_3$	6.2 „
	$\vdots$	
	$H—C—COOH$	
21	$HOOC.C.CH_2.COOH$	1.7 „
	$\parallel$	
	CH_2	
	XII.	
22	$ClCH_2.COOH$	2.0 „
23	$Cl_2CH.COOH$	21.5 „
24	$Cl_3C.COOH$	46.4 „
25	$CN.CH_2.COOH$	98.7 „
26	$HO.CH_2.COOH$	0.0 „
27	$NH_2.CH_2.COOH$	4.7 „
	NH_2	
28	$CH_3.CH.COOH$	0.0 „
	NH_2	
29	$CH_3(CH_2)_3.CH.COOH$	0.0 „
30	$HOOC.CH.CH.COOH$	3.6 „
	NH_2	
31	$CH_3CO.COOH$	40.0 „
32	$CH_3.CO.CH_2.CH_2.COOH$	12.8 „
	XIII.	
33	$C_6H_5.CH_2.COOH$	0.0 „

№ по редъ	Формули на изслѣдванитѣ киселини	Процентното количество на образувания CO_2
34	$(C_6H_5)_2CH.COOH$	0.0% CO_2
35	$C_6H_5.CH_2.CH_2.COOH$	0.0 „
36	$C_6H_5.CH:CH.COOH$	55.5 „
37	$C_6H_5.C(=CH_2).COOH$	1.4 „
38	o-$NO_2.C_6H_4.CH:CH.COOH$	38.9 „
39	m-$NO_2.C_6H_4.CH:CH.COOH$	60.5 „
40	p-$NO_2.C_6H_4.CH:CH.COOH$	87.9 „
41	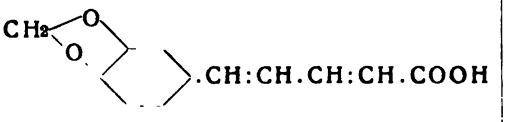	24.5 „
42	$C_6H_5.CH(OH).COOH$	3.9 „
43	$C_6H_5.CH(CH_2.OH).COOH$	2.5 „
44	$C_6H_5.CO.COOH$	4.1 „
45	$C_6H_5.CO.CH_2.CH_2.COOH$	6.3 „
	B.	
	XIV.	
46	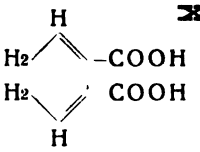	72.3 „
47	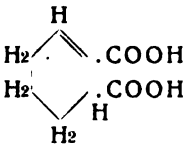	11.4 „
48	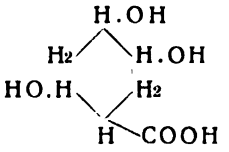	6.6 „

№ по редъ	Формули на изслѣдванитѣ киселини	Процентното количество на образувания CO_2
	XV.	
49	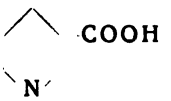	0.0% CO_2
50	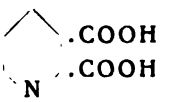	44.9 „
	XVI.	
51	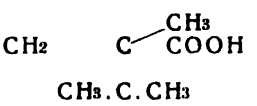	60.6 „
52	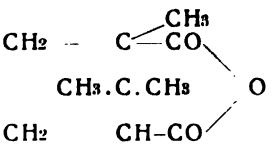	100.0 „

Общо заключение. Помѣстенитѣ въ горната таблица около 50 органически киселини съ „неароматно“ свързани карбоксилни групи нѣматъ онова единство въ строенето си, каквото прѣдставляватъ киселинитѣ съ „ароматно“ свързани карбоксилни групи, помѣстени въ първата таблица. И наистина, между киселинитѣ отъ втората група има такива, които иматъ чисто алифатенъ характеръ, напр. оцетната киселина и нейнитѣ хамоложни; има сѫщо такива, у които се съдържа бензолно ядро, макаръ карбоксилната имъ група да не е свързана съ него непосрѣдствено, напр. фенилоцетната киселина; най-послѣ, има и такива киселини, които и по строение, и по свойства заематъ срѣдно мѣсто между алифатнитѣ и ароматнитѣ съединения, напр. хидроароматнитѣ киселини. Затова е невъзможно да се направи едно общо сравнение за стабилностьта на всичкитѣ киселини, помѣстени въ втората таблица, безъ огледъ къмъ особноститѣ на отдѣлнитѣ подгрупи.

Прѣдѣлнитѣ едноосновни мастни киселини могатъ да се разглеждатъ като алкилови производни на мравената киселина. Съ изключение на послѣдната, която и по строението си прави изключе-

ние, всички алифатни киселини отъ тая група се оказаха твърдѣ трайни спрѣмо висока температура. (Оцетна кис. и додецилева кис. еднакво необразуваха CO_2). Понеже, както видѣхме, се оказа, че алкилиранитѣ бонзойни киселини сѫ по-нетрайни отъ самата бензойна киселина, то слѣдва, че алифатно свързанъ алкилъ, независимо отъ величината и строението му, се отнася, въ противоположность на ароматно свързанъ алкилъ, индиферентно спрѣмо стабилностьта на карбоксилната група. Ако пъкъ сравнимъ резултатитѣ отъ слѣднитѣ четире двуосновни алифатни киселини:

(малиенова кис).	H—C—COOH H—C—COOH	образува	79.6% CO_2
(цитраконова кис).	CH_3—C—COOH H—C—COOH	„	5.9% „
(фумарово кис).	H—C—COOH HOOC—C—H	„	61.1 „
(мезаконова кис).	CH_3 C—COOH HOOC—C—H	„	6.2 „

дохождаме до заключение, че чрѣзъ алкилиране (поне на непрѣдѣлни кис) стабилностьта на карбоксилната група на алифатнитѣ киселини не само не се намалява, но, напротивъ, силно се увеличава. По аналогия съ тия фактове би трѣбвало да се допусне, че съ увеличаване молекулярното тегло на прѣдѣлнитѣ алифатни киселини стабилностьта на карбоксилната имъ група сѫщо ще се увеличава.

Отъ резултатитѣ съ нѣколкото двуосновни и полиосновни киселини слѣдва, че карбоксилна група, като субституентъ въ молекулата на алифатна киселина, дѣйствува пасивно или активно върху карбоксилната група на киселината, споредъ положението си спрѣмо карбоксила на послѣдната, както и споредъ нейното строение: оксалова и малонова киселини образуватъ CO_2 много лесно, а янтарна и трикарбалилова кис. необразуватъ ни дири CO_2.

Фенилъ, като субституентъ у алифатни киселини, не лабилизира карбаксилната имъ група. Отъ резултатитѣ съ нѣкои киселини се вижда, че той дори усилва нейната трайность и то толкова по много, колкото по-близо се намира до карбоксилната група. Сѫщо тъй дѣйствува фенилъ както видѣхме, и у ароматнитѣ киселини, дѣто може дори да парализира напълно лабилизируещето дѣйствие на нѣкой други радикали, както се вижда отъ слѣднитѣ примѣри:

(бензойна к.)	$COOH$	образува	0%	CO_2
(салицилова к.)	$C_6H_4(OH)COOH$	„	93.6	„
(о-фенилсалицилова к.)	$C_6H_4(OH)COOH(C_6H_5)$	„	1.2	„

Отъ сравнението на разултатитѣ, получени съ слѣднитѣ киселини:

(янтарна кис.)	$CH_2—COOH$ / $CH_2—COOH$	образува	0 %	CO_2
(малеинова к.)	$CH—COOH$ / $CH—COOH$	„	79.6	„
(хидроканелена к.)	$C_6H_5.CH_2.CH_2COOH$	„	0%	„
(канелена кис.)	$C_6H_5.CH\ CH\ COOH$	„	55.5%	„

се вижда ясно, че двойната връска у алифатнитѣ двуосновни киселини лабилизира силно карбоксилната имъ група. Лабилизирането обаче може да се парализира почти напълно отъ противното дѣйствие на една фенилова група, въ съсѣдство съ карбоксилната:

(α-фенилакрилова кис.)	$C_6H_5—CH:CH.COOH$	образува	55.5%	CO_2
(β-фенилакрилова кис.)	$CH_2:C(C_6H_5)—COOH$	„	1.4%	„

Твърдѣ интересенъ е фактътъ, че двойна връска не оказва никакво влияние върху стабилностьта на карбоксила у едноосновнитѣ мастни киселини (несъдържащи фенилъ):

(маслена кис.)	$CH_3.CH_2.CH_2.COOH$	образува	0.6%	CO_2
(кротонова кис.)	$CH_3.CH:CH.COOH$	„	0.4%	„
(стеаринова к.)	$CH_3(CH_2)_{16}.COOH$	„	0.4%	„
(олеинова кис.)	$CH_3.(CH_2)_7.CH:CH.(CH_2)_7.COOH$	„	0.0%	„

Както видѣхме, амидната група, като субституентъ лабилизира твърдѣ силно ароматно свързана карбоксилна група и амидобензойнитѣ киселини образуватъ CO_2 почти най-лесно отъ всички други досега изслѣдвани ароматни киселини. Въ противоположность на тия фактове, амидна група у алифатни киселини не оказва почти никакво влияние върху стабилностьта на карбоксилната имъ група:

(бензойна кис.)	$C_6H_5.COOH$	образува	0.0%	CO_2
(о-амидобензойна к.)	$o—C_6H_4(NH_2)COOH$	„	97.8%	„
(оцетна кис.)	$CH_3.COOH$	„	0.%	„
(амидооцетна кис.)	$CH_2(NH_2).COOH$	„	4.7%	„

За влиянието на други радикали върху стабилностьта на алифатно свързана карбоксилна група, по нѣмане достатъчно материялъ, неможе да се направи сигурно нѣкое по общо заключение.

Даннитѣ, получени съ хидрофталовитѣ киселини, сж твърдѣ интересни, обаче тѣ сж още твърдѣ малко на брой, за да може да се направи отъ тѣхъ едно по-общо заключение за строението на бензолното ядро. Въ всѣки случай, намѣренитѣ отъ насъ резултати както съобщихме по-горѣ, стоятъ въ хармония съ мнѣнието на Baeyer относително разликата въ строението на едрата на араматнитѣ и хидроароматнитѣ съединения.

За ядрото на пиридиновитѣ съединеиия се приема, че е построено аналогично на бензолното ядро, затова пиридиновитѣ

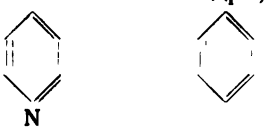

съединения иматъ ароматенъ характеръ. Съ тоя възгледъ напълно харморира резултатътъ, който добихме при нашитѣ опити съ β-пиридинкарбоновата киселина. Тя, подобно на бензойната киселина, не образува CO_2, отъ което слѣдва, че азотниятъ атамъ въ пиридиновото ядро, по влиянието си върху стабилностьта на карбоксилната група, е индентиченъ съ една метенова група, CH, която той застжпа. Това заключение обаче не хармонира съ резултата, полученъ съ пиридиндикарбоновата кис. (хинолинова кис.), която по строение отговаря на о-фталова кис. Послѣднята както видѣхме. не образува ни дири CO_2, когато пъкъ, обратно, пинолиновата киселина отдѣли почти квантитативно (в. по горѣ) едната си карбоксилна група въ видъ на CO_2. Тоя фактъ ни налага да приемемъ, че или има разлика между строението на едрата на пиридиновата и хинолиновата киселини, което е твърдѣ невѣроятно, или пъкъ че строението на пиридиновото ядро е отлично отъ онова на бензоловото ядро, което не може да се счита за съвсѣмъ невѣроятно, или пъкъ най-послѣ, че азотниятъ атомъ въ пиридиновото ядро функционира, като силно активенъ субституентъ при бензолово ядро. Послѣднето прѣдположение се явявакато най-вѣроятно и, понеже придинътъ има основенъ характеръ, азотниятъ му атомъ играе ролята на амидо група при бензолно ядро. Въ такъвъ случай, изслѣдваната отъ насъ β-пиридинкарбонова киселина отговаря на *m*-амидобензойна киселина:

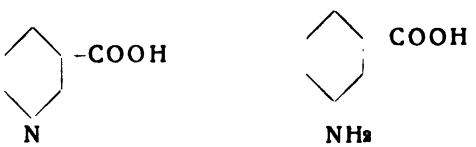

(пиридинкарбонова к.) (*m*-амидобензойна к.)

А тъй като послѣдната киселина не образува CO_2, то трайностьта на пиридинкарбоновата киселина става напълно обяснима. При тия

условия хинолиновата киселина се явява като аналогъ на амидофталовата киселина:

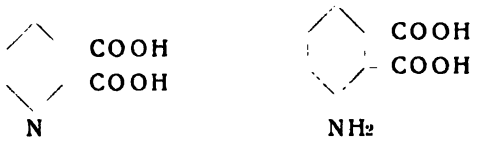

(хинолинова кис.) (амидофталова кис.)

Понеже ние не сме изслѣдвали ни една амидофталова киселина, неможемъ да знаемъ, дали отнасянето на хинолиновата киселина спрѣмо висока температура стои въ хармония съ онова на амидофталовитѣ киселини. Прѣдъ видъ на голѣмото сходство въ химическитѣ свойства между бензоловитѣ и пиридиновитѣ киселини, доста вѣроятно изглежда, че амидофталовитѣ киселини ще се отнасятъ при условията на нашитѣ опити аналогично на хинолиновата киселина и лесно ще отдѣлятъ въ видъ на CO_2 едната си карбоксилна група, която стои на орто-или пара-мѣсто спрѣмо амидната група.

Ние виждаме, слѣдов., че колкото и да сѫ ограничени правилата, които могатъ да се извлѣкатъ отъ резултатитѣ на горнитѣ опити, все пакъ могатъ възъ основа на тѣхъ да се правятъ съ извѣстна вѣроятность заключения за нѣкои още неизслѣдвани свойства на органически киселини (*m*-крезотинова кис.). Когато пъкъ съ врѣме се изслѣдватъ въ тая посока голѣмъ брой органически киселини съ колкото се може по разнообразенъ съставъ и строение, сигурно ще се открийтъ по-широки аналогии между състава, стрението, конфигурацията и пр. на органическитѣ киселини и трайностьта на карбоксилнитѣ имъ групи; тогава, възъ основа на намѣренитѣ правила по тоя въпросъ, не трудно ще бѫде да се прѣдсказва степеньта на стабилностьта на карбоксилнитѣ групи у още непознати органически каселини.

Въ заключение ще споменемъ още, че употрѣбената отъ насъ метода може въ извѣстни случаи да послужи и за аналитически цѣли, особено пъкъ, споредъ случая, като се повишава или понижава температурата, при която става нагрѣването на изслѣдваната киселина, и сѫщеврѣменно се промѣня и концентрацията на зетата за опита фосфорна киселина. Чрѣзъ подходно нагодяване на опита ние ще можемъ както се види отъ горнитѣ опити, не само да констатираме, дали въ нѣкоя трайна киселина се намира такава, която при условието на опита образува CO_2 (напр. дали *m*-оксибензойна кис. съдържа орто-или пара-оксибензойна киселини), но дори ще можемъ да опрѣдѣляме тия примѣси и квантитативно, по количеството на освободения CO_2, което е отъ голѣма важность за цѣлитѣ на органическата химия.

Сѫщо може да се използува методата и за прѣчистяне на органическитѣ киселини отъ такива примѣси отъ киселини, които сѫ по нетрайни спрѣмо висока температура, особно пъкъ като се избира подходна за дадения случай температура на нагрѣването. По отдѣлването на CO_2 ще можемъ лесно да узнаваме края на прѣчистването отъ по непостоянната киселина. Ние прѣдполагаме, че при всички отъ горѣописанитѣ опити, дѣто се получиха само незначителни количества CO_2, послѣдниятъ се е отдѣлилъ не отъ изслѣдваната кис., но отъ малки количества примѣсь отъ нѣкоя нетрайна киселина; такъвъ е случаятъ напр. съ *m*-толуилова кис., *m*-аксибензойна кис., фталови кис., β-нафтойна кис., маслена кис., стеаринова к. и пр., които въ съвършено чисто състояние, сигурно, не биха образували ни дири отъ CO_2.

Материали за изучване сладководната фауна на България.

I. Свободни Copepoda.

Отъ Д-ръ Г. Шишковъ.

Сладководната фауна на България е останала и до днесъ почти съвсѣмъ непозната; това може да се каже особено за Ракообразнитѣ, при всичко че тѣ, както другадѣ, така и у насъ, съставляватъ изобщо по-голѣмата часть отъ макроскопската фауна на сладкитѣ води. За да се попълни отчасть тая празнина въ нашитѣ познания на мѣстната ни фауна, азъ се заехъ съ изучването на българскитѣ сладководни *Entomostraca* и въ слѣднитѣ нѣколко страници давамъ кратко описание на свободнитѣ *Copepoda,* които можахъ до сега да събера отъ разни мѣста на Княжеството.

За нашенски сладководни *Copepoda* за пръвъ пѫть става дума въ една кратка статия, публикувана отъ Dr V. Vavra (52)[1]) прѣзъ 1893 год. въ *Sitzungsber. der k. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.* Между 34 вида, принадлежащи къмъ разни групи отъ безгръбначнитѣ животни и които авторътъ е намѣрилъ въ събрани отъ сладкитѣ води изъ околностьта на Пловдивъ материали, се споменуватъ само два прѣдставителя отъ *Copepoda: Cyclops viridis* Jurine и *Cyclops strenuus* Fischer. Десеть години по-късно Van Douwe (11) напечати единъ списъкъ отъ 12 вида *Copepoda*, събрани изъ околностьта на Габрово и с. Княжево (до София), между които 10 отъ рода *Cyclops (C. serrulatus* Fischer, *C. viridis* Jurine *C. strenuus* Fischer, *C. prasinus* Fischer, *C. diaphanus* Fischer, *C. fimbriatus* Fischer, *C. vernalis* Fischer, *C. fuscus* Jurine, *C. bicuspidatus* Claus и *C. bisetosus* Rehberg), единъ отъ рода *Canthocamptus (C. staphylinus* Jurine) и единъ отъ рода *Diaptomus (D. wierzejskii* Richard).

Изучвайки отъ три години насамъ нашенскитѣ *Copepoda,* азъ можахъ да увелича броя на видоветѣ до 31[2]) и да събера интересни свѣдѣния относително разпространението на нѣкои по-важни форми измежду тѣхъ. Извѣстно е, че тия Ракообразни сѫ твърдѣ

---

[1]) Вижъ литературата на стр. 78.

[2]) Тая статия бѣше привършена, когато, като прѣглеждахъ единъ день наново материалитѣ си, събрани прѣзъ августъ 1905 год. отъ Смрадливото езеро на Рила, попаднахъ върху нѣколко екземпляри отъ *Canthocamptus wierzejkii* Mrázek, за който се ограничавамъ да спомена само тукъ.

много разпространени въ малкитѣ води: блата, локви, извори, разливки, тръсища, чешми и пр., каквито на всѣка крачка, дѣто се рекло, се срѣщатъ изъ България. Отъ такива води именно сж събирани и моитѣ материали, но въ нѣкои само мѣстности изъ околноститѣ на София, Т.-Пазарджикъ, Пловдивъ, Бургасъ, Варна, Силистра, Русе, Разградъ и Ловечъ. Въпрѣки, обаче, ограниченостьта на споходения районъ, броятъ на намѣренитѣ видове е доста голѣмъ и той показва, че копеподната фауна на България е сравнително богата. Едно систематично изучване, слѣдователно, на нашитѣ сладки води обѣщава да изтъкне редица нови форми, особно отъ рода *Canthocamptus,* който въ настоящата статия не е застжпенъ освѣнъ отъ три само вида.

Намѣренитѣ до сега отъ мене 31 форми се разпрѣдѣлятъ въ три рода: *Cyclops,* прѣдставенъ отъ 20 вида, *Canthocamptus* — отъ 3 вида и *Diaptomus* — отъ 7 вида и 1 новъ вариететъ. Разнитѣ видове отъ първия родъ, като космополитни форми изобщо, не прѣдставляватъ особенъ интересъ въ зоогеографско отношение, и за това тукъ ще спомена само, че отъ тѣхъ най-много разпространени у насъ сж: *C. serrulatus* Fischer, *C. strenuus* Fischer, *C. vernalis* Fischer и *C. viridis* Jurine, а най-рѣдки: *C. insignis* Claus, *C. varicans* Sars и *C. prasinus* Fisrher. Родатъ *Diaptomus* е застжпенъ въ България повече отъ южни форми, характерни за южна Европа и сѣверна Африка. Обаче интересно е да се отбѣлѣжи, че *D. bacillifer* Koelbel, който се разглежда като алпийски видъ, е доста разпространенъ изъ близкитѣ околности на София, и че *D. tatricus* Wierzejski, намѣренъ до сега само на Татра, се срѣща въ Смрадливото и Рибното езеро, а по всѣка вѣроятность и въ други езера на Рила[1])

За опрѣдѣление на видоветѣ съмъ избиралъ само пълновъзрастни индивиди съ добрѣ развити яйчни торбички. Това правило трѣбва строго да се съблюдава, особено при изучването на рода *Cyclops,* за да се избѣгнатъ възможнитѣ грѣшки; иначе наблюдательтъ рискува *да открие много нови за науката видове,* които отпослѣ и той самъ не ще бжде въ състояние да различи.

За приятенъ дългъ считамъ да благодаря на бившитѣ си студенти Стефанъ Консуловъ, Боянъ Боевъ и Иванъ Петровъ, които, по моя молба, имаха добрината да ми събератъ интересни материали отъ нѣкои мѣста изъ България.

[1]) На 15 августъ т. г., когато настоящата статия бѣше вече подъ печатъ, нѣколко екземпляри отъ *D. tatricus* намѣрихъ и на Витоша въ едно малко блато около 3 м. дълго и 1 1/2 м. широко, разположено подъ Черни-Връхъ върху южния склонъ на вододѣла между Владайска и Боянска рѣка.

I. Fam. Cyclopidae.

I. Genus. Cyclops Müller.

1. **Cyclops strenuus** Fischer.

1851. *Cyclops strenuus* Fischer (13), стр. 419.
1853. „ *quadricornis* Lilljeborg (28), стр. 150.
1857. „ *brevicaudatus* Claus (5), стр. 34.
1863. „ *scutifer* и *abyssorum* Sars (38), стр. 236.
1875. „ *brevicaudatus* Шманкевичъ (42), стр. 17.
1875. „ *Fedtschenkoi* Ульянинъ (51), стр. 31.
1878. „ *pulchellus* Brady (2), стр. 107.
1885. „ *claudipolitanus v.* Daday (8), стр. 227.
1885.? „ *Paradyi v.* Daday (8), стр. 230.
1885.? „ *elongatus v.* Daday (8), стр. 207.
1886. „ *lucidulus* Vosseler (54), стр. 196.
1886. „ *bodamicus* Vosseler (54), стр. 193.
1891. } 1892. } „ *strenuus* Schmeil (43, 44), стр. 24 resp. 40.
1891. „ *strenuus* Richard (35), стр. 227.
1893. „ *strenuus* Mrázek (33), стр. 28.
1897. „ *strenuus* Matile (31), стр. 122.
1901. „ *strenuus* Lilljeborg (29), стр. 28.
1903. „ *strenuus* Graeter (21), стр. 514.
1905. „ *strenuus* v. Daday (10), стр. 142.

Прѣднитѣ пипала сѫ съставени отъ седемнайсеть членчета и достигатъ до задния рѫбъ на втория сегментъ отъ тѣлото; върху дванадесетото членче е прикрѣпенъ особенъ чувствителенъ органъ въ видъ на една малка тояжка, а върху послѣднитѣ три членчета се намира по единъ надлъженъ редъ дребни зѫбци. Отъ двата крайни бодила, разположени върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, външниятъ не надминава половината отъ дължината на вѫтрѣшния.

Закърненитѣ (рудиментарнитѣ) крачка състоятъ отъ двѣ членчета. Основното членче е кѫсо и сравнително широко; върху външния ѫгълъ на дисталния му край е прикрѣпена една переста четинка. Второто членче е по-тѣсно и по-дълго; то е снабдено съ една крайна переста четинка и единъ страниченъ бодилъ, сравнително доста силно развитъ и разположенъ къмъ срѣдата на вѫтрѣшния му рѫбъ.

Сѣменниятъ приемникъ *(receptaculum seminis)* има обикновено яйцевидна форма и се състои отъ двѣ отдѣления — горньо и долньо, които сѫ еднакво развити.

Вилката *(furca)* е отъ три до четири пѫти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и малко по-дълга отъ послѣднитѣ три абдоменални сегменти, взети съвокупно. Двѣтѣ вѣтви на вилката сѫ доста разкрачени, и вѫтрѣшнитѣ имъ рѫбове покрити съ тънки и дребни космици. Страничната четинка е разположена къмъ заднята шестиня на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки на вилката се намиратъ въ слѣдното отношение 21 : 62 : 74 : 38 [1]).

Яйчнитѣ торбички сѫ голѣми и доста доближени до абдомена. Тѣлото е безцвѣтно, зеленикаво, синкаво или червено. Въ началото на пролѣтьта животното се отличава съ красивия си червенъ или протакаленъ цвѣтъ; яйчнитѣ торбички сѫ винено-червени. Срѣдня голѣмина на женската 2 м.м.

Cyclops strenuus е единъ отъ ония видове, които най-много вариратъ по извѣстни признаци. Така, страничнитѣ продължения на послѣдния главогѫрденъ сегментъ не сѫ еднакво развити; сѫщото може да се каже и за вилката. Не е рѣдкость да се намѣратъ — между индивиди, събрани едноврѣменно и отъ едно и сѫщо мѣсто, наредъ съ екземпляри, дълги до 3 m m., и такива, които не надминаватъ 1.6 m m. въ дължина, но на които яйчнитѣ торбички сѫ вече добрѣ развити и прѣпълнени съ яйца.

Често съ срѣща, особено въ по-голѣмитѣ води, и пелагичната форма, която лесно може да различимъ отъ обикновената, по малкото ѝ източено тѣло, силно развититѣ странични продължения на послѣдния главогрѫденъ сегментъ и относителната дължина на крайнитѣ четинки на вилката. По дължината си тия четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 14 : 59 : 75 : 20. Като сравнимъ тия числа съ ония, които изразяватъ дължината на съотвѣтнитѣ читинки у обикновената форма, ще забѣлѣжимъ, че разницата е очебиеща за външната и вѫтрѣшната четинка: първата е дълга 20 у обикновената форма, а 14 у пелагичната; втората 40 у обикновената, а 20 у пелатичната. Колкото се отнася до дължината и на четиртѣхъ четинки, пелагичната форма изглежда да е по-стабилна отъ обикновената. Ето цифритѣ, които получихъ отъ из-

[1]) Първото число ни прѣдставлява относитнлната дължина на външната четинка, а останалитѣ — тая на слѣднитѣ три четинки въ тѣхния нормаленъ редъ. Дължината на тия четинки варира въ извѣстни граници; нарѣдко ще се срѣщнатъ два индивида, у които и четиртѣхъ съотвѣтни четинки да бѫдатъ еднакво дълги. Това най-ясно ще се види отъ слѣднитѣ измѣрвания, направени върху петь екземпляри: 22 : 54 : 75 : 40; 22 : 63 : 75 : 38; 20 : 60 : 70 36; 21 : 62 : 72 : 40; 21 : 58 : 73 : 37.

мѣрвания, направени върху три индивида: 14 : 59 : 77 : 20; 14 : 59 : 74 : 21; 14 : 59 : 76 : 20.

Cyclops strenuus е единъ отъ най-разрпостранитѣ видове въ България. Въ началото на пролѣтьта се срѣща въ такава голѣма обилность, даже и въ най-малкитѣ локви, образувани отъ разтопенитѣ снѣгове и пролѣтнитѣ дъждове, щото водата изглежда като вапцана червено. Намѣренъ е въ всичкитѣ почти локви, блата, разливки и пр. изъ околностьта на София; въ рибника при държавния чифликъ, както и въ нѣкои свински блата близо до Т.-Пазарджикъ; въ рибника при „Текето" (околностьта на Русе); въ едно блато недалечъ отъ Крастовскитѣ бани (до с. Крастово, Пловдивско); въ рѣката Кавакъ-дере между села Кавакъ-дере и Масатларе (Пловдивско); въ нѣкои локви и разливки въ околностьта на Новоселци; въ много локви и блата изъ околностьта на Пловдивъ, Ловечъ, Силистра и пр.

2. **Cyclops insignis** Claus.

1857. *Cyclops insignis* Claus (5), стр. 209.
1863. „ *insignis* Sars (38), 247.
1863. „ *insignis* Claus (6), стр. 101.
1872. „ *insignis* Frič (17), стр. 222.
1891. „ *insignis* Schmeil (43), стр. 25.
1891. „ *insignis* Richard (35), стр. 233.
1892. „ *insignis* Schmeil (44), стр. 51.
1893. „ *insignis* Mrázek (33), стр. 28.
1897. „ *insignis* Matile (31), стр. 124.
1901. „ *insignis* Lilljeborg (29), стр. 23.
1903. „ *insignis* Graeter (21), стр. 527.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ четирнайсеть членчета и достигатъ до задния ржбъ (края) на втория цефалотораксенъ сегментъ. Върху деветото членче е прикрѣпена една чувствителна тояжка, а върху послѣднитѣ три членчета се забѣлѣзва по единъ надлъженъ редъ ситни зжбци, както у *Cyclops strenuus*.

Закърненитѣ крачки сж устроени както у *Cyclops strenuus*. Вилката е отъ три до четири пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и равна на послѣднитѣ три абдоминални сегменти, зети съвокупно; двѣтѣ ѝ вѣтви сж почти паралелни и вжтрѣшнитѣ ѝ ржбове сж покрити съ власинки. Латералната (страничната) четинка е разположена къмъ послѣднята четвъртина отъ външния ржбъ на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки на вилката се намиратъ въ слѣдното отношение: 15 : 64 : 83 : 16.

За взаимната дължина на двата крайни бодила, които се намиратъ върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, за устройството на сѣменния приемникъ, както и за разположението на яйчнитѣ торбички, не мога нищо да кажа, защото отъ тоя много рѣдъкъ за България видъ намѣрихъ само два екземпляра, и то безъ яйчни торбички, въ материали, събрани отъ една свинска локва близо до Т.-Пазарджикъ прѣзъ май 1905 год.

3. **Cyclops leuckarti** Claus.

1857. *Cyclops leuckarti* Claus (5), стр. 35.
1863. „ *leuckarti* Claus (6), стр. 101.
1875. „ *tenuicornis* Ульянинъ (51), стр. 30.
1885? „ *leuckarti* v. Daday (8), стр. 218.
1885? „ *simplex* v. Daday (8), стр. 236.
1885. „ *pectinatus* v. Daday (8), стр. 223.
1886. „ *simplex* Vosseler (54), стр. 193.
1890. „ *simplex* Lande (27), стр. 55.
1891. „ *leuckarti* Schmeil (43), стр. 25.
1891. „ *leuckarti* Richard (35), стр. 230.
1892. „ *leuckarti* Schmeil (44), стр. 57.
1893. „ *leuckarti* Mrázek (33), стр. 26.
1897. „ *leuckarti* Matile (31), стр. 126.
1899. „ *leuckarti* Forbes (16), стр. 31.
1901. „ *leuckarti* Lilljeborg (29), стр. 35.
1903. „ *leuckarti* Graeter (21), стр. 509.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ 17 членчета и достигатъ чакъ до прѣдния ржбъ на четвъртия сегментъ отъ тѣлото. Върху дванайстото членче се намира една чувствителна тояжка, която е много тънка и едвамъ може да се забѣлѣжи. Върху послѣднитѣ двѣ членчета е прикрѣпена тѣсна хиалинна ципа; оная часть отъ тая ципа, която се продължава само върху послѣдньото членче, е ситно назжбена и съ единъ изрѣзъ върху послѣднята третина.

Долниятъ ржбъ на второто членче отъ първитѣ челюсти-крачка *(pedomaxillae, pedes maxillares)* е набръчканъ. Тоя признакъ, е твърдѣ характеренъ за *Cyclops leuckarti.* Отъ двата крайни бодила, разположени върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ е почти толкова дългъ, колкото и външния, но малко по-тънъкъ отъ него.

Рудиментарнитѣ (закърненитѣ) крачки броятъ двѣ членчета. Първото (основното) членче е кжсо и сравнително широко; върху външния жгълъ на дисталния му край е прикрѣпена една

дълга и пересто ресната четинка. Второто членче е по-дълго, но и по-тѣсно; на свободния му край се намира една переста четинка, а къмъ срѣдата на вжтрѣшния ржбъ е прикрѣпенъ дългъ и ситно назжбенъ бодилъ.

Вилката, двѣтѣ вѣтви на която сж малко разкрачени, е почти два пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и два пжти по-кжса отъ послѣднитѣ три абдоминални сегменти, зети съвокупно. Страничната четинка е разположена малко подъ втората третина на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 14 : 43 : 59 : 32.

Сѣменниятъ приемникъ прилича на малка делва, съ двѣ странични продължения на прѣдния край въ видъ на крилѣ, които се съединяватъ съ спермопроводнитѣ каналчета. Яйчнитѣ торбички сж продълговати и много отдалечени отъ абдомена. Тѣлото на женската е отъ 1·1 до 1·5 м.м. дълго.

Cyclops leuckarti, като пелагична форма, се срѣща въ голѣмитѣ води. Нѣколко екземпляри намѣрихъ въ материали, събрани прѣзъ май 1905 год. отъ рибника при държавиия чифликъ до Т. Пазарджикъ и въ Сребърненското блато до село Сребърна (Силистренско) прѣзъ юний сжщата година.

4. **Cyclops oithonoides** var. **hyalina** Rehberg.

1880. *Cyclops hyalinus* Rehberg (34), стр. 542.
1890. „ *hyalinus* Lande (27), стр. 57.
1891. „ *hyalinus* Richard (35), стр. 232.
1892. „ *oithonoides* var. *hyalina* Schmeil (44) стр. 68.
1893. „ *oithonoides* var. *hyalina* Mrázek (33), стр. 27.
1897. „ *hyalinus* Matile (31), стр. 125.
1901. „ *hyalinus* Lilljeborg (29), стр. 40.
1903. „ *oithonoides* var. *hyalina* Graeter (21), стр. 511.

Прѣднитѣ пипала броятъ седемнайсеть членчета и достигатъ до срѣдата на втория главогржденъ сегментъ; въ нѣкои случаи тѣ биватъ и по-дълги, но никой пжтъ не достигатъ до задния ржбъ на тоя сегментъ. Послѣднитѣ двѣ членчета притежаватъ една тънка и много тѣсна мембрана. Върху дванадесетото членче се намира една дълга и тънка чувствителна тояжка. Отъ двата крайни бодила, разположени върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ е повече отъ два пжти по-дългъ отъ външния.

Двата жгли на свободния край на плочкитѣ, къмъ които се прикрѣпя отдѣлно всѣка една отъ четиртѣхъ двойки гржднн крачка, се източватъ въ видъ на двѣ кжси и сравнително широки нараще-

ния, върху заобления край на които се намиратъ отъ 4—5 малки бодлици. По този признакъ можемъ лесно да отличимъ вариетета отъ типичната форма, понеже у тая послѣднята само плочкитѣ, принадлежащи на първитѣ три двойки крачка, иматъ току-що изложеното устройство, а плочката, която крѣпи четвъртата двойка крачка, е съ по-тѣсни и по-дълги — почти конически наращения, и бодлицитѣ, които се намиратъ върху тия послѣднитѣ, сѫ много по-дребни и обикновено повече отъ петь.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ двѣ членчета. Основното (първото) членче е широко и кѫсо; върху външния източенъ ѫгълъ на дисталния му край е прикрѣпена една пересто ресната четинка. Второто членче, по-тѣсно и по-дълго, притежава една крайна пересто ресната четинка, а върху вѫтрѣшния му рѫбъ е прикрѣпенъ единъ дългъ и ситно назѫбенъ бодилъ.

Вилката е единъ пѫть и половина по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и почти два пѫти по-кѫса отъ послѣднитѣ три абдоменални сегменти, зети взаимно. Двѣтѣ ѝ вѣтви сѫ доста разкрачени. Страничната четинка е разположена подъ срѣдата на външния рѫбъ. По относителната си дължина крайнитѣ четинки на вилката се намиратъ въ слѣдното отношение: 7 : 26 : 32 : 22.

Сѣменниятъ приемникъ е въ видъ на чукче и по формата си отблизо напомня тоя на *C. dybowskii,* само че горнитѣ му двѣ рамена не сѫ толкова подвити. Яйчнитѣ торбички сѫ кѫси, овални и доближени до абдомена. Тѣлото на женската е 0·9 м.м. дълго.

Тая форма не изглежда да е много разпространена въ България. Въ твърдѣ голѣма обилность я намѣрихъ до сега въ рибника при „Текето“ до Русе прѣзъ юний 1905 год. и въ едно малко блато до желѣзния пѫть не далеко отъ гара Кричимъ (май 1908).

5. **Cyclops dybowskii** Lande.

1890. *Cyclops dybowskii* Lande (27), стр. 59.
1892. „ *dybowskii* Schmeil (44), стр. 72.
1893. „ *dybowskii* Mrázek (33), стр. 27.
1903. „ *dybowskii* Graeter (21), стр. 512.
1905. „ *dybowskii* v. Daday (10), стр. 140.

Тоя видъ е близко сроденъ съ *C. oithonoides*, но се различава отъ него по своето по-едро тѣло и устройството на крайнитѣ бодли отъ вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ седемнайсеть членчета и достигатъ до задния рѫбъ на втория цефалотораксенъ сегментъ;

върху дванадесетото членче е прикрѣпена една чувствителна тояжка. Отъ двата крайни бодила, разположени върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ[1]) е по-тънъкъ и не достига съвсѣмъ до върха на външния.

Закърненитѣ крачка състоятъ отъ двѣ членчета. Основното (първото) членче е широко и кжсо. Върху външния източенъ жгълъ на дисталния му край е прикрѣпена една пересто ресната четинка. Второто членче е по-тѣсно и по-дълго, върху свободния му край се намира една тънка, пересто ресната четинка, а на вжтрѣшния ржбъ близо до върха е прикрѣпенъ единъ сравнително дебелъ и по-дългъ бодилъ, на който ржбоветѣ сж ситно назжбени.

Вилката, на която двѣтѣ вѣтви сж малко разкрачени, е два пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и толкова пжти по-кжса отъ тритѣ послѣдни абдоминални сегменти зети съвокупно. Страничната четинка е прикрѣпена върху послѣднята третина на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 6 : 21 : 29 : 9.

Сѣменниятъ приемникъ *(receptaculum seminis)* е въ видъ на чукче, и много прилича на оня на *C. oithonoides* var. *hyalina* съ тая разлика само, че горнитѣ му двѣ рамена сж повече подвити. Яйчнитѣ торбички сж сравнително голѣми и доста отдалечени отъ абдомена. Тѣлото е жълтеникаво, прѣднитѣ пипала и цефалотораснитѣ крачка сж синкави или виолетови. Тѣлото на женската е отъ 0.95 до 1.1 м.м. дълго.

Cyclops dybowskii е доста разпространенъ въ България, ала се срѣща обикновено въ ограниченъ брой екземпляри. Нѣколко индивида отъ тоя видъ за пръвъ пжть намѣрихъ прѣзъ априлъ 1904 год. въ едно малко блато на лѣво отъ желѣзния пжть София —Пловдивъ близо до кантона № 39, на което водата се запазва късно прѣзъ лѣтото. Нѣколко екземпляри намѣрихъ и въ събрани материали прѣдъ май 1906 год.: отъ една разливка на „Бичеватавада“ до първия мостъ на пжтя, който води отъ с. Кръчимъ за Куртово-Конаре; отъ едно малко блато на лѣво отъ Брѣзовското шосе задъ Каршияка (Пловдивъ); отъ блатото „Изворище“ сé до Брѣзовското шосе и близо до първото. Прѣзъ юлий 1906 год. тоя видъ срѣщнахъ и въ едно малко блато до с. Баня (Карловско).

[1]) Споредъ Dr Отто Schmeil тоя придатъкъ не е бодилъ, а пересто ресната четинка. Моитѣ наблюдения изключватъ всѣко съмнѣние относително устройството на въпросния придатъкъ. У всичкитѣ екземпляри, които имахъ случая да разгледамъ, се намѣриха два бодила върху самия върхъ на вжтрѣшната вѣтва отъ четвъртата двойка крачка. Трѣбва слѣдователно да приемемъ, че въ нѣкои случаи вжтрѣшниятъ бодилъ се видоизмѣнява въ четинка.

6. **Cyclops bicuspidatus** Claus,

1857. *Cyclops bicuspidatus* Claus (5_a), стр. 209.
1863. „ *pulchellus* Sars (38), стр. 246.
1872. „ *bicuspidatus* Frič (17), стр. 221.
1880. „ *pulchellus* Rehberg (34), стр. 543.
1882. „ *pulchellus* Vejdovský (53), стр. 63.
1885. „ *pulchellus* v. Daday (8), стр. 220.
1885? „ *entzii* v. Daday (8), стр. 221.
1886. „ *pulchellus* Vosseler (54), стр. 194.
1890. „ *pulchellus* Lande (27), стр. 50.
1891. „ *bicuspidatus* Schmeil (43), стр. 27.
1891. „ *bicuspidatus* Richard (35), стр. 229.
1892. „ *bicuspidatus* Schmeil (44), стр. 75.
1893. „ *bicuspidatus* Mrázek (33), стр. 29.
1899. „ *bicuspidatus* Forbes (16), стр. 44.
1901. „ *bicuspidatus* Lilljeborg (29), стр. 11.
1903. „ *bicuspidatus* Graeter (21), стр. 528.

Върху тѣлото, а особено върху вилката, послѣднитѣ абдоменални сегменти, и нѣколко отъ първитѣ членчета на прѣднитѣ пипала, се намиратъ малки трапчинки съ овална или кржгла контура, които не слизатъ по-надълбоко отъ хитинената покривка.

Прѣднитѣ пипала броятъ седемнайсеть членчета и достигатъ до задния ржбъ на първия сегментъ отъ тѣлото. Върху дванадесетото членче е прикрѣпена една чувствителна тояжка. Отъ двата крайни бодила, разположени на вжтрѣшната вѣтва отъ четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ не достига тъкмо до половината на външния.

Рудиментарнитѣ крачка сж съставени отъ двѣ членчета. Основното членче е широко и кжсо; върху външния жгълъ на дисталния му край се намира една пересто ресната четинка. Второто членче е по тѣсно и по-дълго; върху свободния му връхъ е прикрѣпена една външна пересто ресната четинка и единъ доста голѣмъ бодилъ въ видъ на ножче, двата ржба на който сж покрити съ ситни зжбци.

Вилката е четири или петь пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и равна на послѣднитѣ три абдоминални сегменти зети съвокупно. Двѣтѣ ѝ вѣтви сж почти паралелни. Освѣнъ страничната четинка, разположена къмъ срѣдата, върху първата четвъртина на външния ржбъ на всѣка вѣтва се намира едно малко прѣщъпване, въ което се прикрѣпени нѣколко съвсѣмъ дребни бодлици. По

относителната си дължи крайнитѣ четинки на вилката се намиратъ въ слѣдното отношение: 15 : 78 : 132 : 16.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ едно отдѣление. Яйчнитѣ торбички сѫ елиптични и отдалечни отъ абдомена. Обикновено тѣлото на животното е безцвѣтно, но се срѣщатъ индивиди, на които цефалотораксътъ и нѣколко отъ първитѣ членчета на прѣднитѣ пипала сѫ жълтеникави. Женската е отъ 1.2 до 1.6 м.м. дълга.

Тоя видъ не изглежда да е много разпространенъ изъ България и се срѣща въ ограниченъ брой екземпляри. Нѣколко индивиди намѣрихъ: прѣдъ априлъ 1904 въ едно малко блато на лѣво отъ желѣзния пѫть София—Пловдивъ до кантона № 39; прѣзъ май 1905 въ рибника при държавния чифликъ до Т.-Пазарджикъ и нѣколко свински локви; прѣзъ пролѣтьта на 1905 въ много блата изъ градината „Князъ-Борисъ“ (София).

7. **Cyclops languidus** Sars.

1863. *Cyclops languidus* Sars (38), стр. 249.
1891. „ *languidus* Schmeil (43), стр. 29.
1891. „ *languidus* Richard (35) стр. 232.
1892. „ *languidus* Schmeil (44), стр. 84.
1893. „ *languidus* Mrázek (33), стр. 32.
1901. „ *languidus* Lilljeborg (29), стр. 59.
1903. „ *languidus* Graeter (21), стр. 533.

Тѣлото е тѣсно, източено. Прѣднитѣ пипала броятъ шестнадесеть членчета и едвамъ надминаватъ първия сегментъ на тѣлото. Върху единадесетото членче е прикрѣпена една тънка чувствителна тояжка. Двата крайни бодли, разположени върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, сѫ еднакво дълги.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ двѣ членчета. Основното членче е кѫсо и широко; върху източения външенъ ѫгълъ на дисталния му край е прикрѣпена една пересто ресната четинка. Второто членче е по-тѣсно и по-дълго, източено; върху свободния му край се намира една външна пересто ресната четинка и единъ вѫтрѣшенъ сравнително кѫсъ и тънъкъ бодилъ. Твърдѣ характерно е устройството на плавателнитѣ крачка (първитѣ четири двойки цефалотораксни крачка): двѣтѣ вѣтви (външната и вѫтрѣшната) на първата двойка, както и вѫтрѣшната вѣтва на втората, състоятъ само отъ по двѣ членчета; всичкитѣ други вѣтви броятъ по три членчета.

Вилката е малко повече отъ два и половина пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и равна на послѣднитѣ два абдоменални сегмента, зети съвокупно. Страничната четинка е разположена малко подъ втората третина на вилката. Двѣтѣ вѣтви на тая послѣднята сж почти паралелни. По относителната си дължина крайнитѣ четинки на вилката се намиратъ въ слѣдното отношение: 13 : 53 : 64 : 9. Яйчнитѣ торбички сж продълговати, източени и доста отдалечени отъ обдомена.[1]) Дължина на женската 0·8—0·85 м.м.

Cyclops languidus е единъ отъ рѣдкитѣ за България видове. До сега съмъ намѣрилъ отъ него три екземпляра прѣзъ мартъ 1904 въ една малка разливка тъкмо задъ бюфета на „Павлово" (до София) на една вада, отбита отъ Княжевската рѣка и два екземпляра въ единъ отъ вироветѣ близо до с. Мусачево (Софийско).

8. **Cyclops vernalis** Fischer.

1853. *Cyclops vernalis* Fischer (14), стр. 90.
1863. „ *lucidulus* Sars (38), стр. 245.
1863. „ *elongatus* Claus (6), стр. 97.
1880. „ *elongatus* и *lucidulus* Rehberg (34), стр. 541 resp. 542.
1885. „ *lucidulus* v. Daday (8), стр. 213.
1891. „ *elongatus* Schmeil (43), стр. 28.
1891. „ *vernalis* Richard (35), стр. 228.
1892. „ *vernalis* Schmeil (44), стр. 88.
1893. „ *vernalis* Mrázek (33), стр. 30.
1897. „ *vernalis* Matile (31), стр. 127.
1901. „ *vernalis* Lilljeborg (29), стр. 17.
1902. „ *vernalis* v. Daday (9_a), стр. 208.
1903. „ *vernalis* Graeter (21), стр. 531.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ седемнадесеть членчета и достигатъ до задния ржбъ на първия цефалотораксенъ сегментъ[2]). Върху дванадесетото членче е прикрѣпена една тънка чувствителна тояжка. Отъ двата крайни бодила, разположени върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ е малко по-кжсъ отъ външния.

[1]) Не ми е възможно да дамъ едно описание, макаръ и кратко, на сѣменния приемникъ, понеже нито у единъ отъ нѣколкото екземпляри (5—6), съ които разполагахъ и които бѣха прѣстояли вече нѣколко дена въ спиртъ, тоя органъ не личеше ясно. Читателтъ ще намѣри подробно описание за него въ цѣнната монография на SCHMEIL-а (44).

[2]) Срѣщатъ се, но твърдѣ нарѣдко, и индивиди, на които пипалата сж съставени отъ осемнайсеть членчета. Между нѣколко десетки наблюдавани екземпляри намѣрихъ само единъ съ седемнайсеть членчета на лѣвото пипало и осемнайсеть на дѣсното.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ двѣ членчета. Основното членче е широко и кжсо; върху външния жгълъ на дисталния му край се намира една пересто ресната четинка. Второто членче е по-тѣсно и по-дълго; на самия му свободенъ край е прикрѣпена една външна дълга и пересто ресната четинка, а на вжтрѣшния ржбъ и близо до върха се намира единъ сравнително много малъкъ бодилъ, двата ржба на който сж ситно назжбени.

Вилката, на която двѣтѣ вѣтви сж съвсѣмъ малко разкрачени, е почти четири пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и равна на послѣднитѣ три абдоминални, сегменти, зети съвокупно. Страничната четинка е разположена къмъ послѣднята четвъртина на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 10:53:79:14.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣления, отъ които само прѣдното (горното) е добрѣ развито. Яйчнитѣ торбички сж голѣми, елиптични и доста приближени до абдомена. Почти всичкитѣ индивиди, които можахъ да събера прѣзъ пролѣтьта, се отличаваха съ ясно-жълтеникавия си цвѣтъ; първиятъ абдоминаленъ и послѣдниятъ цефалотораксенъ сегментъ бѣха по-тъмножълтеникъви. Прѣзъ лѣтото животното е обикновено безцвѣтно. Яйчнитѣ торбички сж сини или възрозови. Тѣлото на женската достига отъ 1·25 до 1·65 м.м. въ дължина.

Cyclops vernalis е твърдѣ много разпространенъ изъ България. Намѣрихъ го почти въ всичкитѣ води откждѣто можахъ да събера материали изъ околностьта на София, Пловдивъ, Сливница, Русе, с. Баня (Карловско), Силистра, Разградъ и пр.

9. **Cyclops bisetosus** Rehberg.

1880. *Cyclops bisetosus* Rehberg (34), стр. 543.
1892. „ *bisetosus* Schmeil (44), стр. 94.
1893. „ *bisetosus* Mrázek (33), стр. 29.
1901. „ *bisetosus* Lilljeborg (29), стр. 14.
1903. „ *bisetosus* Graeter (21), стр. 532.

По тѣлото, а особено върху нѣколко отъ първитѣ членчета на прѣднитѣ пипала, върху абдомена и вилката, се намиратъ малки трапчинки (ямички), които не отиватъ по-дълбоко отъ хитинената покривка на животното.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ седемнайсеть членчета и едвамъ надминаватъ задния ржбъ на първия цефалотораксенъ сегментъ. Върху дванайстото членче е прикрѣпена една чувствителна тояжка. Отъ двата крайни бодила, които се намиратъ върху вжт-

рѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ е подълъгъ отъ външния.

Рудиментарнитѣ крачка сж съставени отъ двѣ членчета. Основното членче, кжсо и сравнително широко, притежава една пересто ресната четинка върху външния жгълъ на дисталния си край. Второто членче е по-тѣсно и по-дълго; върху самия му свободенъ край е прикрѣпена една дълга пересто ресната четинка, а близо до него — единъ вжтрѣшенъ малъкъ бодилъ, по-тънъкъ и по-дългъ отъ тоя у *C. vernalis;* двата ржба на тоя бодилъ сж ситно назжбени.

Вилката е почти четири пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и достига до три четвърти отъ дължината на послѣднитѣ три абдоминални сегменти, зети съвокупно. Двѣтѣ ѝ вѣтви сж почти паралелни. Страничната четинка се намира близу до задния край на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 16:74:112:10.

Сѣменниятъ приемникъ е почти валчестъ. На прѣднята му страна сж прикрѣпени двѣ странични конически и слѣпи тржбици, функцията на които е неизвѣстна. Яйчнитѣ торбички сж източени и доста доближени до обдомена. Наблюдавано съ свободно око, или при слабо увеличение, тѣлото на животното се показва съ единъ слабъ розовъ оттѣнъкъ. Дължина на женската 1·1—1·3 м.м.

Cyclops bisetosus изглежда да е доста рѣдка форма за България. До сега я намѣрихъ въ ограниченъ брой екземпляри само въ околностьта на София, и то прѣзъ марта 1904 год. въ една малка разливка до вадата задъ бюфета на „Павлово", прѣзъ май 1905 и февруарий 1906 год. въ нѣколко малки блата въ градината „Князъ-Борисъ".

10. **Cyclops viridis** Jurine.

1820. *Monoculus quadricornis* var. *viridis* Jurin (25), стр. 46.
1851. *Cyclops viridis* Fischer (13), стр. 412.
1857. „ *brevicornis* Claus (5), стр. 32.
1863. „ *viridis* Sars (38), стр. 244.
1863. „ *brevicornis* Claus (6), стр. 99.
1872. „ *brevicornis* Frič (17), стр. 220.
1875. „ *viridis* Ульянинъ (51), стр. 30.
1880. „ *viridis* Rehberg (34), стр. 540.
1885. „ *viridis* v. Daday (8), стр. 214.
1886. „ *viridis* Vosseler (54), стр. 196.
1890. „ *viridis* Lande (27), стр. 44.
1891. „ *viridis* Schmeil (43), стр. 29.

1891. *Cyclops viridis* Richard (35), стр. 226.
1892. „ *viridis* Schmeil (44), стр. 97.
1893. „ *viridis* Mrázek (33), стр. 29.
1897. „ *viridis* Matile (31), стр. 128.
1899. „ *viridis* Forbes (16), стр. 37.
1901. „ *viridis* Lilljeborg (29), стр. 8.
1903. „ *viridis* Graeter (21), стр. 523.

Прѣднитѣ пипала сѫ съставени отъ седемнайсеть членчета и едвамъ достигатъ до задния рѫбъ на първия сегментъ отъ тѣлото. Върху дванайстото членче е прикрѣпена една чувствителна тояжка. Отъ двата крайни бодила, които се намиратъ върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вѫтрѣшниятъ е малко по-дългъ отъ външния.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ двѣ членчета. Основното членче е кѫсо и широко; върху външния ѫгълъ на дисталния му край е прикрѣпена една доста дълга, пересто ресната четинка. Второто членче е малко по-дълго, но много по-тѣсно; върху самия му свободенъ край е разположена една дълга, пересто ресната четинка, а на външния му рѫбъ се намира едно много малко бодилче, което изглежда да е просто наращение на хитинената обвивка.

Вилката е отъ два и половина до три пѫти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и малко по-кѫса отъ послѣднитѣ три абдоминални сегменти, зети съвокупно. Двѣтѣ вѣтви на вилката сѫ доста разкрачени и вѫтрѣшнитѣ имъ рѫбове сѫ покрити съ ситни власинки. Латералната (страничната) четинка е прикрѣпена върху заднята третина, а къмъ прѣднята третина отъ външния рѫбъ на всѣка една отъ двѣтѣ вѣтви се забѣлѣзва едно малко прѣщъпване. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 8 : 42 : 60 : 21.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣления, отъ които прѣдното е по-голѣмо отъ задното. Яйчнитѣ торбички сѫ голѣми, елиптични и много отдалечени отъ абдомена. Животното е обикновено мръсно-зелено, твърдѣ нарѣдко синкаво. Обикновена дължина на женската 2 м.м., но често се срѣщатъ индивиди, на които тѣлото достига до 4·5 м.м.

Cyclops viridis е единъ отъ най-разпространенитѣ видове въ България, но се срѣща всѣкога въ ограниченъ брой екземпляри. Намѣрихъ го въ много води изъ околностьта на София (с. Княжево, с. Сливница, Драгоманското блато, с. Слатина, с. Казичане, Новоселци и пр.), Пловдивъ, Русе, Силистра, Разградъ, Ловечъ и пр.

11. **Cyclops gracilis** Lilljeborg.

1853. *Cyclops gracilis* Lilljeborg (28). стр. 208.
1892. „ *gracilis* Schmeil (44), стр. 110.
1893. „ *gracilis* Mrázek (33), стр. 32.
1901. „ *gracilis* Lilljeborg (29), стр. 69.
1903. „ *gracilis* Graeter (21), стр. 513.

Тѣлото е източено, абдоменътъ тѣсенъ. Прѣднитѣ пипала броятъ единайсеть членчета и достигатъ почти до основата (прѣдния ржбъ) на четвъртия сегментъ отъ тѣлото. Върху осмото членче е прикрѣпена една чувствителна тояжка. Вѣтвитѣ на всичкитѣ плавателни крачка (четиртѣхъ двойки цефалотораксни крачка) сж съставени отъ по двѣ членчета. Върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка е прикрѣпенъ само единъ сравнително голѣмъ бодилъ.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ по едно тѣсно и сравнително кжсо членче, върху свободния край на което е разположена много дълга, пересто ресната четинка и единъ тънъкъ бодилъ. Отъ всѣка страна (лѣва и дѣсна) на петия цефалотораксенъ сегментъ и доста надалечъ отъ рудиментарнитѣ крачка е прикрѣпена една сравнително кжса и пересто ресната четинка.

Вилката е единъ пжть и половина по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и два пжти по-кжса отъ послѣднитѣ три абдоминални сегменти зети съвокупно; двѣтѣ ѝ вѣтви сж много разкрачени. Страничната четинка е разположена въ срѣдата на външния ржбъ на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 8 : 42 : 60 : 21.

Сѣменниятъ приемникъ е тѣсенъ и доста източенъ; прѣднята му часть е странично разширана въ видъ на крилѣ. Яйчнитѣ торбички сж кжси и съдържатъ твърдѣ ограниченъ брой яйца. Животното се отличава съ красивия си червено-жълтеникавъ цвѣтъ, който е особено интензивенъ върху плавателнитѣ крачка (първитѣ четири двойки цефалотораксни крачка), послѣдниятъ абдоминаленъ сегментъ и вилката. Тѣлото на женската е отъ 0·76 до 0·85 м. м. дълго.

Тоя толкова красивъ по формата и цвѣта на тѣлото си видъ за пръвъ пжть намѣрихъ не особено обилно прѣзъ втората половина на м. априлъ 1904 год. въ едно малко, но доста дълбоко и бистро блато налѣво отъ желѣзния пжть София-Пловдивъ и близо до кантонъ № 39. Прѣзъ слѣднитѣ три години често съмъ посѣщавалъ сжщото блато и съмъ събиралъ материали отъ него, ала ни веднъжъ не ми се удаде да срѣщна повторно *Cyclops gracilis*.

Нѣколко екземпляри отъ него намѣрихъ въ събрани прѣзъ май 1905 година изъ околностьта на Т. Пазарджикъ материали. Доста обилно го намѣрихъ и въ материали, събрани прѣзъ май 1906 г. въ блатото „Изворище" до Брѣзовското шосе и недалечъ отъ Каршияка (Пловдивъ).

12. **Cyclops diaphanus** Fischer.

1853. *Cyclops diaphanus* Fischer (14), стр. 93.
1863. „ *minutus* Claus (6), стр. 102.
1885. „ *Friwaldszkyi* v. Daday (8), стр. 248.
1892. „ *diaphanus* Schmeil (44), стр. 112.
1893. „ *diaphanus* Mrázek (33), стр. 32.
1897. „ *diaphanus* Matile (31), стр. 129.
1901. „ *diaphanus* Lilljeborg (29), стр. 63.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ единайсеть членчета и не надминаватъ три четвърти отъ дължината на първия сегментъ отъ тѣлото. Върху осмото членче е прикрѣпена една проста чувствителна тояжка. Вѣтвитѣ и на четиртѣхъ двойки плавателни крачка сѫ съставени отъ по двѣ членчета. Върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка е прикрѣпенъ само единъ голѣмъ бодилъ.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ по едно кѫсо членче, снабдено на върха си съ една пересто ресната четинка и едно малко бодилче. Странично върху петия цефалотораксенъ сегментъ и близо до рудиментарнитѣ крачка сѫ прикрѣпени двѣ реснати четинки.

Вилката е два пѫти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и равна на послѣднитѣ два абдоминални сегмента, зети съвокупно; двѣтѣ ѝ вѣтви сѫ малко разкрачени. Латералната (страничната) четинка е разположена малко подъ срѣдата на външния рѫбъ на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 7: 20: 27: 4.

Сѣменниятъ приемникъ е въ видъ на делвичка съ двѣ странични разширения на прѣдния край. Яйчнитѣ торбички сѫ овални и твърдѣ малко отдалечени отъ абдомена. Тѣлото е червено-жълтеникаво. Тѣлото на женската е отъ 0·86 до 1 м.м. дълго.

Cyclops diaphanus е доста разпространенъ изъ България и се срѣща въ твърдѣ голѣма обилность, особено въ развалени, вонещи, застояли води. Досега съмъ го намѣрилъ въ нѣколко свински локви до Новоселци (софийско) прѣзъ марта 1905, въ два гьолжуци близо до Разградската гара (юний 1905), въ една доста голѣма локва съ силно вонеща вода близу до Драгоманската гара (юлий 1906) и въ една малка локва задъ Подуене (София).

13. **Cyclops varicans** Sars.

1863. *Cyclops varicans* Sars (38), стр. 252.
1875. „ *orientalis* Ульянинъ (51), стр. 33.
1890. „ *varicans* Lande (27), стр. 64.
1891 и 1892. *Cyclops varicans* Schmeil (43, 44), стр. 33, *resp.* стр. 116.
1893. *Cyclops varicans* Mrázek (33), стр. 33.
1897. „ *varicans* Matile (31), стр. 130.
1901. „ *varicans* Lilljeborg (29), стр. 72.
1903. „ *varicans* Graeter (21), стр. 528.

Тѣлото е тѣсно, източено. Прѣднитѣ пипала броятъ дванайсеть членчета и достигатъ до послѣднята четвъртина на първия цефалотораксенъ сегментъ. Върху деветото членче е прикрѣпена една проста чувствителна тояжка. Вѣтвитѣ и на четиртѣхъ двойки плавателни крачки сѫ съставени отъ по двѣ членчета. Отъ двата крайни бодила, които сѫ прикрѣпени върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, външниятъ ѩе надминава една третина отъ дължината на вѫтрѣшния.

Рудиментарнитѣ крачки състоятъ само отъ по едно тѣсно и цилиндрично членче, снабдено на върха си съ една тънка и пересто ресната четинка. Върху страничнитѣ рѫбове, източени въ видъ на крилѣ, на петия цефалотораксенъ сегментъ, сѫ прикрѣпени близу до рудиментарнитѣ крачка двѣ пересто реснати четинки.

Вилката, на която двѣтѣ вѣтви сѫ почти паралелни, е два пѫти и половина по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и толкова дълга, колкото послѣднитѣ два абдоминални сегмента, зети съвокупно. Латералната четинка е прикрѣпена върху послѣднята третина на външния рѫбъ на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки на вилката се намиратъ въ слѣдното отношение: 7 : 32 : 43 : 11.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣления — прѣдно и задно, еднакво развити. Яйчнитѣ торбички сѫ източени, елиптични и отдалечени отъ абдомена. Тѣлото на женската е отъ 0·8 до 0.9 м.м. дълго,

Cyclops varicans е единъ отъ рѣдкитѣ видове за България. До сега съмъ намѣрилъ нѣколко екземпляри отъ него прѣзъ май 1906 год. въ блатото „Изворище“, недалечъ отъ Пловдивъ до Брѣзовското шосе.

14. **Cyclops bicolor** Sars.

1863. *Cyclops bicolor* Sars (38), стр. 253.
1880. „ *diaphanus* Rehberg (34), стр. 547.

1885. *Cyclops diaphanus* v. Daday (8), стр. 246.
1890. „ *diaphanus* Lande (27), стр. 67.
1891. „ *bicolor* Schmeil (43), стр. 34.
1891. „ *diaphanus* Richard (non Fischer), (35), стр. 236.
1892. „ *bicolor* Schmeil (44), стр. 118.
1893. „ *bicolor* Mrázek (33), стр. 33.
1901. „ *bicolor* Lilljeborg (29), стр. 78.
1903. „ *bicolor* Graeter (21), стр. 533.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ единайсеть членчета и достигатъ почти до послѣднята четвъртина на първия сегментъ отъ тѣлото; върху осмото членче е прикрѣпена една проста чувствителна тояжка. Вѣтвитѣ и на четиртѣхъ двойки плавателни крачка сѫ съставени отъ по двѣ членчета. Отъ двата крайни бодила, които сѫ разположени върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка цефалотораксни крачка, външниятъ едвамъ достига четвъртината отъ вѫтрѣшния.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ само отъ по едно тънко и кѫсо членче, което на върха си е снабдено съ една малка и пересто ресната четинка. Доста надалечъ отъ рудиментарнитѣ крачка и странично върху петия сегментъ отъ тѣлото сѫ прикрѣпени двѣ пересто реснати четинки. Първиятъ абдоминаленъ сегментъ въ прѣднята си часть е издутъ странично.

Вилката е почти два пѫти и половина по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и равна на послѣднитѣ два абдоминални сегмента, зети купомъ; двѣтѣ ѝ вѣтви сѫ малко разкрачени. Страничната четинка е прикрѣпена върху послѣднята четвъртина на външния рѫбъ на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки на вилката се намиратъ въ слѣдното отношение: 11 : 53 : 64 : 24.

Сѣменниятъ приемникъ заема почти цѣлата широчина отъ прѣднята часть на половия сегментъ и е раздѣленъ на двѣ отдѣления, отъ които прѣдното е по-силно развито. Яйчнитѣ торбички сѫ сравнително кѫси, яйцообразни и съвсѣмъ малко отдалечени отъ абдомена. По цвѣта на тѣлото си *Cyclops bicolor* е единъ отъ най-красивитѣ видове. Прѣднитѣ и заднитѣ пипала, устнитѣ органи, както и първитѣ двѣ двойки цефалотораксни крачка сѫ ясножълти; крачката, съставляващи третята двойка, сѫ безцвѣтни. Красивъ жълтозлатенъ цвѣтъ се забѣлѣзва върху четвъртата двойка крачка, петия цефалотораксенъ сегментъ и първитѣ два абдоминални сегмента; задъ втория абдоминаленъ сегментъ тоя цвѣтъ постепенно намалява въ своята си интензивность, за да изчезне почти съвършенно върху вилката, която обикновено е безцвѣтна.

Цѣлиятъ цефалотораксъ, съ изключение на послѣдния сегментъ, е ясносинь. Тѣлото на женската е отъ 0·75 до 0·8 м.м. дълго.

Cyclops bicolor е доста разпространенъ изъ България. Досега съмъ го намѣрилъ доста обилно: въ едно малко и бистро блато налѣво отъ желѣзния пжть София—Пловдивъ и близу до кантона № 39 (май 1905), въ споменатото вече блато „Изворище" близу до Пловдивъ (май 1906), въ Драгоманското блато (юний 1906) и въ едно малко блато до с. Баня (Карловско, августъ 1906).

15. **Cyclops fuscus** Jurine.

1820. *Monoculus quadricornis fuscus* Jurine (25), стр. 47
1857. *Cyclops coronatus* Claus (5) стр. 29.
1863. „ *signatus* Sars (38), стр. 242.
1863. „ *coronatus* Claus (6), стр. 97.
1872. „ *coronatus* Frič (17), стр. 218.
1878. „ *signatus* Brady (2), стр. 100.
1885. „ *signatus* v. Daday (8), стр. 208.
1886. „ *signatus* Vosseler (54), стр. 189.
1890. „ *signatus* Lande (27), стр. 33.
1891. „ *fuscus* Schmeil (43), стр. 22.
1891. „ *fuscus* Richard (35), стр. 223.
1892. „ *fuscus* Schmeil (44), стр. 123.
1893. „ *fuscus* Mrázek (33), стр. 21.
1897. „ *coronatus* Matile (31), стр. 120.
1901. „ *fuscus* Lilljeborg (29), стр. 44.
1903. „ *fuscus* Graeter (21), стр. 473.

Прѣднитѣ пипала броятъ седемнайсеть членчета и достигатъ до задния ржбъ на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ. Върху дисталния ржбъ на осмото, деветото, десетото, дванайстото, тринайстото и четирнайстото членчета на пипалата се намира по единъ редъ отъ малки, ситни зжбци; върху първитѣ петь членчета всѣки редъ не отива по-далечъ отъ прѣднята половина на горнята страна на ржба, а върху послѣдното членче зжбцитѣ сж наредени къмъ срѣдата на ржба. Слѣдователно, тия зжбци не само че не сж разположени въ видъ на пръстенъ или коронка, както мнозина автори (Claus, Daday, Vosseler, Richard, Matile и др.) твърдятъ, но тѣ не заематъ даже и цѣлата горня или гръбна страна на ржбоветѣ. Върху дванайстото членче се намира една тънка чувствителна четинка, а на послѣднитѣ (крайнитѣ) три членчета е прикрѣпена по една тѣсна хиалинна ципа. Ципата, която принадлежи на самото крайно членче, е едро назжбена въ първата си

половина, а ситно назжбена въ послѣднята си половина. Третото членче на заднитѣ пипала е тънко и по-дълго отъ послѣдното (крайното).

Рудиментарнитѣ крачка сж съставени отъ по-двѣ членчета. Първото (основното) членче е широко и доста дълго; часть отъ вътрѣшния му ржбъ е покрита съ много тънки власинки, а върху външния жгълъ на дисталния край е прикрѣпена една дълга четинка, на която само послѣднята третина е пересто ресната; оная часть отъ дисталния му ржбъ, о която е прикрѣпена основата на второто членче, е покрита съ тънки бодлици. Второто членче е по-тѣсно и по-кжсо; върху свободния му край сж розположени два странични бодила — ржбоветѣ на които сж покрити съ много ситни бодлици, и една срѣдня дълга четинка, на която само послѣднята третиня е пересто ресната.

Отъ двата крайни (връхни) бодила, разположени върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ е тънкъ и едвамъ надминава половината отъ дължината на външния.

Вилката, на която двѣтѣ вѣтви сж доста разкрачени, е два и половина пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и равна на послѣднитѣ два абдоминални сегменти, зети съвокупно; вжтрѣшнитѣ й ржбове сж покрити съ тънки власинки. Страничнитѣ четинки сж разположени близо до задния край на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 19 : 43 : 61 : 30.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣления — прѣдно и задно; това послѣдното чрѣзъ едно надлъжно врѣзване е раздѣлено на двѣ половини. Яйчнитѣ търбички сж голѣми, източени и прилѣпени къмъ абдомена. Тѣлото на женската е отъ 2.5 до 3 м.м. дълго.

Cyclops fuscus изглежда да е доста разпространенъ изъ България, но се срѣща обикновено въ ограниченъ брой индивиди. Нѣколко екземпляри отъ него намѣрихъ въ материали събирани: отъ нѣкои води изъ околностьта на Т.-Пазарджикъ (една свинска локва между Софийското шосе и гробищата, рибника при държавния чифликъ, май 1905); отъ рѣката Кавакъ-дере (между села Кавакъ-дере и Масатларе, августъ 1905); отъ Сребърненското блато до село Сребърна (Силистренско, юний 1905); отъ блатото до Крастовскитѣ бани (до село Крастово, августъ 1905); отъ едно малко блато въ мѣстностьта „Пази-мостъ“ (близо до г. Ловечъ, марта 1906); отъ „Врѣлото“ (Опицвѣтското блато) до село Сливница (юний 1906).

16. **Cyclops albidus** Jurine.

1820. *Monoculus quadricornis albidus* Jurine (25), стр. 44.
1857. *Cyclops tenuicornis* Claus (5), стр. 31.
1857. „ *pennatus* Claus (5), стр. 35.
1863. „ *tenuicornis* и *annulicornis* Sars (38), стр. 242—244.
1863. „ *tenuicornis* Claus (6), стр. 99.
1872. „ *tenuicornis* Frič (17), стр. 219.
1875. „ *signatus* Ульянинъ (51), стр. 29.
1878. „ *tenuicornis* Brady (2), стр. 102.
1886. „ *tenuicornis* Vosseler (54), стр. 189.
1890. „ *tenuicornis* Lande (27), стр. 36.
1891. „ *albidus* Schmeil (43), стр. 23.
1891. „ *annulicornis* и *tenuicornis* Richard (35), стр. 224—225.
1892. „ *albidus* Schmeil (44), стр. 128.
1893. „ *albidus* Mrázek (33) стр. 22.
1897. „ *tenuicornis* Matile (31), стр. 121.
1899. „ *albidus* Forbes (16), стр. 47.
1901. „ *albidus* Lilljeborg (29), стр. 49.
1903. „ *albidus* Graeter (21), стр. 481.
1905. „ *albidus* v. Daday (10), стр. 139.

Тоя видъ много прилича на *Cyclops fuscus,* но лесно може да го различимъ отъ него по устройството на заднитѣ пипала и формата на сѣменния приемникъ *(receptaculum seminis).*

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ седемнайсеть членчета и сѫ устроени както и тия на прѣдходния видъ, само че мембраната (ципата), която е прикрѣпена върху крайното (послѣдното) членче, е назѫбена, и то много ситно, само въ заднята си половина, и чувствителниятъ органъ, разположенъ върху дванайстото членче, не е проста четинка, а доста голѣма тояжка. Третото членче на заднитѣ пипала е доста широчко, звънецоподобно и по-кѫсо отъ послѣдното (крайното). Отъ двата връхни бодила, разположени върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вѫтрѣшниятъ е по-тънъкъ и надминава половината отъ външния.

Рудиментарнитѣ крачки сѫ устроени както у *Cyclops fuscus.*

Вилката е почти три пѫти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и малко по-дълга отъ послѣднитѣ два абдоминални сегмента, зети съвокупно; двѣтѣ ѝ вѣтви сѫ малко разкрачени, и власинкитѣ, които покриватъ вѫтрѣшнитѣ рѫбове на тия послѣднитѣ у *Cyclops fuscus*, тукъ липсватъ. Страничнитѣ четинки сѫ разположени близу до задния край на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 8 : 35 : 48 : 23.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ доста широки отдѣления, отъ които прѣдното е по-голѣмо. Чрѣзъ една надлъжна и много плитка впитость, задното отдѣление е раздѣлено на двѣ равни крилообразни половини, отъ които странично изхождатъ сѣменопроводитѣ. Яйцоноснитѣ торбички сж сравнително малки, елиптични и много отдалечени отъ абдомена. Тѣлото на женската е отъ 1.9 до 2.3 м.м. дълго.

Cyclops albidus е доста разпространенъ изъ България и се срѣща обикновено съ *Cyclops fuscus*. Освѣнъ въ находищата, изброени за тоя послѣдния видъ, въ доста голѣма обилность, намѣрихъ *Cyclops albidus* прѣзъ май 1906 въ една голѣма разливка отъ рѣката Рибница задъ Каршияка (Пловдивъ) и въ единъ чалтъкъ до Брѣзовското шосе — недалечъ отъ споменатото по-рано блато „Изворище", близу до Пловдивъ.

17. **Cyclops serrulatus** Fischer.

1851. *Cyclops serrulatus* Fischer (13), стр. 423.
1857. „ *serrulatus* Lilljebog (28), стр. 158.
1857. „ *serrulatus* Claus (5), стр. 36.
1863. „ *serrulatus* Sars (38), стр. 254.
1863. „ *serrulatus* Claus (6), стр. 101.
1872. „ *serrulatus* Frič (17), стр. 222.
1875. „ *serrulatus* Ульянинъ (51), стр. 34.
1878. „ *ser.* и *C. serrlatus* var. *montanus* Brady (2), стр. 109—111.
1885. „ *agilis* Daday (8), стр. 240.
1886. „ *agilis* Vosseler (54), стр. 190.
1890. „ *agilis* Lande (27), стр. 60.
1891. „ *serrulatus* Schmeil (43), стр. 29.
1891. „ *serrulatus* Richard (35), стр. 234.
1892. „ *serrulatus* Schmeil (44), стр. 141.
1893. „ *serrulatus* Mrázek (33), стр. 24.
1897. „ *serrulatus* Matile (31), стр. 131.
1899. „ *serrulatus* Forbes (16), стр. 54.
1901. „ *serrulatus* Lilljeborg (29), стр. 81.
1903. „ *serrulatus* Graeter (21), стр. 489.

Заднитѣ ржбове на послѣднитѣ четири цефалотораксни сегменти сж дълбоко врѣзани. Страничнитѣ ржбове на четвъртия сегментъ сж ситно назжбени и въ нѣкои случаи обраснати съ космици, а странично върху петия сегментъ сж прикрѣпени двѣ дълги четинки.

Прѣднитѣ пипала броятъ дванайсеть членчета и достигатъ обикновено до основата (прѣдния ржбъ) или до срѣдата на третия цефалотораксенъ сегментъ. Върху деветото членче е разположена, вмѣсто тояжка, една тънка и кжса чувствителна четинка, а върху послѣднитѣ (крайнитѣ) три членчета е прикрѣпена надлъжно по една тѣсна и свѣтла мембрана (ципа). Отъ двата крайни бодила, разположени върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вжтрѣшниятъ е съ една третя по-дългъ отъ външния.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ по едно сравнително кжсо, но широко и сплескано въ видъ на плочка, членче; върху източения му въ видъ на коническа издутость свободенъ край се намира една дълга, пересто ресната четинка, а при основата на издутостьта сж прикрѣпени: една по-кжса външна, пересто ресната четинка и единъ вжтрѣшенъ широкъ бодилъ, на който ржбоветѣ въ крайнитѣ му двѣ третини сж ситно назжбени.

Вилката е отъ два до три пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и малко по-дълга отъ послѣднитѣ два абдоминални сегмента зети съвокупно; двѣтѣ ѝ вѣтви сж малко разкрачени. Върху външнитѣ ржбове на вилката, отъ основата чакъ до латералнитѣ ѝ четинки, се намира по единъ редъ ситни зжбци. Тая особеность се забѣлѣзва само у женската; външнитѣ ржбове на вилката у мжжкитѣ индивиди сж гладки. Страничнитѣ четинки сж прикрѣпени близу до задния край на вилката. По относителната си дължина, крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 10 : 42 : 67 : 14.

Яйчнитѣ торбички сж голѣми, източени, елиптични, съ изострени краища и отдалечени отъ абдомена. Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣлѣния, отъ които прѣдното е малко по-голѣмо; странично отъ задното отдѣление излизатъ сѣменопроводитѣ. Цвѣтътъ на животното не е постояненъ; наредъ съ почти безцвѣтни екземпляри се срѣщатъ и такива, на които тѣлото може да бжде жълто, кестеняво или ръждивочервено. Женската е отъ 1 до 1·4 м.м. дълга.

Cyclops serrulatus е единъ отъ ония видове, които доста вариратъ по извѣстни призиаци. Така, прѣднитѣ пипала не надминаватъ обикновено срѣдата на третия цефалотораксенъ сегментъ. Обаче често се срѣщатъ индивиди, на които пипалата достигатъ до задния ржбъ на четвъртия сегментъ, а споредъ нѣкои автори[1]) — даже и до края на цефалоторакса. Вилката въ повечето случаи е

[1]) Richard (35, стр. 234): „Les antennes antérieures... atteignent la fin du dernier segment thoracique". Matile (31, стр. 131): „Les antennes antérieures atteignent ordinairement la fin du dernier segment thoracique".

отъ два до два и половина пѫти по дълга отъ прѣдходния сегментъ, но не сѫ рѣдкость и такива индивиди, у които вилката да е повече отъ три пѫти по-дълга отъ сѫщия сегментъ. И цвѣтътъ на тѣлото, както видѣхме, доста варира.

Cyclops serrulatus е единъ отъ най-разпространенитѣ видове въ България; живѣе, както въ водитѣ по нискитѣ мѣста, така и въ ония на най- високитѣ върхове у насъ. Намѣрихъ го почти въ всичкитѣ води, отъ които съмъ събиралъ материали изъ околностьта на София, Пловдивъ, Силистра, Разградъ, Ловечъ, Т.-Пазарджикъ, Русе и пр., както и въ нѣкои Рилски езера (Рибното и Смрадливото).

18. **Cyclops prasinus** Fischer.

1820? *Monoculus quadricornis prasinus* Jurine (25), стр. 49.
1860. *Cyclops prasinus* Fischer (15) стр. 652.
1886. „ *pentagonus* Vosseler (54), стр. 192.
1891. „ *pentagonus* Schmeil (43), стр. 31.
1891. „ *pentagonus* Richard (35), стр. 233.
1892. „ *prasinus* Schmeil (44), стр. 150.
1893. „ *prasinus* Mrázek (33), стр. 22.
1899. „ *prasinus* Forbes (16), стр. 57.
1902. „ *prasinus* v. Daday (9[a]), стр. 206.
1903. „ *prasinus* Graeter (21), стр. 486.
1905. „ *prasinus* v. Daday (10), стр. 134.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ дванайсеть членчета и достигатъ до края (задния рѫбъ) на третия сегментъ отъ тѣлото; на деветото членче се намира една добрѣ развита чувствителна тояжка, и надлъжно върху послѣднитѣ три членчета е прикрѣпена по една много тѣсна хиалинна ципа. Отъ двата връхни бодила, разположени върху вътрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вѫтрѣшниятъ е два пѫти по-дългъ отъ външния.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ едно кѫсо и широко въ видъ на плочка членче; срѣдата на свободния му край е конически източена и върху нея е разположена една дълга, пересторесната четинка. Подобна четинка се намира и върху външния ѫгълъ на свободния край на членчето, а върху вѫтрѣшния ѫгълъ е прикрѣпенъ единъ дългъ бодилъ, двата странични рѫбове на който сѫ покрити съ ситни бодлици. Подобни, но по-дълги, бодлици се намиратъ върху часть отъ вѫтрѣшния рѫбъ на рудиментарнитѣ крачка. Часть отъ страничнитѣ рѫбове на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ е покрита съ много тънки четинки.

Вилката, на която двѣтѣ вѣтви сж малко разкрачени, е съ една третя по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и единъ пжть и половина по-кжса отъ послѣднитѣ два абдоминални сегмента, зети съвокупно. Страничнитѣ четинки сж разположени малко подъ срѣдата на външнитѣ ржбове на вилката. По относителната си дължина крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 13 : 46 : 68 : 15.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣления — прѣдно и задно. Първото е въ видъ на единъ тѣсенъ и кжсъ каналъ, който на горния си край се раздвоява на двѣ слѣпи и подвити въ видъ на буквата S тржбици, разположени странично. Съ едно доста дълбоко и широко надлъжно врѣзване, второто отдѣление е раздѣлено на двѣ части, странично отъ които излизатъ сѣменопроводитѣ. Яйчнитѣ торбички сж кржгловати и прилѣпени къмъ абдомена. Тѣлото е зелено съ единъ синъ оттѣнъкъ. Женката е отъ 0·83 до 0·88 м.м. дълга.

Cyclops prasinus е единъ отъ най-рѣдкитѣ видове за България. До сега съмъ намѣрилъ отъ него само 4 екземпляря прѣзъ марта 1905 год. въ една малка разливка тъкмо задъ бюфета на „Павлово". Тая разливка се бѣше образувала отъ една малка вада, отбита отъ Княжевската рѣка.

19. **Cyclops fimbriatus** Fischer.

1853. *Cyclops fimbriatus* Fischer (14), стр. 94.
1863. „ *crassicornis* Sars (38), стр. 256.
1872. „ *pauper* Frič (17), стр. 233.
1875. „ *crassicornis* Ульянинъ (51), стр. 39.
1878. „ *crassicornis* Brady (2), стр. 118.
1880. „ *fimbriatus* Réhberg (34), стр, 548.
1882. „ *fimbriatus* Vejdovský (53), стр. 63.
1885. „ *fimbriatus* v. Daday (8), стр. 262.
1885. „ *Margoi* v. Daday (8) стр. 264.
1886. „ *fimbriatus* Vosseler (54), стр. 192.
1890. „ *fimbriatus* Lande (27), стр. 79.
1891. „ *fimbriatus* Schmeil (43), стр. 35.
1891. „ *fimbriatus* Richard (35), стр. 238.
1892. „ *fimbriatus* Schmeil (44), стр. 161.
1893. „ *fimbriatus* Mrázek (33), стр. 25.
1901. „ *fimbriatus* Lilljeborg (29), стр. 94.
1903. „ *fimbriatus* Graeter (21), стр. 503.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ осемь членчета и не надминаватъ половината отъ първия сегментъ на тѣлото; върху петото членче е разположена една тънка чувствителна тояжка. Задниятъ ржбъ на третия цефалотораксенъ сегментъ е ситно назжбенъ. Отъ двата връхни бодила, прикрѣпени върху вжтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, външниятъ не достига до половината на вжтрѣшния. Заднитѣ ржбове на първитѣ три абдоминални сегменти у женската *(resp.* първитѣ четири у мжжкия) сж назжбени.

Рудиментарнитѣ крачка състоятъ отъ по едно голѣмо трижгълно членче, върху което сж прикрѣпени единъ бодилъ и двѣ дълги пересто реснати четинки. Външниятъ ржбъ на бодила, но само въ крайната (послѣднята) си половина, е покритъ съ малки бодлици; нѣколко бодлици се забѣлѣзватъ и при основата на бодила. Странично върху задния ржбъ на петия цефалотораксенъ сегментъ и не далечъ отъ основата на рудиментарнитѣ крачка сж разположени по нѣколко доста дълги четинки.

Вилката е отъ 2.5 до 2.8 пжти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и съ една третя по-дълга отъ послѣднитѣ два абдоминални сегмента зети съвокупно. Двѣтѣ ѝ вѣтви сж доста разкрачени, и страничната четинка е разположена върху послѣднята третина на външния ржбъ. На грѣбната страна на всѣка вѣтва се намира по единъ редъ малки бодлици, който почва отъ външния ржбъ тъкмо надъ латералната четинка, подвива се върху грѣбната страна и, направлявайки се облично къмъ основата на вилката, достига близу до вжтрѣшния ѝ ржбъ. По относителната си дължина крайнитѣ (връхнитѣ) четинка се намиратъ въ слѣдното отношение: 8 : 35, 66 : 10.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣления — прѣдно и задно, отъ които първото е малко по-голѣмо. Странично отъ задното отдѣление излизатъ сѣменопроводитѣ. Яйчнитѣ торбички сж кржгловати и прилѣпени къмъ абдомена; тѣ съдържатъ ограниченъ брой яйца. Обикновено тѣлото на животното е безцвѣтно или съ единъ слабъ възрозовъ оттѣнъкъ, а яйчнитѣ торбички — ясносини или виолетови. Женската е отъ 0.96 до 1. м.м. дълга.

Cyclops fimbriatus н доста рѣдка форма за България; срѣща се обикновено въ малки текущи води и въ ограниченъ брой екземпляри. До сега съмъ го намѣрилъ въ чешмата „Максуда", близо до памучената фабрика въ Варна (юний 1905), въ нѣкои блата въ градината „Князъ-Борисъ" (София, септемврий 1905, марта и май 1906) и въ много води по Витоша (юлий и септемврий 1906), дѣто е доста разпространенъ.

20. **Cyclops phaleratus** Koch.

1838. *Cyclops phaleratus* Koch (26).
1851. „ *canthocarpoides* Fischer (13), стр. 426.
1853. „ *canthocarpoides* Lilljeborg (28), стр. 208.
1857. „ *canthocarpoides* Claus (5), стр. 37.
1863. „ *phaleratus* Sars (38), стр. 255.
1863. „ *canthocarpoides* Claus (6), стр. 102.
1872. „ *canthocarpoides* Frič (17), стр. 223.
1875. „ *phaleratus* Ульянинъ (51), стр. 38.
1878. „ *phaleratus* Brady (2). стр. 116.
1885. „ *phaleratus* v. Daday (8), стр. 252.
1890. „ *phaleratus* Lande (27), стр. 75.
1891. „ *phaleratus* Schmeil (43), стр. 36.
1891. „ *phaleratus* Richard (35), стр. 238.
1892. „ *phaleratus* Schmeil (44), стр. 170.
1893. „ *phaleratus* Mràzek (33), стр. 26.
1897. „ *canthocarpoides* Matile (31), стр. 133.
1899. „ *phaleratus* Forbes (16), стр. 59.
1901. „ *phaleratus* Lilljeborg (29), стр. 105.
1903. „ *phaleratus* Graeter (21), стр. 499.
1905. „ *phaleratus* v. Daday (10), стр. 134.

Цефалотораксътъ е широкъ, сплесканъ; абдоменътъ е малко по-тѣсенъ отъ послѣдния цефалотораксенъ сегментъ и сравнително кѫсъ.

Прѣднитѣ пипала състоятъ отъ десеть членчета и едвамъ надминаватъ срѣдата на първия цефалотораксенъ сегментъ; върху седмото членче, вмѣсто тояжка, е прикрѣпена една малка, тънка чувствителна четинка. Отъ двата крайни бодила, разположени върху вѫтрѣшната вѣтва на четвъртата двойка крачка, вѫтрѣшниятъ е повече отъ два пѫти по-дългъ отъ външния. Хитинената обвивка на петия цефалотораксенъ сегментъ е въ видъ на пръстенъ. Задниятъ рѫбъ на тоя сегментъ, но само върху коремната страна, е покритъ съ ситни зѫбци; тия послѣднитѣ липсватъ върху една малка часть отъ срѣдата на рѫба.

Рудиментарнитѣ крачка се състоятъ само отъ по едно кѫсо и сплескано членче, което, вмѣсто да бѫде съчленено, е слѣто по цѣлата дължина на основния си рѫбъ съ петия цефалотораксенъ сегментъ. Върху свободния му край сѫ прикрѣпени три бодли, отъ които двата сѫ перести, а третиятъ — външниятъ, е съ гладки рѫбове.

Вилката, на която двѣтѣ вѣтви сѫ почти паралелни, е кѫса и широка; тя е два пѫти по-дълга отъ прѣдходния сегментъ и почти единъ пѫть и половина по-кѫса отъ послѣднитѣ два абдоминални сегмента. Върху гръбната ѝ страна се намиратъ нѣколко облично разположени реда съвсѣмъ ситни бодлици, отъ които първитѣ (прѣднитѣ) три сѫ по-дълги. Страничната четинка е разположена малко подъ срѣдата на вилката; върху външния рѫбъ на тая послѣднята до самата латерална четинка сѫ прикрѣпени нѣколко малки бодлици. По относителната си дължина, крайнитѣ четинки се намиратъ въ слѣдното отношение: 7 : 34 : 85 : 9.

Заднитѣ рѫбове на втория и третия абдоминални сегменти у женската (*resp.* втория, третия и четвъртия у мѫжката) сѫ ситно назѫбени, а задниятъ рѫбъ на послѣдния (пети) сегментъ е покритъ съ ситни бодлици.

Сѣменниятъ приемникъ състои отъ двѣ отдѣления — прѣдно и задно, които сѫ въ видъ на двѣ напрѣчни ленти и почти еднакво развити. Общиятъ цвѣтъ на тѣлото е тъмночервенъ или червенокестенявъ, а вториятъ цефалотораксенъ сегментъ, плавателнитѣ крачка (първитѣ четири двойки цефалотораксни крачка), послѣдниятъ абдоменаленъ сегментъ, както и вилката сѫ ясносини. Яйчнитѣ торбички сѫ източени и прилѣпени къмъ абдомена; тѣ се отличаватъ съ тъмносиния си цвѣтъ. Тѣлото на женската е отъ 1 до 1.2 м.м. дълго.

Cyclops phaleratus е доста разпространенъ въ България, но се срѣща въ твърдѣ ограниченъ брой екземпляри. Досега съмъ го намѣрилъ въ събрани отъ блатото при Крастовскитѣ бани (до с. Крастово, Пловдивско) материали (августъ 1905), въ рибника при „Текето“ (до г. Русе, юний 1905), въ „Врѣлото“ (Опицвѣтското блато) близо до с. Сливница (юний 1906) и Драгоманското блато (юлий 1907).

II. Fam. Harpacticidae.

Subfam. Canthocamptinae.

I. Genus. Canthocamptus Westwood.

1. **Canthocamptus staphylinus** Jurine.

1820. *Monoculus staphylinus* Jurine (25), стр. 74.
1853. *Canthocamptus minutus* Lilljeborg (28), стр. 145.
1863. „ *staphylinus* Claus (6), стр. 121.
1872. „ *staphylinus* Frič (17), стр. 224.
1880. „ *minutus* Brady (2, vol. II.), стр. 48.

1885? *Canthocamptus staphylinus* v. Daday (8). стр. 281.
1886. „ *minutus* Vosseler (54), стр. 197.
1891. „ *staphylinus* Richard (35), стр. 244.
1893. „ *staphylinus* Mràzek (33), стр. 34.
1893. „ *staphylinus* Schmeil (46), стр. 17.
1897. „ *staphylinus* Matile (31), стр. 134.
1902. „ *staphylinus* Lilljeborg (30), стр 5.

Цефалотораксътъ е малко по-широкъ отъ абдомена. Заднитѣ ржбове на всичкитѣ цефалотораксни сегменти сж гладки, а заднитѣ жгли на втория, третия и четвъртия сегменти сж заоблени.

Прѣднитѣ антени (пипала) у женската броятъ осемь членчета и достигатъ до задния ржбъ на първия цефалотораксенъ сегментъ; чувствителната тояжка, разположена върху четвъртото членче, едвамъ достига до края на седмото членче.

Срѣдниятъ отдѣлъ на прѣднитѣ антени у мжжката е сравнително тънъкъ, а израстъкътъ му дългъ. Чувствителната тояжка, разположена върху тоя послѣдния, достига почти до върха на пипалото.

Заднитѣ пипала състоятъ отъ три членчета. Акцесорната вѣтва брои двѣ членчета, отъ които върху първото (основното) се намира една, а върху второто (крайното) — три пересто реснати четинки. Отъ тия послѣднитѣ, двѣ сж прикрѣпени на самия връхъ, а третята — върху вжтрѣшния ржбъ на членчето.

Външнитѣ вѣтви и на четиртѣхъ двойки плавателни (първитѣ четири двойки цефалотораксни) крачка сж сжставени отъ по три членчета. Вжтрѣшната вѣтва на втората двойка у мжжката и на четвъртата двойка у двата пола е съставена отъ двѣ членчета. На останалитѣ двойки тая вѣтва е тричленна.

Първата двойка крачка е еднакво устроена и у двата пола. Вжтрѣшната вѣтва е много по-дълга отъ външната; първото членче е силно развито, дебело и достига до срѣдата или върха на третото членче отъ външната вѣтва, а слѣднитѣ двѣ членчета сж много по-тънки и съ по една проста четинка върху вжтрѣшнитѣ ржбове. Третото (крайното) е по дълго отъ второто и съ двѣ четинки на върха, отъ които вжтрѣшната е по-дълга отъ външната и подвита като колѣно. Върху вжтрѣшния ржбъ на второто членче отъ външната вѣтва се намира една пересто ресната четинка, а на самия връхъ на третото членче сж прикрѣпени: двѣ дълги, подвити като колѣно, вжтрѣшни четинки и единъ по-кжсъ, но коравъ външенъ бодилъ.

Петата двойка крачка, която у женската е по-развита, състои отъ двѣ членчета. Първото е широко, въ видъ на плочка; върху вжтрѣшната половина на дисталния му край, който е значително източенъ, сж прикрѣпени шесть четинки. Тия послѣднитѣ — броени отъ вжтрѣшната страна къмъ външната, по дължината си могатъ се постави въ слѣдния редъ: 3, 4, 5, 1, 6, 2; значи, най-дълга е третята четинка, а най-кжса — втората. Между третята и четвъртата четинка е разположена една доста дълга хиалинна тояжка, която нѣкои автори разглеждатъ като чувствителенъ органъ.

Второто членче е по-тѣсно, елиптично. Върху вжтрѣшния му ржбъ сж прикрѣпени три доста голѣми бодли, а върху външния — близо до върха, единъ много по тънъкъ и кжсъ бодилъ. Единъ дългъ бодилъ се намира и на самия му връхъ.

У мжжката петата двойка крачка е по-слабо развита. Първото членче е широко и върху вжтрѣшната половина на свободния му край сж разположени само два бодила, отъ които единъ външенъ кжсъ и единъ вжтрѣшенъ коравъ и двойно по-дългъ. Второто членче е много по-тѣсно; върху външния му ржбъ сж прикрѣпени три бодли, а на върха му — само единъ по-дългъ. На вжтрѣшния ржбъ близу до основата на членчето се намира една дълга пересто ресната четинка, а близо до върха — едно много тънко и кжсо бодилче.

Свободниятъ ржбъ на аналната *opercula* е покритъ съ прости, нераздвоени зжбци. Отъ двѣтѣ крайни голѣми четинки на вилката, вжтрѣшната е три пжти по-дълга отъ външната. Яйчната торбичка е източена, а сперматофоритѣ дълги и подвити въ видъ на сабля.

Тѣлото обикновено е мръсносиво, но се срѣщатъ индивиди съ синкавъ или червеникавъ цвѣтъ. Дължина на тѣлото: ж. 0·6—0·85 м.м., мжж. 0·45—0·6 м.м.

Canthocamptus staphylinus е космополитна форма и твърдѣ много разпространенъ изъ България; намѣренъ е почти въ всичкитѣ води, отъ които съмъ събиралъ материали. Излишно ще бжде, слѣдователно, да изброявамъ находищата му.

2. **Canthocamptus crassus** Sars.

1863. *Canthocamptus crassus* Sars (38), стр. 232.
1880. *Attheyella spinosa* Brady (2, vol. II), стр. 58.
1893. *Canthocamptus crassus* Mrázek (33), стр. 35.
1893. „ *crassus* Schmeil (46), стр. 37.
1902. „ *crassus* Lilljeborg (30), стр. 22.

Цефалотораксътъ е значително по-широкъ отъ обдомена, и заднитѣ ржбове на всичкитѣ му сегменти сж назжбени. Заднитѣ ржбове на всичкитѣ абдоминални сегменти, съ изключение на послѣдния, сж тъй сжщо назжбени. У женската вилката е разширена въ срѣдата си; върху външния ржбъ на всѣка вѣтва близо до задния край, който е твърдѣ много стѣсненъ, се намира по една малка заоблена издутость.

Прѣднитѣ пипала у женската се състоятъ отъ осъмь членчета и не достигатъ до края на първия цефалотораксенъ сегментъ. Чувствителната тояжка, разположена върху четвъртото членче, се продължава чакъ до върха на пипалото.

Четвъртото членче на прѣднитѣ пипала у мжжката е много издуто, и чувствителната тояжка, разположена върху му, не достига до края на пипалото.

Заднитѣ пипала броятъ само три членчета, а акцесорната имъ вѣтва е едночленна и доста подвита. Върху изпжкналия ржбъ на тая послѣдната сж прикрѣпени двѣ пересто реснати четинки; двѣ подобни четинки се намиратъ и върху самия ѝ връхъ.

Външнитѣ вѣтви и на четиртѣхъ двойки плавателни крачка състоятъ отъ три членчета. Вжтрѣшнитѣ вѣтви на първата двойка у двата пола и на третата двойка у мжжката сж тричленни. Тия вѣтви на останалитѣ двойки броятъ по двѣ членчета.

Върху вжтрѣшния жгълъ на второто основно членче отъ първата двойка крачка е прикрѣпена една доста дълга четинка. Външната вѣтва достига почти до първата третина на крайното (третото) членче отъ вжтрѣшната вѣтва, а върху вжтрѣшния ржбъ на второто ѝ членче — близо до дисталния му край, е прикрѣпена една четинка. На самия връхъ на третото членче се намиратъ двѣ дълги, подвити като колѣно, вжтрѣшни четинки и единъ външенъ по-кжсъ бодилъ. Първото членче на вжтрѣшната вѣтва надминава по дължина всѣко едно отъ слѣднитѣ двѣ членчета. Върху вжтрѣшнитѣ ржбове на тритѣ членчета отъ тая вѣтва се намира по една четинка, а на самия връхъ на трѣтото членче — единъ бодилъ и една подвита като колѣно четинка.

Вжтрѣшната вѣтва на втората двойка крачка у женската достига до върха, а у мжжката — до срѣдата на второто членче отъ външната вѣтва.

Петата двойка крачка у женската се състои отъ двѣ членчета, отъ които първото е много по-широко. Върху силно източената половина на дисталния ржбъ на това послѣдното сж прикрѣпени шесть четинки, които — броени отвънъ навжтрѣ, могатъ се по-

стави по дължината си въ слѣдния. редъ: 5, 3, 6, 2, 4, 1; значи, петата четинка е най-дълга, а първата най-кжса. Второто членче е източено и значително стѣснено въ крайната си половина. На вжтрѣшния му ржбъ е прикрѣпена една четинка, а на външния ржбъ и на върха — по двѣ четинки.

У мжжката петата двойка крачка е по-слабо развита. Отъ двѣтѣ членчета, които я съставляватъ, първото е широко, въ видъ на пластинка и безъ всѣко продължение на дисталния ржбъ. Върху вжтрѣшния жгълъ на тоя послѣдния сж прикрѣпени два доста корави бодила, отъ които външниятъ е по кжсъ. Второто членче е много по-тѣсно и снабдено съ сжщитѣ четинки, както и съотвѣтното членче на петата двойка крачка у женската.

Свободниятъ ржбъ на аналната *opercula* е покритъ съ прости, нераздвоени ситни зжбци.

Вжтрѣшнитѣ ржбове на вилката сж покрити съ ситни космици, и отъ двѣтѣ ѝ крайни голѣми четинки, вжтрѣшната е повече отъ три пжти по-дълга отъ външната.

Яйчната торбичка е овална, а сперматофоритѣ кжси и подобни на стъкленица.

Тѣлото е обикновено мръсносиво. Дължина на тѣлото: ж. 0.64 м.м., м. 0.5 м.м.

Canthocamptus crassus изглежда да е много рѣдъкъ за България. До сега съмъ го намѣрилъ въ ограниченъ брой екземпляри въ нѣкои води по Витоша, дѣто е доста разпространенъ.

III. Fam. Centropagidae.

I. Genus. Diaptomus Westwood.

1. **Diaptomus vulgaris** Schmeil.

1853. *Cyclopsina coeruleus* Fischer (14), стр. 75.
1886. *Diaptomus castor* Vosseler (54), стр. 198.
1889. „ *coeruleus* de Guerne et Richard (23), стр. 13.
1890. „ *coeruleus* v. Daday (9), стр. 124.
1891. „ *coeruleus* Richard (35), стр. 249.
1893. „ *coeruleus* Mràzek (33), стр. 47.
1896. „ *coeruleus* Schmeil (47), стр. 59.
1897. „ *coeruleus* Matile (31), стр. 135.
1897. „ *vulgaris* Schmeil (48), стр. 168.
1898. „ *vulgaris* Giesbrecht und Schmeil (18) стр. 71.
1903. „ *coeruleus* Sars (41), стр. 210.

У женската цефалотораксътъ е източенъ и къмъ заднята часть малко стѣненъ; най-широко е тѣлото къмъ срѣдата на цефалоторакса. Външниятъ жгълъ на дѣсното крилообразно разширение на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ е източенъ и остъръ, а на лѣвото е заобленъ. Външнитѣ чувствителни бодли на тия разширения сж сравнително малки. Първиятъ (гениталниятъ) абдоминаленъ сегментъ е слабо разширенъ въ прѣднята си часть, и страничнитѣ му чувствителни бодли сж малки.

Прѣднитѣ пипала у женската достигатъ обикновено до края на вилката, но често се срѣщатъ индивиди, у които тѣ сж малко по-дълги или по-кжси. Четинката, която е разположена върху първото членче, е кжса.

Върху третокрайното членче (третото членче отъ края, *articulus antepenultimus, drittletzte Segment)* на дѣсното пипало у мжжката е прикрѣпена една тѣсна хиалинна мембрана, на която дисталниятъ край е заобленъ; у нѣкои индивиди, обаче, тоя край се хитинизира и се източва въ видъ на конически израстъкъ. Почесто външниятъ (горниятъ) жгълъ на дисталния край на третокрайното членче се източва конически; въ такъвъ случай хиалинната мембрана значително се стѣснява. Бодилътъ върху 13. членче е дългъ; по единъ по-кжсъ бодилъ се намира върху 10., 11., 15. и 16. членчета.

У женската вжтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка е двучленна и достига почти до дисталния край на първото членче отъ външната вѣтва; на върха ѝ сж прикрѣпени нѣколко ситни космици и два доста длъжки бодила. Нокътътъ на второто членче отъ външната вѣтва е доста голѣмъ и малко-много подвитъ. Третото членче е кжсо и доста широко; вжтрѣшната му четинка е три пжти по-дълга отъ външното бодилоподобно наращение и достига почти до върха на нокъта на прѣдходното членче. Чувствителнитѣ бодли върху гръбната страна на първото основно членче сж голѣми.

У мжжката вжтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е едночленна и не надминава дисталния край на първото членче отъ външната вѣтва; на върху му се забѣлѣзватъ нѣколко ситни космици и едно малко бодилче. Външниятъ дисталенъ жгълъ на първото членче отъ външната вѣтва се източва въ видъ на единъ кжсъ и широкъ конически бодилъ. Второто членче на сжщата вѣтва е кжсо и широко. Страничниятъ му бодилъ е доста дебелъ, но сравнително кжсъ, а крайниятъ нокътъ дългъ и немного подвитъ. Чувствителниятъ бодилъ върху гръбната страна на

първото основно членче е доста голѣмъ. Върху вжтрѣшния ржбъ на второто основно членче се забѣлѣзватъ два кутикуларни израстъци.

Вжтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ отъ петата двойка е неясно двочленна; на върха ѝ се забѣлѣзватъ нѣколко ситни космици и едно малко вжтрѣшно бодилче. Първото членче на външната вѣтва е кжсо, а второто членче малко и тѣсно. Това послѣдното завършва съ едно доста дълго пръстоподобно продължение, при основата на което се намира единъ тънъкъ и подвитъ четинкообразенъ израстъкъ. Чувствителниятъ бодилъ върху гърбната страна на първото основно членче е тънъкъ, но доста дългъ. Върху вжтрѣшния ржбъ на второто основно членче се намиратъ два кутикуларни израстъци.

Яйчната торбичка съдържа голѣмъ брой яйца. Дължина на тѣлото: ж. 1.7—2.3 м.м. м., 1.3—1.9 м.м.

Diaptomus vulgaris е рѣдка форма за България. Намѣренъ е досега само въ едно малко блато до „Зааралийската воденица" на пжтя отъ гара Кричимъ за с. Куртово-Конаре доста обилно на 18 май 1906.

2. **Diaptomus salinus** v. Daday.

1885. *Diaptomus salinus* v. Daday (8), стр. 305.
1888. „ *blanchardi* de Guerne et Richard (22), стр. 160.
1889. „ *laticeps* de Guerne et Richard (non. Sars) (23), стр. 16.
1889. „ *salinus* de Guerne et Richard (23), стр. 27.
1889. „ *richardi* Schmeil (ibid.), стр. 116.
1889. „ *richardi* Schmeil (43[a]), стр. 646.
1890. „ *salinus* v. Daday (9), стр. 132.
1896. „ *salinus* Schmeil (47), стр. 48.
1898. „ *salinus* Giesbrecht und Schmeil (18), стр. 83.
1903. „ *salinus* Sars (41), стр. 208.
1905. „ *salinus* Ђорђевић (19), стр. 239.

Най-голѣмата широчина на тѣлото се намира къмъ срѣдата на първия цефалотораксенъ сегментъ. Крилообразнитѣ разширения на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ сж доста развити; дѣсното е по-голѣмо отъ лѣвото. Първиятъ абдоминаленъ сегментъ е разширенъ въ прѣднята си часть; страничнитѣ му чувствителни бодли сж малки.

Прѣднитѣ пипала у женската достигатъ до върха на вилката, а у нѣкои индивиди и до заднитѣ краища на крайнитѣ четинки на вилката. Четинката, която е разположена на първото членче, е доста дълга.

У мѫжката третокрайното членче на дѣсното пипало е източено въ видъ на една дълга тояжка, която обикновено надминава съ малко слѣдното членче, а въ нѣкои случаи достига чакъ до върха на крайното членче. Бодлитѣ, [1]) разположени върху 10., 11. и 13. членчета, сѫ сравнително тънки и почти еднакво дълги.

У женската вѫтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка е едночленна и не надминава половината или двѣ трети отъ първото членче на външната вѣтва; на самия ѝ връхъ сѫ прикрѣпени нѣколко ситни бодлици. Вѫтрѣшниятъ нокътъ на второто членче отъ външната вѣтва е дългъ, сравнително тънкъ и значително подвитъ. Третото членче е кѫсо, почти четвъртито; вѫтрѣшната му четинка е отъ три до четири пѫти по-дълга отъ външното тънко, малко бодилоподобно наращение и не надминава двѣ трети отъ нокъта на второто членче. Чувствителниятъ бодилъ върху гръбната страна на първото основно членче е много малъкъ.

У мѫжката вѫтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е едночленна и достига до края на първата третина или до срѣдата на второто членче отъ външната вѣтва. Стѣснениятъ му, остъръ и подвитъ навѫтрѣ свободенъ край е покритъ съ ситни космици. Външниятъ дисталенъ ѫгълъ на първото членче отъ външната вѣтва се източва въ дългъ и остъръ бодилоподобенъ израстъкъ. Второто членче на тая вѣтва е дълго и сравнително тѣсно особено въ крайната си половина; страничниятъ му бодилъ, разположенъ къмъ срѣдата на външния рѫбъ, е коравъ и слабо подвитъ. Върху гръбната страна на членчето и близу до основата на тоя бодилъ се намира единъ голѣмъ и подвитъ бодилоподобенъ израстъкъ, а по-близу до вѫтрѣшния рѫбъ е разположенъ другъ бодилоподобенъ израстъкъ, който е толкова малъкъ, щото едва може да се забѣлѣжи. Крайниятъ нокътъ е дългъ и много подвитъ. Чувствителниятъ бодилъ върху първото основно членче е доста голѣмъ. Върху гръбната страна на второто основно членче и по-близу до външния му рѫбъ се намира единъ широкъ съ заобленъ връхъ израстъкъ, а на вѫтрѣшния рѫбъ е прикрѣпена широка хиалинна мембрана.

Вѫтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ отъ петата двойка е едночленна; изостриениятъ ѝ връхъ е покритъ съ ситни бодлици. Първото членче на външната вѣтва е доста дълго, а второто членче е широко и се източва въ едно пръстоподобно продължение, вѫт-

[1]) За неизлишно считамъ да забѣлѣжа тукъ, че тия придатъци у всичкитѣ видове отъ рода *Diaptomus* не сѫ съчленени съ членчетата, върху които се намиратъ, а сѫ прости бодилоподобни наращения. Обаче, за по-кратко, ние ще ги наричаме бодли.

рѣшниятъ ржбъ на което е ситно назжбенъ; при основата на това продължение се намира единъ доста голѣмъ четинкоподобенъ израстъкъ.

Яйчната торбичка съдържа 6—7 яйца. Дължина на тѣлото: ж. 1·4—2 м.м., м. 1—1·6 м.м.

Diaptomus salinus е много рѣдка форма за България. Досега го намѣрихъ само въ една голѣма локва близо до Бургасъ на дѣсно отъ шосето, което води за Анхиало и недалечъ отъ Бургашкитѣ лозя, въ извънредно голѣма обилность прѣзъ май 1905 г.

3. **Diaptomus bacillifer** Koelbel.

1882. *Diaptomus gracilis* var. α. et β. Wierzejski (55), стр. 234.
1885. „ *bacillifer* Koelbel (26_a), стр. 312.
1887. „ *montanus* Wierzejski (56), стр. 237.
1889. „ *bacillifer* de Guerne et Richard (23), стр. 25.
1890. „ *bacillifer* v. Daday (9), стр. 133.
1890. „ *alpinus* Imhof. (24_a), стр. 632.
1891. „ *bacillifer* Richard (35), стр. 251.
1893. „ *bacillifer* Schmeil (45), стр. 7.
1895. „ *bacillifer* var. *montana* Wierzejski (57), стр. 209.
1898. „ *bacillifer* Giesbrecht und Schmeil (18), стр. 84.
1902. „ *bacillifer* Sars (39), стр. 88.
1903. „ *bacillifer* Sars (40), стр. 332.

Най-голѣмата широчина на тѣлото се намира къмъ срѣдата на цефалоторакса. Крилообразнитѣ разширения на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ сж добрѣ развити, значително източени назадъ и почти съ заоблени ржбове. Първиятъ абдоминаленъ сегментъ е слабо разширенъ въ прѣднята си часть, и страничнитѣ му чувствителни бодли сж малки.

Прѣднитѣ пипала у женската обикновено не надминаватъ срѣдата на първия абдоминаленъ сегментъ, но твърдѣ често се срѣщатъ индивиди и съ по-кжси пипала. Въ твърдѣ рѣдки случаи тия послѣднитѣ достигатъ до края на първия абдоминаленъ сегментъ или до основата на вилката. Четинката, разположена върху първото членче, е дълга.

У мжжката горниятъ (външниятъ) дисталенъ жгълъ на третокрайното членче на дѣсното прѣдно пипало се източва въ видѣ на една тояжка, дължината на която не е постоянна; обаче въ никой случай тя не надминава края на слѣдното (прѣдпослѣдното) членче на пипалото. Бодилътъ върху тринайстото членче не е особено дългъ, но доста широкъ и коравъ.

У женската вѫтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка е неясно двучленна и достига или съ малко надминава срѣдата на първото членче отъ външната вѣтва; на върха ѝ се забѣлѣзватъ нѣколко ситни космици и едно съвсѣмъ малко външно бодилче. Първото членче отъ външната вѣтва е сравнително доста дълго. Нокътътъ на второто членче е дългъ, широкъ и подвитъ. Третото членче е доста дълго и широко; вѫтрѣшната му четинка достига до послѣднята третина на нокъта на второто членче. Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е малъкъ.

У мѫжката вѫтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е неясно двучленна и значително надминава първото членче отъ външната вѣтва, но не достига до срѣдата на слѣдното (второто) членче; на острия ѝ и подвитъ навѫтрѣ край се забѣлѣзва единъ редъ ситни космици и едно външно малко бодилче. Външниятъ дисталенъ ѫгълъ на първото членче отъ външната вѣтва се източва въ кѫсъ и широкъ бодилоподобенъ израстъкъ, а на гръбната страна на членчето и близу до вѫтрѣшния му рѫбъ се намира една малка конически издутость. Второто членче е сравнително кѫсо, а латералниятъ му бодилъ е дългъ, правъ или слабо подвитъ навънъ въ крайната си часть. Крайниятъ нокътъ е дългъ и доста подвитъ. Върху гръбната страна на това членче и близу до основата на латералния бодилъ се забѣлѣзва единъ кѫсъ бодилоподобенъ израстъкъ. Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е кѫсъ, но доста дебелъ. Върху гръбната страна на второто основно членче и близу до външния му рѫбъ се намира единъ израстъкъ по-малъкъ отъ съотвѣтния израстъкъ у *Diaptomus salinus,* а на вѫтрѣшния рѫбъ е прикрѣпена една хиалинна мембрана.

Вѫтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ отъ петата двойка е неясно двучленна и надминава дисталния край на първото членче отъ външната вѣтва; на върха ѝ се намиратъ нѣколко ситни космици и едно вѫтрѣшно бодилче. Второто членче отъ външната вѣтва е тѣсно и източено въ едно дълго пръстоподобно продължение, вѫтрѣшниятъ рѫбъ на което е ситно назѫбенъ. При основата на това продължение се намира единъ доста дебелъ и съ ситно назѫбенъ вѫтрѣшенъ рѫбъ четинкоподобенъ израстъкъ, който не надминава върха на продължението. Чувствителниятъ бодилъ върху гръбната страна на първото основно членче е съвсѣмъ малъкъ. На вѫтрѣшния рѫбъ на второто основно членче е прикрѣпена една хиалинна мембрана, дисталниятъ край на която се източва въ една тѣсна и доста дълга пластинка.

Яйчната торбичка съдържа доста голѣмъ брой яйца. Цвѣтътъ на тѣлото е червенъ. Дължина на тѣлото: женската 2—2·8 м.м., мжжкиятъ 1·5—2·2 м.м.

Diaptomus bacillifer е твърдѣ много разпространенъ въ близкитѣ околности на София; отъ по-главнитѣ находища тукъ ще спомена: двѣ малки локви отстрани на желѣзния пжть София-Пловдивъ до кантонъ № 39, много блата, образувани отъ пролѣтнитѣ дъждове до с. Слатина, нѣкои малки блата въ градината „Князъ-Борисъ". Нѣколко екземпляра се намѣриха въ материали, събрани прѣзъ май 1905 год. отъ една свинска локва близо до Т.-Пазарджикъ, между гробищата и шосето за София.

4. **Diaptomus pectinicornis** Wierzejski.

1887. *Diaptomus pectinicornis* Wierzejski (56), стр. 235.
1889. „ *pectinicornis* de Guerne et Richard (23), стр. 33.
1898. „ *pectinicornis* Giesbrecht und Schmeil (18), стр. 86.
1905. „ *pectinicornis* van Douwe (12), стр. 690.

Цефалотораксътъ е тѣсенъ и източенъ. Най-голѣмата широчина на тѣлото се намира къмъ срѣдата на цефалоторакса. Крилоподобнитѣ разширения на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ сж доста развити и съ изострени външни жгли; чувствителнитѣ бодли на тия послѣднитѣ сж по-развити отъ ония на вжтрѣшнитѣ жгли. Прѣднята часть на първия абдоминаленъ сегментъ е слабо разширена; страничнитѣ чувствителни бодли на тоя сегментъ сж почти еднакво развити. Дисталниятъ край на сжщия сегментъ върху коремната страна се източва въ единъ доста голѣмъ израстъкъ.

Прѣднитѣ пипала у женската обикновено достигатъ до задния край на вилката; въ нѣкои индивиди тѣ биватъ и по-дълги. Четинката, разположена върху първото членче, е дълга.

У мжжката третокрайното членче на дѣсното прѣдно пипало е съ твърдѣ характерни придатъци: върху първата половина на външния му (горния) ржбъ е прикрѣпена една тѣсна хиалинна мембрана, а върху втората половина се намира единъ редъ 14 до 18 доста едри зжбци; тия послѣднитѣ сж толкова по-голѣми, колкото по-близо се намиратъ до дисталния край на членчето. Върху 13. членче се намира единъ дебелъ и дългъ бодилъ. По единъ много по-малъкъ бодилъ се намира на 8., 10., 11. и 12. членчета; тоя върху 10. членче е по-голѣмъ отъ останалитѣ. Съ по единъ бодилъ сж снабдени 14., 15. и 16. членчета; бодилътъ на 14. членче е два пжти по-кжсъ и толкова пжти по-тънъкъ отъ бодила на 15. членче.

а бодилътъ на 16. членче е толкова малъкъ, че едва може да се забѣлѣжи.

У женската вжтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка е едночленна и не достига до срѣдата на първото членче отъ външната вѣтва; близо до върха ѝ на коремната (долнята) страна се намира единъ редъ ситни космици, а на вжтрѣшния ржбъ едно съвсѣмъ малко бодилче. Първото членче отъ външната вѣтва е доста дълго. Вжтрѣшниятъ нокътъ на второто членче е дългъ и значително подвитъ, а бодилоподобниятъ израстъкъ на външния му жгълъ е съвсѣмъ малъкъ. Третото членче е тѣсно, дълго; вжтрѣшната му четинка достига или надминава послѣднята четвъртина на нокъта на второто членче. Чувствителниятъ бодилъ върху първото основно членче е малъкъ.

У мжжката вжтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е неясно двучленна и достига до послѣднята третина или четвъртина на второто членче отъ външната вѣтва; на коремната (долнята) страна на изострения ѝ и подвитъ навжтрѣ край се намира единъ редъ ситни космици. Външниятъ дисталенъ жгълъ на първото членче отъ външната вѣтва се източва въ видъ на остъръ бодилъ, първата (основната) половина на който е издута. Второто членче е доста дълго и сравнително тѣсно; латералниятъ му бодилъ, прикрѣпенъ по-близу до проксималния край, е дългъ и подвитъ навжтрѣ. Крайниятъ нокътъ е сравнително тънъкъ и значително подвитъ. Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е малъкъ. Върху гръбната страна на второто основно членче и недалечъ отъ проксималния му край се намира единъ кжсъ, но широкъ хитиненъ израстъкъ, а близу до вжтрѣшния ржбъ е прикрѣпена една хиалинна мембрана. Единъ съвсѣмъ малъкъ (въ видъ на пжпка) хитиненъ израстъкъ се забѣлѣзва на сжщия ржбъ близу до основата на членчето.

Вжтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ е едночленна и върхътъ ѝ е покритъ съ ситни космици. Първото членче отъ външната вѣтва е кжсо и широко. Второто членче е тѣсно и кжсо, а пръстоподобното му продължение е дълго и съ ситно назжбенъ вжтрѣшенъ ржбъ. Четинкоподобното наращение при основата на продължението е доста дебело и не надминава върха на това послѣдното. Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е малъкъ. Върху вжтрѣшния ржбъ на второто основно членче е прикрѣпена тѣсна хиалинна мембрана, която едно дълбоко врѣзване дѣли на двѣ части.

Яйчната торбичка съдържа доста голѣмъ брой яйца. Цвѣтътъ на тѣлото е червенъ. Дължина: ж. 1·3—1·9 м.м., м. 1·1—1·5 м.м.

Отъ всичкитѣ видове принадлежащи на рода *Diaptomus*, които до сега сж намѣрени въ България, *D. pectinicornis* е най-много разпространенъ у насъ. Намѣрихъ го въ много води изъ близкитѣ околности на София, въ едно блато до Новоселци (Софийско), въ една локва близо до Т.-Пазарджикъ между гробищата и Софийското шосе, въ едно малко блато до Крастовскитѣ бани (с. Крастово, Пловдивско), въ нѣколко локви до пжтя, който води отъ Пловдивъ за Карлово и въ едно блато до с. Баня (Карловско).

5. **Diaptomus tatricus** Wierzejski.

1882. *Diaptomus lacinulatus* Fischer? Wierzejski (55), стр. 234.
1883. „ *tatricus* Wierzejski (55[a]), стр. 26.
1889. „ *tatricus* de Guerne et Richard (23), стр. 24.
1897. „ *tatricus* Schmeil (48), стр. 175.
1898. „ *tatricus* Giesbrecht und Schmeil (18), стр. 88.

У женската отъ срѣдата на главата, кждѣто тѣлото е най-широко, цефалотораксътъ постепенно се стѣснява назадъ чакъ до края на третия цефалотораксенъ сегментъ, като наново се разширява по цѣлото продължение на слѣдния (четвъртия) сегментъ. Крилоподобнитѣ разширения на петия сегментъ се източватъ назадъ и малко странично. На изостренитѣ имъ задни върхове е прикрѣпенъ по единъ малъкъ чувствителенъ бодилъ; по единъ такъвъ бодилъ се намира и къмъ срѣдата на вжтрѣшнитѣ ржбове. Едно дълбоко хоризонтално врѣзване дѣли всѣко крило на двѣ части: горня (гръбна) и долня (коремна). Първиятъ абдоминаленъ сегментъ е слабо разширенъ въ прѣднята си часть, а страничнитѣ му чувствителни бодли сж съвсѣмъ малки. Прѣднитѣ пипала достигатъ до края на първия абдоминаленъ сегментъ.

У мжжката върху третокрайното членче на дѣсното прѣдно пипало е прикрѣпена една тѣсна хиалинна мембрана. Бодилътъ върху тринайстото членче е голѣмъ.

Вжтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка у женската не достига тъкмо до дисталния край на първото членче отъ външната вѣтва. На самия му връхъ се намиратъ нѣколко ситни космици и двѣ бодилчета — едно външно и едно вжтрѣшно. Първото членче на външната вѣтва е кжсо. Вжтрѣшниятъ нокътъ на второто членче е голѣмъ и подвитъ, а външниятъ му бодилоподобенъ израстъкъ съвсѣмъ малъкъ. Третото членче е кжсо, почти четвъртито; вжтрѣшната му четинка не надминава половината отъ нокъта на прѣдходното членче. Чувствителниятъ бодилъ върху

първото основно членче е сравнително голѣмъ и разположенъ почти на дисталния външенъ жгълъ.

У мжжката вжтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е неясно двучленна и едвамъ надминава първата третина на второто членче отъ външната вѣтва; тя е сравнително широка, а въ крайната си часть се постепенно стѣснява чакъ до върха, който е изостренъ и покритъ съ ситни космици. Външниятъ дисталенъ жгълъ на първото членче отъ външната вѣтва се източва въ единъ много малъкъ конически израстъкъ. Второто членче е дълго, а страничниятъ му бодилъ е кжсъ, тънъкъ и разположенъ доста близу до дисталния край. Крайниятъ нокътъ е сравнително малъкъ и слабо подвитъ. Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е малъкъ. Върху вжтрѣшния ржбъ на второто основно членче и не далечъ отъ дисталния му край се намира едно наращение въ видъ на пластинка.

Вжтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ е едночленна, сплескана и достига почти до срѣдата на второто (крайното) членче отъ външната вѣтва; на облично отрѣзания му връхъ сж прикрѣпени ситни космици. Второто членче на външната вѣтва е дълго, а третото членче кжсо и валчесто. Пръстоподобното му продължение е кжсо и съ една грубо назжбена мембрана на вжтрѣшния ржбъ. Четинката, разположена при основата на това продължение, е малка и съ една тѣсна хиалинна ципа на вжтрѣшния ржбъ. Чувствителниятъ бодилъ върху първото основно членче е малъкъ. Къмъ срѣдата на вжтрѣшния ржбъ на второто основно членче се забѣлѣзва единъ съвсѣмъ малъкъ въ видъ на пжпчица израстъкъ.

Дължина на тѣлото: ж. 1·6—2 м.м., м. 1·3—1·6 м.м.

Нѣколко екземпляри отъ *Diaptomus tatricus* намѣрихъ кждѣ края на августъ 1905 г. въ Рибното и Смрадливото езера на Рила.

6. **Diaptomus mirus** var. **serdicana** Chichkoff.

1906. *Diaptomus mirus* var. *serdicana* Chichkoff (4), стр. 82.
1907 „ *serbicus* Gjorgjewič (20), стр. 201.

Най-голѣмата широчина на тѣлото се намира въ срѣдата на цефалоторакса. Петиятъ цефалотораксенъ сегментъ е по-тѣсенъ отъ прѣдходния и крилообразнитѣ му разширения въ сравнение съ голѣмината на цефалоторакса сж малки. Лѣвото крило е малко по-голѣмо отъ дѣсното. Външниятъ ржбъ на всѣко крило е вдлъбнатъ, а къмъ срѣдата на вжтрѣшния ржбъ се забѣлѣзва едно доста дълбоко врѣзване. Бодилътъ на външния жгълъ на крилото е кжсъ, но дебелъ и подвитъ навжтрѣ. Първиятъ абдоминаленъ сегментъ

е съвсѣмъ малко разширенъ въ прѣднята си часть, а заднята му часть на гръбната страна е значително издута. Отъ двата странични чувствителни бодила на тоя сегментъ дѣсниятъ е по-голѣмъ. Вѫтрѣшнитѣ рѫбове на вилката сѫ реснати, а крайнитѣ четинки доста дълги. У мѫжката крилообразнитѣ разширения на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ сѫ по-слабо развити.

Прѣднитѣ пипала у женската не надминаватъ срѣдата на първиятъ абдоминаленъ сегментъ. Четинката на първото членче е малко по-дълга отъ оная на слѣдното членче.

У мѫжката върху третокрайното членче на дѣсното прѣдно пипало е прикрѣпена една хиалинна мембрана, която почва близу до проксималния край на членчето[1]). Много тѣсно отъ началото, тя постепенно се разширява, като наново се стѣснява къмъ дисталния край на членчето, гдѣто и завършва. Бодилътъ върху 13. членче е много голѣмъ. По единъ много по-малъкъ бодилъ се намира върху 10., 11. и 15. членчета.

У женската вѫтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка е неясно двучленна и съ твърдѣ малко надминава срѣдата на първото членче отъ външната вѣтва; на върха ѝ сѫ прикрѣпени единъ редъ ситни космици и двѣ дълги четинки, отъ които външната е по-голѣма и достига до послѣднята третина на нокъта на второто членче отъ външната вѣтва. Първото членче на външната вѣтва е кѫсо и съ единъ остъръ и малко подвитъ бодилъ на коремната страна близу до срѣдата на външния рѫбъ. Вѫтрѣшниятъ нокътъ на второто членче е голѣмъ и слабо подвитъ; двата му рѫба сѫ покрити съ ситни зѫбци. Бодилоподобниятъ външенъ израстъкъ на сѫщото членче е съвсѣмъ малъкъ. Третото членче е малко по-дълго, отколкото широко; вѫтрѣшната му четинка е дълга и достига до послѣднята четвъртина на нокъта на прѣдходното членче, а външниятъ бодилоподобенъ израстъкъ е съвсѣмъ малъкъ. Чувствителниятъ бодилъ върху гръбната страна на първото основно членче е силно развитъ и се намира близу до външния дисталенъ жгълъ на членчето; върху коремната страна на това послѣдното и близу до срѣдата на външния му рѫбъ е прикрѣпенъ единъ остъръ и подвитъ бодилъ.

У мѫжката вѫтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е неясно двучленна и не надминава първото членче отъ външната вѣтва; върхътъ ѝ е покритъ съ ситни космици. Външниятъ дис-

[1]) Професоръ Ѣорѣевиħ, който е описалъ тая форма подъ името *Diaptomus serbicus* (вижъ *Zool. Anzeiger* Bd. XXXII, № 7, стр. 203), твърди, че мембраната почва отъ срѣдата на членчето.

таленъ жгълъ на първото членче отъ външната вѣтва се източва въ единъ кжсъ, конически бодилоподобенъ израстъкъ. Два кжси и заоблени израстъци се забѣлѣзватъ и върху вжтрѣшния дисталенъ жгълъ. Второто членче е стравнително кжсо, а латералниятъ му бодилъ е малъкъ и доста приближенъ до свободния край. Крайниятъ нокътъ на това членче е дългъ и значително подвитъ. Чувствителниятъ бодилъ върху гръбната страна на първото основно членче е голѣмъ и насоченъ назадъ. Близо до вжтрѣшния ржбъ на второто основно членче се намиратъ два хитинени израстъци въ видъ на плочки съ по една хиалинна мембрана върху свободнитѣ имъ ржбове; разположениятъ по-близо до дисталния край израстъкъ е на гръбната[1]), а другиятъ на коремната страна на членчето.

Вжтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ е неясно двучленна и достига почти до срѣдата на второто членче отъ външната вѣтва; крайната ѝ часть е стѣснена, а на върха ѝ сж разположени нѣколко ситни космици и два кжси, но доста дебели бодилчета. Първото членче на външната вѣтва е кжсо и стѣснено на върхната си часть, а второто валчесто. Пръстоподобното продължение на това последното е сравнително кжсо, но доста дебело, а четинкоподобниятъ израстъкъ при основата на продължението е дългъ и съ една едроназжбена хиалинна мембрана върху първата половина на вжтрѣшния ржбъ.[2]) Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е малъкъ. Вжтрѣшниятъ дисталенъ жгълъ на второто основно членче се източва въ видъ на трижгълна плочка върху свободния ржбъ, на която е прикрѣпена една доста широка хиалинна мембрана.

Яйчната торбичка е голѣма и съдържа много яйца. Животното е червеножълтеникаво, а яйчната торбичка тъмносива. Дължина на тѣлото: ж. 3·4—4·2 м.м., м. 3—3·6 м.м.

Diaptomus mirus var *serdicana* намѣрихъ въ много води изъ близкитѣ околности на София, а именно: въ нѣколко блата изъ градината „Князъ-Борисъ", въ една доста голѣма локва, образувана отъ пролѣтнитѣ дъждове, до желѣзния пжть София—Пловдивъ, тъкмо срѣщу кантонъ № 39 (априлъ 1905 и 1906), въ много локви около с. Слатина, въ едно малко блато близо до Павлово (мартъ 1906) и въ нѣколко локви около Подуене. Вѣроятно тая форма ще да е разпространена на много мѣста по западна Бъл-

[1]) При описването на петата двойка крачка на мжжката у *D. serbicus*, Ѣорѣевиѣ споменава само за тоя израстъкъ. Така сжщо и въ образа, що авторътъ дава за сжщитѣ крайници, фигурира само тоя израстъкъ.

[2]) Ѣорѣевиѣ не споменава нищо за тая мембрана.

гария, понеже, както споменахъ по-горѣ, Проф. Ђорђевић я намѣрилъ въ Сърбия.

Въ края на 1906 година публикувахъ (4) въ *Zoologischer Anzeiger* единъ списъкъ на нашенскитѣ сладководни *Copepoda*, дѣто между другитѣ видове споменахъ само за *D. mirus* var *serdicana* и изброихъ находищата му, като обѣщахъ да дамъ подробно описание за него въ една статия — *Contribution à l'étude de la faune des Copèpodes d'eau douce de la Bulgarie*, която мислѣхъ да напечатамъ нѣколко мѣсеца по-късно[1]) А къмъ края на миналата година се появи въ сѫщото списание студията на Ђорђевића: *Ein Beitrag sur Kenntnis der Dioptomiden Serbiens,* въ която се описватъ два нови видове: *Diaptomus serbicus* и *Diaptomus biseratus.* Отъ описанието, както и отъ образитѣ, които авторътъ дава за *D. serbicus,* личи ясно, че тоя видъ е идентиченъ съ *D. mirus* var *serdicana.* Особноститѣ, по които *D. serbicus* се различава отъ *D. mirus* сѫ, споредъ моето схващане, тъй маловажни, щото ще бѫде малко прѣкалено да имъ се дава значение на видови отличия. И дѣйствително, въ формата и голѣмината на тѣлото, на крилоподобнитѣ разширения на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ, на вѫтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ отъ петата двойка у мѫжката, на крайното членче отъ външната вѣтва на сѫщия кракъ, на придатъцитѣ (пръстоподобното продължение и четинката) на това членче и на петата двойка крачка у женската, нѣма почти никаква разница между двата вида. По тия съображения азъ не посмѣихъ да създамъ самостоятеленъ видъ отъ формата, за която е тукъ дума, а простъ вариететъ на *D. mirus.*

7. **Diaptomus lilljeborgi** de Guerne et Richard.

1888. *Diaptomus lilljeborgi* de Guerne et Richard (22), стр. 161.
1889. „ *lilljeborgi* de Guerne et Richard (23), стр. 40.
1890. „ *lilljeborgi* v. Daday (9), стр. 125.
1891. „ *lilljeborgi* Richard (35), стр. 248.
1898. „ *lilljeborgi* Giesbrecht und Schmeil (18), стр. 89.

Най-голѣмата широчина на тѣлото се намира къмъ срѣдата на главата. Крилоподобнитѣ разширения на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ сѫ силно развити, източени назадъ и завършватъ съ по единъ кѫсъ чувствителенъ бодилъ. Прѣднята часть на първия абдоминаленъ сегментъ е съвсѣмъ слабо разширена и съ малки странични чувствителни бодли.

[1]) Поради затварянето на Университета тая статия можахъ да довърша едвамъ напослѣдъкъ и ще бѫде публикувана къмъ края на текущата година.

Прѣднитѣ пипала у женската достигатъ обикновено до задния край на първия абдоминаленъ сегментъ, но често пѫти тѣ едвамъ надминаватъ цефалоторакса. Четинката върху първото членче е дълга.

У мѫжката върху третокрайното членче на дѣсното прѣдно пипало е прикрѣпена една доста широка хиалинна мембрана. Бодилътъ върху тринайстото членче е дългъ; едно съвсѣмъ малко бодилоподобно наращение се забѣлѣзва и върху слѣдното (четирнайстото членче).

Вѫтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка у женската е неясно двучленна и достига или надминава дисталния край на първото членче отъ външната вѣтва. Близо до върха ѝ се намиратъ нѣколко ситни космици и двѣ странични — едно външно и едно вѫтрѣшно, бодилчета. Първото членче на външната вѣтва е доста дълго. Вѫтрѣшниятъ нокътъ на второто членче е много широкъ и правъ. Третото членче е почти четвъртито, и вѫтрѣшната му четинка достига до послѣднята четвъртина на нокъта на прѣдходното членче. Чувствителниятъ бодилъ върху първото основно членче е кѫсъ, но дебелъ. Върху коремната страна на второто членче до вѫтрѣшния му рѫбъ и недалечъ отъ дисталния край се забѣлѣзватъ нѣколко тънки бодлици.

У мѫжката вѫтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е едночленна, широка, сплескана и не надминава първата третина отъ второто членче на външната вѣтва; външниятъ ѝ рѫбъ е малко вдлъбнатъ, горнята ѝ часть значително стѣснена, а близо до върха ѝ сѫ прикрѣпени ситни космици и нѣколко малки бодлици. Външниятъ дисталенъ жгълъ на първото членче отъ външната вѣтва се източва въ видъ на единъ кѫсъ и широкъ бодилъ; единъ много кѫсъ и съ заобленъ връхъ израстъкъ се забѣлѣзва близо до вѫтрѣшния дисталенъ жгълъ. Второто членче е доста дълго; страничниятъ му бодилъ е тънъкъ, сравнително кѫсъ и разположенъ по-близо до върха, отколкото до основата на това членче. Крайниятъ нокътъ е не особено дългъ, а връхната му часть е подвита. Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е малъкъ. На вѫтрѣшния рѫбъ на второто основно членче и близо до дисталния му край се намира единъ широкъ израстъкъ, върху който е прикрѣпена една хиалинна мембрана, а близу до проксималния край се забѣлѣзва съвсѣмъ малко бодилоподобно наращение.

Вѫтрѣшната вѣтва на лѣвия кракъ отъ петата двойка е едночленна, широка и достига до второто членче на външната вѣтва; горнята ѝ часть е стѣснена и на върха ѝ сѫ прикрѣпени ситни космици и нѣколко малки бодлици. Първото членче на външната

вѣтва е дълго, а второто кжсо, валчесто, съ кжсо пръстоподобно продължение и по-дългъ четинкоподобенъ израстъкъ, върху вжтрѣшния ржбъ на който е прикрѣпена тънка хиалинна мембрана. Чувствителниятъ бодилъ на първото основно членче е съвсѣмъ малъкъ. На вжтрѣшния ржбъ на второто основно членче и по-близу до проксималния му край се намира единъ израстъкъ въ видъ на пластинка, върху който е прикрѣпена тѣсна хиалинна ципа, а до самия проксиманенъ край — едно съвсѣмъ малко бодилоподобно наращение.

Яйчната торбичка е доста голѣма и съдържа много яйца. Тѣлото е червеножълтеникаво съ единъ въззеленикавъ оттѣнъкъ на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ; яйчната торбичка е тъмнокестенява.

Дължина на тѣлото: ж. 2.2—2.8 м.м., м. 1.8—2·4 м.м.

Diaptomus lilljeborgi е доста разпространенъ по България. Намѣренъ е въ много блата по близкитѣ околности на София, въ тръсището до с. Новоселци, въ рибника при Държавния чифликъ и едно малко блато недалечъ отъ тоя рибникъ до Т.-Пазарджикъ.

8. **Diptomus alluaudi** Guerne et Richard.

1890. *Diaptomus alluaudi* de Guerne et Richard (24), стр. 198.
1890. „ *ungiculatus* v. Daday (9), стр. 118.
1891. „ *lorteti* Barrois (1), стр. 277.
1893. „ *alluaudi* Richard (37), стр. 465.
1897. „ *alluaudi* Schmeil (48), стр. 177.
1898. „ *alluaudi* Giesbrecht und Schmeil (18), стр. 93.

Цефалотораксътъ е тѣсенъ, източенъ; тѣлото е най-широко къмъ срѣдата на главата. У женската крилоподобнитѣ разширения на послѣдния цефалотораксенъ сегментъ сж доста широки, насочени назадъ, съ заоблени жгли и съ 3—4 чувствителни бодли. Лѣвото крило е по-развито отъ дѣсното, и чувствителниятъ бодилъ върху външния му жгълъ е доста голѣмъ и насоченъ навънъ. Гръбната страна на първия абдоминаленъ сегментъ е издута, а задниятъ му ржбъ е назадъ източенъ. Страничнитѣ чувствителни бодли на тоя сегментъ сж малки. Близу до женското отвърстие се намира единъ голѣмъ бодилоподобенъ израстъкъ. У мжжката крилоподобнитѣ разширения на послѣдния цефалоотраксенъ сегментъ сж малки, а първиятъ абдоминаленъ сегментъ по-широкъ отъ останалитѣ.

Прѣднитѣ пипала у женската достигатъ до основата на вилката; четинката върху първото членче е дълга.

Третокрайното членче на дѣсното пипало у мжжката е безъ всѣкакъвъ придатъкъ, а послѣдното членче е съ единъ остъръ и подвитъ като кука израстъкъ. Бодилътъ върху тринадесетото членче е дебелъ и доста дългъ. По единъ по-малъкъ бодилъ се намира на 8., 10. и 11. членчета; върху 15. и 16. членчета сж забѣлѣзва по единъ още по-кжсъ бодилъ.

У женската вжтрѣшната вѣтва на петата двойка крачка е едночленна, съвсѣмъ малка и не надминава четвъртината отъ първото членче на външната вѣтва; на върха ѝ сж разположени двѣ бодилчета. Външниятъ бодилоподобенъ израстъкъ на второто членче отъ външната вѣтва е силно развитъ, а вжтрѣшниятъ нокътъ голѣмъ и подвитъ; вжтрѣшниятъ ржбъ на тоя послѣдния, но само въ крайната му половина, е грубо назжбенъ. Третото членче е твърдѣ малко и измѣстено върху коремната страна на нокъта на прѣдходното членче; вжтрѣшната му четинка е по-кжса отъ външния бодилоподобенъ израстъкъ.

У мжжката вжтрѣшната вѣтва на дѣсния кракъ отъ петата двойка е неясно двучленна, много кжса, съ заобленъ връхъ и не достига даже до половината на първото членче отъ външната вѣтва; близо до върха ѝ се забѣлѣзва единъ остъръ бодилоподобенъ вжтрѣшенъ израстъкъ. Върху вжтрѣшния ржбъ на първото членче отъ външната вѣтва се намиратъ двѣ хиалинни наращения. Второто членче е дълго, източено и стѣснено въ основната си часть; страничниятъ му бодилъ е малъкъ и прикрѣпенъ близу до върха, а крайниятъ нокътъ е сравнително кжсъ, широкъ и малко подвитъ.

Твърдѣ характерно е устройството на лѣвия кракъ отъ петата двойка у мжжката. Въ това отношение *Diaptomus alluaudi* отблизо напомня рода *Broteas*. Вжтрѣшната вѣтва е атрофирана, а външната е кжса, много широка и се състои отъ двѣ неясно отдѣлени части: проксимална и дистална. Върху външния жгълъ на първата се намира една дълга, сърповидна четинка, вжтрѣшниятъ ржбъ на която е ситно назжбенъ, а на коремната страна — втора подобна, но по-малка четинка. Дисталната часть се състои отъ единъ вжтрѣшенъ източенъ и единъ вънкашенъ по-кжсъ, но широкъ отдѣлъ; и на двата отдѣла повърхностьта е покрита съ ситни бодлици.

Яйчната торбичка съдържа около 20 яйца. Дължина на тѣлото: ж. 1.7—2 м.м., м. 1.4—1.8 м.м.

Diaptomus alluaudi е рѣдка форма за България. Въ извънредно голѣма обилность го намѣрихъ прѣзъ юний 1905 год. въ единъ *гьолджукъ* близо до Разградската гара.

София, май 1908.

Литература.

1. BARROIS, TH. — Notes préliminaires sur la faune des eaux douces de l'Orient. I. Sur trois *Diaptomus* nouveaux des environs du Caire. (*Rev. biol. Nord France,* vol. III. 1891).
2. BRADY, G. S. — A Monograph of the free and semi-parasitic *Copepoda* of the British Islands. 3 vols. *London* 1878-1880.
3. BRADY, G. S. — A Revision of the british species of fresh-water *Cyclopidae* and *Calanidae* (*Nat. Hist. Tr. Northumb.* vol. VI. 1891).
4. CHICHKOFF, G. — Copépodes d'eau douce de la Bulgarie (*Zool. Anz.* Bd. XXXI. 1906.)
5. CLAUS, C. — Das Genus *Cyclops* und seine einheimischen Arten. (*Arch. Naturg.*, Jahrg. XXIII. 1857).

5a. CLAUS, C. — Weitere Mitteilungen über die einheimischen Cyclopiden (Ibid.).

6. CLAUS, C. — Die freilebenden Copepoden mit besonderer Berücksichtigung der Fauna Deutschlands, der Nordsee und des Mittelmeeres. *Leipzig* 1863.
7. COSMOVICI, L. C. — Contribution à l'étude de la faune de la Roumanie (*Bull. Soc. zool. France,* vol. XXV. 1900).
8. DADAY, E. von. — Monographia Eucopepodorum liberorum in Hungaria hus usque repertorum. (*Math. term. tod. Közlem.*, Bd. XIX. 1885).
9. DADAY, E. von. — Conspectus Diaptomorum faunæ hungaricæ (*Természetr. füzetek,* vol. XIII. 1890).

9a. DADAY, E. von. — Mikroskopische Süsswassertiere aus Patagonien, gesammelt von Dr. Filippo Silvestri im Jahre 1899 und 1900. (*Termes. Fuzetek,* XXV).

10. DADAY, E. von. — Untersuchungen über die Süsswassermikrofauna Paraguays. *Zoologica,* Heft 44. 1905).
11. DOUWE, C. van. — Beitrag zur Kenntnis der Copepodenfauna Bulgariens. (*Zool. Anz.* Bd. XXVI. 1903).
12. DOUWE, C. van. — Copepoden von Transkaukasien, Transkaspien und Turkestan. Zugleich ein Beitrag zur Kenntnis der Copepodenfauna salzhaltiger Binnengewässer. (*Zool. Jahrb. Syst.*, Bd. XXII. 1905).
13. FISCHER, S. — Beiträge zur Kenntnis der in der Umgegend von St. Petersburg sich findenden Cyclopiden. (*Bull. Soc. Natur. Moscou,* vol. XXIV. 1851).
14. FISCHER, S. — Beiträge zur Kenntnis der in der Umgegend von St. Petersburg sich findenden Cyclopiden. Fortsetzung. (*Ibid.*, vol. XXVI. 1853).
15. FISCHER, S. — Beiträge zur Kenntnis der Entomostraceen. (*Abh. Bayer. Ak.*, Bd. VIII. 1860).
16. FORBES, E. B. — A contribution to a knowledge of North American Freshwater *Cyclopidæ*. (*Bull. Illinois Lab.*, vol. V. 1899).
17. FRIČ, A. — Die Krustentiere Böhmens. (*Arch. naturw. Landesforsch. Böhmens.* Bd. II. 1872).
18. GIESBRECHT, W. und SCHMEIL, O. — *Copepoda*. I. *Cymnoplea*. (*Das Tierreich.* Lief. 6. 1898).
19. ЂОРЂЕВИЋ, Ж. — Прилози за познавање сладководне фауне Балкан. полуострова. I. Планктоорганизми великих језера Балкан. полуострова. (*Гл. Срп. Кр. Ак.*, LXIX. 1905).
20. GJORGJEWIČ, ŽIW. — Ein Beitrag zu Kenntnis der Diaptomiden Serbiens. (*Zool. Anz.* Bd. XXXII. 1907.)
21. GRAETER, A. — Die Copepoden der Umgebung von Basel. (*Rev. Suisse Zool.*, vol XI. 1903).

22. GUERNE, J. de et RICHARD, J. — Diagnoses des deux *Diaptomus* nouveaux d'Algérie *(D. blanchardi* et *D. lilljeborgi)*. (*Bull. Soc. Zool. France*. vol. XIII. 1888).

23. GUERNE, J. de et RICHARD, J. — Revision des Calanides d'eau douce. (*Mem. Soc. Zool. France*, vol. II. 1889.)

24. GUERNE, J. de et RICHARD, J. — Description du *Diaptomus alluaudi* n. sp. recueilli par M. Alluaud dans un reservoire d'eau douce à Lanzarote (Canaries.) (*Bull. Soc. Zool. France*, vol. XV. 1890.)

24a. IMHOF, O. E. — Notizen über die Süsswasser-Calaniden. (*Zool. Anz.*, Bd. XIII. 1890).

25. JURINE, L, — Histoire des Monocles, qui se trouvent aux environs de Genève. *Genève* et *Paris*. 1820.

26. KOCH, C. L. — Deutschlands Crustaceen, Myriapoden und Arachniden, Heft XXI. und XXXV. *Regensburg*. 1835—1841.

26a. KOELBEL, C. — Carcinologisches. (*Sitzungsberichte Ak. Wien*, Bd. XC. 1885.)

27. LANDE, A. — Materyjali do fauny skorupiaków widtonogich *(Copepoda)* Królestwa Polskiego. Widtonogi swobodnie Żyjace I. Rodzina Cyclopy *(Cyclopidæ)*. (*Pamiet Fizyjogr.*, vol. X. Warszawa. 1890).

28. LILLJEBORG, W. — De Crustaceis ex ordinibus tribus *Cladocera*, *Ostracoda* et *Copepoda* in Scania occurrentibus. *Lund*. 1853.

29. LILLJEBORG W. — Synopsis speciorum huc usque in Suecia observatarum generis Cyclopis sive Bidrag till en Öfversiegt af de inom Sverige iakttagna arterna af Slaktet *Cyclops*. (*Svenska Ak. Handl.*, Bd. XXXV. 1901).

30. LILLJEBORG, W. — Synopsis speciorum huc usque in aquis dulcibus Sueciæ observatarum familiæ Harpacticidarum sive Bidrag till en Öfversikt af de uti Sveriges Färska vatten hittills iakttagna arterna af Familjen *Harpacticidae*. (*Ibid.*, Bd. XXXVI. 1902).

31. MATILE, P. — Contribution à la faune des Copèpodes des environs de Moscou. (*Bull. Soc. Natur. Moscou*. 1897.)

32. MRAZEK, AL. — Beitrag zur Kenntnis der Harpacticidenfauna des Süsswassers. (*Zool. Jahrb. Syst.*, Bd. VII. 1892.)

33. MRAZEK, AL. — Přispěvky k poznání sladkovodních Copepodů. (*Tř. math.-přirodovědecká*. 1893).

34. REHBERG, H. — Beitrag zur Kenntnis der freilebenden Süsswasser-Copepoden. (*Abh. Ver. Bremen*, Bd. VI. 1880.)

35. RICHARD, J. — Recherches sur le système glandulaire et sur le système nerveux des Copépodes libres d'eau douce, suivies d'une revision des espèces de ce groupe qui vivent en France. (*Ann. Sci. nat.*, 7e. serie, vol. XII. 1891).

36. RICHARD, J. — Animaux inférieurs notamment Entomostracés, recueillis par M. Steindachner dans les lacs de la Macédoine. (*Ann. Hofmus. Wien*, Bd. VII. 1892).

37. RICHARD, J. — Copépodes recueillis par M. le Dr. Th. Barrois en Egypte, en Syrie et en Palestine (Mars-Juin 1890). *(Rev. biol. Nord France*, vol. V. 1893).

38. SARS, G. O. — Oversigt af de indenlandske Ferskvands-Copepoder. (*Forh. i Vidensk. Selskabet i Christiania*, 1862 Aar. 1863.)

39. SARS, G. O. — An Account of the Crustacea of Norway. IV. *Copepoda Calanoida*. prts III—XIII. 1902.

40. SARS, G. O. — The *Cladocera, Copepoda* and *Ostracoda* of the Jana Expedition (*Annuaire Mus St. Petersb*, 1903.)

41. SARS, G. O. — On the Crustacean Fauna of Central Asie. Prt. III. *Copepoda* and *Ostracoda*. (Ibid.)

42. Шманкевичъ, И. В. — Нѣкоторыя ракообразныя соляно-озерныхъ и прѣсныхъ водъ и отношеніе ихъ къ средѣ. (*Зап. Новор. Общ. естеств.* Т. III. 1875).
43a. Schmeil, O. — Ueber den *Diaptomus* des salzigen Sees (*Diaptomus Richardi* n. sp.). (*Zool. Anz.* Bd. XII. 1889.)
43. Schmeil, O. — Beiträge zur Kenntnis der Süsswasser-Copepoden Deutschlands mit besonderer Berücksichtigung der Cyclopiden. (*Zeitschr. wiss. Zool.* Bd. 64. 1891).
44. Schmeil, O. – Deutschlands freilebende Süsswasser-Copepoden I. Teil: *Cyclopidæ*. (*Zoologica*, Heft 11. 1892.)
45. Schmeil, O. — Copepoden des Rhätikon-Gebirges. (*Abh. Ges. Halle*, Bd. XIX. 1893.)
46. Schmeil, O. — Deutschlands freilebende Süsswasser-Copepoden II. Teil: *Harpacticidæ*. (*Zoologica*, Heft 15. 1893).
47. Schmeil, O. — Deutschlands freilebende Süsswasser-Copepoden III. Teil: *Centropagidæ*. (*Zoologica*, Heft 21. 1896).
48. Schmeil, O. — Deutschlands freilebende Süsswasser-Copepoden. Nachtrag zu den Familien der Cyclopiden und Centropagiden (*Zoologica*, Heft 21 N. 1897.)
49. Steuer, A. Copepoden und Cladoceren des süssen Wassers aus der Umgebung von Triest. *Verh. Ges. Wien*, Bd. XLVII. 1897).
50. Steuer, A. — Die Diaptomiden des Balkan, zugleich ein Beitrag zur Kenntnis des *Diaptomus vulgaris* Schmeil. (*Sitzungsber. Ak. Wien*, Bd. CIX. 1900).
51. **Ульянинъ**, В. — Путешедствіе въ Туркестанъ А. Федченко. Ракообразныя. (*Изв. Ит. Общ. люб. ест.* Т. IX, вып. 6. 1875).
52. Vavre, V. — Ein Beitrag zur Kenntnis der Süsswasserfauna von Bulgarien. (*Sitzungsber. Böhmische Ges.* 1893).
53. Vejdovsky, F. — Thierische Organismen der Brunnenwässer von Prag. *Prag* 1882.
54 Vosseler, J. — Die freilebenden Copepoden Württembergs und angrenzender Gegenden (*Jahreshefte des Vereins f. vaterl. Naturk. in Württemberg*. 22. Jahrg. 1886).
55. Wierzejski, A. — Materyaly do fauny jezior tatrzanskich. (*Sprawoz. Komis. fizyjogr. Krakowie*, T. XVI. 1882).
55a. Wierzejski, A. — Zarys fauny stawów tatrzanskich. (*Pamietnika Tow. tatrzan.*, T. VIII. Krakow. 1883).
56. Wierzejski, A. — O krajowych skorupiakach z rodziny *Calanidæ*. (*Rozpr. i Spraw. Wydz. mat.-przyr. Akad. Umie.* T. XVI. Krakow. 1887).
57. Wierzejski, A. — Przeglad fauny skorupiaków galicyjskich. (*Spraw. Kom. fiz. Akad. Umiej. w Krakowie*, T. XXXI. 1895).

По българската фауна на охлювитѣ Helicidae.

Отъ **Проф. Ст. Юриничъ.**

Sur les Helicides de la Bulgarie.

Par **prof. S. Iurinitsh.**

ОБЩА ЧАСТЬ.

Авторитѣ, които сѫ описвали охлювитѣ Helicidae отъ Linné до втората половина на 19. столѣтие, сѫ помѣстили множество видове въ родъ Helix. Самиятъ Linné, който е далъ названието Helix на тоя родъ, е събралъ въ него много форми на земни и сладководни охлюви, като: Planorbis, Limnaeus, Auricula, Clausilia, Bulimus, Pupa, които днесъ съставляватъ отдѣлни родове и се числятъ въ съвършенно други семѣйства.

По късно O. Müller е малко ограничилъ рода Helix, като е извадилъ отъ него нѣкои форми, но и той още е задържалъ въ сѫщия родъ формитѣ Clausilia, Bulimus, Pupa и Auricula.

Iaqu. Draparnaud още повече е прочистилъ казания родъ и е опрѣдѣлилъ границитѣ му, но при все това прѣзъ първата четвърть на 19. столѣтие A. Férussac d'Audebard [1]) причислява 562 вида въ рода Helix.

По-послѣ, вслѣдствие нови изслѣдвания както на европейската така и на фаунитѣ на останалитѣ материци, сѫ открити множество нови форми, нови видове отъ родъ Helix, така че въ Sistematisches Conchylien — Cabinet на Martini et Chemnitz и то само въ II-та и III-та часть отъ Abt. 12, дѣто се описватъ видоветѣ на р. Helix има споменати 1107 видове и вариетети. Въ излѣзлитѣ до 1904. год. XI свезки на Rossmässler's Iconographie etc. се описватъ и споменватъ 1450 видове и вариетети отъ сѫщия родъ.

Между това множество видове отъ единъ само родъ сѫ помѣстени форми твърдѣ разнообразни, както по морфологичнитѣ,

[1]) Histoire naturelle, générale et particulière des mollusques terrestres et fluviatiles. Paris, 1821.

така и по анатомичнитѣ си признаци. Родъ Helix прѣдставлява лабиринтъ за систематика, не само защото обема много и разновидни форми, но още и за това, дѣто една и сѫща форма е описана отъ нѣколко автори подъ разни видови имена.

Една ревизия и едно прѣчистване на родъ Helix бѣше станало необходимо и наложително. И така, възъ основа на нови изучвания, особено по анатомията на тия охлюви, сродннтѣ видове сѫ помѣстени въ групи или секции т. е., родъ Helix е раздѣленъ на групи. Послѣ пъкъ на формитѣ отъ разни групи сѫ дадени самостойни родови и подродови названия, и така първобитниятъ родъ Helix е раздѣленъ на повече родове, а подъ родовото име Helix сѫ оставени само нѣколко вида: Helix pomatia L., Hel. lucorum Müll., Hel. obtusalis Ziegl., Hel. aperta Born.

Но слѣдъ малко се захвана и прѣчистването на названията на животнитѣ. Съгласно приетия отъ зоолозитѣ принципъ, че за име на единъ родъ трѣбва да се употрѣби най-старото название на кой да е видъ, причисляванъ къмъ тоя родъ, множество стари и общепознати родови названия се изхвърлятъ и се замѣстятъ съ нови. Такава сѫдба е постигнала и названието Helix, което въ течение на 100 години е станало общепознато, вулгарно. Неговиятъ коренъ се запазва въ названието на сѣмейството (Helicidae), а като название на рода то изчезва и отстѫпва мѣстото си на названията: Pomatia, Tachea, Arionta, Campylaea, Xerophila, Fruticicola, Helicodonta, Vallonia и пр.

Нѣкои видове охлюви отъ нашенската фауна, що спадатъ въ сѣмейство Helicidae, сѫ открити и описани по-рано, нѣкои дори прѣзъ първата половина на 19. столѣтие. Такива сѫ: Helix rumelica Ziegler[1]), Helix rhodopea Frivaldsky[1]), Helix philibinensis Frivald.[1]), Helix lucorum var. rumelica Mousson[1]) и Helix haberhaueri Sturany[2]); а нѣкои видове откриваме ние и споменваме въ настоящия приносъ къмъ нашенската фауна на черупеститѣ охлюви.

Но за Helix rhodopea Friv. послѣ се доказа, че тоя охлювъ не е отдѣленъ и самостоенъ видъ, а че е идентиченъ съ вида, който Ziegler по-рано е описалъ подъ название Helix rumelica. Сѫщо така е доказано за Helix rumelica Ziegl., че не е отдѣленъ видъ, а че е идентиченъ съ оная форма, която самъ Ziegler порано е описалъ подъ видовото название Helix trizona (campylaea trizona). За Helix rumelica Rossmässler казва, че не може да се

[1]) Rossmässler, Iconographie der Land-und Süsswasser-Mollusken. B. I. H. VII -VIII. S. 30. — B. VIII. S. 64. — B. IV. S. 19.

[2]) Annalen d. Naturhistorischen Hofmuseums in Wien. 1897. vol. XII.

счита за така нареченъ добъръ видъ, а най-много може да се сматра за мѣстенъ вариететъ. Вслѣдствие на казаното, названията Helix rhodopea и Hel. rumelica като пó-млади трѣбва да изчезнатъ, защото формитѣ, на които сѫ дадени, по-рано сѫ получили название Helix trizona. Название *rumelica* може да се даде на малкитѣ форми отъ Hélix (campylaea) trizona като име на мѣстенъ български вариететъ.

Helix Philibinensis Frivald. тъй сѫщо не е нова форма, а е сѫщиятъ видъ, който Ziegler по-рано е описалъ подъ видовото име Helix (Pomatia) obtusata (obtusalis). И тъй и название Philibinensis е осѫдено на изчезване.

Helix haberhaueri Stur., който споредъ автора свързвалъ Hel. olympica Roth. съ Hel. serbica Mlldff. спада въ рода Arionta. Той е по-малъкъ отъ вида Arionta (helix) arbustorum L. и се различава отъ него по това, че надлъжната ивица или линия, която минава прѣзъ послѣдния му завой, е червена, когато у Arionta arbustorum тя е кафяна. Д-ръ Кобелтъ[1]) счита Hel. haberhaueri Stur. за вариететъ на Arionta (helix) arbustorum L. Това е негово лично схващане, което при неопрѣдѣленото разграничение на видоветѣ е оправдана толкозъ, колкото и противното мнѣние, — че речената форма е отдѣленъ видъ отъ рода Arionta.

Var. rumelica Mouss. отъ вида Helix (pomatia) lucorum Müll. се отличава отъ типичната италианска форма по това, че у него кафенитѣ ивици сѫ 4, т. е. втората и третята сѫ слѣти въ една и, че между тия ивици има три бѣли пояса, когато у речената итал. форма 5-тѣ кафени ивици сѫ слѣти въ двѣ широки, между които има само единъ бѣлъ поясъ. Като знаемъ, какъ лесно цвѣтътъ на черупката варира, какъ тъмнитѣ ивици по нея ту сѫ по-тѣсни, ту по-широки и се допиратъ или сливатъ, и че между формитѣ отъ едно и сѫщо находище има постепенни прѣходи отъ една крайность въ друга, ние не бихме считали var. rumelica Mouss. за истински вариететъ. Но понеже другитѣ автори считатъ за вариетети и такива форми отъ Helix (pomatia) lucorum, които още по-малко се различаватъ отъ обикновената, и понеже за находището на var. rumelica се споменува само България, то е оправдано да приемемъ тая форма за вариететъ.

Слѣдователно, отъ описанитѣ по-рано видове охлюви, намѣрени въ България, можемъ да считаме за свои български форми: Arionta (helix) haberhaueri Stur., Pomatia (helix) lucorum var. rumelica

[1]) Rossmässler, Iconographie etc. N. F- B. VIII. S. 64.

Mouss., Campylaea (helix) trizona var. rumelica Ziegl. и Campyl. preslii var. nisoria Rossm.

Нашенскитѣ охлюви спадатъ, разбира се, въ палеарктичната область, която споредъ Кобелтъ[1]) обема Европа безъ полярната ѝ часть, западна Азия до рѣка Объ въ Сибиръ и до Каспийско-Перзийската пустиня и Сѣверна Африка до Сахара. Тая область той дѣли на 14 провинции или зони, възъ основа разпространението на мекотѣлитѣ, а прѣдимно на охлювитѣ. Отъ тия провинции петь се падатъ на Балканския полуостровъ, а именно: 1) Далматинска. 2) Босненска. 3) Севѣробалканска — Сърбия и Севѣрна България. 4) Албаномакедонска — Албания, Македония, Епиръ и Тесалия. 5) Ориенталска — Южна България и Европейска Турция на изтокъ отъ Родопитѣ, срѣдна и южна Гърция, Мала Азия и севѣро-източна Африка до къмъ Триполисъ.

На западъ отъ Балканския полуостровъ се намира италианска провинция; на севѣрозападъ: карпатско-трансилванска (Хърватско и Унгария съ Трансилвания), източно-алпийска (Крайнско, Щирия, Каринтия и Австрия горна и долна до Виена); на севѣро-изтокъ и изтокъ: таврическа провинция (южна Русия покрай Черно море и Кримъ) и понтийска или кавказка провинция (Кавказъ и севѣроизточното малоазийско крайбрѣжие.

Останала Русия, Австрия (Чешко, Моравия, Галиция), цѣла Германия, Франция срѣдна и севѣрна, Белгия, Холандия, Англия, Датско, Швеция и Норвегия съставляватъ севѣрна или бореална провинция.

Нѣкои отъ нашенскитѣ охлюви, що ги тукъ описваме, живѣятъ на голѣмо пространство и въ много провинции. Такива сѫ напр. Pomatia (helix) pomatia L. и Fruticicola (helix) strigella Drap. Първиятъ видъ живѣе въ цѣла западна, срѣдна, южно-срѣдна Европа и въ цѣла България до Черно море, т. е. живѣе напрѣки прѣзъ Европа отъ Атлантически океанъ до Черно море. За нашата фауна той нѣма особена важность въ това отношение, дѣто не е характеристиченъ за нея. Fruticicola strigella живѣе почти въ цѣла Европа отъ най-южната ѝ часть до С.-Петербургъ. И тоя видъ не характеризира нашата фауна.

Малко по-важни сѫ за нея видоветѣ Tachea vindobonensis C. Pfr. (Helix austriaca Mühlf. и Xerophila (helix) candicans Ziegl., защото живѣятъ само на изтокъ отъ алпийската провинция и въ България сѫ разпространени твърдѣ много.

[1]) Rossmässler, Iconographie etc. N. F. B. XI. S. 1—51.

Още по-интересни сж такива видове било отъ севѣро-източнитѣ, било отъ севѣро-западнитѣ провинции, на които предѣлътъ или границата на разпространението е България. Такива сж: Tachea (helix) nemoralis L. и Pomatia (helix) obtusalis Ziegl. Първиятъ видъ е източно-алпийски и Д-ръ Кобелтъ[1]) прѣдполага, че го нѣма на Балканския полуостровъ. Ние обаче притежаваме екземпляри отъ околностьта на Видинъ, които сж типична форма на тоя видъ охлювъ. Ние сме екскурсирали на повече отъ 20 мѣста изъ найразнитѣ части на България и по всичкитѣ ѝ планини, но тоя видъ охлювъ сме намѣрили само при Видинъ. Това значи, че той е редъкъ у насъ и именно затова е характеристиченъ за нашата фауна. Отъ друга страна може да се прѣдположи, че той не е наша постоянна форма, а че е може би прѣнесенъ съ параходи отъ Австро-Унгария въ Видинско, подобно както е прѣнесенъ видътъ Tachea sylvatica Drap. по рѣка Рейнъ въ Карлсруе.

Pomatia obtusalis Ziegl. е южно-руски понтийски видъ, който у насъ и въ южна Русия замѣстя италианския видъ Pomatia (helix) ligata. У насъ той е разпространенъ навредъ отъ Видинъ—Царибродъ—Кюстендилъ до Черно море, като се намира по-често и въ по-голѣмо множество отъ Pomatia pomatia L.

Най-характеристични сж за нашата фауна ония видове охлюви, на които центъръ на разпространението е Балканския полуостровъ, а още повече ония, на които разпространението е ограничено само върху България, които сж чисто български форми. Къмъ първа такатегория принадлежатъ Helicodonta corcyrensis Partch и Helix lucorum Müll. Първиятъ видъ е юго-източно европейски или по-добрѣ казано гръцки, а живѣе и у насъ и безъ съмнѣние България е севѣрната гранаца на неговото разпространение. Helix lucorum е албано-македонски видъ, на който западната граница на разпространението е Италия, а севѣро-източната България.

За тоя видъ Д-ръ Кобелтъ твърди, че не живѣелъ въ севѣрна България, не прѣминавалъ Балкана. Това твърдене ние тукъ опровергаваме, защото го намѣрихме на севѣръ отъ Балкана при Варна по баира Галата.

Къмъ втората категория т. е. къмъ чисто българскитѣ форми принадлежатъ вариететитѣ на Campylaea trizona Ziegl. Camp. preslii Schmidt и на Pomatia lucorum Müll. и видътъ Arionta (helix) haberhaueri Stur. Вариетътъ на първия видъ живѣе въ южна България, оня на третия видъ — въ севѣро-западна България, а за вида Arionta

[1]) Rossmässler, Iconographie etc. N. F. B. XI. S. 90.

haberhaueri Sturany казва че живѣе въ Стара-планина при София. Ние не знаемъ за никое негово находище, защото досега не сме го намѣрили, както не сме намѣрили и много други форми, за които сме увѣрени, че ги има и по насъ. Нови изслѣдвания ще открийтъ и тѣхъ и вѣроятно и нови форми характеристични само за нашата фауна.

СИСТЕМАТИЧНА ЧАСТЬ.

Сем. Helicidae.

Охлювитѣ отъ това семѣйство иматъ спирално извита черупка (testa). Сѫществената часть на черупката, състояща се отъ варовито вещество, размѣсено съ животинска слизь, е покрито съ твърдѣ тънка кожица (epidermis), която често бива лъскава и цвѣтна, гола или покрита съ косми, вѫси или четинки. Споредъ епидермиса си и черупката се нарича: гола (testa nuda), космата (t. pilosa), четинеста (t. setulosa), гладка (t. laevis), матова (t. opaca), лъскава (t. nitida), копринено-лъскава (t. sericina) и пр.

Повръхностьта на варовития пластъ, що е подъ епедермиса бива твърдѣ различенъ. По него може да има плитки спирални линии (testa lineata), брѣзди (t. sulcata), успоредни гънки (t. plicata), равномѣрно разположени брѣзди и между тѣхъ издутини въ видъ на ребра (t. costata), неправилни вдълбнатини или бръчки и между тѣхъ неправилни издутини (t. rugosa) и пр.

Завоитѣ ча черупката обикновено се извиватъ на дѣсно, рѣдко на лѣво. Завой (anfractus) е една обиколка на черупкината тръба около осьта ѝ, а всичкитѣ завои, съ изключение на послѣдния, зети купомъ се казватъ кривина (spira). Линията, въ която завоитѣ се допиратъ помежду си се казва шевъ (sutura, commissura).

Споредъ формата на завоитѣ, на тѣхната по-голѣма или по-малка издутость, заобленость и пр. черупката бива: корместа (testa ventricosa), кълбеста (t. globosa), ръбеста (t. angulata), гребенеста (t. carinata), яйцеобразна (t. ovata), коническа (t. conica), плоска (t. plana), когато завоитѣ по отдѣлно сѫ по-високи отколкото широки но кривината (spira) не се издига надъ послѣдния завой; смазана (t. depressa), когато основата на черупката е много широка, а кривината съвсѣмъ малко се издига надъ нея; цилиндрична (t. cylindrica), плочеста (t. discoidea), и пр. Числото на завоитѣ е важенъ признакъ на отдѣлни видове.

На долната страна на черупката у повечето видове отъ това семѣйство се намира по-плитка или по-дълбока дупка, наречена

пжпь (umbilicus) на черупката. Той е куха повечето коническа ось, около която се виятъ завоитѣ, а образува се така, че завоитѣ на това мѣсто не се напълно допиратъ. Споредъ пжпа черупката бива: пжпеста (t. umbilicata), ако той е сравнитемно широкъ; пробита (t. perforata), ако пжпътъ е тѣсенъ; покрито-пжпеста (t. obtecte umbilicata), когато пжпжтъ е покритъ повече или по-малко отъ ржба на устния первазъ; перспективно-пжпеста (t. perspective umbilicata), когато черупката е плоска, а пжпътъ отъ начало много широкъ, а по-навжтрѣ постепенно се стѣснява и пр.

Устието (apertura) на черупката, прѣзъ което охлювътъ се подава навънъ, у охлювитѣ Helicidae има различна форма: кржгла (apertura circularis), закржглена (ap. rotundata), т. е. не напълно кржгла; яйцеобразна (ap. ovata), полумѣсечна (ap. lunata), трижгълна (ap. triangulata), заливна (ap. sinuata), стѣснена (ap. angustata) и пр.

Устниятъ первазъ (peristoma) т. е ржбътъ на послѣдния завой се завършва или остро или тжпо. У едни охлюви той е правъ (peristoma rectum) т. е. нито е извитъ на вжтрѣ, нито вънъ, у други е отворенъ (per. patulum) т. е. малко разширенъ на вънъ, а у повечето Helicidae той е назадъ извитъ (per. reflexum) и често отъ вжтрѣшната страна има издутина като устна или джука (per. labiatum).

Цвѣтътъ на устния первазъ е признакъ за различаване у нѣкои видове. Первазътъ се състои отъ два ржба: вжтрѣшенъ и външенъ. Първиятъ (margo internus, columellaris) излиза при пжпа, а външниятъ (margo externus) отъ края на горния шевъ на послѣдния завой и се спуща на страна и на долу, додѣто се съедини съ вжтрѣшния ржбъ. Често единъ отъ ржбоветѣ е по-кжсъ или по-извитъ отъ другия.

Самитѣ животни — охлюви иматъ тънко продълговато тѣло, което напълно се скрива въ черупката. То е обвито съ мантия, която не може да се протѣга навънъ отъ черупката. На главата си иматъ по 4 пипала и на по-дългитѣ отъ тѣхъ се намиратъ очитѣ имъ. Челюститѣ имъ сж извити като полумѣсецъ и по вдълбаната си (concav) страна иматъ надлъжни изпжкнали ребра. Половиятъ имъ апаратъ, който има важно значение за системата имъ, е забѣлѣжителенъ по това, че у всички почти видове има торба, въ която се намиратъ по една двѣ полови срѣлки.

Германската фауна брои споредъ Clessin [1]) 41 видове Helicidae, а австро-унгарската споредъ сжщия авторъ [2]) 76 видове. Голѣмото число

[1]) Deutsche Excursionsmollusken-Fauna II. aufl. 1881.
[2]) Die Molusken-Fauna Oesterreich-Ungarns. 1887.

видове се дължи въ Германия на рода Fruticicola, който самъ брои 17 видове, а останалитѣ 11 родове сж застжпени съ 24 вида. Въ австро-унгарската фауна родоветѣ Fruticicola и Campylaea сж застжпени съ 48 вида, а останалитѣ 10 родове броятъ само 28 вида.

Ние до сега намѣрихме въ България 7 рода съ 16 вида и вариетети. Отъ родоветѣ Fruticicola и Campylaea, които въ Австро-Унгария съставятъ почти $^2/_3$, а въ Германия $^1/_2$ отъ фауната на Helicidae, у насъ намѣрихме досега по 2—3, вида, т. е. около $^1/_3$ отъ всичкитѣ Helicidae. Отъ тукъ главно произхожда разликата въ числото на нашитѣ видове спрѣмо ония въ Германия и Австро-Унгария.

Намѣренитѣ отъ насъ видове и вариетети сж:

Helicodonta corcyrensis Partsch.

Synon. *Helix corcyrensis* Partsch [1]).
Helix contorta Ziegl.
Helix girva Frivald.

Тоя охлювъ е южнобалкански видъ. Ние намѣрихме единъ голѣмъ екземпляръ въ околностьта на Видинъ, който екземпляръ има черупка 13 м.м. широка, а 5 м.м. висока. Освѣнъ него намѣрихме още 6 екземплари: въ Родопитѣ малко по-горѣ отъ с. Сестримо въ лжкитѣ на Крива-рѣка и въ околностьта на гр. Хасково. Черупката на тия екземплари е 4—8 м.м. широка и 3—4 м.м. висока.

Черупката на тоя видъ охлювъ има отворенъ пжпъ. Тя е плоча, т. е. сплескана отгорѣ и отдолу, яка и у по-едритѣ форми кафяворогова. а у по-дребнитѣ свѣтлорогова. У първитѣ форми тя е съставена отъ $6^1/_2$, а у вторитѣ отъ 6 завоя. Устието на черупката е джгообразно-полумѣсечно съ слаби слѣди да образува три залива. Устниятъ первазъ е извитъ назадъ и отъ вътрѣшната страна е бѣлъ.

Тоя видъ по черупката си много прилича на близкитѣ си видове Gonostoma (helix) obvolutum Müll. и Gonostoma angigyrum Rossmässl. Но за първия отъ двата вида не може да се счита, защото устието му не образува три ясно очертани залива, каквито има реченият видъ, нито пакъ устниятъ первазъ е лила както е у Gon. obvolutum. За Gon. angigyrum. не може да се сматра, защото кривината (spira) му отъ горѣ не е вдълбана тъй, че като се гледа отъ страна прѣдпослѣдниятъ завой на черупката се вижда.

[1]) Rossmässler, Icougraphie etc. B. I. Heft VII—VIII. S. 40 T. 39. Fig. 538.

И тъй, тая форма се различава по показанитѣ бѣлѣзи отъ двата си най-подобни видове, а по всичкитѣ си бѣлѣзи, а особено по формата на устието и по цвѣта на перваза му, се схожда съ Helicodonta corcyrensis Partsch.

Фривалдски е описалъ находещитѣ се въ Турция малки форми отъ тоя видъ подъ название Helix girva. Rossmässler не счита тия форми за самостоенъ видъ, а ги сматра само за var. minor на описания тукъ видъ. И тъй споредъ тоя авторъ и нашитѣ малки екземплари можемъ да считаме за вариететъ var. minor Rossm. отъ вида Helicodonta corcyrensis Partsch.. а голѣмиятъ екземпляръ за типична форма на вида.

Fruticicola fruticum Müll.

Synon. *Helix fruticum* Müll [1])
Eulota fruticum Müll [2]).

Отъ тоя видъ намѣрихме 5 екземплари и то единъ въ Ломскитѣ лозя, единъ въ Стара планина при с. Своге, единъ при старата салхана въ Пловдивъ и два въ Родопитѣ надъ с. Сестримо.

Черупката на тоя охлювъ е кълбеста, жълтеникаво-бѣла или само бѣла, прозирна и съставена отъ $5^1/_2$—6 завои, отъ които послѣднитѣ три иматъ по повърхностьта си нѣжни ребърца или изпжкнали линии. Кривината на черупката е конусообразна. Устието й е голѣмо и закржглено-яйцеобразно, а первазътъ му е разширенъ, при пжпа малко извитъ назадъ, ала не покрива пжпа тъй, че той е отворенъ. Первазътъ отъ вътрѣшната си страна е бѣлезникъвъ и лъскавъ.

Чурупкитѣ на нашитѣ екземплари сж 18—20 м.м. широки, 12—15 м.м. високи. Понѣкога черупката на тоя видъ охлювъ има кафявочервеникава линия по завоитѣ си. Отъ нашитѣ екземплари нѣма нито единъ подобна линия.

Fruticicola strigella Drap.

Synon. *Helix strigella* Drap [3]).

Черупката на тоя охлювъ има сравнително широкъ и откритъ пжпъ. Тя е кълбеста, яка, незначително лъскава, а цвѣтътъ й е

---

[1]) Rossmässler, Iconographie etc. B. I. H. I. S. 61. T. 1. Fig. 8.—B. XI. S. 261-
[2]) Pfeiffer L. Die Schnirkelschnecken, Gatt. Helix - Martini et, Chemniz Conchylien-Cabinet. B. I. Abt 12. S. 112.
Clessin S. Deutsche Excursions-Mollusken-Fauna S. 165.
[3]). Rossmässler, Iconographie etc. B. I. H. I. S. 61. T. 1 Fig. 9.
Pfeiffer L.. Die Schnirkelschnecken-Conchylien-Cabinet S. 114.
Clessin S., Deutsche Fxcursions-Mollusken-Fauna II aufl. S. 163.

тъмножълтеникавъ или свѣтло роговъ. Въ срѣдата на послѣдния завой се намира бѣлѣзникава надлъжна ивица, която у нашитѣ екземплари слабо се различава. Черупката има 6 завоя, отъ които послѣдниятъ се спуща по-низко къмъ основата на вжтрѣшния первазовъ ржбъ, отколкото у прѣдишния видъ. Вслѣдствие на това и устието на черупката е повече стѣснено, та има закржглено-полумѣсечна форма, когато у прѣдишния видъ тя е закржглено-яйцеобразна. Устниятъ первазъ е остъръ по ржба си и малко извитъ назадъ. Цвѣтътъ му отвжтрѣ е бѣлъ или бѣломоравъ, а отвънъ е жълтъ. Тоя видъ охлювъ, разпространенъ по Европа отъ найюжнитѣ ѝ точки до С. Петерсбургъ, намѣрихме въ околноститѣ на Видинъ и на Бачковския манастиръ.

Campylaea trizona var. rumelica Ziegl.

Synon. *Helix trizona* Ziegl.[1])
Helix rumelica Ziegl.
Helix rhodopea Frivald.

Настоящиятъ видъ е характеристиченъ за българската фауна. Черупката му е плоска, тънка, лека. Тя състои отъ 5 завоя. а има откритъ пжпъ. Основниятъ ѝ цвѣтъ е жълтеникавъ или жълтобѣлѣзникавъ, а изъ него се намиратъ три надлъжни червеникаво-кафяви ивици, отъ които срѣдната е по-тъмна. Най-долната ивица влиза въ устието на черупката, срѣдната се протака по шева на кривината, а най-горната постепенно блѣднѣе и се губи въ срѣднитѣ завои на кривината. Повърхностьта на черупката е набраздена и линувана. Устието на черупката е напрѣчно яйцеобразно, а первазътъ му, който отвжтрѣ е бѣлъ, е извитъ назадъ и при основата на вжтрѣшния си ржбъ се издига прѣдъ пжпа.

Нашитѣ екземплари отъ тоя видъ охлювъ сж отъ Родопитѣ и то отъ с. Чукуркйой и отъ топлия изворъ въ прохода Елли-дере. Черупкитѣ имъ сж 22—24 м.м. широки и по 13 м.м. високи.

Pfeiffer опредѣля голѣмината на черупкитѣ на своитѣ екземплари така: височина около 14—16 м.м. (7—8 линии), диаметъръ напрѣченъ около 28—32 м.м. (14—16 линии) и казва, че черупката има 5—5½ завоя. Той казва по-нататъкъ, че по-малкитѣ форми съ по́-тѣсни завои сж вариетети отъ вида Campylaea (helix) trizona

[1]). Rossmässler, Iconographie B. I. H. II. S. 1. T. 6 Fig. 87.
Pfeiffer L., ibidem pag. 70.
Clessin S., Die. Molluskeu-Fauna Oesterreich-Ungarns und der Schweiz S. 152.

и то var. rumelica Ziegl. и var. rhodopea Frivald., които живѣели въ Румелия.

Rossmässler[1]) опрѣдѣля голѣмината на Campylaea (helix) rumelica приблизително така: височина 12—16 м. м., широчина 16—26 м. м., но твърди, че черупката на тоя охлювъ. сравнена съ типичната форма на Camp. trizona отъ сѫщата голѣмина, има единъ завой повече. Ние и на други мѣста намѣрихме разлика между тоя и другитѣ автори досежно числото на завоитѣ у единъ и сѫщи видъ, затова не даваме важность на това, дѣто твърди, че var. rumelica ималъ единъ завой повече отъ Camp. trizona. По тоя въпросъ ние сме съгласни съ Pfeiffer-а. И тъй нашитѣ екземплари отъ Camp. trizona по своята голѣмина съотвѣтствуватъ на оная голѣмина, която Rossmässler и Pfeiffer даватъ на вариетета var. rumelica, затова и ние считаме тия наши екземплари за такъвъ вариететъ.

Campylaea planospira Lam.

Synon. *Helix planospira* Lam.[2])

Тоя южноевропейски видъ досега намѣрихме въ околностьта на Видинъ, при електрическата инсталация надъ с. Панчарево въ Софийско, при Пловдивъ и при Брацигово въ Родопитѣ. Екземпларътъ отъ послѣдното находище прѣдставлява типичната форма на вида. Черупката му е 28 м. м. широка, 12 м. м. висока и е съставена отъ 5 завоя. По долнитѣ ѝ завои има фини косо-напрѣчни ребърца. Пѫпътъ ѝ е широкъ, отворенъ. Кривината ѝ слабо се издига надъ послѣдния завой тъй, че черупката отъ горѣ е плоска. Основниятъ ѝ цвѣтъ е жълтеникавокафявъ или роговъ. Прѣзъ срѣдата на послѣдния завой се протака жълтеникаво-бѣла ивица, широка около 5 м. м., а въ нея са намира тъмночервеникаво кафява надлъжна ивица, широка 2 м. м. Надъ и подъ бѣлата ивица слѣдва по една широка кафява ивица, отъ които долната откъмъ областьта на пѫпа постепенно става по-свѣтла и най-послѣ се слива съ основния цвѣтъ на черупката.

Устието на черупката е косо яйцеобразно-полумѣсечно, а первазътъ му, който отъ вѫтрѣ е бѣлъ, е извитъ назадъ. Въ устието на черупката се виждатъ тритѣ кафяви ивици, отъ които срѣдната е най-изразителна. Черупкитѣ на останалитѣ наши екземпляри

---

[1]) Rossmässler, Iconographie B. I. H. VII—VIII. S. 30.

[2]) Rossmässler, Iconographie B. I. H. II. S. 3.
Pfeiffer L., Conchylien-Cabinet B. I Abt. 12. S. 240.
Clessin S., Die Mollusken-Fauna Oest.-Ung. S. 140.

сж 22—24 м.м. широки и 11—12 м.м. високи. Тѣхнитѣ тъмни ивици сж по-тъмни, чернокафяви, затова и черупкитѣ се виждатъ изобщо по-тъмни.

Campylaea Preslii Schmidt.

Synon. *Helix Preslii* Schmidt[1]).

Въ околностьта на Видинъ намѣрихме нѣколко екземпляри отъ тоя видъ. Тѣхнитѣ черупки сж 18—22 м.м. широки и 8—11 м.м. високи. Тѣ сж плоски, у най-малкия екземпляръ почти плочести, тъй като кривинитѣ имъ малко се издигатъ надъ послѣдния завой.

Черупката има широкъ перспективенъ пжпъ и състои отъ 5 завоя. Основниятъ ѝ цвѣтъ е сиво-бѣлъ, или кално-бѣлъ съ сиво-кафява шатировка у малкия екземпляръ. Прѣзъ срѣдата на послѣдния завой минава бѣлъ поясъ, а вжтрѣ изъ него се протака червеникаво или кестенево-кафява линия или тѣсна ивица. Надъ и подъ бѣлия поясъ се намнратъ още по една по-свѣтла, по-слабо изразителна ивица.

Завоитѣ на черупката постепенно се увеличаватъ, а послѣдния отъ тѣхъ само при устието внезапно се спуща надолу. Устието на черупката е твърдѣ косо, почти хоризонтално закржглено яйцеобразно. Первазътъ му е остъръ, отвжтрѣ бѣлъ. Външниятъ ржбъ на перваза е разширенъ, а вжтрѣшниятъ прѣдъ пжпа е извитъ назадъ.

Отъ тоя видъ има вариетети, отъ които споредъ Frivaldsky и Rossmässler вариететътъ var. nisoria живѣялъ въ Турция. Тоя вариететъ се отличава отъ основната форма на вида по това, че срѣдната му кафява ивица е по-тъмна, по-изразителна, а страничнитѣ напротивъ повече приличатъ на шатировки. Отъ нашитѣ екземпляри най-малкиятъ най-много се схожда съ var. nisoria Rossm., а останалитѣ повече приличатъ на основната форма на вида Camp. Preslii.

Arionta arbustorum L.

Synon. *Helix arbustorum* L.[2]).

Прѣзъ мѣсецъ юлий 1898 г. намѣрихме 4 екзепляра въ Берковския балканъ между Петроханъ и с. Клисура. Тѣхнитѣ черупки

---

[1]) Rossmässler, Iconographie. B. I. H. IV. S. 4. T. 16 Fig. 225. — B. I. H. VII—VIII. S. 32. T. 38. Fig. 509.

Pfeiffer L., Conchylien — Cabinet B. I. Abt. 12. S. 82.

Clessin S., Deutsche Excursions — Mollusken — Fauna. S. 179.

[2]) Rossmässler, Iconographie B. I. H. I. S. 56. T. 1. Fig. 4.

сж нѣщо по-малки отъ типичната форма на Tachea (helix) nemoralis L., а именно тѣ сж 20—22 м.м. широки и 19—20 м.м. високи. Черупката има покритъ пжпь и се състои отъ 5 ½—6 завоя. Тя е топчеста, лъскава, жълто-кафява, съ напрѣчни ребра, отъ които нѣкои сж червеникави, нѣкои зеленикави, нѣкои жълти. Прѣзъ горната половина на послѣдния завой се протака една надлъжна кафява ивица 1 м.м. широка, която прѣминава въ шева на останалитѣ завои, отъ които най-горнитѣ сж кафяви

Устието на черупката е закржглено полумѣсечно, а первазътъ му, който е извитъ назадъ, отвънъ е жълтъ, а отвжтрѣ бѣлъ и лъскавъ.

Rossmässler твърди, че и тоя видъ варира по цвѣта си и по формата и голѣмината на черупката си. Нашитѣ екземпляри се схождатъ съ основната форма, изобразена у него подъ цитираната фиг. 4, само се различаватъ отъ нея по това, че сж по-свѣтли, т. е. по-жълти

Sturany е описалъ една нашенска форма подъ название Helix haberhaueri, за която Кобелтъ[1]) твърди, че свързва Campylaea (helix) olympica Roth съ Arionta arbustorum и, че трѣбва да се причисли къмъ вариететитѣ на тоя видъ. Тая форма има на половина покритъ пжпъ, а надлъжната ѝ ивица е червена и тѣсна като линия, за нейното находище се споменува „български балканъ при София.“ До сега не намѣрихме нито единъ екземпляръ отъ тоя вариететъ.

Xerophila candicans Ziegl.

Synon. *Helix candicans* Ziegl.[2])
Helix obvia Ziegl.
Helix usta Held.

Тоя видъ охлювъ е разпространенъ по България твърдѣ много. Ние имаме множество екземпляри отъ околноститѣ на Видинъ, Силистра, Варна (Галата), Драгоманъ (при блатото), Своге, Плѣвенъ, Сливенъ, с. Каменица (Чепинско), с. Сестримо, с. Хвойна и градъ Хасково.

Черупката му е плочеста, т. е. плоска отгорѣ и отдолу и се състои отъ 6 непълни завои. Тя е бѣла, яка, непрозрачна, неправилно набръчена никакъ или слабо лъскава. У едни екземпляри тя е едноцвѣтна бѣла, а у други има 4 кафяви или кафя-

[1]) Rossmässler, Iconographie N. F. B. VIII. S. 64.
[2]) Rossmässler, Iconographie B. I. H. V. S. 97. T. 110, Fig. 1427—1428.
Clessin S., Deutche Excursions-Mollusken-Fauna II. Aufl. S. 190.

во-черни надлъжни линии, които понѣкога едвамъ се познаватъ, понѣкога само една отъ тѣхъ е добрѣ развита по горната половина на послѣдния завой, а ония на долната половина сж се разпаднали на отдѣлни петна. У нѣкои екземпляри тъмнитѣ линии сж се развили въ широчина и сж слѣти тъй, че бѣлиятъ цвѣтъ на черупката изчезва прѣдъ тѣхъ и тя се вижда кафява. Пжпътъ на черупката е широкъ, перспективенъ. Устието е закржглено, первазътъ му е правъ и остъръ.

Най-голѣмитѣ екземпляри сж 16 м.м. широки, а 7 м.м. високи срѣднитѣ сж 12 м.м. широки, 6 м.м. високи.

У насъ живѣятъ разновидни форми: едноцвѣтно бѣли, бѣли съ 4 кафяви линии, бѣли съ 1 кафява линия и съ кафяви петна по долната половина на послѣдния завой и най-послѣ форми кафяви поради сливането на линиитѣ, а познати подъ название: Helix usta Held. Тоя вариететъ намѣрихме при Видинъ, Сливенъ, Хвойна и Хасково.

Между множеството ниши екзепляри има и такива, които ние считаме за Xerophila ericetorum, който видъ е извънредно сроденъ съ описания, но не искаме да се произнесемъ окончателно за него, додѣто не се увѣримъ, не е ли може би нѣкоя нова форма на Клеглингера, за което загатва Clessin.

Tachea vindobonensis C. Pfr.

Synon. *Helix vinbobonensis* C. Pfr.[1])
Helix austriaca Mühlf.
Tachea austrica Mühlf.

Тоя видъ принадлежи къмъ най-разпространенитѣ охлюви у насъ. Ние имаме множество екземпляри отъ околноститѣ на Видинъ, Руссе (край рѣка Ломъ), Силистра, Берковица Своге, Черепишки манастиръ въ Искърския проломъ, Плѣвенъ, Шуменъ, Варна, Сливенъ, Кюстендилъ, Хвойна и Хасково.

Черупката му има 5 завоя, а пжпътъ ѝ е покритъ, т. е. нѣма пжпъ.

Формата на черупката е кълбесто-коническа. По повърхностьта ѝ има фини ребра, разположени косо отпрѣдъ назадъ. Цвѣтътъ на черупката варира: у нѣкои екземплари е бѣлъ, у нѣкои жълто-бѣлъ, а у нѣкои калножълтеникавъ. На послѣдния завой

[1]) Rossmässler, Iconographie B. I. H. I. S. 60. — B. I, H. VII—VIII. S. 27.Fig. 495.
Pfeiffer L., Conchylien — Cabinet B. I. Abt. 12. S. 520.
Clessin, Dentsche Excursions-Mollusken-Fauna S. 210.
Die Mollusken-Fauna Oester-Ungarns S. 178.

обикновено се намиратъ 5 кафяви или чернокафяви ивици, които иматъ червеникавъ оттѣнъкъ. Отъ тѣхъ горнитѣ три се продължаватъ и по завоитѣ на кривината, а долнитѣ двѣ се губатъ въ устието на черупката. Най-долната ивица е най-широка и минава близу мѣстото на пжпа. Устието на черупката е голѣмо, полумѣсечно, а первазътъ му е разширенъ и само малко извитъ назадъ, но вжтрѣшниятъ му ржбъ при основата си е така извитъ, щото съвсѣмъ покрива пжпа. Первазътъ по върха на ржба си има бѣла линия, слѣдъ която слѣдва пò на вжтрѣ виолетно-кафява ивица, а подиръ нея по линията дѣто первазътъ е престиснатъ т. е. по джуката му. се намира по-свѣтла кафяво-бѣлезникава ивица. Вжтрѣшниятъ ржбъ, който покрива пжпа, е сжщо така виолетнокафявъ.

И тоя видъ варира както по цвѣта, така и по голѣмината на черупката си и възъ основа на това се раздѣля на вариетети, които съ изключение на 2 не сж точно установени и нѣматъ отдѣлни названия.

Повечето наши екземплари сж типична форма на вида. Тѣ иматъ, казахме по-рано, бѣлѣзникавъ или жълтеникавъ цвѣтъ и 5 кафяви надлъжни ивици.

Освѣнъ тѣхъ имаме 4 екземплара и то: 2 отъ Видинъ, 1 отъ Черепишкия манастиръ и 1 отъ гората Пейнарджикъ при Варна, на които основниятъ цвѣтъ е жълтеникавъ, а 5-тѣ ивици не сж кафяви, а сж незначително по-тъмни отъ основния цвѣтъ. Тия екземплари сж вариететъ *var. expallescens Ziegl.*

Единъ вариететъ отъ Хвойна е хубавъ. Цвѣтътъ му е жълтеникавъ, горнитѣ 2 ивици сж тѣсни и кафяви, а останалитѣ 3 сж зелени; но двѣтѣ послѣдни въ устието на черупката пакъ сж кафяви.

Tachea nemoralis L.

Synon. *Helix nemoralis* L.[1])

Кобелтъ[2]) прѣдполага, че тоя видъ не е разпространенъ на Балканския полуостровъ. Ние притежаваме нѣколко екземплари, отъ които два отъ Видинъ сж типична форма на вида.

Черупкитѣ имъ нѣматъ пжпъ, а иматъ 5 завоя и сж 22 м. м. широки, а 15—17 м. м. високи. Тѣхнитѣ кривини не сж издигнати въ конусъ, както у прѣдишния видъ, а сж по-плоски. Повърхно-

[1]) Rossmässler, Iconograhie B. I. H. I. S. 1. Fig. 5.
Pfeiffer L., Conchylien—Cabinet B. I. Abt. 12 S. 520. T. 118. Fig. 116.
Clessin S, Deutsche Excursons - Mollusken - Fauna S. 204.

[2]) Rossm., Iconographie B. XI. S. 90.

стьта на черупката има фини ребърца. Основниятъ ѝ цвѣтъ е яркожълтъ, лъскавъ, а по послѣдния завой се протакатъ 5 тъмнокафяви, почти чернокафяви надлъжни ивици. Отъ тѣхъ първата е най-тѣсна, а четвъртата най-широка. Устието на черупката е голѣмо, полумѣсечно, но вжтрѣшниятъ ржбъ на перваза му близу при пжпа е малко издаденъ къмъ устието, затова то изглежда жглесто полумѣсечно. Устниятъ первазъ е тъмно-кафявъ безъ бѣлъ ржбъ по цѣлата си широчина, само джуката му е свѣтлокафява. Небцето (palatum), т. е. лѣвата стѣна на устието отвжтрѣ, е сжщо така кафява.

Тия наши екземплари се схождатъ съ описитѣ и цитиранитѣ фигури у Rossmässler и съ фиг. 12 отъ цитиранитѣ въ Conchylien-Cabinet на Martini et Chemnitz. У единъ по-малъкъ, но по-изпжкналъ екземпларъ кафявитѣ ивици втора и третя сж слѣти въ едно, сжщо така и четвърта и пета тъй, чеотъ основния бѣлѣзникавъ цвѣтъ сж се запазили само двѣ тѣсни бѣли ивици помежду кафявитѣ. Тоя екземпларъ се схожда съ фиг. 11 на цитираната 118 таблица въ Conchylien-Cabinet.

Pomatia obtusalis *Z*iegl.

Synon. *Helix obtusata* Ziegl.[1])
Helix Philibinensis Frivald.

Тоя видъ охлювъ е разпространенъ по България твърдѣ много, както Pomatia (helix) ligata Müll. въ Италия. Двата вида сж и най.сродни помежду си, тъй щото може да се каже, че нашиятъ видъ замѣстя Pom. ligata въ югоизточна Европа.

Ние го намирахме въ голѣмо количество въ околноститѣ на Видинъ, Царибродъ, Своге, Сливенъ, Кюстендилъ, Рилския манастиръ, Хвойна и Хасково.

Черупката на нашитѣ възрастни екземплари е 28—30 м.м. широка, а 23—25 м.м. висока. Тя е дебела, яка, непрозрачна. Има само 4 завоя, а пжпъ нѣма. По голѣмитѣ завои има напрѣчни ребра. Основниятъ ѝ цвѣтъ е бѣлѣзникавъ, а върху послѣдния завой се намиратъ 5 червеникаво-кафяви надлъжни ивици.

Отѣ тѣхъ втората и третата сж сближени и на мѣста дори се допиратъ. Тѣ се протакатъ и по останалитѣ завои, а долнитѣ двѣ се губятъ въ устието на черупката. Това устие е по високо

[1]) Rossmässler, Iconographie B. I. H. V VI. S. 2. T. 21. Fig. 288. - B. I, H IX– X. S. 10. T. 44. Fig. 581.

(20—22 м.м.) отколкото широко (16—17 м.м.). Устниятъ первазъ отвжтрѣ е червеникаво-кафявъ, дебелъ и правъ или твърдѣ незначително разширенъ, само вжтрѣшниятъ му ржбъ е извитъ назадъ и прилегналъ върху мѣстото на пжпа.

Почти всичкитѣ ни екземпляри напълно се схождатъ съ изображенията подъ цитиранитѣ фигури 288. и 581. у Rossmässler-а, които въ нищо не се различаватъ една отъ друга. При фиг. 288. Rossmässler още се двоуми, да ли да я счита за Pom. cincta или за Pom. ligata. Втората — 581. фигура е повторение на прѣдишната, а изобразява Helix Philibinensis, за който пакъ сжщиятъ авторъ твърди, че не е отдѣленъ видъ, дори нито вариететъ, а че е сжщата форма, която Ziegler по-рано е описалъ подъ название Helix obtusata. Понеже пъкъ формата obtusata не била правилна, тя е промѣнена въ obtusalis.

Думата Philibinensis показва, че Frivaldsky е далъ това видово название споредъ турското название „Филибе" на гр. Пловдивъ, което обаче на Rossmässler не било познато. Затова той забѣлѣзва, че вмѣсто Philibinensis трѣбвало ди бжде Philippinensis. А за право трѣбвало би да бжде Philippopolensis, щомъ искаме да произведемъ това название отъ гръцкото название Philippopol(is) на сжщия градъ.

Pomatia lucorum Müll.

Synon *Helix lucorum* Müll[1])

Центъръ на разпространението на тоя охлювъ е Балкански полуостровъ, а на западъ се намира въ Италия, на изтокъ въ Мала-Азия. Д-ръ Кобелтъ[2]) казва за него така: намира се по Софийското плоско възвишение заедно съ обикновения градински охлювъ Pomatia (helix) pomatia и съ Pomatia obtusalis, но нѣма го въ Дунавската равнина, отъ което слѣдва, че не прѣминава Стара планина.

Ние опровергаваме това твърдение, защото положително установихме, че сжщиятъ видъ охлювъ и то именно неговата българска форма *var. rumelica* живѣе на сѣверъ отъ Стара планина. Ние я намѣрихме по баира Галата при Варна. Останалитѣ наши екземпляри както на тоя вариететъ тъй и на основната форма на

[1]) Rossmässler, Iconographie B. I. H. V—VI. T. 21. Fig. 291. —
B. IV. T. 98. Fig. 1022—1027.
Pfeiffer L., Conchylien — Cabinet. B. I. abt. 12. S. 41. T. 5. Fig. 1—2.
[2]) Rossm., Iconographie B. XI. S. 22.

вида сж отъ околноститѣ на Бургасъ, Сливенъ и Тат.-Пазарджикъ и отъ върха Бричеборъ при Рилския манастиръ.

Черупката на охлюва е голѣма колкото на градинския охлювъ Pomatia pomatia и състои отъ 5 завоя. У нашитѣ екземпляри тя е широка 38—42 м. м., а висока 30—34 м. м. Черупката е кълбеста, дебела, яка; лъскава и по всичкитѣ си завои съ изключение на първия има напрѣчни брѣзди и ребра. Основниятъ ѝ цвѣтъ е бѣлѣзникавъ, а изъ него се намиратъ на послѣдния завой 5 тъмнокафяви надлъжни ивици съ червеникава лъскавина. У повечето наши екземпляри кафявитѣ ивици сж силно развити въ широчина, щото горнитѣ три сж слѣти въ едно и долнитѣ двѣ пакъ въ едно. Отъ основния цвѣтъ на черупката се е запазилъ бѣлъ поясъ върху послѣдния завой и по шевоветѣ на кривината, а у нѣкой екземпляри е бѣлѣзникава и околностьта на пжпа. И така, черупката цѣла е тъмнокафява.

Устието на черупката е голѣмо и полуяйцеобразно, а устниятъ му первазъ е черникаво кафявъ и разширенъ, но вжтрѣшниятъ му ржбъ при основата си е обърнатъ назадъ и въ видъ на тънка плочица покрива пжпа.

Повечето отъ нашитѣ екземпляри отъ Сливенъ и Рила сж идентични съ италианската форма, изобразена подъ фиг. 1024. у Rossmässler's Iconographie; а именно тѣ сж тъмнокафяви съ бѣлъ поясъ по послѣдния завой и съ бѣлѣзникаво поле около пжпа.

Единъ екземпляръ отъ Тат.-Пазарджикъ и всичкитѣ отъ Варна иматъ по 4 кафяви ивици, защото втората и третата сж слѣти, а помежду тѣхъ се протака по една бѣла ивица. Първата кафява ивица е тѣсна, втората слѣта и долнитѣ двѣ сж широки. Първата и втората минаватъ и по завоитѣ на кривината и върху третия отъ тѣхъ втората ивица се разпада на двѣ тъй, че по тоя завой се намиратъ 3 кафяви ивици, но тѣсни като линии.

Тия наши екземпляри сж именно българскиятъ вариететъ отъ Pomatia lucorum, който вариететъ е нареченъ отъ Mousson-а *var. rumelica*. Не ще бжде чудно, ако той бжде разпространенъ въ сѣверна България, само въ източната ѝ часть, тъй като тамъ Стара планина е по-низка и прѣминаването му прѣзъ нея отъ югъ на сѣверъ е по-лесно, а отъ друга страна тамъ той намира варовитъ теренъ, слѣдователно по-сгодни условия за живота си.

Pomatia pomatia L.

Synon. *Helix pomatia* L.[1])
Helicogena pomatia L.[2])

Ние притежаваме екземпляри отъ тоя видъ охлювъ отъ Петроханъ въ Берковския балканъ, отъ околностьта на Видинъ, отъ гората Пейнарджикъ при Варна, отъ Черепишки манастиръ въ Искърския проломъ, отъ Кюстендилъ, Тат.-Пазарджикъ, отъ с. Каменица въ Чепинско, и отъ върха Братанъ въ Срѣдна гора при с. Турия. Черупката на тоя видъ охлювъ има 4½—5 завоя. Тя е у нѣкои екземпляри дебела, задниятъ завой е много широкъ и изпѫкналъ като коремъ. Пѫпътъ е полуотворенъ или покритъ. Основниятъ ѝ цвѣтъ е тъмно- или калножълтъ, а върху послѣдния завой се протакатъ 4 кафяви ивици, които у нѣкои екземпляри отъ Чепинско не се разпознаватъ, а у екземпляритѣ отъ Видинъ сѫ твърдѣ добрѣ развити. Устието на черупката е голѣмо и малко по-високо отколкото широко. Устниятъ первазъ е почти правъ или незначително разширенъ, а само вѫтрѣшниятъ му рѫбъ е извитъ назадъ и прикрива пѫпа повече или по-малко. Нашитѣ найедри екземпляри сѫ широки 45 м.м., високи 35 м.м. Екземпляритѣ отъ Срѣдна гора сѫ типичната форма на вида, а всичкитѣ екземпляри отъ Видинъ сѫ по-малки и първата имъ кафява ивица е по-тѣсна отъ другитѣ, а послѣднитѣ сѫ почти еднакво широки. Тия екземпляри се схождатъ съ вариетета var. tabulosa Hazay, който живѣе въ Унгария и Моравия.

Литература.

За опрѣдѣление и сравнение на материалитѣ си употрѣбихме слѣднитѣ съчинения:

Bielz Alb. E., Fauna der Land- und Süsswasser-Mollusken Siebenbürgens. II. Aufl. Hermannstadt, 1876.

Clessin S., Deutsche Exscursions- Mollusken-Fauna. II. Aufl. Nürnberg. 1884.

„ Die Molluskenfauna Oesterreich-Ungarus- und der Schweiz. Nürnberg. 1887.

Fischer Paul D-r, Manuel de Conchyliologie. Paris 1887.

Hazay Jul. Die Molluskenfauna von Budapest 1881.

1) Rossmässler, Iconographie B. I H. I. S. 54. T. I. Fig. 1 2. — B. I. H. V. S. 114. Pfeiffer L., Conchylien — Cabinet B. I. abt. 12. S. 42.

2) Clessin S., Deutsche Excursions - - Mollusken — Fauna S. 113.
„ Die Mollusken-Fauna Oest.-Ungar, S. 186.

HAZAY JUL., Die Molluskenfauna der hohen Tatra. 1884.
KOBELT W. D-r, Illustriertes Conchylienbuch. B. I - II. Nürnberg.
LEHMANN R. D-r, Die lebenden Schnecken und Muscheln der Umgegend Stettins und in Pommern. Cassel, 1873.
LOCARD ARN., Contributions a la Faune Malacologique Française. Deuxième Série. Paris, 1889.
MARTINI ET CHEMNITZ, Systematisches Conchylien-Cabinet. B. I. Abt. 12. Gen. Helix I—III. Theil. Nürnberg.
MOQUIN-TANDON A., Histoire naturelle des Mollusques terrestres et fluviatiles. Tom. I—II. Paris, 1855. et Atla.
MÖLLENDORF VON OTTO D-r, Beiträge zur Fauna Bosniens. Gerlitz. 1873.
ROSSMÄSSLER E. A., Iconographie der Land- und Süsswasser-Mollusken. B. I—XIV. 1835—1907.

Resumé.

Dans l'introduction de son travail l'auteur nous donne une liste de les espèces et des variétés de cette famille decouvertes dans le pays avant lui par différents observateurs tels que Ziegler, Frivaldsky, Rossmässler, Mousson, Sturany, et indique en même temps que Pomatia lucorum var. rumelica Frivald, Campylaea trizona var. rumelica Ziegl., Campilaea preslii var. nisoria Rossm., Arionta haberhaueri Stur. et Helicondonta corcyrensis var. minor Rossm. doivent être considérées comme des formes spécifiques pour la Bulgarie. La partie systématique comprend la description des espèces et des variétés, que l'auteur a pu trouver jusqu' ici dans notre pays, ainsi que l'énumération des localités où toutes ces formes ont été récoltées. Ces derniéres sont au nombre de 16:

Helicodonta corcyrensis Partsch — Village de Sestrimo (dans les Rhodopes).

Helic. corcyr. var. minor Rossm. — Vidin, Haskovo.

Fruticicola fruticum Müll. — Lom-Palanka, Village de Svogué (dans le Balkan).

Fruticicola strigella Drap. — Le monastère de Batshkovo (dans les Rhodopes).

Campylaea trizona var. rumelica Ziegl. — Plovdiv, Pantsherevo (près de Sofia).

Campylaea planospira Lam. — Vidin, Plovdiv.

Camp. preslii var. nisoria Rossm. — Vidin.

Xerophila candicans Ziegl. — Vidin, Pleven, Berkovitza, Sliven, Haskovo, le village de Hvoïna et de Kamenitza (dans les Rhodopes). etc.

Arionta arbustorum L. — Dans le Balkan de Berkovitza.

Tachea vindobonensis C. Pfr. — Vidin, Russe, Silistra, Varna, Burgas, Haskovo, Küstendil etc.

Tachea nemoralis L. — Vidin.

Pomatia obtusalis Ziegl. — Vidin, Tzaribrod, Küstendil, Hvoïna.

Pomatia lucorum Müll. — Sliven, Monastire de Rilla (dans les monts Rilla).

Pomatia lucor. var. rumelica Mouss — Tatar-Pazardjik, Burgas, Varna.

Pomatia pomatia L. — Dans le Balkan de Berkovitza, Village de Turia (Sredna-Gora), village de Kamenitza (dans le Rhodop) etc.

Pomatia pomat. var. sabulosa Hazay. — Vidin.

L'auteur constate la présence de Tachea nemoralis en Bulgarie, ainsi que celle de Pomatia lucorum au nord du Balkan.

Мъховата флора на Витоша.

Отъ Н. Арнаудовъ.

La flore bryologique de Vitocha.

par N. Arnaoudoff.

Допрѣди нѣколко години само нашата мъхова флора бѣше съвършено дѣвствено поле за работа на ботаника, защото, доколкото ни е извѣстно, никой отъ мнозината чужденци ботаници, които рано прѣбродиха страната ни и положиха основитѣ на Flora Bulgarica, не е засегналъ въ изучванията си групата Bryophyta. Едвамъ напослѣдъкъ на тази група се обърна внимание и изучването ѝ почна. Днесъ за България сж извѣстни около 130 вида черно-дробни и висши мъхове. За този новъ успѣхъ въ познаването на флората ни има да се благодари най-много пакъ на I. Velenovsky, който въ своя „Neunter Nachtrag zur Flora von Bulgarien“ [1]) даде списъка и нѣкои находища на 100 висши мъха, събирани отъ разни мѣста на България. И г-нъ Д-ръ Ст. Петковъ, нашъ уважаемъ професоръ по Ботаника, е писалъ по мъховетѣ: въ статията му „Приносъ за изучване на чернодробнитѣ мъхове (Hepaticae) въ България“ [2]) се изброяватъ 25 хепатика съ нѣкои тѣхни находища.

Близу толкова мъха обяви и г-нъ Ковачевъ, учитель въ Русе, подъ насловъ „Мъхове отъ България“ [3]) въ годишния отчетъ на Русенското Природоизпитателно дружество и въ статията си „Допълнение къмъ флората на Русенския окржгъ“.[4])

Намъ се струва, че броя на познатитѣ досега мъхове у насъ по поменатитѣ публикации е доста далечъ отъ оня на всичкитѣ. Освѣнъ това, тия мъхове не ни даватъ ясна идея за харак-

[1]) I. Velenovsky (Prag), Neunter Nachtrag zur Flora von Bulgarien. — Oesterr. bot. Zeitschrift, 1902, № 3. s. 115—121.

[2]) Ст. Петковъ, Приносъ за изучване на чернодробнитѣ мъхове (Hepaticae) въ България. Пер. списание кн. LXVIII стр. 115.

[3]) В. Ковачевъ, Мъхове отъ България. — Год. отч. на бълг. Природоизп. дружество въ Русе. Година I, стр. 12. 1903.

[4]) Пер. списание кн. LXIII, стр. 817.

тера на бриофитната ни флора, а отъ извѣстнитѣ за тѣхъ находища не може да се сѫди и за разпространението имъ въ страната. Но иначе не може и да бѫде прѣди рационалното имъ изучване, което се състои въ най-подробното запознаване съ мъховата флора на отдѣлни локалитети, различни по положение въ страната или теренъ.

Рѫководими отъ горното съображение ний се ограничихме въ работата си, на която бѣхме наведени отъ г-нъ проф. Петковъ, съ мъховата флора на Витоша. За тая планина отъ трудоветѣ на цитиранитѣ автори сѫ извѣстни 2 висши мъха и 3 чернодробни, вънъ отъ прѣдставенитѣ нѣколко за разпространени всѫдѣ изъ България.

* * *

Намираме за необходимо да дадемъ нѣкои бѣлѣжки за Витоша, такива именно, които сѫ отъ извѣстно значение за уясняване богатството на мъховата ѝ флора и разпространението на нейнитѣ видове.

Витоша, както е извѣстно, е приблизително коническа планина, най-високата точка на която — Черни върхъ — стои на около 2280 м. надъ морското равнище.

Петрографскиятъ ѝ характеръ е еднообразенъ. Тя е образувана отъ сиенити въ по-голѣмата си часть и отъ андезити. Варовици, или други богати съ $CaCO_3$ скали, не се срѣщатъ изъ нея. Склоноветѣ ѝ сѫ набраздени дълбоко отъ нѣколко спускащи се отъ горнитѣ и прѣдѣли рѣки, които сѫ образували доста широки дефилета, добрѣ залѣсени и богати съ мъховъ материалъ. Въ алпийския си поясъ, планината прѣдставлява широка, неравна, набраздена отъ води поляна, надъ която се издигатъ голи конически или гребенести върхове, или грамади отъ огромни блокове. Дълги, пространни ивици отъ голѣми скални блокове, подъ които шурти вода, кръстосватъ поляната, а широки сипеи отъ голѣми и малки каменни кѫсове изобилватъ по склоноветѣ на планината.

Витоша е богата съ вода. Отъ нея слизатъ нѣколко доста голѣми рѣки, каквито сѫ: Желѣзничката, Бистричката, Драгалевската, Боянската, Владайската и Струма. Всички водатъ началото си отъ гѫста мрѣжа изворчета въ алпийския поясъ, а Струма изъ най-високо, току до самия Черни върхъ. Цѣлъ редъ други рѣчици и поточета започватъ отъ по-нискитѣ прѣдѣли на планината и спускатъ студенитѣ си, бистри води изъ многобройнитѣ гънки по склоноветѣ ѝ.

Витоша е залѣсена само въ с.-западнитѣ, сѣвернитѣ и с.-източнитѣ си склонове и то главно съ лѣщакъ и тънкостеблести дървета. По-хубава и стара гора съ Fagus sylvatica L., Quercus, Carpinus Betulus L., Ulmus campestris L., Betula alba L., Tilia grandifolia Ehrh. и др. намираме въ дефилетата на рѣкитѣ. Въ южнитѣ си отдѣли Витоша е безлѣсна. Отъ гористия поясъ на горѣ започва и продължава до върха алпийско пасище, смѣнено при изворитѣ на водитѣ съ мочури и пространни торфни търсища. Всѫдѣ изъ този поясъ расте на туфи Juniperus.

* * *

За събиране материали по мъховата флора на Витоша направихме многобройни екскурзии, първитѣ отъ които още прѣди 4 години. Въ тия екскурзии сме се старали да обхванемъ по възможность по-много точки и то такива, които можеха да ни дадатъ нови материали или факти за разпространението на намѣренитѣ вече. Въ духа на горното, екскурзии сѫ извършвани по политѣ на планината, по склоноветѣ ѝ на разни мѣста и височини, по Черни върхъ и по по-нискитѣ отъ него въ алпийския поясъ; само южнитѣ склонове, съ изключение горното течение на Струма, оставатъ неспоходени за сега.

Онова, което можахме да проучимъ до сега отъ събрания материалъ е прѣдметъ на настоящата статия. Тя обема 26 чернодробни и 86 висши мъха съ нѣколко още вариетети. По-нататъкъ ще бѫде допълненъ списъка на мъховетѣ и на находищата имъ и ще дадемъ нѣкои бѣлѣжки за разпространението на видоветѣ и връзката му съ височинитѣ, каквато връзка прозира да сѫществува.

Ето списъкътъ и скратенитѣ заглавия на съчиненията, съ които си служихме при опрѣдѣлянето и проучването на материалитѣ:

K. Gustav Limpricht, Die Laubmoose Deutschlands, Oesterreichs und der Schweiz, I Abth. Leipzig 1890, II Adth. Leipzig 1895, III Abth. Leipzig 1904. = Limpricht, Laubmoose, I, II, III Abth.

T. Husnot, Muscologia Gallica, I partie 1884—1890, II partie 1892—1894. = Husnot, Muscol. Gal.

T. Husnot, Hepaticologia Gallica. 1875—1881. = Husnot, Hepat. Gal.

Abbé Boulay, Muscinées de la France. I partie Mousses. Paris 1884. = Boulay, Mousses.

Abbé Boulay, Muscinées de la France. II partie Hépatiques. Paris 1904. = Boulay, Hépatiques.

Dr L. Rabenhorst, Cryptogamen-Flora von Sachsen, der Ober-Lausitz, Thüringen und Nordböhmen, I Abtheilung. Leipzig 1863 = Rabenh., Crypt. Fl., I Abth.

L. Loeske, Moosflora des Harzes. Leipzig 1903.

J. Douin, Nouvelle Flore des Mousses et des Hépatiques. Paris 1894.

A. Engler, und K. Prantl, Die natürlichen Pflanzenfamilien, Lief, 91, 92, 112, 196, 198, 207, 208, 212, 214, 216, 218, 219, 220, 222, 223. Leipzig.

Имахме на разположение още:

Dr Henri Bernet, Catalogue des Hépatiques de Sud-Ouest de la Suisse et de la Haute-Savoie. Genève 1888.

M. C. Cooke, Handbook of British Hepaticae. London 1894 и нѣкои статии по мъховетѣ на България и Сърбия.

Послужихме си и съ видоветѣ изъ Flora exsiccata Austro-Hungarica, *Dr C. Baenitz,*—Herbarium Europeum, Schiffner V.,—Hepaticae europeae exsiccatae S. I — IV. и една малка собствена колекция отъ чернодробни мъхове при Костенецкия водопадъ, опрѣдѣлени отъ г-нъ проф. Петковъ, прѣди още да почнемъ работата си.

На края, считаме за най-приятенъ дългъ да изкажемъ своята искренна благодарность на уважаемия ни професоръ по Ботаника г-нъ Д-ръ Ст. Петковъ, който ни даде идеята за изучването на мъховетѣ, билъ ни е полезенъ съ съвѣтитѣ си и ни е насърчавалъ твърдѣ много съ непрѣкжснатия си интересъ къмъ работата ни.

I. Hepaticae.

Marchantiaceae.

Riccieae.

Riccia Micheli.

* *R. Glauca Lindenb.* Schiffner V., Hepaticae in Engler und Prantl, Lief. 91—92, S. 14, fig. 4 J- M. Husnot, Hepat. Gal. p. 90, pl. XIII, fig. 156. Boulay, Hépatiques p. 207. Rabenh., Crypt. Fl. S. 302, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 1921.

Талусъ въ форма на розета, съ синьо-зеленъ цвѣтъ. Отдѣлнитѣ ивици 3—4 пжти по-широки, отколкото дебели, почти плоски отгорѣ или слабо вдлъбнати; краищата имъ постепенно изтъняватъ и сж остри, безъ ламели или влакна по тѣхъ.

По влажна пѣсъчлива почва край брѣга на едно поточе при Владайскитѣ кариери; тукъ тамъ по почвата въ боровата горичка на Борисовата градина край София и твърдѣ много по пасището извънъ нея.

Marchantieae.

Reboulia Raddi.

R. hemisphaerica (L.) Raddi. Schiffner Hepaticae in Engler und Prantl, Lief. 91—92, S. 31, fig. 16. Husnot, Hepat. Gal. p. 81, pl. XI, fig. 140. Boulay, Hépatiques p. 190. Rabenh., Crypt. Fl. S. 304, I Abth.

Талусъ дебелъ, блѣдо-зеленъ и безъ ромбове отгорѣ, виолетовъ отъ долна страна, разклоненъ, съ вълнисти краища. Женскиятъ рецептакулумъ съ дръжка, полусфериченъ, раздѣленъ на нѣколко части; отъ долната му страна висатъ множество влакна. Периантъ липсва.

Развива се върху почва, запълваща скалнитѣ пукнатини на сѣнчасти мѣста. Макаръ и не обиленъ, срѣща се навсѣкждѣ изъ гористия поясъ на Витоша и то повече въ по-долнитѣ му части. Образува репродуктивнитѣ си органи прѣзъ цѣло лѣто.

Fegatella Raddi.

F. conica Corda. Schiffner V. Hepaticae in Engler und Prantl., Lief. 91—92 S. 34, fig. 19 A—C, Conocephalus conicus (L) Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 81, pl. XII, fig. 139. Boulay, Hépatiques p. 184. Rabenh., Crypt. Fl. S. 304, I Abth..

Талусътъ като широки, разклонени, зелени ивици, съ нервъ. Повърхностьта му е надѣлена на малки ромбове или приблизително такива многожгълници, образувани отъ прѣсичането на линии. Порнитѣ канали конически. Женскиятъ рецептакулумъ конусообразенъ.

Този чернодробенъ мъхъ, за пръвъ пжть по Витоша, е билъ събиранъ отъ г. Д. Бакаловъ подъ Боянския водопадъ и съобщенъ отъ г. проф. Петковъ въ приноса му по чернодробнитѣ мъхове. Сжщиятъ видъ има много по-обширно разпространение. Срѣща се всждѣ по влажнитѣ каменни или землести брѣгове на изворитѣ, потоцитѣ и рѣкитѣ; сжщо подъ улеитѣ на воденицитѣ. На по-голѣми полета, съ по-широкъ талусъ, го има на мѣстото „Скоко“ между с. Драгалевци и с. Симеоново, въ една вдлъбнатина при основата на скалата отъ която пада водата на Боянския водопадъ и тукъ тамъ по сиенитнитѣ брѣгове на Владайската рѣка надъ с. Владая.

Marchantia Z.

M. polymorpha Z. Husnot, Hepat. Gal. p. 79, pl. XI, fig. 136. Boulay, Hépatiques p. 179. Rabenh., Crypt. Fl. S. 305, 1 Abth.

Единъ отъ най-разпространенитѣ чернодробни мъхове на Витоша. Расте на всѫдѣ по влажнитѣ засѣнени брѣгове на изворитѣ, потоцитѣ и рѣкитѣ въ цѣлия гористъ поясъ и надъ него въ алпийския, въ който е намиранъ чакъ при изворитѣ на Боянската рѣка. Сѫщиятъ видъ е намиранъ върху камъни отъ брѣга на Боянската рѣка надъ с. Бояна и между трѣвата въ мочура „Срѣдна плоча" при с. Симеоново. На платото срѣщу Драгалевския манастиръ, върху трѣва овлажавана отъ единъ ручей сѫ събирани екземпляри съ широкъ талусъ и много вълнисти краища, а екземпляритѣ отъ „Срѣдна плоча" иматъ по срѣдата на ивицитѣ си по една черна линия.

Jungermanniaceae.

Jungermannieae frondosae.

Metzgeria Raddi.

M. furcata Zindb. Boulay, Hépatiques p. 196. Zoeske, Moosflora des Harzes S. 42. Schiffner V., Hepat. europ. exsic. № 19.

Талусътъ въ форма на плоски, отъ разна ширина, ивици. По нерва и тукъ тамъ по долната повърхнина сѫ разположени малки ризоидни власинки. Двудоменъ.

Много обикновенъ чернодробенъ мъхъ. Развива се по дънеритѣ на различни дървета, по-рѣдко по камънитѣ.

M. conjugata Zindb. Boulay Hépatiques p. 169. Zoeske l. c. S. 42.. Schiffner V., Hepat. europ. exsic. № 18.

Образува туфи съ зеленъ или жълтъ цвѣтъ. Ивицитѣ сѫ дълги, тѣсни, разклонени и съ обърнати на долу ржбове; по послѣднитѣ, тукъ тамъ по долната повърхность и особно по нерва откъмъ сѫщата страна, сѫ разположени многобройни хиалинни власинки. Горната повърхность е гладка. Еднодоменъ видъ.

Този видъ не е още намѣренъ на Витоша, но е събиранъ въ близката, източно отъ нея, Плана пл. и то въ мѣстото „Градински долъ" подъ Кокаленския манастиръ при шосето. Напълно схожда съ сѫщия видъ у Schiffner-овия хербаръ.

На сѫщото мѣсто е събирана една форма, която се отличава отъ горната. Нейнитѣ ивици сѫ по-широки, а крайщата имъ сѫ слабо повити надолу или никакъ и на мѣста безъ власинки по

тѣхъ, като въ фигурата на Schiffner (Die Natürl. Pflanzenfam. von Engler und Prantl, Hepaticae Lief. 91—92, S, 53, fig. 30). Туфитѣ сѫ зелени.

M. pubescens Raddi. Husnot, Hepat. Gal. p. 77, pl. XI, fig 134. Boulay, Hépatiques p. 171. Loeske l. c. S. 42. Schiffner V., Hepat. europ. exsic. № 20.

Както горната, тъй и долната повърхнини на талуса сѫ гѫсто покрити съ влакна.

Развитъ обилно и на едри туфи съ зеленъ или жълтъ цвѣтъ по засѣненитѣ блокове край Боянската рѣка около Водопада и надъ него. Има го и подъ Кокаленския монастиръ заедно съ прѣдходния.

— * *f. attenuata*, Schiffner V. Hepat. europ. exsic. № 21. Отличава се отъ типичната форма по твърдѣ тѣсния талусъ и застроенитѣ къмъ върховетѣ си разклонения.

Тази форма събирахме върху загнили клончета и листа потопени въ единъ потокъ отъ дѣсно на Драгалевската рѣка срѣщу Монастиря прѣзъ есеньта 1905 г., а е опрѣдѣлена отъ г. Петковъ, прѣди още да започнемъ проучването на мъховетѣ. Отъ тогава не е намирана повторно, даже на сѫщото мѣсто.

Pellia Raddi.

P. epiphylla Gottsche. Schiffner V., Hepaticae in Engler und Prantl, Lief. 91—92, S. 56, fig. 32. Husnot, Hepat. Gal. p. 73, pl. XI, fig. 126. Boulay, Hépatiques p. 163. Rabenh., Crypt. Fl. S. 309, I Abth. Woloszczak, Fl. exsic. austro-hung. № 1934.

Калиптрата надминава въ дължината си инволюкра. Еднодоменъ видъ.

По брѣга на единъ потокъ надъ Княжево. На това мѣсто прѣзъ априлъ 1905 г., видътъ е събиранъ съ спороносци.

Aneura Dum.

* *A. multifida* Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 76, pl. XI, fig. 132 Boulay, Hépatiques p. 173. Rabenh., Crypt. Fl. S. 308, I Abth.

Талусътъ силно разклоненъ, дългъ 2—5 см., широкъ 0·75—1·5 м.м. Напрѣчниятъ му разрѣзъ е лещообразенъ и брои въ срѣдата си 8 до 10 реда клѣтки.

По почвата на една мочурлива ливада надъ Боянския водопадъ.

A. sinuata Limpr. Husnot, Hepat. Gal. p. 76, pl. XI, fig. 131, A. pinnatifida Dum.. Boulay, Hépatiques p. 174.

Този видъ намѣрихме само веднъжъ върху загнили клонки и листа край Драгалевската рѣка надъ с. Драгалевци. Опрѣдѣленъ е отъ г-нъ проф. Петковъ, а послѣ екземпляри сж били пратени за сравнение на професора при Виенския университетъ г-нъ V. Schiffner. Послѣдниятъ причислява нашитѣ екземпляри отъ горното находище къмъ Riccardia major S. O. Lindb. синонимъ на A. sinuata споредъ едни автори, а форма съ „такава висока степень на собствена специфичность, че може да се отдѣли отъ R. sinuata", споредъ г-на Schiffnes-a.[1])

За сега R. major има споредъ г-нъ Schiffner посоченото находище за свое най-южно.

Jungermannieae subfrondosae.

Blasia Micheli.

B. pusilla L. Schiffner V.. Hepat. in Engler und Prantl, Lief. 91—92, s. 43, fig. 24. Husuot, Hepat. Gal. p. 74, pl. XI, fig. 128. Boulay, Hépatiques p. 162. Cooke, Brit. Hepat. fig. 177 на 225 стр. Rabenh., Crypt. Fl. S. 309, I Abth. Leithe, Fl. exsic. austro-hung. № 1939.

По горната повърхность на талуса и близу до върховетѣ на крайнитѣ му разклонения се развиватъ подутини — образователи на пропагули, които излизатъ на вънъ прѣзъ високи нѣколко м. м. тржбици, по една за всѣки образователь. По женскитѣ стерилни екземпляри се образуватъ и другъ видъ пропагули съ звѣздеста или неправилна форма. На тѣхъ приличатъ амфигастритѣ, разположени въ два реда по долната страна на талуса.

Bl. pusilla е опрѣдѣленъ и публикуванъ вече за Витоша отъ г-нъ проф. Петковъ. Събирахме го едноврѣменно край рѣката надъ село Владая съ добрѣ развити бутилковидни образователи на пропагули прѣзъ м. октомври 1905 г.

Jungermannieae foliosae.

Plagiochila Dum.

* *Pl. asplenioides* Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 18, pl. III, fig. 15. Boulay, Hépatiques p. 86. Rabenh., Crypt. Fl. S. 341, I Abth. Leithe, Fl. exsic. austro-hung. № 1937.

Стеблото е дълго 2—10 и повече см. Листата по долната му часть сж много малки и приличатъ на луспи; другитѣ сж леко назжбени.

---

[1]) Приносъ за изучване на чернодробнитѣ мъхове (Hepaticae) въ България отъ Ст. Петковъ. Периодическо списание кн. LXVIII стр. 120.

По брѣга на единъ потокъ на първото надъ с. Драгалевци плато и край Владайската рѣка нагорѣ отъ кариеритѣ.

Scapania Dum.

Sc. undulata Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 20, pl. III, fig. 19. Boulay, Hépatiques p. 29. Rabenh., Crypt. Fl. S. 339, I Abth.

Листнитѣ дѣлове сѫ твърдѣ неравни по голѣмина, слабо назѫбени или никакъ. Твърдѣ измѣнчивъ по отношение височината на стеблото, назѫбеностьта на дѣловетѣ и цвѣта на туфитѣ. Воденъ хепатикъ.

Доста разпространенъ видъ. Расте прикрѣпенъ за каменистите дъна на рѣкитѣ и потоцитѣ и по мититѣ отъ водата камъни на тѣхнитѣ брѣгове, особно много въ срѣднитѣ и горни отдѣли на гористия поясъ, а изобилно и въ алпийския. Тамъ по каменнитѣ дъна и брѣгове на бистроводнитѣ потоци, които отъ сливането си образуватъ рѣкитѣ: Желѣзничка, Бистричка, Драгалевска, Боянска, Владайска и Струма, се развиватъ широки туфи, различни въ височина и цвѣтъ.

* *Sc. irrigua* Nees.. Husnot, Hepat. Gal. p. 21, pl. III, fig. 21. Boulay, Hépatiques p. 81. Rabenh., Crypt. Fl. S. 339, I Abth..

Туфи съ жълто-зеленъ цвѣтъ. Малкиятъ листенъ дѣлъ на половина по-малъкъ отъ другия и дългъ приблизително толкозъ, колкото и широкъ. И двата сѫ заострени къмъ върховетѣ и цѣлокрайни или тукъ тамѣ, и то слабо, назѫбени.

По-влажна засѣнена почва между трѣвата край Боянската рѣка надъ водопада и при изворитѣ на Бистричката рѣка.

* *Sc.* sp. Листнитѣ дѣлове сѫ неравни и назѫбени. Зѫбцитѣ имъ сѫ многобройни, близо единъ до други, но кѫси.

Върху почвата подъ блоковетѣ на Черни върхъ и съсѣднитѣ нему. Стериленъ.

Scapania-та отъ горното мѣсто не се подава на точно опрѣдѣление при литературата, съ която разполагаме. По формата на листнитѣ дѣлове и отношението въ голѣминитѣ имъ, по многобройностьта на зѫбцитѣ си и по гѫстото имъ разположение, събранитѣ екземпляра напомнятъ Scapania nemorosa Dum. Въ послѣдния видъ обаче зѫбцитѣ сѫ голѣми и отъ по нѣколко клѣтки, а у насъ тѣ сѫ ситни, образувани само отъ най-крайнитѣ клѣтки.

Ако съединимъ съ една линия най-низкитѣ точки на вдлъбнатинитѣ между зѫбцитѣ на листата у черновърхскитѣ екземпляри, то извънъ тая линия ще останатъ само остритѣ части отъ най-крайнитѣ клѣтки, а това сѫ зѫбцитѣ.

Jungermannia L. z. Th.

J. quinquedentata Web. Schiffner V., Hepaticae in Engler und Prantl Zief. 92—93, s. 84, fig. 46 A—C, Zophozia quinquedentata (Husnot, Hepatic. Gal. p. 41, pl. VII, fig. 67. Boulay, Hépatiques p. 99. Zoph. quinqued. Schiffn. Rabenh., Crypt. Fl. S. 330, I Abth.

Стеблото дебело, разклонено, покрито гжсто съ ризоиди откъмъ долната страна и безъ амфигастри. Листата по него сж разположени въ едни екземпляри по-сбито, въ други по-разтлано и иматъ въ първия случай обикновено 3 дѣла, а въ втория 3—5. Единътъ отъ дѣловетѣ е по-голѣмъ и по-тжпъ отъ останалитѣ. Растението варира въ размѣритѣ на всичкитѣ си части, а особно въ формата на листата.

Твърдѣ разпространенъ видъ и на всждѣ изъ гористия поясъ. Развива се на самостоятелни, понѣкога дебели съ сантиметри, туфи по засѣненитѣ блокове край рѣкитѣ и потоцитѣ, между други мъхове и по повръхнината на различни видове Peltigera.

Върху почвата по брѣга на единъ потокъ при изворитѣ на Драгалевската рѣка сж събирани екземпляри, които иматъ слѣднитѣ характерни бѣлѣзи:

Листата имъ сж съ 3 или 4 дѣла, чиито върхове сж шилесто заострени. По крайщата на нѣкои листа, отъ къмъ страната на върха на стеблото, има 3—4 кжси влакна. Само върху едно стебло се намѣри амфигастръ съ неправилна форма, отъ крайщата на когото излизатъ около 15 дълги многоклѣтъчни влакна.

По тѣзи си бѣлѣзи намѣрената форма съотвѣтствува на Jungermannia lycopodioides Wallr., но по останалитѣ се отличава. Като имаме прѣдъ видъ измѣнчивостьта на Jung. quinquedentata, мислимъ че имаме въ случая една нейна вариация въ прѣходъ къмъ Jungêrmannia lycopodioides Wallr.

Lophocolea Dum.

L. bidentata Dum. Schiffner V. Hepaticae in Engler und Prantl Lief. 91—92, S. 91. Husnot, Hepat. Gal. p. 51, pl. VIII, fig. 85. Boulay, Hépatiques p. 78. Rabenh., Grypt. Fl. S. 320, I Abth.

Листата сж двудѣлни: дѣловетѣ имъ заострени обикновено. Амфигастритѣ сж съ два по-голѣми вжтрѣшни дѣлове и два по-малки, разположени отъ външната страна на първитѣ; често послѣднитѣ или единъ отъ тѣхъ се редуцират на малки подутини и заприличватъ въ такъвъ случай на амфигастритѣ въ Lophocolea minor Nees.

Крайщата на листнитѣ дѣлове въ екземпляри разтещи на посухи мѣста сж силно кородирани, вслѣдствие образуването на кълбести вегетативни клѣтки или групи отъ такива.

Върху рохкавата пръсть по брѣговетѣ на пжтечкитѣ изъ гористия поясъ; по-влажна засѣнена почва по брѣговетѣ на потоцитѣ и изъ гората, и върху туфитѣ отъ други мъхове, или между самитѣ тѣхъ. Честъ хепатикъ.

Chiloscyphus Corda.

* *Ch. polyanthus* Corda. Husnot, Hepat. Gal. p. 54, pl. VIII, fig. 90. Boulay, Hépatiques p. 77. Rabenh., Crypt. Fl. S. 319, I Abth., Fehlner, Fl. exsic.austro-hung № 742.

Лежаще, разклонено стебло. Листата цѣлокрайни. Спороносецътъ на дръжка, която излиза отъ едно кжсо стебълце, разположено на коремната страна на стеблото. Инволюкралнитѣ листа малки, двудѣлни.

Образува тъмно-зелени туфи, съ които покрива камънитѣ по дъната на малкитѣ поточета край Драгалевската рѣка срѣщу Монастиря. Съ спороносци събиратъ въ края на м. май 1907 г. Изглежда, че този видъ има по-обширно разпространение, но другадѣ не е намиранъ съ спороносци, та и не се изброяватъ тукъ други находища.

Radula Nees.

R. complanata Gottsche. Husnot, Hepat. Gal. p. 62, pl. IX, fig. 101. Boulay, Hépatiques. p. 21. Rabenh., Crypt. Fl. S. 314, I Abth.

Листата съ два дѣла; единътъ въ форма на ромбъ, около 4 пжти по-малъкъ отъ другия.

Много разпространенъ чернодробенъ мъхъ въ всички отдѣли на гористия поясъ и надъ него. Расте по дънеритѣ на дърветата, по-рѣдко върху камънитѣ. Образува спороносци цѣло лѣто. Var. propagulifera Hook. По крайщата на листата, въ екземпляритѣ принадлежащи на този вариететъ, се образуватъ множество и отъ различна голѣмина пропагули.

По камънитѣ изъ по-сухитѣ мѣста и между други мъхове. Събиранъ и по блоковетѣ при изворитѣ на р. Струма подъ самия Черни върхъ. По-рѣдъкъ отъ вида.

Madotheca Dum.

M. platyphylla Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 63, pl. IX fig. 105 Boulay, Hépatiques p. 17. Rabenh. Crypt, Fl. S. 313, I Abth.. Ch. Magnier, Flora selecta exsiccata № 2,115. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 1938.

Двата листни дѣла сж цѣлокрайни; долниятъ отъ тѣхъ е приблизително два пжти по малъкъ отъ другия. Амфигастритѣ сж подълги отколкото широки, тжпи и цѣлокрайни. Извънредно измѣнчивъ видъ въ всѣко отношение.

Образува широки полета по земята до дънеритѣ на дърветата и по камънитѣ въ гористия поясъ. Обикновенъ видъ.

* *M. rivularis* Nees. Husnot, Hepat. Gal. p. 63, pl. IX fig. 104. Boulay, Hépatiques p. 18. Rabenh., Crypt. Fl. S. 313, I Abth..

Отличава се отъ прѣдходния видъ по туй, че листата му не сж така сбито разположени; долниятъ листенъ дѣлъ, съ завити навънъ често крайща, е по-малъкъ отколкото у M. platyphylla Dum.; амфигастритѣ сж сжщо по-малки.

На извѣстни мѣста обаче, на едни и сжщи екзепляри, както е случая съ събиранитѣ при изворитѣ на р. Струма подъ Черни върхъ, листнитѣ дѣлове и амфигастритѣ сж абсолутно отъ сжщитѣ размѣри и форма, както и нарисуванитѣ такива на вида Porella pinnata (Lindb.) [Madotheca porella Nees] въ M. C. Cooke-овитѣ таблици (Hanbbook of British Hepaticae, plate 2, fig. 21). Сжщото е и съ събирани на други мѣста екземпляри. А това иде да потвърди извѣстния въ литературата на хепатицитѣ фактъ за силното вариране на нѣкои видове Madotheca, да покаже, колко трудно е да се рѣшава въпроса за причислението на посрѣднитѣ форми къмъ нѣкои отъ типоветѣ и колко ненаучно е задържането на послѣднитѣ възъ основа на сега посочванитѣ за тѣхъ отличителни бѣлѣзи.

По камъни отъ дъното на рѣката току надъ с. Бояна; по каменливия брѣгъ на единъ потокъ при Боянския водопадъ; върху мититѣ отъ водата части на блоковетѣ въ изворитѣ на Струма подъ Черни върхъ. Видътъ е по-честъ въ горнитѣ отдѣли на гористия поясъ.

* *M. laevigata* Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 63, pl. IX, fig. 102. Boulay, Hépatiques p. 15. Rabenh., Crypt. Fl. s. 312. Freyen, Fl. exsic. austro-hung. № 1536.

Двата дѣла на листата и амфигастритѣ сж силно и неправилно назжбени.

Расте туфесто по засѣненитѣ скални блокове въ дефилето на Боянската рѣка подъ Водопада.

Frullania Raddi.

Fr. dilatata Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 68, pl. X, fig. 116. Boulay, Hépatiques p. 1. Rabenh., Crypt. Fl. S. 312, I Abth.. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 336.

Малкиятъ листенъ дѣлъ е полукълбестъ. Клѣткитѣ на листата сѫ съ задебеления въ ѫглитѣ си, а перианта е грапавъ на повърхностьта си. Цвѣтътъ на растението варира: зеленъ, тъмно-зеленъ, мургавъ, черенъ.

Развива се по камънитѣ и дънеритѣ на старитѣ дървета, като образува често съвършено правилни и плътно прилѣпени до субстрата кръгове. Расте и на туфи, самъ или съ други мъхове. Доста разпространенъ чернодробенъ мъхъ и навсѫдѣ изъ гористия поясъ. Съ обилно развити, зрѣли спороносци бранъ по изложенитѣ на припекъ страни на единъ сиенитенъ блокъ между Владая и кариеритѣ на 29. IX. 06 г.

Fr. Tamarisci Dum. Husnot, Hepat. Gal. p. 69, pl. X, fig. 119. Boulay, Hépatiques p. 3. Rabenh., Crypt. Fl. s. 312, I Abth. A. Kerner. Fl. exsic. austro-hung. № 337.

Върховетѣ на голѣмитѣ листни дѣлове сѫ завити надолу, а малкитѣ листни дѣлове сѫ продълговати и чрѣзъ кѫси дръжчици прикрѣпени за стеблото. Амфигастритѣ сѫ двудѣлни, съ тъмни крайща, вслѣдствие повиването имъ.

Между други мъхове по блоковетѣ край рѣката надъ Владайскитѣ кариери; въ дефилето на Драгалевската рѣка отлѣво при входа му върху камънитѣ и навѫтрѣ отъ двѣтѣ страни на рѣката, дѣто образува тлъсти туфи по засѣненитѣ блокове.

Lejeunia Libert.

L. serpyllipholia Libert. Husnot, Hepat. Gal. p. 67, pl. X, fig. 113. Boulay, Hépatiques p. 9. Rabenh., Crypt. Fl. S. 311, I Abth.

Горниятъ листенъ дѣлъ продълговато-оваленъ, заобленъ на върха, 3—4 пѫти по-голѣмъ отъ долния. Амфигастритѣ по-широки отъ диаметра на стеблото; ѫгълътъ между двата имъ дѣла е остръ.

Върху загнили дървета надъ Владайскитѣ кариери и по камънитѣ на всѫдѣ изъ гористия поясъ. Много честъ и изъ между другитѣ мъхове. Съ развити перианти събиранъ прѣзъ априлъ и май подъ Драгалевския монастиръ и при Владайскитѣ кариери.

На послѣдното мѣсто, върху засѣнени камъни, сѫ събирани екземпляри, които по отношението въ голѣминитѣ на амфигастритѣ и малкитѣ листни дѣлове (тѣ сѫ 2—3 пѫти по-малки отъ амфигастритѣ), съотвѣтствуватъ на Lindberg-овата форма planiuscula (Dr Herz. Bernet, Catalogue des Hépatiques etc. p. 104).

Calypogeia Raddi.

* *C. trichomanis* Corda Husnot, Hepat. Gal. p. 56, pl. VIII, fig. 93. Boulay, Hépatiques p. 51, Cincinnulus Trichomanis Dum. Rabenh., Crypt. Fl. S. 317, I Abth.

Листата цѣлокрайни, а амфигастритѣ съ 2 кжси дѣла.

Върху влажна почва край Желѣзничката рѣка въ горното ѝ течение срѣщу „Бѣлчова скала"; по брѣга на локвитѣ въ мочурището при изворитѣ на Бистричката рѣка и надъ Боянския водопадъ.

II. Bryineae (Musci veri).

Acrocarpae.

Fam. Bruchiaceae.

Pleuridium Brid.

* *Pl. alternifolium* Rabenh. Husnot, Muscol. Gal. p. 67, t. XIX. Boulay, Mousses p. 564, Phascum alternifolium Kaulf. Limpricht, Laubmoose S. 202, I Abth. Rabenh. Crypt. Fl. S. 363, I Abth.

Стеблото високо до 15 м.м. Листата на перихеция много подълги отъ останалитѣ. Моноиченъ видъ. Антеридиитѣ, завити въ 3—4 кжси но широки листца, стоятъ въ пазвитѣ на нѣкои отъ листата. Калиптрата пукната отъ една страна.

По почвата въ боровата горичка на Борисовата градина при София.

Fam. Weisiaceae.

Weisia Hedw.

W. crispula Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 14, t. IV. Boulay, Mousses p. 545. Limpricht, Laubmoose S. 264, I Abth., Dicranoweisia crispula Lindb. Rapenh. Crypt. Fl. S. 404, I Abth. D-r C. Baenitz, Herbar. europ. № ?.

Образува заоблени туфи съ жълто-зеленъ цвѣтъ. Листата сж остри и съ плоски краища; клѣткитѣ въ жглитѣ на основата имъ сж по-голѣми отъ останалитѣ и жълтеникави, та образуватъ „ушички" на листа. Нервътъ спира малко прѣдъ върха на листата. Перихециалнитѣ листа обхващатъ съ долната си часть основата на педицелата.

По блоковетѣ въ алпийския поясъ. Доста разпространенъ.

Fam. Dicranaceae.

Dicranella Schimp.

* *D. squarrosa* Schimp. Husnot, Muscol. Gal. p. 23, t. VII. Boulay, Mousses p. 499., Dicranum squarrosum Schrad.. Limpricht, Laubmoose S. 314, I Abth. Rabenh. Crypt. Fl. S. 417, I Abth. Gander, Fl. exsic. austro-hung. № 1531.

Листата тжпи, цѣлокрайни, прѣвити дълговидно надолу. Нервътъ спира малко прѣдъ върха имъ.

Расте на туфи 4—5 см. високи въ водитѣ на Струминитѣ извори подъ самия Черни връхъ. Има го и въ изворитѣ на Желѣзничката и Бистричката рѣки.

Dicranum Hedw.

D. scoparium Hedw. Husnot, Musc. Gal. p. 35, t. XI. Boulay. Mousses p. 483. Limpricht, Laubmoose S. 351, I Abth. Rabenh, Crypt. Fl. S. 425, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 734.

При напрѣченъ разрѣзъ на листа личатъ срѣдъ нерва му до 8 голѣми, една до друга стоящи клѣтки въ единъ редъ. По долната страна на нерва сж прикрѣпени 2—5 назжбени ламели. Капсулата е джговидно извита. Всѣка педицела има собствена инволюкрална обвивка. Двудоменъ видъ.

Много разпространенъ по камънитѣ и почвата изъ гористия поясъ.

* *D. Starkei* Web. u Mohr. Husnot, Muscol. Gal. p. 28, t. VIII. Boulay, Mousses p. 448. Limpricht, Laubmoose S. 342, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 425, I Abth.

Листата извити сърповидно на една и сжща страна; „ушичкитѣ" имъ жълто-портокалови, ясно ограничени, образувани отъ по-широки, четвъртити и съ подути стѣни клѣтки. Антеридинитѣ току до основата на педицелата. Капсулата продълговата, цилиндрична; зрѣла става набраздена.

По почвата между блоковетѣ при изворитѣ на Струма.

Fam. Fissidentaceae.

Fissidens Hedw.

* *F. bryoides* Hedw. Husnot, Muscol, Gal. p. 47, t. XIV. Boulay. Mousses p. 526. Limpricht, Laubmoose S. 428. I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 610, I Abth.

Стебло до сантиметъръ високо. Листата обшити по краищата си съ дълги тѣсни клѣтки. Антеридиинитѣ пжпки въ пазвата на листата. Перистомалнитѣ зжбци съ спирални надебеления.

Върху влажна почва край Драгалевската рѣка срѣщу Монастиря и край рѣчицата Планиница между Княжево и Владая.

F. decipiens De Not. Husnot, Muscol. Gal. p. 51. t. XVI. Boulay, Mousses p. 521. Limpricht, Laubmoose S. 451, I Abth. Strobl, Fl exsic. austro-hungar. № 325.

Стеблото високо 2—5 см. Листата дълги 3—4 м.м., силно назжбени; клѣткитѣ по краищата имъ едноформени съ останалитѣ, но по-свѣтли. Обшивка нѣматъ и малкитѣ листни дѣлове. Голѣмината на листнитѣ клѣтки се движи между 0·009—0·007 м.м. Видътъ се характеризува и съ находищата си.

Изъ пукнатинитѣ на засѣнени блокове въ дефилетата на Бистричката и Драгалевска рѣки.

F. adiantoides Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 52, t. XVI. Boulay, Mousses p. 521. Limpricht, Laubmoose S. 449, I Abth.. Rabenh., Crypt. Fl. S. 613, I Abth.

Различава се отъ прѣдходния по по-голѣмитѣ си листни клѣтки (0.014—0·018 м.м.) и находищата си.

По брѣга на единъ потокъ на платото срѣщу Драгалевския монастиръ.

F. taxifolius Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 51, t. XV, Boulay, Mousses, p. 523. Limpricht, Laubmoose S. 452, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 612, I Abth.

Образува не сбити туфи съ тъмно зеленъ цвѣтъ. Листнитѣ дѣлове безъ обшивка отъ по-тѣсни клѣтки, назжбени по крайщата. Нервътъ надминава листа и се явява извънъ като шило.

Върху влажна почва на сѣнчесто мѣсто надъ Владайскитѣ кариери.

Крайщата на листата въ намѣренитѣ на горното мѣсто екземпляри не сж по-свѣтли отъ срѣдата имъ.

Fam. Ditrichaceae.

Ceratodon Brid.

C. purpureus Brid. Husnot, Muscol. Gal. p. 59, t. XVIII. Boulay, Mousses p. 465. Limpricht, Laubmoose S. 484, I Abth. Rabenh. Crypt. Fl. S. 412, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 1920.

Листата съ завити крайща. Капсулата силно наклонена, даже хоризонтална. Перистомалнитѣ зжбци съ хиалинни первази.

Върху пѣсъчлива почва въ Лозеница (Куру-Багларъ); по суката почва на много мѣста изъ гористия поясъ и надъ него.

* — Var. conicus (Husnot). Листата не сж назжбени; нервътъ се издава надъ върховетѣ имъ.

По почва при вододѣла на Драгалевската и Боянската рѣки.

Ditrichum Timm.

* *D. glaucescens* Hpe. Husnot, Muscol. Gal. p. 64, t. XVIII. Leptotrichum glaucescens Hampe. Boulay, Mousses p. 457, Lept. glauc. H. Limpricht, Laubmoose S. 504, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 729, Lept. glauc.

Листата ланцетно линеарни, назжбени въ горната си часть. Туфи синьо-зелени отъ прашецъ съ сжщия цвѣтъ по повърхностьта на листата. Еднодоменъ видъ.

По пръстьта, която запълва малкитѣ блокови пукнатини край рѣката надъ Владайскитѣ кариери и подъ Драгалевския манастиръ. Образува малки полета съ характеристиченъ изгледъ. Стеблата сж високи до 2·5 см., а листната дължина варира до 2·5 м. м. Фруктифицира обилно прѣзъ май и юни.

Fam. **Pottiaceae.**

Pottia Ehrh.

P. intermedia Fürnr, Husnot, Muscol. Gal. p. 75, t. XXI. Boulay. Mousses p. 473, Pottia lanceolata v. B. intermedia Mild. Limpricht, Laubmoose S. 531, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 375, I Abth., Pottia truncata b. intermedia.

Крайщата на листата извити надолу. Капсулката продълговата. Перистомата рудиментарна. Калиптрата гладка.

Върху почва въ Лозеница при София.

P. lanceolata C. Müll. Husnot, Muscol. Gal. p. 76, t. XXI. Boulay, Mousses p. 472. Limpricht, Laubmoose s. 533, I Abth. Rabenht Crypt. Fl. s. 377, I Abth., Anacalypta lanceolata (Dicks) Roehl.

Добрѣ развитата перистома отличава този видъ отъ прѣдходния. Въ останалитѣ бѣлѣзи схождатъ.

Върху суха почва западно отъ с. Желѣзница.

Tortella C. Müll.

T. tortuosa Limpr. Husnot, Muscol. Gal. p. 110 t. XXXI. Barbula tortuosa W. et. M. Boulay, Mousses p. 420, Barb. tort. W. et. M. Limpricht, Laubmoose S. 604, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 395 Barb. tort.. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 728, Barb. tort. D-r C. Baenitz, Herb. Europeum.

Гжсти, високи 2—5 см. туфи. Стеблото обвито съ плъстъ отъ червени, разклонени влакна. Листата дълги 4—7 м. м., цѣлокрайни, остри и много кждрави. Нервътъ се издава извънъ тѣхъ.

Върху камънитѣ на единъ сипей въ дефилето на Драгалевската рѣка и по засѣненитѣ блокове около Боянския водопадъ.

Туфитѣ отъ първото мѣсто сѫ жълто-зелени, сходни съ австрийскитѣ въ A. Kerner-овия хербаръ и съ спороносци; ония при Боянския водопадъ сѫ тъмно-зелени и стерилни.

Desmatodon Brid.

D. latifolius Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 93, t. XXVI. Boulay, Mousses p. 437, Trichostomum latifolius Schwaegr. Limpricht, Laubmoose S. 647, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 1912.

Листата съ папили, цѣлокрайни, съ крайща прѣвити надолу, безъ обшивка. Нервътъ се издава надъ тѣхъ като дълго влакно. Капсулката правостояща. Еднодоменъ видъ.

Върху почва по блоковетѣ въ подножието на Черни върхъ.

Tortula Hedw.

T. muralis Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 103, t. XXVIII et XXIX, Barbula muralis, Hedw. Boulay, Mousses p. 415, Barb. mur. Timm. Limpricht, Laubmoose S. 664, I Abth. Rabenh. Crypt. Fl. S. 388, I Abth.

Стеблото високо 5—15 м.м. Крайщата на листата прѣвити чакъ до върха и обшити съ дебелостѣнни квадратни или малко продълговати клѣтки въ единъ слой. Нервътъ е източенъ надъ листата като дълго хиалинно влакно. Перистомалната мембрана е кѫса. Еднодоменъ видъ.

Единъ отъ най-разпространенитѣ мъхове. Срѣща се върху тухленитѣ и каменни зидове изъ София и върху камъни по Витоша.

— var. incana Br. Eur. Туфи възбѣли. Хиалиннитѣ влакна на листата много дълги.

По-рѣдъкъ отъ вида.

— var. aestiva Brid. Листата по-тѣсни. Хиалиннитѣ влакна кѫси. Всѫдѣ заедно съ вида.

T. subulata Hedw. Husnot, Musc. Cal. p. 112, t. XXXII, Barbula subulata Pal. Beauv. Boulay, Mousses p. 410, Barb. subul. P, B. Limpricht, Laubmoose S. 669, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 389, I Abth., Barb. subul. (L.) Brid.

Первазитѣ на листата, въ горната си часть, образувани отъ 1—2 слоя продълговати дебелостѣнни клѣтки. Нервътъ на листата се издава вънъ отъ тѣхъ шиловидно. Еднодоменъ видъ. Перистомалната тръба висока.

Върху почва въ Борисовата градина и Лозеница край София и въ скалнитѣ пукнатини въ гористия поясъ на Витоша.

T. ruralis Ehrh. Husnot, Musc. Gal. p. 116, t. XXXIII, Barbula ruralis Hedw. Boulay, Mousses p. 403, Barb. rur. Hedw., Limpricht, Laubmoose S. 687. Rabenh., Crypt. Fl. S. 390, I Abth. Barb. rur. Hedw.

Образува туфи 2—5 см. високи. Листата се завиватъ дъговидно надолу въ влажно състояние. Тѣ сѫ заоблени на върха и безъ обшивка отъ дебелостѣнни клѣтки. Нервътъ имъ се продължава на вънъ като дълго, назѫбено, хиалинно влакно.

Твърдѣ разпространенъ видъ. Расте по почвата около София и по скалнитѣ блокове въ гористия поясъ на Витоша и надъ него, дори на Черни върхъ.

Въ подножието на Черни върхъ, върху загнили листа отъ Juniperus, е събрана една форма, която прави прѣходъ къмъ подвида на B. ruralis, споредъ други автори отдѣленъ видъ, Tortula aciphyla. Br. eur.

Повечето отъ листата въ тази форма сѫ заострени на върха. Влакното, въ което се продължава нерва на листата, е ръждивочервеникаво, а само на върха си, или и малко по-долу, е хиалинно, когато въ aciphylla цѣлото влакно е цвѣтно.

Fam. **Grimmiaceae.**

Schistidium (Brid.) Br. eur.

Sch. apocarpum Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 123, t. XXXV, Grimmia apocarpa Hedw. Boulày, Mousses p. 391, Grim. apoc. Hedw. Limpricht, Laubmoose S. 704, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 436. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 727, Grim. apoc.

Листата завършватъ хиалинно; крайщата имъ сѫ завити на вънъ. Нервътъ е гладъкъ и изпъкналъ отдолу. Педицелата е права и кѫса, та капсулката е почти скрита между листата. Перистомата е добрѣ развита.

Върху камънитѣ въ гористия поясъ. Обикновенъ видъ.

* *Sch. gracile* Limpr. Husnot, Musc. Gal. p. 123, t. XXXV, Grimmia apocarpa. var. gracilis Nees et. H. Boulay,. Mousses p. 391, Grim. apoc. var. grac. N. et. H.. Limpricht, Laubmoose S. 705, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 436, I Abth.

Образува не сбити туфи. Различава се отъ прѣдходния видъ по по-тънкото си, дълго, оголено при основата стебло и по това, че нервътъ въ горната си половина, отъ къмъ гръбната страна, е покритъ съ хиалинни папили.

По блоковетѣ срѣщу „Рѣшетката“ при Драгалевския монастиръ и надъ Боянския водопадъ.

* *Sch. alpicola* var. rivulare Wahlb. Husnot, Muscol. Cal. p. 123, t. XXXV, Grimmia apocarpa var. rivularis N. et. H. Boulay, Mousses p. 391, Grim. apoc. var. rivul. N. et. H. Limpricht, Laubmoose S. 708, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 436, I Abth., Grim. apoc. var. rivul. N. et. H.

Туфитѣ на този видъ сж тъмно-зелени до черни. Листата сж затжпени и назжбени на върха, който не свършва хиалинно.

Доста разпростаненъ по такива скални блокове, които се заливатъ съ вода отъ врѣме на врѣме. Има го надъ Драгалевци, Бояна до надъ Водопада, Владая, по течението на рѣчицата Планиница (между Княжево и Владая) и много други мѣста.

Grimmia Ehrh.

Gr. pulvinata Smith. Husnot, Muscol. Gal. p. 134, t. XXXVIII. Boulay, Mousses p. 385. Limpricht, Laubmoose S. 761, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 439, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 319.

Образува заоблени туфи, до 1·5 см. високи. Листата завършватъ съ много дълги, хиалинни, слабо назжбени влакна. Педицелата дълга, прѣвита джговидно надолу. Капсулката съ надлъжни бразди. Оперкулата съ дългъ върхъ. Калиптрата нацѣпена симетрично при основата. Моноиченъ видъ.

Върху камънитѣ, блоковетѣ, тухленитѣ зидове и керемиднитѣ покриви на всждѣ.

Rhacomitrium Brid.

* *Rh. heterostichum* Brid. Husnot, Hepat. Gal. p. 140, t. XL. Boulay, Mousses p. 359. Limpricht, Laubmoose S. 804, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 450, I Abth.

Стеблото съ кжси странични разклонения. Листата завършватъ съ дълги, гжсто назжбени, хиалинни влакна; крайщата имъ сж отъ единъ слой клѣтки; разположенитѣ при върховетѣ на листата клѣтки сж квадратни или малко по-дълги, отколкото широки.

Върху камънитѣ на единъ сипей край Драгалевската рѣка, погорѣ отъ Монастира.

* *Rh. sudeticum* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 139, t. XL. Boulay, Mousses p. 361. Limpricht, Laubmoose S. 798, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 449, I Abth. A. Kerner, Fl. exsis. austro-hung. № 724.

Стеблата и клонитѣ не сж възловати, защото липсватъ кжси странични клончета по тѣхъ. Листата сж заострени; върховетѣ имъ сж хиалинни и назжбени. Педицелата е дълга 2—3 м.м., а капсулката само 1 м.м.

По блоковетѣ на Черни върхъ.

Туфитѣ отъ това находище сж черно-зелени и високи само до 2 см. По тѣзи бѣлѣзи и по по-дългитѣ хиалинни върхове на листата си, нашитѣ екземпляри се отличаватъ отъ австрийскитѣ № 724 въ A. Kerner-овия хербаръ. Въобще, черновърхскитѣ екземпляри се отклоняватъ отъ типичната форма, а стоятъ по близу до var. tenellum N. Boul.

* *Rh. canescens* Brid. Husnot, Muscol. Gal. p. 141, t. XL. Boulay, Mousses p. 357. Limpricht, Laubmoose S. 809, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 450, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 722.

Листата завършватъ съ дълги, хиалинни, покрити съ папили влакна; основнитѣ клѣтки на листата сѫ продълговати. Педицелата е гладка.

По сухи каменисти или пѣсъчливи мѣста около София и по Витоша. Срѣща се на различни височини и на Черни върхъ.

Hedwigia Ehrh.

* *H. albicans* Lindb. Husnot, Muscol. Gal. p. 142, t. XLI. Hedwigia ciliata Ehr. Boulay, Mousses p. 396. Limpricht, Laubmoose S. 820, I Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 434, I Abth., Hedw. cil. Hedw. Sauter, Fl. exsic. austro-hung. № 1523.

Листата завършватъ хиалинно, а перихециалнитѣ сѫ снабдени по краищата си, въ горната половина, съ дълги хиалинни влакна.

По блоковетѣ на всѫдѣ изъ гористия поясъ.

— Var. leucophaea Br. Eur. Туфи възбѣли. Листата хиалинни въ горната си третина.

Върху изложенитѣ на припекъ блокове.

Fam. **Orthotrichaceae.**

Orthotrichum Hedw.

* *O. anomalum* Hedw., Husnot, Muscol. Gal. p. 158, t. XLIV. Boulay, Mousses p. 331. Limpricht, Laubmoose S. 38, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 460, I Abth. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 1117.

Капсулката издадена надъ листата; линиитѣ по нея съ портокаловъ цвѣтъ; порнитѣ клѣтки подъ повърхностьта ѝ. Перистомата проста, 16-зѫбна; зѫбитѣ ѝ сѫ изправени нагорѣ въ сухо състояние. Има и прѣдна перистома.

Върху камъни и блокове надъ Княжево и Владая.

* *O. rupestre* Schleich. Husnot, Muscol. Gal. p. 155, t. XLIV. Boulay, Mousses p. 325. Limpricht, Laubmoose S. 85, II Abth. Rabenh., Crypt., Fl. S. 464, I Abth.

Скаленъ мъхъ. Листата изострени, ланцетести, съ завити краища. Полускритата между листата на перихеция капсулка се стѣснява постепенно къмъ основата си и прѣминава незабѣлѣзано въ педицела Порнитѣ клѣтки на повърхностьта на капсулката. Перистома двойна, добрѣ развита; зѫбцитѣ на външната сѫ покрити съ папили и въ сухо състояние лежатъ въ площьта на отвора на капсулката; вѫтрѣшната е отъ 8 зѫбци.

По блоковетѣ надъ Драгалевци, Бояна и Владая.

* *O pallens* Bruch. Husnot, Muscol. Gal. p. 188, t. LI. Boulay, Mousses p. 337. Limpricht, Laubmoose S. 62, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 465, I Abth.

Листата съ завити крайща. Порнитѣ клѣтки подъ повърхностьта на капсулката. Перистомата двойна; зжбцитѣ на външната сж 16 на брой, отъ двѣ различни голѣмини, алтернативно наредени. Прѣдна перистома липсва. Калиптрата гладка, безъ космици по нея.

По дънеритѣ на дърветата въ дефилето на Боянската рѣка.

Fam. Encalyptaceae.

Encalypta Schreb.

E. vulgaris Hoffm. Husnot, Muscol. Gal. p. 197, t. LIII. Boulay, Mousses p. 316. Limpricht, Laubmoose S. 108, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 471, I Abth.

Листата тжпи, заоблени, съ шиловидно издаденъ навънъ нервъ. Педицелата е червена. Перистомата неразвита.

По почвата въ Лозеница и изъ скалнитѣ пукнатини всждѣ изъ гористия поясъ на Витоша.

* *E. ciliata* Hoffm. Husnot, Muscol. Gal. p. 198. t. LIII. Boulay, Mousses p. 313. Limpricht, Laubmoose S. 111, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 471, I Abth.

Капсулката ненабраздена. Перистомата проста. Педицелата сламено-жълта. Калиптрата правилно и ясно надѣлена при основата си.

Срѣща се въ пукнатинитѣ на скалитѣ и по меката пръсть между мъховетѣ, които покриватъ добрѣ засѣненитѣ скални блокове. Доста обикновенъ видъ за гористия поясъ на Витоша и то въ всичкитѣ му отдѣли.

Fam. Funariaceae.

Physcomitrium Br. u. Schimp.

* *Ph. pyriforme* (L). Brid. Husnot, Muscol. Gal. p. 213, t. LVIII. Boulay, Mousses p. 303. Limpricht, Laubmoose S. 184, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 369, I Abth.

Листата назжбени по крайщата си въ горната половина. Нервътъ спира малко прѣдъ листния върхъ. Капсулката крушообразна, стѣснена къмъ отвора си; пръстенътъ ѝ отъ два реда клѣтки.

Върху пѣсъка край Драгалевската рѣка при Монастиря.

Funaria Schreb.

F. hygrometrica Sibth. Husnot, Muscol. Gal. p. 218, t. LIX. Boulay, Mousses p. 297. Limpricht, Laubmoose S. 198, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 370, I Abth.

Капсулката дълбоко набраздена, съ голѣма оперкула и широко отвърстие, когато послѣднята падне.

Малко претенциозенъ мъхъ, по отношение субстрата върху който се развива. Срѣща се изъ скалнитѣ пукнатини, по пръстьта около блоковетѣ, по странитѣ на пжтекитѣ, въ трапищата и пр. всждѣ по Витоша до алпийския поясъ. Намѣренъ и при извора Капакливецъ (при изворитѣ на Драгалевската рѣка) по пепелното дъно на една трапчина. Расте обилно по тухленитѣ и каменни зидове, а сжщо по варовититѣ камъни изъ градинитѣ на София.

Fam. **Bryaceae.**

Bryum Dill.

* *Br. pseudotriquetrum* Schwgr. Husnot, Muscol. Gal. p. 249, t. LXVIII. Boulay, Mousses p. 260. Limpricht, Laubmoose S. 440, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 489, I Abth.

Листата съ завити на долу и обшити съ по-тѣсни клѣтки крайща. Двудомно растение. Антеридиитѣ разположени въ дискове. Капсулката дълга 4—5 м.м. Вжтрѣшната перистома блѣда, съ дълги влакна между зжбцитѣ; влакната иматъ наращения.

По брѣговетѣ на рѣкитѣ и потоцитѣ въ гористия поясъ.

* *Br. argenteum* L. Husnot, Muscol. Gal. p. 243, t. LXIII. Boulay, Mousses p. 248. Limpricht, Laubmoose S. 422, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 488, I Abth.

Листата наредени единъ върху други сбито, както керамидитѣ по покривитѣ. Тѣ сж заострени и хиалинни на върха, отдѣто и възбѣлия цвѣтъ на цѣлото растение. Вжтрѣшната перистома устроена като въ прѣдходния видъ.

По влажни тухлени зидове, по варовити камъни и по пѣсъчливитѣ сѣнчести алеи изъ градинитѣ въ София; върху пѣсъчлива сѣнчеста почва въ околноститѣ ѝ и на много мѣста по Витоша чакъ до вододѣла на Владайска и Боянска рѣки подъ Черни върхъ.

Fam. **Mniaceae.**

Mnium L.

* *Mn. undulatum* Weis. Husnot, Muscol. Gal. p. 255, t. LXX. Boulay, Mousses p. 238. Limpricht, Laubmoose S. 467, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 496, I Abth. Dominicus, Fl. exsic. austro-hung. № 1518.

Листата съ езичеста форма, дълги, силно назжбени и съ вълновидни гънки; иматъ обшивка по крайщата си отъ дълги, тѣсни клѣтки.

По влажната пръсть и камънитѣ край рѣкитѣ, потоцитѣ, изворитѣ, изобщо въ влажнитѣ сѣнчести мѣста. Изобилствува въ гористия поясъ.

* *Mn. cuspidatum* Leyss. Husnot, Muscol. Gal. p. 253, t. LXIX. Boulay, Mousses p. 241. Limpricht, Laubmoose S. 473, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 495, I Abth.

Растението съ безплодни, хоризонтални, дълги стебла, излизащи отъ основата на плодното, което носи на върха си само единъ спороносецъ. Листата сж постепенно заострени къмъ върха, съ обшивка отъ по-тѣсни клѣтки и назжбени отъ срѣдата нагорѣ. Оперкулата съ тжпъ върхъ. Синоиченъ видъ.

По брѣга на Владайската рѣка надъ кариеритѣ; край Драгалевската рѣка при „Рѣшетката" и на други мѣста.

* *Mn. rostratum* Schrad. Husnot, Muscol. Gal. p. 254, t. LXIX. Boulay, Mousses p. 241. Limpricht, Laubmoose S. 470, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 496, I Abth.

Отъ прѣдходния видъ се отличава по това, че листата му сж закржглени на върха, нервътъ се издава шиловидно извънъ тѣхъ, а оперкулата е съ дълъгъ и остъръ връхъ. Плодното стебло съ 1—6 спороносци.

Подъ улея на една воденица въ с. Бояна.

* *Mn. affine* Bland. Husnot, Muscol. Gal. p. 254, t. LXIX. Boulay, Mousses p. 239. Limpricht, Laubmoose S. 477, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 495, I Abth.

Съ безплодни като въ Mn. undulatum стебла. Листата съ обшивка по краищата, които сж назжбени отъ основата до върха. Зжбцитѣ сж прости (единични) и 2—4 клѣтъчни. Двудоменъ видъ.

Край рѣката и потоцитѣ надъ Владайскитѣ кариери; по брѣга на Боянска рѣка надъ Водопада; по влажни сѣнчести мѣста при с. Желѣзница и на други мѣста.

* *Mn. stellare* Reich. Husnot, Muscol. Gal. p. 256, t. LXX. Boulay, Mousses p. 244. Limpricht, Laubmoose S. 482, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 499, I Abth.

Листата сж слабо назжбени и безъ обшивка отъ тѣсни клѣтки. Сухото растение посинява, ако се потопи въ вода.

Доста разпространенъ видъ. Расте заедно съ други мъхове върху меката, ситна пръсть по засѣненитѣ блокове, главно въ съсѣдство съ рѣкитѣ. Намиранъ по брѣговетѣ на нѣкои потоци,

а сѫщо между трѣвата въ сѣнчести мѣста. Съ спороносци е бранъ при Драгалевския монастиръ на 30. V. 1907 год.

* *Mn. punctatum* Hedw. Husnot, Muscol. Gal. 257, t. LXXI. Boulay, Mousses p. 242. Limpricht, Laubmoose S. 487, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 499, I Abth.

Листата цѣлокрайни, съ широка обшивка по крайщата. Нервътъ достига върха на листата, или спира малко прѣдъ него. Двудоменъ видъ.

Този мъхъ има обширно разпространение: расте обилно по брѣговетѣ на всички рѣки, потоци и извори въ гористия поясъ, а се издига и въ алпийския чакъ до изворитѣ на Струма подъ Черни връхъ.

Fam. Aulacomniaceae.

Aulacomnium Schwgr.

A. palustre Schwgr. Husnot, Muscol. Gal. p. 260, t. LXXII. Boulay. Mousses p. 223. Limpricht, Laubmoose S. 525, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 502, I Abth., Limnobryum palustre (L) Rabenh.

Основата на листата е образувана отъ 2—3 слоя клѣтки, по голѣми отъ останалитѣ. Въ останалата си часть, листата сѫ ланцетести, дълги, тѣсни, заострени и леко назѫбени на върха.

Въ торфището при изворитѣ на Боянска рѣка и ю.-източно отъ Рѣзневетѣ, пакъ върху торфена почва.

Fam. Bartramiaceae.

Bartramia Hedw.

* *B. Halleriana* Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 266, t. LXXIV Boulay, Mousses p. 218. Limpricht, Laubmoose S. 541, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 508, I Abth. A Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 308.

Педицелата кѫса, дѫговидно завита надолу. Капсулата скрита между листата.

Изъ скалнитѣ пукнатини и по засѣненитѣ блокове, особно близу до рѣкитѣ, въ гористия поясъ. Обикновенъ видъ.

По блоковетѣ отдѣсно на Боянския водопадъ сѫ събирани туфи, въ които много отъ листата, стоящи на върха на стеблото, въ горната си половина сѫ изгубили хлорофила, та сѫ бѣли и лъскави.

* *B. pomiformis* Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 266, t. LXXII. Boulay, Mousses p. 219. Limpricht, Laubmoose S. 543, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 507, I Abth.

Листата съ жълто-зелена основа, безъ влагалищна часть, кѫдрави въ сухо състояние. Педицелата дълга. Капсулката наведена.

Перистомата двойна. Антеридиитѣ отстрани при основата на педицелата.

Разпространенъ по-малко отъ прѣдходния видъ, пакъ по засѣненитѣ блокове и тѣхнитѣ пукнатини. Намиранъ въ дефилетата на всички по-голѣми рѣки, а при Боянския водопадъ съ обезцвѣтени отчасти листа, като въ B. Halleriana.

* *B. ithyphylla* Brid. Husnot, Muscol. Gal. p. 265, t. LXXV. Boulay, Mousses p. 220. Limpricht, Laubmoose S. 549, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 506, I Abth.

Листата съ папили, съ плоски крайща и хиалинна основна влагалищна часть. Капсулата наведена. Перистомата двойна. Растение синоично.

Изъ пукнатинитѣ на блоковетѣ въ политѣ на Черни връхъ и тия на самия върхъ.

Plagiopus Brid.

* *Pl. Oederi* Limpr. Husnot, Muscol. Gal. p. 266, t. LXXIII, Bartramia Oederi Schw. Boulay, Mousses p. 219, Bart. Oed. Schw. Limpricht, Laubmoose S. 548, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 507. I Abth., Bartr. Oed. (G) Swartz. D-r Baenitz, Herb. Europaeum. Bartr. Oed. Gum.

Напрѣчнитѣ прѣрѣзи на стъблото 3-жгълни, съ затжпени жгли. Намокрени, листата се прѣвиватъ силно назадъ; крайщата имъ сж завити надолу чакъ до върха и сж назжбени. Растението е синоично.

По засѣненитѣ блокове около Боянския водопадъ.

Нашитѣ екземпляри отъ това мѣсто, сравнени съ събиранитѣ отъ Podpera въ Чехия и помѣстени въ D-r Baenitz-овия хербаръ, показватъ слѣднитѣ отклонения:

Туфитѣ сж високи 4—7 см. и не сж така сбити. Намокрени, листата се завиватъ отчасти джговидно и се отклоняватъ силно отъ стеблото; върховетѣ имъ сж по-едро назжбени. Въ тия отношения и по дължината си, листата на нашитѣ екземпляри сж съвършенно сходни съ прѣдставенитѣ въ Husnot-витѣ таблици.

Philonotis Brid.

* *Ph. fontana* Brid. Husnot, Muscol. Gal. p. 269, t. LXXIV. Boulay, Mousses p. 215. Limpricht, Laubmoose S. 566, II Abth.. Rabenh., Crypt. Fl. S. 508, I Abth.. Woloszcak, Fl. exsic. austro-hung. № 307. D-r C. Baenitz, Herb. Europaeum.

Обикновенитѣ листа съ завити крайща при основата, а перихециалнитѣ тжпи, съ кжсъ нервъ. Зжбцитѣ на външната перистома съ дисковидни задебеления въ горната си часть.

Въ мокритѣ мѣста край рѣкитѣ и потоцитѣ навсѫдѣ по Витоша, а особно въ торфищата на алпийския поясъ, гдѣто видътъ се прѣдставлява отъ нѣколко форми.

* — var. *falcata* Brid. Клонитѣ съ прѣкривени върхове, а листата сърповидно извити и наредени въ спирални редове.

Въ търсището при изворитѣ на Бистричката рѣка.

Fam. Timmiaceae.

Timmia Hedw.

T. bavarica Hessl. Този видъ се съобщава за Витоша отъ г-нъ I. Velenovsky въ „Neunter Nachtrag zur Flora von Bulgarien." Името на вида е придружено отъ слѣднята бѣлѣжка: „In declivibus nemorosis in Vitoša legi a 1899, ubi solo syenitico copiose viget simulque fructificat".

* *T. austriaca* Hedw.. Husnot, Muscol. Gal, p. 272, t. LXXV. Boulay, Mousses p. 210. Limpricht, Laubmoose S. 584, II Abth..

Туфи високи 10 и повече сантиметра. Листата по върха и останалата часть на стеблото еднакво дълги; влагалищната имъ часть портокалово червена, гладка върху гръбната страна. Отъ къмъ сѫщата страна, нервътъ е назѫбенъ при върха. Двудоменъ видъ[1]).

По пѣсъчливата пръсть между камънитѣ край Боянската рѣка около Водопада. На това мѣсто на 22 октомври 1906 г. мъхътъ е намѣренъ съ зрѣли спороносци.

Fam. Polytrichaceae.

Catharinea. Ehrh.

* *C. undulata* Web. u. Mohr. Husnot, Muscol, Gal. p. 275, t. LXXVI. Atrichum undulatum Pal. Beauv. Boulay, Mousses p. 202, Atr. undul. P.-B. Limpricht, Laubmoose S. 593, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 511, I Abth., Atr. undul. P.-B. Wagner, Holuby, Fl. exic. austro-hung. № 306, Atr. nndul.

Листата силно вълнисти, назѫбени по крайщата чакъ до основата, по гръбната страна и по нерва отъ къмъ сѫщата. Само по една цилиндрична капсула на върха на стеблото, рѣдко двѣ.

Много обикновенъ мъхъ. Расте изъ траповетѣ, край пѫтекитѣ и между трѣвата въ гористия поясъ на Витоша и край София.

---

[1]) Поне въ плоднитѣ стебла не се откриха антеридии. Макаръ че не сѫ събрани отдѣлни екземпляри съ антеридии, което би установило положително вида на половностьта у нашитѣ екземпляри, ний ги причисляваме къмъ T. austriaca Hedw. възъ основа на прѣдаденитѣ горѣ бѣлѣзи и разликата имъ отъ екземплярите на T. bavarica Hessl. въ D-r C. Baenitz-овия Herbarium europaeum съ които сѫ сравнявани.

Тукъ-тамѣ се срѣща по дребна форма съ кжси педицели (1 см.), която се приближава до var. minor Hedw.

Pogonatum P. Beauv.

* *P. aloides* P. Beauv. Husnot, Muscol. Gal. p. 278, t. LXXVII. Boulay, Mousses p. 200. Limpricht, Laubmoose S. 600, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 513, I Abth.

Листата заострени къмъ върха и остро назжбени. Ржбнитѣ клѣтки на листнитѣ ламели тънкостѣнни, подобни на другитѣ и гладки. Капсулката длъгнеста, цилиндрична.

По брѣговетѣ на трапчинитѣ и горскитѣ пжтеки и при основата на блоковетѣ. Намиранъ въ Лозеница край София и тукъ-тамъ по Витоша, напр. въ дефилето на Симаница, рѣчица между Драгалевци и Симеоново, подъ Боянския водопадъ и другадѣ.

Край пжтеката за Боянския водопадъ, вжтрѣ въ дефилето, сж събирани туфи, чийто екземпляри иматъ педицели дълги отъ 5 м. м. до 3 см. Дължината на капсулитѣ е въ право отношение съ оная на педицелитѣ. Стеблата, обаче, сж отъ нормална дължина, по което екземпляритѣ съ кжси педицели и капсули се отличаватъ отъ var. Diksonni на сжщия видъ.

* *P. urnigerum* P. Beauv. Husnot, Muscol. Gal. p. 278, t. LXXVIII. Boulay, Mousses p. 199. Limpricht, Laubmoose S. 640, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 514. I Abth.

Стеблото високо 3-4 и повече сантиметра, разклонено вилужно. Ржбнитѣ клѣтки на листнитѣ ламели по-голѣми отъ останалитѣ, закржглени и покрити съ множество папили.

Върху пѣсъчлива почва край рѣката надъ с. Владая.

Polytrichum Dill.

* *P. alpinum L.* Husnot, Muscol. Gal. p. 279, t. LXXVIII, Pogonatum alpinum Roehl. Boulay, Mousses p. 197, Pogon. alp. R. Limpricht, Laubmoose S. 615, II Abth. Rabenh. Crypt., Fl. S. 514, Pogon. alp. L.

Капсулката кржгла при напрѣченъ разрѣзъ.

Между Sphagnum-а при изворитѣ на Бистричката рѣка и изъ трѣвата ю.-източно отъ Рѣзневетѣ; сжщо между блоковетѣ на Черни върхъ и съсѣднитѣ нему.

* *P. formosum* Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 281, t. LXXIX. Boulay, Mousses p. 193. Limpricht, Laubmosse S. 619, II. Abth.. Rabenh., Crypt. Fl. S. 515, I Abth.

Крайщата на листата сж плоски, назжбени отъ срѣдата до върха. Листнитѣ ламели около 60; тѣхнитѣ крайни клѣтки сж гладки и подобни на останалитѣ. Капсулката е продълговата, призматична, 4 — 6 стѣнна съ ясни ржбове. Апофизата полукжлбеста.

Върху пѣсъчлива почва при изворитѣ на Драгалевската рѣка.

* *P. gracile Dicks.* Husnot, Muscol. Gal. p. 281, t. LXXIX. Boulay, Mousses p. 194. Limpricht, Laubmoose S. 621, II Abth.. Rabenh, Crypt. Fl. S. 516, I Abth.

Отъ прѣдходния видъ, комуто прилича много, се отличава главно по формата на капсулката, която е съ заоблени ржбове и стѣснена къмъ отвора си и по находищата си — торфища.

Расте между Sphagnum-а при изворитѣ на Бистричката рѣка.

* *P. piliferum* Schreb.. Husnot, Muscol. Gal. p. 280. t. LXXVIII. Boulay, Mousses p. 196. Limpricht, Laubmoose S. 625, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 516, I Abth.

Листата завършватъ съ по едно дълго, хиалинно, слабо назжбено влакно.

Между блоковетѣ на Черни върхъ и подъ него. Образува туфи и съвмѣстно съ Polytrichum juniperinum Willd.

Педицелитѣ на нѣкои екземпляри сж високи само 1—1·5 см.

* *P. juniperinum* Willd. Husnot, Muscol. Gal. p. 280. t. LXXVIII. Boulay, Mousses p. 195. Limpricht, Laubmoose S. 627, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 517, I Abth.

Листата цѣлокрайни, съ крайща завити на вжтрѣ. Нервътъ се издава на вънъ отъ листата като назжбено, червено влакно. Капсулата е голѣма и призматична.

Много разпространенъ видъ. По пѣсъчлива суха почва въ Лозеница край София и край пжтекитѣ на Витоша на много мѣста.

Издига се и въ алпийския поясъ, гдѣто се прѣдставлява отъ *—var. alpinum Br. Eur. Растението е по-малко отъ типичната форма въ всѣко отношение.

Върху почвата между блоковетѣ на Черни върхъ. Отъ това мѣсто екземпляритѣ иматъ 2·5 — 3·5 см. дълги педицели.

Около Черни Върхъ сж събирани и такива екземпляри, въ които стеблата сж много скжсени, но педицелитѣ сж съ нормална дължина.

* *P. commune* L. Husnot, Muscol. Gal. p. 282, t. LXXIV. Boulay, Mousses p. 193. Limpricht, Laubmoose S. 630, II Abth.. Rabenh., Crypt. Fl. S. 518, I Abth.

Стеблото високо 15 и повече см. Листата съ назжбени крайща. Листнитѣ ламели иматъ по-горния си ржбъ една дълбока бразда, затуй, въ напрѣченъ прѣрѣзъ, крайнитѣ имъ клѣтки се явяватъ съ впита на вжтрѣ горна стѣна. Само най-вжтрѣшнитѣ два отъ перихециалнитѣ листа сж хиалинни. Апофизата на капсулата е ограничена отъ останалата часть чрѣзъ едно дълбоко врѣзване.

Изъ пасището край Боянската рѣка надъ мѣстото, гдѣто водата ѝ се отбива въ градския водопроводъ.

Pleurocarpae.

Fam. Fontinalaceae.

Fontinalis L.

F. antipyretica L. Husnot, Muscol, Gal. p. 285, t. LXXX. Boulay, Mousses p. 189. Limpricht, Laubmoose S. 652. II Abth.. Rabenh., Crypt. Fl. S. 524, I Abth.. Richter, Fl. exsic. austro-hung. № 1110. Dr C. Baenitz, Herb. Europ. № 10,025.

Листата разположени въ 3 реда; двѣтѣ имъ половини сѫ съединени въ дѫговидна линия подъ много остъръ ѫгълъ. Капсулата е скрита почти изцѣло между перихециалнитѣ листа.

Въ единъ потокъ, който се дѣли отъ Искъра при Казичане; прикрѣпенъ за камъни или дървета расте изъ водитѣ на всички почти Витошки рѣки и потоци въ гористия поясъ и надъ него; обилно развитъ и въ изворитѣ на Струма подъ Черни върхъ.

Съ спороносци събиранъ прѣзъ май въ Драгалевска и Владайска рѣки.

Fam. Gryphaeaceae.

Leucodon Schwgr.

L. sciuroides Schwgr. Husnot, Muscol. Gal. p. 293, t. LXXXIII. Boulay, Mousses, p. 179. Limpricht, Laubmoose S. 684, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 530, I Abth.

Листа безъ нервъ, съ гънки, и крайщи обшити съ малки клѣтки (1:1); останалитѣ клѣтки по дълги, отколкото широки и лакатушно извити.

Честъ мъхъ по коритѣ на дърветата и по скалнитѣ блокове навсѫдѣ по Витоша. Образува широки, блѣщиви полета по отвѣснитѣ скали край Драгалевска рѣка и при Боянския водопадъ. Наредъ съ нормално развититѣ, но по-рѣдко, се срѣщатъ и такива туфи, чиито стебла иматъ своеобразенъ видъ, вслѣдствие образуването на множество кѫси клончета въ пазвитѣ на листата имъ.

Antitrichia Brid.

* *Ant. curtipendula* Brid. Husnot, Muscol. Gal. p. 295, t. LXXXIV. Boulay, Mousses. p. 178. Limpricht, Laubmoose S. 688, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 530, I Abth.

Листата назѫбени само при върха, съ гънки. При основата на главния нервъ по единъ или два второстепенни отъ двѣтѣ му страни.

Обилно развитъ на широки полета по засѣненитѣ скални блокове въ дефилетата на Боянската и Драгалевската рѣки, а и на други мѣста въ гористия поясъ.

Fam. **Neckeraceae.**

Neckera Hedw.

N. crispa. Nedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 291, t. LXXXII. Boulay. Mousses p. 181. Limpricht, Laubmoose S. 707, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 527. I Abth. Fehlner, Fl. exsic. austro-hung. № 718. D-r C. Baenitz, Herb. Europ. № 10,028.

Блѣшиви туфи съ зеленъ или жълтеникавъ цвѣтъ отгорѣ, високи 10 и повече см. Листата дълги 3—4 м.м., съ по нѣколко дълбоки напрѣчни гънки, безъ нервъ или съ два кжси.

По засѣненитѣ страни на блоковетѣ въ дефилетата на рѣкитѣ.

N. complanata. Hüb. Husnot, Muscol. Gal. p. 292, t. LXXX. Boulay, Mousses p. 184. Limpricht, Laubmoose S. 710, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 527, I Abth.

Листата дълги около 2 м. м., заострени на върха и равни, безъ вълнообразни гънки.

По сухитѣ засѣнени страни на скалнитѣ блокове въ гористия поясъ.

Fam. **Leskeaceae.**

Anomodon Nook u. Tayl.

A. viticulosus Hook u. Tayl.. Husnot, Muscol. Gal. p. 304, t. LXXXVI. Boulay, Mousses p. 164, Leskea viticulosa Spruce. Limpricht. Laubmoose S. 772, II Abth.. Rabenh., Crypt. Fl. S. 536, I Abth. Dr C. Baenitz, Herb. Europ. № 10,022.

Горнитѣ листни половини ланцетесто езичести. Върховетѣ на листата сж тжпи и неназжбени. Папилитѣ на клѣткитѣ отъ жглитѣ на основата сж малки.

По дънеритѣ на старитѣ дървета и по блоковетѣ въ гористия поясъ.

A. attenuatus Hüb. Husnot, Muscol. Gal. p. 304, t. LXXXVI. Boulay, Mousses p. 165, Leskea attenuata Hedw. Limpricht, Laubmoose S. 774, II Abth. Rabenh. Crypt. Fl. S. 536, I Abth.

Листата съ плоски крайща. Горната листна половина ланцетесто езичеста, съ нѣколко зжбци на върха.

При основата на дънеритѣ и по блоковетѣ въ гористия поясъ.

Pterygynandrum Hedw.

Pt. filiforme Hedw. Husnot, Muscol. Gal. p. 311, t. LXXXIX. Boulay, Mousses p. 170. Limpricht, Laubmoose S. 784, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 545, I Abth.

Върху камънитѣ и дънеритѣ, най вече край рѣкитѣ.

* — var. heteropterum Sch. Върху камъни надъ Княжево.

Pseudoleskea Br. eur.

Ps. atrovirens Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 305, t. LXXXVII. Boulay, Mousses p. 161. Limpricht, Laubmoose S. 809, II Abth. Rabenh., Crypt, Fl. S. 538, I Abth. Dr C. Baenitz, Herb. Europ. № 10,029.

Нервътъ спира малко прѣдъ върха на листата.

Този видъ е оповѣстенъ вече за Витоша отъ г-нъ J. Velenovsky въ неговия „Neunter Nachtrag zur Flora von Bulgarien". Намира се по блоковетѣ подъ вододѣла на Драгалевска и Боянска рѣки.

Heterocladium Br. eur.

* *H. squarrosulum* Lindb. Husnot, Muscol Gal. p. 306, t. LXXXVII. Boulay, Mousses, p. 159. Limpricht, Laubmoose, S. 816, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 539, I Abth., Heterocladium dimorphum Bruch et Schimp.

Листата по главното стебло се различаватъ отъ ония по разклоненията; първитѣ сѫ широки въ долната си часть, а послѣ бързо се стѣсняватъ въ остри, назѫбени, обърнати назадъ върхове; листата на разклоненията сѫ много по малки, слабо заострени или заоблени на върха. Туфитѣ сѫ жълто-зелени, тукъ тамъ зелени.

Върху пръстьта, която покрива блоковетѣ на Черни-върхъ и ония подъ него при изворитѣ на Боянска рѣка. Намѣренъ и върху блокове край Драгалевска рѣка, навѫтрѣ въ дефилето ѝ.

* — var compactum Mdo. Плътни туфи, които външно, освѣнъ по цвѣта, напомнятъ туфитѣ на Myurella julacea. Br. eur.

По блоковетѣ на Черни върхъ заедно съ вида.

Thuidium Br. eur.

Th. abietinum Br. eur, Husnot. Muscol. Gal. p. 310, t. LXXXVIII. Boulay, Mousses p. 15. Limpricht, Laubmoose S. 838, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 541, I Abth.

Стеблото просто пересто. Видъ на сухитѣ мѣста.

Много разпространенъ мъхъ. Расте между трѣвата по сухи мѣста, особно около храститѣ, въ околноститѣ на София и при политѣ на Витоша; сѫщо по камънитѣ и почвата всѫдѣ изъ гористия поясъ и надъ него. Стериленъ.

Th. recognitum Lindb. Husnot, Muscol. Gal. p. 309, t. LXXXVIII Boulay, Mousses p. 156. Limpricht, Laubmoose S. 837, II Abth.

Стеблото двойно пересто. Листата по главното стебло сѫ съ плоски краища и нервъ продълженъ чакъ до върха, когото изпълва, а перихециалнитѣ листа нѣматъ влакна по крайщата си. Терминалнитѣ клѣтки на листата отъ разклоненията иматъ по 2-3 издадени като рогчета папили.

На по-влажни и сѣнчести мѣста навсѫдѣ изъ гористия поясъ на Витоша. Съ спороносци бранъ лѣтно врѣме подъ Драгалевския манастиръ и надъ Владайскитѣ кариери.

* *Th. tamariscinum* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 309, t. LXXXVIII. Boulay, Mousses p. 155. Limpricht, Laubmoose S. 828, II Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 541, I Abth. D-r C. Baenitz, Herb. Europ.

Стеблото тройно пересто. Перихециалнитѣ листа съ дълги влакна по крайщата. Терминалнитѣ клѣтки на листата отъ разклоненията съ остро издаденъ върхъ, безъ рогчета както въ прѣдходния видъ.

Този мъхъ е разпространенъ между трѣвата, по камънитѣ и по почвата близу до потоцитѣ или изворитѣ въ сѣнчести мѣста. Има го напр. въ Боровата гора при Княжево, подъ Драгалевския монастиръ, на платото срѣщу него и на други мѣста.

Fam. **Isothecieae.**

Pylaisia Br. u. Schpr.

P. polyantha Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 312, t. LXXXIX. Boulay, Mousses p. 146, Isothecium polyanthum R. Spruce. Limpricht, Laubmoose S. 10, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 550, I Abth.

Листата цѣлокрайни, съ дълъгъ, остъръ върхъ, безъ нервъ или съ два кѫси нерва. Вѫтрѣшната перистома образува въ долната си часть една мембрана; зѫбцитѣ и сѫ по-голѣми отъ тия на външната.

По дънеритѣ на дърветата надъ Княжево.

Climacium Web. u. Mohr.

Cl. dendroides W. u. M. Husnot, Muscol. Gal. p. 315, t. XC. Boulay, Mousses p. 153. Limpricht, Laubmoose S. 34, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 549, I Abth. Wagner, Fl. exsic. austro-hung. № 1516.

При върха на стеблото сѫ натрупани много клони, които придаватъ на растението видъ на малъкъ храстъ. Листнитѣ клѣтки сѫ ромбоидални или хексагонални.

По влажнитѣ ливади край Владайската и Желѣзничката рѣки и по брѣговетѣ на рѣкитѣ и потоцитѣ всѫдѣ въ гористия поясъ

Isothecium Brid.

I. myurum Brid. Husnot, Muscol. Gal. p. 315, t. XC. Boulay Mousses p. 143. Limpricht, Laubmoose S. 39, III Abth. Rabenh., Crypt Fl. S. 551, I Abth.

Върху пълзящето стебло сж наредени вертикално стоящи разклонения; послѣднитѣ, отъ своя страна, се разклоняватъ дървовидно. Листата сж назжбени по краищата къмъ върха, иматъ зелени „ушички“ при основата и нервъ, който се свършва къмъ срѣдата на листа. Капсулката вертикално стояща. Перистомата двойна; мембраната на вжтрѣшната близу 3 пжти по-кжса отъ зжбцитѣ.

По дънеритѣ на дърветата, по блоковетѣ и по камънитѣ навсждѣ изъ гористия поясъ, а особно много въ дефилетата на рѣкитѣ. Единъ отъ най-разпространенитѣ мъхове.

По блоковетѣ край Владайската рѣка надъ кариеритѣ сж събирани екземпляри, чиито разклонения сж дълги 10—15 см. и иматъ само по нѣколко кжси клончета отъ страни. Тая форма отговаря на var. elongata Schimp.

Homalothecium Br. eur.

* *H. sericeum* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 318, t. XCI. Boulay, Mousses p. 140, Jsothecium sericeum Spruce. Limpricht, Laubmoose S. 46, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 552, I Abth. Wagner, Fl. exsic. austro-hung. № 715.

Образува блѣстящи туфи. Клонитѣ сж джговидно прѣкривени. Педицелата е грапава.

По отвѣснитѣ скали въ мѣстото „Скоко“ между Драгалевци и Симеоново и по дънеритѣ на дърветата около Боянския водопадъ.

Fam. **Brachithecieae.**

Camptothecium Br. eur.

C. lutescens Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 319, t. XCI. Boulay, Mousses p. 137, Hypnum lutescens Huds. Limpricht, Laubmoose S. 54, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 553. I Abth. Holuby, Fl. exsic. austro-hung. № 1108.

Педицелата покрита съ папили. Вжтрѣшнитѣ перихециални листа назжбени на мѣстото, гдѣто рѣзко се стѣсняватъ.

Около стеблата на храститѣ по сѣвернитѣ поли на Витоша.

Brachithecium Br. eur.

* *Br. rutabulum* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 323, t. XCII. Boulay, Mousses p. 129, Hypnum rutabulum Linn. Limpricht, Laubmoose S. 106, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 558, I Abth.

Стебленитѣ листа широки, 2—3 мм. дълги, съ гънки. Нервътъ изчезва къмъ срѣдата на листата или малко по къмъ върха. Педицелата грапава по цѣлата си дължина. Еднодоменъ видъ.

Върху почва въ Лозеница (край София).

* *Br. populeum* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 326, t. XCIV. Boulay, Mousses p. 125, Hypnum populeum Hedw. Limpricht, Laubmoose S. 90, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 559, I Abth.

Нервътъ достига върха на листата. Перихециалнитѣ листа сѫ извити дѫговидно назадъ. По педицелата, главно въ горната ѝ половина, сѫ разположени низки папили. Еднодомно растение.

По дънеритѣ на старитѣ дървета подъ Драгалевския монастиръ.

Thamnium Br. eur.

* *Th. alopecurum* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 347, t. C. Boulay, Mousses p. 92, Hypnum alopecurum Linn. Limpricht, Laubmoose S. 239, III Abth. Rabenh. Crypt. Fl. S. 574, I Abth.

По дървовидното си разклоняване наподобява Climacium dendroides. Отъ него се отличава главно по устройството на перистомата, че има назѫбенъ гръбно нервъ и по формата на листнитѣ клѣтки; послѣднитѣ сѫ кѫси, разноформени, заоблени, 4—7 стѣнни.

По добрѣ засѣненитѣ камъни отъ дъната и странитѣ на прѣсъхващитѣ потоци около Боянския водопадъ и надъ владайскитѣ кариери.

Fam. Hypneae.

Plagiothecium Br. eur.

* *Pl. denticulatum* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 351, t. CI. Boulay, Mousses p. 84, Hypnum denticulatum Linn. Limpricht, Laubmoose S. 265, III Abth, Rabenh, Crypt. Fl. S. 576. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 1107.

Образува блѣскави туфи. Листоразположение като въ Neckera. Листата цѣлокрайни, съ два кѫси нерва, безъ шиловиденъ върхъ. Видътъ е еднодоменъ.

По почвата и при дънеритѣ на дърветата въ гористия поясъ, главно въ дефилетата на Бистричката, Драгалевската, Боянската и Владайската рѣки; намиранъ и въ алпийския поясъ ю.-източно отъ Рѣзневетѣ.

Amblystegium Br. eur.

* *A. serpens* Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 357, t. CII. Boulay, Mousses p. 79, Hypnum seprens Linn. Limpricht, Laubmoose S. 319, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 580, I Abth.

По важнитѣ камъни, тухли и почва край вода въ Борисовата градина при София и изъ града. Винаги съ многобройни спороносци

Hypnum Dill. z. Th.

H. cupressiforme L. Husnot, Muscol. Gal. p. 34, t. CXVI et CXVII. Boulay, Mousses p. 31. Limpricht, Laubmoose S. 484. III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 594, I Abth.

Единъ отъ най распростаненитѣ мъхове. Расте на твърдѣ голѣми полета по почвата, камънитѣ и дънеритѣ на дърветата подъ гористия поясъ на Витоша, въ разнитѣ отдѣли на този послѣдния, а се издига и въ алпийския поясъ. Прѣдставлява се отъ многобройни форми.

Hylocomium Br. eur.

* *H. Schreberi* De Not. Husnot, Muscol. Gal. p. 418, t. CXXII, Hypnum Schreberi Wild. Boulay, Mousses p. 13, Hypn. Schreb. Willd. Limpricht, Laubmoose S. 587, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 559, I Abth., Hypn. Schreb. Willd. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 301, Hypnum parietinum L.

Стеблото червено, остро на върха, неправилно пересто разклонено. Листата по стеблото голѣми, яйцеобразни, вдлъбнати, цѣлокрайни, тѫпи на върха, безъ напрѣчни гънки, съ два кѫси нерва; клѣткитѣ отъ ѫглитѣ на листнитѣ основи се отличаватъ формено отъ останалитѣ, та образуватъ „ушички“ съ портокалово червенъ цвѣтъ.

Образува голѣми полета между трѣвата въ по сухитѣ, открити мѣста на гористия поясъ и около Juniperus-овитѣ туфи надъ него.

Подъ Черни върхъ, по брѣговетѣ на трапчинитѣ и около Juniperus-овитѣ туфи, растатъ по гѫсти маси съ тѫпи разклонения. Тѣ съотвѣтствуватъ на формата densa.

H. splendens Br eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 422, t. CXXII. Boulay, Mousses p. 9, Hypnum splendens Hedw. Limpricht, Laubmoose S. 578, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 604, I Abth.

Стеблото тройно пересто разклонено. Клонитѣ сѫ събрани по много въ групи, разположени на извѣстно растояние една отъ друга по стеблото. Стебленитѣ листа 2—3 пѫти по дълги отколкото широки, съ плитки надлъжни гънки и съ папили върху гръбната страна. Парафилии многобройни.

Единъ отъ най разпространенитѣ мъхове. Расте на много голѣми и дебели туфи върху почвата навсѫдѣ по Витоша, както въ низкитѣ, така и въ високитѣ ѝ прѣдѣли и на самия Черни върхъ.

* *H. rugosum* De Not. Husnot, Muscol. Gal. p. 398, t. CXV, Hypnum rugosum Ehr. Boulay, Mousses p. 44. Hypn. rug. Fhr. Limpricht, Laubmoose S. 597 III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 592, I Abth., Hypn. rug. Ehr. A. Kerner, Fl. exsic. austro-hung. № 1,106, Hypn. rugosum.

Туфи съ жълтъ или жълто-кестеневъ цвѣтъ. Листата сърповидно извити къмъ една и сѫща страна, съ множество напрѣчни, малки, закривени гънки; клѣткитѣ отъ ѫглитѣ на листнитѣ основи образуватъ „ушички", а онѣзи къмъ върха иматъ по една папила отъ къмъ гръбната страна на листа. Нервътъ изчезва къмъ срѣдата на листа.

Между трѣвата на поляната отъ лѣво на Драгалевската рѣка надъ Монастира и край Желѣзничката рѣка малко подъ изворитѣ ѝ.

H. triquetrum Br. eur. Husnot, Muscol. Gal. p. 424, t. CXXIII. Boulay, Mousses p. 2, Hypnum triquetrum Linn. Limpricht, Laubmoose S. 592, III Abth. Rabenh., Crypt. Fl. S. 606, I Abth.

Стеблото неправилно разклонено, безъ парафилии. Листата назѫбени, покрити съ папили върху гръбната страна, съ два добрѣ видими нерва и дълбоки гънки.

Образува голѣми туфи по почвата и камънитѣ всѫдѣ изъ гористия ноясъ. Съ спороносци намиранъ често прѣзъ лѣтото.

* * *

Résumé. Dans son étude, l'auteur a pour but surtout la distribution verticale et horisontale des Hépatiques et des Mousses de Vitocha, montagne au sud de Sophia. Cette publication est une partie seulement de l'étude. Elle comprend une liste de 112 espèces, qui se repartissent de la manière suivante:

Hepaticae — 26 espèces appartenant à 17 genres
Bryineae — 86 „ „ „ 49 „

Les 9 Hépatiques et 50 Mousses, signalées dans le texte avec le signe *, sont nouvelles pour la flore bryologique de la Bulgarie.

Les espèces Radula complanata Got., Marchantia polymorpha L., Scapania indulata Dum. et Madotheca rivularis Nees entre les Hépatiques et les espèces Weisia crispula Hedw., Dicranella squarrosa Schimp., Dicranum Starkei W. u. M., Desmatodon latifolius Hedw., Racomitrium sudeticum Br. eur., Bartramia ithyphylla Brid., Polytrichum juniperinum var. alpinum Schimp., Polytrichum piliferum Schreb., Polytrichum alpinum L., Fontinalis antipyretica L., Heterocladium squarrosulum Lindb. et Hylocomium splendens Br. eur. entre les Mousses, proviennent d'une hauteur de 2200 m.

Августъ 1908 г.

Годишникъ на Софийския университетъ.

III.

1906—1907.

III.

Юридически факултетъ.

Международното частно Право и неговата правна природа.

Отъ Д-ръ М. Поповилиевъ.

II.

Правна природа на международното частно Право.

Мжчнотията при опрѣдѣляне правната природа на международното частно Право произтича не само отъ различното схващане сжществото на този правенъ клонъ, но и отъ една външа по отношение на него причина. Касае се за неустановеностьта на правната систематика и за неопрѣдѣленостьта на самитѣ общи понятия: вжтрѣшно и междудържавно Право, публично и частно Право, подъ които международното частно Право трѣбва да бжде подведено.

Дѣлението на Правото може да става отъ различни гледни точки и върху различни основи. Правнитѣ норми, които сега дѣйствуватъ — или сж дѣйствували нѣкога на свѣта, могатъ да бждатъ раздѣлени на двѣ категории. Едни отъ тѣхъ дѣйствуватъ въ вжтрѣшностьта на отдѣлната държава и съставляватъ нейния правенъ редъ. Тѣ иматъ за източникъ, прѣкъ или косвенъ, държавната воля и уреждатъ отношения на лица, подчинени напълно или отчасти на държавата. Това е вжтрѣшното Право на държавата, нейното вжтрѣшно-държавно Право или държавно Право въ широкъ смисълъ на думата. Другитѣ правни норми дѣйствуватъ вънъ отъ държавата, въ тъй нареченото международно общество, и съставляватъ неговия правенъ редъ, който, по отношение на отдѣлната държава, е единъ външенъ правенъ редъ. Тия норми черпятъ своята юридическа сила отъ колективната воля, проявена изрично или мълчеливо, на държавитѣ, като членове на междудържавното общество, и уреждатъ тѣхнитѣ отношения. Това е междудържавното Право, наречено още, въ противовѣсъ на вжтрѣшното Право, външно Право. И така, едно общо дѣление на Правото е възможно отъ гледна точка на източника на правнитѣ норми, а сжщеврѣменно и отъ гледна точка на отношенията, които тѣ уреждатъ. То е дѣлението Правото на Право на държавата или вжтрѣшно и Право на държавитѣ, междудържавно или външно.

Друго едно дѣление на Правото въобще може да бѫде направено споредъ начина, по който правнитѣ норми уреждатъ фактическитѣ състави и произходещитѣ отъ тѣхъ отношения. Обикновено нормитѣ опрѣдѣлятъ сами и направо правнитѣ послѣдствия на фактическитѣ състави. Но има норми, които не даватъ никакво понятие за материално-правното или процесуалното уреждане на фактическитѣ състави и които, за тази цѣль, при тъй нареченото стълкновение на закони, прѣпращатъ къмъ други норми, които реципиратъ. Тия норми, вкупомъ, съставляватъ стълкновителното Право, противопоставено на нестълкновителното, материално или процесуално, Право, което е сборътъ на нормитѣ отъ първата категория. Така, ние можемъ да говоримъ за едно нестълкновително (материално) гражданско Право и за едно стълкновително, напримѣръ междувръменно или международно, гражданско Право, — за едно нестълкновително (материално или процесуално) междудържавно Право и за едно стълкновително, именно междувръменно, междудържавно Право и пр.

Нека припомнимъ, на третьо мѣсто, дѣлението Правото на междувръменно и обикновено (немеждувръменно) или едновръменно (унитемпорално), ако ни е позволено тъй да кажемъ, споредъ характера, междувръмененъ или не, на уреждания фактически съставъ.

Почти всички автори, съ малки изключения, виждатъ едно общо дѣление въ различието на публично и частно Право. Въпросътъ се полага така: трѣбва ли като първо разклонение въ систематиката на Правото да се приеме дѣлението на публично и частно Право или трѣбва по-напрѣдъ да се отдѣли междудържавното Право и останалото само, т. е. вѫтрѣшното Право на държавата, да се дѣли на публично и частно? Първото схващане господствува безъ оспорване въ Франция и Италия; то господствува тъй сѫщо и въ Германия. Достатъчно е да посоча за примѣръ на интернационалиста Фиоре[1]), на интерналионалиста и сѫщеврѣменно енциклопедиста Гарайсъ[2]), на енциклопедиста Орбанъ[3]), на цивилиста Капитанъ[4]) и на пандектиста Регелсбергеръ[5]) — автори отъ различно произхождение. Правото се дѣли прѣди всичко на публично и

---

[1]) *Fiore*, Nouveau droit international public, traduc. Antoine, t. 2 e éd., Paris, 1885, p. 141.

[2]) *Gareis*, Rechtsencyclopädie und Methodologie, 2 e Aufl., Giessen 1900, S. 56.

[3]) *Orban*, Cours d' encyclopédie du droit, Liège, 1893, p. 19 et suiv. 135 et. suiv.

[4]) *Capitant*, Introduction au droit civil, 2-e éd., Paris 1904, p. 18 et suiv.

[5]) *Regelsberger*, Pandekten, I Bd, Leipzig, 1893, § 28, S. 116—117.

частно, а междудържавното Право влиза като единъ клонъ въ публичното Право:

1. Публично Право: 1. Вжтрѣшно публично Право,
2. Външно публично или междудържавно Право.

2. Частно Право.

Ние приемаме другото мнѣние. Споредъ насъ противопоставянето на публичното Право и частното Право, като двѣ противоположности, може да има значение само въ вжтрѣшностьта на отдѣлната държава — политически организирано общество, въ което може да се различаватъ отдѣлнитѣ индивидууми-членове и цѣлото, като стояща надъ тѣхъ власть, и да се говори за частни интереси и публични. Въ държавата, отношенията на частни лица помежду имъ сж отношения между съподчинени лица, а отношенията имъ съ държавата или нѣкоя нейна еманация сж отношения на единъ подчиненъ спрямо снабденото съ империумъ единство. Такова различие не може да се направи въ междудържавното общество, което, споредъ думитѣ на Йеллинека, е едно анархическо общество [1]), чийто членове сж координирани и еднакво независими държави. Щомъ нѣма части и цѣло, отдѣлни индивидууми и стояща надъ тѣхъ власть, не може да става и дума за противопоставяне частни отношения на публични, частно Право на публично Право. Въпросътъ, дали междудържавнитѣ отношения сж частни, висши частни или аналогични на частнитѣ, и, слѣдователно, дали междудържавното Право е частно Право, висше частно Право или аналогично на частното Право, споредъ насъ не се и полага, понеже различието на публично и частно е немислимо въ междудържавното Право. Нашето заключение е, че дѣлението Правото на публично и частно не е едно общо дѣление, а се отнася изключително до вжтрѣшното Право на държавата. И това мнѣние се застжпя днесъ отъ авторитетни юристи, като Мартицъ и Трипель[2]).

Между тритѣ общи дѣления, които оставатъ, прѣдимството принадлежи, безъ съмнѣние, на първото. И наистина, това дѣление почива на единъ сжщеврѣменно формаленъ и материаленъ критерий, несравнено много по-важенъ отъ оня, който служи за основа на второто и третьото дѣление; начинътъ на уреждане фактическитѣ състави, както и тѣхната връзка съ единъ по-напрѣженъ редъ, е нѣщо несжществено и съвсѣмъ второстепенно прѣдъ

[1]) *Jellinek*, Allgemeine Staatslehre, 2 e Aufl., Berlin, 1905, S. 368.

[2]) *Martitz*, Internationale Rechtshilfe in Strafsachen, I Bd, Leipzig, 1888, S. 414; *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 130, 212, Anm. 1.

рода на отношенията, които нормата има за прѣдметъ, и източника, отъ гдѣто тя произхожда. Дѣлението Правото на стълкновително и нестълкновително отдалечава материи, тѣсно свързани помежду си по своя прѣдметъ, по цѣльта, която прѣслѣдватъ. Такъвъ е случаятъ, напр., на материалното международно частно Право и стълкновителното международно частно Право, които иматъ за цѣль правното уреждане на международнитѣ частно-правни фактически състави, и на материалното междувръменно частно Право и стълкновителното междувръменно частно Право, които мѣрятъ уреждането на междувръменнитѣ частно-правни състави. Ето защо това класиране на правнитѣ норми не почива на единъ сѫществен бѣлѣгъ, и ние не можемъ да приемемъ сбора отъ стълкновителнитѣ норми за едно цѣло, прѣдметъ на една особна наука, както мислятъ нѣкои, като напр. Оливи[1]). Ако ние започнахме настоящата студия съ единъ параграфъ, озаглавенъ стълкновително Право, то бѣ единствено съ намѣрение да се запознаемъ съ разнитѣ видове стълкновителни норми, за да отличимъ ония, които съставятъ международното частно Право въ традиционния смисълъ, главенъ прѣдметъ на нашитѣ издирвания.

Основното дѣление на Правото, първото разклонение въ системата на Правото, е, споредъ насъ, дѣлението Правото на вѫтрѣшно и външно или междудържавно. Ето защо първиятъ въпросъ, който възниква относително правната природа на международното частно Право, е да се знае, дали това Право е междудържавно или вѫтрѣшно. Отъ различното схващане на тия противоположни общи понятия се разрѣшава различно и самиятъ въпросъ. Ако подъ междудържавно Право се разбира съвокупностьта на всички норми, които уреждатъ отношения съ примѣсъ на чуждестранни елементи, то въ него влазятъ и нормитѣ на международното частно Право. Но, ако, вмѣсто такова едно широко схващане, се приема, че междудържавното Право има за прѣдметъ само отношения между държави, нашиятъ въпросъ става споренъ и неговото разрѣшение — много важно. Първото нѣщо, което трѣбва да ни занимае, е, слѣдов., дѣлението Правото на междудържавно и вѫтрѣшно и точното опрѣдѣляне на тия противоположни понятия. Понеже това дѣление е общо, немислимо е, щото извѣстна положително-правна норма да впада въ едната и въ другата негова часть или да бѫде вънъ и отъ двѣтѣ. Това ще ни позволи да отхвърлимъ мнѣнието на нѣкои автори, които претендиратъ, че международното частно Право принадлежи и къмъ

---

[1]) *Olivi*, Diritto internationale pubblico e privato, Milano, 1902, p. 66.

вѫтрѣшното и къмъ междудържавното Право или че то не влазя нито въ едното, нито въ другото и заема едно особно и самостоятелно мѣсто. Ние ще изложимъ и оцѣнимъ останалитѣ двѣ възможни разрѣшения, между които се разпрѣдѣля огромното болшинство на авторитѣ и образува двѣ противополжни школи: интернационалната и националната или позитивна, и ще се присъединимъ къмъ онова, което счита международното частно Право за часть отъ вѫтрѣшното Право на държавата.

Съ това въпросътъ за правната природа на този клонъ не се свършва. Въ областьта на вѫтрѣшното Право се правятъ разни дѣления и поддѣления. Ние познаваме вече три. Вѫтрѣшното Право може да бѫде раздѣлено на публично и частно, на стълкновително и нестълкновително и на междуврѣменно и едноврѣменно (унитемпорално). Къмъ тия три дѣления може да бѫде прибавено и едно четвърто, споредъ вида на фактическитѣ състави отъ гледна точка на привързаностьта имъ къмъ страната или къмъ странство: правнитѣ норми сѫ народни, когато иматъ за прѣдметъ народни фактически състави, и международни, когато се отнасятъ до международни фактически състави. И тъй, ние имаме слѣднитѣ четири общи дѣления на вѫтрѣшното Право:

1. Публично и частно,
2. Еноврѣменно и междуврѣменно,
3. Народно и международно,
4. Стълкновително и нестълкновително.

На кое отъ тѣхъ трѣбва да отдадемъ прѣдпочтение и да го признаемъ за основно? Нашиятъ отговоръ е на първото. И наистина, то почива върху самото естество на правоотношенията, което зависи, както ще видимъ, отъ качеството и положението на правнитѣ субекти и, слѣдов., отъ характера на замѣсенитѣ интереси. Значи, вѫтрѣшното Право се дѣли на публично и частно.

А щомъ това е така, ние трѣбва да се попитаме, какво вѫтрѣшно Право е международното частно Право? Е ли то публично или частно? Малкото автори, които сѫ се занимали по-особно съ тоя въпросъ, даватъ различни отговори. Споредъ едни, то е публично и даже особно публично Право; споредъ други, то е частно Право. Ние ще покажемъ, че правната природа на международната стълкновителна норма, зависи отъ рода на фактическитѣ състави, които има за прѣдметъ, сир. отъ правоотношенията, които тия състави пораждатъ, и, слѣдов., отъ характера на стълкновяващитѣ се закони. Отъ гдѣто слѣдва, първо, че всички международни стълкновителни норми не съставляватъ едно хомогенно цѣло, вѫтрѣшно привързано въ своитѣ части, едно международно частно Право въ

смисълъ на международно стълкновително Право, макаръ традицията да говори за едно такова Право, отъ което и ние излѣзохме въ първата часть на тая студия, чийто прѣдметъ е да изясни именно традиционното схващане; — и, второ, че международното частно Право въ традиционния смисълъ, но собствено казано, онова, което урежда международнитѣ частно-правни състави чрѣзъ разрѣшение стълкновението на разнодържавнитѣ частни закони, е частно Право.

И тъй първиятъ въпросъ, съ който ще се занимаемъ, гласи: международното частно Право междудържавно Право ли е или е вжтрѣшно Право? И, понеже на този въпросъ ще отговоримъ въ послѣдния смисълъ, ние ще трѣбва да разрѣшимъ и втори единъ въпросъ: какво вжтрѣшно Право е международното частно Право: публично или частно?

Съ това би могло да се приеме, че нашата задача се изчерпва. Но въ всѣка една отъ двѣтѣ области на вжтрѣшното Право, традицията прави нови поддѣления, споредъ житейскитѣ отношения или цѣльта на нормитѣ. Така тя дѣли публичното Право на: държавно Право въ тѣсенъ смисълъ, административно Право, наказателно Право, гражданско-процесуално Право и углавно-процесуално Право[1]), а частното Право на гражданско Право и търговско Право (заедно съ морското). А щомъ частното Право се подраздѣля на гражданско и търговско, и природата на международната норма зависи отъ рода на фактическия съставъ, по поводъ на който разрѣшава стълкновението на законитѣ, не може да се говори за едно международно частно Право, като едно хомогенно цѣло, както прави съврѣменната наука. Една часть отъ нормитѣ на това Право сж гражданско-правни, другата частъ — търговско-правни. Гражданско-правни сж ония, които уреждатъ международни гражданско-правни състави, а търговско-правни ония, които се отнасятъ до международни търговско-правни състави. Ето защо традиционниятъ терминъ международно частно Право, колкото удобенъ и да е, трѣбва да се замѣсти съ названията: международно гражданско Право и международно търговско Право. Такъвъ е ре-

[1]) Единъ модеренъ авторъ, швейцарскиятъ професоръ Рогенъ, прѣдлага да се дѣли публичното Право, споредъ участвуващитѣ въ правоотношението публични субекти, на едностранно и двустранно публично Право. *Roguin*, La règle de droit, Etude de science juridique pure, Lausanne et Paris, 1889, p. 183 et s. Въ системата на автора това дѣление има повече смисълъ, защото се прилага и на междудържавното Право, което се явява като типътъ двустранно публично Право. Административното Право, наказателното Право и процесуалното Право съставляватъ вкупомъ едностранното публично Право. А колко по-близо е, напр., административното Право до държавното, отколкото до ония, съ които стои въ общата рубрика на едностранното Право. Ето защо ние отхвърляме това дѣление, за да запазимъ общеприетото

зултатътъ на едно по-точно опрѣдѣляне правната природа на международната стълкновителна норма.

Нашето изслѣдване не би било довършено, ако не проникнѣхме въ областьта на самото гражданско и търговско Право и опрѣдѣлѣхме респективното положение на международното гражданско и международното търговско Право спрямо другитѣ норми, които влизатъ тамъ. Само така се посочва напълно мѣстото на тия клонове въ цѣлата правна система.

Слѣдъ туй, нѣколко бѣлѣжки върху терминологията въ нашата область и съ това се свършва задачата, която си положихме съ започването на настоящия етюдъ. Но ние ще разгледаме и въпроса за мѣстото на международното частно, т. е. гражданско и търговско, Право въ законодателството на държавата, тъй като и той зависи главно отъ правната природа на тоя клонъ. Този въпросъ е особно важенъ за нашата страна, гдѣто отсѫтствието на обстойни норми върху стълкновението на разнодържавнитѣ закони ще прѣдизвика наскоро законодателя да развие своята дѣятелность въ това отношение: Освѣнъ туй, макаръ нашиятъ главенъ прѣдметъ да сѫ стълкновителнитѣ норми на международното частно, респективно гражданско и търговско, Право, ние нѣма да изпущаме изъ прѣдъ видъ, гдѣто това е удобно, и нестълкновителнитѣ, материалнитѣ норми на тоя клонъ.

1. Международното частно Право междудържавно Право ли е или е вѫтрѣшно Право?

а) *Вѫтрѣшно и международно Право.*

Какво нѣщо е вѫтрѣшното Право на държавата? Ето единъ въпросъ, който на пръвъ погледъ може да се покаже съвсѣмъ нищоженъ. Всѣки говори за вѫтрѣшно Право, и не ще ли бѫде чудно, ако и това, толкова близко намъ, понятие е прдѣметъ на споръ или недоразумѣния. Но, ако се спори върху външното или междудържавно Право, което се противопоставя на вѫтрѣшното, ако различно се опрѣдѣля неговиятъ прѣдметъ и неговиятъ обемъ, явно е, че такова недоумѣние сѫществува тъй сѫщо и въ отношение на вѫтрѣшното Право. Външното Право и вѫтрѣшното Право сѫ двѣ части на едно цѣло; неточното ограничение на едната часть е неточно ограничение и на другата; собствено, тука има една единствена операция: разграничение на частитѣ. Но азъ ще приведа единъ примѣръ, за да покажа, до кѫдѣ отива смѣшението и неопрѣдѣленостьта; слѣдъ това ще стане очевидно, дали е необходимо

да се задава горниятъ въпросъ или е излишность, отъ която трѣбва да се освободимъ.

Прадие-Фодере, като опрѣдѣля мѣстото на международното Право въ цѣлата правна система, дѣли положителното Право на частно и публично, и различава вжтрѣшно публично Право и външно, което нарича droit international или droit des gens. Това външно публично Право (droit public externe) урежда отношенията на държавитѣ помежду имъ[1]); то е, слѣдов., междудържавното Право. Отъ схемата на автора се вижда, че само това Право е външно; останалото е вжтрѣшно Право. Нѣкакво опрѣдѣление на послѣдньото понятие, обаче, не се срѣща въ обясненията. Въ третия томъ на своето огромно съчинение, Прадие-Фодере говори за международното частно Право, като часть отъ droit des gens, т. е. отъ външното публично Право. Държавитѣ, казва той, нѣматъ помежду си само политически отношения; тѣ се досѣгатъ още чрѣзъ отношенията на своитѣ подданици, и това е прѣдметътъ на международното частно Право. Но авторътъ обяснява, слѣдъ това, съ голѣмо внимание, че държавитѣ сж свободни да не държатъ върху територията си никаква смѣтка за чуждестраннитѣ законодателства; че законодательтъ на всѣка една страна има още повече право да ограничи прилагането на чуждестраннитѣ закони въ извѣстни случаи. Наистина, днесъ прилагането на чуждестранно Право се основава на една истинска необходимость: une nécessité du commerce international. Обаче „въпросътъ не е да се прѣнебрѣгнатъ правата на народнитѣ суверенитети и законодателства, а, по-скоро, да имъ се поиска да упражнятъ властьта си, като заповѣдатъ, щото на опрѣдѣленъ юридически фактъ да се прилага опрѣдѣленъ законъ, който рационално трѣбва да го урежда“[2]). Значи, нормитѣ на международното частно Право, което е часть отъ външното публично Право, се издаватъ по единъ независимъ начинъ отъ вжтрѣшното законодателство на държавата. Какво нѣщо е тогава вжтрѣшното Право, какво — външното?

Причината на противорѣчието, въ което е изпадналъ Прадие-Фодере, лежи въ това, че той не туря значението на изразитѣ вжтрѣшно и външно Право въ връзка съ източника на правнитѣ норми, а ги различава само по рода на нормиранитѣ отношения. А, когато не се държи смѣтка за източника на правнитѣ норми, на въпроснитѣ термини може да се даде едно съвсѣмъ извратено зна-

---

[1]) *Pradier-Fodéré*, Principes généraux de droit, de politique et de législation, Paris, 1869, p. 103; Traité de droit international public, t. I., Paris, 1885, p. 10.

[2]) *Pradier-Fodéré*, Traité, t. III, Paris, 1887, p. 535, 537, 538, 542.

чение. И много други автори сѫ направили тази грѣшка. Така, споредъ Кретиенъ, има двѣ лица, които интересуватъ юриста: човѣкътъ и държавата. Тѣхнитѣ отношения могатъ да бѫдатъ вѫтрѣшни и вънкашни (международни), internes et externes (internationaux). Вѫтрѣшни сѫ ония, които се установяватъ между подданици на една и сѫща държава или между самата държава и поданицитѣ ѝ. Съ тѣхъ се занимава вѫтрѣшното Право на държавата (droit interne). Външни или международни сѫ отношенията, въ които има замѣсенъ единъ чуждестраненъ елементъ. Тѣ се срѣщатъ между подданици на разни държави, между подданици на една държава и друга една държава, между двѣ държави или, въобще, между една държава и друго едно международно лице. Уреждането на тия отношения е прѣдметъ на международното Право (droit international)[1]). Авторътъ не нарича „международното" Право външно Право, но това се разбира отъ факта, че го противопоставя на вѫтрѣшното Право и че нарича външни отношенията, които то има за прѣдметъ. А източникътъ на това външно Право, когато подъ източникъ се разбира властьта, която дава задължителенъ характеръ на едно правило и го прѣобръща въ юридическа норма, е, споредъ Кретиенъ, изричното или мълчаливо съгласие на държавитѣ[2]). Но, какъ биха могли такива междудържавни норми да уреждатъ направо, напр., отношения между подданици на разни държави? Както ще видимъ по нататъкъ, тѣ не могатъ да произведатъ никакво дѣйствие вѫтрѣ въ държавата, безъ посрѣдството на вѫтрѣшно-правния източникъ. Отношенията между подданици на разни държави не сѫ прости фактически отношения, а отношения, уредени отъ Правото, само че не отъ междудържавни правни норми, а отъ норми, положени отъ законодателнитѣ органи на разнитѣ държави, както учи Прадие-Фодере. Кретиенъ не е довършилъ противорѣчието, което отбѣлѣзахме у неговия прѣдшественикъ, защото не е ималъ да се занимае съ международното частно Право, на което придава за прѣдметъ отношения отъ международенъ характеръ, които засѣгатъ само частни интереси, т. е. отношения между частни лица и отношения между едно частно лице и една чужда държава.

Правото може да се раздѣли на вѫтрѣшно и външно по източника на правнитѣ норми. Въ настоящия моментъ на общественото развитие, ние различаваме положително-правни норми, които дължатъ своето сѫществувание на държавната воля, проявена из-

---

[1]) *Chrétien,* Principes de droit international public, I, Paris, 1893, p. 1—2.

[2]) *Chrétien,* op. cit., p. 7.

рично или мълчаливо, прѣко или косвено, и такива, които произхождатъ отъ другъ източникъ, именно отъ колективната воля на всички държави или повечето отъ тѣхъ, проявена въ форма на междудържавенъ обичай, ex omnium aut multarum gentium volontate, както казваше Гроций, или отъ общата воля на двѣ или повече държави, установена чрѣзъ изрично съглашение или конклудентни дѣйствия[1]). Отъ гледна точка на една конкретна държава, първиятъ правенъ източникъ е вжтрѣшенъ; това е нейната собствена воля. Вториятъ правенъ източникъ е вънкашенъ; това е колективната воля на държавитѣ или една обща воля на нѣколко държави, въ образуването на която взема участие и самата държава, но тази колективна или обща воля е различна отъ нейната. Тия два правни източници сж независими единъ отъ други. Истина е, че установенитѣ отъ външния източникъ норми сж задължителни за вжтрѣшния източникъ, за държавата, прѣдъ видъ главно на участието, което тя взема въ полагането имъ. Но това не изключава взаимната независимость на самитѣ източници. Тя сжществува въ този смисълъ, че издаденитѣ отъ единия източникъ норми не задължаватъ членоветѣ на обществото, отъ името на което нормополага другиятъ източникъ. Нито законитѣ на отдѣлната държава иматъ сила за членоветѣ на междудържавното общество; нито нормитѣ на външния източникъ могатъ да дѣйствуватъ вжтрѣ въ

[1]) Нѣкои автори оспорватъ правния характеръ на тия норми. Тѣ наричатъ междудържавното Право една международна нравственость. Такива сж, съ малки изключения, английскитѣ юристи отъ аналитическата школа, Остинъ и неговитѣ послѣдователи. *Austin*, Lectures on jurisprudence or the philosophy of positive law, 5 th ed., vol. I, London, 1885, p. 172 and foll.; *Holland*, Jurisprudence, 2 d ed., Oxford, 1882, p. 96, 97, 291; (Противъ Остинова възгледъ, историческата школа на чело съ Maine; сжщо *Sheldon Amos*, The science of law, 5 th ed., London, 1881, p. 323; *Clark*, Practical jurisprudence, a comment on Austin, Cambrigde, 1883, p. 5; *Westlake*, Introduction au cours de droit international, professé à l'Université de Cambridge, Revue de droit international et de législation comparée, XXI, 1889, p. 24. — Ср. *Поповилиевъ*, Енциклопедия и обща теория на Правото, отд. отп. отъ Годишника на Университета, София, 1905, стр. 16—17); *Puchta*, Gewohnheitsrecht, I Bd, Erlangen, 1828, S. 142 ff.; *Ihering*, Der Kampf um's Recht, 1872, S. 250 ff.; *Lasson*, Prinzip und Zukunft des Völkerrechts, 1872, S. 52; *Accollas*, Manuel de droit civil, 2-e éd., Paris, 1877, p. VII; De l'idée du droit, Paris, p. 26—27; *Zorn*, Das Staatsrecht des deutschen Reiches, I Bd, 2e, Aufl., Berlin, 1895, S. 399 ff., 498. Оригиналенъ е възгледътъ на *Коркуновъ*. Този ученъ отхвърля международното Право, като съвокупность отъ норми, които опрѣдѣлятъ правата и задълженията на държавитѣ, понеже това схващане, споредъ него, противорѣчи на самата сжщность на отношенията, които се завързватъ между държавитѣ и сж съдържание на политическата история. Подчиняването тия отношеная на правни начала не само не сжществува, но не може да се признае, казва Коркуновъ, и за идеалъ на международнитѣ отношения. Подъ международно Право този авторъ разбира ученето за усложненитѣ форми на упазване юридическитѣ отношения (съ които и другитѣ правни науки иматъ работа) отъ съвмѣстната дѣятелность на нѣколко държавни власти. Международното право и неговата система, прѣвелъ Ив. Ат. Драгиевъ, въ Сждебна библиотека, V, 1892, стр. 198 и слѣд.

отдѣлнитѣ държави и да задължаватъ направо тѣхнитѣ членове. Причината на това се намѣрва въ независимостьта на държавитѣ и въ особния характеръ на междудържавното общество. За да можеха нормитѣ, които установява външниятъ източникъ, да иматъ сила и въ вжтрѣшностьта на отдѣлнитѣ държави, трѣбваше обществото, което ги издава, да упражнява власть у самитѣ държави, сир. да бжде политически организирано. А въ настоящето си състояние, междудържавното общество не е такова[1]). Най-висшата и съвършена политическа организация днесъ е държавата. Въ взаимнитѣ си отношения, държавитѣ сж равноправни и независими; тѣ не сж подчинени на никаква по-горня власть. Така щото, установенитѣ отъ външния източникъ норми, съставящи вкупомъ външното Право, важатъ само за обществото на държавитѣ, гдѣто се е образувала колективната воля, и задължаватъ само държавитѣ, като членове на това общество[2]). Установенитѣ отъ вжтрѣшния източникъ норми, съставящи вкупомъ вжтрѣшното Право, важатъ само вжтрѣ въ държавата, на която дължатъ своя произходъ, и задължаватъ ней подчиненитѣ лица. Отъ тука може да се опрѣдѣлятъ и отношенията, които нормира всѣки единъ отъ източницитѣ. Вжтрѣшниятъ източникъ урежда отношения на подчиненитѣ на държавата лица. Външниятъ източникъ урежда пъкъ отношения на държавитѣ, като независими тѣла, по между имъ. Външното Право има, слѣдов., за прѣдметъ междудържавни отношения; то е междудържавното Право[3]). Слѣдъ тия обяснения, понятията вжтрѣшно и външно или междудържавно Право ни сж съвсѣмъ ясни. Дѣлението става по източника на нормитѣ; но, вслѣдствие на взаимната независимость на източницитѣ, всѣки единъ

---

[1]) Гл. *Roszkowsky,* Ueber das Wesen und die Organisation der internationalen Staatengemeinschaft въ Zeitschrift für internationales Privat und Strafrecht, III, 1893, S. 253 ff; *Francesco Giuseppe Bigliati,* Diritto internazionale e diritto costituzionale, I, Lo Stato e la società internazionale, Torino, 1904, p. 295–344.

[2]) Въ Англия и Сѣверна Америка, една стара традиция, днесъ изоставена, считаше междудържавното Право въ цѣлия му обемъ за часть отъ вжтрѣшното Право: the international law is a part of the law of England бѣше станало една юридическа и сждебна поговорка. Ако междудържавното Право е часть отъ вжтрѣшното и задължава направо самитѣ частни лица, тогава вжтрѣшното Право се разбира въ единъ по-широкъ смисълъ, не въ смисълъ на Право, което дължи своя произходъ на държавната воля, а косто дѣйствува въ държавата, както вжтрѣшното Право въ тѣсенъ смисълъ или собствено казано. Днесъ англо-американската наука и юриспруденция сж изоставили този явно погрѣшенъ възгледъ и приематъ, че междудържавното Право може да се възприеме (adoption) въ вжтрѣшното чрѣзъ дѣйствието на държавния правенъ източникъ. Ние ще видимъ, че по-точно тукъ може да се говори за прѣобръщането на междудържавното Право въ вжтрѣшно или, още по-точно, за създаването на съотвѣтно на междудържавното Право вжтрѣшно Право.

[3]) За названието на това Право гл. по-долу, гдѣто говоримъ за терминологията на международното частно Право.

отъ тѣхъ нормира опрѣдѣленъ родъ отношения; така щото, на дѣлението нормитѣ по източника съотвѣтствува и едно дѣление, което се слива съ него, по рода на отношенията, които тѣ иматъ за прѣдметъ. Вжтрѣшното Право е сборътъ отъ нормитѣ, които установява държавата; тѣ уреждатъ отношенията между подчиненитѣ на държавата лица и образуватъ нейния вжтрѣшенъ правенъ редъ. Външното или междудържавно Право е сборътъ отъ нормитѣ, които произтичатъ отъ колективната воля на държавитѣ и уреждатъ тѣхнитѣ отношения; това е правниятъ редъ на междудържавното общество, който е външенъ по отношение на отдѣлната държава. За опрѣдѣляне характера на извѣстна правна материя, дали тя впада въ областьта на вжтрѣшното или на междудържавно Право, — достатъчно е да се анализиратъ самитѣ отношения и опрѣдѣли тѣхниятъ видъ. Ако това сж отношения между независими и координирани държави, материята впада въ междудържавното Право и се нормира отъ външния източникъ. Въ противенъ случай, тя влазя въ областьта на вжтрѣшното Право и се нормира отъ държавата. Щомъ уяснимъ, какви отношения сж прѣдметъ на международното частно Право, за опрѣдѣляне негова характеръ остава да се извърши една логическа операция, една най-обикновена субсумпция.

Прѣди да направимъ това, нека видимъ, какъ авторитѣ сж отличили междудържавното Право отъ вжтрѣшното. Съ малки изключения, тѣ сж обърнали внимание само върху отношенията, които това Право нормира, или, което е все едно, върху субектитѣ на тия отношения, безъ да сж го противопоставили ясно на вжтрѣшното Право, понеже не сж държали достатъчна смѣтка за източника на нормитѣ. Днесъ господствуващъ е възгледътъ, че субекти на междудържавното Право сж само държавитѣ. Но този възгледъ е останалъ недостатъчно обоснованъ; прѣдставенитѣ обяснения съставляватъ обикновено единъ погрѣшенъ кржгъ, едно petitio principii. Едвамъ напослѣдъкъ, Трипелъ и нѣкои други слѣдъ него сж влѣзли въ истинския пжть за разрѣшението на проблемата и сж направили единъ дѣйствителенъ напрѣдъкъ въ науката.

Общеприетиятъ възгледъ датира отъ края на изтеклия вѣкъ. По-старитѣ автори, а и много съврѣменни, прибавятъ къмъ държавитѣ и други лица като субекти на междудържавното Право. Такива сж много отъ привърженицитѣ на френско-италианската школа, болшинството руски автори и други нѣкои[1]).

---

[1]) *Fiore*, Nouveau droit international public, suivant les besoins de la civilisation moderne, trad. Antoine, t. I, Paris, 1885, p. 275 et suiv., 589 et suiv; *Renault* Introduction à l'étude du droit international, Paris, 1879, p. 9; *Chrétien*, op. et loc

Има автори, които отъ самото начало даватъ едно широко опрѣдѣление на междудържавното Право или изброяватъ обстойно всички сѫщества, които тѣ считатъ за лица въ този правенъ клонъ. Други, слѣдъ като посочватъ държавитѣ за междудържавно-правни субекти, прибавятъ отпослѣ и обикновенитѣ лица, било като хора, било като подданици на държава, когато говорятъ за тѣхното положение.

Отъ първата категория сѫ, напр., Рено, Кретиенъ, Кауфманъ, Камаровски, Казански, и др.[1]) Ние имахме вече случая да изложимъ учението на Кретиена[2]).

Несравнено по-многобройни сѫ ония, които изхождатъ отъ положението, че субекти на междудържавното Право сѫ държавитѣ, — нѣкои казватъ даже само държавитѣ[3]) —, обаче отпослѣ признаватъ, косвено или изрично, че и обикновенитѣ лица сѫ правоспособни въ междудържавно-правно отношение. Така италианскиятъ професоръ Фиоре разисква най-напрѣдъ, дали държавитѣ или народитѣ сѫ правоспособни въ междудържавното Право; но прибавя отпослѣ, че и индивидуумътъ притежава, не само отъ гледна точка на вѫтрѣшното Право, но и отъ гледна точка на междудържавното Право, една личность, отдѣлна отъ оная на политическото тѣло, въ състава на което влазя[4]). Сѫщо Мартенсъ, който, отъ една страна, казва, че „международното“ Право е съвокупность отъ юридически норми, опрѣдѣлящи условията за достигане отъ народитѣ своитѣ жизнени цѣли въ сферата на взаимнитѣ си отношения, и че дѣятели въ сферата на „международнитѣ“ отношения се явяватъ политически организуванитѣ народи или държавитѣ, а, отъ друга, подъ рубриката за субектитѣ на „международното“ общество и на „международното“ Право, поставя освѣнъ държа-

cit.; *Капустинъ*, Международное Право, конспектъ лекцій, Ярославль, 1873, стр. 1; *Каченовскій, Ивановъ, Даневскій, Комаровскій*, цитувани у *Казанскій*, Введеніе въ курсъ международнаго Права, Одесса, 1901, стр. 53 сл.; самъ *Казанскій*, op. cit, стр. 57; *Блюнчли*, Современное международное Право цивилизованныхъ государствъ, Москва, 1876, § 1, 22, 23, 360; *Heffter*, Das europäische Völkerrecht der Gegenwart, 8 e Aufl., Berlin, 1888, S. 42—43; *Bonfils*, Manuel de droit international public, 3 e éd., Paris, 1901, № 157, p. 81; *Толевъ* К., Търговската несъстоятелность въ частното международно Право, прибавка къмъ Юридически прѣгледъ, 1897, Пловдивъ, стр. 3—4.

[1]) *Renault*, op. et loc. cit.; *Chrétien*, op. et loc. cit., *Kaufmann*, Die mitteleuropäischen Eisenbahnen und das internationale öffentliche Recht, S. 102 ff; Die Rechtskraft des internationalen Rechtes und das Verhältniss der Staatsgesetzgebungen und der Staatsorgane zu demselben, Stuttgart, 1899, S. 2 ff.; *Комаровскій*, Международное Право, въ Энциклопедическій Словарь Брокгауза и Ефрона, ч. XVIII-а, С.-Петербургъ, 1896, стр. 915—916; *Казанскій*, op. cit., стр. 57, 62.

[2]) Гл. по-горѣ.

[3]) *Pradier-Fodéré*, op. cit., t. I, p. 119—120.

[4]) *Fiore*, op. et loc. cit.

витѣ, още суверенитѣ, тѣхнитѣ фамилии и свити, обществениѣ класи и частнитѣ лица. Послѣднитѣ не сѫ прѣки субекти на международното Право, обаче иматъ, върху почвата на международнитѣ отношения, извѣстни права, които произтичатъ отъ самата човѣшка личность и отъ положението имъ като подданици на една държава[1]). Такова едно различие между субектитѣ на междудържавното Право се прави още по-отдавна. Споредъ Блунчли, държавитѣ, носители и гарантки на междудържавното Право, сѫ междудържавно-правни лица въ висшия смисълъ на думата; отдѣлнитѣ хора не сѫ междудържавно-правни лица въ този смисълъ, но иматъ притязания на защита отъ междудържавното Право, когато въ тѣхното лице, даденитѣ имъ отъ междудържавното Право човѣшки права сѫ били нарушени[2]). Че частнитѣ лица, като хора, иматъ човѣшки права, гарантирани отъ междудържавното Право, приематъ по начало всички привърженици на френско-италианската школа[3]). Льосьоръ привързва исторически този възгледъ къмъ френската декларация за човѣшкитѣ права. Цѣльта на всѣко политическо сдружение, казваше чл. 2 на тази декларация, е запазването на естественитѣ и неотемлими права на човѣка. А, щомъ запазването на тия права е цѣльта на държавата, тѣ ставатъ косвено една отъ цѣлитѣ на междудържавното общество и падатъ подъ покровителството на междудържавното Право; въ този смисълъ, тѣ сѫ droits internationaux[4]).

Противъ това разширение на междудържавното Право възстанаха Булмеринкъ и Щьоркъ. Споредъ първия авторъ, междудържавното Право (das Völkerrecht oder internationale Recht) е съвокупность отъ образувалитѣ се норми и институти за отношенията на държавитѣ помежду имъ[5]).

---

[1]) *Мартенсъ*, Современное международное Право цивилизованныхъ народовъ, т. I, изд. 3, С.-Петербургъ, 1895, § 3. стр. 16, § 4, стр. 19, § 53 стр. 233—234, § 30 стр. 310 и сл., § 85 стр. 327 и сл.

[2]) *Блюнчли*, op. et loc. cit.

[3]) *Mancini*, Rapport à l'Institut de droit international, въ Journal de droit international privé, I, 1874, p. 230; Курсъ на лекции по публичното международно Право, посочени отъ самия Манчини въ монографията му Sulle leggi personali e reali, Appendice II, въ италианския прѣводъ на Laurent: Principii di diritto civile, гл. цитата у *La Loggia*, La esecuzione delle sentenze straniere in materia civile, Torino, 1902, p. 12; *Fiore*, op. et loc. cit.; *Pradier-Fodéré*, op. cit., p. 120; *Weiss*, Traité élémentaire de droit international privé, 2 e éd., Paris, 1890, p. 1—2; *Bonfils-Fauchille*, Manuel de droit international public (droit des gens), 3 e éd., Paris 1901, p. 2, 79—81; *Baisini*, Studi di diritto civile internazionale, Milano, 1892, p. 17 e s.; *Leseur* Introducton à un cours de droit international public, Paris, 1893, посочениѣ въ слѣднята бѣлѣжка мѣста.

[4]) *Leseur*, op. cit., n⁰. 55, p. 87, n⁰ 59, p. 92—93.

[5]) *Bulmerincq*, Das Völkerrecht oder internationale Recht, въ Handbuch des öffentlichen Rechts, herausgegeben von Marquardsen und Seydel, § 1, S. 1—

Вториятъ авторъ приема сѫщо, че като субекти на междудържавното Право могатъ да важатъ само държавитѣ, но сѫщеврѣменно изсочва едно ново понятие, онова за междудържавноправния индигенатъ на подданицитѣ на отдѣлнитѣ държави (das völkerrechtliche Indigenat или Völkerrechtsindigenat). Въ дѣйствителность, Щьоркъ се обявява главно противъ категорията на човѣшкитѣ или основни права, която, споредъ него, не почива на никаква юридическа основа. Затова критикува Мартенсовото дѣление, на което намѣрва, че липсува едно вѫтрѣшно начало на различие. Ако само държавитѣ сѫ субекти на междудържавното Право, както изрично учи Мартенсъ, не могатъ сѫщеврѣменно да иматъ този характеръ и ония лица, които, като не сѫ подданици на никоя държава, стоятъ вънъ отъ обществото на държавитѣ. Тия лица могатъ да разчитватъ на по-голѣма защита въ отдѣлнитѣ вѫтрѣшни законодателства; обаче, за междудържавното Право, договорно или обичайно, тѣ не сѫществуватъ или поне не сѫществуватъ още като носители на опрѣдѣлени правни прерогативи (Befugnisse). За това Право иматъ значение само държавитѣ и тѣхнитѣ подданици. Само държавитѣ, прѣслѣдвайки своитѣ задачи въ съставеното отъ тѣхъ общество, съставляватъ факторитѣ, които даватъ направление и съдържание на междудържавнитѣ правоотношения. И, както само оная часть отъ земната повърхнина впада, въ живота на държавитѣ, като ограничена територия подъ дѣйствието на държавното Право, която се прѣдставлява като териториална основа на една държава, сѫщо тъй само оня човѣкъ стои подъ нормитѣ на междудържавното Право, който се прѣдставлява като членъ на единъ правно и държавно организуванъ съюзъ. Единството на дѣйствуващитѣ междудържавно-правно държави съставлява междудържавното общество, и принадлежението къмъ това общество основава за отдѣлнитѣ подданици на тия държави междудържавния индигенатъ, който самъ по себе е толкова малко несъвмѣстимъ съ държавно-правното принадлежение къмъ една държава, колкото това послѣдньото (подданството) — съ принадлежението къмъ една община или область. Подданството е точката на прѣминуването, което индивидътъ трѣбва да е достигналъ, за да влѣзе въ междудържавноправно освѣтление[1]).

Понятието за междудържавния индигенатъ на подданицитѣ

[1]) *Stoerk*, Staatsuntertanen und Fremde: die rechtlichen Grundlagen für die Stellung des Individuums innerhalb der Staatengesellschaft въ Holtzendorff's Handbuch des Völkerrechts, II Bd. Hamburg, 1887, S. 586 ff.; Les changements de nationalité et le droit des gens, въ Revue générale de droit international public, II, 1895, p. 278 et suiv.

на отдѣлнитѣ държави се освои и отъ нѣкои други автори[1]), повечето отъ които, макаръ и да го считатъ за полезно, не му придаватъ голѣмо значение и говорятъ доста прѣдпазливо. Така Улманъ казва, че, възъ основа на държавно-правния му индигенатъ, на индивидуума принадлежи „gewissermassen" (до извѣстна степень) и единъ междудържавно-правенъ индигенатъ[2]), а Ривие: „единъ видъ индигенатъ, отъ особно естество, който може да се нарече индигенатъ отъ междудържавното Право"[3]). Впрочемъ, самъ Щьоркъ схващаше междудържавно-правния индигенатъ като отношение, на което не може да се придава еднаква юридическа сѫщность като на подданството въ държавата. Обществото на държавитѣ не е организувано; то се отличава както отъ civitas maxima на Волфа, тъй и отъ civitas gentium на Канта, и междудържавниятъ индигенатъ, казва Щьоркъ, е съвсѣмъ различенъ отъ идеалната картина на всесвѣтското гражданско Право (Weltbürgerrecht), то е само едно начало на редъ за правното третиране на човѣчеството[4]).

Споредъ насъ, понятието за междудържавния индигенатъ на частното лице е съвършено излишно. Макаръ подданикъ на една държава, човѣкъ не е нито даже „косвено" или „обективно" субектъ на междудържавното Право[5]). Както казахме вече и както ще видимъ слѣдъ малко, той е субектъ само на вѫтрѣшното Право, а такъвъ може да бѫде и едно лице безъ подданство. Ако частнитѣ лица, съ или безъ подданство, сѫ правни субекти само възъ основа на вѫтрѣшното Право на една държава, то слѣдва, както имахме вече случая да забѣлѣжимъ на друго мѣсто, че международни отношения, въ смисълъ на ненародни, могатъ да се установятъ между частни лица само чрѣзъ посрѣдството на държавитѣ. Но това не води до понятието на междудържавно-правния инди-

[1]) *Ullmann*, Völkerrecht, 2e Aufl., Freiburg, 1898, S. 227—228; *Rivier*, Principes du droit des gens, t. I, Paris, 1896, p. 12—13; *Gareis*, Institutionen des Völkerrechts, Giessen, 1888, S. 147 ff; *Meili*, Die Doktrin des internationalen Privatrechts, въ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrechts, I, 1891, S. 164; *Казанскій*, Учебникъ международнаго Права, Одесса, 1902, § 14, стр. 74—76. — Противъ: *Jellinek*, System des öffentlichen subjektiven Rechte, 2e Aufl, 1905, Tübingen, S. 324, Anm 1, който счита теорията на Щьорка за липсуваща отъ всѣко юридическо съдържание въ своята конструктивна часть; *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 14, Anm. 1; *Fedozzi*, Gli enti collettivi nel diritto internazionale privato, 1897, p. 111, n. 1; *Bigliati*, Diritto internazionale e diritto costituzionale, I Lo stato e la società internazionale, Torino, 1904, p. 165, n. 4.

[2]) *Ullmann*, op. cit., S. 227.

[3]) *Rivier*, op. cit., p. 13: „Une sorte d'indigénat".

[4]) *Stoerk*, Holtzendorff's Handbuch, S. 589.

[5]) Съвсѣмъ неправилно е да се говори за косвенъ, въобще непрѣкъ, субектъ на междудържавното Право. Субекти на едно Право сѫ само ония, които могатъ да притежаватъ права или да носятъ задължения, въобще да фигуриратъ въ отношенията, които се уреждатъ отъ нормитѣ на това Право.

генатъ. Отъ друга страна, ако този индигенатъ се състои въ това само, че находещитѣ се въ общение държави съблюдаватъ спрямо своитѣ подданици едно поведение, основано на договори и обичаи, то трѣбва да не се забравя, че тѣ могатъ да бѫдатъ длъжни да водятъ подобно поведение и по отношение на лица безъ подданство. Двѣ държави сключватъ единъ договоръ, чрѣзъ който се задължаватъ да слѣдватъ правилото Locus regit actum. Вслѣдствие на този договоръ, всѣка една отъ държавитѣ е длъжна за сключенитѣ у другата държава сдѣлки да прилага нейното Право независимо отъ подданството на странитѣ: тя е длъжна да прилага това Право не само когато странитѣ сѫ нейни подданици или подданици на другата държава, но и когато сѫ подданици на трети държави или сѫ лица безъ никакво подданство, щомъ сѫ правоспособни споредъ вѫтрѣшното Право на сключилитѣ договора държави. Причината е, че държавата, въ ущърбъ на която съдоговарящата страна не изпълнява своето задължение, има право да изисква прилагането на оговореното правило, независимо отъ това, дали заинтересуванитѣ частни лица сѫ нейни подданици или не, и, слѣдов., даже когато сѫ лица безъ подданство.

Йеллинекъ освѣтли още повече положението на индивидуума въ държавата и въ междудържавното общество. Всички права, принадлежещи на частни лица и считани обикновено за междудържавни, сѫ, по неговото мнѣние, все отъ вѫтрѣшно-правно естество, дадени на чужденцитѣ отъ държавата въ изпълнение на нѣкои общи или особни междудържавно-правни задължения, поети спрямо тѣхното отечество. Междудържавното Право, като Право между държавитѣ, може да създаде права и задължения само за тѣхъ, но не и за частнитѣ лица и съюзи, тѣмъ подчинени. Но, понеже междудържавнитѣ договори се публикуватъ като закони или укази, то отъ тѣхъ могатъ да се породятъ индивидуални притязания (Inbividualanschprüche) отъ държавно-правенъ характеръ и да се уреди положителниятъ или орицателниятъ status на чужденцитѣ. Обаче, ако подобни държавни актове прѣслѣдватъ просто едно запазване на чужди интереси, безъ да основаватъ никакво притязание за защитенитѣ лица, тогава спрямо послѣднитѣ се произвежда формално само едно рефлексно дѣйствие на обективно Право (Reflexwirkung objektiven Rechtes). Ако частнитѣ лица не сѫ субекти на междудържавното Право, слѣдва, че тѣ не могатъ да извършатъ никакво прѣко нарушение на това Право, а само на прѣдписанията на вѫтрѣшното Право. Колкото се отнася до органитѣ на междудържавното общение, трѣбва да се различава притязанието на прѣдставляваната държава, което е отъ междудържавно-

правно естество, и притязанието на индивидуалната личность, което е вжтрѣшно-правно. Така щото, всички постановения, които се отнасятъ до положителния или отрицателния status на чужденцитѣ, трѣбва да се турятъ въ вжтрѣшното законодателство на всѣка отдѣлна държава[1]).

Този възгледъ се прие отъ другъ единъ важенъ авторъ, Хайлборнъ, който поздравява съ голѣма радость ясното изложение на Йеллинека. При все това Хайлборнъ не смѣта, че задачата е напълно рѣшена, и се пита, не заема ли човѣкъ нѣкакво мѣсто въ системата на междудържавното Право, не се ли явява той именно като правенъ субектъ или като обектъ? Авторътъ се впуща въ извѣстни прѣдварителни обяснения върху понятието личность или правоспособность и полага, въ форма на заключение, че междудържавно-правна личность принадлежи на оногова, който може да има междудържавно-правни субективни права, да прѣдявява междудържавно-правни притязания, т. е. да изисква отъ другитѣ изпълнението или съблюдението на междудържавно-правни норми[2]).

Слѣдъ това, авторътъ разглежда положението на човѣка въ междудържавното Право било като подданикъ на една държава, било просто като човѣкъ, независимо отъ принадлежението му къмъ нѣкоя държава.

Като подданикъ на една държава Хайлборнъ туря човѣка най-напрѣдъ прѣдъ договорнитѣ норми и послѣ прѣдъ ония на общото междудържавно Право. По поводъ на мнѣнието на Роленъ Жекменъ, че междудържавнитѣ договори, които съдържатъ постановения досежно частнитѣ лица, сж договори въ полза на трети лица[3]), авторътъ се пита, иматъ ли подданицитѣ на едната страна извѣстно притязание спрямо другата, могатъ ли да искатъ за себе си изпълнението на договора, т. е. извършвването на обѣщанитѣ дѣйствия или въздържания? Ако подданицитѣ иматъ такова притязание трѣбва да могатъ и да разполагатъ съ него[4]), защото, по начало, онзи може да разполага съ едно право, който го има, а тѣ не могатъ. Само държавата може да се откаже отъ договора и съ

---

[1]) *Jellinek*, System, S. 324 ff.

[2]) *Heilborn*. Das System des Völkerrechts entwickelt aus den völkerrechtlichen Begriffen, Berlin, 1896, S. 62 ff.

[3]) *Rolin-Jaecquemyns*. La question du Slesvig-Holstein, въ Revue du droit international, II, 1870, p. 721 et suiv. — Ср. *Kaufmann*, Rechtskraft des internationalen Rechts, S. 3, Anm. 3.

[4]) Макаръ разполагането и да не влазя, споредъ Хайлборна, въ съдържанието на субективното право, а да прѣдполага една проста способность, единъ rechtliches Können, както казва Тонъ. *Heilborn*, op. cit., S. 66; *Thon*, Rechtsnorm und subjektives Recht, Untersuchungen zur allgemeinen Rechtslehre, Weimar, 1878 S. 327.

това да отнеме на своитѣ подданици прѣдимствата, които той имъ дава. Инакъ държавитѣ не биха били въ състояние да подложатъ на арбитраженъ сѫдъ споровете по изпълнението на съглашението. Освѣнъ това, ако се пораждаха междудържавни субективни права въ полза на подданицитѣ, то тия послѣднитѣ трѣбваше не само да могатъ да разполагатъ съ тѣхъ, но прѣди всичко да ги упражняватъ. А междудържавното Право не познава никаква процедура за прѣдявяване искове отъ частни лица. Само държавитѣ могатъ да направятъ това по дипломатически редъ или, въ краенъ случай, съ позволенитѣ отъ междудържавното Право срѣдства на самопомощь[1]). Работата не стои другояче и съ произходещитѣ отъ договоритѣ задължения. Тѣ тежатъ само върху държавата, която е длъжна да издаде и тури въ дѣйствие заповѣдьта за съблюдение на договора. За частнитѣ лица е задължителна само тази заповѣдь, но не и договорътъ като такъвъ. Ако заповѣдьта не се издаде, тѣ не сѫ длъжни да съблюдаватъ договора. Хайлборнъ държи всички тия положения, на които заема сѫществото, както самъ забѣлѣзва, отъ Лабандъ, Зелигманъ, Йеллинекъ и други понапрѣжни изслѣдвачи, като такива, които изключватъ възможностьта за всѣко друго схващане[2]).

Авторътъ приема, че, въ полза на подданицитѣ на разнитѣ държави, сѫществуватъ и норми отъ общото междудържавно Право. Както и договоритѣ, тия норми задължаватъ само държавитѣ. Частното лице не е нито правенъ субектъ, нито субектъ на задължение, а е обектъ, по поводъ на който сѫществуватъ отношения между отечеството му и другитѣ държави. Когато държавата издаде заповѣдьта, за която я задължава извѣстна междудържавно-правна норма, подчиненитѣ ней лица ще трѣбва да изпълняватъ заповѣдьта, не обаче и съотвѣтната междудържавно-правна норма. Ако държавата, противъ своето задължение, не издаде нужната заповѣдь, нейнитѣ подданици не сѫ длъжни да съблюдаватъ съдържанието на междудържавно-правната норма. Не е тѣхна работа, дали и какъ държавата изпълнява своитѣ задължения. Даже, прибавя авторътъ, противниятъ възгледъ би ималъ за послѣдствие да задължи гражданитѣ да не се подчиняватъ на държавата,

---

[1]) Заедно съ Бирлинга, Хайлбориъ приема, че възможностьта за употрѣбяване насилие противъ задълженото лице не е единъ сѫщественъ бѣлѣгъ на правното понятие, но всѣка правна норма очаква своето изпълнение и затова всѣки управомощенъ има притязание да изисква отъ задълженото лице изпълнението на задължението. Който нѣма такава способность, не е и правоспособенъ; той нѣма никакво право. *Heilborn*, op. cit., S. 69; *Bierling*, Zur Kritik der juristischen Grundbegriffen, I, Gotha, 1877, S. 139—152.

[2]) *Heilborn*, op. cit., S. 64 ff.

когато тя заповѣдва противното на това, което ѝ налага междудържавно-правната норма [1]).

Най-сетнѣ, по отношение на човѣка, разгледанъ самъ по себе, независимо отъ принадлежението му къмъ една държава, Хайлборнъ приема, че, до като стои вънъ отъ всѣко човѣшко общество, той е съвсѣмъ безправенъ, понеже не сѫществува едно общо Право, задължително за всички хора, което да имъ дава субективни права. Човѣкъ добива права само чрѣзъ държавата, подъ чийто закони подпада, но не отъ междудържавното Право [2]).

Слѣдъ този дълъгъ анализъ, авторътъ иде до общото заключение, че човѣкъ, въ междудържавнитѣ правоотношения, е всѣкога само обектъ. Но Правото не е самоцѣль; то служи за обезпечение на хората, на тѣхнитѣ блага и интереси, а такава сѫщо цѣль прѣслѣдва и междудържавното Право, само че по нему свойствена форма [3]).

Слѣдъ обстойнитѣ освѣтления на Йеллинека и Хайлборна, много автори възприеха основното положение на тѣхнитѣ учения. Ульманъ, макаръ привърженикъ на Щьорковия междудържавенъ индигенатъ, прави една прѣвъзходна синтеза на установенитѣ отъ двамата автори истини и се присъединява къмъ тѣхъ [4]).

Колкото вѣрна да е поддържаната отъ тия учени теза, все пакъ трѣбва да се признае, че тя е останала, въ тѣхнитѣ учения, повече въ форма на едно твърдение, отъ което се вадятъ логичнитѣ послѣдствия. Тя не е обоснована и доказана повече, отколкото авторитѣ отъ противната школа сѫ доказали, че външното Право нормира и други отношения, освѣнъ междудържавнитѣ. Причината е, че и тия автори не сѫ обърнали достатъчно внимание на самитѣ правни източници и на тѣхната независимость, която произхожда отъ особения характеръ на междудържавното общество, за да разграничатъ точно областьта на външното Право спрямо вѫтрѣшното. Ето защо ние намѣрваме, че Трипель има, по начало, право, като смѣта обясненията на Йеллинека и Хайлборна за почиващи на едно petitio principii, и като твърди, че тѣ не доказватъ, защо частнитѣ лица и тѣхнитѣ отношения не сѫ непосрѣдственъ прѣдметъ на междудържавното, а само на вѫтрѣшното Право. Споредъ него, разсѫжденията на Хайлборна се свеждатъ къмъ слѣдньото: Ако частнитѣ лица добиваха права отъ междудържавнитѣ договори или въобще отъ нормитѣ на междудържавното Право,

---

1) *Heilborn*, System, S. 71. ff.
2) *Heilborn*, op. cit., S. 83 ff.
3) *Heilborn*, op. cit., S. 138.
4) *Ullmann*, op. cit., S. 225 ff.

трѣбваше да могатъ да се отказватъ отъ тѣхъ. А такъвъ не е случаятъ, защото само държавата, на която тѣ принадлежатъ, може да освободи задължената държава отъ задължението ѝ. Слѣдов., частното лице не може да се откаже отъ никакво право, защото не притежава никакво право. Но това именно трѣбваше да се докаже! По-нататъкъ: ако отдѣлното лице добиваше извѣстно притязание спрямо чуждата държава по силата на междудържавноправната норма, трѣбваше да може да го упражни (geltend machen). Но междудържавното Право не познава никаква процедура за това. Който има едно притязание, трѣбва да може да изиска отъ задължения субектъ да изпълни своето задължение. А частното лице не може да направи това спрямо една чужда държава по силата на нормитѣ отъ междудържавното Право. Защо? Защото е неспособно да има, да повдига и прѣслѣдва други искове, освѣнъ вѫтрѣшно-правни. Слѣдователно, и тука пакъ, то нѣма междудържавно-правно притязание, защото нѣма такова притязание [1]).

Тѣзи критики на Трипеля сѫ съвсѣмъ справедливи. Но все пакъ не може да се каже, че Йеллинекъ и Хайлборнъ сѫ съвършено прѣнебрѣгнали особностьта на междудържавното общество, и, слѣдователно, силата на външния правенъ източникъ, само че не сѫ имъ придали онова главно значение, което иматъ въ нашия въпросъ. Йеллинекъ казва, както прѣдадохме по-горѣ, че междудържавното Право, като Право между държави, може да създаде права и задължения само за държавитѣ, но не и за тѣмъ подчиненитѣ частни лица. Съ това той мотивира своето твърдение, като намеква на неорганизуваностьта на междудържавното общество, на факта, че междудържавното Право не се установява отъ единъ наддържавенъ законодатель, който да може да диктува не само на държавитѣ, но и вѫтрѣ въ тѣхъ. Само че този мотивъ не е достатъчно развитъ и изложенъ. Сѫщо е и съ Хайлборна. Споредъ него, междудържавното Право не задължава направо частнитѣ лица, защото инакъ ще трѣбва гражданинътъ да не се подчинява на държавата, когато тя заповѣдва нѣщо противно на собственитѣ си междудържавни задължения. Тукъ има, прѣди всичко, единъ мотивъ въ подкрѣпа на основното положение, поне относително незадължаването, ако не относително неуправомощяването на частното лице отъ междудържавното Право. Отъ друга страна, този мотивъ посочва на суверенитета и независимостьта на държавата, слѣдователно пакъ на отсѫтствието на политическа организация въ обществото на държавитѣ. Но и тукъ вмѣсто да се по-

[1]) *Triepel*, op. cit., S. 14, Anm. 1.

сочи този мотивъ, като главна основа на поддържаното начало, той се туря на съвсѣмъ второстепенно мѣсто и даже се вмъква инцидентно въ дебата.

Недоволенъ отъ начина на обясняване инакъ вѣрното правило, че междудържавното Право урежда само отношения между държави, Трипель прави единъ новъ опитъ въ това отношение, — опитъ напълно сполучливъ. Въ какъвъ смисълъ може вѫтрѣшното Право и междудържавното Право да се противопоставятъ едно на друго? Въ двоенъ смисълъ, отговаря нашиятъ авторъ. Първо, отъ гледна точка на нормиранитѣ отношения: междудържавното Право урежда други отношения отъ вѫтрѣшното. Второ, отъ гледна точка на източника: вѫтрѣшното Право е Правото, което произтича отъ правната воля на една само държава; междудържавното Право произхожда отъ други източникъ[1]). Вѫтрѣшното Право, онова, което е възникнало вѫтрѣ въ държавното общество, урежда отношения между частни лица и съюзи, даже чуждоподданни, или отношения между държавата и тия лица, нѣщо повече: даже отношения между държавата и други държави. Така чрѣзъ своето Право държавата си признава права спрямо други държави или поема задължения спрямо тѣхъ, като урежда, напр., условията за придобиване отъ тѣхъ недвижима собственость върху нейната територия или като ги освобождава отъ мѣстната сѫдебна юрисдикция. Трипель смѣта тия отношения като надлеженъ прѣдметъ за нормиране само отъ вѫтрѣшното Право и мисли, че, ако сѫществува едно междудържавно Право, различно отъ вѫтрѣшното, това Право трѣбва да урежда отношения отъ друго естество. Ето неговитѣ съображения въ защита на тия двѣ положения. Ако държавата урежда чрѣзъ своето вѫтрѣшно Право посоченитѣ отношения, това не е една проста случайность: за това има една истинска необходимость. Уреждането отношенията на извѣстни лица може да стане само отъ онова правоустановяваще общество, на което тия лица сѫ членове или, въобще, на чийто норми сѫ подчинени. А когато държавата урежда казанитѣ отношения, тя смѣта, съ право или не, всички тия лица: отдѣлни индивидууми, мѣстни или чужди поданици, даже чужди държави, за ней подчинени, поне досежно даденото отношение. И понеже надъ държавитѣ нѣма никакво правоустановяваще общество, което да обгръща въ себе хората, т. е. отдѣлнитѣ индивидууми и съюзи, отношенията между тия лица, както впрочемъ и ония съ държавата и на държавата съ другитѣ държави, до колкото послѣднитѣ се явяватъ като ней подчинени,

[1]) *Triepel*, op. cit., S. 9.

могатъ да бждатъ уреждани само отъ вжтрѣшно-правния източникъ. Оставатъ вънъ отъ областьта на вжтрѣшното Право отношенията между държавитѣ като такива, т. е. като независими или координирани субекти. Ако сжществува едно междудържавно Право, което да произтича отъ другъ източникъ нежели отъ оня на вжтрѣшното Право, то такова Право може да бжде само онова, което нормира отношенията на координиранитѣ държави помежду имъ. Отношенията, които урежда вжтрѣшното Право, не могатъ да бждатъ прѣдметъ на междудържавно-правно уреждане, и наопаки. Междудържавното Право и вжтрѣшното Право трѣбва, ако произхождатъ отъ различни източници, да иматъ и различно съдържание [1]).

Междудържавното Право урежда само отношения между координирани държави и това опрѣдѣля вида на мѣстото, което се дава на индивидуума въ това Право. Той е мислимъ само като обектъ на междудържавни права и задължения, — тукъ Трипель е въ пълно съгласие съ Хайлборна, — а може да бжде управомощенъ или задълженъ само чрѣзъ вжтрѣшно-правно постановение [2]).

Тия идеи на нѣмския юристъ сж напълно усвоени отъ италианския професоръ Анцилотти [3]).

Днесъ, както казахме вече, господствуващъ въ науката е, безспорно, възгледътъ, споредъ който субекти на междудържавното Право сж само държаватѣ като такива [4]). По този начинъ, грани-

---

[1]) *Triepel,* op. cit., S. 11 ff.

[2]) *Triepel,* op. cit., S. 21 ff.

[3]) Гл. слѣднята бѣлѣжка.

[4]) Освѣнъ споменатитѣ въ текста, привърженици на този възгледъ сж, измежду най-послѣднитѣ автори: *Despagnet,* Cours de droit international public, Paris, 1894, p. 48, 77, 327; *Nippold,* Das völkerrechtliche Vertrag, Bern, 1894, S. 24, 34; *Vareilles-Sommières,* Synthèse du droit international privé, t. I, 1897, p. XXII et suiv., XXVI—XXVII, XXXI; *Zitelmann,* Internationales Privatrecht, Leipzig, 1897, I Bd., S. 25 ff.; 73 ff.; *Листъ,* Международное Право въ систематическомъ изложеніи, перевелъ Мебель, Юрьевъ, 1902, § 1, стр. 1, § 5 стр. 37 сл., § 19, стр. 164 сл.; *Tchernoff,* Protection des nationaux résidant à l'étranger, Paris, 1899, p. 125 et. suiv.; *Kahn,* Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts, XL, 1899, S. 26, 29 ff.; *Anzilotti,* L'azione individuale contraria al diritto internationale, въ Rivista di diritto internazionale, V, 1902, p. 8 e s.; Teoria generale della responsabilità dello stato nel diritto internazionale, Firenze, 1902, p. 25 e s.; Il diritto internazionale nei gindizi interni, Bologna, 1905, p. 41 e s,; *Olivi,* Manuale di diritto internazionale pubblico e privato, Milano, 1902, p. 3, 7; *Bigliati,* op. cit., p. 176; *Lomonaco,* Trattato di diritto internazionale pubblico, Napoli, 1905, p. 45—46, 67 e s.; *Oppenheim,* International law, a treatise, vol. I Peace, London, 1905, § 13, p. 18—19, § 288 and foll., p. 341 and foll. *V. Bar* допуща, че, може би, правилото, какво междудържавното Право се отправя къмъ държавитѣ, а не къмъ частнитѣ лица, има извѣстни изключения, Neue Prinzipien und Methoden des internationalen Privatrechts, въ Archiv für öffentliches Recht, XV, 1900, S. 38—39. — Напослѣдъкъ Ремъ поддържа заедно съ Уестлекъ, Chapters on the principles of international law, 1894, 9 p. 2, и съ Лоренсъ,

цата между това Право и вжтрѣшното е точно опрѣдѣлена, и правната материя разпрѣдѣлена между двата източника. Ние притежаваме вече нужния критерий за разпознаването на извѣстно правно съдържание и можемъ да отговоримъ съ пълна научна сигурность на първия въпросъ за правната природа на международното частно Право: това Право, междудържавно Право ли е или е вжтрѣшно? За тази цѣль е необходимъ единъ анализъ на отношенията, които казаниятъ правенъ клонъ има за прѣдметъ. Обаче, по тази точка въ науката сжществуватъ голѣми разногласия, и, за да се произнесемъ съ пълно знание, трѣбва да прослѣдимъ учениятa на двѣтѣ противоположни школи, между които сж се разпрѣдѣлили разнитѣ автори.

б) Международно частно Право, междудържавно Право и вжтрѣшно Право.

Съ самото полагане на въпроса въ форма на дилема, ние отхвърляме два своеобразни възгледа върху правната природа на международното частно Право. Нѣкои автори мислятъ, че това Право не принадлежи нито на междудържавното, нито на вжтрѣшното Право и завзема едно съвсѣмъ самостоятелно мѣсто спрямо тия два правни реда; други, че то влазя и въ вжтрѣшното и въ междудържавното Право. Прѣдставителитѣ на тия възгледи си служатъ съ изрази толкова субтилни и малко рѣшителни, че самото това показва погрѣшностьта на тѣхнитѣ различия и класификации. Ниполдъ казва за едно свое дѣление, че „не е именно точно, но, разбрано надлежно, не е именно невѣрно“ [1]).

Principles of international law, 3-rd ed., 1900 § 55, въпрѣки критиката на Шалландъ, Archiv für öffentliches Recht, XVI, S. 581, № 12, и на Оппенхаймъ, op. cit., § 290, че, въ извѣстни случаи, именно при блокада и военна контрабанда, а сжщо и при пиратство, сжществуватъ извѣстни междудържавно-правни задължения за частнитѣ лица. Споредъ него, тия послѣднитѣ сж поданици, но не членове на междудържавно-правното общество, двѣ категории, на които се раздѣлятъ междудържавно-правнитѣ субекти. *Rehm*, Untertanen als Subjekte völkerrechtlichen Pflichten, въ Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht, I, 1906, S. 53—55.

— Източници на междудържавното Право сж междудържавниятъ обичай и междудържавниятъ договоръ или нормативно съглашение. Противъ обичая: *Triepel* op. cit., S. 98 ff.; *Эйхельманъ*, Очерки изъ лекціи по международному Праву, В. I, Кіевъ, 1900, стр. 11. Противъ междудържавния договоръ като източникъ на Правото: Найманъ, Гефкенъ, Белингъ, Зелигманъ, Гарайсъ и Грассо, посочени у *Anzilotti*, Teoria generale, p. 41 n. 1 in fine. Сжщо *Kahn*, въ посоч. Jahrbücher, S. 27. Нѣкои автори приематъ за източникъ на междудържавното Право още и необходимостьта, necessitas, като *Gareis*, op. cit., S. 9. *Leseur*, op. cit. p. 22 et s., *Rivier*, Principes, t. I, p. 28, *Nys*, Le droit international, les principes, les théories, les faits, t. I, 2-e éd., Bruxelles et Paris, 1904, p. 145.

[1]) „Die Unterscheidung ist also nicht gerade genau, aber, wenn richtig verstanden, nicht geradezu unrichtig“. *Nippold*, op. cit., S. 263.

Знаменитиятъ авторъ фонъ Баръ, който заема едно видно мѣсто въ нашата наука, е единъ отъ рѣдкитѣ, които поддържатъ особеностьта и самостоятелностьта на международното частно Право. Отъ една страна, той отхвърля възгледа на Лоримера, че международното частно Право е само часть отъ вжтрѣшното Право на държавата[1]), отъ друга — поддържа, че, макаръ и по начало да нѣма никакво възражение противъ привързването на това Право къмъ междудържавното Право, все пакъ то не е междудържавно Право[2]). То е, слѣдов., едно особно Право, което почива на естеството на нѣщото (Natur der Sache). Тукъ Баръ се позовава на американеца Уортънъ, споредъ когото международното частно Право е дѣйствуваще Право не защото е въведено въ сила като единъ законикъ, но защото е едно логическо заключение, извлѣчено отъ условията на случая (from the conditions of each case)[3]). Въ статията си върху новитѣ начала и методи на международното частно Право, Баръ признава за вѣрно, отъ формално гледище, твърдението на Кана, че изходната точка на това Право е всѣкога Правото на държавата, че то е всѣкога частното Право на държавата, и мисли, че той никога не е прѣнебѣгналъ въ съчинението си това твърдение или съдържащата се въ него истина[4]). Но тогава въ що се състои самостоятелностьта на това Право спрямо Правото на отдѣлнитѣ държави, която толкова много се изтъква[5])? Подобенъ е и възгледътъ на Джемма, който настоява на различието, едва ли разбираемо, на Габба, че международното частно Право не се занимава съ стълкновения на закони, а съ стълкновения между лица, подчинени на разни закони. Слѣдъ това той, отъ една страна, отхвърля, че това Право трѣбва да търпи влиянието на

---

[1]) *v. Bar,* Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts I, Bd, 2 e Aufl., Hannover, 1889, S. 4 f.

[2]) *v. Bar,* op. cit., S. 10.

[3]) *v. Bar,* op. cit. S. 5—6 und anm. 8; гл. още S. 106, гдѣто авторътъ казва че die Natur der Sache, die innere Vernunftmässigkeit gilt und hat von selbst Kraft, S. 113. — Гл. за естеството на нѣщата, nature des choses, въобще въ частното Право: *Gény,* La méthode d'interprétation et sources en droit privé positif, Paris, 1899, nº 159, p. 468 et suiv., и посочената отъ него литература на стр. 468, бѣл. 4 и 5. Противъ Жени: *Ed. Lambert,* La fonction du droit civil comparé, I, Paris, 1903, p. 34 et suiv. — Въ международното частно Право много автори си служатъ съ понятието: естество на нѣщата, което разбиратъ различно, при празнина на Правото или въ политико-законодателно отношение. Гл. напр., *Renault,* въ Journal de droit international privé, 1875, t. II, p. 334—335; *Regelsberger,* Pandecten, I Bd, Leipzig, 1893, S. 165—166; *Neumann,* Internationales Privatrecht, Berlin, 1896, S. 19, 26, 29...; *Zitelmann,* Internationales Privatrecht, Leipzig, I Bd., 1897, S. 4—5; *Niemeyr,* Das internationale Privatrecht des bürgerlichen Gesetzbuchs, Berlin, 1901, S. 50; *Marcusen,* Innerstaatliches und überstaatliches internationales Privatrecht въ Zeitschrift für intern. Pr.-u. Strafrecht, X, 1900, S. 267.

[4]) *Archiv,* XV, 1900, S. 42.

[5]) *v. Bar,* Theorie und Praxis, I Bd., S. 6.

междудържавното Право, освѣнъ, може би, като ограничение на прилагане неговитѣ начала, отъ друга — не приема, че то е еманация на вжтрѣшното — той казва: народното — Право[1]).

За да може международното частно Право да бжде различно отъ вжтрѣшното и междудържавното, то трѣбва да има особенъ източникъ и да урежда отношения други нежели ония, които сж прѣдметъ на вжтрѣшното и междудържавното Право. Какъвъ би билъ този източникъ, какви — тия отношения? Всички отношения, които възникватъ между подчинени на държавата лица, се уреждатъ отъ — и само отъ вжтрѣшното Право. А, освѣнъ отношенията отъ този родъ, сжществуватъ само отношения между държави, които сж прѣдметъ на междудържавното Право, дѣйствуваще въ обществото на държавитѣ. Понеже не оставатъ никакви други отношения, то не може да се мисли и за едно особно Право независимо отъ вжтрѣшното и междудържавното. Такова Право би било безъ собственъ прѣдметъ.

Сжщо немислимо е и Право, което би било сжщеврѣменно часть отъ вжтрѣшния и отъ междудържавния правенъ редъ. Затова и този възгледъ има много рѣдки прѣдставители. Нипполдъ казва, че тъй нареченото международно частно Право, въ смисълъ на сборъ отъ колизионни норми, не може да се причисли изключително къмъ международното или междудържавно Право, а трѣбва да се приеме, че то не е нито само народно (т. е. вжтрѣшно) Право, нито само междудържавно Право, а е и двѣтѣ, и заслужва предиката „международно" до толкова само, до колкото е истинско международно или междудържавно Право[2]).

Ако вжтрѣшното и международното Право иматъ за прѣдметъ съвсѣмъ различни отношения, явно е, че не може да има юридическа норма, която да влазя и въ едното и въ другото Право. Трѣбва да не се обръща достатъчно внимание на съдържанието на извѣстна норма, за да се причислява тя и къмъ вжтрѣшния и къмъ външния правенъ редъ. Ако, споредъ Нипполдъ, установенитѣ отъ законодателя колизионни норми сж часть отъ вжтрѣшното Право, тѣ уреждатъ отношения, подчинени на държавно нормиране. Вписани въ междудържавни договори, тѣ не ставатъ междудържавни; отъ сключенитѣ договори се пораждатъ послѣдствия само за държавитѣ, а не и за подчиненитѣ на дър-

[1]) *Gemma*, Propedeutica al diritto internazionale, p. 10 e s., цитуванъ у *Pillet*, Principes de droit international privé, Paris, 1903 p. 61 note 3.

[2]) *Nippold*, op. cit. S. 267 und Ann. 26.

жавитѣ лица и за тѣхнитѣ отношения. По тази точка ние ще имаме случая да се повърнемъ обстойно.

Подобенъ на оборвания отъ насъ възгледъ поддържатъ и ония, сѫщо тъй рѣдки автори, които, макаръ и да приематъ, че международното частно Право урежда само или главно отношения между частни лица, го причисляватъ и къмъ междудържавното Право. Така, споредъ Броше, международното частно Право е сѫщеврѣменно международно (въ смисълъ на междудържавно) и частно. То е международно, защото установява правила, които се налагатъ на суверенитети, впрочемъ независими единъ отъ други, а е частно, защото не се прилага на самитѣ суверенитети, като такива, а на обикновенитѣ частни лица. Суверенитетитѣ сѫ импликирани въ интереса на подданицитѣ и благодарение на задълженията, които имъ се налагатъ, въ това отношение, съ цѣль на една добра справедливость. Но искането се отправя къмъ частнитѣ лица [1]).

Ако международното частно Право се занимава по-направо съ частнитѣ интереси, и, слѣдов., отношения, то е вѫтрѣшно Право и не може да бѫде причислено къмъ междудържавното. Това, което тукъ е междудържавно, то сѫ взаимнитѣ задължения на държавитѣ. Нормитѣ, които ги уреждатъ, сѫ други и различни отъ първитѣ.

Много други автори, които прѣдаватъ за прѣдметъ на международното частно Право уреждане на отношения между частни лица, именно отношения между подданици на разни държави или въобще отношения, въ които има замѣсенъ единъ чуждестраненъ елементъ, турятъ това Право сѫщо въ международното или междудържавно Право, но разбиратъ това послѣдньото въ ширикъ смисълъ, не въ смъсълъ на междудържавно Право, собствено казано, противопоставено на вѫтрѣшното Право по източника си и нормираще само отношения между държави. Такива сѫ, освѣнъ посоченитѣ вече Прадие-Фодере, Кретиенъ, още и Функъ-Брентано и Сорелъ, Контуцци, Бианки и особно, между по-новитѣ, Сюрвиль и Артюисъ [2]).

---

[1]) *Brocher,* Cours de droit international privé suivant les princ pes consacrés par le droit positif fran;ais. t. I, Paris et Genève, 1882, p. 19—20. Сѫщо: *Vesque v. Puttlingen,* Handbuch des in Oesterreich geltenden internationalen Privatrechts, 2e Anfl., Wien, 1878, S. 1 ff.; *Calvo,* Le droit international théorique et pratique, Paris, 4e éd, 1880, t. II, § 373; *Lomonaco,* op. cit., p. 51.

[2]) *Funck-Brentano et Sorel* опрѣдѣлятъ междудържавното Право (droit des gens) като сборъ отъ правила, които уреждатъ отношенията на народитѣ и държавитѣ. Съ отношенията на народитѣ помежду имъ се занимава частното междудържавно Право (droit des gens privé). Droit des gens, 2e éd., Paris, 1887,

Всички тия нелогични и противорѣчиви мнѣния отстранени, остава да видимъ ученията на двѣтѣ противоположни школи и да ги оцѣнимъ, като анализираме отношенията, които международното частно Право урежда. Ние имахме случая да кажемъ мимоходомъ, че тѣ сѫ отношения между частни лица, но това ще трѣбва да се обясни по-особно.

1. Международна школа.

Въ много страни, особно въ Франция и у романскитѣ народи, е прието да се дѣли международното или, по-точно, междудържавното Право, онова, което урежда отношенията на държавитѣ помежду имъ, на двѣ части, едната отъ които е именно международното частно Право. Това дѣление е било направено за първи пѫть отъ Феликса и се е задържало до днесъ въ нашата наука. Изоставайки въ своето рѫководство по-напрѣжната си терминология, върху която ще се повърнемъ, този авторъ опрѣдѣля „международното" Право, като сборъ отъ начала, приети отъ цивилизуванитѣ и независими народи. Това Право той го дѣли на публично и частно. Публичното международно Право, jus gentium publicum, урежда отношения отъ народъ къмъ народъ, сирѣчъ има за прѣдметъ публично-правни отношения. Частното международно Право, jus gentium privatum, е сборъ отъ правилата, споредъ които се разрѣшаватъ стълкновенията между частнитѣ Права на разни народи[1]). Подъ влиянието на Феликса се установи това

---

p. 24 et suiv. — Контуцци говори сѫщо за два вида отношения между народи (popoli), уреждани все отъ „международното" Право (diritto internazionale): отношения отъ публично Право, отъ народъ къмъ народъ, като политически устроени нравствени лица, т. е. като държави (diritto internazionale pubblico), и отношения отъ частно Право между отдѣлнитѣ членове на разнитѣ народи или отношения отъ частенъ интересъ между народи (diritto internazionale privato). *Contuzzi*, Diritto internazionale privato, Milano, 1890, p. 108—109. — Споредъ Бианки, публичното международно Право се състои отъ правилата, които се отнасятъ до отношения между държава и държава, а сѫщо и между една държава като такава и гражданитѣ на друга една държава; частното международно Право пъкъ се състои отъ правилата, които уреждатъ отношения между частни лица, принадлежещи на разни държави. На международното Право (diritto internazionale) този авторъ противопоставя народното Право (diritto nazionale), онова, което държавата установява за себе си, за ония, които сѫ часть отъ народа. *Francesco Severio Bianchi*, Principii generali sulle leggi, Corso di codice civile italiano, vol. I, Torino, 1888, p. 22. 99—100. — Сюрвиль и Артюисъ опрѣдѣлятъ така международното Право (droit international): сборъ отъ начала, които се прилагатъ между народитѣ и подданицитѣ на разни народи. Частното международно Право (droit international privé) се състои отъ правилата, които уреждатъ отношения чисто частни между подданицитѣ на една държава съ ония на друга държава. По-послѣ, обаче, тия автори приематъ и опрѣдѣлението на Вейсъ, интернационалистъ, който схваща другояче междудържавното Право — това е цѣло противорѣчие. *Surville et Arthuys*, Cours élémentaire de droit international privé, 3e éd. Paris, 1900, p. 6 et. suiv.

[1]) *Foelix*, Traité de droit international privé ou du conflit des lois de différentes nations en matière de droit privé, Paris, 1843.

родово понятие „международно Право“, обгръщаще въ себе публичното и частното международно Право.

Както се вижда отъ приведения пасажъ, привърженицитѣ на това дѣление—тѣ сѫ сепаратиститѣ въ интернационалистическата школа—не схващатъ международното частно Право нѣкакъ особно. Тѣ приематъ, че то се отнася до стълкновението на разнодържавни закони или, както казватъ други, до приложението или силата на законитѣ по мѣсто. Но смѣтатъ, че това стълкновение е равносилно на едно стълкновение между самитѣ суверенитети на разнитѣ държави. Така щото, международното частно Право урежда отношения, които се образуватъ или би трѣбвало да се образуватъ между държавитѣ по поводъ на стълкновението на тѣхнитѣ закони[1]). Ако единъ англичанинъ се помине въ Франция и остави недвижими имоти, поражда се стълкновение, относително неговото наслѣдство, между английския законъ, неговиятъ отечественъ законъ, и френския законъ — законътъ на мѣстонахождението на имотитѣ. И двѣтѣ държави, Англия и Франция, участвуватъ въ разрѣшението на това стълкновение като пазителки на частнитѣ интереси на своитѣ подданици: два суверенитета, сир. двѣ държавни власти се намѣрватъ една срѣщу друга; слѣдов., има единъ междудържавенъ конфликтъ. Стълкновението на законитѣ и суверенитетътъ на държавитѣ сѫ тѣсно свързани: ако стълкновението на законитѣ произлазя отъ тѣхното различие и отъ фактическитѣ комбинации, които ги турятъ единъ срѣщу други, на това придава важность само суверенитетътъ на държавитѣ. Заедно съ отношенията между законитѣ имъ се установяватъ и отношения между самитѣ държави. Макаръ тия отношения да стоятъ на втори планъ, тѣ сѫ не по-малко дѣйствителни. Не трѣбва да се мисли, казва Лене, че една държава може да остане индиферентна къмъ изхода, който получава стълкновението на законитѣ ѝ съ чуждестраннитѣ закони; че, напр., систематическиятъ отказъ на чуждитѣ сѫдии да държатъ смѣтка за народностьта на подданицитѣ ѝ досежно гражданското състояние и сѣмейнитѣ отношения, може да я остави безчувствена. Тя има да защити своята доблесть, да изпълни дългъ на законодателство. При липса на прѣки насилствени срѣдства, тя ще прибѣгне, може би, до репресалии или ще се опита да сключи съглашения съ другитѣ държави за справедливото разрѣшение на стълкновенията между законитѣ. И фактътъ е, че такива съглашения сѫ вече сключвани. Но тогава, пита Лене, не се

[1]) *Lainé,* Introduction au droit international privé, t. I, Paris, 1888, p. V.

ли вижда ясно появяването на идеята, че отношенията между законитѣ пораждатъ отношения между държави, и на причината, поради която въ „международното“ Право трѣбва да влѣзе и Правото, което ще слѣдватъ и осветятъ държавитѣ въ това отношение?[1])

Ако публичното и частното международно Право прѣдставляватъ този общъ характеръ, че иматъ за прѣдметъ все отношения между държави, интересно е да се узнае критериятъ, върху който почива тѣхното различие. Споредъ сепаратистическата международна школа, на която излагаме учението, той се заключава главно въ различието на интереситѣ, до които двата клона се отнасятъ и по поводъ на които възникватъ отношенията между държавитѣ. Публичното международно Право има прѣдъ видъ общитѣ интереси на държавитѣ; частното международно Право — частнитѣ интереси на отдѣлнитѣ индивидууми. Първото управлява направо-установилитѣ се отношения между държавитѣ; второто косвенитѣ отношения, породени сами тѣ отъ стълкновението на народнитѣ законодателства, значи — върху почвата на частнитѣ интереси. Нѣкои сѫ разположени да нарекатъ първото истинско jus inter gentes, а послѣдньото — по-скоро jus inter gentium leges. Освѣнъ това, до като едното търси своитѣ постановения вънъ отъ народнитѣ законодателства, другото черпи своитѣ правила въ вѫтрѣш-

---

[1]) *Lainé,* op. et. loc. cit. -- Още въ 1874 г. Институтътъ по международното Право полагаше за начало, въ своята женевска сесия, че прилагането чуждитѣ закони на правоотношения, които зависятъ отъ тѣхъ, не е послѣдствие на една проста учтивость или приличие (comitas gentium), а трѣбва да бѫде смѣтано за ш devoir de justice internationale. Ср. Lainé, La conférence de la Haye, въ Journal de droit international privé, XXI, 1894, p. 13—15. — Заслужва да отбѣлѣжимъ и една страница отъ Анцилотти, който изказва накратко възгледа си върху международното частно Право. Ако истинскиятъ и характеристиченъ прѣдметъ на това Право, казва той, е разрѣшение стълкновенията на законитѣ, т. е. отношенията между стълкновяващитѣ се разнодържавни закони, невъзможно е да не се смѣта то за едно Право, стояще по-горѣ отъ разнонароднитѣ закони, на които урежда отношенията, едно истинско и собствено казано международно Право. Не може да се приеме безъ очевидно противорѣчие, казва сѫщиятъ авторъ, че е работа на вѫтрѣшното Право да установява началата, които уреждатъ отношенията на закони суверенни и независими, т. е. законодателната компетентность на разнитѣ държави. Малко значи, че изходната точка на това уреждане е дадена отъ дѣйствия или факти, които съставляватъ обикновения субстратъ на вѫтрѣшно-правни отношения: не по-малко е вѣрно, при това, че началата на международното частно Право не уреждатъ тия отношения, а разрѣшаватъ едно стълкновение на компетентность между законитѣ, които сѫ призвани да ги уредятъ. Всѣки пѫть, когато едно частно-правно отношение даде случай на една задача отъ международното частно Право, задъ частнитѣ лица, между които това отношение се появява, сѫ държавитѣ, на които тия лица принадлежатъ; въ частния интересъ, прѣдметъ на правоотношението, се намѣрва всѣкога замѣсенъ единъ публиченъ интересъ. Договоритѣ, които държавитѣ сключватъ, доказватъ това до очевидность; сѫщо и началото на взаимность, което е заело и запазва една значителна часть отъ международното частно Право. *Anzilotti,* Studi critici di diritto internazionale privato, Rocca S. Casciano, 1898, p. 128,145 e s. Въ сѫщия смисълъ: Il diritto internazionale nei giudizi interni, Bologna, 1905, p. 130 e s.

ното познание на стълкновяващитѣ се закони и въ внимателното изучване на тѣхния прѣдметъ. Публичното международно Право е дѣло на държавнитѣ мѫже; частното международно Право — дѣло на юриститѣ. И тъй главната разлика между тия два правни клона се намѣрва въ тѣхния прѣдметъ. Но има и друга една, по-второстепенна, разлика между тѣхъ: тя се отнася до санкцията имъ. Понеже стълкновенията на разнодържавнитѣ закони се повдигатъ прѣдъ сѫдилищата на отдѣлнитѣ държави, правилата на частното международно Право се прилагатъ отъ тия сѫдилища и се изпълняватъ съ привеждане въ изпълнение самитѣ рѣшения[1]).

Различието между двата клона на международното Право, тъй както се формулира въ изложеното учение, ни се вижда невъзможно. Щомъ се приеме, че и въ единия и въ другия случай отношенията сѫ все между държави като такива, явно е, че нормитѣ, които иматъ за прѣдметъ тия отношения, сѫ съвсѣмъ еднакви по своята природа, и не може да се прави помежду тѣхъ никакво различие. Малко значи, че, въ единия случай, отношенията засѣгатъ направо държавитѣ, а, въ другия случай, се пораждатъ по поводъ на дѣйствия или интереси на частни лица, вслѣдствие на които възниква стълкновението. Нали държавата се интересува отъ разрѣшението на това стълкновение, което се отнася и до нейния суверенитетъ? Значи, все отношения между държави и все държавни

---

[1]) *Foelix*, op. cit.; *Mailher de Chassat*, Traité des statuts ou droit international privé, 1845, p. 85—86; *Mancini*, въ Bulletin de la société de législation comparée, I, 1874, p. 4 et suiv; *Massé*, Le droit commercial dans ses rapports avec le droit des gens et le droit civil, 3-e éd., t. I, Paris, 1874, n° 486, p. 402; *Bulmerincq*, Das Völkerrecht oder internationale Recht, въ Handbuch des öffentlichen Rechts, herausgegeben von Marquardsen und Seydel, § 27 ff.; *Hamaker*, Das internationale Privatrecht, seine Ursachen und Ziele, Ein Vortrag, Berlin, 1878, S. 17 ff., 27 ff.; *Weiss*, Traité élémentaire de droit international privé, 2-e éd., Paris, 1890 p. XXXII et suiv.; *Despagnet*, Précis de droit international privé 3-e éd., Paris, 1899, p. 11—12, 22 et suiv. 29, 32—33, Cours de droit international public, Paris, 1894, p. 45 et suiv.; D'une nouvelle dénomination du droit international privé et de ses effets fondamentaux, въ Journal de droit international privé, XXV, 1898, p. 6, 14; *Lainé*, op. cit., t. I, p. V, 1 et suiv; *Holtzendorff*, Handbuch des Völkerrechts, I Bd, Berlin; 1885, S. 54; *Chauveau*, Le droit des gens ou droit international public, Paris, 1892, p. 45; *Leseur*, Introduction à un cours de droit international public, Paris, 1893, p. 13 et suiv; *Piédelièvre*, Précis de droit international public ou droit des gens, t. I, Paris, 1894, p. 15—16; *Audinet*, Principes élémentaires du droit international privé, Paris, 1894, p. 1; *Bonfils-Fauchille*, Manuel de droit international public (droit des gens), 3-e éd., Paris, 1901, p. 3; *Bry*, Précis élémentaire de droit international public, 4-e éd., Paris 1901, p. 4—5; *Bartin*, Etudes de droit international privé, III les dispositions d'ordre public, Paris, 1899, p. 218, cp. Préface, p. I—III. — Гл. *Lorimer*, Principes de droit international, trad. de l'anglais par Ernest Nys, Paris et Bruxelles, 1885, p. 5—6, и, по него, *Alcorta*, Cours de droit international public, éd. française, Paris et Buenos-Aires, 1887, t. I, p. 32 et suiv., които дѣлятъ международното Право на три: публично, публично и частно, и частно.

интереси. Впрочемъ, не е невъзможно, по поводъ на интереси на частни лица, да се породятъ отношения между държави като публични организации, които безспорно, падатъ въ тъй-нареченото публично международно Право[1]). Такъвъ е случаятъ на покровителство на народнитѣ подданици въ странство. Вслѣдствие на еднаквостьта на отношенията, които съставляватъ прѣдмета на публичното и частното международно Право, трѣбва да се приеме, че тия двѣ Права образуватъ единъ единственъ правенъ клонъ, обгръщащъ всички норми, които уреждатъ отношения между държави. Този правенъ клонъ е тъй-нареченото публично международно Право или, понеже всѣко дѣление е изключено, въобще международното или, по-точно, междудържавното Право[2]).

Още стариятъ Хуберъ казваше, че въпросътъ за стълкновението на законитѣ по-скоро принадлежи къмъ droit des gens, отколкото къмъ гражданското Право, защото е очевидно, че взаимнитѣ отношения на разнитѣ народи помежду имъ влазятъ въ областьта на droit des gens. Лоранъ, който възпроизвежда този пасажъ въ своитѣ Начала на френското гражданско Право, прибавя, че законитѣ сж безсилни да изчерпятъ стълкновението, че трѣбва съглашения между народитѣ, слѣдов. договори[3]).

Отъ това още не може да се заключи, че Лоранъ отхвърля дѣлението на международното Право и поставя стълкновението на законитѣ въ тъй нареченото публично международно Право. И наистина, самъ той малко по-напрѣдъ различава нашия клонъ, който, споредъ него, има за прѣдметъ отношенията отъ частенъ интересъ на народитѣ (rapports d'intérêt privé des nations), отъ онова общо Право, което урежда тѣхнитѣ политически отношения (relations politiques). Въпросътъ, който главно занимава тука автора, е, дали стълкновението на разнодържавнитѣ закони може напълно да бжде разрѣшено отъ вжтрѣшното Право на държавата или не, и този въпросъ, той го рѣшава отрицателно. Ние мислимъ, че, даже и въ съчинението си по международното гражданско

---

[1]) Варей-Соммиеръ казва даже, че повечето отъ междудържавнитѣ отношения се прѣдизвикватъ отъ частни интереси, на които успѣхътъ и почитането важатъ за общото благо въ държавата. Слѣдъ това сжщиятъ авторъ прави тази остроумна забѣлѣжка: съ опрѣдѣлението, което ни се прѣдлага (въ международната школа), частното международно Право става клонътъ (la branche), а публичното международно Право — малкото клонче. *Vareilles-Sommières*, La synthèse du droit international privé, t. I, Paris, Préface, p. XVII.

[2]) По въпроса, дали самото то е публично или частно, гл. по-горѣ. Споредъ насъ, то не е нито публично нито частно, защото това дѣление има смисълъ само въ едно политически огранизувано общество, каквото е държавата, но не и въ междудържавното общество.

[3]) *Laurent*, Principes de droit civil français, t. I, 3 e éd., Bruxelles et Paris, 1878, p. 211—212.

Право, този авторъ пакъ не отхвърля установеното отъ Феликса дѣление, макаръ да казва, че частното международно Право е единъ клонъ отъ публичното международно Право, което обикновено се нарича Право на народитѣ (droit des gens) [1]. Даже, той забѣлѣзва, че това е общото мнѣние на всички автори, съ изключение на Рокко, и посочва на самия Феликсъ, отъ когото не казва, че се дѣли [2]. Отъ друга страна, тука, както и въ по-първото си ржководство, главното нѣщо, което изсочва, е отличието на нашия клонъ отъ гражданското Право, — че той е вънкашно Право, не изхожда отъ законодателя и се нуждае отъ съглашения между държавитѣ [3]. Въ това именно той вижда аналогията между него и публичното международно Право (droit des gens) [4], даже, по всѣка вѣроятность, и интимната връзка между тѣхъ [5]. Той казва наистина, че, по самото си име, частното международно Право се привързва къмъ Правото, което управлява отношенията на народитѣ [6], че неговъ прѣдметъ е стълкновението на закони на разни народи [7], че затова то се отличава отъ Правото на отдѣлната държава [8] и е часть отъ публичното международно Право или Правото на народитѣ [9]. Но той все пакъ установява слѣднята, споредъ думитѣ му, значителна и съ важни послѣдствия разлика между двѣтѣ Права: „Правото на народитѣ има за прѣдметъ отношения отъ публиченъ интересъ, до като частното международно Право е, въ сжщность, еднакво (identique) съ гражданското Право на всѣка държава въ тозъ смисълъ, че то се занимава съ частни интереси“ [10]. Приликата съ учението на школата слѣдъ Феликса е безсъмнѣна. Даже като че ли авторътъ отива по-далечъ и се доближава до противното, до националното учение; той прибавя: „Не се касае вече за народи, а за индивидууми; не е вече войната, която рѣшава спора, а сждилищата“ [11]. Противопоставянето едното международно Право на другото се вижда и въ слѣдния пасажъ на автора: „Отказва се сжществуването на едно Право, което да урежда отношенията отъ частенъ интересъ между народитѣ, както се отказва и сжществуването на едно Право на народитѣ“ [12]. По-нататъкъ, за да

---

1) *Laurent,* Droit civil international, t. I, Bruxelles et Paris, 1880, p. 9 et suiv.
2) *Laurent,* op. cit, p. 9, 14.
3) Ibid., p. 10—11.
4) Ibid., p. 11.
5) Ibid., p. 12.
6) Ibid., p. 9.
7) Ibid., p. 10, 11.
8) Ibid., p. 10—11.
9) Ibid., p. 9.
10—11) Ibid., p. 14.
12) Ibid., p. 15.

обгърне и двѣтѣ тия Права, Лоранъ употрѣбява родовия изразъ: международно Право (droit international). „Причинитѣ за съмнѣние не сж едни и сжщи, но малко значи; въ всѣки случай, не може да се приеме едно международно Право, до когато началата, които го съставляватъ не сж признати отъ всички народи"[1]).

Както и да е, първъ италианскиятъ професоръ Фиоре прокара новия възгледъ въ своитѣ ржководства по публичното и частното международно Право. Този авторъ схващаше частното международно Право, като една наука за силата и приложението на разнодържавнитѣ закони споредъ началата на международното Право, — споредъ онова Право, което урежда взаимното поведение на държавитѣ и което нѣкои наричатъ — неточно, споредъ Фиоре — външно публично Право. Слѣдов., той приемаше едно единствено „международно" Право и затова критикуваше названието частно международно Право[2]).

Този възгледъ доби много привърженици[3]), които съставятъ новото направление въ международната школа и единъ отъ които е професоръ Пийе. Споредъ него, критериятъ, възъ основа на който сепаратистическиятъ лагеръ на школата дѣли междуна-

[1]) Ibid., p. 15.

[2]) *Fiore,* Le droit international privé, traduction Pradier-Fodéré, Paris, 1875, p. 11; Nouveau droit international public, 2 e éd., traduction Antoine, t. I, Paris, 1885, p. 141, 215, 217—218.

[3]) *Calvo,* Le droit international théorique et pratique, 5 e éd., Paris, 1896, t. I, p. 139; t. II, p. 3; *Klöppel,* Die leitenden Grundsätze des internationalen Privatrechts, въ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht, I, 1891, S. 40; *Catellani,* Il diritto internazionale privato ei suoi recenti progressi, I, 2 a ed., Torino, 1895, Capitolo 2: Il diritto internazionale privato nel sistema del diritto internazionale, p. 7 e s.; *Cimbali,* Di una nuova denominazione del cosidetto diritto internazionale privato et de' suoi effetti fondamentali, 2 a ed., Roma, 1893, p. 10, 16 e s., 83 e. s.; *Zitelmann,* Internationales Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1897, S. 71 ff.; *Kohler,* Einführung in die Rechtswissenschaft, Leipzig, 1902, § 105, S. 199 ff.; *Pillet,* Principes de droit international privé, Paris, 1903, p. 64 et suiv.; Мартенсъ поставя международното частно Право въ международното управление, на което е посветенъ вториятъ томъ, особната часть, на неговото съчинение по международното Право. Современное международное Право цивилизованныхъ народовъ, т. II, изд. 3., С.-Петербургъ, 1896, § 65 стр. 285 и сл., § 68 стр. 300 и слѣд.; *Mérignhac,* Traité de droit international public, t. I, Paris, 1905, p. 8 n. 1, който, макаръ, че дѣли международното или вънкашно Право на публично и частно, като народното или вжтрѣшно Право (стр. 5—7), заключава, обаче, че частното международно Право е истински клонъ, съставна часть на публичното международно Право. Гл. въобще противъ дѣлението на междудържавното Право, което е едно и урежда само отношения на държавитѣ помежду имъ: *Vareilles-Sommières,* Synthèse du droit international privé, t. I, p. XV et suiv.; *Kahn,* Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts, XL, 1899, S. 29; *Olivi,* Manuale di diritto internazionale pubblico e privato, Milano 1902, p. 6—7. — Противъ възгледа, че частното международно Право влазя въ публичното международно Право, гл.: *Martitz,* Internationale Rechtshilfe in Strafsachen, I Bd, Leipzig, 1888, S. 407 ff.; *Meili,* Die Doktrin des internationalen Privatsrechts въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, I, 1891, S. 7.

родното Право, е недостатъченъ. Обаче, въ критиката си, той прави едно смѣшение, което заслужва да бжде отбѣлѣзано. Въ неговитѣ очи, традиционното различие на школата почива върху тази идея, че единъ въпросъ, който досѣга общитѣ интереси на народитѣ, е сжществено различенъ отъ въпроса, който се отнася до частнитѣ интереси на индивидуумитѣ, понеже първиятъ впада неизбѣжно въ публичното международно Право, вториятъ, не по-малко неизбѣжно, — въ частното. На това Пийе възразява между друго, че е възможно, щото единъ въпросъ, засѣгащъ общитѣ интереси на народитѣ, да бжде отъ областьта на частното, а не отъ оная на публичното Право. Това се случва всѣки пжть, казва той, когато държавитѣ сключватъ помежду си договори, подобни на ония, каквито сключватъ частнитѣ лица, като покупка-продажба на оржжия, на военни параходи и пр., които сж дѣйствия отъ общъ интересъ, а, между това, подпадатъ подъ правилата на частното Право[1]). Ние имахме вече случая да се занимаемъ съ тази идея, като излагахме и критикувахме възгледа на Чимбали върху новото частно международно Право, което той прѣдлага. Нека прибавимъ само, че Пийе забравя, какво неговитѣ противници не говорятъ само за общи интереси на народитѣ и за частни интереси на индивидуумитѣ, а за отношения между държави, които докосватъ суверенитета имъ, т. е. за отношения между държави, като такива, които отношения дѣлятъ на публични и частни, споредъ интереситѣ, по поводъ на които възникватъ. Такова едно дѣление е възможно, само че на него не съотвѣтствува никакво различие у самитѣ правила, които биха имали за прѣдметъ едната или другата категория отношения. По своето естество тия правила сж все междудържавно-правни, и дѣлението би важело само въ областьта на самото междудържавно Право, за неговата собствена систематика. Така Чимбали мисли[2]), че международното частно Право или, както той го нарича, частното Право на чужденеца впада въ оная часть

— Варей Соммиеръ, който е противъ поставянето на международното частно Право въ публичното международно Право, забѣлѣзва, че, ако първото е една часть, едно клонче отъ второто, неговото истинско име би трѣбвало да бжде: частно публично международно Право (droit international public privé); частно ще значи, че е прѣдизвкано отъ частнитѣ интереси или примѣсено къмъ частнитѣ интереси. *Vareilles-Sommières,* op. cit., t. I, p. XIV—XVII.

[1]) *Pillet,* op. cit., p. 63—64. — Гл. неговитѣ по-напрѣжни студии: Le droit international privé considéré dans ses rapports avec le droit international public, въ Annales de l'enseignement supérieur de Grenoble, 1892, p. 311—369 и въ Revue pratique de droit international privé, 1892, p. 105—140; Le droit international public, ses éléments constitutifs, son domaine, son objet, въ Revue générale de droit international public, I, 1894, p. 28 et suiv.

[2]) *Cimbali,* op. cit., p. 18.

на международното, сир. междудържавното, Право, която се отнася до правата на държавата, произходещи отъ правото ѝ на независимость.

Авторитѣ, които приематъ, че международното частно Право е едно поддѣление, една глава отъ самото тъй наречено публично международно Право, иматъ това прѣдимство, че изслѣдватъ съ по-голѣмо внимание и обстойно прѣдмета на този клонъ, естеството на отношенията, които се установяватъ между държавитѣ, вслѣдствие на стълкновението на законитѣ имъ. И тъкмо подробното изучване на тия отношения ги е накарало да отхвърлятъ традиционното дѣление и да избѣгнатъ посочената вече логична грѣшка. Тукъ заслужватъ да бѫдатъ отбѣлѣзани системитѣ на двама съврѣменни юристи Пийе и Цителманъ, най-виднитѣ прѣдставители на новото направление въ школата, — на схващането международното частно Право като часть отъ междудържавното или публичното международно Право.

Първиятъ отъ тия автори изхожда отъ положението, че междудържавното Право има за сѫществен прѣдметъ атрибутитѣ на суверенитета (разбирайте: на държавната власть). Слѣдов., за да се узнае, дали международното частно Право влазя въ този клонъ на Правото, трѣбва да се види, дали въпроситѣ, които обгръща, интересуватъ находещитѣ се въ присѫтствие суверенитети. Затова Пийе се впуща въ единъ обстоенъ анализъ на състоянието, наречено стълкновение на закони, съ което се занимава международното частно Право. Появяването на едно стълкновение между разнодържавни закони поражда два различни въпроса: първо, кой е приложимиятъ или компетентниятъ законъ и, второ, кои постановения на този законъ се отнасятъ до спорния пунктъ? Послѣдниятъ въпросъ нѣма нищо междудържавно; той се отнася просто до тълкуването на избрания законъ: въпросъ отъ народното Право, когато приложимъ е мѣстниятъ законъ; въ противенъ случай — въпросъ отъ чуждестранното Право. Само първиятъ въпросъ може да има междудържавно-правенъ характеръ. Неговото значение е слѣдньото: кое отъ двѣтѣ, находещи се въ стълкновение законодателства има право да разшири властьта си върху спорното правоотношение? И, понеже законътъ има власть като изразъ на законодателевата воля, въпросътъ може да бѫде по-точно формулиранъ така: кой законодатель, сир. кой суверенъ има право да види своитѣ постановения приложени въ спора? Въпросътъ за компетентность, къмъ който се свежда всѣки въпросъ за стълкновение, е, слѣдов., единъ въпросъ за компетентность между законодатели, между суверени. Затова всѣки въпросъ за стълкновение на разно-

държавни закони е въпросъ за стълкновение на суверенитети. И този въпросъ интересува извънредно държавитѣ. Съ съблюдаване правилата на международното частно Право държавата печели това, че подданицитѣ ѝ могатъ да развиватъ въ странство своитѣ отношения подъ защитата на това Право, и добива въ външнитѣ си сношения онова довѣрие и оная сигурнось, които дава точното и постоянно прилагане на Правото[1]).

Ето единъ анализъ, който обяснява оня главенъ пунктъ въ разискването, отъ който тръгваха по-напрѣжнитѣ автори като отъ нѣщо извѣстно и беспорно, безъ да се спиратъ повече върху него. Правниятъ характеръ на международното частно Право изпъква очебийно. Това Право е междудържавно Право, понеже има за прѣдметъ стълкновения между суверенитети, т. е. отношения между държави, като независими политически организации.

Цителманъ[2]) слѣдва единъ сходенъ пѫть, за да дойде до заключението, че конфликтътъ на разнодържавнитѣ закони се разрѣшава чрѣзъ опрѣдѣляне законодателно компетентната държава да даде или отнеме субективното право, прѣдметъ на спора между частнитѣ лица,—което нѣщо води до междудържавно разграничение законодателната компетентность на държавитѣ въ отношение на частното Право. Въ всѣки единъ процесъ между частни лица прѣдъ сѫдилищата, спорниятъ въпросъ се отнася до сѫществуването или

[1]) *Pillet,* op. cit., p. 64 et suiv., 70 et suiv.; Le droit international privé considéré dans ses rapports avec le droit international public, 1892, p. 14 et suiv., Les droits fondamentaux des Etats et la solution des conflits qu'ils font naître, въ Revue générale du droit international public, VI, 1899, p. 530 et suiv. — Гл., върху Пийе, *Bernard,* Principes de droit international privé (A propos d'un livre récent), въ Journal de droit international privé, XXXI, 1904, p. 769 et suiv.; *Казанскій,* въ Журналъ министерства юстиціи, 1904, № 5, стр. 285 и сл. На стр. 293, Казански отбѣлѣзва едно противорѣчие на нашия авторъ, който тука приема, че международното частно Право е часть отъ Правото, което урежда отношения между държави, а отъ началото на съчинението си, именно на стр. 5, заявява, че не говори за публично международно Право, а „за чисто частно Право, за законодателството, назначено да уреди дѣйствията на обикновенитѣ частни лица и да санкционира отношенията, които тѣ ежедневно свързватъ помежду си". Бѣлѣжката на Казански е напълно справедлива; *Cavaglieri,* La teoria dei diritti acquisiti in due recenti operi di diritto internazionale privato, въ Archivio giuridico, LXXV, 1905, p. 120, 131 e seg.

[2]) Като туряме тоя авторъ между интернационалиститѣ, ние дължимъ още отсега слѣдното обяснение. Цителманъ изхожда отъ едно международно частно Право като отъ едно дѣйствуваще въ държавата Право и казва изрично, че то трѣбва да бѫде една часть отъ вѫтрѣшното Право, понеже съдържа разпоредби на държавата върху това, кое Право е приложимо върху територията ѝ, които разпоредби се отправятъ къмъ натоваренитѣ съ приложението на Правото лица (Internationales Privatrecht, I Bd. S. 2). Но послѣ обяснява природата на тия законоположения като отождествява тѣхния прѣдметъ съ прѣдмета на нормитѣ отъ наддържавното международно частно Право, именно, че това сѫ изявения на държавата върху междудържавно-правната область на законодателно господствуване, която признава на себе си или на другитѣ държави (Ibid., S. 36 ff., 195 ff). Ние ще имаме случая да се повърнемъ върху тия точки.

прѣкратяването на едно субективно право. А такова право се характеризува, споредъ този авторъ, като една правна власть, обезпечена съ държавна защита, турена на разположението на правоимащия. Държавата дава субективното право чрѣзъ законодателството си[1]), продължава Бонскиятъ професоръ, като упражнява държавно господствуване върху това, върху което субективното право дава правна власть, т. е., както ние бихме казали съ други думи, върху обекта на субективното право. Даването на субективни права прѣдполага, прочее, у държавата една съотвѣтна по съдържание правна власть. Това ще рече, че държавата трѣбва да има въобще законодателна власть съ подобно абстрактно съдържанпе и конкретна правна власть именно върху това, върху което субективното право е назначено да даде власть, т. е. върху обекта на това право, не обаче и върху негова субектъ, понеже съ това положението на субекта се само подобрява. Сѫщо и когато държавата заповѣдва прѣкратяването на правото, тя упражнява пакъ власть само върху обекта, не и върху субекта. Погасяването на едно право е просто отмѣнение или оттегляне на заповѣдьта, чрѣзъ която е било установено. Държавата, която може да даде едно право, може, слѣдов., и да го оттегли. Дали държавата притежава нужната законодателна и правна власть зависи, прѣди всичко, отъ нейното собствено държавно Право. Но нейната власть се мѣри и по другъ правенъ редъ: държавата се намѣрва въ обществото на държавитѣ, и размѣрътъ на властьта ѝ се опрѣдѣля не само отъ нейната собствена воля, но и отъ признаването отъ другитѣ държави. Слѣдов., ако установяването на извѣстни правни послѣдствия (даване или оттегляне на субективни права) прѣдполага за дѣйствителностьта имъ правна власть у държавата, то тази власть трѣбва да бѫде междудържавно призната, за да може даването или оттеглянето на субективнитѣ права да бѫде дѣйствително отъ междудържавна гледна точка, т. е. спрямо другитѣ държави. Държавата трѣбва да бѫде призната отъ своитѣ подобни, съ което се признава и законодателната ѝ власть. Тя трѣбва да си придава сама съотвѣтна правна власть, т. е. власть върху обекта на субективното право. Най-сетнѣ, тази нейна власть върху дадения обектъ трѣбва да ѝ се признава и отъ другитѣ държави, а въ това отношение сѫществуватъ граници на господствуването на отдѣлнитѣ държави, вслѣдствие на конкуренцията помежду имъ[2]).

---

[1]) Цителманъ признава и обичайното Право, но, привърженикъ на Gestattungstheorie, той го смѣта за von Staat annerkantes und darum mittelbar staatliches Recht. Op. cit, I Bd. S. 55.

[2]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 42—43, 55 ff., 60—61, 62 ff., 66 ff. — Гл., върху Цителмана, *Barazetti*, Die Lehre von der Auslegung im Gebiete des in-

И тъй, стълкновението на законитѣ поражда въпросъ за опрѣдѣляне закондателно комнетентната държава да даде или отнеме спорното между странитѣ субективно право. Този въпросъ се свежда къмъ разграничение законодателната компетентностъ на разни държави въ отношение на частно-правнитѣ обекти. А това впада явно въ областьта на междудържавното Право: касае се за власть на една държава спрямо други, значи за провотношения между държави като такива.

Не е достатъчно да се посочи само прѣдметътъ на международното частно Право, да се опрѣдѣли характерътъ на отношенията, които то урежда, но трѣбва да се изнамѣрятъ и източницитѣ на това правно уреждане. Ако международното частно Право е единъ клонъ отъ общото международно Право или даже една глава и съставна часть отъ самото публично международно или междудържавно Право, то не може да има други източници, освѣнъ ония на това послѣдньото: отъ една страна, междудържавниятъ обичай и, отъ друга, междудържавниятъ договоръ или нормативно съглашение. И такова е мнѣнието на ония автори отъ интернационалистическата школа, които сѫ се занимали съ този пунктъ[1]).

Първиначално обичаятъ е играялъ голѣма роля въ междудържавното Право. Сега той постепенно се замѣства отъ междудържавния договоръ, както въ вѫтрѣшното Право е билъ измѣстенъ, отъ закона. Въ международното частно Право, този източникъ, макаръ и възможенъ, има съвсѣмъ малко практическо значение. Много мѫчно е установяването на обичай за уреждане на междудържавнитѣ отношения, които възникватъ по поводъ на частни интереси и, особно, вслѣдствие стълкновението на разнодържавни

ternationalen Privatrechts, въ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht, VIII, 1898, S. 38—39; *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 25 Anm. 1, 256, Anm. 1, 274, Anm. 3; *Meili*, Über das historische Debüt der Doktrin des internationalen Privat-und Strafrechts, въ посочения Zeitschrift, IX, 1899, S. 6; Handbuch des internationalen Civil-und Handelsrechts, I Bd, Zürich, 1902, S. 10, 126—127; *Kahn*, въ Iheringes Jahrbücher für Dogmatik, XL, 1899, S. 20; *Пиленко*, въ Журналъ министерства юстиціи, V, 1899, стр. 283 и сл.; *Jitta*, Das Wesen des internationalen Privatrechts, въ Archiv für öffentliches Recht, XIV, 1899, S.302 ff., 312 ff.; *Reuterskiöld*, De la loi qui doit régir les obligations contractuelles d'après le droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXVI, 1899, p. 462 et suiv., 654 et suiv.; *v. Bar*, Neue Prinzipien und Methoden des internationalen Privatrechts, въ посочения Archiv, XV, 1900, S. 16, 36; Marcusen, Innerstaatliches und überstaatliches internationales Privatrecht, zur Orientierung über die neuesten Theorien, въ посочения Zeitschrift, X, 1900, S. 257–269.

[1]) *Despagnet*, Droit international privé, p. 54 et suiv.; Droit international public, p. 50; *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 158 ff.

частно-правнизако ни[1]). Защото не е достатъчно простото приемане на еднакви норми отъ отдѣлнитѣ държави въ вжтрѣшното си Право; междудържавниятъ обичай изисква, както и вжтрѣшноправниятъ, не само еднообразенъ и постояненъ начинъ на дѣйствие у заинтересуванитѣ субекти, но още и признаване задължителната сила на обичая, съ други думи убѣждението и волята, щото противното дѣйствуване да е нарушение на едно юридическо задължение (opinio juris). А, въ настоящето положение на нѣщата, както ще видимъ по-послѣ, този елементъ липсува.

По-важенъ е междудържавниятъ договоръ или нормативно съглашение. Дѣйствителностьта ни прѣдставя вече многобройни договори, имащи за прѣдметъ стълкновения между частни закони на разни държави. Обикновено се приема, че договорътъ или съглашението произвежда дѣйствие само между държавитѣ, които сж го сключили[2]). И наистина, той черпи своята сила отъ съгласяващата се воля на държавитѣ и, слѣдов., не може да бжде задължителенъ за никоя държава, която не е участвувала въ образуването на тази обща воля. При все това, Цителманъ мисли, че, въ нашата материя, междудържавното дѣйствие на договора е не само лично, но и вещно, въ този смисълъ, че границитѣ, които странитѣ опрѣдѣлятъ на закондателната си компетентность (безъ да засѣгатъ междудържавно-правната сфера на господствуване на друга нѣкоя държава), иматъ сила и спрямо третитѣ държави, щомъ нищо противно не е казано въ международното имъ частно Право[3]). Причината е тази, споредъ него, че, когато нормитѣ отъ международното частно Право на lex fori не прѣдписватъ нищо противно, сждията е длъженъ, слѣдвайки прѣдполагаемата воля на собствената държава, да рѣши въпроса за стълкновението споредъ междудържавното Право. По сжщата причина и сждията на всѣка една отъ договарящитѣ се държави трѣбва, щомъ не срѣща прѣ-

---

[1]) *Despagnet*, Droit international privé, p. 55; *Zitelmann*, op. et loc. cit. — Гл. *Anzilotti*, който отдава голѣмо значение на обичая въ международното частно Право, разбирано като часть отъ истинския междудържавно-правенъ редъ. Studi critici di diritto internazionale privato, Rocca S. Casciano, 1898, p. 163 e s. В., обаче, неговата Teoria generale della responsabilità dello Stato nel diritto internazionale, Firenze, 1902, p. 35—36.

[2]) В., обаче, *Ullmann*, Völkerrecht, 2 e Aufl., Freiburg, 1898, S. 59, относително договора за неутрализиране на една държава.

[3]) Такова мнѣние е изказалъ Шнелъ прѣди Цителмана. Споредъ него, законодательтъ на една държава е длъженъ да прѣдпише на сждебнитѣ учрѣждения да прилагатъ оня законъ, който компетентнитѣ държави сж опрѣдѣлили въ договора си, и не може да издава противна на това стълкновителна норма. *Julius Schnell*, Ueber die Zuständigkeit zum Erlass von gesetzlichen Vorschriften über die räumliche Herrschaft der Rechtsnormen, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, V, 1895, S. 340. — Противъ Шнелъ. *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 57 ff.

пятствие у lex fori, да слѣдва оговоренитѣ норми, макаръ отечеството му да не ги е още въвело въ вѫтрѣшното Право[1]).

Ако при отсѫтствие на установени отъ самата държава норми, се прѣдполага, че тя желае, сѫдията да разрѣшава стълкновенията споредъ междудържавно-правната ѝ законодателна компетентность, естествено е да се приеме, че този сѫдия е длъженъ да държи смѣтка за всички междудържавно-правни норми, които опрѣдѣлятъ законодателната компетентность на държавата, безъ да гледа, дали тѣ сѫ вече възприети отъ вѫтрѣшното Право, напр. чрѣзъ обнародване, или не. Това е въпросъ за задължителната сила на междудържавното Право спярмо вѫтрѣшнитѣ органи и частнитѣ лица. По него има различни мнѣния. Цителманъ приема, че тия норми, до колкото се отнасятъ до стълкновението на законитѣ, сѫ задължителни за вѫтрѣшнитѣ органи, щомъ нѣма нѣщо противно въ вѫтрѣшното Право на държавата. Отъ това не може да се заключи, че за тѣхъ трѣбва да държи смѣтка и сѫдията на третитѣ държави, макаръ тия да не сѫ взели никакво участие въ установяването имъ. Отъ гледна точка на интернационалистическото учение, това може да се обясни само, като се вземе въ съображение, че договорнитѣ норми сѫ разпореждания на компетентни въ междудържавно-правно отношение държави, т. е. законно упражнение на суверенитетъ (държавна власть), а, споредъ това учение, третитѣ държави сѫ длъжни да почитатъ суверенитета и неговото законно упражнение. Държавата може, до колкото е междудържавно-правно компетентна, да стѣсни своята законодателна компетентность; респективно тя може да я разшири, съ съгласието на съотвѣтната държава, на която би се стѣснила отъ това собствената ѝ компетентность. Другитѣ държави сѫ длъжни да държатъ смѣтка за тия измѣнения. Но трѣбва да се приеме, че за тѣхъ сѫществува това задължение и тогава даже, когато измѣнението на законодателната компетентность стане не чрѣзъ междудържавенъ договоръ, а чрѣзъ простъ вѫтрѣшенъ актъ, напр. чрѣзъ собственитѣ норми отъ международното частно Право, защото и тогава има едно законно упражнение на суверенитета. Цителманъ се обявява по единъ недвусмисленъ начинъ противъ фамозното прѣпращане (renvoi, rinvio, Rück-und Weiterverweisung[2]). Но приема нѣщо подобно чрѣзъ тъй нареченото отъ него материално-правно прѣпращане (materiellrechtliche Verweisung)[3]) което, спредъ насъ, е едно разрѣшение на стълкновението чрѣзъ вѫтрѣшното Право; неговитѣ материално-правни прѣ-

[1]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 162—163.
[2]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 243.
[3]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 257 ff.

пратителни правила, по естеството си, сж истински вжтрѣшно-правни стълкновителни норми. Че логически, споредъ интернационалистическото учение, „прѣпращането“ се налага, ние не искаме друго доказателство, освѣнъ скорошната теория на Фиоре по този въпросъ. Уважаемиятъ авторъ, който не се различава никакъ отъ Цителмана въ схващането на международното частно Право, казва, че, когато се породи стълкновение между закони на разни държави по поводъ на едно субективно право, трѣбва да се види въ законодателната компетентность на коя държава впада това право, слѣдъ това ще трѣбва да се гледатъ вжтрѣшнитѣ норми отъ международното частно Право на тази държава, които ще опрѣдѣлятъ приложимия законъ[1]). Така щото, ако случаятъ се повдигне въ една държава, а междудържавно-правно компетентна е друга една държава, сждията на първата държава ще трѣбва да слѣдва колизионната норма отъ вжтрѣшното Право на втората държава. Отъ тука ние заключаваме, че, даже когато се приеме, какво проблемата на международното частно Право влиза въ областьта на междудържавното Право; че източникътъ на международното частно Право е сжщиятъ, както и оня на междудържавното Право, т. е. договорътъ и обичаятъ, пакъ трѣбва да се прибави, че като източникъ на първото може да се яви и вжтрѣшното Право на отдѣлнитѣ държави, въ кржга на тѣхната междудържавно-правна законодателна компетентность.

---

[1]) *Fiore*, Du conflit entre les dispositions législatives de droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXVII, 1901, p. 425—426, 439 et suiv., 692 et suiv., особно 693. — Подобно е и учението на Нойманъ, макаръ че той не е интернационалистъ. Освѣнъ вжтрѣшно-правнитѣ норми отъ международното частно Право, той говори още за норми, които опрѣдѣлятъ компетентната държава за разрѣшение на стълкновението; тѣ почиватъ върху естеството на нѣщото (Natur der Sache). *Neumann*, Internationales Privatrecht in Form eines Gesetzentwurfs, Berlin, 1896, S. 25 ff. Сжщо *Niedner*, Einführungsgesetz, 2 e Aufl., Berlin, 1901, S. 13. — Прѣпращането е едно неизбѣжно послѣдствие и общъ недостатъкъ на схващането нормитѣ отъ международното частно Право като норми върху законодателната компетентность (Zuständigkeitsnormen). Щомъ една държава е законодателно компетентна за уреждане на единъ материално-правенъ въпросъ между частни лица, тя може или да го подчини на своето материално Право или да възприеме за него материалното Право на друга една държава, т. е. да прѣпрати къмъ едно чуждестранно Право. За да бжде другояче, трѣбва, заедно съ признаването ѝ за компетентна относително материално-правния въпросъ, да ѝ се наложи и задължение да го уреди чрѣзъ собственото материално Право. Нѣщо повече, както справедливо забѣлѣзва Иетта, по поводъ на учението на Нойманa и Цителмана, щомъ се изхожда отъ такива норми, не може на едно законодателство да се даде никаква компетентность, която самото то отблъсва, и трѣбва „обратното прѣпращане“ да се приеме като една нормална съставна часть на международното частно Право. *Jitta*, Das Wesen des internationalen Privatrechts, въ Archiv für öffentliches Recht, XIV, 1899, S. 322. В. още, въ разни смисъли, *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 62—63, и *v. Bar*, въ посочения Archiv, XV, 1900, S. 45—46. Гл. въобще за прѣпращането: *Bartin*, Les conflits entre dispositions législatives de droit international privé, théorie du renvoi, въ Revue de droit international et de législation

Сѫществуващитѣ междудържавни договори сѫ въ сравнение скорошни, малобройни и засѣгатъ само извѣстни материи отъ международното частно Право. Привърженицитѣ на интернационалната школа сѫ търсили и постоянно търсятъ въ общитѣ начала на междудържавното Право основанието на едно юридическо задължение за държавата да прилага чуждестранни закони, отъ гдѣто да могатъ по еднинъ дедуктивенъ начинъ да опрѣдѣлятъ разнитѣ случаи, въ конто това прилагане трѣбва да става. Държавата е свободна да посочи тия случаи на сѫдията чрѣзъ вѫтрѣшното Право. Но, на всѣки начинъ, задължителната сила на чуждестрания законъ се приема, че почива въ империума на законодателя, който го е издалъ, а не въ суверенитета на мѣстната държава, защото прилагането му въ нея става по причина на едно нейно междудържавно-правно задължение.

Самото това задължение на държавата за прилагане чуждестранни закони се обосновава различно. Изобрътъ се ограничава обикновено въ едно отъ слѣднитѣ основни начала на междудържавното Право: юридическо равенство на държавитѣ, взаимно почитане на суверенитетитѣ, идея за правно общество или поне за правно общение между държавитѣ. Всички тия понятия сѫ послѣдствия на междудържавното признаване, което държавитѣ си правятъ взаимно. Обаче, съ малки изключения, авторитѣ тръгватъ отъ самитѣ послѣдствия, безъ да възлизатъ до тѣхния общъ източникъ.

Взаимното почитане и юридическото равенство на държавитѣ сѫ послужили за основа на най-противоположни възгледи. Привърженици на териториалностьта на закона и привърженици на личния характеръ на закона сѫ еднакво търсили въ тия начала причината на задължението за държавата да прилага чуждестранни закони. Нѣкои турятъ на първъ планъ идеята за равенство на държавитѣ или даже се задоволяватъ само съ нея, но явно е, че тя не е въ състояние да обоснове въпросното задължение. Членоветѣ на междудържавното общество могатъ да останатъ съвсѣмъ равни помежду си и безъ да бѫдатъ длъжни да признаватъ екстериториално

comparée, 1898, XXX, p. 129 et 272, и въ неговитѣ Etudes de droit international privé, Paris, 1899, p. 83 et suiv.; *Batisto Guarini*, Applicabilità delle norme di diritto internazionale privato contenute in una legge straniera, Roma, 1900, особно за доктрината: Cap. III p. 146 e s. На стр. 264—266 защищава Ноймана противъ Буццати; *Pillet*, Principes de droit international privé, Paris, 1903, p. 155 et suiv.; *Ligeoix*, La théorie du renvoi et la nature juridique des règles de droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXX, 1903, p. 490 et suiv.; *Lainé*, La théorie du renvoi en droit international privé, въ Revue de droit international privé et de droit pénal international, III, 1907, p. 43 et suiv., и др.

дѣйствие на законитѣ си. Когато Варей-Соммиеръ, за да покаже, какво сключениятъ въ Русия бракъ отъ руси споредъ руския законъ трѣбва да бѫде признатъ за дѣйствителенъ и въ всички други държави, се основава на равноправието на държавитѣ и на това, че сѫ господари у тѣхъ си, той не обяснява нищо и трѣбва, което и самъ прави, да прибѣгне до почитането на руския суверинитетъ отъ чуждитѣ държави[1]). И наистина, главното тука е държавната власть и нейното съдържание, — суверенитетътъ, споредъ френската терминология, въ който може да влѣзе компетентностьта за уреждане на извѣстни фактически състави и задължението на държавитѣ да си почитатъ взаимно суверенитета, слѣдов. и направеното отъ негово име. Абсолютното игнориране чуждата законодателна компетентность въ въпроситѣ, които зависятъ отъ нея, казва единъ интернационалистъ[2]), води до отстранение личностьта на чуждестраннитѣ държави, когато тя се проявява въ една отъ най-важнитѣ си функции: упражнението на законодателната власть.

Споредъ едни, благодарение на суверенитета си, всѣка държава може да наложи своя режимъ на ония, които ставатъ нейни гости, и да уреди чрѣзъ законитѣ си всички дѣйствия, които се извършватъ върху територията ѝ, независимо отъ подданството на лицата. Привърженикъ на такава териториалность (ratione loci) на законитѣ е Варей-Соммиеръ[3]). Главното е, че извършенитѣ върху територията на една държава дѣйствия подпадатъ подъ нейното законодателство и се уреждатъ отъ него не само за нея, но и спрямо всички други държави. Извършенитѣ съобразно съ прѣдписанията на мѣстнитѣ закони дѣйствия трѣбва, по начало, да бѫдатъ признати за редовни и дѣйствителни наврѣдъ, въ цѣлия

---

[1]) *Vareilles-Sommières*, op. cit., t. I, p. 19 20.

[2]) *Despagnet*, Droit international privé, p. 22.

[3]) *Vareilles-Sommières*, op. cit., t. I, p. 12 et suiv. — Не трѣбва да очудва, че ние поставяме този авторъ наредъ съ интернационалиститѣ. Истина е, че той е противъ традиционното дѣление международното Право на публично и частно, както и противъ поставянето международното частно Право въ публичното международно Право, т. е. въ междудържавното Право. Обаче, той намѣрва въ нашия клонъ материи отъ различно правно естество и приема, че между тѣхъ има и такива, които впадатъ въ междудържавното Право. Слѣднитѣ цитати доказватъ това безспорно. Стр. XXII: „Въпросътъ за законодателната компетентность на държавата спрямо чужденцитѣ или експатрииранитѣ народни подданици, не е само нито главно единъ въпросъ отъ международното (т. е. междудържавното) Право". Стр. XXIII „Когато се пита, дали държавата може да наложи у себе си своитѣ закони на чужденцитѣ, въпросътъ се разпада на двѣ: 1-о Има ли това право държавата спрямо отечеството на чужденцитѣ . . ? 2-о. Има ли това право тя спрямо самитѣ чужденци? Първиятъ въпросъ е отъ международното Право, вториятъ не е". Стр. XXIV „Сѫщо, когато се пита, има ли право държавата да управлява поведението на експатрираралитѣ се свои подданици, трѣбва да се види, не само, дали държавата на мѣстопрѣбиванието имъ има законни причини да се противи, което е въпросъ отъ международното Право, но . . ." Стр. XXXV „То (международното частно Право) съдържа въ себе междудържавно Право". Гл. още стр. XXIX и др.

свѣтъ, и наопаки. Мѣстната държава има право, въ името на почитането, което се дължи на всѣки законенъ и компетентенъ суверенитетъ, да иска отъ другитѣ държави, да не отнематъ послѣдствията на тия дѣйствия и да не измѣнятъ природата и характера имъ[1]). Отъ тукъ междудържавно-правното задължение за тия държави да почитатъ, въ името на сѫщото начало, правнитѣ послѣдствия, които дѣйствията сѫ произвели споредъ законитѣ на държавата, гдѣто сѫ били извършени. Това задължение може да се обоснове и върху идеята за юридическото равенство на държавитѣ, щомъ се приеме вече, че претенциитѣ на държавата да уреди сама правнитѣ послѣдствия на извѣстни дѣйствия се базиратъ върху суверенитета. Тя би накърнила равенството между себе и другитѣ държави, ако не признаеше подобно право на третитѣ държави и ако не поемѣше за себе си съотвѣтно задължение, а именно: право за третитѣ държави да уреждатъ чрѣзъ своитѣ закони правнитѣ послѣдствия на извършенитѣ върху територията имъ дѣйствия и задължение за себе да признае и приложи законитѣ имъ[2]).

Споредъ други, държавата, като издава закони, които се отнасятъ до интереситѣ на частнитѣ лица, има прѣдъ видъ подданицитѣ си, които тя трѣбва по начало да управлява, гдѣто и да се намѣрватъ, и въ всичкитѣ имъ правни отношения. Това е началото на личния суверенитетъ на закона и, слѣдов., на държавата. Послѣднята се състои отъ два материални елемента, върху които се упражнява нейната власть: подданицитѣ и територията. Отъ тия два елемента важенъ е първиятъ; държавата е немислима безъ лицата, които я съставятъ, когато, строго взето, ние можемъ да си прѣдставимъ една държава безъ постоянна територия: скитнически народъ, достататъчно организуванъ за запазване независимото си сѫществуване. Територията е за държавата, каквото мѣстожителство за лицето; тя не е държавата, както и мѣстожителството не е личностьта. Държавата сѫществува чрѣзъ подданицитѣ

[1]) *Vareilles-Sommières,* op. cit., t. I, p. 28 et. suiv.

[2]) Деспанье, който не е нито за териториалния, нито само за личния характеръ на закона, а слѣдва системата на Савиньи и основава междудържавно-правното задължение на държавата за прилагане на чуждестранни закони върху взаимното почитане на личностьта, върху равенството и върху взаимното общение на държавитѣ, казва, по поводъ на равенството, че „почитането законодателната компетентность у другиго, когато държавата я претендира и за себе си, и произходещето отъ тамъ задължение за всѣка една държава да ограничи изключителното прилагане на своя законъ сѫ сравними съ ограничаването упражнението на индивидуалнитѣ способности, за да се позволи законното упражнение на способноститѣ на другитѣ". *Despagnet,* op. cit., p. 21—22. Този авторъ излага мнѣнието си върху юридическото задължение на държавата да прилага чуждестранни закони въ статията си De l'avenir du droit international privé въ Revue de droit international privé et de droit pénal international, II, 1906, p. 12 et suiv.

и за подданицитѣ си; територіалниятъ ѝ суверенитетъ е проста принадлежность къмъ личния, който е сѫществениятъ. Вслѣдствие на този си суверенитетъ, държавата има право да издава закони за подданицитѣ си, и тия нейни закони не познаватъ никакви територіални граници. Другитѣ държави сѫ длъжни да ги признаватъ и прилагатъ. Държавата би накърнила еднаквия суверенитетъ (souveraineté égale) на другитѣ държави, ако искаше да приложи своето Право на лица, които сѫ съ тѣхъ въ връзка по подданство. Такова е мнѣнието на единъ отъ най-виднитѣ прѣдставители на тъй наречената théorie de la personnalité du droit, парижскиятъ професоръ Вейсъ[1]).

Друга една идея, върху която се настоява отъ разни страни, е идеята за междудържавно-правното общество (communauté de droit, Rechtsgemeinschaft), турена напрѣдъ отъ Шефнеръ, Савиньи и др. за оборване статутарната система и днесъ подвзета отъ повечето автори по международното частно Право. Нѣмскитѣ юристи отъ срѣдата на миналия вѣкъ замѣстиха сѫществуващитѣ по-напрѣдъ емпирически учения съ критерия, почиващъ върху идеята за едно правно общество между държавитѣ, т. е. за едно общо Право, стояще надъ отдѣлнитѣ държави, съ което се обяснява прилагането на чуждестранни закони. Модернитѣ автори приематъ за основа на това междудържавно-правно общество взаимното признаване на държавитѣ помежду си. Тази нова идея, обаче, не е била еднакво използувана отъ всички, които сѫ се обявили нейни привърженици. Повечето си служатъ съ нея само за обосноваване междудържавно-правното задължение на държавитѣ да прилагатъ взаимно частнитѣ си закони, споредъ както всѣка една отъ тѣхъ схваща това[2]). Обаче, нѣкои, изхождайки отъ сѫщата идея, сѫ се опитали да изнамѣрятъ извѣстни общи начала за разрѣшение на всички стълкновения между държавитѣ, които възникватъ по поводъ на прилагане частнитѣ имъ закони, като прибѣгватъ разбира се, и до други понятия, каквито сѫ, напр., упражнението на суверенитета и неговото почитане. Така, Анцилотти казва, че признаването на чуждата държава, като юридико-политическа организация, е общата причина за признаването и

[1]) *Veiss*, Traité élémentaire de droit international privé, p 241–242. Сѫщо: *Durand*, Essai de droit international privé, Paris, 1884 p. 240; *Audinet*, Droit international privé, Paris, 1894, p. 210.

[2]) Напр., *Grasso*, Principii di diritto pubblico e privato, 3a ed., 1896, Firenze, § 84, p. 231—232. — Гл. *Bartin*, Etudes de droit international privé, Paris, 1899, III, p. 217, гдѣто говори за задължението на държавата да почита върху територията си гражданскитѣ закони на другитѣ членове на междудържавното общество, като едно задължение quasi ex contractu.

прилагането на чуждестранни закони, а отъ упражнението на правото на суверенитетъ вѫтрѣ въ границитѣ, наложени отъ необходимостьта на съсѫществуването на държавитѣ, произтича конкретното развитие на оная система отъ изключения на абсолютната териториалность на закона, въ която почива причината и мѣрката на екстериториалната стойность на чуждитѣ закони или възможностьта да се признае тѣхниятъ конкурсъ въ отдѣлнитѣ случаи и върховниятъ критерий за неговото разрѣшение [1]). Но Анцилотти не се занима съ съставянето на самата система. Такава цѣлостна система прѣдстави напослѣдъкъ Пийе, като тръгва отъ идеята за взаимната зависимость на държавитѣ (interdépendance des Etats). А Цителманъ създаде своето наддържавно международно частно Право чрѣзъ дедукция отъ нѣкои начала на положителното междудържавно Право върху разграничението на общата държавна власть на отдѣлнитѣ държави по между имъ. Тия важни опити, резултатъ на дълбоки замисли и търпеливи анализи, се налагатъ на вниманието ни; тѣ сѫ послѣднята фаза отъ развитието на идеята за привързването на нашата материя къмъ междудържавното Право.

Откакъ Лоримеръ посочи признаването като източникъ на всички междудържавни задължения, много автори го приематъ за началенъ моментъ на личностьта или правоспособностьта на държавата въ външно отношение [2]). Споредъ Пийе, признаването не е само константиране независимото сѫществуване на една държава. Държавата, която признава друга една, я приема за едно правно общество, подобно на самата нея, като суверенитетъ, който упражнява сѫщитѣ функции и притежава сѫщитѣ атрибути, като нея. Признаването би било празна дума, ако не се проявяваше на дѣло, споредъ идеята, която заключава; затова неговото прѣко послѣдствие е да задължи всѣка една държава да почита другитѣ. Въ това взаимно почитане, наложено на държавитѣ, Пийе вижда основното начало на междудържавното Право. Слѣдъ признаването си, държавитѣ, които сами се намиратъ въ постоянно общение, каквото сѫ позволили и на подданицитѣ си, сѫ се мълчаливо съгласили на едно взаимно проникване на своитѣ суверенитети, възъ основа на началото на пълно равенство. Когато избухне едно стълкновение между суверенитѣ права на държавитѣ въ отношение на търговията, плуването, прѣдставителството и пр., това стълкновение ще се разрѣши споредъ закона на най-малката жертва или на мак-

---

[1]) *Anzilotti*, Studi critici di diritto internazionale, p. 129.

[2]) *Lorimer*, Principes de droit international, traduc. Nys, Paris, 1884, p. 75; *Heilborn*, op. cit., S. 314 ff.; *Le Normand*, La reconnaissance internationale, Paris, 1899.

симума на почитане суверенитета. Сравнява се интересътъ, който дѣйствието, причина на стълкновението, прѣдставлява за всѣка една отъ държавитѣ, и се прѣдпочита по-значителниятъ. Най-рационалното разрѣшение на стълкновението между двѣ еднакво основани и несъвмѣстими претенции е да се уважи оная, която прѣдставлява най-голѣмия отъ ангажиранитѣ интереси. Това е извѣстниятъ Кантовъ законъ за свободата на хората[1]); тукъ се касае за съсѫществуването на държавитѣ и почитането на суверенитета имъ, който е тѣхната свобода. Този основенъ законъ на междудържавното Право доближава най-много обществото на държавитѣ (communauté internationale) до правното положение на едно държавно общество (communauté nationale), подчинено на властьта на единъ само суверенитетъ. Той трѣбва да се слѣдва и за разрѣшението на ония стълкновения между държави, които възникватъ по поводъ на прилагане частно-правнитѣ имъ закони. Тукъ се гледа интересътъ, който има държавата за упражнението на законодателната си функция. Ако съмнѣнието е между два закона, търси се интересътъ, който приложението на всѣки единъ отъ тѣхъ прѣдставлява за издалата го държава, и тази ще надвие въ стълкновението, чийто интересъ е по-голѣмъ. Остава само единъ въпросъ: да се опрѣдѣли интересътъ, който прилагането на закона може да прѣдставлява за държавата, която го е издала. Този въпросъ авторътъ го разрѣшава посрѣдствомъ идеята за обществената цѣль на закона, but social de la loi[2]).

За Пийе, слѣдователно, международното частно Право е приложение на основния законъ на междудържавното Право за най-голѣмото почитане на суверенитетитѣ. Всички негови правила сѫ прости дедукции отъ този основенъ законъ. Споредъ автора, то е истинско Право, обвързваще всички държави, членове на междудържавното общество; всѣка една е длъжна да признае неговитѣ правила въ респективната си територия, и авторътъ констатира, че отдавна вече държавитѣ сѫ признали извѣстни начала, като териториалностьта на наказателния законъ, която днесъ въ доктрината е станала една догма, и признаването подданството на

[1]) *Kant*, Introduction à la doctrine du droit, traduc. Barni, p. 42: Правото е сборътъ отъ условията, чрѣзъ които волята на едного може да се съгласи съ волята на другиго споредъ единъ общъ законъ на свобода. Цитувано у *Pillet*, Principes, p. 76—77. — Ср. *Ahrens*, Cours général du droit naturel, 7 e éd., 1875, t. I, p. 28 et suiv.; *Boistel*, Philosophie du droit, t. I, Paris, 1899, p. 91.

[2]) *Pillet*, op. cit., p. 75 et suiv., 265 et suiv., 285 et suiv.; Droits fondamentaux des États, въ Revue générale du droit international public, V, 1898, p. 236 et suiv.; VI, 1899, p. 530 et suiv.; Essai d'un système général de solution des conflits de lois, въ Journal de droit international privé, XXI, 1894, p. 724 et suiv.

чужденцитѣ. Въ теорията на Пийе, тия начала се изясняватъ съ това, че наказателниятъ законъ интересува направо поддържането на мира и реда вѫтрѣ въ държавата, а признаването на подданството е необходимо за поддържане на международното общение[1]).

Идеята за обществото на държавитѣ играе сѫщо една много важна роля въ системата на Цителмана. Ако държавата може да направи да се породятъ извѣстни правни послѣдствия, само подъ условието да притежава междудържавно призната правна власть съ съотвѣтно съдържание, както видѣхме, че Цителманъ претендира, пѫтьтъ за разрѣшаване задачата на международното частно Право се отваря вече отъ само себе. Трѣбва отъ общото разграничение на властьта или господствуването на държавитѣ помежду имъ да се изнамѣри, чрѣзъ особно заключение, разграничението на законодателната власть на държавитѣ въ частно-правно отношение. Слѣдъ това може вече лесно да се опрѣдѣли, до каква степень всѣка една държава е властна да дава или да оттегля субективни частни права. А знае ли се законодателната компетентность на всѣка една държава, достатъчно е, за разрѣшение стълкновението на законитѣ, да се види, коя държава има съотвѣтна правна власть споредъ основнитѣ правила на междудържавното Право, и да се приложи законътъ ѝ за уреждането на случая. Този способъ за разрѣшение на въпроса прѣдполага като постулатъ взаимно разграничение държавната власть на разнитѣ държави помежду имъ. Но сѫществуватъ ли междудържавно-правни норми въ това отношение? Цителманъ отговаря, че това не подлежи на съмнѣние, инакъ трѣбва да отричаме самото междудържавно Право.

Едноврѣменното сѫществуване на много държави се основава днесъ върху това, казва авторътъ, че тѣ взаимно си признаватъ поне принципиално суверенитета (Souveränetät), и то върху началото на пълно равенство, — което е една историческа дѣйствителность. Значи, държавитѣ признаватъ, че на всѣка една отъ тѣхъ принадлежи опрѣдѣлена сфера на държавно господствуване, въ която другитѣ не могатъ да се мѣсятъ, и че държавната власть навънъ, т. е. спрямо другитѣ държави, има, по начало, за всѣка една държава еднакъвъ правенъ интенситетъ: никоя държава не може да претендира за себе си повече власть, отколкото признава на другитѣ. Въ отношение на международното частно Право, между държавитѣ сѫществува една общность на интереси (Interessengemeinschaft), и затова е напълно възможно, споредъ Цителмана, прокарване на взаимно признаване суверенитетитѣ върху началото на равно-

[1]) *Pillet*,, Principes, p. 77.

правието. Даже, това се налага отъ собствения интересъ на държавата, тъй като всѣка държава има по-голѣмъ интересъ отъ едно напълно уредено общение между отдѣлнитѣ лица, отколкото отъ разширение прилагането на материалното си частно Право. Ето защо, заключава авторътъ, общностьта на интереситѣ прави тука не само възможно, но и необходимо едно правно общество (Rechtsgemeinschaft) между държавитѣ. — Сферата на властвуване на държавата се ограничава по територията и лицата, като обекти на това властвуване. Личното властвуване или суверенитетъ (Personalhoheit) на държавата се упражнява върху народнитѣ подданици и състои въ това, че волята на отечеството е наложителна за тѣхъ, гдѣто и да се намѣрватъ, въ страната или въ странство. Териториалното властвуване (Gebietshoheit) на държавата състои, отъ една страна, въ властвуване по територията (Herrschaft auf dem Gebiet), т. е върху станалитѣ на територията дѣйствия, независимо отъ съдържанието или прѣдмета имъ, и, отъ друга страна, въ право на власть върху територията, като обектъ (Herrschaftrecht an dem Gebiet oder über das Gebiet). Между личната власть на една държава и териториалната на друга може да се появи стълкновение, когато единъ подданикъ на първата държава отиде въ втората. Въ такъвъ случай, авторътъ дава прѣдимство на личната власть, териториалната се упражнява само за запазване на обществения редъ. Стълкновение е възможно още и между териториалната власть на една държава, въ смисълъ на заповѣдване по територията, и териториалната власть на друга държава, въ смисълъ на право на власть върху територията, когато се извършатъ въ първата държава извѣстни дѣйствия, чрѣзъ които се прави въздѣйствие върху територията на втората държава (или върху тамъ находещитѣ се лица или вещи). Въ този случай, авторътъ признава, че прѣдимство не може да се даде всѣкога нито на едната, нито на другата власть, и приема само, че не трѣбва да се извършватъ отъ странство върху територията на една държава дѣйствия на властвуване, т. е. такива, които съставляватъ упражнение на власть върху територията ѝ или смущаватъ интереситѣ ѝ на властвуване.

Отъ тия доста неопрѣдѣлени правила за разграничение общата власть на държавитѣ, Цителманъ вади заключение за разграничение специално на законодателната имъ власть. Вслѣдствие на личната си власть въ приложението ѝ къмъ частно-правното законодателство, всѣка държава може да издава заповѣди или запрѣщения съ частно-правно съдържание, т. е. да налага частно-правни задължения (облигации); тя може още да извади отъ общата свобода съдържанието на дѣйствия, състоящи въ въздѣйствие върху отдѣлно лице, и

да ги даде като една частно-правна власть на самото това лице или на друго. А, вслѣдствие на териториалната си власть, държавата може да дава на отдѣлни лица правна власть върху извѣстни съдържания на дѣйствия по територията, било въ форма на власть върху лица или вещи, било въ форма на едно нематериално благо; тя може още да издава заповѣди или запрѣщения съ частно-правно съдържание, досежно извършването на дѣйствия, които състоятъ въ въздѣйствие върху територията ѝ и върху тамъ находещитѣ се лица и вещи. — Стълкновенията между законодателната власть на една държава и оная на друга, Цителманъ ги разрѣшава по сѫщия начинъ, както стълкновенията на държавнитѣ власти въобще. Понеже субективнитѣ права се даватъ съ заповѣди отъ държавата, щомъ знаемъ сферата, въ която държавата е междудържавно компететна да дава заповѣди, ние знаемъ сѫщо и сферата, въ която тя може да дава субективни права. Всѣки въпросъ за субективно право, полага като начало авторътъ, трѣбва да бѫде разрѣшенъ всѣкога и изключително споредъ законодателството на оная държава, която има призната отъ междудържавното Право власть такова едно субективно право да даде и, слѣдов., да отнеме. И за разнитѣ видове субективни права, Цителманъ формулува нѣколко главни правила. Така: всички права, които даватъ власть върху едно лице, било на самото това лице или въ полза на друго нѣкое (абсолютни права върху лицата), и всички права, които даватъ власть върху престация отъ страна на едно опрѣдѣлено лице (облигационни права), се уреждатъ отъ Правото на държавата, на която е подданикъ задълженото или подчиненото лице, защото оная държава упражнява власть върху лицата, която има лична власть върху тѣхъ. Всички права, които състоятъ въ непосрѣдствена власть върху една вещь (вещни права), се уреждатъ отъ Правото на държавата, върху чиято територия се намѣрва вещьта, защото върху вещи упражнява власть оная държава, която притежава територриална власть върху територията, гдѣто се намѣрва вещьта. Найсетнѣ, за всички права, които състоятъ въ власть върху извѣстно друго нѣкое съдържание на дѣйствие, значи които не се отнасятъ нито до едно частно лице, нито до една материална вещь (монополи, Immateriellgüterrechte), мѣродавно е Правото на държавата, върху територията на която ще се упражнява правото, т. е. гдѣто опрѣдѣленитѣ дѣйствия ще извършва самъ правоимащиятъ или ще изключва отъ тѣхъ другитѣ. Въ отношение на такива съдържания на дѣйствия упражнява власть оная държава, която притежава територриална власть по територията, гдѣто тѣ функционираръ [1]).

[1]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 71 ff., 82 ff., 104 ff., 122 ff.

Ние влѣзохме въ толкова подробности по Цителмановата система, защото тя прѣдставлява нѣщо цѣлостно и завършено, даже авторътъ я прилага вече въ разнитѣ части на гражданското Право[1]. Новото и оригиналното въ нея е начинътъ за изнамѣрване главнитѣ правила върху стълкновението на законитѣ, обаче самото основно схващане се поддържа отъ по-напрѣдъ въ школата. Отдавна Фиоре, който еднакво държи смѣтка както за личния тъй и за територианния суверенитетъ на държавата, бѣ прѣдставилъ едно подобно учение, изложено отново напослѣдъкъ по въпроса за „прѣпращането". Споредъ него, относителната сила на закона се опрѣдѣля споредъ началата на законодателната компетентность, защото въпросътъ, който се полага при стълкновението на разнодържавнитѣ закони, е този: кой законодатель трѣбва да има заповѣдна власть да опрѣдѣли и уреди всѣко право и всѣко юридическо отношение, които биха произлѣзли отъ частната дѣятелность на лицето?[2] А законодателната компетентность, казва Фиоре, трѣбва да се разгледва въ отношение на лицата и въ отношение на територията. Слѣдъ това той опрѣдѣля съдържанието на територианната компетентность на държавата и онова на личната, като признава нуждата отъ съглашение между държавитѣ за установяване еднообразни правила досежно опрѣдѣлянето на взаимната имъ законодателна компетентность, чрѣзъ което само ще се реализува проектираното отъ Савиньи междудържавно-правно общество[3].

Интернационалистическото схващане на международното частно Право допуща съществуването и на норми отъ вжтрѣшното Право на държавата върху стълкновението на разнодържавнитѣ закони. Ако междудържавното Право посочва компетентната държава за уреждането на спорното отношение, тази държава е свободна да приложи собственото си материално Право, както и да прѣпрати къмъ нѣкое чуждестранно. Компетентность не значи никакъ задължение. А прѣпращането отъ междудържавно-правно компетентната държава къмъ едно чуждестранно Право за уреждане на спорното отношение, което произхожда отъ единъ международенъ фактически съставъ, е пакъ разрѣшение на стълкновение между закони: прѣпратителната норма не е материално-правна, каквото да мисли Цителманъ, а е стълкновителна. И Фиоре приема даже, че началата за законодателната компетентность на държа-

---

[1]) Въ втория томъ, още недовършенъ, на съчинението си.

[2]) *Fiore*, Du conflit entre les dispositions législatives de droit international privé, Théorie du renvoi, въ Journal de droit international privé, XXVIII, 1901, p. 425–426.

[3]) *Fiore*, Ibid., p. 426, 439 et suiv., 681 et suiv.

витѣ опрѣдѣлятъ силата на правилата отъ международното частно Право, установени въ отдѣлнитѣ законодателства, и споредъ тѣхъ трѣбва да се разрѣшава стълкновението между такива правила на разни държави [1]).

Но привърженицитѣ на школата, която сега ни занимава, допущатъ сѫществуването, даже необходимостьта на вѫтрѣшно-правни норми върху нашата материя, по слѣднитѣ двѣ причини: първо, вслѣдствие на неопрѣдѣленостьта и несигурностьта на самитѣ междудържавно-правни правила върху стълкновенията на законитѣ, т. е. вслѣдствие на несъвършенството на настоящето общество на държавитѣ, и, второ, вслѣдствие на началото, че междудържавно-правнитѣ правила сѫ задължителни само за държавитѣ, а не и вѫтрѣ у тѣхъ.

Интернационалиститѣ поддържатъ, че международното частно Право е едно истинско Право, което обвързва всички членове на междудържавното общество и на което прѣдписанията трѣбва да се ползуватъ въ всѣка една отъ тѣхъ съ всичката сила, която вѫтрѣшното законодателство признава на правнитѣ норми. Тѣ изповѣдватъ, обаче, — и самъ Пийе, отъ когото заемаме тази формула, на първо мѣсто, — че това начало ще може да произведе пълното си дѣйствие само тогава, когато всички народи се присъединятъ къмъ една обща и единствена система на международно частно Право. Прѣдъ видъ на настоящето несъвършенство на междудържавното общество, въ което липсва единъ общъ законодатель, както и други междудържавни органи, остава на отдѣлнитѣ държави да издадатъ, чрѣзъ законодателството си, нужнитѣ правила за рѫководство на сѫдиитѣ и частнитѣ лица. И такива закони сѫществуватъ въ разнитѣ страни, допълнени често чрѣзъ тълкуване отъ вѫтрѣшната юриспруденция. Всичко това е, обаче, врѣменно. Нуждата отъ едно общо, еднакво наврѣдъ Право за уреждане международнитѣ отношения, сближението на законитѣ и непрѣстанното разискване на мнѣнията, ще доведатъ до една обща доктрина, която държавитѣ, въ съгласие помежду си, ще въведатъ въ договоритѣ [2]).

Тия вѫтрѣшно-правни норми върху стълкновението на законитѣ прѣдставляватъ, обаче, споредъ интернационалиститѣ, извѣстна особность. Като ги полага, законодателтъ изпълнява една между-

[1]) *Fiore*, въ посоч. списание, стр. 438 и сл.

[2]) Гл. *Lainé*, op. cit., t I, p. 19 et suiv., *Despagnet*, op. cit., p. 35, Cours de droit international public; p. 55, *Pillet*, op. cit., p. 80–81; *Anzilotti*, Studi critici, p. 103 et s.; *Surville et Arthuys*, op. cit., p. 10 et suiv.; *Cavaglieri*, Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona-Padova, 1904, p. 62 e s.

държавна функция и дѣйствува — споредъ забѣлѣжката на Пийе, който настоява тука върху думитѣ, защото иматъ голѣма важность — като опрѣдѣлитель (définiteur) повече, отколкото като създатель (créateur) на Правото [1]). Издаванитѣ така закони отъ отдѣлнитѣ държави, Анцилотти ги нарича вжтрѣшни закони по международна (т. е. междудържавно-правна) материя [2]) и, въпрѣки формалната имъ еднаквость, намѣрва сжществени разлики между тѣхъ и „истинскитѣ и собствено казани вжтрѣшни закони". Тия разлики, изложени отъ Анцилотти по слѣдитѣ на други видни автори [3]), се свиждатъ къмъ слѣднитѣ. До като въ вжтрѣшното Право юридическитѣ норми произлазятъ отъ една власть, която законополага свободно и независимо по материи отъ изключително своя компетентность, въ международното частно Право дѣйностьта на законодателната власть направо и постоянно се опрѣдѣля и обвързва отъ самата функция, която изпълнява и която по своето естество е извадена, до голѣма степень, отъ дѣйствието на отдѣлнитѣ териториални правни нормирания. Основанието на законодателната дѣйность е различно въ двата случая: въ първия, законодательтъ е органъ, извършващъ функция, за която е естествено назначенъ; въ втория, той е органъ, които съдѣйствува, за своята ограничена часть, въ удовлетворението на нужди, за които липсватъ пособно приспособени органи, или, по-скоро, въ частичното покровителствуване една сфера правна дѣйность, която се намѣрва още въ стадия на непълно и несъвършено образуване. Санкционираните въ вжтрѣшнитѣ закони правила отъ международното частно Право, разгледани сами по себе, нѣматъ нито еднаква причина на сжществуване, нито еднаква вжтрѣшна стойность съ правилата отъ вжтрѣшното Право: до като послѣднитѣ намѣрватъ въ органа, отъ който произхождатъ, своята необходима и достатъчна причина на сжществуване, другитѣ просто сж часть отъ единъ пообемистъ правенъ редъ и не могатъ да бждатъ разбирани и приети,

---

[1]) *Pillet*, op. cit., p. 81—82. - Подобно, Колеръ казва отъ своя страна, че отдѣлната държава упражнява просто едно Prüfungsrecht върху вече даденото отъ междудържавнитѣ възгледи и поредки международно очъртание на отношенията и че, ако издава закони по тѣзи материи, тя нѣма какво да създаде отъ себе си, а просто да признае това, което междудържавно-правно е най-правото (das Richtige) и да изрази своето признаване. Работата стои, споредъ Колеръ, тъй както между едно рѣшение и закона: рѣшението трѣбва да осжществи закона, но то рѣшавайки е мѣродавно за отдѣлния случай, макаръ и да е противно на закона: рѣшението важи на мѣстото на закона. *Kohler*, Einführung in die Rechtswissenschaft, Leipzig, 1902, § 105, S. 200.

[2]) Leggi in materia internazionale. *Anzilotti*, op. cit., p. 103, 138, 140; Teoria generale della responsabilità dello stato, p. 31 e s.

[3]) Като: *v. Bar*, Theorie und Praxis, I Bd, S. 5; *Fiore*, Diritto internazionale privato, leggi civili, 3 a ed., vol. III, Torino, 1901, p. 451 e s.; *Мартенсъ*, посоч. съч., т. II, § 68, стр. 30 и сл., и др.

освѣнъ въ връзка съ този правенъ редъ и съ историческия му процесъ на образуване. Всѣко правило, което установява едно ограничение на абсолютната териториалность на закона и, впослѣдствие, едно признаване екстериториалностьта на единъ чуждестраненъ законъ, е, поради това вече и само поради това, правило отъ междудържавното Право. И наистина, всѣко ограничение на абсолютната териториалность на закона, какъвто и да бѫде мотивътъ на законодателя за да го приеме, съдържа неизбѣжно въ себе понятието за едно опрѣдѣляне законодателна компетентность, наложено отъ необходимостьта на съсѫществуването на държавитѣ [1]). Такава една материя е вънъ отъ границитѣ на произвола на една държава, и Пийе казва, че законодательтъ опрѣдѣля закона, тъй както смѣта, че той сѫществува, но не претендира да го фабрикува по угодата си [2]).

Накратко казано, сѫществената разлика между вѫтрѣшнитѣ норми по международното частно Право и обикновенитѣ вѫтрѣшни закони лежи, споредъ школата, не въ формалното имъ естество, а въ различието на прѣдмета имъ и, слѣдов., въ компетентностьта на законодателя за издаването имъ. А причината за сѫществуването на вѫтрѣшно-правнитѣ норми по нашата материя се заключава въ неорганизованостьта на междудържавното общество, въ отсѫтствието на законодатель надъ държавитѣ, или, поне, въ неподготвеностьта и несъгласието на държавитѣ да възприематъ една обща система въ договоритѣ си, — причина врѣменна, която постоянната и естествена еволюция, може би, ще отстрани съвършено.

Съвсѣмъ отъ другъ характеръ е причината, по която напослѣдъкъ Цителманъ приема и едно вѫтрѣшно международно частно Право за всѣка държава. Междудържавно-правнитѣ норми върху стълкновението на законитѣ, като такива, нѣматъ сила въ вѫтрѣшностьта на държавитѣ. Тѣ не обвързватъ непосрѣдно нито даже сѫдията на отдѣлната държава. Такава сила може да има, споредъ Цителмана, само едно дѣйствуваще вѫтрѣ въ отдѣлната държава Право, — едно Право, слѣдов., което произхожда отъ такъвъ източникъ, който самата отдѣлна държава признава като непосрѣдно задължителенъ за ней подчиненитѣ лица. Споредъ това, заключава Цителманъ, има два вида правни норми, на които може да

---

[1]) *Anzilotti*, Studi critici, p. 145—147. — Въ сѫщия смисълъ, *Cavaglieri*, op. et loc. cit. — Гл. *Puglia*, който казва, че властьта, която държавата упражнява, има народенъ, а не междудържавенъ характеръ, у *Cimbali*, op. cit., p. 60. Гл. сѫщо обяснения въ текста по-долу.

[2]) *Pillet*, op. et loc. cit.

бѫде дадено названието „международно частно Право“: отъ една страна, оная часть отъ междудържавното Право, която туря въ отношение помежду имъ границитѣ на отдѣлнитѣ държавни законодателни власти по материтѣ отъ частното Право: междудържавно или наддържавно дѣйствуваще международно частно Право (völkerrechtlich oder überstaatlich geltendes internationales Privatrecht); отъ друга страна, ония правни правила, дѣйствуващи вѫтрѣ въ една опрѣдѣлена държава, чрѣзъ които послѣднята заповѣдва на сѫдиитѣ и другитѣ, натоварени съ разрѣшението на единъ правенъ случай, лица прилагането на опрѣдѣлено Право: вѫтрѣшно дѣйствуваще международно частно Право (innerstaatlich geltendes International-Privatrecht). Това послѣдньото състои отъ издаденитѣ отъ законодателя (или обичайно установени) стълкновителни норми, които, по съдържанието си, могатъ да бѫдатъ съобразни съ междудържавно-правнитѣ приложни норми, или противни на тѣхъ, и отъ самитѣ тия междудържавно-правни норми, които, при отсѫтствие на колизионни норми, добиватъ вѫтрѣшнно-правно значение, вслѣдствие на прѣдполагаемата воля на самата държава, и сѫ, слѣдов., едно субсидиарно вѫтрѣшно международно частно Право [1]).

Колкото опрѣдѣлени, колкото подробни и да бѫдатъ междудържавно-правнитѣ норми върху стълкновенията на законитѣ, и

[1]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 73 ff. Въ подкрѣпа на Цителмана, *Anzilotti* въ по-новата си книга Il diritto internazionale nei giudizi interni, Bologna, 1905, p. 146—148. — Цителманъ прави различие между приложнитѣ норми, които произтичатъ логически отъ междудържавно-правната основа за разграничение държавната власть на членоветѣ отъ междудържавното общество, и такива, които почиватъ на договора или друга особна титла (besonderes überstaatliches International-Privatrecht). Първитѣ иматъ субсидиарно значение спрямо вторитѣ. Op. cit., S. 73, 158 ff. Ние не изсочихме това различие въ текста, като непрѣдставяще важность за отношението на междудържавно-правнитѣ норми съ вѫтрѣшнитѣ. Трипель критикува Цителмана, за гдѣто казва, че междудържавнитѣ приложни норми добиватъ, като субсидиарни, силата на вѫтрѣшно-правни въ случая, когато държавата не е издала никакви изрични приложни норми, и това поради прѣдполагаемата воля на самата държава. Защото, прѣди всичко, казва Трипель, междудържавното Право не може никога да стане вѫтрѣшно Право безъ прѣобръщане (ohne Verwandlung), — което и Цителманъ признава. Междудържавно-правната норма не може, като такава, да бѫде непосрѣдно приложена отъ вѫтрѣшния сѫдия, тъй като тя е норма за държавата, която задължава да създаде съотвѣтна норма за сѫдията. Иначе се мѣси междудържавното Право съ вѫтрѣшното, съобразно съ междудържавното, Право (völkerrechtsgemässes Landesrecht), което, въ случая, е неположено Право (ungesetztes, dem Völkerrechte gemässes Recht). Отъ друга страна, неправилно е, казва Трипель, това, съобразно съ междудържавното, вѫтрѣшно Право да се нарича субсидиарно. За субсидиарно Право се говори само тогава, когато единъ правенъ източникъ остава своитѣ установения да важатъ просто тамъ, кѫдѣто другъ единъ източникъ не е положилъ еднакво или различно Право, но не и тогава, когато единъ правенъ източникъ урежда „мълчаливо“, не изрично, фактическия съставъ. *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 255—256, Anm. 1. Тия критики на Трипеля сѫ, споредъ насъ, напълно основателни.

да изключватъ всѣко съмнѣние върху мѣродавното Право, пакъ има една необходимость отъ вжтрѣшно международно частно Право. Цителманъ основава тука изрично тази необходимость само върху началото, че междудържавното Право обвързва и оправомощява изключително държавитѣ, безъ да дѣйствува вжтрѣ въ тѣхъ. Истинската причина е, разбира се, самата необходимость, щото международното частно Право да дѣйствува вжтрѣ въ отдѣлнитѣ държави. А тази необходимость произтича отъ естеството на отношенията, по поводъ на които възниква стълкновението, които въ края на краищата се уреждатъ и които не сж никакъ междудържавни. Цителманъ е обяснилъ това, още въ началото на книгата си по слѣдния начинъ. „Ние изхождаме отъ международното частно Право като отъ едно дѣйствуваще въ държавата Право. Такова едно е то въ всѣки случай, защото съдържа заповѣди на държавата върху това, кое Право е приложимо въ нейната територия. Тия заповѣди се отправятъ до натоваренитѣ съ приложението на Правото лица, особно, слѣдов., до сждията. Но на сждията може да даде заповѣди само Правото на собствената държава: слѣдов., международното частно Право трѣбва да бжде часть отъ дѣйствуващия въ държавата правенъ редъ“ [1]).

2. Народна или положителна школа.

Макаръ и много разпространено, интернационалистическото схващане на международното частно Право не е единственото. Много автори, числото на които постоянно се увеличава, приематъ единъ съвършено противоположенъ възгледъ. Споредъ тѣхъ, международното частно Право е часть отъ вжтрѣшно-правния редъ на държавата и даже нѣма нищо общо съ междудържавното Право по съдържанието си. Привърженцитѣ на този възгледъ съставляватъ националистическата или позитивна школа въ нашата наука: националистическа, защото отдѣля международното частно Право отъ междудържавното и го туря въ вжтрѣшното Право на държавата, т. е. въ националнитѣ законодателства, и позитивна, защото отри-

[1]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 2. — Маркузенъ обяснява, че противопоставянето отъ Цителмана на вжтрѣшното и наддържавното международно частно Право сжществува фактически, но че то не значи двѣ една отъ друга различни правни области, а само двѣ, макаръ изискващи различаване една отъ друга, съставни части на едно и сжщо Право. *Marcusen*, Innerstaatliches und überstaatliches internationales Privatrecht, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, X, 1900, S. 267. Това е едно прѣувеличение; тукъ не може да се говори за едно Право, понеже вжтрѣшното международно частно Право и наддържавното сж отъ съвсѣмъ различно правно естество; тѣ произхождатъ отъ различни правни източници и уреждатъ различни отношения.

цава сѫществуването на международни стълкновителни норми, задължителни за самия законодатель: тя признава, че, при полагането на норми върху стълкновението на частно-правнитѣ закони, всѣка държава е напълно свободна и необвързана отъ никакво междудържавно задължение[1]).

[1]) *Story*, Commentaries on the conflict of laws, Boston, 1834 § 18—21; *Rocco*, Dell'uso e autorità delle leggi del Regno delle due Sicilie considerate nelle relazioni con le persone e col territorio, цитуванъ у *Vareilles-Sommières*, op. cit., t. I, p. XIV, n. 1; *Westlake*, International law (private), въ Encyclopaedia britannica подъ буквитѣ J-n W., vol. XXIX, London, 1902, p. 535; Treatise on private international lav, with principal reference to its practice in Erigland, 4 th ed., Cambridge, 1905 p. 1, 4—5; *Wharton*, A treatise on the Conflict of laws or private international law, Philadelphia, 2d ed., 1881, § 1; *Woolsey*, Introduction to the study of international law, 5th ed., London, 1879, p. 106—107 (По него, *Вълчевъ, Д-ръ Миндо Г.* Международно Право, учебникъ, Свищовъ, 1892, стр. 44. Пасажътъ на Улси върху отношението на международното частно Право съ междудържавното не е възпроизведенъ у Вълчева); *Rohland*, Internationales Straafrecht, I Bd Leipzig, 1877, S. 2; *Harrison*, въ Journal de droit international privé, VII, 1880, p. 421, 533 et suiv.; *Holland*, Jurisprudence, 2d ed., Oxford, 1882, p 343; *Bard*, Précis de droit international, Paris, 1883, p. V et suiv.; *Stobbe* Handbuch des deutschen Privatrechts, I Bd. 3e Aufl., 1893, § 29, S. 226—7. *Macrì*, Teoria del diritto internazionale, vol. I, Messina, 1883, p. 4, 11—12, 478, и у Cimbali, Di una nuova denominazione del cosidetto diritto internazionale privato e de' suoi effetti fondamentali, Roma, 1893, p. 63 e s., *Hall*, Treatise on international law, 4 th ed. Oxford, 1894, p. 54; *Rivier*, у *Asser et Rivier*, Eléments de droit international privé, Paris, 1884, p. 4 n. 1, и въ своитѣ Principes de droit des gens, t. I, Paris, 1896, p. 329; *Gebhard's* Motive zum internationalen Privatrechts des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches, и втората комисия за сѫщия законикъ, гл. *Aron*, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, VI, 1896, S. 2; *Holtzendorff* Handbuch des Völkerechts, I Bd, Berlin, 1885, § 16, S. 54 ff.; *Gareis*, Institutionen des Völkerrechts, Giessen, 1888, § 67, S. 169 f.; *Jitta*, La méthode de droit international privé, La Haye et Paris, 1890, p. 34 et s., 176 et s., 259 и въ Archiv für öffentliches Recht, XIV, 1899 S. 305 ff.; *Ullmann*, Völkerrecht, 2e Aufl. Freiburg, 1898, S. 9 ff.; *Orban*, Cours d'encyclopédie du droit, Liège, 1893, p. 176; *Miceli* у Cimbali, op. cit., p. 54; *Puglia*., сѫщо у Cimbali, op. cit., p. 59 60; *Regelsberger*, Pandekten, I Bd, Leipzig, 1893, § 39, S. 161, § 40, S. 164; *Nys*, Le droit international, les principes, les théories, les faits, t. I, 2e éd., Bruxelles —Paris, 1904, p. 192; *Gierke*, Deutsches, Privatrecht, Leipzig, 1895, S. 213 ff.; *Dicey*, A digest of the law of England with reference to the conflict of laws, London, 1896, p. 3 and foll., 13—14, Internationales Privatrecht als Bestandteil des englischen Rechts, autorisirte Uebersetzung aus der Law Quarterly Review, Bd. VI und VII, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, II, 1892, S. 115 ff.; *Rattigan* Private international law, London, 1895, p. 1 and. foll.; *Neimeyer*, Zur Methodik des internationalen Privatrecht Leipzig, 1894, S. 26 ff., 31 ff.; Positives internationales Privatrecht, Leipzig, 1894, S. 51 ff.; Vorschläge und Materialen zur Kodification des internationalen Privatrechts, Leipzig, 1895, S. 27; *Endemann*, Lehrbuch des bürgerlichen Rechts, 5e Aufl., 1899, § 18, S. 73—75; *Neumann*, Internationales Privatrecht in Form eines Gesetzentwurfs, Berlin, 1896, S. 19 ff., 23 *Cosack*, Lehrbuch des deutschen bürgerlichen Rechts, I Bd, 3e Aufl. Jena, 1900, S. 45; *Брунъ*, Международное частное Право, въ Энциклопедическій Словарь Брокгауза и Ефрона, т. XVIII а, С. Петербургъ, 1896, стр. 951—922; *Vareilles-Sommières*, Synthèse de droit international privé I vol., Paris, p. XXX et suiv., XXXIV et suiv.; *Walker*, Streitfragen aus dem Gebiete des internationalen Civilprocessrechts, Wien, 1897, S. 1; *Bartin*, въ Journal de droit international privé, XXIV, 1897, p. 236 et

И въ тази школа най-напрѣдъ се обръща внимание върху рода на отношенията, които международното частно Право нормира, понеже важното за природата на единъ правенъ клонъ е природата на самитѣ отношения, прѣдметъ на неговитѣ правила. Обикновено се приема, че тия отношения не сж междудържавни, а интериндивидуални, т. е. отношения между частни лица или индивидуализирани, т. е. дѣйствуващи като частни лица, държави. Когато единъ французинъ, казва Иетта, сключи единъ договоръ съ единъ италианецъ, правата на Франция къмъ Италия и ония на Италия къмъ Франция не се измѣняватъ никакъ чрѣзъ този договоръ, и искътъ, който се поражда отъ него, не може да бжде прѣдявенъ отъ никого другиго, освѣнъ отъ договорилитѣ се частни лица. Безъ съмнѣние, продължава сжщиятъ авторъ, едно подобно дѣйствие излазя отъ нормалната сфера на французското и италианското законодателство; то е извънародно (extranational), но все пакъ по природата си не се отличава никакъ отъ ония отношения, които може да установи единъ договоръ, сключенъ между двама французи или двама италианци, и, слѣдователно, не излазя никога отъ границитѣ на частното Право. А, щомъ отношенията, които се прѣдставляватъ въ международното частно Право, иматъ сжщата природа, както ония отъ народното частно Право, явно е, заключава Иетта, че правилата на международното частно Право, като изражение на отношенията, които нормиратъ, не мо-

---

suiv.; *Meili,* Ueber den historischen Debüt der Doktrin des internationalen Privat-und Strafrechts, въ Zeitschrift des intern. Pr.-u. Str., IX, 1899, S. 6, Anm. 12; Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 175; *Buzzati,* Il rinvio nel diritto internazionale privato, Milano, 1898, p. 94 e s.; *Barazetti,* Die technischen Ausdrücke für die verschiedenen Kollisionsarten, въ Zeitschrift des intern. Pr. u. Strafrechts, VIII, 1898, S. 278—279; *Листъ,* Международное Право въ систематическомъ изложеніи, перев. Мебель, Юрьевъ, 1902, стр. 2, 68—69; *Triepel,* Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 25, 273—274; *Aubry,* De la notion de la territorialité, въ Journal de droit international privé, XXVIII, 1901, p. 650 et suiv.; *Salmond,* Jurisprudence or the theory of the law, London, 1902, p. 602 and foll.; *Fusinato,* Il principio della scuola italiana nel diritto privato internazionale, цитуванъ у Olivi, Diritto internazionale pubblico e privato, Milano, 1902, p. 660, и самъ *Olivi,* p. 6—7, 657 e s.; *Affolter,* Geschichte des intertemporalen, Privatrechts, Leipzig, 1902, § 1, S. 1—4; System des deutschen bürgerlichen Uebergangsrechts, Leipzig, 1903, § 1, S. 5; Das intertemporale und internationale Recht der zeitlichen und örtlichen Callisionsnormen des bürgerlichen Rechts, въ Zeitschrift für das Privat-und öffentliche Recth der Gegenwart, XXX, 1903, § 5, S. 130 und Anm. 15; *Foote,* A concise treatise on private international jurisprudence based on the decisions in the english courts, 3-d ed., London, 1904 (аргументъ отъ самото заглавие); *Садовскій,* Основы частнаго международнаго Права и примѣненіе ихъ въ области наслѣдованія по закону, въ Варшавскія университетскія извѣстія, 1903, V, стр. 12 и слѣд.; *Lawrance,* The principles of international law, 3-d ed., Boston, 1905, § 6, p. 7 8.

гатъ да бждатъ съвсѣмъ различни по природата си отъ ония на народното частно Право. Тѣ произхождатъ отъ единъ и сжщъ правенъ източникъ, отъ законодателя на всѣка отдѣлна страна, и не могатъ по никой начинъ да бждатъ отъ междудържавното Право[1]).

Нѣкои автори придаватъ за прѣдметъ на международното частно Право освѣнъ частно-правнитѣ отношения, които въ края на краищата то има за цѣль да уреди, още и отношения отъ други родъ, именно извѣстни отношения на компетентность.

Така, споредъ Нойманъ, въпросътъ, на който международното частно Право има да отговори, е двоенъ: 1-о, кое е компетентното, споредъ Natur der Sache, законодателство за международно частноправното разрѣшение на едно стълкновение отъ закони; и 2-о, кое е приетото разрѣшение на стълкновението, за което то се смѣта копметентно. Опрѣдѣлянето на компетентното международно частно Право е равносилно съ опрѣдѣлянето областьта на дѣйствие на отдѣлнитѣ законодателства въ отношение на тѣхнитѣ международно частно-правни прѣдписания. Държавата опрѣдѣля сама компетентностьта на своето международно частно Право, а оная на чуждестраннитѣ международни частни Права, съобразно съ началото на координацията на законодателствата, се опрѣдѣля споредъ положенитѣ за собственото международно частно Право граници. Така щото, постановенията за компетентностьта (Zuständigkeitsbestimmungen) за собственото международно частно Право, които се установяватъ свободно отъ държавата чрѣзъ вжтрѣшното Право, важатъ за опрѣдѣляне, въ сжщата държава, компетентностьта на международното частно Право и на другитѣ държави[2]).

Варей-Соммиеръ, който е сжщеврѣменно интернационалистъ и националистъ и протестира противъ турянето на международното частно Право само въ междудържавното Право[3]), различава три вида отношения, съ които този правенъ клонъ се занимава[4]): първо, отношения на компетентность на една държава спрямо друга или другитѣ досежно подданицитѣ на тия послѣднитѣ у нея или подданицитѣ ѝ у тѣхъ; тѣ сж прѣдметъ на междудържавното Право; второ, отношения на компетентность на държавата спрямо самитѣ чужденци у нея, или спрямо подданицитѣ ѝ въ странство, взети

---

[1]) *Jitta*, Méthode, p. 34 et suiv., особно 36—37.

[2]) *Neumann*, op. cit., S. 25, 28—29, 148.

[3]) *Vareilles-Sommières*, op. cit., t. I, p. XXIII, XXV; гл., по-горѣ, нашата бѣлѣжка за него.

[4]) Като се оставятъ на страна правилата отъ конституционно, административно, наказателно и пр. Право, които държавата установява за чужденцитѣ и които авторътъ помѣства все въ международното частно Право, като го разбира така въ широкъ смисълъ. Гл. *Vareilles-Sommières*, op. cit., I vol., p. XXVIII.

еднитѣ и другитѣ ut singuli; най-сетнѣ, третьо, отношения отъ частно Право между чужденци, между народни подданици и чужденци и между експатриираните народни подданици. Отношенията отъ втората категория сѫ публично-правни, но се уреждатъ отъ вѫтрѣшното публично Право на държавата [1]).

Едва ли нѣкой интернационалистъ би възразилъ, че отъ дѣйствията на частнитѣ лица, благодарение на които възниква стълкновението на разнодържавнитѣ закони, не се установяватъ отношения между самитѣ частни лица [2]), които отношения ще трѣбва най-сетнѣ да се уредятъ отъ материалния законъ на нѣкоя държава; че, по поводъ на сѫщитѣ дѣйствия, не се поражда въпросъ за компетентность на държавата, по собственото ѝ Право, било спрямо друга държава било спрямо частни лица. Интернационалиститѣ поддържатъ, че причиненото отъ частнитѣ дѣйствия стълкновение между закони на разни държави е стълкновение или отношение между самитѣ държави. Тъкмо това междудържавно отношение е прѣдметъ на нормата, която посочва законодателно компетентната държава да опрѣдѣли правнитѣ послѣдствия на извършенитѣ частни дѣйствия. Отношенията между заинтересуванитѣ частни лица сѫ прѣдметъ на мѣродавното материално Право. Въпросътъ, слѣдов., е този: стълкновенията между закони на разни държави сѫ ли или не стълкновения или отношения между самитѣ държави? На този въпросъ националиститѣ отговарятъ безъ двоумѣние въ отрицателенъ смисълъ.

Тѣ обръщатъ внимание прѣди всичко върху това, че изразътъ стълкновение на закони е едно чисто субективно явление, една вѫтрѣшна борба, едно просто съмнѣние върху избора на закона. Когато въ фактическия съставъ има замѣсенъ чуждестраненъ елементъ, сѫдията може да се попита, дали не трѣбва да приложи единъ другъ законъ, а не своя. Споредъ тѣхъ, стълкновението е именно това двоумѣние на сѫдията, — неговото разсѫждение, отъ гдѣто ще излѣзе рѣшението му за приложимия законъ. А това е, казватъ тѣ, далечъ отъ стълкновенията на суверенитетитѣ, за които

[1]) *Vareilles-Sommières*, op. cit., I vol., p. XXII et suiv., XXVII et suiv., XXIX, XXX, et suiv., XXXIV et suiv.

[2]) Тѣ признаватъ изрично, че общественитѣ отношения, които създаватъ първата материя и субстрата на международното частно Право, разгледани in sè, не се различаватъ отъ ония, които съставятъ прѣдмета на народното частно Право, че тѣ иматъ сѫщото съдържание, сѫщия химически съставъ. *Anzilotti*, Studi critici di diritto internazionale privato, Rocca S. Casciano, 1898, p. 121; *v. Bar*, Neue Principien und Methoden des internationalen Privatrechts, въ Archiv für öffentliches Recht, XV, 1900, S. 11; *Cavaglieri*, Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona--Padova, 1904, p. 6.

говорятъ интернационалиститѣ, въведени въ заблуждение отъ една метафора [1]). Отъ друга страна, прибавятъ тѣ още, ако стълкновенията имаха истински междудържавенъ характеръ, очевидно е, че рѣшението на сѫда не би могло да ги изравни. То ще рѣши спора само между заинтересуванитѣ частни лица, но не и стълкновението между държавитѣ, които ще могатъ да говорятъ за него, да водятъ дипломатически прѣговори, а, може би, и война. Имали ли сѫ нѣкога стълкновенията на разнодържавнитѣ закони подобна сѫдба? Въпрѣки най-разнообразнитѣ и противорѣчиви разрѣшения, тѣ никога, твърдятъ националиститѣ, не сѫ смутили мирнитѣ отношения на държавитѣ, нито даже прѣдизвикали най-малкото начумерване на единъ дипломатъ. Остава, прочее, необяснимо, какъ едно междудържавно разногласие може да сѫществува, безъ да се прояви вънкашно по нѣкакъвъ начинъ. Най-сетнѣ, даже и да се докаже, че извѣстни стълкновения на закони сѫ дали поводъ на дипломатически инциденти, пакъ това, споредъ националиститѣ, не значи още нищо. Защото една държава може всѣкога да се вмѣси безъ право въ вѫтрѣшния животъ на другитѣ. Освѣнъ това, такива вмѣсвания могатъ да ставатъ и по чисто вѫтрѣшни въпроси, които, вслѣдствие на това само, приематъ единъ междудържавенъ характеръ [2]).

Ако, по поводъ на стълкновението на частнитѣ имъ закони, между държавитѣ не се установяватъ никакви отношения, явно е, че не може да се мисли за междудържавно-правни норми, които биха имали такъвъ единъ прѣдметъ. И какво Право ще бѫде, питатъ нѣкои, онова междудържавно Право, което би уреждало тия отношения, когато никой не се счита за длъженъ да го слѣдва? Едно Право, неупражнявано и непризнато, което всѣкой може да прѣнебрѣгва и нарушава? [3]) За държавата не сѫществува нито даже едно просто междудържавно-правно задължение относително прилагането на чуждестранни закони. Отъ независимостьта на държавата националиститѣ вадятъ заключение, че тя може да прилага у себе си изключително собственото си материално Право за уреждане на всѣкакъвъ фактически съставъ, безъ да накърни каквото и да е начало отъ междудържавното Право [4]). И Гебхардъ казва, че, при полагането на нормитѣ

---

[1]) *Aubry*, въ Journal de droit international privé, XXVIII, 190[illegible], p. 652—653.

[2]) *Aubry*, въ посоч. Journal, p. 651.

[3]) *Niemeyer*, Vorschläge und Materialen, S. 27, 59; *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 25.

[4]) *Story*, Commentaries on the conflict of laws, Boston, 1834, § [illegible] foll.; *Savigny*, System des heutigen römischen Recht, VIII. Bd, Berlin, 1849, § 348, S. 24—26; *Holland*, op. cit., p. 345; *Macri*, у Cimbali, op. cit., p. 66 e s., особно p. 67.

отъ международното частно Право, рѫцѣтѣ на законодателя сѫ съвършено свободни; неговото оцѣнение не се обвързва отъ никаква междудържавно-правна норма[1]). Никоя държава нѣма право да изисква отъ другитѣ да прилагатъ въ извѣстни случаи законитѣ ѝ, напр., личнитѣ ѝ закони, когато въпросътъ е за лични отношения на нейни подданици. И не само че държавата, която не прилага чуждестранни закони, не извършва никаква injuria, но, наопаки, казва Макрѝ, понеже правата на суверена не надминуватъ територията му, то оня би нарушилъ чуждата независимость, който би се опиталъ да наложи на другитѣ, по какъвто и да е начинъ, екстериториалното прилагане на собственитѣ си закони[2]). Схващането, което държавата има за мисията си, може да я застави да прибѣгне до чуждитѣ закони и да ги обяви за приложими на извѣстни опрѣдѣлени правни положения. Тя може да постанови, напр., че чужденецътъ, въ дѣйствията си отъ частния животъ, ще се управлява отъ закона на отечеството си. Съ това тя не изпълнява никакво свое юридическо задължение спрямо други държави, както и непризнаването на това начало не импликира упражнението на извѣстна власть отъ нейна страна спрямо отечеството на чужденеца. Каквото и да бѫде началото, което държавата установява за находещитѣ се у нея чужденци, властьта да прави съотвѣтни закони, забѣлѣзва Пульйа, е власть съ народенъ, а не междудържавенъ характеръ[3]).

Споредъ позитивната школа, отношението между международното частно Право и междудържавното е слѣдньото. И двата тия правни клона прѣдполагатъ съсѫществуването на двѣ или повече държави: междудържавното Право урежда тѣхнитѣ отношения, а международното частно Право разрѣшава стълк-

[1]) *Gebhard's* Motive zum internationalen Privatrecht des Entwurfs, § 11. Сѫщо втората комисия, гл. *Aron*, въ Zeitschrift des internationalen Privatrechts, VI, 1896, S. 2.

[2]) *Macri*, у Cimbali, op. et loc cit. — Тия цитати показватъ, колко е погрѣшно твърдението на нѣкои автори, че Кановото дѣление писателитѣ по международното частно Право на „националисти" и „интернационалисти" (*Kahn*, Ueber Natur, Inhalt und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 20—21, подкрѣпенъ отъ *Dernburg*, Das bürgerliche Recht des deutschen Reiches, Halle, I, § 34, S. 91, VI) е неоснователно, понеже и „националиститѣ" приемали междудържавното Право за causa на постановенията отъ международното частно Право на отдѣлната държава. Такива сѫ: *Peter Klein*, Bedeutung des Völkerrechts für das internationale Privat-Recht, въ Archiv für bürgerliches Recht, XXIX, 1906, S. 93, 99 ff. и посоченитѣ отъ него: *Enneccerus*, Lehrbuch des bürgerlichen Rechts, 3-e Aufl., I, S. 170, Anm. 5, и *Eck*, Vorträge, III, S. 234, Anm. 4, Ср. *Levis*, Das internationale Entmündigungsrecht des deutschen Rechts, 1906, S. 6 ff.

[3]) *Puglia*, у Cimbali, op. cit., p. 60.

новенията на частнитѣ имъ закони[1]). Отъ друга страна, за пълното осѫществение на своята цѣль, за турянето хармония и сигурность въ правното уреждане на международнитѣ частни отношения, межународноното частно Право има нужда отъ сключване на съглашения между отдѣлнитѣ държави и си служи, слѣдов., съ едно срѣдство, което дава междудържавното Право[2]).

Първото отношение е съвсѣмъ вънкашно. То не установява никаква зависимость на международното частно Право отъ междудържавното. Сѫществуването на едно правно общество между държавитѣ е, споредъ Иетта, теоретическото основание на междудържавното Право. Отъ него произтича за държавитѣ задължение да се смѣтатъ взаимно за публично-правни корпорации. Вслѣдствие на това, всѣка една държава трѣбва да признае законитѣ на другитѣ държави за източникъ на положително Право. Но, споредъ Иетта, изисканията на междудържавното Право се спиратъ до тукъ: въпросътъ, дали държавата ще търси въ този източникъ или въ други нѣкой нормата за уреждането на извѣстно отношение, не се разрѣшава отъ междудържавното Право, а отъ международното частно Право. Въ изпълнението на своя дългъ на правда спрямо частнитѣ лица, държавата трѣбва да държи смѣтка за всички условия на човѣшката индивидуалность и, слѣдов., за подданството, мѣстожителството и, въобще, за всичко, което привързва едно лице къмъ Правото на извѣстна чужда държава. Това може да повлѣче като слѣдствие приложението на единъ чуждестраненъ законъ. Но почитането, което се дължи на чуждия суверенитетъ и което прави държавата да признае издадения отъ него законъ въобще като правенъ източникъ, не е достатъчно, щото тя да приложи тоя законъ въ всички отдѣлни случаи, за които той се обявява компетентенъ. За да направи това, трѣбва, споредъ Иетта, законътъ да дава най-подходещето Право за въпросното правоотношение, съобразно съ идеята, която самата държава има за изисканията на обществения животъ въ човѣчеството[3]) Международното частно Право, слѣдов., е независимо отъ междудържавното. Но все пакъ Иетта говори за влияние на послѣдньото върху първото; разбира се, влияние чисто формално, понеже не

[1]) *Dicey*, op. cit., p. 8.; *Ullmann*, Völkerrecht, 2-e Aufl., Freiburg, 1896. S. 10—11; *Aubry*, въ Journal, XXVI, 1901, p. 665, n. 1.

[2]) *Jitta*, Méthode, p. 75. Само нѣколко автори, като напр. Обри, отбѣлязват нуждата отъ договори за постигане идеала на международното частно Право. *Aubry* посочения Journal, p. 654, 658—660. Гл. по-долѣ въ текста.

[3]) *Jitta*, Méthode, p. 58, 69 et suiv. — Както имахме вече случая да забѣлѣжимъ, Иетта приема за основа на международното частно Право правното общение на цѣлия човѣшки родъ или всесвѣтското правно общение. Op. cit., p. 58 et suiv.

създава никакво задължение за източника, който полага нормитѣ отъ международното частно Право.

Самъ Иетта говори и за второто отношение между двата правни клона, въ което вижда тъй сѫщо едно влияние на междудържавното върху международното частно Право. За да се тури хармония и сигурность въ уреждането на частно-правнитѣ отношения въ всесвѣтското общество — безъ това, казва Иетта, изискванията на обществения животъ въ човѣчеството биха останали неудовлетворени, — държавитѣ трѣбва да се споразумѣятъ за възприемането, въ това отношение, на еднакви правни правила, защото само тѣ упражняватъ колективно публичната власть въ цѣлото човѣчество, на което за сега сѫ единственитѣ органи. Но и тука, забѣлѣзва Иетта, влиянието на междудържавното Право е само вънкашно: нашата наука заема отъ него не съдържанието на своитѣ правила, а само формата, която послѣднитѣ трѣбва да облѣкатъ, за да станатъ положително Право за цѣлото човѣчество[1]).

Единъ правиленъ анализъ на положението, което създава сключването на междудържавенъ договоръ за общо международно частно Право, прави френскиятъ краенъ националистъ Обри. Споредъ него, това общо Право върху стълкновението на законитѣ, пакъ нѣма да бѫде междудържавно Право, а ще съставя часть отъ вѫтрѣшното Право на договорилитѣ се държави. Авторътъ различава двѣ страни въ съглашението на държавитѣ: задълженията, които то ще създаде за самитѣ тѣхъ, и ония, на които ще подчини частнитѣ лица. Първитѣ ще зависятъ, казва Обри, изключително отъ международното Право собствено казано, т. е. отъ междудържавното Право. Вторитѣ ще се наложатъ на частнитѣ лица, само когато договорътъ стане часть отъ вѫтрѣшното Право на всѣка една държава, т. е. когато правителствата му дадатъ сила на законъ чрѣзъ промулгиране и публикуване правилата му[2]). Изразътъ международно Право, забѣлѣзва Обри, има два различни смисъла. Въ единия смисълъ, който е собственият му смисълъ, той

---

[1]) *Jitta*, op. cit., p. 74 et suiv. — Дернбургъ не казва нѣщо повече, като твърди, че съдържанието на международното частно Право, което добива своята формална сила отъ волята на държавата, въ която дѣйствува, се образува въ основнитѣ си черти отъ съглашението на културнитѣ народи. *Dernburg*, Pandekten, I Bd, 4-e Aufl., Berlin, 1894, § 45, S. 98.

[2]) Този изразъ не е съвсѣмъ точенъ; междудържавниятъ договоръ не става никога часть отъ вѫтрѣшното Право. — Макрѝ казва отъ своя страна, че договорътъ, който държавата сключва върху гражданскитѣ отношения на чужденцитѣ (т. е. върху една материя отъ международното частно Право) не измѣня природата на юридическитѣ отношения и, ако принадлежи къмъ междудържавното Право по формата си, принадлежи, безъ съмнѣние, къмъ гражданското Право по прѣдмета и сѫществото си, сигуренъ и неизмѣненъ критерий на различие. *Macrì*, у Cimbali, op. cit., p. 64.

означава едно Право, международно по прѣдмета си, което урежда отношения на държави помежду имъ. Въ другия смисълъ, който е само приблизителенъ (approximatif), той означава едно Право, международно по областьта на приложението си, защото е общо за много държави. Споредъ Обри, международното частно Право нѣма никога да бѫде международно въ първия смисълъ, а много материи отъ вѫтрѣшното Право сѫ международни въ втория смисълъ, макаръ и да имъ се дава тази титла само случайно. Единствената прилика, споредъ този авторъ, между двата клона е тази, че тѣ прѣдполагатъ съсѫществуването на двѣ или повече държави, а тази черта е чисто отрицателна [1]).

Както и да е, за националиститѣ не подлежи на съмнѣние, че законодателтъ е съвсѣмъ свободенъ, неограниченъ, юридически или формално, отъ никакво междудържавно-правно изискване, въ полагане нормитѣ отъ международното частно Право. Отъ тукъ не слѣдва, обаче, че той дѣйствува арбитрарно и своеволно; той пакъ изпълнява едно задължение, но задължение къмъ себе си или къмъ частнитѣ лица, мѣстни или чужди подданици, въ всѣки случай, едно чисто нравствено задължение.

Старитѣ автори виждаха причината за прилагане на чуждестранния законъ въ comitas gentium, въ учтивостьта между народитѣ, което водѣше до взаимни и приятелски отстѫпки въ разнитѣ конкретни случаи. Теорията на comitas gentium продължи въ науката на международното частно Право, особено въ англо-американската литература, при всичко че много автори бѣха изоставили първоначалното значение на израза, онова, което Хуберъ и Вое бѣха му прѣдали, и разбираха съвсѣмъ друго нѣщо. Така, споредъ Стори, който не само не намѣрва нѣкаква неточность въ употрѣбяването на фразата comitas gentium, но я счита като най-подходещата за означаване екстратериториалното дѣйствие на закона, понятието comitas е резултатъ на три фактора: взаименъ интересъ и полза, чувствуване на неудобствата отъ едно противно учение и нравствена необходимость отъ правораздаване, съ цѣль на взаимность [2]). Савиньи отхвърли учението за comitas gentium. Колкото по-многобройни и по-активни ставатъ отношенията между разнитѣ народи, толкова повече трѣбва да се убѣди човѣкъ, казва Савиньи, че е удобно, че е за съвѣтване, не да се задържи старото начало на абсолютната териториалность на суверенитета, а да се замѣсти съ

---

[1]) *Aubry*, въ посочения Journal, p. 665, n. 1.

[2]) Ср. *La Loggia*, La esecuzione delle sentenze straniere in materia civile, Torino, 1902, p. 11, 14.

противното начало. Тоза го изисква, обяснява той, желаемата взаимность въ уреждането на правнитѣ отношения и послѣдователното приравнение на мѣстнитѣ и чуждитѣ подданици прѣдъ закона, които общата полза на народитѣ и на отдѣлнитѣ индивидууми заповѣдва. Това приравнение може да се смѣта, споредъ него, като една приятелска отстжпка между държави суверенни, но самата отстжпка не е една проста еманация на щедрость и произволъ, прѣходна и мѣняваща се съ случая: въ нея трѣбва, по-скоро, да се признае едно особно развитие на Правото, което напрѣдва успоредно съ разрѣшението на стълкновенията между партикуларнитѣ Права въ една и сжща държава [1]). Разликата между Савиньи и Стори, макаръ и да си служатъ съ разни термини, не е голѣма по сжщество [2]). И Уестлекъ забѣлѣзва справедливо, че изразътъ международна учтивость (comity of Nations) може да се разбира като означаващъ само тази безспорна истина, че чуждестранната публична власть нѣма дѣйствие сама по себе, той не отказва, че дѣйствието, което мѣстната публична власть позволява на чуждестранната, не е диктувано отъ справедливость (justice). И тази справедливость, върху която се основава международното частно Право, отговаря на общия интересъ на общение между лица отъ еднаква цивилизация. Тя търси да удовлетвори именно този интересъ, до колкото той се проявява въ Правото; затова е една истинска законна справедливость (legal justice), класирана подъ термина Право, law, droit, Recht, diritto, derecho и други подобни [3]). Отъ своя страна, Холендъ казва, че, като се напада терминътъ „comity", защото, при прилагането на единъ частенъ „lex", сждилището се води не отъ учтивость, а отъ законни начала, изглежда, че се забравя, какво, макаръ сждилищата на всѣка държава да се ржководятъ отъ Правото на държавата, държавата, като прави това Право, се ржководи не отъ Право, а отъ очакване взаимность или отъ общи съображения на справедливостъ. Така щото, „comity" изразяза истината, че приемането на едно или друго правило отъ държавата е материя, безразлична за междудържавното Право (a mater of indefference to international law [4]). Въобще, по-новитѣ автори, които не отиватъ до началото на итало-французската школа, приематъ, че законодателтъ е длъженъ да признае, въ извѣстни случаи, екстериториалното дѣйствие на чуждестраннитѣ закони и, слѣдователно, да има едно

---

[1]) *Savigny,* System des heutigen römischen Rechts, VIII Bd, Berlin, 1849, § 348, S. 26—28.

[2]) Ср. *La Loggia,* op. cit., p. 15.

[3]) *Jno. W. (prof. John Westlake),* International law (private), въ Encyclopaedia britannica, vol XXIX, London, 1902, p. 535.

[4]) *Holland,* The elements of jurisprudence, 2 d ed., Oxford, 1882, p. 315.

международно частно Право. Но това задължение е чисто нравствено и неговъ бенефисиеръ сж главно частнитѣ лица. Юридически, законодательтъ е съвсѣмъ свободенъ при създаване на своето международно частно Право.

Така Дайси, за който разикванията върху comitas gentium сж лишна логомахия, основава прилагането на чуждестраннитѣ закони върху невъзможностьта да се уредятъ другояче цѣли групи отъ случаи, безъ голѣмо неудобство и безъ голѣма несправедливость за странитѣ, били мѣстни подданици, били чужденци [1]). Този авторъ говори за сждилищата, но сжщитѣ съображения важатъ и за самия законодатель.

Иетта, който вижда въ държавата организираната форма на всесвѣтското общество, съ мисия да констатира и поддържа частното Право въ отношенията на индивидуумитѣ, до колкото позволява нейната физическа власть, казва, че държавата трѣбва да подчини международнитѣ частно-правни отношения на Правото, което подхожда на природата имъ, било то народниятъ законъ на странитѣ или другъ нѣкой. По неговото мнѣние, прилагането на международното частно Право отъ държавата покрай народното частно Право, произтича отъ дълга на държавата къмъ частнитѣ лица на всемирното общество. Почитането на чуждестранния суверенитетъ, което кара държавата да признае чуждестранния законъ въобще за правенъ източникъ, не е достатъчно, за да приложи този законъ въ всички отдѣлни случаи, даже когато той се обявява за приложимъ. За да приложи държавата единъ чуждестраненъ законъ, трѣбва този законъ, споредъ нейното индивидуално съзнание, да дава Правото, което приляга на въпросното правоотношение съобразно съ идеята, която тя си прави за изискванията на обществения животъ въ човѣчеството. Чуждестраниятъ законъ е часть отъ източницитѣ на положителното Право; това произтича отъ междудържавното Право; но изискването на междудържавното Право се спира до тукъ, и въпросътъ, дали въ този източникъ или въ другъ нѣкой ще черпи държавата приложимото Право за даденото отношение, не се разрѣшава отъ междудържавното Право, а отъ международното частно Право [2])

Съсвѣмъ сходно е учението на Берлинския професоръ Гирке. Върховното начало на днешното международно частно Право се състои, споредъ него, въ това, че сждията е длъженъ да прилага чуждестранното Право, щомъ има да се произнася върху едно под-

[1]) *Dicey*, op. cit., p. 9—10.
[2]) *Jitta*, op. cit., p. 65—67; 73—74.

чинено на това Право отношение, защото чуждестранното Право е тъй Право, както и народното, вслѣдствие на междудържавното Право, което задължава държавитѣ да признаватъ взаимно Правото си за Право. Съобразно съ това, вжтрѣшното основание за прилагане на чуждестранното Право, казва сжщиятъ авторъ, почива въ едно веление на справедливостьта, което всѣка една държава трѣбва да изпълни поради своето собствено правно прнзвание, а не всѣдствие на проста учтивость между народитѣ [1]).

Макрй настоява особно върху чисто нравствения характеръ на задължението, което тежи върху отдѣлнитѣ законодатели да се съобразяватъ съ чувствата на справедливость въ тази, както и въ всѣка друга материя [2])

Една еднаквость въ мотивитѣ на законодателя за издаване нормитѣ на международното частно Право и за издаване другитѣ закони приема Обри. Това сж мотиви на необходимость и цѣлесъобразность, въ най-широкъ смисълъ. Този френски авторъ намѣрва истинския критерй за разрѣшение стълкновението на разнодържавнитѣ закони въ добрѣ разбрания интересъ на частнитѣ лица, който, споредъ него, е основата на международното частно Право. Той обяснява всички общеприети правила въ този клонъ на Правото, които водятъ до прилагане на единъ чуждестраненъ законъ, съ общия интересъ на частнитѣ лица. Личниятъ статутъ относително състоянието и дѣеспособностьта се обяснява така, споредъ него, отъ самитѣ привърженици на персоналитета на закона, които си служатъ съ съображението, че законътъ е направенъ за подданицитѣ и имъ прилича, като дрѣха, направена по мѣрката имъ. Досежно териториалния статутъ Обри пита, не е ли очевидно и желателно, отъ гледна точка на общия интересъ на частнитѣ лица, не само имотитѣ на една държава да бждатъ подчинени наврѣдъ на едно и сжщо законодателство, но това законодателство да имъ прилага най-приспособения режимъ за икономическото положение, въ което се намѣрватъ тия имоти? Правилото Locus regit actum е създадено,

---

[1]) *Gierke*, op. cit., I Bd, S. 212. — Отъ приведеното въ текста става явно, че този авторъ смѣта, какво прилагането на чуждестранното Право е едно задължение за държавата, но не едно междудържавно-правно задължение, а такова, което произтича за нея отъ идеята, която тя има за своята мисия и за справедливостьта; значи, едно задължение къмъ себе си или къмъ частнитѣ лица, на които се уреждатъ отношенията, или, най-сетнѣ, къмъ другитѣ държави, но задължение не юридическо, а просто нравствено. Маркузенъ грѣши, като приписва на Гирке възгледа, споредъ който междудържавното Право опрѣдѣля съдържанието на международното частно Право, и то само за това, че междудържавното Право обвързвало отдѣлнитѣ държави да признаятъ взаимно Правото си като такова. *Marcusen*, Innerstaatliches und überstaatliches internationales Privatrecht, въ Zeitschrift für intern. Pr.-und Strafrecht, X, 1900, S. 258.

[2]) *Macrl*, у Cimbali, op. cit., p. 68.

споредъ него, тоже въ интереса на частнитѣ лица. Всички правила съ изключение на ония, които запазватъ обществения редъ, почиватъ върху utilitas, върху интереса на частнитѣ лица, не върху взаимния интересъ на държавитѣ, когато интересътъ на държавата се отличава отъ общия интересъ на частнитѣ лица. Въ живота и мисъльта на държавитѣ има двѣ еднакво сѫществени, но съвсѣмъ противоположни стремения: патриотическо и космополитно. Когато работата е да се даде удовлетворение на второто отъ тѣхъ, като се осигури едно хармонично разрѣшение на стълкновенията между законитѣ, не може даже да се мисли, споредъ Обри, че това става поради интереса на държавата, защото той мотивира тъкмо противоположното стремение[1]). Главна роля играе, слѣдов., интересътъ на частнитѣ лица, който държавата е длъжна да вземе прѣдъ видъ, за да си създаде едно добро законодателство по международното частно Право.

Нѣкои националисти отиватъ по далечъ и признаватъ, че, при създаване вѫтрѣшното международно частно Право, влияятъ досежно съдържанието му, и международъ́ржавно-правни гледни точки[2]). Тия националисти се приближаватъ вече до умѣренитѣ интернационалисти, само че турятъ пò на първо мѣсто това, което послѣднитѣ поставятъ на вторъ планъ. Интернационалиститѣ изхождатъ отъ съображението, че международното частно Право е междудържавно Право, защото урежда междудържавни отношения, възникващи поради стълкновенията на законитѣ, но, при отсѫтствие на единъ върховенъ, наддържавенъ законодатель, всѣка една държава опрѣдѣля сама, чрѣзъ собственитѣ си закони, правилата за разрѣшение на стълкновенията. Съвсѣмъ наопаки, националиститѣ тръгватъ отъ факта, че, въ всѣка държава, международното частно Право е часть отъ вѫтрѣшното Право, но че то трѣбва да отговаря по съдържанието си на извѣстни изисквания на междудържавното Право, еднакви за всички членове на голѣмото общество, именно да улеснява международното общение на частнитѣ лица. Това

---

[1]) *Aubry*, въ посочения Journal, p. 657—658, 661 et suiv. Гл. сѫщо: *Cosack*, op. cit., I Bd, S. 48. — Въ своя анализъ върху ролята на законодателя въ международното частно Право, Бернаръ констатирва, че активнитѣ субекти на задължението на държавата да приложи чуждестранния законъ сѫ ту частното лице, ту чуждестранната държава. *Maurice Bernard*, въ Journal de droit international privé, XXXIII, 1906, p. 669—670. Ср., въ статията му, стр. 772 и сл., 777 и сл., сѫщиятъ Journal, XXXI, 1904.

[2]) *Regelsberger*, Pandekten, I Bd, Leipzig, 1893, § 40, S. 164; *Niemeyer*, Vorschläge und Materialen, S. 27, 51, 58 ff., Das internationale Privatrecht des bürgerlichen Gesetzbuches, Berlin, 1902 S. 50-51; *Neumann*, op. cit., S. 21; *Ullmann*, Völkerrecht, 2-e Aufl., Freiburg in B., 1898 § 3, S. 9—10

е Савиньиевото становище на едно междудържавно-правно общество между независимитѣ, въ общение помежду си държави [1]).

За примѣръ може да ни послужи Нимайеръ. При полагане норми отъ международното частно Право върху законодателя влияятъ, споредъ този авторъ, и междудържавни съображения, които трѣбва да бждатъ взети въ внимание, но които формално не сж задължителни и идатъ слѣдъ народнитѣ съображения. На добрѣ разбрания народенъ интересъ отговаря, казва Нимайеръ, междудържавно-правната идея, че законодателството на отдѣлнитѣ държави има да третира международно частно-правнитѣ въпроси отъ гледна точка на културното и правно общество на народитѣ. И, успоредно съ тази идея, трѣбва на държавитѣ, които и противостоятъ, да имъ се направятъ чувствителни неудобствата на тѣхната тѣсногржда народна политика на Правото [2]). На друго мѣсто, сжщиятъ авторъ прѣдлага, стълкновението на разнодържавнитѣ закони, при отсжтствие на положителни норми и на противно разпореждане, да се рѣшава споредъ началото на интернационалитета, т. е. споредъ задачата на едно междудържавно-правно общество. А това може да се нарече безъ двоумѣние, казва той, едно разрѣшение споредъ началата на междудържавното Право, при все, че основата на приложението на тия начала остава пакъ вжтрѣшното Право [3]).

Въ сжщия смисълъ се произнася и Нойманъ, споредъ който законодательтъ трѣбва да изхожда отъ това, какво отдѣлнитѣ държави сж членове на междудържавното общество и междудържавното Право изисква, щото и уреждането на частно-правнитѣ отношения въ обществото на народитѣ да отговаря на изискванията на това общество и на естеството на нѣщото (Natur der Sache). Тѣзи изисквания и това естество на нѣщото законодательтъ ги прави съставна часть на своето положително Право [4]).

Въ послѣднята си брошура, италианскиятъ професоръ Габба, който стои на убѣждението, че постановенията на международното частно Право, като всѣко Право, което изхожда отъ единъ народенъ законодатель, не биха могли да се наложатъ вънъ отъ държавната територия, намѣрва критериума на тази граница въ степеньта на интереса, който една държава може да има спрямо друга една, и поддържа, че, когато едно правило не е всемирно възприето отъ културнитѣ държави, трѣбва да се види, коя страна

---

[1]) *Savigny*, op. cit., VIII Bd, S. 27—30.
[2]) *Niemeyer*, Vorschläge, loc. cit.
[3]) *Niemeyer*, Das internationale Privatrecht, loc. cit.
[4]) *Neumann*, op. et loc. cit.

може да има главенъ интересъ въ юридическото отношение и да се признае нейниятъ законъ за мѣродавенъ[1]).

Ако за разрѣшение на стълкновенията нѣма никакви междудържавно-правни норми, задължителни за всички държави, и ако за тази цѣль всѣка една държава постановява сама за себе международни частно-правни норми, пита се, какъ ще се постигне идеалътъ за еднакво международно частно Право? Националната школа не отказва този идеалъ, нито възможностьта за постигането му. Общото международно частно Право, споредъ националиститѣ, ще се установи чрѣзъ съглашение на държавитѣ и възприемане оговоренитѣ правила отъ отдѣлнитѣ законодатели въ вжтрѣшното Право. Това казва и Дернбургъ — споредъ който международното частно Право добива формалната си сила отъ волята на държавата — като твърди, че съдържанието на това Право се образува въ основнитѣ си черти отъ съглашението на културнитѣ народи[2]). Обаче, нѣкои крайни националисти мислятъ, че общото и еднакво Право върху стълкновенията на законитѣ ще се постигне, безъ никакви договори, чрѣзъ постоянната еволюция на отдѣлнитѣ законодателства. Такива сж, напр., Дайси и Обри. Понеже отдѣлнитѣ законодатели, като създаватъ нормитѣ отъ международното частно Право, не дѣйствуватъ по капризъ или по фантазия, а взематъ прѣдъ видъ главно общия интересъ на частнитѣ лица и идеята за справедливость, по много въпроси тѣ приематъ еднакви начала върху избора на материалния законъ. Така, мотивитѣ, които каратъ законодателя или сждията на една държава да даде прѣдпочтение на закона на мѣстото, гдѣто е сключенъ договорътъ, за уреждане послѣдствията на този договоръ, важатъ сжщо и за законодателя или сждията и на другитѣ държави. Отъ друга страна, държавитѣ се проникватъ все повече и повече отъ съзнанието на човѣшката солидарность, която, досежно стълкновенията на законитѣ, се явява въ простата форма на единъ въпросъ за взаимность. Затова и държавитѣ вървятъ постепенно, споредъ констатацията на тия автори, къмъ приемането на еднакви начала въ законодателствата си, и вече сжществува цѣло тѣло отъ

---

[1]) Гл. *Brusa*, Les idées de M. le prof. C-F. Gabba sur la théorie générale du droit international privé, въ Revue de droit international, 33, p. 522 et suiv., 527 et suiv.

[2]) *Dernburg*, Pandekten, 4-e Aufl. Berlin, 1894, § 43, S. 98. — Националистътъ Майли прогласява, че бждещето принадлежи на създаденото отъ договоритѣ международно частно Право. *Meili*, Die Zukunft des internationalen Privat-und Strafrechts, въ Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht, 1906, I, 1906, S. 115 ff.

общи правила, макаръ установени въ разнитѣ страни като норми изключително отъ вжтрѣшното Право[1]).

Отъ извѣстно врѣме се забѣлѣзва у нѣкои националисти едно отстжпление отъ основния възгледъ на школата. Чуватъ се гласове, които приематъ сжществуването на междудържавно-правни задължения за отдѣлнитѣ държави въ отношение на международното частно Право, даже такива, които говорятъ за едно междудържавно международно частно Право. Макаръ и да не може още да се каже, че започва една еволюция въ школата, все пакъ отстжплението на отдѣлнитѣ автори заслужва да бжде отбѣлѣзано. Едни учатъ, че всѣка държава е междудържавно-правно длъжна да прилага и чуждестранно Право и, слѣдов., да има едно международно частно Право. Други отиватъ по-далечъ и признаватъ на междудържавното Право едно влияние, формално задължително за законодателя, върху самото съдържание на вжтрѣшното международно частно Право.

Майли учи, подобно на Гирке, че на международнитѣ отношения отъ частно-правенъ характеръ се прилага онова частно Право, на което тѣ сж подчинени. Това Право може да бжде народното или нѣкое чуждестранно, съобразно съ понятието за справедливостьта и за самото частно Право. Щомъ държавата бжде призната отъ другитѣ, тя става членъ на междудържавното общество и трѣбва да бжде третирана като такава. Нейнитѣ подданици могатъ да влизатъ въ правно общение съ ония на другитѣ държави и имъ се прилага най-подходещето частно Право, das richtige Privatrecht[2]), die passende Civilrechtsnorm[3]), за уреждане отношенията имъ. Но сждията прилага чуждестранното Право не по заповѣдьта на чуждата държава — всѣка законодателна власть се ограничава въ географическитѣ прѣдѣли на държавата, а защото отечеството му заповѣдва да приложи най-подходещето Право, подъ което се разбира толкова народното, колкото и чуждестраното частно Право[4]). До тука, нищо, което да излазя вънъ отъ учението

---

[1]) *Dicey*, op. cit., p. 11, 21—22; *Aubry*, въ посочения Journal, XXVI, 1901, p. 654, 658 660. — Лоранъ и Габба казватъ сжщо, че усилията къмъ една по-голѣма общность на начала въ международното частно Право 'иматъ по-голѣмъ шансъ на успѣхъ въ формата на правила, санкционирани отъ отдѣлнитѣ законодателства, отколкото по реда на междудържавнитѣ договори. B. *Brusa*, Les idées de M. le prof. C.-F. Gabba sur la théorie générale du droit international privé, въ Revue de droit international, 33, 1906, p. 520.

[2]) *Meili*, Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, S. 177.

[3]) *Meili*, Die Doktrin, въ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht, I, 1891, S. 165.

[4]) *Meili*, Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, S. 176—177.

на националистическата школа. Но швейцарскиятъ професоръ прибавя, че, ако една държава бѣ заповѣдала на сѫдията да прилага всѣкога своето народно Право, макаръ такива заповѣди нигдѣ да не сѫ установени, тя би дѣйствувала противно на междудържавното Право, völkerrechtswidrig [1]).

Майли не дава никакви обяснения повече, но отъ самия този пасажъ, ние можемъ да заключимъ, че, споредъ него, всѣка една държава е междудържавно-правно длъжна да има едно международно частно Право. Абсолютната териториалность на закона, т. е. изключителното прилагане на lex fori, е пълно игнориране на международното частно Право, понеже не се държи смѣтка за стълкновението на законитѣ или, по-право, за чуждестранния елементъ, който би привързалъ случая къмъ друга една държава и, слѣдователно, къмъ нейното Право. Ако държавата е длъжна да почита чуждестранното Право и да не го изключва отъ приложение по единъ абсолютенъ начинъ, тя трѣбва да взема подъ внимание ония елементи, които биха мотивирали прилагането на чуждестранното Право. А това ще рече да има едно международно частно Право. Но до каква степень държавата трѣбва да държи смѣтка за елементитѣ, които привързватъ извѣстно отношение къмъ чуждестранното Право, и да прилага това Право, съ други думи, какво съдържание трѣбва да даде тя на своето международно частно Право, това зависи отъ самата нея: никакво междудържавно-правно задължение не я обвързва въ това отношение.

---

[1]) *Meili*, op. cit., I Bd. S. 178. – По поводъ на този пасажъ, Пийе упрѣкава Майли въ противорѣчие. Споредъ него, Майли, отъ една страна, твърдѣлъ, че международното частно Право не е часть отъ междудържавното Право и принадлежи къмъ частното Право, а, отъ друга, че извѣстно правило отъ това Право може да бѫде противно на междудържавното Право. *Pillet*, op. cit., p. 59, n. 2. — Прѣди всичко, Майли не смѣсва народното, или, както той казва, вѫтрѣшното частно Право съ международното частно Право, което нарича колизионно Право (*Meili*, op. cit., S. 175), а настоява само, че е голѣма грѣшка да го мѣсимъ съ междудържавното Право и го считаме за една часть отъ него (*Meili*, op. cit, S. 9—10, и Doktrin въ Zeitschrift des internationalen Privat-und Strafrechts, I, 1891, S. 7). Отъ друга страна, този авторъ не казва, че едно какво да е правило отъ международното частно Право е противно на междудържавното Право, защото тогава ще трѣбва да приеме интернационалистическия възгледъ, че стълкновението на законитѣ е стълкновение на суверенитети, а това той отхвърля найенергично (*Meili*, Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, S. 9, 175). Неговото твърдение се ограничава само въ това, че държавата би нарушила междудържавното Право, ако задължеше сѫдията да прилага всѣкога само народното частно Право, — съ което той признава едно формално междудържавно-правно задължение за държавата, задължение да има едно международно частно Право, обаче съдържанието на това Право зависи изключително отъ самата държава, отъ нейнитѣ съображения за справедливость и цѣлесъобразность. — В., обаче, *Meili*, Zeitschrift, I, 1891, S. 163 ff., IX, 1899, S. 6 и ср. върху него: *Peter Klein*, Bedeutung des Völkerrechts fur das internationale Privatrecht, въ Archiv für bürgerliches Recht, XXIX, 1906, S. 102 und Anm. 2.

По тази точка берлинскиятъ професоръ Листъ е по-категориченъ. Той учи че безусловното прилагане вжтрѣшното Право на всички правни отношения, които ставатъ прѣдметъ на обсжждане прѣдъ народнитѣ учрѣждения, т. е. неограниченото прокарване началото на териториалностьта, би било въ противорѣчие съ основната идея на междудържавното Право, съ признаване равноправието на всички членове на междудържавното общество и съ опрѣдѣляне сферитѣ на свободната имъ дѣятелность. Затова, като установява началата за разрѣшение на стълкновенията, държавата трѣбва да взема въ съображение съсжществуването на равноправнитѣ съ нея чуждестранни държави[1]).

Съвсѣмъ наопаки, Канъ[2]) говори за едно вече сжществуваще междудържавно или наддържавно международно частно Право, не, обаче, като една цѣлостна система, а въ форма на най-общи изисквания, и признава, слѣдов., извѣстни междудържавно-правни ограничения, които обвързватъ законодателя при полагането правила върху стълкновенията на законитѣ. Споредъ Канъ, тия ограничения за законодателя не се вадятъ отъ нѣкои общи начала, а отъ междудържавната практика и убѣждение. Тѣ се състоятъ отъ сбора на ония правила, които сж били съблюдавани по съгласие въ общия интересъ на цивилизуванитѣ държави при полагането на стълкновителнитѣ норми и за запазването на които обществото на държавитѣ е добило едно право. Както при всѣко обичайно Право, сжщо и тука не се изисква, правилото да е било слѣдвано отъ всички държави безъ изключение; достатъчно е, когато наддѣляващето болшинство отъ държавитѣ се е постоянно придържало о него, въ междудържавния интересъ и съ убѣждение, че неговото нарушение е едно правонарушение, а не едно просто нецѣлесъобразно или погрѣшно народно установение. За сега правилата отъ този родъ сж малобройни и Канъ ги изчерпва въ слѣдньото изброение: „Никоя държава нѣма право да запрѣти въобще и по начало всѣко прилагане на чуждестранно Право"; „Всѣка държава е длъжна да има въобще едно международно частно Право[3]), тя трѣбва при прилагане на чуждестранното Право да

---

[1]) *Листъ*, Международное Право въ систематическомъ изложеніи, перев. Мебель, Юрѣевъ, 1902, стр. 68—69.

[2]) *Kahn* Ueber Inhalt, Natur und Methabe des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 1 ff. — Гл. върху учението на Канъ, *v. Bar*, Neue Princihien und Mthoden des internationalen Privatrechts, Kritische Studien въ Archiv für öffentlihces Ruht, XV, 1900, S. 38 ff.; *Zitelmann*, Nachruf für Franz Kahn, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, XV 1905, S. 1 ff.

[3]) Макаръ Канъ да смѣта това положително правило, като едно второ слѣдъ отрицателното, изложено по-напрѣдъ, въ дѣствителность тѣ сж двѣ формули на

не дѣйствува по чистъ произволъ, а споредъ извѣстни (междудържавно-правно по-точно неопрѣдѣлими) правни правила, които намѣрва за цѣлесъобразни"; „За съдържанието на вещнитѣ права върху недвижими имоти мѣродавенъ е lex rei sitae"; „Недопустимо е да се прилага, по начало, народното сѣмейно и наслѣдствено Право и върху ония лица, които прѣбиваватъ само врѣменно въ страната" [1]). Съ тия правила се занимава междудържавното Право. Тѣ не сѫ безъ значение и теоретически за международното частно Право. Но дѣйствието имъ не е твърдѣ широко, защото въ тѣхнитѣ граници остава още много мѣсто за развитието на вѫтрѣшно-правни стълкновителни норми. Тѣ съставятъ една малка часть, една глава отъ междудържавното Право и, ако трѣбва да се отличатъ отъ другитѣ части на това Право, послѣдньото може, казва Канъ, да бѫде раздѣлено на двѣ, споредъ междудържавнитѣ задължения, които сѫщо сѫ отъ два вида: такива, които се отнасятъ до поведението на държавата навънъ, и такива, които се отнасятъ до поведението на държавата навѫтрѣ. Въ тази часть на междудържавното Право ще влѣзатъ тогава, освѣнъ изискванията досежно стълкновенията на законитѣ, още и други различни задължения, които могатъ да бѫдатъ наречени, споредъ Канъ, „отстѫпки на държавитѣ въ полза на междудържавно-правното общество". Не е невъзможно — авторътъ намѣрва даже за вѣроятно, да се направи въ близко бѫдеще една голѣма крачка напрѣдъ и да се дойде, посрѣдствомъ междудържавни съглашения, до една, макаръ непълна, кодификация на международно частно Право. Отъ такава една практика на междудържавни договори, авторътъ мисли, че ще могатъ да се породятъ междудържавно-правни норми съ обективно задължителна сила и за неучаствуващитѣ въ сключването имъ държави и че, по този начинъ, ще стане единъ малъкъ кодексъ, като италианскитѣ членове 6—12 на прѣдварителнитѣ наредби къмъ codice civile, наддържавно международно частно Право. Но, споредъ Канъ, тия наддържавни стълкновителни норми не сѫ никога изходната точка, а заключителниятъ камъкъ на развитието. Първоначални сѫ вѫтрѣшно-правнитѣ, а не междудържавнитѣ стълк-

---

едно и сѫщото нѣщо. Както забѣлѣзва фонъ Варъ, ако държавата не забранява, а позволява на сѫдилищата си да прилагатъ чуждестранни закони подъ извѣстни условия, тя трѣбва, за да не бѫде това прилагане единъ произволъ, или сама да даде на сѫдилищата нормитѣ, по които то ще става, или да имъ прѣдпише, изрично или мълчаливо, да си съставятъ сами тѣ тия норми споредъ научни основни начала. *v. Bar*, въ посочения Archiv, S. 41 Amm. 25.

[1]) Гл. интернационалиста *Anzilotti*, който поддържа напълно Канъ, Il diritto internazionale nei giudizi interni, 1905, p. 133 es., особно p. 141 e n. 1.

новителни норми; отъ тѣхъ, когато се уяснятъ и установятъ твърдо, могатъ да се породятъ послѣднитѣ [1]).

Съвсѣмъ напослѣдъкъ другъ единъ германски авторъ, Петеръ Клайнъ, отива още по-далечъ отъ Канъ и неговитѣ послѣдователи [2]). Ние говоримъ за него тука, но той е по-скоро интернационалистъ, отколкото националистъ [3]). Собствено, споредъ него, различието между националисти и интернационалисти въ международното частно Право е неподдържимо, защото никой „националистъ" не е игнориралъ, че междудържавното Право — и едно междудържавно Право именно, което има за основа добрѣ разбранитѣ интереси на отдѣлнитѣ държави и тамъ намѣрва своето оправдание — е causa на международнитѣ частно-правни постановения на отдѣлната държава [4]). Слѣдов., въ науката съществува пълно съгласие, заключава същиятъ, върху това, че междудържавното Право е причината на вътрѣшно-правнитѣ постановения по международното частно Право, че произходещитѣ отъ тукъ правила: „Никоя държава нѣма право да запрѣти въобще и по начало всѣко прилагане на чуждестранно Право", „Всѣка държава е длъжна да има въобще едно международно частно Право. Тя трѣбва при прилагането на чуждестранното Право да не дѣйствува по чистъ произволъ, а споредъ извѣстни, намѣрени отъ нея за цѣлесъобразни,

---

[1]) *Kahn*, op. cit., въ посочения годишникъ, S. 37 ff, 45 ff. — Това учение на Канъ се възприема всецѣло отъ Садовски, който си служи съ израза внегосударственное частное международное Право за означаване на тъй нареченото отъ Канъ völkerrechtliches oder überstaatliches internationales Privatrecht. *Садовскій*, Основы частнаго международнаго Права и примѣненіе ихъ въ области наслѣдованія по закону, дисертация въ Варшавскія университетскія извѣстія, 1903, V, стр. 14—16. — Руският авторъ Пиленко приема що съществуването на едно надъ-государственное частное международное Право, още съвсѣмъ малко развито. Той констатирва, че въ правосъзнанието на влазящитѣ въ кръга на междудържавното общение държави съществува убѣждението за възможностьта да се изисква, щото въ споветѣ, които идатъ до съдебнитѣ учрѣждения, да не се прилага само мѣстното гражданско Право (lex fori). И отъ този отрицателенъ тезисъ вади, като необходимо логическо послѣдствие, заключението, че на всѣка държава тежи междудържавно-правно задължение да прилага въ нѣкои, за сега повече неопрѣдѣлими, случаи чуждестранни закони. Пиленко, Международное частное Право, допълнение у Листъ, Международное Право въ систематическомъ изложеніи, руск. прѣводъ, Юрьевъ, 1902, стр. 372—373.

[2]) *Peter Klein*, Abhandlungen aus dem internationalen Privatrecht, II Abhandlung: die Bedeutung des Völkerrechts für das internationale Privatrecht unter besonderer Berücksichtigung der Rechts dev neuen Haager Staatenkonferenzen, въ Archiv für bürgerliches Recht, XXIX, 1906, S. 92 ff. — Първата статия не можахме да консултираме, понеже Archiv-ътъ се получава въ университетската библиотека едвамъ отъ 1906 г. насамъ.

[3]) Авторътъ нарича наддържавното международно частно Право: wirkliches или още richtiges (S. 106,108), а вътрѣшното международно частно Право — „das sogenannte Internationalprivatrecht, чийто интернационалитетъ до сега съществуваше главно само въ главитѣ на теоретицитѣ (S. 106 und Anm. 55). Това послѣдньото не може да бъде никога междудържавно Право, то е законъ на отдѣлната държава" (S. 110).

[4]) *Klein*, Ibid., S. 99 ff., 110.

правни правила," — трѣбва да бѫдатъ считани за междудържавноправни, задължителни за държавитѣ императиви, за наддържавно международно частно Право. Другитѣ двѣ правила на Канъ, правилото на ф. Баръ, че „правнитѣ правила на държавата върху придобиване на едно право не бива да се прилагатъ, за да се обяви за недѣйствително придобиването на едно право, което се е извършило вънъ отъ държавата безъ никаква връзка съ нейната територия или съ нейното Право", може би даже и правилото Locus regit actum, могатъ, споредъ сѫщия авторъ, да се приематъ тъй сѫщо за въобще признато наддържавно международно частно Право[1]). Слѣдъ това, Клайнъ се пита, дали съ тия правила, междудържавнитѣ договори турени на страна, се изчерпва всичкото наддържавно международно частно Право, дали не е възможно да се изнамѣрятъ чрѣзъ повторно изслѣдване историческото развитие на международното частно Право достатъчно общо признати правни мисли, отъ които да се построи една система отъ наддържавно международно частно Право. Сигурно, казва той, такова едно изслѣдване нѣма да ни даде една цѣла система, която да трѣбва да бѫде тъй и да не може да бѫде инакъ и която да се прояви въ всички подробности съ една неизбѣжна необходимость. „Обаче, въ всѣки случай, то ще покаже, че досегашната умствена работа въ нашата дисциплина е оставила толкова богати по съдържание резултати, че тѣ могатъ да служатъ като достатъчна основа за понататъшното развитие на наддържавната международно-частно-правна система[2]). Авторътъ вѣрва, че хагскитѣ съглашения и бѫдещитѣ конвенции сѫ призовани да станатъ общо международно Право на всички цивилизувани държави. А, когато такава една наддържавна кодификация се образува, вѫтрѣшното международно частно Право въ днешния смисълъ ще изгуби съвсѣмъ своето значение, особно тогава, когато съдоговарящитѣ държави се рѣшатъ да прилагатъ нормитѣ на хагскитѣ съглашения и спрямо държавитѣ, които се държатъ настрана[3]).

3. Критика и разрѣшение.

Слѣдъ излагането на сѫществуващитѣ двѣ съпернически школи, единъ изборъ се налага. Ние трѣбва да опрѣдѣлимъ изходната точка, като приемемъ основното начало на една отъ тѣхъ. Споредъ насъ, учението на позитивиститѣ, въ своята основа, не под-

[1]) Ibid., S. 102—103.
[2]) Ibid., IV. S. 103 ff.
[3]) Ibid., S., 116.

лежи на оспорване. Отношенията, при които възниква стълкновение между частно-правни закони на разни държави, сж безъ съмнѣние, отношения между частни лица. Когато единъ българинъ сключи съ единъ сърбинъ въ Ромжния една сдѣлка, по поводъ на която се поражда стълкновение между законитѣ на България, Сърбия и Ромжния, съ които тя се привързва чрѣзъ подданството на странитѣ и мѣстоизвършването, явно е, че се установява едно отношение между съдоговарящитѣ се лица, българина и сърбина. Правнитѣ послѣдствия, които сдѣлката е назначена да произведе, ще бждатъ сигурно права и задължения за тия лица. Отношенията отъ този родъ нѣматъ никакъвъ междудържавенъ характеръ. Тѣ сж прѣдметъ само на вжтрѣшното Право и не могатъ да бждатъ уреждани направо отъ междудържавно-правни норми[1]). Ето защо ние се присъединяваме, по начало, къмъ привърженицитѣ на националната или позитивна школа, като намѣрваме вжтрѣшно противорѣчивъ възгледа на ония, които, макаръ да признаватъ, че отношенията сж частно-правни, причисляватъ международното частно Право къмъ междудържавното Право[2]).

Всѣка една държава упражнява въ границитѣ на своята територия най-висшата или суверенна власть[3]). Въ тази си сфера на дѣйствие, тя опрѣдѣля сама собствената си компетентность, сир. властвува изключително по силата на собственото си Право. Тукъ тя издава заповѣди, задължителни за свободнитѣ лица и съюзи, които отъ самия фактъ, че се намиратъ върху територията ѝ, сж ней подчинени лица, и упражнява правото да принуждава тия лица къмъ изпълнение на заповѣдитѣ си. Intra territorium omnia impe-

---

[1]) Знаемъ, че уреждането на международнитѣ частно-правни фактически състави става по два начина: направо чрѣзъ особни норми и чрѣзъ прѣпращане къмъ нѣкой отъ законитѣ, съ които се намѣрва въ връзка фактическиятъ съставъ. Че особнитѣ материални норми, които опрѣдѣлятъ направо послѣдствията на международнитѣ фактически състави, сж вжтрѣшно Право, това едва ли е бивало прѣдметъ на споръ. Защо ще бжде другояче за стълкновителнитѣ норми? Тѣ иматъ еднакъвъ прѣдметъ и еднаква основа: волята на народния законодатель, който ги полага.

[2]) Гл. по-горѣ. — Даже когато за прѣдметъ на международното частно Право се приематъ отношения между държавата и чужденцитѣ, пакъ това Право е вжтрѣшно Право, защото и тия отношения впадатъ въ вжтрѣшното Право, а не въ междудържавното, което, както установихме вече, урежда само отношения между държави, като свободни и равно-правни или координирани политически организации.

[3]) Гл. за разнитѣ схващания на понятието суверенитетъ, *Rehm*, Allgemeine Staatslehre, Handbuch des öffentlichen Rechts, Einleitungsband, II, 1899, S. 40 ff.; *Jellinek*, Das Recht des modernen Staates, I Bd, Allegemeine Staatslehre, 2-e Aufl., Berlin, 1905, S. 421 ff.; *Francesco Giuseppe Bigliati*, Diritto internazionale e diritto costituzionale, I Lo Stato e la società internazionale, Torino, 1904, p. 43 e s.; *Паліенко*, Историческое развитіе идеи суверенитета и ея правовое значеніе, въ Временникъ демидовскаго юридическаго лицея, Ярославль, 1904—1905, кн. 89—90.

ranti subjecta. Съ своитѣ заповѣди държавата урежда и всички частно-правни отношения между находещитѣ се върху територията ѝ обикновени лица или съюзи, даже и тия отношения, които произхожатъ отъ международни фактически състави. Никоя друга държава не може да се мѣси въ нейнитѣ вжтрѣшни работи, нито да упражнява нѣкаква власть по територията ѝ, въ нейната сфера на дѣйствие. Въ междудържавното Право, държавитѣ сж свободни и равноправни лица, т. е. координирани политически организации. Това е логичното послѣдствие на тѣхното суверенство, което, въ външно отношение, се прѣобръща на едно начало на свобода и равенство. Всѣка държава, като суверенна политическа организация. отхвърля каква и да е власть надъ себе си и се явява, слѣдователно, напълно независима спрямо другитѣ държави. Отъ друга страна, понеже членове на междудържавното общество сж, по начало, държавитѣ, т. е. суверенитѣ политически организации, независими една отъ друга, то между тия членове господствува началото на равноправието. При отсжтствието на политическа организация въ обществото на държавитѣ, нѣма междудържавна власть, която да може да заповѣдва и принуждава въ вжтрѣшностьта на отдѣлната държава и тамъ да нормира извѣстни отношения или факти. Така щото, и да сжществуватъ междудържавно-правни норми досежно уреждането на международнитѣ частно-правни фактически състави, тѣ не могатъ да задължатъ никого въ вжтрѣшностьта на държавата; тѣ създаватъ прости задължения за послѣднята, а само тя може да имъ придаде вжтрѣшно-правно дѣйствие чрѣзъ своитѣ заповѣди. Благодарение на своята върховна териториална власть, която ѝ позволява да заповѣдва само тя въ границитѣ на собствената си територия, държавата може да отхвърли всѣкакви ограничения, които биха произлѣзли за нея отъ междудържавното Право или отъ междудържавнитѣ договори, макаръ съ това да би нарушила това Право и тия договори. И тъй, международното частно Право е вжтрѣшно и само вжтрѣшно Право, защото се отнася до отношения на частни лица въ държавата, а такива отношения подпадатъ подъ териториалната власть на самата държава, която нѣма съперница върху своята територия. Държавата е компетентна да уреди международнитѣ частно-правни състави както иска: било направо, чрѣзъ материално-правни норми, било косвено, чрѣзъ стълкновителни норми, и то като възприеме народното или чуждестранното Право. Освѣнъ чрѣзъ законъ, нормитѣ на международното частно Право могатъ да бждатъ установени и чрѣзъ обичай, до колкото послѣдниятъ се допуща отъ държавата като източникъ на вжтрѣшно Право.

Единъ германски авторъ, Юлиусъ Шнелъ, който признава държавата за компетентна да опрѣдѣли случаитѣ на прилагане собственото си материално Право, оспорва тази ѝ компетентность относително случаитѣ на прилагане чуждестранни закони и основава своя въгледъ върху слѣднитѣ съображения, чрѣзъ които оборва сега господствуващето схващане на националиститѣ. Той намѣрва, че общеприетото схващане е противно на основнитѣ начала на междудържавното Право и на основитѣ, върху които почива обществениятъ редъ (die öffentliche Ordnuug) на всѣка цивилизувана държава, а освѣнъ това е и практически неусѫществимо. Отъ юридическа гледна точка, важно е само първото съображение, което Шнелъ обяснява така. Отдѣлнитѣ държави признаватъ, че тѣхната власть на господаруване е ограничена, и то както въ отношение на територията, тъй и досежно лицата и правоотношенията. Никоя държава не може да претендира за едно господствуване върху цѣлото земно кълбо, върху всички жители на свѣта и върху всички правоотношения, — нито даже по единъ по-ограниченъ начинъ, като заповѣда на учрѣжденията си да приематъ, че, въ случаитѣ, подлежещи на тѣхно рѣшение, всички страни, всички жители и всички правоотношения подпадатъ подъ нейното господство. Сѫдилищната власть (Gerichtsgewalt) не дава — вънъ отъ изключителнитѣ случаи — никаква законодателна власть (Gesetzgebungsgewalt). А, щомъ има територии, лица и правоотношения, извзети отъ господството на държавата, послѣднята не може да си присвои властьта (Imperium) да опрѣдѣли, коя чуждестранна държава ще господствува върху неподпадащитѣ подъ собственото ѝ господствуване територии, лица и правоотношения, нито да направи това, като заповѣда на учрѣжденията си да изхождатъ, въ подлежещитѣ на тѣхно рѣшение случаи за такива територии, лица и правоотношения, отъ положението, че тѣ подпадатъ подъ единоя държавна власть. Съ други думи, казва авторътъ, сѫдилищната власть не дава — изключенията турени пакъ на страна — както законодателна власть, тъй и власть на разграничаване (Grenzregulierungsgewalt). Граници може да полага само оня, на когото принадлежатъ нѣщата за разграничаване. Една държава, която полага граници за нѣща вънъ отъ сферата ѝ на господствуване или заповѣдва на учрѣжденията си да приематъ други граници на суверенитѣ права на разнитѣ държави отъ ония, които тия държави сѫ си сами опрѣдѣлили, накърнява тъй неоснователно суверенитѣ имъ права, както държавата, която заповѣдва на учрѣжденията си да третиратъ направо чуждестранни територии, чужде-

странни лица или чуждестранни правоотношения за мѣстни или народни [1]).

Разцѣпването международно-частно-правната проблема на двѣ: 1) опрѣдѣляне границитѣ на мѣстното Право и 2) опрѣдѣляне приложимия чуждестраненъ законъ въ случаитѣ, които оставатъ вънъ отъ приложението на мѣстното Право, се срѣща отъ извѣстно врѣме у много съврѣменни германски автори [2]). Но това дѣление е погрѣшно въ самата си основа. Първата му часть е нераздѣлна отъ втората. Който си задава за задача да опрѣдѣли областьта на прилагане на мѣстното Право, той прѣдполага извѣстни ограничения на абсолютната територииалность на закона и, слѣдов., случаи на прилагане чуждестранни закони, което нѣщо произтича отъ факта на съсѫществуването на държавитѣ и на общението между подданицитѣ имъ. Когато, въ случай на стълкновение между мѣстния и единъ чуждестраненъ законъ, законодателтъ обявява за приложимъ мѣстния законъ, съ това той отстранява прилагането на чуждестрания законъ, и наопаки. По този начинъ, той обгръща и двѣтѣ части на проблемата, която се свежда въ пълното разрѣшение на самото стълкновение. Когато стълкновението е между мѣстния законъ и два или повече чуждестранни закони, тогава, ако обявяването мѣстния законъ за приложимъ разрѣшава напълно стълкновението, отстраняването му отъ приложение оставя въпроса за избора на единъ отъ нѣколко чуждестранни закони още неразрѣшенъ. Обаче, както обявяването на мѣстния законъ за приложимъ, сѫщо и обявяването му за неприложимъ заставя законодателя да оцѣни отношението или връзката на случая не само съ този законъ, но още и съ чуждестраннитѣ. Споредъ насъ, проблемата на международното частно Право се прѣдставя прѣдъ законодателя даже още по-широко: не само като разрѣшение на стълкновения, а въобще като уреждане (чрѣзъ прѣпращане или направо) на международни частно-правни фактически състави, т. е. такива, които не сѫ прости, народни. Явно

---

[1]) *Schnell*, Ueber die Zuständigkeit zum Erlass von gesetzlichen Vorschriften über die räumlichen Herrschaft der Rechtsnormen, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, V, 1895, S. 337 ff. — Подобно мнѣние е изказалъ и *Thöl*, Einleitung in das deutsche Privatrecht, S. 170, цитуванъ у *Anzilotti*, Studi critici di diritto internazionale privato, Rocca S. Casciano, 1898, p. 111. — Ср. *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher, LV, 1899, S. 49 ff.

[2]) Освѣнъ Шнелъ гл. още: *Niemeyer*, Vörschläge und Materialen zur Kodifikation des internationalen Privatrechts, Leipzig, 1895, S. 28 ff. Positives internationales Privatrecht, Leipzig, 1894, S. 9—10; *Neumann*, Internationales Privatrecht, Berlin, 1896, S. 19 ff. Сѫщо: Die Beschlüsse der Kommission (второ четене), S. 1—2. — Ср. *Anzilotti*, op. cit., p. 67 e s., 108 e s., Il diritto internazionale, p. 127—128 e n. 1.

е, слѣдъ това, че, ако законодателтъ е компетентенъ да опрѣдѣли областьта на прилагане на мѣстното Право, той трѣбва да е сѫщо компетентенъ да посочи и приложимия чуждестраненъ законъ за случаитѣ, които оставатъ извънъ мѣстното Право. Тази компетентность на законодателя за издаване въобще на стълкновителни норми намѣрва своето основание въ самото естество на отношенията за нормиране. Тѣ сѫ отношения между частни лица, а такива отношения впадатъ изключително въ суверенната териториална власть на отдѣлната държава и въ вѣдомството на вѫтрѣшното Право. Нѣщо повече: законодателтъ е не само компетентенъ, но и напълно свободенъ при законополагането по материи отъ международно частно Право, защото, както ще видимъ, нѣма общи междудържавно-правни норми, които да налагатъ на държавата нѣкои ограничения или задължения въ разрѣшаването на стълкновенията между разнодържавнитѣ закони, нѣма такива норми, които да правятъ въ извѣстни случаи задължително прилагането на чуждестранни закони. Прочее, законодателтъ е компетентенъ и свободенъ не само да опрѣдѣли границитѣ на мѣстното Право, но и да прѣдписва прилагането на чуждестранни закони, и, когато прави това, той не изпълнява никакви междудържавно-правни задължения, а дѣйствува по свои собствени политико-законодателни мотиви.

Най-сетнѣ, Шнелъ попада въ едно истинско противорѣчие, като отказва на законодателя способностьта да опрѣдѣля приложимото чуждестранно Право, а признава на сѫдията оная да разрѣши стълкновението на два чуждестранни закона възъ основа на една вѫтрѣшно-правна норма[1]). Когато два чуждестранни закона сѫ въ стълкновение по поводъ на едно отношение, за което мѣстното Право е неприложимо, Шнелъ оставя на сѫдията да разрѣши стълкновението, като се придържа о основнитѣ правила, които съдържа lex fori върху господството по мѣсто на мѣстното Право[2]). Това ще рече, че законодателтъ може косвено да разрѣшава стълкновението на чуждестраннитѣ закони, като повелява на сѫдията да слѣдва нормитѣ, които той издава за опрѣдѣляне областьта на мѣстното Право, но не и направо, — което нѣма смисълъ.

Ако законодателтъ е компетентенъ (и то безъ формални ограничения) да урежда международнитѣ фактически състави, било направо, било чрѣзъ прѣпращане къмъ стълкновяващитѣ се закони, то прилагането на тия закони — народни или чуждестранни, споредъ

---

[1]) Гл., въ този смисълъ, противъ Шнелъ, *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher, XXXVI, 1896, S. 404; *Anzilotti*, op. cit., p. 116.

[2]) *Schnell*, въ посочения Zeitschrift, V, 1895, S. 342.

стълкновителната норма — почива върху волята на сѫщия този законодател. Безъ неговото веление, което той изразява чрѣзъ полагането на стълкновителната норма, нито чуждестранниятъ, нито народниятъ законъ не може да бѫде задължителенъ. Съвсѣмъ погрѣшно е да се мисли, както прави Пийе[1]), че чуждиятъ законъ черпи задължителната си сила за сѫдията и за частнитѣ лица въ страната, гдѣто се прилага, отъ империума на оная държава, която го е издала. Вѣрно е, че стълкновителната норма обявява за мѣродавно не онова чуждо Право, което ѝ е съвръменно и е могло да бѫде извѣстно на законодателя, когато е издавалъ самата стълкновителна норма, а онова, по-послѣшно, различно, може би, отъ първото и съвсѣмъ противно на него по съдържание, което дѣйствува въ момента на възникването на фактическия съставъ[2]). Но при полагането на стълкновителната норма, законодателятъ, който намѣрва за най-подходно извѣстно чуждестранно Право, прѣдъ видъ на връзката на фактическия съставъ съ него, го обявява за мѣродавно по уреждането на състава заедно съ измѣненията, които биха станали въ неговото съдържание, до колкото не прѣдписва нѣщо противно на мѣстния общественъ редъ. Така щото и новото, по дадената материя, Право на чуждата държава се прилага въ страната по велението на мѣстния законодатель, изразено въ стълкновителната норма. Наистина, това ново Право е Право прѣди всичко като установено отъ чуждия законодатель, но се прилага въ страната по велението на мѣстния законодатель, както, впрочемъ, и съвръменното, при издаването на стълкновителната норма, чуждестранно Право е Право благодарение на чуждия империумъ, но, черпи своята задължителна сила въ страната, гдѣто се прилага, отъ властьта на мѣстния законодатель[3]). Инакъ

---

[1]) *Pillet*, op. cit., p. 56, n. 1. — Противъ Пийе, *Bernard*, въ Journal de droit international privé, XXXI, 1904, p. 779—780, и XXXIII, 1906, p. 670 n. 1. — Гл., сѫщо въ противенъ смисълъ, *Bard*, Précis de droit international, Paris, 1884, p. V—VI; *Cosack*, Lehrbuch des bürgerlichen Rechts, I Bd, 3e Aufl., Jena, 1900, S. 45; *Westlake*, въ Annuaire de l'Institut de droit international, XVIII, 1900, p. 36—37.

[2]) Така е и при тъй нареченото материално-правно прѣпращане, т. е. при възприемането на чуждестранно Право, вънъ отъ стълкновението на законитѣ, безъ да бѫде изрично фирмулирано съдържанието му. Ср. *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 160—161.

[3]) Сѫщото е и при материалното прѣпращане или рецепция на чуждестранно Право за народни фактически състави. Послѣдното дължи сѫществуването си и задължителната си сила на чуждия империумъ, но се прилага въ страната, която го реципира, по велението на мѣстния законодатель. — Гл., по въпроса за задължителната сила на чуждестранното Право, въ полза на подържания въ текста възгледъ, *Renault*, Rapport à l' Institut de droit international, посоченъ у Лене, и *Lainé*, La conférence de la Haye relative au droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXVIII, 1901, p. 920—921; *Bernard*, Principes de droit international privé, въ сѫщия Journal, XXXIII, 1906, p. 670 n. 1.

ще излѣзе, че законодателтъ не може да обяви едно чуждестранно Право за приложимо въ собствената държава, когато то не иска да бжде приложено[1]).

Макаръ задължителната сила на чуждестранния законъ да почива въ властьта на мѣстния законодатель, не трѣбва да се мисли, че прилагането му е нѣщо съвсѣмъ изключително[2]), поне когато въ законодателството на държавата не сжществува нѣкоя абсолютистическа норма, която да обявява за приложимъ всѣкога lex fori. Когато законодателтъ прѣдписва прилагането на единъ чуждестраненъ законъ за фактически състави, които, по всичкитѣ си елементи, се привързватъ все къмъ страната, то такова едно постановение прѣдставлява очевидно нѣщо изключително, защото нормално мѣродавно за тия състави е именно народното Право[3]). Но международното частно Право се занимава съ фактически състави, въ които има замѣсени чуждестранни елементи или моменти и, слѣдов., притежаватъ единъ международенъ характеръ. Въ такъвъ случай, въпросътъ за приложимото Право се разрѣшава, като се държи смѣтка за връзката на състава съ разнитѣ държави, и резултатътъ може да бжде въ полза на мѣстното Право, както и въ полза на нѣкое чуждестранно Право. Ако, поради материалнитѣ съображения, които взема прѣдъ видъ, законодателтъ обяви за приложимо чуждестранното Право, съ това той не установява никакво изключение, защото, гдѣ е общото правило, за да имаме изключение? До като законодателтъ самъ не е установилъ противното, общото правило за международнитѣ фактически състави е толкозъ правилото, че се прилага всѣкога мѣстното Право, колкото и правилото, че се прилага всѣкога чуждестранното Право. Никаква презумпция не трѣбва да се приема въ полза на абсолютното прилагане на мѣстното Право[4]).

---

[1]) *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher, XXXVI, 1896, S. 368—369.

[2]) Както твърдятъ нѣкои автори, като: *Cosack*, op. et loc. cit.; *Orban*, Cours d' encyclopédie du droit, Liège, 1893 p. 176.

[3]) *Jitta*, La Méthode du droit international privé, La Haye, 1890, p. 48; *Westlake*, въ Annuaire de l' Institut de droit international, XIX 1900, p. 36—37; *Fiore*, Du conflit entre les dispositions législatives de droit international privé (théorie du renvoi), въ Journal de droit international privé XXVIII, 1901, p. 681—682; *Ligeoix*, въ сжщия Journal, XXXI, 1904, p. 556.

[4]) Въ този смисълъ: *Gierke*, Deutsches Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1895, S. 211. Ср. *Niemeyer*, Positives internationales Privatrecht, I, S. 8; Vorschläge und Materialen, S. 58 ff; Das internationale Privatrecht des bürgerlichen Gesetzbuchs, S. 51; *Leonhard* bei Eck, Vorträge, III, S. 234; *Peter Klein*, Bedeutung des Völkerrechts für das internationale Privatrecht, въ Archiv für bürgerliches Recht, XXIX, 1905, S. 112—113, Anm. 74; *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd, S. 23—24, 75 ff. — Вехтеръ е формулиралъ и поддържалъ правилото in dubio lex fori, *Waechter*, въ Archiv für civilistische Praxis, 1841, S. 237 ff. и 1842, S. 1 ff., а сжщо и въ § 31

При отсжтствие на особна стълкновителна норма и на нѣкое друго общо постановение, трѣбва да се приеме, че има празнина или непълнота въ Правото на държавата[1]). Понеже сждията е длъженъ, при все това, да рѣши дѣлото, т. е. да се произнесе върху правнитѣ послѣдствия на фактическия съставъ, той трѣбва самъ да изнамѣри приложимия законъ, като разрѣши стълкновението, и то съ оная свобода, съ която той се ползува въ такива случаи[2]).

отъ напечатанитѣ слѣдъ смъртьта му Pandekten, 1880. Въ полза на Вехтеровото правило: *Orban*, op. et. loc. cit, *Aubry*, Da la notion de la territorialité en droit international privé въ Journal de droit international privé XXVIII, 1901, p. 664. — Това правило сжществува още днесъ въ нѣкои законодателства. Гл. слѣднята бѣлѣжка.

[1]) Много автори отказватъ възможностьта за сжществуването на празнина въ Правото, напр. Валетъ, Хюкъ и др. (Гл. *Gény*, Méthode d'interpretation et sources en droit privé positif, Paris, 1899, nº 12, p. 23, nº 107, p. 264, 269). *Gabba*, Teoria della retroattività delle leggi, vol. I, 3-a ed., Torino, 1881, p. 199 e s., и, напослѣдъкъ, *Zitelmann*, Lücken im Recht, Leipzig, 1903 (Ср.. обаче, Internationales Privatrecht, I Bd, S. 4—5, 75). — Гл., върху книгата на Цителмана, *Бугаевскій*, въ Журналъ министерства юстиціи, IX, 1903, № 4, стр. 267 — 272. — Споредъ Цителмана, това, което обикновено се нарича празнина въ Правото, е просто отсжтствие на особно изключение за дадения случай отъ общото правило. Въпрѣки общото правило, което не желаемъ да приложимъ, защото ни се вижда несправедливо или нецѣлесъобразно, ние, като се ползуваме вече отъ сжществуването на извѣстни изключения отъ него, правимъ едно ново изключение за дадения случай. Съ това, казва Цителманъ, ние не попълваме единъ пропускъ въ Правото, какъвто нѣма, а поправяме Правото, като отстраняваме прилагането на общото правило въ случая и създаваме за него едно ново изключение. Но Бугаевски, който отхвърля учението на Цителмана, полага слѣдниятъ въпросъ: ако законодательтъ, за уреждане на извѣстно явление, което прѣдставлява нѣкоя особность, въведе една нова специална норма, като изключение отъ общата, имаме ли право да кажемъ, при едно иово явление съ сжщата особеность, че законодательтъ е искалъ, щото и това явление да се регулира отъ общата норма? Бугаевскій отговаря отрицателно и заключава, че, когато се съмняваме въ това, дали законодательтъ е искалъ да подчини на сжществуващата обща норма всички житейски отношения, имащи единъ общъ признакъ, ние имаме пълно основание, чрѣзъ тълкуване, да прибѣгнемъ въ дадения случай къмъ дедукция отъ общата норма или къмъ аналогия. *Бугаевскій*, пос. журналъ, стр. 270. Въ сжщия смисълъ: *Васьковскій*, Цивилистическая методологія, ученіе о толкованіи и примѣненіи гражданскихъ законовъ, Одесса, 1901, стр. 284—288. В. *Gény*, La méthode d'interprétation, p. 23 et suiv; 457 et suiv., 506 et suiv., 580 et suiv. Ср. още: *Bergbohm* Jurisprudenz und Rechtsphilosophie, I Bd, Leipzig, 1892, S. 371 ff.; *Triepel*, op. cit., S. 256. — Освѣнъ посоченото съображение, което позволява да се говори въобще за празнина или непълиота въ Правото, трѣбва да припомнимъ за случая, който ни занимава специално, че тука — въ областьта на международното частно Право — нѣма и едно общо правило. Както казахме прѣди малко, приложението на мѣстното Право е общо правило за народнитѣ фактически състави, а за международнитѣ това правило е толкова вѣрно, колкото и противното. Би имало абсолютна пълнота, ако се излизаше отъ Вехтеровото начало въ полза на мѣстното Право (lex fori).

[2]) У насъ чл. 10 отъ гражданското сждопроизводство би позволилъ на сжда, при отсжтствие на особна стълкновителна норма, да разрѣши самъ въпроса за стълкновението и да опрѣдѣли мѣродавния законъ. Обаче, въ нашето законодателство, сжществува една обща норма, която възпроизвежда началото на абсолютната територииалность на закона или, което е сжщото, Вехтеровото спомагателно правило in dubio lex fori. Азъ говоря за чл. 170 отъ сжщото гражданско сждопроизводство, който не може да бжде изтълкуванъ другояче. Този членъ се отнася до дѣла между чужденци и мѣстни подданици или само между чужденци и постановява, че тѣ се разглеждатъ и рѣшаватъ по мѣстнитѣ закони, до колкото тия не сж измѣ-

Когато сѫдията приеме за мѣродавенъ единъ чуждестраненъ законъ, то пакъ задължителната сила на този законъ за сѫдещитѣ се страни се черпи отъ империума на народния законодатель, понеже се прѣдполага, че сѫдията опрѣдѣля приложимия законъ по делегация отъ законодателя[1]).

Макаръ отношенията, които възникватъ непосрѣдно отъ международнитѣ частно-правни фактически състави, да сѫ отношения между частни лица и да подлежатъ на уреждане отъ вѫтрѣшното Право на отдѣлнитѣ държави, все пакъ не е невъзможно, по поводъ на тия състави, да се породятъ и отношения между самитѣ държави, съ които тѣ се намѣрватъ въ извѣстна връзка. Въ вѫтрѣшния правенъ редъ, отъ единъ и сѫщъ фактъ могатъ да произлѣзатъ нѣколко правоотношения между разни лица и отъ различно правно естество. Така отъ дѣянието на едно лице може да се породи, отъ една страна, право въ полза на потърпѣвшия

нени отъ капитулациитѣ. Азъ разбирамъ това законоположение въ този смисълъ, че то задължава по начало българския сѫдия да прилага българскитѣ закони не само за подсѫдностьта и формитѣ на производството, но и за рѣшението по сѫщество на всички спорове, даже изключително между чужденци; че, съ други думи, то се отнася не само до стълкновението на гражданско-процесуалнитѣ закони, но и до онова на материално-правнитѣ закони и обявява въ гражданско отношение нашитѣ материално-правни закони за териториални ratione fori, когато се касае за дѣла даже само между чужденци. Гл. нашата статия: Противъ чл. 170 отъ гражданското сѫдопроизводство, въ Юридически прѣгледъ, XIV, 1906, стр. 535 и сл. Това наше тълкуване се възприе отъ г. Д-ръ И. Фаденхехтъ, Правото на прѣдставителство въ полза на низходещитѣ на наслѣдникъ по завѣщание или на завѣтникъ, въ Годишникъ на софийския университетъ, II, 1906, стр. 137. — Вслѣдствие на това значение на чл. 170 и на съображението, отъ друга страна, че, ако нашето Право, по начало, е задължително за чужденцитѣ въ България, то е още повече задължително за случаитѣ, въ които чуждестранниятъ елементъ е не подданството на лицето, а мѣстожителството, мѣстонахождението на прѣдмета или мѣстоизвършването на сдѣлката, — основното правило на нашето международно частно Право е слѣдньото: въ случай на стълкновение на разнодържавни закони, българскиятъ сѫдия прилага българското Право, освѣнъ когато законодательтъ е прѣдписалъ прилагането на нѣкое чуждестранно Право; никога други пѫть не може сѫдията да рѣши дѣлото споредъ материалния законъ на една чужда държава, колкото силна и да бѫде връзката на фактическия съставъ къмъ нея. Гл. *Поповилиевъ*, пос. спис. и стат. стр. 538 и сл. — Подобни постановения се срѣщатъ въ Саксонския граждански законикъ, § 6, гл. *Niemeyer*, Vorschläge und Materialen, S. 29; въ бернския законъ за гражданското сѫдопроизводство, § 281, гл. Zeitschrift für internationales Privat-und Stratrecht, III, 1893, S. 195 и *Meili*, Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 179 — 180; въ черногорския общъ имущественъ законикъ, чл. 5. Ср. § 6 отъ сръбския граждански законикъ.

Дали, въ случай на празнина, сѫдътъ рѣшава по собствено усмотрѣние (freies Ermessen) или по справедливость (innere Gerechtigkeit, Natur der Sache, Geist des Rechtes, etc.), гл. въ разни смисъли: *Niemeyer*, Positives internationales Privatrecht, I, Leipzig, 1894, S. 7; *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd, S. 4—5.

[1]) *Niemeyer*, Zur Methodik des internationalen Privatrechts, Leipzig, 1894, S. 28, казва, че законодательтъ дава на сѫдията едно бланково пълномощие: Blankvollmacht.

спрямо дѣеца за поправяне на причиненото зло и, отъ друга страна, право въ полза на държавата за наказване на провинилия се. Прѣстжпното дѣяние служи за основа на едно гражданско правоотношение между потърпѣвшия и дѣеца и на едно углавно — значи публично — правоотношение между държавата и сжщия дѣецъ. Сжщото това нѣщо, което тука става между два различни правни клона, именно между два клона на вжтрѣшно-правния редъ, може да се случи и между два различни правни реда, между вжтрѣшното Право и междудържавното. Единъ отказъ на правосждие отъ мѣстната сждебна власть къмъ единъ чуждестраненъ поданикъ може, независимо отъ правото за уврѣдения да иска обезщетение отъ отговорния чиновникъ и, евентуално, правото на държавата за наказване на виновника, които права влазятъ въ вжтрѣшно-правния редъ на държавата, да създаде още и случай на дипломатическа протекция отъ страна на отечеството на потърпѣвшия, което е едно междудържавно правоотношение[1]). Сжщо тъй, една сдѣлка между мѣстенъ поданикъ и чуждестраненъ дипломатически агентъ създава прѣди всичко гражданско правоотношение между съдоговарящитѣ се страни и правоотношение отъ междудържавното Право между мѣстната държава и отечеството на агента относително подсждностьта на дѣлото по сдѣлката.

За да може, обаче, да стане така, т. е. отъ единъ фактически съставъ, който зависи отъ вжтрѣшното Право, да се произведатъ междудържавни правоотношения, изискватъ се двѣ условия. Трѣбва материалнитѣ обстоятелства да сж такива, че дѣйствията на частнитѣ лица или на вжтрѣшнитѣ органи да засѣгатъ интереситѣ на двѣ или повече държави, и да сжществуватъ междудържавно-правни норми, които, вслѣдствие на така замѣсенитѣ интереси, да привързватъ къмъ извършенитѣ факти извѣстни правни послѣдствия за самитѣ държави.

Имаме ли прѣди всичко на лице въ случаитѣ отъ международното частно Право такива обстоятелства, които да засѣгатъ интереситѣ на двѣ или повече държави?[2]) Интересътъ на държавата, гдѣто се осжществяватъ международнитѣ частно-правни фактически състави, е очевиденъ; тя би допустнала най-възмутителната анархия въ собствената си срѣда и би манкирала на своята мисия, ако оставѣше тия състави вънъ отъ всѣко правно уреждане. Но

[1]) Като защищава своя поданикъ, отечеството не дѣйствува въ качество на неговъ прѣдставнтель и не упражнява негови права, а изключително свои собствени права. Ср. *Heilborn,* Das System des Völkerrechts entwickelt aus den völkerrechtlichen Begriffen, Berlin, 1896, S. 69 ff.

[2]) Било интереситѣ на самитѣ държави, било интереситѣ на държавитѣ, като прѣдставителки на съвокупностьта на подданицитѣ си.

и чуждестранни държави сѫ заинтересувани въ уреждането на тия състави. Това е вънъ отъ съмнѣние, когато въ тѣхъ сѫ замѣсени подданици на тѣзи държави. Всѣка една държава е повече или по-малко заинтересувана въ правното уреждане на ония отношения, въ които участвуватъ нейнитѣ подданици като субекти, активни или пасивни. Може ли да се каже, че е съвсѣмъ безразлично за една държава, щото личнитѣ и сѣмейни отношения на нейнитѣ членове въ странство да се уреждатъ така или инакъ, т. е. отъ нейния или отъ нѣкой другъ законъ, напр. отъ закона на страната, гдѣто врѣменно прѣбиваватъ, и законнитѣ съпрузи да бѫдатъ считани като незаконни и раздѣляни насилствено отъ полицейскитѣ власти? Защо нѣкои държави изискватъ взаимность въ прилагане на чуждестранното Право, като напр. Германия въ отношение на наслѣдственото Право [1]), ако не съ цѣль да прѣдизвикатъ чуждитѣ държави да прилагатъ и тѣ тѣхнитѣ закони, което показва, че иматъ интересъ за това? Дѣйствуването отъ една държава по реторсия къмъ друга държава, която отказва всѣко прилагане на Правото ѝ [2]), може да се обясни тъй сѫщо само съ интереса, който има тя да види извѣстни тѣсно привързани къмъ нея отношения уредени отъ собственото ѝ Право. Но фактътъ, който показва най-безспорно интереса на държавитѣ досежно опрѣдѣлянето на приложимия законъ, е сключването на договори отъ държавитѣ за тази цѣль. Интересътъ на една отъ засегнатитѣ държави, напр. на оная, въ която се повдига спорътъ, може да изисква прилагането на мѣстното Право, а оня на другата държава, съ която съставътъ е въ връзка, напр., чрѣзъ подданството на нѣкоя отъ странитѣ, да изисква прилагането на друго нѣкое, напр. на собственото ѝ Право, като отечествено на страната. Въпросътъ се свежда така къмъ този, дали държавата, гдѣто се гледа дѣлото, е свободна да приложи своето Право или, въобще, да опрѣдѣли приложимия законъ, или е длъжна, спрямо другитѣ засегнати държави, да приложи непрѣменно Правото на нѣкоя отъ тѣхъ, признато за най-подходеще въ случая, или Правото, което тази държава опрѣдѣля, и да издаде съотвѣтни норми, за да изпълни това свое задължение. А това е въпросъ за отношения между държави, който излиза отъ областьта на вѫтрѣшното Право.

За да иматъ такива отношения правенъ характеръ, за да се състоятъ отъ съотвѣтни права и задължения, трѣбва да бѫдатъ признати отъ междудържавното Право; инакъ тѣ оставатъ единъ

[1]) Art. 25, Einführungsgesetz zum B. G. B.
[2]) Art. 21, Ibid.

простъ фактнчески субстратъ. Пита се сега: сѫществуватъ ли междудържавно-правни норми, които признаватъ и уреждатъ тия възможни между държавитѣ отношения? Този е капиталниятъ въпросъ [1]).

Ние мислимъ, че нѣма никакви общи междудържавно-правни норми, които да създаватъ права и задължения за държавитѣ въ това отношение, съ други думи да даватъ указания върху приложимия законъ, въ случай на стълкновения поради международни частно-правни фактически състави. Това се признава даже и отъ привърженици на интернационалистическата школа [2]). Ученията на Пийе и Цителманъ сѫ системи идеални. Каквото и да казватъ тѣхнитѣ автори, тѣ нѣматъ за основа едно положително-правно начало.

Пийе вади международното частно Право отъ началото на равноправието на държавитѣ и отъ началото на взаимното проникване, признаване и почитане на суверенитетитѣ, които начала той счита задължителни за отдѣлнитѣ членове на междудържавното общество. Но заслужва да се изсочи това, което самиятъ този авторъ обяснява по-нататъкъ. Това Право, казва той, не ще може да произведе своето пълно дѣйствие, до като разнитѣ народи не се присъединятъ къмъ една обща и единствена система на международно частно Право. Тогава то ще бѫде общо за всички законодатели, понеже суверенитетътъ на всѣка държава може да се упражнява свободно само подъ условието да изпълнява задълженията си къмъ другитѣ държави. До като трае сегашното положение, онова международно частно Право ще бѫде въ сила въ всѣка една отдѣлна държава, което тя признае. И Пийе ни обръща вниманието върху това, че, въ отношение на международното частно Право, държавата дѣйствува не като създатель (créateur), а като опрѣдѣлитель (définiteur) на Правото, и че тя необходимо играе тази роля по нѣмане на върховенъ законодатель, който би направилъ едно общо опрѣдѣление за цѣлото междудържавно обще-

[1]) Но нека пакъ припомнимъ, че и да сѫществуватъ подобни норми, международното частно Право — Правото, което опрѣдѣля правнитѣ послѣдствия на международнитѣ фактически състави между частнитѣ лица — си остава все вѫтрѣшно и само вѫтрѣшно Право. Междудържавно-правнитѣ норми нѣматъ сила въ вѫтрѣшностьта на държавата, а създаватъ просто изисквания прѣдъ вѫтрѣшно-правния източникъ. Тѣ не могатъ да уреждатъ никакви отношения между субекти, подчинени на държавата, и биха съставлявали, въ случая, по своята природа и по своя прѣдметъ, нѣщо съвсѣмъ различно отъ международното частно Право, макаръ това нѣщо да го означаватъ обикновено съ сѫщото название, било чисто и просто, било като му прибавятъ прилагателното междудържавно или наддържавно (междудържавно или наддържавно международно частно Право).

[2]) *Despagnet,* Droit international privé, 3-e éd., Paris, 1899, p. 35 et suiv., Cours de droit international public, Paris, 1894, p. 55; *Rolin.* Principes de droit international privé, t. I, Paris—Bruxelles, 1897, p. 13 et suiv.; *Zitelmann,* Internationales Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1897, S. 72 ff.

ство. Че законодателтъ не създава Правото се вижда ясно, споредъ Пийе, отъ слѣдньото. Когато, напр., френскиятъ законодатель казва въ чл. 3 ал. 3, code civ., че френскитѣ закони върху гражданското състояние и дѣеспособностьта слѣдватъ французина даже въ чуждата държава, той постановява косвено, какво законитѣ на тая държава нѣма да се прилагатъ, и опрѣдѣля така едно отношение между френския и чуждестранния суверенитети. Но френската държава, която не може да претендира за нѣкакво върховенство (supériorité) надъ другата държава, дѣйствува като опрѣдѣлитель, не като господарь[1]). И Пийе заключава, че, въ всѣка държава, приетитѣ правила отъ международно частно Право се ползуватъ съ сила на Право, т. е. сж юридически задължителни, като изразъ на едно задължение на държавата[2]).

Отъ своя страна, Цителманъ претендира, че основното начало за разграничението на законодателната компетентность на държавитѣ е самото то правило отъ положителното междудържавно Право, защото не е нищо друго, освѣнъ приложение на общото правило, споредъ което на всѣка държава се признава една особна сфера на държавно господаруване. Цителманъ изповѣдва, че то не е още въведено въ дѣйствителностьта на правния животъ на държавитѣ. Понеже до сега държавитѣ не били познали връзката между задачата на международното частно Право и междудържавното разграничение на държавната власть, тѣ не сж признали (anerkannt) това правило за междудържавно Право. Но, споредъ него, то има пълна претенция да бжде счетено като дѣйствуваще Право, защото логическитѣ послѣдствия на едно правно правило сж сами тѣ дѣйствуваще Право, ако задължителната имъ сила не е отнета или отстранена отъ други противни тѣмъ правни правила[3]).

Уважаемиятъ авторъ грѣши много[4]). Прѣди всичко, едва ли може да се твърди, че правилата, споредъ които разрѣшава стълкновенията между личния и териториалния суверенитети, сж признати и слѣдвани отъ народитѣ съ тази абсолютность, както той ги формулува. Отъ друга страна, и да сж дѣйствуваще положително Право, тѣхнитѣ послѣдствия, извлѣчени логически по дедукция, досежно разпрѣдѣлянето на законодателната компетент-

---

[1]) *Pillet,* Principes de droit international privé, Paris, 1903, p. 81-82.
[2]) *Pillet,* op. cit., p. 83.
[3]) *Zitellmann,* op. cit., I Bd, S. 72.
[4]) Ср. *Niemeyer,* въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, VII, 1897, S. 479, Das internationale Privatrecht des B. G. B., Berlin, 1901, S. 50, *Barazetti,* въ сжщия zeitschrift, VIII, 1898, S. 39, *Kahn,* въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 34 ff.; *Triepel,* Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 274, Anm. 3; *Пиленко,* въ Журналъ министерства юстиціи, 1899, V, стр. 285, 287—288.

ность, не сѫ познати на държавитѣ и още по-малко признати отъ тѣхъ. А може ли едно междудържавно правило да бѫде положително Право, когато субектитѣ, чийто отношения то има за прѣдметъ, нѣматъ познание за него, а слѣдов., и намѣрение да го считатъ задължително за себе си. Наистина, както твърди Маркузенъ въ подкрѣпа на Цителмана, въ вѫтрѣшното Право се приема, че аналогичнитѣ заключения сѫ мълчаливи или конклудентни норми, — часть отъ положителното Право, като неизразено негово съдържание; че тѣ нѣматъ нищо общо съ естественото Право, защото се привързватъ къмъ признати правила, къмъ начала отъ положителното Право[1]). Но Цителмановитѣ заключения се вадятъ по аналогия отъ междудържавно-правни норми, почиващи на обичаи между независими държави. А такива обичаи иматъ сила само въ този си обемъ, въ който се признаватъ за задължителни отъ самитѣ правни субекти. Съвсѣмъ вѣрно забѣлѣзва Козакъ, че силата на обичайното Право почива въ неговото фактическо приложение[2]). Вънъ отъ границитѣ на убѣждението и волята за задължителната имъ сила, вънъ отъ opinio juris на самитѣ субекти, което е тѣхниятъ източникъ, тѣ нѣматъ никаква сила. Аналогични заключения не могатъ да се вадятъ отъ обичайни правни норми; такива заключения сѫ лишени отъ положително-правенъ характеръ и не сѫ задължителни.

Ако не сѫществуватъ междудържавно-правни норми, които цѣлостно да уреждатъ отношенията на държавитѣ досежно стълкновенията на законитѣ имъ, не произтичатъ ли отъ междудържавното Право поне извѣстни задължения за отдѣлнитѣ държави по отношение на международната частно-правна проблема? Слѣдъ влазянето въ междудържавното общество, всѣка държава е длъжна да признае другитѣ за публично-правни тѣла и

---

[1]) *Markusen*, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, X, 1900, S. 267. — Върху аналогията гл. *Gény*, La méthode d'interprétation et sources en droit privé positif, Paris, 1899, № 16, p. 29—30, № 106 et s., p. 261 et s. Ние мислимъ заедно съ Дернбургъ, Регелсбергеръ, Козакъ, Жени и др., че аналогията не е тълкуване на формалнитѣ правни източници, а правосъздаване. Гл. *Gény*, op. cit., № 107, p. 271—274, № 108, p. 274—275, № 165, p. 494 et s. На прѣдпослѣдньото мѣсто, Жени казва, че тълкуването и аналогията нѣматъ еднаква сила и че тълкувательтъ маниира аналогията, както всички способи на издирване, надминаващи формалнитѣ източници, съ една много по-голѣма ширина на оцѣнение, ограничена само отъ обективнитѣ изисквания на справедливостьта и обществената полезность. — Гл. по въпроса за конклудентнитѣ норми въ областьта на международното частно Право: *Nimeyer*, Das in Deutschland geltendes internationales Privatrecht, Leipzig, 1894, Einleitung, S. 5 ff., *Barazetti*, въ посочения Zeitschrift, VIII, 1898, S. 288.

[2]) Цитуванъ у *Покровскій*, въ Вѣстникъ Права, 1904, кн. 4, стр. 211. — Жени приема, заедно съ други автори, че главното, ако не абсолютно изключителното приложение на аналогията се основава на положения отъ писаното Право. Op. cit. № 107, p. 264 et n. 3.

равни, като нея, членове на това общество. Отъ друга страна, всѣка държава признава подданицитѣ, които влазятъ въ състава ѝ, за лица, за правоспособни субекти; безъ това, тя би отрицавала сама себе си. Но подданството е една връзка между лицето и отечество, която не се изгубва съ напущане на народната територия, и, когато една държава приеме у себе си чуждия подданикъ, тя е длъжна да го третира като правоспособенъ субектъ. Това задължение е влѣзло вече въ съзнанието на народитѣ, и се основава на междудържавната практика[1]). Каква правоспособность ще признае, обаче, държавата на чужденеца, дали ще го приравни къмъ мѣстния подданикъ относително ползуването съ частни права или ще наложи извѣстни ограничения на правоспособностьта му, е въпросъ, който всѣка държава разрѣшава независимо чрѣзъ вжтрѣшното си Право. Вслѣдствие на своето задължение да третира чуждия подданикъ като лице и да му признае извѣстна правоспособность, държавата е длъжна да защищава заедно съ неговата личность и добититѣ отъ него субективни права. Правоспособностьта е възможность за придобиване права. Тя нѣма да бжде гарантирана на чужденеца, ако държавата не е длъжна да защищава личностьта му и правата, които той придобива, благодарение именно на правоспособностьта си. Но по кой законъ ще става придобиването на тия права, по отношение на които той е признатъ за способенъ? По кой законъ ще се упражняватъ тия вече придобити Права? Съ други думи и по-общо казано, кой законъ ще опрѣдѣля правнитѣ послѣдствия на фактическитѣ състави, въ които участвува чужденецътъ? На този въпросъ, който е въпросътъ на международното частно Право, не се намѣрва никакъвъ отговоръ въ междудържавното Право. Нито отъ общитѣ начала на това Право, нито отъ нѣкои особни междудържавни обичаи може да се извади нѣкакво юридическо задължение за държавата да прилага и чуждестранни закони при опрѣдѣляне правнитѣ послѣдствия на съставитѣ, въ които е замѣсенъ чуждиятъ подданикъ. Наистина, държавата, която признава другитѣ за равни ней публично-правни тѣла, трѣбва да признае и законитѣ имъ за източници на Правото, каквито сж собственитѣ ѝ закони, именно, въ случая, за източници на положително частно Право за хората. Но това не значи още, че тя е длъжна да ги прилага, да изпълнява издаденитѣ въ странство рѣшения. Тя може да обяви чуждестран-

[1]) Ср. *Heilborn*, op. cit., S. 72 ff.; *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher XL, 1899, S. 42—43 *Anzilotti*, Il diritto internazionale nei giudizi interni, Bolognn, 1905, p. 134 e n. 1. — Гл. още *Thomas*, La condition des étrangers et le droit international, въ Revue générale du droit international public, IV, 1897, p. 620 et suiv, особно p. 627 et suiv.

нитѣ закони за приложими у нея, и тя прави това, когато намѣри за полезно, справедливо или цѣлесъобразно, споредъ своето собствено схващане, споредъ идеитѣ, които има за интереса, справедливостьта и другитѣ условия, важни при нормиране на отношения между частни лица, тукъ особно за изискванията на международното частно общение. За истинско междудържавно-правно задължение, обаче, не може и дума да става[1]). А, ако държавата не е длъжна да прилага чуждестранно Право, когато въ международния фактически съставъ е замѣсенъ подданикътъ на една друга държава, толкова по-малко може да има за нея нѣкакво задължение, когато чуждестранниятъ елементъ въ състава е отъ друго естество, като мѣстожителството на лицето, мѣстонахождението на обекта или мѣстоизвършването на сдѣлката.

Отъ всичко това ние заключаваме, че дали да прилага чуждестранни закони и въ какви случаи, дали, съ други думи, да си направи едно международно частно Право и съ какво съдържание, зависи, въ формално отношение, напълно и изключително отъ самата държава. Въ това тя не е ограничена отъ никакви междудържавно-правни прѣчки или задължения. Твърденията на Канъ за съществуването на извѣстни правила отъ междудържавно-правенъ характеръ досежно стълкновенията на разнодържавнитѣ закони, като правилата, че съдържанието на вещнитѣ права върху недвижими имоти зависи отъ lex rei sitae и че мѣстното сѣмейно и наслѣдствено Право не бива да се прилага на лица, които само прѣминуватъ прѣзъ страната, ни се виждатъ неприемливи. Отъ факта, че всички модерни държави слѣдватъ тия правила, не може да се заключи безъ друго за тѣхната формално задължителна сила. Както ще видимъ по-нататъкъ, за това се изисква още едно условие. което въ случая липсва.

Макаръ държавата и да не е междудъжавно-правно длъжна да има едно международно частно Право, да прилага въ извѣстни случаи чуждестранни закони, ние не мислимъ, че една културна държава може да игнорира замѣсенитѣ въ фактическитѣ състави чуждестранни елементи и да прилага изключително своето материално Право. Държавата, която постжпва така, не нарушава междудържавното Право, но сигурно манкира на своята правна мисия. Ако, въ отношение на международното частно Право, отдѣлната

---

[1]) Гл., въ противенъ смисълъ, освѣнъ посоченитѣ вече автори като Майли и др., още *v. Bar,* Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts, I Bd., 2-e Aufl., Hannover, 1889,S. 4, Anm. 4, който казва, че, иначе ние бихме отказали правната ефикасность на чуждестранното общество (на чуждата призната държава), т. е. бихме отказали, че това чуждестранно правно общество е въобще правно общество, — държава.

държава е свободна отъ междудържавно-правни задължения, не значи, че за нея нѣма никакви задължения, че ѝ е позволено да дѣйствува съвсѣмъ произволно.

Държавата не може да остави ненормирани отношенията, които произлизатъ отъ международното общение на хората, безъ да създаде една недопустима анархия въ собствената си срѣда. А като урежда юридически тия отношения, тя е длъжна да държи смѣтка за интереситѣ на лицата, между които тѣ се установяватъ, и да даде съотвѣтно съдържание на своитѣ норми, до колкото нѣкои по висши интереси не налагатъ противното. Какво ще кажемъ за единъ законодатель, който заставя народнитѣ подданици да се съобразяватъ непрѣменно съ отечественото Право относително формата и сѫществото на сдѣлкитѣ, които сключватъ помежду си въ странство, гдѣто е невъзможно да изпълнятъ изискванитѣ отъ това Право формалности, нито да се запознаятъ достатъчно съ неговитѣ прѣдписания? Или за оня законодатель, който не признава за дѣйствителни никакви сдѣлки, извършени въ странство, даже отъ чужденци, ако не отговарятъ на неговитѣ закони? Има случаи, безъ съмнѣние, въ които интереситѣ на държавата не биха позволили да се признае въ страната дѣйствието на единъ чуждестраненъ законъ или да се освободятъ отъ извѣстни задължения находещитѣ се въ странство народни подданици. Но това сѫ изключения. Една държава, която безъ никакви мотиви прѣнебрѣгва нуждитѣ и интереситѣ на частнитѣ лица, били нейни подданици или чужденци, дѣйствува несправедливо или нецѣлесъобразно и нарушава ония задължения, които ѝ налага спрямо тия лица нейната законодателно-правна мисия. По този начинъ, тя прави невъзможно или поне затруднява международното частно общение, което е една културна и икономическа необходимость за държавата.

Международното частно общение е, впрочемъ, едно общо благо за цѣлото човѣчество, една необходимость за всички държави. И всѣка една държава трѣбва да се стреми за неговото поддържане, улеснение и обезпечение. Това го повеляватъ самитѣ добрѣ разбрани народни интереси, прѣдъ видъ на взаимностьта въ отношенията, която прави държавитѣ напълно солидарни. Ето защо, при полагане нормитѣ отъ международното частно Право, държавата е длъжна да държи смѣтка и за извѣстни междудържавни интереси, за извѣстни изисквания на междудържавното общество. Въ този смисълъ трѣбва да се разбира твърдението на нѣкои националисти, че въ международното частно Право влияятъ и междудържавно-правни гледни точки. Ако една държава иска, щото редовно оженениитѣ въ отечеството нейни подданици да бѫдатъ счи-

тани за законни съпрузи въ чуждитѣ държави, тя трѣбва отъ своя страна да счита за такива всички чужденци, които сѫ встѫпили въ единъ законенъ споредъ отечественото си Право бракъ. Международното общение на частнитѣ лица става невъзможно, ако нормитѣ отъ международното частно Право на държавата сѫ пропити отъ чисто националистически духъ. Прочее, прави сѫ ония автори, които посочватъ началото на интернационалитета като основно начало въ политиката на международното частно Право и съ това отдаватъ заслуженото на интернационалистичната школа. Законодательтъ трѣбва при издаване на норми въ тази область да се полага не на една ексклузивистическа гледна точка, а на становището на междудържавното общество, до колкото важни народни съображения не диктуватъ извѣстни изключения. Щомъ законодателнитѣ органи на разнитѣ държави разрѣшаватъ стълкновенията на законитѣ отъ едно и сѫщо гледище, като взематъ прѣдъ видъ, по начало, еднакви интереси, ще се постигне отъ само себе и една по-голѣма еднообразность въ законоположенията по нашия клонъ, каквато се забѣлѣза вече въ много отношения. А сѫщо такава еднообразность ще се установи и въ сѫдебната практика, тъй като, при отсѫтствие на норми, сѫдилищата ще разрѣшаватъ спороветѣ, като изхождатъ отъ сѫщото общо гледище, като се рѫководятъ отъ сѫщото главно начало — началото на интернационалитета. И трѣбва да се изсочи, че юриспруденцията е направила грамаденъ приносъ въ това отношение.

Идеалътъ въ международното частно Право се състои въ еднакво разрѣшение на стълкновенията въ разнитѣ държави. При разногласие на законодателствата въ отношение на стълкновителнитѣ норми, единъ и сѫщъ международенъ фактически съставъ ще може въ една държава да произведе едни правни послѣдствия, въ друга — други правни послѣдствия. При такива условия липсва нужната хармония въ Правото досежно международното общение на хората. Но този идеалъ, който се осѫществява постепенно чрѣзъ спонтанната еволюция на законодателствата и юриспруденциитѣ на отдѣлнитѣ държави, се постига сега чрѣзъ особни съглашения между членоветѣ на междудържавното общество, — разбира се, доколко това е въобще възможно: защото ние знаемъ, че унификацията на международното частно Право срѣща нѣкои непрѣодолими прѣчки, които произтичатъ главно отъ разногласието на народното материално Право на отдѣлнитѣ държави. Тия съглашения оказватъ влияние и вънъ отъ отношенията на държавитѣ, които сѫ ги сключили. Съдоговарящата държава може да възприеме оговореното частно Право

и спрямо трети държави. Отъ друга страна, самитѣ трети държави могатъ да го приематъ за образецъ на своитѣ собствени законодателства върху стълкновението на законитѣ.

Ние бихме прѣминали върху междудържавнитѣ договори, въобще върху уреждането на възникващитѣ между държавитѣ отношения по поводъ на стълкновенията, ако да не оставаше още единъ въпросъ — въпросътъ, дали международното частно Право, както се разбира отъ националиститѣ, е въобще истинско Право. Пита се: отсѫтствието на междудържавно-правни норми досежно стълкновението на законитѣ, и уреждането на тази материя отъ самия законодатель не отнема ли правния характеръ на международното частно Право? Извѣстна е дилемата на Пийе въ това отношение. Той казва: или нашата наука не е едно истинско Право и нѣма никаква задължителна сила за държавитѣ, или е истинско Право и притежава такава сила, но тогава тя е часть отъ междудържавното Право и съставлява едно учение, което урежда отношенията на народитѣ, като очъртава границитѣ на взаимната имъ компетентность досежно частнитѣ права и интереси[1]). Споредъ насъ, тази дилема не е неизбѣжна. Нима ако законодательтъ впише въ законитѣ едно правило, което не е задължително за държавата по силата на една междудържавно-правна норма, съ това той не създава истинско положително Право? Въ всички държави, законътъ се признава безспорно като източникъ на Правото. Наистина, нормитѣ, които черпятъ силата си отъ закона, важатъ само вѫтрѣ въ държавата, гдѣто той е издаденъ, и правилата отъ международното частно Право, установени чрѣзъ законитѣ на страната, иматъ такава именно вѫтрѣшно-задължителна сила. Но това не значи, че тѣ не сѫ истинско Право, а само, че не задължаватъ другитѣ държави. Вѣрно е, отъ друга страна, че, вслѣдствие на разногласието на законодателствата по международното частно Право, не може да има пълна правна хармония досежно международното общение на хората, а държавитѣ иматъ интересъ за установяването на такава хармония. Обаче, това нѣщо не е никакво възражение противъ формалната сила на вѫтрѣшнитѣ норми отъ международното частно Право. То зависи изключително отъ съдържанието на тия норми. Проникнати отъ идеала, който искатъ да осѫществятъ въ междудържавното общество, нека членоветѣ на това общество се съгласятъ върху приемането на едно еднакво международно частно Право. Но отъ факта, че се чувствува нужда отъ единство въ Правото по нѣкоя материя, не може по никой

[1]) *Pillet*, op. cit., p. 56.

начинъ да се заключи, че отдѣлнитѣ държави не сж властни да законодателствуватъ по тази материя и че положенитѣ по нея норми не съставляватъ едно истинско Право. Такава една нужда е накарала държавитѣ да сключатъ бернскитѣ конвенции отъ 17 септемврий 1878 г. и 3 ноемврий 1881 г. за защита на лозята отъ филоксера и да поематъ за себе си задължение да иматъ едно опрѣдѣлено законодателство по материята, прѣдметъ на тия конвенции[1]). Значи ли, че държавитѣ не можеха да законополагатъ въ вжтрѣшното си Право по тази материя и че фактически положенитѣ отъ тѣхъ норми не съставляваха едно истинско Право? По сжщата причина сж били договорно приети еднакви правила по международнитѣ прѣвози по желѣзници[2]). Нѣкои автори прѣдвиждатъ, че, съ цѣль на опростотворение, отдѣлнитѣ държави ще приематъ постепенно и за вжтрѣшнитѣ прѣвози правилата на общата конвенция и че, по този начинъ, ще тръгнатъ къмъ едно пълно единство въ законитѣ върху договора на прѣвозъ[3]). Други автори и учени дружества посочватъ нуждата отъ еднакво Право и по нѣкои части отъ търговското Право, като материята на мѣнителницитѣ, и др.[4]). Международното литературно и артистическо дружество е изработило единъ проектъ на законъ-моделъ (loi-type) върху авторското право, който се прѣпоржчва на отдѣлнитѣ държави отъ конгреситѣ по литературната и артистическа собственость[5]). А брюкселската дипломатическа конференция за унификацията на морското Право е приела вече два проекта за конвенции, едната върху абордажа, другата върху помагането[6]). Отъ

[1]) *Martens*, Nouveau recueil général des principaux traités, nouvelle série, t. VI, p. 261 и t. VIII, p. 435.

[2]) Конвенция, сключена въ Бернъ на 14 октомврий 1890.

[3]) *Bonfils-Fauchille*, Manuel de droit international public, 3e éd. Paris, 1901, p. 509.

[4]) Гл. Рѣшение на Института по международното Право, взето на сесията му въ Туринъ прѣзъ 1882 г., гл. текста, освѣнъ въ Annuaire, 1882, още и въ Revue de droit international et de législation comparée, XIV, 1882, p. 600; *Lyon-Caen*, De l'unification des lois relatives aux lettres de change, въ Journal de droit international privé, XI, 1884, p. 338 et suiv. и въ Annaire de l'Institut de droit international, 1887—1888, p. 336 et suiv. Cp. *Diena*, Trattato di diritto commerciale internazionale ossia il diritto internazionale privato commerciale, vol. I, Firenze, 1900, p. 5; *Rey. F.*, Projet d'entente entre les Etats pour l'unification des lois en matière de change, Nancy, 1907; *Felix Meyer*, Weltwechselrecht, въ Deutsche Juristen-Zeitung, XII, 1907, 497 ff.

[5]) Напр. на Ромжния. Гл. Congrès international de la propriété littéraire, Résolutions votées par le congrès de Bucarest de 1906, въ Journal de droit international privé, XXXIV, 1907, p. 574.

[6]) Гл. *Frack*, L'unification du droit maritime et la conférence diplomatique de Bruxelles, въ сжщия Journal, XXXIV, 1907, p. 273 et suiv. Проектитѣ сж напечатани изцѣло въ Annexe, p. 279 et suiv. Гл. още: La unificazione delle legilazioni in materia marittima, въ Rivista di diritto commerciale, 1907, fasc. 1, p. 74.

всичко това не слѣдва, че отдѣлнитѣ държави не могатъ да уреждатъ тия материи и че законоположенията имъ по тѣхъ нѣматъ правенъ характеръ. Даже, както ще видимъ пакъ слѣдъ малко, правилата, върху които става споразумѣние между държавитѣ чрѣзъ договори, не добиватъ изведнажъ задължителна сила и въ вжтрѣшностьта на отдѣлнитѣ държави, а трѣбва да бждатъ установени или възприети отъ вжтрѣшно-правния източникъ. Отъ друга страна, както прѣди малко казахме, пълната унификация на международното частно Право е невъзможна. До като траятъ различията между материалнитѣ Права на отдѣлнитѣ държави, особно относително привързочнитѣ понятия и важностьта на извѣстни институти, съставляващи тъй наречения абсолютенъ или международенъ обществен редъ, и при съвсѣмъ еднакво международно частно Право пакъ нѣма да се рѣшаватъ стълкновенията еднакво въ разнитѣ страни, пакъ нѣма да се постигне пълната хармония, за която се мечтае. Слѣдва ли отъ това, че държавитѣ сж длъжни да се откажатъ отъ особностьта на частното си Право и да приематъ едно общо и еднакво? Значи ли, по-особно, че тѣхната компетентность е ограничена и че положенитѣ отъ тѣхъ норми не сж истинско Право? За насъ, отговорътъ не е съмнителенъ.

Има главно два начина, по които държавитѣ могатъ да уредятъ договорно, т. е. чрѣзъ м е ж д у д ъ р ж а в н и д о г о в о р и, възникващитѣ по между имъ отношения по поводъ на стълкновението на законитѣ имъ. Тѣ могатъ, прѣди всичко, да оговорятъ самитѣ норми отъ международното частно Право, — ония, които разрѣшаватъ направо стълкновението и посочватъ приложимия материаленъ законъ. Такъвъ ще бжде случаятъ, когато държавитѣ се съгласятъ, напр., щото способностьта за сключване на бракъ да се урежда отъ народния законъ на всѣки единъ отъ бждещитѣ съпрузи. Вслѣдствие на такова едно съглашение, всѣка една отъ съдоговарящитѣ се държави става междудържавно-правно длъжна да съблюдава у себе си оговоренитѣ норми или да ги възприеме въ вжтрѣшното си Право. — Може ли да се каже, че, по този начинъ, държавитѣ разграничаватъ междудържавно-правно своята законодателна компетентность? Отговорътъ на този въпросъ е отрицателенъ. Безъ съмнѣние, държавата, чието материално Право е мѣродавно, споредъ оговоренитѣ въ договора правила за уреждането на международния фактически съставъ, е законодателно компетентна по отношение на този съставъ, въ този смисълъ, че тя е властна да издаде нормата отъ обикновеното Право за материалноправно уреждане на състава. Но това е всичко. Съ туй се изчерпва

нейната законодателна компетентность, и тя не може да издава никакви други норми, сир. никакви норми за уреждане по другъ начинъ на състава: било чрѣзъ прѣпращане, като постанови да се слѣдва обикновеното Право на друга нѣкоя държава вмѣсто нейното, другояче казано да се приспособи международното частно Право на тази държава и да се приеме чуждото обикновено Право, къмъ което то прѣпраща, за материалното уреждане на състава; било направо, но не чрѣзъ обикновеното си Право, а чрѣзъ особни материални норми, сир. да издаде материално междунар. частно Право. Всичко това, разбира се, ако противното не е оговорено въ съглашението. Така щото, ако, отъ една страна, за държавата има власть или компетентность, именно за издаване на норми отъ обикновеното материално Право, отъ друга страна, за нея има ограничение или запрѣщение да урежда случая чрѣзъ норми, стълкновителни или материални, отъ международното частно Право. Държавата, чието Право е мѣродавно въ отношение на международния съставъ, не е напълно компетентна да уреди по какъвто начинъ иска този съставъ чрѣзъ своето законодателство, а само чрѣзъ материални норми отъ обикновеното Право. При това, тя е длъжна, както и всичкитѣ други съдоговарящи се държави, да приложи своето обикновено Право на състава, когато послѣдниятъ се оцѣнява у нея. Най-сетнѣ, естествено е, че държавитѣ нѣма тепърва да създаватъ своитѣ обикновени Права, които съществуватъ вече като резултатъ и упражнение на тѣхната законодателна власть. Съ сключване на договора, тѣ просто разпрѣдѣлятъ разнитѣ международни състави между обикновенитѣ си Права, съ задължение да имъ прилагатъ всички, даже и оная, която го е издала, мѣродавното Право. Вслѣдствие на това, всѣка една отъ съдоговарящитѣ се държави добива право да изисква отъ държавата, у която се оцѣнява даденъ фактически съставъ, да приложи мѣродавното Право. Ето защо тукъ не се касае за компетентность. Като сключватъ съглашението по между си, държавитѣ не си задаватъ за задача да опрѣдѣлятъ, кой има право да уреди извѣстенъ международенъ съставъ чрѣзъ своето обикновено Право, а да избератъ най-подходещото за неговото уреждане Право и да си наложатъ взаимно задължение, всички да прилагатъ това Право у себе си.

Вмѣсто да отиватъ толкова далечъ и да оговарятъ самитѣ стълкновителни норми, държавитѣ могатъ да опрѣдѣлятъ, за разнитѣ международни състави, на коя държава нормитѣ отъ международното частно Право ще се слѣдватъ за разрѣшение на стълкновението и изнамѣрване на приложимия материаленъ законъ. Всѣка държава остава напълно свободна, въ опрѣдѣлената ней сфера.

да издава норми отъ международното частно Право съ каквото иска съдържание и да прѣпраща по свой изборъ къмъ мѣстния или къмъ нѣкой чуждестраненъ материаленъ законъ. Положенитѣ отъ нея стълкновителни норми иматъ сила за другитѣ държави, длъжни да осигурятъ съблюдаването имъ върху своята територия, като издадатъ нуждната за това вжтрѣшно-правна заповѣдь. Тъй че положението на отдѣлната държава се очъртава така: свобода да полага стълкновителни норми и избира материалния законъ за извѣстни международни състави, междудържавно задължение да признае и съблюдава стълкновителнитѣ норми на другитѣ държави за съставитѣ, които впадатъ въ респективната имъ сфера. И тукъ пакъ не може да се говори собствено казано за едно междудържавно-правно разграничение на законодателната компетентность на държавитѣ, именно въ отношение на разрѣшаването на стълкновенията, защото и тука има извѣстно ограничение за отдѣлната държава. И наистина, ако тя е властна за разрѣшение на стълкновението по поводъ на единъ опрѣдѣленъ фактически съставъ да издаде нормата отъ международното частно Право и да посочи мѣродавния материаленъ законъ, тя не може да постанови, щото, вмѣсто нейното международно частно Право, да се слѣдва онова на нѣкоя друга държава, та то да разрѣши стълкновението и опрѣдѣли приложимия материаленъ законъ. Никакво тъй наречено „прѣпращане“ не трѣбва да се приема, освѣнъ ако то се налага отъ самия договоръ. И тука държавитѣ просто разпрѣдѣлятъ международнитѣ фактически състави, само не вече между своитѣ материални Права за тѣхното окончателно уреждане, а между своитѣ международни частни Права за разрѣшение на стълкновението и опрѣдѣляне на мѣродавния материаленъ законъ, който най-сетнѣ ще посочи правнитѣ послѣдствия, — по-точно, тѣ си разпрѣдѣлятъ самитѣ стълкновения, за да ги разрѣшатъ чрѣзъ своитѣ международни частни Права, безъ да могатъ да законодателствуватъ повече отъ това, да прѣпращатъ къмъ друго международно частно Право, сир. да издаватъ норми отъ международно международно частно Право. При това, държавата, чието международно частно Право е компетентно за разрѣшение на стълкновението, е длъжна да го приложи, когато стълкновението се разрѣшава у нея. Всѣка една отъ съдоговарящитѣ се държави добива, чрѣзъ съглашението, право да изисква отъ оная, у която се разрѣшава стълкновението, да приложи мѣродавната стълкновителна норма. И тукъ не се касае, слѣд., за законодателна компетентность. Държавитѣ просто се съгласяватъ върху най-подходещето международно частно Право за разрѣшение на стълкновението и се задължаватъ взаимно да прила-

гатъ това Право, когато стълкновението чака у тѣхъ за разрѣшение, а не се занимаватъ никакъ съ въпроса, коя държава има право да разрѣши стълкновението чрѣзъ своето международно частно Право.

Положението на отдѣлната държава въ първия случай е несравнено по-тежко отъ положението ѝ въ втория. Въ първия случай, държавата поема едно положително задължение: да съблюдава у себе си извѣстни правила или да ги възприеме въ вжтрѣшното си Право, безъ да може, отъ междудържавно-правна гледна точка разбира се[1]), да създава други такива по сжщата материя. Тя се задължава да приеме извѣстно съдържание за своето международно частно Право по засегната материя. Ако съглашението е сключено между всички членове на междудържавното общество и прѣдвижда всички възможни стълкновения, отдѣлната държава, длъжна да въведе у себе си това съвършено международно частно Право, се лишава отъ възможность да законодателствува другояче по този клонъ, безъ да наруши сключеното съглашение. Въ втория случай, отдѣлната държава поема едно смѣсено междудържавно-правно задължение. Отрицателно — да не полага правила за международнитѣ състави и за стълкновенията, които впадатъ въ сферата на другитѣ държави; това е едно просто, междудържавно-правно разбира се, ограничение за отдѣлната държава, която остава свободна, за опрѣдѣленитѣ ней международни състави, да нормополага и опрѣдѣля приложимия законъ. Положително — да признава и съблюдава у себе си правилата, издадени отъ другитѣ държави въ кржга на признатата тѣмъ сфера на дѣйствие. Ако прѣдположимъ сега, че съглашението е общо и всемирно, то пакъ ще остане за отдѣлната държава, отъ междудържавно-правна гледна точка, една сфера на компетентность, въ която ще може да си образува едно собствено международно частно Право.

Държавитѣ, като си разпрѣдѣлятъ междунар. състави и възникналитѣ по поводъ на тѣхъ стълкновения, могатъ да положатъ извѣстни ограничения досежно разрѣшението на стълкновенията Въ такъвъ случай, държавата, чието междунар. частно Право е мѣродавно, не ще бжде съвсѣмъ свободна въ избирането на приложимия законъ,

[1]) Защото отъ вжтрѣшна гледна точка, всѣка една държава упражнява върховна териториална власть и нейната законодателна компетентность е юридически неограничена. Междудържавнитѣ договори създаватъ само междудържавно-правни изисквания прѣдъ вжтрѣшния източникъ, а не формални ограничения на неговата компетентность. Както имахме вече случая да кажемъ, държавата може да отхвърли своитѣ междудържавно-правни задължения, и при все това нейнитѣ заповѣди, макаръ противни на междудържавното Право, пакъ сж юридически задължителни за всички ней подчинени лица.

а ще се движи въ опрѣдѣлени граници. Примѣръ: договарящитѣ се страни признаватъ за компетентно да разрѣши стълкновението, относително способностьта за встжпване въ бракъ, международното частно Право на държавата, чийто подданици сж бждещитѣ съпрузи, но ограничаватъ компетентностьта на тази държава, като ѝ оставятъ да избира чрѣзъ международното си частно Право само между собственото си материално Право и Правото на държавата, гдѣто бждещитѣ съпрузи иматъ своето мѣстожителство. Вслѣдствие на това ограничение, компетентната държава не може, междудържавно-правно, разбира се, да излѣзе вънъ отъ посоченитѣ граници и да обяви за приложимъ закона на мѣстоизвършването на брака. Lex patriae или lex domicili, но не lex loci celebrationis! Инакъ, тя ще извърши едно нарушение на сключеното съглашение, и издадената отъ нея стълкновителна норма нѣма да има никакво значение за другитѣ държави, които сж свободни да разрѣшатъ конкретното стълкновение по свое усмотрѣние.

Прѣзъ 1893 г., хагската конференция по междунар. частно Право бѣ взела слѣдньото рѣшение, прѣредактирано отпослѣ по прѣдложение на Лене, че правото за сключване бракъ се урежда отъ народния законъ на всѣки единъ отъ бждещитѣ съпрузи, освѣнъ ако този законъ прѣдоставя това, било на закона на мѣстожителството, било на закона на мѣстоизвършването[1]). Вписано въ единъ междудържавенъ договоръ, това рѣшение би имало слѣдньото значение. То би разпрѣдѣлило международнитѣ състави и произходещитѣ отъ тѣхъ стълкновения между международнитѣ частни Права на съдоговарящитѣ се държави и признало за компетентна оная, чийто подданици сж бждещитѣ съпрузи, но съ това ограничение, че тя може да прави изборъ само между своя материаленъ

[1]) „Le droit de contracter mariage est réglé par la loi nationale de chacun des futurs époux, à moins que cette loi ne s'en rapporte, soit à la loi du domicile, soit à la loi du lieu de la célébration". Actes de la conférence de la Haye, La Haye, 1893, p. 49. — Неточната редакция на това рѣшение е дала мѣсто на едно разногласие между рапортьора Renault и членоветѣ Beeckmann и Meili. Неточностьта се състои въ това, че въ първата часть подъ loi nationale се разбира народниятъ материаленъ законъ, а въ втората часть сжщиятъ терминъ, cette loi, означава международното частно Право, стълкновителнитѣ норми на отечеството. Поради това Лене прѣдложилъ и конференцията приела слѣдния текстъ на мѣстото на втората часть на рѣшението: Toutefois, s'il existe dans la législation nationale de chacun des futurs époux une disposition concernant le conflit des lois qui permette l'application soit de la loi du domicile, soit de la loi du lieu de la célébration, le mariage conforme à l'une ou à l'autre de ces deux derniéres lois ne devra nulle part être considéré comme nul". *Lainé*, La conférence de la Haye relative au droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXI, 1894, p. 247 et suiv.; Actes de la conférence, 1894, p. 48. Ср. *Niemeyer* Vorschläge und Materialen, S. 189 ff.; *Neumann*, op. cit., S. 29; *Catellani*, Del conflitto fra norme di diritto internazionale privato, Venezia, 1897, 4, p. 22 e s., 5, p. 32 e s. Новата редакция не измѣнява въ нищо смисъла, нито логическата природа на постановеннето.

законъ, закона на мѣстожителството и закона на мѣстоизвършването, и че, ако не направи надлеженъ изборъ, ще се смѣта за приложимъ нейниятъ материаленъ законъ. Ако издадената отъ отечеството стълкновителна норма обявява за мѣродавенъ единъ отъ тия материални закони, тя е задължителна за другитѣ държави. Въ противъ случай, напр., ако при единъ смѣсенъ бракъ, отечеството на бѫдещата жена обявява за приложимъ народния законъ на бѫдещия мѫжъ-чужденецъ, — законъ, който не е нито народниятъ законъ на жената, нито законътъ на мѣстожителството ѝ, нито онзи на мѣстоизвършването, стълкновителната норма е противна на договора и нѣма никаква сила за другитѣ държави. Обаче, тия послѣднитѣ не сѫ свободни да разрѣшатъ сами конкретното стълкновение, а сѫ длъжни (междудържавно-правно, разбира се) да приематъ за мѣродавенъ материалния законъ на отечеството. Тази е единствената разлика между приведения отъ насъ примѣръ и рѣшението на хагската конференция. Така щото, споредъ насъ, това рѣшение заключава, първо, разпрѣдѣление на стълкновенията по дадената материя между международнитѣ частни Права на съдоговарящитѣ се държави съ ограничение за компетентната държава въ избора на приложимия законъ, и, второ, субсидиарно обявяване народния материаленъ законъ за приложимъ по сѫщата материя, — субсидиарно, т. е. въ случай че компетентната държава не направи изборъ или излѣзе вънъ отъ опрѣдѣленитѣ ѝ граници. Ето защо, това рѣшение е комбинация на двата главни начина за уреждане отношенията на държавитѣ при стълкновение на законитѣ имъ: опрѣдѣляне на компетентното международно-частно Право, съ ограничения, и оговарване на стълкновителна норма съ субсидиарно значение.

Съ малки изключения, въ сключенитѣ до сега договори, държавитѣ не се задоволяватъ съ разпрѣдѣляне на стълкновенията и опрѣдѣляне на компетентното международно частно Право, а се съгласяватъ върху самото тѣхно разрѣшение, т. е. върху съдържанието на стълкновителнитѣ норми. Това се обяснява много лесно, като се вземе прѣдъ видъ, че и отдѣлната държава постѫпва така въ вѫтрѣшното си Право. Тя не си задава за задача да посочи компетентното международно частно Право, чийто норми разрѣшаватъ даденото стълкновение и опрѣдѣлятъ приложимия материаленъ законъ, а сама разрѣшава това стълкновение и посочва този законъ[1]), което е по-просто въ правополагането и незатруднително за сѫдията.

[1]) Гл. противната тенденция у нѣкои автори, особно у *Neumann*, Internationales Privatrecht in Form eines Gesetzentwurfs, Berlin, 1896, S. 23 ff

Какъвъ е характерътъ на договора, чрѣзъ който държавитѣ уреждатъ възникващитѣ помежду имъ отношения, вслѣдствие на стълкновенията на тѣхнитѣ закони? Знае се, че междудържавниятъ договоръ е или единъ простъ фактически съставъ, една юридическа сдѣлка, назначена да създаде направо субективни права и задължения между странитѣ, или единъ истински правенъ източникъ, — източникъ на абстрактни норми, по силата на които фактическитѣ състави, които тѣ прѣдполагатъ, произвеждатъ субективни права и задължения за заинтересуванитѣ [1]). Договорътъ, който ни занимава, е, безъ съмнѣние, отъ втората категория. Той е истински източникъ на норми или нормативно съглашение, на нѣмски Vereinbarung [2]). Прѣди всичко, разликата между договора въ смисълъ на юридическа сдѣлка или контрактъ, както казватъ френцитѣ въ частното Право, и договоръ въ смисълъ на нормативно съглашение се състои въ това, че, до като първиятъ е съединение на воли прѣслѣдващи формално една и сѫща цѣль, но различни по своето съдържание, вториятъ е, споредъ самитѣ думи на Биндинга, съединение на разни, но еднакви по съдържание, воли [3]). Така, въ частното Право, гдѣто понятието договоръ въ смисълъ на контрактъ се е образувало и е приело своята типична форма, ние имаме юридическа сдѣлка покупка-продажба, съглашение на двѣ лица, продавачътъ и купувачътъ, които изявяватъ воли съ съотвѣтно, но различно съдържание, единиятъ желаейки да продаде, другиятъ да купи. Такъвъ ще бѫде, въ между-

[1]) Старитѣ автори, както и голѣма часть отъ съврѣменнитѣ, приематъ, че всички междудържавни договори сѫ източници на Правото. — Бергбомъ е установилъ различието между договоритѣ-правни сдѣлки и договоритѣ-правни правила. Споредъ него, първитѣ сѫ волеви актове на държавитѣ, които се движатъ въ допустнатитѣ възможности отъ прѣдположеното вече като сѫществуваще обективно Право и установяватъ или отмѣняватъ субективни оправомощения на държавитѣ. Вторитѣ съдържатъ абстрактни правила, които държавитѣ изрично оговарятъ като общи норми за своитѣ дѣйствия. Различието почива, слѣдов., въ цѣльта на държавитѣ за сключването на договора. *Bergbohm,* Staatsverträge und Gesetze als Quellen des Völkerrechts, Dorpat, 1877, S. 77 ff. — Това различие е много разпространено и се приема отъ огромното болшинство съврѣменни френски писатели. Неотдавна другъ единъ нѣмски авторъ, Биндингъ, е направилъ единъ подълбокъ анализъ на договора въобще и е изсочилъ за критерий на различието съдържанието на волевитѣ изявения, които наедно съставляватъ самия договоръ. *Binding,* Die Gründung des norddeutschen Bundes, Leipzig, 1889, Aus der Festgabe der Leipziger Juristenfakultät für Windscheid, S. 69 ff. Учението на Биндинга е добило авторитетни послѣдователи, между които на първо мѣсто можемъ да посочимъ *Triepel,* Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899 S. 49 ff., и *Anzilotti,* Teoria generale della responsabilità dello stato nel diritto internazionale, I, Firenze, 1902, p. 43 e s. — Ние възприемаме въ текста това ново учение.

[2]) Тази дума, употрѣбена отъ Биндинга, е добила техническа стойность въ нѣмската литература. Анцилотти я прѣвежда на италиански съ израза: accordo normativo, който ни се вижда най-точенъ, затова и ние го усвоихме на български.

[3]) *Binding,* op. cit., p. 70.

държавното Право, договорътъ за прѣдаване на единъ прѣстжпникъ, сключенъ между държавата, гдѣто е било извършено прѣстжплението, и държавата, гдѣто е прибѣгналъ прѣстжпникътъ. По силата на този договоръ, първата държава добива едно право спрямо втората, което ѝ позволява да изисква прѣдаването на прѣстжпника, а втората държава поема съотвѣтното задължение, да прѣдаде сжщия прѣстжпникъ. Ако двѣтѣ държави нѣматъ прѣдъ видъ конкретния случай и сключатъ единъ договоръ за прѣдаване на прѣстжпници въобще, като оговорятъ за тази цѣль извѣстно правило, тѣхното съглашение ще бжде единъ истински източникъ на Правото. Въ първия случай, едната държава искаше да се сдобие съ прѣстжпника, другата да ѝ го прѣдаде; сега и двѣтѣ държави искатъ едно и сжщо нѣщо: да си прѣдаватъ взаимно избѣгалитѣ прѣстжпници; всѣка една иска и да прѣдава прѣстжпници и да получава такива. Правилото, което държавитѣ сж си оговорили, става за тѣхъ една задължителна норма, а субективни права и задължения ще могатъ да се създадатъ между тѣхъ отпослѣ, когато възникне нужниятъ фактически съставъ за прилагане на нормата, въ взетия примѣръ, когато единъ прѣстжпникъ избѣга отъ едната държава въ другата [1]).

Явно става, слѣдъ тия обяснения, че сключванитѣ отъ държавитѣ договори върху международното частно Право сж истински правни източници. Волевитѣ изявения на съгласяващитѣ се държави сж съвсѣмъ еднакви по съдържанието си. Всѣка една държава желае, да се рѣшаватъ стълкновенията между законитѣ имъ по единъ абстрактно опрѣдѣленъ начинъ или компетентното международно частно Право за тѣхното разрѣшение да се опрѣдѣля сжщо абстрактно. Щомъ се прѣдставятъ исканитѣ обстоятелства, т. е. щомъ възникне международния фактически съставъ и, по поводъ на него, едно стълкновение между разнодържавни закони, тогава само, по силата на сключенитѣ договори, се създаватъ права и задължения за самитѣ държави; право, напр., за едната да иска отъ другата, гдѣто е заведено дѣлото, да разрѣши стълкновението въ опрѣдѣления въ договора смисълъ, сир. да приложи посоченото въ договора материално Право, или право за компетентната държава да иска отъ сезираната съ случая държава да приложи нейната стълкновителна норма и, впослѣдствие, материалното Право, къмъ което тази норма прѣпраща.

---

[1]) Гл., за разликата въ междудържавното Право между договора-контрактъ и договора-нормативно съглашение досежно прѣкратителното условие, *Kaufmann*. Die Rechtskraft des internationalen Rechts und das Verhältniss der Staatsgesetzgebungen und der Staatsorgane zu demselben, Stuttgart, 1899, S. 50 ff.

Свѣдѣнията, които дадохме върху вжтрѣшното Право и междудържавното Право, като двѣ противоположности или, по-добрѣ, като два съвсѣмъ различни правни реда, могатъ да ни послужатъ сега за изяснение естеството на правното дѣйствие, което произвеждатъ договоритѣ, имащи за прѣдметъ стълкновения на закони. Тия договори установяватъ норми отъ междудържавното Право и задължаватъ само държавитѣ, които сж единствени тѣхни адресати. Тѣ не могатъ да създадатъ никакви вжтрѣшно-правни норми, които уреждатъ, както знаемъ, отношения отъ съвсѣмъ други родъ, именно отношения между частни лица или индивидуализирани държави, между частни лица и държавата или между органи на една и сжща държава, не, обаче, отношения между координирани държави, изключителенъ прѣдметъ на междудържавното Право. Нѣкои говорятъ за едно усвоение или възприемане на междудържавно-правни правила за отношения, които, по естеството си, впадатъ въ вжтрѣшното Право. Но, за да стане това нѣщо, трѣбва да го постанови самиятъ вжтрѣшно-правенъ източникъ[1]); безъ неговата дѣятелность, нищо не може да бжде юридически задължително вжтрѣ въ държавата и то не само за частнитѣ лица, но и за органитѣ на самата държава. Истина е, че държавната воля е участвувала при сключването на договоритѣ, но само за образуването на общата воля, отъ която произхождатъ междудържавно-правнитѣ норми, не и като източникъ на вжтрѣшно Право, за установяване норми задължителни въ вжтрѣшностьта на държавата. До когато вжтрѣшно-правниятъ източникъ не се тури въ движение за усвоението или възприемането на договорнитѣ постановения, до тогава тия задължаватъ само държавитѣ, а спрямо вжтрѣшно-правния източникъ прѣдявяватъ просто изисквания.

---

[1]) Това се приема днесъ даже въ Англия, гдѣто сжществува поговорката: The international law is a part of the law of the land. Въ този смисълъ: *Triepel*, op. cit, S. 147; *Oppenheim*, International law, a treatise, vol. I Peace, London, 1905, § 21, p. 26—27: The law of Nations can neither as a body nor in parts be per se a part of municipal law; *Anzilotti*, Il diritto internazionale nei giudizi interni, Bologna, 1905, p. 101 e s., 183 n. 3, 258 e s., 273; *Westlake*, Is international law a part of the law of England, въ Law quarterly review, vol. XXII, 1907, № 85. — Гл., обаче *Philipp, Zorn*, England und die neuere Entwickelung des Völkerrechts, въ Deutsche Juristen-Zeitung, XI, 1907, S. 1051. — Още въ 1883 г., като се позоваваше на Клюбера, италианскиятъ професоръ Макрй казваше, че, докато отстжпеното на чужденцитѣ право съ единъ междудържавенъ договоръ не се прѣобърне въ едно постановение на народно (вжтрѣшно) Право, взети индивидуално, тѣ ще се обръщатъ напразно прѣдъ сждилищата да имъ се признае то. Титлата, върху която се основава въ подобни обстоятелства тѣхното право, не е междудържавниятъ договоръ, а положителниятъ законъ на страната, който го обявява задължителенъ. *Macrì*, Teoria del diritto internazionale, vol. I, Messina, 1883, p. 11—12.

Даже не е и съвсѣмъ точно да се говори за усвоение или възприемане на междудържавно-правни постановения за отношения отъ вжтрѣшното Право. Подъ това трѣбва да се разбира създаване вжтрѣшно, по произхождение, Право, отговаряще, по съдържанието си, на изискванията на междудържавно-правнитѣ постановения. Това може да стане съ издаването на закони, съобразни съ тия постановения по своето съдържание. Така напр., ако въ договора е оговорено, за формата на актоветѣ да се слѣдва законътъ на мѣстоизвършването имъ, то отдѣлната държава удовлетворява изискванията на тая междудържавно-правна норма, като установи правилото locus regit actum въ законодателството си за всички актове, извършени върху територията на участвуващитѣ въ договора държави. Но сжщото може да стане и съ простата заповѣдь на държавата къмъ ней подчиненитѣ лица да съблюдаватъ изискванията на междудържавно-правното постановение. Най-сетнѣ, това може да стане и съ публикуването на договора въ официалния органъ на държавата, — което нѣщо зависи изключително отъ конституцията на страната[1]). Нѣкои казватъ, че, по този начинъ, договорътъ придобива вжтрѣшно дѣйствие, че приема законна сила, че става посрѣдствено източникъ на вжтрѣшно Право или съставна часть на вжтрѣшното Право на държавата[2]). Това сж неточни изрази. Договорътъ си остава договоръ и, самъ по себе, произвежда правно дѣйствие само навънъ, не и навжтрѣ[3]). Слѣдъ

[1]) За у насъ, гл. по-нататъкъ въ текста. — Въ Франция приематъ, че редовно публикуванитѣ договори трѣбва да бждатъ прилагани отъ сждиитѣ като закони. Въ този смисълъ, рѣшение на касационния сждъ, chambre criminelle, 27 juillet 1877, *Dalloz*, Périodique, 78, I, 137. Ср. *Demangeat*, Les dispositions des différents codes ne peuvent-elles être modifiées que par une loi et non par un traité diplomatique? въ Journal de droit international privé, I, 1874, p. 107—111; *Geny*, La méthode d'interprétation et sources en droit privé positif, Paris, 1899, p. 215 et n. 2; *Appert*, De l'interprétation des traités diplomatiques au cours d' un procès, въ сжщия Journal, XXVI, 1899, p. 447—448; *Aubry*, La notion de territorialité en droit international privé, въ сжщия Journal, XXVIII, 1901, p. 665 n. 1. — Въ Германия чл. 11 ал. 3 изисква, щото договорнтѣ, които се отнасятъ до предмети, принадлежещи къмъ областьта на имперското законодателство, да бждатъ сключвани съ съгласието на бундесрата и одобрението на райхстага. Само така сключенитѣ договори, публикувани като закони, създаватъ вжтрѣшно Право. Ср. *v. Bar*, Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts, I Bd., 2e Aufl. Hannover, 1889, S. 144; *Zorn*, Das Staatsrecht des deutschen Reiches, I Bd. 2e Aufl., Berlin, S. 512, 514; Motive zu dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuches für das deutsche Reich, I Bd., 1888, S. 2—3; *Heilfron*, Lehrbuch des bürgerlichen Rechts, I Bd, Berlin, 1897, § 2, S. 9—10, и, особно, *Laband*, Das Staatsrecht des deutchen Reiches, I Bd., 3e Aufl., Freiburg in B. und Leipzig, 1888, § 60, S. 597 ff, § 62, S. 627 ff.; *Triepel*, op. cit., S. 111 ff.; *Anzilotti*, op. cit., p. 115 e s., особно p. 120—121.

[2]) Гл. посоченитѣ автори у *Triepel*, op. cit., S. 117.

[3]) *Laband*, op. cit., I Bd, S. 598: „Ein Staatsvertrag hat an und für sich gar keine Rechtswirkungen nach innen, sondern einzig und allein nach aussen".

публикуването, задължителна сила въ вжтрѣшностьта на държавата добива не договорътъ, не междудържавно-правнитѣ норми, а ония изисквания, които договорътъ прѣдявява къмъ държавата въ отношение на вжтрѣшното ѝ Право, ония вжтрѣшно-правни норми, които държавитѣ сж оговорили въ съглашението си, ако такъвъ е случаятъ. Затова, даже и изрази като тия, че договорътъ приема значение, характеръ или сила на законъ, че дѣйствува като законъ или че заема мѣсто на законъ, сж, както справедливо забѣлѣзва Трипель[1]), отъ естество да ни накаратъ да се позамислимъ.

У насъ може да възникне едно, съобразно съ междудържавното постановение, вжтрѣшно Право, само когато договорътъ е сключенъ по пълномощие отъ народното събрание, защото тогава само се изразява оная обща воля, която полага закона, волята на законодателното тѣло и княза. Публикуването на единъ договоръ, сключенъ безъ прѣдварително съгласие на народното събрание, не произвежда никакво вжтрѣшно-правно дѣйствие. За да бжде другояче, трѣбва държавниятъ глава да се ползува съ особна за това делегация. Въ Франция сенатусконсултътъ отъ 25 декемврий 1852 година бѣ делегиралъ на държавния глава правото да измѣня вжтрѣшнитѣ закони чрѣзъ публикуване на договори, сключени безъ участие на парламента. Въ Дания, споредъ чл. 18 на конституцията отъ 5 юний 1849 г., прѣгледана и промулгирана на 28 юлий 1866 год. и още днесъ въ сила, кралътъ самъ обявява война и сключва договори за миръ и търговски, и се нуждае отъ одобрението на парламента (Rigsdag), който се състои отъ двѣ камари: Folkething и Landsthing, само за отстжпване на територия и поемане на междудържавно задължение, измѣняваще дѣйствуващето публично Право. Отъ това слѣдва, че договоритѣ, които сключва той самъ, могатъ да създадатъ вжтрѣшно Право и даже да измѣнятъ сжществуващитѣ закони, щомъ тия нѣматъ публично-правенъ характеръ. Такова нѣщо у насъ е невъзможно. Всѣки договоръ, който се отнася до управлението на страната, трѣбва, по чл. 17 отъ конституцията, да се свързва по пълномощие отъ народното събрание. Това отговаря напълно на началото, усвоено отъ нашата конституция, че българското княжество се управлява споредъ законитѣ, издавани отъ народното събрание и княза (чл. чл. 43 и 9[2]).

[1]) *Triepel*, op. cit., S. 118.

[2]) Гл. по чл. 17 отъ конституцията: Дневници на IV обикновено народно събрание, I редовна сесия, книга I, София, 1885 год., стр. 126—132, разисквания по поводъ на споразумѣнието на България съ Източна Румелия по митническия въпросъ; Дневници на IX обикновено народно събрание, II редовна сесия, книга I, София 1897, стр. 122, специално за търговскитѣ договори прѣдседателствуващиятъ Георги Губидѣлниковъ е казалъ, че тѣ иматъ законодате-

Другиятъ източникъ на международното Право, макаръ и оспорванъ отъ нѣкои[1]), е обичаятъ. Могатъ ли да се установятъ обичайни норми досежно отношенията, които възникватъ между държавитѣ вслѣдствие на стълкновението на частно-правнитѣ имъ закони? Обичайното Право прѣдполага два елемента: общъ и постояненъ начинъ на дѣйствие между членоветѣ на едно правно общество, това е материалниятъ или вънкашенъ елементъ, и волята и убѣждението на тия членове за задължителностьта на начина на дѣйствие, opinio juris vel necessitatis, това е формалниятъ или вжтрѣшенъ, т. е. субективенъ или психически елементъ. При това, начинътъ на дѣйствие или поведение трѣбва така да засѣга отношенията на лицата, че, при едни и сжщи обстоятелства, едно лице да добива възможность за извличане извѣстни ползи или постигане извѣстни цѣли въ ущърбъ на другиго, т. е. като се ограничава друго едно лице или всички други лица. Щомъ такъвъ единъ начинъ на дѣйствие се приема за задължителенъ отъ всичкитѣ или отъ по-голѣмата часть членове на обществото, а за тѣхната воля се вади заключение отъ самото му практикуване, създава се една обичайна правна норма. Обстоятелствата, при които се слѣдва начинътъ на дѣйствие или поведение, съставляватъ фактическия съставъ или хипотезата на обичайната норма; начинътъ на дѣйствие, това сж правнитѣ послѣдствия или диспозицията на нормата. За да може да се установи една обичайна норма въ междудържавното общество, трѣбва начинътъ на дѣйствие да се практикува между държавитѣ, т. е. между тѣхнитѣ органи, понеже самитѣ държави, като събирателни тѣла, сж абстракции. По този начинъ само се проявява мълчаливо колективната воля на членоветѣ на междудържавното общество (или на извѣстна група отъ тѣхъ), върху която почива нормата. Нормитѣ, които междудържавнитѣ обичаи и нормативни съглашения установяватъ, иматъ единъ и сжщъ правенъ източникъ въ формаленъ смисълъ на думата; тѣ сж веления на една и сжща воля, която ги създава, об-

---

ленъ характеръ; Дневници на XIII обикновено Народно събрание, II редовна сесия, книга I, София, 1904, стр. 130, 150—151, 222, 275, 295 - 296, 230, 332—334, разисквания по поводъ на българско-турското споразумѣние. — Промулгирането и публикуването на договоръ, сключенъ съ одобрение на народното събрание, произвежда съотвѣтно по съдържание вжтрѣшно Право, което може наравно съ обикновения законъ да отмѣнява или измѣнява сжществуващето положително Право, т. е. законитѣ и обичаитѣ. (Гл., въ този смисълъ, макаръ и не изрично Сарафовъ въ IV обикновено народно събрание, посоченитѣ Дневници, стр. 129 и, особно, 130 кол. II) Ето защо ние намѣрваме съвсѣмъ излишно постановението на чл. 1209, ал. 2, часть първа отъ гражданското сждопроизводство.

[1]) Напр. *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 95 ff., особно 98; *Эйхельманъ*. Очерки изъ лекцій по международному Праву, В. I, Кіевъ, 1900, стр. 11.

щата или колективната воля на държавитѣ, проявена обикновено изрично чрѣзъ нормативното съглашение или мълчаливо въ формата на обичая[1]).

Никога отъ дѣйствията на частнитѣ лица въ държавата не може да се установи междудържавно-правенъ обичай. Отъ еднообразната и постоянна практика на тия лица се пораждатъ само вжтрѣшно-правни обичайни норми. Наистина, споредъ една много разпространена теория[2]), вжтрѣшното обичайно Право днесъ почива върху авторитета на държавната воля, прѣдъ видъ на връзката между Правото и държавата въ най-високата стадия на тѣхното развитие, така щото обичайното Право се различава отъ законното само по начина на образуване на неговото съдържание. Вѣрно е, отъ друга страна, че чрѣзъ дѣйствията на частнитѣ лица се установяватъ отношения между държавитѣ, но, понеже тѣзи не проявяватъ никаква дѣятелность, не може да се изрази, макаръ и мълчаливо, отъ тѣхна страна, извѣстна воля за задължителностьта на обичая спрямо тѣхъ. Нѣма никакво основание да се приема, че държавата, като е допустнала на частнитѣ лица да си създаватъ норми на поведение чрѣзъ еднообразнитѣ си и постоянни начини на дѣйствие, имъ е позволила още и да я задължаватъ въ междудържавно отношение. Единственитѣ държавни органи, които иматъ извѣстно съприкосновение съ създаденитѣ отъ частнитѣ лица обичайни норми, сж сждиитѣ, назначени да ги прилагатъ. Но тѣхната дѣятелность е много ограничена. За сждията, обичайнитѣ норми сжществуватъ вече обективно[3]); той ги прилага, безъ да проявява воля, която би могла да важи като правенъ източникъ.

Въ Англия, освѣнъ обичайното Право, customary law, познаватъ още и Право, създадено отъ юриспруденцията на сждилищата[4]).

---

[1]) Въ този смисълъ: *Anzilotti*, Teoria generale della responsabilità dello stato nel diritto internazionale, Firenze, 1902, p. 40, 67, и посоченитѣ отъ него автори на стр. 40 бѣл. 3.

[2]) Тъй наречената на нѣмски Gestattungstheorie. Гл., въ полза на тази теория, *Triepel*, op. cit., S. 127; *Anzilotti*, op. cit., p. 60, и посоченитѣ отъ него автори; *Vanni*, Lezioni di filosofia del diritto, Bologna, 1904, p. 85.

[3]) Гл. въ този смисълъ *Gény*, Méthode d'interprétation et sources en droit positif, Paris, 1899, p. 276 et suiv. Противъ Жени: *Edouard Lambert*, Introduction à la fonction du droit civil comparé, t. I Les conceptions étroites, Paris, 1903, p. 151 et suiv. — Ср. *Vanni*, op. cit., p. 86; *Fr. Filomusi Guelfi*, Enciclopedia giuridica, 5 ed., I, Napoli, 1905, p. 54 e nota 2.

[4]) Judge-made-law или judiciary law, — judicial custom, или judicial или forensic practice, противопоставено на popular custom, — case-law или простъ precedent. *Austin*, Lectures on jurisprudence or the theory of positive law, 5 th ed. by Robert Compbell, London, 1885, vol. I, p. 218, vol. II, p. 532; *Markby*, Elements of law considered with reference to principles of general jurisprudence, 5 ed, Oxford, 1896, p. 57 and foll; *Sheldon Amos*, The science of law, 5 th ed., London, 1881, p. 52 *Salmond* Jurisprudence or the theory of the law, London, 1902, p. 132 and foll., 158 and foll.

Еднаквата юриспруденция не може да има сила на юридически задължително правило нито за самитѣ сѫдии, нито за частнитѣ лица, на които се засѣгатъ правоотношенията, освѣнъ когато държавната законодателна власть ѝ даде такава сила и значение, както бѣше въ Римъ за usus fori. Законодательтъ може да отиде даже и по-далечъ и да признае задължителна сила на еднаквото мнѣние на извѣстни опрѣдѣлени юристи (permissio jura condendi) или на всички видни юристи въ страната (opinio communis). Въ единия и другия случай, източникъ на Правото е волята на държавата, само че съдържанието на това Право се опрѣдѣля или образува по единъ особенъ, косвенъ начинъ. Днесъ въ континенталнитѣ държави не се признава такова създадено отъ сѫдията Право. Само когато има празнина въ Правото[1]) и, въпрѣки това, сѫдътъ е длъженъ да рѣши дѣлото[2]), може да се каже, че той твори Правото по делегация отъ законодателя, и то за конкретния случай. Издаденото рѣшение не е задължително нито даже за самия сѫдъ и не може да служи като елементъ за установяване на обичайно-правни норми[3]). Сама по себе, юриспруденцията не е никакъвъ източникъ на Правото. Слѣдов., когато, при отсѫтствие на положителна, законна или обичайна, стълкновителна норма, сѫдътъ самъ създаде една такава, за да я приложи въ конкретния случай, и отпослѣ тази практика се повтори и обобщи, обичаятъ, който така се установява, нѣма никаква вѫтрѣшно-правна стойность.

Въ горнитѣ два случая, сѫдията, макаръ и по делегация на закона, проявява правоустановяваща воля, било за конкретното дѣло, както е на континента, било даже за всички подобни дѣла, както е въ Англия. Така проявената воля отъ единъ държавенъ органъ не може ли да служи като елементъ за образуването на междудържавно-правни обичаи? Сѫщиятъ въпросъ се полага и за дѣйствията на законодателя: може ли чрѣзъ издаване на еднакви по съдържание закони въ разнитѣ държави да се създадатъ междудържавно-правни обичаи[4])?

Самъ по себе, като волево изявение на държавата, отправено навѫтрѣ, законътъ не може да служи за мълчаливото установя-

---

[1]) Гл. по-горѣ за понятието празнина въ Правото.

[2]) Както постановява, напр., чл. 10 отъ нашето гражданско сѫдопроизводство.

[3]) Еднообразната сѫдебна практика може, обаче, да съдѣйствува, при непълнота на Правото, за образуване на правенъ обичай между самитѣ лица, на които се засѣгатъ отношенията.

[4]) Гл. по въпроса, който тукъ не ни интересува, дали междудържавнитѣ договори-сдѣлки иматъ значение за образуването на междудържавно-правни норми. *Triepel*, op. cit., S. 101—102; *Ullmann*, op. cit., S. 30.

ване на една колективна воля на нѣколко държави[1]). При извѣстни условия, обаче, и вжтрѣшнитѣ закони, като дѣйствия на държавата, могатъ да съдѣйствуватъ за образуването на междудържавно-правни обичаи. Ако законодателното дѣйствие може да съдържа указание за сжществуването на една междудържавно-правна норма, то може тъй сжщо да служи и за бѣлѣгъ на самото установяване на такава една норма, когато е срѣдство за изявяване воля къмъ другитѣ държави, и тия послѣднитѣ сж въ състояние да узнаятъ за това тѣмъ отправено изявение. Издаването отъ разнитѣ членове на междудържавното общество на еднакви закони по една материя и тѣхното прилагане въ конкретнитѣ случаи създава, безъ съмнѣние, единъ междудържавенъ обичай. Но, както забѣлѣзахме и по-напрѣдъ, за да има обичаятъ юридическа сила, изисква се да бжде на лице и формалниятъ елементъ, волята на държавитѣ да го считатъ за задължителенъ. Тази воля трѣбва да се проявява чрѣзъ самитѣ дѣйствия на държавитѣ по практикуването на обичая. Ако една държава, като издава закона, изпълнява едно задължение, другитѣ държави трѣбва да сж въ състояние да узнаятъ, че, съ това, тя имъ признава едно право и дѣйствува съотвѣтно съ изискванията на това тѣхно право. Или, когато държавата съ издаването на закона упражнява едно прѣдимство, другитѣ трѣбва да могатъ да узнаятъ, че тя смѣта това прѣдимство за свое субективно право, на което съотвѣтствува за тѣхъ пъкъ едно юридическо задължение. Само такава една междудържавна практика има юридическо значение. А простото издаване на закона, като волево изявение, отправено навжтрѣ, не докосва другитѣ членове на междудържавното общество и, слѣдов., не може да имъ открие цѣльта или намѣрението на държавата, която законодателствува. За това сж нужни, слѣдов., други обстоятелства, като прѣдшествуващи дипломатически прѣговори или разисквания въ парламента при приемането на закона[2]).

---

[1]) *Piédelièvre*, Précis de droit international public, I, Paris, 1894, p. 27 et s.; *Triepel*, op. cit., S. 32, 101; *Anzilotti*, Teoria generale, p. 35 n. 1, Il diritto internazionale, p. 145 nota, ср., обаче, Studi critici di diritto internazionale privato, p. 164; *Nys*, op. cit., t. I, p. 158.

[2]) Ср. *Трипель*, който отхвърля обичая и на негово мѣсто туря съглашението чрѣзъ конклудентни дѣйствия, задължително само за ония държави, които сж взели участие при образуването му. Op. cit., S. 98 ff., особно 32 и 101. — Много други автори придаватъ на вжтрѣшнитѣ закони по-голѣмо значение, като *Блюнчли*, Современное международное Право цивилизованныхъ государствъ, переводъ со второго нѣмецкаго изданія, Москва, 1876, § 12, п. 3 стр. 72: „Ако закони и постановения на отдѣлни държави уреждатъ междудържавни отношения, тѣ прѣдставляватъ, поради това само, източникъ на междудържавно Право"; *Мартенсъ*, Современное международное Право цивилизованныхъ народовъ, 3-ое изд., С.-Петербургъ, 1895, т. I, § 43, стр. 191; *Gareis*, op. cit., § 9;

Всичко това е вѣрно и за издаването на законитѣ върху стълкновението на разнодържавнитѣ частно-правни закони. Когато една държава приема, по тази материя, извѣстни правила, които сѫществуватъ другадѣ или даже у всички други държави, тя дѣйствува съвършено свободно и не проявява, освѣнъ ако други обстоятелства показватъ противното, никакво намѣрение да признае на тия норми междудържавно-правна задължителна сила, а ги възприема вслѣдствие на тѣхната справедливость или цѣлесъобразность. По този начинъ, може да се установи въ разнитѣ държави еднакво Право върху стълкновенията на разнодържавнитѣ закони, но това еднакво вѫтрѣшно Право, това еднакво международно частно Право нѣма никакъвъ междудържавно-правенъ характеръ.

Колкото се отнася до дѣйствията на народнитѣ сѫдилища, когато тия по делегация отъ законодателната власть, творятъ Правото, било за всички случаи, било за конкретни случаи, трѣбва да се приеме тъй сѫщо, че и тѣ не могатъ да служатъ като елементи,за образуването на междудържавно-правни обичаи, освѣнъ когато отъ мотивитѣ на сѫда се вижда, че той придава междудържавно значение на волята, която изявява въ сътворената отъ него норма. Ако, вслѣдствие на издаването на подобни рѣшения, се установятъ извѣстни междудържавно-правни обичаи, то чрѣзъ това възникватъ косвено и вѫтрѣшно-правни норми съ съотвѣтно

Rivier, op. cit., t. I, p. 35—37; *Ullmann,* op. cit., S. 30—31; *Chauveau,* Le droit des gens ou droit international public, Paris, 1892, p. 83 et suiv.; *Leseur* op. cit., p. 23, 26; *Piédelièvre,* op. cit., I, p. 28—29; *Anzilotti,* Teoria generale, p. 35 n. 2—36. На посоченото мѣсто, Ульманъ казва, че народнитѣ законодателни актове иматъ значение за установяване или проявяване правното убѣждение (Rechtsüberzeugung) на държавата, щомъ тѣ се отнасятъ до международни отношения, като екстрадицията, морскитѣ залавяния (призове), консулското дѣло, дипломатическото прѣдставителство, неутралностьта и др., и то безъ да се различава, дали тия прѣдмети сѫ уредени отъ закони собствено казани или отъ юридически задължителни наредби. Подобни закони, като народни волеви актове, притежаватъ формална сила само въ държавната територия, за която сѫ издадени. Вслѣдствие на това, тѣ нѣматъ никакво формално значение за междудържавното Право. Но тѣхното съдържание може да добие формално значение на междудържавно обичайно Право, щомъ дадено правило постоянно се възприема въ законитѣ на разнитѣ държави. Въ такъвъ случай, законитѣ показватъ само сѫществуването на обичайно Право, за доказването на което тѣ иматъ обективно значение. — Както справедливо забѣлѣзва Трипель, авторитѣ, които причисляватъ вѫтрѣшнитѣ закони къмъ източницитѣ на междудържавното Право, разбиратъ този терминъ въ други смисълъ, въ смисълъ именно на източникъ или срѣдство за познанието на Правото (Erkentnissmittel) въ връзка съ привеждането на междудържавното Право въ едно междудържавно „правно убѣждение" (Rechtsüberzeugung), сѫществуването на което се доказва чрѣзъ сѫществуването и съдържанието на народнитѣ закони. Трипель забѣлѣзва тъй сѫщо, какво твърденията на нѣкои автори, че извѣстенъ законъ съдържа „междудържавно-правни правила", че „има за съдържание" сѫществуваще междудържавно Право или че може да „развие още повече" това Право, се разбиратъ другояче, а не въ точното имъ значение. Op. cit., S. 126.

съдържание[1]), ако такива не сж се установили направо отъ самата сждебна практика, както би станало въ Англия.

Най-сетнѣ, ние не можемъ по никой начинъ да приемемъ мнѣнието на извѣстни автори, които допущатъ възможностьта за образуването на обичайни междудържавно-правни норми отъ установенитѣ такива чрѣзъ изрично съглашение. Канъ, който, отъ националистъ, прѣдвижда за въ бждеще една интернационалистическа музика, мисли, че, когато извѣстни държави изработятъ и възприематъ, посрѣдствомъ междудържавни договори, една, макаръ и ограничена, кодификация отъ международно частно Право, то отъ практикуване постановенията на тия договори ще възникнатъ безъ друго междудържавно-правни норми съ обективно задължителна сила и за ония членове на междудържавното общество, които се отнасятъ сега, както Англия, или биха се отнасяли по-послѣ противно на тия съглашения[2]). Безъ съмнѣние, всѣка неучастуваща въ съглашенията държава може да встжпи въ тѣхъ (accession) или да поеме за себе си чрѣзъ заявение произходещитѣ отъ тѣхъ задължения за съдоговарящитѣ се (adhésion)[3]), което може да стане и мълчаливо, безъ изрично заявение[4]). Но постановенията ставатъ тогава задължителни за третята държава вслѣдствие на собственото ѝ съгласие. Немислимо е една независима държава да може да бжде обвързана противъ волята си отъ изричното съглашение на други държави, само поради практикуването на неговитѣ постановения.

Нормитѣ, които разрѣшаватъ стълкновението на разнодържавнитѣ частно-правни закони и уреждатъ по този начинъ международнитѣ частно-правни фактически състави, сж норми отъ вжтрѣшното Право на държавата. Послѣднята ги издава, било по собствено усмотрѣние, било за да изпълни поети отъ нея задължения спрямо други държави. Тѣ се установяватъ още и обичайно чрѣзъ дѣйствия на частнитѣ лица вжтрѣ въ държавата. Законни или обичайни, писани или неписани, тия норми, отъ формална гледна

---

[1]) Кльоппель грѣши, като казва, че междудържавно-правниятъ обичай е неизбѣжно и вжтрѣшно обичайно Право. *Klöppel*, Die leitenden Grundsätze des internationalen Privatrechts, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, I, 1891, S. 46—47; — ср. *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 196; *Triepel*, op. cit., S. 127, Anm. 1.

[2]) *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 46.

[3]) Гл., за разнитѣ системи относително възможностьта за една третя държава да адерира или акцедира въ единъ договоръ, *Geouffre de Lapradelle*, Conférence de la paix, въ Revue générale du droit international public, VI, 1899, p. 833 et suiv.

[4]) *Leseur*, op. cit., p. 30; *Triepel*, op. cit., S. 100—101.

точка, не се отличаватъ никакъ отъ другитѣ вжтрѣшно-правни норми.

Така, условията за издаването и влазянето имъ въ сила се опрѣдѣлятъ изключително отъ публичното Право на държавата, въ която се образуватъ. Отношението между закона и обичая е сжщото, каквото е и въ другитѣ материи на вжтрѣшното Право, съ изключение на много малко държави, гдѣто господствува още старото и невѣрно начало за абсолютната териториалность на Правото, отъ което се допущатъ изключения, когато такива сж установени отъ самия законодатель [1]). Най-сетнѣ, като вжтрѣшно-правни норми, тѣ иматъ задължителна сила само въ територията на държавата, гдѣто сж положени, освѣнъ ако бждатъ възприети отъ нѣкоя чужда държава чрѣзъ прѣпращане къмъ тѣхъ, както и материалнитѣ закони могатъ да бждатъ прилагани въ странство само когато сж обявени за приложими отъ чуждестранното Право, било отъ международното частно Право на чуждата държава, било отъ нѣкои особни рецепционни норми на нейното Право.

Нормитѣ отъ международното частно Право не се отличаватъ отъ другитѣ вжтрѣшно-правни норми и отъ гледна точка на отношението имъ съ междудържавното Право [2]). Тѣ могатъ да бждатъ междудържавно-правно релевантни или иррелевантни [3]), т. е. да иматъ извѣстно значение отъ междудържавно-правно гледище или не. Релевантни сж тѣ въ това отношение, когато държавата, като ги полага, упражнява извѣстно междудържавно субективно право или изпълнява, респ. нарушава, извѣстно, сжщо междудържавно, задължение. Ако сжществуваше една цѣлостна система отъ

---

[1]) § 281 отъ бернския законъ за гражданското сждопроизводство гласи, въ втората си часть, че, когато, споредъ изричното прѣдписание на този законъ, трѣбва за извѣстно правоотношение да се приложи нѣкой чуждестраненъ законъ, сждиитѣ се прѣпращатъ и къмъ този правенъ източникъ. Апелативниятъ и касационенъ сждъ на бернския кантонъ е заключилъ отъ това постановение, че се изключава всѣко обичайно правило, основано върху communis consensus, за приложимостьта на единъ чуждестраненъ законъ. Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, III, 1893, S. 195; *Meili*, Das internationale Civil- und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 180. — Това заключение е вѣрно и за нашето Право. Гл. *Поповилиевъ*, Противъ чл. 170 отъ гражданското сждопроизводство, въ Юридически прѣгледъ, XIV, 1906, стр. 539.

[2]) Гл. върху отношението между вжтрѣшното Право и междудържавното отъ гледна точка на междудържавно-правната обвързаность на законодателя: *Triepel*. op. cit., § 11 ff., S. 272 ff.

[3]) Много добрѣ забѣлѣзва Трипель, че противопоставянето на междудържавно-правно релевантното Право и междудържавно-правно иррелевантното Право не се покрива съ различието между тъй нареченото „международно" Право, т. е. онова, което се отнася до международни отношения, и останалото вжтрѣшно Право. Международно въ този смисълъ Право не е сжщото като междудържавно-правно релевантно Право. Има вжтрѣшно международно Право, което е междудържавно-правно иррелевантно, и междудържавно-правно релевантно Право, което не е международно. Op. cit., S. 273.

междудържавно-правни норми досежно отношенията на държавитѣ помежду имъ при стълкновение на частнитѣ имъ Права, сир. ако имаше едно тъй наречено наддържавно международно частно Право, тогава всѣка вѫтрѣшна норма върху стълкновението на разнодържавнитѣ закони щѣше да бѫде релевантна[1]). Релевантната въ междудържавно-правно отношение норма отъ международно частно Право е правомѣрна, ако е съобразна съ междудържавното Право, и неправомѣрна, когато му противоречи. Първата, правомѣрната, може да бѫде заповѣдана или просто позволена отъ междудържавното Право. Тя е заповѣдана, когато върху държавата тежи едно положително задължение да я издаде, да я възприеме въ своето Право. Наопаки, когато междудържавното Право не налага никакво опрѣдѣлено задължение на държавата, а я оставя свободна да издаде или не нормата отъ международното частно Право, тогава тя е просто позволена.

2. Какво вѫтрѣшно Право е международното частно Право.

Знае се, че една вѣковна традиция, на която началото се намѣрва още въ римската правна наука, дѣли Правото на държавата на публично и частно. Вслѣдствие на това дѣление, въпросътъ за правната природа на международното частно Право, което е часть отъ вѫтрѣшно-правния редъ на държавата, има нужда да бѫде разгледанъ и отъ тази особна гледна точка. Международното частно Право публично Право ли е или частно? Даже съ отговарянето и на това питане всичко не се свършва, защото дѣлението продължава както въ областьта на публичното, тъй и въ областьта на частното Право. Ако дойдемъ до заключение, че международното частно Право е публично Право, ние трѣбва да продължимъ реда на въпроситѣ и да питаме, какво публично Право е то? И сѫщото трѣбва да направимъ, ако се спремъ на противоположно заключение. Ние ще посочимъ едно общо правило за опрѣдѣляне правния характеръ на всѣка международна стълкновителна норма и, благодарение на това правило, ще установимъ, че международното частно Право е частно Право, че извѣстна часть отъ нормитѣ, които го съставляватъ, сѫ гражданско-правни и образуватъ вкупомъ международното гражданско Право, а другата часть отъ тѣхъ сѫ търговско-правни и образуватъ, вкупомъ, международното търговско Право.

---

[1]) Така е, напр,. въ системата на Цителмана. Гл. *Zitelmann,* op. cit., I Bd, S. 202 ff.

Малкото автори, които сж обърнали едно по-сериозно внимание върху правното естество на нашия клонъ, сж рѣдко имали прѣдъ видъ оная редица въпроси, които се полагатъ въ това отношение. Тѣ се задоволяватъ обикновено съ главната проблема за отношението на този клонъ съ междудържавното Право. Това е, разбира се, най-важното за методата на нашия клонъ, но все пакъ е необходимо да се отиде по-нататъкъ и проникне по-дълбоко въ въпроса за неговата природа. Безъ това по-обстойно издирване, пълната систематика на обективното Право, която прѣдставлява голѣмъ теоретически интересъ, остава невъзможна, и точното мѣсто на нашия клонъ въ областьта на цѣлото Право — непосочено. То ще рече да не знаемъ, гдѣ е полето на нашата работа.

До сега общата правна теория, въ която влазя систематиката на Правото, не е направила нищо въ казаното отношение. Повечето автори, макаръ да засѣгатъ материята на международното частно Право, я излагатъ въ учението за дѣйствието или приложението на законитѣ, безъ да я отбѣлѣзватъ като особенъ клонъ или клонче на обективното Право[1]). Даже когато я назоваватъ съ истинското ѝ име, обикновено, международно частно Право широко разбирано, въ смисълъ на международно стълкновително Право, тѣ пакъ я оставятъ вънъ отъ дѣлението на цѣлото обективно Право[2]). А опитатъ ли се да ѝ намѣрятъ мѣсто въ това дѣление, тѣхното затруднение и недоумѣние е голѣмо и бие въ очи. Тукъ се повтарятъ собствено разногласията на авторитѣ по междудържавното

---

[1]) Напр. *Ренненкампфъ*, български прѣводъ отъ Н. Д. Ковачевъ, Енциклопедия на Правото. София, 1900, стр. 106 и слѣд; *Коркуновъ*, Лекціи по общей теоріи Права, изд. 6-ое., С. Петерсбургъ, 1904, § 62 стр. 336 и слѣд.; *Залѣскій*, Лекціи энциклопедіи Права, Казань, 1902, стр. 182 и слѣд. — Цивилиститѣ я излагатъ въ общата часть или въведението на гражданското Право, пакъ при дѣйствието на законитѣ по мѣсто. Козакъ намѣрва тази метода безусловно за отхвърляне. *Cosack*, Lehrbuch des deutschen bürgerlichen Rechts, I Bd, 3e Aufl., Jena, 1900, S. 48.

[2]) Холендъ излага международното частно Право въ петата часть на своето общо съчинение, която часть носи названието: the application of law. Споредъ него, Правото се дѣли на публично и частно. Международното, т. е. междудържавното Право не влазя въ това дѣление, понеже не е Право, а просто the moral code of nations. Слѣдъ първата (общата) часть, авторътъ говори въ втората за частното Право, въ третята за публичното Право, което дѣли на конституционно, административно и наказателно, и въ четвъртата за международното, т. е. междудържавното Право. Значи, международното частно Право остава съвсѣмъ вънъ отъ тия три части, въ които се разпрѣдѣля истинското и неистинското Право. *Holland*, The elements of jurisprudence, 2d ed., Oxford, 1882, p. 92 and foll., 96—97, 124 and foll., 271 and foll., 291 and foll., 324 and foll. — Сжщо Меркелъ, който говори за международното (частно и наказателно) Право въ главата за приложението на Правото, не го споменува отпослѣ подъ рубриката на Правото на държавното общество, нито подъ оная на междудържавното Право. *Merkel*, Juristische Encyclopädie, 2e Aufl., Berlin, 1900, § 325, S. 122; § 364, S. 139.

и международното частно Право. Едни причисляватъ нашия клонъ къмъ международното или междудържавно Право, което дѣлятъ[1]), или не[2]), на публично и частно. Други го поставятъ въ вжтрѣшното Право на мѣсто повече или по-малко случайно и неопрѣдѣлено[3]). Има даже автори, които, макаръ че признаватъ за общо и основно дѣлението Правото на публично и частно, изоставятъ нашия клонъ вънъ отъ това дѣление, което, споредъ самитѣ тѣхъ, господствува въ цѣлата правна наука[4]). Общата теория ще постави международното частно Право на неговото истинско и собствено мѣсто въ цѣлото обективно Право, когато специалиститѣ опрѣдѣлятъ точно правната природа на неговитѣ норми. Това не значи, че енциклопедиститѣ трѣбва да чакатъ всичко наготово. Тукъ имаме една отъ ония проблеми, които еднакво интересуватъ и специалисти и енциклопедисти, и за разрѣшението на които е необходимо едно постоянно сътрудничество.

Въ това общо работене взематъ участие и авторитѣ по междудържавното Право, но тѣхъ ги интересува само въпросътъ, дали международното частно Право е часть отъ вжтрѣшния или отъ междудържавния правенъ редъ, защото само той важи за опрѣдѣляне границитѣ на тѣхната собствена дисциплина и прѣдмета на тѣхнитѣ занятия. Специалистътъ по международното частно Право, който признава на този клонъ единъ вжтрѣшно-правенъ характеръ, трѣбва непрѣменно да отиде по-нататъкъ. Въ това по-нататъкъ, разногласието на авторитѣ е голѣмо, макаръ заключенията да се свеждатъ неизбѣжно — другояче, за щастие, е невъзможно — къмъ членоветѣ на тази алтернатива, че то е или публично или частно Право. При все това, единъ авторъ, италианскиятъ професоръ Кавальиери, който се приближава до идеитѣ на Анцилотти,

---

[1]) *Filomusi-Gueli,* Enciclopedia giuridica, 5a ed., Napoli, 1905—1907, § 30, p. 104 n. 1, § 159, p. 680.

[2]) *Kohler,* Einführung in die Rechtswissenschaft, Leipzig, 1902 S. 199.

[3]) *Brugi,* Introduzione enciclopedica alle scienze giuridiche e sociali, 3a ed., Firenze, 1898, p. 119—120, го поставя въ частното Право. Сжщо и *Capitant,* Introduction à l'étude du droit civil, 2e éd., Paris, 1904, p. 20.

[4]) *Gareis,* Rechtsencyclopädie und Methodologie, 2e Aufl., Giessen, 1900, говори за международното частно Право, S. 42, 53; дѣли Правото на публично и частно, S. 54 ff, а не поставя никждѣ международното частно Право. Гл. за науката на международното частно Право, S. 193. *Orban,* Cours d'encyclopédie du droit, Liège, 1893, дѣли цѣлото Право на публично и частно, p. 125—126, говори за частното международно Право въ особна титла и казва, че то не е нито частно Право, нито международно, въ смисълъ на междудържавно, Право, p. 175—176. *Salmond,* Jurisprudence or the theory of the law, London, 1902, поставя международното частно Право, като наука, вънъ отъ публичното и частното Право, въ въводната часть на вжтрѣшното Право (introductory portion of the law) p. 483, т. е. въ общата теория на Правото. (Гл. върху Салмонда *Поповилцевъ,* въ Юридически прѣгледъ, XII, 1904, стр. 645 и слѣд., и Енциклопедия и обща теория на Правото, София, 1905, стр. 17).

Цителманъ и Аффолтеръ, смѣта международното частно Право за единъ особенъ клонъ, който заема едно срѣдньо мѣсто между двата голѣми отдѣла на Правото: публичното и частното[1]). За общо мнѣние не може да става нито дума, и ние не прѣдвиждаме да се установи едно такова въ близко бждеще. Доста старъ е възгледътъ, че международното частно Право е публично Право. Неговъ първъ прѣдставитель е Райнхолдъ Шмидъ, послѣдванъ отъ австрийския авторъ Хофманъ и германския Гьоппертъ[2]) Ние съжеляваме, че не можахме да консултираме съчиненията на тия по-стари писатели. Измежду съврѣменнитѣ, едни поддържатъ, че международното частно Право е вжтрѣшно Право съ международно или, по-точно, съ междудържавно съдържание, вжтрѣшно Право, което има за прѣдметъ междудържавни отношения. Привърженицитѣ на тоя

[1]) Заедно съ Йелинека, Кавальиери приема, че нормитѣ на международното частно Право сж повече норми за поведение, които държавата дава на своитѣ собствени органи, т. е. на себе си, отколкото норми, чрѣзъ които се урежда дѣйствието на индивидумитѣ въ обществото. Тѣ не принадлежатъ изцѣло нито къмъ публичното Право, нито къмъ частното, но иматъ сходство и съ едното и съ другото. Тѣ не сж изцѣло часть отъ частното Право, защото въ тѣхъ сж замѣсени много публично-правни елементи. Авторътъ приема още и мнѣнието на Цителмана (гл. по-долу), че международното частно Право, което не е материално Право, не е и частно Право, тъй като нѣма норми отъ частното Право, които да не сж материални. Но международнитѣ частно-правни норми не сж часть и отъ публичното Право, защото не се знае, въ кое негово поддѣление да се турятъ, макаръ авторътъ да признава, заедно съ Аффолтера (гл. по-долу), че тѣ се приближаватъ до процесуалното Право. Въ голѣмата область на юрисруденцията, казва Кавальиери, международното частно Право участвува самостоятелно, като заема едно срѣдньо мѣсто между двѣтѣ дѣления на Правото. Така то е часть отъ частното Право, до колкото неговитѣ главни лица сж индивидуумитѣ въ тѣхнитѣ взаимни отношения и частно Право е съдържанието на неговитѣ норми. Но частното Право не може да изясни неговата причина на сжществуване и да му даде основа. Неговата правна основа се намѣрва въ идеята на междудържавното правно общение. Заедно съ междуврѣменното Право то образува една особна глава въ правния редъ, както Аффолтеръ я нарича Право на правнитѣ редове (Recht der Rehtsordnungen, Diritto dei diritti). То стои надъ всички други глави на Правото, понеже разрѣшава стълкновенията на законитѣ по врѣме и мѣсто, затова не може да влѣзе въ никоя отъ тѣхъ. На друго мѣсто Кавальиери казва, че международното частно Право не е Право на една или друга отдѣлна държава, но е правенъ редъ, който има за прѣдметъ отношенията на подданицитѣ на всички държави и управлява съ нормитѣ си голѣмото космополитно общество. Тъй като въ това общество липсватъ особни органи, то отдѣлнитѣ държави застжпватъ мѣстото имъ като сключватъ договори или законодателствуватъ въ своята сфера на компетентность. Нормитѣ, които срѣщаме въ отдѣлнитѣ законодателства по тази материя, сж, слѣдов., различни по съдържанието си отъ другитѣ, макаръ и да иматъ сжщата форма. Тѣ сж часть отъ единъ по-обемащъ правенъ редъ, оня на междудържавното общество. Това сж, както ще видимъ, идеитѣ на Анцилотти, който казва, че международното частно Право е вжтрѣшно Право съ междудържавно съдържание и затова е публично Право. *Cavaglieri,* Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona — Padova, 1904, p. 48–51, 62–64. Както се вижда отъ горньото, този авторъ споделя мнѣнието на Цителмана, Аффолтера и Анцилотти, но не приема само, че международното частно Право е публично Право, както учатъ тия трима професори.

[2]) *Schmid,* Die Herrschaft der Gesetze nach ihren räumlichen und zeitlichen Grenzen, 1863; *Goeppert,* Das Princip „Gesetze haben keine rückwirkende Kraft" geschichtlich und dogmatisch entwickelt, въ Iherings Jahrbücher, XXII.

възгледъ принадлежатъ къмъ интернационалистическата школа въ международното частно Право. Повечето отъ тѣхъ се задоволяватъ съ констатацията, че нашиятъ клонъ е вжтрѣшно Право съ междудържавно съдържание[1]). Само нѣкои разширяватъ своя анализъ и прецизиратъ, че то е публично Право, именно: особно публично Право, споредъ Цителмана[2]), или вънкашно държавно Право, споредъ Анцилотти[3]). Други автори, които схващатъ международнитѣ стълкновителни норми, като вжтрѣшно-правни норми върху законодателната компетентность на държавата, поставятъ международното частно Право тъй сжщо въ публичното[4]). Съвсѣмъ напослѣдъкъ, единъ изслѣдвачъ на междувръменното Право приема, независимо отъ всѣкаква връзка или отношение между съдържанието на вжтрѣшно-правнитѣ норми отъ нашия клонъ и междудържавното Право, че тия норми сж особено публично Право, часть отъ това, което той нарича Право на правнитѣ редове или Право на Правата, споредъ прѣвода на Кавальиери[5]) Противоположниятъ възгледъ, оня, споредъ който международното частно Право е частно Право, има и той своитѣ привърженици[6]). Може да се каже, че почти всички автори по гражданско Право, които излагатъ стълкновението между частно-правнитѣ закони на разни държави, било въ въведението или общата часть на своитѣ трактати[7]), било

---

[1]) *Fedozzi*, въ Archivio giuridico, VI, 1900, p. 305, 329; *Pillet*, Principes de droit international privé, Paris, 1903, p. 91; *Ligeoix*, La théorie du renvoi et la nature juridique des règles de droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXX, 1903, p. 492, XXXI, 1904, p. 560 и, особно, № 45, p. 561.

[2]) *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1897, S. 198—202, 281.

[3]) *Anzilotti*, Studi critici di diritto internazionale privato, Rossa S. Casciano, 1898, p. 140, 145 e s., 285—286, Teoria generale della responsabilità dello stato, Firenze, 1902, p. 31 e s.

[4]) Напр. *Niedner*, Kommentar zum bürgerlichen Gesetzbuch, das Einführungsgesetz, 2-e Aufl., Berlin, 1901, S, 13—14, 295, който казва, че международното частно Право се състои отъ Zuständigkeitsbestimmungen für die Gesezgebung des einzelnen Staates.

[5]) *Affolter*, Geschichte des intertemporalen Privatrechts, Leipzig, 1902, S. 7, *Cavaglieri*, op. cit., p. 50.

[6]) Освѣнъ националистите, които ще посочимъ по-нататъкъ, трѣбва да припомнимъ, че тукъ подпадатъ и ония автори, споредъ които международното частно Право е сжщеврѣменно междудържавно и частно Право; частно Право, защото урежда само или главно отношения между частни лица. Такива сж Броше, Вескуе Пюттлингенъ, Калво, Ломонако. — Даже ние бихме могли да поставимъ тука и ония автори, които, макаръ да турятъ международното частно Право въ „международното" Право, разбиратъ това послѣдньото въ широкъ смисълъ, не въ смисълъ само на междудържавно, и придаватъ изрично за прѣдметъ на международното частно Право уреждане на отношения между частни лица. Ние посочихме като такива автори Функъ-Брентано, Сорелъ, Прадие-Фодере, Контуцци, Бианки, Кретиенъ, Сюрвилъ и Артюисъ.

[7]) Като *Baudry-Lacantinerie*, Précis de droit civil, 3e éd., t. I, Paris, 1888, p. 35 et suiv., *Chironi e Abello*, Trattato di diritto civile italiano, vol I Parte generale, Torino, 1904, p. 98 e s.; *Gierke*, Deutsches Privatrecht, I Bd., Leipzig, 1895, S. 209 ff.

послѣдователно при разнитѣ материи на своя прѣдметъ[1]), придаватъ мълчаливо, ако не изрично, на международното частно Право единъ частно-правенъ характеръ[2]). Вѣроятно Канъ има и тѣхъ прѣдъ видъ, като казва, че този възгледъ е господствуващъ[3]). Обикновено се поддържа доста повърхностно, че международното частно Право е частно Право или принадлежность или съставна часть на материалното частно Право[4]). Въ връзка съ други въпроси, Уестлекъ направи напослѣдкъ единъ по-дълбокъ анализъ на правната природа на международната частна стълкновителна норма и изтъкна заключението, че тази норма не може да бжде отдѣлена отъ вжтрѣшния, сир. материалния законъ, че тѣ се проникватъ взаимно и образуватъ едно недѣлимо цѣло[5]). Ние ще направимъ единъ прѣгледъ на тия разнообразни учения, какъвто тѣ заслужватъ, за да можемъ да прѣдставимъ едно правилно разрѣшение на сега занимаващия ни въпросъ.

а) *Международното частно Право е публично Право.*

Международната стълкновителна норма не е материално-правна норма. Това е една безспорна истина. Правилото, напр., че вещнитѣ права върху недвижими имоти подпадатъ подъ lex rei sitae, не ни дава никакви свѣдѣния върху пораждането на тия права, върху тѣхното съдържание и пр. Стълкновителната норма урежда косвено правнитѣ послѣдствия на фактическитѣ състави, като разрѣшава стълкновението между материалнитѣ закони и прѣпраща къмъ единъ или нѣколко отъ тѣхъ, или, както казватъ нѣкои, тя опрѣдѣля господството на едно законодателство спрямо другитѣ или на нѣколко законодателства помежду имъ и урежда тѣхното приложение. Въ всѣки случай, тя прѣдполага сжществуването на законода-

---

[1]) Като *Cosack*, op. cit., I Bd., S. 48. *Lyon-Caen et Renault* слѣдватъ сжщата система въ ржководствата си по търговското Право.

[2]) *Aubry et Rau* опрѣдѣлятъ международното частно Право като часть отъ международното, droit international ou des gens, jus inter gentes, Право, което урежда отношенията на подданицитѣ на разни държави. Cours de droit civil français, 4e éd., t. I, Paris, 1869, § 3, p. 4.

[3]) *Kahn*, Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 52.

[4]) *Macri*, Teoria del diritto internazionale, 1883, и у Cimbali, Di una nuova denominazione del cosidetto diritto internazionale privato, 2 a ed., Roma, 1893, p. 65; *Bard*, Précis de droit international, Paris, 1883, p. V et suiv.; *Rivier*, Principes du droit des gens, t. I, Paris, 1896, p. 329; *Ullmann*, Völkerrecht, 2e Aufl., Freiburg, 1898, S. 9; *Miceli*, у Cimbali, op. cit., p. 54; *Kahn*, въ Iherings Jahrbücher XL, 1899, S. 54; *Marcusen*, Innerstaatliches und überstaatliches internationales Privatrecht, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, X, 1900, S. 265.

[5]) *Westlake*, Note въ Annuaire de l'Institut de droit international, XVIII, 1900, p. 35 et suiv.

телствата, на които разрѣшава стълкновението или опрѣдѣля областьта на приложение[1]). Като изхожда отъ тази сигурна точка, Цителманъ заключава, че международната частно-правна стълкновителна норма не е частно-правна, защото друго частно Право освѣнъ материалното, споредъ него, не сѫществува. А ако тази норма нѣма нито междудържавно-правна, нито частно-правна природа, тя може да бѫде само вѫтрѣшно публично Право. Публично-правна е прѣди всичко, защото е заповѣдь, отправена къмъ сѫдията за прилагането на законитѣ, макаръ тази заповѣдь да не е нейното първично съдържание, както самъ Цителманъ признава. Но тя има публично-правенъ характеръ и по своето първично съдържание, понеже се отнася до законодателната компетентность на собствената държава и на другитѣ държави една спрямо друга. Да обяви човѣкъ едно частно Право за приложимо, ще рече да обяви, че това Право и, слѣд., държавата, която го е постановила, има власть надъ фактическия съставъ. Затова всѣка международна частно-правна стълкновителна или приложна норма по своето главно съдържание е изявение на държавата върху границитѣ на частно-правната законодателна власть, принадлежеща ней или на другитѣ държави[2]). Това е, казва Цителманъ, изявение върху междудържавно-правната область на законодателно господствуване, която признава на себе си или на другитѣ държави, — изявение, което се отнася до междудържавното Право, безъ да бѫде само то единъ междудържавно-правенъ актъ, понеже не е отправено къмъ другитѣ държави; то е вѫтрѣшно-правенъ актъ и нормата, която създава, има чисто вѫтрѣшно-правно значение. Чрѣзъ стълкновителната норма държавата опрѣдѣля, отъ една страна, областьта на прилагане на собственото си Право въ международно частно-правно отношение и, отъ друга, областьта на прилагане на Правото на другитѣ държави въ сѫщото отношение. Въ първия случай, държавата прави изявение на схващането, което има сама за своето собствено междудържавно-правно положение, и изявение, въ сѫ-

---

[1]) Ср. *Kahn*, Gesetzeskollisionen, въ Iherings Jahrbücher, XXX, 1890, S. 27 ff., Die Lehre vom Ordre public (Prohibitivgesetze), въ сѫщия Jahrbücher, XXXIX, 1898, S. 1, 16 ff., Ueber Inhalt u. s. w., Ibid., XL, 1899, S. 52, Das zeitliche Anvendungsgebiet der örtlichen Kollisionsnormen, Ibid, XLIII, 1901, S. 313—314; *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1897, S. 199, 254; v. *Bar*, въ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht, VIII, 1898, S. 177; *Affolter*, въ Zeitschrift für das Privat-und öffentliches Recht XXX, 1903, S. 130—131; *Cavaglieri*, Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona-Padova, 1904, p. 47—48.

[2]) Въ сѫщия смисълъ: *Catellani*, Il diritto internazionale privato e i suoi recenti progressi, I, 2a ed., Torino, 1895, p. 9 e s.; *Cavaglieri*, Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona-Padova, 1904, p. 50.

щото врѣме, щото това схващане да бжде занапрѣдъ норма за нейното собствено поведение. Но даже когато разграничава областьта на господствуване на чуждитѣ законодателства, и то не спрямо нейното собствено, а само помежду имъ, тя пакъ прави изявения, чрѣзъ които изразява, по единъ нея обвързващъ начинъ, своето междудържавно-правно схващане върху законодателната власть на чуждитѣ държави една спрямо друга. Междудържавното Право почива върху идеята за едно общество между държавитѣ, затова разграничаването на господствуването между двѣ други държави засѣга не само интереситѣ, но и правата и задълженията на собствената държава: тя си признава едно право или едно задължение спрямо тази или онази държава. Отъ сравнението, което Цителманъ прави съ други норми отъ вжтрѣшното Право, излазя че, споредъ него, тия норми сж публично-правни правила отъ съвсѣмъ своеобразенъ, отъ „конститутивенъ" видъ[1]); на друго мѣсто той ги нарича публично Право sui generis[2]).

Почти едноврѣменно съ него, италианскиятъ професоръ Анцилотти поддържаше единъ подобенъ възгледъ въ своитѣ критически студии по международното частно Право. Споредъ него, това Право се занимава съ отношения между държави; то е едно истинско и собствено казано международно, т. е. междудържавно Право[3]). Но прѣдъ видъ на сегашното несъвършенство на междудържавното общество, отдѣлнитѣ държави изпълняватъ една междудържавна функция и издаватъ вжтрѣшни закони по междудържавни материи[4]). Такива сж законитѣ, които отдѣлнитѣ държави издаватъ върху стълкновенията на частнитѣ закони. Покрай вжтрѣшния частно-правенъ редъ, сжществува и единъ международенъ, т. е. междудържавенъ, частно-правенъ редъ, който, въпрѣки всички несъвършенства и празнини, се установява съ свои собствени особности и изисквания, съотвѣтни на особноститѣ и изискванията на фактическия субстратъ, отъ който произхожда. Ако международното частно Право възприема много начала и институти отъ вжтрѣшното Право, което се обяснява лесно съ историческитѣ условия, прѣзъ които се е образувало, не трѣбва да се забравя, че и то упражнява една истинска и собствена реакция върху началата на вжтрѣшното Право, до колкото сж въ отношение съ международния общественъ животъ, и тази негова реакция е довела вече до оцѣними конкретни резултати. Авторътъ привежда за доказа-

---

[1]) *Zitelmann*, op. cit., I Bd, S. 199–201.
[2]) *Zitelmann*, Ibid., S. 281.
[3]) *Anzilotti*, Studi critici, p. 128: Un vero e proprio diritto internazionale.
[4]) Leggi in materia internazionale. Op. cit., p. 103, 132, 138, 140.

телство на това свое твърдение, какъ правилото на вѫтрѣшното Право „qui cum alio contrahit vel est vel debet esse non ignarus conditionis ejus“ [1]), е приело значителни измѣнения въ международното частно Право, и какъ, отъ друга страна, въпросътъ за приложимия законъ досежно сключения чрѣзъ кореспонденция договоръ се е отдѣлилъ отъ постановенията на вѫтрѣшното Право относително врѣмето и мѣстото на сключването [2]). Въ друга една часть на своитѣ прѣкрасни студии, гдѣто говори за прѣпращането [3]), Анцилотти споменува мимоходомъ, че законнитѣ правила на международното частно Право, разбирано въ широкъ смисълъ, влазятъ въ лагера на тъй нареченитѣ закони отъ общественъ редъ и че, по-точно, тѣ сѫ истински и собствено казани закони отъ публичното Право. „Нѣма, казва той, освѣнъ да се позова на това, което казахъ другадѣ за тѣхната задача и основание, за да счета твърдението си за съвсѣмъ оправдано [4]). А казаното другадѣ, това сѫ, мислимъ, съображенията, които приведохме сега и по-напрѣдъ. — Въ по-новото си съчинение върху отговорностьта на държавата въ междудържавното Право, Анцилотти нарича вѫтрѣшнитѣ закони по материи, въ връзка съ отношенията на държавата съ други държави, въ които поставя и законитѣ по международното частно Право, външно публично Право на държавата [5]), — название, което

---

[1]) L. 19, D. de div. reg. jur. 50, 17.

[2]) *Anzilotti*, Studi critici, p. 148, 149 e s., 154 e s.

[3]) Questione del rinvio ed i conflitti fra le disposizioni legislative di diritto internazionale privato. Op. cit., p. 193 e s.

[4]) Op. cit., p. 285.

[5]) Една държава може, казва Анцилотти, да положи правни норми по материи, които досѣгатъ нейнитѣ отношения съ другитѣ държави, но тия норми намекватъ на междудържавни отношения само по съдържанието си, до като, отъ формална гледна точка, сѫ истински и собствено казани вѫтрѣшни закони. Ако всичкото съдържание на това, що се нарича междудържавно Право, произхождаше отъ такива норми, би могло да има едно външно публично Право на държавата, но не и междудържавно Право. Тѣзи норми сѫ изпълнението на едно задължение на държавата спрямо други държави или съставляватъ упражнението на една позволена отъ междудържавното Право власть или на едно субективно право на държавата, или разполагатъ върху материи, по които междудържавното Право, поради своето непълно и несъвършено образуване, не установява опрѣдѣлени начала или поне оставя извѣстна свободна сфера на оцѣнение и на дѣятелность отъ страна на отдѣлнитѣ държави, като въ сѫщото врѣме имъ налага и упражнението на една функция, която би трѣбвало да бѫде извършвана отъ органи и споредъ правни норми междудържавни. И авторътъ отбѣлѣзва, че най-важниятъ примѣръ отъ послѣднята категория вѫтрѣшни закони, които е нарекълъ въ Studi-тѣ си вѫтрѣшни закони по междудържавни материи, прѣдставлява именно международното частно Право. Teoria generale della responsabilità dello Stato nel diritto internazionale, p. 31 e s., 34 n. 1. Както се вижда отъ този пасажъ, Анцилотти нарича тукъ нормитѣ съ междудържавно-правно съдържание истински вѫтрѣшни закони. Въ по-първото си съчинение той наричаше така останалитѣ вѫтрѣшни закони, на които противопоставяше законитѣ по международното частно Право. Причината е, че тука противопоставянето става между тия закони и междудържавно-правнитѣ норми, и азъ не виждамъ въ това никакво противорѣчие.

се употрѣбява отъ много нѣмски юристи[1]). За тѣзи закони той казва, че прѣдполагатъ междудържавното Право, на което осигуряватъ практическата стойность, но че формално сѫ съвсѣмъ различни отъ междудържавното Право, понеже сѫ еманация на волята на отдѣлната държава[2]). — Въ послѣдньото си съчинение върху междудържавното Право, Анцилотти казва, че вѫтрѣшнитѣ норми отъ международно частно право сѫ такива, каквито сѫ: норми sui generis, които не могатъ безъ насилие да влѣзатъ въ обикновенитѣ партиции на вѫтрѣшното Право; тѣ разрѣшаватъ една задача, която сама по себе си принадлежи на междудържавното Право, и естествено е да не имъ се прилага дѣлението на вѫтрѣшното Право на публично и частно по сѫщитѣ причини, по които други автори сѫ приели, че това дѣление нѣма смисълъ, кога се прилага на съдържанието на норми отъ междудържавното Право[3]).

Мнѣнието, че законитѣ по международното частно Право сѫ закони съ междудържавно-правно съдържание, се сподѣля и отъ много други автори. Като говори за правилата отъ нашия клонъ, установени въ разнитѣ страни отъ мѣстнитѣ законодатели, Пийе казва, че това не сѫ междудържавни закони, а народни системи отъ разрѣшения на междудържавни въпроси, по-точно: мѣстни опрѣдѣления на междудържавни правила[4]).

Федоцци, въ една бѣлѣжка върху италианската юриспруденция по международното частно Право, възприема това, което Анцилотти твърди за вѫтрѣшнитѣ закони по международни материи[5]).

---

[1]) Гл. въ смисъла на Анцилотти, *Klüber,* Oeffentliches Recht des teutschen Bundes, S. 7: äusseres Staats- oder öffentliches Recht; *Ullmann,* op. cit., S. 35: äusseres Staatsrecht и др. Този изразъ не е тъй ясенъ, както изразътъ вѫтрѣшни закони по междудържавно-правни материи. Междудържавното Право урежда отношения между държави, като политически организации, а и вѫтрѣшни закони могатъ да иматъ подобни отношения за прѣдметъ. Такъвъ е, напр., законътъ, съ който една държава дава право на друга една държава да упражнява върху територията ѝ сѫдебна или полицейска власть спрямо своитѣ подданици. Ние припомнюваме капитулациитѣ на турскитѣ султани, когато имаха не договоренъ, а чисто вѫтрѣшноправенъ характеръ (Ср. *Поповилиевъ,* Общи понятия за капитулацинитѣ, въ Юридически прѣгледъ, XI, 1903, и отдѣл. отп. стр. 9 и слѣд.). Даже пакъ има една сѫществена разлика между двата случая. Отношенията, които нормира междудържавното Право, сѫ отношения между координирани държави, а ония, които вѫтрѣшнитѣ закони иматъ за прѣдметъ, сѫ отношения между държави, отъ които едната — оная, която нормополага — смѣта другата за ней подчинена досежно даденото отношение. Терминътъ външно публично Право има едно доста неопрѣдѣлено значение. Обикновено подъ него се разбира истинско вѫтрѣшно публично Право, което досѣга външни отношения, напр. консулското Право. Въ този смисълъ: *Triepel,* Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 144, Anm. 1. Гл., за отношението между вѫтрѣшното и междудържавното Право, сѫщия авторъ, S. 271 ff., 276.

[2]) *Anzilotti,* Teoria generale, p. 35.

[3]) *Anzilotti,* Il diritto internazionale nei giudizi interni, Bologna, 1905, p. 153—154 nota.

[4]) *Pillet,* Principes, p. 91, cp. p. 81.

[5]) *Fedozzi,* Rivista critica di giurisprudenza controversa, въ Archivio giuridico, VI, 1900, p. 332—333.

Идеитѣ на Анцилотти и Федоцци сѫ усвоени отъ Лижуа въ една обстойна статия върху теорията на прѣпращането и правната природа на международното частно Право[1]).

Авторитѣ, които схващатъ нормитѣ на нашия клонъ като норми върху законодателната компетентность на отдѣлната държава, трѣбва, както Цителманъ, Пийе, Анцилотти, до учението на които се приближаватъ, да причислятъ международното частно Право къмъ публичното Право на държавата. Това приема изрично Ниднеръ[2]).

Нойманъ, който тъй сѫщо е привърженикъ на Zuständigkeitsbestimmungen, счита международното частно Право за часть отъ народното, т. е. отъ вѫтрѣшното частно Право[3]). Той различава, отъ една страна, норми отъ международното частно Право, които опрѣдѣлятъ мѣродавното материално Право, и, отъ друга — норми върху международно частно-правната компетентность на държавата, които за всѣко едно стълкновение посочватъ надлежното международно частно Право[4]). Но не се произнася особно върху правната природа на нормитѣ отъ втората категория.

Колкото се отнася до ф. Баръ, който тоже приема, че прѣдписанията на международното частно Право не сѫ нищо друго освѣнъ норми върху законодателната компетентность на държавата[5]), ние видѣхме вече, че той смѣта нашия клонъ за едно особно, нито вѫтрѣшно, нито междудържавно, Право, почиваще върху естеството на нѣщото[6]), но се съгласява съ Канъ, че, отъ

---

[1]) *Ligeoix,* въ Journal de droit international privé, XXX, 1903, p. 492, XXXI, 1904, p. 560—562. — Като установява правилата отъ международното частно Право, законодательтъ, казва този авторъ, прави едно разпрѣдѣление досежно компетентностьта между вѫтрѣшнитѣ законодателства на разнитѣ държави: на еднакво основание, по еднакви начала, той прѣдписва ту приложението на lex fori, ту приложението на чуждестранния вѫтрѣшенъ законъ. По прѣдмета си, опрѣдѣляне компетентностьта на разнитѣ законодателства, международното частно Право е по-високо отъ всѣко едно отъ тѣхъ. То би трѣбвало да изхожда отъ една върховна спрямо отдѣлнитѣ държави власть. Вслѣдствие на несъвършената еволюция на международното частно Право, при отсѫтствие на съглашения между държавитѣ и на единъ общъ организъмъ, който да установява Правото между народитѣ, законодательтъ туря своя територииленъ суверенитетъ на помощь на началата, които за него сѫ междудържавното Право, както този върховенъ междудържавенъ организъмъ би го санкциониралъ. Той може да имъ даде задължителна сила само въ границитѣ на своя суверенитетъ чрѣзъ закони, аналогични на вѫтрѣшнитѣ закони собствено казани. Но, въ тия граници, правилата, които установява, сѫ междудържавни правила, съвсѣмъ различни по своята природа, по своето съдържание, отъ вѫтрѣшнитѣ закони, на които неизбѣжно обличатъ формата (p. 560—561).

[2]) *Niedner,* Einfürungsgesetz, 2e Aufl, Berlin, 1901, S. 295, 13—14.

[3]) *Neumann,* Internationales Privatecht, Berlin, 1896, S. 23.

[4]) *Neumann,* op. cit., S. 35—36.

[5]) *v. Bar,* Die Rückverweisung im internationalen Privatecht, въ Zeitschrift für interwtionales Privat-und Stafrecht, VIII, 1898, S. 177 ff.

[6]) *v. Bar,* Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts, I Bd, 2e Aufl., Hannover, 1889, S. 4, 6, 10.

формална гледна точка, международното частно Право изхожда всѣкога отъ Правото на държавата и че е частно Право на държавата[1]).

Варей-Соммиеръ, както знаемъ, различава разни части въ международното частно Право и намѣрва, че то съдържа и вжтрѣшно публично Право: именно и прѣди всичко началата на общото вжтрѣшно публично Право, които установяватъ спрямо самитѣ чужденци или ограничаватъ спрямо тѣхъ суверенитета на държавата, т. е. компетентностьта ѝ[2]). Само това влазя въ реда на горнитѣ мисли[3]).

По-особно е мнѣнието на Аффолтеръ. Той не намѣрва нищо общо между нашия клонъ и междудържавното Право[4]). Споредъ него, международното Право въобще, не само международното частно Право, и междуврѣменното Право сж двѣ части на едно цѣло, което нарича Право на правнитѣ редове (Recht der Rechtsordnungen), — сборъ отъ норми, които разграничаватъ разнитѣ по мѣсто или врѣме правни редове, като отдаватъ на всѣки единъ отъ тѣхъ слѣдваната му се правна материя[5]), споредъ максимата suum cuique tribuere. То е външната основа на всички правни редове. Аффолтеръ разбира това Право и въ единъ по-широкъ смисълъ. Тогава то обгръща и всички други норми, отнасящи се до правнитѣ редове, като нормитѣ върху възникването, измѣнението и отмѣнението на законитѣ, върху тълкуването, аналогията и приложението имъ, върху отношението на имперското Право съ вжтрѣшното Право на отдѣлнитѣ държави въ Германия, на законното Право съ обичайното и пр.[6]). То е положително Право и,

---

[1]) *v. Bar*, Neue Principien und Methoden des internationalen Privatrechts, въ Archiv für öffentliches Recht, XV, 1900, S. 42.

[2]) *Vareilles-Sommières* La synthèse du droit international privé, Paris, p. XXXV, XXXIV, XXIII, XXIX.

[3]) *Walker*, Streitfragen aus dem Gebiete des internationalen Civilprocessrechts, Wien, 1897, казва, че, въ международното частно Право, се касае за положението на отдѣлното лице къмъ държавата, но изглежда, че го смѣта за частно Право, понеже отличава отъ него международното гражданско процесуално Право по това, че има публично-правенъ характеръ. S. 16, IX.

[4]) *Affolter*, Das intertemporale und internationale Recht der zeitlichen und örtlichen Collisionsnormen des bürgerlichen Rechtes, въ Zeitschrift für Privat-und öffentliches Recht der Gegenwart, XXX, 1903, S. 130, Anm. 15.

[5]) Rechtsstoff.

[6]) *Affolter*, въ посочения Zeitschrift, S. 125, Anm. 2. Първъ Гьопертъ е поддържалъ, че трѣбва да бждатъ събрани наедно международното частно Право, междуврѣменното Право и всички норми, които се отнасятъ до тълкуването, публикуването и приложението на законитѣ въобще. *Göppert*, Das Prinzip, „Gesetze haben keine rückwirkende Kraft" geschichtlich und dogmatisch entwickelt, въ Iherings Jahrbücher für die Dogmatik, XXII. — Подобенъ

въ горния по-тѣсенъ смисълъ, е задължително не само за сждията, което никой не оспорва, но и за самия законодатель, което авторътъ никакъ не обяснява. Както държавното, процесуалното и междудържавното Право, то принадлежи къмъ публичното Право, защото опрѣдѣля областьта на господствуване на законитѣ, т. е. на дълготрайната воля на публични тѣла, и се отправя прѣди всичко къмъ законодателя и послѣ къмъ сждията, не обаче къмъ частнитѣ лица[1]). Доколкото се отнася то до законодателя, Аффолтеръ намѣрва, че прилича на конституционното Право, но се отличава отъ него по това, че дава едно опрѣдѣлено съдържание на законитѣ, докато конституционното Право прѣдписва на законодателя външната форма на дѣйствие, начина на издаване законитѣ, но не упражнява никакво влияние върху неговитѣ законодателни мисли и планове. А доколкото се отнася до сждията, прилича на процесуалното Право, но се отличава и отъ него: то опрѣдѣля приложимия законъ, догдѣто процесуалното Право не засѣга този пунктъ, а прѣдписва на сждията формата и реда на неговитѣ дѣйствия. Международното частно Право, като часть отъ това Право, е и то публично Право. Ако то се нарича така, това не е, защото притежава частно-правенъ характеръ, а защото се отнася до частно-правни правила, на които опрѣдѣля областьта на приложение[2]). Правото на правнитѣ редове се коренно отличава и отъ междудържавното Право. Послѣдньото урежда отношенията на народитѣ, организирани като цивилизувани държави, и се отнася до правнитѣ субекти, а първото опрѣдѣля областьта на господствуване на различнитѣ по врѣме или мѣсто правни редове и се отнася, слѣдов., до правнитѣ норми. При все това, то пакъ не е по срѣдата на частното и публичното Право, а принадлежи къмъ послѣдньото, въ което заема едно особно мѣсто съ пълна незави-

---

възгледъ прокарва и английскиятъ юристъ Салмондъ. Той отдѣля отъ цѣлия corpus juris една първа часть, имаща въводна природа и състояща се отъ всички онния правила, които, поради своя прѣдварителенъ характеръ или поради общностьта на своето приложение, не впадатъ въ никоя особна часть. Въ тая обща часть той туря на първо мѣсто източницитѣ на Правото, на второ — тълкуването на Правото, на третьо мѣсто — началата на международното частно Право, и, най-сетнѣ, на четвърто — разни правила отъ общъ характеръ. *Salmond,* op. cit., p. 483—484. — Напослѣдъкъ Кавальиери приема, както видѣхме, че международното частно Право и междувръменното Право образуватъ въ правния редъ една особна глава: il diritto dei diritti (das Recht der Rechtsordnungen). Той оставя настрана общитѣ начала върху публикуването и тълкуването на законитѣ, защото, както забѣлѣзва и Анцилотти, Studi critici, p. 180, нормитѣ отъ международното частно Право и отъ междувръменното Право не се намѣрватъ съ тия начала въ отношение на координация, а на субординация, както всички законодателни норми. *Cavaglieri,* Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona — Padova, 1904, p. 50—52.

[1]) *Affolter,* въ посочения Zeitschrift, S. 130.

[2]) *Affolter,* въ посочения Zeitschrift, S. 132.

симость спрямо другитѣ негови клонове; то е особенъ видъ публично Право, öffentliches Recht eigener Art[1]).

б) *Международното частно Право е частно Право.*

Като прѣминаваме къмъ противоположния въгледъ върху вжтрѣшно-правната природа на нашия клонъ, трѣбва да забѣлѣжимъ, че ще изоставимъ съвсѣмъ настрана ония автори, които го причисляватъ и къмъ междудържавното Право и къмъ частното Право. Достатъчно е да припомнимъ само, че, споредъ тѣхъ, напр. споредъ Броше, нашиятъ клонъ е частно Право, защото не се прилага на самитѣ държави, а на обикновенитѣ частни лица, съ други думи защото урежда частни отношения. Отъ друга страна, ние ще прѣминемъ мълкомъ и цивилиститѣ, за да се спремъ изключително на ония автори по международното частно Право — доста малобройни на континента — които учатъ, че то е частно Право, като го отличаватъ или не отъ народното частно Право, или че е просто принадлежность, или съставна часть на вжтрѣшното материално частно Право. Малобройностьта на тия автори на континента се обяснява, споредъ насъ, доста лесно. Материята на международното частно Право се излага наотдѣлно подъ това название едвамъ отъ края на първата половина на миналия вѣкъ. А наскоро се появи и разпространи интернационалистическата школа, която придаде на новия клонъ чисто междудържавно-правенъ характеръ. Едвамъ по-кжсно се обърна внимание на вжтрѣшнитѣ норми отъ международното частно Право и привърженицитѣ на господствуващата школа приеха, по-вече мълчаливо, нежели изрично, че тия норми съставляватъ едно вжтрѣшно Право съ междудържавно съдържание. Мнѣнието, че нашиятъ клонъ е частно Право, възникна отпослѣ на континента единъ видъ като реакция противъ интернационалистическата школа. Ето защо повечето автори, като Макрй, Пулья, Иетта, изсочватъ този неговъ характеръ, за да докажатъ, че той не е междудържавно Право. Колкото се отнася до Броше и неговитѣ послѣдователи, тѣ направиха първото отстжпление отъ интернационализма, което доведе до вжтрѣшния частно-правенъ характеръ на международното частно Право.

Стариятъ американски авторъ Теодоръ Улси обясняваше, че международното частно Право или стълкновение на законитѣ се нарича частно, защото има за прѣдметъ частнитѣ права и отно-

[1]) *Affolter*, Geschichte des intertemporalen Privatrechts, Leipzig, 1902, S. 1, 3; System des deutschen bürgerlichen Uebergangsrechts, Leipzig, 1903, S. 3; Посоченията Zeitschrift, S. 125, 128—130.

шения на индивидуумитѣ. Споредъ него, то се отличава отъ територіалното или муниципално Право по това, че може да позволи да се приложи по прѣдпочтение Правото на друга една територія прѣдъ Правото на оная, гдѣто се рѣшава случаятъ[1]).

Този възгледъ върху вжтрѣшно-правната природа на нашия клонъ е възприетъ и отъ други нѣкои англійски автори[2]), особно отъ Дайси, който се занимава и съ въпроса за дѣлението на вжтрѣшното Право. Споредъ него, международното частно Право принадлежи къмъ частното Право, защото опрѣдѣля частни права на единъ индивидъ спрямо другъ, а вжтрѣшното Право на една държава, напр. на Англия, се дѣли на двѣ части: територіално или локално и международно частно Право. Първата часть може приблизително да се опрѣдѣли като едно тѣло отъ правила, които управляватъ правата на англійскитѣ подданици и опрѣдѣлятъ законното дѣйствие на транзакциитѣ, които ставатъ въ Англия между англичани. Територіалното или локално Право е най-старата и най-важна часть отъ цѣлото англійско Право и се счита даже като цѣлото Право на Англия. Другата часть се състои отъ правила, които не се отнасятъ до правата и задълженията на частнитѣ лица, а даватъ указания на сждията за избиране на закона, мѣстенъ или чуждестраненъ (choise of law), когато ще трѣбва да разрѣши въпроси, отнасящи се до правата на чужденци, до дѣйствието на актове, извършени или които трѣбва да се извършатъ въ чужди страни, или въобще въ връзка съ чуждестранно Право. Това е международното частно Право, което авторътъ, както знаемъ, нарича по прѣдпочтение „extraterritorial recognition of rights“[3]).

На континента Клюберъ първъ е изказалъ мнѣнието, че отношенията, които засѣгатъ личностьта и патримониума на чужденцитѣ, сж прѣдметъ на частното Право. Споредъ него, качеството чужденецъ прѣдставлява едно особно гражданско положение, подобно,

---

[1]) *Woolsey* Introduction to the study of international law, 5-th ed., London, 1879, p. 100; по него, *Вълчевъ, Д-ръ М. Г.* Международно Право, Свищовъ, 1892, стр. 44. — Улси обяснява понататъкъ, че международното частно Право е и международно (international), защото християнскитѣ държави сж възприели еднакви начала въ сждебнитѣ рѣшения, при стълкновения на разнодържавни закони. Както се вижда, тука терминътъ „международно“ е употрѣбенъ въ особенъ смисълъ. Въ всѣки случай, самъ авторътъ твърди по-послѣ категорически, че нашиятъ правенъ клонъ не стои въ прѣки връзки съ „международното“ Право, като единъ кодексъ между народитѣ. Op. cit., p. 107.

[2]) Напр. *Westlake (Jno. W)*, International law (private) въ Encyclopaedia britannica, vol. XXIX, London, 1902, p. 535.

[3]) *Dicey*, A digest of the law of England with reference to the conflict of laws, London, 1896 p. 2—7, 13—14. Сжщо: Internationales Privatrecht als Bestandteil des englischen Rechts, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Stafrecht, II, 1892, S. 116.

отъ формална страна, на непълнолѣтния, на омжжената жена, на запрѣтения[1]).

Италианскиятъ професоръ Макрй, националистъ, който отхвърля неточното дѣление Правото на народитѣ на публично и частно, слѣдва идеитѣ на Клюбера, които освѣтлява и развива. Споредъ него, частното лице не съставлява въ никой случай единъ членъ на междудържавно отношение[2]). Той констатирва, че елегантнитѣ и мжчни студии върху стълкновенията на законитѣ сж се появили исторически много прѣди междудържавното Право, защото сж възникнали и расли въ областьта на частното Право съ издирване властьта на мѣстнитѣ статути въ провинциитѣ на една и сжща държава. Нито Бульнуа, нито Даржантре, нито двамата Вое не сж мислили, че стжпватъ въ Правото на народитѣ, като говорятъ за статутитѣ[3]). Логически, казва Макрй, материята на междунароното частно Право не надминава границитѣ на личнитѣ и имуществени права, до такава степень даже, че гражданскитѣ закони, които прѣпращатъ на друга катедра правилата на международното публично Право, си задържатъ всѣкога отношенията на чужденеца досежно способностьта, вещитѣ, наслѣдствата. А когато нѣма закони, тази материя не е никога избѣгвала отъ ржцѣтѣ на обикновенитѣ магистрати[4]).

Сжщо тъй и Пулья приема[5]), че международното частно Право или Правото на чужденеца е единъ клонъ или една глава отъ вжтрѣшното, авторътъ казва отъ народното[6]), частно Право, безъ да се произнася върху отношението или, по-добрѣ, различието между народното частно Право и международното[7]).

Холцендорфъ, за който нашиятъ клонъ е частно Право, констатирва, че въ Германия сжществителното единство Privatrecht въ internationales Privatrecht е рѣшаваще и че прилагателното озна-

---

[1]) *Klüber* Droit des gens moderne de l'Europe, 2 éd. revue par Ott, Paris, 1874, 2 et note c.

[2]) *Macrì*, Teorica del diritto internazionale, vol I, Messina 1933, p. 11.

[3]) *Macrì*, у Cimbali, op. cit., p. 63—64. — Гл., contra, *Anzilotti*, Studi critici, p. 130—131. Този авторъ казва, че понятието за зависимостьта на международното частно Право отъ междудържавното Право е било вече ясно уставовено въ общеприетата теория, и се позовава на *Huber*, Praelectiones juris civilis. t. III, lib I, tit. 3: „de Conflictu legum diversarum in diversis imperiis, in princ., *J. Voet*, Ad Pandectas, lib I, tit. IV pars 2, § 12 et 17; *Boullenois*, Dissertations sur les questions qui naissent de la contrariété des lois et des contumes Paris, 1732, disc. prélim.

[4]) *Macrì*, Teorica del diritto internazionale, vol. I, p. 11—12, 478, и у Cimbali, op. cit., p. 63—64.

[5]) *Puglia*, у Cimbali, op. cit., p. 59—60

[6]) Вѣроятно, защото иска да докаже именно, че то не е междудържавно.

[7]) *Neumann*, Internationales Privatrecht, Berlin, 1896, S. 23, поддържа сжщото мнѣние: международното частно Право е една часть отъ народното частно Право.

чение го само характеризува по-близко. Отличието на това Право отъ народното частно Право, съ други думи неговата харакетеристика като международно, може да се извади отъ самото опрѣдѣление на автора. Международното частно Право е оная часть отъ положителното частно Право, чийто правила и основни положения се вадятъ научно отъ факта, че едно и сѫщо правотношение може или трѣбва да бѫде отнесено въ територриалната область на господствуване на много една отъ друга политически независими правни области досежно своето възникване, своята дѣйствителность по форма или съдържание, своето по-нататъшно сѫществуване или прѣкратяване[1]).

Като говорихме за цѣльта на международното частно Право, ние видѣхме, че и холандскиятъ авторъ Йетта счита това Право за частно Право[2]) и го отличава отъ народното частно Право по вида на отношенията, които има за прѣдметъ, международни въ широкъ смисълъ, противопоставени на народни[3]). Въ неговитѣ очи, международното частно Право, сравнено съ народното частно Право, се явява като едно извъннародно Право, un droit extra-national[4]).

Такова едно схващане на международното частно Право запазва пълната негова самостоятолность и възможность да бѫде изслѣдвано отдѣлно отъ народното частно Право въ една особна дисциплина. Сѫщото не може да се каже за схващането и на другитѣ автори, които признаватъ частно-правния характеръ на нашия клонъ. Тѣ го считатъ за принадлежность или съставна часть на народното или, по-точно, материалното вѫтрѣшно Право, въ смисълъ на едно единствено вѫтрѣшно частно Право.

Въ анкетата на Чимбали, за която споменахме нѣколко пѫти, италианскиятъ професоръ Мичели изказва единъ радикаленъ възгледъ върху нашия клонъ. Той мисли, че това Право нѣма нищо

---

[1]) *Holtzendorff,* Handbuch des Völkerrechts, I Bd, Berlin, 1885, S. 54, 58.

[2]) *Jitta,* La méthode du droit international privé, La Haye, 1890, p. 35 et suiv., особно p. 36—37. — Съ мнѣнието на Йетта се схожда и онова на *Nys,* Le droit international, t. I, 2-e éd., Paris—Bruxelles, 1904, p. 192—193. — Садовски твърди тъй сѫщо, че международното частно Право е въ всѣки случай частно Право, и че като субекти на пръвъ планъ се явяватъ не държавитѣ, а частнитѣ лица, въ противоположность на общото международно (сир. междудържавното) Право. *Садовскій,* Основы частнаго международнаго Права и примѣненіе ихъ въ области наслѣдованія по закону, въ Варшавскія университетскія извѣстія, 1903, V, стр. 4, 6.

[3]) *Jitta,* op. cit., p. 45—51. — Йетта противопоставя на народното частно Право частното международно Право, слѣдъ като самъ току що е установилъ, че genus proximum на нашия клонъ е частното Право. Логически, той трѣбваше да си служи съ изразитѣ народно частно Право и международно частно Право, като двѣ поддѣления на общия родъ частно Право.

[4]) *Jitta,* op. cit., p. 48—49.

общо съ междудържавното и обгръща единъ неорганически ансамблъ отъ учения, начала и правила, които би трѣбвало да съставляватъ естественитѣ допълнения (appendici) на отдѣлнитѣ Права: гражданско, търговско, наказателно и пр., а не тази безформена мозаика, на която искатъ да дадатъ честьта на една независима дисциплина [1]). Споредъ това мнѣние, нормитѣ върху стълкновението на разнодържавнитѣ частно-правни закони ще бждатъ едно допълнение, една принадлжность на частното Право на държавата, сир. на вжтрѣшното частно Право.

Този възгледъ е възприетъ и доразвитъ въ една елегантна форма отъ Манхаймския сждия Канъ. Споредъ него, стълкновителната норма, т. е. международното частно Право, и материалната норма, т. е. народното частно Право, се намиратъ въ сжщото отношение, както рамкитѣ и картината. Ако рамкитѣ не сж сами по себе картина, тѣ поне принадлежатъ къмъ картината, която обхващатъ. Защо частно-правнитѣ стълкновителни норми да не сж и да не образуватъ просто единъ пертиненцъ, една принадлежность на частното Право? Канъ допуща, че тия норми могатъ да се изучватъ отдѣлно, както би се правило колекции отъ рамки. Такъвъ вкусъ и такъвъ начинъ на дѣйствие може да има своето оправдание и своето добро, но на него противниятъ начинъ на дѣйствие се показва по-естественъ и по-цѣлесъобразенъ [2]). Така международното частно Право губи своята самостоятелность; като всѣка принадлежность, то трѣбва да върви съ главната вещь, въ случая съ материалното или народното частно Право.

Къмъ сжщия възгледъ се е присъединилъ напослѣдъкъ и другъ единъ авторъ, бернскиятъ професоръ Маркузенъ. Нормитѣ отъ международното частно Право, които разнитѣ законодателства приематъ, се отнасятъ до приложението на отдѣлнитѣ частно-правни правила, които тѣ опрѣдѣлятъ и разграничаватъ. Такава една приложна норма се съдържа, мълчаливо или изрично, въ всѣко диспозитивно, т. е. тълкувателно частно-правно постановение, — въ постановението именно, че допълнителното прѣдписание ще важи само тогава, когато нѣма никакво друго разпореждане или съглашение на странитѣ. Че една такава приложна норма, която разграничава областьта на приложение на едно частно-правно правило, принадлежи къмъ частното, а не къмъ публичното Право, не подлежи, споредъ Маркузенъ, на никакво съмнѣние. Причината за

---

[1]) *Miceli*, у Cimbali, op. cit., p. 54.
[2]) *Kahn*, Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher für die Dogmatik, XL, 1899, S. 53—54.

отдѣляне стълкновителнитѣ норми отъ самото частно Право, защото, като постановения, които се отнасятъ до границитѣ на материалното Право, трѣбвало да сѫществуватъ прѣди това послѣдньото, той я намѣрва за нерѣшаваща и възприема възгледа на Канъ, че стълкновителнитѣ норми трѣбва да се схващатъ като добавка или принадлежность (Annexe oder Pertinenz), той прибавя даже като съставна часть (Bestandtheil) на частно-правнитѣ норми[1]).

Въ една важна бѣлѣжка, напечатана въ Годишника на Института по международното Право, кембриджскиятъ професоръ Уестлекъ, като разглежда въпроса за прѣпращането, засѣга мимоходомъ и оня за правната природа на нормитѣ отъ международото частно Право и защищава единъ възгледъ, сѫществено еднакъвъ съ изложения по-горѣ[2]). Авторътъ се старае да докаже, че вѫтрѣшниятъ законъ (материалниятъ) и стълкновителното правило не могатъ да се схващатъ единиятъ безъ другото и че, слѣдователно, законодательтъ не може да издаде единъ вѫтрѣшенъ законъ, безъ да го снабди съ една съотвѣтна норма отъ международното частно Право. Споредъ него, законодателството може да бѫде раздѣлено на вѫтрѣшно и международно Право[3]), не отъ гледна точка на законодателя, а отъ гледна точка на науката, която резюмира законодателствата, която ги класира и критикува, т. е., бихме казали ние, на общата теория на Правото. Кардиналниятъ пунктъ на ученето, което ни интересува, се заключава въ това, че едно народно законодателство, което да не се основава на извѣстно начало отъ международното Право, е немислимо: международното частно Право не е просто допълнение къмъ дѣлото, а го прониква всецѣло и прави едно съ него. Уестлекъ доказва това по слѣдния начинъ. Да кажемъ, взема той за примѣръ, че единъ законодатель полага, изрично или мълчаливо, слѣднитѣ двѣ правила: 1) способностьта да се прави завѣщание се добива съ навършване деветнадесеть години, 2) способностьта на лицата се урежда отъ закона на държавата, на която принадлежатъ. Безъ второто правило, първото

---

[1]) *Marcusen*, Innerstaatliches und überstaatliches internationales Privatrecht, въ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht, X, 1900, S. 265; Das internationale Privatrecht des schweizerischen Entwurfs eines Civilgesetzbuchs, въ сѫщия Zeitschrift, XI, 1901, S. 40.

[2]) *Westlake*, Note, въ Annuaire de l'Institut de droit international, XVIII, 1900, p. 35—40. — Гл. *Ligeoix*, La théorie du renvoi et la nature juridique des règles de droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXXI, 1904, p. 553 et suiv. Гл. още критикитѣ на Buzzati, въ сѫщия Annuaire, p. 147, 169.

[3]) Това дѣление съотвѣтствува на дѣлението, което правятъ Улси, Дайси и др., които различаватъ териториално, локално или муниципално Право и международно частно Право. Гл. по-горѣ.

нѣма никакъвъ смисълъ. Кой придобива способность да прави завѣщание съ навършване деветнадесеть години? На този въпросъ е абсолютно невъзможно да се отговори, безъ помощьта на второто правило, което опрѣдѣля категорията лица, за които законодательтъ се счита властенъ да уреди способностьта имъ. Съгласно съ второто правило, първото полага, че способностьта на народнитѣ подданици се придобива съ навършване деветнадесеть-годишна възрасть, и не казва нищо за способностьта на чужденцитѣ. Ако второто правило гласѣше, че способностьта се урежда отъ закона на мѣстожителството, тогава първото правило щѣше да значи, че способностьта на лицата съ мѣстожителство въ страната на законодателя се придобива чрѣзъ навършвне деветнадесеть-годишна възрасть, и не би полагало нищо относително способносьта на народнитѣ подданици съ мѣстожителство въ странство. Значи, първото правило, взето изолирано, е на въздуха, едно просто нареждане отъ думи и нищо повече. Международното частно-правно правило и вжтрѣшното правило не могатъ да бждатъ отдѣлени едно отъ друго; тѣ се проникватъ взаимно и съставляватъ едно цѣло [1]). Разбира се, че въ това цѣло главно е материалното постановение, второстепенно — международната частно-правна норма. Както казва Уестлекъ, послѣднята придобива едно субстанциално сжществуване, само когато се разглежда като частъ отъ една конкретна правна система [2]).

в) *Критика и разрѣшение.*

I. — Прѣди да се произнесемъ върху въпроса за вжтрѣшно-правната природа на международното частно Право по единъ положителенъ начинъ, ние можемъ да покажемъ, отрицателно, че този правенъ клонъ не е непрѣменно публично Право. Така ще бждатъ подхвърлени на критика нѣкои отъ изложенитѣ вече мнѣния, и разискването сигурно ще се уясни до извѣстна степень.

Най-напрѣдъ, съдържанието на нашия клонъ не е междудържавно-правно. Международното частно Право се отнася не до законодателната компетентность на държавитѣ една спрямо друга, а до уреждането на международнитѣ частно-правни фактически състави, което то постига чрѣзъ разрѣшение стълкновението

---

[1]) *Westlake,* въ посочения Annuaire, 1900, p. 36.

[2]) *Westlake,* Ibid., p. 40. — Авторътъ изглежда, че е изоставилъ това учение въ новата си статия по международното частно Право, гдѣто казва, че въ всѣка страна има едно мѣстно или територинално Право, по което сждитѣ рѣшаватъ всички случки, които не съдържатъ обстоятелства, въ връзка съ друга нѣкоя територия. International law (private) въ Encyclopaedia britannica, vol. XXIX, London, 1902, p. 535.

на разнодържавнитѣ закони и опрѣдѣляне приложимия отъ тѣхъ. Отъ формално-юридическа гледна точка, приложимото Право е надлежно или мѣродавно, не защото държавата, която го е издала, е законодателно компетентна за уреждане на конкретния международенъ фактически съставъ, а защото оная държава, отъ която изхожда стълкновителната норма, го е обявила за такова. Мотивитѣ, които сж накарали послѣднята да издаде стълкновителната норма и то съ такова съдържание, че да обяви извѣстно Право за приложимо, сж съвсѣмъ безразлични за правната природа на издадената норма. Тукъ важи цѣльта на нормата, а цѣльта на стълкновителната норма е уреждането на международнитѣ частно-правни състави. И наистина, ако допустнемъ, че стълкновението на разнодържавнитѣ закони е едно истинско стълкновение между самитѣ държави и че сжществуватъ междудържавно-правни норми, които разграничаватъ законодателната компетентность на държавитѣ въ отношение на частнитѣ права, това ще доведе само до въпроса, дали държавата е властна да издаде дадената законодателна норма, сир. да обяви извѣстно материално Право за приложимо, и дали не е длъжна да я издаде, — единъ въпросъ отъ междудържавното Право, който издаването на стълкновителната норма прѣдполага вече рѣшенъ. Защото отъ неговото разрѣшение зависи, дали държавата, която иска да изпълни своитѣ междудържавни задължения, да положи стълкновителната норма или не. Това е, слѣдователно, единъ простъ мотивъ за издаването на нормата съ нейното конкретно съдържание. И ето защо по нея може да се сжди за компетентностьта, която държавата си признава, както и за компетентностьта, която тя признава на другитѣ държави, съотвѣтно съ задълженията, които си налага и изпълнява. Обаче, цѣльта на самата норма не е междудържавното разграничение на законодателната компетентность, а уреждане на международния фактически съставъ. Инакъ трѣбва да се приеме, че всѣки законъ по материалното вжтрѣшно Право е публично-правенъ, защото съ издаването му се опрѣдѣля компетентностьта на законодателя спрямо правнитѣ субекти, чийто отношения се уреждатъ. Тогава облигационното Право, наслѣдственното Право и пр. ще бждатъ все публично Право. Такова би било логическото послѣдствие на оборвания отъ насъ възгледъ. Но това е неприемливо. Когато законодательтъ издава единъ законъ за наслѣдството, по-конкретно когато опрѣдѣля законната или запазена часть на наслѣдницитѣ, явно е, че той се смѣта компетентенъ да положи подобни постановения. Неговата цѣль, обаче, не е никакъ да опрѣдѣли обема на законодателната си власть спрямо частнитѣ лица.

Той не разрѣшава единъ въпросъ на компетентность, влазящъ въ областьта на държавното Право, но нормира отношения между сънаслѣдници. А ако въ взетия примѣръ постановенията не се отнасятъ непрѣменно до законодателната компетентность, тѣ могатъ и да не бѫдатъ публично-правни. Какви сѫ тѣ въ дѣйствителность, това зависи отъ тѣхното материално съдържание. Сѫщото може да се каже и за международнитѣ частно-правни норми. Тѣ не разрѣшаватъ въпроса за законодателната компетентность на държавата спрямо другитѣ държави въ отношение на международнитѣ частно-правни фактически състави; тѣхното съдържание не е междудържавно-правно, затова и тѣ не сѫ непрѣменно публично-правни.

Тия обяснения унищожаватъ самата основа на мнѣнието, поддържано отъ Цителманъ, Анцилотти, Лижуа и др., че международното частно Право е вѫтрѣшно Право съ междудържавно съдържание. И тѣ сѫ достатъчни за нашата цѣль. Заслужава, обаче, да се направи една по-особна критика на Цителмана, който, при опрѣдѣляне вѫтрѣшно-правната природа на нашия клонъ, прави едно истинско petitio principii. Той изхожда отъ положението, което и ние приемаме, че международното частно Право (въ традиционния смисълъ) не е материално Право. И отъ това положение заключава, че нашето Право не е частно, а е публично Право, макаръ и sui generis. За да дойде до това заключение, авторътъ си служи и съ друго едно положение, именно, че нѣма друго частно Право, освѣнъ материалното. Щомъ частното Право е само материално, не може подъ тази рубрика да бѫде турено едно нематериално Право, каквото е международното частно Право. Но вѣрно ли е положението, което влазя като втора прѣдсилка въ силогизма на Цителмана? На този въпросъ не може да не се отговори отрицателно. Въ частното Право се срѣщатъ купъ нематериални норми, каквито сѫ междувръменнитѣ стълкновителни и други подобни. Но даже и да е вѣрно, че всичко познато намъ частно Право е само материално, пакъ не можемъ, поради това само, да обявимъ международното частно Право за публично, като нематериално. Нашиятъ въпросъ гласи: какво вѫтрѣшно Право е международното частно Право, публично или частно? Явно е, че, ако то е частно Право — то, което не е материално Право — ще имаме и частно нематериално Право. Дали частното Право е материално или не, ще зависи отъ начина на разрѣшението на нашия въпросъ. Значи, този въпросъ трѣбва да бѫде разрѣшенъ прѣдварително, и то по други съображения.

Направенитѣ по-горѣ обяснения унищожаватъ сѫщо и мнѣнието на ония националисти, които смѣтатъ международнитѣ стълк-

новителни норми за Zuständigkeitsbestimmungen, като Нидперъ, или говорятъ за компетентность на държавата спрямо чужденцитѣ, като Варей-Сомиеръ, или въобще за компетентность на държавата спрямо частнитѣ лица въ отношение на полагане нормитѣ отъ международното частно Право [1]).

Колкото се отнася до възгледа на Аффолтеръ, той е недостатъчно обоснованъ и е неприемливъ. Ние можемъ да го оборимъ по сѫщия начинъ, по който на друго мѣсто отхвърлихме учението му за междувремѣнното Право [2]). Не е вѣрно, че международното частно Право се отнася до законодателя и до сѫдията, а не до частнитѣ лица. Цѣлото международно частно Право е задължително прѣди всичко за обикновенитѣ лица и, впослѣдствие само, за сѫдията. Аффолтеръ казва, че правната наука признава, какво законодательтъ при правополагането е обвързанъ отъ норми, къмъ които принадлежатъ на първо мѣсто ония отъ Правото на правнитѣ редове, и се позовава на Йеллинека, когото не смѣта за привърженикъ на учението за естественото Право [3]). Послѣдниятъ наистина приема, че държавната власть е правна власть, — власть ограничена, упражнявана въ извѣстни правни рамки, че тя става такава чрѣзъ самоограничение, съдържанието на което зависи, впрочемъ, отъ самата нея; че държавната власть се ограничава навънъ отъ междудържавното Право, вѫтрѣ отъ държавното Право въ най-широкъ смисълъ; че правоограничената държавна дѣйность има най-малко значение въ отношение на правополагането, при все че и тука тя не е съвършено неограничена; че междудържавни правни норми ограничаватъ вѫтрѣшно-правнитѣ, а конституционни — обикновенитѣ; че всѣка една държава е длъжна да има една конституция и едно законодателство, но че тѣхното съдържание зависи изключително отъ нея [4]). Явно е, колко малко може да се извади отъ тия мисли заключение за сѫществуването на норми отъ международното частно Право, задължителни за законодателя. Що се отнася до сѫдията, той е длъженъ да прилага

---

[1]) Ср. *Jitta*, La Méthode du droit international privé, La Haye, 1890, p. 67—68.

[2]) *Поповилиевъ*, Прѣходно или междувремѣнно Право, рефератъ, държанъ на първия конгресъ на българскитѣ юристи, Протоколи и реферати, София, 1906, стр. 241—242, 249—250, и Юридически прѣгледъ, XIV, 1906, стр. 156—157, 167.

[3]) *Affolter*, Das intertemporale und internationale Recht der zeitlichen und örtlichen Collisionsnormen des bürgerlichen Privatrechts, въ Zeitschrift für Privat-und öffentliches Recht der Gegenwart, XXX, 1903, S. 128. Аффолтеръ посочва Йеллинековата Allgemeine Staatslehre, 1900, S. 345 fg., 564 fg. Въ сѫщия смисълъ *Cavaglieri*, Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona-Padova, 1904, p. 48.

[4]) *Jellinek*, op. cit., S. 348—349, 568, 434.

всички закони на държавата, въ това число и нормитѣ отъ международното частно Право, когато има сълкновение между разнодържавни закони. Това Право, обаче, не му налага никакво особно задължение. А, щомъ не се отнася нито до законодателя, нито направо до сждията, то може и да не бжде публично.

Съ установяване отрицателното положение, че международното частно Право не е непрѣменно публично и то по мотивитѣ, наведени отъ критикуванитѣ автори, въпросътъ за вжтрѣшно-правната природа на този клонъ остава напълно отворенъ.

За правилното му разрѣшение, едно малко отклонение се налага. Необходимо е да се вземе една опрѣдѣлена позиция по самото дѣление на вжтрѣшното Право, което много автори намѣрватъ неясно, нѣкои даже невъзможно [1]). Единъ пжть критериятъ на различието намѣренъ, ще трѣбва да се извърши едно приложение за опрѣдѣляне природата на нашия клонъ.

Дѣлението, за което говоримъ, не е ново; то датира още отъ римския юристъ Улпианъ [2]). Направенитѣ до сега опити за изнамѣрване неговия критерий сж многобройни и съвсѣмъ различни [3]). Но все пакъ се изсочватъ двѣ главни стремения. Едни автори обръщатъ внимание на съдържанието на правнитѣ норми, други вематъ прѣдъ видъ извѣстни формални бѣлѣзи. Улпианъ приема за критерий на дѣлението интереса, общественъ или частенъ, до който се отнася нормата. Но днесъ ученитѣ признаватъ, че различието между частния и общественъ интересъ е мжчно и несигурно. Двата интереса се прѣплитатъ помежду си. Частниятъ интересъ, интересътъ на лицата, влазящи въ състава на политическата организация, е и интересъ на събирателното цѣло, както и наопаки, интересътъ на това цѣло е сжщеврѣменно интересъ и на всѣки единъ неговъ членъ. Затова нѣкои автори — Савиньи, Аренсъ

---

[1]) *Дювернуа,* и, по него, *Казанскій,* Лекціи энциклопедіи Права, Казань, 1902, стр. 251—252. *Vanni,* Lezioni di filosofia del diritto, Bologna, 1904, p. 102, говори за безсилие (impotenza) на науката да установи единъ напълно точенъ критерий за различието между публичното и частното Право.

[2]) Liv. I, tit. 1, D., de justitia et jure, § 2: Publicum jus est, quod ad statum rei romanae spectat; privatum, quod ad singularum utilitatem. — Instit. Just. I § 4. Paulus казва: Alterum utilitas privatorum, alterum vigor publicae disciplinae postulat (Liv. XXXIX, t. IV, D. 9, 5). Гл. Cod., I, 2, 2—3.

[3]) Гл. статията на *Combothécra,* Critère distinctif du droit privé et du droit public, въ Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence, XXIX, 1905, p. 95 et suiv. — Гл. още: *Коркуновъ,* Лекціи общей теоріи Права, 6-ое изд., С. Петербургъ, 1904, § 32—34, стр. 165 и слѣд.; *Roguin,* La règle du droit, étude de science juridique pure, Lausanne et Paris, 1889, p. 174 et suiv.; *Guelfi,* Enciclopedia giuridica, I, V ed., Napoli, 1905, § 39, p. 148 e s.; *Vanni,* op. cit., p. 96 e s.; *В. В. Ивановскій,* Учебникъ государственнаго Права, Казань, 1908, стр. 142 и слѣд.

и тѣхнитѣ послѣдователи — сж замѣнили понятието интересъ съ понятието цѣль. Правото е публично или частно споредъ това, дали неговата непосрѣдствена цѣль е обществото или отдѣлното лице. Това е една проста перифраза на римското учение. Идеята за цѣль извиква оная за благо, за постигната цѣль, а благото е интересъ за онзи, който прѣслѣдва цѣльта. Прѣдъ видъ на неопрѣдѣленостьта на дѣлението, когато се търси критериятъ въ самото съдържание на правнитѣ норми, извѣстни автори — Иерингъ, Щаль, Холленъ, Рогенъ, Коркуновъ и др. — сж се опитали да обосноватъ това дѣлѣние върху нѣкои външни бѣлѣзи. Ние ще посочимъ учението на Щаль, Холлендъ, Рогенъ и др., което взема за критерий характера, публиченъ или частенъ, на лицата или субектитѣ, между които сжществува правоотношението. Публично лице е всѣко тѣло, което притежава империумъ, било по първообразенъ начинъ, както държавата, било по делегация отъ нея, както общината. Частно лице е обикновениятъ индивидъ или събирателното лице, което не упражнява никакъвъ империумъ. Частното Право е сборъ отъ нормитѣ, които се отнасятъ до частни правоотношения, т. е. до правоотношения между частни лица, а публичното Право — сборъ отъ ония норми, които иматъ за прѣдметъ публични правоотношения — правоотношения, въ които поне единъ отъ субектитѣ е публично лице, било то правоимащиятъ или задълженияття[1]). Колкото и да е формална, тази система пакъ държи смѣтка за интересите или цѣлитѣ, тъй като публичнитѣ лица сж именно ония, които прѣслѣдватъ прѣдимно обществени цѣли, както и частнитѣ — ония, които прѣслѣдватъ прѣдимно частни или индивидуални цѣли. Главното възражение противъ нея се състои въ това, че забравя, какво публичнитѣ лица, като държавата напр., дѣйствуватъ и въ частно качество, съ други думи тъй както самитѣ частни лица[2]). Възражението е, безспорно, вѣрно и налага, слѣдов., една съотвѣтна поправка въ самото учение. Прочее, трѣбва да се държи смѣтка не само за различието на субектитѣ, но и за тѣхното положение въ правоотношението. Публично правоотношение е само онова, въ което фигурира поне едно публично лице, като такова, като снабдено съ империумъ. Всѣко друго правоотношение е частно.

---

[1]) *Stahl,* Die Philosophie des Rechts, II Bd., 5-e Aufl., Tübingen und Leipzig, 1878, § 3, S. 17 ff.; *Holland,* The elements of jurisprudence, 2 d ed., Oxford, 1882, p. 91 and foll.; *Roguin,* op. cit., p. 181.

[2]) *Jellinek,* op. cit., S. 346—348, System der subjektiven öffentlichen Rechte, 2-e Aufl., 1905, Tübingen, IV, S. 41 ff., V S. 54 ff.; *Regelsberger,* Pandekten, I Bd, Leipzig, 1893, § 28, S. 115; *Vanni,* op. cit., p. 101; *Sternberg,* Allgemeine Rechtslehre, 2 Teil: das System, Leipzig, 1904, S. 23—24; *Combothécra,* op. cit., p. 118.

Публичното Право има за прѣдметъ публични правоотношения; частното Право — частни правоотношения [1]). Дѣлението става, слѣдователно, споредъ естеството на правоотношенията, което естество зависи отъ характера на субектитѣ и качеството, въ което тѣ фигуриратъ. Ако се приеме, че това учение е формално, трѣбва веднага да се прибави, че, въ дѣйствителность, то има за основа римското материално различие, на което е едно просто слѣдствие.

Въоржженъ съ този критерий, човѣкъ може да опрѣдѣли много лесно правната природа на нестълкновителнитѣ международни норми. Тѣ иматъ такава природа, каквато иматъ произходещитѣ отъ международнитѣ фактически състави правоотношения. Така, материалното международно частно Право, напр., е частно Право, защото се отнася до частно-правни международни фактически състави, до такива международни състави, които пораждатъ частни правоотношения. Тукъ нѣма никаква особность, никакво затруднение. Мжчнотията започва съ прѣминаването къмъ стълкновителнитѣ международни норми, вслѣдствие на тѣхния прѣпратително-рецепционенъ характеръ.

Когато за критерий на дѣлението се взема естеството на правоотношенията, тогава се иматъ прѣдъ видъ самостоятелнитѣ норми, ония, които сжществуватъ сами за себе и не прѣдполагатъ никакви други норми. Тѣ прѣдвиждатъ извѣстни фактически състави и опрѣдѣлятъ тѣхнитѣ правни послѣдствия, бѣзъ да прибѣгватъ до нѣкоя чужда помощь. Това сж заповѣди и запрѣщения, които привързватъ къмъ фактическитѣ състави послѣдствия, състоящи

---

[1]) Гл., въ този смисълъ, освѣнъ Йеллинекъ и неговия вулгаризаторъ Щернбергъ; *Hauriou*, Précis de droit administratif, Paris, 1892, p. 1, който казва, че понятието за публичното Право трѣбва да се ограничи въ онова на обществения интересъ, доколкото той се прѣдставлява отъ държавата, т. е. най-сетнѣ въ понятието за държавата; *Salmond*, Jurisprudence or the theory of the law, London, 1902, p. 484; *Combothécra*, op. cit., p. 123, споредъ когото, „когато едно публично лице (entité) дѣйствува само, безъ да съдѣйствува съ другиго, то дѣйствува само чрѣзъ публичното Право. Когато то дѣйствува въ съдѣйствие, то може често да дѣйствува и чрѣзъ частното Право; частното Право се вмѣсва тука, когато, въ духа на законодателя или на нашитѣ обичаи (навици), работата е за единъ частенъ интересъ. Дѣйствията на едно публично лице, наречени отъ общественъ интересъ, сж подчинени на публичното Право. Фактически, публичното лице дѣйствува въ повечето случаи чрѣзъ публичното Право. Частното лице може да върши само дѣйствия, подчинени на частното Право, когато не съдѣйствува съ едно публично лице, били неговитѣ дѣйствия отъ частенъ или отъ общественъ интересъ. Дѣйствията на едно учрѣждение отъ обществена полза (établissement d'utilité publique), които очевидно сж отъ общественъ интересъ и би трѣбвало, споредъ римския критерий, да бждатъ считани за публични дѣйствия, сж обаче подчинени на частното Право. Сжщото е и за дѣйствията отъ общественъ интересъ на обикновеното, частното лице. Наопаки, всѣко дѣйствие на едно частно лице въ съдѣйствие съ едно публично лице, квалифицирано частно дѣйствие е подчинено на частното Право, и, квалифицирано публично дѣйствие, е подчинено на публичното Право". — Ср. *Vanni*, op. cit., p. 98—99; *Guelfi*, op. cit., p. 154 e s.

се въ пораждането, измѣнението или прѣкратението на правоотношения — субективни права и задължения. Тия норми сѫ единственитѣ, които отговарятъ направо на цѣльта на обективното Право: нормиране поведението на хората, защото по силата на заповѣдитѣ и запрѣщенията се създаватъ, при наличностьта на съставитѣ, за извѣстни хора задължения, за други — съотвѣтни на тия задължения субективни права, и, по тоя начинъ, се регулира поведението на еднитѣ спрямо другитѣ. Несамостоятелнитѣ норми, разгледани изолирано, нѣматъ никакъвъ смисълъ. Тѣ добиватъ практическо значение и служатъ на общата правна цѣль само въ връзка съ други норми, отъ които поне една трѣбва да бѫде самостоятелна[1]). Тѣхниятъ прѣдметъ е различенъ. Тѣ се отнасятъ до моменти или елементи отъ фактически състави или правоотношения на други норми, или до дѣйствието, приложението, прѣкратението или възприемането сѫщо тъй на други норми и притежаватъ тогава единъ чисто формаленъ характеръ[2]). Всички несамостоятелни норми иматъ по начало сѫщата правна природа като оная на самостоятелнитѣ норми, въ връзка съ които служатъ на общата правна цѣль и по отношение на които се явяватъ като проста принадлежность. Като изключение отъ това общо правило ние прѣдвиждаме само случая на рецепционнитѣ норми, които възприематъ съдържанието на извѣстни самостоятелни норми за отношения отъ други родъ, напр. когато се реципира съдържанието на норми отъ гражданското Право за отношения между независими държави. Както ще видимъ слѣдъ малко, стълковителната норма е единъ видъ рецепционна норма, затова е нужно да хвърлимъ единъ повърхностенъ погледъ върху разнитѣ случаи на реципиране и да опрѣдѣлимъ правната природа на нормитѣ, които служатъ за тази цѣль.

Понѣкога законодателтъ, вмѣсто да създаде нужнитѣ норми за уреждането на извѣстна правна материя, възприема сѫществу-

---

[1]) Гл. за понятието самостоятелна норма и несамостоятелна норма (selbsständige und unselbständige Rechtsnormen), *Bierling*, Juristische Principienlehre, I Bd, Freiburg und Leipzig, 1894, S. 71 ff., 87 ff.

[2]) Бирлингъ дѣли несамостоятелнитѣ норми на чисто формални (rein formale Rechtssätze), подъ които разбира формално-прѣпратителнитѣ и просто-отмѣнителнитѣ (formell verweisende и einfach aufhebende Rechtssätze), и на измѣнителни, — които измѣняватъ други правила — (modifizierende Rechtssätze), въ която категория влазятъ опрѣдѣлителнитѣ, които положително и само частично измѣняватъ или опрѣдѣлятъ по-подробно други правила, и просто-отрицателнитѣ, които измѣняватъ други правила чрѣзъ отрицаване (begriffsentwickelnde и verneinende Rechtssätze). *Bierling*, op. cit., I Bd, S. 88. Това дѣление е очевидно непълно. — Гл. други дѣления на нормитѣ или законоположенията, а именно дѣленията на Тьоль, Виндшайдъ, Гирке, у *Ганевъ, В.* Правнитѣ понятия, въ Периодическо списание, кн. LXVII, 1904, стр. 343 и слѣдн. Думата „berechtigende" Rechtssäze е неточно прѣведена съ „управопълномощаващи" законоположения.

ващи вече норми, било като възпроизвежда изрично тѣхното съдържание, било безъ повтаряне на съдържанието имъ. Въ първия случай, рецепцията се забѣлѣзва по материалната еднаквость между новоположенитѣ правила и възприетитѣ. Тя нѣма, обаче, никакво формално значение при практическото прилагане на Правото. Щомъ усвоенитѣ начала сѫ възпроизведени съ цѣлото си съдържание, сѫдията нѣма нужда да прибѣгва до първоизточника при прилагането имъ и е длъженъ да има прѣдъ видъ само текста на новоиздаденитѣ отъ законодателя правни правила. У насъ голѣма часть отъ законодателството ни е рецепционно въ този смисълъ. То е заето отъ френския и италианския граждански законници, отъ френския, италианския, германския, унгарския и ромѫнския търговски законници, отъ руското гражданско сѫдопроизводство и пр. Но съдържанието на възприетитѣ правила е изрично възпроизведено, рецепцията е просто материална, и сѫдилищата ни прилагатъ постановенията на нашия законодатель, а не чуждестраннитѣ, отъ които сѫ заети. Въ втория случай, когато съдържанието на реципираното Право не е възпроизведено съ думи, рецепцията е формална и има прѣпращане отъ законодателя къмъ реципираното Право за уреждане на дадената правна материя. Прѣпращане ще рече обявяване извѣстно сѫществуваще (съ настоящето му или и бѫдеще съдържание) или вече сѫществувало Право за приложимо. Така, слѣдъ учрѣдяването на германската империя, много пруски закони бидоха обявени за имперски и въведени като такива въ Бавария, Вюртембергъ и въ другитѣ части на империята. Сѫщо така, слѣдъ учрѣдяването на българското княжество, като отдѣлна държава, дѣйствуващето до тогава турско гражданско, търговско, наказателно и пр. Право биде реципирано въ новата държава. Нормата, чрѣзъ която става реципирането, се нарича просто рецепционна или рецепционна бланкова правна норма [1]). Тя може да бѫде установена отъ законодателя изрично или мълчаливо, когато се извлича косвено отъ неговитѣ разпореждания. Рецепцията може да стане и по силата на обичая. Въ такъвъ случай, рецепционната норма е обичайна.

Случаитѣ на рецепция сѫ най-разнообразни. Може норми, които уреждатъ една материя, да бѫдатъ възприети и за уреждането на друга материя отъ сѫщия клонъ на Правото, напр. правилата върху отношенията на родителитѣ и дѣцата — за отноше-

---

[1]) Послѣдньото название: recipirender Blankettrechtssatz произхожда отъ Биндинга, който употрѣбява израза „Blankettstrafgesetze" въ първото издание на своитѣ Normen, I Bd. Leipzig, 1872, S. 74. Гл. *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht. Leipzig, 1899, S. 158, Anm. 1.

нията на усиновителя и усиновения [1]). Възприемането може да стане между единъ правенъ клонъ и други правенъ клонъ. Нашиятъ търговски законъ реципира гражданскитѣ правила отъ закона за задълженията и договоритѣ за въпроситѣ отъ търговското Право, дали една търговска сдѣлка е правилно сключена или не и дали има сила и дѣйствие [2]). Търговското Право може да възприеме норми даже и отъ публичното Право, напр. нормитѣ, които уреждатъ отношенията на извѣстни органи въ общината, за отношенията на подобни органи въ нѣкои търговски дружества, и наопаки. Междудържавното Право може да прибѣгне до норми отъ вжтрѣшно-правния редъ, и да възприеме напр., извѣстни правила отъ гражданското Право за една своя материя, като придобиването на територия чрѣзъ окупация, поне когато територията се схваща като обектъ на едно публично вещно Право. Прѣди малко ние прѣведохме нѣколко примѣра на възприемане чуждестранно Право отъ една държава: на пруско Право отъ цѣлата германска империя, на турско Право отъ българското княжество. Женевскиятъ кантонъ е възприемалъ френския граждански законникъ на части съ постепенното му появяване въ Франция, и пр. Ние мислимъ, че и стълкновителнитѣ норми — нека говоримъ само за международнитѣ стълкновителни норми, които ни особно интересуватъ — сж просто норми на възприемане било чуждестранно, било народно Право, споредъ това дали прѣпращатъ къмъ чуждестранното или къмъ народното Право при стълкновение на разнодържавни закони [3]).

Германскиятъ авторъ Трипель е на съвсѣмъ противно мнѣние по тази точка. Той твърди, че стълкновителнитѣ или приложни норми, които обявяватъ чуждестранното Право за приложимо, не принадлежатъ къмъ категорията на рецепционнитѣ бланкови правни правила, както нарича той въобще рецепционнитѣ норми. Като се позовава на Канъ, той намѣрва, че тия норми не правятъ чуждестранното Право часть отъ съдържанието на собственото на държавата Право, и това нито даже въ единичния случай, въ който трѣбва да се съблюдаватъ [4]). Споредъ него, всѣка една такава

[1]) Примѣръ, заетъ отъ *Bierling*, op. cit., I Bd, S. 100. — Гл. други подобни примѣри изъ областьта на френското гражданско Право у *Gény*, Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif, Paris, 1899, p. 268.

[2]) Чл. 325 отъ търговския законъ.

[3]) Рецеционната норма може да бжде различна по съдържанието си. Тя може да прѣпраща било за опрѣдѣляне както на фактическия съставъ, тъй и на правнитѣ послѣдствия или само на фактическия съставъ или само на правнитѣ послѣдствия, или даже само на извѣстни моменти отъ тѣхъ. Всичко това не ни интересува тука.

[4]) *Kahn*, Gesetzeskollisionen, въ Iherings Jahrbücher für die Dogmatik, XXX, 1890, S. 27 f. *Triepel*, op. cit., S. 158.

норма съдържа двѣ нѣща: първо, тя обявява волята на правния източникъ, че той не смѣта извѣстно житейско отношение за влазяще въ неговата область на законополагане, и, второ, заповѣдва на сѫдията, както казва и Цителманъ[1]), да приложи на фактическия съставъ Правото на единъ повече или по-малко опрѣдѣленъ чуждъ източникъ, може би и безъ огледъ на това, дали този източникъ желае отъ своя страна да уреди въпросното отношение. Стълкновителната норма, казва Трипель, заповѣдва на сѫдията да приеме Правото на този източникъ като онова Право, което желае да бѫде приложено въ случая за рѣшаване[2]). Ако стълкновителната норма реципираше чуждестранното Право, държавата щѣше чрѣзъ нея да създаде два вида материално Право, едно, напр., за сключенитѣ върху територията ѝ договори и друго — за сключенитѣ въ странство. А, споредъ Трипель, това не е за прѣдполагане. Иначе, послѣдствието би било това, че една стълкновителна норма би възприела всички чуждестранни Права въ извѣстно отношение, и така държавата би турила едно до друго различни по съдържание правни правила въ постройката на своя собственъ правенъ редъ[3]). Ето защо този авторъ приема, че сѫществуватъ „nicht recipirende Blankettrechtssätze", които прѣпращатъ къмъ чуждестранното Право, безъ да възприематъ неговото съдържание като съставна часть[4]).

Тия съображения не могатъ да ни разубѣдятъ. Нѣма прѣпратителни норми, каквито сѫ стълкновителнитѣ, които да не реципиратъ Правото, къмъ което прѣпращатъ. Прѣпращането и рецепцията сѫ двѣ страни на едно и сѫщо нѣщо: обявяване едно Право за приложимо на случаи, неподпадащи до тогава подъ неговото дѣйствие. Законодательтъ прѣпраща тия случаи къмъ това Право, щомъ е работата за тѣхното рѣшение, или по-добрѣ прѣпраща сезирания съ дѣлото сѫдията, съ други думи, което е сѫщото нѣщо, възприема неговитѣ правила и ги прави свои, — като че ли ги установява той, когато се прѣдстави случаятъ, за неговото уреждане. Ако международната стълкновителна норма, както казва Трипель, заповѣдва на сѫдията да приложи Правото на единъ чуждъ източникъ, независимо отъ това, дали този източникъ

---

[1]) *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1897, S. 199, 205, посоченъ и отъ *Triepel*, op. cit., S. 159.

[2]) „Die Andwendungsnorm befielt dem Richter, das Recht dieser Quelle als dasjenige Recht anzunehmen, das auf den zu beurteilenden Fall Anwendung finden wolle". *Triepel*, op. et loc. cit.

[3]) *Triepel*, op. et loc. cit. Ср. *Brinz*, Pandekten, I Bd, 3-e Aufl., 1884, S. 119; *Kahn*, op. et loc. cit.

[4]) Норми, които „auf fremdes Recht verweisen, ohne aber dessen Inhalt in sich als Bestandteil aufzunehmen". *Triepel*, op. cit., S. 162, 226 ff.

желае или не неговото Право да бжде приложено въ случая, независимо, значи, отъ собственитѣ на този източникъ международни стълкновителни норми, или, съ други думи, безъ да се обръща внимание върху възможното обратно или по-нататъшно прѣпращане, явно е, че сждията, който трѣбва да приеме това Право като такова, което желае да достигне до приложение, може да направи това само по заповѣдь на народния законодатель, дадена му чрѣзъ стълкновителната норма. А това е равносилно съ възприемане чуждото Право отъ законодателя[1]). Но, възразява Трипель, не трѣбва да се презумира, че законодательтъ иска да създаде двойно материално Право. Защо? Отъ самия фактъ, че законодательтъ не се задоволява съ народното Право, не слѣдва ли, че се има нужда и отъ друго материално Право, отъ едно материално Право за международнитѣ фактически състави? Това Право е или материалното международно частно Право или материалното частно Право, къмъ което прѣпращатъ нормитѣ отъ стълкновителното международно частно Право и което тѣ възприематъ. Другото възражение на Трипеля, въ което се възпроизвежда едно познато твърдение на Бринцъ, че, по този начинъ, всички кодекси и статути на свѣта ще станатъ добавки, апендикси, на народното Право, не показва никакъ невъзможностьта на възприемането. Тази хипербола не прѣчи на Цителмана да приеме рецепцията чрѣзъ тъй нареченитѣ отъ него материално-прѣпратителни норми[2]), които, споредъ насъ, сж истински, макаръ и субординирани, стълкновителни норми. Още повече, че тука реципирането на чуждестраннитѣ закони не ги прави часть отъ народното материално Право собствено казано, а ги обявява приложими за международни фактически състави, за които народното не е, по начало, прѣдназначено. Тѣ влазятъ въ ония рамки, които международнитѣ стълкновителни норми образуватъ, споредъ метафората на Кана, за да ги изпълнятъ въ случая и да прѣдставятъ единъ образъ, една кртина, раз-

---

[1]) Фузинато казваше, че чуждестраннитѣ закони, обявени за приложими, съставляватъ заедно съ териториалнитѣ (ония, които дѣйствуватъ въ страната) единството на положителното Право, въ сила въ страната (l'unità del gius positivo ivi in vigore). *Fusinato,* Principio della scuola italiana nel diritto internazionale privato, въ Archivio giuridico, XXXIII, 1884, p. 521—613, цитуванъ у *Olivi,* Manuale di diritto internazionale pubblico e privato, Milano, 1902, p. 660. Въ сжщия смисълъ, самъ *Olivi,* op. et loc. cit.; *Salmond,* Jurisprudence or the theory of the law, London, 1902, p. 603, който казва: Чуждестранниятъ законъ е инкорпориранъ въ Правото на Англия не, наистина, постоянно и въобще, но врѣменно и pro re nata; *Renault:* „Ако единъ законодатель, въ единъ даденъ случай, прѣдлише на сждитѣ да държатъ смѣтка за едно чуждестранно законодателство,... il s'approprie cette législation, il la fait sienne", цитуванъ у *Lainé,* La conférence de la Haye, въ Journal de droit international privé, 28, 1901, p. 921.

[2]) *Zitelmann,* op. cit., I Bd, S. 259.

лична отъ народното материално Право. Въ тѣзи рамки може да влѣзе, разбира се, и самото народно Право, когато стълкновителната норма го обявява за приложимо и възприема за уреждането на международния фактически съставъ. Но, и въ такъвъ случай, картината е пакъ друга. Народното частно Право, създадено за народни частно-правни фактически състави, се прилага тука на състави, макаръ отъ сѫщия родъ, но отъ други видъ, — на международни частно-правни състави.

Нашето заключение се свежда, слѣдов., къмъ слѣдньото: международната стълкновитителна норма е прѣпратителна и, сѫщеврѣменно, рецепционна норма. Това твърдение извиква въпроса: не е ли тази норма съставна часть на Правото, къмъ което прѣпраща и което реципира? Полагането на този въпросъ ни довежда до едно критическо разглеждане на изложеното по-горѣ мнѣние на Канъ, Маркузенъ и, особно, на Уестлекъ. Послѣдниятъ авторъ, както, впрочемъ, и Цителманъ, изхожда отъ тази идея, че всѣка материално-правна норма се нуждае отъ друга една, изрична или мълчалива, която опрѣдѣля областьта на нейното приложение[1]). Това е нормата отъ международното частно Право. Двамата тия автори, Цителманъ и Уестлекъ, слѣдватъ по-нататъкъ различни пѫтища, за да опрѣдѣлятъ правната природа на тази норма. Цителманъ намѣрва, че тя разграничава областьта на прилагане на различнитѣ по мѣсто законодателства, затова я счита за особно публично Право. Ние отблъснахме вече този възгледъ. Уестлекъ приема, наопаки, че международната стълкновителна норма и материалната норма, които не могатъ да бѫдатъ отдѣлени една отъ друга, се проникватъ взаимно и съставляватъ едно цѣло. Разбира се, че това цѣло има природата на материалната норма, както поддържатъ изрично Канъ и Маркузенъ.

На първъ погледъ, това мнѣние е отъ естество да прилъсти човѣка, особно въ случая, когато стълкновителната норма прѣпраща къмъ народното материално Право. Може да се каже, че тя опрѣдѣля чисто и просто областьта на прилагане на материалното Право, отъ гледна точка на мѣстото и лицата, и допълня хипотезата на нормитѣ, които го съставляватъ. Българското материално Право казва например, че пълнолѣтието се добива съ навършване двадесеть и една годишна възрасть. Съ това не се опрѣдѣля точно, кой става пълнолѣтенъ съ навършване тази възрасть. Стълкновителната норма, която постановява, че дѣеспособ-

[1]) *Westlake,* Note въ Annuaire de l'Institut de droit international, XIX, 1900, p. 36, 40. Гл. по-горѣ учението му. — *Zitelmann,* op. cit., I Bd, S. 199, 254.

ностьта и гражданското състояние на българския подданикъ, даже въ странство, се урежда отъ българскитѣ закони, допълва тази неопрѣдѣленость въ хипотезата на материалната норма. Тя посочва, че именно българскиятъ подданикъ добива пълнолѣтие съ навършване на казаната възрасть. Другъ примѣръ изъ областьта на вещното Право. Нашето материално Право — законътъ за задълженията и договоритѣ — казва, че покупка-продажбата на единъ недвижимъ имотъ прѣхвърля собственостьта. Но коя покупка-продажба? Между кои лица, български подданици или и чужденци? Извършена гдѣ: въ България ли или и въ странство? На какъвъ недвижимъ имотъ: находещъ се непрѣменно въ България ли? Разни стълкновителни норми отговарятъ на тия въпроси и допълнятъ, въ различни отношения, материално-правната норма. Чл. 63 отъ конституцията, напр., отговаря на послѣдния въпросъ и опрѣдѣля, че подъ недвижимъ имотъ трѣбва да се разбира въ материалната норма онзи, който се намѣрва въ прѣдѣлитѣ на княжеството. Сѫщото постановение отговаря косвено и на първия въпросъ: сдѣлката може да бѫде сключена и между чужденци, защото българското материално Право се прилага и когато находещиятъ се въ България недвижимъ имотъ принадлежи на чужденецъ. Стълкновителната норма би била съвсѣмъ излишна, ако тия по-точни опрѣдѣления се намѣрваха вече въ хипотезата на самата материално-правна норма. Чл. 1 отъ закона за настойничеството, който гласи, че „непълнолѣтно се брои всѣко лице и отъ двата пола, което не е навършило двадесеть и една година отъ рождението си“, и чл. 1 ал. 2 отъ стария законъ за подданството, още днесъ въ сила въ това отношение, който гласи, че „на българскитѣ подданици, които живѣятъ въ странство (още повече, разбира се, на ония, които живѣятъ въ страната), се прилага законодателството на отечеството имъ въ всичко, що се отнася до гражданското и личното имъ състояние (statut personnel)“, и, слѣдов., досежно пълнолѣтието имъ, — тия двѣ законоположения могатъ прѣвъзходно да бѫдатъ слѣти наедно въ една по-пълна материално-правна норма, като се каже, че непълнолѣтенъ се брои всѣки б ъ л г а р с к и подданикъ, който и пр. Сѫщо тъй, стълкновителитѣ норми ще изгубятъ всѣко значение, ако въ материално-правното постановение се поставѣха нужнитѣ указания върху мѣстонахождението на имота, прѣдметъ на покупка-продажбата, подданството на странитѣ и пр., и се кажеше напр., че сключената въ България, даже между чужденци, покупка-продажба на недвижимъ имотъ, находещъ се въ прѣдѣлитѣ на княжеството, прѣхвърля собственостьта по Право, безъ прѣдаване. Стълкновителната норма се от-

нася, слѣдователно, до хипотезата на материално-правната норма. Тя е пертиненцъ или accessorium спрямо нея, нейна съставна часть, и, очевидно, не може да има никаква друга правна природа, освѣнъ правната природа на материалната норма, на която допълня хипотезата отъ гледна точка на връзката на случая съ страната или съ странство. Въ полза на това мнѣние може да бжде приведено и слѣдньото сравнение. Често се срѣщатъ норми, които опрѣдѣлятъ датата на влазянето въ сила на извѣстенъ законъ. Тѣ се отнасятъ до хипотезата на материалнитѣ постановения на закона и опрѣдѣлятъ, кой фактически съставъ, отъ гледна точка на врѣмето на извършването му, произвежда прѣдвиденитѣ правни послѣдствия. Нормата отъ този родъ образува едно цѣло съ материалното постановение [1]) и има сжщия правенъ харакатеръ, какъвто има това постановение.

Ако това мнѣние бѣ вѣрно поне въ отношение на нормитѣ, които въ резултатъ обявяватъ за мѣродавно мѣстното, сир. народното материално Право, щѣше да излѣзе, че международното частно Право се състои изключително отъ стълкновителни норми, които прѣпращатъ къмъ чуждестранно материално Право. Това би стѣснило доста понятието за нашия клонъ.

Ние мислимъ, обаче, че горньото мнѣние е невѣрно въ своята цѣлость. Даже и когато прѣпраща къмъ народното материално Право, международната стълкновителна норма има едно по-важно значение и привлича къмъ себе си материалното постановение, вмѣсто да бжде погълната отъ него. Това е вънъ отъ всѣко съмнѣние, когато става прѣпращане къмъ едно чуждестранно Право, защото инакъ ще излѣзе, че международната стълкновителна норма на една държава е часть отъ материалното Право на друга една държава, което е неприемливо за първата държава — оная, която е издала стълкновителната норма и гдѣто ще става уреждането на международния фактически съставъ. Но, и въ другия случай, международната стълкновителна норма не е проста съставна часть на народното материално Право. Това Право има за прѣдметъ уреждането на народнитѣ фактически състави, — състави, които се привързватъ изключително къмъ страната [2]). Всички по-

---

[1]) Ср. *Zitelmann,* op. cit., I Bd, S. 253, който смѣта нормата за приложението на материалното постановение и това послѣдньото за части отъ правно правило (Teilrechtssätze) и че наедно образуватъ der volle materielle Rechtssatz.

[2]) Ср. *Jitta.* La méthode du droit international privé, La Haye, 1890, p. 48. — *Dicey,* A digest of the law of England wiht reference to the conflict of laws, London, 1896, p. 4, който казва, че правниятъ характеръ на извършенитѣ отъ англичанитѣ въ Англия дѣйствия се опрѣдѣля споредъ територіалното (мѣстното) Право на Англия, защото истинскиятъ прѣдметъ, за който това Право е създадено, е урежданe дѣйствията на англичанитѣ въ Англия.

нятия, които се срѣщатъ въ хипотезата на народата материална норма, означаватъ народни лица, прѣмети, дѣйствия и пр., такива, съ други думи, които се намѣрватъ въ връзка само съ мѣстната държава. Народното мататериално Право не е изрично назначено за други фактически състави и отношения[1]). Слѣдователно, когато четемъ въ нашитѣ закони, че пълнолѣтието се добива съ навършване двадесеть и една годишна възрасть или че покупка-продажбата на единъ недвижимъ имотъ прѣхвърля собственостьта по Право, ние трѣбва да разбираме, щомъ законодателтъ не придава на законитѣ едно абсолютно териториално значение, изключваще прилагането на всѣко чуждестранно Право, че тукъ се говори за пълнолѣтието на българскитѣ подданици въ България или за покупка-продажба между български подданици въ България на недвижимъ имотъ, находещъ се сѫщо въ България, и затова трѣбва да четемъ текста, като да

Гл. още отъ сѫщия авторъ: Internationales Privatrecht als Bestandteil des englischen Rechts, autorisirte Übersetzung aus der Law Quarterly Review, Bd VI—VII, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, II, 1892, S. 116 ff. — Сѫщо Футъ: мѣстното Право (municipal law) се прилага на народнитѣ подданици въ отечеството, и урежда тѣхния status, дѣйствията (договори и прѣстѫпления) и собственостьта имъ, докогато сѫ вънъ отъ влиянието на едно чуждестранно Право. *Foote,* A concise treatise on private international jurisprudence, 3-d ed., London, 1904, Introductory chapter, p. XXV, XXX. — Самъ *Westlake (Jno. W.),* International law (private), въ Encyclopaedia britannica, vol. XXIX, London, 1902, 535, казва, че „Въ всѣка една територия има Правото на страната или територіалното Право, по което сѫдилищата рѣшаватъ всички случаи, които не съдържатъ обстоятелства въ връзка съ нѣкоя чуждестранна територия". По-нататъкъ, авторътъ противопоставя територіалното Право на международното или междутериториалното частно Право. Отъ това се вижда, че Уестлекъ е изоставилъ поддържания отъ него възгледъ прѣдъ Института на международното Право, че материалното постановение безъ межрународната норма нѣма никакво значение и че неговата нормална сфера се опрѣдѣля именно отъ тая послѣднята (Note въ Annuaire de l'Institut, XVIII, 1900, p. 36 et suiv.). — Буѫщати въ отговора си на кембриджския професоръ, забѣлѣзва, че англійскиятъ законодатель не казва, че човѣкъ е пълнолѣтенъ на двадесеть и една година, когато има мѣстожителството си въ Англия, но просто, че човѣкъ е пълнолѣтенъ на двадесеть и една година. Законътъ е направенъ за plerumque fit, и законодателтъ не мисли, като върши своето дѣло, за случаитѣ отъ международното частно Право, които сѫ изключителни случаи. *Buzzati,* въ сѫщия Annuaire, p. 169. — Сѫщото твърди и *Ligeoix,* La théorie du renvoi et la nature juridique des règles de droit international privé, въ Journal du droit international privé, XXXI, 1904, p. 556—557: „Сѫществуватъ, слѣдов., нормални правни правила, независими отъ всѣкакъвъ въпросъ на международно частно Право; тѣ сѫ вѫтрѣшнитѣ закони, собствено казани, опрѣдѣлящи правното положение на нѣщата и лицата, нормално подчинени на законодателя, — ние разбираме: подчинени на законодателя безъ никакво двоумѣние, вслѣдствие на отсѫтствието на всѣкакъвъ елементъ, който би могълъ да зависи въ нѣкакво качество отъ единъ чуждестраненъ законодатель". — *Surville,* въ Revue critique, XVIII, 1899, p. 215.

[1]) Дали то може да урежда и други фактически състави, освѣнъ народнитѣ или не, е въпросъ, съ който законодателтъ не се занимава, когато го установява; той визира народнитѣ фактически състави. Понѣкога отъ духа на народното Право се вижда, че то не може да се прилага и на международни фактически състави. Гл. примѣри у *Kahn,* Rôle, fonction et méthode du droit comparé dans le domaine du droit international privé, въ Bulletin de la Société de législation comparée, XXXI, 1900, p. 408.

казва съвсѣмъ опрѣдѣлено, че пълнолѣтието на българскитѣ подданици въ България се добива съ навършване на двадесеть и една година или че покупка-продажбата, станала между българи въ България, на недвижимъ имотъ, находещъ се въ България, прѣхвърля по Право собственостьта. Споредъ това схващане, материалното Право на държавата прѣдполага една мълчалива прѣдварителна норма, която доопрѣдѣля смисъла на понятията, които влазятъ въ фактическитѣ състави, именно, че подъ тѣхъ трѣбва да се разбиратъ народни лица, прѣдмети, дѣйствия и пр. Тази норма е часть отъ материалната и заедно съ нея съставлява пълната материално-правна норма. Тя е, която прилича, въ направеното понапрѣдъ сравнение, на нормата върху момента на влазянето на закона въ сила. Тя прилича сѫщо тъй на нормата, която опрѣдѣля, напр., прѣдмета на търговския законникъ, че този законникъ се занимава съ търговскитѣ сдѣлки, или прѣдмета на гражданския законникъ.

Международната стълкновителна норма е съвсѣмъ друго нѣщо. Тя обявява народното материално Право мѣродавно за другъ видъ фактически състави нежели ония, за които то е прѣдназначено, и, слѣд., разширява неговото приложение извънъ нормалната му сфера, която е сферата на народнитѣ състави, за да постигне своята крайна цѣль — правното уреждане на международнитѣ фактически състави.

Международната стълкновителна норма прилича на междувремѣнната стълкновителна норма. Цѣльта на тази послѣднята не е, както се казва обикновено, просто да опрѣдѣли приложението на закона въ врѣмето. Междувремѣнната стълкновителна норма се отличава съвършено отъ нормата, която посочва момента на влазянето на закона въ сила или на неговото отмѣнение, и си полага за крайна цѣль уреждането на междувремѣннитѣ фактически състави, които не подпадатъ подъ нормалното дѣйствие нито на стария, нито на новия законъ. Стариятъ законъ визира само ония състави, които сѫ станали и произвели своитѣ правни послѣдствия изключително подъ неговото дѣйствие, сир. отъ момента на влазянето му въ сила до момента на отмѣняването му; а новиятъ законъ — ония състави, възникнали или започнали слѣдъ формалното му влазяне въ сила, респ. слѣдъ отмѣняването на стария законъ. Междувремѣннитѣ фактически състави не подпадатъ нито подъ нормалното дѣйствие на първия законъ, нито подъ онова на втория. Причината е, че, когато издава обикновенитѣ, материални или процесуални, закони, законодательтъ има прѣдъ видъ проститѣ фактически състави и не проявява никаква воля отно-

сително междувръменнитѣ състави. А щомъ това е така, между разновръменнитѣ закони не може да има никакво стълкновение, било положително, било отрицателно. Никой отъ тѣхъ не може да вади отъ изказаната воля на законодателя претенцията да урежда или да не урежда междувръменнитѣ фактически състави. Тукъ има просто едно послѣдователно сѫществуване на закони въ врѣмето съ тази само особность, че къмъ тия закони, напр. къмъ настоящия и по-напрѣжния, се привързватъ едни и сѫщи, междувръменни, състави. Понеже тия състави оставатъ извънъ прѣдвижданията на обикновенитѣ закони, създава се нужда отъ особно нормиране за тѣхъ. Както знаемъ, това нормиране законодательтъ може да извърши направо или косвено, т. е. като прѣпрати къмъ законитѣ, съ които междувръменнитѣ състави сѫ въ връзка. Но, даже когато слѣдва този втори начинъ на уреждане междувръменнитѣ състави, законодательтъ не дѣйствува арбитрарно. Той разглежда особното естество на състава, важностьта на разнитѣ му връзки съ обикновенитѣ закони, съдържанието, цѣльта и стремението на послѣднитѣ, и избира оня отъ тѣхъ, който най-добрѣ подхожда на състава. И именно защото трѣбва да стане единъ изборъ между законитѣ, съ които съставътъ е въ връзка, за да се изнамѣри най-подходещиятъ между тѣхъ и обяви за приложимъ, може да се каже, че всички тия закони сѫ кандидати, че иматъ извѣстно основание да нормиратъ фактическия съставъ. По този начинъ, тѣхъ ги олицетворяватъ, придаватъ имъ противни претенции досежно нормирането на състава, до като, най-сетнѣ, кажатъ, че тѣ сѫ въ положително стълкновение помежду си, — изразъ очевидно фигураленъ. Законодательтъ разрѣшава това стълкновение съ избирането на приложимия законъ, на който той разширява така обикновената или нормална компетентность[1]) Но даже и да допуснемъ, че разновръменнитѣ закони се намѣрватъ помежду си въ едно истинско стълкновение, че всѣки единъ отъ тѣхъ въ дѣйствителность претендира да уреди и нормално визира всички междувръменни състави, които сѫ въ връзка съ него, то пакъ трѣбва да се признае, че съ стълкновителната норма законодательтъ раз-

[1]) И сѫдията не прави друго нѣщо, при отсѫтствие на установени отъ законодателя норми, защото, другояче, междувръменнитѣ фактически състави ще останатъ вънъ отъ всѣко правно уреждане, а такова не може да бѫде вѣроятното намѣрение на законодателя, като не е издалъ особни за тѣхъ постановения. Ако той е подчинилъ на правно нормиране по-напрѣжнитѣ и сегашнитѣ обикновени състави, нѣма основание да се прѣдполага, че иска да остави извънъ Правото междувръменнитѣ състави, само за това, че не подпадатъ изключително подъ дѣйствието на единъ отъ смѣнилитѣ се единъ други закони, и да прѣдаде на анархията замѣсенитѣ въ тѣхъ лица. А сѫдията може, за тѣхното уреждане, да мисли само за законитѣ, къмъ които се привързва съставътъ, и да избере най-подходещия отъ тѣхъ.

ширява компетентностьта на обявения за приложимъ законъ. И наистина, вслѣдствие на взаимната имъ борба и на противнитѣ имъ претенции въ областьта на междувръменнитѣ състави, не може да не се заключи, че тукъ стълкновяващитѣ се закони си взаимно самоонищожаватъ компетентностьта, че, слѣдователно, нормално и безспорно тѣ уреждатъ само проститѣ фактически състави и че стълкновителната норма е, която отново дава сила и дѣйствие на приложимия законъ въ отношение на междувръменния съставъ. И тъй, междувръменната стълкновителна норма, на която главната цѣль е уреждането на междувръменнитѣ фактически състави, си служи съ обикновенитѣ закони, нормално назначени за проститѣ състави, и заема, слѣдов., спрямо тия закони въобще и, въ частность, спрямо закона, който обявява за приложимъ, едно независимо положение.

Сѫщото може да се каже и за междуличната или междуматериалната стълкновителна норма. Така, напр., нормата, която обявява търговския законъ за приложимъ на смѣсенитѣ или междуматериални сдѣлки и която, както знаемъ, е стълкновителна норма, е независима спрямо материално-правната търговска норма, която обявява за приложима. Отъ друга страна, тя се сѫществено различава отъ оная норма, която опрѣдѣля нормалната сфера на дѣйствие на търговския законъ, като полага, че той се прилага на търговскитѣ сдѣлки, и която норма е съставна часть отъ този законъ.

Работата не стои другояче и въ областьта на международното частно Право. И тукъ нѣма едно истинско стълкновение на закони, нито на суверенитети. Когато се казва, че има стълкновение между законитѣ на ония държави, къмъ които се привързва фактическиятъ съставъ, че всѣки единъ отъ тия закони е повече или по-малко мѣродавенъ за уреждането на състава или че всѣка една отъ държавитѣ е, до извѣстна степень, законодателно компетентна за опрѣдѣляне неговитѣ правни послѣдствия, всичко това трѣбва да се разбира просто въ смисълъ, че на лице е единъ международенъ фактически съставъ, т. е. единъ съставъ, привързанъ къмъ двѣ или повече държави, че е нуждно за неговото уреждане да се изнамѣри най-подходещето измежду обикновенитѣ Права или закони на тия държави и че, слѣдов., тия Права или закони сѫ кандидати да бѫдатъ избрани за тази цѣль и да бѫдатъ обявени за приложими на състава, за мѣродавни или надлежни. Че въ държавата, гдѣто става въпросъ за уреждане на международния фактически съставъ, нѣма никакво стълкновение на закони, е повече отъ очевидно. Чуждестраннитѣ закони, къмъ които съставътъ е

привързанъ, нѣматъ сами по себе никаква сила въ мѣстната държава, която е независима спрямо ония, отъ които тия закони изхождатъ. Единственъ законъ остава мѣстниятъ законъ, но той, както обяснихме, визира нормално само обикновенитѣ състави, не и ония, които съдържатъ чуждестранни елементи. Поне такова е модерното схващане, слѣдъ изоставяне началото на абсолютната териториалность на закона и Вехтеровата презумпция въ полза на мѣстния законъ. Така щото, стълкновителната норма, която обявява за приложимъ чуждестранния законъ, дава на послѣдния сила въ една държава, гдѣто той не е ималъ до тогава никакво дѣйствие, и му подчинява единъ съставъ, който нормално му е избѣгвалъ. А стълкновителната норма, която обявява за приложимъ мѣстния законъ, разширява само, въ сѫщата държава, сферата на дѣйствие на тоя законъ, като му дава сила и спрямо международния съставъ, който нормално е стоялъ вънъ отъ неговитѣ граници. Но не само отъ гледна точка на държава, гдѣто се оцѣнява съставътъ, нѣма истинско стълкновение и послѣдниятъ не подпада подъ нормалното дѣйствие на никой отъ стълкновяващитѣ се закони. Съставътъ не влазя въ нормалната сфера на нѣкой отъ тия закони въ никоя отъ държавитѣ, които сѫ ги издали, защото, до като виси за разрѣшение въ първата държава, той е международенъ въ всички други държави и излазя изъ нормалнитѣ граници на обикновенитѣ имъ закони. Стълкновение ще има може би, ако се поставимъ на една абстрактна или наддържавна гледна точка и приемемъ, че всички закони въ връзка съ състава сѫ, поради това само, компетентни за уреждането му. Разбира се, че такова едно стълкновение нѣма да бѫде истинско, дѣйствително, защото, както казахме, въ държавата, гдѣто то ще се повдигне, чуждестраннитѣ закони не могатъ да иматъ формална сила и, слѣдов., претенции за уреждане на състава[1]). Но и да се приеме, че то е истинско стълкновение, заключението ще бѫде все сѫщото: стълкновяващитѣ се закони ще се обезсилватъ взаимно и съставътъ ще остане пакъ ненормиранъ отъ тѣхъ, за да подпадне подъ правно уреждане едвамъ чрѣзъ стълкновителната норма на дадената държава. Естествено е тогава, че, като обявява единъ отъ тия закони за приложимъ, тая норма разширява дотогавашната компетентность на

[1]) Такова положение имаме, когато се касае за стълкновение въ една държава на законитѣ по подданство на други двѣ държави, въобще на нестълкновителни международни норми на трети държави. Законътъ на мѣстната държава е вънъ отъ конкурса, а всѣки единъ отъ чуждестраннитѣ закони е компетентенъ, отъ гледна точка на държавата, която го е издала, да уреди случая, т. е. да опрѣдѣли подданството на лицето. Но и тука не може да се говори за едно истинско стълкновение отъ гледна точка на мѣстната държава, защото чуждестраннитѣ закони нѣматъ сами по себе никаква формално задължителна сила у нея.

този законъ, понеже му дава дѣйствие върху единъ съставъ, неподпадащъ подъ негова ударъ.

И тъй, международниятъ фактически съставъ не влазя въ нормалната сфера на никой отъ законитѣ, съ които той е въ връзка, и, когато стълкновителната норма му обяви нѣкой отъ тѣхъ за приложимъ, тя разширява нормалната или дотогавашна сфера на дѣйствие на този законъ. Ето защо тя заема спрямо него едно независимо и първенствуваще положение.

Ако международната стълкновителна норма, даже когато прѣпраща къмъ мѣстното обикновено Право, не е съставна часть или принадлежность на това Право, което обявява за приложимо; ако тя, макаръ и несамостоятелна, е нѣщо главно и първостепенно, като рецепционна норма, която привлича къмъ себе си самото обикновено Право за случая на рецепцията и го прави своя съставна часть, явно е, че нейната правна природа не се намѣрва въ абсолютна зависимость отъ природата на обявената за приложима норма. Рѣшаваща роля играе тука естеството на правоотношението, критерий на дѣлението на вжтрѣшното обективно Правно. И понеже международната частно-правна стълкновителна норма урежда, ако и косвено, т. е. чрѣзъ посрѣдството на материалнитѣ закони, международнитѣ частно-правни фактически състави, отъ които произтичатъ частни правоотношения, тая норма е частно-правна. По сжщата причина, международната норма, която има за прѣдметъ международни наказателни фактически състави или прѣстжпни дѣяния, отъ които произтичатъ углавни, сир. публични правоотношения, е углавна или публично-правна норма. Или, общо казано, международната стълкновителна норма притежава такава правна природа, каквато иматъ правоотношенията, които произхождатъ отъ фактическитѣ състави, до които тя се отнася. Това заключение напълно оправдава нашето твърдение, направено още въ началото на този етюдъ, че дѣлението на международнитѣ стълкновителни норми става споредъ произходещитѣ отъ фактическитѣ състави правоотношения.

Международнитѣ фактически състави турятъ въ съприкосновение или стълкновение ония закони на засегнатитѣ държави, които се отнасятъ до обикновенитѣ или народни фактически състави отъ сжщия родъ. Така, една продажба между чужденци прѣдизвиква стълкновение между разнодържавнитѣ закони, които прѣдвиждатъ такава продажба въобще или, по-точно казано, когато въ нея нѣма замѣсенъ никакъвъ чуждестраненъ елементъ. Значи, ако международниятъ фактически съставъ е частно-правенъ, то и законитѣ въ стълкновение, като иматъ за прѣдметъ тоже частно

правенъ фактически съставъ, само че народенъ, ще бждатъ тъй сжщо частно-правни. Такъвъ ще бжде непрѣменно законътъ на държавата, гдѣто международнитѣ фактически състави иматъ дадения характеръ, защото възможно е сжщиятъ този съставъ да притежава друго естество въ другитѣ държави. Така щото, международната частно-правна стълкновителна норма, която има за задача уреждането на международнитѣ частно-правни фактически състави, разрѣшава стълкновение между разнодържавни закони, които, поне отъ гледна точка на държавата, гдѣто стълкновението се разрѣшава, притежаватъ тъй сжщо частно-правенъ характеръ. Сжщото може да се каже за международната наказателна норма, и пр. Въобще международната стълкновителна норма, която има еднаква правна природа съ фактическитѣ състави, до които се отнася, има еднаква природа и съ стълкновяващитѣ се закони, поне отъ гледна точка на държавата, която издава тази норма. Това оправдава и втората точка отъ нашето първоначално твърдение върху дѣлението на международнитѣ стълкновителни норми, че то става както споредъ рода на произходещитѣ отъ международнитѣ фактически състави правоотношения — което вече отбѣлѣзахме — тъй още и споредъ характера на законитѣ, въ стълкновение по поводъ на тия състави.

Остава да опрѣдѣлимъ сега природата на оная норма, която, вмѣсто да разрѣши самото стълкновение на разнодържавнитѣ материални закони и посочи оня отъ тѣхъ, който ще уреди направо международния частно-правенъ фактически съставъ, се задоволява само да означи международното частно Право, по което трѣбва да се разрѣши стълкновението и изнамѣри приложимиятъ материаленъ законъ. Това е Zuständigkeitsbestimmung на Ноймана, Ниднера и др. Тази норма прѣдполага едно двояко стълкновение: отъ една страна, стълкновение между материалнитѣ частни закони на разни държави, прѣдизвикано отъ наличностьта на международния частно-правенъ фактически съставъ, което се урежда отъ стълкновителнитѣ норми на международното частно Право; отъ друга страна, стълкновение между самитѣ стълкновителни международни частно-правни норми на разни държави, прѣдизвикано отъ наличностьта на сжщия фактически съставъ и което се разрѣшава отъ въпросната норма. Ето защо, тоя съставъ, въ държавата, гдѣто се оцѣнява, се счита като двояко международенъ. Той се разглежда въ връзка не само съ материалнитѣ закони, но и съ международнитѣ частно-правни норми на разнитѣ държави и се смѣта, слѣдов., за международенъ, както по отношение на мѣстната държава, тъй и по отношение на всички други, къмъ които се привързва по своитѣ еле-

менти. Затова и нормата, която ни занимава, е двояко международна или международна международна стълкнов. норма. Тя прѣпраща къмъ стълкновителното международно частно Право на страната или къмъ онова на една чуждестранна държава и го възприема за разрѣшение на стълкновението между материалнитѣ закони; по този начинъ се опрѣдѣля приложимиятъ материаленъ законъ за правното уреждане на конкретния международенъ фактически съставъ. Цѣльта на тази норма не е да разрѣши единъ въпросъ на законодателна компетентность между държави, именно въпроса за международно-частно-правната законодателна компетентность относително едно стълкновение между разнодържавни материални частно-правни закони, както и цѣльта на международната частно-правна стълкновителна норма не е да разрѣши въпроса за материалната, т. е. частно-правната законодателна компетентность на държавитѣ. Държавата, която установява въпросната норма, може да уреди международния частно-правенъ фактически съставъ, като разрѣши направо стълкновението между разнодържавнитѣ материални закони и посочи приложимия отъ тѣхъ. Но, вмѣсто да постжпи така, тя си съставя едно международно частно Право съ абстрактно съдържание или, по-добрѣ, назначено не за всички стълкновения, а за ония само, които „нормално" подпадатъ подъ него, като смѣта международното частно Право на всѣка една отъ другитѣ държави сжщо така назначено за стълкновенията само, които „нормално" впадатъ въ неговата сфера, и за всѣко стълкновение избира, измежду своето международно частно Право и чуждестраннитѣ, най-подходещето за неговото разрѣшение[1]). Непосрѣдствената цѣль на тази норма е, значи, опрѣдѣляне на мѣродавното международно частно Право, което тя реципира за разрѣшение

---

[1]) Ние имахме вече случая да забѣлѣжимъ, че, споредъ насъ, както и споредъ господствуващето мнѣние, стълкновение между международни стълкновителни норми на разни държави е невъзможно, понеже се приема, че нормитѣ отъ този родъ на държавата разрѣшаватъ направо, отъ нейната гледна точка, всѣко стълкновение между материалнитѣ закони, а съ това се свършва всичко. Но, разбира се, законодательтъ е свободенъ да постжпи и по-изложения въ текста начинъ, което е равносилно съ тъй нареченото „прѣпращане" (renvoi, rinvio, Rück- und Weiterweisung) въ международното частно Право. Гл. самитѣ обяснения на *Neumann*, Internationales Privatrecht, Berlin, 1896, S. 32—33. — Лижуа казва, по поводъ на теориитѣ за международно-частно-правната компетентность на държавата, слѣдньото: „Резултатътъ, сир. прилагането отъ сждията на чуждестраннитѣ правила отъ международното частно Право въ противорѣчие съ приетитѣ отъ lex fori, остава сжщиятъ (както и при прѣпращането); обаче той не е вече приемането на едно прѣпращане, а послѣдствието на научни доктрини, осветяващи направо приложението на чуждестранното международно частно Право. Сжщиятъ авторъ забѣлѣзва по-нататъкъ, че тия учения приематъ теорията на прѣпращането безъ прѣпращане: *Ligeoix*, La théorie du renvoi et la nature juridique des règles de droit international privé, въ Journal de droit international privé, XXX, 1903, p. 490, 493.

на стълкновението между материалнитѣ закони, — нѣщо, което съставлява нейната по-далечна и дѣйствителна цѣль, т. е. опрѣдѣлянето на приложимия материаленъ законъ и, въобще, правното уреждане на международния частно-правенъ фактически съставъ. Даже да се приеме, че стълкновението между международнитѣ частни Права на разни държави е едно истинско стълкновение между самитѣ държави и че сѫществуватъ норми отъ междудържавното Право, които разграничаватъ законодателната компетентность на държавитѣ за полагане на стълкновителни норми и избиране на приложимия законъ, това ще повдигне, най-много, въпроса, дали държавата е компетентна да издаде двояко международната стълкновителна норма, сир. да обяви международното частно Право на извѣстна държава за приложимо, и дали не е длъжна да направи това, — въпросъ отъ междудържавното Право, който издаването на тази норма прѣдполага вече за рѣшенъ. Вѣрно е, че отъ разрѣшението на този въпросъ зависи за държавата, която иска да дѣйствува съобразно съ междудържавното Право, да издаде или не двояко международната стълкновителна норма. Но това е единъ простъ мотивъ, който нѣма никакво значение за правната природа на тази норма. Важна е нейната цѣль. А цѣльта на тази норма, както и оная на обикновената международна стълкновителна норма, е правното уреждане на международния фактически съставъ. Само, че тя постига тази своя крайна цѣль по единъ още по-косвенъ начинъ. Обикновената международна стълкновителна норма разрѣшава направо стълкновението на разнодържавнитѣ материални закони, за да посочи приложимия отъ тѣхъ и уреди международния фактически съставъ; а тя прѣпраща къмъ мѣродавното международно Право, което отъ своя страна разрѣшава стълкновението на материалнитѣ закони и избира надлежния отъ тѣхъ за правното уреждане на международния фактически съставъ. Ако юридическата природа на обикновенитѣ международни стълкновителни норми зависи отъ естеството на правоотношенията, които произхождатъ отъ международнитѣ фактически състави, сѫщото е вѣрно и за нормитѣ, които ни занимаватъ. Слѣдов., ония отъ тѣхъ, които разрѣшаватъ стълкновението между международнитѣ частни Права на разни държави и посочватъ мѣродавното отъ тѣхъ, сѫ норми отъ частното Право.

И тъй, международното частно Право въ традициония смисълъ, е частно Право. Това е нашето заключение. Ние показахме, че и материалното международно частно Право има сѫщата правна природа, понеже има еднакъвъ прѣдметъ, все уреждане на частноправни международни фактически състави. Ето защо ние прѣд-

ложихме да бждатъ тѣ съединени наедно въ едно по-пълно и общо понятие: международно частно Право въ широкъ смисълъ.

Сега ни остава да направимъ една послѣдня бѣлѣжка. Както казахме по-напрѣдъ, частното Право се дѣли на гражданско и търговско, и, макаръ доста арбитрарно, това дѣление е общеприето. Гражданското Право урежда ония частни отношения, които сж неизбѣжни въ живота на всѣкиго, докато търговското Право има за прѣдметъ особни отношения, отношения на извѣстна категория лица, именно на търговцитѣ, или въобще отношения, които не се срѣщатъ съ оная необходимость въ живота на отдѣлнитѣ лица. И понеже природата на международната норма, била тя стълкновителна или не, зависи отъ природата на съставитѣ и отношенията, които урежда прѣко или косвено, то оная часть отъ международното частно Право, която се отнася до международнитѣ гражданско-правни състави и отношения, е гражданско Право, а другата часть, оная, която има за прѣдметъ международнитѣ търговско-правни състави и отношения, е търговско Право. Така щото, ние имаме едно международно гражданско Право и едно международно търговско Право, които не могатъ да бждатъ турени подъ общото понятие международно частно Право, безъ да се заличи genus proximum на всѣко едно отъ тѣхъ.

II. — Ако международното гражданско Право е гражданско Право и международното търговско Право — търговско Право, явно е, че мѣстото на първото е въ гражданското Право, а онова на второто въ търговското Право, и че единствената задача, която ни остава, е да опрѣдѣлимъ положението на всѣко едно отъ тѣхъ въ правния клонъ, къмъ който принадлежи. Но за да направимъ прѣгледъ на мнѣнията и на другитѣ автори, нека си зададемъ въпроса по-широко: гдѣ е мѣстото на международното частно Право въ системата на цѣлото обективно Право?

Разногласието, което видѣхме по въпроса за правната природа на този клонъ, се проявява, разбира се, и тука. Така, споредъ Феликса и неговитѣ послѣдователи, международното частно Право влазя въ международното Право, онова, което урежда отношенията на държавитѣ помежду имъ и което се дѣли на публично и частно. Схематически, този възгледъ може да бжде прѣдставенъ така:

1. Вжтрѣшно или народно Право,
2. Международно Право: 1. Публично международно Право.
   2. Частно международно Право.

Интернационалиститѣ отъ новото направление — ония, които считатъ международното частно Право за едно поддѣление или за

една глава, не за единъ клонъ или една часть, отъ Правото на народитѣ, не опрѣдѣлятъ по-точно мѣстото на това клонче въ цѣлото междудържавно Право. Впрочемъ, това става вече единъ въпросъ отъ систематиката на самото междудържавно Право. Ние видѣхме, че Чимбали туря международното частно Право въ оная часть на всемирното международно Право (diritto internazionale universale), въ която се разглеждатъ правата на държавата, произходещи отъ правото ѝ на независимость[1]). Отъ своя страна, Канъ, доколкото приема едно междудържавно международно частно Право (völkerrechtliches или überstaatliches internationales Privatrecht), го поставя, подъ общото название „Konzessionen der Staaten zu Gunsten der internationalen Rechtsgemeinschaft", въ оная часть отъ междудържавното Право, която се занимава съ задълженията на държавата, които се отнасятъ прѣди всичко до поведението ѝ навѫтрѣ; другата часть на междудържавното Право се занимава съ задълженията на държавата, които засѣгатъ на първо мѣсто поведението ѝ навънъ[2]).

Интересно е да отбѣлѣжимъ по-особно мнѣнието на интернационалиста Чимбали, който прави голѣми поддѣления и различия. Както знаемъ вече, този авторъ различава едно истинско международно частно Право — онова, което урежда частнитѣ отношения на държавитѣ помежду имъ, — и едно частно Право на чужденеца, което е международното частно Право споредъ общеприетото мнѣние; той го нарича още всемирно частно Право на чужденеца, по неже е общо за всички държави; то е часть отъ всемирното международно Право[3]). Ето, по-нагледно, неговото международно Право:

1. Международно частно (даже и търговско) Право и международно наказателно Право,
2. Всемирно (публично) международно Право. Тукъ влазятъ между другото: 1. Всемирно частно Право на чужденеца или право на частно законодателство на държавитѣ,
   2. Всемирно наказателно Право на чужденеца или право на углавно законодателство на държавитѣ.

Най-сетнѣ, нека споменемъ и за интернационалиститѣ, които, по една или друга причина, допущатъ сѫществуването и на едно установено отъ вѫтрѣшното законодателство международно частно Право. Ние знаемъ, че едни турятъ това Право въ публичното, други

---

[1]) *Cimbali,* Di una nuova denominazione del cosidetto diritto internazionale privato, 2-a ed., Roma, 1893, p. 18.

[2]) *Kahn,* Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher für Dogmatik, XL, 1899, S. 41.

[3]) *Cimbali,* op. cit., p. 16 e s., 37 e s.

въ частното вжтрѣшно Право. Споредъ Цителмана има едно междудържавно Право, въ което влазя като една глава наддържавното международно частно Право; а вжтрѣшното международно частно Право е, споредъ него, особно публично Право[1]). Така щото, ние имаме слѣднята класификация:

1. Междудържавно Право (тукъ: наддържавно международно частно Право),

2. Вжтрѣшно Право: 1. Публично: държавно, наказателно и пр., и особно или sui generis: вжтрѣшно международно частно Право,

2. Частно.

Другъ единъ интернационалистъ поставя вжтрѣшното международно частно Право, което той нарича външно частно (гражданско) Право, въ външното Право на държавата. Той се отличава отъ Цителмана още по това, че дѣли самото международно Право на публично и частно (гражданско). Този авторъ е одескиятъ професоръ Казански[2]). Ето неговото дѣление:

1. Международно Право: 1. Публично международно Право,
   2. Частно (гражданско) международно Право.
2. Народно или държавно въ широкъ смисълъ Право (наричано: вжтрѣшно или вжтрѣшно-държавно Право). Въ него влазя между другото:
   Външното Право на държавата:
   1. Публично,
   2. Частно (гражданско) — Външно частно Право.

Не искамъ да се спирамъ на ония автори, които не разграничаватъ правилно външното Право отъ вжтрѣшното, защото признаватъ и на обикновения индивидъ международно-правна личность. Но заслужва да отбѣлѣжимъ дѣлението на Майли, който го излага на нѣколко мѣста въ своитѣ трудове. Ние го вземаме отъ ржководството му по международното гражданско и търговско Право. Международното Право се противопоставя на народното или, както той го нарича, internes Recht, т. е. вжтрѣшно въ тѣсенъ смисълъ, а публичното международно Право (internationales öffentliches Recht) или междудържавно Право (Völkerrecht)

[1]) *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1897, S. 25, 72, 196 ff. 281.

[2]) *Казанскій*, Учебникъ международнаго Права, публичнаго и гражданскаго, Одесса, 1902, стр. LIII и сл., въ Журналъ министерства юстиціи, X, 1904, № 5, стр. 297.

се противопоставя на вжтрѣшното Право въобще, на вжтрѣшно-държавното Право въ широкъ смисълъ, на Правото на държавата или, както той го нарича, einheimisches Recht[1]). Така щото, като се държи смѣтка за всички бѣлѣжки на автора, неговата система може да бжде прѣдставена така:

I.

1. Internationales Recht:
   1. Internationales öffentliches Recht, Völkerrecht,
   2. Internationales Privat-Recht:
      1. Externes Privatrecht oder internationales Privatrecht (Dazu gehört das Civil-, Handels-, Wechsel-und Seerecht),
      2. Externes oder internationales Civilprozessrecht,
      3. Externes oder internationales Strafrecht.
2. Internes Recht.

II.

1. Völkerrecht,
2. Einheimisches Recht:
   1. Internes Recht,
   2. Internationales Privatrecht:
      1. Externes Privatrecht oder internationales Privatrecht,
      2. Externes oder internationales Civilprozessrecht,
      3. Externes oder internationales Strafrecht.

III.

1. Internationales Recht: { 1. Internationales öffentliches Recht, Völkerrecht . 1
   2. Internationales Privatrecht . . . } Einheimisches Recht. . . 2
2. Internes Recht . . . . . .

Английскитѣ автори, които поставятъ международното частно Право въ Правото на Англия, въ вжтрѣшното Право въ широкъ смисълъ, дѣлятъ това послѣдното на народно и международно

---

[1]) *Meili*, Das internationale Civil- und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 5 ff., 175.

частно, въ смисълъ на международно, Право, именно на територриално или мѣстно и международно частно Право (Дайси), на територриално или мѣстно и междумѣстно, интертерриториално Право (Уестлекъ), на муниципално и интермуниципално Право (Херрисънъ)[1]).

Йетта, Капитанъ и много други турятъ, както знаемъ, нашия клонъ въ частното Право. Йетта противопоставя международното частно Право на народното частно Право, понеже, споредъ него, общиятъ родъ е частното Право[2]). Така щото, имаме само това разклонение:

Частно Право: 1. Народно частно Право,
2. Международно частно Право.

Капитанъ различава четири секции въ частното Право[3]):

Частно Право: 1. Гражданско Право,
2. Гражданско сѫдопроизводство,
3. Търговско Право,
4. Частно международно Право.

Между авторитѣ, които поставятъ нашия клонъ въ публичното Право, най-оригиналенъ е Аффолтеръ[4]). Неговиятъ възгледъ може да бѫде прѣдставенъ, както слѣдва:

Публично Право:
Конституционно,
Процесуално и пр.
Право на правнитѣ редове
(Recht der Rechtsordnungen): 1. Междувремѣнно Право,
2. Международно Право:
1. Частно,
2. Публично:
1. Наказателно,
2. Гражданско-процесуално и конкурсно,

---

[1]) *Dicey*, A digest of the law of England with reference to the conflict of laws, London, 1896, p. 2 and foll.; *Westlake*, International private law, въ Encyclopaedia britannica, vol. XXIX, London, 1902, p. 535; *Harrison*, Conflit des lois au point de vue analytique particulièrement en Angleterre, въ Journal de droit international privé, VII, 1880, p. 537.

[2]) *Jitta*, La méthode du droit international privé, La Haye, 1890, p. 34 et suiv., 45 et suiv.

[3]) *Capitant*, Introduction à l'étude du droit civil, 2-e éd., Paris, 1904, p. 19—20.

[4]) *Affolter*, Geschichte des intertemporalen Privatrechts, Leipzig, 1902, § 1, S. 4; Das intertemporale und internationale Recht der zeitlichen und örtlichen Collisionsnormen des bürgerlichen Rechts, въ Zeitschrift für das Privat-und öffentliche Recht der Gegenwart, XXX, 1903, § 8 n. 9, S. 132—133.

3. Углавно и процесуално,
4. Държавно и административно.

Орбанъ остава нашия клонъ вънъ отъ основното, споредъ него, дѣленне на Правото на частно и публично[1]):

1. Частно Право,
2. Публично Право: 1. Междудържавно или външно публично Право,
   2. Вжтрѣшно публично Право.
3. Частно международно Право.

Разногласието на авторитѣ относително мѣстото на международното частно Право въ системата на цѣлото Право произлазя не само отъ различното схващане природата на тоя клонъ, но още и отъ различния начинъ на дѣление на Правото. Ние видѣхме, че Правото се дѣли на междудържавно и вжтрѣшно или Право на държавата, че това послѣдньото се подраздѣля на публично и частно и че, най-сетнѣ, тия послѣднитѣ се разклоняватъ на: държавно Право, административно Право, наказателно Право, гражданско-процесуално Право, углавно процесуално Право, гражданско Право и търговско Право[2]).

Въ всѣки единъ отъ тия клонове може да се направятъ разни дѣления, възъ основа на критерии, които ни сж вече извѣстни. Така, гражданското Право, напр., може да бжде раздѣлено на народно и международно, споредъ отношението на нормирания фактически съставъ къмъ страната или къмъ странство, на едноврѣменно и междуврѣменно, споредъ отношението на състава къмъ настоящето, къмъ сегашния правенъ редъ, или къмъ миналото, къмъ единъ по-напрѣженъ правенъ редъ, най-сетнѣ на стълкновително и нестълкновително или материално, споредъ начина на нормиране на състава, косвенъ или прѣкъ[3]). Ние знаемъ вече, че между дѣлението частното, респективно гражданското, Право на народно и международно и на нестълкновително или материално и стълкновително, прѣдимството принадлежи на първото, начинътъ на уреждането бидейки нѣщо несравнено по-маловажно за характеризирането на нормата, отколкото естеството на уреждания фак-

[1]) *Orban*, Cours d'encyclopédie du droit, Liège, 1893, p. 119, 127, 135, 175 et suiv.

[2]) За да бждѣше това дѣление точно, трѣбваше да се помѣсти въ частното Право и едно смѣсено или междуматериално, гражданско-търговско, Право.

[3]) Гражданското Право може да бжде раздѣлено още и споредъ връзката на състава съ една или друга група граждани, когато сжществува въ държавата особно Право за извѣстна категория лица, именно на междулично и немеждулично или еднолично. Но ние изоставяме това дѣление, понеже не се налага непрѣменно, както дѣлението на народно и международно и на едноврѣменно и междуврѣменно.

тически съставъ, т. е. сѫществуването или несѫществуването на извѣстно отношение между състава и една чуждестранна държава. Сѫщото може да се каже и за дѣлението гражданското Право на едноврѣменно и междуврѣменно въ сравнение съ дѣлението му на стълкновително и нестълкновително или материално. И тука естеството на фактическия съставъ, т. е. сѫществуването или не на една връзка между него и единъ по-напрѣженъ правенъ редъ надвива начина на уреждането. Но намъ ни се вижда невъзможно да установимъ единъ редъ между народния или международенъ характеръ на фактическия съставъ и неговия едноврѣмененъ или междуврѣмененъ характеръ, т. е. между връзката на състава съ страната или съ странство и връзката му съ настоящето или съ миналото. Ето защо нормитѣ, които съставятъ единъ правенъ клонъ, трѣбва да се раздѣлятъ споредъ това, дали урежданитѣ отъ тѣхъ състави иматъ или нѣматъ нѣкаква връзка съ другъ единъ правенъ редъ нежели настоящия и народния, било съ единъ по-напрѣженъ правенъ редъ, било съ правния редъ на една чуждестранна държава. Като слѣдваме този начинъ на дѣление въ областьта на гражданското Право, ние ще имаме, отъ една страна, обикновеното гражданско Право или гражданското Право, безъ епитетъ, то се нарича обикновено материално гражданско Право, имаще за прѣдметъ гражданско-правни състави, които не съдържатъ никакъвъ чуждестраненъ или по-напрѣженъ елементъ, и, отъ друга страна, специалното или особно гражданско Право, което урежда не обикновени, прости, граждански фактически състави, а квалифицирани такива, т. е. привързани до извѣстна степень било къмъ закона на една чуждестранна държава, било къмъ единъ старъ законъ, било къмъ единия и къмъ другия. Квалифицирани фактически състави, това сѫ международнитѣ състави, междуврѣменнитѣ състави и съставитѣ сѫщеврѣменно международни и междуврѣменни. Първитѣ двѣ категории състави: международнитѣ и междуврѣменнитѣ биха могли да бѫдатъ наречени прости квалифицирани състави, а ония отъ послѣднята категория сѫ смѣсени квалифицирани състави. Особното гражданско Право се подраздѣля, прочее, на международно гражданско Право, междуврѣменно гражданско Право и смѣсено гражданско Право или сѫщеврѣменно международно и междуврѣменно.

Фактическитѣ състави, които сѫ международни и междуврѣменни, напомнятъ смѣсенитѣ сдѣлки, които, граждански за едната страна, сѫ търговски за другата. Правилото, което управлява тия сдѣлки, било направо, било чрѣзъ посрѣдството, напр., на търговския законъ, не влазя нито въ гражданското, нито въ търгов-

ското Право, а образува едно смѣсено частно Право. Сѫщо и смѣсеното гражданско Право е отдѣлно отъ международното и отъ междуврѣменното гражданско Право. Само че тука извѣстни съображения позволяватъ да се направи едно поддѣление и да се образуватъ отъ него двѣ различни части: международно междуврѣменно гражданско Право и междуврѣменно международно гражданско Право. Ние говорихме за тия клонове (собствено за частното Право) отъ гледна точка на стълкновението на законитѣ и е излишно да се повръщаме или да влазяме въ други обяснения.

Сѫщо говорихме, пакъ отъ гледна точка на стълкновението на законитѣ, и за международното международно частно (респективно гражданско) Право и междуврѣменното междуврѣменно частно Право. Първото има за прѣдметъ двояко международни фактически състави: международни отъ гледна точка на международното гражданско Право на двѣ държави и отъ гледна точка на обикновенитѣ граждански закони на тия държави, или, съ други думи, международни въ отношение на държавата, гдѣто се разглеждатъ, и въ отношение на държавитѣ, къмъ които се привързватъ и чийто международни норми компетиратъ помежду си за разрѣшение стълкновението на обикновенитѣ граждански закони. Това Право съдържа още и нормитѣ, които разрѣшаватъ стълкновението между материалнитѣ норми отъ международното гражданско Право на двѣ или повече държави, защото и тѣзи норми иматъ за прѣдметъ двояко международни фактически състави: международни отъ гледна точка на държавата, гдѣто се разрѣшава стълкновението, и отъ гледна точка на държавитѣ, чийто материални международни норми участватъ въ това стълкновение. Второто, сир., междуврѣменното междуврѣменно гражданско Право, се отнася пъкъ до двояко междуврѣменнитѣ фактически състави, т. е. такива отъ гледна точка на обикновенитѣ граждански закони и отъ гледна точка на нормитѣ отъ междуврѣменното гражданско Право. Тукъ влазятъ и нормитѣ, които разрѣшаватъ стълкновението между материалнитѣ норми отъ междуврѣменното гражданско Право, старо и ново, по-напрѣжно и сегашно. Причината е, че и тия норми се занимаватъ съ двояки междуврѣменни граждански състави: такива отъ гледна точка на самитѣ тия норми и такива отъ гледна точка на материалнитѣ норми отъ старото и новото междуврѣменно гражданско Право, които сѫ въ стълкновение.

Ето, прочее, различията, които посочихме въ областьта на гражданското Право като единъ клонъ отъ вѫтрѣшното Право на държавата:

Гражданско Право (клонъ отъ вжтрѣшното Право):

1. Обикновено или материално гражданско Право или гражданско Право безъ епитетъ (клонче отъ клона гражданско Право);
2. Особно гражданско Право:
   1. Международно гражданско Право:
      1. Просто международно гражданско Право или международно гражданско Право въ по-тѣсенъ смисълъ,
      2. Двояко международно гражданско Право или международно международно гражданско Право;
   2. Междуврѣменно гражданско Право:
      1. Просто междуврѣменно гражданско Право или междуврѣменно гражданско Право въ по-тѣсенъ смисълъ,
      2. Двояко междуврѣменно гражданско Право или междуврѣменно междуврѣменно гражданско Право;
   3. Смѣсено, международно и междуврѣменно, гражданско Право:
      1. Международно междуврѣменно гражданско Право,
      2. Междуврѣменно международно гражданско Право.

Обикновеното или материалното гражданско Право, гражданското Право чисто и просто, т. е. безъ епитетъ, но въ тѣсенъ смисълъ, като противоположно на особното гражданско Право, е общото гражданско Право, което законодательтъ установява като статуира de eo quod plerumque fit. Специалното гражданско Право, което му се противопоставя, урежда граждански фактически състави, прѣдставящи извѣстна особность. Тази особность състои въ наличностьта на елементи, които привързватъ гражданския фактически съставъ и къмъ другъ единъ правенъ редъ освѣнъ къмъ обикновения, т. е. настоящия и народния. Този другъ правенъ редъ или законъ е, въ междуврѣменното гражданско Право, единъ по-напрѣженъ законъ; въ международното гражданско Право, — законътъ на една чужда държава, а въ смѣсеното — и единиятъ и другиятъ. Ето нѣкои по-подробни обяснения върху отношението на разнитѣ части-клончета отъ клона гражданско Право помежду имъ.

Международното гражданско Право, просто и двояко, се противопоставя, първо, на клончето гражданско Право, като на обикновено и чисто народно гражданско Право, — като на Право, което урежда фактически състави, изключително привързани къмъ настоящето и къмъ мѣстната или народна държава и, слѣдователно, безъ никакъвъ примѣсъ на чуждестраненъ елементъ. То се противопоставя, второ, на смѣсеното особно гражданско Право, което има за прѣдметъ смѣсени, т. е. едноврѣменно международни и междуврѣменни, фактически състави. Съ междуврѣменното гражданско Право, просто и двояко, това сѫ двѣтѣ главни части на особното гражданско Право, които се отличаватъ една отъ друга по съвсѣмъ различната природа на своя прѣдметъ: докато то се отнася до международнитѣ фактически състави, второто урежда междуврѣменнитѣ фактически състави. Най-сетнѣ, въ самото него, простото международно гражданско Право или международното гражданско Право собствено казано, което се занимава съ фактически състави, които сѫ международни само отъ гледна точка на обикновенитѣ или материални граждански закони, се противопоставя на двоякото международно гражданско Право или международното международно гражданско Право, което има за прѣдметъ двояко международни фактически състави.

Отъ своя страна, междуврѣменното гражданско Право, просто и двояко, се противопоставя на гражданското Право безъ епитетъ като на обикновено и едноврѣменно Право, — като на Право, което нормира състави, изключително привързани къмъ настоящето и къмъ мѣстната държава и, слѣдов., несъдържащи никакъвъ понапрѣженъ елементъ. На второ мѣсто, то се противопоставя на смѣсеното особно гражданско Право, което се отнася до състави не само междуврѣменни, но въ сѫщото врѣме и международни. Неговото отношение съ международното гражданско Право е вече посочено. Най-сетнѣ, въ самото него, простото междуврѣменно гражданско Право, което именно се разбира подъ това название, се противопоставя на междуврѣменното междуврѣменно гражданско Право, чийто прѣдметъ сѫ двояко междуврѣменнитѣ фактически състави.

Колкото се отнася до смѣсеното, международно и междуврѣменно, гражданско Право, неговото отношение съ международното и съ междуврѣменното гражданско Право е вече извѣстно отъ горѣказаното. То се противопоставя на тия двѣ клончета като такова, което има за прѣдметъ смѣсени квалифицирани фактически състави, а не прости. На клончето гражданско Правото се противопоставя като особно на обикновено.

Горньото поддѣление на клона гражданско Право може да бѫде прѣдставено по-кратко, като се изоставятъ нѣкои подробности, така:

Гражданско Право:

1. Обикновено гражданско Право,
2. Особно гражданско Право:
   1. Международно гражданско Право,
   2. Междуврѣменно гражданско Прово,
   3. Смѣсено, международно и междуврѣменно, гражданско Право.

А още по-просто, отъ клона гражданско Право може да се прѣмине направо къмъ четиритѣхъ клончета или отдѣления:

1. Обикновено гражданско Право,
2. Международно гражданско Право,
3. Междуврѣменно гражданско Право и
4. Смѣсено, международно и междуврѣменно, гражданско Право.

Това различие може да бѫде възпроизведено и въ всѣки другъ клонъ на вѫтрѣшното Право. Така, може да се говори за едно обикновено търговско Право или търговско Право безъ епитетъ и едно особно — международно, междуврѣменно и смѣсено — търговско Право, за едно обикновено наказателно Право и едно особно— международно, междуврѣменно и смѣсено — наказателно Право, и пр.

Дошли до тази точка на дѣлението, ние трѣбва да си спомнимъ за останалия критерий на различие и да си послужимъ съ него въ областьта на особното Право. Касае се за начина на уреждане фактическитѣ състави, които сѫ въ връзка и съ другъ единъ, чуждестраненъ или по-напрѣженъ, правенъ редъ. Тѣзи състави могатъ да бѫдатъ уредени или направо или косвено, чрѣзъ прѣпращане къмъ единъ отъ стълкновяващитѣ се закони. Нормитѣ, които слѣдватъ втория начинъ на уреждане, сѫ стълкновително Право а другитѣ — нестълкновително Право, което може да се нарече материално, когато се касае за норми, влазящи въ областьта на гражданското, търговското, наказателното и държавното Право, — название, неподходеще за норми отъ процесуалното Право[1]).

---

[1]) На континента, материалното Право се противопоставя на процесуалното Право, като на формално Право. Англичанитѣ наричатъ първото substantive law, а второто adjective law. Гл. *Holland,* The elements of jurisprudence 2d ed., Oxford, 1882, p. 68, 124, 273, 293. Нѣкои италиански автори, като Диена, употрѣбяватъ вече термина diritto sostantivo. *Diena,* Se e in quale misura il diritto interno possa portare limitazioni alle obbligazioni internazionali degli Stati, Torino, 1901, p. 35, 89.

И тъй, всѣко международно Право, гражданското, наказателното, административното, процесуалното и пр., може да бѫде раздѣлено на стълкновително и нестълкновително. Ние знаемъ вече, че има стълкновително и нестълкновително или материално международно частно, гражданско и търговско, Право и че първото е несравнено много по-важно отъ второто. Сѫщо така има или може да има едно стълкновително и едно нестълкновително международно гражданско процесуално Право, едно стълкновително и едно нестълкновително международно наказателно Право, и пр.[1]).

Слѣдъ всички тия обяснения и различия, отговорътъ на зададения въпросъ не е двусмисленъ. Гдѣ е мѣстото на международното частно Право? Въ частното Право; — на международното гражданско Право въ гражданското Право и то въ отдѣлението на особното гражданско Право, на международното търговско Право въ търговското Право, пакъ въ отдѣлението на особното Право. Понеже подъ международно частно Право се разбира, въ традиционния смиисълъ, само стълкновителното Право, то международното гражданско Право въ този смисълъ влазя като едно поддѣление въ международното гражданско Право въ широкъ смисълъ и международното търговско Право въ международното търговско Право въ широкъ смисълъ.

Ние знаемъ, че може да има и че има междудържавно-правни норми за отношенията на държавитѣ по поводъ на стълкновението на частно-правнитѣ имъ закони; това е тъй нареченото междудържавно или наддържавно международно частно Право. Гдѣ е неговото мѣсто въ междудържавното Право? Този въпросъ влазя въ систематиката на това Право, което образува едно цѣло. Затова и ние сме принудени да го изоставимъ, още повече че той има едно съвсѣмъ второстепенно значение. Нека припомнимъ само, че нѣколцина сѫ ония, които, като Чимбали и Канъ, сѫ се произнесли по него, и то съ по нѣколко думи само.

Ето въ схематическа форма заключението, до което водятъ всички наши прѣдходни обяснения:

---

[1]) Напр. чл. 10 ал. 1 отъ прѣдварителнитѣ разпореждания на италианския граждански законникъ, който гласи, че кометентностьта се опрѣдѣля отъ закона на мѣстото, гдѣто заседава сѫдътъ, е стълкновителна норма, а чл. 94 отъ италианския законникъ за гражданското сѫдопроизводство, който опрѣдѣля направо компетентния сѫдъ, когато наслѣдството се е отворило вънъ отъ кралството, е нестълкновителна норма. Законоположенията върху подданството, които се отнасятъ до международни фактически състави, раждане въ странство или отъ чуждоподданни родители, както и ония върху натурализацията, сѫ материални международни норми, а правилата върху стълкновението на разнодържавнитѣ закони по подданството — стълкновителни международни норми.

I.

Външно или междудържавно Право или Право на държавитѣ (Тукъ нормитѣ върху отношенията на държавитѣ по поводъ на стълкновението на законитѣ имъ).

II.

Вжтрѣшно Право или Право на държавата.

1. Частно Право:
    1. Гражданско Право:
        1. Обикновено или безъ епитетъ, или гражданско Право въ тѣсенъ смисълъ. Сжщо материално гражданско Право.
        2. Особно гражданско Право:
            1. Международно гражданско Право:
                1. Стълкновително (Това е едната часть отъ междунар. частно Право въ традиционния смисълъ),
                2. Нестълкновително или материално.
            2. Междувремѣнно гражданско Право:
                1. Стълкновително,
                2. Нестълкновително.
            3. Смѣсено, международно и междувремѣнно, гражданско Право:
                1. Стълкновително,
                2. Нестълкновително.
    2. Търговско Право:
        1. Обикновено или безъ епитетъ, или търговско Право въ тѣсенъ смисълъ. Сжщо: материално търговско Право.
        2. Особно търговско Право:
            1. Международно търговско Право:
                1. Стълкновително (Това е другата часть отъ международното частно Право въ традиционния смисълъ),
                2. Нестълкновително или материално.
            2. Междувремѣнно търговско Право:
                1. Стълкновително,
                2. Нестълкновително.

3. Смѣсено, международно и междувръменно, търговско Право:
   1. Стълкновително,
   2. Нестълкновително.

2. Публично Право:
   1. Държавно: 1. Обикновено;
      2. Особно: 1. Международно,
         2. Междувръменно,
         3. Смѣсено.
   2. Административно: 1. Обикновено;
      2. Особно: 1. Международно,
         2. Междувръменно,
         3. Смѣсено.
   3. Наказателно: 1. Обикновено;
      2. Особно: 1. Международно,
         2. Междувръменно,
         3. Смѣсено.
   4. Гражданско-процесуално:
      1. Обикновено;
      2. Особно: 1. Международно,
         2. Междувръменно,
         3. Смѣсено.
   5. Углавно-процесуалио:
      1. Обикновено;
      2. Особно: 1. Международно,
         2. Междувръменно,
         3. Смѣсено.

Отдѣлнитѣ обикновени Права, гражданско Право, търговско Право, държавно Право и пр., могатъ да бѫдатъ събрани въ обикновено частно Право и обикновено публично Право и, по-общо, въ обикновено, т. е. едновръменно и народно, Право на държавата. Сѫщото може да бѫде направено и за международнитѣ Права, за междувръменнитѣ Права и за смѣсенитѣ, сѫщеврѣменно международни и междувръменни, Права. Тогава ще имаме, напр., едно международно частно Право, състояще се отъ международното гражданско и международното търговско Право, и едно международно публично Право, обхващаще международното държавно, международното административно, и пр. Права, и, въобще, едно международно Право на държавата. По сѫщия начинъ, ще имаме едно междувръменно Право и едно смѣсено, международно и междувръменно, Право на държавата.

Обаче, всички тия събирателни названия, макаръ и практически удобни, сж, както знаемъ вече, теоретически невѣрни, защото изпущатъ изъ видъ genus proximum на нормитѣ. Така, международното гражданско Право и международното наказателно Право, напр., се турятъ подъ една обща рубрика, а тѣхниятъ близъкъ родъ не е международното Право. Близкиятъ родъ на първото е гражданското Право, на второто — наказателното Право. Прочее, международното Право, както и международното частно или международното публично Право, не е едно цѣло, вжтрѣшно привързано въ своитѣ части, а единъ конгломератъ отъ хетерогенни елементи, които иматъ само това общо, че отношенията, които засѣгатъ, съдържатъ нѣщо чуждестранно. Ето защо е, може би, по-добрѣ, тия названия да се изоставятъ, и да се говори за международно гражданско Право, международно търговско Право и пр., като отдѣлни части, принадлежащи на гражданското, търговското и пр. Права. Вѣрно е, че традицията е всѣкога приемала международното частно Право като едно цѣло. Но, ако частното Право се дѣли, макаръ и доста арбитрарно, на гражданско и търговско, и ако международното частно Право е гражданско Право, доколкото урежда международни граждански фактически състави, и търговско Право, доколкото се отнася до международни търговски състави, явно е, че международното гражданско Право и международното търговско Право трѣбва да бждатъ строго отличавани. Въ първата часть на този етюдъ, ние говорихме за международното Право въобще, за международното частно Право като часть отъ него, но направихме това, за да не се отдѣляме отъ традицията, чието схващане искахме да изяснимъ.

III. — Отъ разнитѣ отличителни бѣлѣзи на международното частно Право, разбирано въ традиционния смисълъ, сир. като стълкновително Право, най-сжществен е оня, че то е частно Право; слѣдъ това иде бѣлѣгътъ, че то е особно, именно международно Право, т. е. че се отнася до международни частно-правни фактически състави, и, най-сетнѣ, че е стълкновително Право, т. е. че урежда тия състави чрѣзъ разрѣшение на стълкновенията, които тѣ пораждатъ, чрѣзъ избиране именно на единъ отъ стълкновяващитѣ се закони и реципирането му. Всичко това показва, какво трѣбва да бжде истинското название на този правенъ клонъ. Въ широкъ смисълъ, сир. като се иматъ прѣдъ видъ и нестълкновителнитѣ или материални норми, неговото име е международно частно Право. Въ традицията, обаче, подъ това название се разбира само стълкновителното международно частно Право.

Между това, терминологията на нашия правенъ клонъ още не е окончателно установена въ науката[1]). Най-разпространени сѫ, безспорно, названията: частно международно Право, въ Франция, Италия и Испания, и международно частно Право, въ германскитѣ страни. Но нека видимъ, какви други названия се срѣщатъ още, било за самия правенъ клонъ, било за науката, която се занимава съ него.

Първоначално, юриститѣ сѫ си служили главно съ термина стълкновение (конфликтъ или колизия) и по-малко съ конкурсъ на закони или статути[2]). Нѣкои сѫ употрѣбили и думитѣ противность (контрариететъ) на закони[3]) и даже противорѣчие между чуждестранни и мѣстни закони[4]). Названието стълкновение на закони се е запазило у нѣкои англо-американски автори, като Стори, Уортънъ и даже Дайси[5]).

Прѣди всичко, тия названия сѫ описателни и, за да отличатъ нашия правенъ клонъ отъ междувремѣнното Право и въобще отъ другитѣ видове стълкновително Право, трѣбва да бѫдатъ още подълги и подробни. Отъ друга страна, тѣ обръщатъ внимание повече и даже изключително на стълкновението и, слѣдов., на неговото разрѣшение, съ други думи, на начина на уреждане на отношенията, нежели на самитѣ тия отношения, чието правно нормиране е цѣльта на нашия клонъ, неговиятъ raison d'être[6]). Вслѣд-

---

[1]) Гл., между другитѣ, *Holland*, The elements of jurisprudence, 2d ed., Oxford, 1882, p. 311 and foll.; *Asser et Rivier*, Eléments de droit international privé, Paris, 1884, p. 4, n. 1; *Lainé*, Introduction au droit international privé, t. I, Paris, 1888, p. 7 et suiv.; *v. Bar*, Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts, 2-e Aufl., I Bd, Hannover, 1889, S. 11 ff.; *Meili*, Die Doktrin des internationalen Privatrechts, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, I, 1891, S. 9; Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 6 ff.; *Cimbali*, Di una nuova denominazione del cosidetto diritto internazionale privato, 2-a ed., Roma, 1893; *Dicey*, A digest of the law of England with reference to the conflict of laws, London, 1896, p. 12 and foll.; *Niemeyer*, Vorschläge und Materialien zur Kodifikation des internationalen Privatrechts, Leipzig, 1895, S. 30; *Ullmann*, Völkerrecht, 2-e Aufl., Freiburg, 1898, S. 9, Anm. 7; *Kahn*, Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher für Dogmatik, XL, 1899, S. 2—3.

[2]) *Rodenburg*, De jure quod oritur ex statutorum vel consuetudinum discrepantium conflictu, 1653; *P. Voet*, De statutis eorumque concursu, 1661; *Huber*, Praelectiones juris romani, de conflictu legum, 1686; *Hertius*, De collisione legum, 1688, и пр.

[3]) *Livermore*, Contrariety of laws, 1828.

[4]) *Brinkmann*, Von dem Widersprüche ausländischen und einheimischen Gesetze, 1831.

[5]) *Story*, Commentaries on the conflict of laws, Boston, 1834, 7 th ed., London, 1872; *Wharton*, A treatise on the conflict of laws or private international law, Philadelphia, 1 ed. 1872, 2-d ed. 1881; *Dicey*, op. cit.

[6]) Справедливо забѣлѣзва Регелсбергеръ по поводъ на непригодностьта на названието Statutenkollision, че въ международното частно Право не се касае просто

ствие на тази едностранчивость, двѣтѣ половини на международното частно Право, стълкновителното и материалното, се съвсѣмъ отдѣлятъ една отъ друга. Ето защо тия названия не сж никакъ удовлетворителни.

Фактътъ, че международното частно Право води до прилагане на закони вънъ отъ територията на държавата, която ги е издала, е накаралъ нѣкои автори да схващатъ нашия клонъ като имащъ за прѣдметъ екстериториалното дѣйствие или прилагане на законитѣ или, което е сжщото, прилагането на чуждестраннитѣ закони, и да го наричатъ така[1]). Ние обяснихме, че това схващане е много тѣсно и изгубва изъ прѣдъ видъ останалата половина на международното частно Право, която обявява за приложимо мѣстното материално Право.

Въ Германия, Савиньи и много други слѣдъ него означаватъ нашата материя съ названието мѣстни или териториални граници на правнитѣ норми или дѣйствие на правнитѣ норми по мѣсто[2]). Но, както справедливо забѣлѣзва Нимайеръ, това название е недостатъчно, за да обгърне всички случаи, и е даже опасно, понеже лесно води до обезцѣняване на ония връзки, които могатъ да бждатъ наречени лични, именно връзката по подданство[3]). Нѣщо повече: строго погледнато, то е неточно, защото въ международното частно Право не се касае за териториалната область на дѣйствие на едно материално Право — тя е извѣстна — а за прѣдметитѣ, за проявитѣ и отношенията, върху които то простира своята власть[4]).

Нѣкои английски автори, като Холендъ и Дайси, придаватъ за прѣдметъ на нашия клонъ признаване на придобити въ стран-

---

за патологическото състояние на стълкновението, а за установяване на нормални отношения. *Regelsberger*, Pandekten, I Bd, Leipzig, 1893, § 39, S. 163.

[1]) Холлендъ, op. cit., p. 313, посочва измежду старитѣ автори слѣднитѣ: *Coeccius*, De fundata in territorio et plurium locorum concurrente potestate, 1684; *Scheinemann*, De auctoritate legum civilium extra territorium legislatoris, 1696; *Seger*, De vi legum et decretorum in territorio alieno, 1777; *Oerstadt*, Ueber die Anwendung fremder Gesetze, 1822.

[2]) *Savigny*, System des heutigen römischen Rechts, VIII Bd, Berlin, 1849, S. 8 ff.; *Schmidt*, Die Herrschaft der Gesetze nach ihren räumlichen und zeitlichen Grenzen im Gebiete des bürgerlichen und peinlichen Rechts, Iena, 1863; *Windscheid*, Pandekten, 8-e Aufl., Frankfurt a. M., 1900, § 34: räumliche Geltung der Rechtssätze; *Goldschmidt*, Handbuch des Handelsrechts, I, 2-e Aufl., Stuttgart, 1875, S. 375 ff.: örtliche Grenzen der Rechtssätze; *Böhlau*, Mecklemburgisches Landrecht, I, Weimer, 1871, S. 415: Herrschaftsgebiet der Rechtsnormen in räumlicher Beziehung.

[3]) *Niemeyer*, Vorschläge und Materialien, S. 30; Das internationale Privatrecht des bürgerlichen Gesetzbuchs, Berlin, 1901, § 11—12.

[4]) За „gegenständliche Ausdehnung der Herrschaft" на Правото на извѣстно мѣсто, както казва *Regelsberger*, op. et loc cit.

ство права и сѫ приели названието extraterritorial recognition of rights[1]). Ние отхърлихме самото това схащане, а заедно съ него и съотвѣтното название.

Много автори, особно италиански, наричатъ международното частно Право частно Право или, просто, Право на чужденцитѣ. Знаменитиятъ професоръ Габба, въ писмото си до Чимбали, заявява, че си служи въ прѣподаването, както и въ литературата, съ названието Diritto civile dei forestieri in Italia, гражданско Право на чужденцитѣ въ Италия[2]). Самъ Чимбали, който запазва нашето название за частно-правнитѣ отношения между държави, прѣдлага като истинско название за нашата материя Diritto privato dello straniero, частно Право на чужденеца[3]). И тази негова терминология се одобрява отъ много други италианци, както това се вижда отъ анкетата му[4]). Въ Франция, привърженикъ на названието Право на чужденцитѣ е Варей-Соммиеръ, който съжелява, че, за означаването на това, което тъй злѣ посочва изразътъ частно международно Право, обичаятъ не е приелъ нѣкой по-простъ и по-ясенъ изразъ, като Droit des étrangers или Droit pérégrinal. Споредъ него, частното международно Право е, въ всѣка една държава, сборътъ отъ началата и законитѣ, които се отнасятъ до чужденцитѣ ut singuli, до народнитѣ подданици, които прѣбиваватъ въ странство, и до народнитѣ подданици, просто като собственици въ странство. Но народнитѣ подданици, които прѣбиваватъ въ странство, сѫ, казва авторътъ, чужденци до извѣстна степень. Безъ да прѣстанатъ да правятъ часть отъ гражданското общество, отъ което сѫ се отдѣлили, тѣ правятъ сѫщеврѣменно часть и отъ гражданското общество, въ обятието на което се намѣрватъ. Отъ друга страна, народниятъ подданикъ, който, безъ да прѣбива въ странство, притежава тамъ имоти, е тоже чужденецъ до извѣстна степень. Едно отъ неговитѣ лица, като се взема тази дума въ примитивния ѝ смисълъ, е чуждестранно; той има persona, играе роля на чуждестраненъ собственикъ. Вслѣдствие на тия съображения, Варей-Соммиеръ скратява опрѣдѣлението си и казва, че частното международно Право е, въ всѣко гражданско общество, сборътъ отъ началата и законитѣ, отнасящи се до индивидуумитѣ,

[1]) *Holland*, op. cit., p. 317; и въ Revue de droit international et de législation comparée, XII, 1880, p. 581; *Dicey*, op. cit., p. 15.

[2]) *Gabba*, у Cimbali, Di una nuova denominazione, p. 53. Сѫщиятъ авторъ, обаче, е озаглавилъ послѣднята си работа върху нашата материя, една брошура отъ 64 стр., така: Introduzione al diritto civile internazionale, Roma, 1906.

[3]) *Cimbali*, op. cit., p. 11 e s., 78 e s.

[4]) Като напр., *Schiattarella*, *Vadalà-Papale*, у Cimbali, op. cit., p. 54, 55.

които сж, изключително или не, членове на едно друго гражданско общество; още по-късо: това е Правото, което се занимава съ чужденцитѣ [1]).

Подъ Право на чужденцитѣ (Droit des étrangers, Fremdenrecht), нѣкои автори разбиратъ само ония норми, които се отнасятъ до правоспособностьта или юридическото положение на чужденеца въ страната [2]).

Разбирано въ този тѣсенъ смисълъ, названието, което ни занимава, се оправдава напълно, и ние не виждаме никакво възражение противъ него. Споредъ насъ, обаче, всички норми, които то означава, влазятъ въ нестълкновителното или материално международно частно Право. Колкото се отнася до неговото употрѣбение въ широкъ смисълъ, ние ще забѣлѣжимъ, че тогава на думата „чужденецъ" или „чужденци" се дава едно съвсѣмъ особно значение, което не е обикновеното. Подъ чужденецъ се разбира чуждиятъ подданикъ или, най-много, лицето, което не е народенъ, мѣстенъ подданикъ, не обаче и онова, което, народенъ подданикъ, врѣменно прѣбивава въ странство, или, бидейки въ отечеството си, притежава въ странство извѣстни имоти. Право на чужденцитѣ ще рече Право на чуждестраннитѣ подданици. А така разбирано, названието става съвсѣмъ непълно. Не е само чуждестранното качество на субекта, което може да даде международенъ, ненароденъ характеръ на фактическия съставъ или на отношението, но още неговото мѣстожителство, мѣстонахождението на обекта или мѣстоизвършването на сдѣлката. А всички тия случаи, които влазятъ въ нашата материя, оставатъ съвсѣмъ необгърнати отъ въпросното название.

Нека посочимъ още, за споменъ само, нѣкои описателни названия, като онова на Щруве: Ueber das positive Rechtsgesetz in seiner Beziehung auf räumliche Verhältnisse und über die Andwendung der Gesetze verschiedener Oerte [3]), на Рокко: Dell'uso e autorità delle leggi del regno delle Due Sicilie considerate nelle relazioni con le persone e con le territorii degli stranieri [4]); на ф. Баръ: Internationale Rechtsbehandlung der Privatpersonnen (или der privatrecht-

[1]) *Vareilles-Sommières*, La synthèse du droit international privé, I vol., Paris, Préface, p. XXX—XXXII. — Гл. противъ това название на Варей-Соммиеръ, *Lainé*, Considérations sur le droit international privé, Paris, 1900 (Extrait de la Revue critique de législation et de jurisprudence), p. 14—15.

[2]) Извѣстниятъ авторъ на Traité théorique et pratique de droit international privé, *Weiss*, е озаглавилъ своя томъ II: Droit de l'étranger. — Гл. още, *Kahn*, въ посочения Iherings Jahrbücher, XL, 1899, S. 11 ff.

[3]) Издадено прѣзъ 1834.

[4]) Napoli, 1837.

lichen Verhältnisse)[1]), на Фиоре: Dell'autorità e dell'applicazione delle leggi di Stati diversi secondo i principii del Diritto internazionale[2]).

Най-употрѣбителнитѣ въ настояще врѣме названия: международно частно Право и частно международно Право, датиратъ едвамъ отъ края на първата половина на изтеклия вѣкъ. Прѣзъ 1841 г., германскиятъ авторъ Шефнеръ публикува една своя книга подъ заглавие: Развитието на международното частно Право[3]). Това наименование, дадено на нашия правенъ клонъ, бѣ възприето отъ много други, главно пакъ германски, писатели, а именно отъ Пфайфферъ, Ф. Баръ, Ассеръ, Вескуе-Пютлингенъ, Хамакеръ и, между по-съврѣменнитѣ, отъ Иеттель, Канъ, Нимаейръ, Нойманъ, Цителманъ и др., на които ние имахме често случая да цитираме съчиненията въ течение на нашето изложение[4]). Нѣкои автори си служатъ съ названието международно гражданско Право, което изключва международното търговско Право. Такива сж Ломонако и Лоранъ[5]). Обаче, терминътъ е билъ вдъхнатъ отъ Портались още въ 1842 г. въ единъ рефератъ прѣдъ Академията на моралнитѣ и политически науки за книгата на Рокко[6]).

Другото название, частно международно Право, днесъ особно разпространено въ романскитѣ и англо-американски страни,

[1]) *v. Bar*, op. cit., I Bd., S. 11.

[2]) *Fiore*, Diritto internazionale privato, 3 a ed., vol. I, p. 11. Самото това негово ржководство носи и заглавието: L'autorità e l'applicazione delle leggi straniere secondo il Diritto internazionale.

[3]) *Schäfner*, Die Enwicklung des internationalen Privatrechts, Frankfurt, 1841.

[4]) *Pfeiffer*, Das Princip des internationalen Privatrechts, Tübingen, 1851; *v. Bar*, op. cit., le Aufl., 1862; *Asser*, Schets van het internationaal Privaatregt, Haag, 1878; *Vesque-Püttlingen*, Handbuch des in Oesterreich-Ungarn geltenden internationalen Privatrechts, 2e Aufl., Wien, 1878; *Hamaker*, Het internationaal Privaatregt, Ein Vortrag, Deutsch von Otto Mühlbrecht, Berlin, 1878; *Jettel*, Handbuch des internationalen Privat-und Stafrechtes, Wien und Leipzig, 1893, и др. — Въ 1901 год. Фердинандъ Бьоймъ, членъ на Нюрнбергския апелативенъ сждъ, основа едно списание по нашата материя, на което даде за заглавие Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, mit besonderer Berücksichtigung der Rechtshülfe, Erlangen.

[5]) *Lomonaco*, Trattato di diritto civile internazionale, Napoli, 1874; *Laurent*, Le droit civil international, Bruxelles et Paris, 1881, 8 vol. — Майли е озаглавилъ своето ржководство: Das internationale Civil-und Handelsrecht, Zürich, 1902, 2 Bde. Ние казахме, че Габба е нарекълъ новата си брошура: Introduzione al diritto civile internazionale italiano, Roma, 1906. (Гл. *Brusa*, Les idées de M. le professeur C. F. Gabba sur la théorie générale du droit international privé, въ Revue de droit international, XXXIII, 1906, p. 519). А Диена е написалъ едно съчинение отъ три тома подъ заглавие: Trattato di diritto commerciale internazionale ossia il diritto internazionale privato commerciale, Firenze, 1900—1905. Първъ, който е употрѣбилъ това название е Leone Levi, италианецъ, живущъ въ Англия, въ съчинението си: International commercial law, being the principles of mercantile law of the following and other countries, viz. England, Scotland, etc., въ два тома, издадено въ Лондонъ прѣзъ 1851 г., второ издание прѣзъ 1863 г.

[6]) *Portalis*, въ Académie des sciences morales et politiques, Comptes-rendus, 1842, t. I, p. 449.

е отъ френско произхождение. Въ 1840 г. Феликсъ започна публикуването на една серия статии по нашата материя въ Revue étrangère et française de législation, de jurisprudence et d'économie politique подъ заглавие: du conflit des lois de différentes nations, ou du droit international. Прѣзъ 1843 г., той прѣпечата тия свои статии въ два тома, които нарече: Ржководство по частното международно Право или за стълкновението на законитѣ въ частноправно отношение[1]. Благодарение на голѣмото разпространение на това ржководство, което въ сравнително кжсо врѣме прѣтърпѣ нѣколко, прѣработени отъ Деманжа, издания, и благодарение на учрѣдяването въ Парижъ прѣзъ 1874 г. отъ адвоката Клюне на Journal de droit international privé, това название стана общеприето въ френската литература, доби официаленъ характеръ, понеже проникна и въ училищното законодателство, и се разпространи въ дипломацията чрѣзъ френския езикъ. Но, още по-рано, то бѣ възприето отъ видни юристи на нѣкои чужди държави, като Уестлекъ въ Англия прѣзъ 1858 г., Фиоре въ Италия прѣзъ 1869 г., Уортънъ въ Америка прѣзъ 1872 г., Броше въ Швейцария прѣзъ 1876 г. и др.[2]. Днесъ то се употрѣбява по прѣдпочитане въ всички страни съ изключение на германскитѣ народи. У насъ, законътъ за университета отъ 1904 г., въ който за първъ пжть се изброяватъ разнитѣ катедри, прѣдвижда една такава подъ название: публично и частно международно Право. Това е чисто и просто френската терминология.

Названието, което ни занимава, отговаря на тъй нареченото сепаратистическо учение въ интернационалистическата школа, на което авторъ е сжщиятъ Феликсъ. Споредъ това учение, нашиятъ правенъ клонъ е международно, въ смисълъ на междудържавно Право, и е часть отъ общото международно Право, което урежда отношенията на народитѣ по между имъ. Отъ друга страна, то е частно, защото се занимава само съ ония международни отношения, които възникватъ по поводъ на частни дѣйствия или интереси. Общиятъ родъ е международното Право. Названието посочва, значи, добрѣ genus proximum на нашия клонъ, международно Право, и прибавя на мѣсто видовия му отличителенъ бѣлѣгъ (differentia specifica): „частно".

---

[1]) *Foelix*, Traité de droit international privé ou du conflit des lois en matière de droit privé, Paris, 1843. Четвърто издание 1866 г.

[2]) *Vestlake*, A treatise on private international law or the conflict of laws, Cambridge; *Fiore*, Diritto internazionale privato, Firenze, 1 vol.; *Wharton*, A treatise on the conflict of laws or Private international law, Philadephia; *Brocher*, Nouveau traité de droit international privé au double point de vue de la théorie et de la pratique, първоначално печатано като статии въ Revue de droit international et de législation comdarée прѣзъ 1871 г.

Но, тъкмо за това, то не може да бжде одобрено отъ останалитѣ привърженици на сжщата школа, които отхвърлятъ всѣко дѣление на Правото, управляваще народитѣ, като независими политически тѣла. По начало, тѣ схващатъ международното Право все като публично, понеже урежда отношения на държавитѣ, въ публично-правното имъ качество, а едно частно публично Право е contradictio in abjecto. Още повече, че тукъ думата „частно" Право не се употрѣбява и въ нейното истинско значение, въ смисълъ на Право за отношения на частни лица.

Националиститѣ сж сжщо и даже още по-недоволни отъ това название, поне ония, за които нашиятъ клонъ е истинско частно Право. Тѣ виждатъ въ названието не само едно вжтрѣшно противорѣчие, една абсолютна несъвмѣстимость между двѣтѣ прилагателни, но още и едно заличаване на genus proximum. Ето защо прѣдпочитатъ нѣмската терминология, въ която субстантивното единство Privatrecht е рѣшаваще, а прилагателното „международно" служи за по-голѣма характеристика.

Хайделбергскиятъ професоръ Аффолтеръ, който подъ международно Право разбира Правото на разнитѣ по мѣсто правни редове, вижда въ прилагателното „частно", споредъ германската терминология, означение, че се касае за частно-правни редове или закони, но не, че самото международно частно Право е частно Право [1]).

Такова разбиране на думата „частно" е съвсѣмъ единично. Привърженицитѣ на националистическата школа, които поддържатъ, че нашиятъ клонъ е вжтрѣшно частно Право, й придаватъ нейното истинско значение. Тѣ сж, обаче, недоволни отъ прилагателното „международно", защото означава между народи, между държави, и, по общото мнѣние, е синонимно съ междудържавно. И наистина, откакъ Бентамъ прѣведе на английски термина jus inter gentes, видоизмѣнение на jus gentium отъ Заучъ (Zouch), и Дюпонъ направи отъ бентановото international law френското droit international, послѣдниятъ изразъ се употрѣбява въ всички народи за означение на междудържавното Право, съ изключение на германцитѣ, които иматъ своя Völkerrecht. Ето защо, извѣстни автори сж се опитали да замѣнятъ прилагателното „международно" съ нѣкое друго, и да се избѣгне, по този начинъ, всѣко смѣшение на нашия клонъ съ междудържавното Право. Херисънъ, националистъ, прѣдлага названието intermunicipal law, Уестлекъ, тоже националистъ, споменува за interterritorial law, а националистътъ Майли

[1]) *Affolter*, Geschichte des intertemporalen Privatrechts, Leipzig, 1902, S. 3-4.

и интернационалистътъ Казански, послѣдниятъ за вжтрѣшното международно частно Право, употрѣбяватъ названието външно частно Право [1]).

Прѣдложението на Херисъна не можа да намѣри послѣдователи даже между английскитѣ юристи, и то по причина, че, въ дѣйствителность, не даваше нищо ново. Municipal law значи народно Право; слѣдов., междумуниципално Право ще рече точно международно Право.

Названието междутериториално Право е по-общо. То е равносилно на интерлокално или междумѣстно Право и обгръща не само международното стълкновително Право, но и това, което нарекохме междуобластно стълкновително Право, чийто прѣдметъ е стълкновението между закони на разни области отъ една и сжща държава. Но англичанитѣ наричатъ териториално Право мѣстното, т. е. народното (муниципалното) Право, така щото, отъ гледна точка на една държава, междутериториално Право ще рече пакъ международно Право.

Остава названието външно частно Право. Вѣрно е, че, въ извѣстенъ смисълъ, нашиятъ клонъ може да бжде нареченъ така. Нали той има за прѣдметъ международни фактически състави, а това сж състави, въ които се замѣсва нѣщо чуждестранно, ненародно, външно, — състави, привързани и къмъ странство, т. е. навънъ. При все това, казаното название е отъ естество да доведе до смѣшение.

Вжтрѣшно Право е не само народното, но сборътъ отъ всички норми, които дължатъ произхода си на държавната воля, каквито сж, безъ съмнѣние, самитѣ международни норми. Значи, външното частно и пр. Право е часть отъ вжтрѣшното Право на държавата, а това показва, колко е различенъ критериятъ въ единия и въ другия случай. Отъ друга страна, ако говоримъ за едно външно Право, часть отъ вжтрѣшното Право на държавата, ние трѣбва да различимъ въ това послѣдьното една друга часть, която да се противопоставя на първата, тя ще съставлява едно вжтрѣшно Право въ тѣсенъ смисълъ [2]). Слѣдов., ставатъ двѣ вжтрѣшни Права. И наистина, Майли говори за едно Einheimisches Recht и за едно In-

[1]) *Harrison*, Le droit international privé ou le conflit des lois particulièrement en Angleterre, въ Journal de droit international privé, VII, 1880, p. 533 et suiv.; *Westlake (J-no W)*, International law (private), въ Encyclopaedia britannica, vol. XXIX, London, 1902, p. 535; *Meili*, Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 5; *Казанскій*, въ Журналъ министерства юстиціи, X, 1904, № 5, стр. 297.

[2]) Ние припомняме названието на Анцилотти за законитѣ, които ще съставляватъ това вжтрѣшно Право въ тѣсенъ смисълъ: leggi interne vere e proprie, противопоставени на leggi interne in materia internazionale.

ternes Recht, което влазя въ първото. Но двѣ сж и външнитѣ Права, защото, освѣнъ това ново външно Право, международното, което се противопоставя на вжтрѣшното Право въ тѣсенъ смисълъ, има още едно външно Право, междудържавното, което съотвѣтствува на вжтрѣшното Право въ широкъ смисълъ. Какъ ще отличаваме едното външно Право отъ другото? Тукъ не може да се говори за широкъ и тѣсенъ смъсълъ, понеже никое външно Право не се обгръща отъ другото; тѣ сж съвѣмъ различни и влазятъ въ различни дѣления отъ класификацията на правнитѣ норми. Именно:

1. Вжтрѣшно Право въ широкъ смисълъ:
   1. Вжтрѣшно Право въ тѣсенъ смисълъ,
   2. Външно Право (международното);
2. Външно или междудържавно Право.

Едното външно Право, междудържавното, влазя като часть въ първото дѣление, което става отъ гледна точка на източника на правнитѣ норми. Другото външно Право, международното, е просто поддѣление на една отъ частитѣ на първото дѣление и се отличава отъ своето противоположно по връзката на фактическитѣ състави къмъ страната или къмъ странство. Ако не можемъ да различимъ тия двѣ външни Права, като туримъ едното въ другото, трѣбва да видимъ, кое отъ тѣхъ е собствено казано външно Право и може да претендира изключително на това название. А, въ това отношение, нѣма никакво съмнѣние: външно е междудържавното Право, което произхожда отъ единъ външенъ източникъ — колективната воля на държавитѣ — и дѣйствува вънъ отъ държавата. Така щото, външното Право на Казански, наречено така единъ видъ безъ право, въ ущърбъ на истинското външно Право, ще се смѣсва съ послѣдньото, и подъ външно частно Право ще се разбира международно, въ смисълъ на междудържавно, частно Право.

Мжчнотията при разрѣшаване на въпроса досежно названието на нашия правенъ клонъ е много голѣма, едва ли даже прѣодолима. Отъ двѣтѣ причини, които я създаватъ, едната ни е извѣстна вече: това е неопрѣдѣленостьта на правната природа на нашия клонъ. Но ние видѣхме, че международното частно Право нѣма нищо общо съ Правото, което урежда отношенията на държавитѣ помежду имъ, че то принадлежи къмъ частното Право и се отличава отъ останалото частно Право по особностьта на фактическитѣ състави, които има за прѣдметъ, именно че тѣ сж състави, които съдържатъ единъ чуждестраненъ елементъ, една връзка къмъ странство. За да допълнимъ наименованието на нашия клонъ, ние трѣбва да изнамѣримъ единъ терминъ, който, прибавенъ къмъ родовото по-

нятие частно Право, да изказва именно тази негова особность, безъ да го сближава съ Правото на народитѣ. Тукъ ние се сблъскваме о втората отъ причинитѣ, които създаватъ мжчнотията при разрѣшението на нашия въпросъ, и тази причина е безначалието, което господствува въ правната терминология. Названията на разнитѣ клонове на обективното Право сж се появили исторически, даже случайно, безъ спазване на нѣкакъвъ критерий. Така, Правото, което урежда отношенията на частнитѣ лица помежду имъ, е получило название частно Право: гражданско, когато частнитѣ лица се явяватъ като обикновени граждани, и търговско, когато тѣ сж облечени въ качество на търговци. А Правото на политически организуванитѣ народи, Правото на държавитѣ, слѣдъ като е търсило дълго врѣме своето название, е наречено отъ единъ вѣкъ насамъ международно или междудържавно Право. Съ други думи: Правото, което има за прѣдметъ интериндивидуални, междучастни отношения, се казва просто частно Право, а онова, което урежда международни или междудържавни отношения, носи название международно или междудържавно Право. Има ли тука нѣкакъвъ принципъ, нѣкаква логика? Държавно Право се е наричало публичното Право на организирания въ държава народъ, и за названието на Правото на народитѣ или държавитѣ е трѣбвало да се остави критериятъ, слѣдванъ за наименуването на частното — гражданското и търговското — Право.

Днесъ вече е невъзможно да се измѣни цѣлата номенклатура на правнитѣ клонове и е достатъчно да се изнамѣри едно название за нашия клонъ, което да го отличава отъ останалото частно Право, отъ една страна, и отъ Правото на народитѣ, отъ друга. Въ това отношение се забѣлѣзва у нѣкои автори стремението да запазятъ прилагателното „международно“ за означаване на нашия клонъ, като, за означаване Правото на народитѣ, си служатъ било съ другитѣ негови названия, Droit des gens на френски, Völkerrecht на нѣмски, било съ единъ новъ и, споредъ насъ, по-точенъ терминъ: междудържавно Право.

Интересно е да се припомни, че такава бѣше и първата мисъль на Феликсъ. Въ статиитѣ си отъ 1840 г., той поддържаше, че „понѣкога наричатъ неточно международно Право, Droit international, Правото на народитѣ, le Droit des gens, т. е. сбора отъ началата, които уреждатъ отношенията отъ народъ къмъ народъ и които сж установени отъ договоритѣ или обичая“, и опрѣдѣляше международното Право, le Droit international, като сборъ отъ признатитѣ правила за разрѣшение сълкновенията между частното Право на разни народи, — като сборъ отъ правилата, отнасящи се до приложе-

нието на гражданскитѣ или наказателнитѣ закони на една държава въ територията на една чуждестранна държава. Въ съотвѣтствие на това свое схващане, той бѣ озаглавилъ и статиитѣ си, както видѣхме, така: за стълкновението на законитѣ на разни народи или за международното Право[1]). Вѣрно е, че авторътъ изостави тази терминология и създаде дѣлението международното Право на публично и частно, което стана съ врѣме класическо. Но все пакъ неговата начална мисъль не е безъ значение.

Холандскиятъ авторъ Йетта, на когото мнѣнията ни сѫ вече достатъчно познати, обяснява значението на думата „международно" въ названието на нашия клонъ и показва, че то е съвсѣмъ различно отъ онова, което сѫщата дума има въ названието на Правото на народитѣ: публично международно Право. Буквално, казва този авторъ, думата „international" би трѣбвало да се употрѣбява само за означение на отношенията между народи, но текущиятъ езикъ я прилага на всичко, което излазя, изцѣло или частично, отъ народната сфера. Единъ международенъ конгресъ, едно международно сдружение не значи събрание или корпорация, въ която сѫ прѣдставени народитѣ чрѣзъ свои пълномощници, а просто събрания или дружества, които приематъ въ състава си тъй чужденци, както и народни подданици. И Йетта посочва за примѣръ извѣстното работническо дружество, наречено l'Internationale. Така щото, въпросната дума се употрѣбява не само въ нейния етимологически смисълъ, но още и за означаване на това, което е отчасть народно и отчасть чуждестранно или което излазя отъ народната сфера. Тя съотвѣтствува, казва авторътъ, на вънародно, extra-national, или на наднародно, supra-national, или даже, когато се разбира въ лошъ смисълъ, на противонародно, anti-national. Международното частно Право е именно въ този смисълъ „международно": то се занимава съ отношенията на частни лица, въ които има нѣщо чуждестранно, и затова не подпадатъ подъ народното частно Право. За означаване на Правото на народитѣ, авторътъ си служи съ термина Droit des gens[2]).

Подобно, Фузинато забѣлѣзва, че думата internazionale, въ израза Diritto privato internazionale, трѣбва да бѫде разбирана въ съвсѣмъ други смисълъ нежели въ общата фраза Diritto internazionale (pubblico). Тя е скратеното изражение на ако се кажеше: оная часть отъ частното Право, която има отношения съ странство[3]).

---

[1]) *Foelix*, Du conflit des lois de différentes nations ou du droit international, въ Revue étrangère et française de législation, de jurisprudence et d'économie politique, VII, 1840, p. 81 et suiv.

[2]) *Jitta*, La méthode du droit tnternational privé, La Haye, 1890, p. 35 et suiv., 48.

[3]) *Fusinato*, у Cimbali, op. cit., p. 73.

Въ Германия, изразътъ internationales Recht се смѣта за синонименъ съ Право на народитѣ, Völkerrecht. Така, Булмеринкъ е озаглавилъ книгата си по междудържавното Право: Das internationale Recht oder Völkerrecht. Холцендорфъ забѣлѣзва, че das Völkerrecht не е просто internationales Recht, понеже въ това послѣдньото влазя още частното Право и наказателното Право. Споредъ него, Völkerrecht-ътъ може да се опише точно само като internationales Staatenrecht, т. е. международно Право на държавитѣ[1]). Отъ тукъ слѣдва поне, че „international" обгръща и междудържавно (отъ „Völkerrecht"), което се явява спрямо него като видовъ терминъ. Въ всѣки случай, international значи между народи, между държави, и въ този именно смисълъ се прилага и на междудържавното Право.

Между това, извѣстна специализация се прави вече отъ нѣкои нѣмски автори, които, като си служатъ съ общеупотрѣбителното название на Правото на народитѣ — Völkerrecht, запазватъ internationales Recht за нормитѣ върху стълкновението на разнодържавнитѣ закони.

Въ своята енциклопедия, знаменитиятъ юристъ Адолфъ Меркелъ, говори подъ заглавието: область на прилагане правнитѣ правила или стълкновение на закони, за стълкновението по врѣме, zeitliche Kollision, и за стълкновението по мѣсто, räumliche Kollision zwischen gleichzeitig existierenden Rechtssätzen, и като различава стълкновението между разнодържавни правни правила и стълкновението между правни правила на сѫщата държава, прави слѣднята бѣлѣжка досежно номенклатурата: „Въ отношение на тия стълкновения по мѣсто се говори обкновено за „Statutenkollisionen". Този изразъ се изяснява съ това, че такива стълкновения добиха практическо значение най-напрѣдъ между партикуларни и мѣстни Права на сѫщата държава, които споредъ по-старата езиковна практика се наричаха статути. Само по-късно образуванитѣ основни правила за такива стълкновения между статути бидоха разпространени и върху стълкновението между правни правила на разни държави, гдѣто, обаче, се задържа старото название. Съвокупностьта на правнитѣ правила за разрѣшението на такива стълкновения се означава съ „internationales" (Privat, Straf) Recht"[2]). Съвсѣмъ на друго мѣсто говори авторътъ за Völkerrecht'a, безъ да спомене за нѣкаква прилика или връзка между него и интернационалното Право[3]).

[1]) *Holtzendorff*, въ Holtzendorff's Handbuch des Völkerrechts, I Bd., Berlin, 1885, S. 8—9.

[2]) *Merkel*, Juristische Rechtsencyclopädie, 2-e Aufl., Berlin, 1900, § 325, S. 122.

[3]) *Merkel*, op. cit., § 854 ff., S. 305 ff.

Още въ 1891 г., виенскиятъ адвокатъ Панъ опрѣдѣляше международното Право, internationales Recht, като сборъ отъ основни правни правила, споредъ които се разрѣшава стълкновението между странитѣ по въпроса, кое Право трѣбва да се приложи на единъ споренъ фактически съставъ. Неговата цѣль, прибавя сѫщиятъ авторъ, е отстранението на спора по въпроса за личното и мѣстното господствуване на закона, което съставлява и специфичната му природа. Споредъ Панъ, отъ само себе си се разбира, че въ областьта на международното Право, както и въ областьта на народното (internes Recht), се прави различие между публично и частно Право и че основнитѣ правила, които така ще се групиратъ ще бѫдатъ призовани да управляватъ отчасть публичния, отчасть частния правенъ редъ. Прочее, касае се все за алтернативата, дали нормата отъ международното Право има за прѣдметъ единъ публично-правенъ или частно-правенъ фактически съставъ. Като критикува Вескуе Пютлингенъ за гдѣто туря международното наказателно Право въ международното частно Право, нашиятъ авторъ казва, че това погрѣшно схващане произхожда отъ несъгласието върху дѣлението на външното държавно Право (äusseres Staatsrecht). „Иска ли човѣкъ да види въ простото противопоставяне Völkerrecht-а на международното частно Право само двѣ части на външното държавно Право, тогава, естествено, трѣбва да се хвърли международното наказателно Право въ международното частно Право; обаче, ако външното държавно Право се дѣли на външно държавно Право въ тѣсенъ смисълъ и на Völkerrecht, тогава въ първата група могатъ да се координиратъ много добрѣ международното частно Право и международното публично Право съ наказателното Право". Отъ тия и другитѣ обяснения на Панъ се вижда ясно, колко различно е неговото международно Право отъ междудържавното [1]).

Като говори за названието на Правото на народитѣ, берлинскиятъ професоръ Листъ отбѣлѣзва, че съврѣменниятъ френски юридически езикъ прѣдпочита названието Droit international, като при това този терминъ ту обема цѣлото международно Право, както публичното (Völkerrecht), така и частното (internationales Privatrecht), ту само послѣдньото, като го противополага на Droit international public. Листъ намѣрва това название за крайно съмнително и прибавя: „Международното частно Право (internationales Privatrecht), като съвокупность отъ вѫтрѣшни правни норми, опрѣ-

[1]) *Pann*, Beiträge zur Systematik der internationalen Rechtspflege, въ Zeitschrift für internationales Privat- und Strafrecht, I, 1891, S. 483 ff., особно: S. 487, 488, 490, 501—502.

дѣлящи областьта на дѣйствие на народнитѣ частно-правни положения, нѣма нищо общо съ Правото на народитѣ. Въ пълно съотвѣтствие съ това би било по-вѣрно и изразътъ internationales öffentliches Recht да се прилага на правнитѣ норми, опрѣдѣлящи областьта на дѣйствие на народнитѣ норми, както отъ държавното, тъй и отъ административното Право" [1]). Колкото се отнася до Völkerrecht'a, Листъ казва, че, понеже субекти на това Право не сѫ народитѣ, а държавитѣ, най-подходещъ билъ изразътъ Staatenrecht, употрѣбенъ отъ Канта още прѣзъ 1797 г. [2]).

За забѣлѣзване е даже, че и единъ интернационалистъ, берлинскиятъ професоръ Колеръ, запазва названието internationales Recht за науката, чиято задача е да изобрази, подъ коя държава подпадатъ установенитѣ нѣкждѣ отношения или на коя държава наказателното Право е компетентно за извършеното на едно или друго мѣсто на земната повръхнина прѣстѫпно дѣяние, — макаръ това Право да принадлежи, спорѣдъ него, на междудържавното Право — Völkerrecht [3]).

Ние напълно удобряваме това стремение да се задържи прилагателното международно — international — изключително за означаване на ония норми отъ вѫтрѣшното Право, които се занимаватъ съ ненароднитѣ фактически състави, съ фактическитѣ състави, които иматъ извѣстна връзка съ странство, т. е. съдържатъ единъ чуждестраненъ елементъ, и които, вслѣдствие на това именно, сѫ международни. Ето защо ние си служихме още отъ начало на етюда си съ тоя терминъ. Ние нарекохме специалния клонъ, прѣдметъ на нашитѣ изучвания, международно частно Право, защото се отнася до международнитѣ частно-правни фактически състави и поради това е, прѣди всичко, частно Право и, слѣдъ туй, международно; обяснихме, че, въ традиционния смисълъ, подъ това название се разбира само стълкновителното, не и материалното Право.

Тази специализация на казания терминъ не прѣдставлява никакво неудобство въ западно-европейскитѣ езици, гдѣто за означаване Правото на народитѣ сѫществуватъ и други названия, въ които той не влазя, като Droit des gens, Diritto delle gente, Law of nations, Völkerrecht. Въ нашия езикъ, обаче, както впрочемъ и въ другитѣ славянски езици, единствено употрѣбително название за

[1]) *Листъ*, Международное Право въ систематическомъ изложеніи, перевелъ М. Мебелъ, Юрвевъ, 1902, стр. 2.

[2]) *Kant*, Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre, *Листъ*, op. cit., стр. 2.

[3]) *Kohler*, Einführung in die Rechtswissenschaft, Leipzig, 1902, § 105, S. 199.

Правото, което има за прѣдметъ отношенията на държавитѣ помежду имъ, е пакъ международно Право. За избѣгване на смѣшение, нужно е, слѣдов., да се замѣни то съ друго нѣкое. Но защо да се търси ново название именно за Правото на народитѣ, а не за Правото на международнитѣ или ненародни отношения? Причината е, че, докато сега употрѣбяваниятъ терминъ отговаря напълно на послѣдньото Право, той е неточенъ въ приложението си на първото. И наистина, въпрѣки опита на италианската школа, безспорно е, че субекти на това Право сѫ не народитѣ, а държавитѣ, като независими една отъ друга политически организации. То урежда не отношения между народи, а отношения между държави и е Право на държавитѣ, а не Право на народитѣ или международно Право. Ние видѣхме, че Кантъ е намѣрвалъ най-подходещъ за неговото наименуване израза Staatenrecht[1]). Въ руската литература се срѣща названието междудържавно Право, усвоено най-напрѣдъ отъ професора В. А Незабитовски, който си служилъ постоянно съ него и въ лекциитѣ си на Киевския университетъ[2]). Неговиятъ примѣръ е билъ послѣдванъ отъ професора Н. К. Ренненкампфа[3]). Нѣкои германски автори прѣдлагатъ за название zwischenstaatliches Recht[4]). Въ италианската правна литература говорятъ вече за rapporti interstatuali, междудържавни отношения, и за ordinamento giuridico interstatuale, междудържавенъ правенъ редъ, за система отъ междудържавни правни начала, sistema di principi giuridici interstatuali[5]), което много вѣроятно ще доведе до Diritto interstatuale. Френскитѣ автори продължаватъ да си служатъ главно съ термина Droit international и отчасть съ термина Droit des gens[6]),

---

[1]) Не трѣбва да се смѣсва съ Staatsrecht, държавно Право, и staatliches Recht, Право на държавата, т. е. вѫтрѣшно Право.

[2]) *Незабитовскій,* Ученіе публицистовъ о междугосударственномъ владѣніи, 1860 г. — Ср. *Грабарь,* въ посочения руски прѣводъ на Листъ, Международное Право, стр. 2, пр. 2.

[3]) *Ренненкампфъ,* Очерки энциклопедіи Права, Петербургъ и Кіевъ, 1868, и българския прѣводъ на Н. Д. Ковачевъ, София, 1900, стр. 214. — Гл. *Казанскій,* Введеніе въ курсъ международнаго Права, Одесса, 1901, стр. 60.

[4]) *Jellinek,* Das Recht des modernen Staates, I Allgemeine Staatslehre, 2-e Aufl., Berlin, 1905, S. 129.

[5]) *Anzilotti,* Teoria generale della responsabilità dello Stato nel diritto internazionale, I. Firenze, 1902, p. 48 и др. Il diritto internazionale nei giudizi interni, Bologna, 1905, p. 157, 42 n. 1 и др.; *Diena,* Se e in quale misura il diritto interno possa portare limitazioni alle obbligazioni internazionali degli Stati, Torino, 1901, p. 5. — Отъ една бѣлѣжка на Майли се вижда, че италианскиятъ авторъ Буццати употрѣбявалъ израза conflitti interstatuali за стълкновения между закони на разни държави; — Майли прибавя: по американския маниеръ (interstate law) (*Meili,* Das internationale Civil-und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 55), и самъ той говори за интеркантонално, интерпровинционално или междудържавно (interstaatliches) частно Право (op. cit., S. 54 ff.).

[6]) Нѣкои автори забѣлѣзватъ, че първото отъ тия названия отговаря повече на практическото Право, произходеще отъ договоритѣ и обичаитѣ, а второто на

безъ да възнамѣрватъ нѣкоя реформа въ названието. На английски прѣдлагатъ interstate Law, междудържавно Право [1]).

Понеже въпросното Право се отличава отъ вжтрѣшното или държавно Право по своя източникъ и по своя прѣдметъ, очевидно е, че отъ тия послѣднитѣ зависи и неговото название. Отъ гледна точка на прѣдмета, това Право е Право на държавитѣ, защото урежда отношенията помежду имъ. То е, слѣдов., едно Право „надъ" държавитѣ, тъй като тѣ сж негови субекти. Но нѣма защо, заради това, да се нарича наддържавно Право, както и Правото на частнитѣ лица не носи името надиндивидуално Право. Отъ гледна точка на източника, то е Право „между" държави [2]), защото произхожда не отъ единъ стоящъ надъ държавитѣ органъ или сила, а отъ съглашения между държави, и се състои отъ просто правни — незаконодателни — норми. И тъй, това Право е Право на държавитѣ като негови субекти и Право на държавитѣ като негови творители. Ето защо, Канъ е ималъ пълно право да смѣта названието Staatenrecht за най-подходеще. Но, докато на нѣмски това название прѣдставя едно цѣло, на български то е съставено отъ нѣколко думи, и неговото употрѣбение би било свързано съ голѣми неудобства. Грабаръ прѣвежда Кантовия изразъ Staatenrecht междудържавно Право, което название намѣрва за неточно. Ние мислимъ, наопаки, че то е най-доброто. То отговаря на междудържавно съглашение — източникъ — и на междудържавни отношения — прѣдметъ на въпросното Право. Затова ние приехме това название и си служихме съ него още отъ начало на настоящата студия.

Щомъ Правото, което има за прѣдметъ отношенията на държавитѣ помежду имъ, се нарича междудържавно Право, терминътъ „международно" Право остава изключително за означение на норми, които се занимаватъ съ международни фактически състави. Названието международно частно Право посочва само една часть отъ международнитѣ норми, ония, които се отнасятъ до частно-правнитѣ международни състави.

теоретическото Право. Въ този смисълъ: *Renault*, Introduction à l'étude du droit international, Paris, 1879, p. 5. — Ривие е противъ това различие, което изглеждало да бжде отъ английско произхождение: *Rivier*, Principes du droit des gens, t. I, Paris, 1896, p. 6.

[1]) *Rivier*, op. cit., t. I, p. 4. — Льосьоръ, като заключава, че френското название droit international не отговаря на истинското положение на нѣщата, забѣлѣзва, заедно съ Хефтеръ и Гефкенъ, че изразътъ interstate law, прѣдложенъ отъ извѣстни английски и американски публицисти, би билъ по-съобразенъ съ истината. Злощастието било, споредъ него, че е твърдѣ мжчно, за да не каже невъзможно, да му се намѣри съотвѣтна дума въ другитѣ езици. *Leseur*, Introduction à un cours de droit international public, Paris, 1893, p. 12 n. 1.

[2]) Въ Германия се разисква много, дали Правото на държавитѣ е Recht „zwischen" или „über" Staaten. Гл. *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 75 Anm. 2.

Съвсѣмъ погрѣшно е да се употрѣбява този изразъ въ широкъ смисълъ за означаване съвокупностьта на разнитѣ международни Права, значи не само на международното частно Право, но още и на международното наказателно Право, международното процесуално Право, даже и на международното административно Право, както прави, напр., професоръ Лене [1]). Въ такъвъ случай, на думата „частно" Право се придава едно друго значение отъ онова, което има въ народното Право, а това може да бжде само източникъ на нежелателни смѣшения. За означаване сбора на всички международни Права може да служи названието международно Право. Обаче, не трѣбва да се забравя, както имахме вече случая да забѣлѣжимъ, че това е просто едно събирателно название, безъ да означава едно цѣло, защото разнитѣ международни Права сж съвсѣмъ различни по своята правна природа, по своя genus proximum. Това е вѣрно даже за международното частно Право, щомъ се прави различие между гражданското и търговското Право, и трѣбва редовно да се употрѣбяватъ изключително названията международно гражданско Право и международно търговско Право, като единствени вѣрни и точно изразяващи правната природа на нормитѣ, които означаватъ.

Ако международното гражданско, респ. търговско Право е часть отъ вжтрѣшното Право на отдѣлната държава, очевидно е, че къмъ неговото название може да се прибави и едно прилагателно за поточно означение, като българско международно гражданско Право, френско международно гражданско Право и пр., както се говори и за френско гражданско Право или френски граждански законникъ, и др. Само интернационалиститѣ могатъ да претендиратъ, че има едно единствено международно частно, сир. гражданско и търговско, Право, което не е нито българско, нито френско, а е всемирно. Впрочемъ, и тѣ приематъ сжществуването на вжтрѣшно международно частно Право, — частъ отъ Правото на дадена държава, а това Право може да се нарича нейно Право, българско, френско и пр. [2]).

Единъ послѣденъ въпросъ. Названието международно частно Право означава норми отъ вжтрѣшното Право, които се отличаватъ отъ другитѣ по особния си прѣдметъ: уреждане на международни фактически състави, и то било чрѣзъ разрѣшение на стълк-

---

[1]) *Lainé*, Introduction au droit international privé, t. I, Paris, 1888, p. 12—13. — Ср. *Meili*, Das internationale Civil- und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 8—9.

[2]) Гл., обаче, *v. Liszt*, въ Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft, II, 1882, S. 52, който обръща внимание върху логическата невъзможность да се говори за едно, напр., германско международно наказателно Право.

новението и избиране на единъ отъ стълкновяващитѣ се закони, било направо, т. е. помимо стълкновението. Но какво име трѣбва да се даде, ако такова едно е въобще необходимо, на междудържавно-правнитѣ норми, които уреждатъ отношенията на самитѣ държави по поводъ на международнитѣ фактически състави и произходещитѣ отъ тѣхъ стълкновения? Ние ще говоримъ поособно за междудържавно-правнитѣ норми, които иматъ за прѣдметъ отношения на държавитѣ досежно стълкновенията на частноправнитѣ имъ закони.

Знаемъ, че интернационалиститѣ наричатъ именно тѣхъ международно частно Право и обикновено разширяватъ това название и върху вжтрѣшно-правнитѣ норми. Казански назовава нормитѣ отъ послѣднята категория външно частно Право, като запазва първия изразъ само за междудържавнитѣ договори и обичаи, отнасящи се до стълкновението на частно-правнитѣ норми [1]). Цителманъ си служи съ названията наддържавно и вжтрѣшно международно частно Право [2]). А Канъ, който подъ международно частно Право разбира само вжтрѣшнитѣ норми, нарича другитѣ междудържавно или, задно съ Цителмана, наддържавно международно частно Право [3]).

Възприета отъ нѣкои автори [4]) терминологията на Цителмана е срѣщнала и противници. Така Трипель, който ѝ отдава прѣдимството да означи точно онова пространство, върху което лежатъ двата вида норми, двѣтѣ маси, до сега обикновено смѣсвани, заявява, че той не може да се сприятели съ нея [5]). А Пийе, споредъ когото Цителмановото различие между наддържавното и вжтрѣшното международно частно Право се доближава много до собственитѣ му идеи, смѣта употрѣбенитѣ отъ нѣмския юрисконултъ

[1]) *Казанскій*, посоч. вече мѣста. Сжщо *Nippold*, който, обаче, разбира въ особно широкъ смисълъ истинското, споредъ него, международно частно Право, а вжтрѣшнитѣ норми нарича „Lehre von den Kollisionsnormen". Der völkerrechtliche Vertrag, seine Stellung im Rechtssystem und seine Bedeutung für das internationale Recht, Bern, 1894, S. 266 ff. Гл. първата часть на настоящия етюдъ.

[2]) *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd, Leipzig, 1897, S. 73 ff.

[3]) *Kahn*, Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings-Jahrbücher, XL, 1899, S. 37 ff.

[4]) Като *Marcusen*, Innerstaatliches und überstaatliches internationales Privatrecht, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, X, 1900, S. 257 ff.; *Пиленко*, Международное частное Право, у Листъ, Международное Право въ систематическомъ изложеніи, Юрьевъ, 1902, стр. 373; *Peter Klein*, Bedeutung des Völkerrechts für das internationale Privatrecht, въ Archiv für bürgerliches Recht, XXIX, 1906, S. 102 ff. Послѣдниятъ авторъ нарича това Право още: völkerrechtlich garantiertes, wirkliches или richtiges Internationalprivatrecht, а вжтрѣшното международно Право: sogenanntes или einzelstaatliches Internationalprivatrecht. Op. cit., S. 106, 108, 110.

[5]) *Triepel*, Völkerrecht und Landesrecht, Leipzig, 1899, S. 25, Anm. 1.

изрази отъ естество да доведатъ до двусмислие, защото, граматически, се приспособявали по-точно на различието между стълкновения между държави, отъ една страна, и стълкновения между области на една и сѫща държава, отъ друга [1]).

Споредъ насъ, неточностьта на въпроснитѣ названия се намѣрва другадѣ. Тия названия прѣдполагатъ сѫществуването на едно родово понятие: международно частно (респективно гражданско или търговско) Право, отъ което послѣ се различаватъ като два вида вѫтрѣшното и наддържавното международно частно Право. А такъвъ общъ родъ не сѫществува. Двѣтѣ категории норми сѫ отъ съвсѣмъ различно естество; тѣ произхождатъ отъ различни източници и дѣйствуватъ въ различни правни общества. Ако едната категория отъ тѣхъ съставлява международното частно Право, другата категория ще съставлява друго нѣщо. Международното частно Право се състои отъ вѫтрѣшно-правнитѣ норми, имащи за прѣдметъ уреждането, по единъ или другъ начинъ, на ония отношения между частни лица, които произлазятъ отъ международнитѣ фактически състави. Договоритѣ или въобще нормитѣ отъ междудържавното Право, които опрѣдѣлятъ правата и задълженията на държавитѣ по поводъ на тия състави, сѫ нѣщо съвсѣмъ различно и не могатъ да носятъ сѫщото име. Впрочемъ, като проста часть отъ междудържавното Право, тѣ не се нуждаятъ, както всички други материи на този клонъ, отъ едно особно техническо название. Отъ друга страна, тѣхното съдържание — собствено вѫтрѣшното Право, което възниква съотвѣтно на съдържанието имъ — еднаквото международно частно Право, което държавитѣ се стараятъ да установятъ чрѣзъ междудържавнитѣ договори, не се отличава въ нищо, по естеството си, отъ другото международно частно Право. Затова и то не може да претендира на самостоятелно название. Въ всѣка държава има едно международно частно Право, било че го установява сама, било че го установява слѣдъ или чрѣзъ съглашения съ други държави, сирѣчъ независимо отъ мотива на неговото създаване; то е часть отъ вѫтрѣшното ѝ Право и носи едно единствено техническо наименование.

IV. Пакъ отъ правнато природа на международното частно Право зависи и неговото мѣсто въ законодателството на държавата. Международното частно Право е часть отъ вѫтрѣшния правенъ редъ, отъ законодателството на отдѣлната държава. То

[1]) *Pillet*, Principes de droit international privé, Paris, 1903, p. 81 n. 1.

влазя въ частното, съотвѣтно въ гражданското и търговското, Право, значи трѣбва да бѫде помѣстено въ кодификацията на частното Право. Гдѣ именно? Ето въпросътъ, който остава да бѫде разрѣшенъ.

Въ по-старитѣ законници постановенията по нашата материя сѫ обикновено разхвърляни и не прѣдставляватъ никакво систематическо цѣло. За примѣръ може да послужи самиятъ code Napoléon, макаръ, споредъ извѣстни автори, законодательтъ да е турилъ въ нѣколкото алинеи на чл. 3 цѣлата теория, която искалъ да приеме. Разни други членове, като чл. 4, 6, 7, 11, 13—16, 170—171, 999 и пр., съдържатъ тъй сѫщо постановения отъ международно частно Право. Въ австрийския общъ граждански законникъ отъ 1811 год. нормитѣ отъ нашия клонъ на Правото сѫ помѣстени въ параграфи 4, 34—37, 300. Даже италианскиятъ codice civile, който, въ своитѣ прѣдварителни разпореждания, съдържа цѣла една, макаръ и кратка, кодификация отъ наредби върху стълкновенията на разнодържавнитѣ закони въобще, говори отдѣлно за женидбената дѣеспособность въ своя чл. 102.

Едвамъ въ по-новитѣ законници, въ които се обръща повече внимание върху изискванията на една рационална и строга система на материитѣ, се срѣща едно органическо цѣло отъ норми по нашия правенъ клонъ. Обикновено, тѣ сѫ поставени въ въведението било наотдѣлно, било заедно съ други норми отъ общъ характеръ, влазящи въ теорията на обективното Право. Така, португалскиятъ граждански законникъ отъ 1868 г. съдържа такива наредби въ часть първа, книга единствена, титла пета, членове 26—31; кодификацията отъ дѣйствуващето Право за балтийскитѣ провинции (Ливландия, Евландия и Курландия) на руската империя — въ въведението, титла третя: за приложението на чуждестраннитѣ закони, § § 27—36; испанскиятъ граждански законникъ, промулгиранъ отново съ измѣнения прѣзъ 1889 г., — сѫщо въ въведението, членове 8—11. Въ черногорския имотенъ законникъ материята е раздѣлена на двѣ части: въ въведението, членове 5—9, и къмъ края на законника подъ заглавие: о узајатној примјени земальских и иноземних закона, членове 786—800.

Въ нѣкои държави международното частно Право е помѣстено въ отдѣлни закони съ други материи отъ общъ характеръ. Така е въ Холандия, гдѣто има единъ законъ отъ 1829 г., съдържащъ общитѣ прѣдписания върху законодателството; въ Гърция, гдѣто законътъ отъ 29 октомврий 1856 г. съдържа нѣколко международни стълкновителни норми, именно членове 3 и слѣднитѣ; въ Япония, гдѣто, до влазянето въ сила на сегашния граждански законъ, дѣйствуваше законътъ отъ 15 юний 1898 г. върху прилагането

на правнитѣ норми въобще, който въ членове 3—30 прѣдвиждаше стълкновението на законитѣ; най-сетнѣ, въ Германия въводниятъ законъ къмъ гражданския законникъ, Einführungsgesetz zum bürgerlichen Gesetzbuch, се състои отъ слѣднитѣ отдѣления: I. общи прѣдпрѣдписания, гдѣто сѫ помѣсени и нормитѣ отъ международното частно Право, членове 7—31, II. отношение на гражданския законникъ къмъ имперскитѣ закони, III. отношение на гражданския законникъ къмъ законитѣ на отдѣлнитѣ държави и IV. прѣходни наредби.

Въ швейцарската република международното частно Право е разхвърлено въ разнитѣ материални закони, като: законътъ за гражданско-правнитѣ отношения на установенитѣ отъ 1891 г., членове 1—34, законътъ за задълженията, членове 208, 756, 770, 822—824, които се отнасятъ до търговското и мѣнителнично Право. Първиятъ законъ говори за гражданско-правнитѣ отношения на швейцарцитѣ въ страната (1—27), на швейцарцитѣ въ странство (28—31) и на чужденцитѣ въ Швейцария (33—34). Въ изработения отъ професоръ Хуберъ проектъ за граждански законникъ се намѣрватъ нѣколко члена по международното частно Право, едни въ въведението, други въ разни части.

Колкото се отнася до Русия, нѣкои автори сѫ поддържали, че нейното законодателство е строго териториално и не допуща прилагането на чуждестранни закони[1]). Самото руско правителство заявило веднажъ, че държавата нѣма „никакви достатъчни наредби по международното частно Право“[2]). Въ дѣйствителность, извѣстни норми по този клонъ се срѣщатъ разпръснати въ разни закони, и практиката е създала други нѣкои, откакъ тълкува по-либерално извѣстната статия 822[3]), именно откакъ я схваща като материална норма, като норма върху правоспособностьта на чужденцитѣ, а не като стълкновителна норма[4]). Статии 707 и 708 отъ гражданското сѫдопроизводство обявяватъ lex loci contractus за мѣродавенъ по сѫществото на договоритѣ, а статия 464 отъ сѫщото сѫдопроизводство прокарва правилото locus regit actum.

Подобно е положението на международното частно Право и въ нашето законодателство, гдѣто липсва кодификация на гражданското

---

[1]) Като Феликсъ и Фиоре. Гл. *Weiss*, Traité théorique et pratique de droit international privé, t. III, Paris, 1898, p. 208 et suiv.

[2]) *Neubauer*, въ Zeitschrift für Handelsrecht, XXI, S. 433, цитуванъ у *Meili*, Das internationale Civil und Handelsrecht, I Bd, Zürich, 1902, S. 33.

[3]) Тази статия гласи: „Чужденцитѣ, които се намѣрватъ въ Русия, подлежатъ подъ дѣйствието на рускитѣ закони, както лично, тъй и въ имотно отношение, и се ползватъ съ общата тѣхна защита и покровителство“.

[4]) Гл. *Пиленко*, въ руския прѣводъ на Листъ, Международное Право въ систематическомъ изложеніи, Юрьевъ, 1902, стр. 384 и слѣд.

Право. Членъ 170 отъ закона за гражданското сѫдопроизводство постановява, всички дѣла между чужденци и български подданици или само между чужденци да се рѣшаватъ по мѣстнитѣ закони, чрѣзъ което се прокламира, по начало, териториалностьта на нашето материално Право. Другитѣ стълкновителни норми въ гражданско отношение сѫ повечето несъвършени и се ограничаватъ съ опрѣдѣляне приложимостьта на нашитѣ закони. Такива сѫ чл. 62 и 63 отъ конституцията относително законитѣ за благоустройството и недвижимата собственость и чл. 1 ал. 2 отъ стария законъ за подданството досежно способностьта и гражданското състояние на българскитѣ подданици въ странство. Гражданското сѫдопроизводство, членове 384 и 385, установява правилото locus regit actum. Най-сетнѣ, чл. 88 отъ закона за наслѣдството урежда случая на завѣщание отъ българинъ въ странство. Въ търговско отношение, ние имаме нѣколко стълкновителни норми по мѣнителницитѣ, именно чл. чл. 627—629 отъ търговския законъ, турени подъ заглавие: за прилането на чуждото законодателство. Други норми, нестълкновителни, уреждатъ положението на чуждитѣ акционерни дружества и сдружения въ България (чл. 226 и слѣдн. и 246 отъ търг. зак).

Нѣкои автори, като Гьопертъ и други, биха желали, щото международното (стълкновително) Право, междувремѣнното Право и нормитѣ върху публикуването, тълкуването и приложението на законитѣ да бѫдатъ помѣстени наедно, като съставляващи едно органическо цѣло отъ общи наредби върху обективното Право. Както е знайно, прѣдварителната титла на френския code civil, озаглавена: de la publication, des effets et de l'application des lois, бѣ първоначално приготовена като въведение къмъ всички законници, които имаха да се издадатъ при Наполеона. Въ Италия подобно събрание прѣдставляватъ le disposizioni sulla publicazione, interpretazione ed applicazione delle leggi in generale, само че сѫ помѣстени като прѣдварителни разпореждания къмъ codice civile. У насъ прѣзъ 1904 г. министерството на правосѫдието бѣ прѣвело тия италиански disposizioni като законопроектъ за единъ отдѣленъ законъ подъ заглавие: законъ за обнародването, тълкуването и приложението на законитѣ въобще, но не бѣ внесенъ въ народното събрание. Такъвъ единъ законъ би могълъ да бѫде нареченъ законъ на законитѣ по подобие на Аффолтеровото Право на правнитѣ редове или, както казва Кавальиери, Право на Правата. Най-важното възражение противъ тази метода се състои въ това, че, така се събиратъ наедно норми, които не се намѣрватъ всички въ едно отношение на координация, защото нормитѣ отъ международното частно Право и ония отъ междувремѣнното частно

Право сѫ подчинени, както и останалитѣ законодателни разпореждания, на нормитѣ върху публикуването и тълкуването на законитѣ[1]).

Това възражение съдържа голѣма часть отъ истината. Абсолютно вѣрно, обаче, то не е. И наистина, послѣднитѣ норми могатъ тъй сѫщо да се намѣрятъ въ подчинение на първитѣ. Ако едно ново законоположение върху тълкуването на законитѣ измѣни старото, нѣма ли тия двѣ законоположения да подпаднатъ подъ разпорежданията на една междуврѣменна норма, назначена да разрѣши тѣхното стълкновение въ врѣмето? Главното е, че, за да могатъ стълкновителнитѣ норми да влѣзатъ въ такъвъ единъ законъ, трѣбва да бѫдатъ отъ общъ характеръ и да важатъ по начало за всички други закони. А международнитѣ стълкновителни Права не притежаватъ никаква обща норма. Междуврѣменнитѣ стълкновителни Права притежаватъ само една такава; това е главното правило, че законитѣ нѣматъ обратна сила и дѣйствуватъ въ бѫдеще. Ето защо само това правило може да бѫде помѣстено въ общия законъ[2]). Както казахме прѣди малко, въ германския въводенъ законъ, който съдържа почти изключително материи отъ обективното Право, международното частно Право е помѣстено съ други нѣкои постановения въ първото отдѣление: общи наредби. Това е, въ всѣки случай, единъ напрѣдъкъ прѣдъ поставяне нашия клонъ въ въведението на самия законникъ съ законоположения отъ най-разнообразно естество. Въ германската гражданска правна кодификация такова разполагане на нашата материя е било направено отъ Гебхарда и запазено отъ първата комисия, а много по-рано поддържано отъ Бетманъ-Холвегъ[3]).

Италианскиятъ професоръ Анцилотти, който е обърналъ особно внимание на третирания въпросъ, намѣрва много по-прѣдпочителна като система прѣдложената въ Германия отъ комисията по второто четене на проекта за граждански законникъ: международното частно Право е една отдѣлна книга въ общата система на законника, поставена на края. И това, не защото международното частно Право е часть отъ материалното Право, както мислила комисията, а поради отношението, въ което то се намѣрва съ дѣлото на законо-

[1]) *Anzilotti*, Studi critici di diritto internazionale, Rossa S. Casciano, 1898, p. 80; *Cavaglieri*, Diritto internazionale privato e diritto transitorio, Verona-Padova, 1904, p. 52.

[2]) Гл. нашия рефератъ Прѣходно или междуврѣменно Право, VI.

[3]) *Bethmann-Holweg*, Ueber Gesetzgebung und Rechtswissenschaft als Aufgabe unserer Zeit, Bonn, 1876, S. 40, посоченъ у *Anzilotti*, op. cit., p. 178. Гл. за германската кодификация на международното частно Право, освѣнъ първата студия отъ посочената книга на Анцилотти: Una pagina di storia — della codificazione civile in Germania, *Niemeyer*, Das internationale Privatrecht des bürgerlichen Gesetzbuchs, Berlin, 1901, § I, S. 3 ff.

дателя, и поради отличителнитѣ бѣлѣзи, които трѣбва да запази спрямо него. Отъ гледна точка на едно дадено законодателство, казва Анцилотти, истинската функция на международното частно Право състои въ опрѣдѣляне фактическитѣ и правнитѣ условия, на които е подчинено приложението на това законодателство поради изискванията на междудържавното общество; съ други думи, законодательтъ се пита, какви изключения да направи на абсолютната територіалность на закона и, съотвѣтно, кой чуждестраненъ законъ да го замѣсти въ приложението му на даденъ класъ правни отношения. А тази задача трѣбва, споредъ автора, да се смѣта за послѣдня по врѣме между всички ония, които си е поставилъ законодательтъ, тъй като прѣдполага законодателното дѣло, по отношение на което се тя полага. Слѣдов., нейното разрѣшение не може да прѣдшествува съдържанието на самия законъ. Отъ друга страна, съ поставяне международното частно Право въ отдѣлна глава се запазва неговата автономия и неговиятъ особенъ характеръ[1]).

Че нашиятъ клонъ има право на едно отдѣлно мѣсто отъ общото или обикновено частно Право не подлежи на съмнѣние, щомъ той не се схваща като една проста принадлежность, една пертиненция, както твърди Канъ, на това послѣдньото. Неговъ прѣдметъ сж отношения, макаръ еднородни, но отъ другъ видъ, нежели отношенията, които нормира общото частно Право. Въпросътъ е, слѣдов., да се опрѣдѣли, дали той трѣбва да прѣдшествува или да слѣдва това послѣдньото.

По този въпросъ Анцилотти се поставя на гледището на законодателя и се произнася за турянето на международното частно Право на края на гражданския законникъ. На сжщата гледна точка стжпва и Канъ, за да покаже зависимостьта на прѣдварителния въпросъ за приложимото Право отъ съдържанието на материалнитѣ законодателства. „Трѣбва да се изхожда, казва той, отъ здравата основа на материалното Право, щомъ работата е да се разрѣши практически или теоретически единъ въпросъ за стълкновение". И по-нататъкъ: „Безъ тази материална основа да искаме да построимъ едно международно частно Право ще рече да издигнемъ една черковна кула на въздуха"[2]). Това показва, че авторътъ има прѣдъ видъ създаването, не простото прилагане на международното частно Право.

[1]) *Anzilotti*, op. cit., p. 181—182.

[2]) *Kahn*, Ueber Inhalt, Natur und Methode des internationalen Privatrechts, въ Iherings Jahrbücher für Dogmatik, XL, 1899, S. 55—56.

Защото работата се слага по-инакъ при сѫдебното прилагане. Щомъ сѫдията се запознае съ случая, той знае вече, дали е международенъ или не и, слѣдов., дали да се обърне къмъ международното частно Право за намѣрване на приложимия законъ или да се обърне изведнажъ къмъ обикновеното Право[1]). Но истинската гледна точка за разрѣшението на въпроса е оная на законодателя. Прѣди да може да става дума за прилагането на едно международно частно Право, трѣбва да бѫде то установено понапрѣдъ отъ законодателя. Но може ли той да направи това по единъ абстрактенъ начинъ, сир. безъ да държи нѣкаква смѣтка за съдържанието на материалнитѣ закони, както твърдятъ Деманжа и, слѣдъ него, нѣкои други интернационалисти?[2]) Посоченитѣ понапрѣдъ автори сѫ на противно мнѣние. Споредъ Анцилотти, международното частно Право опрѣдѣля ограниченията на териториалностьта на мѣстния законъ. Значи, необходимо е той да бѫде на лице съ своето конкретно съдържание, за да се изнамѣрятъ случаитѣ, въ които той не трѣбва да се прилага и за които трѣбва да се прѣпрати къмъ други законодателства. А другиятъ авторъ, Канъ, отива по-далечъ. Той казва, че всѣка стълкновителна норма се развива отъ материалната норма (Sachnorm) и че материалното правно сравнение (die materielle Rechtsvergleichung) е и остава фундаментътъ на международното частно Право[3]). По тази точка, за насъ е вънъ отъ всѣко съмнѣние слѣдньото двойно положение. Отъ една страна, международното частно Право прѣдполага материалнитѣ законодателства, на които разрѣшава стълкновенията, затова тѣ трѣбва да сѫществуватъ вече съ своето конкретно съдържание; инакъ е невъзможно да се прѣдвидятъ разнитѣ между тѣхъ стълкновения, сир. да се опрѣдѣли прѣдметътъ на международното частно Право. Отъ друга страна, разрѣшенията на тия стълк-

---

[1]) При стълкновение на закони въ врѣмето, въпросътъ за прилагането на междуврѣменната норма иде непрѣменно слѣдъ опрѣдѣлянето на отнасящитѣ се до случая материални закони (Гл. нашия рефератъ: Прѣходно или междуврѣменно Право, VI). Причината е, че, за да се узнае, дали еднинъ фактически съставъ е междуврѣмененъ или не, трѣбва да се опрѣдѣли неговата връзка съ сега дѣйствуващия материаленъ законъ и, ако има нужда, съ по-стария или по-старитѣ закони по сѫщата материя. Слѣдъ това само може, ако има мѣсто, да се прибѣгне до междуврѣменната норма.

[2]) *Demangeat,* Introduction къмъ Journal de droit international privé, 1874, p. 7 et suiv.

[3]) *Kahn,* op. cit., S. 56, § 15, S. 74 ff. Въ своя докладъ на международния конгресъ по сравнителното Право: Rôle, fonction et méthode du droit comparé dans le domaine du droit international privé, Канъ поддържа, че сравнителното гражданско Право е абсолютно необходимо за образуването и еволюцията на международното частно Право. Докладътъ е напечатанъ въ Bulletin mensuel de la société de législation comparée, XXXI, 1900, p. 406 et suiv. Гл. особно стр. 409.

новения, а това съставлява съдържанието на нашия клонъ, зависи до голѣма степень отъ съдържанието, цѣлитѣ и стремението на стълкновяващитѣ се законодателства. Ето защо, въ общата кодификация на частното Право, мѣстото на нормитѣ отъ нашия клонъ е слѣдъ онова на материалнитѣ закони.

Казаното до тукъ важи за стълкновителното международно частно Право. Заедно съ него трѣбва да върви и материалното частно Право, понеже има еднакъвъ прѣдметъ. Въ законницитѣ то стои обикновено на съотвѣтнитѣ мѣста на общото или материално Право, и то даже и тогава, когато стълкновителнитѣ норми сѫ турени на съвсѣмъ отдѣлно мѣсто. Така въ германския граждански законникъ ние срѣщаме § 23, който Нимайеръ нарича spezielles Fremdenrecht[1]), въ италианския codice civile — членове 100—103 върху брака на народнитѣ подданици въ странство и на чужденцитѣ въ кралството; а въ нашия търговски законъ особни постановения върху положението на чуждестраннитѣ акционерни дружества. Това е липса на всѣкаква метода. Материалното международно частно Право трѣбва да слѣдва обикновеното Право, тъй като най-често то се състои отъ прѣдписания на послѣдньото, които, поради важностьта си, се запазватъ за народнитѣ подданици въ странство или се налагатъ на чужденцитѣ въ страната, въпрѣки разпорежданията на стълкновителнитѣ норми, които обявяватъ нѣкое чуждестранно Право за приложимо.

И тъй, международното Право трѣбва да слѣдва, а не прѣдшествува обикновеното; международното гражданско Право трѣбва да иде въ законника слѣдъ обикновеното или материално гражаданско Право и международното търговско Право слѣдъ обикновеното или материално търговско Право[2]).

Но въ разнитѣ клонове на вѫтрѣшното Право, освѣнъ международно Право, има и други видове особно Право: междувръменно Право и смѣсено, международно и междувръменно, Право, които, по аналогични причини, идатъ тъй сѫщо, въ кодификацията, слѣдъ обикновеното Право. Какъ ще се наредятъ всички тия видове особно Право?

Въпросътъ е много лесенъ. Да вземемъ гражданското Право. Очевидно е, че смѣсеното, международно и междувръменно, гражданско Право не може да прѣдшествува нито международното.

[1]) *Niemeyer*, op. cit., S. 12.

[2]) По въпроса, дали единъ граждански законникъ трѣбва да се ограничи съ установяването на стълкновителни норми само за гражданското Право или да уреди всички основни пунктове на цѣлото международно частно Право, гл. *Anzilotti*, op. cit., p. 182—191.

нито междувръменното гражданско Право, понеже ги прѣдполага. Отъ друга страна, понеже между тия послѣднитѣ нѣма никаква взаимна зависимость, то кое да е отъ тѣхъ може да прѣдшествува другото или да го слѣдва.

Така щото, гражданскиятъ законникъ трѣбва да бжде раздѣленъ на двѣ части[1]). Първата ще съдържа обикновеното или материалното гражданско Право; втората ще бжде посветена на особното гражданско Право и подраздѣлена на три отдѣления: междувръменно гражданско Право, международно гражданско Право и смѣсено гражданско Право, именно: междувръменно международно гражданско Право и международно междувръменно гражданско Право.

Това дѣление може да се повтори и за кодификацията на другитѣ клонове на вжтрѣшното Право, именно за оная на търговското Право.

Добавка.

Стълкновително и нестълкновително международно частно Право.

Макаръ студията ни върху международното частно Право и неговата правна природа да е напълно завършена, ние считаме за полезно да прибавимъ нѣкои обяснения върху стълкновителното и нестълкновителното международно частно Право, за да се посочи още повече различието на тѣхнитѣ норми.

Стълкновително международно частно Право е международното частно Право въ традиционния смисълъ. Международниятъ фактически съставъ излазя отъ нормалната сфера на дѣйствие на обикновеното Право на мѣстната държава. За неговото правно уреждане може да се прибѣгне до обикновеното Право на нѣкоя отъ държавитѣ, къмъ които той се привързва по своитѣ елементи или моменти. Отъ тукъ стълкновението между обикновенитѣ Права на тия държави, което не е едно истинско стълкновение между тия Права, още по-малко между самитѣ държави. Това стълкновение се разрѣшава чрѣзъ избора на най-подходното отъ стълкновяващитѣ се Права, и, по този начинъ, се урежда международниятъ фактически съставъ. Прочее, всѣка норма, която, за правното уреждане на единъ международенъ фактически съставъ,

[1]) Въпросътъ, дали да има и една обща часть или въведение, не ни интересува тука.

избира нѣкой отъ законитѣ на разнитѣ държави, къмъ които той се привързва, е стълкновителна международна норма. Стълкновителното международно частно Право се състои отъ такива норми, които се отнасятъ до международни частно-правни фактически състави.

Стълкновителната международна норма — ние ще говоримъ особно за международната частно-правна норма — бива пълна, цѣлостна, или непълна, частична, споредъ това, дали опрѣдѣля мѣродавния законъ за цѣлостното или частично уреждане на фактическия съставъ[1]). Общата цѣль на Правото бидейки нормиране поведението на хората едни къмъ други, нормата, която служи направо на тази цѣль, самостоятелната норма, опрѣдѣля точно правнитѣ послѣдствия въ своята диспозиция и фактическия съставъ, отъ който произтичатъ тия послѣдствия, въ своята хипотеза. Когато съставътъ съдържа нѣкой чуждестраненъ елементъ и, като международенъ, излиза изъ нормалната сфера на обикновеното Право, трѣбва, за да се разрѣши напълно стълкновението и уреди цѣлостно този съставъ, да се посочи приложимото Право както за опрѣдѣляне изискуемитѣ материални и други условия на състава, тъй и за опрѣдѣляне правнитѣ послѣдствия, които той ще повлѣче. Стълкновителната норма, която постжпва по този начинъ, е пълна и изключва нуждата отъ каква да е друга стълкновителна норма досежно сжщия съставъ. Тя може да излѣзе както отъ фактическия съставъ, тъй и отъ правнитѣ послѣдствия. Ето примѣри за пояснение. Отъ фактическия съставъ: усиновяването се урежда, въ отношение на материалнитѣ и други условия и въ отношение на неговитѣ правни послѣдствия, отъ закона на усиновения. Отъ правнитѣ послѣдствия: съдържанието, придобиването и прѣкратяването на вещнитѣ права върху недвижими имоти се урежда отъ закона на мѣстонахождението.

Непълната или частична стълкновителна норма посочва приложимия законъ за уреждане на състава само въ извѣстно отношение. Напр., само за условията на фактическия съставъ, като оставя извънъ прѣдвижданията си неговитѣ правни послѣдствия; примѣръ: условията за да има покупка-продажба се опрѣдѣлятъ отъ закона на мѣстосключването на договора. Или само за правнитѣ послѣдствия на състава, като оставя настрана изискуемитѣ условия; примѣръ: личнитѣ отношения на съпрузитѣ помежду имъ се уреждатъ отъ народния имъ законъ. Тя може да се

[1]) Ср. за това дѣление: *Zitelmann*, Internationales Privatrecht, I Bd. Leipzig, 1897, S. 208—210; *Niedner*, Das Einführungsgesetz, 2e Aufl., Berlin. 1901, S. 12.

отнася даже до извѣстенъ частиченъ въпросъ или моментъ било отъ изискуемитѣ условия на фактическия съставъ, било отъ неговитѣ правни послѣдствия. Така, правилото locus regit actum или правилото, че дѣеспособностьта се управлява отъ личния законъ, опрѣдѣлятъ приложимия законъ само за единъ моментъ отъ фактическия съставъ, формата на сдѣлката или дѣеспособностьта на лицето. Наопаки, правилото, което посочва мѣродавния законъ, напр., само за съдържанието на извѣстно субективно право и не казва нищо за неговото придобиване или прѣкратяване, засѣга извѣстна часть само отъ правнитѣ послѣдствия на фактическитѣ състави, които пораждатъ такова субективно право.

Отъ друга една гледна точка, може да се направи едно второ различие въ стълкновителнитѣ международни частно-правни норми. Споредъ това, дали стълкновителната норма урежда единъ фактически съставъ или въобще единъ частно-правенъ въпросъ въ всички случаи, въ които той интересува международното частно Право, сир. въ всички случаи, когато има връзка и къмъ странство, или не, тя бива съвършена или несъвършена. Да вземемъ за примѣръ нормата, която постановява, че усиновението се урежда отъ народния законъ на усиновения. Тази норма разрѣшава стълкновението между законитѣ на всички държави, съ които усиновението като фактически съставъ може да бѫде въ връзка, и урежда този съставъ въ всички случаи, когато притежава международенъ характеръ, съ други думи всички възможни усиновения, въ които има нѣщо чуждестранно. Така щото, всѣко усиновение: усиновението на единъ мѣстенъ подданикъ отъ чужденецъ или, наопаки, усиновението на единъ чужденецъ отъ мѣстенъ подданикъ, станало въ страната или въ странство, и пр., впада въ прѣдвижданията на стълкновителната норма и се урежда отъ личния законъ, който тя посочва. Такава стълкновителна норма е съвършена. Наопаки, ако стълкновителната норма казва само, че личниятъ законъ се прилага, когато усиновениятъ е мѣстенъ подданикъ, тогава тя е несъвършена. Тя не урежда всички възможни случаи на фактическия съставъ, а само извѣстна категория отъ тѣхъ, тъй като другитѣ случаи, напр., усиновенията на единъ чужденецъ отъ мѣстенъ подданикъ или отъ другъ чужденецъ, сѫ вънъ отъ нейната хипотеза. Сѫщо тъй, нормата, която гласи, че дѣеспособностьта се урежда отъ личния законъ, е съвършена. А постановението на чл. 1 ал. 2 отъ стария законъ за подданството, че на българскитѣ подданици, които живѣятъ въ странство, се прилага законодателството на отечеството имъ въ всичко, що се отнася до гражданското състояние, както и разпоредбитѣ на конститу-

цията, досежно недвижимитѣ имоти, които се намѣрватъ въ страната, и законитѣ за благоустройството и полицията на княжеството, сж несъвършени норми. И въ дѣйствителность, тия норми уреждатъ не дѣеспособностьта въобще, не недвижимитѣ имоти, владѣни отъ чужденци, гдѣто и да било, а само извѣстни случаи: дѣеспособностьта на българитѣ въ странство, принадлежещи на чужденци недвижими имоти въ България и пр.

Подобно различие между стълкновителнитѣ норми на международното частно Право прави и германскиятъ професоръ Цителманъ. Но той взема за основа единъ другъ критерий, именно правното послѣдствие на стълкновителната норма, което се състои въ обявяването извѣстно материално Право за приложимо. Абстрактната стълкновителна норма може да се отнася до приложимостьта на едно, или на много или всички законодателства. Въ първия случай, когато се отнася до приложимостьта само на едно индивидуално опрѣдѣлено законодателство, напр., на мѣстното материално Право, тя е индивидуална стълкновителна норма. Въ втория случай, когато се отнася, чрѣзъ обявената отъ нея приложимость, до неопрѣдѣлено число законодателства, тя е обща, а именно неограничено обща, unbeschränkt generell, когато това неограничено число законодателства сж всичкитѣ законодателства, и ограничено обща, beschränkt generell, когато това сж всички чуждестранни законодателства, значи всички законодателства съ изключение на собственото [1]). Това различие между стълкновителнитѣ норми обосновава и едно различие въ начина, по който се опрѣдѣля връзката на фактическия съставъ къмъ държавата. Тази връзка се опрѣдѣля общо въ нормитѣ отъ втората категория и индивидуално въ нормитѣ отъ първата категория, въ които държавата е конкретно опрѣдѣлена, тъй като това е мѣстната държава [2]).

Такова формално различие прави и другъ единъ германски авторъ, професоръ Нимайеръ. Отъ гледна точка на законитѣ, на които стълкновителнитѣ норми опрѣдѣлятъ областьта на приложение, той говори за едностранни, съвършени и непълно двустранни стълкновителни норми. Едностраннитѣ, einseitige Kollisonsnormen, опрѣдѣлятъ областьта на приложение на мѣстнитѣ закони, безъ да посочватъ мѣродавното Право за ония фактически състави, които излазятъ отъ сферата на дѣйствие на тия закони. На едностраннитѣ стълкновителни норми Нимайеръ противопоставя съвършенитѣ, vollkommene Kollisionsnormen,които уреждатъ тъй напълно

[1]) *Zitelman*, op. cit., I Bd, S. 213 -214.
[2]) Ibid., S. 215, 222.

по съдържание международнитѣ частно-правни въпроси, че опрѣдѣлятъ не само областьта на приложение на мѣстното законодателство, но и оная на чуждестраннитѣ, които трѣбва да се приложатъ на останалитѣ фактически състави. Срѣдньо мѣсто заематъ, споредъ този авторъ, непълно двустраннитѣ стълкновителни норми, unvollständig zweiseitige Kollisionsnormen, чиято особность се състои въ това, че, покрай опрѣдѣлянето областьтьта на приложение на мѣстното Право, посочватъ и приложението на чуждестраннитѣ Права за извѣстна часть отъ ония фактически състави, за които мѣстното Право не е мѣродавно, а за останалата часть отъ тия състави не казватъ нищо[1]).

Както се вижда отъ тия обяснения, освѣнъ формалния критерий: опрѣдѣляне приложимостьта на народното или и на чуждестраннитѣ законодателства, уважаемиятъ авторъ взема едноврѣменно прѣдъ видъ и единъ материаленъ критерий: пълно или непълно уреждане на международния частно-правенъ въпросъ, т. е. за всички или само за извѣстни случаи. Но тия два критерия не съвпадатъ всѣкога. Това е вѣрно за тъй нареченитѣ абсолютистически норми, които, за материалното разрѣшение на международния частно-правенъ въпросъ, прѣпращатъ изключително къмъ lex fori. Въ такъвъ случай се опрѣдѣля приложимостьта само на мѣстното Право, а, между това, международниятъ частно-правенъ въпросъ се урежда напълно, сир. за всички възможни случаи. Споредъ опрѣдѣлението на Нимайера, такива стълкновителни норми биха били едностранни, несъвършени. Ето защо, за основенъ трѣбва да се избере само единъ отъ двата критерия. Споредъ насъ, поважно е, дали международниятъ частно-правенъ въпросъ се урежда изобщо или само за извѣстни случаи, отколкото, дали, за неговото разрѣшение, се опрѣдѣля приложимостьта на собственото или на всички законодателства. Затова и ние турихме за основа на настоящето дѣление първия отъ тия критерии. Другиятъ, формалниятъ, може да се има прѣдъ видъ за ново поддѣление въ частитѣ на първото дѣление. Слѣдователно, ние можемъ да различимъ: 1) съвършени и несъвършени стълкновителни норми; 2) съвършени, едностранни и двустранни, и 3) несъвършени, едностранни

[1]) *Niemeyer*, Das internationale Privatrecht des bürgerlichen Gesetzbuchs, Berlin, 1901, S. 12—13, 14, 16; Das internationale Privatrecht, Sammlung von Vorträgen über den Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuchs, Heft VII, Berlin, 1896, S. 9 fg. — Това дѣление се възприема отъ *Barazetti*, Die technischen Ausdrücke für die verschiedenen Kollisionsarten, въ Zeitschrift für internationales Privat-und Strafrecht, VIII, 1898, S. 290—291; *Niedner*, op. cit., S. 12.

и двустранни. Едностраннитѣ съвършени стълкновителни норми сѫ абсолютистическитѣ.

Това дѣление на стълкновителнитѣ норми може да се комбинира съ първото. И наистина, пълната стълкновителна норма, оная, която опрѣдѣля приложимото Право за цѣлостното уреждане, условия и правни послѣдствия, на фактическия съставъ, може да бѫде съвършена, когато нейната власть се простира върху всички случаи, въ които този съставъ е способенъ да се прѣдстави, и несъвършена, когато се отнася само до извѣстна категория отъ тия случаи. Сѫщото е вѣрно и за частичната норма. Приведенитѣ по-горѣ примѣри ни освобождаватъ отъ по-подробни обяснения.

За изказване своитѣ заповѣди по международни частно-правни материи, законодательтъ си служи съ всички тия видове стълкновителни норми и прави всевъзможни съчетания, като облича своитѣ мисли въ все по-обща форма. Така, вмѣсто да издаде двѣ частични правила, които се отнасятъ до единъ и сѫщъ фактически съставъ, той формулува едно по-общо правило и къмъ него едно изключение. Напр., една пълна стълкновителна норма, че договоритѣ, досежно материалнитѣ и други условия и тѣхнитѣ правни послѣдствия, се уреждатъ отъ закона на мѣстосключването, и, като изключение къмъ нея, че дѣеспособностьта на странитѣ се урежда отъ личния законъ на послѣднитѣ. Или една напълно съвършена или, въобще, по-съвършена стълкновителна норма и къмъ нея едно ограничително постановение, както е въ чл. 627 отъ нашия търговски законъ. Това законоположение гласи: способностьта за задължение по мѣнителница на чужденци се опрѣдѣля по законитѣ на държавата, на която принадлежатъ; но, ако тѣ се задължаватъ чрѣзъ мѣнителница въ Княжеството, способностьта имъ се опрѣдѣля по закона на послѣдньото. Първата часть на това законоположение щѣше да съставлява една напълно съвършена норма, ако опрѣдѣляше мѣродавния законъ за мѣнителничната дѣеспособность въобще, т. е. не само на чужденцитѣ, но и на мѣстнитѣ подданици.

Даже, законодательтъ може да привърже като изключение къмъ правило една по-непълна или по-несъвършена стълкновителна норма къмъ една по-пълна или по-съвършена за специалния случай, когато послѣднята обявява мѣродавно извѣстно опрѣдѣлено Право, мѣстното или чуждестранното. Така, напр., при сѫществуване на стълкновителна норма, споредъ която мѣродавенъ законъ за наслѣдството е народниятъ законъ на наслѣдодателя, законодательтъ може да постанови, като ограничение на това общо начало, че, когато е мѣродавно едно чуждестранно законодателство като отечествено на наслѣдодателя, недвижимото наслѣдство ще се раз-

прѣдѣля споредъ lex rei sitae. Явно е, че това ограничение е самото то една стълкновителна норма, макаръ и по-несъвършена.

Професоръ Цителманъ е на противно мнѣние. Трѣбва да се забѣлѣжи прѣди всичко, че той говори само за случая, въ който ограничението, сир. прѣпращането къмъ другия материаленъ законъ, става тогава, когато, споредъ по-общата стълкновителна норма, мѣродавно е мѣстното, собственото материално Право. Ето единъ примѣръ: общата стълкновителна норма гласи, че договорътъ се урежда отъ народния законъ на длъжника; ако, споредъ тази норма, мѣродавно е мѣстното Право, защото длъжникътъ е мѣстенъ подданикъ, тогава формата на договора ще се урежда отъ закона на мѣстоизвършването. Причината, по която Цителманъ не говори за обратната хипотеза, произтича отъ неговото схващане на стълкновителната норма, като разграничение на законодателната компетентность между държавитѣ. Ако, споредъ стълкновителната норма, мѣродавно е Правото на една чужда държава, то само тази е законодателно компетентна за случая и само тя може да прѣпрати къмъ друго нѣкое материално Право. Цителманъ нарича въпросното постановение materiellrechtlicher Verweisungssatz или materieller Verweisungsrechtssatz[1]) и го оподобява на обикновената рецепционна норма, която възприема едно чуждестранно материално Право, безъ да възпроизвежда неговото съдържание, както, напр., германската империя е усвоила редъ закони на сѣверната германска конфедерация и ги е въвела въ Бавария като имперски закони. Споредъ него, едно правно правило е стълкновителна норма, когато има за цѣль разграничение господството между мѣстното и чуждото законодателство. Наопаки, когато то прѣдполага това разграничение за вече извършено и иска да разпореди нѣщо за случая, въ който мѣстното Право е приложимо, тогава то е материално-правна прѣпратителна норма[2]). И смисълътъ на това материално прѣпращане не е да се заповѣда на сѫдията да прилага всѣкога мѣстното законодателство, а е слѣдниятъ: „сѫдия! за този случай, ако въобще мѣстното Право е приложимо, слѣдователно въ границитѣ на мѣстното законодателство, Право е слѣдньото“[3]).

Вънъ отъ всѣко съмнѣние е, че, по прѣдмета си, въпросното постановение е международно, тъй като се отнася до уреждане международни фактически състави. Азъ мисля, че то е стълкновително, а не материално-правно. Това не подлежи на споръ, когато

[1]) *Zitelmann,* op. cit., I Bd, S. 257 ff.
[2]) Ibid., S. 265.
[3]) Ibid., S. 259.

особното постановение визира случая, въ който, споредъ стълкновителната норма, е мѣродавно едно чуждестранно Право. Тогава е невъзможно да се говори за материално прѣпращане, защото това прѣпращане би станало не отъ законодателя, който е авторъ на мѣродавното материално Право, а отъ другъ единъ законодатель, отъ оня именно, който е създалъ стълкновителната норма, по силата на която това чуждестранно Право е приложимо. Затова трѣбва да се приеме, че тука имаме една стълкновителна норма. И обяснението е много лесно. Законодательтъ, като установява първата, по-общата, стълкновителна норма, прави съ особното постановение едно ограничение на тази норма за въ случая, когато тя опрѣдѣля за приложимо чуждестранното Право. Тогава това Право ще се приложи по начало, съ изключение на точката или отношението, до което се отнася особното постановение и което е единъ видъ запазено за него. Въ взетия по-горѣ отъ насъ примѣръ, чуждестранното Право ще се приложи въобще за уреждане на наслѣдството, съ изключение на въпроса за разпрѣдѣляне на недвижимитѣ имоти, материя, запазена за особното постановение. По тази материя, значи, стълкновението между разнодържавнитѣ закони, като неразрѣшено отъ общата стълкновителна норма, продължава да сѫществува, и цѣльта на особното постановение е именно да разрѣши това стълкновение, затова и то е стълкновително.

Но, даже и въ случая, който прѣдвижда Цителманъ, пакъ въпросното стълкновение не е материално-правна прѣпратителна норма, при всичко вече, че тука може да има извѣстна основа за споръ. Ние ще приемемъ, обаче, пакъ сѫщото обяснение. Общата стълкновителна норма опрѣдѣля приложимостьта или мѣродавностьта на мѣстното Право въобще; а въпросътъ за приложимото Право по материята, до която се отнася особното постановение, остава откритъ и се разрѣшава тъкмо отъ това постановение. Да се повърнемъ на Цителмановия примѣръ. Общата норма гласи, че договорътъ въ всѣко отношение се урежда отъ народния законъ на длъжника; а особното постановение, че, когато, споредъ общата норма, е мѣродавно мѣстното Право, формата на договора се урежда отъ закона на мѣстоизвършването. Два случая сѫ възможни. Първи случай: мѣродавно, споредъ общата норма, е едно чуждестранно Право, защото отвѣтникътъ е чуждъ подданикъ. Тогава всичко се свършва, и това Право се прилага за уреждане на договора въ всѣко отношение: материални условия, форма, правни послѣдствия и пр. Втори случай, мѣродавно, споредъ общата норма, е мѣстното Право. Тогава това Право се прилага за уреждане на договора въ всѣко едно отношение, съ изключение на формата.

Въпросътъ за приложимия законъ досежно формата е изключенъ отъ общата норма; той е запазенъ, за да бжде разрѣшенъ отъ особното постановение, което, слѣдователно, е една стълкновителна норма, само че турена въ зависимость отъ друга една, отъ по-общата. Това особно постановение, въ взетия примѣръ, не е нищо друго, освѣнъ правилото locus regit actum. Когато, споредъ това правило, мѣродавно е едно чуждестранно Право, защото договорътъ е билъ сключенъ въ странство, тогава мѣстното Право ще се приложи за уреждане на договора въ всѣко отношение съ изключение на формата, вслѣдствие на общата норма, а досежно формата ще се приложи чуждестранното Право, по силата на особната норма, по силата на правилото locus... Наопаки, когато, споредъ това правило, мѣродавно е мѣстното Право, това Право ще се приложи за уреждане на договора въ всѣко отношение, безъ изключение, но въ всѣко друго отношение, вслѣдствие на общата норма, а досежно формата, вслѣдствие на особната норма. И тъй, особната норма има едно условно значение и заема едно второстепенно мѣсто. Главна е общата норма, а особната е едно ограничение къмъ нея въ извѣстно отношение, и то само за случая, когато тази обявява за приложимо извѣстно Право, което, споредъ насъ, може да бжде не само мѣстното, но и чуждестранното.

Интересътъ на това разискване се състои въ слѣдньото. Ако особното постановение, което ни занимава, е материално-правно, часть отъ материалното Право на държавата, която го е издала, то трѣбва, по начало, да бжде прилагано у третитѣ държави, когато, споредъ международното частно Право, е мѣродавно Правото на тази държава. Наопаки, ако то е истинска стълкновителна норма, третитѣ държави не трѣбва да го прилагатъ, защото инакъ ще има тъй наречено прѣпращане, renvoi, rinvio, Verweisung. Като квалифицира погрѣшно въпросното стълкновение, Цителманъ го прави задължително за чуждитѣ държави и приема едно истинско прѣпращане, противъ което той, по начало, се обявява най-категорично. Ние имахме случая да посочимъ това противорѣчие на Цителмановото учение. Прѣпращането е общъ недостатъкъ на всички ония, които схващатъ стълкновителнитѣ норми, като норми върху законодателната компетентность на държавитѣ.

Материално международно частно Право. Международниятъ фактически съставъ може да бжде уреденъ направо, безъ никакво прѣпращане къмъ стълкновяващитѣ се закони. Нормата, която урежда така състава, е материално-правна и игнорира съвършено кандидатството на законитѣ на ония държави, съ които

съставътъ се намѣрва въ връзка. Вслѣдствие на намѣрението на законодателя да уреди направо фактическия съставъ, издадената норма отстранява приложението на какъвто и да е други законъ. Ето защо не трѣбва, редовно, да се говори за никакво стълкновение на разнодържавни закони. Обаче, ако при все това, се мисли пакъ за стълкновението, както правятъ обикновено и както направихме сами ние, собствено за връзката на случая съ разнодържавнитѣ закони, трѣбва да се приеме, какво, съ издаването на въпросната норма, стълкновението се разрѣшава мълчаливо въ нейна полза.

Макаръ материална, тази норма е международна, защото такъвъ е съставътъ, който има за прѣдметъ. Така, ако една държава постанови, наслѣдството на чужденцитѣ да се разпрѣдѣля между наслѣдницитѣ имъ по този и този начинъ, тия нейни постановения ще съставятъ едно специално за чужденцитѣ материално, именно наслѣдствено, Право, съ други думи едно материално международно наслѣдствено Право. Такива норми, които да уреждатъ направо извѣстни международни фактически състави, се срѣщатъ рѣдко на практика [1]), защото уреждането на тия състави по такъвъ начинъ изисква едно подробно законодателствуване, за което държавата нѣма врѣме и което, впрочемъ, би се състояло главно отъ извлѣчения изъ готовитѣ стълкновяващи се закони, затова и тя ги урежда чрѣзъ прѣпращане къмъ тия закони.

Както и стълкновителната, материалната международна частноправна норма може да бѫде, отъ една страна, пълна или цѣлостна и непълна или частична и, отъ друга, съвършена и несъвършена.

Пълната материална норма урежда фактическия съставъ изцѣло, сир. въ отношение на условията, на които той трѣбва да отговаря, и въ отношение на правнитѣ послѣдствия, които произвежда при наличностьта на посоченитѣ условия. Когато държавитѣ лишаваха чужденцитѣ отъ възможность да оставятъ наслѣдство на своитѣ роднини и конфискуваха останалитѣ слѣдъ смъртьта имъ имоти, нормата, която постановяваха за тази цѣль, бѣ една пълна материална норма, защото уреждаше напълно, въ всѣко отношение, наслѣдството на чужденеца. Сега такива пълни норми, освѣнъ по подданството [2]), не сѫществуватъ, но пакъ се срѣщатъ въ законодателствата, досежно чужденцитѣ въ страната и мѣстнитѣ подданици въ странство, разпоредби, които уреждатъ направо поне извѣстни моменти отъ фактическитѣ състави, въ които тия лица

[1]) Гл. по-нататъкъ въ текста за законитѣ по подданството.
[2]) Гл. по-нататъкъ въ текста.

сж замѣсени. Такива непълни материални норми сж законоположенията върху правоспособностьта на чужденцитѣ, ония, които налагатъ на народнитѣ подданици въ странство извѣстни формалности при сключване на бракъ, и пр.

Обикновено, материалнитѣ международни норми сж и несъвършени; тѣ визиратъ само извѣстна категория, а не всички случаи, въ които международниятъ съставъ меже да се яви. Така, законоположенията върху правоспособностьта се отнасятъ до чужденцитѣ въ страната, но не и до народнитѣ подданици въ странство.

Най-сетнѣ, разгледани отъ гледна точка и на двѣтѣ дѣления сжщеврѣменно, материалнитѣ международни норми сж, обикновено, непълни несъвършени.

Казахме, че материалната международна норма отстранява стълкновението въ държавата, която я е издала. Обаче, самата тя може да се намѣри въ стълкновение въ друга една държава, било съ обикновеното Право на тази държава, било съ материалнитѣ международни норми на третя една държава. Да прѣдположимъ, че двѣ лица отъ разно подданство искатъ да встжпятъ въ бракъ въ третя една държава и че както отечественото Право на мжжа, тъй и отечественото Право на жената съдържатъ законоположения, които налагатъ извѣстни формалности на народнитѣ подданици при сключване бракъ въ странство. Въ такъвъ случай, въ държавата, гдѣто чужденцитѣ ще се оженятъ, ще се породи, досежно формата, стълкновение между мѣстното обикновено Право, отечественото материално международно Право на мжжа и отечественото материално международно Право на жената. Ако мѣстната държава приема за стълкновителна норма въ казаното отношение правилото locus regit actum, ще се приложи само мѣстното Право, а отечественото материално международно Право на мжжа и онова на жената нѣма да се слѣдватъ. Така сключениятъ бракъ ще бжде дѣйствителенъ въ мѣстната държава, но не и въ отечеството на съпрузитѣ. За да се избѣгне такова едно положение, прѣпоржчва се, мѣстната държава, като разрѣшава стълкновението въ полза на своето Право, да изисква изпълнението и на особнитѣ материални международни постановения на отечественото Право на бждещитѣ съпрузи, доколкото прѣдписанитѣ отъ него формалности сж съвмѣстими съ мѣстния обществен редъ. По този начинъ ще се запазятъ всички справедливи интереси, и сключениятъ бракъ ще бжде дѣйствителенъ навредъ.

Материалнитѣ международни норми играятъ важна роля въ подданството. Като се тури настрана законоположението, което обявява за мѣстни подданици роденитѣ въ страната отъ мѣстни

подданици лица, всички други разпоредби на законитѣ за подданството сѫ материални международни норми. И наистина, отъ една страна, тѣ се отнасятъ до международни фактически състави: раждане на лице въ страната, но отъ чужденецъ, или въ странство отъ мѣстенъ или отъ чуждъ подданикъ, натурализация на чужденецъ, възвръщане въ мѣстно подданство на бившъ мѣстенъ подданикъ и пр. Отъ друга страна, тѣ уреждатъ тия състави не чрѣзъ прѣпращане къмъ законитѣ на държавитѣ, съ които сѫ въ връзка, а направо, като опрѣдѣлятъ напълно условията на състава и неговитѣ правни послѣдствия, придобиването на мѣстно подданство. И, тъкмо защото иматъ такъвъ характеръ, мѣстнитѣ закони за подданството изключватъ прилагането на всѣки чуждестраненъ законъ. Но, когато мѣстниятъ законъ не е заинтересуванъ, стълкновението се поражда между чуждестранни закони, именно между законитѣ на ония чужди държави, къмъ които се привързва фактическиятъ съставъ. Тази материя е извънредно интересна, но тя нѣма нищо общо съ международното частно Право, понеже подданството е едно публично-правно отношение.

Ние трѣбва да се попитаме, стълкновението между материалнитѣ международни норми на разни държави истинско стълкновение ли е или не. Вѣрно е, че държавитѣ, които сѫ издали тия норми, желаятъ тѣ да бѫдатъ приложени за уреждане на съставитѣ, до които се отнасятъ. Но въ странство, именно въ държавата, гдѣто съставътъ се оцѣнява и нормитѣ влизатъ въ стълкновение, послѣднитѣ нѣматъ никаква юридическа сила. Тукъ тѣ се явяватъ само като прости кандидати прѣдъ избора на държавата и могатъ да станатъ приложими, само ако тази държава ги обяви за такива.

Между това, въпросното стълкновение прѣдставя извѣстна особность. То е, че има важность и тогава, когато законитѣ на държавитѣ сѫ съвсѣмъ еднакви по съдържание. Причината е, че фактическиятъ съставъ се приема за международенъ въ отношение на разнитѣ държави, а тъй като се привързва къмъ тѣхъ чрѣзъ разни връзки, той се прѣдставя различно и въ стълкновение влазятъ разни норми. Да вземемъ единъ примѣръ изъ областьта на подданството. Едно лице родено въ Франция отъ родители белгийци, има мѣстожителството си въ Франция въ врѣме на пълнолѣтието си. Касае се да се опрѣдѣли неговото подданство въ България. Нашиятъ законъ е съвсѣмъ незаинтересуванъ въ случая, и стълкновението се поражда между френския и белгийския закони за подданството. Тия закони могатъ да съдържатъ съвсѣмъ еднакви начала, обаче важно е въ България да се опрѣдѣли приложимиятъ законъ, защото различни сѫ

нормитѣ отъ тия закони, които се отнасятъ до конкретния фактически съставъ. Французската норма е оная, която, прокарвайки jus soli, гласи, че роденитѣ въ Франция отъ чужди подданици сж французи, ако въ врѣме на пълнолѣтието си иматъ своето мѣстожителство въ страната[1]). А белгийската норма е оная, която прогласява jus sanguinis за роденитѣ въ странство лица отъ народни подданици[2]). Ако мѣстната държава приеме за мѣродавенъ френскиятъ законъ, лицето ще има френско подданство, и наопаки.

Нормата, която разрѣшава стълкновението на материалнитѣ международни норми, е двояко международна или международна международна, защото е такъвъ фактическиятъ съставъ, който има за прѣдметъ. И наистина, този съставъ е международенъ въ отношение на държавата, гдѣто се оцѣнява и гдѣто се разрѣшава стълкновението на материалнитѣ международни норми, и, въ сжщата държава, той се смѣта за международенъ още въ отношение на всички държави, чийто материални международни норми сж въ стълкновение. Сборътъ отъ подобни норми, които се занимаватъ съ частно-правни фактически състави, съставляватъ едно международно Право на материалното международно частно Право, което заедно съ международното Право на стълкновителното международно частно Право, съ което има еднакъвъ прѣдметъ и еднаква природа, образуватъ едно цѣло, накратко наречено международно международно частно, респективно гражданско или търговско, Право.

Всички видове стълкновителни и материални норми сж на разположение на отдѣлния законодатель за да оформи своитѣ законодателни мисли и планове, и той може да прибѣгва до всевъзможни съчетания.

Законодательтъ може да уреди единъ международенъ фактически съставъ отчасть направо, отчасть чрѣзъ прѣпращане, и да тури така една до друга, за да се допълнятъ взаимно, една непълна или несъвършена материална норма и една пакъ непълна или несъвършена стълкновителна норма. Такъвъ единъ примѣръ ни дава бернската конвенция за защита на авторското право отъ 9 септемврий 1886 г. Споредъ нея, авторътъ, който е издалъ едно съчинение въ една отъ съдоговарящитѣ се страни, има авторско право въ всѣка една отъ тѣхъ, каквото иматъ мѣстнитѣ автори. Това е една материална норма, която се отнася до правнитѣ по-

---

[1]) Това е оргиналътъ на чл. 5 п. 4 отъ нашия новъ законъ за подданството.
[2]) Подобна на чл. 5 п. 1 отъ нашия законъ за подданството.

слѣдствия, и то безъ да ги урежда напълно, защото за съдържанието на правото и неговата дълготрайность прѣпраща къмъ мѣстнитѣ закони. Съ самия фактически съставъ се занимава друго постановение на сѫщата конвенция, споредъ което, за да има авторско право, авторътъ трѣбва да изпълни условията и формалноститѣ, които се изискватъ отъ законодателството на страната, гдѣто съчинението е било издадено. Това постановение е една стълкновителна норма, която посочва приложимото Право за условията на фактическия съставъ, и допълня първата норма.

За уреждане на фактическия съставъ, законодателтъ може да си послужи съ една стълкновителна и една материална международна норма, като ги тури въ отношение на правило и изключение. Едната отъ тѣхъ ще бѫде по-обща, другата по-частна и послѣднята ще ограничава първата въ отношение на особния пунктъ, който има за прѣдметъ. Така, първата норма урежда направо международния фактически съставъ въобще, втората се отнася до формата и прогласява правилото locus regit actum. Или наопаки: първата прѣпраща къмъ закона на мѣстоизвършването на договора за неговото уреждане по начало, втората опрѣдѣля направо правоспособностьта на чужденцитѣ или на извѣстна категория чужденци досежно притежанието на недвижими имоти.

Най-сетнѣ, законодателтъ може да отиде до тамъ, че да издаде едно особно материално разпореждане за случая, когато стълкновителната норма обявява мѣродавно извѣстно Право, мѣстното или чуждестранното. Така, ако стълкновителната норма постановява, че мѣродавенъ законъ за наслѣдството е народнятъ законъ на наслѣдодателя, материалната норма може да гласи, че, когато този законъ е единъ чуждестраненъ законъ, дѣцата отъ мѣстно подданство взематъ по равна часть отъ наслѣдството, споредъ колкото дѣца има, и могатъ да правятъ тъй нареченитѣ prélèvements. Особностьта на това материално постановение състои въ това, че има условно значение, понеже прѣдполага стълкновителната норма и се прилага въ случая само, когато, споредъ нея, мѣродавно е извѣстно Право, въ взетия примѣръ чуждестранното.

Заключение.

Има ли нужда, слѣдъ прѣдходнитѣ обяснения, да припомнимъ, въ форма на заключение, основнитѣ положения на нашия етюдъ? Дѣленията и поддѣленията сѫ доста подробни за лесно справяне съ разнитѣ мнѣния, и едно кратко повторение би било излишно. Но намъ ни се струва полезно и необходимо да изсочимъ

още повече ржководнитѣ мисли на нашето собствено схващане, новото, което сме се помжчили да внесемъ въ сжществуващитѣ учения. Всички наши нововъведения изхождатъ отъ единъ обстоенъ разборъ на международната стълкновителна норма, на нейния прѣдметъ и на нейната правна природа.

Споредъ традицията, международното частно Право е едно стълкновително Право; то разрѣшава стълкновението на разнодържавни закони, било на каквито и да е закони, било само на закони отъ частното Право. Но очевидно е, че цѣльта на това Право не се заключава въ простото разрѣшение на това стълкновение. Самото разрѣшение на стълкновението прѣдполага една по-далечна и сжществена цѣль. Защо се прави изборъ между стълкновяващитѣ се закони и се възприема единъ отъ тѣхъ? Безспорно, за да се уреди юридически извѣстенъ фактически съставъ. Правото туря редъ въ отношенията на хората помежду имъ, въ тѣхното взаимно поведение. То посочва, при наличностьта на извѣстни фактически обстоятелства, какво поведение — дѣйствие или въздържане — трѣбва да държатъ едни членове на обществото спрямо други или другитѣ. То привързва извѣстни правни послѣдствия къмъ наличностьта на фактическия съставъ или, другояче казано, урежда тоя съставъ, като опрѣдѣля неговитѣ правни послѣдствия. Стълкновителнитѣ международни норми не могатъ да изпълняватъ по друга функция или да иматъ по-друга цѣль. Разрѣшаването на стълкновението е едно просто срѣдство, — срѣдство, именно, за уреждане на международнитѣ фактически състави, по поводъ на които възниква стълкновението между разнодържавнитѣ закони. Международни състави сж ония, които съдържатъ единъ чуждестраненъ елементъ и, слѣдов., се привързватъ не само къмъ мѣстната държава, но и къмъ нѣкоя чуждестранна. Тия състави сж вънъ отъ нормалното дѣйствие на обикновеното Право на държавата и иматъ нужда отъ особно нормиране. А това става чрѣзъ избиране най-подходното отъ обикновенитѣ Права на държавитѣ, съ които съставътъ е въ връзка, и обявяването му за приложимо на този съставъ. Това се нарича: разрѣшение на стълкновението между Правата или законитѣ на тия държави. Стълкновението не е една истинска борба между разнодържавнитѣ закони, още по-малко между самитѣ държави. Този терминъ се отнася до привързаностьта на фактическия съставъ къмъ двѣ или повече държави и нуждата, вслѣдствие на това, да се изнамѣри за неговото правно уреждане най-подходното измежду обикновенитѣ Права на тия държави, и означава, не казвамъ претенцията, а просто кандидатството на тия Права да бждатъ избрани за уреждане на състава, да бждатъ обявени за нему

приложими, за мѣродавни или надлежни. Стълкновителната международна норма прави този изборъ между стълкновяващитѣ се Права, привлича къмъ себе си избраното Право и го прави своя съставна часть; чрѣзъ него тя урежда фактическия съставъ и опрѣдѣля неговитѣ правни послѣдствия. Тя не се занимава никакъ съ разграничението на законодателната компетентность на държавитѣ. Когато обявява за приложимо мѣстното или чуждестранното Право, съ това тя не иска да признае мѣстната или чуждестранната държава за законодателно компетентна, сир. властна да уреди международнитѣ фактически състави чрѣзъ своето обикновено Право, а просто възприема това Право за уреждане на състава. Дали трѣбва, въ случая, Правото на извѣстна държава да се обяви за приложимо и възприеме, защото тази държава е компетентна за уреждането на международния фактически съставъ, е, най-много, единъ мотивъ за издаване на нормата, едно съображение за правоустановящия източникъ да тури това или друго съдържание въ нея, но не съставлява по никой начинъ нейната цѣль. Нека повторимъ: международната стълкновителна норма мѣри уреждането, макаръ и косвено, на международнитѣ фактически състави, опрѣдѣлянето на тѣхнитѣ правни послѣдствия. Между това, тази нейна функция се съвсѣмъ изостава въ опрѣдѣлението на международното частно Право въ традиционния смисълъ. А какво по-естествено отъ това, да се посочи въ опрѣдѣлението на една категория норми тѣхниятъ сѫщественъ прѣдметъ, цѣльта, която прѣслѣдватъ, и слѣдъ туй само начинътъ, по който тѣ я постигатъ. Ето защо, внасяйки този сѫщественъ елементъ, трѣбва да се каже, че международнитѣ стълкновителни норми сѫ ония, които уреждатъ международнитѣ фактически състави, като разрѣшаватъ стълкновението, което възниква по поводъ на тия състави между законитѣ на разни държави.

По-обстойното разглеждане на международнитѣ стълкновителни норми, отиването по-далечъ отъ тъй-нареченото стълкновение и проникването въ уреждaнитѣ състави и отношения, позволява да се опрѣдѣли точно тѣхната правна природа, а, заедно съ това, и да се разпрѣдѣлятъ въ отдѣлни групи, въ разни стълкновителни международни Права.

Ако основното разклонение въ системата на обективното Право е дѣлението му на външно или междудържавно и вѫтрѣшно или Право на отдѣлната държава; ако първото урежда само отношения между координирани държави, а второто всички други отношения, явно е, че международнитѣ стълкновителни норми влизатъ въ вѫтрѣшното Право. И наистина, тѣ се отнасятъ до фактически състави.

подобни на ония, които урежда обикновеното Право на държавата, и, макаръ да съдържатъ чуждестранни елементи, които имъ придаватъ международенъ характеръ, тия състави не пораждатъ именно междудържавни отношения, а такива отношения, каквито и подобнитѣ имъ състави отъ обикновеното Право. Отъ друга страна, ако вжтрѣшното Право на държавата се дѣли, споредъ правоотношенията, които се пораждатъ по силата на нормитѣ, на частно и публично — държавно, административно, наказателно, гражданско-процесуално и углавно-процесуално, то международната стълкновителна норма има такава природа, каквато произходещитѣ отъ фактическитѣ състави правоотношения или, по-кратко казано, каквато иматъ самитѣ фактически състави. Слѣдователно, международнитѣ стълкновителни норми, които се отнасятъ до частноправни фактически състави, въ които има замѣсенъ чуждестраненъ елементъ, сж частно-правни и съставляватъ вкупомъ международното частно Право; ония, които урeждатъ прѣстжпнитѣ дѣяния отъ международенъ характеръ, сж публично, именно углавно-правни, и тѣхната съвокупность образува международното наказателно Право, и пр. Така се различаватъ разни международни стълкновителни Права, именно: международно частно Право, международно държавно Право, международно административно Право, международно наказателно Право, международно гражданско-процесуално Право и международно углавно-процесуално Право. Прѣдметътъ на международното частно Право се опрѣдѣля много точно: това сж международнитѣ частно-правни фактически състави и възникващитѣ по поводъ на тѣхъ стълкновения на закони. Но тия закони, въ стълкновение по поводъ на международнитѣ частно-правни състави, това сж частно-правнитѣ закони на държавитѣ, къмъ които се привързватъ съставитѣ. Значи, ако се обърне внимание на характера на законитѣ, чието стълкновение разрѣшава международното частно Право, ще се заключи, че това Право се занимава съ стълкновението на частнитѣ закони на разни държави. Така щото, очистено и теоретически обосновано, международното частно Право, споредъ традиционното схващане, сир. като стълкновително Право, е сборъ отъ норми, които урeждатъ международнитѣ частно-правни фактически състави, като разрѣшаватъ стълкновението, което възниква по поводъ на тия състави между частнитѣ закони на разни държави.

Това изключва отъ областьта на международното частно Право въ традиционния смисълъ тъй нареченитѣ прѣдварителни материи, които нѣматъ стълкновителенъ характеръ, и стълкновението на други нежели частно-правни разнодържавни закони, именно стълкновението на наказателнитѣ и на гражданско-процесуалнитѣ. Отъ

друга страна, щомъ международното частно Право е частно Право, международното наказателно Право — наказателно Право, международното гражданско-процесуално Право — гражданско-процесуално Право и т. н., тия Права не могатъ да бждатъ турени наедно, безъ да се заличи родътъ, къмъ който всѣко едно принадлежи. Тѣхната съвокупность би била сборъ отъ разнородни елементи, а не едно цѣло, вжтрѣшно привързано въ своитѣ части. Така щото, по-точното опрѣдѣляне правната природа на стълкновителната международна норма отхвърля традиционното схващане на международното частно Право въ широкъ смисълъ, като едно международно стълкновително Право, и прецизира традиционното схващане на международното частно Право въ тѣсенъ смисълъ, като обяснява научно, че прѣдметъ на това Право е стълкновението само на частнитѣ закони на разни държави.

Тъй разбирано, международното частно Право прѣдполага като свой близъкъ родъ частното Право. Но частното Право не е единъ простъ клонъ отъ вжтрѣшното Право, а съвокупность отъ нѣколко, поне два, такива и се противопоставя на публичното Право, сжщо съвокупность отъ правни клонове: държавно Право, наказателно Право и пр. То се състои отъ гражданското Право, което урежда общитѣ частни отношения, ония, които сж неизбѣжни въ живота на всѣкиго, и отъ търговското Право, назначено за отношенията на една особна категория лица — търговцитѣ — или въобще за отношения, които не се срѣщатъ съ оная необходимость въ живота на частнитѣ лица. А щомъ природата на международната стълкновителна норма зависи отъ природата на съставитѣ, които урежда макаръ и косвено, и се различаватъ международни гражданско-правни и международни търговско-правни фактически състави, то оная часть отъ международното часто Право, която има за прѣдметъ едната категория състави, е гражданско Право, а другата часть, която се отнася до втората категория състави, е търговско Право. Слѣдователно, трѣбва да се различава едно международно гражданско Право и едно международно търговско Право, които не могатъ да бждатъ турени подъ общото понятие международно частно Право, защото тогава се загубва близкиятъ родъ на всѣко едно отъ тѣхъ.

Нормитѣ отъ международното гражданско и търговско Право разрѣшаватъ направо стълкновението между обикновенитѣ Права на разнитѣ държави и посочватъ приложимото отъ тѣхъ, което урежда фактическия съставъ. Това отстранява всѣко тъй наречено „прѣпращане". Има, обаче, автори и даже нѣкои законодателства, които постжпватъ по единъ още по-посрѣдственъ, по-косвенъ на-

чинъ за уреждане на международнитѣ фактически състави. Освѣнъ обикновенитѣ международни стълкновителни норми, тѣ приематъ и други, назначени да посочатъ, на коя държава международнитѣ норми сѫ компетентни да разрѣшатъ стълкновението и опрѣдѣлятъ приложимия законъ. Това схващане прѣдполага двояко стълкновение: стълкновение между международнитѣ стълкновителни норми на разни държави и стълкновение между обикновенитѣ закони на сѫщитѣ държави. При това, фактическиятъ съставъ, който най-накрая се урежда отъ приложимото обикновено Право, трѣбва да се смѣта за двояко международенъ: международенъ, прѣди всичко, въ отношение на държавата, дѣто се разглежда; тукъ, вслѣдствие на връзката на състава съ мѣстната държава и съ една или нѣколко чуждестранни държави, се разрѣшава стълкновението между международнитѣ норми на тия държави и се опрѣдѣля приложимата отъ тѣхъ. Сѫщеврѣменно, съставътъ се смѣта въ тая държава за международенъ и въ отношение на всѣка една отъ държавитѣ, къмъ които се привързва и чийто международни норми компетиратъ помежду си за разрѣшаване стълкновението пъкъ между обикновенитѣ Права. Ето защо и нормата, която разрѣшава стълкновението на международнитѣ стълкновителни норми, е двояко международна или международна международна норма. Правната природа на нормитѣ отъ тая категория зависи, разбира се, отъ естеството на фактическитѣ състави, които най-сетнѣ се уреждатъ. Ония отъ тѣхъ, слѣдователно, които се отнасятъ до двояко международнитѣ гражданско-правни състави сѫ гражданско-правни и съставляватъ едно стълкновително международно Право на стълкновителното международно гражданско Право или, накратко, едно международно международно гражданско Право.

Обръщането особно внимание върху обекта на международната стълкновителна норма, именно върху международния фактически съставъ, позволява да се открие родството ѝ съ други норми отъ вѫтрѣшното Право, които иматъ за прѣдметъ сѫщо тъй международни фактически състави, но ги уреждатъ не косвено, не чрѣзъ разрѣшение на стълкновението и прѣпращане къмъ стълкновяващитѣ се закони, а направо — помимо стълкновението, което игнорираръ съвършено. Международниятъ фактически съставъ може да бѫде уреденъ по сѫщия начинъ, по който обикновеното Право на държавата урежда проститѣ състави: чрѣзъ прѣко посочване на неговитѣ правни послѣдствия. Нормитѣ, които уреждатъ по този начинъ международнитѣ състави, сѫ международни, понеже такъвъ е тѣхниятъ прѣдметъ, но не и стълкновителни, тъй като не държатъ никаква смѣтка за стълкновението. Понеже и

тѣхната природа зависи отъ естеството на съставитѣ, до които се отнасятъ, тия отъ тѣхъ, които нормиратъ международни гражданско-правни състави, сѫ гражданско-правни и образуватъ едно нестълкновително или материално международно гражданско Право. Сѫщо, може да има едно нестълкновително международно търговско, наказателно и пр. Право. Очевидно е, че това материално международно гражданско Право стои по-близо до стълкновителното международно гражданско Право, отколкото до материалното или обикновено гражданско Право, защото, когато се касае за класиране на норми отъ единъ и сѫщъ правенъ клонъ, по-важенъ е родътъ на фактическия съставъ — международенъ или обикновенъ — отъ начина, прѣкъ или косвенъ, на уреждането. А, ако стълкновителното международно гражданско Право и материалното международно гражданско Право иматъ една и сѫща правна природа и уреждатъ единъ и сѫщъ видъ фактически състави, тѣ трѣбва да бѫдатъ турени наедно подъ общото понятие международно гражданско Право. При това, трѣбва да се отбѣлѣжи, че материалнитѣ норми отъ това Право сѫ съвсѣмъ второстепенни. Най-често, тѣ сѫ прѣдписания на самото обикновено гражданско Право — или инспирирани отъ него — които, поради важностьта имъ, се запазватъ било за народнитѣ подданици въ странство, било за чужденцитѣ въ страната.

Материалната международна норма урежда международния съставъ въ страната и тукъ отстранява, по този начинъ, всѣко стълкновение между разнодържавни закони по поводъ на състава. Обаче, самитѣ материални международни норми на двѣ или повече държави могатъ да се намѣрятъ въ стълкновение помежду си въ третя една държава, както въ стълкновение и съ обикновеното Право на тази държава. Въ такъвъ случай, послѣднята може да разрѣши това стълкновение и избере, за уреждане на състава, било своето собствено обикновено Право, било нѣкоя отъ чуждестраннитѣ нестълкновителни международни норми. Нормата, която разрѣшава това стълкновение, е двояко международна, защото е такъвъ съставътъ, който тя има за прѣдметъ. И наистина, този съставъ е международенъ, прѣди всичко, въ отношение на държавата, гдѣто се разрѣшава стълкновението, и се смѣта за такъвъ още и въ отношение на ония държави, чийто международни норми се приематъ за участвуващи въ стълкновението. Разбира се, че правната природа на такива норми се опрѣдѣля споредъ естеството на фактическитѣ състави, до които се отнасятъ. Слѣдователно, сборътъ на ония отъ тѣхъ, които засѣгатъ гражданско-правни състави, ще бѫдатъ гражданско-правни и ще съставляватъ едно ме-

ждународно международно гражданско Право. По-напрѣдъ ние нарекохме така нормитѣ, които уреждатъ двояко международнитѣ гражданско-правни състави, като разрѣшаватъ стълкновението на стълкновителнитѣ международни гражданско-правни норми, сир. стълкновителното международно Право на стълкновителното международно гражданско Право. Сега употрѣбяваме сѫщото название за означаване на норми, които уреждатъ пакъ двояко международни гражданско-правни състави, но като разрѣшаватъ стълкновението на материални международни гражданско-правни норми, сир. стълкновителното международно Право на материалното международно гражданско Право. Явно е, че тия два вида норми трѣбва да бѫдатъ съединени наедно — понеже иматъ единъ и сѫщъ прѣдметъ — подъ общото название: международно международно гражданско Право.

И тъй, ние имаме, отъ една страна, международното гражданско Право, което се занимава съ обикновенитѣ или проститѣ международни граждански състави — граждански състави, съдържащи чуждестранни елементи и разгледани като такива, сир. като международни, само въ отношение на държавата, гдѣто се уреждатъ; отъ друга страна, — международното международно гражданско Право, назначено за двояко международнитѣ граждански състави, другояче казано за гражданскитѣ състави съ примѣсъ на чуждестранни елементи, но смѣтани за такива, сир. за международни, не само въ отношение на държавата, гдѣто се уреждатъ, но и въ отношение на всички държави, съ които се намѣрватъ въ връзка чрѣзъ своитѣ елементи. Проститѣ международни и двояко международнитѣ граждански състави сѫ видове на рода международни граждански състави, затова и нормитѣ, които уреждатъ първата и втората категория състави, сѫ части на едно цѣло, международното гражданско Право въ по-широкъ смисълъ. Това послѣдньото се състои, прочее, отъ обикновеното международно гражданско Право, отъ международното гражданско Право въ по-тѣсенъ смисълъ или просто казано, и отъ двояко международното или международното международно гражданско Право. По подобие, може да се различи едно международно търговско Право, образувано отъ обикновеното международно търговско Право или международно търговско Право просто казано и отъ двояко международното или международното международно търговско Право, и пр.

Щомъ се знае правната природа на международното гражданско Право, знае се и въ кой клонъ на правната система то влазя. А щомъ е извѣстенъ и неговиятъ видовъ бѣлѣгъ, differentia specifica, то може напълно да се отличи отъ другитѣ норми на този пра-

венъ клонъ. За да се посочи точно, обаче, неговото мѣсто въ цѣлия клонъ, нужно е едно систематизиране на всички норми отъ този клонъ. За тази цѣль трѣбва да се обърне внимание — понеже отношенията сѫ еднакви, все гражданско-правни — върху фактическитѣ състави, отъ които тѣ произхождатъ. А вслѣдствие на международното общение, отъ една страна, което културата налага съ една неизбѣжна повелителность, и вслѣдствие на постояннята еволюция въ Правото съ измѣнението на обществениитѣ нужди и отношения, отъ друга, въ всѣка една държава могатъ да се различатъ слѣднитѣ видове фактически състави. Първо, състави, привързани изключително къмъ мѣстната държава и къмъ настоящето, т. е. такива, които не заключаватъ въ себе си нищо чуждестранно и нищо по-напрѣжно или минало. Това сѫ гражданскитѣ фактически състави обикновени или прости, които има прѣдъ видъ законодательтъ, като статуира de eo quod plerumque fit. Нормитѣ, които ги уреждатъ, съставляватъ обикновеното гражданско Право, гражданското Право безъ епитетъ, наричано материално гражданско Право. Второ, състави, особни или квалифицирани, които съдържатъ единъ чуждестраненъ или единъ по-напрѣженъ елементъ или и такъвъ и такъвъ. Това сѫ: международнитѣ граждански състави, прости и двояки, междувръменнитѣ граждански състави, прости и двояки, и смѣсенитѣ, сир. международни и междувръменни, граждански състави. Нормитѣ, които уреждатъ особнитѣ или квалифицирани граждански състави, образуватъ особното гражданско Право, въ което влазя: международното гражданско Право, просто и двояко, междувръменното гражданско Право, просто и двояко, и смѣсеното гражданско Право: международното междувръменно и междувръменното международно гражданско Право. Ние показахме обстойно отношенията, въ които тия разни клончета на клона гражданско Право се намѣрватъ помежду си. Международното гражданско Право е едно самостойно клонче отъ гражданското Право; то е особно гражданско Право и се противопоставя както на обикновеното гражданско Право, тъй и на другитѣ части отъ особното гражданско Право, по вида на съставитѣ, които има за прѣдметъ.

Отъ правната природа на Правото, което ни занимава, зависи и неговото название. Ние видѣхме, че това Право принадлежи къмъ клона гражданско, респект. търговско Право, и че се отличава отъ другитѣ норми на този клонъ по това, че е международно. Неговото название трѣбва да обгърне както рода му, тъй и вида му; затова и ние го наричаме: международно гражданско, респективно международно търговско Право.

Колкото се отнася, най-сетнѣ, до мѣстото на това Право въ законодателството на страната, очевидно е, пакъ вслѣдствие на неговата правна природа, че то трѣбва да влѣзе въ кодификацията на съотвѣтния клонъ, значи на гражданското, респективно на търговското Право. А мѣстото му въ тази кодификация е слѣдъ онова на обикновеното или материално Право. И наистина, доколкото е стълкновително, то прѣдполага вече обикновеното Право, на което разрѣшава стълкновението съ обикновенитѣ Права на другитѣ държави; а, доколкото е материално, иде слѣдъ обикновеното Право, защото произтича отъ неговия духъ или съдържание.

Международнитѣ граждански състави, създавайки отношения между частни лица, а не отношения между независими държави, влазятъ, както се каза, въ вѫтрѣшното Право на отдѣлната държава. Само тази послѣднята е властна да уреди тия състави. Тя може да ги подчини изключително на своето обикновено Право и да игнорира така всѣка тѣхна връзка съ странство. Тя може сѫщо, вземайки въ внимание чуждестраннитѣ елементи, които съдържатъ, да създаде за тѣхъ едно особно уреждане и да си състави едно международно гражданско Право, стълкновително или материално, съ съдържанието, което би желала да тури въ него. Издаденитѣ за тази цѣль норми отъ отдѣлната държава сѫ задължителни за всички, които се намѣрватъ върху нейната територия, и сѫдиитѣ сѫ длъжни да ги прилагатъ въ всички дѣла, заведени прѣдъ тѣхъ. Тия норми произвеждатъ такова едно дѣйствие и тогава даже, когато сѫществуватъ правила отъ междудържавното Право, налагащи на отдѣлната държава въ това отношение, сир. досежно уреждането на международнитѣ състави, извѣстни юридически задължения. Причината е, че такива правила нѣматъ сила направо въ вѫтрѣшностьта на държавата, тази послѣднята бидейки пъленъ господарь върху територията си. И наистина, междудържавното общество не е политически организувано; нѣма една върховна обща власть, която да може да заповѣдва, отъ името на това общество, въ вѫтрѣшностьта на неговитѣ членове. Тия послѣднитѣ сѫ свободни и равни помежду си; тѣ сѫ напълно суверенни върху своитѣ територии, гдѣто могатъ да игнорираръ съвършено междудържавнитѣ си задължения. Нормитѣ, които една държава издава противно на своитѣ задължения отъ този родъ, сѫ безспорно задължителни за всички ония, които, намѣрвайки се върху територията ѝ, сѫ станали чрѣзъ това ней подчинени лица. Прочее, вѫтрѣшната норма отъ международното частно Право има еднаква задължителна сила върху територията на държавата, която я е издала, независимо отъ това, дали тя е съобразна или не съ междудържавното Право.

Но мислими ли сж междудържавно-правни норми досежно уреждането на фактически състави, които, поради естеството на пораждащитѣ се отъ тѣхъ отношения, впадатъ въ областьта на вжтрѣшното Право на отдѣлната държава? — Да, безъ съмнѣние, ако въ съвокупностьта на фактическитѣ обстоятелства има замѣсени и интереси на разни държави. А такъвъ единъ субстратъ сжществува безспорно, когато сж на лице международни граждански състави. И наистина, отъ уреждането на тия състави зависи поддържането, улеснението и обезпечението на международното гражданско общение, въ което взаимно сж заинтересувани всички държави, за които то е една културна и икономическа необходимость. Даже, държавитѣ иматъ интересъ, щото уреждането на международнитѣ граждански състави да става наврѣдъ еднакво, така щото, гдѣто и да се оцѣняватъ, тия състави да произвеждатъ всѣкога едни и сжщи правни послѣдствия. Инакъ, положението на частнитѣ лица остава неопрѣдѣлено и несигурно, което прѣчи на международното гражданско общение. Тази общность на интереси между членоветѣ на междудържавното общество може да се обърне на една правна общность, на правоотношения между тия членове, по силата на норми отъ междудържавното Право. Тѣзи правоотношения — това явствува отъ самитѣ обяснения — не сж правоотношения досежно законодателната компетентность на държавитѣ, както твърдятъ интернационалиститѣ. И наистина, работата не е за правото на една държава да уреди юридически даденъ фактически съставъ и за съотвѣтното на това право задължение за всички други държави да ѝ признаятъ законодателната компетентность и да приложатъ Правото ѝ, когато съставътъ се оцѣнява прѣдъ тѣхнитѣ сждилища. Тукъ се касае, наопаки, за задължение за всички държави да прилагатъ на всѣки единъ фактически съставъ извѣстно, именно най-подходещето за него, Право, — задължение, обвързваще и държавата, на която Правото е най-подходещето — и за съотвѣтното на това задължение право за всѣка заинтересувана въ състава държава да изисква прилагането на мѣродавното Право отъ оная държава, прѣдъ учрѣжденията на която съставътъ се разглежда и оцѣнява.

Нѣкои общи междудържавно-правни норми, които да уреждатъ отношенията на държавитѣ по поводъ на нормирането на международнитѣ граждански състави, не сжществуватъ. Въ настоящето положение на нѣщата, държавитѣ дѣйствуватъ съвсѣмъ свободно, безъ да мислятъ, че нарушаватъ нѣкакви свои междудържавно-правни задължения. Слабата страна на интернационалистичната школа се състои въ това, че не е успѣла да изнамѣри

единъ положително-правенъ източникъ на извѣстни общи задължения за отдѣлнитѣ държави въ отношение на международната гражданско-правна проблема. Само чрѣзъ междудържавни договори държавитѣ уреждатъ взаимнитѣ си отношения по тази материя.

Но, ако държавата е юридически напълно свободна въ уреждането на международнитѣ граждански състави, отъ това не слѣдва ни най-малко, че тя дѣйствува арбитрарно. Тя има задължения къмъ частнитѣ лица, чийто интереси сѫ засегнати, както и задължения, макаръ сѫщо тъй неюридически, къмъ другитѣ държави за поддържането и развитието на международното гражданско общение, къмъ което я каратъ добрѣ разбранитѣ ѝ народни интереси. Ето защо, тя е длъжна да урежда най-добрѣ и най-съотвѣтно международнитѣ граждански състави, като избира за тази цѣль най-подходещия материаленъ законъ. Така тя ще удовлетвори исканията на частнитѣ лица и на междудържавното общество, доколкото допущатъ нейнитѣ собствени интереси. Прочее, законодательтъ трѣбва при издаване норми отъ международното гражданско, респективно търговско, Право, да се поставя, по начало, не на една ексклузивистична гледна точка, а на становището на междудържавното общество, освѣнъ когато важни народни съображения диктуватъ противното. Въ това отношение, интернационалистичната школа е принесла грамадни придобивки въ нашия правенъ клонъ. А съ това се примиряватъ двѣтѣ противоположни учения. Националиститѣ сѫ прави, като казватъ, че международното Право е часть отъ вѫтрѣшното Право, че уреждането на международнитѣ частно-правни състави впада въ вѣдомството на отдѣлната държава. Но прави сѫ и интернационалиститѣ, като изсочватъ междудържавния характеръ на законодателната политика на държавата въ това отношение, изискваванията на междудържавното общество. Това се признава днесъ отъ видни националисти. И ние отбѣлѣзваме съ радость постоянната еволюция на националистичната школа въ това направление, този истински напрѣдъкъ въ науката на нашия клонъ.

Le droit privé international et sa nature juridique.

par M. Popoviliev.

Table des matières.

стр., p.

I. Международно частно Право
Droit privé international 1
1. Стълкновително Право
Droit collisionnel 2
а. Разни видове
Différentes espèces. 2
б. Международно и междувръменно стълкновително Право
Droit international collisionnel et droit intertemporal collisionnel 12
2. Международно частно Право
Droit privé international 22
а. Цѣль на международното частно Право
But du droit privé international 22
б. Стълкновителенъ характеръ на международното частно Право
Caractère collisionnel du droit privé international 28
в. Прѣдметъ на международното частно Право
Objet du droit privé international 37
3. Други схващания на международното частно Право
Conceptions divergeantes du droit privé international 49
II. Правна природа на международното частно Право
Nature juridique du droit privé international . . . . . 3 [57
1. Международното частно Право междудържавно Право ли е или е вжтрѣшно Право
Le droit privé international fait-il partie du droit des gens ou du droit interne . . . . . 9 [63
а. Вжтрѣшно и междудържавно Право
Droit interne et droit des gens . . . . . 9 [63
б. Международно частно Право, междудържавно Право и вжтрѣшно Право
Droit privé international, droit des gens et droit interne . . . . . 26 [80

стр., p.
1. Международна школа
Ecole internationale . . . . . 30 [84
2. Народна или положителна школа
Ecole nationale ou positive. . . . . 59 [113
3. Критика и разрѣшение
Critique et solution . . . . . 80 [134
2. Какво вжтрѣшно Право е международното частно Право
Quelle espèce de droit interne est le droit privé international. . . . . 119 [173
а. Международното частно Право е публично Право
Le droit privé international rentre dans le droit public . . . . . 124 [178
б. Международното частно Право е частно Право
Le droit privé international rentre dans le droit privé . . . . . 132 [186
в. Критика и разрѣшение
Critique et solution . . . . . 138 [192
I. Вжтрѣшно-правна природа на международното частно Право
Nature juridique du droit privé international en tant que droit interne. . . . . 138 [192
II. Мѣсто на международното частно Право въ правната система
Place du droit privé international dans le système juridique . . . . . 162 [216
III. Название на международното частно Право
Dénomination du droit privé international 176 [230
IV. Мѣсто на международното частно Право въ законодателството на държавата
Place du droit privé international dans la législation de l'Etat . . . . . 195 [249
Добавка: Стълкновително и нестълкновително международно частно Право
Appendice: Droit privé international collisionnel et non-collisionnel . . . . . 203 [257
Заключение . . . . . 216 [270
Conclusion. . . . . 229 [283

Voici la **conclusion de l'auteur:**

Dans la conception traditionnelle, le droit privé international est un droit collisionnel. Il résout le conflit des lois d'Etats différents,

soit des lois en général, soit des lois privées seulement. Il est évident, pourtant, que le but de ce droit ne consiste pas dans la simple solution du conflit. Cette solution même suppose un but plus lointain et plus essentiel. Pourquoi fait-on un choix parmi les lois en conflit et adopte-t-on l'une d'elles? C'est évidemment afin de régler juridiquement un certain fait. Le droit met de l'ordre dans les rapports des hommes entre eux. Il indique quelle conduite, commission ou omission, doivent observer, en présence de certaines circonstances, les membres de la société les uns envers les autres. Il rattache donc aux faits la naissance de certains droits et obligations; en d'autres termes, il règle ces faits, en indiquant leurs conséquences juridiques. Les normes de conflit du droit privé international ne peuvent pas avoir une autre fonction, poursuivre un autre but. La solution du conflit est un simple moyen pour le règlement des faits juridiques internationaux, à l'occasion desquels surgit le conflit entre les lois d'Etats différents. Les faits juridiques internationaux, ce sont ceux qui contiennent un élément étranger et se trouvent, par conséquent, en connexion non seulement avec l'Etat local, mais aussi avec un Etat étranger. Ces faits demeurent en dehors de l'action normale du droit ordinaire de l'Etat et nécessitent une réglementation juridique spéciale. Celle-ci consiste dans le choix du droit qui convient le mieux, parmi les droits ordinaires des Etats avec lesquels le fait est en connexion et la proclamation que ce droit est applicable au fait. C'est ce qu'on appelle résoudre le conflit des lois. Le conflit n'est pas une vraie lutte entre les lois de différents Etats, encore moins une lutte entre les Etats eux-mêmes. Cette expression vise le lien du fait juridique avec deux ou plusieurs Etats et la nécessité qui en résulte de trouver, pour son règlement, parmi les droits ordinaires de ces Etats celui qui lui convient le mieux; elle indique non la prétention de ces droits de régler le fait, mais la simple possibilité pour eux d'être choisis pour le règlement du fait, leur candidature d'être déclarés applicables à ce fait, c'est-à-dire compétents de le régir. C'est la norme internationale qui fait le choix entre les droits en conflit, adopte l'un d'eux et règle, au moyen de lui, le fait juridique, c'est-à-dire en détermine les conséquences juridiques. Elle ne s'occupe nullement de la délimitation de la compétence législative des Etats. Lorsqu'elle déclare applicable le droit local ou le droit étranger, elle ne veut pas par là déclarer ou reconnaître l'Etat local ou l'Etat étranger législativement compétent de régler ce fait par son droit ordinaire, mais elle adopte simplement ce droit pour le règlement juridique du fait. S'il faudrait que, dans un certain cas, le droit d'un Etat donné fût déclaré applicable parce que cet Etat est compétent pour le règlement du fait juridique, ce serait tout au plus un motif pour l'édition de la norme, une considération pour son

auteur de lui donner tel contenu ou un autre, mais cela ne constituerait nullement son but. Nous le répétons: la norme internationale de conflit vise le règlement, quoique indirect, des faits internationaux, la détermination de leurs conséquences juridiques. Cependant, on oublie complètement cette fonction de la norme internationale dans la définition qu'on donne du droit privé international selon la conception traditionnelle. Or, quoi de plus naturel que d'indiquer dans la définition d'une certaine catégorie de normes juridiques leur objet essentiel, le but auquel elles servent et, ensuite seulement, la manière dont elles atteignent ce but? En introduisant ce nouvel élément, on doit dire que les normes internationales collisionnelles sont celles qui règlent les faits juridiques internationaux, en résolvant le conflit qui naît à l'occasion de ces faits entre les lois de différents Etats.

Une analyse approfondie de ces normes, la pénétration au delà du conflit dans les faits et rapports régis par elles, permet de déterminer exactement leur nature juridique et, par là même, de les classer en différents groupes, en différents droits internationaux collisionnels.

Si la distinction du droit externe ou droit des gens et du droit interne ou droit de l'Etat forme le premier embranchement dans le système du droit objectif, et si le droit externe régit les rapports entre Etats, le droit interne tous les autres rapports, il est clair que les normes internationales collisionnelles rentrent dans le droit interne. En effet, elles concernent des faits juridiques semblables à ceux que règle le droit ordinaire de l'Etat. Il est vrai que ces faits contiennent des éléments étrangers, ce qui leur attribue précisément un caractère international; cependant, ils ne créent pas de rapports entre Etats, mais des rapports juridiques identiques à ceux que font naître les faits correspondants du droit ordinaire.

D'autre part, si le droit interne de l'Etat se subdivise, d'après la nature des rapports juridiques, en droit privé et droit public — constitutionnel, administratif, pénal etc., les normes internationales collisionnelles ont la même nature que les rapports provenant des faits juridiques auxquels elles se rapportent, c'est-à-dire la même nature que les faits juridiques eux-mêmes.

La norme de conflit internationale est une norme de renvoi ou de réception: elle renvoie à d'autres normes qu'elle adopte pour le règlement des faits internationaux qui constituent son domaine propre. Ce n'est donc pas une norme autonome. Nous appelons normes autonomes les ordres et les défenses ou prohibitions qui rattachent aux faits certaines conséquences juridiques, la naissance, la modification ou l'extinction de rapports de droit, c'est-à-dire de droits subjectifs et de devoirs. Ce sont les seules qui répondent directement au but du droit,

de régler la conduite des hommes dans la société. Les normes qui ne sont pas autonomes, considérées en elles-mêmes, n'ont aucun sens. Elles n'acquièrent une signification qu'en rapport avec d'autres normes dont l'une au moins doit être autonome. En principe, leur nature juridique est la même que celle des normes autonomes grâce auxquelles elles contribuent au but général du droit. Il en est, toutefois, autrement des normes de renvoi ou de réception qui peuvent adopter le contenu de certaines normes autonomes pour des rapports d'un genre tout différent. C'est pourquoi elles n'ont pas nécessairement la même nature que les normes autonomes et, loin d'être à leur égard un simple accessoire, c'est elles, au contraire, qui jouent le rôle principal.

On pourrait dire que les normes de conflit déterminent purement et simplement l'effet ou l'étendue d'application des normes autonomes au point de vue du territoire et complètent ainsi leurs hypothèses; que, par conséquent, elles forment partie intégrante des normes adoptées. Rien ne serait plus inexact qu'une pareille affirmation. Ceci est hors de doute, lorsque la norme collisionnelle renvoie à un droit étranger; autrement il s'ensuivrait que la norme de conflit d'un Etat ferait partie intégrante du droit ordinaire d'un autre Etat, ce qui serait inadmissible pour le premier Etat qui a résolu le conflit et où le fait international sera jugé. Mais, même dans le cas inverse, la norme de conflit ne fait pas non plus partie intégrante du droit matériel. Ce dernier a pour objet les faits simples qui ne contiennent aucun élément étranger. Toutes les notions qu'on rencontre dans les normes ordinaires indiquent des personnes, objets, actions etc. en connexion seulement avec l'Etat local. Le droit ordinaire suppose donc une norme qui précise davantage le sens des éléments qui rentrent dans les faits juridiques, notamment que ce sont des éléments rattachés exclusivement au pays. Cette norme fait partie intégrante de la norme ordinaire et forme avec elle la norme matérielle parfaite. Elle ressemble à la norme qui détermine le moment de l'entrée en vigueur de la loi ou de son abrogation, ou à celle qui définie l'objet d'un code, par ex., du code de commerce. Mais la norme de conflit internationale est autre chose et poursuit un tout autre but. Elle vise les faits internationaux qui ne tombent ni dans le domaine normal de la loi locale, ni dans celui de la loi étrangère, puisqu'ils sont en rapport avec les deux à la fois. En déclarant applicable au fait international une de ces lois, elle élargit sa sphère d'action et donne une solution au conflit supposé entre elles. Son rôle est donc autrement important et certainement prépondérant. Au lieu d'être partie intégrante de la loi qu'elle adopte, c'est elle, au contraire, qui l'attire et l'absorbe pour le cas de l'adoption. C'est pourquoi sa nature juridique ne se trouve pas nécessairement dans une dépendance absolue de celle de la loi adoptée.

Pour déterminer sa nature juridique, il faut donc recourir au critère fondamental de la division du droit interne, le caractère des rapports juridiques. La norme de conflit a la même nature que les rapports de droit qu'engendrent les faits internationaux qu'elle a pour objet. Par conséquent, celles qui concernent les faits internationaux établissant des rapports de droit privé, autrement dit les faits privés internationaux, font partie du droit privé et forment dans leur ensemble le droit privé international; celles qui visent les infractions internationales d'où naissent des rapports criminels, c'est-à-dire publics, rentrent dans le droit public, notamment dans le droit pénal et constituent ensemble le droit pénal international, etc. Ainsi, on peut distinguer différents droits internationaux: le droit privé international, le droit pénal international, le droit de procédure civile international etc. L'objet du droit privé international qui seul nous intéresse, ce sont donc les faits de droit privé internationaux et le conflit qui surgit à leur occasion entre les lois d'Etats différents. Or, ces lois ne sont autres que les lois privées des Etats avec lesquels les faits juridiques se trouvent en connexion. Par conséquent, si l'on prend en considération le caractère des lois dont le droit privé international résout le conflit, on dira que ce droit s'occupe du conflit des lois privés d'Etats différents. Voici donc sa définition. théoriquement justifiée: le droit privé international d'après la conception traditionnelle, c'est-à-dire en tant que droit collisionnel, est l'ensemble des normes qui régissent les faits de droit privé internationaux, en résolvant le conflit qui naît à l'occasion de ces faits entre les lois privées d'Etats différents.

Cela exclut du domaine du droit privé international au sens traditionnel les matières dites préliminaires qui n'ont aucun caractère collisionnel, et le conflit de lois d'Etats différents autres que les lois privées, notamment le conflit des lois pénales et le conflit des lois de procédure civile. D'autre part, comme le droit privé international fait partie du droit privé, le droit pénal international du droit pénal, etc., on ne peut réunir tous ces droits en un tout sans effacer le genre auquel chacun appartient; leur ensemble formerait une collection d'éléments hétérogènes et non une unité, intimement liée dans ses parties. De sorte que la détermination exacte de la nature des normes internationales collisionnelles nous fait repousser la conception traditionnelle d'un droit privé international lato sensu comme un droit international collisionnel unique et nous permet de préciser celle du droit privé international stricto sensu et de désigner comme objet exclusif à ce droit le conflit des lois privées.

Le droit privé international, affranchi de tout élément étranger, fait partie du droit privé. Or ce dernier forme dans le droit interne

non une branche unique, mais un ensemble au moins de deux branches: le droit civil et le droit commercial; il s'oppose au droit public lequel renferme également quelques branches juridiques, le droit constitutionnel, le droit administratif, le droit pénal etc. Le droit civil régit les rapports privés généraux, ceux qui se rencontrent dans la vie ordinaire des hommes en général. Le droit commercial concerne les rapports d'une certaine catégorie d'hommes, les commerçants, c'est-à-dire des rapports qui ne se rencontrent pas avec une telle nécessité dans la vie des particuliers. On peut donc distinguer des faits civils internationaux et des faits ou actes de commerce internationaux. Or, du moment que la nature des normes internationales collisionnelles dépend de celle des faits juridiques qu'elles règlent bien qu'indirectement, il s'ensuit que la partie du droit privé international qui a pour objet la première de ces catégories de faits internationaux, rentre dans le droit civil et que celle, relative à la seconde catégorie, fait partie du droit commercial. Il faut donc distinguer, d'une part, le droit civil international et, d'autre part, le droit commercial international, qui ne peuvent pas être mis ensemble sous la notion plus générale de droit privé international, leur genre proche étant différent.

Les normes du droit civil, ou commercial, international résolvent directement le conflit entre les droits ordinaires et indiquent celui qui est applicable pour le règlement du fait. C'est ce qui écarte tout „renvoi". Il y a cependant des auteurs et même quelques législations qui prévoient un mode encore plus indirect pour le règlement des faits internationaux. A côté des normes de conflit internationales ordinaires ou simples, ils acceptent d'autres normes destinées à dire, de quel Etat les normes internationales sont compétentes pour résoudre le conflit et indiquer la loi matérielle applicable. Cette conception suppose un double conflit: un conflit entre les normes internationales collisionnelles de différents Etats et un conflit entre les droits ordinaires des mêmes Etats. De plus, le fait juridique qui est en fin de compte réglé par le droit ordinaire applicable, doit être considéré comme doublement international. Il est international d'abord au point de vue de l'Etat local; ici on résout le conflit entre les normes internationales de cet Etat et celles de l'Etat ou des Etats étrangers avec lesquels le fait est en connexion, et on indique celles qui sont applicables. En même temps, le fait est, dans l'Etat local, traité comme international aussi au point de vue de chacun des Etats auxquels il est rattaché par un certain côté et dont les normes internationales compètent entre elles pour la solution du conflit des droits ordinaires. C'est ce qui fait que la norme qui résout le conflit des normes internationales collisionnelles est une norme doublement internationale ou

internationale internationale. La nature juridique des normes de cette catégorie dépend, évidemment, de la nature des faits juridiques qui sont enfin réglés. Celles d'entre elles, par conséquent, qui se rapportent aux faits de droit civil doublement internationanaux, font partie du droit civil et forment le droit international collisionnel du droit civil international collisionnel ou, plus brièvement, un droit civil international international.

En prenant en considération l'objet des normes internationales collisionnelles, notamment les faits juridiques internationaux, on peut découvrir facilement leur affinité avec d'autres normes du droit interne qui ont également pour objet des faits internationaux, mais qu'elles règlent non indirectement, par la solution du conflit et l'adoption des lois concurrentes, mais directement, abstraction faite du conflit qu'elles ignorent complètement. En effet, le fait international peut être réglé de la même manière que le droit ordinaire régit les faits purs et simples, par détermination directe de ses conséquences juridiques. Les normes qui règlent ainsi les faits internationaux, sont elles-mêmes internationales, puisque tel est leur objet; mais elles ne sont pas collisionnelles, attendu qu'elles ne s'occupent pas du conflit des lois. Comme leur nature dépend aussi des faits juridiques qu'elles concernent, celles d'entre elles qui règlent les faits civils internationaux, font partie du droit civil et forment un droit civil international non-collisionnel ou matériel. De même, on peut parler d'un droit commercial, pénal etc. international non-collisionnel. Il est évident que ce droit civil international non-collisionnel ou matériel se rapproche davantage du droit civil international collisionnel que du droit civil ordinaire ou matériel. Car ce qui importe surtout lorsqu'il s'agit du classement de normes d'une même branche, c'est le caractère — international ou non — des faits juridiques et non la manière dont ceux-ci sont régis. Or, si le droit civil international collisionnel et le droit civil international non-collisionnel ou matériel ont la même nature juridique et le même objet, ils doivent être réunis ensemble sous la notion plus générale de droit civil international. Les normes matérielles ou non-collisionnelles de ce droit sont très peu importantes, leur but étant le plus souvent de maintenir certaines exigences du droit ordinaire, soit pour les nationaux à l'étranger, soit pour les étrangers dans le pays.

La norme internationale non-collisionnelle, en réglant complètement le fait international, enlève toute signification au conflit de lois d'Etats différents à propos de ce fait. Mais elle peut elle-même concourir à un pareil conflit dans un autre Etat. En effet un conflit de lois d'Etats différents peut se produire entre le droit ordinaire local et les normes internationales non-collisionnelles d'un ou plusieurs Etats étrangers. La

norme qui résout ce conflit et adopte soit le droit ordinaire local soit les normes internationales non-collisionnelles des autres Etats, est doublement internationale, car tel est le fait juridique auquel elle se rapporte. En effet, ce fait est international d'abord au point de vue de l'Etat local où le conflit est résolu; mais, dans cet Etat, il est considéré encore comme tel par rapport aux Etats dont les normes internationales non-collisionnelles prennent part au conflit. La nature des normes de cette espèce dépend naturellement des faits juridiques qu'elles ont pour objet. Par conséquent, celles qui concernent les faits de droit civil, rentrent dans le droit civil et peuvent former dans leur ensemble un droit civil doublement international ou droit civil international international. Plus haut, on a appelé de ce nom l'ensemble des normes qui règlent les faits civils doublement internationaux en résolvant le conflit des normes de droit civil internationales collisionnelles, autrement dit le droit international collisionnel du droit civil international collisionnel. Maintenant cette dénomination est employée pour la désignation des normes qui régissent des faits de même espèce, mais en résolvant le conflit entre les normes de droit civil internationales non-collisionnelles ou matérielles, c'est-à-dire le droit international collisionnel du droit civil international non-collisionnel ou matériel. Il est clair que ces deux espèces de normes, ayant la même nature juridique et le même objet, doivent être réunies en un tout, le droit civil doublement international ou droit civil international international.

Ainsi donc il y a d'une part le droit civil international qui a pour objet les faits civils internationaux simples ou ordinaires, faits de droit civil contenant des éléments étrangers, et considérés comme tels, c'est-à-dire comme internationaux, uniquement au point de vue de l'Etat local; et, d'autre part, le droit civil international international concernant les faits civils doublement internationaux, autrement dit les faits de droit civil renfermant des éléments étrangers, et considérés comme tels une fois au point de vue de l'Etat local, puis une autre fois au point de vue de tous les Etats avec lesquels ils sont en contact. Or les faits civils simplement internationaux et ceux doublement internationaux étant deux espèces d'une catégorie plus générale: les faits de droit civil internationaux, les normes qui les régissent, forment un tout: le droit civil international au sens large, composé du droit civil international simple ou sens étroit et du droit civil doublement international ou droit civil international international. Pareillement, on peut parler d'un droit commercial international lato sensu, formé du droit commercial international simple ou stricto sensu

et du droit commercial doublement international ou international international, etc.

Lorsqu'on connaît la nature juridique du droit civil international, on sait la branche où il rentre. Et quand on connaît en outre le caractère particulier de ce droit, sa differentia specifica, on peut le distinguer complètement des autres normes de la même branche. Cependant, pour montrer exactement la place respective qu'il y occupe, il est nécessaire qu'on classe d'une manière systématique toutes les normes composant cette branche. Dans ce but, on doit prendre en considération — puisque les rapports sont les mêmes, toujours des rapports de droit civil — les faits juridiques d'où ils naissent. Or, grâce au commerce international que la civilsation impose avec une nécessité inéluctable, et, d'autre part, à l'évolution constante des législations qui suivent les besoins et rapports sociaux, on peut, dans chaque Etat, distinguer les espèces suivantes de faits de droit civil: 1) Faits, exclusivement rattachés à l'Etat local et au présent, c'est-à-dire ne contenant aucun élément étranger ou antérieur. Ce sont les faits de droit civil simples ou ordinaires que le législateur a en vue en statuant de eo quod plerumque fit. Les normes qui les régissent, forment le droit civil ordinaire, le droit civil sans épithète, appelé généralement droit civil matériel. 2) Faits spéciaux ou qualifiés, contenant un élément étranger ou antérieur ou un élément étranger et un élément antérieur à la fois. Ce sont: les faits civils simplement et doublement internationaux, les faits civils simplement et doublement intertemporaux et les faits civils mixtes. Les normes qui concernent les faits civils spéciaux ou qualifiés, constituent le droit civil spécial, où rentrent: le droit civil international simple et le droit civil doublement international, le droit civil intertemporal simple et le droit civil doublement intertemporal, enfin, le droit civil mixte: droit civil international intertemporal et droit civil intertemporal international. Le droit civil international est un rameau autonome de la branche du droit civil; c'est un droit civil spécial qui se distingue du droit civil ordinaire, comme des autres parties du droit civil spécial, par la nature particulière des faits juridiques qu'il a pour objet.

De la nature juridique du droit qui nous occupe, dépend aussi son appellation. On vient de voir que ce droit appartient à la branche du droit civil—respectivement, du droit commercial—et qu'il se distingue des autres normes de cette branche par ce qu'il est international. Sa dénomination devant en embrasser le genre et l'espèce, on ne peut l'appeller que droit civil, respectivement commercial, international.

Quant à sa place dans la législation du pays, il est évident, vu encore la nature juridique de ce droit, qu'elle se trouve dans la codification de la branche du droit civil, respectivement du droit commercial.

Et, dans cette codification, elle vient après celle du droit ordinaire ou matériel. En effet, en tant que collisionnel, le droit civil international suppose le droit ordinaire dont il résout le conflit avec les droits ordinaires des Etats étrangers, et, en tant que matériel, il vient encore après le droit ordinaire, étant généralement le résultat du contenu ou de l'esprit de ce dernier.

Etablissant des rapports entre personnes privées et non entre Etats indépendants, les faits civils internationaux rentrent, comme il a été dit, dans le droit interne de l'Etat particulier. Celui-ci est seul compétent de régler ces faits. Il peut les soumettre exclusivement à son droit ordinaire, en faisant ainsi abstraction de toute connexion entre eux et l'étranger. Il peut aussi, prenant en considération les éléments étrangers qu'ils contiennent, créer pour eux une réglementation spéciale et se faire ainsi un droit civil international, collisionnel ou matériel, avec le contenu qu'il veut lui donner. Les normes édictées dans ce but par l'Etat particulier obligent tous ceux qui se trouvent sur son territoire, et les juges sont tenus de les appliquer dans les procès portés devant eux. Ces normes produisent un tel effet lors même qu'il existerait des règles de droit des gens imposant à cet égard, c'est-à-dire en ce qui concerne le règlement des faits internationaux, certains devoirs juridiques à l'Etat particulier. C'est que de telles règles n'ont aucune force directe dans l'intérieur de l'Etat, ce dernier étant maître absolu sur son territoire. En effet, la société des Etats n'est pas à l'heure actuelle politiquement organisée; il n'y a pas de pouvoir central supérieur qui puisse commander, au nom de cette société, dans l'intérieur de ses membres. Ces derniers sont libres et égaux entre eux; ils sont pleinement souverains sur leurs territoires, où ils peuvent méconnaître complètement leurs devoirs interétatiques. Les normes qu'un Etat édicte contrairement à ses devoirs de cette espèce obligent incontestablement ceux qui résident sur son territoire et qui par ce seul fait lui sont soumis. Ainsi donc qu'elle soit ou non conforme au droit des gens, la norme interne du droit civil international a toujours la même force obligatoire sur le territoire de l'Etat qui l'a émise.

Mais peut-on concevoir l'existence de normes de droit des gens en ce qui concerne le règlement de faits qui, grâce à la nature des rapports auxquels ils donnent naissance, tombent dans le domaine du droit interne de l'Etat particulier? — Oui, sans doute, si, dans l'ensemble des circonstances du fait, des intérêts de différents Etats sont en jeu. Or, un tel substratum existe incontestablement, lorqu'il s'agit de faits civils internationaux. C'est que de leur réglementation dépendent le maintien, le développement et la sauvegarde du commerce civil international, auquel sont solidairement intéressés tous les Etats pour les-

quels il est une nécessité à la fois morale et économique. Les divers Etats ont même de l'intérêt à ce que lesdits faits soient réglementés partout de la même manière, car c'est alors seulement que les mêmes faits produiront toujours les mêmes concéquences juridiques. Sans cela, la condition des particuliers resterait indéterminée et variable, ce qui nuirait encore au commerce civil international. Cette communauté d'intérêts entre les membres de la société interétatique peut, par l'effet de normes de droit des gens, se convertir en une communauté de droit, en rapports juridiques entre ces membres.

Ces rapports juridiques — c'est ce qui ressort des explications mêmes qui précèdent — ne sont pas de rapports concernant la compétence législative des Etats, comme l'affirment les internationalistes. En effet, il ne s'agit pas du droit d'un Etat de réglementer juridiquement un fait donné et du devoir correspondant à ce droit pour tous les autres Etats de lui reconnaître sa compétence législative et d'appliquer son droit lorsque le fait vient à être jugé devant leurs tribunaux. Il s'agit, au contraire, du devoir pour tous les Etats d'appliquer à chaque fait juridique un certain droit, notamment le droit qui lui convient le mieux — devoir qui pèse aussi sur l'Etat dont le droit est celui qui convient le mieux au fait — et du droit correspondant à ce devoir pour chaque Etat, intéressé au fait, d'exiger de tous les Etats où le fait vient à être jugé ou apprécié l'application du droit compétent.

Des normes générales de droit des gens qui règlent les rapports des Etats en ce qui concerne la réglementation des faits civils internationaux, il n'en existe pas. Dans l'état actuel des choses, les Etats agissent tout à fait librement sans croire violer certains devoirs de droit des gens. Le point faible de l'école internationale consiste en ce qu'elle n'a pas réussi à trouver une source juridique positive de certains devoirs généraux pour tous les membres de la société interétatique quant au problème du droit civil international. C'est seulement par des traités diplomatiques que les Etats règlent en cette matière leurs relations réciproques.

Mais si, juridiquement, l'Etat est entièrement libre en ce qui concerne le règlement des faits civils internationaux, il ne s'ensuit nullement qu'il agit arbitrairement. Il a des devoirs envers les particuliers dont les intérêts sont en jeu, comme des devoirs, bien qu'également non-juridiques, envers les autres Etats pour le maintien et le développement du commerce civil international, que lui dictent les intérêts nationaux bien compris. L'Etat doit donc régler de la manière la plus satisfaisante les faits civils internationaux, en choisissant à cet effet la loi qui leur convient le mieux. C'est ainsi qu'il donnera satisfaction aux exigences des particuliers et à celles de la société interétatique, autant du moins que le

permettent ses propres intérêts. Par conséquent, en édictant les normes du droit civil ou commercial international, le législateur doit en principe se placer non à un point de vue exclusiviste, mais au point de vue de la société interétatique, sauf le cas où des considérations nationales importantes lui dicteraient le contraire. Sous ce rapport, l'école internationale a contribué à la réalisation de considérables acquisitions dans notre branche. Et c'est ce qui rapproche et concilie les deux doctrines adverses. Les nationalistes ont raison lorsqu'ils prétendent que le droit privé international fait partie du droit interne, en d'autres termes que le règlement des faits de droit privé internationaux tombent dans le domaine de l'Etat particulier. Mais, de leur côté, les internationalistes ont aussi raison lorsqu'ils mettent en relief le caractère interétatique de la politique législative que doit suivre à cet égard l'Etat particulier, autrement dit les exigences de la société des Etats. C'est ce que reconnaissent aujourd'hui certains nationalistes des plus autorisés. Et c'est avec une grande joie que nous mentionnons la constante évolution de l'ecole nationale dans cette direction, ce véritable progrès dans notre science.

Забѣлѣзани погрѣшки.

Стр.

17, р. 3 отъ горѣ: придобито Право; четете: придобито право.

27, р. 11 отъ долу: подданици. Дѣйствията; четете: подданици, или върху територията, на която се намѣрватъ. Дѣйствията.

27, р. 1 отъ долу: държави. Колкото; четете: държави и отъ живущитѣ върху територитѣ имъ хора. Колкото.

31, р. 2 отъ горѣ: Подъ влиянието на това смѣшение авторътъ поставя; четете: Той поставя.

40, р. 3 отъ долу: който; четете: които.

42, р. 4 отъ горѣ: на; четете: не.

43, р. 5 отъ долу: къмъ публичното; четете: къмъ тъй нареченото публично.

43, б. 1, р. 3: р. 27, четете: р. 24.

44, р. 7 отъ горѣ: въ публичното; четете: въ тъй нареченото публично.

48, р. 3 отъ горѣ: еднаквость (Gleichheit); четете: еднаквость (identité, uniformité, Gleichheit).

9 [63 р. 25 отъ горѣ: а) Вжтрѣшно и международно Право; четете: а) Вжтрѣшно и междудържавно Право.

Важни печатни погрѣшки.

Офиц. д. Стр.					
95	редъ	9	отгорѣ вмѣсто *кюстендилски* да се чете		казанлъшки
„	„	11	„ „ Кюстендилъ	„ „ „	Казанлъкъ
„	„	26	„ „ единъ се поминалъ	„ „ „	двама се поминали
95	редъ	32	отгорѣ прѣдъ Гавриилъ да се постави †		
104	„	11	отдолу да се не чете		
105	„	7	отгорѣ „ „ „ „		
106	„	2	отдолу „ „ „ „		
108	„	22	отгорѣ вмѣсто $^2/_3$ да се чете $^1/_3$		
108	„	23	„ „ $^1/_3$ да се чете $^2/_3$		

№ 60
251258

Цѣна 5 лева.

Widener Library
3 2044 089 226 617